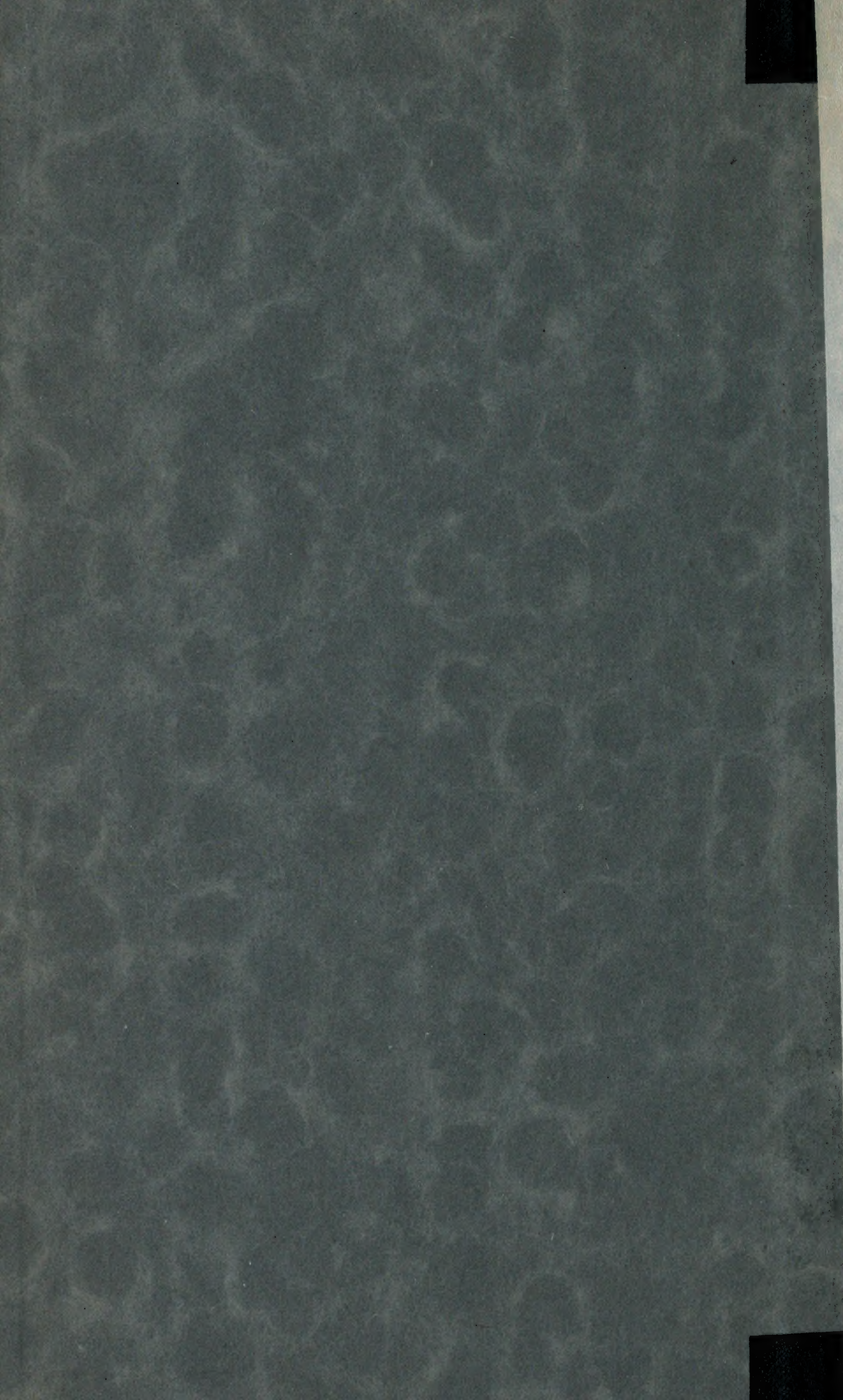

3 1761 04229 6996

ŽIVOT A UČENÍ

NA

PARTIKULÁRNÍCH ŠKOLÁCH V ČECHÁCH

V XV. A XVI. STOLETÍ.

KULTURNĚ-HISTORICKÝ OBRAZ.

SEPSAL

ZIKMUND WINTER.

ZVLÁŠTNÍ VÝTISK PRO MATICI ČESKOU.

(Spisů musejních číslo CLXVIII.)

V PRAZE.

NÁKLADEM ČESKÉ AKADEMIE CÍSAŘE FRANTIŠKA JOSEFA
PRO VĚDY, SLOVESNOST A UMĚNÍ.

1901.

TISKEM ALOISA WIESNERA V PRAZE.

PŘEDMLUVA.

Sbíraje ode dávných let látku ke kulturnímu obrazu našich měst XV. a XVI. věku po všech všudy stránkách zároveň, měl jsem tudíž i o školách latinských drahně materiálu po hotově, jehož spracování mně nastávalo, když ukončeno líčení o universitách. Že dostala se kniha tato poměrně záhy na světlo, za to děkuji vysok. c. k. ministerstvu kultu a vyučování a velesl. c. k. zemské školní radě, svým nejbližším i vyšším představeným, že mi račili dáti k práci dovolenou a prázdeň.

Za rozmnožení a doplnění materiálu archivního tentokrát mnohým příznivcům nově povinen jsem děkovati.

Z pražských pánů jsou to z archivu král. hlav. města Prahy univ. prof. dr. J. Čelakovský a JUPhDr. Teige; z archivu zemského dr V. Nováček a J. Kollmann; z professorů kollegů dr. J. Šimák a dr. Jan Novák; z Českého Brodu redaktor J. Miškovský; z Hradce Jindřichova archivář Fr. Tischer; z Klatov dr. Hostaš, z Krumlova adjunkt archivní H. Gross; z Hory professorové Hejnic a Leminger; z Loun A. Merz, z Mělníka tajemník K. Zamastil; z Třeboně ředitel dr. Ant. Decker a archivář Fr. Mareš. Za dobré rady, poučení, knihy a leckterou jinou pomoc děkuji pp. prof. dru. Bidlovi, dru. Drtinovi, dru. Mourkovi, dru. Neuwirthovi, dru. Novotnému, řiditeli Hrašovi v Náchodě, bibliothekáři A. Paterovi, důstojn. pp. faráři Štědrému v Slavětíně a prof. ThDr. Vřešťálovi.

Professoru Zeisovi v Hoře dík vzdávám za obraz gymnasia kutnohorského a sl. archaeologickému spolku Vocelu za propůjčení Dajbychova plánu dotčené školy.

Nejvíc jsem obtěžoval svého milého kollegu Ant. Truhláře, neboť podstatnou částí své práce vpletl jsem se do nejvlastnějšího oboru jeho, a tu již sama opatrnost kázala, když kroky vázly, držeti se ho pevně. Dík mu za všecku pomoc.

I tato kniha vyšla (jako Život církevní) nákladem sl. České Akademie na základě smlouvy se sl. Českou Maticí Musea království Českého, podle níž může Matice svým členům z publikací akademických za jistých podmínek přitisknouti volný počet exemplářů. Vzdávám díky za náklad i rozšíření knihy oběma těm slavným korporacím.

Budiž slovo položeno o jazyce, jímž kniha psána. Jsem nucen k vyznání, že plastických úsloví z archivních pramenů tu a tam rád užívám, ale ne frivolně, nýbrž ze snahy (tuším chvalitebné), aby dobrá, pěkná, plastická slova a vazby ujaly se v naší krásné řeči zase.

Konečně ještě toto upozornění. Cituji rád signatury knih veřejných knihoven, abych ulehčil těm, kdo hledají. Ale se signaturami c. k. univ. knihovny zlá potíž. V knihovně té se reformuje, a to tak, že tisky, jež bývaly dosavad v jedné hromádce svázány pod jedinou signaturou, nyní od sebe se odtrhují a dostávají signatur zvláštních, nových. To uvozuji proto, aby nikdo se nehněval, když moje stará signatura selže, vždyť se mně to přihodilo samému, že jsem na svou signaturu za kolik měsíců knihy nedostal. Nejlépe bude jíti s titulem knihy a ne se signaturou.

O svém stanovišti při spracování školstva tří náboženských v Čechách vyznání opět nic nepravím. Uvážlivý čtoucí snadno je postihne, vždyť není skryto, jakkoli se svými soudy do popředí se netisknu. Přátelské opravy rád přijímaje, zlých lidí útoky k mysli sobě nebera, budu o svém obšírném pláně pracovati dál klidně, velmi klidně, dospěv k tomu přesvědčení, že těch, kteří moji práci přejí, jest hojně i tam, kde bych se toho byl nenadál, a že na druhou stranu i ti lidé, kteří cizí práci ponižují a kazí, musí na tomto světě býti. Znal je již Komenský a nejvíc jich viděl mezi spisovateli a mezi učenými. Psaltě v Labyrintě (vyd. Bílého): „Mezi učenými řídký byl, kdož by s někým tahanice neměl, nejen mladí, což by se nedospělého věku drzosti přičísti mohlo, než i ti starci vespolek se drancujíce. Nýbrž čím kdo za učenějšího aneb sám sebe držel, aneb od jiných jmín byl, tím více různic začínal a na jiné vůkol šermoval, sekal, házel. I řekl jsem (Komenský): Ale, což to pro milý Bůh? Však jsem já myslil, že toto nejpokojnější stav jest. Odpověděl tlumočník: Synu, nerozumíš ty tomu, však se to oni brousí. I viděl jsem tu neobyčejnou jinde ukrutnost, že ani poraženým již a mrtvým neodpouštěli, nýbrž tím víc a nelítostněji na ně sekali a flekali, každý na tom, který se již nebránil, nejraději rekovství dokazuje.“

Při pracích literních svých i cizích držím se myšlenky, kterou náš poeta Vrchlický (Hlasy v poušti) pověděl takto: „Co můžeš, každý k velkému dej dílu! Jeť oblázek i balvan v stejné ceně, když láskou dán!“ — — A tato kniha věru s láskou psána i dána.

O Vánocích r. 1900.

Zikmund Winter.

OBSAH.

KNIHA I.

ROZVOJ ŠKOL NIŽŠÍCH.

I.

Školy městské, jich vznik a rozdíl.

Školám, jež se kladou za nižší než universita, úloha byla od starodávna ta, aby poskytovaly základy a začátky literního vzdělání, a kde bylo lze, aby nepřestávaly na začátcích, nébrž vedly mládež dále až ku prahům toho učení, o němž přednášelo se na fakultě artistů v universitě.

Žáci tedy učívali se čísti, psáti, prostě počítati a zpívati; učívali se latině (v XVI. věku poněkud i řečtině) a docházívali, byla-li škola z předních, až k rhetorice a k logice. Za všecken čas latina bývala na prvém místě jakožto předmět učení nejdůležitější. Byla to řeč církevní, úřední, řeč učených, řeč světa. Jako doktor Židek ji kdys odporučoval synům krále Jiřího řka, že král, neumí-li latinsky, jest jako sedlák mezi velkými lidmi,[1]) stejným rozumem sto let potom (1574) odporučuje se jazyk ten kde komu: „Velmi pěkně to sluší, když synové křesťanských rodičů, buďto vyššího i nižšího stavu, z slavného neb prostého řádu, umějí pěkně a pořádně latině promlouvati a o toť tím spíš k velikým věcem a povoláním přicházejí, nežli ti, kteříž té řeči neumějí.“ [2])

Výchovu mládeže od prvních dob vzdělanosti křesťanské všude mívala v rukou svých církev; dříve než stát pomyslil na to, církev měla školy, zřizovala je nejprv při klášteřích. Vzdělání podávaly od VIII. stol. také školy kapitulní a školy při kathedrálních chrámech. Při těch školách všech církevní zájmy ovšem byly na vrchu, mládež v nich měla se vychovati k duchovenství, ale při klášterech záhy místo nalézali i externisté světského stavu. Zajímavo, že již v IX. století synody káží také kněžím světským při chrámech, aby pracovali o vzdělání lidu.[3])

---

[1]) Správovna v bibl. univ. 17. D. 2. 46.
[2]) Kniha Rešelova Jesus Syrach. 1574. Tisk Melantrychův. Předmluva.
[3]) Rittner. Církev. právo. Synoda mohuč. 813; římská 826.

V Čechách nějaké školy byly záhy. Sv. Václav se učil prý v Budči, sv. Vojtěch učil se doma, nežli šel do školy magdeburské; s kláštery hojněji vznikaly i u nás školy; benediktini přišli r. 993, a škola jejich slovo měla ještě vysoko v XIV. věku; [1]) po nich k nám došli jiní řeholní bratři, a školy klášterské rozkvétaly. Roku 973 založeno biskupství v Praze, a nepochybně hned také zřízena při něm škola, ač první zmínka o ní teprv z r. 1068. [2]) Také připomíná se v XII. věku kapitolní nebo kollegiátní škola na staroslavném Vyšehradě. [3]) Byly tedy u nás do těch dob školy trojího původu i trojího stupně: při kostelech farských, při chrámech kollegiátních a kathedrální škola svatovítská a školy klášterní.

Před půlkou XIII. věku nastalo školství veliké rozmnožení. Zakládána jsou města, starým i novým osadám dostalo se privilegií a autonomie; školy staré parochiálné přecházely pod patronát městský. Nové školy městské nebyly zřizovány proti církvi; vždyť povstávaly při farách a mívaly pořád církevní ráz; náležely ke kostelu stejně jako jejich předchůdkyně; vznikaly vlastně z potřeb chrámových; chrám městský míval k bohoslužbě potřebí chlapců zpěváků, ty chlapce bylo nutno chovati a vzdělávati. Zajisté kněz farský některý je učíval, městská mládež se vůlí rodičů k učení přidala, měšťané brali na sebe náklad, a městská škola byla hotova. Byly takové školy stvrzovány i papeži [4]) a ovšem i zeměpány, kteří městům dávali privilegia. Takový původ městské školy obráží se velmi světle v historii školy sv. Morice v Olomouci; tu farář obdržel r. 1386 od papeže Urbana VI. dovolení, aby na hřbitově v domku choval žáky pro služby boží a vzdělával je sám či jiným učitelem. V té škole farské kanovníci olomoučtí viděli škodu školy svojí při kathedrále; byli žárliví za mnoho let. Ještě r. 1457 král Ladislav k jich prosbě potvrdil jim starou výsadu, aby žádný kostel olomoucký nesměl zříditi sobě školu mimo školu kathedrálnou pod pokutou 40 hřiven stříbra, z nichž polovice bude komoře, půlka kathedrále. R. 1465 musila býti škola u sv. Morice povolena znova, a to jen pro začátky učení, zpěv a pomoc při službách božích. Hradíce se stvrzením papežským měšťané si pak školy té obhajovali proti kathedrální, do níž prý bylo dětem daleko docházeti. [5]) Již patrno, že k zřizování škol městských přičiňovaly také jiné pohnutky nežli sbor zpěvných chlapců; bylo to i pohodlí městských dětí, a zajisté

[1]) Epitome historica monast. Břevnov. Ziegelbauer r. 1740. 158.

[2]) Fontes. rer. boh. II. 100. R. 1068.

[3]) Tamž II. 420. Emler Regest. III. 1913.

[4]) Na př. ještě r. 1466 Pavel II. povoluje zříditi školy v Brně. Výpis dra. Nováka z Cerroniho Gesch. d. Bildungsinst. v zem. arch. morav.

[5]) J. Novák Věst. Uč. spol. 1898. XV. 2. 3. Téhož opis z arch. olomouck., chovaný v arch. zem. moravs. Též musejní Diplomatář v Praze.

i měšťanů snaha míti školu svou, lokální. Učitelé městských škol na dlouhé časy pořád jsou většinou stavu klerikálného,[1]) učitelské platy stále souvisejí s pracemi a povinnostmi chrámovými [2]) Stejně takový ráz a rozvoj školy městské měly v sousedních Němcích, kdež první zmínky o školách těch jsou v XIII. století.[3])

Nejstarší zřejmá zpráva o městské škole, kterou zřizují u nás měšťané, jest teprv z r. 1265; mincmistr Eberhard za Přemysla II. dostává právo zříditi školu u sv. Havla, a ta škola svobodami nadána „jako školy jiných měst." Tedy patrno, že byly tehdáž již starší školy městské nežli havelská v Praze.

Řečeno, že městské školy nevznikaly ze vzdorů proticírkevních. A přece nastal zápas s církví: nastal zápas o právomoc nad učitelem, což nový moment u vývoji nižšího školstva. Kněží se brání, bojíce se ujmy, kdyby měšťané obsáhli školu docela. Boj o klerikálný či městský vliv nad školou farskou v Němcích byl nejhouževnatější konec XIV. a začátek XV. věku.[4]) U nás též tak; ale začal se asi všude již současně s vysazováním měst. Byl to boj o patronát nad školou. Před tím byl vrchním pánem školství scholasticus, kanovník při kapitule kathedrálné jakožto pomocník nebo zástupce biskupův. Jako biskupovi slušelo právo dosazovati kněze k farám, takž scholasticus měl právo dosazovati učitele ke školám. O dohled nad školami farními boj nebyl; ty byly a zůstávaly pořád pod dohledem kněžským. Zápas byl o dosazování učitelů. Jejich examen neb approbace zůstávala scholastikovi; on i nadále rozsuzoval v sporech osob učitelských; a farář vykonával za něho nejbližší dohledy a zastupoval ho. Tedy šlo jen o obsazování učitelských míst a o to, na kom správce školy závislý. V Litoměřicích byla hádka o školní podací r. 1298 skončena tím, že kněz ustoupil, měšťanům přiznáno právo dosazovati školního rektora. Prohlášení litoměřického faráře Adolfa (u Všech svatých) začíná se významně, že pokoj milujícím jest pokoj nutná věc. Prý oddává svým farníkům právo volby učitelské ze svobodné vůle a slibuje rektorovi a žákům, aby ve službě boží neopouštěli kůr, stravu nebo stipendium hodné, že by se stravou mohli jinde opatřiti; ve sporech školy s farou podá se rozhodnutí purkmistru a dvou rozhodčích, šlo-li by proti právům

---

[1]) Čelakovský: Sbírka II. 912. Tomek, D. P. V. v seznamech školních správců (1348–1436). Tadra, Věstník Uč. sp. 1893. VII. 80. R. 1381 u sv. Havla rektorem kněz.

[2]) Borový. Lib. erect. 8. 18. 94 a j. Lib. erect. II. 58.

[3]) Kaemel. Gesch. d. deut. Schulwes. 20. 125. Paulsen. Gesch. d. gelehrt. Unterr. I. 17. Monum. Germ. paedag. I. XXV. XXVI.

[4]) Monum. Germ. paedag. I. XXXV. XXXVI. Papežové i sněm Kostnický měli rozsuzovati. XXXVIII.

církve, zanechá soudu duchovnímu.[1]) Žateckým, o jichž škole první zmínka již r. 1256, teprv král Jan dává r. 1335 právo učitelské volby.[2]) Nevalnému slezskému městu Hlubčicím dávno před tím r. 1270 král Přemysl II. právo dal, že rektora ustanovuje městský fojt.[3])

Naproti tomu školního mistra jmenovati necháno faráři v Malíně (a tudíž i u Vysokého v Hoře, kamž se farář přestěhoval) právem r. 1363 přiznaným;[4]) také v Mostě r. 1313 uhájil si farář pomocí biskupovou právo dosazovací, a na Moravě ještě r. 1412 synod ve Výškově udělil (nevíme s jakým výsledkem) farářům právo dosazovati a sesazovati v obcích učitele.[5]) Z těch kusých příkladů zřejmo, že zápas o školní patronát neměl výsledku stejného: někde zvítězili konšelé, jinde farář. Vítězství konšelů opíralo se hlavně o to, že na učitele platili, tudíž jim patronát nemohl býti tuze odpírán.

Smírné rozluštění sporné otázky bývalo to, když se konšelé s knězem dobrovolně snesli o výkon práva dosazovacího, jako toho příklad r. 1374 v Jaroměři, kdež učitel stejně závislý na konšelech jako na místním knězi, proboštovi řádu kanovníků sv. Augustina,[6]) nebo v Jihlavě, kdež právě téhož r. 1374 se shodli, že rektorské místo sic bude obsazovati farář, ale vždy s přivolením konšelů.[7]) Nebo konečně ve Vídni, kde vrchností školy svatoštěpánské ještě konec XV. století jest probošt kapitulní a purkmistr s radou městskou.[8])

Zřízením vysoké školy v Praze (1348) zase nový moment do rozvoje školství nižšího dopadl. Universita Pražská bezpochyby dle příkladu Pařížské školy, své mateře, asi od počátku brala sobě právo říditi všecko školství po království. Napsáno to sic nebylo nikde, ale rozumělo se to právo v slovech, že Pražská škola nadána právy týmiž jako v Bononii a v Paříži jest; a Pařížská škola vysoká nad školstvím nižším dohlédala.

Ostatně i statuta universitní chtěla tomu, aby správcové škol byli poddáni rektoru universitnímu, rektor aby se o to snažil, seč jest; což vidí se býti přirozeným, již proto, že z university ti správcové školní vycházeli; byli to graduovaní akademikové, ať světští, ať duchovenští, a ti v jakémkoli postavení, jsouce oudové university, ná-

[1]) Rukop. mus. 24. G. 12. Mittheilung. XXVIII. 349. 355. Čelakovský. Sbírka pram. práva měst. II. str. 4. 5.

[2]) Čelakovský. Sbírka pram. II. 298. Mittheil. XII. 242. Emler. Regest. IV. 215.

[3]) Věst. Mat. Opav. 1892. 15.

[4]) Čelakovský. Sbírka pram. II. 594.

[5]) Martínek. Progr. real. Telč. 10.

[6]) Knapp. Jaroměř. 13. Libri erect. Borový. I. 94. Čelakovský. Privil. II. 681.

[7]) D'Elvert. Iglau. 76.

[8]) Hormayr. Wien. V. CLXXXIX.

leželi pod jurisdikci rektora universitního. Tudíž náleželi pod rektora, i pokud učili na školách.

To právo potkati se ovšem mohlo velmi nepřívětivě se starodávnějším právem scholastika pražské kapituly. Ale není psáno, že by se obě vrchnosti spolu tuze potýkaly, vždyť náležely obě k duchovenství, i universí byla církevní založení; mohl tedy klerik klerikovi dobrovolně v leččems ustoupiti, zvlášť netýkalo li se učitele ze stavu duchovního. Byly-li však přece nějaké spory,[1]) husitskými převraty zamlkly, neboť věci proměnily se dokonale.

Nejprv konšelé městští (v Praze „osadní") ujali proti farářům moc nad školou mnohem pevněji a obecněji, než bývalo. V Pražských městech tak učinili r. 1419. Tehdáž totiž po vypuknutí bouří farářové katoličtí nechtěli na školách trpěti žáků husitských; i rozhněvali se osadní a vzali školy ve svou moc řkouce, že školy jsou jejich, ne farářův. Ze vzdoru farářové tehda najali si žáky katolické, a nemajíce již vlády nad školou, ubytovali je po věžích; z toho vznikly mezi obojími žáky sváry i bitky, jichž účastnili se i měšťané, přidávajíce se k té straně či k oné.[2]) Takž tedy ujali pražští osadní své školy. V městech venkovských stalo se tak stejně, byť z popudů jiných.

Druhá změna týkala se nejvyšší vrchnosti školské. Moc scholastika zámecké kapituly, ať byla síly a váhy již jakékoli, husitskou bouří vzala téměř za své. Když pak rozdělily se správy neb administrace obou náboženstev v správu arcibiskupství pražského přijímajících pod jednou a v konsistoř pod obojích, rozdělily se i školy; scholastikovi zámecké kapitoly zbyl nepatrný počet škol katolických k správě, universitě zůstal vrchní dohled nad školami vyznání husitského. Městští konšelé či osadní farští si o správce školní požadovali u rektora v universitě, a ten vysílal vychovance vysoké školy po všech vlastech českých. Ale toho nebylo, že by školy husitské doby byly zůstávaly bez vlivu kněžského; vždyť universí byla hlavou české církve, a v konsistoři kněžské sedali professorové. Protož nic nebudiž nápadno, když na příklad r. 1434 kněžský synod kromě jiných článků usnáší se, aby školy, studia grammatická a jiných umění, s pilností byly množeny, a jsou-li kde zničeny (vojnou) aby tím úsilněji byly znova křískeny.[3]) Školy staly se důležitou částí husitské strany veškeré, a tím zase i farář pod obojí na školu farní nabýval působení, ač nebylo nikda beze sporů mezi osadními a kněžími, ba leckdy i universitou, kteréž spory všelikera-

[1]) Lze o nich souditi z Regule bonifantorum z r. 1350 (Arch. f. öster. Gesch. sv. 37. 433), kdež čteme (po založení university), že scholasticus Pragensis de causis omnium rectorum scolarum civitatis et diocesis pragensis tamquam eorum ordinarius judicialiter habet cognoscere". A ještě v statutě Arnoštově r. 1384 stojí o scholastikově právě. Ott, Receptionsgesch. 25.

[2]) Tomek D. Pr. III. 632. 633.

[3]) Rukop. mus. V. C. 2. 57.

kého rázu zhoustly i rozšířily se protestantstvím i zápasem s katolickou mocnou menšinou v XVI. století, takže v tom věku právomoc university, ač stala se také protestantskou, leckdy klesala na dobré uznání měšťanstva školu vydržujícího. Leč o tom na místě jiném.

Kolik bylo městských škol a kde, k tomu odpověď nejista. Školy byly při farách, bylo-li však v polovici XIV. věku v Čechách nad dva tisíce far, nelze říci, že tolikéž bylo škol. Jen s opatrností platiž pravidlo, v kterém městě měli faru, tu že i škola byla; [1]) ale kde v městě bylo far víc, byla škola jen při faře bohatší, nadanější. V městech královských a v těch, která byla založena na duchovenství, vyskytují se školy již v nejstarších pramenech. [2]) I v panských městech a městečkách byly školy staré. Na příklad škola v Neveklově dostává již r. 1386 kus lesa Diel zvaný; [3]) v Bezně uvádí se rektor školní ve fundaci mešní r. 1399; v Častolovicích v takové též nadaci r. 1400 hovoří se o žácích a tak podobně jinde. [4])

Zpráv zřetedlných o tom, kdy která škola vznikla, z prvních dob nelze dopátrati se. I pozdější zprávy dlužno bráti opatrně a s porozuměním. Praví-li Dačický, že r. 1479 „založena" byla škola u sv. Barbory v Hoře, [5]) to nemíní začátek školy vůbec, ale dává zprávu o nové budově školní. Vždyť v registrech mincovních dostává škola ta podpory za kolik let před tím. [6]) Vznikla asi stejně se založením svatobarborského chrámu r. 1384. [7]) Tím méně smí se důvěřovat pověstem o založení školy. [8]) Lokální historie, nemohouc dopátrati se bezpečně, kdy škola městská založena, drží se aspoň letopočtu, kdy se v pramenech vyskytují první zprávy o učitelích. Takž pro příklad: V Plzni první zmínka o učiteli mistru Jiřím jest z r. 1328; [9]) v Hradci Král. první známý rektor jest r. 1362 Mikuláš. [10]) O scholarovi v Bydžově první zpráva z r. 1311. [11]) V Mladé Boleslavi bakaláři a kantoři uvádějí se teprv v XV. století, [12]) v Bělé

[1]) Pravidlo není bez výjimek. V Čern. Kostelci byla v konec XVI. stol škola, ale fara nikoli. Klíma v Naš. List. Českobrod. IX. č. 21.

[2]) Některé doklady a jména v Emler. Regest. III, 771. 791. IV. 16 Borový. Libr. erect. 180. 319. Tadra. Soudní akta konsist I. 99. 165. 231. O roudnické škole Schlesinger. Mittheil. XXVII. 11.

[3]) Lib erect. XIII. 26. b.

[4]) Lib erect. VI. 57. 135 (opis v Museum).

[5]) Dačický. Paměti. I. 44.

[6]) Z výpisů Šimkových (v arch. Vocela chovaná registr. minc.).

[7]) Škola připomíná se v listině z r. 1401 v Čelakovského Sbírce. II. 951.

[8]) Na příklad klatovskou školu prý založil kdys v době husitské purkmistr na smířenou své viny, svého náhlého soudu; prý dal kvapně stíti chlapce nezvedeného, jenž mateř udeřil. Jistě měli Klatovští školu dávno dřív. Hammerschmid. Hist. Klatov. 128.

[9]) Strnad. Listář Plz. 20.

[10]) Solař. Hradec. 534.

[11]) Honza. Progr. Bydžov. 1897. 12.

[12]) Bareš. Děje mladobol. školy. 2.

první známý bakalář z r. 1408; v Rakovníce uvádí se první rektor Petr r. 1405;[1]) ve Vimperce mistr školní vyskytuje se mezi svědky r. 1495;[2]) v Heřmanově Městci uvádí se rektor Jan téhož roku 1495;[3]) z Českého Brodu jsou první bakaláři také povědomi teprv z XV. věku.[4])

Vůbec konáme-li obhlídku po lokálních historiích městských, nejobyčejněji XV. století přináší první zmínky o učitelstvu městském a o školách. Městské školy však jsou starší nežli nejstarší městské knihy. Dlužno souditi, že v městech ne-li dřív, tož brzy po jich právním vysazení školy vznikaly někde i s farami, jakož to viděti z doby pozdější při Novém Městě Hradišti n. Methují, že brzy po jeho založení (1501) vzešla škola.[5])

V XVI. věku pak rozmnoženo školství venkovských měst o školy bratrské a tři kolleje jesuitské.

V městech Pražských býval vždy znamenitější počet škol. V druhé půlce XIV. století uvádí se farních škol na Starém městě 11, na Novém 7, na Menším jedna, na Hradčanech též jedna u sv. Benedikta. Se školou kathedrálnou třemi kollegiátnými a veřejnou školou Johannitů bylo v Praze v době Karla IV. tedy 25 škol, školy klášterské mužské ani ženské jakožto spíš soukromé nepočítajíc.[6]) Po náboženském převratě husitském v XV. věku uvádějí se 22 školy farní v Praze úhrnem, z nichž na Starém městě dvanáct; i u sv. Kříže, u sv. Valentina a na Zábradlí u sv. Jana připomínají se v XV. věku školy. Na Novém městě bylo škol úhrnem devět. Na Malé Straně byla škola pořád jediná, to u sv. Mikuláše.[7]) Z katolických škol v XV. věku uvésti jest školu kostela metropolitního, druhou kanovnickou na Vyšehradě, jež po bouřích husitských znova se připomíná r. 1457, a třetí u Maltézů na Malé Straně, o níž bezpečná zpráva roku 1483.[8]) Což to vyniká královská Praha nad tehdejší Vídeň, v níž dle starého zvyku ani víc škol nemělo býti nad čtyři.[9]) V Krakově bylo „počátkových“ (partitulárních) škol v prvních létech XV. věku pět.[10]) V Norimberce r. 1485 také víc škol než čtyři nebylo.[11])

Ke školám pražským bude ke konci XVI. věku přidati akademické klassí v universitě, ale do té doby bude i některou školu

---

[1]) Levý. Děj. Rak. 50. Rok potom Drahoslav a Želevic. Tadra Soudní Akt. V. 145.

[2]) Kn. vimpers. v arch. zems.

[3]) Kniha městecká nejstarší fol. 82.

[4]) Z archivních výpisů Miškovského.

[5]) Dvorský, Paměti škol. 280.

[6]) Tomek. D. P III. 262. 263.

[7]) Seznam v Tomk. D. Pr. IX. 245.

[8]) Tomek. D. P. IX. 248.

[9]) Hormayr. Gesch. Wien. V. CLXXVIII.

[10]) Wiszniewskiego Hist. liter. polskey. IV. 215.

[11]) Paulsen. Gesch. d. Gelehrt. Unterr. I. 147.

ubrati; uvádíť Stránský, že v jeho době (začátek XVII. věku) bylo v Pražských městech mimo universí šestnáct (nekatolických) škol, což o šest méně než v XV. století. Hradská katolická i vyšehradská žily stále, a k nim přibyla r. 1556 škola jesuitská u sv. Klementa. Po vydání majestátu na svobodu náboženskou (1609) vznikly v Pražských městech ještě tři nové školy veřejné (dvě lutherské, jedna bratrská).

V Čechách v XVI. věku vyskytují se školy s řádným učitelem (obyčejně jen kantorem)[1]) i na vsích, ale málo kde. Záviselo zřízení pořádné vesnické školy na štědrosti vesnické vrchnosti. Nevíme mnoho pánů, kteří by na školu byli peníze dali jako Kašpar starší Belvic z Nostvic r. 1611 učinil, 300 kop míšeňských poručiv do vsi Holčic, aby na to drželi učitele.[2]) Že byla škola na vsi vzácná věc, nedivme se; vždyť i na příklad město Světlá bylo do r. 1578 beze školy; aspoň roku praveného Jan Trčka z Lípy vysazuje školu v domečku při kostele, aby prý tu rektor učil dítky psáti, čísti a pobožnosti i dobrým mravům.[3]) Též přidáváme pro příklad, že purkmistr s konšely v Nepomuce r. 1577 prosili paní Kateřinu z Lobkovic a z Lokšanu za podporu, „že by rádi rektora a kantora a jiné mládence a pacholata v škole v Nepomuce chovali, ale že žádných důchodů, nač by je vychovávali, nemají.“ Tedy i Nepomuk, obec tehda o 134 domech, na časy byla zhola beze školy. Urozená paní nařídila, aby od držitelů zámku Zelenohorského ročně vydáváno bylo 10 strychů žita, 12 str. ječmene, 1 strych hrachu, dvě osoby aby ten důchod spravovaly, dvě dohlédaly, a z toho aby držela se škola.[4])

Víc bylo na vsích škol jen tou měrou prostičkých, že učil některý čipernější člověk, obyčejně zvoník. Ale ani takové školy neměla každá ves. Nebude u nás as jináče nežli bývalo v Němcích, o nichž r. 1602 dí Antonín Praetorius: „O školy je nouze, znám panství, že v celé zemi nemají školy. Při visitaci v Hessensku r. 1556 nalezeno jen sedm vesnických škol v celé zemi.[5])

Na Moravě byly školy ode dávna ve větších městech, zvlášť v Olomouci, v Brně a v Jihlavě. V Olomouci mimo kathedrálnou školu, zkvetla škola u sv. Morice, kteráž r. 1492 měla 516 žáků. V témž století XV. zkvetly nad svůj bývalý stav školy v Brně přízní biskupa Protazia (1457—1482). V Jihlavě z městské školy pořízena znamenitá škola latinská teprv v XVI. století (r. 1561);

---

[1]) Na příklad škola v Dohalicích, v Dobřichovicích, ve Vratslavi (Č. Č. Mus. 1883. 476.); v Hodkovicích kantor dlužen pražsk. měšťanu r. 1524. Arch. pražs. č. 2142. G. 7.

[2]) Nechvíle. Posel z Budče. 1871.

[3]) Arch. zemsk. Katastr. Josef. Též Dvorský. Paměti 362.

[4]) Arch. mus. Opis z Nepomuka.

[5]) Kriegk. Das deut. Bürgerth. II. 74. Janssen. Culturzuständ. III. 24.

Velké Meziříčí také mělo nějakou starou školu latinskou.[1]) V některém městě byly školy dvojí dle náboženství; takž mívali bratří školy své podle škol podobojích či protestantských; jesuité založili svoje valné školy v Olomouci (r. 1566) a v Brně (1578).

Proti tomu na moravském venkově bývala o školy nouze. Jest smutně významno, že statut synody ve Výškově r. 1412 výslovně zakazoval rozmnožovati školy venkovské pro nezkušenost rektorů, lenivost a jiné hříchy tehdejších žáků toulavých.[2]) Ostatně jest také významno slovo děkana a starších kněží evangelitských v hořejším podkraji brněnském, když psali r. 1600, že není „v této zemi dobře zřízených škol",[3]) čímž nemíní se jen zlý stav evangelického školství ale i nedostatek. Některá škola z nuzné nouze zařízena dosti pozdním časem; že byly školy zakládány pro kolik obcí společné,[4]) to ani nic zvláštního. Jen když byly.

Ve školství městském byly stupně, které vůbec mohou býti od malých abecedářů až k těm zralým žákům, s nimiž na farní škole čten Cicero, Demosthenes a kusy formálné filosofie, jak jí učili v universitě. Lze rozeznati v tom školství hlavní a podstatné tři oddíly nebo rozdíly dle učiva a pokroku. V prvém nejnižším rozdíle nebo houfě žáčkové učí se čísti a psáti (někde též počítati prostince). V druhém oddíle vštěpuje se řeč latinská grammatikou a čtením. V třetím rozdíle položeny jsou vedle latiny začátky filosofického učení a od XVI. věku i důkladnější vzdělávání humanistické. Tyto dva vyšší oddíly jsou škola latinská. V posledním nejvyšším oddíle učení nelišilo se od universitního; tu vůbec nebývala mezi universí a latinskou školou hranice nikterak znatelná ani pevna. Hranice byla jen po právní stránce, v privilegiích. Každý oddíl dělíval se na stupně či třídy (classes) dle pokročilosti žactva.

Škol nejnižšího rozdílu, v nichž učívali čísti a psáti, bývalo poměrně nejvíc. Na nich přestávali vesničané, ať učil u nich zvoník nebo nějaký řádnější učitel, ba leckterés městečko nemělo ani víc než školu nejnižší. Kde měli školu druhého rozdílu, školu latinskou, začasté ona nízká byla spojena s ní. Ale mohla býti také o sobě. U nás říkají těm školám nejnižším všelijak. Jednou čteš o škole „malé",[5]) jindy o „nízké", prosté, o škole „dětinské", o škole „české"; jindy zas sluje latině schola publica, civica (obecná či měšťanská); Němci jim říkali kinderschulen podle žactva, či schreibschulen podle jednoho hlavního v nich předmětu,[6]) leseschulen podle

---

[1]) D'Elvert. Gesch. d. Studienanstal. in Mähr. 16. 18. a 28. (seznam škol). Týž Gesch. v. Iglau. 230. 231.

[2]) Martínek. Progr. v Telči 1894. 11.

[3]) Oeconom. v arch. zemsk. č. 18. 336.

[4]) Č. Mat. Morav. XIX. 362. Článek o škole rychaltické vystavěné teprv roku 1570.

[5]) „Byl sem za magistra v malé škole, učil jsem pacholata". Arch. pražs. č. 1066. 338.

[6]) Monum. Germ. paedag. I. XL. Weigel. Abbildung. d. Hauptständ. 112.

druhého předmětu;[1]) také deutsche schulen na rozdíl od latinských. V programě těch škol o počtech se leckde nic nepřipomíná, spíš žádá se, aby chlapci vedeni byli k náboženství.[2])

V těch „malých“ školách, jež původně byly soukromé a jednotřídné,[3]) byl zárodek školství národního; ty školy mohly se rozmnožovati zajisté teprv vynalezením a rozšířením knihotisku; neboť na knížkách tištěných učiti čísti širokou obec dětí bylo snáze možná nežli za nebytí tisku na vzácných, drahých rukopisech. Pak teprv také některá z nich stala se obecnou čili výsadní a veřejnou.

V Němcích Luther horlivě naváděl k zřizování škol „malých“.[4]) Čechové se mohou chlubiti, že jejich Táboři, opovrhše latinou, přes všecko drsné vojenství své hleděli si škol národních, českých, a dvě stě let po Táborech že první organisační plán prostonárodní školy vypracoval genialní Čech Komenský; ovšem již před Komenským hlasy ozývaly se u nás o takových školách, oceňující důležitost jejich. Na příklad jeden ze srdečnějších puštěn r. 1583 od kněží děkanství brodského, ani navrhovali kollátorovi řád církve. Pravili: „Dobré v církvi jsou školy křesťanské netoliko ty prosté ve vsech a městečkách, v kterých dítky křesťanské obojího pohlaví (jinde pacholátka, jinde děvčátka) učiti se mají při nejmenším dobře mluviti, čísti, psáti, katechysmu, obecným písničkám církevním a chválám božským, a tak v škole lépěji než doma zvykati časně a jednostejně s mnohými jinými poctě pána Boha, šlechetným mravům a ctnostem, ve vší kázni a poddanosti, bez kterýchžto věcí žádný na světě ani dobře růsti ani dobře živ býti nemůže.“ Podle škol dětinských arci chtěli oni kněží „také v městech ty a takové školy, v kterýchž by mládež k vyššímu učení způsobna mohla dáleji vedena býti k dobré výmluvnosti skrze poznání literního umění a těch předních v církvi velice potřebných jazykův.“[5])

Komenskému slula nízká škola schola vernacula a myšlénky o ní organisatorské vyjádřil v Didaktice své. Chtěl, aby do takové školy chodili ti, kteří pak jdou na řemesla, i ti, co chtějí k studiím. V šesti létech dětských rozhodovati, kam dítě určiti v životě, věc nemožná, ať tedy dá se prve na takovou školu a tu ať vychovává se pro život; ať se tu naučí pořádně jazyku mateřskému, ať se tu naučí čísti, psáti, počítati, zpěvu, katechismu, hospodářství, dějinám světa, ať se mu vštípí rozhled po řemeslech, aby vědělo, nač se potom dáti, k čemu vyvinula se náklonnost. Ta škola měj šestero tříd a chovej chlapce do dvanácti jeho let. Pojal tedy Komenský

---

[1]) Janssen. Gesch. d. deut. Volk. I. 23 a násl.

[2]) Raumer. Gesch. d. Paed. I. 280.

[3]) V Sasku v XVI. století vždy jeden v nich učitel, jedna classis. Vormbaum Schulordnung. I. 72.

[4]) List jeho k radám r. 1524. Tištěn leckde. Též v Raumerovi Gesch. d. Paedag. I. 150.

[5]) Bibl. mus. rukop. II. D. 8. 480.

školu prostonárodní tak, aby žáček do 12. roku svého způsobem lahodným poznal Boha, sebe, jazyky a věci hmotné i umělé ty, jichž k životu potřebí. [1])

Bohužel zřízení takových škol zůstalo ideálem. Prosté školy po městech a vsích za všecken čas do Komenského a po něm ještě na časy menším dílem byly výsadní neb veřejné, větší díl byly pokoutní nebo postranní, a obojí co do hodnoty celkem stejně bídné. Postranní školy měly stálou příčinu života svého v tom, že latinské školy, k nimž dětinská škola byla obyčejně připojována jakožto první nejnižší třída, o elementární učení nedostatečně dbaly. Jak vstoupilo dítě do školy nízké, s městskou latinskou školou spojené, hned se slabikářem do něho vpravovali latinu zároveň. Kdo chtěl se naučiti čísti, psáti a počítati bez latiny, ten, nebylo li při obci dětinské školy výsadní, nemohl jinam než do postranní školy, ať ho tu učil kdokoli. Vznikla tedy mnohá ta pokoutní škola ze stálé nouze. [2]) Při moudré zřízenosti škol veřejných by se byly školy pokoutné po tak dlouhé doby a tak houževnatě neudržely.

V nejstarší době městských zakládání bývali prvními postranními učiteli zajisté veřejní písařové (jako zachovali se po tu dobu v Italii a v Španělsku); ti nejen že psali neumělým lidem v jich potřebách, ale oni též vyučovali. Psáti bylo umění, a oni mu učili. V Němcích obvykli sobě leckde i svému městskému úřednímu písaři ukládati, aby učil děti psáti a počítati. [3]) Časem u nás i v Němcích též jiní lidé chápali se nejnižšího vyučování, byli to začasté nedoukové, kteří si zarazili školu buď zhola bez dovolení úřadu městského, aneb s povolením, když ukázali na škartě svoje písmo.

Magistráty žalobami latinských učitelů městských velmi zhusta dávaly se pohnouti k tomu, že postranní školy „dětinským učitelům" zakazovaly. V Litoměřicích na příklad r. 1600 všecka obec snesla se (a to nikoli ponejprv), „aby žádných škol postranních zde v městě v domích ani na předměstí po dnešní den nebylo, nýbrž do kolleje zdejší pacholátka a syny své aby (měšťané) odsílali, a jestliže kteří (učitelé pokoutní) taková pacholátka mají, aby ihned je rozpustili a jich více nevyučovali". [4]) Usnesení zajisté rázné, rozhodné, ale málo platné. Taková usnesení i jinde vykonána, a školy postranní zůstávaly, nebo přestavše, vznikaly znova; vznikaly i z výdělkářství lidí, kteří postavivše se za učitele učili za fatku. To byla

---

[1]) Zoubek. Besed. učit. 1872. 98. Zoubek. Život J. A. Komenského. 105.

[2]) Též tak v Němcích: Sind Pflanzen auf sumpfigem Boden. Monum. Germ. paedag. I. LIII.

[3]) V saském Freiberce až do r. 1830 byl městský písař povinen učiti písmu a počtům. I povědomý Adam Riese, jsa písař v Annaberce, měl soukromou školu početní. V XV. věku vyskytuje se v Němcích těm písařům jméno modisté, neboť prý učili modnímu písmu. Monum. Germ. paedag. III. 294 300.

[4]) Svolení obce měst. Litoměř. Mus. 3. E. 3. 136.

také valná příčina, proč se pokoutní školy stále držely; našeltě se vždy počet lidí, jimž byly školní platy v městské škole příliš vysoky.

Pokoutní učitelé vnucovali se i tam, kde v městech měli podle latinské školy onu dětinskou školu slušně zřízenu a „výsadní", tedy veřejnou. Na příklad bylo tak v druhé půli XVI. století v Jihlavě. Byla tu latinská škola, dvě německé prostonárodní, a jedna česká, vše pod dohledem rady městské, a přece nuceni byli učitelé těch škol neustále žalovati do učitelů postranních.[1])

Někdy i universita varovala. R. 1604 na příklad rektor Bacháček žádá Žlutických, aby netrpěli školy postranní, že by zhynula tím škola veřejná.[2]) Bývali postranní učitélé právě proto zváni kaziškoly.[3]) Zákazy a žaloby nepřestaly ani, když všecko české školství pokleslo po ráně bělohorské,[4]) a nepřestaly až do XVIII. století pořád, což důkazem, že příčiny a podněty jeho života trvaly také pořád až do novověkého zřízení škol národních.

Některému „dětinskému učiteli" král sám dal výsadu na vyučování, a tu ovšem byly zákazy městských úřadů marny. Na příklad r. 1547 oznamuje Ferdinand, že Janu Netorynovi na jeho prosbu dovolil, „aby v městech královských v Čechách, kdežby se jemu zdálo, pacholata a mládence učiti mohl."[5]) Postranní učitelé bývali obyčejně ledajací chudáci a někdy i zoufalé existence. V Slaném r. 1617 zavřeli do šatlavy Pavla Lomnického jinak Baštariusa, „že před některým létem od své manželky a města ušel a teď vrátiv se, školu zarazil."[6]) Vědouce o takovém učiteli, chápeme nářek Veleslavínův, že rodiče často poroučejí děti nějakému nezvedenému a neučenému rybaldu, když toliko jméno má, že jest dětinský mistr, co se učí a k čemu se vedou, na to nepomyslíme.[7]) Někdy se vyskytne mezi držiteli dětinské školy také měšťan bakalář; patrně bakalář, který nechal nebo musil zanechati z nějaké příčiny školy veřejné, a dal se na vyučování soukromé. Takového bakaláře, Laurina Soběslavského, měli r. 1584 v Kouřimi, jenž učitelům „na zlehčení" latinské školy tamější mnoho zlostí natropil.[8]) Někdy také najdeš mezi pokoutními kaziškoly člověka zámožného. Takž na příklad v pražsk. knihách r. 1507 zapsán Martin Sokol, informator juvenum, jenž si kupuje dům na ovocném trhu[9])

[1]) D'Elvert. Iglau. 231.

[2]) Dvorský. Paměti škol. č. 217.

[3]) Ve Vratislavi nechtěli jich trpěti jináč, než když budou jmenovanými magistry a poddáni rektorovi. Viz řád škol. Vratis. z r. 1578 univ. knih. 25. H. 503.

[4]) Šimák. Arch. Pam. XVII. 254.

[5]) Missiv. v arch. místodržit. č. 35. 154.

[6]) Arch. zemsk. Opisy slanské.

[7]) Politia IV. 547.

[8]) Arch. mus. Kouřim. 1584. Schulz. Č. Č. Mus. 1899. 21.

[9]) Arch. pražsk. č. 2108. 4. výpis dra. Šimáka.

V Kutné Hoře po r. 1535 měli aspoň čtyři dětinské školy postranní; žaloval děkan s bakaláři školními, že mají z toho škodu a posměch. [2]) Městským učitelům od úřadu vyčtena nedbalost, a pokoutní paedagogové jsou voláni. Jeden, jemuž bylo jméno Zrnko, vymlouval se, že učí jen počtům syny Klobásovy, „ješto ve škole se tomu neučí a počtů ti bakaláři, co k nim syn Klobásův (do městské školy) chodí, neumějí (!);“ druhý dětinský praeceptor hájil se, že učí děti svého pána, u něhož písařem; třetí, Vitvold, zapíral, že učí; čtvrtý, Johannes bakalář, prý nevěděl, že pánům se nelíbí učitelé, kteří učí pokoutně. Všecko uváživše konšelé rozhodli, aby Zrnko učil dál, ale aby zanechal „alchymie“; také Johannesovi bakaláři, jenž měl postranní školu na Náměti, páni propustili, aby ji držel se 16 pacholaty ještě po dvě léta; při té licenci rozhodlo, že pokoutní ten učitel s žáčky v kostele zpíval. Ostatním postranním paedagogům škola zapověděna. R. 1547 chtěl držeti dětinskou školu Diviš Kučera, jenž před tím sloužíval ve škole veřejné, kdež se nechoval chvalně a pilně, což mu konšelé teď vyčetli: když prý mu náleželo školy pilen býti, to nebyl, jak pak nyní, maje manželku a jiným jsa zaneprázdněn, může pilen býti. To se pak v Hoře (a bez pochyby též leckde jinde) několikrát opakovalo, že veřejný učitel z městské školy, oženiv se, otevřel školu dětinskou postranní; patrně věděl, že dbalé elementární učení městské škole schází a že se tím dá něco vydělati.

Do r. 1599 rozmohly se postranní školy v Hoře zase tou měrou, že úřad zakročil na veliké naříkání veřejných učitelů. Volán držitel dětinské školy Jan Čáslavský, Jan Beránek jinak Agnus a jiní pokoutníci, jimž nízká školka kladena za přečin proti pořádku. Čáslavskému nad to vyčítáno, že děti z hlavní školy svádí, vůli jim pouští a je tudíž kazí; proto prý se k němu táhnou. Odpověděl, že učíval malé, a když vyrozuměl, že z jeho učení vyrostají a něčeho více potřebují, sám je do školy hlavní městské s rodiči vodíval. Teď prý jich má deset a ty učí „pána Boha za stvořitele, Syna jeho za vykupitele a Ducha sv. za posvětitele svého znáti.“ [3]) Beránek nebo Agnus pravil, že těch pacholat, která z hlavní školy se stahují, nepřijímá, prý žáčků má deset a zpívá s nimi na Náměti v kostele. Třetí paedagog pokoutní, Duchoslav Charauzů jinak Dušek, vyznal, že má pacholat 16, ale toliko abecedáře a sylabikanty. Čtvrtý, Jan Starý, vyznal, že má v své dětinské škole žáků deset. Páni mu vyčetli, že mu povolili školu ze zvláštní přízně — „pro ušetření jeho potřebnosti“ a že to, až sejdou se u větším počtu, uváží, měl-li by na dále „v tom způsobu živnost vésti“.

---

[1]) Zprávy Šimkovy v Arch. Památ. XVI. 294.

[2]) Arch. zemsk. Opisy z arch. kutnoh. U Nováčka v Listáři kutnohor. str. 72.

Tu jasně vidíme, jak dětinské školy zle byly opatřeny. Dávány lidem chudým k živnosti! V též Kutné Hoře r. 1604 prosí kněz Matěj Bezděkovský, farář plaňanský, aby dovoleno bylo bratru jeho Janovi učiti v Hoře děti malé soukromě, poněvadž „žádného řemesla neumí, aby mohl (tedy) jakéž takéž obživení s manželkou a dětmi jmíti“. [1]) Tedy zase živnost, a to člověku, jenž se k ničemu jinému nehodil. Již patrno, že nebude v mnohých případech daleko pravdy, co dí se v komedii O králi Šalamounovi r. 1604: „Mnozí vyhledávají pokoutní mistry, z kterýchž nejeden sotva umí čísti, tak jestli slepej slepého povede, neumělej v neumělost uvede.“ [2]) Z Kutné Hory dovídáme se zvláštní jedné příčiny, proč obecenstvo do postranních škol děti vysílalo. Když totiž r. 1602 na radní dům voláni Jiří Slanský, zvoník od Náměti, svrchu již řečený Jan Čáslavský a jiní dva, že mimo povolení vrchnosti přes počet pacholata k učení liternímu přijímají, odpověděli jednomyslně, mají-li nad 10 pacholat, to že rodiče ty děti k nim oddali pro „nedostatek šatkův“. [3]) Tedy chudoba na obou stranách.

O Pražských městech tvrdilo se asi ne bez nadsazení, že je tu tolik postranních škol, kolik domů. Někdy zdá se, že městský úřad pokoutním učitelům ani tuze nepřekážel. Na příklad k žalobě rektora universitního a hejtmana královského r. 1548 novoměštští konšelé pozvali si Bartoše Kulu na radní dům a poručili mu, aby do lhůty odbyl pokoutní školu. Řekli mu: „Děti učíš na ublížení školám vysazeným, protož tobě se přikazuje, aby po sv. Havel toho zanechal.“ Kula nezanechal. Roku následujícího (1549) dali mu novou lhůtu, a když se ani potom „neumenšoval“, volali ho zas. Pravil k své obraně: „I jiní jsou, že učí, i kdyby mně samému bylo zastaveno, bylo by mi přičteno k nějakému nechování“. Tu obranu konšelé uznali a oslovujíce ho nápotom vzácnějším slovcem „Vy“, dali mu odpověď laskavou, může-li co sobě při J. Milosti hejtmanovi zjednati, toho že se mu nehájí.“ [4]) V pozdějším seznamě pražských domů (z r. 1608) nalezli jsme ve čtvrti sv. Mikuláše v jednom domě i dva dětinské učitele. [5])

Za zmínku stojí postranní škola pražská, která byla bezpochyby katolická; prosíť r. 1565 Martin Skutečský arcibiskupa za dovolení takové školy při kostele Matky boží Sněžné; postaviv si tu na své útraty schránu (t. j. chalup), slíbil, že bude platiti 20 gr. bílých ročně farářům a držitelům toho kláštera a nad to že bude s dětmi té školy v zpívání kostelním nápomocen. [6])

---

[1]) Arch. zemsk. Opisy z Hory. R. 1604.
[2]) Exemplář v museum. V Epilogu.
[3]) Z archiv. kutnoh. Lib. memor. 1602. vypsal prof. Hejnic.
[4]) Arch. pražsk. č 1420. A. 61. A. 85. B. 89.
[5]) Arch. pražsk. č. 324. 403.
[6]) Arch. zemsk. Arcibis. 1565.

O pokoutních školách, jež protestantští měšťané zřizovali proti katolické vrchnosti, položí se doleji na příhodném místě.

Zdrželi jsme se při „dětinských" a postranních školách „českých" poněkud déle, nežli přehledná kapitola dovoluje; stalo se tak, že doleji nebude hrubě již příležitost o těch zárodcích školství prostonárodního obšírněji položiti. Ale se školami postranními nejnižšího stupně nejsme ještě hotovi. V českých městech vyskytovali se také „dětinští" učitelé, kteří mimo psaní a čtení učívali němčině, kterýžto jazyk na veřejné škole místa neměl. Němečtí „šulmistři" nejedni vydávali se na pouť po českých městech nabízejíce soukromé vyučování; spokojovali se také jen s almužnou na radním domě a táhli dál, jakž toho příklad z Budějovic r. 1593. [1]) Některý takový učitel měl list královský a přímluvu. Na příklad r. 1557 Ferdinand I. král píše z Německého Brodu (sob. po Lucii) Brněnským, že přimlouvá se za německého písaře Hyršauera, aby mu německou školu držeti dopustili; „pokudžby se k takovému učení pacholat hodil a dobrý catholicus byl, račíme se za něho přimlouvati, abyšte mu toho, aby mládež u Vás německy čísti a psáti učil, dopustili." [2]) Jeden z takových potulných školmistrů německých dostal se v Hoře r. 1571 do vězení, neboť upadl v podezření, že má německý list královský falšovaný; vymlouval se, že mu list zmokl, a když chtěl pečeť přitisknouti, vosk že proskočil.

Že též kutnohorští měšťané sami zřídili školu německou kdys v druhé půli XVI. věku, to nedivno; mělitě pro německý lid dělný kněze, jemuž přikázán chrám sv. Jiří za branou kouřimskou, tedy také přijali německého učitele. R. 1575 vstěhoval se k nim za německého školmistra Filip Göstel, rodák jáchymovský, jenž pro chudobu v Jachymově nemohl obstáti. [3]) Zdá se, že se mu v Hoře také nevedlo dobře. Nedlouho potom vyskytuje se v Hoře (1583) jiný německý učitel Nickel; prosí úřadu, aby směl vyučovati, konšelé však chtěli na něm, aby ukázal „jistotu jazyka českého".

Také v Hradci Jindřichově r. 1604 zřízena podle „české školy malých dítek" i škola německá, ale tentokrát s úředním povolením. Přičinili se o ni jesuité, jimž měl učitel německý býti v učení a ve všech náboženských věcech podřízen. Uznavše Pavla Jakše Slezana za německého učitele, konšelé hradečtí usnesli se, kdo by koli dobrovolně své dítky k němu dáti chtěl, „poněvadž žádná zjevná stížnost od sousedů proti němu se neděje", má toho užiti. Také uložili, aby české škole postranní učitel německý protimyslnosti žádné nečinil, „do dalšího vyrozumění, jakby který při této obci s platností sloužiti

---

[1]) Manuál budějov. z 1593. fol. 93. Einem Schulmeister, der hier umb die deutsche Schuel sollicitierte 17 Grosch. 1 Den.

[2]) Arch. c. k. místodržit. Missiv. 60. fol. 266.

[3]) Přímluvy za něho učinil k Horským Eras. Felner, němec. farář v Hoře, a šmelcíři jáchymovští. Ty listy z arch. kutnohor. otiskl Nováček v Listáři kutn. str. 16, 17, 18.

mohl“.[1]) R. 1610 Matiáš „bakalář aneb školmistr zdejší německý“ žádal od konšelů hradeckých práva purkrechtního, prý mu listy jeho kdesi shořely; ale konšelé, kterým byla německá škola i jesuité, její patronové nemilí, odepřeli.[2]) Německé učitele naproti tomu podporovala v Hradci katolická vrchnost urozená. Aspoň r. 1617 jest v oučtech rozkaz Její Milosti paní, aby německému bakaláři vyplaceno bylo 37 kop 30 grošů „od pacholat, které k němu k stravě a k líhání z poručení J. M. paní projednána jsou.“ [3])

Nějaký německý „šulmistr“ Matiáš Singer pobýval v Třeboni, r. 1606 odtud odjel s manželkou a dítkami svými do Krumlova, „měv odpuštění od pána“. Dí o něm Březan, že Třeboňským málo při mládeži prospěti mohl, toliko s abecedáři některými se nudíval.[4])

Zajisté je to znamením času, když po bitvě bělohorské již také v Slaném vyskytuje se r. 1623 německý učitel. Slul Štibl, a městská rada z odporučení císařského rychtáře mu povolila, aby dítky „psáti a počítati německy vyučoval“.[5])

V městech Pražských nebývalo bez soukromých šulmistrů německých. R. 1615 zapsán jest v soudních knihách i německý pensionát většího rozsahu. Měltě praeceptory dva. Byl v domě Ledčanského na Dláždění. Jan Ratibor Sekerka z Sedčic a na Lobkovicích měl tu synky. Přišed sem návštěvou, šlechtic ten surově rozbil pro nic hůl o žáka Jiříka Fojta jinak Kocha, a tím se dostala o ústavě zmínka do soudních knih.[6]) V soupise pražských domů z r. 1608 shledáváme v každé čtvrti kolem rynku nějakého „mistra německého“, jenž učí děti. Ve čtvrti havelské bydlili dva vedle sebe.[7]) Na Hradčanech touž dobou, jak se zdá, ani jiné školy (mimo katolickou svatovítskou) nebylo, než pokoutní německá. Děti českých rodičů docházely do školy k sv. Mikuláši malostranskému,[8]) přednější lidé

---

[1]) Arch. jindřich. hrad. Manuál radní 1604. 56. Jedné pokoutní škole zdejší, kterou zarazil Lukáš Kraus r. 1604, povoleno, aby chovala 30 pacholat; děvčat míti nesměla; druhý učitel pokoutní Matouš Jan směl učiti obojí pohlaví. Dvorský. Paměti škol. str. 157.

[2]) Arch. Hrad. Jindř. Manuál. 1610. 58.

[3]) Oučty hradecké. Z výpisů Tischerových. Paní byla Slavatova.

[4]) Život Petra Voka. Březan. 214.

[5]) Arch. zemsk. Slaný. Též Lacina Pamět. Slan. 104. Ten zove učitele Ssyblem.

[6]) Mus. Regist. svědom. německ. z r. 1586. fol. 526

[7]) Arch. praž č. 324. 431.

[8]) Ze školy mikulášské rok co rok podáván úřadu hradčanskému kalendář; že by také učitel hradčanský (mimo „koralisty“ svatovítské) byl něco poctou přinesl, o tom nikde nic. Nebylo ho. S farou mikulášskou a hradčanskými konšely bývalo stálé přátelské spojení, i kaplanovi Janu Šnelliusovi, když si bral děvečku Jana Landšádla, dali 4 kopy na veselí r. 1618; též druhý kaplan Jakub, když se ženil r. 1619 s dcerou kněze Jana Včelína, obdržel od Hradčanských 2 kopy 48 grošů z lásky. Farář Rosatius vždy zve Hradčanské na posvícení; r. 1616 mu dali k hostině na pomoc skopce a tele. Arch. pražs. č. 123.

v obci měli své domácí praeceptory [1]), a německý šulmistr vždy měl naději, že uloví některé děti německých služebníků zámeckých. R. 1605 chtěl šulmistr Krištof Han míti školu svou v radním domě. Ale to se konšelé bránili; prý v domě radním mnoho lidí jest, a skrze děti nemalá nečistota a nepokoj bývá; může-li sobě šulmistr kde jinde v městě příležitost vyhledati, že jemu se toho přeje. [2])

Dětinským školám německým v českých městech byly obdobny školy české mezi Němci. Takovou školu českou ve Falknově zařídil hrabě Albín Šlik. R. 1616 Šlik žádá v universitě za mládence do školy české; prý bude míti 40 kop služby, okolní páni že k němu děti dají. [3]) Rok potom (1617) zase poslal hrabě do university Pražské, aby mu vydali mládence, jenž by českou školu držel „a neškodnou ruku měl“. Navrhli mu Rubekulu Kutnohorského. [4])

Do kategorie škol nejnižších náležela také škola vlaská, o níž zmínka v Praze r. 1606; [5]) a školy židovské, v nichž děti učily se čísti a psáti hebrejsky. [6])

Také vzdělání děvčat bylo odkazováno nejnižším dětinským školám, ať výsadním či postranním. Dokud byly v Čechách kde jeptišky, mívaly ony dívčí školu, v níž učilo se čísti, psáti a šíti. I královské dcerky posílány do takových škol. Mimo jeptišky učívaly od starodávna bekyně, jež byly zbožné vdovy a panny, žijící v ústraní společně skoro jako jeptišky. Uvádí je již Petr Zbraslavský († 1338) v své kronice. V Jihlavě se připomíná r. 1435 magistra puellarum (učitelka dívek) panna Eliška, obývající v ulici bekyň. V Praze, jakož povědomo, udržely se bekyně po bouři husitské až do polou XVI. věku. Taková bekyně mohla býti v Praze také ona panna Anna, k níž r. 1481 chodily na učení i urozené dívky. [7]) Dosti odkazů zapsáno bekyním od vděčných žen, matek nebo vychovanek. [8])

---

[1]) R. 1617 platí obec 2 kopy 8 gr. „jednomu mnichu, který býval praeceptorem u p. primasa.“ Tamž.

[2]) Manuál hradčanský č. 1542. fol. 120 v arch. pražs.

[3]) Arch. univ. č. 20.

[4]) Arch. univ. A. 14. a 66.

[5]) Franciška Maryn na Malé Straně odkazuje té škole 20 kop a vlaskému špitálu 10 kop. Arch. praž. 107. J. 9.

[6]) Židé dbali školního učení. V Telči na příklad v polovici XVII. věku směli bydliti toliko tři rodiny židovské — a ty sobě držely rektora pro cvičení dětí, za něhož musily ročně platiti do důchodu městského. Martínek. Progr. real. Telč. 1894. 15. V Praze i na Nov. městě mimo ghetto připomíná se v XV. stol. (r. 1487) škola židovská. Arch. praž. č. 2089. G. 21. Scola olim Judeorum (r. 1489). Tamž. O. 20. Vypsal Dr. Šimák. V Chebu uvádí se škola již r. 1364. Čelakovský. Sbírka II. 444. I Židé měli soukromé učitele (bocher), kteří překáželi škole veřejné.

[7]) Arch. pražs. knih. kšaft. 2119. fol. V. 2.

[8]) Na př. nábožným ženám u Černých hvězd u sv. Ondřeje v Praze roku 1482. D. Z. III. B. 5. Nábož. ženám v Templu v Praze r. 1467. D. Z. III. L. 6. Viz též Winter Život církevní 713, 714. R. 1521 farář Martin Mělnický odkazuje 5 kop panně Barboře, která děti učí v Praze. Arch. pražs. 534. III 22.

Husitskou proměnou a reformací protestantskou hynuly kláštery a s nimi spolu i ženské školy jeptišek. Zůstalo pak vzdělání ženské buď výsadní nejnižší škole, byla-li jaká kde (tu sedala děvčata s hochy); nebo dívky odkázány do školy postranní, soukromé. Ovšem lze bez ublížení dodati, že většina děvčat nejen v Čechách než i vůbec v Evropě zůstávala beze všeho vzdělání. V Němcích před reformací nikoho ani nenapadlo, aby stál o nějaké zvláštní školy dívčí, a i potom, když o ně podniknuty některé pokusy, zašly brzy zase. Luther r. 1524 ve svém pověstném listě k radám o nich hovoří, ale v pláně školském, jejž r. 1528 sestavil s Melanchtonem, o škole dívčí ani zmínky; ba ani školní řád saský z r. 1580 se jich nedotýká. [1])

Proti tomu ovšem nutno vyznati, že od doby reformační přece častěji se ozve slovo o škole dívčí v Němcích. Takž na př. církevní řád v Halle z r. 1526 radí pořizovati takové školy s učitelkami matronami, jež by učily čísti, psáti a cifrám. [2]) Vittemberský řád z r. 1533 chce dívčím školám, nad nimiž by byl učitel, a tomu aby pomáhal kostelník. [3]) Ale teprv z r. 1563 a 1573 známe rozkazy úřední, aby v Pomořanech a v Braniborště ve větších městech zakládaly se školy, v nichž by se děvčata učila denně po čtyři hodiny čísti a psáti. [4]) Hudba u děvčat vždy nechávána soukromému učiteli, jenž chodil do domu. [5])

U nás Martinovský v knížce zvané „Křesťanských panen věneček poctivosti“ hovoří o „panenských školách“, že by měly v městech býti nařizovány, a v nich že by měly nejen mistryně ale i mistři školní vyučovati. [6]) Karchesius (Kraus), písař staroměstský, ve své knize o Stavu městském [7]) r. 1602 vykládá, že učení lidé vůbec tomu chtějí, aby k cvičení dívek zvláštní byly školy; pacholata aby s děvčaty nesedala v jedné škole pospolu. Také tu a tam některý protestantský řád církevní jeví jakous péči o školní výchovu dívčí; na příklad r. 1584 řád světlovský chce, aby dítky se učily nejprve pobožnosti, pak literám, „různo a různo pacholata od děvčat; k těm ať pastýřové duchovní dohlédají a je na uzdě zdržují, nepříkladné ven vybývajíce.“ [8])

---

[1]) Kriegk. D. deut. Bürgerth. II. 77. Monum. Germ. paedag. I. LII. Janssen-Pastor. Culturzuständ. III. 20.

[2]) Vormbaum. Die evang. Schulordnung. I. 4.

[3]) Tamž. I. 27.

[4]) Tamž. 177. 229.

[5]) Guarinonius v Grewel der Verwüst. str. 370 vypravuje, že měšťané, opičíce se po šlechtě, dávají dcerky své učiti hudcům mladým, a že ta hra na struněné nástroje velmi často přináší dcerkám „užitek plný a dobrý“, rodičům muziku „smutnou“. Místo louten že by měly dívky držeti se kolovratů, jehly prádla, kuchyně.

[6]) Ve IV. díle.

[7]) Str. 343.

[8]) Rukop. mus. II. D. 8. 554.

Postranní školu panenskou, někde od úřadu trpěnou, uznanou, jinde zhajovanou, pronásledovanou shledáváme v leckterém městě, a bývala stejně jako chlapecká škola v rukách všelijakých. V Náchodě připomíná se r. 1555 jakás škola na šití;[1]) zajisté nebyla bez učení literám. V Klatovech dala Kateřina Mižoltová s dcerou svou (provdanou Mlečkovou) podnět k trvalejší řádnější škole dívčí, nežli jinde v městech bývaly. Paní Kateřina totiž kšaftem odkázala „sto kop na zaplacení toho domu pod farou městskou ležícího po někdy Danieli Pačkovi zůstalého", „aby v témž domu nyní Anna Vrhavečská, kteráž děvčátka čísti a psáti učí a pobožnost, též ctnostné počátky v nich zakládá, i potom po ní, jí v témž povolání jiné podobné osoby, kteréž bychom my, úřad, k tomu hodné uznali, své bydlení měly a mívaly a tu dítky ty vyučovaly; k tomu že týž dům sama Kateřina Mižoltová opravením zlepšiti a v něm nahoře světničku neb dvě a pokojíky k bydlení ženám nábožným chudým, kterýmžby úřad dopouštěl, sama svým nákladem postaviti se uvoluje."[2])

V Kadani škola na vyučování dívek byla postranní, pokoutní; r. 1621 drží ji učitel.[3]) Na Mělnice připomíná se r. 1575 jakás Martiněvská, že „děvečky (t. j. děvčata) učívala šíti, někdy jich o stůl mívala, sedm, vosm, někdy čtyry, krávu sobě někdy chovala matka její."[4]) Z těch sprostných řádků hledí sprostná a chatrná dívčí škola tehdejších dob. R. 1602 měli na Mělnice „mistryni dívek" Lidmilu Podolačku, kteráž nucena psáti dvakrát do Kostelce nad Labem mydláři Janovi, že jest mu dcerku jeho s velikou obtížností a prací chovala ve škole, a on „mzdu krvavě zasloužilou" (na týden 6 grošů) zdržuje a neplatí.[5]) Škola dívčí s mistryní připomíná se v knihách města Rakovníka;[6]) též v Lounech připomínají se mistryně dívek. Jedna z nich, panna Mariana, r. 1596 zanechala toho učení a raději vdala se za truhláře Kulthana pravíc, „že jí již taky ten její vosud přišel."[7]) Stejně tak ráda zanechala učení dívek r. 1540 v Pardubicích Dorota „školní mistrová", když nahodily se jí vdavky.[8]) V Hradci Králové r. 1565 propuštěno učiti dívky liternímu umění učiteli jednou přec také vzdělanému, graduovanému. Byl to bakalář Viktorin.[9])

---

[1]) Výpisy Hrašovy z arch. náchodsk.

[2]) Zajímavou zprávu tu v Hlavn. nov. kn. archivu klatov. nalezl a sděluje Dr. Hostaš.

[3]) Reif. Gesch. d. Volkschulw. Kaaden. 17.

[4]) Z Regist. svědom. mělnic. arch. č. 27. fol. 104.

[5]) Arch. měln. Manuál r. 1602.

[6]) Arch. rakov. kopiál z r. 1588. V něm písař přísežný Simeon Žlutický má koncept dopisu, v němž vypravuje, že u mistryně mezi dívkami jest jakás Němkyně Regina, která se s ostatními českými stále rve, takže mistryně neví kudy kam.

[7]) Z kroniky Mikšovicovy. Opis u spisovatele Merze v Lounech.

[8]) Kn. pardubic. z r. 1540. č. 51. A. 6. v arch. zemsk.

[9]) Solař. Hradec. 539.

V Kutné Hoře r. 1572 žádal kýs Jeroným Moravec městskou radu, „poněvadž si tu v obci živnost oblíbil“, aby mu bylo dopřáno děvčátka učiti; chtěl také, kdyby mu někdo z přespolních pánů přátel syny své k učení dáti chtěl, aby i ty mohl učiti; sliboval, že se bude pokojně chovati. Páni mu povolili školu dívčí; pacholat však aby neučil, leč snad kdyby z přespolních pánů sousedů ze strany rytířstva některý své pachole mu do učení dáti chtěl; při tom ho napomenuli, aby nechal schůzek sekty Mikulášenců, jichž jest podezřelý. [1])

Kutnohorští také jiným mimo Moravce dovolili držeti panenskou školu dětinskou po každé s výminkou, že nebude učiti pacholat, ale nejednou byli nuceni učitele dětinské školy stíhati pro přestoupení výminky té. Takž na příklad r. 1599 voláno několik takových učitelů na radní dům, kdež jim důrazně připomenuta zápověď, aby pacholátek k sobě nepřijímali žádných než jen děvčátka. [2]) Stejně tak vedli sobě při koncessích školy dětinské i jiné městské úřady. O Slanských to víme zajisté, že r. 1618 volají na radní dům Jakuba a Tomáše Hovorina a tu jich napomínají, aby nepřijímali pacholat, přestávajíce pouze na vyučování dívek. [3]) To má výklad svůj ne v jakés dělbě práce školní, ale v tom, aby pacholata raději chodila do latinské školy městské, kdež se naučí také čísti a psáti.

Někdy se ocitla dívčí škola v pěkných rukou. V Slaném roku 1576 byl Jiřík, učitel děvčat, napomínán od ouřadu městského, aby byl učení dbalejší; potom r. 1589 musili konšelé jednoho učitele dívčího až i z města vypověděti. Stojíť psáno: „Václavovi, kterýž děvčátka učí liternímu umění, že ne mnoho při nich bývá a některých hampejzů na zhoršení mládeže se dopustil a více šenkovních domů si hleděl, poručeno, aby ve čtyřech nedělích pořád zběhlých jinde ven z města bytem se opatřil.“ [4]) Rozumí se, že nebyli všickni učitelé takoví. V Čáslavi měli „učitele děvčátek“ Havla Horského, jenž r. 1609 slušně vstoupil mezi spisovatele. Napsal spis o vtržení divného národu do Čech pod Matiášem. [5]) Také mistryni známe znamenitou. V Brodě Českém pomáhala manželu svému v postranní škole dívčí do r. 1616. Byla to matrona Anna Zárubová, na jejíž epitaphium složil mistr Josef Heliades, měšťan českobrodský, verše, vydávající o její přičinlivosti a zdatnosti dobré svědectví. Učila prý mravům, umění Appolinovu a Minervině, učila přísti, čísti:

„Vos expolivit moribus,
Phoebi, Minervaeque artibus,

---

[1]) Z arch. výpisů Šimkových; též v Arch. Pam. XVI.
[2]) Arch. zemsk. Opisy z Hory.
[3]) Arch. mus. Slaný.
[4]) Lacina. Paměti m. Slaného. 100. 109.
[5]) Arch. mus. Listiny čáslavské.

Nendi, legendi formula
Oscilla, dextram sedula."

Při její smrti prý pláče prádlo, stav, jehla, niti:

„Flent fila, neta flent, acus flet, tela." [1])

Slušná škola dívčí připomíná se v německém Blatně (Platten), v Děčíně, kdež platila děvčata od čtení a psaní po 9 denárech, abecedářky po šesti. [2]) Dobrá škola asi byla též v Jáchymově, odkudž z r. 1560 zpráva, že se děvčátka dávala zkoušeti, co umějí. [3])

Z těch zpráv kusých, pokud jsou před rukama, plyne jasně, že konšelé městští všude pečovali spíš o pacholata než o dívky, však naskytl-li se někdo, jenž chtěl živnost míti z vyučování dívek, konšelé velikých překážek nekladli; také nehleděli přísně na schopnost mistryně či mistra, kteří obrali sobě živnost vyučovací, což zase samo ukazuje, kterak celkem chatrně byly děvečcí školy pořizovány; konečně plyne ze zpráv uvedených, že nízkou školou dívčí zabývaly se spíš ženské učitelky nežli mužští, a když se který muž na tu živnost dal, jak nejprve moha přibíral pacholíky, od nichž byl asi větší výdělek.

Také snadno lze si představiti v soukromníkově světničce takovou dívčí školu. Sedaly tu dívky malé začasté s chlapci pohromadě, dětinský mistr učil malé abecedáře písmenům, manželka jeho učila dívky šíti; pak si zazpívaly děti všecky, potom dívky učeny písmenům, a chlapci zatím psali nebo jim puštěna zvůle. A tak se práce školská nejnižší ve škole dětinské střídala. To snad lze klásti za zvláštnost v Čechách, že městští učitelé, kteří byli zapřisáhlí nepřátelé postranních pacholecích učitelů, ženským školám soukromým, pokud víme, nepřekáželi. V Německu překáživali; nechť prý se žena do školních věcí neplete, stejně tak jako do církevních. [4])

U nás nejlépe, nejpilněji a nejdůsledněji o dívčí výchovu starali se čeští bratří. Dle zprávy Lasitiovy všude při zbořích měli gynaecea, školu dívčí v té způsobě, že nařízena byla žena, jež učila děvčata šíti, čísti, psáti a pomáhala v katechismu, v prvních základech víry. [5]) V mladoboleslavské škole takové r. 1617 chována byla a začátky svého vzdělání nabyla povědomá věštkyně Poniatovská, když tam otec její Julián stal se rektorem celé školy bratrské. [6]) A jako od velikého Komenského pochází organisační plán národní školy chlapecké, takž i týž reformátor školstva o školách dívčích pronesl hlas, ve své i příští době nejvážnější.

---

[1]) Z výpisů Anton. Truhlářových.
[2]) Horčička. D. Latein Schul. in Schlaggewald 74.
[3]) Loesche J. Mathesius. I. 320.
[4]) Janssen. Pastor. Culturzustände. III. 23.
[5]) Lasitius. XIX.
[6]) Ball. Das Schulwes. d. Brüd. 87.

Že také Židé některak pečovali o děvčata, aby naučila se aspoň čísti po hebrejsku, to lze souditi z výroku jedné pražské Židovky o druhé (r. 1593): „Umí eberejsky čísti knihy tištěny, ale aby uměla psáti nebo psané písmo čísti, toho ne; ona několikráte pravila, že by jeden prst za to dala, aby uměla psáti." [1])

Tolik o školách oddílu prvého, nejnižšího.

Položiti jest stručné slovo o školách pokročilého oddílu druhého a třetího, o školách, v nichž pěstována hlavně latina, tedy o školách latinských, [2]) které slovou za oněch dob nejobyčejněji školami partikulárnými. O toto jméno jde nám nejprv.

Dle slov Kodicillových správce takové školy se svými kolegy vykládati měl mimo latinu také „bonas artes." [3]) Ony „bonae artes" byly již z doby římských císařů sedmery: byla to grammatika, rhetorika a logika, kteréžto tři pospolu sluly trivium; pak to byla musika, arithmetika, geometrie a astronomie, kteréžto čtyři vědy pospolu sluly kvadrivium. Trivium a kvadrivium nemohlo snadno usaditi se v latinské škole všecko všudy; na to byla universita (fakulta artium); latinské škole musila postačiti část těch předmětův, a odtud obdržely školy ty úhrnné jméno škol partikulárních (t. j. částečných) či po česku škol „obzvláštních" [4]) naproti universitě, kteráž jest studium generale, studium solemne. Zkráceně se také říkalo pouze „scholae", kdežto universitě dáváno zkrácené jméno „studium".

Abychom dobře rozuměli školám partikulárným (podstatně všude v Evropě stejným), musíme z mysli naprosto vypustiti pojem nynějších škol středních. Ty jsou uniformované; poznal-lis u nás teď některou latinskou školu jednu, poznals co do učení a rozdělení tříd školy všecky; jsoutě stejny. Za onoho času však nebylo tak. Bývaly školy velmi individuálné. Každá partikulárná škola začala od elementů řeči latinské a došla tak vysoko, kam okolnosti dopouštěly. Jedna škola přestávala dosti nízko, druhá dostupovala výš. Nebylo v tom systému, jednoty, uniformity. Ale ani co do klassí nebylo všude stejně. Někde si touž vyučovací látku rozdělili na více tříd, jinde přestávali na menším počtě. Záviselo nejprv na hmotných prostředcích, z nichž škola se chovala, záviselo po druhé na počtu žactva a konečně na tom, kolik bylo ke škole učitelů. Tento poslední kus patrně souvisí s prvým.

Městská škola partikulární, která nechtěla nebo nemohla více učiniti, nežli že dovedla žáky od abecedy až po konec latinské

---

[1]) Arch. pražsk. č. 1055. 384.

[2]) To jméno nabízí se samo úvahou, že škola nízká, bez latiny, slula „česká", její učitel „český" kantor, „český" bakalář. Viz kšafty kouřims. z r. 14?8. Teď v univ. knih. Též v protokollech plzeňsk. čteš nejednou o „českém" bakaláři

[3]) Ordo studiorum. Codicillus. 1586. Exempl. v mus. 49. C. 11.

[4]) Arch. zemsk. Varia. 1549 v privil. o litoměřické kolleji.

grammatiky s příslušnou latinskou četbou, taková škola slula minor, škola menší. Při vyložené individuálnosti škol mohla schola minor skládati se ze tří nebo ze čtyř tříd. Nejobyčejnější forma její jest trojtřídná. Tím dobře pochopí se, když Kodicill ve svém řádě r. 1586 dí: „Největší počet škol je menších: správce školy té mívej opatrnost, aby posoudě žáky dle jich schopnosti a pokroku vedl je k vědám třemi nebo čtyřmi třídami.“ [1]) Čítáš-li o našich městech a v Praze o farních osadách, že měly školu partikulárnou nebo latinskou, pomysli obyčejně, že to byla škola minor o třech, řídko o čtyřech třídách. Bývá jí leckdy jméno schola trivialis (od trivia); ozve-li se při takové nižší latinské škole jméno gymnasium, jest v tom polichocení.

V které škole partikulárné probravše latinskou grammatiku, učívali též poesii a rhetorice, taková škola partikulární byla „mediocris“, prostřední. Konečně kde zastoupeno bylo třetí nejvyšší oddělení vědecké všecko, kde probíraly se základy filosofie, tu byla škola „superior“, „major“, škola vyšší, větší. I prostředních škol bylo dle Kodicilla dost (plures sunt scholae mediocres), naproti tomu schola major byla vždy vzácná. Častěji nežli „major schola“ říkali jí po humanisticku gymnasium. [2]) Jestliže někdy také universí jmenována humanisty gymnasiem, archigymnasiem, viděti, jak vysoce takové školy partikulární, jež podávaly některý kus předmětů fakultních, bývaly oceňovány. Vyšší školy partikulárné sluly druhdy gymnasii akademickými (též gymn. illustre), to tím právě, že měly v sobě některé výklady akademii (universitě) příslušné, druhdy sluly i kollegium, kollej. Také vyskýtá se jméno lyceum s týmž významem. Němci zvali latině ty školy vyšší stejně jako naši, německy jim říkali hauptschulen. [3]) Takové akademické gymnasium nebo lyceum, zahrnující od abecedářů až po filosofy pět i více tříd, kdyby se odlouply od něho nejnižší třídy grammatické, mohlo býti jakýms středním ústavem mezi universí a nízkou školou latinskou, ale to slušno pořád míti na paměti, že nebylo v školství tehdejším systému, nebylo hranic žádných nahoru ani dolů. Naše nynější gymnasia zajisté rozvojem pošla z oněch škol, splynulotě v nich trivium s lyceem, ale v předmětech stal se převrat; (fysika, mathematika, filosofie), předměty to starodávného kvadrivia, do lycea poněkud přenesené a i tu často zanedbávané, pozdviženy jsou v našich gymna-

---

[1]) Ordo studiorum. Tisk v mus. 49. C. 11. 67.

[2]) Němečtí historikové (na př. Kriegk; Das deut. Bürgerth. I. 125) tvrdívají, že jméno gymnasium začalo se dávati latinským školám teprve protestantským. Ale u nás zove se kolik let před protestantstvím r. 1511 Andreas baccalaureus rektorem „gymnasii ad St. Gallum“; Rameš rektorem „gymnasii ante Laetam curiam (Týn). Monum. univ. Prag III. 81.

[3]) Gymnasia oder Haubt-schulen in welchen meistentheils vornehmer Leute Kinder unterrichtet und zu den academischen Wissenschaften allgemählich angewiesen werden. Weigel, Abbild. d. Hauptständ. 112. Škola minor byla jim Stadtschul.

siích na stupeň předmětů s klassickými jazyky rovnoprávných. V dobách starých, o nichž píšeme, toho tak nebylo.

Podle starodávního rozdělení partikulárných škol, jak jsme je vylíčili, bylo žákům, kteří chtěli se dokonale vzdělati, postupovati tak, že nejprv vybrali si, neměli-li doma celého pětitřídního nebo šestitřídního lycea, nejbližší školu minor a pak táhli do jiného města, kdež bylo o třídu výš, potom do třetího, čtvrtého, až dokončili všecky classes, až stali se „primány". Staří totiž počítali třídy s hůry dolů; nejvyšší tedy „prima". Aby studovali tak školu od školy, k tomu radí Kodicill ve svém řádě řka: „Školy menší o dvou, třech nebo čtyřech třídách nezdržujtež žáků vycvičených a vyučených u sebe v lenosti, věk mladý bez ovoce tráviti, nýbrž posílejte je, vydadouce jim vysvědčení a poradíce se s rodiči, do nejbližší větší školy" (ad scholam in vicina majorem).[1])

K otázce, kolik v Čechách bylo škol partikulárních, jest již proto nesnadna odpověď, že nebylo centrální správy, jež by je měla ve svých knihách v evidenci. Ústřední správou škol pod obojích byla jakož řečeno universita, katolíci a bratří se jí strhli; i čeští protestanté severních Čech žateckého, litoměřického i loketského kraje k své národní škodě obracívali se spíš do sousedních Němec než do Prahy, a takž úhrnné summy nedopátráš se snadno. V knihách Pražské university za rektorství Bacháčkova od r. 1598—1612 spočítáno nad sto partikulárních škol,[2]) a to jen tím, že Bacháček rád zapisoval a zapisovati dával. V jiná léta nespočítáš celkového nic. Z Moravy v knihách Bacháčkových as 10—15 měst se školou partikulárnou vyskytuje se, což ovšem od skutečnosti bude daleko.

Také nelze bezpečně odpověděti k otázce, které obce měly ze škol partikulárných školu vyšší, které nižší, kde bylo gymnasium, lyceum, kde jen trojtřídní škola trivialis. Z archivních zmínek, začasté jen nahodilých, lze klásti za vyšší školu nebo gymnasium v Praze školu v Týně, o kteréž často píší týnští osadní, že jest „přední v městech Pražských"[3]) dále klásti jest za vyšší latinské učeliště školu havelskou (1511), školu jilskou, jindřišskou, o níž Písecký 1510 píše, že jest gymnasium,[4]) a o níž básník Mitis z Limuz (od r. 1556 její učitel) praví, že kvete a jest výnosná.

Ze škol venkovských škola v Žatci nejstáleji uvozuje se za školu přední; zvelebena byvši začátkem XVI věku písařem mistrem Valentinem Mezeříčským († 1540),[5]) rostla a zkvetla tak, že stavěna byla za první hned po universitě; čtemeť, že „škola ta po akademii Pražské může slouti matka oddaných ku pobožnosti a liter-

[1]) Ordo studiorum Codicilli. 1586. 70. Cesky od Zoubka. 22.
[2]) Tomek. Č. Č. Mus. 1845, 377.
[3]) Zádušní kniha týnská. K. 47
[4]) Č. Č. Mus. 1886. 30. Jos. Truhlář nepřikládá tomu jménu váhy.
[5]) Jos. Truhlář. Humanis. III. 4. 189.

nímu umění". [1]) Neméně slavnou bude škola v Hoře u Vysokého kostela; za přední gymnasium klade se též škola v Hradci Králové. [2]) Bacháček, rektor universitní, sám zove ji školou „znešenou". [3]) Také škola lounská, písecká, litoměřická (po r. 1549), nymburská, čáslavská, klatovská, kouřimská, chrudimská, českobrodská, rakovnická, domažlická, soběslavská a sušická, jakkoli mívaly obyčejně jen tři, někdy čtyři třídy, časem směly býti počítány ke gymnasiím nebo aspoň ke školám „dobře zřízeným. [4]) Z katolických škol městských asi vyšší byla plzeňská, jakž by se směl jináč arcibiskup Zbyněk r. 1598 diviti, že mu arciděkan Pavel Pistorius z Plzně neposílá žáků k svěcení na kněžství. [5])

O výšce a zdárnosti školy městské lze poněkud bezpečněji souditi, víme li, z kterého města pocházeli kandidáti, již sobě v universitě dobyli gradu akademického. A to od počátku XVI. století až do jeho polovice, nejvíc studentů vyslala Chrudim, Hradec Králové a Písek. Po nich v druhé řadě počtem stojí studenti z Dvora, z Klatov, ze Slaného, z Žatce, z Vodňan, z Hory, z Tábora, z Loun, ze Žlutic, z Kouřimi. V třetí řadě teprv vyskytuje se Bydžov, Nymburk, Jičín, Stříbro, Beroun, Rakovník, Turnov, Čáslav, Příbram a j. města. [6])

A ještě bezpečnější soud o přednosti a zdatnosti školy poskytují zprávy, kolikrát která škola latinská vyslala žáky k universitnímu zápisu (k beanii), a kolik kdy žáků k ceremonii se dostavilo, aby se stali z obyčejných žáků studenty. Šťastnou náhodou zachovaly se o tom zápisy z let 1560—1581. Z těchto 20 let lze oceniti tehdejší školy dosti pravděpodobně. Stupnice, jakž jsme spočítali (viz obšírnou tabuli na konci knihy), bude tato. Za onen čas nad dvě desítky let jen jedinkrát do Prahy vyslal Benešov 7 žáků, Brandýs n. L. 1 žáka; Budyně 16 žáků; Bydžov 2 ž.; Bystřice 5 ž.; Dubá 5 ž.; Dvůr 1 žáka, Jaroměř 3 žáky, Kralovice 10 žáků, Pacov 6 ž., Pardubice 10 ž., Písek 7 ž.; Stříbro 13 ž., Ústí n. L. 11 žáků, Vodňany 2 ž., Volyně 3 žáky. Dvakrát za oněch 20 let vyslal Jičín dohromady 15 žáků; Litomyšl 43 žáky, Plzeň 36 ž.; Příbram 17 ž; Rokycany 17 ž.; Sedlčany 14 žáků. V této stupnici nelze o škole v Plzni souditi; neboť Plzeň byla katolická, do university neposílala vůbec, a že se tak stalo r. 1563 (4 žáci) a 1575 (32 žáci), to byla výjimka po prve nesmělá, a po druhé smělá, kterouž protestantský učitel Philaret pronásledováním katolického děkana odpykal. Třikrát vyslala žáky své Boleslav Ml., a to 28 úhrnem; Poděbrady 27 žáků. Čtyřikrát poslal do Prahy Mělník

---

[1]) Postilla dikasta Jirkovského. Str. 317.
[2]) Arch. zemsk. Oeconom. 18. 226.
[3]) Tamž. 350.
[4]) Dle m. Adama Rosacia Oratio panegyrica r. 1615.
[5]) Arch. zems. Opisy z arcib.
[6]) Bibl. kníž. Lobkovic. v Rukop. Collectan. Bydžovského.

svých 38 žákův, a Žlutice svých 59. Pětkrát Čáslav zapsána s 83 žáky, Kutná Hora se školou sv. Barbory, která vyslala 71 ž.; Hradec Králové s 166 žáky; Rakovník s 91 žákem, Velvary s 39 žáky. Šestkrát Kolín s 80, a Tábor s 58 žáky. Sedmkrát Chrudim s 132, Kouřím s 73, Roudnice s 104 a Turnov s 85 žáky. Osmkrát zapsán Beroun s 124 žáky, z Hory Kutné škola sv. Jakuba s 158, Slaný s 110 a Žatec s 271 žáky. Devětkrát vyslal Brod Český úhrnem 134 žáky a Nymburk 121 ž. Desetkrát Louny zapsány s 188 žáky. Jest patrno, že z venkovských byla škola lounská a žatecká nejlepší, žatecká sic zapsána jen osmkrát, ale přivedla nade všecky školy nejvíc žákův k universitnímu zápisu. Úsudek ovšem není neomylný. Při městech od Prahy velmi vzdálených nutno to číslo, kolikrát na tu dálku a veliký náklad vypravili se žáci do Prahy, vážiti zajisté velmi vysoce. V té stupnici velmi pohřešuje se škola v Bělé, Brodě Německém, v Bohdanči, v Domažlicích, v Heřmanově Městci, Horažďějovicích, v Hořicích, v Hradišti Mnichově, nad Methují, v Chlumci nad Cidl., v Jílovém, v Jindř. Hradci, v Chotěboři, v Klatovech, v Kníně, v Kostelci n. L., v Ledči, v Mýtě, v Náchodě, v Netolicích, v Pelhřimově, v Poličce, v Polné, v Prachaticích, v Přelouči, v Rychnově, v Třebenicích, v Týně Vltavském, ve Vimperce, Vlašimi a j. ještě. Ty školy neposlaly za dvacet let ani jednoho žáka do Prahy k zápisu. Lze bez ublížení o nich souditi, že to byly buď školy malé, buď že měly daleko do Prahy a chudé žáky, kteří nebyli s náklad, nebo konečně že v těch létech měly školní správce, jimž na tom nezáleželo, jaké jde slovo o jich škole; někde také vrchnost byla překážkou. Budějovic nepohřešujeme, poněvadž to katolické město o zápis v protestantské universí Pražské nestálo; také Kadaň, Chomutov, Most nejsou psány, neboť jich školy hleděly obyčejně jinam než k Praze.

Pražské školy nemohly býti v stupnici pojaty, poněvadž jich hustější posílání k zápisu professorové universitní osobní přítomností vynucovali. V Praze lze jen přirovnávati školy mezi sebou. Jedinkrát za ona léta vydala škola Panny Marie na Louži 2 žáky k zápisu. Ta byla tedy asi nejbídnější. Šestkrát přišli žáci od sv. Vojtěcha z Podskalí; úhrnem jich bylo 43. Sedmkrát vysláni od sv. Haštala, celkem 82 žáci; osmkrát od sv. Vojtěcha z Jirchářů, 92 žáci; devětkrát přišli malostranští od sv. Mikuláše, počtem 125 žáků; desetkrát z Opatovic od sv. Michala, 62 žáci; jedenáctkrát od sv. Petra, 130 žáků; dvanáctkrát vydala škola sv. Michala staroměstského své žáky k immatrikulaci, úhrnem 60; třináctkrát přišli od sv. Jiljí, summou 169 žáků; tolikrát též od sv. Martina, ale jen 95 žáků; čtrnáctkrát postavila škola týnská své scholáry, bylo jich dohromady 249; také tolikrát i škola zderazská, ale poslala jen 95 jich. Patnáctkrát a nejčastěji přicházeli žáci ze školy sv. Havla, počtem úhrnným 188; sv. Jindřicha, 328 žáků; sv. Mikuláše staroměstského,

120 žáků a sv. Štěpána, 217 žáků. Zajisté patrno, že v Praze škola jilská, týnská, havelská, mikulášská, štěpánská a jindřišská byly nejhojnější a nejpřednější a snad i nejlepší.

V dalším odhadování, která škola nad kterou vynikala, ustaneme a povíme hned, proč; odhad nenese v sobě stálosti. Ani co do stupňů nebylo v tehdejších školách nic pevného. Táž škola druhdy rostla, druhdy hynula, jeden čas byla major, jindy minor; ba, byly-li okolnosti tuze proti ní, časem zahynula docela, aby po čase znova se vzkřísila. Takž na příklad o pražské škole u sv. Václava na Zderaze, kteráž svým časem bývala partikulární a neposlední, osadní zderažští, prosíce pomoci r. 1586 u pana Viléma z Rožmberka, praví, že nemají důchodů na vychování kněze ani žákův, a že škola jejich prázdna, pusta. [1])

Tu tedy měšťané, nelhali-li, neměli školy, byli bez ní. Táž příčina dočasného záhynu neb aspoň úpadku škol obecně udeřila na města po bouři politické roku 1547. Králových trestem obce schuzeny. Tím stalo se, že na příklad v Písku schola major v ráz proměnila se v školu nižší, ne-li nejnižší. [2])

Také náboženské zápasy oslabily, ba na léta zničily nejednu školu. Připomínáme jen trvalého snížení školy soběslavské, jež roku 1501 zanikla rozpustilostí katolických žáků proti husitskému rytíři, Václavu Dvořeckému z Olbramovic a jeho nevinné manželce; [3]) o tom, která městská škola hynula zápasem protestantů — zvlášť na severu českém, položí se na místě příhodnějším.

Někdy rozehnal školu mor, a nevzkřísila se hned. Roku 1600 Dvorští píší mistru Martinu Bacháčkovi do Pražské university, že po časy zvlášť za rány morové a až posavad mládence žádného při správě školy neměli a nemají, že ho však chtějí, poněvadž po ráně boží morové ještě něco dítek k nabytí bázně Páně a literního umění pozůstalo. [4]) Byly však proměn či záhynu škol ještě jiné příčiny. Na příklad Příbramským r. 1600 svévolně a lehkomyslně ušel správce školy. Bacháček zove ho „pokladačem“, podvodníkem a radí, aby někdo ze sousedů pro odplatu boží při mládeži setrval a v deklinaci i v konjungaci ji pocvičil; také mínil Bacháček, že by některá pacholata sama mohla jiných vyslýchati a jako decuriones nebo censores mezi ostatními býti. [5]) Neujal-li se tedy školy příbramské některý měšťan, a nestali-li se chlapci sami učiteli svých spolužáků, bylo město Příbram na čas zhola beze školy, kdežto před tím mívali slušnou školu partikulárnou.

---

[1]) Univ. knihovna. Rukop. II. A. 26.

[2]) Matzner. Program. píseck. 1888. 8.

[3]) Ms. roudnický 289. Výpis Dra R. Dvořáka. Též Klimesch; Rosenb. Chronik. 182. Od té doby byl „schlechtes Studium alda“.

[4]) Kopiál Král. Dvor. v Museum. (Trutnov IV.) 17.

[5]) Arch. zemsk. Oeconom. 18. 74.

Někde zahynula škola na čas tím, že školní správce odešel řádně, a měšťanům nepodařilo se v pravý čas získati jiného. Takž na příklad r. 1612 píší z Kostelce nad Labem, že mají školu prázdnou.[1] To bylo po neděli Jubilate, kdy jinde dávno již školy se byly začaly. Podobný případ jest, když objednaný učitel dlouho nešel, jakož doklad o škole Dvora Králové r. 1601. Dvorští vzkazují rektoru Bacháčkovi, že škola pustne, anoť jim pořád neposílá učitele.[2])

Bude doleji o těch věcech pojednáno zevrubněji, tu připomínáme jen, že tehdejší školy z míry často měnily učitele, a tím mnohá hynula i spustla; neboť s učitelem obyčejně odcházeli a odjížděli přespolní žáci. Mohla býti tedy střídáním se učitelů škola rázem prázdna, rázem žádna. Naříká Kodicill ve svém řádě r. 1586, že častá změna učitelů jest chybou v školství největší, škodou mládeže a velikou překážkou studijních pokroků.[3] Vždyť roku 1584 i Kutnohorští, kteří sobě přece vždy hleděli udržeti u sv. Jakuba školu vyšší neboli gymnasijní, naříkají, že ta škola „častými změnami správců již trochu zlehčena.“[4] Před tím r. 1572 Kutnohorští měli u Vysokého kostela na vyšší své škole mistra Vincence Makovského z Makové, jemuž konečně nuceni byli domlouvati, že nemá žáků, domácí žáci že od něho odcházejí a přestupují do školy k sv. Barboře, „ježto by se měl snažiti jako mistr, aby nad jiné předčil.“ Tu tedy menší škola partikulární (sv. barborská) byla již na tom předběhnouti gymnasium vysokokostelské.[5]

Z těch několika případů již patrno, že v školství staročeském nic nebylo pevného, stálého. Mnoho konečně záviselo na dobré vůli a štědrosti měšťanů samých. Tu pochvalu jest vzdáti našim měšťanským předkům, že většinou snažívali se o školu partikulární, dobrou, co možná vyšší a lepší. Jsou sic hlasové psáni v starých knihách, že měšťanstvo a lid školám nepřeje, že jimi pohrdá. Tepe Martin Karchesius, písař radní staroměstský, ve své knize (O stavu městském) r. 1602 lidi nerozumné, „kteří všecky školy tupí a zamítají a že sami buďto do konce nikdy nebo sotva jednou do nich nahlídli, tudyby i jiné sobě rovné míti chtěli.“[6] Tesák Mošovský v knize o Lakomství slovy velmi neobalenými tepe měšťany, že svým školním mistrům mzdy zmenšují, škol nedbají ani výchovy dětí svých; někdy takovým lakomcům stačí k zavrhování školy již to, že učiteli se nepodaří ihned rychlými vykázati se úspěchy, nebo

---

[1]) Arch. univ. A. 13. b. 134.

[2]) Mus. kopiál dvorský (Trutnov IV.) fol. 52. Slíbil jim poslati Václava Bohdaneckého, správce u sv. Klimenta v Nov. M. Pražsk.

[3]) Ordo. Tisk v mus. 97. 98.

[4]) Arch. zemsk. Opis z kutnoh. kopiáře 1584.

[5]) Z kutnohorských výpisů Šimkovych. Vytišt. v Arch. Pam. XVI. 153. Příčinky k děj. kutn. škol.

[6]) Stav městský. Krausa z Krausentálu (Karchesia). 30.

že nedopouští mládeži svévoli. „Zhusta vídáme, že když srozumívají, že se jim umění po trychtýři do jejich voslové hlavy nemůže vlíti, aneb že jim praeceptores své vůle nedadí užívati, jich se vzdalují, v nich dobrého slova nepraví; však všickni takoví lotráskové nechť vědí, že se jim ani na zdraví, ani na statku nic šťastně nepodaří.“ [1]) Takové hlasy však znějí na pomluvení měšťanstva velmi všeobecně.

Důtklivější a vážnější jsou po archivech zápisy, z nichž patrně vysvítá, že nejedni měšťané zvlášť co do školských osob nechvalně lakomili; r. 1609 jsou na příklad mezi nimi i Táborští. Rektor Václav Paulinus Pražský odchází od jich školy z příčiny, že nechtějí učitelův ani studentů slušně živiti. [2]) V zevrubné kapitole poznáme o lakomstvě toho způsobu víc. Tím škola sic hynula, ale nezhynula.

Vyšší stupeň lakomstva a netečnosti byl, když měšťané, mohouce školu držeti, schválně ji pustili, aby si přispořili. I o takových jsou zprávy v knihách starých. Na příklad v zádušních účtech kostela Panny Marie na Louži v Praze v některých létech na školu se platí a jindy na léta nedává se ani haléře. Tedy ji nedrželi, mohouce. [3]) Že osadám farnosti Panny Marie na Louži, kdež bývala od starodávna škola partikulární, smělým soudem ze zádušní knihy neubližujeme, dosvědčuje r. 1580 stížnost konsistoře sub utraque, zaslaná na radní dům, z níž patrno, že osadní měšťané raději faru a školu pronajali nájemníkům na výdělek. V ní praví se: „Páni osadní Matky boží nad Louží nejvíce tím se vymlouvají, že se obávají, kdyby faráře podle řádu předešlého přijali a chovali, aby se fara na něho nezbořila; ale vidí se, poněvadž se na ty, kterým touž faru jakož i školu pronajímají, nezbořila a nezboří, že by se ani na faráře nezbořila; strany pak školy, nemajíce žádné slušné výmluvy, proč by v ní rektora ex universitate Pragensi s kantorem a jiným žákovstvem, jakž od starodávna tu bylo, nechovali, zprosta mlčí.“ [4]) Za takové měšťany, kteří z lakomstva nechtějí držeti slušné školy latinské, kladou se roku 1532 Tachovští; farář jejich Šimon Franck žaluje arcibiskupovi, že Tachovští z důchodů zrušeného „černého“ karmelitského kláštera, kteréž od krále roku 1556 puštěny byly měšťanům, nechtějí na školu dáti nic, nebo že dávají tak málo, že učený a pořádný učitel na to k nim ani nepřijde. [5]) Však mimo lakomstvo byla v tom víra, katolickému faráři a jeho snahám protivná. Pavel Stránský viní též Pelhřimovské, že se štítili studií, i slanská mládež mu bývala pověstně špatně vychovávána. [6])

[1]) Exemplář v mus.
[2]) Arch. univ. A. 13. b. 554.
[3]) Kn. zádušní z r. 1555.
[4]) Sněmy. Č. V. 702.
[5]) Arch. zemsk. Opisy z arcib. Dvorský. Paměti. 387. Archiv. Památ. 1874. 524.
[6]) Respublica Bojema. Stránský. 25. 49. Překl. Tonnerův.

Než to vyznati nutno, že takových zápisů, jako jest o Tachovských a Pražanech na Louži, jest velmi málo; při tom nebéřeme na omluvení našich předků ani to, že v sousedních Němcích mají stížnosti toho způsobu také,[1]) neboť v Němcích jako u nás jsou to případy nikoli obyčejné aniž znamenají cosi stálého. I v Tachově i v pražské osadě Mateře boží na Louži časem vzkřísili sobě školu opět. A stran zlé pověsti Pelhřimovských, Slanských, Táborských a jiných, upozorňujeme, kterak snadno i nezaslouženě taková pověst za oněch časů vznikala: konšelé nepohodli se třeba jen s jediným učitelem, a ten je roznesl v málu létech po všem království. O Táborských víme zajisté, že dávno před tím, než byli viněni z lakomstva k učiteli, mezi 1 1540—1555 rádi živili výborného učitele Viktorina Oziandra, za něhož škola vzkvetla, že do ní z daleka chodívali.

Trváme na tom, že obce v Čechách spíš sobě škol hleděly, nežli aby si je kazily. Zápisů, které svědčí tomu, jest víc nežli těch, které by mohly býti obcím k necti. A jsou významné takové zápisy! Na příklad r. 1496 v městě Kolíně usnášejí se konšelé, poněvadž znamenali nedostatek žákovstva školy své, „že pro ten nedostatek umenšovalo se žákóv i zpěvání mší svatých, a chtějíce tomu, aby služba Boží neumenšovala se, a žákovstvo aby držalo se v škole našeho města,“ svolili se společně jednosvorně, aby žákům vydávalo se každé Suché dni 1 kopu grošů míš.; a nemohloli-by to vystačiti, že „peticie“ (prosba) u kostela má učiněna býti.[3]) Stejně tak r. 1500 Královédvorští polepšují věci své školy „pro hojnější slavnost a větší nad předešlá léta v kostele našem cti a chval božích rozmnožení i také pro snažnější při školní mládeži pilnost a štědřejší učení.“ Toť příklady ze starší doby, dva za mnohé jiné.

A čtěte o Strašeckých z doby mladší, z r. 1581, kterak prosili císaře Rudolfa, aby jim jakožto vrchnost přispěl na školu; prosili, že nemají důchodů téměř žádných, aby jim pro vychování správce školního, „bez kterého býti nemohou“, kus lesa daroval a je také při držení a užívání luk na lesích k hrádku Křivoklátu náležejících, kteréž předkové jich i oni pracně vykopali a vyplanili pod též platy, kteréž se od starodávna z nich platí, zanechal. Král dal jim půl lánu lesa.[4])

V zevrubné části toho díla s dostatek bude lze poznati hojné oběti, které konšelé a obce přinášely svému školství; arci některé obce přinášely oběti rády, jiné ne tak, někteří měšťané štědře a ochotně, jiní opatrněji, jak již tak lidí vůbec povaha; ale celkem

---

[1]) Janssen. Pastor. Culturzust. III. 64 65.
[2]) Program. gymn. 1863. 6.
[3]) Z manuálu Jakuba, radního písaře král. m. Kolína vypsal a sděluje Kollmann.
[4]) Majestát. Rudolf. Opis v mus.

usouzeno: naplatili se na školy své dost a dost a hleděli si jich jako městského klenotu. Také je tak zvali, klenotem města.

A táž snaha po vzdělání, jaká shledává se při úřadech městských, bývala i v soukromém životě při mnohých rodičích. Pravda, jsou veřejné nářky, jež zdají se svědčiti naopak. Z takových nářků vážných jest z r. 1527 zápis děkana filosofické fakulty, mistra Jana Chocenského, jenž dí, že řídci jsou mladíci tohoto času, kteří by toužili po pramenech posvátné filosofie; jsou jakoby od zlých zle vychováni; ti, kteří oddávají se studium, jsou jim na smích, prstem si na ně ukazují. Naříkající mistr svádí příčinu toho zjevu kromě lakomstva na rozbroje a sektářství náboženské, [1]) které u nás ovšem ani potom nepřestalo.

Rešel kněz velmi hněvivě píše v Postille proti rodičům, že neposílají dětí do školy; varovně připomíná jim přísloví, čemu se Janoušek nenaučí v mladosti, tomu že se Janek nenaučí v starosti. Tesák Mošovský hrozí rodičům, kteří z lakomstva neposílají dětí do škol, že budou míti z nich rufiány a rufky, které se katům dostávají do ruky. [2]) Veleslavín v Politii praví: „Na mnoha místech jsou rodičové tak nedbanliví a nepilní o zvedení svých dítek, aby se něčemu z mládí učily, ale jestliže jsou jeden rok aneb dvě létě do školy chodily, potom jich nechají toulati a projížděti se po městě pod pěkným pírem a s dlouhým rapírem.“ [3]) Na jiném místě té veliké knihy Veleslavín bojí se, že málo bude lidí vzdělaných. „Mnozí o koně a chrty větší starost máme než o děti; když jen mají co jísti a píti a čím se pěkně odívati, dosti jest.“ Týmž rozumem naříká Jan Thadeus Mezeříčský r. 1605; [4]) prý někteří více milují peníze než dítky, více koně pěkné než syny; vůbec lidé prostí v ničemž nejsou skoupější jako v nákladu na cvičení dítek svých; mnohem ochotněji mnozí nakládají na koně, na voly a jiný dobytek svůj než na syny své.

Takových hlasů bylo by lze přivésti víc. Byly u nás jako v Němcích velmi obecny. [5]) Bylo by možno rozmnožiti je též usneseními a napomínáními městských magistrátů, aby rodiče dávali děti své do škol a nevydávali jich lenosti a zkáze. Prachatičtí na příklad r. 1589 učinili tak dokonce s důvodem, jenž jest dosti těžkou nadávkou: Rodičové dávejte dítky do školy, aby z nich klukové a střelci nebyli.“ [6]) Uvážíme-li však, že za stára nebylo všeobecné vzdělání účelem, a že vůbec nebylo povinné návštěvy školní jako je

[1]) Lib. decanor. II. 285.
[2]) Tisk musejní. O Lakomství.
[3]) Politia IV. 535.
[4]) V knize Vysvětlení o stavu manžel.
[5]) Jsou s našimi někdy i doslovné. Humanista Willichius v knize De optima studior. ratio. 1564 v předmluvě dí: Curant plerique patres familias porcos suos, oves, boves, equos, at filiorum curam habendam esse negant.
[6]) Dvorský, Paměti o škol. 208.

dnes: svrchupsané hlasy ztratí část své širokosti a síly, ač příti netřeba, že dosti bývalo nedbalých rodičů.

Ale proti těm hlasům což valný počet zápisův opáčných jest po všech městských knihách kšaftovních! Kdo se knihami těmi zabýval, dá za pravdu, že nevalnou prací v malém čase má hojnou sbírku dokladů o tom, kterak něžně pamatovali rodičové, příbuzní, přátelé na to, aby dětem dostalo se vzdělání. Právě ty zápisy přivádějí opáčné vyčítávé hlasy na středmější míru.

Některých pro poznanou všimněme sobě. R. 1459 pražský rýmař Václav Budnický v kšaftě napomíná ženu, aby synů od školy neodtrhovala, nýbrž na ně „dokládala“.[1]) Stejně tak činí plzeňský měšťan Ondřej z Kladrub r. 1489; ukládá manželce dobré vychování syna „věříc jí nad jiné, že toto rozkázání věrně a pravě spravovati bude.“ V týž čas v Plzni Sigmund Adam z Teplé oddává jmění své paní Barboře manželce a dětem, věře, že „ty děti jeho k dobrým mravům vésti bude a na ně se starati a nakládati jakož jich mátě věrná.“ [2]) Z pozdějších zápisů dotčen buď pouze kšaft pražského konváře Matouše, jenž ukládá r. 1542 ženě, aby syny milé držela při škole, a od ní nižádným obyčejem jich neodtrhovala, nýbrž, dal-li by jim Bůh živu býti, i k vyššímu učení aby je dala. [3])

Manželky tutéž úlohu ukládají před svou smrtí manželům. Nemají-li důvěry k nim, prosí cizích. V Rychnově r. 1593 žádá Kateřina Třtinová poručníků, aby synka jejího Václava dali na rok na učení literní a pak k řemeslu soukenickému. Manžela o to neprosí, poněvadž s ní nekřesťansky nakládal.[4]) Nejhustěji poručníkům ukládají kšafty, aby sirotky do školy posílali a na ně platili. V Náchodě měšťan Jiří Vacek r. 1595 chce, aby na jeho dva synky Václava a Jana nakládali úrok ze 200 kop, by „vedle nového nařízení k učení liternímu“ byli vedeni. [5]) I konšelé bývali jakožto nejvyšší poručníci kšaftem nejedním prošeni, aby sirotky oddali k učení školnímu. V témž Náchodě r. 1602 prodávají dva domy zemřelého Prokopa Prokše a ukládají kupujícímu zápisem knihovním, aby syna nebožčova Jiříka až do zrostu a let jeho právních jídlem, pitím, šatky opatřoval a k umění liternímu anebo na řemeslo na svůj náklad dal. [6])

Velmi zhusta odkazuje ten onen knihy všeliké s tou výslovnou nadějí, že podarovaný nebo někdo z příbuzenstva oddá se umění liternímu. Jakoby ho chtěl knihami navnaditi. Takž na příklad chrudimský arciděkan Martin Dubský r. 1579 odkazuje všecko ženě

---

[1]) Arch. praž. č. 2119. K. 9.
[2]) Arch. plzeň. 223. 3.
[3]) Arch. pražs. č. 2142. 10. 20. Výpis Šimákův.
[4]) Kšafty rychnovské; kniha z r. 1588. V té knize je podobných kolik.
[5]) Manuál náchodský VII. 87. Z výpisů Hrašových.
[6]) Kniha bílá I. 122. Výpis Hrašův; poslal mi ještě jiné kšafty, v nichž dbá se o literní výchovu a připsal: „A podobných dokladů množství veliké.“

své, ale knihy ujci, „kdyby chtěl studovati.“ [1]) V kšaftě ronovského měšťana Jana Huraně tou příčinou stran biblí jest r. 1584 dojímavý zápis. Ta biblí „aby při Zacharyášovi synu svém do jeho voženění zůstala, a pakli by se voženil, tehda Diviš Vokačků takovou biblí k sobě přijíti má jako k schování, dokudžby Zacharyášovi pán Bůh dítek dáti neráčil, a ty dítky kdyby k liternímu učení přišly, takovou biblí Diviš jim navrátiti má.“ O této biblí psáno pak, že roku 1608 po smrti Zachariášově byla vzata na rathouz. [2])

Na konec budiž tu zmínka o tom, kterak cenil a pořízovati mínil školské vzdělání svým dětem kupec, světa širokého znalý, zcestovalý. Byl to Michal Karyk z Řezna, měšťan staroměstský ze čtvrti sv. Linharta (původu cizinského, ale zčeštělý docela), jenž r. 1550 o synech svých, Zikmundovi a Ondřejovi, poručil, aby hned po jeho smrti dáni byli na učení pryč do jiných měst a zemí „do Normberka, nebo do Lipska, neb do Vlach“, aby se prve psáti a počtům učili, německy, česky i latinsky; aby se latině také naučili mluviti, a v tom páni poručníci aby žádných peněz nelitovali, „aby pak lidem dobrým sloužili a pejchy své aby nechali, nebo pán Bůh jí nemiluje.“ [3])

Již patrno, nechť kupec světem proběhlý, nechť prostý domácí člověk, oba stejně cenili vzdělání dětí a byli tedy přátely škol. Na té přízni závisel stav a stupeň škol.

---

[1]) Lib. memorab. v Chrudim. 1579. F. 30.
[2]) Kn. kšaft. v Ronově. 60.
[3]) Miscell. 92. fol. AA. 2. teď v archivu pražs.

II.

Školy humanistické a konfessijní.

Ráz a rozvoj partikulárních škol v Čechách souvisel jednak s historií země a národa, jednak také podmíněn byl popudy z ciziny, které se jináč historie národa nedotýkaly. Husitská bouře dotkla se škol zajisté tím směrem, že pokud zůstaly kde přes válečnou dobu na živě, za kolik let nemazlili se v nich s latinou. Klesly as na školy nižší české. Latina v staré způsobě zůstala na školách katolických, pokud bouřná doba jich nesmetla s sebou, Teprv, když církev česká kališná po vojnách jala se usilovati o smír s Římem, zase latina stala se na školách partikulárních panovnicí, zase byla jazykem obřadu v církvi i řečí vzdělanců. V době Jiřího a Vladislava již všude u větších městech jsou latinské školy partikulárné zase, do nich přicházejí za učitele učení bakaláři z university. Vznikají podle starých i nové školy. Z ciziny ohlašuje se hnutí humanistické. V universitě Pražské slyší studenti první začátky humanismu od mistra Řehoře (od 1465), ale po něm, byť hned nepokračovalo se v snahách o humanismus, záhy s počátku XVI. věku úsilněji připravuje se na této straně Alp přechodná perioda z latinských škol starodávných scholastického rázu ve školy moderní, a to nemohlo u nás býti bez ohlasu. Poznalo se, že humanismus přináší lepší, jadrnější latinu, znovu že otevírá literaturu klassickou; stará škola a s ní dosavadní latina posmívána.

Šla-li ta proměna v moderní školu v Němcích velmi pomálu před se (v Norimberce r. 1485 malinké začátky, Hegius 1501 odporučuje řečtinu, Murmellius 1513 a jiní teprv šíře pokračují), musila u nás o to zdlouhavější býti, že naše intelligence, a s ní ovšem universita, tonula v náboženských hádkách, a husitské náboženství samo k „pohanské“ renesanci nestavělo se přívětivě. Ale přes to jest očividný přírůstek našich lidí v humanismu italském vzdělaných, a nemůže býti pochybnosti, že by zvolna i partikulárné školy z nových proudů byly měly užitek a vzrost, než v tom začala se v Němcích reformace náboženská, lutherství co nejdřív přeneseno k nám, a

v prvních zmatcích rozvoj školství zarazil se zase. V Němcích, to známo vůbec a nelze vypříti, reformační ruch prvních dob zdusil školy; zmořil školy vysoké, i partikulárné. Však ne nadarmo roku 1524 Luther psal list městským radám, aby zřizovaly školy. Zastonalo školství protestantské i katolické [1])

Ale na dlouho ne. Školy staly se v zápase náboženském zbraní, a protestanté v Němcích i u nás musili si jich hleděti. V Němcích po jakéms takéms uklidnění a po valném škol ztrápení do protestantských škol konečně vešel humanismus, ovšem již ne humanismus s antickým pohanským jádrem, alebrž humanismus, jenž srovnav se s biblí, přestával pouze při napodobeninách antických forem; byl to už jen humanismus filologů. Však i ten měl zásluhy. Začalo se systematičtější vyučování školní; vydávány na poučenou, pochlubenou a povzbuzenou od paedagogů humanistických nové a nové řády, kterak zaříditi protestantskou školu partikulárnou. Školství se v Němcích upravovalo, ale jen pomálu. Humanism tu musil pracovati školami soukromými. Jednu měl sám Melanchton, professor universitní, v bytě svém ve Vittemberce. [2]) Tu cvičil mládež v lepší latině, neboť veřejné školy reformací pohubené, nestačily vychovávati k universitě. Když pak se poměry poněkud zlepšily, ani tu ještě dlouho nehnali se žáci do moderní školy latinské tuze horlivě. [3])

U nás nápodobně. Humanismu prvnímu se někteří professorové husitské university bránili; šlo jim spíš o přísné náboženství nežli o vlašské a antické pohanstvo. Do toho vpadla reformace. Když se vyjasnilo, pozorujeme, že partikulární školy jsou skoro na mizině, a humanismu učí se v školách postranních pospolu s cizím lutherským náboženstvím. Jasně to vysvitá z nářku rektora universitního Jiřího Píseckého r. 1533. Žalostivě píše, že velice nešťastným způsobem tohoto času v městech, zvláště v Pražských, školy literní, jež zovou se partikulární, pociťují ujmu co do žáků přespolních i domácích a tou měrou že přišly k mdlobě a k ztenčení, o jakémž nebylo slýcháno od založení naší university. Ten úpadek prý zavinili zlí oni sofisté, kteří jakožto pokoutní učitelé žáky z veřejných škol odvádějí a kazí. Mistři universitní tehdáž hledali proti „sofistům" pomoci v radním domě; konšelé jakožto patronové a defensorové měli pomoci a sofisty, kteří prý provozují tyrannidu, vyhnati z města dle příkladu Platonova, jenž radil, netrpěti sofistů v městě. Ale konšelé v odvet pravili, že se bojí rozbrojů větších, neboť ti učitelé postranní mají mezi žáky svými mnoho z šlechty, rytířstva i měšťanstva; kdyby byli mistrům po vůli, že by si tím zjednali ne-

---

[1]) Paulsen. Gesch. d. gelehr. Unterr. I. 192.
[2]) Monum. Germ. paedag. VII. 491.
[3]) Nechuť k vyšší škole sv. Jiljí v Norimberce, kterou založil Melanchton pro žáky, kteří grammatiku již znají. Nevedlo se té škole dobře. Monum. Germ. paedag. VII. 432.

přátelství. Při tom dali štipku professorům, aby své bakaláře, které do škol partikulárních podávají, navedli k větší pilnosti. [1])

Tu jest tedy nový druh postranních škol, nový druh pokoutních praeceptorů, nežli jsme svrchu poznali při školách dětinských. Ty školy a sofisté, na něž Písecký naříká, budou většinou zajisté humanisté s novou latinou, a učitelé s novým náboženstvím.

Když staří mistrové, kteří se v universitě Pražské moderním proudům humanistickým bránívali, buď vymřeli, buď velmi osaměli, mladší lidé začali sobě z ciziny, zvlášť z Vittenberka, osvojovati snahy humanistické a zaváděli je do škol partikulárních, a sešlá universí Pražská je podporovala a neochotné učitele povzbuzovala, majíc ovšem ten úmysl, aby zlepšené školy partikulárné přivedly jí větší počet studentstva k studiím vysokým. Roku 1539 rektor Jan Hortensius (Zahrádka) vydal bakalářům a správcům školním řád a způsob vyučování (modum ac ordinem docendi). Připomenul jim slib, při promoci slibený, že budou vyhledávati universitního dobra; i protož aby mládež dobře v mravech a v literním umění cvičili a ji do kollejí učení Pražského přiváděli. [2]) Škoda, že řád Hortensiův není povědom, abychom mohli posouditi, kolik je v něm humanismu, kolik moderního pokroku.

A zdá se, že tehda aspoň v Praze již bylo dost humanistické snahy; r. 1535 hrají studenti pražští na radním domě Plautova Vojína Chvástavého; r. 1537 zakládá pražský měšťan doktor Jan Franc z Královské Hory nadaci na řecká čtení. K té řecké lekcí dostal se r. 1541 na universitu slavný mistr Matouš Kolín žák Melanchtonův, humanista nadšený; pokud se nedostala klassická studia do škol partikulárních dřív, zajisté Kolínovým příkladem a prací vstěhovala se do škol teď. Nad to od let čtyřicátých kvetlo v Čechách družstvo humanistů pod vůdcem svým Janem starším Hodějovským, a nelze domnívati se, že by partikulárné školství a jeho latinské vyučování bylo nebralo popudy k pokroku svému v onom půl stu básníků, kteří složili Farragines. Mistr Arpinus touž dobou jako Kolín v Praze vedl školu žateckou, kdež učil již i řečtině a všecko měl zřízeno po humanisticku.

Mistr Kolín sám otevřel také školu partikulární soukromou v Andělské zahradě v Praze nedaleko sv. Jindřicha. R. 1557 dovídáme se o ní zevrubně v knížce Kolínově „Leges pro schola privata". Žák Kolínův Tomáš Mitis z Limuz, humanista nadšený, spravoval (roku 1556) školu u sv. Jindřicha v Praze a pak otevřel humanistickou školu soukromou, z které ještě r. 1579 vodil hochy dospělejší do university. [3]) Tyto školy soukromé s moderní latinou partikulárním školám městským byly pobídkou k soutěži. Zarazili

---

[1]) Monum. univ. Prag. III. 102.
[2]) Monum. univ. Prag. III. 112.
[3]) Menčík. Č. Č. Mus. 1884. 218. Bibl. Lobkovic. v Praze, rukop. č. 300.

si konečně takové soukromé školy i professorové universitní, bývalí i ti, kteří zároveň učívali na vysoké škole. Uvádějí se r. 1579 mistr Petr Kodicillus, mistr Marek Bydžovský (r. 1575), Molesin z Dielenperka (r. 1571) a posléz i lékař Huber z Risenpachu, že měli privata gymnasia.

Bývalým professorům universita nepřekážela, poněvadž zůstávali s ní v stálém spojení. Jiné školy soukromé partikulární stíhala stejně jako nejnižší dětské. Poučný zápis jest v rektorské knize asi z r. 1559. Přišli prý Jiří Lukáš Humpergensis, Jan Ruple Svibusiensis, Jan Irnavinus — patrně cizinci — aby jim rektor dovolil držeti postranní školu, že v ní budou uči i grammatice, dialektice i řečem, české a německé. Z porady professorové vzkázali tuto odpověď. Prý privilegii universitními jest předepsáno, aby žáci nejprv zapsali se v universitě u rektora do matriky, pak aby přijati byli v kolleje a bursy, aby doslýchali lekcí professorské, potom, dadouce se vyzkoušeti o své erudici a pilnosti i mravech skrze pány professory, aby přijali tituly i právomoc k vyučování a byli promováni na školy partikulárné; ale školy soukromé a učitelé jich nic takového ve svých cílech nemají, i protož nemůže býti úlohou university dovolovati takové školy, schvalovati a k jich studiím jeviti přízeň. [1])

Přes ty zákazy a na odpor všelikterakým překážkám školy soukromé byly pořád na živě; vždy se někdo vyskytl, jenž učil pokoutně latině a pletl se učitelům škol partikulárních do díla. Obyčejně sváděna stálá existence i tohoto vyššího druhu postranních škol na nedostatečnost a lenost učitelů veřejných stejně, jako slýchati bylo o školách dětinských. Jako vyčteno rektoru Píseckému r. 1533 od Pražanů, rovně tak r. 1618 mistr Kampanus vykládá v konvokaci učitelů latinských škol pražských, že Pražané posílají synky své do soukromých škol, poněvadž nejsou praeceptoři pilni (quia non sunt industrii praeceptores). [2])

Těžce závisel lokální rozvoj partikulárního školství, když se po humanisticku formovalo, na neustálém náboženském zápase, jakož svrchu napověděno. U nás protestantství nuceno bylo krýti se pláštěm pod obojích a nemohlo tudíž školství svého organisovati zřejmě po protestantsku. Toho následek byl stálý zápas mezi faráři, učiteli, úřady církevními, vládními, universitou, při čemž ovšem školám nemohlo vésti se tou měrou přirozeně a zdravě, jako by se jim bylo dařilo, kdyby se byly mohly vyvinouti zřejmě a upřímně po protestantsku, kališnicku nebo po katolicku. Neupřímnost a zmatky byly při školských věcech jako v církevních, ale protestantské školství v Čechách zvlášť v městech královských přece nezabředlo v nepořádek tak zoufalý jako církev, neboť kdežto církev protestantská,

---

[1]) Rukop. bibl. Lobkovic. v Praze. č. 300. fol. 3.
[2]) Arch. univ. A. 14. a. 182.

nejsouc v zemi zákonem uznávána, a majíc stálého nepřítele v kališnické a katolické vrchnosti církevní i v mocných katolících ve vládě, nemohla se konsolidovati a řádně upraviti, školství protestantské, majíc za vrchnost Pražskou universitu, dostávalo z ní za učitele protestanty vzdělané; stalatě se universita dosti brzo protestantskou, a tudy městským školám příznivou podporou.

Školský zápas stejně jako církevní má dvě fase. Do příchodu jesuitů (1556) byl mírnější, potom prudký a zlý. Král český Ferdinand, státník za svými cíli jdoucí pevně a bystře, nedusil protestantům školy úsilně; ba když přehnala se revoluce r. 1547, po níž klesnutím a ochuzením měst též některé školy ujmu vzaly, Ferdinand král, ať již z příčin jakýchkoli, nezavíral pomocné ruky školám zřejmé protestanským. Stačiž upozorniti, že r. 1553 Slavkovským ustanovil roční podporu 40 tolarů z hornictví a tím vlastně stvořil latinskou školu v protestantském tom báňském městě. [1]) Rokycanským dovolil r. 1558, aby na proboštství, v jehož byli správě, směli prostavěti 500 kop českých, připomenuv, aby chovali při kostele i rektora a kantora, muže hodné. [2]) Nemohl býti v nejistotě, že rektor i škola rokycanská budou protestantskými.

Naproti tomu ovšem, když r. 1549 na prosbu Litoměřických zakládal mimo jich školu obecnou novou vyšší školu „obzvláštní“ (partikulární seu collegium) v jich městě, „v dobrém povětří a v ušlechtilém položení“, měl na mysli, aby „mistr sedmera umění“, jenž ji povede, nikdaž nebyl protestant. Král totiž určil v listě zakládacím, aby za rektora sem dosazován byl muž pod jednou nebo pod obojí, jenom ne sektář, a přijímán aby byl s dotazem u krále nebo jeho komory. [3]) Ale nepřekážel král, když r. 1562 měšťané prosili, aby směli svou starou obecní školu převésti do nové kolleje s učiteli; v sešlé budově staré že je smrad. Dovolil to přestěhování na 5 let. Byl to krok rozhodný, že kollej stala se protestantskou. Brala pak učitele z protestantské universí Pražské. Proto arcibiskup r. 1567 radil císaři Maxmiliánu, aby městskou školu kázal z kolleje vykliditi; [4]) protestantská škola však již nezahynula.

Také proti pokoutním školám, když na ně upozorněn byl, král Ferdinand I. rozkazy vydával; nechtěje, aby se jimi rozšiřovalo protestantství. Málo před koncem svého života (1560) píšeť do Olomouce na žalobu kapituly tamější, aby některé školy pokoutní v městě proti starým pořádným školám zřízené byly ihned zastaveny kromě (dětinských) těch, v nichž se pacholata německy, psáti a počtům

[1]) Horčička. Die Lateinschule in Schlaggenwald. 5.
[2]) Missiv. č. 51. 198. Arch. místodržit.
[3]) Arch. zemsk. Varia. Origin. v Litoměř. č. 35. Opis u Dra. Čelakovského. Monum. univ. Prag II. 138. Frind. Krchengesch. IV. 477. Lippert. Leitmer. 462.
[4]) Arch. arcib. Missiv. Opis v zemsk. U Dvorského v Pamětech. 423.

učí.[1]) Ale celkem za Ferdinanda a po něm za Maxmiliana protestantství i jeho školy rosly přes všeliké překážky.

Tuhý zápas o školy rozpoutal se teprv za Rudolfa, když jesuitští vychovanci dostali se k prvním úřadům v zemi. Kde protestanté nemohli pro překážky obsáhnouti školu veřejnou hned, pracovali zatím školami postranními na udolání městské školy katolické. Než se domohli vítězství — což prodlelo leckde na léta mnohá — bídně živořila škola městská, druhdy vzpamatovala se, druhdy klesala na nejníže, ba časem i zašla, až nová vítězná vlna katolická zase ji vynesla na povrch. Teprv po vítězství protestantském, zvláště po majestátě na svobodu náboženskou r. 1609 vydaném, zkvetly školy protestantské i v těch městech, kde byly za léta potírány. Na zevrubnější poznanou těch zápasů o školu, jakž tu naznačeno, posluhují děje škol některých měst na severu českém. Přede všemi poučna historie kadaňské školy.

Kadaňští přidali se brzo a většinou k nové víře z Němec příchozí. R. 1530 srovnával jich náboženství podkomoří Volfart Planknar a stran školy rozhodl, aby dosavadní stará škola, kteráž „pod správu pána strakonického a k tomu zákonu (t. j. maltanskému řádu) náleží, neporušitedlně se zachovala, a zjednají-li sobě ve třech měsících Kadaňští na králi, aby druhá (t. j. protestantská) škola byla, to stůj při vůli krále.“ [2]) Toť se ví, že král nesvolil, ale protestanté, po některý čas nechavše dětí bez učení zaháleti, konečně si zarazili školu postranní; katolická hynula, neboť sousedé, jsouce již valnou většinou protestanty, dětí neposílali do ní. Ale o městskou školu usilovali stále. R. 1542 převor maltanský Zbyněk Berka prodal obci statky zádušní s uložením, aby na ně chovala kněze a školu. [3]) Jakmile potom obec obsadila školu městskou učitelem protestantským, kapitola Hradu pražského, a s ní později též arcibiskup, osobujíce sobě právo podací na všech panstvích královských protestovali, žalovali a učitele vyháněli; když arcibiskup usadil do městské školy učitele katolického, zase konšelé a obec činili mu vzdory, protivenství a brali mu žáky ze školy, povzbuzovali vznik škol pokoutních, při čemž nemohlo se škole městské dařiti.

R. 1564 kadaňští protestanté přízní hofrychtéře dostali se do rady městské a hned si obsadili městskou školu zase učitelem své víry. I žaluje (r. 1565) Jan Agrikola, farář kadaňský, arcibiskupovi, že ten učitel má za ženu bývalou jeptišku a v kostele že stává jako němý.[4]) Katolická škola však nezašla; konšelé byli povinni ji držeti; císařský rychtář Konstantin Zelender, prudký katolík, bývalý učitel městský zdejší, na to dbal, aby městská škola nezůstala

[1]) Missiv. 62. 247. Fol. 265. Olomoučtí popírají pokoutní školy.
[2]) Urban. Gesch. v. Kaaden. Anhang. Ruk. v mus.
[3]) Reif. Gesch. d. Volksschulwes. in Kaaden 7.
[4]) Arch. zemsk. Opisy z arcib.

v rukou protestantův, a aby z důchodu městského placen byl katolický učitel. Jeden z těch učitelů, kantor Pavel Schultes, žaluje arcibiskupovi r. 1566, že katolická škola je na mizině; dřív bývalo o nedělním processí na 150 chlapců, teď sotva 20 pro posměch; dřív 40 žáků přespolních živilo se z důchodů farských, teď, když světští lidé užívají církevního statku, dva chudí žáčkové chodí po domech žebrajíce obědů pro ostatní; někdy za osm dní nic vařeného se jim nedostává, luteršti sousedé jich posměšně odbývají, aby šli k císařskému rychtáři Zelendrovi, ten že může poručiti, aby jim z měšce Matky boží bylo dáno. Dříví do školy také nedávají, dům školní nechávají pustnouti.[1] R. 1572 zas arcibiskup žádá od rychtáře Zelendra, aby vyhnal kalvinského učitele, jejž obec dosadila; arcibiskup prý je loci ordinarius, a kdyby Kadanští neposlechli, prý vyšší mocí k tomu budou nuceni, aby katolická víra u nich byla zachována.

Takž vedena vojna dále se střídavým vítězstvím. R. 1582 katolický farář Ambrosius Böhm, nechtěje dopustiti, aby se do školy dostal protestantský učitel, zavřel školu, pobral klíče. Pak dosazen katolík Krištof Albert. Pomáhaly zase školy postranní; žalujeť roku 1584 farář arcibiskupovi, že i kostelník lutherský drží školu. Netrvalo dlouze, učitel, arcibiskupem vnucený, Krištof Albert (r. 1586) od konšelů propuštěn. Prý byl nedbalý a neslušný dle zprávy Kadaňských, která však nemusí býti pravdiva. Vypudili Kadanští i druhého učitele rychle. Každého přijímají s protestem. Na protest, kterým přijali katolického učitele Martina Hylnera Slezana, arcibiskup jim vzkázal, že si mohli takového zaneprázdňování přispořiti, on že jest der Kron Böhmens loci ordinarius nad kostely i školami. Když farář Böhm onemocněv odjel do Teplice, honem mu Kadanští vyhnali Hylnera r. 1587. Však bratrstvo Panny Marie žalovalo u arcibiskupa, a Kadanští nuceni ho přijmouti zase. Arcibiskup namáhal se o mandát proti Kadaňským, tak ho zlobili. Škola městská pod Hylnerem byla již tou měrou bídna, že v ní nebyli víc jak čtyři katoličtí žáci. Hylner sváděl tedy žáky svých protivníků do městské školy. Z toho zase žaloba. Rada městská chce, aby arcibiskup Hylnera sesadil. Věříme na slovo, že r. 1588 arcibiskup mrzutě psal Kadaňským výtku, že, pokud jest arcibiskupem, s žádným městem neměl tolik co činiti jako s Kadaní.[2])

Za prostřední smírnou cestu vyskytla se také myšlénka, aby děti a scholarové obou vyznání chodili do téže městské školy na společné „umění literní", náboženství že bude vykládáno každým

---

[1]) Tamž.

[2]) Všecky prameny k tomu opsány z arch. arcibisk. v archivě zemském, odkudž větší část Dvorský otiskl v Pamět. o škol. str. 181. Srovn. také Reif; Gesch. d. Volksschulwes. Kaaden. 9. 10. 12. 16. Arch. zemsk. Oeconomica 18. 201.

zvlášť.[1]) Toto sloučení však se neosvědčovalo; r. 1595 podle hynoucí městské školy již tu zase byly pokoutní protestantské tři; žaluje děkan Martin Meilandus arcibiskupovi, že jednu z nich drží kostelník; prý nemělo by to býti, anať jest v městě „ordinari pfarrschul.“[2])

Velmi krutě uměl stíhati paedagogy protestantské hofrychtéř Prekl z Proksdorfu. R. 1603 dal vyhnati z Kadaně Daniele Sandera, jejž tam dosadila Pražská universí ze své právomoci. Prý je bludař. Universí odpověděla, že ho za bludaře nepřijala a neposlala.[3])

Teprv, když protestanté zvítězili majestátem na víru (1609), kadaňská škola městská stala se protestantskou a začala kvésti.

Bylo tedy sporem náboženským v Kadani školství skoro za celé století ubohé.

Náboženským zápasem také v jiných městech a městečkách na severu českém i uvnitř země škola městská brala na se proměnu nebo ujmu dle toho, kdo právě byl na vrchu; postranní škola stala se útočištěm protestantských dětí, když obsáhl městskou školu katolický kněz jménem katolické vrchnosti, zvláště jménem pražských arcibiskupů, jimž odevzdána právomoc na císařských panstvích. Takž trpělo školství v Chomútově od let šedesátých bez přetrží; r. 1585 vzešel z toho prudký boj mezi Bohuslavem Joachymem Hasištejnským z Lobkovic, dědičným pánem Chomútova, a mezi arcibiskupem Martinem o kostel a o školu městskou. Císař r. 1588 dal právo proti Chomútovským arcibiskupovi.[4]) Protestantská škola městská pronásledovaná zhynula po roce 1591, když sem přišli jesuité.

V Mostě se brání měšťané arcibiskupským učitelům tak zoufale, že r. 1586 škola půl léta byla zhola bez učitele prázdna. Před tím dodal jim arcibiskup r. 1580 rodáka jich Jiřího Bertholda za praeceptora; nepřijali ho.[5]) R. 1586 poslal jim arcibiskup Plzňana Jana Kolenza,[6]) licenciáta filosofie, muže jazyka českého i německého a muziky znalého, ale nestrpěli ho na dlouze; r. 1587 již zas jiného (Jana Erazima) k nim vysílá; ten byl Mosteckým vhod, poněvadž četl lutherský katechismus. Proto zase arcibiskup ho brzy vyzdvihl, a tak se dělo i na dále se škodou školy městské. Ta konečně pronásledováním protestantů po mandátě r. 1602 zahynula, vlastně proměnila se v katolickou, živořila o málu dětech, a protestanté odkázáni na školu pokoutnou, což potrvalo až do vyhození místodržících r. 1618.

---

[1]) O takových školách zmínka v Apologii stavů roku 1618. Mus. 31. C. 13.
[2]) Sněmy. IX. 194.
[3]) Č. 199. 200 v Dvorského Pamětech.
[4]) Arch. místodržit. R. 109. 15. Též Dvorský. Paměti 411.
[5]) Arch. zemsk. Opis. z arcib. arch. Arch. Památ. IX. 526.
[6]) Arch. zemsk. missio. archiv arcib. Opis.

V Lokti, kdež nad školou měl rozhodovati generál křižovníků s hvězdou — a v té hodnosti byli pražští arcibiskupové — dařilo se městské škole protestantské dlouho dobře; r. 1565 i kalvinský učitel tu byl bez překážky. Arcibiskup Brus sic namáhal se, ale nezvedlo se mu. Nástupce jeho Medek r. 1584 a r. 1586 prosí císaře za pomoc, aby tu v Lokti mu nepřekáželi chrám a školu obsazovati.[1]) A od té doby časem velmi hynula škola městská; r. 1594 Loketští nuceni držeti protestantského kněze v ústranní, z čehož plyne, že bylo také po veřejné škole protestantské veta, a na katolickou nebylo dosti dětí. Po majestátě (1609) Loketští hlásili se k faře a ke škole zřejmě; nastal tuhý spor mezi nimi a arcibiskupem. R. 1614 bylo místodržícími uloženo hejtmanu a šlechticům přifařeným některým, aby spor rozhodli. Farář Petr Leomann v dopise k arcibiskupovi tvrdil, že škola stojí na půdě duchovenské a že je tudíž göttlichen Rechtens jako chrám.[2]) Zápas o školu trval i potom, a lze sobě pomysliti, že škola při tom nekvetla.

Také kinšperské (Königsberk) škole, která byla vůbec asi nevalna, život časem přetrhcván, když r. 1608 mistr Vavřinec Nigrin, kommendator chebských křižovníků, jal se vyháněti z ní učitele lutherské. Praveného roku dosadil Kinšperským Martina Elera z Mohelnice za rektora; proti němu protestantští měšťané uvedli faráře a učitele své víry, zatím v sladovně byt jim ukázali; arcibiskup Karel kárá je; r. 1609 žaluje císaři.[3])

Boj byl z téže strany zdvižen o školu tachovskou. Rada městská dlouho ji nechávala pustnouti, poněvadž tím činila vzdory katolickému faráři. Konečně ji obsadila učitelem svým, a r. 1575 již jdou z fary žaloby k arcibiskupovi. Roku 1588 prosí kommendator v Mostě Jan Zeidler, aby arcibiskup učinil v Tachově učitelem Řehoře Scherfa, katolika, a tamějšího sektáře aby hnal. Arcibiskup vyhání, rada městská kryje a drží učitele. Boj stálý. R. 1603 dosadili si měšťané i nějakého kalvinského rektora z Falce.[4]) Škola nepřišla ke klidu ani po majestátě na svobodu náboženskou.

Hrobským se vyvinovala škola obecní po protestantsku od let sedmdesátých. Právě po majestátě na svobodu náboženskou nastalo jí pronásledování a druhdy zavírání na rozkaz arcibiskupa Lohelia. R. 1618 farář Jan Šlechta vyhnal ze školy starého učitele, že se nechtěl dle rozkazu arcibiskupova v čtrnácti dnech proměniti v katolíka.[5]) Tak zlostně tu jednáno. Všaktě známo z veřejné historie, že odtud z malých Hrobů zapálena pochodeň veliké nešťastné revoluce.

---

[1]) Arch. zemsk. Opisy z arcib.
[2]) Arch. zemsk. opisy z arch. arcib.
[3]) Tamž.
[4]) Tamž. Něco též v Dvorského Pamět. 387.
[5]) Tamž v arch. zemsk. v opisech z arcib.

Zápas o školu na královských a komorních panstvích uvnitř země stal se prudkým od nastoupení arcibiskupa Martina r. 1581. Ten obdržev od císaře Rudolfa správu a dozor far císařských v Pardubicích, na Chlumci, Poděbradech, na Mělníce, Zbiroze a jinde na císařově panství, jal se vyháněti kněze a novými kněžími svými snažil se působiti ve školu. V tom pokračoval arcibiskup Berka z Dubé (1592—1606), až zápas dospěl vrchole i katastrofy za nástupce jeho Jana Lohelia (1612—1622). Pokud kde s protestanty českými drželi císařští hejtmané,[1]) protestantská škola žila, ač sporem s farou kolísala se na svůj neprospěch; kde však hejtman poslechl rozkazů, tu hnal faráře i učitele a škola zhynula, aspoň na čas, nebo se proměnila v jinou, kterážto proměna zajisté jí nebyla k duhu pro svoji nestálost i násilný vznik.

Z toho boje některý příklad a doklad.

V Brandýse nad Labem ještě za prvních let panování Berkova bývaly o školu potyčky jen dočasné. Po vydání pověstného mandátu r. 1602, jímž se podobojím svoboda Maxmilianem slíbená odnímala, nastala srážka tužší. Žalovati do učitelů začal kněz Adam Chytropaeus Klatovský, muž jináč mírný. Tenkrát měl rektor universitní Martin Bacháček tuhou práci, aby udržel na škole Václava Orcina Královéhradeckého, a aby z „jiskřičky“ nevyšlehl veliký oheň.[2]) Brandýsští bránili se, aby nedostali katolických učitelů, ještě dlouho, a přízní hejtmanů se jim dařilo. Ale ne stále. Roku 1614 hejtman Václav z Vchynic a farář Václav Linhart Metelka vypudili jim protestantského učitele přec, obsáhli školu a volali nové praeceptory od jesuitův.[3]) Hejtman poručil protestantskému bakaláři, aby se ze školy hnul, pakli se nehne, že ho za vrch (t. j. za hlavu) vyvleče; senát university Pražské hledal pomoci u defensorů;[4]) Brandýsští hájili se tím, že škola jest jejich, že si ji vystavěli sami, a co se jim děje teď, to že se činí na zlehčení jich náboženství.[5])

V Pardubicích protestantskou školu městskou arcibiskup Jan Lohelius poručil katolickému faráři Matouši Appiánovi, jenž o ni podporou téhož císařského hejtmana Vchynského zdvihl tuhý boj r. 1615. Spory o školu z příčin náboženských byly také v Poděbradech, v Kostelci nad Labem; tu vypukly prudce r. 1598, tam r. 1599, na obou místech přičiněním faráře Štěpána Lovčanského.[6]) R. 1609 šlo o školu v Žebráce. Kněz Simeon Adalbert Galeryta, farář tamější, žaluje onoho léta arcibiskupovi, že osadní podrobili si školu a nechtějí učitele, kterého jim dal. Žebráčtí byli tou dobou (jak se zdá) kalvinisty, a odtud zápas tím prudší; nechtěli raději

[1]) Sněmy IX. 177. 182.
[2]) Dvorský Paměti. Str. 184.
[3]) Arch. rectorat. 1614. 11.
[4]) Dvorský. Paměti. Str. 531.
[5]) Arch. zems. Opisy z arcib.
[6]) Tamž.

školy žádné; nejen že nepřijali farářova učitele, ale vypudili i přespolní žáky, kteří r. 1609 do školy se dostavili; ti odchýlili se do Berouna. [1])

Z těch několika dokladů zřejmo, že školy na řečených panstvích komorních a králových nemohly než ujmu bráti zápasy náboženskými. Stejně tak na zboží duchovenském. Tu v popředí jsou Třebenice se svou školou. Abatyše od sv. Jiří v Praze Žofie Albinka z Helfenburka nikoli bez návodu r. 1602 kázala z městské školy protestantské vypuditi školního správce Václava Chalibaea Blovického a uvésti do ní mládence z počtu „patrum jesuvitarum". [2]) To podařilo se však jen na čas; měšťané zmohli se zase a udržovali školu proti abatyši a hejtmanu Jakubovi Horčičkovi z Tepence, jenž byl ctižádostivý a z míry horlivý nástroj jesuitů, bývalý jich kuchtík na Krumlově. Za něho stálý a tvrdý boj. R. 1606 podařilo se mu, že od školy vypuzen byl protestantský bakalář Jan Matheides Bystřický; jesuité do školy uvedeni mocí, a měšťané žalostně píší do university, že se jim to stalo na těžkost svědomí z pouhé nenávisti jesuitův, a že pohrůžkám s pláčem musili ustoupiti. [3]) Zmocněli měšťané potom zase, když se Horčička dostal r. 1612 na Mělník, ale škola, jsouc v neklidu, nemohla ani potom prospívati.

Také mnozí světští pánové z náboženského protivnictví proměňovali školy, jak se jim vidělo. Před jinými vyniká v tom Polyxena z Lobkovic, která od r. 1606 na katolicko reformovala Litomyšl. R. 1612 vyhnala odtud učitele protestantského docela; [4]) té paní v ráznosti a tvrdosti roven hrabě Václav z Rozdražova. Ten r. 1604 vydal městečku Blatné policejní řád, jímž ruší školu dosavadní a nařizuje katolickou s pohrůžkou měšťanům, kteří by chtěli dáti učiti děti po protestantsku, že ztratí v pokutě třetí díl svých statků. [5])

Že také naopak protestantské vrchnosti násilně proměňovaly fary a školy, na to stačí přivésti Berky z Dubé, kteří tak učinili v České Lípě a v Jablonném v létech šedesátých XVI. věku.

Boj o školu jest u nás jednou z nejdůležitějších stránek náboženských nešťastných zápasův, o jichž průběhu jsme jinde obšírně psali. Proto zanechavše jednotlivých příkladů, upozorňujeme na to ještě jednou, že nejjizlivější zápasy o školu nastaly v době Rudolfově. Katolíci prací jesuitů zmohli se na obrany, a tu přemnohým školám protestantským nastalo pokušení a zlé dni.

---

[1]) Tamž.
[2]) Arch. zemsk. Oekon. 17. 89.
[3]) Arch. zem. Oekonom. 18. 360. Diplomat. mus. 1686. Winter. Život cirk. 231. Dvorský. Paměti str. 321. V Slovníku Ottově Vávra píše o tom Horčičkovi s velikou pietou.
[4]) Šimek. Sborn. Histor. II. 183.
[5]) Článek 19. řádu.

Pracovali proti nim kališničtí kněží v konsistoři, arcibiskup, katoličtí páni a jesuité za nimi stojící s horlivostí nevídanou, neslýchanou. Konsistoř podobojí r. 1583 samému císaři žaluje na školy, že se v nich bludy rozmáhají a mládež kacířstvu se vyučuje;[1]) r. 1585 táž konsistoř arcibiskupovi denuncuje, kterak velicí a znamenití neřádové jak od kněžstva tak také od žákovstva v školách po všem tomto království Českém vznikají a procházejí. Císaři téhož roku oznamují konsistoriáné podobojí, že učitelé se nedrží starobylého náboženství ani svých farářů, že nechodí na processí; r. 1589 dokonce píší císaři, že školy jsou nakaženy kalvinstvím.[2]) Arcibiskup nedal se hrubě pobízeti proti školám. Činil seč byl. R. 1589 píše papeži Sixtu V., aby přiměl císaře proti školám; prý se zarážejí bez dovolení, v nich hnízdí sektářstvo, císař prý by mohl poručiti, aby neotevřel nikdo školu, kdo se u arcibiskupa nebo v konsistoři husitské (ta byla protiprotestantská) o své víře nevykázal.[3]) R 1599 arcibiskup Berka žaluje císaři, že universita podporuje kalviny, bratry, že dosazuje učitele kalvinské, a chce, aby císař ustanovil kommissi na ochranu víry katolické.[4]) Jesuité zřejmě radili císaři, aby reformace víry začala se od škol, a nejdřív aby odbýváni byli školmistři kacíři. Positivnější radu dal arcibiskupu pražskému Zbyňku Berkovi r. 1603 biskup vídeňský Khlesl, tu totiž, aby zřídilo se 11 nových katolických far v Praze se školami, to že budou zlaté štěpnice náboženství; mimo to aby dohlédáno bylo k universí, jaké učitele kam vysílá.[5]) Tato poslední rada jest stará, vedoucí k násilí oblíbenému. Synodus archidioecesanus r. 1605 ukládá farářům, aby si všímali dokonce i těch žen, které vyučují děvčata čísti a psáti, zdali jsou katolicky smýšlející.[6]) Ze smutné české historie církevní známo, že tyto všelikeré žaloby a rady nebyly nadarmo.

Nelze pochybovati, že ten boj tvrdý a jizlivý byl jednou z příčin, proč školství partikulárné v městech klesalo. Veleslavín r. 1579, tedy v době, kdy boj nedostoupil ještě vrchole, velebí jen čtyři školy venkovské (žateckou, hradeckou, litoměřickou a lounskou), jinde prý školy upadají obecně.[7])

Na druhou stranu byl jako pro církev katolickou tak pro její školstvo svrchovaný čas, že jesuité přišli a katolictví již již umírající křísili. Katolické školství do jich příchodu bylo na mizině. Klášterské školy, kde se katolictví po reformaci německé zachovalo, sic tu a tam byly, ale skrovné, pokleslé jako všecko klášternictvo. „Klášterové aneb zhola zpuštěni a lidem světským poddáni jsou,

---

[1]) Svazek XIII. Pamětí herrnhutských. 269.
[2]) Arch. zems. Opisy z arcib. arch.
[3]) Mus. VI. B. 12.
[4]) Sněmy IX. 681.
[5]) Dvorský. Paměti 123.
[6]) Synodus. 140.
[7]) Dictionarium linguae latin. Melantrych.

aneb bydlejí v nich lidé ničemní, zahalčiví, kteřížto ani Bohu ani světu v ničemž platni nejsou.“ Tak Veleslavín.[1]) „Scholares apud monachos“ v reformační době přestávají,[2]) i tam, kde vlny reformační nedorážely tak prudce, živoří školy při klášteřích smutný život.

Příkladem jest školství v Třeboni. Tu byli řeholní kanovníci sv. Augustina; ti byli povinni vydržovati farskou školu městskou, poněvadž jejich kanonie vznikla z fary a jejího nadání. V XV. věku zdá se, že ještě byla na slušné míře, vždyť od r. 1478—1504 žil v kanonii a bezpochyby i při škole učený v právech a v hvězdářství Oldřich Kříž z Telče, před tím slovutný učitel na Vyšehradě, muž čilý, jehož opisovatelské činnosti musí býti naše stará literatura velmi vděčna.[3]) Do r. 1544 však sešla kanonie, schátrala škola, mnichové již dávno sami nevyučovali, než najímali učitele, a ti byli bezděční, všelijací; měšťané nutili klášter, aby zlepšili důchod učitelský pro dosažení lepších učitelův a schopnějších. Také Petr Rožmberský r. 1544 uznal, když se nedrží tolik kněží v klášteře, kolik by se chovati mělo, že by bylo záslužné přidávati z těch peněz něco na školu, aby tím dostatečněji mládež městská školním mistrem opatřena býti mohla.[4]) Ale škole nepomoženo. Poklesnuvši, zůstala školou nízkou. Kanonie řeholní konečně r. 1566 zrušena, rok potom rektor školní s kumpány utekl. Všecka naděje Jana Viléma Rožmberského byla odtud v jesuitech. Chtěl, aby tu „bratři societatis Jesu, Čechové, býti a školu vyzdvihnouce z nadání (klášterského) vyživení své náležité jmíti mohli.“ [5])

Takového doufání, že již jen „bratří jesuité“ školám i katolictví pomohou, neměla jen vrchnost třeboňská. Jakoby zoufale Skribonius, probošt zámecké kapituly v Praze, psal: „Nemáme učených kněží, nemáme katolických rektorů školních, většině našich škol představeni jsou buď husité buď luteráni, kteráž věc velikou přináší církvi škodu; jemný věk mladý vpravuje do sebe s pravidly grammatickými nekatolické zásady.[6]) Jesuité tedy byli jedinou nadějí i u nejvyšší katolické vrchnosti v Čechách.

Ale snad aspoň kathedrálná škola katolická u sv. Víta byla výborna? Nebyla. Už dávno ne. Vznikem universit všude zacházely školy kathedrálné; privilegia lákala studenty do universit, a školy biskupské vyprázdnily se a klesaly na partikulárné školy rázu dosti nízkého. Kanovník scholastikus měl pod svou správou rektora, kantory a živil několik školních chlapců hlavně pro zpěv

[1]) Politia. Veleslavín. IV. 547.
[2]) V Stříbrské knize č. 182. 123.
[3]) Program real. gymn. v Třeboni 1893 (Decker) 16. Mareš. Č. Č. Mus. 1896. 529.
[4]) Tamž. 17. Arch. třeboň. I. A. 3. K. β. 38. a.
[5]) Březan. Život Vil. z Rožmb. 165.
[6]) Schmidl. H. S. Jes. I. 97.

chrámový. Tak bylo jinde, tak bylo by se i bez husitských bouří zvedlo u sv. Víta. Bouřemi ovšem škola na čas zašla, a když obnovena, za dlouhá léta byla školou sic latinskou, ale nevysokou. Z r. 1441 jest důkaz, že se v ní učilo latině, ale jiným uměním svobodným nikoli.[1]) Časem klesla ještě víc. Její vysoký účel, aby byla na rozmnožení kněžstva, zůstával jen v listině, kanovníci zámečtí o pozdvižení školy starati se buď neuměli, buď nemohli.

Teprv při obnově pražského arcibiskupství r. 1562 jedná se o nápravě školy, by zřízena byla za školu partikulárnou jako nějaký seminář na výchovu kněží; mělo býti v ní chováno asi 30 žáků chudých, rektor, bakalář a pomocní učitelé s kantorem; upraveny platy, na každého chudého alumna počítány 24 kopy na jídlo, aby nežebrali.[2]) Potom skutečně tu mívali bakaláře s dvěma, třemi pomocníky; byla to tedy škola latinská, kteráž zlepšila se vzorem škol jesuitských. Pozdější dobou jsou o ní jen nahodilé zmínky; na příklad r. 1596 připomíná se v knize viničné kšaft onoho probošta zámeckého dra. Jindřicha Skribonia z Horšova Týna, jenž zoufal nad školami katolickými a proto nejvíc se přičinil o příchod jesuitů. Kšaftem oním probošt odkazuje Šebastianu Agrikolovi, měšťanu pražskému, vinici a peníze, ale jen pokud bude katolíkem, kdyby odpadl, měla děditi škola svatovítská.[3]) Jinou nahodilou zmínkou jest fundace mešní r. 1616, v ní jest 18 grošů platu rectori scholae a 20 grošů diškantistům svatovítským.[4])

A nebyla-li kathedrálná škola svatovítská do příchodu jesuitů valna, o škole kanovnické na Vyšehradě do těch dob se ani nemluví. Ta zakvetla r. 1457, když převzal učitelování v ní svrchu vzpomenutý Oldřich Kříž z Telče,[5]) připomíná se ještě koncem XV. věku, pak není zpráv. Bude pravda, že školství katolické do příchodu jesuitů bylo i s věrou na vymření. Jen jesuité, zapálení ideou proti jinověrcům a vychovaní k neústupnému, bezohlednému boji s nimi, mohli pomoci; dovedli sobě pomáhati i tu, kde by jiní byli z málomyslnosti všeho zanechali. Na příklad r. 1558 Ferdinand dal kanovníkům v Staré Boleslavi na katolickou školu ročních 50 kop — a jak krátce trvala![6]) Přestala, když královská komora neplatila. To by jesuité byli mysli hned neztratili, ti uměli prositi, nabíhati, hroziti, když král slíbil a královská komora nechtěla platiti! Ti dovedli brzo

---

[1]) Diplomatář mus. R. 1441 dává se kommendací žákovi Michalu z Rokycan do universit v Německu; prý latinským grammatickým začátkům se tu naučil; teď chce studovati artes liberales, je katolík, bludy nenakažený.

[2]) Arch. zems. Opis z arcib. arch. Též Borový. Akta konsist. II. 340.

[3]) Lib. oblig. v arch. pražs. č. 8. 120. Toť týž Agrikola, jenž přímluvou nejvyšš. kancléře dostal se r 1570 mezi pražské měšťany zadarmo a bez rukojmí pouze na přísahu, že bude věren císaři. Jím přišel prudký stranník pod jednou do měšťanstva a potom i do rady. Arch. praž. č. 1240. 101.

[4]) Lib erection. XIII. 34.

[5]) Č. Č. Mus. 1896. 529.

[6]) Frind. Kirchengesch. IV. 168.

sobě získat tolik velmocných příznivcův a podpory, že katolictví a s ním i jeho školství ani nemohlo jináč nežli přijíti zas k sobě samému, zkvétati a růsti. Ovšem v zápětí to mělo boj náboženský, v němž vlast naše div se nezakrvácela.

V školských věcech jesuité přicházeli vystrojeni nejlepší zbraní svých protivníků. Školství protestantské mělo tehda své paedagogické výtečníky, kteří svou praksi i své ideály o školách skládali v řády školní, psané i tištěné. To všecko jesuité znali. Známotě paedagoga Sturma naivní podivení [1]) nad tím, že jesuité mají způsob v učení takový, jakoby z „našich" pramenů čerpali. I ovšem že čerpali. Nebyli originální, ale byli z moderních. A neuhodil-li z nich každý na nejlepší methodu, nahrazoval pilností neobyčejnou.

Vlastní učiliště jesuitské bývalo gymnasium; o školu „dětinskou" nestáli, ale školu vysokou, akademii, zaříditi, kde byly na to prostředky, nevyhýbali se. Gymnasium jesuitské v úplnosti své počítalo pět stupňů ve dvou oddílech. [2]) Nižší oddíl, schola trivialis, držela v sobě třídy grammatické; byly tři, ale mohly býti také čtyři. Vyšší oddíl gymnasia byly dva gradus humanitních studií. Byla to poesie, která slula též politior literatura nebo i humanitas poetica, a jakožto nejvyšší gradus rhetorica. [3])

Do Prahy jesuité přišli pozváním krále Ferdinanda v dubnu 1556. V červenci začaly se školy jejich u sv. Klementa. Půdu bezpečnou připravil již rok před tím provinciál Petr Kanisius, jenž po Praze dal rozšířiti zprávu, že otcové nepřijdou bouřit a hádat se o náboženství, alebrž že přijdou učit, a školy že budou u nich zadarmo. „Katolickou školu královskou" ohlásil pak veřejně první rektor kolleje Ursmarus a ohlašovali ji s velikou radostí i kanovníci zámečtí. Byly slibovány přednášky akademické (universitní) i škola gymnasijní. Oznamováno čtení Ciceronových Officií a Epistolarum, z grammatiky oznamována kniha Despauteriova; professorové prý jsou ochotni všem všudy posluhovati z té duše a prospívati všemi způsoby, aby naplnili svatou vůli královu. [4])

Jeden z paterů, Slovinec Kašpar Konger, jal se vyučovati v grammatice nízké začátkům, žáci procvičenější učili se v grammatice vyšší u professora Baltazara Pfarrkirchena, v třetí třídě vykládal skladbu Florian Italicus, ve čtvrté učil „poesii" a poněkud i řečtině Flander Petr Sylvius klerik. Něco žactva se do všech těch tříd přihlásilo. Do páté nejvyšší školy, do rhetoriky, nepřišel jesuitům zatím nikdo. [5]) Škola ta otevřena teprv rok potom. Ne-

[1]) V předmluvě Classicar. epistol. lib. III. Vyd. Hallbaurovo. Sturmii. Opuscula omnia 169.

[2]) Monum. Germ. paedag. V. 353.

[3]) V Jičíně měli po bitvě bělohorské přidáním „logiky" tříd sedm. Lepař. Program gymn. v Jič. 1885. 9. 10.

[4]) Biblioth. Lobkovická v Praze. Rukop. Collectanea Bydžovského. fol. 115.

[5]) Kterak bylo v akademii jesuitské, o tom viz naše Děje vys. škol 45, 46 a násl.

svědčilo o pokojných úmyslech, čteme-li v pamětech jesuitských, že čipernější mládež, pojavši hnízda husitská (t. j. školy) v nenávist, spěla do škol tovaryšstva Ježíšova hojně. Že valně plnily se třídy jesuitské v kolleji i dětmi rodičů podobojích, lze kronikáři jesuitskému věřiti. Jednak byla věc nová, jednak rozneslo se, že jesuité učí velmi pilně, aniž jejich pravý účel byl hned obecně poznán. Intelligence protestantská tušila ovšem, karolinští mistři hněvali se, rektorové škol pražských partikulárných žárlili na „královskou školu“. I to můžeme věřiti kronikáři jesuitskému, že po Praze tvrdilo se, jakoby v Klementinum chlapci naučili se za tři měsíce víc nežli v protestantských školách za dvě léta; [1]) pověsť při novotách vždy nad míru přemršťuje. Pravda bude v tom, že jesuité hned od prvních chvil hleděli si školy tou neobyčejnou měrou a horlivostí, jako v Praze nebylo vídáno; tou pílí lákali, jako tím, že učili darmo. Za agitační prostředek také sloužily jim v první době některé učebné výsledky žactvu rychle vštípené, zajisté ještě nehluboké a na oko. Chlapci jesuitští totiž brzičko prý štěbetali po latinsku a na ulicích přiváděli v rozpaky žáky protestantských škol, kteří prý neuměli jim latině odpovídati. Také prý způsob mravnosti, jenž se měšťanům zřejmě na oči stavěl, mnohého navedl k tomu, aby dětem dal učitele jesuitské.

Mistrové v Karolinum úbytek škol farních těžce nesli; jali se pracovati proti jesuitům, ale ti seděli pevně. V pamětech jesuitů pražských ustaluje se rubrika, že školy jesuitské kvetou „numero, pietate, doctrina“. To při tom na podiv, že v prvních létech jesuité s naší mládeží neuměli po česku hovořiti; i tlumačové na pomoc přibíráni, zvlášť při mládeži nižších tříd. [2]) Později ovšem ta obtíž napravila se; i přirození Čechové byli mezi jesuity.

Do gymnasia pražských jesuitů táhnou se záhy i mnozí žáci z ciziny. R. 1565 prý tu bylo mnoho žáků ze střední Germanie. Tenkrát učil v rhetorice Antonín Flander, v třídě humanitní Volfgangus Maria, a čtyři jiní (jeden Hollanďan, jeden z Kladska, Ital a Bavor) učili grammatice, ve čtyři třídy rozdělené (grammaticen in totidem classes divisam docebant). [3]) Třídy nižšího gymnasia předčily počtem žáčků všecky ostatní školy jesuitské; sbíhalo se chlapců na mnoho desítek; r. 1568 k první grammatice, kde zprvu učíval jediný magister, nařízeni magistrové tři. [4])

Jesuitův gymnasium akademické morem r. 1569 kleslo na pět tříd a na žáků čtyřicet, ale týž ještě rok nahrnuli se noví scholárové a šestá škola, rhetorika, otevřena zase. [5]) Velikou návštěvu školní vychvaluje kronikář r. 1572; i žid mezi grammatické žáky

[1]) Schmidl. H. S. J. I. 103.
[2]) Schmidl. H. S. J. I. 143.
[3]) Týž I 2 1.
[4]) Týž I. 256.
[5]) Rukop. univ. knih. 1. A. 1. 147. Schmidl. I. 279.

byl přijat, prý nechtěl státi se křesťanem, chodil k jesuitům do školy jen, aby vzdělal své nadání. [1])

R. 1578 přidána ke gymnasiu akademickému „parva“, totiž škola nebo třída „dětinská“, v níž učili se chlapci číst a psáti. Prý proto třída ta utvořena, aby vyrváno bylo toto nejnižší školství učitelům kacířským. Dva mladíci externí, tedy mimo dům jesuitů bydlící, dětinské škole představeni. [2]) Téhož roku (1578) pochvaluje se v pamětech, že do gymnasia množství šlechtické mládeže hrnulo se; uvádějí se synkové kacířských rodin ze Sas, z Lužice, Slez; v Praze prý obměkčovali se k víře katolické a byli jakoby psíčkové hlazením ruky ochočováni (velut humana manu plausi catuli cicurabantur). [3]) Do těch dob již byla obecně patrna snaha jesuitské školy partikulárné odváděti děti jinověrců od víry, a v slovech svrchupsaných, o jemném psíčků ochočování, vyjádřena jest k tomu methoda.

K dobré zřízenosti a květu akademického gymnasia jesuitského přispívaly konvikty studentské. V jednom byli studenti chováni nákladem svých rodičů, v jiném byli studenti chudí, chovaní pomocí dobrodinců. Z fundace královské [4]) a z podpor svých příznivců urozených jesuité již hned r. 1556 pořídili kontubernium nebo konvikt, v němž ubytováni šlechtičtí synkové (contubernium nobilium); r. 1559 založili konvikt druhý, nový (collegium novum, seminarium, domus pauperum), jenž hostil a choval studenty chudé. Český úřední titul toho konviktu byl: Dům chudý Jeho Milosti Císařské Kolleje Societatis Jesu. [5]) Oba konvikty v první době byly v jediném domě při kolleji Klimentské pospolu. R. 1575 založen římskou fundací třetí konvikt nebo seminář pro 12 chudých českých šlechtických alumnů papežských. Zařízení tohoto studentského semináře zjednal pražským jesuitům nuntius papežský Delphinus. Papež Řehoř XIII. dal a slíbil podpory; když během časů ty římské příspěvky ustaly, arcibiskup Zbyněk, jsa přítel jesuitů přehorlivý, neváhal r. 1598 papeže Klimenta VIII. o podporu napomínati; také již zcela zřejmě vyznává, že jesuitská kollej šlechtická jest namířena proti školám nekatolickým. [6])

Školy jesuitů pražských rostly, jmění a podpor i žáků přibývalo, konvikty plnily se. R. 1561 počítá se v kontubernium chudého žákovstva 26 chlapců, brzy potom 37; šlechtických chlapců r. 1568 bylo třicet. [7]) Šlechta sháněla příspěvky, arcikníže Ferdinand, mi-

---

[1]) Schmidl. I. 316.

[2]) Rukop. univ. 1. A. I. 193. Schmidl. I. 419.

[3]) Schmidl. 118.

[4]) O fundaci pražské psáno obšírně v Dějích vys. škol. 47. a j. a v Životě na vys. škol. 117 a násl.

[5]) Arch. pražs. č. 1061. 138. Tak psali do radního domu, když se r. 1593 soudili s kýms o dům.

[6]) Sněmy. IX. 592. 473

[7]) Schmidl. I. 152. 256.

lovník jesuitů, posílal podpory, žákům kupovány šaty, knihy, rostla scholárů píle, horlivost k učení i počet jich až podivně.[1]) Do konce století počet chudých žáků u jesuitů chovaných vzkynul do sta. Šlechtický seminář již r. 1567 byl přeplněn; jesuité stísněni jsouce místem (ačkoli stavěli pořád a šířili kollegijní prostranství a domy) nemohli na onen čas víc hochů přijmouti. Byli mezi jejich chovanci příslušníci rozmanitých národů; r. 1568 jmenují se Vlaši, Němci, Poláci, Čechové; z Čechů Běšínové, Haugvicové, Říčanové a zvlášť Lobkovicové; r. 1573 jmenují se Joachim z Plavna, synek purkraběte míšeňského, synové Abraháma z Donína, Žakavec, Pachta.[2]) R. 1577 píše kronikář: Konviktistů jest počet nikda před tím větší, nevídaný, a kdyby nebylo překážky v úzkých místnostech, šlechtických synů by přicházelo co nejvíc, neboť pospíchají do Prahy konviktisté i scholárové ze vzdálených krajin, povzbuzeni jsouce pověstí kontubernia i škol.[3])

R. 1580 jesuité obdrželi od Jana staršího Lobkovice dům, jejž oddali za kollej chudým školákům, ti odvedeni jsou od ostatních z kontubernia, v němž prý se od dvaceti let tísnili pospolu.[4]) Bylo jich tehdy 60; živili se dary katolických příznivců, měšťané prý s velikou láskou jim donášeli potraviny; jich skromnost a zbožnost zjednávala té kolleji chudých i odkazy kšaftovné nemalé.[5]) Když uvolnilo se v budově, zase vzrostl počet konviktistů, jichž rodiče platili. R. 1586 počítá se jich nad sto, mezi nimiž bylo 12 synů „dynastarum“, synů panských.[6])

Po založení kolleje Pražské nejprv zkvetla jesuitská kollej v Olomouci. Založil ji r. 1566 biskup olomoucký Vilém Prusinovský z Víčkova, sám vychovanec jesuitů, protivce a utiskovatel jinověrců. Před jesuity byla tu starožitná škola kathedrálná, která klesla k nevalnému významu. Jesuité otevřeli na podzim čtyři třídy své školy partikulárné: primam elementariorum, dvě třídy grammatické a jednu humanitní. V této četl diakon Rimelius Cicerona a Vergilia.[7]) Zřídili také seminář pro šlechtickou mládež. Fundace olomucká nesla jesuitům ročních důchodů na 3600 zl., ač ne hned na počátku; časem kupovali jesuité i dvory, a jmění jich rostlo.[8])

Protestanté vzpírali se nové škole jesuitské, jak mohouce. O Božím Těle r. 1567 studenti jesuitští, bojíce se útoku, šli na processí se zbraněmi.[9]) Však odpor protestantů byl málomocný proti mocným přátelům jesuitským. Ještě téhož r. 1567 v říjnu otevřena

---

[1]) Schmidl. I. 153.
[2]) Týž I. 339.
[3]) Týž I. 396.
[4]) Týž I. 445.
[5]) Týž I. 458.
[6]) Týž I. 533.
[7]) Týž I. 213.
[8]) Dle Bílka. Děj. řádu Tov. Ježíš. 458.
[9]) D'Elvert. Gesch. d. Studienanstal. in Mähr. u. Schles. 32.

rhetorika, třída nejvyšší. Biskup zhusta navštěvoval jednotlivé třídy, sedal s chlapci, poslouchal disputace a odměňoval žáky. [1]) Těch ovšem přibývalo, ale byli v první časy ještě nejisti; aspoň r. 1567 jesuité nedali žáctvu žádných vagací ze strachu, aby jim v prázdninách nepřeběhli do školy nové, kterou proti jesuitům zřídila městská rada. V té škole prý byl učitel „kacíř“. [2])

Nástupce Prusinovského Jan Grodecius (Grodecký) také přál jesuitům a jich podniku v Olomouci. U jesuitů přední chloubou a nadějí do budoucna zůstávali chlapci šlechtičtí. R. 1573 počítáno tu deset panských synků. Školy jesuitské v Olomouci z panstva podporoval v těch dobách nejvíc Vratislav Pernštejnský a manželka jeho Marie Manriques. Ti nejen že vydávali roční podpory peněžité, ale sháněli jesuitům ze svých panství (z Litomyšle, Prostějova, Tovačova a j.) žáky do semináře, kteří měli býti živi na pernštějnskou fundaci. Pomocí štědrou bylo možno v semináři studentském chovati r. 1573 70 žáků. [3])

Biskup snažil se, aby jesuitská kollej povýšena byla na akademii; naklonil k tomu papeže i císaře; z té mocné přízně vzniklo tu r. 1581 zvané nordické kollegium, které udílelo grady. [4]) Všecko tu na škole s pochvalou a zdárně vedl rektor Hurtadus Perez až do r. 1580. Po něm neméně čilý jesuita Alexander Hellerus. Za něho r. 1581 císař Rudolf nové milosti dal jesuitské škole v Olomouci. [5]) R. 1599 měla kollej jesuitská v Olomouci již 46 jesuitských tovaryšů, v nichž 18 kněží. Tedy rostla a kvetla. [6])

Také v Brně rozvinuli jesuité školskou činnost. Václav Grodecký, děkan kapitolní, bratr biskupa olomouckého, uvedl je sem r. 1572. Zřídili si tu dům pro nováčky, k němuž r. 1578 z darů císařských (statky a klášter augustinek) přibyla kollej. Návodem jesuitů kacířský učitel městský vyhnán od vlády, a měšťané prý sami prosili jesuitů za školu. Tedy v srpnu otevřena jedna třída. Ale že přišlo veliké množství žáků, zahájena brzo třída druhá, třetí. Na těch zůstalo do r. 1589. Tu zřízena třída čtvrtá, syntaxe; r. 1595 na prosbu biskupa, podkomořího i konšelů přidána classis poetica, v níž učeno humanismu na Ciceronovi a Virgiliovi. [7]) R. 1598 měli brněnští jesuité 250 žáků. [8]) Ale výš nad pátou třídu kollej v Brně nepokročila.

V Čechách, když zkvétala kollej Pražská, pomýšleli jesuité a jich příznivci na zřízení nových kollejí po venkově. Ale věc nešla tak rychle před se. V Třeboni Vilém z Rožmberka, když byl roku

---

[1]) Schmidl. I. 248.
[2]) Týž. I. 248.
[3]) Týž I. 344. 345.
[4]) Sborník Histor III. 109. Kameníček.
[5]) Schmidl. I. 465.
[6]) Týž II. 190.
[7]) Týž I. 414. 590. II. 56.
[8]) Týž I. 173.

1566 zrušil klášter augustinů, pojal úmysl tu zříditi úplnou kollej s 25 osobami tovaryšů jesuitských, chtěl jim oddati klášter a statky. Také roku 1567 přišli někteří jesuité, působili tu, ale jen prozatímně. Ke zřízení kolleje nedošlo, neboť jesuitům, co slibováno, bylo málo. [1])

Též Plzňané byli by sobě přáli míti u sebe kollej jesuitskou. Myšlenka vznikla z reakce proti protestantům, kteří dostali se v Plzni — věc tam vzácná — do rady i do školy; r. 1575 Wolfang Pistorius arciděkan žaluje k duchovní vrchnosti v Praze, že městská rada nakloněna kacířstvu, ludimoderator nebo správce školní že chválí Husa a vedl žáky do Prahy k beánii ba spíš k bachandrii, a když chtěl, aby rada učitele vypověděla, prý spíš chtěli vyhnati jeho, arciděkana. [2]) Ta episoda protestantská byla v Plzni brzy utlačena; aby pak nemohla se opakovati víc, nová městská rada katolická chtěla by v Plzni míti zřízenou kollej jesuitskou; významno však je pro štědrost Plzňanů, že nechtěli na kollej ničeho dáti, přáli si, aby ji někdo jiný, než oni, na svůj náklad zřídil. R. 1577 píší císaři Rudolfovi o zamýšleném založení „collegium catholicorum“; prý ať na to císař něco dá z důchodů komorních, něco že „seberou po katolických pánech pro svatou víru katolickou“. [3]) Když se k tomu nikdo neměl, aby dal, kollej nezařízena. Jesuité na nic nejistého nešli. Zakládati jesuitské kolleje v Čechách zůstalo šlechtě.

Takž potom nejprv učinil začátky k venkovské kolleji jesuitské Vilém z Rožmberka v Krumlově. R. 1584 pozval si tento nejvyšší purkrabí jesuity k stálému sídlu do Krumlova Zatím přišli dva (jeden z nich Václ. Šturm) a dali se hned v missionářství; [4]) dvě léta potom (1586) položeny přízní a štědrostí panskou základy ke kollejní stavbě, kdež byl pan Vilém s jesuity všecky podmínky zevrubně a pevně vyjednal. [5]) Kollej stavěl Vlach Baltasar Majo de Vonio. [6]) Školské začátky byly skrovné. General jesuitský Claudius nechtěl aspoň do pěti let víc jesuitů do Krumlova pustiti nežli osm, maje při tom na mysli pouze činnost missijní proti jinověrcům; o nějakou humanitní školu nešlo. Zakladatel zase chtěl, aby pracovali také školou buď sami, buď skrze své nějaké odporučence katolické. Jesuité zásadně se nebránili, znalitě, jak se školou pracuje bezpečně.

Přijali tedy do svého řízení aspoň školu městskou; přivedli si na tu práci školskou tři mladíky spolehlivé za učitele; nad to při-

[1]) Borový. Brus. 144. V Program. Třeboňsk. 1893 (Decker) str. 19. Kollej založena a přeložena do Krumlova 1588.

[2]) Arch. z-msk. Opisy z arcibisk.

[3]) Arch. zemsk. Arcibis. Recepta 1577. O pokusech v Plzni obšírně Strnad v Sbor. Hist. II. 334.

[4]) Schmidl. I. 502.

[5]) Týž I. 517.

[6]) Mareš. Arch. Pam. XVI. 663.

vedli z Prahy 14 chudých studentů (dle jiného pramene 20), kteří škole přiděleni a od panské vrchnosti štědře chováni s úlohou, aby sloužili kostelními zpěvy a pohřby. Při kostele farském ode dávna byla bursa pro 12 zpěváků (jinde čte se 14 kantorů zralejšího věku), kteří, jsouce chováni z důchodů krumlovských, novohradských a jiných, měli povinnost při služebnostech božích zpívati; jesuité si přáli, aby i ti bursálové zpěvní byli jich disciplině školské poddáni, ti však raději odešli z města. Vrchnost rožmberská tedy rozpustivši r. 1587 učitele staré školy, bursu a její důchod jesuitům přidala ovšem i s onou zpěvnou povinností tak důkladně, že ani místní arciděkan nesměl žáky zpěváky vládnouti.

To byly tedy začátky krumlovského semináře i škol jesuitských.[1]) Slavnostní odevzdání kolleje hotové stalo se v máji r. 1588. Byl při tom fundator Vilém, jeho nová manželka Polyxena Pernštýnská, jesuitský provinciál, papežův nuncius. Rožmberk nad bývalý důchod přidal dávku obilí s hradu, poručil dovoz dříví do školy a nespořil milostí ani láskou. Kollej měla vedle znamenitého obilného deputátu [2]) stálý roční plat 1700 kop míš. [3]) V kolleji jesuité otevřeli latinské třídy tři; čtvrtou třídu nejnižší elementárnou kázali zříditi v staré obecné škole a vésti nějakému učiteli externímu přes to, že tu měli 15 tovaryšů jesuitských.[4]) Roku 1590 již byla na Krumlově rhetorika.

Zakladatel Vilém na mysli měl, vida nával žactva (r. 1592 250), rozhojniti gymnasium krumlovské zřízením nadace tak štědré, aby živila studentů do set několika, ale smrt mu plány přervala. Dědic jeho nebyl jesuitů přítel. „Petrus Vok nostris infestus“ (našim nepřítel), „haereticus“, tak kronikář r. 1592 zapisuje se strachem, že ten „kacíř“, bratr nebožtíka příznivce, zruší v Krumlově všecku jesuitskou fundaci a školní nadání že přenese na školu jinověreckou. Petr však ochotně vydávati kázal obilí fundační na výživu 50 žáků dle ustanovení fundatorova, ba na podiv jesuitů deset mladíků urozených s paedagogem povolal do Krumlova, aby byli chováni v jesuitském domě chudého žákovstva, a nejeden poslal jesuitům dar.[5]) Škola jejich rozšířila se také tím, že od r. 1593 měšťané pasovští své synky do Krumlova k jesuitům posílali raději nežli do Řezna a jinam. Navedl jich k tomu biskup pasovský Urban Trembach.[6])

Ještě při r. 1594 kronikář zapisuje květ krumlovských škol; chlubí se, že se v nich hovoří a píše stejně výborně po latinsku jako po řecku. V těch časech jesuité snažili se pana Petra Rožm-

[1]) Arch. kruml. I. 3. S^{a} 2 b. Schmidl. I. 523. 524. O založ. kolleje Březan. Život Vil. z Rožmb. 262.
[2]) O fund. obilné jest v arch. třeboňs. I. A. 3. K. α. 41.
[3]) Bílek, Děj. Tov. Ježíš. 458. V list. 1588 arch. mus. je 1200 kop.
[4]) Schmidl. I. 567. 568.
[5]) Týž I. 647. 653. II. 10.
[6]) Týž II. 11.

berského sobě nakloniti. Jedenkráte vítali ho žáci, když v kollej se nahodil, básněmi a ovacemi elegantními, neboť takové lichotky mívali jesuité vždy na hotově; to prý se mu velmi líbilo; slíbil kolleji roční důchod prachatický. Arcibiskup, jenž pana Petra tehdaž provázel, byl z toho pln nadějemi. [1]) Ale brzo se pan Petr proměnil a, jak jesuitský kronikář dí, „práva naše napadl". Spory kostelní, do nichž jesuité s pánem upadli, přenesly se i na školu. Petr zřídil v Krumlově roku 1595 proti jesuitům školu s lutherským učitelem; ten učitel teď ne bez úspěchu jal se odváděti jesuitům žáky do školy své, v níž učil dokonce i italskému jazyku. Chlapci jeho sváděli s jesuitskými bitvy. Následkem toho škorpení jesuitům z Krumlova odešli r. 1598 alumové, kteréž tu od r. 1593 vychovávala vrchnost jindřichohradecká, Joachim z Hradce. Bylo jich 15; převedeni jsou do Hradce. Pán také ujmu jesuitům učinil v důchodě; r. 1597 začal jim dávati obilí jen pro 24 chovance ze svých panství. [2]) R. 1600 pozbyli jesuité důchodu z prachatické soli, anoť panství prachatické přešlo na císaře, a pan Petr téhož roku odepřel jesuitům 500 tolarů, kteréž jim byl podle úmyslu fundatorova platil na zřízení třídy rhetorické.

Ale jesuité byli houževnatí. Prý zdělali dluh raději a neustoupili. Při tom stále myslili na to, kterak pána si nakloniti po dobrém. O svatbě Zrinského na Krumlově (1600) k slavnostem rádi přispěli, provozujíce se žáky komedii Esther. Po slavnostech zápas však pokračoval; lid v Krumlově jsa lutherství nakloněn, trpčil jesuitům život. A ti přec neustoupili. Praví kronikář, že by byl Petr Rožmberský jesuity z Krumlova vyhnal, ale prý se bál císaře; fundace kollejní na Krumlově prý byla císařem velmi spevněna. [3]) Drželi se tedy jesuité proti lidu, proti pánu i při osláblém důchodě. Učili neúnavně a při tom i útočně bojovali s protestanty, jakož viděti z toho, že chlapci jim donášeli knihy nekatolické, kteréž oni v kolleji pálili. R. 1601 konečně pan Petr Vok jesuitům odepřel úrok fundační zhola. Odloučili tedy jesuité z krumlovské školy rhetoriku; rhetory převedl pater Wagner do Hradce Jindřichova, čímž tamější gymnasium doplnil. Za to gymnasium krumlovské, majíc pouze třídy grammatické, stalo se kusým.

Následujícího roku krumlovským jesuitům ulehčilo se. Panství přešlo na císaře. Tím jesuité nad lutherány i jejich školou v Krumlově zvítězili. Učitelé lutherští byli nuceni odejíti z města za svým (jakž jesuita posměšně píše) mecenášem Petrem; žáci ze školy lutherské přešli k jesuitům, i škamny lutherské školy a kathedra přestěhovány do kolleje. Vše provedeno skrze císařovy kommissaře. Císař Rudolf stal se mecenášem krumlovské školy, a kronikář r. 1603

---

[1]) Týž II. 121. 122.
[2]) Arch. krumlovský. I. 3 S[a] 2 b.
[3]) Schmidl. Hist. Soc. Jes. II. 157. 223. 224.

velebí jej z toho pokroku a vzrůstu. Sociů bylo tu tehda 17. Rhetorikou doplněno gymnasium přes všecku podporu teprv r. 1608. Tehda opět nějaký jinověrecký učitel zařídil sobě školu, ale nucen ji zavříti zase; jesuité v Krumlově již rozhodovali. Císař Matiáš r. 1614 vrátil a nahradil jim některou ujmu, kterou jim před lėty zdělal pan Petr Vok. Matiáši prý zalíbilo se krumlovské gymnasium divadlem, jež provozováno na hradě krumlovském u přítomnosti též císařovniny. [1])

Druhá kollej jesuitská, na jihu českém zařízená, byla v Hradci Jindřichově. R. 1594 první jesuité do Hradce přišli; volal je pan Adam II. z Hradce, nejda v tom ani tak po svém srdci jako naléháním své manželky Kateřiny z Montfortu (Němkyně ze Šváb); byltě Adam shovívavý k jinověrcům. Roku řečeného pán zhotovil jesuitům list zakládací, [2]) v němž nepokrytě vyjadřuje se antireformační náboženský účel jesuitského založení školského; dít zakladatel: „Hledám způsob, jímž bych starobylé katolické . . . náboženství sem tam se kolotající v tom království a zvlášť na gruntech svých . . . k prvnímu lesku navrátiti mohl.“ [3])

Na přilákanou studentů hned také slíbeno pořiditi dům chudého žákovstva a rektoru jesuitskému dáno r. 1595 od pana Adama veliké proti školám protestantským právo, aby měl dohled jesuita nad veškerými školami na panství a aby nepřipouštěl ke škole než učitele z náboženství vyzkoušeného. V červenci roku 1595 položen u přítomnosti mnohých lidí „vyššího i nižšího stavu skrze dlouhé zpívání, troubení, zvonění“ základní kámen ke kolleji a posvěceno místo. [4])

Jináč jesuité hned zprvu nadáni značným deputátem; kromě toho páčil se roční důchod jich na 1500 kop a obdrželi i dvůr poplužní; [5]) i potom jejich jmění rostlo znamenitě. [6]) Školu a missie vedlo tu pět kněží jesuitů, jeden magister, tři koadjutorové; škola, která se uhostila zatím v soukromém domě (až do podzimi r. 1595), zatím byla jen grammatická o dvou třídách; když přenesena do nové stavby, žáků r. 1596 bylo prý nad dvě stě, mezi nimiž asi většina nekatolických. Týž právě řečený rok pan Adam zas nakoupil jesuitům knih za tisíc sedm set a padesát tolarů. [7]) Morem

---

[1]) Schmidl. II. 251. 252. 285. 286. 327. 510. 717. Po bitvě bělohorské jesuité sháněli náhradu zadrženého obilí (zvlášť z třeboňského panství), neboť Petr Rožmberk, postupuje Krumlov císaři, schválně prý nic nepoložil o povinnostech do rejster urbárních. Tedy to po létech sháněli horlivě. Arch. kruml. I. 3 S. α. 2 b.

[2]) Schmidl. II. 39.

[3]) Heš v Program. gymn. v Jindř. Hr. 1895. Úvod.

[4]) Z výpisů Tischerových. z arch. hradeck. Schmidl. II. 67. Tajrych a Heš v Program. gym. jindř.-hrad. 1895. 4. a násl. Domečka. Průvodce po J. Hr. 55.

[5]) Bílek. Děj. Tov. Ježíš. 458.

[6]) Tajrych v Progr. gymn. hradec. 1895. 8. R. 1773 držely fondy seminární a jiné roční důchody 51.706 zl. 40 kr.

[7]) Schmidl. II. 87. Tajrych v Program. gym. hradec. 1895. 4. cenu biblioth. udává 350 tolary.

r. 1597 na čas zastavena stavba kolleje, školy se rozběhly, sociové utekli se na Hlubokou za paní fundatorkou Kateřinou z Montfortu. Po moru narostlo školám. Přibyla r. 1598 suprema grammatika nebo syntax. Kteří žáci chtěli výš, posíláni k jesuitům na Krumlov, kde byla syntax i rhetorika dřív než v Hradci. Týž rok vzdělán také domus pauperum nebo seminář chudých žáků pro 10 neb 11 hochů. Za velikou přízeň panskou jesuité snažili se odsluhovati; r. 1598 provedli na počest nové vrchnosti Jáchyma Oldřicha z Hradce a jeho nedávno snoubené choti dvě divadla se žáky svými.

Jinověrným školám hradeckým za tohoto jesuitského panství vedlo se zle. Byly to školy nižší; učilať se v nich obě pohlaví. Vrchnostenským nátlakem a hrozbami provedeno konečně, že na oněch dětinských školách učitelé čeští upadli pod právo jesuitů skutečně.[1]) Že tu jesuité zavedli školu postranní německou sobě podřízenou, o tom bylo již svrchu zmíněno.

Stavba kolleje pokračovala v obšírné rozměry; r. 1600 přidána ke gymnasium poesie a dva roky potom doplněno a uceleno gymnasium rhetorikou, z Krumlova přenesenou, v šest tříd. R. 1603 bylo tu sociů 28, v nich 8 kněží, posluchačů rhetoriky (z řádu jesuitského) deset, praeceptorové tři, ostatní koadjutorové. Nedostávalo-li se někdy žákovstva, nahrazovali ho úplně šlechtičtí scholárové, aspoň tak po aristokraticku soudí jesuitský kronikář.[2]) Připomínají se mezi premianty Harrachové, Šternberkové.[3]) R. 1606 upisuje se Lucie Otilie Slavatová z Hradce, že z jistiny 15000 kop, dle nadace matky její Kateřiny ustanovené, bude kolleji jesuitské čtvrtročně na živobytí dáváno po 150 kopách a na žáky ročně 300 kop. Nová nadace k tomu přibyla r. 1608; kronikář jesuitský velebí vdovu po Joachymovi Maxmilianu z Hohenzollern, když šla znova za muž (Adama ze Šternberka), že dala domu chudých žáků 10.000 tolarů.[4]) Takž rostla nadace jesuitská a nová vrchnost, Vilém Slavata z Chlumu, byl přítel jesuitů nejvroucnější. Sociů jesuitských bylo počátkem XVII. věku již v Hradci třicet dva.

S měšťany protestanskými v Hradci ovšem jesuité měli soužení. Provozovali si na vzájem všeliké protimyslnosti. Úřad městský, nebyl-li od vrchnosti nucen, jesuitům v ničem po vůli nebýval rád. Na příklad r. 1604 žádá rektor kolleje, pater Mikoláš Pistorius, v radě, aby upravili dům školní pro kostelní zpěváky a kantora. Což štiplavá to byla odpověď jesuitům! Prý „pokudž ve škole mládež pobožnosti, dobrejm mravům, nliternímu umění se vyučovala, officiales hodní . . tu náležité opatření jměli . . ale, jakž to na kollej (t. j. na jesuity) přenešeno a tam mládež v literním umění se cvičí, neuznává se toho potřeba pro samy zpěváky, kteří více po hospodách

[1]) Schmidl. II. 124. 158.
[2]) Schmidl II. 339.
[3]) Tischerovy výpisy z arch. hradeck.
[4]) Arch. arcib. Opisy v arch. zemsk. Schmidl. II. 410.

nežli v kostele nalezeni bývají, aby jměli co nádhernýho dáti stavěti." Po této nepříjemné řeči, z níž vyznívá hněv konšelstva městského nad tím, že všecky školy dostaly se do správy jesuitské, dána pak asi ne bez nátlaku odpověď poněkud přívětivější, že totiž podle možnosti místem budou opatřeni.[1]) Jitření proti jesuitům rostlo až do násilností. R. 1610 lid hradecký učinil útok na kollej, poněvadž Slavata proti majestátu na svobodu náboženskou obyvatele protestantské utiskoval a dráždil. Studenti jesuitští ze strachu se rozutíkali, ale mocný Slavata shromáždil je zase brzo a ochránil, ale jitření a nenávisti nezdusil. R. 1615 padlo na kollej zlé neštěstí. Vypukl oheň v ložnici žákovské „nejistým původcem" (incerto autore) a vyhořelo seminarium, dům chudého žákovstva, kollej, zhynulo v plamenech osm žáků. Vrchnost, zvlášť ženská, s nadšením ráda pomáhala jesuitům; v brzkém čase napraveno brzo zas, ale seminarium rhetorů, nemajíc hned pohodlí, vrátilo se do Krumlova, odkud bylo přišlo; jináč gymnasium bez poesie a rhetoriky zahájilo pilnou činnost hned po ohni.[2]) Kateřina z Montforu kázala vystavěti novou větší kollej; z r. 1616 otevřena poesie a rok potom rhetorika, tak že gymnasium bylo opět celé.

Na severu českém jesuité měli kollej v Chomútově. Vznikla nedávno před hradeckou. Jiří starší Popel Lobkovic pomyslil na její zřízení r. 1590; přehorlivý ten přítel jesuitů již dal se do kollejní stavby; zjednal s nimi, že jim zřídí kostel, školy, dům chudého žákovstva, všecko že hojně nadá. Školu že zřídí o desateru tříd, kobek a pokojíků, auditorií že zdělá na ten způsob, aby to byla veliká dokonalá kollej; dva tisíce kop určil ročně na to, aby asi sto studentů mohlo tu býti chováno. Mínil učiniti nadání větší, aby tu v Chomútově gymnasium vzrostlo v universitu, škola partitulární aby stala se generalis.[3]) Jesuité začali r. 1591 se čtyřmi třídami, ale chomútovští protestanté velmi nepřívětivě hleděli na příchod a práci jejich. Kollej nebyla ještě úplně dostavěna a již r. 1591 vypukla bouře proti jesuitům. Kollej vybita, jesuité utekli s nebezpečím života. Pan Popel Lobkovic původy té bouřky strestal krutě, vášnivě. Pak již dařilo se jesuitům dobře.[4]) Žactvo do škol jesuitských vábeno všelikými výhodami. Lobkovic dal císařem r. 1592 (v lednu) stvrditi privilegium své příští chomútovské university; měla míti práva jako všecky jiné vysoké školy evropské, žáci chomútovští měli v jakýchkoli vinách náležeti pod jurisdikci rektorovu, kdo z poddaných Páně by došel doktorátu neb misterství, měl již tím samým poddanstva býti prázden.

---

[1]) Arch. jindř. hradeck. Manuál 1604. 19. 20.

[2]) Schmidl. II. 775. 776. 777.

[3]) O věcech kolleje viz Salzer Communal Gymn. in Komotau; Festschrift. Schmidl I. 598. 611. — 616. 622. Rukop. univ. knih. 1. A. 1. 323 Arch. musej. Listin. 1591.

[4]) Obšírně Winter. Život církev. 216.

Téhož r. 1592 nově odevzdána jesuitům kollej s velikou slavností, ačkoli nebyla ani do polou vyhotovena. Žáků stále pak přibývalo; r. 1594 bylo pouze chudých scholárů z fundace živených 70. Týž rok také přibyla rhetorika, a gymnasium bylo celé. V universí však nevzrostlo. Lobkovice zastihl zlý osud; právě r. 1594 upadl v nemilost jako velezrádce, císař mu sebral statky v pokutě a vězil ho do smrti. Tím bylo veta po akademii; málo prospělo, že papež Kliment VII. „s velikou přízní" listem stvrdil všecky plány Lobkovicovy v Chomútově. Nebylo peněz. Fundator před svým hlubokým pádem se zvětšením fundace, aby z ní mohla akademie býti zřízena, sobě nepospíšil, a teď nebyl, kdo dáti.

Ale gymnasium jesuitské po pádu Lobkovicově udrželo se. Císaři a jeho rádcům katolickým šlo zajisté o katolickou víru; proto té školy jesuitské nezrušili, nadací padlého pána uznávajíce a držíce. Ale co do počtu žactva i co do stavby pádem Lobkovicovým nějaká újma škole stala se přec. Vysvítá to ze zprávy Jana Zettlbergera z Zettelburku, hejtmana panství chomútovského, kterou r. 1595 dává komoře královė; prý nad kollejí není střechy ještě, jesuité ze svého deputátu (2000 kop) na to že nesmějí dáti nic; v domě pauperum chovají místo jednoho sta chudých žáků pouze 20, deputát však jest na plný počet, nikoliv na tak málo, takže jesuité nespotřebují než asi 1000 kop [1]) Tím hejtman patrně chtěl královė komoře uspořiti z lobkovické fundace ročních 1000 kop na újmu jesuitů. Bezpochyby nepořídil toho. Jesuité měli v nejvyšších úřadech své lidi, kteří jim neublížili.

R. 1599 jesuité již mají v domě zase na 70 chudých žákův, a paměti připomínají, že na stavbách ohněm poškozených svým nákladem něco spravili. Vzali si tedy k srdci zprávu svrchupsaného hejtmana, že ze svého nechtějí dáti ničeho. Za nedlouho potom jesuité, aby škola a věc jejich vzrost měla ještě větší, odhodlali se do svých rukou vzíti i školu nejnižší, dětinskou. R. 1601 otevřena taková elementárka, parva; praefektem jejím učinili externího mladíka, posluchače rhetoriky, který v brzku shromáždil v dětinské škole té nad sto žáčků, z nichž mnoho z rodičů nekatolických. Jest zajisté zase charakteristické, že jesuité, jichž tu bylo v onen rok devatenáct, nevzali na se onu malou školku, alebrž dali ji studentovi, jenž nebyl z řádu; peadagogům jesuitským nechtělo se do nízké školy elementární; jim stačila radost, že vyrvali děti nekatolické jejich učitelům; jesuitský student již nějak připraví je pro gymnasium.

Týž rok, co zřízena parva, počítali jesuité v domě chudého žákovstva 120 scholárů, jež živili.[2]) Pověst jesuitské školy chomútovské prý nesla se do sousedních Němec, do Míšně, Saska; žáci

---

[1]) Sněmy IX. 162.
[2]) Schmidl. II. 243.

přicházeli odtud přes vši bdělost a práci učitelů nekatolických domácích. R. 1604 bylo chudých stipendistů jesuitských již 130; byli to chlapci z Čech i z Germanie z nejroztroušenějších míst shromáždění. Kronikář jesuitský s radostí zapisuje, kterak roku 1605 27 těch žáků, mezi nimiž i někteří rhetorové ze Saska, ze sebe složili „kacířství“.[1]) Tím neustále živila se protestantů zášť, kterou projevovali zase prudčeji od té doby, kdy panství chomútovské přešlo v jiné ruce protestantům příznivé. Ale i přes to r. 1608 zapisuje jesuita vzrůst kolleje. Praví, že v kontuberniun bylo toho času 120 žáků, v nichž někteří šlechticové a 6 řeholníků rozličných řádů.[2])

Ze všeho zřejmo, že jesuité a jich čtyři školy gymnasijní v Čechách a dvě na Moravě při všech zápasech rostly, kdežto naopak prací jesuitů a jich světských přátel protestantské školství na místě nejednom pokleslo až do umoření.

V těch zápasech také školství bratrské žilo svůj těžký život. Jednota v prvních dobách sbírala se z lidí prostičkých, Jednota byla a zůstala od počátku do konce převážně církví laikův,[3]) jimž nešlo o učenost — ale čísti se učili hned od počátku a obecně, neboť odpadnuvše od Říma (1467), biblí učinili sobě jediným základem víry, a tu kázalo se již samo sebou, aby v tom jediném prameni kde kdo z věřících uměl čísti[4]). Na štěstí pomáhalo v tom Jednotě, sotva že se byla ustavila, zánovní knihtiskařství. Ale byla ještě jedna příčina vnitřní, proč Jednota od samého počátku horlivě dbala toho, aby mládež hleděla si liter. Bratřím první křest dětský mnoho neplatil, ten jim nebyl úplný, dokonalý; takový křest doplněn býti může novou ceremonií (potvrzením konfirmací) teprv později, až dítě dovedeno bude k poznání a k uvědomění pravé víry, a toho lze docíliti jen pečlivým vychováním a u víře vzděláváním.[5]) Toto vychování mívali na péči rodičové, kmotři, hospodáři, o čemž bratří zřejmě vyznávají ve své konfessí r. 1535,[6]) a čemuž na svědectví dekrety synodní z počátku XVI. věku.

To učení v chalupě, po domácku, jest nejstarší forma bratrské školy, forma primitivní. Při tom nemůže býti vyloučena možnost, že se u hospodáře některého shromáždilo dětí víc po příbuzensku, po sousedsku, takže se hned od počátku vyvinouti mohla sama sebou soukromá škola dětinská poněkud obšírnější. Ať již učil hospodář své děti sám, či ať učil podle nich i cizí, školka ta byla nepravidelná, neboť měl selský i řemeslný hospodář od živobytné

---

[1]) Týž. II. 358. 400. 401.
[2]) Schmidl. II. 505. 506.
[3]) Müller v předmluvě k Ohlášení Komensk. na spis Martinia XXVI.
[4]) Monum. Germ. paed. IV. 319.
[5]) Cihula. Věstník Spol. náuk. 1897, IV. 27.
[6]) Mus. bibl. Otisk z r. 1561. 36. F. 19. 22.

práce volnost jen obmezenou. V tom asi bude popud k rozvinutí školních forem stálejších.

Byl ještě jiný druh školy v Jednotě hned od počátku. Kdežto jedněm stačilo, naučili-li se čísti v Písmě, aby je to čtení přivedlo k spasení, naučil-li se čísti v písničkách, aby jimi Boha ctili: druzí se učili Písmo vykládati, učili se na kněžství v Jednotě. Kněz v domě sborovém míval na péči vychovávati schopné mládce ku kněžství, vychovávati alumny a akoluty bezpochyby hned od prvního zřízeni těch domů; byl dům knězův tou příčinou vždy jako nějaký seminář.

O výchově v semináři jsme na jiném místě obšírně položili.[1]) Připomínáme jen, že theologické vzdělání kněžstva většinou nebývalo valné, bratři byli, jakož řečeno, církví laiků, kteráž sic měla vyznání přes všecky proměny přece určitě vyjádřené, řád pevný, ceremonie všude stejně prosté, ale o nějaký systém vědecké theologie nestáli; chtěli býti křesťany, kteří zásady bible uvozují v život a provozují na sobě.[2]) Proto také, dí-li se o bratrském semináři, nutno pustiti z mysli semináře vyššího rázu theologického. U bratří alumnové učili se ve svém semináři čísti, psáti, čítati; učili se katechismu, textům písma, písním chrámovým; později vedeni ke kazatelství a vůbec k tomu, aby sami uměli učiti jiné a vésti je k poznání zákona božího. Při té praktické výchově kněžské v prvních časech nehleděno k latinské učenosti pranic, vždy zbožnost a mravnost bývala v Jednotě výše nežli všecka učenost. Jednota bratrská na počátku ze zásady vzdalovala se vzdělání vědeckého; když pak časem zásadu nucena opustiti, nikdy latinské učenosti nestavěla v popředí, ta byla jen pro čtení a překládání Písma. Nebylo k samému kněžství latiny potřebí; při bohoslužebnostech panoval srdečný jazyk mateřský.

Alumnové dospěvše bývali na synodě pozkoušeni a k prvnímu stupni kněžskému promovováni. Stali se akoluty, učedlníky. Pak učili se dále v službě chrámové; učili se evangeliím nazpamět, vnikali hlouběji v katechismus. Cvičení v duchovní službě střídalo se s prací ruční, řemeslnou, protože příští kněz bratrský měl se živiti prací rukou svých. Pokrokem stali se z akolutů jáhni nebo diakonové a konečně kněží mezi 25.—30. rokem věku svého. Při té výchově kázeň, přísná kázeň a dobrý příklad byly hlavní prostředky. „Vychováváni byli mezi bratřími ale všem všickni, starší mladším byli příkladem.“[3])

Druhá perioda v životě a v dějinách Jednoty nastala tím, že se do ní dostali již v prvních třiceti létech lidé vzdělaní, někteří urozenci. Jednota nemohla zůstati v své primitivní formě. Musila

[1]) Život církevní 478 a násl.
[2]) Müller. Spisy J. Komenského č. 3. Rozprav Akad. Česk. XIX. XXVI.
[3]) Zoubek. Besed. učit. XV. 33.

rozvinovati se. Umřel bratr Řehoř, jenž od počátku varoval od přijímání lidí učených, aby nenatropili mezi bratry svárů. V čelo Jednoty dostal se učený bakalář Lukáš, a tím dokonán převrat. Vzdělaní bratří dostali slovo. A tu vzešla i bratrskému školství doba nová, druhá. Přecházela povinnost děti učiti na správce kněžského; školky u otcův a hospodářů držené stěhovaly se do zborů a k zborům, kdež kněží uložili učení jáhnům svým. Při tom ovšem jisto, kde zboru nebylo, učení dětí zůstávalo hospodářům na dále, ba vyznejme hned, že při nejistém životě bratrské Jednoty za mnohého pronásledování i v míru při valném roztroušení jejich vyznavačů nejeden hospodář až do konce Jednoty nucen byl děti své i jiné učiti sám, takže prvotní forma bratrské školy rodinné, soukromé, primitivní nikdy nezašla, jsouc v nouzi vždy dobra.

Obecné školy při zboru však nelze pokládati za školy vyššího rázu; byly to pořád jen školy malé, dětské, nízké; znalost řečí, zvlášť latinské, nestala se bratřím potřebou ani za Lukáše; bratří přece nevzdali se přesvědčení, že v prvotní církvi křesťanské nebylo studia, a když vešla učenost do církve, hádky a zmatky vznikly hned. Učenost jim v biblí; představeným a pěstounům dostávaly se děti do školy ve zboře a tu začínaly od liter a končívaly Písmem beze vší přítěže jazyků cizích.

O školách pro mládež bratrskou mimoseminární jest první zpráva nejasna. Prý mistr Havel z Žatce, jenž učíval v Praze do r. 1460, kdys po r. 1482 „školu mezi bratřími vyzdvihl.“[1]) Pak není zpráv žádných, kdy která škola vznikla, jsou jen zmínky o tom, že škola je. Na Moravě zřizovalo takové školy při zbořích panstvo po r. 1498;[2]) v Čechách z nejstarších škol bratrských bude škola na Karmeli v Boleslavi Mladé. Tu pod Adamem z Cimburka a jeho chotí Kateřinou Krajířovnou, horlivými přívrženci Jednoty, bratří vzrostli.[3]) Dotčený pán r. 1500 způsobil v Boleslavi první knihtiskárnu bratrskou. Nebylo-li v Boleslavi bratrské školy seminární a při ní dětské školy veřejné dřív, zajisté teď, kdy Boleslav zmohutněla na literní i církevní středisko bratří, obě vznikly. Krále Vladislava mandát proti bratřím (r. 1503, 1508) rozvoj věcí boleslavských zastavil, ale ne na dlouze; král z rodu Jagellova neměl síly; Boleslav ožila zas a byla hlavním sídlem Jednoty, byl tu bratr Lukáš hlava církve, v tiskárně byl od r. 1518 činný slovutný lékař Mik. Klaudianus; kvetla tu zajisté i škola bratrská vedle starší městské školy podobojích.

Z prvních let XVI. věku bude také škola v Litomyšli a v Bělé, kdež bratří měli své tiskárny. Do Litomyšle Bohuš Kostka z Postupic r. 1503 povolal tiskaře Pavla z Meziříčí; první kniha vyšla

---

[1]) Jireček. Rukov. 412.
[2]) Ball. Das Schulwes. d. Brüd. dle D'Elverta 80.
[3]) Bareš, Děj. škol. mladobolesl. 16.

1507;[1]) v Bělé usadil se bratrský impressor Oldřich Velenský r. 1519.[2])

Začátkem XVI. století počítá se kolem několika středisek, Rychnova, Boleslavi, Písku, Přerova, Ivančic a j., až na 400 bratrských osad,[3]) ale nemožná říci, kde byla škola bratří veřejná, a kde učil doma hospodář; lze jen tušiti, že hlavnější středisko nebylo beze školy veřejné; jináče do konce XVI. věku školu dětinskou, chlapeckou a dívčí od sebe oddělenou, měl již kde jaký zbor. Dívky vyučovány byly od žen při zboře.

K vyššímu školství, k školství latinskému, partikulárnímu, bratří dostali se však dosti pomalu a nuceně. Bratří správcové stále živili ke školské učenosti, k latinské a filosofické vzdělanosti velikou nechuť a nedůvěru. Klassičtí spisovatelé jim byli pohané nehodní toho, aby křesťan se jimi zabýval. Také beze škody na duši by ta zábyvka nebyla. Kteří mezi prvními bratry vzdělání měli, nevážili té své latiny jináč, než že se hodila k studium církevních otců.[4]) První, jenž bratry k pěstování humanistické učenosti ponoukal prosbami i výčitkami, byl Martin Luther, německý reformátor. Když se byl s nimi dostal v styk[5]) přičiněním Dr. Pavla Speráta, r. 1522 v Jihlavě pracujícího, a poznal jich víru i způsob, psal jim mimo věci theologické i to, aby nepohrdali studiem řečí, radil, aby své kazately i žáky posílali do škol zahraničních k lepšímu vzdělání. Odpověď bratří na spis Lutherův r. 1523 (tisk. v Litomyšli)[6]) ukazuje zřejmě, že bratří a přede všemi bratr Lukáš, vůdce církve a autor odpovědi, o studium řečí nestáli. Vyznávajíť, že učitelů řečí, zvláště řecké a hebrejské, není jim potřebí; neb „my učitele ne v jazycích ani v umění školném a řemeslném z učení obzvláštního (z akademie) na to se vyučujících ustavujeme.“ Prý vybírají učitele z lidu obecného, Čechy i Němce, „by pak co i latině zapáchali.“ První učitelé církve byli také takoví, a co zlého z toho pošlo, když v církvi pro jednotu bohoslužby všecky jazyky jsou připraveny pod latinskou řeč! Z té „rotné“ učenosti latinské vznikly jen sváry; zákon se má plniti a není potřebí o něm rozumovati s učeností jazyků. Čteš-li odpověď bratří, poznáváš, že Luthera odbyli v této věci i co do sporných článků víry přes všecky omluvy dosti prudce.[7]) Na osm let přestaly rady Lutherovy a styk jeho s bratřími.

---

[1]) Jelínek. Hist. Litom. II. 70. Arch. 1874. 39.

[2]) Umlauf. Bělá. Ruk. mus. 98.

[3]) Vlček. D. literat. 370.

[4]) Ball. Studienwes. d. Brüd. 54.

[5]) Čibula obšírně o těch prvních stycích po stránce theologické ve Věstn. Spol. Náuk. 1897. IV.

[6]) Bibl. musej. 25. D. 13.

[7]) Opáčné soudí Čihula ve Věst. Spol. Náuk. 1897. IV. 34. Četl jsem po vydání výborného článku Čibulova odpověď bratří schválně ještě jednou zase. Je rázná tak, že mohla přivoditi, ne-li roztržku, jak Gindely (Gesch. d. böhm. Brüd. I. 190) tvrdí, tož zajisté aspoň zamlklost.

Podle oné úřední odpovědi, jež vyšla jménem správců Jednoty celé, bude nutno i nejpřednější bratrskou školu v Boleslavi, a ovšem též jinde kdekolvěk pokládati drahně let v první půli XVI. věku za školu proti jiným partikulárním školám nízkou, v níž kdo ví, učilo-li se latině vůbec.

Obrat k vzdělání humanitnímu mezi bratry nastal smrtí Lukášovou (r. 1528). Bratří dali se konečně přece přesvědčiti, že nevzdělanost není ještě zbožností a poznávali bezpochyby škody, které z nevzdělanosti plynou. Vyznává Komenský, že nerostla Jednota pro nedostatek literního umění škol, bratří neměli jazyků světla, nepřátelům byli víc na „osvědčení" než „přesvědčení", celých obcí neobsáhli; z nedostatku škol a latiny měli posměchy a vytýkání tkadlcoviny a ševcoviny. „Protož jsme potom i Lutherovými ostrými napomínáními i samou nuznou potřebou dohnáni škol se chytiti musili a rozkvetli jsme trochu lépe." [1]) Lukáš snadno mohl zavrhovati latinu a učenost, neboť on oboji na obrany Jednotu měl a oboji užíval, ale kterak se Jednota měla hájiti po něm?

Tu nastal obrat a třetí fáse školství bratrského: humanism přijat od bratří, přestalo se přísné praktické křesťanství protiviti klassickým formám nenáviděného pohanstva antického. Humanism zaveden do škol, za humanismem bratří vysílali mladíky do cizích akademií. K Pražské universí se bratří neobrátili, ta jim byla kališná a tudíž protivná. Ale obrat nestal se na ráz. Bratří se obraceli zvolna.

V Apologii r. 1533 bratří vyznávají, že uměním nejsou protimyslni, jakkoli nestudují na vysokých školách, ba že mají artes rádi, zvláště ty, kterými lze utvrzovati pravdy a potlačovati bludy. Tuť tedy začátek obratu patrný. Luther bratry proto také pochválil. Napsal o nich v předmluvě ke konfessí r. 1538, že měli nechuť ke vědám, ale teď že vycházejí ne málo vzdělanější (prodeunt non paulo cultiores). [2]) V té době, zdá se, dostalo se něco latiny do školy mladoboleslavské; r. 1542 dán sem sedmiletý Vilém z Rožmberka; dán mezi pikarty, jichž „učení tenkrát kvetlo." [3]) Téhož času (1543) mladý Blahoslav dostal se do školy Trotzendorfovy v Goldberce [4]) (v Lehnickém knížectví), kamž jiní mladíci již před tím byli vysí-

---

[1]) Zoubek. Bes. učit. XV. 178.

[2]) V. Gindely. Quellen 32. jest jen Lutherova předmluva k Apol. r. 1533. Konfesse z r. 1538 s předml. Lutherov. ve Wittenberce vyšlá jest v univ. knihov. Nový tisk je z r. 1561. Přechod k humanis. vylíčen Monum. Germ. paed. IV. 325. Ve Vlčkových Děj. liter. 307.

[3]) Č. Č. Mus. 1845. 339. Bidlo má za to, že vychování mladých Krajířů (tedy i Rožmberského) „zajisté dělo se soukromě". Gollův Č. Č. Historic. V. 188. Mně zdá se ta zpráva, že „učení tenkrát kvetlo" pod správou vittenberského praeceptora Matiáše Poleje velmi určitě dotýkati se školy, a nevím, proč by do ní urození chlapci nechodili; při tom ovšem soukromé vyučování není vyloučeno.

[4]) Monum. Germ. paed. IV. 327.

láni (od r. 1530). [1]) Začali tedy bratří všímati si té vzdělanosti, kterou prve zamítali, ale nedůvěřovali jí. Malicherným viděla se jim býti dialektická a řečnická gymnastika škol latinských a fakult filosofických. Na synodě boleslavské r. 1546 vyznávají, kterak poznali, že učení cizozemské jen v umění řečnickém sobě libuje; zkusili prý, že jde všude víc o lesk eloquence o lahodnost řeči než o plnost a dokonalost pravdy. Tedy 18 let po smrti bratra Lukáše ještě pořád patrna nevalná chuť k té humanistické vzdělanosti. A budiž pověděno již tu, že nedůvěra ke klassické vzdělanosti z Jednoty bratrské nevymizela nikdy až do konce jejího života.

Revolucí stavovskou r. 1547, v niž měli urození z bratří svůj podíl, dopadla na bratří veliká rána, tuhé pronásledování. Arnošt z Krajku nucen vydati Brandýs, kdež řídil věci bratrské sám Černý. Mladá Boleslav dostala se králi jakožto manství; Litomyšl vydána od Bohuše Kostky z Postupic v pokutě, část Turnova rohozecká, kdež byl správcem duchovním bratr Jiří Israel, propadla králi pro vinu Adama z Vartemberka, a tak hlavní sídla bratrská díl ztracena, díl seslabena. Sbory a školy jim zavřeny, zakázány mandátem z října r. 1547 a novým přísnějším z r. 1548. Litomyšlská škola zmizela docela. Neboť zde soužil bratry zlopověstný Šenaich, zřízenec vládní. V Boleslavi nebylo po prvním mandátě hned zle. Bratří scházeli se stejně, a škola jejich poklesla na pokoutní školu dětinskou. Píšeť r. 1548 Arnošt z Krajku arciknížeti Ferdinandovi na svou omluvu a očistu, že v Boleslavi bratrské školy není, neučí se tu latině ani jiným jazykům; jest tu mládenec jeden v škole obecné, jenž učí pacholátka samému jazyku českému, učí je spěšně čísti a psáti [2]) Jinde nebylo ani takové školy trpěno; bratří jsou hnáni z Čech; odešli ubozí z Litomyšle, z Turnova, Brandýsa a odjinud; [3]) kteří zůstali, pokrývali se, nebo nuceni přetvařovati se. Děti jejich musily do škol pod obojích. Když umřel r. 1548 Jan z Pernštejna a nastoupil syn Jaroslav, začalo se také pronásledování bratří na Pardubicku, v Kostelci nad Orlicí, v Žamberce, v Kunvaldě, v nejstarších sídlech a kolébkách bratrského náboženství. Po novém mandátě na zničení bratří (1554) zašel také zbor v Novém Městě nad Methují. Na zevnějšek zdálo se, že je konec všemu.

Ale při houževnatosti a obětivé čilosti bratří nezůstalo dlouho tak. V Boleslavi smělou přízní Krajířovou již r. 1553 zbor zas otevřen, a s ním bezpochyby škola seminární i obecná vzpamatovaly se. Pomalu zbory hlásily se i jinde, [4]) a učení školní ožívalo, byť jen

---

[1]) Bidlo Jednot. bratr. v prvn vyhnan. 5.

[2]) Arch. zemsk. Opis.

[3]) Bidlo. Jednota v prvn. vyhnan. 15. 17. a násl. Viz také Winter. Život círk. 104 a násl.

[4]) Však o bydžovské bratrské „koleji" z potomních časů není víc zpráv. Honza. Progr. Bydž. 1897. 23.

zase jako soukromé a nízké; za Maxmiliána uvolnilo se bratřím pak docela.

Na Moravě bylo bratřím lépe; Morava nebyla v revoluci proti králi, proto na její pány nemohl tak, jak by byl u věcech víry si přál. Právě v této době některé školy bratrské na Moravě vznikaly „vedle zboru“, tedy školy veřejné, samostatné, čehož příkladem uvedena budiž jen škola v Byteši Veliké (kol r. 1550).[1]) Ale synody ani na Moravě nekonány bez nebezpečenství; bratří i v Moravě měli nepřátel drahně.

V době pronásledování dostalo se bratřím opětného napomenutí, aby nezanedbávali klassických studií a vyššího vzdělání. Byl to r. 1549 lutherský biskup Pavel Speratus, jenž v Kralovci konaje examen, poznal tou příčinou slabou stránku bratrského vzdělání.[2]) Vystěhovalí z Čech bratří nezapírali, že jsou neučeni a jazyků cizích neznalí; biskup Speratus tedy přímo poručil, aby bratří posílali děti své do latinských škol pruských, dokazuje jim, že toho nejvíc potřebují ti, kdož chtějí se státi kněžmi; tu tedy vynucena humanistická výchova mladých bratří cizím biskupem.[3]) Do Čech bratřím napsal o tom jejich nedostatku zvláštní list vyčítavý. Bratří šli do sebe, byli odhodláni k přijetí humanistické výchovy své mládeže teď již ochotněji a šířeji než prve. Na synodě téhož roku 1549 snesli se, že vyšlou mládence do university některé na vyšší vzdělání, jednak k žádosti biskupa Sperata, jednak „pro očištění Jednoty narčené a široce rozvolané, že zoumyslně a potupně vším školním literním uměním pohrdá.“[4]) Tehda do Basileje vyslán sám druhý Jan Přerovský Blahoslav, vedle Komenského největší, nejznamenitější člen církve bratrské, a jiní vysíláni do Kralovce.

R. 1555 i potom roku 1556 usnesl se sněm přerovský o podpoře schopných mládenců výslovně proto, by se naučili jazyku latinskému i německému,[5]) ale potom přece zase stěžovali sobě bratří do zlých následků, jež vzdělání z ciziny s sebou přináší; prý přichází s ním učení hostinské (t. j. cizí), víra postranní, duch nedomácí.[6]) Než nic na plat. Bratří se již nepřestali vzdělávati po humanisticku, ačkoli počet jinochů, za vzděláním vyšším vyslaných, byl za všecken čas k velikému úhrnnému počtu bratrských kněží vždy nepoměrně malý.[7]) Není pochybnosti, že ti, kteří, vzdělavše se, ujali místa správců a seniorů, směrem svého vzdělání působili potom také v bratrské školství. Latinský jazyk obdržel na školách bratrských do-

---

[1]) Wolny. Topogr. M. III. 364.
[2]) Ball. Schulwes. d. Brüd. 66.
[3]) Bidlo. Jednota bratr. v prvn. vyhnan. 63. 65.
[4]) Gindely. Dekrety. 167.
[5]) Gindely. Dekrety. 178. 179.
[6]) Zoubek. Bes. učit. XV. 95
[7]) Tak dí z nejlepších znalců věcí bratrských Müller v Předmluvě k Ohlášení Komenského na spis Martinia. XXVI. Vyd. Akadem. Česk.

movské právo. Ký to div; poměry bratrské zveličovaly se, Jednota rostla, nepřátel přibývalo, literní zbraně na obranu musily býti ne-li břitší, tož aspoň stejné. Tím zajisté stalo se, že v městech, v sídlech bratrských seniorů školy tím rozumem rozšiřovaly se a stávaly se předními, partikulárními školami latinskými. Boleslavské škole na prospěch a rozkvět byl vzdělaný diakon Blahoslav, jenž tu pracoval pod bratrem seniorem Černým. Když pak Blahoslav dostal se k vlivu rozhodnějšímu, když r. 1557 stal se údem užší rady, školství bratrské, kde to bylo možno, zkvetlo humanismem. Nebyl to humanism, jenž vidí svůj účel v sobě samém, v kochání se antickými krásami; bylať latina a řečtina do škol bratrských teď vstěhovaná pořád jen z té nouze nutné, aby bratří vyrovnali se vzdělaností jiným, zvláště svým protivníkům. Tím, že bratří klonili se ke klassickým jazykům jen jako k prostředku obrannému a z nouze, nic se bratřím na pohanu nevyčítá; víměť jednak, že tehdejší humanismus byl dosti povrchní, a bratří, hledíce při všem k jádru, zamítali pozlátko, a nad to víme, že bratří, jsouce ke klassickému vzdělání chladni, se vší horoucností vzdělávali přirozený, krásný jazyk mateřský a obohacovali ho věru po královsku. Ani největší humanista bratrský Blahoslav nezapomínal pro svou latinu a řečtinu na jazyk národní; známotě obecně, co pro něj nad jiné učinil.

Avšak při patrném vzrostu klassického vzdělání mezi bratry vždy zůstávala strana, která byla toho vzdělání nepřítelkyní, vidouc v něm ne prospěch bratrské církve, alebrž pokažení a konečné zahynutí. Proti těm, mezi nimiž bratr Augusta jest nejpovědomější a jakoby hlava, Blahoslav nucen obhajovati školského klassického vzdělání; obhájil jeho, ale philomusové nevymřeli. Nepřesvědčil jich, že kámen hlazený jiný, lepší jest, nežli nepulerovaný. Na takové bratry mohla padati prudká výtka Flacia Illyrica, jenž r. 1556 tvrdil, že bratří tuze milují nevědomost, nevážíce vyššího humanitního vzdělání ani znalosti řečí, což prý blud fanatický a státu i církvi škodný. Vášnivý Illyricus dopustil se tím výčitky nad spravedlivou míru široké.[1])

Nelze pochybovati, že ta strana byla druhým pokrokumilovným dosti těžkým závažím a brzdou. I protož nesmí se svrchupsané přijímání humanismu do škol bratrských pokládati za obecné, velikolepé a rychlé. Nepřímo to plyne ze slov Komenského, an dí, že školami lidí čistých Jednotě přibývalo, což vidouce otcové, vysílali své mládence do cizích větších škol. Ano, cizí školy vždy ještě byly větší. Aby se stěhování v cizí větší školy stalo zbytečným, na to byl učiněn zdárný pokus na Moravě, v Ivančicích.

Za Blahoslava dosavadní bratrská škola v Ivančicích, když byl tu dosazen výtečný ten muž za seniora, zvelebena.[2]) Bylo tu důle-

---

[1]) Ball. Schulwes. d. Brüd. 68.
[2]) Zoubek. Besed. učit. IV. 1872. 217.

žité středisko českých i německých bratří moravských, měli tu tiskárnu, sem archiv boleslavský přenesli. Ale škola městská protestantská byla bratřím na překážce. Škola bratrská zakoušela od učitelů a žáků městských všeliká protivenství z žárlivosti náboženské a bezpochyby i živnostenské. Na příklad r. 1569 napsali ti žáci u večer na dveře zboru pohanění, jehož začátek byl, že bratří jsou sekta a kacířstvo („Omnis secta vel haeresis, si bona veraque esset, secta vocari non possit") a konec, že jsou ševci, tkadlci, krejčíři, i když káží slovo boží. („Non nullus tamen est sartor, textorque sutorque, Qui surgens festo, ruminat verba Dei.") Tuto urážku opsal do knihy pamětní bratr Blahoslav a pojmenoval nezbedné žáky za to rybalty. „Nic není říkáno těm rybaltům," tak připsal pod pamflet, „neb takové troupovské věci od bezbožných bloudův splácené, neviděly se býti hodné odpovědi.' [1]) Po Blahoslavovi řídil zdejší školu učený bratr Štěpán zajisté zdárně. Povýšení na gymnasium a zmnožení na kollej dostalo se jí r. 1575. Zřízena za gymnasium illustre, za gymnasium šlechtické. Bratrští šlechticové totiž posílali synky své na studia do universit německých, od r. 1574, kdy zvítězilo ve Vittenberce přísné lutherstvo nad směrem kalvinským, vysílána mládež bratrská do Ženevy, Heidelberku, Basileje a do Štrassburka. Právě psaného roku 1575 studovalo ve Vittenberce a v kalvinských universitách na 40 mladíků bratrských Aby se mladí šlechticové moravští, studujíce za hranicí, neodcizovali příliš Jednotě a jejím přísným mravům: složili se jich otcové na vydržování vyššího ústavu školského v Evančicích. Na tu školu poslali Esroma Rudingera, řeči řecké a filosofie professora, jenž byl pro kalvinství vypuzen z Vittenberka. Pozval ho k rektorátu gymnasia ivančického mimo jiné pány Jan starší z Žerotína. Nabízeno rektorovi 300 kop míš. ročně. Sedmnáct pánů uvolili se na školu skládati. Rudingerovi dán k ruce pomocník, což by dokazovalo, že nezřízeno v Evančicích tehda nové samostatné vyšší gymnasium, na to by rektor sám druhý nestačil. Spíš tomu rozuměti tak, že k dosavadní bratrské škole evančické přidány dvě nejvyšší třídy, v nichž rektor Rudinger s pomocníkem učili klassikům, zvlášť řečtině a bezpochyby i rhetorice a dialektice.[2]) Dosavadní učitelé podrželi grammatiku a elementa. Rudinger vyučoval v Evančicích též jazyku hebrejskému, ovšem ne žáky šlechtické, kteří hebrejštiny neměli zapotřebí. Chodili do hodin těch asi jen seminaristé bratrští. Jináče učilo se tu po česku a po německu. Rektor sám česky neuměl.

Gymnasium ivančické za Rudingera, jenž u víře s bratry se srovnal, obdrželo tak dobré slovo široko daleko, že jesuité a jich nástroj biskup olomoucký uložili o jeho zničení. Padá vystoupení Rudingerovo v Ivančicích právě do doby prudkého pronásledování nekatolíků na Moravě.

---

[1]) Jednání a paměti bratr. Sv. X. Mus. opis herrnhutských knih.
[2]) Toho mínění Ball. Studienwes. d. Brüd. 92.

Za biskupa Viléma Prusinovského (1565—1572) a jeho dvou nástupců nemohly se nátisky protestantům a bratřím díti měrou valnou, již proto ne, že za panování Maxmiliána nikde na to nebylo plné příležitosti. Za Rudolfa však bylo jináče, zvlášť když po biskupu Janovi, jenž v Olomouci panoval kratičký čas, r. 1579 nastoupil na stolec biskupský Stanislav II. Pavlovský z Pavlovic; od té doby bylo znáti ráznou bezohlednou ruku jeho. Týž rok Vratislav z Pernštejna dává mu patronát nad kostely a školami na svých panstvích na Moravě a píše do Tovačova, pokudž by se jaké nové zbory a školy bratrské začínaly, a bratří mládež by chtěli od obecné školy do školy bratrské odtrhovati, toho ať úředník bratřím nedopouští; v takovém malém městě na jedné škole mládež dosti míti může. [1]) Nastalo tedy pronásledování, honění kněží, zavírání zborů, ovšem jen tu, kam biskup mohl dosáhnouti, a kde mu panstvo dopouštělo. Někde záhyn bratrské školy nebyl trvalý. Na příklad v Lipníku zastavena r. 1580 od úředníka Albina, rok potom však otevřena zase dovolením Petra Rožmberského. [2]) Jinde bylo nařízení královské marno. Ve Velkém Meziříčí r. 1577 založila paní Alena Berkovna pomocí šlechty sousední takové gymnasium illustre (Ludus Heleneus) [3]) jako v Ivančicích bylo, a r. 1580 Rudolf král naléháním hejtmana Haugvice a biskupa Pavlovského již podruhé poroučí, aby vrchnost zastavila tu školu, mistry bludné aby vyhnala. Avšak nevyhnala. S uspokojením kronikář bratrský zapisuje si, že vyšly královy rozkazy a mandáty proti pořádku země a tudíž neškodily. V Jihlavě pomohl k rozehnání bratrské školy mor; jakmile se škola rozešla, učitel Ursin vypuzen z města s důvodem, že jest kalvinec a soudem vittenberským za takového že odsouzen. Potom měli bratří v Jihlavě již jen schůze tajné a po škole byla veta. [4])

Tehdáž byli bratří i ve všech královských městech k mlčení tištěni, neboť působení biskupovo a prudkých katolíků ve vládě bylo přemocné; biskup šel svou cestou proti jinověrcům a nebál se. Je to patrno z jeho řeči, kterouž odpovídal k opposici nekatolických pánů na velikonočním sněmě brněnském r. 1583. Jindy, když biskup do soudnice k sněmu šel, páni ochotně rozestupovali se, aby biskup mohl projíti pohodlně; tentokrát nic; chtěl-li do šraňků, tlačiti se musil; při večeři pak u pána Pernštejnského Čeněk z Lippého mluvil k biskupovi, aby mu kněží nevyháněl, aby neposílal nikoho pro ně, že vysoce Bohu přísahá, že by jej oběsiti dal, by jesuita, by kdokoli byl; poddaným že poručil, aby takové vyslané biskupské věšeli na nejbližším dřevě, nehledajíce ani šibenic. S hněvem končil pán: „Když věšíme ty, kteří nám šaty, dobytek kradou, což ne-

---

[1]) Arch. zemsk. opis z Roudnic. arch. U Dvorského v Pamět. str. 416.
[2]) Svazek XIII. herrnhut. pamětí v mus. 11. a zmínka zas 78.
[3]) Dr. Jan Novák vypsal z Cerroniho Gesch. der evang. Schul. v arch. zem. moravsk.
[4]) Svazek XIII. herrnhut. pamětí; v mus. opis. 283. 390.

máme těch věsiti, kteří nám lidí krásti chtějí?" Tomu biskup chladně odpověděl i pohrdlivě: „Ne tak snadno se dá věsiti!" [1])

Fridrich z Žerotína r. 1585 naznačil zhoršenou situaci poměrů náboženských s šetrnou loyalností vyjádřením, že bratřím bylo jináč za císaře Ferdinanda a Maxmiliána; „musíme i nynějšího pána našeho daleko od pana otce i děda jeho rozdílného míti, Jeho Milost, což by se poddaným za dobré vidělo, nemůže pojednou poustoupiti." [2])

Do té doby zlé za prvních let krále Rudolfových vpadl Esrom Rudinger se svým vyšším bratrským gymnasiem. Této první vyšší škole bratrské biskup a jesuité uložili konec. Nad evančickou školou počal se vznášeti oblak, ale dechnutí Hospodinovo rozrazilo jej. Tak zapisuje si r. 1580 o začátku boje kronikář bratrský. Císař Rudolf dal totiž psáti na Moravský Krumlov Janovi z Lippého, v sobotu po sv. Václavu roku řečeného, aby v Evančicích zastavil tu novou školu, do níž mistr uvozuje nové bludné učení. I odpověděl pán, že jest mu s nemalým podivením, kdo směl císaře tak zpraviti, vždyť nové školy se v Evančicích nezaráží, tu již byla za jeho děda. [3]) Po čase Rudolf psal zase. Ale bylo málo platno. Biskup stále naléhal, tedy r. 1583 dopsáno jest Vilémovi z Lippého, bratru předešlého Jana, aby Stanislavu biskupovi pod tají vydal toho Ezdroma, jenž jest člověk sektářský, kalvinský, ze Sas vyhnaný.

Když tento královský rozkaz došel, Esrom ochrnulý ležel; bylať mrtvice pokusila se o něho. I honem vystrojen ze školy pryč, neboť byl strach, že pochopové biskupovi přijdou za psaním královým hned. Ale tuze nemocen jsa, nemohl snésti Esrom dlouho toho „koutkování" a tudíž vrátil se zas do školy pod ochranu pana Viléma. [4]) Ten psal císaři, že škola bratrská v Ivančicích od dávných časů ještě za pana děda jeho postavena a držána bez přítrže; poddaným svým že dal na tu školu privilej, aby to tedy císař považil, má-li ji teď rušiti; Esrom že dosazen od nebožtíka otce, není kazatelem, nad to od dávného času jest nemocen, že školu držeti, ale ani sebou hnouti nemůže, mimo to jest Esrom cizí poddaný, jak lze na takového sáhati, tomu že císař lépe rozumí než pisatel. V jiném následujícím psaní Vilém z Lippého připomenul císaři, že ten Esromus jest do Ivančic za professora svobodných umění povolán, od pánův a rytířů že svoje vychování má a tudíž jest na svobodě, „jakž takového povolání lidí obyčej jest". [5])

Ale biskup v boji neustal. Jen to ho zdržovalo, že rozvinoval činnost proti nekatolíkům také jinde v stejný čas. Naříkal bratr Eneas, tou dobou hlava sboru ivančického, že biskup olomoucký „jakousi hispanské podobnou inkvisici uvésti usiluje"; šlechticové

[1]) Tamž 331.
[2]) Tamž 397.
[3]) Tamž 12. 13.
[4]) Tamž 306.
[5]) Tamž 328. 330.

ujímajíce se bratří, činili biskupovi prudké výtky; ten se omlouval nekatolickým urozencům, že koná svou povinnost, že činí vše pro pravé náboženství a nic proti nim, nic proti svornosti. [1])

Při té veliké ochraně a obraně, kterou mělo gymnasium ivančické, ještě dlouho se tu držel Rudinger „gubernator studiorum in schola fratrum Evančicii", ale konečně nevydržel. Biskup byl přece mocnější nežli všickni Esromovi ochránci dohromady. Esrom r. 1588 odešel do Němec, kdež r. 1591 v Altdorfě umřel. [2])

Němec Esrom Rudinger byl první těch málo rektorů na školách bratrských, kteří věnovali se cele vyššímu školství v Jednotě. Jináč konávali práci školskou, ať už bylo při ní drobet latiny či nebylo, i v těch dobách pořád akoluti, diakonové i některý ordinovaný kněz, nežli se dostal k faře. V tom nejslabší stránka školství bratrského. Nemělof větším dílem a větším časem učitelů z povolání. Akolut, diakon i kněz musili pokládati svou činnost učitelskou za přechodní. Byla tu jediná pomoc na stálejší vyzdvižení škol, totiž vzdělati si učitele se stálým povoláním, nebo volati z ciziny takové kalvinské humanisty učené jako byl Rudinger. K onomu se bratří neodhodlali, a na vydržovaní rektorů učených, z ciziny volaných, kteří by ze školy byli živi, nebylo v Jednotě peněz; škola neměla pevných důchodů, aby učitele živila samostatně. [3]) Právě osud evančického gymnasia Komenskému jest dokladem, jakou škodu měli bratří z toho, že školy jejich pro nedostatek důchodů nedovedly získati a udržeti znamenité lidi za učitele.

Gymnasium evančické odchodem prvního učeného rektora Rudingera nezaniklo, vyskytujeť se na něm později učený Adam Felinus (Kocourek † 1598), rektorem je tu po něm od r. 1598 mistr Mikuláš Albert z Kaménka, pozdější professor Pražské university (1611). Ale gymnasium kleslo. Urození pánové neplatili ochotně, jakž byli slíbili; učení rektorové, nemajíce podpory, rádi školy evančické utíkali, ale než utekli, bývali s bratřími na štíru. [4]) Což nespokojen tu býval Albert Kamének! Naříkal na těžkou práci, nevděčné rodiče, závist kollegů, protivenství od nepřátel. Přesadili ho tedy bratří do Fulneka. [5]) Školu po něm vedli kněží bratrští, po nich za nějaký čas získán škole z Basileje magister Jan Dengius. Tedy stálá změna.

Mimo školu ivančickou a mezeříčskou v přední školy bratrské vyvinuly se ty, jež byly při seniorátech v Přerově a v Boleslavi, ale z nedostatku zpráv zevrubnějších nedovedeme stav vyššího učení jejich odhadnouti. Víme jen, že synod r. 1584 v Mladé Boleslavi konaný usnesl se, aby při sídlech seniorů takové hlavní školy

[1]) Tamž 318. 319.
[2]) Ball. Schulwesen d. Brüd. 97.
[3]) Ball. Schulwes. d. Brüd. 74. 96.
[4]) Zoubek. Bes. učit. IV. 216. IX. 165.
[5]) Gindely. Dekrety 274.

byly chovány na prospěch obce a církve. A poněvadž seniorové tou dobou byli již všickni učení mužové, bude jisto, že hlavní školy své biskupské upravili po onom usnesení r. 1584 tak, aby vyrovnaly se školám partikulárným. Při tom ovšem ty školy měly účastenství v nejistém živobytí bratrské Jednoty; když udeřilo pronásledování, bylo v ráz po škole, a když nebylo pronásledování, dusil ji zápas s lutherskými a utrakvisty. Vizme biskupskou školu v Přerově.

Přerovská škola byla některý čas opravdu nevalná. Některý diakon učil tu latinské grammatice již za doby panství pánů Pernštejnů, ale přerovská škola od vrchnosti byla velmi obmezována, takže ani dobře nemohla prospívati. Suplikace „literátů“ přerovských, podaná vrchnosti pernštejnské r. 1566, dosti jasně ale smutně osvětluje stav tehdejší biskupské školy bratrské. Literáti totiž návodem Jakuba Zezhule, odpadlého od bratří kněze, žalují pánovi do bratrů, že chovají víc žáků přerovských nežli dvacet; toť proti pánovu milostivému nařízení, jež stalo se na prospěch rektora a školy městské protestantské; prý těch žáků mají 37 Přerovanů, přespolních nad to víc; „dítky nejpřednějších osob tam jsou odjaty“, tak že v škole podobojích toliko děti lidí chudých a podruhů se učí, a to vše jest na škodu rektora školního; tenť s pomocníky svými, „nejsouc odnikud stravů opatřen, na to očekává, co by mu mendíčkové přinesli od lidí;“ nad to bratří i „funera sobě osobují“, kdo jich požádá, hned těla mrtvá pochovávají a tím plat rektoru školy městské náležitý uchází.

V té žalobě ani nezajímá nás, že žárlivost protestantské školy nevznikla z náboženství, nýbrž pro nějaký groš; nám šlo jen o to, ukázati, kterak byla biskupská škola sešněrována, když nesměla víc žáků městských míti než dvacet. Bratra Matěje Červenku, jenž tehdáž zbor vedl, mrzelo to udavačstvo. Zapsal v knihu o jeho původci: „Právě Zezhulkou se pronesl, za dobrodiní zlým se odměňuje.“ [1]) A pánovi psal omluvu; prý žalobníci připsali některé žáky cizí za přerovské, pak prý připsali nad to výš i ty, kteří nejsou v katalogu žákův, totiž takové děti, které na žádost rodičů při jiných starších do školy chodí, aby doma nehrály a rodičům na péči nebyly; ty „pro věk ještě se nic neučí, ale k větčí sou překážce“; ostatně se od nich platu nebéře, ba nebéře se nic ani od mnohých panských bohatých pacholátek.

Té omluvě vrchnost asi docela nevěřila; Vratislav z Pernštejna vyslal kommissi [2]) na přesvědčenou; ta dala ve škole žáky náhle přepočítati. Omluva bratrská nalezena správnou. Žáků nalezeno 34; v nichž právě 20 domácích; po přečtení katalogu tázáni literáti a kněz, aby ukázali jediného žáka nad dvacet domácích povolených,

---

[1]) Sv. X. Jednání a Paměti bratrs. 312; v mus.

[2]) Pán poručil nejprv úředníku tovačovskému Valkounovi Oldřichu, ale ten, jsa bratr, nechtěl, aby se neřeklo, že bratřím nakládá; vysláni tedy s ním 2 purkmistrové, písař a ještě 2 páni. Tamž 314—318.

i nevěděli ho a tím lež ukázána; jen malé dítky musili bratří vybýti, na proti tomu udavačům dostalo se napomenutí, aby pána se vším nezanášeli, jen s tím, co je pravda.[1])

Byla tedy biskupská škola v Přerově obmezena; později se jí uvolnilo; kolik přispělo synodální usnesení r. 1584 o hlavních školách k zlepšení školy přerovské, není známo, ale ať spraveno co nebo nic, úplnou partikulární školou nebyla; tu chtěl zde zříditi teprv koncem století pan Karel z Žerotína. Psal o tom Amandovi Polanovi do Basileje roku 1599, chtěje zvěděti, kterak ve švýcarském sv. Havle (St. Gallen) takový ludus literarius vypadá a co stojí. Maje panství prodlužené a nad to ještě právní spory, pán při nejlepší vůli nebyl s to, aby dle svých úmyslů zřídil v Přerově vyšší školu latinskou.[2]) Na té škole, jak byla a zůstala, od r. 1614—1616 učiteloval mladistvý Komenský. Snažil-li se již tehdáž, aby žáci naučili se latině snadněji (r. 1616 vydal facilioris grammaticae praecepta), za dvě léta své zdejší činnosti ovšem mnoho zreformovati nemohl.[3])

Také o třetí biskupské škole bratrské v Boleslavi málo jest zevrubných zpráv na oceněnou hodnoty a rázu, jaký zajímala ve školství českém. Kvetla-li za bratra Černého (1565 †) humanismem — pokud bratří taková studia připouštěli — pod seniorem Augustou, jenž byl těch studií protivec, jistě se latinské učenosti v boleslavské škole nevedlo valně. Odtud asi nejspíš odůvodněno usnesení synody boleslavské r. 1584 stran škol při seniorátech. Snad škole potom nějak pomoženo. Škola slula „hlavní", byla tedy vyšší kvality. Říkáno škole na Karmeli také německá, protože v ní učeno německy, česky a grammatice. Protivenství od druhé školy boleslavské, od protestantské, bratrská škola tu neměla jako v Přerově. Zde bylo bratří víc a byli snášenlivější nežli protestanté.[4])

Ale život bratří v hlavním sídle českém nebyl vždy prost neklidu. Strach přepadl bratry zvlášť r. 1580, když lstiví Vančurové, Markvart Studenecký a Jiřík Valečovský, nešlechetným úmyslem podráždili zlostného mladoboleslavského pána Adama Krajíře, že dopustil na nich násilí (byli od lidu biti), začež soudem zemským hrdla odsouzen. Při tom šlo i o konfiskaci pánových statků a zničení zboru i školy bratrské. Naposled se pán císaři vyplatil penězi velikými a škodou nemalou.[5]) Strach o život přepadl bratry boleslavské, když r. 1588 nabyl panství Jiří Lobkovic, vášnivý nepřítel všech nekatolíků; již přišli do Boleslavi jesuité. Ale i to nebezpe-

---

[1]) Tamž. 318.

[2]) Ball. Schulwes. d. Brüd. 104.

[3]) D'Elvert v Gesch. d. Studienanstal. in Mähr. 25. z fantasie dí, že Komenský zdejší školu převrátil už tehdy jako v nějakou reálku. Ball. Schulwesen 105.

[4]) Smluvili se r. 1595 o rovné právo náboženských stran v městě. Kezeliova kronik. v mus. 151. 167.

[5]) Paměti Herrnhuts. sv. XIII. fol. 1. Opis v museum.

čenství minulo šťastně. Směnou za Chomútov stal se v Boleslavi pánem německý lutherán Bohuslav Lobkovic, a ten bratří netiskl.

R. 1597 vykoupilo se město Boleslav Mladá z poddanstva a stalo se pak městem královským; bratří s protestanty pěkně se snášeli, a byla naděje na rozkvět všech poměrů nejen školských. Než návodem bojovných katolíků císař r. 1602 dal vyhlásiti mandát na pikarty, a zbor boleslavský se školou zavřen, zapečetěn. Těžce bratří nesli uzavření nejpřednější své školy v království. R. 1609 vidíme dva vyslané z úřadu boleslavského, Jana Skalku a Mikuláše Zahrádku, ani přijeli k Petru Vokovi Rožmberskému, prosíce za pomoc, aby mohli vyzdvihnouti v městě svém „učení svobodné literní.“ [1]) Z prosby viděti, že jim na mysli bylo zase zříditi nějaké gymnasium illustre. Sehnavše pomoci, skutečně r. 1610 bratři v Boleslavi otevřeli partikulární školu. [2]) Že hlavní škola boleslavská po svém znovuzřízení byla vyšší gymnasium, to lze souditi dle učitelů věhlasných, kteří byli tu potom rektory. Rektoroval tu učený Strejc, jenž uměl česky, německy, latině, řecky i hebrejsky a byl znamenitý musikus; není nemožno, že učil na gymnasium tom v nejvyšší třídě i hebrejsky. [3]) R. 1617 stal se tu rektorem učený Julian Poniatovský.

O bratrských ostatních školách latinských mimo řečené hlavní nedopátráš se snadno, jakého byly stupně. A bylo těch škol bratrských všelikterakých časem drahně; v XVI. věku dopočítáš se v Čechách a na Moravě víc než čtyřiceti měst, kde tušíš školu aspoň latinských začátků. Znamenitějších škol latinských rázu partikulárního bylo nade vši pochybnost celkem málo, známotě, že naříkal na ten nedostatek škol ještě Komenský; vždyť on sám poznal latinu teprv v 16 létech svého věku, v Strážnici a jinde, kde se za chlapectví vzdělával, jí na škole neměli.

Pokud lze z kusých zpráv chytiti, z lepších škol latinských byla na Moravě ještě také náměstecká a fulnecká, jíž se dostalo r. 1559 privilegia a svobody, [4]) také chropiňská byla (1561) latinskou, (zašla i se zborem, když r. 1615 koupil Chropiň kardinál Frant. z Dietrichštejna). Na Moravě budou zajisté ty školy z lepších, kteréž vysazeny byly vedle škol podobojích a proti nim; závodění se školou jinověrnou nutilo školu bratrskou, aby byla onačejší, i když nebylo v ní mnoho latiny. Takž tušíme, že starodávná škola bratrská v Lipníku, když r. 1569 obdržela od vrchnosti privilegium, [5]) že jí nemá býti překáženo, vzkvetla na lepší; škole v Kounicích Jiří Zastřizl r. 1571 dává dům a právo i s povinností, aby se v ní učilo svo-

[1]) Březan. Petr Vok. 240.
[2]) Zoubek. Posel z Budče 1870. 406. Nesprávné datum u Balla Schulwesen 86.
[3]) Ball. Schulwesen d. Brüd. 87.
[4]) Wolny. Topogr. III. 195.
[5]) Týž V. 127.

bodným uměním a jazykům; týž účel měl Samuel Osovský na Doubravici, když r. 1573 dal škole v Třebíči svobodu, aby byla bez překážky školy té, co je u kostela.[1]) Asi na stejný konec vysazena r. 1578 škola v Taskově[2]) a jiné jinde.

A nepřestávalo panstvo bratřím příznivé takových škol vysazovati nikdy; vždyť ještě r. 1610 Jan Fridrich z Žerotína a na Strážnici osvobozuje sbor v městečku Velké a dovoluje, aby správcové bratrští školu svobodně mohli způsobiti a držeti bez všeliké překážky pánovy a kohokoli jiného, též kněží, žáků i obyvatelů městečka Velké.[3])

Kterak se učitelé protestantští báli závodění se školou bratrskou, to patrno ze suplikace, kterou r. 1580 podali konšelé rychnovští Burianu Ledeckému z Chroustovic, ouředníku Buriána Trčky z Lípy. Suplikace začíná se nadávkou. Prý bratří uvedli sem (do Rychnova) do nového domu kněží a mladé, „jimž říkají jáhnové a někteří je jmenují jehňaty, z nichžto jsou někteří rozličných řemesel, ševci, tkadlci, plátenníci". Po té urážce následují strachy. Kdyby prý se jim nepřekazilo, neměli by Rychnovští ani farářů ani učitelů školních, vždyť by se, kdyby méně dítek k cvičení a učení liternímu mívali, nemohli ani živiti ani v kostele chval božských vykonávati; bratří pikharté, majíce své jáhny, odtrhli by mnohé dítky a dali by je na učení k nim, a učitelé městští vyvstali by a pryč by ušli. Úředník Ledecký na tu prosbu připsal pánovi, že se mu vidí, aby bratří žádných učitelů školních nechovali, než aby děti své dávali do školy městské. Kterak pochodili, nevíme. Před tím za panování Jaroslava z Pernštejna v Rychnově bratří zbor ztratili; bylo jim tajně scházeti se jen v noci; teď r. 1580 koupili si dům zase, a odtud ten strach protestantů rychnovských.[4])

Podobné naříkání učinil farář protestantský v Bystřici pod Pernštýnem, prý má žáky na stravě, ale pro bratry teď že nemůže obstáti.[5]) V Slavkově moravském hněv školy a kněze protestantského tak vzrostl, že r. 1581 farář Tobiáš Závorka a Johannes rektor chodíce po koledě posekali jednoho z bratří; na zámku pak věc srovnána tak, aby kněz a rektor raněného bratra odprosili a dali za ouraz 30 kop. Odprosili, ale nedali nic.[6])

V Čechách litomyšlská a landškrounská byly před jinými z lepších. Také škola bratrská v Tuchoměřicích uvádí se v jesuitských pramenech za slavné a hojně navštěvované gymnasium,[7]) ale z pramenů bratrských nevíme o tom nic bezpečného. To jisto, že v Tucho-

---

[1]) Müller. Hist. Sbor. II. 206. 207.
[2]) Wolný. Topogr. III. 127.
[3]) Brandl. Č. Mat. Morav. 1882. 161.
[4]) O tom obšírně v pamět. z Herrnhuta. XIII. sv. Opis v mus. 42. 43.
[5]) Tamž 62.
[6]) Tamž 244. 247.
[7]) Schmidl. Hist. Soc. Jes. III. 298.

měřicích bratří byli; roku 1567 zakazuje vláda Ctiboru Služskému schůze „pikartské“ v té vsi;[1]) ale o slavném gymnasii nikde nic.

V některém českém městě, kde bratří byli i počtem znamenitějším, neosmělili se školu veřejnou držeti. Aspoň se badateli ta myšlénka vtírá, že jí neměli. Když bratří pardubičtí voláni po mandátě královském r. 1584 na zámek, vyčítáno jim všecko všudy, jenom ne škola [2]) Tu zajisté byli by učitelé městské školy pokládali za svoji ujmu. Zdá se tedy, že v Pardubicích bratrské děti buď učeny soukromě po rodinách nebo že chodily do městské školy podobojích, takže bratrský kněz ve zboře napravoval u dětí jen katechismus. V Domažlicích bylo bratří dost a z r. 1568 jest zpráva, že musí konati v domech pokoutní schůze.[3]) Jakou tedy mohli tu míti školu? V Oustí nad Orlicí v týž čas bylo bratří plno, ale děti jich nuceny choditi do městské školy protestantské; žalujeť r. 1569 kněz Jakub Vratislavovi z Pernštejna, že bratří školu opouštějí a toliko o zbor péči mají.[4]) To jistě opouštěli školu farářovu, městskou.

Ani v Praze, kdež držela se od doby krále Maxmiliána nemalá osada bratrská v Spálené ulici, v Opatovicích a kolem sv. Vojtěcha, nebylo jináč; osada scházela se pokoutně, a děti její musily do veřejné školy farní; jakž jináč měli bratří pražští své děti vzdělávati, když schůze pokoutní i za dobrého krále Maxmiliána jim zapovídány a hrozeno, že budou od rychtáře bráni, jakmile se někde sejdou v domě.[5])

Zase proti tomu jsou zprávy, že i v malých místech veřejnou školu bratří měli. Na příklad r. 1602 odkazuje do Horažďovic žatecká měšťanka Dorota Kapšova na dům bratrský a na sirotky, kteří by se chtěli učiti liternímu umění, 100 kop míš.; táž i do Příbenic na dům a učení tolikéž odkazuje jako do Boleslavě Mladé.[6])

Ze všeho patrno, že jako na Moravě stejně nemohlo býti ani v Čechách ve školství bratrském nic pevného, nic stálého nikde, poněvadž Jednota sama žila život štvané srny, kterou, sotva že se odvážila na světlo a slunce, nepřítel brzo hnal zase do pustých temnot. Snadno se stalo, že i ty veřejné školy bratrské v Čechách, jež svrchu mimo boleslavskou položeny za lepší, časem zacházely a některé i zašly docela. Právě v tu dobu, co na Moravě biskup Pavlovský, dosednuv na stolec, provozoval proti jinověrcům zle, nastalo

[1]) Arch. místodržitel. R. 109. 15—2. Tamž. Missiv. 109. 15. Sněmy. V. 198.
[2]) Paměti herrnhutsk. sv. XIII. v mus. opis. 367.
[3]) Svazek X. Pamětí herrnhutsk. 362.
[4]) Tamž 433.
[5]) R. 1565 tázán v radním domě bratr Pechanec, proč dopouští schůze bratrské v domě svém proti zápovědi císařské. Odpověděl, že Bůh chce, aby byl ctěn jak v kostele tak v domích. Arch. pražs. č. 1239. 161.
[6]) Horažď. zbor připomíná se r. 1581 v herrnhut. Pamět. Sv. XIII. 66.

v Čechách tuhé bratřím pronásledování nastoupením na arcibiskupství Martina Medka (1581). Z prvních tehda zahynula bratrská škola litomyšlská a landškrounská. Do Litomyšle volal již před tím roku 1574 Vratislav Pernštejnský jesuity; roku pak 1579 vydal rozkaz, aby nebyly dovolovány schůze bratrské. Týž rok 1579 Vratislav z Pernštejna psal do Landškrouna, že nechce, aby bratří školy měli, to je na ujmu škole obecní a tudíž hned aby bylo zapověděno od ouředníka. [1]) Takž nastalo utrpení; přišel jesuita Baltasar, jemuž říkali tu nadávkou „Pátý Plucar", sedláci zavíráni do svinských chlívků; od třiceti šesti zborů v tom kraji bratrském odehnáni kněží; škola litomyšlská zrušena; landškrounský zbor r. 1582 do gruntu stržen. Kancléř království Českého Vratislav Pernštejnský vydal rozkaz, aby v obou řečených městech byla škola jen obecná; na jedné té škole že jest zde dosti. By pak bratří z nouze neutekli se ke škole pokoutní, k primitivní škole hospodářů a otců, poručil pán, kdo by děvčata učiti měl, ten aby s vůlí a vědomím děkana k tomu byl nařízen, a pacholata aby mezi děvčata nebyla dávána; který by hospodář toho v svém domě se dopustil, nechť 5 kop pokuty dá na opravu školy obecní. [2])

V Landškrouně polepšilo se bratřím r. 1588, když panství přešlo v ruce Adama Hrzána z Harasova; v Litomyšli však již nebylo nikdy dobře. R. 1587 zapisují si paměti bratrské, že Vilím z Rožmberka, když se z Polska vracel, na místě staré paní z Pernštejna jakožto zeť tuze zakázal, aby bratří spolu ani — nemluvili. [3]) Nic platno nebylo naříkání bratří, a marně kronikář jejich, když bratří r. 1586 hnáni z Čečelic od Josefa Kolovrata na Košátkách, volal o pomstu: „Ale, ó, bože, rač dáti, aby se to na něho shrnulo, co on nevinným lidem obmejšlí!" Arcibiskup Martin, kde nemohl sám, naváděl pány, a tak braly za své zbory a jedna škola po druhé.

Po majestátě na svobodu náboženskou šlo pronásledování bratří a jinověrců svou cestou dál, ale školství bratrské přece postoupilo o stupínek výše založením nového gymnasia. Nemíníme oné partikulární školy bratrské, která založena při semináři bratrském v Praze. Co nejistého o té škole víme, položí se doleji na jiném místě. Tu jde o veliké založení kolleje a akademického gymnasia bratrského, kteréž učinil slavný Rožmberk Petr Vok v Soběslavi. Město to mělo od r. 1501 jen školu nízkou, dětinskou. Před tím bývala tu nějaká vyšší, latinská; ale ta roku právě řečeného studentskou demonstrací o níž svrchu již vypravováno, sešla, neboť od té doby se žáci škole soběslavské vyhýbali. Petr Vok, poslední svého rodu, roku 1610

[1]) Arch. zemsk. Opisy z roudnick.
[2]) Svaz. XIII. herrnh. Paměti 232, 235.
[3]) Tamž 489
[4]) Tamž 463.

kšaftem[1]) ustanovil peníze na založení v Soběslavi „školy pod obojí" (gymnasium illustre), jejíž cíl jest „poznání čisté pravdy boží podle sv. písem a pravé víry křesťanské podle konfesí české, z r. 1575 nedávno od J. M. c. Rudolfa II. potvrzené". Pán nařídil, aby na její chování z důchodů novohradského panství každoročně 4000 kop míš. se vydávalo. Universitě Pražské dal o tom zprávu 27. ledna 1610. Psal, že učinil odkaz na zbudování „scholae soběslaviensis", že radou kurfiřta falckého a jiných křesťanských a orthodoxních knížat té škole zákony předepsal, jež přikládá, nad to že postaral se o budoucnost školy té i po své smrti, totiž zřízením několika poručníků nad školou a tudíž doufá, že to gymnasium illustre, nařízené chvalitebně a co nejlépe, království Českému bude prospívati a že z něho jakoby z koně trojského mnozí mládenci budou vydáváni na užitek obce, církve a škol; aby to gymnasium nebylo oslabeno, nemůže prý rožmberských alumnů poslati do Prahy a k universitě přikázati (zač totiž tehda universí ho prosila).[2])

Poslední Rožmberský pán založil při škole i konvikt nebo pensionát, v němž by stipendisté měli byt a stravu. Nadace mohla dostačovati na 40 chovanců, počítána-li kopa na týdenní výživu jednoho mladíka; 12 míst ze všech vyhrazeno mělo býti pacholatům víry „podobojí" z panství; jim také mělo poddanství po dvacátém pátém roce býti odpuštěno. Podle stipendistů měli býti za externisty přijímáni hoši, pacholátka vtipná a pobožná, dle uznání poručníků, Čechové i cizí národové pod jednou i pod obojí. Zakladatel nechtěl, aby platili žáci plat školní.[3])

Zdá se, že pán bez velikého otálení školu mínil uvésti v skutek. Ale v listopadu následujícího roku (1611) Petr Vok rozloučil se s tímto světem. To byla škole soběslavské bez odporu rána; nikoli tím rozumem, že by učitelé rožmberské školy té, „ostavše na suchu", byli rozběhli se.[4]) Kdo ví, byli-li jací v tu chvíli. Však v tom je rána, že zakladatel byl by jakožto otec té školy, na níž mu velmi záleželo, nahodilé chyby její svémocně i snáze a rychleji spravil nežli dovedli toho poručníci.

Nelze viniti dědice Jana Jiřího ze Švamberka ani ostatních kurátorů a tutorů,[5]) že by byli kulturního odkazu posledního Rožmberka sobě nehleděli; začali se o školu starati hned a upřímně. Na podzim r. 1612 úředníci, od Švamberka zvolení, jali se svážeti stavivo k nové nádherné škole a kolleji. K stavení přibráno i kus

---

[1]) Zpráva Rybičkova o kšaftě v Č. Č. Mus. 1881. 188. Schaller Topog. Budweis. 53—91. Do desk dostal se kšaft r. 1611.

[2]) Arch. univ. Rukop. A. 17. VI. 188.

[3]) Sborn. Histor. kroužk. 1899. I. 78. Linter.

[4]) Jak dí Balbin a co vyvrátil Voigt v Act. litter. II. 292.

[5]) Kurátoři ti byli vedle Švamberka: Děpolt Švihovský z Risenberka, Václav Budovec, Vác. z Roupova, Adam Linhart z Neuenperka starší i Adam mladší.

hradu soběslavského. Z počátku se penězi neskrblilo; jest zápis, že r. 1613 Libra a Vrabec najednou přijali na stavbu 3000 kop míš. Z třeboňských důchodů pilně vydávány peníze.[1]) Vlaši pustili se do stavby. V tom čase vyšší učení již také uskutečnilo se, ale arci útulek mělo zatím v domě soukromém, najatém; újmu některou utrpělo morem r. 1613. Ale také stavbě se nedařilo; úředníci byli loudaví, a soběslavští měšťané netečni; obě chyby asi souvisely. R. 1614 stavba dovedena pod jedno patro. Sešlo s najímání domu soukromého, a škola s professory vstěhována slavnostním úvodem do stavení nehotového. Potom na jaře v stavbě zas pokračováno, ale neochota Soběslavských, kteří nechtěli dříví ani za peníze dávati, do té míry vzrostla, že úředníci již skládali se sebe péči o stavbu, a Švamberk v hněvu dopsal Soběslavským: „Kdybyste rozvážili, s jakým dobrým úmyslem ta škola u Vás založena jest, měli byste také dříví neřkuli prodati, ale darmo dáti.“[2]) Také se teď častěji nářky ozývají v pramenech, že není peněz na výplatu řemeslníků. Za takových nepříjemných poměrů r. 1615 stavení dospělo ke krovu a ke konci. Na místě starého zámku postavena rožmberská škola a pěkná kollej; Balbin, za jehož časů, byť na spadnutí, ještě stála, zove ji „moles scholarum visenda.“[3]) Fundace rožmberská dostala se pro pevnost přičiněním dědiců do zemských desk na zlost katolické strany, která nepřála vyzdvižení té školy.[4]) Švamberk platil ochotně učitele a jménem tutorů r. 1613 vydal řád gymnasia soběslavského (Instructio et ratio docendi in illustri Rosenbergensi gymnasio Soběslaviae).[5]) Do školy měli přijímáni býti alumnové, kteří již uměli číst a psáti; na tu přípravu měla posluhovati dosavadní škola městská v Soběslavi (schola civica). Na gymnasium, ve tři stupně rozděleném, učiti se mělo grammatice, latinské a řecké poesii, logice, rhetorice.

Však přes to že mistr Adam Rozacin r. 1615 ve své panegyrické řeči klade školu soběslavskou k předním v království, a Stránský vyhlásil ji za znamenitou školu vytříbeného náboženství,[6]) škola nekvetla zdárně. Poručníci byli nuceni pomýšleti na její uzdravení. Stonala několika chybami zlými. Žáků bylo málo a u protivné strany z toho smích, že hotové stavení prázdné. Slovutný archivář Březan r. 1616 psal návrh reformační panu Janu Jiřímu Švamberkovi. Chyby gymnasia viděl nejprve v tom, že není při něm nejnižší třída; děti, nemajíce praeceptora abecedáře, raději do školy nechodí, a gymnasium má žáků málo; to by se napravilo, kdyby městská škola přenesla se ke gymnasium anebo kdyby se nařídili noví učitelé. Druhá

---

[1]) Arch. treboňs. I. A. 3. K. α 41.
[2]) Linter. Sbor. Hist. Krouž. 1899. I. 83.
[3]) R. 1680 rathouz ze školy udělán. Arch. třeboň. I. A. 3. K. α 41.
[4]) Apologia II. Mus. 31. C. 13.
[5]) U Voigta. Acta litt. II. 282.
[6]) V Respubl. Překl. Tonnerův. 27.

podstatná chyba jest v nerozšafnosti všeho učení; rektor tu Němec, a „Němec nedouka Čecha s užitkem srozumitedlně učiti nemůže;“ třetí chybou bylo nějaké nedostatečné zřízení v kolleji, v kontubernium: rodiče berou z něho své děti domů, „neboť čistý s prašivým musí líhati.“ Březan radí též k zřízení oekonoma, domácího hospodáře, a pak k tomu, aby žáci měli v kolleji stravu. V ostatních návrzích reformačních, jež týkají se alfabetářů, pak rad, kterak by se měli učiti Čechové, kterak Němci, jest také návrh, aby škola měla dobrého písaře, který by učil formulím listovním, by pak ze žáků mohli se státi dobří písařové (notáři).[1])

Rektorem té školy tehdáž byl Michal Gehler († 1619), doktor filosofie a mediciny, Němec, jenž za adjutory přivedl s sebou také Němce, kteří s českou mládeží nedovedli nic kloudného svésti. Byli to Melchior Agrikola, philologus et poeta, prorektor; Benjamin Ursinus, Slezan, mathematik. Pan Švamberk sotva co spravil na lepší; znechucen byl konečně také sporem o rožmberské dědictví. Katoličtí bojovní protivníci, zvlášť Slavata, dovedli toho, „že jsou Lucie Otilie Slavatova z Hradce a Vilém mladší z Lobkovic k týmž všem statkům se právo míti pokládali“[2]) Ale tomu se Švamberk tuze bránil, aby rožmberskou školu podle přání Pražské university, několikrát opakovaného, přeložil do Prahy pro větší a hojnější vzdělání akademie. To se mu vidělo býti proti úmyslům a kšaftu slavného zakladatele. K tomu také uváděl za důvod, že by Soběslavským vznikla odnětím gymnasia škoda, a že by se jí bránili. Z kurátorů pro přenesení školy té byli Linhartové; jiní se vzpírali. Joachim Ondřej Šlik, jenž byl od universí vyžádán za sprostředkovatele, píše r. 1613 professorům do Prahy, že se věc hatí, poněvadž „falešní bratří“ mezi pány brodí.[3]) Takž tedy škola živořila až do převratů bělohorských. Připsal kdosi z přátel k Březanovým návrhům na zlepšení školy vroucí povzdech: „Soběslav. město nesťastné, rožmberská škola nemohla tu vzniku míti!“ A po bitvě bělohorské dopsal kdosi z protivníků stranný výklad, proč nemohla škola vzniku míti. „Protože jste chtěli staré učení církve zavrci, .. cizozemců do kolleje jste nasázeli, kteří více po zlatě než po ctnostném životě dychtili, a nové učení, Čechům starým nepovědomé, chtěli jste začíti, proto vám Bůh nepožehnal.“[4])

Z těch slov zdá se vysvítati, že gymnasium soběslavské bylo kalvinské. Obyčejně však se klade gymnasium rožmberské za nejvyšší útvar školský, k němuž bratří dospěli na půdě české. Poslední ještě vyšší a dokonalejší útvar školního zřízení bratrského byl učiněn v Lešně, ale to již na půdě cizí. Na první pohled škola soběslavská bratrskou není; úmyslem zakladatelovým spíš jest to škola, zřízená

[1]) Arch. třeboň. I. A. 3. K. α. 41. Mareš. Č. Č. Mus. 1878. 105.
[2]) Apologie stavů II. 1618.
[3]) Dvorský. Paměti. č. 703, 704.
[4]) Arch. třeboň. I. A. 3. K. α. 41.

pro všecky pod obojí, sdružené konfessí českou. Po majestátu (r. 1609) zevně byla tu jedna církev evangelická, vniterně ovšem byly tu tři — dvě evangelické a bratrská; a pro tu společnou zemskou církev pod obojí byla rožmberská škola založena a zařízena. Vždyť také gymnasium v Lešně bylo dle nařízení Rafaela Leszczynskiho společno obojí církvi, protestanské i bratrské.[1]) Směli li do školy rožmberské ustanovením fundatorovým přijímáni býti i mladíci katoličtí a z národů i cizích, to zajisté se nestalo příkladem jesuitů, kteří děti jinověrců rádi u sebe vídali, alebrž z té snahy, aby škola rožmberská byla ještě širší nežli evangelická škola konfessijní, aby byla jako nějaká akademie, která vzdělává mládež všelikterakou co do víry i národa. Jména „bratrského" gymnasia — nenajdeš nikde. Professorové školy soběslavské ve svých básních nejprvnějších, jež psali r. 1613 na paměť zakladatele Petra Voka, ani slovem nezmiňují se o tom, že škola, které slouží, jest bratrská, ovšem rektor Gehler s důrazem slibuje, že nemíní nabírati vědy z nečistých pohanských struh, ale z živých pramenů Israele.[2]) Také knihy té škole rožmberské předepsané neliší se hrubě od školních knih jinde užívaných na školách protestantských; katechismus té školy jest konfesse česká evangelická.

Však přes to určitý ráz kalvinsko-bratrský gymnasiu soběslavskému dávají kurátorové, kteří jsou bratří a kalvinci; nad to pak výmluvně svědčí o rázu školy řád, vydaný jí od Švamberka. Na řádě bratrského gymnasia soběslavského nejjasněji vidíme, že partikulárné školství bratrské v rozvoji školstva českého mělo svoje postavení zvláštní od počátku do konce. Nedůvěra k tehdejšímu způsobu latinské vzdělanosti, pohrdání humanismem, jako jsme poznali svrchu při školství starším, všecko to o stejné síle zůstává i v soběslavském řádě. Nevymizela nechuť k římským a řeckým pohanům; jazykům jejich musí býti učeno z nutnosti, ale s knihami jich — nelze-li se jim jináč vyhnouti — musí býti zacházeno opatrně jako s jedovatými. Nechť učí se mládež jazykům latinskému a řeckému, ale ze spisů křesťanských auktorů; ať žáci učí se poesii, ale na básních křesťanských, „tak aby mládež s uměním a s jazykem v sebe jakoby s mlékem vpíjela i poznání Krista, zbožnost, života počestnost, bázeň boží a víru nefalešnou." [3]) Řeckému jazyku nechť učí se na Písmě svatém a pokročilejších křesťanských epigrammatech a oracích. „Obšírnější pohanské spisy buďtež pomítány, čísti mohou se jen ty, které jsou kratší, jako Ciceronis De officiis, Hesiodova poemata a jiná podobná." V řádě soběslavské školy praví se dále, že nebožtík vladař Petr Vok důtklivě poručníky zavázal bdíti nad tím, aby professorové rožmberského nadání neobtě-

[1]) Život J. Komenského. Zoubek. 25.
[2]) Exequi. Posthum. Tisk v Zhořelci. 1613. Arch. třeboň. I. A. 3. K. α. 41.
[3]) Acta litter. Voigt. II. 283.

žovali mládež filosofickými a světskými jen spisy, alebrž aby řečem učili hlavně a nejvíc na spisech křesťanských; kdyby studenti pokročilejší chtěli doma čísti pohanské spisy, které zajisté k zahození nejsou, to stůj při nich, jenom ne aby tou četbou professorové zlatý a nenahraditelný čas utráceli s mládeží. Řád vytýká tímto rozumem: V našem věku žalostivá věc to, že nacházíš mnoho výtečných mladíkův, kteří, naplnivše rok dvacátý, ze škol vycházejí, aniž v nich nabyli v umění čeho užitečného, čím by posluhovali pravému náboženství, nenabyli žádného pravého soudu, jímž by církvi a obci prospěšni býti dovedli, nýbrž shledáváš, že si osvojili jakés lehké a prázdné mluvení z několika fragmentů pohanských.[1] Proto také mnozí spíš pohanský než křesťanský život vedou. Od toho musí škola rožmberská odváděti. Zvlášť mladíky ze vznešenějších rodin musí naváděti k tomu, kterak svým poddaným potom mají nařizovati zákony a kterak samy sebe i poddané božím zákonem a ne pohanským říditi. Měly by se styděti křesťanské školy, v nichž by Kristus měl svítiti jako slunce moudrosti a spravedlnosti; v něm všickni pokladové poznání jsou ukryti, v jeho slově zjeveném pravé náboženství obsaženo; měly by styděti se, že podávají mládeži pravidla mravů a života ze samých knih pohanských; to jest podobno, jakoby někdo dítě vzal od prsu matčina a podal je k vemeni krávy nebo jiného živočicha s tím úmyslem, aby ssálo do sebe i přirození těch tvorů.

Pryč s pohany ze školy rožmberské! V dalším výkladě řád rožmberský vyčítá i učitelům, že jich vzdělání bývá žvavost (vaniloquentia); prý o zbožnosti neumějí praviti nic a také sami jí neprovozují. Konečně shrnut účel klassických studií na rožmberském gymnasii v tato slova: Jest potřebí (ve škole) stručnosti, aby mládež dlouho nevězela v samém umění a v jazycích; neboť ne proto školy se zřizují, abychom v nich učili se samým uměním a jazykům, alebrž abychom pomocí jazykův a umění snažili se poznávati Krista, vzdělávati církev a prospívati obci; latinou dosti elegantní a lépe než ciceronskou mluví ten, kdo mluví zbožně, moudře, věci pravdivé, užitečné a spasitedlné.[2]

Jest povědomo, že totéž mínění o účelu klassických studií a úloze škol měl i veliký reformator školstva Amos Komenský. I jemu bylo pouhé vzdělání klassické protimyslno, byla mu to vaniloquentia; i on tvrdil, že umění nadýmá, a chtěl v didaktice své, aby pohanští auktorové byli ze škol mýceni, neb aspoň s největší opatrností vybíráni; litoval škod, jichž dožila se Jednota svými správci, kteří byli po světsku vzděláni a jimž pravé zbožnosti se nedostávalo. Poznati Krista a zbožností se naplniti bylo mu účelem školního vzdělání. Komenský jako všickni vzdělaní bratří před ním

[1]) Vaniloquentiam quandam futilem, ex fragmentis aliquibus mutilatis ethnicorum. Voigt. Acta litt. II. 285.
[2]) Ordo ve Voigtovi. 287.

byli daleci toho, aby ve svých latinských školách budili ducha klassického.[1]) Ti bratří byli mravoučni theologové a ne filologové.[2]) Větší mivali péči o dobré mravy nežli o výbornou znalost „umění svobodných“ neboli věd.[3])

Na konec budiž při školstvi bratrském letmo zmíněno o školách novokřtěnských na Moravě. Novokřtěnci nebo taufaři, jakž těm Němcům u nás říkali, byli dlouho zle pronásledováni; na Moravě honěni po mandátě r. 1527; český sněm zabýval se jimi r. 1534 a zatracoval je. Však dlením doby, ustalo pronásledování; taufaři na Moravě (v Čechách bylo jich vždy málo) ochráněni panstvem pro svoji pracovitost.[4]) Takž bylo jim lze od dob krále Maxmiliána zřizovati sobě veřejné školy. Mírný duch novokřtěnců, jakož povědomo, byl podoben bratřím z prvních dob. Novokřtěnci měli řády kommunistické, a drželi je dlouho; dle toho zřízeno bylo jejich školství. Bylo to školství kommunistů, původní, podivné a dotud neslýchané. Nešlo o umění, o vědy, ani o latinu, šlo při něm o výchovu dětí; z „umění“ měly se naučiti jen čísti, psáti, počítati a slohu. Byly tedy školy novokřtěnské školy „malé“ nebo nízké. Ale výchova při tom zvláštní! Dítě zůstávalo u rodičů jen do půl druhého roku věku svého; potom vzato rodičům a dáno do školy. Tu se o jeho tělesný byt nejdřív starala schulmutter s ženami služebnými Učení dětinské obstarával schulmeister. Kromě čtení a psaní bylo důkladně cvičeno ve víře. Na vychovatelských řádech novokřtěnských chválí se péče o zdraví malých chovanců. Ale toho způsobu školy kvetly u novokřtěnců ani ne do konce XVI. století.[5]) Kommunismus anabaptistů se rozvazoval, až sešel. A pak ovšem školy anabaptistů mimo konfessijní ráz byly jako jiné školy dětinské.

---

[1]) Ball. D. Studienwes. d. Brüd. 54., 113., 116.
[2]) Novák, Č. Č. Mus. 1897. 112., 118.
[3]) Lasitius. Act. litter. Voigt. II. 349.
[4]) Winter. Život církev. 307.
[5]) Machal. Č. Časop. Histor. III. 349.

III.

Pokusy o reformu škol protestantských; vznik nových škol a zahynutí všech.

Vrátíme se k školám pod obojím nebo protestantským, jichž byla v zemi většina. Zanechali jsme jich naposled v tom stadium, v němž školy ty až na některé výjimky hynuly zrostem škol jesuitských a útočnou politikou jesuitských vychovanců, kteří se dostali k mocným úřadům v zemi. Jest však tu spravedlivě vyznati, že největší chyba tehdejších partikulárních škol nebyla zevnější, ta byla vnitřní. Nebylo školám těm pevného, jednotného řádu; neučilo se všude stejným věcem, a methodu si tvořil každý správce školní svou, každý jinou. Zmatek byl v tom. A při zmatku tom nedostateční, neteční učitelé leckde hubili školy sami. O těch věcech položí se doleji zevrubně na svém místě, ale dotknouti se té choroby už tady při přehledě nutno.

Nebyla to chyba jen u nás. Nebyl tehdáž nikde zvyk, aby vlády dávaly školám plán jako dnes; to se začalo teprv v XVIII. století. Před tím v Němcích jako u nás kolik rektorů, tolik řádů, nic jednotného. V XVI. století sic, když škody z toho bylo všude znáti, u věcech školských chystán důkladný převrat; školní plány v Němcích psané a tištěné patrně snažily se o jednotnější podobu, ale celkem nezdařilo se tak, aby individuálný ráz byl vymizel zhola.

U nás stejně tak nebylo jednoty a způsob i nezpůsob u vyučování visel jen na správci samém, leč že mu lokální dohlížitelé vnutili obvyklý v městě způsob svůj, ale ten zase mohl býti v každém městě jinačí. V každé škole učili tedy jiným řádem, a mládež, majíc přes tu chvíli jiné a jiné učitele, skoro pořád začínala a pokaždé od něčeho jiného, a tudíž ze škol užitek brala úhrnem nevalný. [1])

---

[1]) Mutato praeceptore, ingrediens aliam scholam ad diversum ordinem discendi, semper incipiebat ea discere et nunquam valuit addiscere. Ordo studior. Codicill. 111.

A bylo přec středisko, z něhož mohlo se školství latinské všecko stejně upravovati a říditi.

Byla to Pražská universí. První řád školský vydala bakalářům prací rektora Jana Hortensia roku 1539. Ale neznáme ho a nikdo neví, které měl výsledky. Dlouhým časem poznavši škodu, universí konečně se vzchopila k reformaci. Mistr Petr Kodicill z Tulechova, zkušený professor a rektor akademie Pražské, r. 1586 napsal partikulárním školám městským v Čechách a na Moravě řád vyučovací, a universita ho vydala tiskem,[1]) nařizujíc, aby se jím učitelstvo řídilo. Měla universí úmysl, aby mládež ze škol stejně zřízených přicházela na vysokou školu stejně zvedena a připravena, a mimo to mínila universita uznávanou vrchnost svoji nad školami městskými tím skutkem přivésti k platnosti a utvrditi.[2])

V tom řádě Kodicill líčí, kterak v učení rozličnost v zmatek uvádějíc mysli žactva, kazí výsledky a připomíná moudrost předků, kteří před léty dávnými po všech školách (per omnes ludos literarios) cestu jedinou a prostou předepsali. Ale obšírný řád Kodicillův, jsa theorií zevrubnou, kterouž jedni v život uvésti neuměli a jiní nechtěli, měl týž osud jako onen prostý řád předků, totiž asi málo kdo ho poslouchal. Pražané sic slíbili dle něho školy své spravovati, ale skutek ani nezávisel na nich. Správcové školní se všelijak vymlouvali, a nebyl, kdo by je nutil. Však přes tu chvíli byli napomínáni, aby se drželi universitního řádu. Nejvíc těch napomínání napsal učitelům rektor Bacháček z Nauměřic. Hned prvý rok, jak došel hodnosti rektorské (1598) píše do Rokycan, aby správce školní ordinem studiorum od akademie vydaný a přijatý zachovával.[3]) A podobně píše jinam, kdykoli se naskytla příležitost.

A právě tento výborný muž, Bacháček, jenž má před Komenským o reformování škol českých zásluhu největší, nejhorlivěji ujal myšlenku Kodicillovu stran stejného jednotného řádu. Zkušenosti své bral z dlouhé prakse školní a ze spisů souvěkých paedagogů, zvláště ze Sturma, rektora štrassburského. Nejednou sdělil se s pražskými učiteli o didaktické rady, které vyčetl z děl Sturmových. Hleděl školství partikulární u nás napraviti tedy nejprv poučováním učitelstva.

Druhý, pronikavější prostředek k nápravě škol doufal Bacháček míti v tom, že sobě dával od správců škol zasílati „ordinem“, řád, dle něhož oni mínili na své škole postupovati; z toho návrhu ubíral, nebo mu, kde se vidělo, přidával. Tím je nutil, aby se snažili v skutek uváděti obecná školní pravidla z university vyšlá. R. 1598 píše do Tábora a jinam, že chce viděti ordinem, „aby

---

[1]) Zoubek. Řád školám městským M. Petra Codicilla. Otisk z Besedy učit. V mus. exempl. originálu 49. C. 11.

[2]) Zoubek. l. c. 5.

[3]) Dvorský v Pamět. o škol. str. 1. tvrdí, že toho roku vydala akademie nový řád; ze řádek nad čarou, z nichž to soudí, nevysvítá nic toho.

o něm se svým senátem posoudil (ut de eo cum meo senatu judicium feram)“.[1]) Týž rok nařizuje všem pražským rektorům, by mu podávali školní řád na ten konec, aby pohleděl, činí-li zadost řádu „předepsanému“. (Kodicillovu?)[2])

Rektor nelenil také písařům městským a senátorům zevrubně vykládati v dopisech, kterak učiti děti latinské deklinaci, s přáním, že by mu byla vděčná věc, kdyby něco z jeho zpráv a návrhů oblíbili na škole své.[3]) Bacháček snažil se i co do předmětů stanoviti školám partikulárným určité meze; víme ť, že neměla každá škola stejně tříd; záviselť počet tříd a učitelů na měšťanech, kolik chtěli nebo mohli na školu naložiti a kolik sešlo se žáků všelijakých. A tu se stávalo, že některý učitel, jsa na škole málotřídné, dělal se učitelem gymnasia akademického; totiž vpravoval do žáků, málo ještě pochopných, učenost proti vší didaktice a rozumu. To Bacháček, kde moha, káral, zakazoval. R. 1599 píše tou příčinou: „Nechceme, aby v menších školách, kde snad dva nejvýš tři učitelé jsou, ti učitelé volili sobě vyšší lekce (majores lectiones) chlubně, jimi se ukazujíce a roztahujíce, jako by byli v jiných vyšších školách, kde čtyři neb také šest učitelů vydržuje se nákladem městské rady; v menších školách nechť spokojují se učitelé učením grammatikálným; za to vyšším školám nechť zanechají vyšší lekce v dialektice, v rhetorice a principia umění fysiky, astronomie a geometrie.“ Když žáci naučí se nižším lekcím na nižší škole, ať jich učitelé zbytečně nedrží, ale výš posílají.[4])

Nejhorlivější reformační činnost školskou Bacháček rozvinul, když protestanté konečně obdrželi majestát na svobodu náboženství svého. R. 1609 12. srpna uložili professorové kollegovi svému Mikuláši Troilovi, aby řád klassí nakreslil (delinearet). Takž sestaven v universitě zajisté s radou Nudožerského i Bacháčka řád vzorné školy, jenž předložen byl defensorům víry evangelické k schválení teprv v lednu r. 1610.[5]) S navrženým řádem nespokojen byl doktor Adam Zalužanský ze Zalužan, bývalý professor, jenž i při reformaci v universitě měl své slovo, ale též odchylné zásady. Nelíbila se mu v řádě nejprv grammatika Philippi Rameae, prý jest „konfusní“ a mnoho v ní tautologie; vzkazoval universitním mistrům, že by jim takovou methodu ukázal, podle které by všecken „cursus philosophiae“ mohl býti probrán.[6]) Bylo mu tedy látky filosofské v gymnasijním tom řádě málo. Nicméně řád od mistrův uhájen, od defensorů schválen; a horlivě po všem království i na Moravu rozesílán tištěný.[7])

---

[1]) Arch. zems. Oeconom. 18. 3. 9.
[2]) Tamž. 5.
[3]) Tamž 3. Také diplom. musej. 1598.
[4]) Arch. zem. Oekonom. č. 18. 13.
[5]) Usnesení 5. ledna 1610. Dvorský. Paměti. č. 671.
[6]) Tamž č. 673.
[7]) Arch. univ. A. 17. VI. 172. 211. Též Zoubek Bes. Uč. VI. 25.

Bacháčkovo v tom bylo úsilí. Professorové usnesli se, že chodíce po školách, zkoušeti budou podle toho nového řádu a podle žádného jiného. [1]) Dne 1. máje r. 1610 voláni jsou správcové pražských škol se svými pomocníky do university, kdež jim vyložen nový řád, k jehož zachovávání napomenuti. [2]) A do měst akademie psala, že vytištěn řád a způsob, který by se netoliko v školách, ale též in classibus kolleje císaře Karla IV. na potomní časy zachovával; tím se budou povinni říditi všickni správcové školní, k jurisdikci universitní náležející; nad tím řádem že by města měla držeti ochrannou ruku, a to když se stane, jest nepochybná naděje, že mládež s velikým užitkem a potěšením rodičů a přátel prospívati bude. [3])

Není pochybnosti, že reformační snahy leckde padly na půdu dobrou. Na příklad Klatovští r. 1612 zprávu dávají universitě, „že reformaci při své škole učinili", a žádají za správce školního Samuele Sabbatecia, v něhož doufali, že reformaci utvrdí. A poněvadž jim mistr Kampanus, po smrti Bacháčkově rektor, Sabbatecia dáti nemohl, ochotně poslal jim ceduli s kandidáty, aby si do reformované školy své vybrali. [4]) Že na druhou stranu reformování zlořádů dlouhými dobami pevně zakořeněných šlo pomalu a i s odporem před se, kdož by pochyboval. Vždyť rok co rok pražští správcové škol voláni jsou v universitu, a tu jim vždy znova předkládáno, aby se drželi předepsaného řádu v učení, a kterak kdo v disciplinách míní pokračovati, to aby sestavě písemně magistratui academico ukázal. [5]) Zdá se skutečně, že nejedni vzpírali se uniformnímu řádu, a lze věřiti, když po smrti Bacháčkově školské reformy na se vzal slovutný professor a veršovec Kampanus, že mu v cestě byly překážky nesmírné (monstra difficultatum varia). [6])

Ostatně, kterak v oné pohnuté době, v níž bylo sic ideí opravných dost, ale poslušnosti a peněžité pomoci velmi málo, školské podniky reformační nedařily se, o tom sami professorové universitní nejsvětlejší důkaz podali všelikým školám nepodařilým stavem svého gymnasia, jež zřídili při universitě na vzor jiným všem.

Toto gymnasium akademické (poněvadž bylo při akademii) jest povědomější pod jménem classes, klassí, a historie jeho dosti neslavna. Professorové universitní někteří obvykli od let šedesátých XVI. věku bráti do svých obytů v kolleji žáčky expendenty; v kolleji Andělské větší měrou a s hmotným svým prospěchem provozoval to svým časem obzvláště Petr Kodicill; a vedle něho od

---

[1]) Arch. univ. A. 17. VI. 144. 172. 211.
[2]) Arch. univers. A. 13. b. 464.
[3]) Dvorský. Paměti. č. 678.
[4]) Arch. univ. A. 13. b. 109.
[5]) Arch. univ. A. 17. VI. 375.
[6]) Voigt. Acta litt. II. 366.

r. 1583 mistr Bacháček.[1]) Toto soukromé vychovávání v kolleji a bez pochyby i příklad jesuitů, kteří při Klementinské akademii měli gymnasium a studentské konvikty, obojí to dalo podnět Bacháčkovi, že r. 1591 pomýšlel s přivolením kollegů zříditi při Karlově akademii jakous vzornou partikulárnou školu s konviktem. Ostatně při universitě Wittenberské zřízeno bylo kdys před léty paedagogium pro nepevné latináře; akademie Vídeňská také měla při sobě takovou školu nějakou; universita Krakovská sobě r. 1588 založila čtyři třídy pro mládež, k universitě ještě ne dobře hotovou. Té škole bylo jméno v Krakově buď scholae privatae nebo také (jako potom v Praze) „classes“.[2])

Tedy byly Pražské škole vzory i podněty. V září r. 1591 zváni jsou professorové v poradu, aby něco pevného o chlapeckých klassích v domě universitnım se stanovilo. Tedy než přijde sv. Havel, začátek kursu, aby rozhodlo, klassí mají-li býti či ne. Mistr Trojan Nigellus, jenž hlasoval jako senior prvý, chtěl aby se klasses zřídily, paedagogové aby se k nim najali; navrhl, kolik žáci platiti mají za učení i stravu. Adam Hradištský, mladší professor, pln byl pochybnostmi; klonil se k tomu, aby Bacháčkovi taková škola zůstala jakožto soukromá. Mistr Rosacius chválil úmysl; prý by to bylo na čest, kdyby se zřídily klasses, ale mínil, aby byli tázáni rodiče (patrně urozenci a bohatí měšťané), chtějí-li míti klassí. Proti tomu byl Trojan, a konečné usnesení stalo se, že se zřídí klassí, a žáci čtvrtročně že budou platiti po 2 kopách.[3])

Ale zřízení klassí nestalo se tak rychle. Minulo ještě let několik, než se začaly. R. 1596 jest opět sedění poradné stran zřízení akademické školy, k té poradě pozváni jsou z města přátelé, také Daniel Adam z Veleslavína.[4]) Tu se stalo pevné usnesení o škole. Dne 6. října zvolen od professorů za prvního inspektora klassí mistr Bacháček, uloženo mu, aby učitele přijal a vybral příhodné místnosti. Několik dní potom (28 oct.) zůstáno na tom, aby paedogogem nejnižší klassí stal se famulus (student) Bacháčkův; v třídě II. měli býti učiteli famulové professorů Mityskův a Skálův, v III. třídě Pelargus Vodňanský, famulus Chorinnův, a Johannes Agathon (snad též student); ve IV. Nigrinus Silesius; v té třídě měl inspektorem býti universitní rektor; konečně v V. třídě paedagogii chtěli oddati Vavřinci Nudožerskému; inspektory nad tou nejvyšší klassí určili dva, děkana a Bacháčka. Zápis o tom všem pořízení končí se v knize prosbou, aby Bůh byl podporou, „juvet nos Deus.“[5])

---

[1]) R. 1606 píše Bacháček, že v kolleji před 20 léty a níženji mnoho s vyučováním pacholátek stavu panského a rytíř. se zaneprázdňoval. Arch. zemsk. Oeconom. 18. 350.

[2]) Muczkowski. Zabytki z dziejów towarystwa naukowego. I. CXLVII.

[3]) Arch. univ A. 13. a 232.

[4]) Arch. zems. Oeconom. č. 14. 12. V červnu.

[5]) Tamž 18. 20.

Tím tedy klassí zřízeny. Ale začátek již byl nějak zlý. Po novém roce 1597 mrzutě složil Bacháček — nevíme proč — inspektorát nad akademickým gymnasiem se sebe. Resignace přijata. Volen rektor za inspektora. [1]) Roku následujícího zase mistr Trojan mrzutě složil vrchní dohled nad klassími. Tu víme proč, „causa rixarum" — pro hádky. Tenkrát hovornější zápis poučuje nás i o smutném stavu školy: bylo v ní málo žáčkův, a z malých prostředků mohli býti živeni jen tři učitelé na místě pěti s rchu nařízených; až prý bude víc žáků, zjedná se učitelů také víc. [2]) Aniž div to, že chudí professorové staroslavné školy Karlovy z toho mála žáčků hleděli užitek míti co možná největší; téhož roku 1598 usnesli se, aby pueri in classibus i na dříví platili v zimě, a to po ortě (ortsthaler = 15 grošů míšeň.); dříví se koupí „v našich" lesích. [3])

Tedy málo peněz a hádky; dvě nemoci, při nichž nemohlo škole dařiti se. Plán té školy sestavil Bacháček s mistrem Vlaverynem, ale kolik z něho mohlo se za takových nuzných poměrů zachovávati? V své nuzotě udržely se klassí do r. 1599. Bacháček, jenž se byl zřekl inspektorství, nezřekl se práce. Co moha dělal. Ještě roku 1599 vzkazuje pražskému měšťanu Janu Petráčkovi, že musí jeho synka dáti do nižší klassí, až zvykne deklinacím a konjugacím. [4]) Tedy si školy a dětí všímal. Klassí zašly onoho roku v létě, ale ne přirozeným záhynem, nýbrž rozkazem císařským — pro mor v Praze vypuklý. Dva praeceptorové klassičtí obdrželi od mistrů studentská stipendia (z nadace Walterovy), a škola se rozběhla. [5])

Roku následujícího (1600) v červnu mistři radili se o škole zase. Prý páni obojího stavu (páni a rytíři) se ohlašují, kterak byli by rádi, aby svých dítek nemusili s nebezpečenstvím posílati jinam, raději by je měli doma, kdyby jen při professorech viděli nějaký začátek, že by chtěli nápomocni býti. [6]) Ale nestalo se se žádné strany nic. Sic zase pořízeny nějaké habitace klassím, tři stoly podlouhlé i lavice tam vstaveny, ale klassí neotevřeny, [7]) aspoň nikoli úředně ani veřejně. Měl jen Bacháček svou soukromou školu v universí s několika dětmi, k nimž najímal praeceptory. [8]) Teprv r. 1603 naděje svitla. Získán učený mistr Albert z Kaménka od některých šlechticů protestantských a nabízen professorům k řízení klassí. Mistři uložili Albertovi, aby ukázal řád školní, dle něhož míní

---

[1]) Tamž 35.
[2]) Tamž 39.
[3]) Tamž 38.
[4]) Arch. zems. Oecon. 18. 43.
[5]) Tamž 53.
[6]) Arch. zem. Oecon. 14. 73.
[7]) Tamž 87. Stesk do toho. Quid prodesset, siquidem classes non sunt.
[8]) Vysvitá to z listu rekt. Bystřického rytíři Václ. z Kaliště a Otrsfeldu r. 1602. Dvorský. Paměti. č. 136.

učiti;[1]) to učinil, ale r. 1604 mu vzkazují, že mu hrozí nebezpečí, aby raději odešel. Albert býval totiž bratrem; jest to týž, jejž svrchu shledali jsme v Evančickém gymnasii.

Tedy za Kaménka klassí v nějaké skrovné způsobě zahájeny, po jeho odchodě držel je s některým praeceptorem zase Bacháček. Konviktisté bydlili v kolleji, ale nebyl tu život jadrný; stopy po klassích jsou v knihách nepatrné. Tu je r. 1604 zpráva, že dne 11. října žáci v klassí tři jsou rozděleni, poněvadž jest jich málo; den po tom že k nim měl rektor řeč silnou (nervosa oratio), aby byli pilni.[2]) Z r. 1605 naskýtá se v knihách universitních zprávička o napomenutí praeceptorů klassických, aby vyvarovali se žalob, když rozdělují žákům jídla;[3]) z r. 1607 jest zápis, že konána examina in classibus a že všickni magistři byli při tom.[4])

Takž přišla doba, kdy stavové, dobyvše si majestátem královským svobodu svého náboženství, obdrželi Pražskou akademii a jali se pomýšleti na reformaci její. Tehdy, jakož svrchu dotčeno, i reformace partikulárných škol předsebrána, a tu došlo na klassí universitní nebo akademické přede všemi jinými školami. R. 1609 pomýšleno na rozšíření klassí zase v patero tříd. Stavové se o to zasazovali, defensorové, od stavů vyvolení nad konsistoří a universitou, školu nařizovali. Skola měla jejich podporou dostati vzácné jméno školy zemské, gymnasium particulare. Ta škola pětitřídná akademická, jsouc určena domácí i přespolní mládeži všech tří stavů, měla býti zároveň vzorem, vzornou školou ostatních latinských škol v království. Děkan Troilus 24. září v ohlášce universitní oznámil té školy program: prý spása církve a čest obcí leží v práci; proto prý také fakulta filosofská pět klassí v kolleji zřídila, aby v nich mládež latině a německy hovořiti, ozdobně promlouvati se naučila.[5])

Defensorové schválili plán té školy; toť ten, jejž mistři oznámili a nařídili všem partikulárním školám, a mistři uvedli do akademické školy zemské učitele (jakž sami tvrdili), kteří by ne na jednoho půl léta, ale na dlouhý čas při škole zůstávali. Voleni jsou ve sboru professorském Václav Rokycanský Kouřiman, Jiří Svěchin z Paumberka Chrudiman, ostatní voliti necháno rektorovi. Za inspektory klassí vybrán Vavřinec Nudožerský a Kryštof Mathebaeus Bohdanečský.[6])

Ale dobré a veliké úmysly, překročivše začátky, zůstaly dokonalého skutku daleky. Již r. 1610 nebylo na klassí peněz. Defen-

[1]) Arch. zemsk. Oeconom. 15. 206 Dvorský. Paměti. č. 196.
[2]) Arch. zemsk. Oeconom. 14. 263. Tehdaž in classem secundam přijat za praeceptora Gabriel Svěchin z Paumberka.
[3]) Tamž 299.
[4]) Tamž 532.
[5]) Arch. univ. 17. A. VI. 829.
[6]) Arch. univ. A. 17. VI. 133. Dvorský. Paměti o škol. V č. 676 uveden za učitele klassí též Jakub Hercinius.

sorové a stavové rozkazovali, ale neplatili, professoři neměli. Nezdařená reformace universitní i živoření školy provinciálné a vzorné, s akademií souvislé, smutně se odlišují od stálého a velikého vzrostu škol jesuitských, škol katolické menšiny v zemi. Jesuitské podniky byly podporovány, jakož vyloženo, ode všech těch mocných, kteří akademii Karlově snažili se škoditi. A v šlechtě protestantské štědrosti, obětivosti, která tu měla býti proti oněm dvénásobná, nebylo s dostatek. Proto reformace universitní uvízla, a klassí přepadeny suchotinami, sotva že se narodily.

Ale nezašly hned. Roku 1610 pět praeceptorů určeno k pěti klassím; k první třídě svrchu psaný Rokycanský licenciát, k druhé Jakub Hercynius z Brodu Něm., ke klassí třetí Matiáš Passonides Velvarský; k čtvrté Jan Turka Domažličan; k nejvyšší třídě Fridericus Meinradus, jenž měl učiti kromě toho i němčině snad v hodinách zvláštních.[1] Ale tvrditi nelze, že všickni ti skutečně učili; vůbec nezdá se, že škola v rozsahu plném hned od počátku pracovala. Roku následujícího v říjnu z rozkazu defensorů převedeny klassí z Karolina do ulice Kaprovy v bývalý dům mediků. Podle řeči rektorské stalo se převedení klassí z Veliké kolleje v malinký dům, aby prý byl k nim snadnější přístup;[2] professorům to milo nebylo, tvrdili, že je v Karolinum místa dosti. Domníváme se, že nařízení defensorů stalo se k vůli Albertu z Kaménka, jejž defensorové r. 1611 povolali do klassí za efora (inspektora a rektora). Defensorové sic chtěli, aby Albert z Kaménka při reformě universitní stal se professorem, ale professorové, jakož jinde obšírně vyloženo,[3] všelijak se bránili, vymlouvajíce se, že sotva sami v malém počtu své požívení mají z důchodů universitních. Byla tedy Albertovi z Kaménka škola akademická oddána k snadnější výživě a nemoha bydliti v Karolinum, nucen jíti za klassími do Kaprovy ulice a zůstával tam, i když potom udělena mu professura hebrejského jazyka v universitě.

Albert spravoval gymnasium dosti horlivě. Z uložení professorského[4]) napsal klassím, jež zove Paedagogium academicum trilingue (trojjazyčné), trivium, řád, r. 1612 tiskem vydaný. V předmluvě vykládá se účel klassí; aby totiž napravena byla nezdárná výchova tehdejší. I bohatí lidé nechávají svých dětí bez vychování; někteří, spoléhajíce na své bohatstvo, nechtí, aby se děti jich mnoho učily, aby prý se z nich nestali philosophi; některé děti při mateřích se zdržují nad sedmý, osmý rok; přicházejí pak k studiím zkaženy a vracejí se ze studií, byvše jen lehounce omočeni začátky literního umění; učitelů domácích nemívají někteří nejlepších, a veřejným

---

[1]) Arch. univ. A. 17. VI. 203, 204.

[2]) Jičínský. Program. 1611. Arch. univ. A. 17. VI. 332.

[3]) Naše Děje univ. 77—138.

[4]) V prosinci 10. 1611. o tom porada ve sboru. Usneseno, rektor aby dal předmluvu k správcům školním. Arch. univ. A. 17. VI. 361.

školám se vyhýbají, aby prý v hromadě žáků se nezkazili v mravech; mnozí příliš rychlým během a příliš zvráceným pořádkem učí se vzácným věcem, dřív dialektice než grammatice, vlašsky, francouzsky dřív nežli latině nebo německy, ba dřív, což nebodno, nežli mateřskému jazyku svému českému na užitek a chválu vlasti; konečně mnozí děti své k těm učitelům přivádějí, kteří pod přikrytím vzácných věd vsévají zločinem katilinským semena falešných dogmat na záhubu vlasti; neboť z toho potom mezi občany nesváry se plodí. To prý všecko defensorové považovali a proto akademické paedagogium založili. V té škole bude výchova lepší, tu položí se základy tří jazyků (latinského, německého a českého), aby pak podle školy té a jejího řádu jiné školy triviales seu particulares v městech se řídily. Na konec vytištěno latině, česky a německy dle Aristotela, že Bohu, rodičům a učitelům nikdo se nemůže odměniti. [1])

To bylo tedy akademického paedagogia lákavé pozvání. K mistru Albertovi přidáni za pomocníky a kollegy jen dva, totiž Jan Voborský Misenus a mistr Jan Turka, z čehož soudíme, že svrchu psané rozdělení pěti učitelů k pěti třídám byl jen návrh, který nestal se skutkem. Za inspektory classium z universitních professorů v lednu 1612 voleni slovutný Kampanus a mistr Paeonius. Mistr Bacháček, jenž ode dávna myšlenku klassí podporoval horlivě, byl v ten čas již chorobný stařeček, jehož do představenstva voliti nemohli. V únoru potom r. 1612 zemřel. Mohl domnívati se, že aspoň v poslední chvíli života skutkem naplnila se myšlenka jeho stran akademické školy.

Ale nicméně ani pod správou Kaménkovou škola nekvetla tou měrou, aby byla s úlohu svou. Stará nemoc ji trápila. Nouze o peníze a nedostatek žáků. Professorové, aby pobídli stavy k nějakým obětem, r. 1612 píší defensorům, že jim do akademické školy zemské jest od některých kommendován mistr Christophorus Crinesius, adjunkt filosofické fakulty ve Vittenberce, ten že znatel jazyků a že by přijetím jeho byla naděje, že by škole „k většímu počtu discentů pomohl.“ [2]) Tedy malý počet discentů byl.

A což nouze u docentů! Rektor školy zemské Kamének v lednu 1612 chce si pomoci poněkud tím, že by pueri classici platili něco na dříví. Professorové mu ten pokus zakázali, prý by se chlapci rozběhli. Prosil tedy Kamének professorů, aby mu sami dali nějaké dříví, odpověděli, že darmo nemají, nýbrž musí sami kupovati. [3]) Na jaře Kamének naříká, že praeceptorové klassí jsou bez platu, on sám že nemá stipendia. Na to professorové usnesli se, že budou všude prositi o podporu Pražské akademii. [4]) Tedy žebrota! Ký pak div, že gymnasium provinciale, vzorná škola zemská, náhle zašla.

---

[1]) V Programmatech Jičínského.
[2]) Arch. univ. A. 13. b. 119.
[3]) Arch. univ. A. 17. VI. 364.
[4]) Arch. univ. A. 13. b. 67.

Ale to divno a satiru budí, že r. 1614 defensorové ptají se universitních mistrů přísně, proč škola ta zašla, proč klassí vyzdviženy. [1])

I radili se mistři a snesli se o klassích, prý nechať šlechtické děti učí se v Karolinum. Zřízena tedy škola opět, ale nepatrným rozměrem; byla bezpochyby i potom pod správou Albrechta z Kaménka, jenž zatím pilně professoroval v universí až do své smrti (1617). Ale ani ještě r. 1617 nebyly platy učitelů klassických upraveny, nařízeny, pevny. Významno, co professor Troilus v lednu onoho roku stížně přednáší sboru: prý má praeceptora klassického u sebe na stravě čtvrt léta, však za něho až posud platu nedostal; žádá, aby páni ráčili mu plat nařídití. Byl tedy učitel klassický bez platu a žil na dluh. I nařídili professorové, aby hospodářský úředník vydával týdně Troilovi za onoho praeceptora kopu. [2]) Při takových poměrech zemská škola i uvnitř smutně stála. Jsou zprávy, že učitelé nezachovávali píle, pořádku, čistoty, s mládeží že se tuze bíjeli. [3])

Za některý čas r. 1617 byl praeceptor v klassích jediný! Byl to mistr Spira; v říjnu r. 1617 professorové mu oznámili, že pozkoušavše žáčky uznávají jaké také prospěchy, ale že mu káží, aby při modlení nepospíchali jako mniši, a sám aby dbal čistoty. Také prý chodí „nepodvazovaný a nezapatý". Potom obrali ke klassím dva pokoje (dvě musea) a inspektor klassí, mistr Šultys, vymohl, aby k Spirovi najat byl druhý praeceptor classicus Samuel Hoffmannus z Třebiče. Mistři mu určili 15 grošů týdně na stravu s tou nadějí, že by snad některý z bohatších měšťanů, který by měl syna in classibus, mohl mu stůl u sebe objednati. [4]) Samuel Hoffmann byl student, jenž potom chtěl grad bakalářský od mistrů za darmo a také jej tak obdržel. [5]) Tedy na všecky strany nouze, chudoba. V tom neveselém a nejistém stavu zemská škola přečkala dobu reforem a dočkala se stavovské osudné bouře r. 1618.

Do reformních dob po vydání majestátu (1609) padá pokus o založení první bratrské školy partikulárné v Praze. Majestátem stavové protestantští obsáhli konsistoř a akademii, zřídili si defensory nad oběma. Do konsistoře i mezi defensory dostali se bratří, a tím otevřena i jejich školství cesta do Pražských měst. Užili té příležitosti. Bratrští defensorové žádali (v listopadu 1609) od university Betlém k bohoslužbě své a kollej Nazaretskou k zřízení školy bratrské. [6]) Professorové radosti veliké z té žádosti neměli; jednak nebyli všickni horoucími přátely bratří boleslavských a jednak podle

[1]) Arch. univ. A. 17. VI. 470.
[2]) Arch. univ. A. 14. a. 14.
[3]) Tamž 159. 233.
[4]) Arch. univ. A. 14. a. 69.
[5]) Tamž 79.
[6]) Tamž. A. 13. b. 511.

starých zkušeností musili míti strach, že katoličtí protivníci a jesuité navedou vládu, aby universitě Betlém i kollej vzala, když by se s rze pikarty (jakž bratřím nadáváno) hodil k té násilnosti tak pěkný důvod. Otáleli tedy, odkládali, až konečně, podlehše nátlaku defensorskému, učinili s bratry o Betlém „narovnání“. V prosinci vstěhoval se do Betléma kněz Matiáš Cyrus, jenž bezpochyby brzo potom nějakou školu v Nazaretě zarazil. Pokud měla ráz školy seminární, není o ní v pamětech universitních stopy. Do r. 1612 však vyšvihla se na nějakou školu latinskou partikulárnou, což bylo professorům v universí Karlově nemilo, neboť se stalo bez jich dovolení jakožto správců všeho školství. Svou nelibost mistr Kampanus do kniby při té případnosti zapsal, když v březnu r. 1612 byl pozván do bratrské školy v Nazaretě k poslechnutí nějakého dialogu. Zapsal, že zřízení té školy bez dovolení fakulty filosofické jest nezákonné.[1])

Ale kyselost netrvala dlouho. Ještě v témž měsíci březnu stala se smlouva o kollej a školu mezi akademií císaře Karla, osadními betlémskými a bratry.[2]) V ní čteme, že kněz Matiáš Cyrus, senior bratrský, pro pohodlí studentů, aby se od učení neodtrhovali, tu při kapli školu partikulární způsobil; do ní že bude Cyrus a budoucí kazatelé bráti správce a učitele z akademie pražské. Tehdáž stavové bratrští „za takové dobrodiní a přátelství“, že totiž mohou užívati kaple a kolleje, zavázali se platiti universitě na lepší vychování studentů ročně sto kop. Měla býti podle té smlouvy bratrská škola podřízena universitě; také bylo smluveno, že učitelé její s žáky mají do klassí, od stavů při akademii schválených, docházeti a s nimi privatim i publice pracovati, čemuž rozuměti snad tak, že měli choditi učitelé bratrští s žáky do klassí a doma v Nazaretě, co v Karolinum slyšeli, sobě opakovati, ale chybna je domněnka, že by proto představení Jednoty uvolili se posílati své učitele a žáky do klassí, jakoby klassí byly stran učení nad jiné školy řádněji a rozumněji zřízeny;[3]) víme, že akademické klassí, byť měly sebe lepší řád napsaný, v skutku byly bídné, že živořily a časem i přestávaly. V nich by byli bratrští učitelé a žáci asi mnoho nepochytili. Snad chodili jen do některých hodin, snad jen do hebrejských hodin Kaménkových, ač-li bratřím nevadilo, že Kamének byl z nich a pak jich náboženství opustil.

Kromě partikulárné školy bratrské svoboda náboženská, majestátem r. 1609 „pod obojím“ vydaná, městům Pražským přinesla

---

[1]) Arch. univ. A. 13. b. 3.

[2]) Arch. univ. A. 12. I. 605. Monum. univ. III. 148. Rukop. budišínský č. 33. 90.

[3]) Ball. Schulwes. d. Brüd. 137—139. „Wodurch der Unterricht in den Classes sich vortheilhaft auszeichnete, war dies, dass nach dem Lehrplan die nützlichen Wissenschaften getrennt und mit Auswahl der Reihe nach gelehrt werden sollten, während sonst an den böhm. Schulen ein wüstes Chaos herrschte.“

dvě školy německé, z nichž jedna byla veliké gymnasium, druhá menší. Němečtí lutherané pražští „užívající náboženství pod obojí způsobou dle české konfessí“ popudem hraběte Slika a jiných protestantských pánův i radou doktora Matiáše Hoe, pozdějšího kazatele při kurfiřtu saském, hned r. 1609 pomyslili na postavení svého kostela německého a školy. Na ten podnik sbírali po říši a též jinde „v křesťanství“. Chutě koupili dům Karla z Vartenberka i městiště kolem a dali se do stavby.[1]) Založili kostel sv. Salvatora nedaleko rynku.

Z toho vzrostu německého v Praze uvědomělí Čechové neměli právě radost, ale souvěrcům německým nesnadno bylo překážeti. Nechuť k podniku německému byla zvlášť v universitě u starého mistra Bacháčka. Ten ji projevil nejedním zápisem v knihy akademické. První zápis týká se slavnosti založení. Přišli 21. července r. 1611 do university Němci Abraham Angel a „tkaničkář“ jakýs (to by mohl býti kupec Kirchmayer) zvát professorův, aby příští středu dostavili se k zakládání. Zdá se, že někteří mistři šli. Prý to bylo slavné; bylo kázání v klášteře sv. Kříže, „po kázání ouhrnkem všickni stavové netoliko v jazyku německém ale i českém hnali se do téhož domu, kde ten kostel měl zakládán býti, jak jejich praedikátor doktor (teď Bacháček na jméno nevzpomněl, byl to Hoe) tak i pan administrátor kněz Jiřík Dikastus a Georgius Tesacius z domu napřed šli a za nimi ten první kámen, na kterém císařské jméno s korunou a s jablkem bylo poznamenáno, a to v mramoru, nesli k tomu místu, kde se měl založiti, p. Kolnicz (Seifrid Kolnič u Skály), p. (Linhart) z Felzu, p. (Vilím starší) z Lobkovic a p. (Joachim Ondřej) hrabě Šlik. Kámen byl do gruntu spuštěn a snad p. praedikátor tři lžíce vápna, tolikéž pan administrátor na něj uvrhli, a hned Te Deum laudamus v jazyku německém zpívali.“[2]) Bacháčka zvali k stolu páně praedikátorovu, ale nešel „pro nedostatek zdraví“. Však po groších, jež rozdávali Němci na památku, se sháněl; které získal, rozesílal po příznivcích jako zvláštnost.[3])

Když slavnost vykonána, v srpnu Němci přišli do university stran školy své. Bacháček právě obědval, když vešli, aniž se opověděli, „čtyři národa německého“. Z nich jeden byl Faltyn Kirchmayer, bratr primasa staroměstského. Mluvil od nich diakon; pravil, že císař jim dovolil stavěti kostel a školu a že vyvolili vysoce učeného pana mistra, tu přítomného, (toho Bacháček v zápise zas

---

[1]) Arch. pražs. č. 1069. 12. 61. Skála. Hist. Č. I. 325 dí, že učiněn základ v domě Komedkovic; byla při tom „oupravná muzika“.

[2]) Arch. univ. A. 13. b. 344.

[3]) Tamž 252. Posílá do Brodu Německ. groš fundationis templi nationis germanicae. Groš měl nápis: Templum Salvatoris. G. D. O. Caes. Rud. II. Sub Bohemiae Rege Mathia fundarunt Germani Evangelici Pragae in urbe Veteri die Caroli A. S. H. 1611. Na druhé straně byl obraz Krista pána a na okolku slova: Ab hoc solo sempiterna salus.

neumí jmenovati), a teď že žádají, aby ho professorové dle obyčeje jiných akademií vzali za membrum, za ouda university. Bacháček dal za odpověď, toho že tak rychle učiniti nelze, na to že musí radu vzíti se senátem. Prý mrzutě odešli. Tu první zjevná kyselost mezi českými professory a německou školou. Dávaje o tom zprávu svému senátu, Bacháček naříkal i do toho, že pro ty Němce musil jísti oběd studený.

V neděli potom Němci přišli si pro odpověď. Bacháček rozhněvav se, pověděl jim, jdou-li oni v neděli k slyšení slova božího, professorové že také nejsou pohané, prý nechť přijdou v pondělí. Zapsal do zprávy své senátu pln hněvem i obavou: „Běží o naše školy, kdybychom se statut drželi a tomu mistru, kterého tak titulovali, ježto k pacholeti podobnější nežli k bakaláři, žádné jiné odpovědi nedávali, než, když on nostris statutis dosti učiní, disputationes ordinarias odbude i také se dá deponovati (t. j. jako beán na kozle složí sedlské mravy a dá se immatrikulovati), skoro za to mám, že by od něčeho přestal a snad také svobodně do Čech se netřel.“ [1]) Z toho již patrno, že Bacháček pokládal podnik německý v Praze za smělost. Týmž rozumem i porada professorská hovořila. Uznávali, že natio germanica chtěla před sebe „něco víceji bráti, nežli jí snad náleželo.“

Začátkem listopadu (5. dne) defensorové nuceni jsou srovnávati německou školu s universí. Učitelé její chtěli míti ve všem všudy volnost. Dle slov Bacháčkových chtěli býti jako frejheři. Defensorové smluvili nejprv, že němečtí učitelé budou přijati ve fakultu a že obdrží jus docendi. [2]) Universí žádána také za svolení, aby Němci vykonati směli slavné zahájení nebo inauguraci své školy. Při smlouvání byl dr. Adam Huber z Risnpachu, mistr Valentin Kochan, kancléř městský, mistr Jan Benicius Táborský od Hory. Zdá se, že mistři v první chvíli nebránili. Nebyli vůbec v ničem rozhodni, bojíce se mocných pánů protestantských, kteří Němce podporovali. Ale intimace nebo pozvání k slavnosti mistry české urazilo. Dne 10. listopadu žalují defensorům, že k vyzdvižení té školy povolení nedali, jakž intimace tvrdí, že roztržitost bude pro methodu školní rozličnou, a že zarážeti školu mimo klassí universitní jest k potupě národa českého a proti fundacím akademie; majestát na svobodné provozování víry zajisté že se nevztahuje na „ňáké německo-české školy universální nebo partikulární“. Na konec mistři žádali, aby defensoři introdukci německé školy k oznámenému dni zastaviti kázali. [3])

Dne 11. listopadu přišel rektor německé školy mistr Petrus Albertus Olsnitius Variscus s dvěma kollegy k děkanovi, aby přijati

[1]) Arch. univ. A. 13. b. 336.
[2]) Tamž 252. 260.
[3]) Dvorský. Paměti. č. 694. Zprávy Bacháčkovy o tom do Pardubic hejtmanu Janu Gerštorfovi v univ. arch. č. A. 13. b. 240.

byli do fakulty. Dvěma slíbeno vyhověti, třetí, že neměl podmínek zákonných, přijat mohl býti jen do university a ne do fakulty.[1]) Všem třem oznámeno patero kusů, za něž musí rukou dáním nebo přísahou děkanovi slibovati, prve než budou přijati ve fakultu a v universí. Měli slíbiti poslušnost děkanovi, že choditi budou do university k obyčejným aktům, a držeti methodu i knihy, v školách od university zavedené, že zachovají statuta a dbáti budou dobra fakultního. Němcům patero těch kusů se nelíbilo. I vymohli si, že slibování odloženo, až prý poznají řád klassí universitních, shoduje-li se s methodou jejich.

Dne 13. listopadu r. 1611 škola otevřena s povolením university Pražské, ať zřejmým či polovičatým; škola měla hned v první ráz nad 200 žáků. Nebyli to vesměs Němci; přebíhalitě do nové školy té žáci od sv. Mikuláše[2]) a zajisté též odjinud ze sousedních škol. Germanská škola byla o šesti třídách; tedy plné gymnasium illustre. V třídě nejnižší měli 115 chlapců (mezi nimi čtyrletý syn kazatelův Leonard Hoe), v třídě druhé bylo žáků 51, v třetí 26, ve čtvrté 7, v páté 6, v šesté tři. Na to byli, jakož řečeno, tři učitelé, které kněz Hoe napomínal v inaugurační řeči k pilnosti, trpělivosti, mírnosti, svornosti; naposled jim oddal slavnostně znaky školské, totiž knihu, tabuli, zákony, řád studijní a naposled metlu na skrocení zlomyslníkův a povzbuzení lenochů.[3]) Aby ukázali zjevně, že chtějí s universí býti na dobré míře, Němci hned potom dostavili se k slavnosti rektorské do Karolina; žáků jejich přišlo dle zprávy Bacháčkovy „do několika set“; dal se nalézti i Hoe a praeceptorové němečtí. Ale srovnání zevnější nebylo trvanlivo.[4])

Dva dni po inauguraci nového evangelického gymnasia německého čten v poradě universitních professorů řád studijní, jejž mistr Albertus byl sepsal. Nelíbil se, neboť bojoval s řádem, od akademie školám nařízeným; zvlášť se mistrům protivilo, že škola germanská přivlastňuje sobě výklady o ethice, fysice, o knize De anima, kteréžto lekce vůbec náležejí universitě; nad to v nejvyšší třídě lekce akademické s uměním triviálným že se míchají a jedny na druhé se „nakopčují“, kdežto uměním má se učiti po stupních a rozeznale i rozličně. Také se mistrům při germanské škole nezamlouvalo, že svornost a pokoj mezi stavy, konfessí českou utvrzený, se ruší, a to jakous rukovětí doktora Matiáše Hoe, kteráž mířila proti nepřátelům pravdy a mohla by prý aspoň kalviny pobouřiti. Dále vytýkali mistři, že jest strach, aby školy partikulárné vůbec nestaly se proti universi odbojnými, když by pozorovaly, že cizím dovoluje se všelijaká novota a že škola germanská smí zamítati řád studijní od akademie nařízený; konečně že auktor toho řádu

[1]) Arch. univ. A. 17. VI. 351.
[2]) Arch. univ. A. 13. b. 89.
[3]) Voigt. Acta litter. II. 192.
[4]) Arch. univ. A. 13. b. 244. Zpráva Nymburským od Bacháčka.

uznává k své škole jiného ephora a dohližitele nežli defensory a akademii Pražskou.[1]) Professorský sbor vysoké školy odsoudil řád gymnasia německého.

Bacháček již před touto poradou psal leckam (na př. 15. novemb. Dobiáši Bechyňovi z Lažan a na Kamejku), že zakázáno Němcům vymýšleti sobě jinou methodu učebnou, nežli kterou schvaluje universita.[2]) Teď po poradě zakázán Němcům řád důtklivěji. Také, když přišli po té poradě nazejtří (21. listop.) do Karolinum učitelé germanské školy, aby konečně byli přijati do fakulty, professorové nechtěli jich připustiti pro onen řád. Až prý co řeknou jejich učebné methodě defensorové. Hoe kazatel jal se mistrům vykládati Němců právo. Prý před přijetím svým ve fakultu všickni rádi slíbí držeti z předložených kusů čtyři, ale pátý, o methodě, ten by těžko podepsali; četli prý řád universitou nařízený, pochvalují ho, ale míní, že ten řád vlastně platí školám hotovým a nikoli školám novým, takovým, jež se teprv zařizují; když prý sobě Němci sami školu budují a pořizují, tož prý jim samým náleží také jus patronatus a tudíž i právo předpisovati sobě leges et formam docendi, jak jim libo. Hoe končil řeč svou přáním, aby mistři o řádě germanské školy učinili colloquium na přesvědčenou, má-li se zavrhnouti či nemá.

Po té řeči mistři kázali Němcům za dvéře a radili se, co teď. Rektor navrhoval, aby se odložilo na defensory; senior sboru mistr Skála tvrdil, že všecky všudy školy visí na akademii jure provinciali, tedy by i ta měla býti závisla, kromě toho jsou v řádě slova, čelící k náboženské roztržce (schismatica verba), a tím je zavržitedlný.

Když Hoe se svými do síně zas povolán, mistři vyčítali Němcům o svornosti; prý chtějí slíbiti poslušnost a přece zas nechtějí přijmouti zdejší řád. Odvětil Hoe, že na nesvornost jistě nepřišli sem, že chtějí býti pod ochranou defensorů a university, ale ex jure canonico má prý patron školy plné právo dáti škole řád, a patronem jsou oni; kromě toho namítal Hoe, že universitního řádu ani nepřijaly všecky školy v Čechách; připomenul, že nezřizují Němci kollej, ale jen školu triviálnou, že nebudou držeti lekcí akademických, ale jen holé začátky vyšších disciplin, aby schopnější studenti mohli býti potom vysíláni do akademie; disputace sic že budou konati, ale jen na ten konec, aby žáci jejich připravovali se k disputacím v universitě; ostatně řád universitní jest psán pro české školy, Němci však v Praze mají školu německou, jejíž účelem jest, aby ti, co přijdou sem z Němec, v pražské škole německé slyšeli tytéž auktory a lekcí, jež byli poslouchali doma.

Po té řeči Němci zas musili ven. V poradě pak mistři usnesli všecko odložiti do příchodu defensorů. Na rozchodě Hoe dokazoval (na usmířenou professora Skály stran schismatu protestantského), že

[1]) Arch. univ. A. 17. VI. 353.
[2]) Arch. univ. A. 13. b. 162.

schvaluje collationem Rami [1]) s Melanchtonem v knihách školních; filosofie nyní prý tak jest vypracována, že i Ramovci i Philipovci (Melanchtonovci), každí o sobě jí docela dobře rozuměti mohou. Na konec také učitel německý sliboval mistrům, že na základě takové kollací by učil. S vyzváním, aby s každé strany tři zavedli hovor o svých řádech, Hoe odešel. [2])

Den potom (22. listop.) defensorové v kolleji sešli se a radili se dlouho. Bacháček týž den list psal do Nepomuka faráři Pavlovi, v němž sděluje, co měl v srdci: prý jsou „rumrejšky" a veliká zaneprázdnění; „také i dnes defensorové ráčí pospolu býti v kolleji Veliké, a já na sobě co palice očekávám, abych také povolán nebyl." Druhým psaním stěžuje si Janu mladšímu z Říčan, „jaká mistrná nedorozumění mezi učením Pražským a školami národu německého chtějí povstávati." [3]) Třetím psaním, jež jest také pod datum 22. listopadu, Bacháček obšírněji do Žatce oznamuje, že rozšafnou radou v přítomnosti fakulty a defensorů, lidí učených, i spor s Němci „v dobré srozumění uveden, ale zas nedorozumění chce dvoje nebo troje růsti; včerejšího dne u velikém houfu do kolleje Veliké přišli přední jejich kazatel doktor Math. Hoe, eques austriacus, člověk v pravdě učený, a jiní praeceptorové jejich classium, a tu obšírně od obojí strany promlouváno." Pan dr. Huberus od učení Pražského přednášel, na čem bylo sneseno; proti tomu od strany Němců Hoe nejvíc na to bral, že „fundatio templorum et ecclesiarum" sama o sobě drží patronát, a odtud že Němci mají právo, zákony si dávati; na konec podali fakultě obšírného spisu na několika arších, a hovor trval do dvacáté hodiny, aniž mohlo co býti skoncováno. „Pán Bůh rač dáti," tak Bacháček končí svou relaci do Žatce, „aby lid obecní v těchto kormoutlivých mistrných časích nad tím se nezhoršoval." [4])

Zdá se, že po 22 dni listopadovém ještě několikrát defensorové nuceni s universitou jednati stran germanského gymnasia. V samý konec roku 1611 (10. prosince) Bacháček píše Ondřejovi Šlikovi, že jsou veliká v Praze jednání a že mnoho ještě zbývá, co žádá vážné a horlivé úvahy; natio germanica důkladně s akademií vyjednává; pokud prý může v mysli shrnouti, chtějí Němci zvláštní řád školský od universí rozdílný. Končí: „Bojím se příštích nesnází." [5])

Smrt starého vlastence Bacháčka (17. února r. 1612) přišla Němcům vhod. Aspoň pozorujeme, co Bacháček zesnul, že poměr university k německému gymnasium jest jiný, ba že se poněkud

[1]) Ramus, vlastně Ramée Pierre humanista naroz. 1515, víry kalvinské; zavražděn v noci bartolomějské r. 1572. Psal knihy o filos., o logice, arithmetice, geometrii, rozmanité řeči lat. řeck. i francouz.
[2]) Arch. univ. A. 17. VI. 354—357. 359.
[3]) Arch. univ. A. 13. b. 230. 232.
[4]) Tamž 236.
[5]) Tamž 226.

obracuje v přátelství. Právě toho roku 1612 Němci vydali tiskem svůj školní řád, o nějž před tím tolik bylo jednáno;[1]) vedli-li sobě Němci věrně dle toho řádu, tož byla škola jejich v nejvyšších třídách opravdu jako nějaká akademie. V březnu potom universí a po ní i fakulta přijímají za svého ouda Michala Gebharda (Gehlera) Nissena,[2]) doktora chirurgie a mediciny spolu ředitele germanské školy, vymiňují sic sobě, aby na škole Gebhardus vykládal pouze artes triviales, a posluchače své, kteří stačí, aby posílal do university na přednášky stejně tak, jako chodili dospělí žáci z farních škol do universitních lekcí,[3]) ale rektor Gebhardus, i poslal-li někdy některé žáky do akademie, zajisté doma ve škole držel se tištěného řádu, pokud stačil. Týž ještě rok mistr Gebhardus byl zvolen do rektorské rady universitní.[4])

Také kollega školy germanské mistr Ondřej Knorius Rochlicenus přijat do fakulty a ostatním slíbeno přijetí, až si v universitě jednou zadisputují, což připověděli učiniti po feriích sv. Jiří.[5]) A týž rok 1612 zapsáno v pamětech několikrát, že dr. Hoe, praesidens ac pastor primarius, zval k sobě professory z university na hodokvas, aby utvrzeno bylo přátelství.

Ale v českém učitelstvu přátelství ke gymnasium německému nebylo. Měli hněv, že jim „chleba odkrojeno", že žáci jim odbíhali a důchod hynul. Tomu hněvu dal průchod r. 1613 mistr Jan Sušický (nebyl-li to pseudonym) velmi obhroublým pamfletem proti zakladateli německé školy doktoru Hoe. Pointu veršotepci poskytlo jméno saského kazatele, jež počeštil z Hoe v hnůj.[6])

Ani přátelství s universitou nemohlo býti na dlouze pevno, poněvadž Němci svým šumným vystupováním závodili s universitou; vydávalitě intimace jako ona a konali disputace. To professory vždy zlobilo. R. 1616 mistři určili Němcům, aby k svým disputacím za praesidenta brali professora z university.[7]) Asi sotva poslechli.

Druhá škola, kterou Němci, osměleni jsouce svobodou náboženskou, založili v Praze, byla na Malé Straně; stavěli si tu od r. 1611 kostel sv. Trojice a při něm pořídili sobě školu německou

---

[1]) Voigt. Acta litter. II. 192.

[2]) R. 1613. v Applausu gratulatorio k doktorátu podepsán Michal Gehlerus, phil. et medic. doctor, nec non gymnasii academici Prag. rector. S ním podepsán Johannes Turca, paedagogii academici conrector. Mus. 49. B. 22.

[3]) Arch. univ. A. 13. b. 42. Za přijetí ve fakultu složil joachimicum (tolar).

[4]) Arch. univ. A. 17. VI. 384.

[5]) Arch. univ. A. 13. b. 43.

[6]) Vytištěno již v Životě církev. 245. Tu stůj již jen něco málo: „Vidíš, jak jest pěkný až pfuj ten z Němec vyklizený hnůj; ve Vídni kolíbku pohnojil, v Sasích nepokoj přistrojil, Na Čechy Němce ozbrojil, pražským mistrům chlíb odkrojil; ó, Pražané, co děláte, že tomu hnoji zde dáte tak dlouho pfuj, pfuj smrděti, kažte z města vykliditi."

[7]) Arch. univ. č. 20.

nižší, ta však překážela škole mikulášské. Tedy i na Menším městě byly příčiny k sporům školským.

V čase pohnutém a válečném od r. 1618 po bitvu bělohorskou protestantské školství, jakož samo zřejmo, klesalo; školství jesuitské zničeno na dobro. Jesuité byvše z království i z markrabství vypověděni, opustili všecky své kolleje. V červnu odešli z Prahy; proskripcí skonána jich 63letá zdejší činnost; v témž měsíci červnu odešli také z venkovských měst českých. Odešli bez překážky a ublížení; z Chomutova odešli většina již před direktorským rozkazem tajně, báli se msty lidu, jenž pro ně kdys byl krutěji, než slušno a spravedlivo, trestán. Ale ani zbytku jesuitů lid neublížil v Chomutově; však kollegium chomútovské i krumlovské po jich odchodě vydrancoval. Z Brna a z Olomouce vyšli v máji r. 1619. [1]) Odešli do Vídně, do Hradce Štyrského a jinam. Na Malé Straně v Praze zůstal nějaký jesuitů náhončí, jenž otevřel katolickou pokoutní školu, proti níž universitní mistři se vzpírali, však nevíme, se zdarem-li. [2])

Kollej jesuitskou byla by ráda najala universí, ale měla se k tomu nerozhodně. Zatím vzbouření stavové nasadili do ní vojáků. Bibliotheka, s části od vojáků byvši rozchvácena, odevzdána universitě. V té době dosti brzo mistři pomyslili na to, aby po vyhnání jesuitů na lepší míru upravily se akademické klassí. Rektor Jesenský vzbudil totiž naději, že katolíci, zbaveni jsouce školy jesuitské, budou teď posílati děti do klassí v universitě. Byli na ten čas tři učitelé classium, Šultys mistr byl jich inspektorem.

Co spraveno v klassích, nevíme; jen to psáno, že praeceptores classici napomenuti, aby chodili k modlitbám v pláštích, a chlapci aby nevycházeli ze školy v houfech a s hlukem. [3]) Potomního roku (1619) v únoru sneseno, aby ke klassím povoláni byli učenější učitelé. Za předního získán a ustanoven mistr Bergerus, za druhého mistr Jan Galerinus Příbramský. Galerinus musil bydliti s universitními kollejními studenty, kteří ho tuze zlobili. V říjnu téhož roku 1619 prosí za jiný byt i za zvýšení platu. Naproti tomu psáno v pamětech, že učitelé klassičtí byli nepilni; zvlášť jsou napomenuti, aby pilněji pracovali v katechesi a v čtení Písma. [4]) Zatím pro vojenské příběhy studentů ubývalo všude, tedy i v klassích. Počátkem roku 1620 mistr Galerinus prosil, aby ho propustili ze služby. Přidali mu něco platu a zůstal. Měl kopu týdně. [5]) Již patrno, že vzorné zemské gymnasium o dvou učitelích a málo žácích v této poslední době bylo na míře neutěšené.

---

[1]) Schmidl. H. S. J. III. 111. 170.—178. Skála. Hist. III. 131.
[2]) Winter. Děje univ. 151.
[3]) Arch. univ. A. 14 a. 86.
[4]) Tamž. 126. A. 14. b. 2.
[5]) A. 14. b· 7.

Naproti tomu pražská škola bratrská při Betlémě měla naději vzrostu. Bratrští defensorové vzrost veškerých věcí své víry podporovali horlivě. Jejich popudem a radou v lednu r. 1620 kázal farář betlemský, bratr, v bývalé kolleji jesuitské u mostu, a nebyly to hlasy prázdné, jež tvrdily, že bratří obsáhnou kollej jesuitů docela a že tu své školy vyvinou. To hnětlo mistry universitní, bránili tomu, chtějíce kolleje sami. [1])

Též vzbuzena bratřím naděje, že schola Rosembergica, gymnasium soběslavské, převedeno bude do Prahy, oč se universitní professorové přičiňovali již od let, ovšem na prospěch svůj nebo svých klassí. Nyní když pán z Roupova byl hlavou revoluční vlády a stal se nejvyšším kancléřem krále Fridricha a mezi defensory když ocitlo se osm bratrské víry, vidělo se za jisté, že školu rožmberskou do Prahy dostanou, ale ne na prospěch university. Aby se universí nehněvala, Budovec a z Roupova tvrdili, že rožmberská škola bude pod jurisdikcí akademie. Rektor Jesenský však stál na tom, má-li býti škola pod akademií, že nutno, aby do ní dostali se scholarchové z akademie. [2]) Ohlašuje se tu žárlivost mezi protestanty a bratry. K sporu živému však nedošlo pro školu rožmberskou: přes úsilí defensorské zůstala, kde byla, v Soběslavi.

Se školami německými v městech Pražských byla tou dobou obtíž. Gymnasium „bojemogermanicum“ u sv. Salvatora vymykalo se universitě, jak umělo. Občas rektorové němečtí osobovali sobě lecco bez dovolení university a vedli si jako rektor nějaké samostatné akademie. V tu dobu rektor zase podnikl něco toho. V lednu volán, proč dal proti universitnímu právu u sv. Salvatora na vrata intimaci, v níž prohlašoval, že ta škola jest trivialis, „což jest in praejudicium academiae.“ Mistři přinutili ho, že dal zapsati se v album universitní jakožto člen akademie Pražské; dovolili mu také disputovati ve škole, ale aby látku disputační ukázal děkanovi; pak do university zavolali prorektora německého Jana Krušvicia a napomenuli ho, aby byl dbalý a slušně se choval. [3])

Druhá škola německá, zřízená při kostele lutherském na Malé Straně u sv. Trojice (nyn. u karmelitů), nehněvala universitu tou měrou jako učitele školy mikulášské, jediné to školy farní malostranské. Malostranská škola starodávná byla škola menšího rázu s rektorem a kantorem, a zdá se, že sama od některého času lákala němčinou, a takž byla mezi oběma školama soutěž německá. Na ten konec mikulášská škola ještě r. 1620 najímá sobě praeceptora německého jazyka, byl to r. 1620 Jindřich Wagner Valečský. Za německého faráře Tobiáše Wintera zápas obou škol malostranských byl snad tlumen oblíbenou osobností toho pastora. Vždyť když umřel r. 1619, malostranská škola tiskem vydala na jeho smrt básně:

[1]) Obšírně Winter. Děje univ. 168.
[2]) Arch. univ. A. 14. b. 36.
[3]) Tamž. 5.

„Lacrymae scholae micropragensis“; na čest nebožce farářovu verše skládal mistr Včelín Lstiborenus, rektor mikulášský, Jan Faber, kollega, Pavel Šarvochius Domažlický, sukcentor, Jindřich Wagner Valecenus, praeceptor classis germanicae, tedy všickni ze školy mikulášské učitelé a podle nich i někteří žáci.[1])

Ale po smrti pastora Wintera nastaly hádky. V dubnu 1620 sami konšelé malostranští skrze dra Basilia z Deučenperka žalobu vznesli k universitě, že „rektor a kantor školy při kostele německém, v Menším městě jejich se zdržující, na ujmu školy jejich vejsadní zarazili sobě školu, v ní darmo učí a tudíž classem germanicam v škole jich roztrhli.“ Konšelé žádali, aby akademie chránila jich školy tím spíš, že oni Němci nejsou ani oudové university.[2])

Co akademie učinila na prospěch školy mikulášské, není psáno; a co je psáno, svědčí, že učitelé obou škol vedli vojnu dál. Rektor mikulášský mistr Daniel Pacovský v srpnu žaloval, že se mu Němci ze školy pletou i do pohřbů a sbírají mu důchody. Ale hádky již netrvaly dlouho. V listopadu téhož roku 1620 byla bitva bělohorská a po ní dopadla těžká ruka na všecken život český, a malicherné hádky oněměly.

Školství v převratech bělohorských mělo také svůj osudný podíl. Jediné školství jesuitské povzneslo se, rozmnožilo se, na školství podobojí všecko číhala smrt.

Jesuité vrátili se s vojskem vítězným, jež přišlo týrat a trestat. Nejprv vrátili se do Krumlova, a to již v srpnu r. 1619, když byl Buquoi, vůdce Ferdinandův, Budějovice a Krumlov vítězně obsadil. Po bitvě bělohorské dne 22. listopadu 1620 Karel z Lichtenštejna, zástupce císařův, nařídil, aby jesuité byli uvedeni ke svým kollejím a školám; kollej Pražská zbavena vojáků hned a, když jak tak spravena, v prosinci 1620 vstěhovali se jesuité do ní. Však učiti začali teprv roku následujícího (1621). Brzy se jim nahrnulo žáků do půl druhého tisíce. V témž svrchu řečeném měsíci prosinci r. 1620 vrátili se do Hradce Jindřichova z jesuitů první dva, rektor kolleje Mikuláš Pistorius s druhým paterem.[3]) V malých časech potom zřízeny zase i ostatní kolleje tovaryšstva Ježíšova po Čechách, kde prve byly, ba v brzku zřízeny i zhola nové. Již r. 1622 jesuité uvedeni jsou prací Valdštýnovou do Jičína; nahádali se s Valdštýnem o stavbu gymnasia i o peníze nadační dost, a svědčí o jich sebevědomé síle, že ve všem musil Valdštýn, jináč pověstně hrubý, jesuitům ustoupiti.[4]) R. 1624 kollej kutnohorská přibyla.

---

[1]) Mus. 49 C. 14.

[2]) Arch. univ. A. 14. b. 30.

[3]) Schmidl. H. S. J. III. 246. 248. 249. 252.

[4]) Lepař. Program gym. v Jičín. 1885. 9. 10. Hejtmanu svému psal Valdštýn, „dbej o to, aby hodně mnoho německé mládeže do kolleje Jičínské se sehnalo, však žádného českého Janka tam nevpusťte.“ Dvorský. Paměti o škol. str. 115. Toť jiný vzduch.

Partikulární školy protestantské v Pražských i venkovských městech po bitvě bělohorské na některý čas nechány při životě svém, jenž ve válečných bězích a zmatcích nikterak nemohl býti valný. Že v Praze při farních školách učilo se, o tom stopy jsou z r. 1621.[1]) Z téhož času (z máje r. 1621) jest zápis, že také klassí universitní, neměvše za celou zimu žáčka, teď zase chlapce mají, ale málo. Aspoň na to málo žáků mistři vymlouvají svoji nemožnost zvýšiti Václavu Malobicenovi, druhému praeceptoru, salarium, zač byl on v těch zlých časech požádal. Prvnímu praeceptoru Bergerovi 30 kop míš. půlročního saláru dali za minulou zimu přes to, že nebylo školy; bylytě za něho přímluvy;[2]) Malobicenovi sic mistři chtěli něco přidati, ale aby prý byl spolu pedellem!

Zatím již zápasila universita se smrtí. Byl to zápas nerovný, tragický a bolestně dlouhý; bylotě rozhodnuto, že se všecko školství protestantské i s universitou změní nebo zruší na prospěch katolické antireformy, ale čekáno s koncem z ohledů k protestantskému kurfiřtu saskému, jenž byl držel s císařem proti kalvinskému protikráli českému. Jesuité, zvlášť Lamormain a legát papežský Karaffa, před jinými vytrvale a neústupně naléhali,[3]) aby stal se konec škole vysoké, z níž od dvou set let prý kacířství se rodilo, z níž učitelé, v bezbožnosti husitské mistři, dodávají se do měst a městeček, a tu, ať jsou již při škole, nebo vstoupili v měšťanstvo, horlivě překážejí katolíkům. Školy všecky i s učiteli nechť jsou poddány arcibiskupovi a kněžstvu, žádný obyvatel tohoto království ať nemá praeceptora kacířského.

Nejdřív osmělili se vítězové proti církvím a školám kalvinským a bratrským. V březnu 1621 vypověděni jich kněží a učitelé. Pražská škola bratrská zavřena. Za krátko i nádherný dům soběslavské školy opuštěn. Do Boleslavi zakročením nuncia Karaffy vyslána od Lichtenštejna kommisse, která zbor rozehnala, knihy pobrala, z nichž některé zůstaly v bibliothece jesuitů, jiné spáleny.[4]) Z hlavní školy bratrské učiněna stodola.[5]) Nejdéle se držel zbor a škola bratrská v Brandýse. Zrušena teprv 1627, kdy patentem i Karel starší z Žerotína musil z Čech.[6])

Nepřátelé protestanstva radili císaři, aby zrušil školy evangelické všecky všudy hned. Císař také vydal toho rozumu rozkaz. Ale gubernator Lichtenštejn se bál nové bouře české a kurfiřta saského. Tedy zdržoval konec ostatních nekatolíků v Čechách seč byl. Proti tomu nelenili rádcové císařovi. Zvítězili. V prosinci r. 1621 vypověděni ze země kazatelé a učitelstvo lutherské všecko pod trestem

---

[1]) Arch. univ. A. 14. b. 257.
[2]) Tamž 77.
[3]) Obšírně u Bílka. Reform. katol. 7 a násl.
[4]) Gindely. Gegenreformat. 208.
[5]) Kronika Kezeliova. 167.
[6]) Zoubek. Č. Č. Mus. 1873. 341.

hrdla. Jen ještě němečtí lutheráné na Starém městě u sv. Salvatora a na Menším městě u sv. Trojice směli zůstati. Byla v tom opět šetrnost ke kurfiřtovi. Ale přes to zdá se, že učitelé čeští velmi pomalu odcházeli. Vždyť ještě v únoru r. 1622 v universitní schůzi rektor promlouvá k správcům škol pražských, aby byli pilni a pobožni.

Však již tu byl i konec samé universí. Téhož roku 1622 29. dubna zašla staroslavná škola Karlova. Odevzdána kommissařům vládním a potom 10. listopadu jesuitům. Tím zašlo starobylé představenstvo škol partikulárních, a nastoupila vládu vrchnost nová, tovaryšstvo Ježíšovo.

Posléz jsou hnáni ze země lutheráné němečtí. Došlo na ně konečně přec, a to 24. října 1622. S kněžími odešli učitel malostranský konrektor mistr Kruppius a staroměstský rektor mistr Gerson Gruneus s kollegy. Doktor Matiáš Hoe z Hoeneggu, dvorní kazatel kurfiřtův, prudce psal o to Lichtenštejnovi, vyčítaje, že s vyznavači víry evangelické nakládá se daleko hůře než se židy, jimž se přeje, aby mohli školy své pod ochranou císařskou míti, kdežto evangeličtí proti všem výsadním a slibům jsou vystrčeni. Také kurfiřt saský psal o to i císaři, dovozoval, že němečtí lutherané, byvše v Čechách pohostinu a cizí, nemohli Čechům v povstání překážeti. [1]) Však nepřineslo platnosti. Byl všemu konec.

S protestantstvem padaly latinské školy, a které hned nezašly, nedostatkem vhodných, vzdělaných osob učitelských a nedostatkem obyvatelstva vojnou ochuzovaného, na konec klesly na školy nižší a nejnižší. Process děl se ne všudy stejně rychle. Kníže Lichtenštejn v listopadu r. 1622 vydal hejtmanům po městech a císařským rychtářům stran škol přísnou instrukci, v níž nařizoval, školy aby byly s vědomím kněze opatřeny; jeho řízením aby byli přijímáni „lidé učení, a to takoví, kteří by mládež ne k zahálce, ale k poznání pravé víry křesťanské a nabývání literního umění skutečně vedli.“ „Mládež, kterážby k釋 literními umění způsobna nebyla, aby na řemesla, však s vědomím téhož hejtmana neb J. M. císařského rychtáře, dávána byla.“ Na vytištěném exempláři této instrukce, v archivě pražském chované, je připsána rukou souvěkou kritika: „Jest to ostré a prudké a proti privilegiím stavu městského . . . neb se to stalo, že tehdáž nejprve obnova rady ve všech městech Pražských (12. novemb. 1622) se stala, a sami katholici do úřadu dosazeni byli, a tu již pomálu se dála reformací sv. římské víry.“ [2]) — R. 1625 (6. února) císař tu instrukci opakoval. [3])

Jesuité na svých missiích, pokud jim bylo lze, vodili s sebou do měst bakaláře a mistry své víry a výchovy, aby jim ihned ode-

---

[1]) Skála. V. 245. 252.
[2]) Arch. pražs. Sbírka nadepsan. O řádech pražsk.
[3]) Arch. praž. listin 1150.

vzdali školu, z níž puzeni bakaláři nekatoličtí. [1]) Zároveň všude dosazováni na místa konšelská většinou katolíci zánovní, a těm císařský rychtář nebo jiná vrchnost stran antireformace škol dávala rozkazy, hrozíc pokutami. Takž na příklad za vyšehradskou vrchnost hejtman kapitolní Linhart Korka z Korkyně r. 1623 nařídil konšelům města Vyšehradu, „aby žádný dětí svých do jiné školy krom vyšehradské a jezuvitské bez povolení vrchnosti neposílal pod pokutou.“ [2]) Měšťané se všelijak vzpírali; kde byli zastrašeni, aspoň provozovali vzdor passivný. Právě o vyšehradských jest r. 1622 drsně zapsáno, „když jim jistá vůle J. Milosti císařské byla (v obci) oznámena, všickni mlčeli; za dlouhou chvíli vyslaní od nich odpovědi dostati nemohli, až Jan Šatalík (primas) se ohlásil, že proti vůli boží není, až se o to s svou milou duší poradí, jiní pak stáli jako obludy omámení.“ [3]) Ubozí, jsouce narozeni a vychováni v jiné víře, nemohli změniti se hned a s ochotou. Pokuty a vojáci konečně jim pomohli, a kdo přes to se nezvrátil, hnán ze země.

Jak mohlo v tom převratě, jehož dějiny, kdežkoli po městech v ně jen poněkud nahlédneš, budí hrůzu, dařiti se tak něžné instituci jako je škola? Ký div, když z německého Slavkova r. 1635 dostává arcibiskup zprávu, že do školy nechodí dítě ani jediné? [4])

„Když máti (universí) sřítila se, spěšně rozprášilo a vytratilo se ze škol všecko všude množství jak vyučujících tak učících se,“ tak píše s žalem Pavel Stránský. [5]) Z bývalých partikulárních škol učení rektorové a bakaláři vystěhovali se; školu nuznou vedl kantor, za předešlých časů na školách učitel zadní. Livius a rhetorika opustili školní síně, kostelní povinnosti nad učení školské nabyly převahy, a proto hledáni ke škole spíš muzikanti nežli humanisté. Na příklad roudnická škola puštěna varhaníkovi, a to ne aby se jí cele věnoval, ale aby z ní měl k svému malému důchodu dosavadnímu přilepšenou a pomoc. [6]) Význačno jest, podpisuje-li se v Čáslavi r. 1645 Johannes Boleslavský „organista et rector scholae“. Varhaník napřed. [7]) Třeboňští zvykli si nepřijímati učitele jináče než „za musikanta a školního rektora“; tak zněl dekret. [8]) Již odnikud nepsáno o rektora a kollegy do university; obce hledaly si kantory samy; dozor nad kantorem, jeho mládencem a školou měl farář

[1]) Příklad z r. 1622 při missiích do Tábora a do Česk. Brodu vypsal a z archiv. roudnick. B. 217 a půjčil dr. J. Novák. S takovými případy souvisí vypravování, že po bitvě zřizovány školy katolické a že i legát Karaffa o ně má zásluhu.

[2]) Manuál vyšehr. 148. Odstavec 13.

[3]) Manuál vyšehr. 141.

[4]) Horčička. Die Lateinschul. zu Schlaggenwald. 19.

[5]) Překl. Tonnerův. Respubl. 167. VI.

[6]) Hladký z arch. roudnic. v Poslu z Budč. 1873. 76. Datum asi 1651.

[7]) Nováček. Matrika kůru literat. v Čásl. 1539—1659 ve Věstn. Spol. Náuk. 1897.

[8]) Arch. třeboň. 1. A. 3. K. α 39 b.

a starší pěveckého kostelního cechu literátského.[1]) A jen kdyby to bylo všude zůstalo při učiteli, jenž byl aspoň v hudbě důkladně vzdělán. Ale za nedostatku lidí ani takto vzdělaných chytali se školské živnosti vysloužilí vojáci a řemeslníci, kteří mnoho neuměli. Ani se nezastavujeme nad tím, když hlásný prosí za místo kantorské,[2]) ale co, když učil tkadlec, švec,[3]) nebo když byl učitelem také hostinský![4]) Tu jistě nešlo o hudbu jako o práci kostelnickou; učitel takový zvonil, psal matriky, vybíral zpovědní lístky.

Zemdlení a snížení bývalých učitelův a partikulárních škol, nad kterýmž později i Balbín se trudil, někde stalo se brzo po bitvě bělohorské,[5]) jinde zadrženo ještě na léta. Na příklad v Náchodě jsou bakaláři a rektorové až po r. 1629; odtud kantor vede všecko.[6]) Šťastnější byli Jaroměřští. Těm i po převratě bakalář Simon Modestini Jesenický ve správě školské zůstal (patrně stal se katolíkem); žil dlouho (prý až do r. 1640); teprv od smrti tohoto bakaláře řídil školu kantor s varhaníkem.[7])

Lze úhrnem říci, že školství městské a vesské, pokud nezahynulo, bylo v Čechách kolem polovice XVII. století z míry chatrné;[8]) na Moravě počítá se v ten čas sic nad 300 škol, ale hrubě nedostatečných;[9]) učeno-li r. 1674 v Třebíči „začátkům" latiny, to zvláštní kořist, zvláštní znamenitá škola byla.[10]) Školy hynuly „defectu sustentationis": nikdo nechtěl živiti ani nízkého kantora. Nedostatkem škol rostla nevzdělanost a tuším, že není badatel dalek pravdy, končí-li úvahu svou o pokleslém školství českém a moravském slovy: „Lidé nemnoho se lišili od zvířat, a při nedostatku školského i také hlubšího náboženského vzdělání kvetlo pověrečnictví, doba čarodějnic byla v plném květu."[11])

Školství, které s protestantstvím českým zahynulo, bývalo od souvěkovců vychvalováno. Známo jest slovo Stránského, že dávní Čechové doma o vzdělání tak postarali se, že ne bezpodstatně pochybovati se může, je-li kde jaký národ jiný, jehožto mládež na snadě by měla cestu upravenější.[12]) Stránský, jenž byl sám kdys při školství, chválil tedy vnitřní jeho zřízenost; mistr Adam Rosacius z Karlsperka (1615) zase vychvaloval hojnost škol, tvrdě, že bylo

---

[1]) Šimák. Paměti o škol. turnov. Arch. Pam. XVII. 250. 251.
[2]) Hlásný v Lišově chce býti r. 1687 kantorem v Ševetíně. Arch. třeboň. 1. A. 3. K. α. 33. b.
[3]) V Krutech r. 1684 tkadlec; v Skalici r. 1695 švec. Listy českobrodské. IX. č. 22
[4]) V Kamenici v XVIII. věku. Rais. Politic. a škol. okr. vinohr. 269.
[5]) Čermák. Děj. škol. čáslav. Posel z Budč. 1888. 864.
[6]) Hraše. Náchod. I. 420.
[7]) Knapp. Jaroměř. 137.
[8]) Rezek. Děj. Čech a Mor. I. 264. II. 295 364.
[9]) Slavík. Mor. po 30 l. válc. 210.
[10]) Rypáček. Č. Mat. Morav. XVIII. 254.
[11]) Rezek. Děj. Čech. II. 372.
[12]) Stránský-Tonner. Respubl. VI. 167.

v Čechách vůbec tolik škol, kolik měst, městeček, vsí, farností, skoro kolik domů šlechtických a hradů.

Kdybychom chvalné slovo Stránského uvedli na středmější míru [1]) a kdybychom Rozacínovu zprávu, která pronesena byla v řeči panegyrické, uznali za řečnické přemrštění, přec to nutno držeti za pravdu pravou, že v Čechách bylo škol před katolickým převratem víc než potom a že byly větším tím počtem vyššího rázu a znamenitější nežli v antireformačním století sedmnáctém. Těch několik gymnasií jesuitských a piaristských, jež potom v Čechách kvetla, nemohla nahraditi onoho velikého počtu zničených škol latinských, jež bývaly v Praze skoro při každé faře a na venkově snad v každém městě.

Školství XVI. století mělo své chyby. Na některé ukázáno již v této přehledné části naší práce, jiné vady vyniknou hojnou měrou v kapitolách zevrubných. Ale to zase pravda, že školství to přes svoje chyby bylo v patrné evoluci a že smrtelnou ránu obdrželo vlastně v té době, když chtělo se reformovati. A necení-li přísný soudce oněch zahájených reforem za mnoho, nad tím musí se s lítostí hlubokou zamysliti, že české školství pokleslo na nejníže právě v tu dobu, když největší syn jednoty bratrské, náš veliký Amos Komenský, pro víru svou nucen byv (r. 1627) na vždy opustiti vlast, v cizině psal svá nesmrtelná díla, jimiž mohlo a mělo býti školství domácí reformováno od základů.

[1]) Ballovi v Gesch. d. Schulwes. d. Brüder (63) jest výrok Stránského Übertreibung; vykládá si ho tím, že Stránskému, když byl viděl, že v antireformaci intelligence ze země hnána, a jaká chudoba ducha potom nastala, jevilo se zrušené školství stkvělejším, nežli opravdu bývalo.

KNIHA II.

O ŠKOLE A JEJÍCH OFFICIÁLECH.

I.

Dům školní.

Školní dům býval v městě kladen za klenot stejně jako dům radní. Pěkně mu říkali „literní dům“, „dům kázně“, „castra Musarum“. Útok na ten dům trestán tužeji. Jakub nožíř, „že na školu bodl“, r. 1549 v Praze odsouzen do vazby, ač byl k bodnutí od žáčků drážděn. [1]) Bodnutí na jiný dům snad bylo by odpuštěno bývalo.

Škola obyčejně stávala u kostela na hřbitově. Cimiterium (hřbitov) okolo školy v Budějovicích připomíná se již roku 1377. [2]) Také pražské partikulární školy farní byly na hřbitovech, a měla-li škola zahrádku svou, souvisela zahrádka se hřbitovem, [3]) jako víme o škole sv. Štěpána na Novém m. v Praze, [4]) nebo o škole sv. Jindřicha tamtéž, která na jednom konci hřbitova r. 1588 byla zrušena a na druhém konci v růžené zahradě plebánově znova postavena. [5]) Škola u sv. Mikuláše na Starém městě byla tak organicky spojena s hřbitovem, že v jejích dolejších místnostech byla kostnice neboli „kaple, jako se kosti chovají“. [6]) Na hřbitovech pochováváno, a v době morní snášeny ke školám hromady mrtvol. [7]) Tomu škola zvykla, jsouc v ohradě posvátné při chrámě.

Že by však školní stavení bylo vždy o samotě na hřbitově, toho nelze říci. Leckde domy městské tlačily se až ke škole nebo blízko před ní. Takž víme, že v Praze proti škole sv. Štěpána Velikého, proti škole sv. Vojtěcha v Podskalí a ještě jinde v Praze proti školám stály domy; dům ratajský křižovníků s hvězdou byl

[1]) Arch. pražs. měst. č. 1420. B. 69.
[2]) Čelakovský. Privileg. II. 709.
[3]) Arch. pražs. měst. č. 8. 53.
[4]) Arch. pražs. 2142. B. 6.
[5]) Navrátil. Paměti kost. sv. Jindř. 203.
[6]) Kniha mikulášsk. kostelníků z r. 1497. fol. 18.
[7]) Hüttel. Chron. v. Trauten. 44.

právě vedle školy sv. Petra na Poříčí; dům Martina bečváře r. 1476 byl vedle školy sv. Vojtěcha v Smradařích. [1])

Z dob pozdějších teprv dovídáme se — ale velmi řídko — že škola umístěna byla ne u kostela než v samém radním domě. Dle purkrechtní knihy kněžmostecké dělo se roku 1603 učení školní v radním domě, [2]) a měšťané ze Sadské oznamují r. 1614 komoře královĕ, že jich škola nikdy neslušela k faře, že stojí uprostřed města v obecním domě, kde jest šenk, kovárna, marštale a dvě světničky, jedna pro kováře, druhá pro písaře, aby tu učil děti. [3])

První školy městské při chrámech byla skrovná stavení. Pozorovati již v XIV. věku snahu o jich zlepšení, ne-li zvětšení. Jakž jináč vyložiti na příklad, že r. 1373 konsistoř káže proboštu kapitoly sv. jilské v Praze, aby na místě staré školy postavil novou; [4]) také škole týnské dostává se o něco později (asi 1394) nového domu před kostelem, kdež pak zůstala po věky. [5]) V Krumlově Venclín z Cipína dává r. 1410 dům obci, aby z něho škola byla, a Jindřich z Rožmberka vysazuje dům ten svobodami. [6]) To také bylo zvětšení staré školy.

V bouřích XV. věku mnohé město, mnohá škola vzala pohromu, nebo do těch dob již také stářím schátrala. Proto nacházíme ještě v době vojen nebo brzo po nich dosti hojné zprávy o nových stavbách školských. Takž na příklad r. 1421 z gruntu nově postavena škola v Českém Brodě, kdež byla stará škola vojnou spálena. [7]) Svatojakubská v Hoře Kutné v nově postavena po ohni kdys po r. 1424. [8]) O mnoho později — teprv r. 1479 — došlo k stavbě druhé školy kutnohorské; postavil ji svým nákladem u sv. Barbory Jan Charvát obci ke cti, začež mu r. 1481 obec na vzájem povolila, že po vše časy života svého při prodeji domů svých nebude musiti platiti lozunkův. [9]) V Praze ke konci husitské vojny znova postavena škola u hřbitova sv. Mikuláše malostranského; za stavitelského ruchu v době Jiřího krále r. 1464 připomínají se v Praze některé „staré“ školy; [10]) z čehož jde, že postaveny nové; r. 1468

---

[1]) Arch. pražs. č. 2089. G. 3. r. 1474; G. 16. r. 1489; G. 4. r. 1487; č. 2102. 359 r. 1433 dům Václ. Krfice u školy sv. Jiljí; č. 2087. L. 9. Výpisy Šimákovy.

[2]) Vypsal a sdělil dr. J. Novák.

[3]) Arch. zemsk. Opisy z arcib.

[4]) Tadra. Soudn. Akt. konsis. I. 43. Pulkava tu byl mistrem školy. Tomek. D. Pr. VIII. 105.

[5]) Dle Veleslavína bylo to roku 1394; u Tomka D. P. II. 139 nazývá se jeden ze tří domů před kostelem teprv r. 1403 školou týnskou, koupili ho pro to řiditelé stavby kostelní.

[6]) Arch. kruml. I. 3. S. α. No. 1 b.

[7]) Nejstarš. knih. brodská. Též Naše Hlasy (brodské) 1898. 9. Dundr-Svoboda.

[8]) Nováček. Listář škol. kutnoh. XVII.

[9]) Arch. kutnoh. Memorabilia 1480—1489. fol. 40. Vypsal dr. Nováček.

[10]) Na př antiqua schola v Opatovicích. Arch. praž. 2086. d. 13.

konšelé a farníci u sv. Vojtěcha pod Vyšehradem vyvolili místo k postavení školy.[1]) Tolik budiž tu za doklad uvedeno.

Hojně zápisů z těch dob zachováno stran opravy budov školních. Dobří lidé odkazují poslední vůlí na to. Tak pro příklad r. 1450 pražský nožíř Petr odkazuje půltřetí kopy na opravu školy Panny Marie na Louži,[2]) kterážto škola i s kostelem byla v bouřích od lidu pražského zkažena. Tolikéž poroučí jiný nožíř rok potom na touž školu. Pavel Kolínský, měšťan staropražský, roku 1452 odkazuje 4 kopy grošů na opravení školy svatohavelské;[3]) a podobně jiní.

Zajímavé rozšíření školy svatojilské v Praze mělo se státi r. 1481 odkazem Margrety vdovy po Jakubovi Sobkovi; ta odkázala 20 kop „na jistbu do školy, aby břevnatá žáčkóm udělána byla, a poručníci aby peníze ty na nic jiného neodvracovali, lečby viděli, ano osadní téhož kostela (sv. Jiljí) skutečně k tomu se mají, jistbu břevnatú žáčkóm dělajíce.“[4])

Na proti těm novým stavbám a opravám horlivým některá škola pražská zůstávala dlouho po vojně zbořena. Byly to zvlášť školy katolické, opuštěné; na příklad škola sv. Benedikta na Hradčanech ještě 1486 zříceninou, u Maltézů škola ještě déle nechána v troskách; jiná škola vojnou zrušena dočista;[5]) na př. škola u sv. Benedikta v Starém městě, bývalý malý domek, r. 1429 za sedm kop grošů pražských prodána husaři Lekšovi.[6])

Které školy po vojně znovu postaveny nebo jen opraveny, schátraly časem zase, a není nesnadno vypozorovati ze zápisů archivních, že počátkem XVI. století nastala zase perioda školních staveb nových. Hned r. 1500 nově stavěna na Starém městě škola mikulášská.[7]) Jakub Koláčník r. 1528 odkazuje k záduší sv. Ondřeje v Praze 5 kop miš., „když by koli začeli stavěti toho domu, kterýž slove škola tu při kostelu, a prve nemá dáno býti, než by stavěli.“[8]) V Trutnově stavěli na zdi u kostnice novou školu r. 1516 a z drev školy staré pořídili kantorovi v koutě hřbitovním domeček.[9]) V Berouně a v Rakovníce v též době nové školy jsou postaveny neb opraveny.[10]) Také havíři na Kaňku r. 1524 staví na škole; mazati dávají školu hlinou, do mazu dávají slámu a kupují cveky k stavbě.[11]) Naproti tomu bohatí jejich sousedé Kutnohořané

[1]) Arch. pražs. č. 2086. L. 25. z výpisů archiv. dra. Teige.
[2]) Arch. praž. č. 2119. C. 3.
[3]) Tamž E. 4. E. 10.
[4]) Tamž T. 14.
[5]) Tomek. D. P. VIII. 16. 30. 37.
[6]) Alexius lucionarius emit scolam s. Bened. Arch. praž. č. 2102. 306.
[7]) Kniha kosteln. v arch. praž. z r. 1497. č. 1665. fol. 5.
[8]) Arch. pražs. 2142. M. 19. Výpis dra. Šimáka.
[9]) Lippert. Trautenau 18. Hüttel. Chronik v. Traut. 40.
[10]) Levý. Děj. Rakovn. 191.
[11]) Kn. Kaňkovská 1524.

mají ještě r. 1537 školu u Vysokého kostela již zase sešlou a téměř na spadnutí.[1] V týž čas (r. 1538) začínají ve Stříbře na místě staré školy stavěti novou.[2] Ty doklady postačtež.

V polovici XVI. věku zase v knihách postřehuješ ruch stavební. Některá škola z XV. věku udržela se až sem; jiné, na počátku věku spravené, již zase schátraly. Snad nelze té rychlé schátralosti tehdejších školních budov, nehledíme-li k nahodilým požárům, vyložiti jináč, než-li že to pořád bývaly domky malé, které vzrostem žákův a vzdělání nutily k rozšíření a pak že asi dosti zhusta byly to domky dřevěné. Bylatě i přední škola kutnohorská až do r. 1594 dřevěná! Kdož by se pak divil, že v Novém Městě na Medhují ještě r. 1622 kupují se chlupy do hlíny.[3] A kterak veliká mohla býti škola, již pardubičtí r. 1522 kupují od své vrchnosti za 100 kop a 30 grošů míšeňs.?[4])

Polovicí XVI. věku tedy zase zprávy o nových stavbách školských. V Praze u sv. Mikuláše staroměstského na místě školy, r. 1500 postavené, r. 1557 „s velikým nákladem“ pořizují školu všecku novou.[5] R. 1550 stavěna škola v Třeboni.[6] V Lounech naříkají na nedostatečnost školy již r. 1542. Právě téhož léta Jan Havránek literát odkázal na školu, „aby byla stavěna“, třetí díl statku svého. Při tom pamatoval také na pražskou školu týnskou a svatomichalskou (v Opatovicích v Praze). Ale se stavbou nové školy lounské otálelo se. Stará musila dosloužiti. Teprv r. 1557 položeny základy k novému stavení, a to dokonáno r. 1561. V úterý před sv. Alžbětou rektor školní mistr Jan Hradešínský Klaudianus jest uveden do nové školy s officiály a žáky, při tom byl purkmistr a páni; vesele zpíváno.[7] V Chrudimi byli nuceni pospíšiti sobě s novou stavbou: stará sešla v době stavovské bouře r. 1547 tou nebezpečnou měrou, že měšťané nemohli než složiti se k nákladům. R. 1550 postavili školu novou o dvou patrech a dvou štítech.[8] Přičinili se o tu stavbu správce školní mistr Jakub Kodicill a Václav Přeloučský kantor.[9]

V Benešově a v Písku oheň pomohl k postavení nové školy, onde r. 1564 škola vyhořela,[10] tuto r. 1565 po ohni postavena

---

[1]) Arch. Pam. XVI. 294.

[2]) Arch. plzeň. Stříb. kn. 184. 235.

[3]) Počet Nov. Města 1622. Arch. zem.

[4]) Pardub. knih rudá. fol. 20. Mus česk.

[5]) Arch. praž. kn. kostelníků z r. 1497. č. 1665. 5. V našem Kult. Obraze měst. I. 472. nedopatřením vloudilo se jméno školy haštalské místo mikulášské. Čtenář rač opraviti.

[6]) Plán její polohy u Deckera v Progr. třeboň gym. 1893. 18.

[7]) Kronika Mikšovicova. Opis u Ant Merze. Učit. Noviny 1885. 348. Merzův článek. Ta škola sloužila do r. 1868.

[8]) Rybička Č. Č. Mus. 1849. 95. uvádí r. 1551.

[9]) In manes pios docti viri m. J. Codicilli et Přeluceni, quorum auspiciis schola Chrudimi recens restructa. A. 1550. Mus. sign. 49. C. 15. číslo 3.

[10]) Arch. zems. Opisy z arcibiskup. 1564. Kantor v Benešově viněn ze zapálení; dán do věže.

nová, pěkná, malovaná a rýsovaná (sgraffito).[1]) Rakovnickou školu znova lépe postavili za primasa Jiříka Malého r. 1560.[2]) O něco později (v létech 1568—1574) také město Hradec Králové vystavělo si novou školu „velikou“ mnohými náklady.[3]) Berounskou začali nově budovati r. 1567 za primasa Matěje Rabštejnského. Za dvě léta dostavěli. Byla kamenná a v dolejšku veskrz klenutá.[4]) V ruchu tehdejším mistr Nikodem z Paumberka r. 1574 odkazuje v kšaftě svém na postavení školy v Chotěboři 100 kop českých (ale „na nic jiného“).[5]) R. 1579 tesaři pobíjejí školu třebenickou novým šindelem a všecku opravují.[6]) Takž bylo by lze přivésti ještě leckterou jinou školu městskou novou neb opravenou z polovice XVI. století a z prvních desítek let potom.

Některé školy ovšem zůstaly ještě na časy tak zlé, jak byly. Tak uvádí se škola svatobarborská r. 1555 za schátralou.[7]) Slavná škola žatecká v téže době byla dle svědectví mistra Bacháčka „smrduta“;[8]) bídný dům asi byla škola kouřimská. Sigmund Henioch Litoměřický, správce školní, prosí r. 1569, aby se nějak dala spraviti, by on i jeho žákovstvo „měli kde se shrnouti.“ Spraveno sotva co. R. 1578 naříká správce školní Tomáš Dentulus (Zoubek), že je škola bez žáků a že ji tudíž ani v noci zavírati nemůže; prý mu řekli v rathouze, že těch zámků není potřebí k staré škole, až prý bude nová. Tuto řeč, z které vyrozumíváme úmysl stavěti školu novou, správce školní posoudil slovy konšelům nelichotnými. Napsal: „Jakby tu řeč na moudrého muže náležela, prostý tomu porozuměti může“.[9])

Z moravských škol ocitla se v pamětech jakožto z míry chatrna onoho času škola v Bystřici. R. 1547 Jan Backh, správce její, píše purkmistru, že ve škole komor není, nebo jsou otevřeny a spustly, střecha nad nimi děrava i nad školou, břevna shnilá, na mnohých místech prstem by prostrčil. „Což pak má na nás upadnout?“ správce ptá se a dokládá, že věci jsou, které hospodáře nutí z domu a z těch věcí jest mimo zlou ženu i zlá střecha. Končí: „Tak i mně není nic vděčno; někde mám-li čím, zastrčím, ale jakýť jsem já tesař k tomu?“[10])

V Praze za nejhorši kladli školu u sv. Haštala, tak že stala se příslovím posměšným; byla prý jako šatlava až do následujícího století.[11])

---

[1]) Matzner. Program. píseck. real. 1888. 9.
[2]) Beckovský-Rezek. Poselkyně. I. 252.
[3]) Solař. Hradec. 548
[4]) Seydl. Kronika. Rukop. v mus. 61. 62.
[5]) Miscell. býv. při deskách č. 54. 155. Teď v pražs. archivě č. 2120.
[6]) Oučty třebenick. z r. 1575.
[7]) Archaeol. Pam. XVI. konec článku Šimkova.
[8]) Dvorský. Paměti o škol. č. 524.
[9]) Arch. musej. Listin. kouřim. 1569. 1578. Též Schulz Č. Č. Mus. LXXIII. V.
[10]) Psaní z arch. morav. zems. opsal a sdělil dr. J. Novák.
[11]) Jireček. Rukovět liter. II. 12.

Slušno podotknouti, že tou příčinou školy v sousední říši německé nebývaly lepší českých. Slovutný básník Frischlin, když r. 1588 nastupoval v Brunšviku školní správu, naříkal v řeči zahajovací, kterak skrovné jsou síně učebné a kteraký v nich smrad. [1]) Starý jáchymovský kantor Mikuláš Herrmann († 1561) píše o školách svého mládí, že bývaly vůbec (gemeiniglich) nejhorší, nejnečistější domy, takže proti nim šatlavy, rasovny a katovny byly pravé zámky a paláce. [2])

Od polovice XVI. věku jest u nás tu zvláštnost vytknouti, že také některou školu měšťané nechávali chátrati schválně. Příčina toho byla vyložena v historické části této knihy. Šlo o náboženský vzdor. Vláda nebo jiní mocní chtěli míti městskou školu katolickou, měšťané vzdorovali. Tak na příklad městská škola v Kadani měla již r. 1568 střechu roztrhanou a stropy pobořené.

Na hraně XVI. století až do bitvy bělohorské jest u nás pozorovati nový ruch stavitelský, nad předešlé patrnější a obecnější. Z nejprvnějších v tomto období a také z nejpřednějších jest stavení školy kutnohorské, jež do té chvíle zachováno. Ještě r. 1576 mistr Pavel Pressius stěžuje si u děkana Molesina na úzkost školy; prý auditoria čili „gymnasia" pro třídy rozličných žáků nejsou připravena. [3]) Byly-li tedy všecky třídy vtěsnány do jediného auditoria, to zle bylo. Rada městská snad to uznávala, ale do stavby nové školy se jí nechtělo; vymlouvala se, že město jest nevýnosným pavováním (nákladem na hory) ochuzeno. Až konečně vyvstal škole pomocník Zikmund Kozel z Riesenthala, měšťan horský a do r. 1592 hofmistr horní. [4]) Ze svého velikého jmění na novou školu nedal mnoho, jen 100 kop míš., [5]) ale dal dobrý příklad k sousedským sbírkám v městě i na předměstích. Přes to však jest nadsázka, zval-li se Zikmund Kozel mecenatem a auktorem školy nové.

Aby učení školní nezahálelo, pojat úmysl stavbu rozděliti na dobu dvou let a starou školu svatojakubskou, dřevěnou, bourati ponenáhlu. Nová škola měla býti na svou dobu nádherná, všecko od kamene, vůkol štíty kamennými okrášlená. [6])

V měst. archivě kutnohorském zachoval se „Počet z příjmův a vydání na vystavení školy u Vysokého kostela . . . učiněný ode mne Zigmunda Kozla z Rejzentolu létha 1596." [7]) Dle pramene tohoto začalo se stavěti r. 1594 hned po Velikonocích. Kámen tesný dodával Adam kamenník (za mnoho kop ho zpotřebováno), vápno

---

[1]) Monum. Germ. paedagog. I. LXX.
[2]) Richter. Bilder aus d. Culturgesch. 148.
[3]) Univ. knih. Ruk. 17. C. 1. 202.
[4]) Data životopisná dle Dačického sestavil Nováček v Listáři škol. kutnoh. 38. 39.
[5]) Dle Lemingrových archiv. výpisů z knihy č. 434.
[6]) Dačický-Rezek. II. 47.
[7]) Č. 434. Vše, co o stavbě následuje, vypsal z těch register příjmů a sděluje E. Leminger. Ladné spracování těch dat podáno do Arch. Památek.

Adam vápenník z Práchovic. Cihly zdicí, sklepové a kabřincové kupovány doma a také až z Krchleb dováženy (za 2000 cihel sklepových placeno 2 kp. 29 gr.). Práci zednickou konal první rok mistr Antonín, rok druhý (1595) Jan Vařil, zedník; práci tesařskou mistr Lorenc. Když zdi hotovy, stahovány železy; Krištofovi kováři dáno za 12 svorníkův dlouhých k stahování světnic 2 kp. 54 gr., kladeny stropy a trámy nad velikou světnici, jiné světnice hlináci mazali. Práci malířskou dělal Mikuláš Kocourovský; Asman truhlář zhotovil velká vrata k předním dveřům za 1 kp. a za patery dvéře i futrování okolo nich v dolejších světnicích vzal 3 kopy. Šebestián zámečník z České ulice opatřil okování dveří a oken.

Na konec zasklívána i mřeží opatřována okna (dnes jich 30), dlážděn mazhauz asi 3000 dlažicemi a budova kryta šindelem. Hřebíky podlažní, laťovní a šindelové brány u paní Anny zlatnice; avšak užito také hřebíkův starých, jež spravoval (narovnával) branný v Klášterské bráně, kopu laťovných po $1^1/_2$ den., kopu šindelních po 1 denáru.

Mezitím barvili kamna a dávali nová kamna tam, kde jich ještě potřeba. Truhlář donesl stoly dva na červeno barvené a lavice. Také malováno na facadě, a již dospívala ke konci nejkrásnější zdoba na stavbě, práce to, kterou Kutnohorští právem se chlubí po tu chvíli. Je to renesanční portál, kamennické mistrné obložení předních dveří, pěkný kus výtvarnické práce české. Nad portálem v kartuších dvou vytesána slova Ciceronova „Studia adolescentiam alunt, senectutem oblectant“ a násl. Nejvýše znak Kutné Hory vstaven; na ostění mezi znaky rozličných umění ani metla neschází. Geniové po obou stranách znaku městského drží znaky Zikmunda Kozla primatora a Mikuláše Vodňanského z Čazarova, cís. rychtáře, který dal na stavbu asi 5 kop příspěvku všeho všudy; v rozích pak jsou ještě drobné znaky Augustina Šmilaura ze Šmilova a Volfa Herolta z Oupy.

To dílo vytvořil Pavel, kamenník z Prahy. Ze zápisů technicky zajímavých dovídáme se, že při zasazování těch kamenných dveří v říjnu r. 1595 koupena libra vosku „pro kyt mezi štosunky“, též koupena libra síry a červená rutka za 3 groše; za rendlík a hrnce k přepouštění toho kytu 2 groše 2 denáry, a za provazy pro ufasování velkého kamene nade dvéře a jiných kamení, když se táhnouti měly, že dáno 6 grošů; usazený potom kámen mramorový i veřeje že napuštěny olejem lněným.

Potom sečteno s Pavlem kamenníkem z Prahy,[1]) co přišlo za dvéře kamenné, dřevěné, tolikéž i co přišlo za okování a zámek, a jakož mu dáno předešle od pa. primatora na to dílo 50 kop gr. č., dodáno mu takto „na vejtce (!) kamenné“ 15 kop gr., za dvéře dřevěné 6 kp., za dílo zámečnické při těchto dveřích 4 kp. 30 gr.,

[1]) Monogram Pavla kamenníka vytesán na svorníku v nadpraží PC.

za stravu co sám i s tovaryši při stavení těch dveří protrávil 2 kp. 30 gr. a propití tovaryšům 45 gr.“

Všeho vydání na školu tu, kterouž lze pokládati za největší v oné době, sečteno v jedné summě na 1475 kop 45 grošů $2^1/_2$ denáru; k té summě nejvíc přispěl obecní důchod (1295 kop 33 gr. $2^1/_2$ d.), mecenášové dali úhrnem 146 kop 6 gr. a sbírka po sousedech přinesla 246 kop.

Původce školy Kozel skromný nebyl; objednal si skrze Adama Hubera a Daniele Veleslavína pochvalné verše na svoje mecenášství u básníka mistra Jiřího Karolidesa. Verše vydány jsou tiskem r. 1595 v knížečce o 32 listech. Všecky vychvalují Kozla. Začínají se tím, že škola byla na spadnutí, nikdo mimo konšelský náklad obyčejný nechtěl na školu nic dáti, až prý Kozel láskou hnut tak krásné dílo způsobil. [1])

V jiné básni rozšiřuje se význam mecenáše Kozla na všecky školní mecenáše, za jichž pomocí jest práce školská příjemna; bez jichž pomoci je to břemeno tvrdé. [2])

Nelze uváděti všech nových škol z té doby. Byla by to řada jmen. Stačiž uvésti jen některé na poznanou, že snaha o nové lepší budovy v oné době byla na všech stranách. V posledním větším městě v jižním cípu Čech v Nových Hradech r. 1592 konšelé prodali starou školu za 45 kop míš., což svědčí, že byla velmi skrovna, a koupili nový dům na zřízení školy. [3]) Na nejzazším západě Domažličtí postavili si r. 1598 školu novou nemalým nákladem. Tím získali upřímnou pochvalu mistra Bacháčka, rektora universitatis. [4]) Na samé hraně století Berounští nuceni byli stavěti zase. Škola shořela jim; rektor universitní r. 1599 deset kop jim posílá na školu novou. [5])

Z prvních let XVII. věku jsou nové školy v Chebě a v Slaném zbudovány. O škole slanské dí Bacháček, akademie rektor, že jest

---

[1]) „Haec antiqua situ jam jam casura ruinae
Viderat, ut princeps sit schola, signa suae
Nemo inclinanti, praeter consueta senatus
Munera, praesentem ferre parabat opem:
Kozelius donec motus pietatis amore,
. . . mox ab radicibus imis
Tam pulcrum egregio Marte novavit opus.“

Exempl. v bibl. musejní v Praze. 26. E. 12. Ukázku jiných veršů viz v Nováčkově Listáři. XVIII. Naproti tomu správně a dle pravdy Veleslavín připisuje r. 1598 svůj slovník Nomenclator Gradrilinguis městské radě, že školu postavila. Voigt. Acta liter. I. V. 353.

[2]) „Si sit Mecaenas, si non effraena juventus,
Iucundum in nostris est onus omne scholis;
Desit Mecaenas, veniat furiata juventus,
Durum onus, et quivis est sine fruge labor.“

[3]) Teichl. Gesch. v. Gratzen. 151.

[4]) Arch. zems. Oeconomica 18. 6. Diplomat musej. 1598.

[5]) Arch. zemsk. Oekonom. č. 18. 55.

nová a nákladná.[1]) R. 1613 také Roudničtí postavili sobě školu nově; něco na to vrchnost přidala, 153 kopy sousedé sebrali.[2]) R. 1608 Náchodští prodali svou těsnou školu za 22 kopy míš. (byla tedy věru nepatrna) a hned jali se stavěti novou, sic zase dřevěnou, ale rozsáhlejší. „Z vůle Pána Boha a pomocí dobrých lidí a chudého záduší“, postavili tu školu, „v níž by se čest a chvála Pánu Bohu vzdávala a při tom mládež rostla, kvetla a prospívala v moudrosti, rozumu a věkem před Bohem a lidmi, jakož naši předkové činívali v stavění chrámu, škol a špitálu pečliví.“ [3])

Nedalecí od nich Trutnované novou školu stavěti se jali r. 1585; dvě léta potom byli s ní hotovi. Široká byla 15 loket, 28 loket dlouhá. Za sáh stavby platili zednickému mistru 9 grošů bílých.[4]) I v malé Úpici nad Úpou touž dobou (1604) trutnovští tesaři stavěli „od dřeva domček neb místko školní“.[5]) V Bělé jináč v Novém Bezdězi Voršila Augustová, vdova po řezníku Augustinovi, oznamuje r. 1582 v kšaftě svém, že připověděla na svůj náklad školu vystaviti a již takové dílo dělati dáti započala, kdyby jí však Bůh neuchoval, ať dokončí dědicové dílo začaté na památku její a na schválení lidské.[6])

O stavbě školy turnovské, jež začala se r. 1612, zachovaly se zprávy nejzevrubnější[7]). Všimneme si jich. Bylo to za primasa Václava Ambrože, když obec r. 1612 odhodlala se stavěti novou školu vedle fary. Ještě v tom roce Václav kamenník začal kámen lámati v obecném lomu, některý kámen darovala paní z Vartemberka; dělník v skále dostal na den 8 gr.; sedláci vozili, obec od fůry platila po 4 groších, a za krátký čas svezeno „půl šichty“ kamene, asi 122 for. Také navezeno písku z panské louky i odjinud vozem a po lodi. Na jaře 1613 kamenník lámal štuky k oknům, za mnoho kop koupeno vápno; sedlákům, kteří je vozili, dán sud piva za $2\frac{1}{2}$ kopy grošů. Když svezeno, smlouva učiněna s mistrem zedníkem Martinem Eychlerem, a pak svážen materiál dál. I stará škola musila svými kameny, cihlami, rumy, prkny, dřívím sloužiti škole nové. Mistr Martin postavil 12 stolic k lešení, nakoupeny provazy a lejčí k lešení a stavba začala se.

Za 38 nedělí dáno mistrovi na penězích 183 kop 12 grošů, krom toho dostal k stravě několik „kamenů“ (kámen = 20 liber)

[1]) Dvorský. Paměti. č. 439.

[2]) Týž str. 307.

[3]) Hraše. Výpisy z arch. náchodsk. zapůjčené. Též v Hrašových Děj. Náchod. 415 a násl.

[4]) Hüttel. Chronik v. Trauten. 285. 294.

[5]) Museum. Arch. listin. z Úpice. Jeden z tesařů najednaných utekl. Úpičtí píší o tom do Trutnova (česky).

[6]) Arch. města Bělé. Kniha menší smluv. fol. VI.—IX. Výpis dra. Nováčka.

[7]) Rejstřík útrat z archivu turnov., laskavě půjčil mi dr. Šimák. Týž v Arch. Pam. XVII. 246 materiál pak spracoval.

sýra, věrtel pšenice, hrachu, sud piva. Ve čtvrtek po neděli Cantate smluveno s tesařem Vavřincem o stavbu. Od kováře nakoupeno hřebíků podlažných, šindelních i na lešení; svázeno dřev, „dřeven“ a „lesa“ mnohonácte for. Po svátku Vstoupení Páně začali svážeti cihly; svezli jich úhrnem 16725 a kromě toho ještě byly cihly nepočítané na 35 forách. Některé cihly daroval obci Šlik ze Svijan a Vartenberk, vrchnost rohozecká.

Pak již pilně stavěno a na rynku dřevna tesána. Po sv. Duše svezeno tesané dříví z rynku, pořízeno ještě 14 for vápna, několik for hlíny, a po sv. Trojici kterýs den zeď „nad školou“ již přikrývána. Stavení bylo o jednom patře. Auditorium a komory zhruba byly hotovy. V sobotu po Proměnění Páně truhlář Jiřík dělá do školy první jarmárku do hoření světnice, dvéře té světnice dostávají čtyři háky. Zatím již sroubí se krov, pobijí latěmi, obec kupuje nárožníky ke krovu a čtyři nárožníky k lomenici, vozí se šindel, jímž budova bude kryta. Svezli ho nad 84 kop. Zároveň již tesá kamenník štuky do oken, a zedník strojí se zbudovati pěkný štít jakožto hlavní okrasu školního domu. Koupeno do štítu několik štáfů železa, jež svory slují; koupeno za půl druhé kopy grošů půl třetího věrtele popela k obmítání štítu a voženo nové vápno. Pět for ho daroval Havel Lestkovský z Lestkova. Štít měl býti zdoben zajisté sgraffittem. Na štít vstaven okovaný „dub“ neb hrot pro makovici, a když v sobotu 26. října vytáhli k střeše „žleb“, škola zevně byla všecka hotova.

Potom pracováno ještě uvnitř. Mazáci pokládali hlinou světnice, do oken vpravovány mříže, dvéře se tesají, kameny obkládají. Než uhodila zima, přivezeny ještě 4 fůry hlíny od Skalice, určené k ohromným kamnům do veliké světnice. Také dva štáfy železa k tomu konci přivezeny. Po novém roce 1614 s mistrem učiněna nová smlouva, aby hlavní síň zaklenul. Dána mu 31 kopa 25 gr. a korec žita za 3 kopy 20 gr. Nově pak navezeny 22 fůry písku, 31 kamene a 7 for hlíny. Postaveny pokštele a síň klenuta. Zatím přes zimu štít se zkazil. Snad spadla malta a porušilo se vlhkem sgrafitto. Nové lešení, nová útrata za opravení.

Sklenutou síň bylo teď dlážiti. Nejprv ji položili pískem a hlinou, pak dlážili šesti sty dlažičkami, ze smiřické skály přivezenými. Z téže skály svezeno ještě půl čtvrta sta sklepovic na ostatní vydlážení školy. Pak sedm nádenníků pustilo se do „stychholcování“ šesti komor a jich vymazání. Přivezeno na to 17 for hlíny. Zatím již bíleny dolení pokoje (velká, malá světnice a komory). Potom pokládány hořejší podlahy, robeny stropy z fošen a vymazávány hlinou, Petr lištář lištoval (vymazával zeď či ji pobíjel lišty?) světnici velikou, ostatní komory se bílily, na mazhauz položena „vápenná země“, tesař upravoval schody; již také truhlář se pustil do díla lavic, Hons vodák tesal krokevní dřevna na římsy k lavicím. Po svátku mistra Jana Husi Jiřík zámečník udělal do školy k hlavním

dveřím zámek krytý se třemi klíči, panty, rukověť, háky k pantům a „to všecky z lásky daroval“. Pak zhotoveno k hořejším komorám 6 zámků s klíči, zámek k bakalářské světnici, klika a zámek k veliké světnici a k ostatním komorám všem. K oknům pořízeno 14 háků, Pavel sklenář dal do jednoho okna prohlídací sklo i s rámcem za 45 grošů, truhlář postavil lavice a 19 skobami je přitáhl k podlaze.

Tím škola hotova. Stála summou 648 kop 44 grošů 6 denárů, jakož spočítal písař Šašek, a spočítav registra skončil srdečně: „Pána všickni prozpěvujte, kdekoliv kteří bydlíte.“[1])

Na počátku XVII. věku (r. 1615) mistr Adam Rosacius z Karlšperka vychvaloval pěkné stavby škol v Žatci, Hradci Kr., Litoměřicích, v Lounech, Hoře, Chrudimi, Čáslavi, Brodě Č., Kouřimi, Nymburce, Klatovech, Domažlicích, Soběslavi a v Sušici. Věřme tedy, že v dotčených městech byly školy nejen jakožto gymnasia na slovo brané, ale i co do výstavnosti na svou dobu znamenité.

Hlavního města v království nemohl se na rozhraní XVI. a XVII. věku ruch školský netknouti. Z r. 1588 pochází škola sv. Jindřicha, o jejíž novou nákladnou stavbu zásluhy měl Václav starší Gamaryt z Rovin, appellační rada, Daniel Švik z Lukonos, také rada soudní a primas novoměstský Jan Kamenník.[2]) Byla zdobena mramorem, malbami a zlatými nápisy, takže nebylo nad ni dle soudu Rosaciova krásnější školy.

Světlou stopu po sobě zanechala novostavba školy jilské. R. 1604 svěcen k ní kámen. Na to dělány básně. „Dulces assurgite Musae“ (Vstaňte Musy sladké), probošt Kampanus volá radostně.[3]) Dvě léta potom škola hotova; vzbuzovala prý obecné podivení. Zásluhu o stavbu měli mimo jiné měšťané Jan Behem z Bavenberka, Václav z Paumberka, Melichar Haldius z Nejenperka. Škola postavena u kostela na místě, jež oddali osadě předkové Jana Zbyňka Zajíce z Hazmburka. Měli tu dům.[4]) K nové škole povoláni byli za učitele bakalář Gabriel Svěchin z Paumberka a Pavel Stránský; žactvo uvedeno do nové budovy slavnostně a na paměť té slavnosti r. 1607 tiskem vydán sborník chvalořečných básní latinských od desíti skladatelů; k též případnosti mistr Vavřinec Nudožerský vyložil svůj řád, o němž svrchu zmínka.[5])

R. 1611 dostalo se také škole štěpánské nutné opravy a úpravy lepší. Bylatě toho roku vybita od Valounů proti Pasovským povo-

---

[1]) Ta škola stojí. Je z ní chudobinec. Šimák. Arch. Pam. XVII. 246.

[2]) M. Adami Rosacini atd. Oratio panegyrica de Bohem. reviviscentis.. visitatione. Rok 1616. Erby obou patronů jsou na portále školy jindřišské do té chvíle.

[3]) Arch. zemsk. č. 14. 271.

[4]) V arch. místodržitelsk. Missiv. č. 115. 170. jest z r. 1606 relace, že smí do desk zemských vložena býti škola u sv. Jiljí teď vystavená.

[5]) O tom všem obšírně Ant. Truhlář v Č. Č. Mus. 1891. 67—74.

laných, vedli si v Praze jako nepřátelé.[1]) V ten asi čas přestaveny nebo opraveny také školy u sv. Vojtěcha, Václava, Martina a Michala.[2]) Z r. 1612 jest báseň o renovaci školy u sv. Klementa. Básník líčí, kterak ten školní dům byl zlý. Hraje při tom slovy: „Clementis ludus dudum inclementis habebat nomen". (Škola sv. Klimenta [sv. Dobrotivého] ode dávna nedobrotiva, nedobra.) Teď prý škola krásna.[3]) Při tom se básník posmívá, že škola havelská je černa, prý proto, že opat Havel, jakož v kostele viděti, jest taky černý.

V těch dobách také na Malé Straně postavena v nové úpravě škola u sv. Mikuláše[4]) a před tím r. 1602 školní domeček, na právě maltézském stojící proti převorství, otrhaný, spustlý a na sboření, vyměněn za dům jiný, lepší. Matouš Děpolt Popel z Lobkovic, nejvyšší mistr řádu sv. Jana, v smlouvě o ten „frejmark" dí, že by stavba nové školy stála nad 1000 tolarův, a těch že řad pro turecké vojny a berně veliké na hotově nemá.[5])

Konečně došlo k tomu, že i škola haštalská, po léta posmívaná, byla kdys před r. 1618 slušně zřízena.

Svrchu řečeno, že školní domy byly v prvních časech malé domy. Malými domy zůstaly některé školy pražské i po opravě a novostavbě až do konce. Záduší sv. Martina r. 1586 dost peněz naložilo na novou stavbu; z odkazu Zuzany roušnice vzali na to 500 kop, příspěvky z obce scházely se čile, jeden dán i padesátikopový, a když po mnohých létech r. 1789 škola ta prodává se, zovou ji „školkou".[6]) Ohledavše půdorys kostela a školy svatohavelské z r. 1652, nežli všecko tu karmelité skoupili a přestavěli, oceňujeme asi bez valného pochybení šířku i délku školy po desíti loktech. Tedy zase jen domeček. To byla kuchyně obecní, stojící v sousedství, třikrát větší nežli škola.[7])

A byly-li v Praze školky, natož po venkově. Burián Trčka vysadil r. 1578 v Světlé nad Sázavou školu výslovně v „domečku"

---

[1]) Arch. pražs. 403. 197.

[2]) V panegyrické řeči Rosaciově r. 1615 uvádějí se ty školy „za naší paměti vystavené, nad něž nic vznešenějšího". Též Dvorský Paměti. 547.

[3]) Mus. 52. G. 6. Nadpis: „Otium aestivum" od m. Martina Mylia Vodňanského. O té škole novoměstské ještě roku 1608 Bacháček píše, že v ní neřád, ve světnici že není skel, ve dveří není zámků. Dvorský. Paměti. čís. 647.

[4]) Descriptio regiae urbis. Od Martinidesa 1615.

[5]) Arch. pražs. č. 2237. fol. 1. Otrhaná škola maltánská, která byla pro děti maltézského postranního práva a tudíž asi nebyla výlučně katolickou, dána s některými povinnostmi radě appellačnímu dru. Melicharu Gniserovi z Kobachu, jenž byl její soused; dal za ni dům, nedávno koupený od Bernarta Elsnice z Elsnic. Byl asi malinký ten dům, neboť nájemník platíval z něho jen 25 kop grošů ročně.

[6]) Viz o ní v arch. pražs. č. 1668. 35. 105. Odkaz roušničin r. 1572 byl v 1000 kopách

[7]) Arch. pražs. listina 60/1.

při kostele.[1]) Vesnické školy obyčejně byly chatky roubené, malé, došky kryté o jediné světnici.[2]) Ba vesnická škola v Michli dokonce ani nezajímala všecku chalupu; nebyla v dolejší prostornější místnosti, ale jen v hořejší světničce. Mistr Bacháček, rektor v universitě, postavil si totiž v Michli onu chalup, a když správce školy michelské prosil, aby mu vrchnost (universitní) postavila novou školu, odpověď obdržel, že Bacháček v tom stavení svém vrchní světnici pro učení dítek dopřeje.[3])

Některé budovy školní, svým cílům a nad jiné vyhovující, jež v XVI. věku pokládány za stavby znamenité, stojí do té chvíle, takže bez omylu lze o nich soudy činiti. Z těch jest na příklad škola týnská a svatojindřišská v Praze; ona stojí před portálem týnského chrámu (č. 604), tato vedle kostela sv. Jindřicha v parku, jenž býval hřbitovem (č. 974). Obě byly v XVI. věku přední, největší gymnasia pražská. A což proti dnešním školním palácům jsou to domy nevysoké, nehluboké, nevalné! Oba jsou o jediném patře. Škola sv. Jindřicha zajímá i s dvorečkem 140° 41′ □. Týnská má v prvém patře svém do rynku šest oken, jindřišská osm. Nad ně větší byla slavná škola kutnohorská, v níž dnes děkanství; půdorys její přikládáme s měrami v příloze na pohodlnější ohledání a přirovnávání k dnešním stavbám.

Pohlédneme starým školám zevrubněji. Při nákladných školách zevnějšek býval tak vystrojen, aby lásku ke škole i náklad bylo znáti. Někteří humanisté němečtí (na př. Murmellius) nákladné stavby školské prohlašovali přímo za nevhodné. Ale měšťané, když se odhodlali k nákladu, nedali se v tom nikým másti. Vchod do školy obkládali mramorem (v Hoře, u sv. Jindřicha v Praze), na němž erby dárců a emblemy školské a bujný dekor renesanční; v kámen vrývány též nápisy. Na červeném mramorném portále školy u sv. Jindřicha jest vryto v nadpraží latinské oznámení, že ten kámen postavili dva patronové, a kdo jim to schvaluje za věc dobrou, aby učinili rovně tak.[4]) Pod znaky dvěma jsou tu dvě hesla: Fide, vide cui (Věř, ale hleď komu), a Virtute vince (Snaž se ctností vítěziti).

Často všecek dům ozdobili sgraffitem; v Písku dvě strany školské budovy byly kostkované (snad rustika imitována), v průčelí byly ornamenty, květy, dekor figurálný; vyrýsována byla tu žena s dítětem a při ní tabule s latinskou abecedou; byly tu allegorické osoby, Fides, Justitia, Spes a Víra s kalichem i mečem; byl tu i Goliáš s Davidem, stany a bitva.[5])

---

[1]) Listiny v mus. arch. Světlá.

[2]) Listy (Česko)brodské. IX. č. 22. Klíma.

[3]) Arch. zems. Oecon. č. 15. 225.

[4]) Marmoreum lapidem duo posuere patroni; Fac pariter, rectum quisquis id esse putas.

[5]) Matzner. Progr. reálk. 1888. 9.

Na škole svatojindřišské v Praze bylo r. 1588 vymalováno na obmítce 19 figur představujících sedmero hlavních hříchů, spravedlnost, sedmero umění svobodných a konečně čtyři hlavní ctnosti. [1]) Proti tomu na škole týnské zdobou byl v XVI. jediný obraz Mateře boží. [2])

Na čelo domu školního humanistickým zvykem bývaly přičiňovány nápisy k figurám nebo bývaly nápisy samostatné do zdi vstavovány na kamenných tabulích i písmem zlatým. Takž na př. byla škola prachatická všecka popsána. [3]) I ve Světlé na školní zdi nalezeny stopy nápisů. [4]) Nápisy byly zbožné, mravoučné, vykládavé a k studiím napomínavé. Byly latinské a zvykem doby i hodně dlouhé. Takž zachovala se tiskem disticha ze školy vysokokostelské, obsahující povzbuzení učitelům i žákům (z r. 1569); o těch verších čte se, že byly „in pariete" na zdi školní psány. To sic mohlo býti uvnitř, ale dosti možná, že něco z nich bylo vně. Aspoň nejkratší těch rythmů, vybízející chlapce do školy, spíš byl nad vraty než na chodbě. Zněl:

„Fige pedem, juvenis, qui vis agnoscere Christum,
Qui poscis Latio nectere verba modo.
Grammaticam ingenuam mores discesque probatos
Et Latio reliquis promptius ore loqui." [5])

Krok zastav, jinochu, jenž chceš poznávati Krista,
jenž si také žádáš řeč po latinsku pojit.
Mluvnici výborné i mravům naučíš se pořádným,
Nad jiné obratně též hovořit latinou. (Přel. Ant. Truhlář.)

V Praze na škole svatojindřišské (z r. 1588) na východní stěně pod samou střechou byl nápis, vyjadřující po latinsku, nač jest škola dle přísloví Šalamounových: „Ku poznání moudrosti a kázně, ku porozumění slovům opatrnosti a k přijetí pravosti, aby dána byla maličkým chytrost, mládenci umění a rozumnost." Jiný nápis obsahoval z přísloví po latinsku toto: Přijmětež kázeň mou, a ne peníze, a umění si raději než zlato vyvolte, nebo lepší jest moudrost než všeliké sebe dražší věci." (Proverb. I. 2. 3. VIII. 10. 11.)

Pod těmi nápisy nad každou figurou, představující sedmero hříchů, byly dvojřádkové verše z klassiků vybrané. Na příklad nad postavou Hněvu, jenž jest jeden ze sedmera, napsáno bylo z Horatia:

Ira, furor brevis est, animum rege, qui nisi paret,
Imperat tunc frenis, hunc tu compesce catena.

---

[1]) Navrátil. Paměti kost. sv. Jindř. str. 100.

[2]) R. 1534 ho opravují. Miscell. 92. P. 8. (dřív při deskách, teď v arch. pražsk).

[3]) Obraz minulost. m. Prachat. Sláma 24.

[4]) Posel z Budče. 1888. 786.

[5]) Nováček, Listář Kutnoh. škol. 13. Za auktora těch básní pokládá m. Mikul. Rakovského, jenž byl do r. 1569 rektorem v Hoře.

(Hněv je šílenost krátká; mysl svou řiď, ta neposlouchá-li, poroučí tobě; ji otěžemi, ji řetězem poutej.)

Nad postavou Smilstva byly verše z Claudia:

Luxuries praedulce malum, quae dedita semper
Corporis arbitrio hebetat igne vires.

(Rozmařilost přesladké zlo, anať oddána jsouc tělesné zvůli oslabuje síly horoucím dychtěním.)

Nad figurou Spravedlnosti, která se přidružovala v témž patře na zdi k hříchům hlavním, stálo, že v ní zahrnuty jsou ctnosti všecky. Byly také nápisy mezi každou figurou.

Na rozhraní prvého patra a přízemku byl nápis dlouhý až za roh, oznamující, že školy učí literám, jazykům, uměním dle vůle boží, ustanovení patriarchů, proroků a Krista samého na ten konec, aby Bůh byl poznáván a slaven. K tomu připojeny byly směrem ke dvorečku tři texty z Písma. Nad mramorovým portálem byly nad sedmerým uměním nápisy vysvětlující; nad Grammatikou na příklad četlo se:

Me bene grammaticam docti dixere priores,
Quod puerum doceo grammata prima rudem.

(Mne právem mluvnicí předkové nazvali, poněvadž základům mluvy učím chlapce nevědomého.)

Nad Dialektikou stálo, že učí rozeznávati věci pravdivé od klamných; nad Rhetorikou četlo se, že má na způsob řeky moudrou zásobu slovní, proto ji řečnictvím zkušený dav nazývá:

In fluvii morem prudens mihi copia fandi est;
Hinc me rhetoricam turba perita vocat.

Při Arithmetice bylo vyzvání: Protože číslům učím, sluji naukou o číslech; učte se vy, že zvíře i člověk jsou číslice pouhé. Quod doceo numeros, sic ergo arithmetica dicor; discite vos numeros bruta virosque modo.

Nad Astronomií byly verše:

Felices, quibus astra labor cognoscere coeli!
Hos refero in superas Astronomia domos.

(Šťastni, jimž jest na péči poznávati hvězdy nebeské, ty já, ředitelka hvězd, unáším v sídla nebeská.)

Nad Musikou, poslední z umění, stálo: Musica sum modulans, cur me male spernitis artes? Harmonicis recoli vult Deus ipse modis. (Jsem Musika v taktě zpívajíc, proč mnou pohrdáte, umění? Vždyť sám Bůh chce býti ctěn harmoniemi. Čtyři hlavní ctnosti na té škole: Opatrnost, Střídmost, Spravedlnost a Síla byly bez nápisův. [4])

---

[4]) Ty nápisy (s některou chybou) obšírně viz u Navrátila v Pamět. kostela sv. Jindřicha 204. Malby a nápisy ty byly patrny ještě r. 1761, ale stěží.

Že by kde byly české nápisy, nevíme, ale nepřeme. Vždyť ve Vratislavi na škole nade dveřmi měli německé verše, které na česko vyložil pražský písař Karchesius ve své knize o stavu městském takto:

„Nejprv království božího hledejte,
Potom jiného snáz očekávejte;
Pakli odjinud počátek konáte,
Že se nezdaří, to jistě poznáte!“ [1])

Kterak školní dům nákladnější zdoben byl štíty renesančními, to do té chvíle zříti v Praze na škole před chrámem týnským stojící. Byly ty štíty někde obšírné a vysoké. Když s berounské školy r. 1697 větrem spadl starý štít, vyrumovaly z něho 3300 cihel. [2])

Střechy i pražských škol bývaly obyčejně šindelné. R. 1486 osada sv. Klimenta na Poříčí dovoluje Prokopovi Larvovi soukenníku, aby na dvorečku za školou postavil si slup se závazkem, když by se škola stavěla, že k tomu dá jeden zlatý uherský, koupí šindele a střechu že dá pobíti jimi. [3])

U střechy v dřevěné vidlici, často i ve zvláštní věžičce, visíval zvonec, jímž se mládež do školy vyzváněla. Mohl býti školní zvonec také na jiném domě, aby byl lépe slyšen. [4])

Vejdeme do vnitř do škol ohledat místnosti a jich ráz.

Počet místností byl podle velikosti a významu školy rozmanitý. V staré škole náchodské byla síň vyučovací jediná a vedle ní byt rektorův a nic víc. [5]) Hojnější místnostmi byla škola berounská. Dole byly dvě světnice nevelike, klenuté v pravo a v levo od vchodu; nahoře bylo auditorium, světnice to veliká, v které se učilo zajisté; kromě toho měli tu komory učitelé i s kantorem; dole také sklípek (klenutá komora) byl žákům za byt. [6]) Podobně pořízena byla turnovská škola: dole měla světnici velkou, malou a několik komor; nahoře bylo veliké auditorium, komora bakalářova a šest zavřitých komůrek menších pro studenty. [7])

Skrovněji bylo ve škole vltavotýnské podle zprávy z r. 1622. Bylo v ní „hypocaustum“ (světnice), v němž pacholata učila se literám, pak „museolum“. světnička menší též k učení a při ní komora; nad tím byly ještě dvě komory, v nichž Týnští měli na onen čas sýpku. [8])

Slavná škola vysokostelská v Kutné hoře byla, pokud víme, z městských škol místnostmi nejhojnější. Do mohutné stavby té

---

[1]) Mart. Carchesia (Krausa) Stav městský. 1602. 89.
[2]) Seydl. Kronika beroun v Mus. zemsk. 62.
[3]) Arch. pražs. č. 2089. 92.
[4]) Arch. mus. listina 1624. Rohový dům Bomballův na Malé Straně u sv. Mikuláše, jejž obdrželi jesuité, měl „schulgloeckel.“
[5]) Na jejím místě dnes dřevěný domek č. 77. Ze zápisů Hrašových.
[6]) Seydl. Kronika beroun. Museum. 62. 64.
[7]) Šimák. Arch. P. XVII. 246.
[8]) Arch. zems. opis. z arcibisk. 1622. Půjčil Dr. J. Novák.

(v přízemku jsou zdi metr tlusté; na straně k Páchu dva metry) portálem se vejde v chodbu klenutou 23 metry dlouhou, 5·7 m. širokou; ta jest o čtyřech oknech. Z chodby jedny dvéře vedou do úzké tmavé komory, jiné dvoje dvéře jsou k dvěma prostorným (6 metrů dlouh.) pokojům, z nichž jeden slouží dnes za kuchyni. Třetí místnost stejně veliká jest dnes přepažením ve dva pokoje malé rozdělena. Bezpochyby, že v těch dolejších pokojích byla některá auditoř a že tu také bydlil rektor a officiálové. Hořejší patro mívalo chodbu jako dole v přízemku. Z ní dnes čtyři pokoje zhotoveny. Z chodby jde se do sálu, jenž jest půdorysem nepravidelný čtverec; strana, kde jsou čtyři okna, jest 15 metrů zdélí, druhá je naproti 14 metrů; užší strany jsou nad 9 metrů každá. To mohla býti svatojakubské školy hlavní tepna, přední „museum", aula. Vedle byl podlouhlý pokoj o třech oknech (9 m. dlouhý, 5 m. široký), z něhož jsou dnes dva. Škola svatojakubská má výstupek nebo křídlo, jež z portálu vystupuje do ulice na 11 metrů. V tom křídle dole jsou komory, kde bydlili žáci, nahoře čtyři pokoje, jež bezpochyby pospolu s mazhauzem sloužily za menší sál učebný o pěti oknech. [1])

Proti tomu škola barborská bývala malinká až do konce svého. R. 1625 píše císařský rychtář Jan z Tulechova, že jest v té spustlé škole jedno auditorium, světnička s komorou pro rektora a osm komor žákům přespolním. [2]) V škole u sv. Mikuláše staroměstského měli veliké auditorium nebo „velikou světnici", světnici bakalářovu, komoru kantorovu, jinou komoru „novou" (1590) a hořejší komory žákovské, jichž počet neudán. [3]) V škole týnské, jakž z dosavadní stavby lze hádati, byla v prvém patře dvě stejně veliká auditoria (na 9 m. zdélí, nad 8 m. zšíří), každá o třech oknech, předsíň a dva pokoje s komorou; v druhém patře, ke kostelu obráceném, jsou 3 pokoje. Ve škole u sv. Jindřicha v Praze byla dvě auditoria, dosavad zachovaná, jedno v přízemí, druhé nahoře, každé o třech oknech jako v Týně; ostatek byly pokoje a komory počtem asi stejným jako ve škole týnské.

Školní dům vnitř zřízen a rozdělen byl jako kterýkoli jiný měšťanský dům. Mazhauz, to jest předsíň dolejší za vraty a síň u schodů v prvním patře, z níž se chodilo do světnic a komor, snad všude měli. Mazhaus v týnské škole byl o třech oknech, tedy síň veliká. Možná, že v ní v letě učili. Takového mazhauzu naše doba lakomá a praktická nesnese.

Školní mazhaus nebývala síň ozdobná; obyčejně byly zdi jeho pouze bíleny. [4]) Ale na zdech bývaly psány a věšeny onoho způsobu

---

[1]) Viz Lemingerův plán na konci knihy. Leminger, jenž místnosti dobře zná, vyslovuje domněnku, že r. 1668, když stavení stalo se děkanstvím, v patře přestavěno; na místě sálu že byly asi světnice.

[2]) Nováček. Listář škol. kutnoh. XVII.

[3]) Manuál osady sv. Mikul. 154. Arch. pražs.

[4]) Kn. záduší mikuláš. Lit. M. 1612. Arch. pražs.

latinské verše a průpovědi, jež známe ze školy kutnohorské.[1]) V škole berounské byly ty nápisy „u velikém množství.“ [2]) Na mazhause ve škole u Panny Marie na Louži bylo ohniště, na němž se vařívalo. [3]) Tu stávaly jarmary, spižírny, chlebníky. Tedy ráz sousedský.

Z dolejšího mazhauzu nahoru chodilo se po schodech obyčejně dřevěných; ale v týnské škole byly kamenné; r. 1591 spadl s nich mistr Petr Krispus Austinus a potloukl se do smrti. [4])

Také komory žákovské, byly-li kde jaké přespolním žákům zřízeny, nevynikaly nádherou. Byly to asi skrovničké kobky bez kamen. V týnské škole bývaly jednou za drahný čas „vymazovány“. R. 1606 je vymazal hliňák všecky za 40 grošů. [5])

Kde nebylo žákovských komor, tu žáci přespávali v školní síni všelijak. Že žáci měli „žákovskou obecnici“ nebo společný refektář, o tom čteme při katolické škole svatovítské. [6])

V škole týnské jedna z přízemních komor propůjčována byla člověku služebnému, jenž bezpochyby hlídal dům, a jehož žena žákům nádobí myla. Sluje „podškolský“. R. 1606 záduší za 2 kopy kupuje hrnec měděný podškolskému, „kde se žákovstvu nádobí myje“. Týž podškolský dostává k Štědrému večeru od záduší housci za 30 grošů. Zdá se, že ten podškolský byl zároveň hrobníkem. Aspoň téhož roku 1606 čteme, že hrobnice meje mísy a že tři nemocní žáci leží u hrobníka nepochybně pod školou. [7]) V době pozdější (1677) bydlil pod školou zvoník, jehož žena jídla žákovstvu strojila. [8]) Z toho lze souditi, že podškolský týnský míval pro své živobytí všelijaké funkce mimoškolní. Také v škole sv. mikulášské na Starém městě dole při zemi bydlil hrobník.

Nejdůležitější místnost v škole bylo auditorium nebo museum či též lektoř, totiž „palác, kde se čte“. [9]) Bývala v mnohých školách jen jediná. Kde byly dvě učebné síně, to byla škola z největších. Školní lektoř nejlépe vystrojena. Zdi její bývaly začasté lištovány jako přední světnice měšťanské. Také police byly nad táflováním. Lišty byly barvami natírány. V týnské škole platí záduší r. 1606 od bílení lištů kopu. Tu bylo tedy prkenné táflování bíle fermežováno. [10]) Ve škole Panny Marie na Louži byla zeď nad lištami malována. Maloval ji „barvami“ malíř Jakub z Koňského

---

[1]) Viz svrchu. Nováček. Listář kutnoh. 12. „Carmen in pariete scholae“.
[2]) Seydl. Kronika 64.
[3]) Kniha počtů zádušn. v arch. pražsk. R. 1591 to ohniště spravují.
[4]) Bydžovský. Rudolphus rex. 221.
[5]) Zádušní kniha lit. N. v pražs. arch. 1606.
[6]) Husovy. Sebran. spis II. 124.
[7]) Zádušní kniha lit. N. v pražs. arch.
[8]) Týnská kniha rozličn. spisů z r. 1666. fol. 50.
[9]) Jakž dí Silv. quadriling. Veleslavín.
[10]) Knih. záduš. lit. N. 1606. Arch. pražs.

trhu r. 1620. Dostal za to pro památku vedle skrovnosti 3 kopy 36 grošů. [1])

Lektoř vydlážena byla buď prkny nebo také jen cihlami. Mladoboleslavskou školu r. 1593 dláždí zedník; [2]) konšelé kupují jednou 50 dlaždiček do auditoria za 12 grošů. Zedníkovi za vydlážení jich na den dáno 15 grošů. Jindřichohradecká škola vydlážděna byla r. 1534 půl druhým tisícem cihel. [3])

Na povýšeném místě v auditoři stála kathedra. Dle nejstarší zprávy v Němcích kathedra byla uprostřed síně, a žáci posedali na stoličkách kolem. [4]) Na obrázcích našich kathedra obyčejně při zdi. V „Životě sv. Otců“ z r. 1516 kathedra vypadá jako nějaká kazatelnice. Jest vyvýšena na čtyřech trámech; klec její jde do čtyř rohů. Na ní stojí hodiny přesýpací. [5]) Velmi podobný obraz školy a kathedry jest v Konáčově knize Hořekování spravedlnosti z r. 1547. [6])

Leckdy čítáš v městských oučtech plat za opravení kathedry. [7]) V týnské škole r. 1606 opravují kathedry dvě, což také svědčí, že tu byla auditoria dvě. [8]) V téže škole osadní kupují panu mistrovi r. 1614 „pulpit s osmi truhličkami za 2 kopy 30 gr.; pulpit měl slepý zámek a byl okován od zámečníka za kopu 12 grošů. [9]) Ten pulpit mohla by býti nová kathedra. R. 1495 připomíná se v Hradci Jindřichově kathedra ne drahá: udělal ji stolař za 15 grošů. [10])

Kathedry měly příhrady druhdy na zámek uzavírané nebo druhdy otevřené, v nichž učitelé knihy si skládali. Viniltě r. 1621 rektor školy u sv. Klementa Florian Lauterbachius Lounský, že kollega mu sebral Theatrum historicum, kteréž knihy byl zanechal v kathedře. Oba učitelé na konec se smířili. [11])

Mohla býti škola také bez kathedry. Aspoň v inventáři školy u sv. Mikuláše staroměstského není o kathedře nic, ač všecko nářadí vyčteno. Za to tu jmenován „štok“. Tedy stolček malý posluhoval za kathedru. [12])

Za kathedrou nebo také vedle ní na zdi visela tabule jedna, někdy dvě; jedna k psaní, druhá k notování. Ve škole svatomikulášské v Praze uvádějí se dvě tabule veliké černé, „na nichž se,

---

[1]) Záduš. kn. Panny Marie v arch. pražs.
[2]) Kniha účtů. V arch. mladoboles. 1593. Též kniha počtů tamějších lit. D.
[3]) Registr. purkmistr. z r. 1487. 276. Arch. hradecký v zámku.
[4]) Monum. Germ. paedag. III. 80.
[5]) Rukopis ten v museu Česk. Je to škola sv. Dyoškora.
[6]) Na 15. listě.
[7]) Regist. purkmistr. v Hradci Jindř. z r. 1487. 189. Oprava kathedry r. 1518 15 grošů.
[8]) Zádušní knih. lit. N. 1606. Arch. praž. Oprava stála 1 kopu, byla tedy nákladna.
[9]) Táž kniha.
[10]) Registr. purkmistrov. z r. 1487 f. 45 v arch. hradeck.
[11]) Arch. univ. A. 14. b. 86. 4. Septemb.
[12]) Manuál mikulášské osady č. 1666. 154. Arch. pražs.

žákovstvu cantus notuje"; o tabuli na psaní není řeči. [1]) Tabuli robil truhlář, v Jindřichově Hradci r. 1504 také „pildšnicar" (řezbář) Hanus. [2]) Malíři malovali tabule na černo a fermežovali je. R. 1511 v Hradci Jindřichově vykonal tu práci malíř za 24 gr. [3])

Visívala tabule na kroužcích, aspoň v týnské škole kupují se r. 1614 „dva kroužky k tabuli". Visutá tabule bývala v rámě a všecka zklejována. Ve škole Panny Marie na Louži r. 1616 měli tabuli čtyř loket zdélí a truhlář, jenž okolo visuté tabule rámy dělal, obdržel 24 groše. [4]) Právě tolik platí se r. 1610 v Kouřimi za zklijování a vyčernění tabule. [5]) Koncem XV. věku tabule v Hradci Jindř. stála 50 grošů; ve Stříbře platí se r. 1520 za tabuli velikou půl kopy (snad české), což by bylo 60 grošů míšeňských. [6]) Sto let potom (1614) v týnské škole stála jedna tabule kopu 15 grošů. [7]) Dosti podivná věc, že v téže škole týnské ob rok, ba někdy co rok pořizují se nové černé tabule či aspoň musí nově hoblovány a natírány býti, ant studenti je „pořezali a zašpinili". [8])

Však nebyly všecky všudy tabule visuty. Čtemeť, že r. 1613 koupena do školy Panny Marie na Louži jedna veliká tabule černá, „jak se na ní píše" a druhá tabule černá, „jak se za ní sedá"; [9]) a poněvadž k té tabuli, jak se za ní sedá, koupena „dlouhá stolice", soud na snadě, že tabule ta byl stůl, nebo že ležela na stole, a žáci sedali okolo. Tím lze vysvětliti, proč se zvlášť v starší době o školních tabulích visutých zmínky nenacházejí: [10]) učitel mohl psáti na černém stole.

Právě stolem stará škola liší se nejvíc od škol našich. U nás před tabulí po vší síni postaveny lavice. Nepravíme, naprosto že v staré škole nebylo lavic; stavívali je jako teď v síni směrem k tabuli a ke kathedře. Ale dlouhý stůl, u něhož žáci sedali, býval leckde s lavicemi rovnoprávný asi tak, že do polou síně byl stůl, od polou řada lavic za sebou; někde dokonce dlouhý stůl tak byl v školní světnici pánem, že lavice školní neměly v síni podle něho místa. Ba i to se přiházelo, že prázdné místo v síni školní vyplněno menšími stolky neboli štoky a ne lavicemi. K stolům a štokům ovšem byly dlouhé stolice po stranách nebo drobné stoličky, na nichž žáci sedali, k tabuli jsouce obráceni polou tváří.

Vůbec nelze říci, že v té příčině na školách vypadalo všude stejně; jen to platí, že zápisy o stole dlouhém, za nímž žáci sedají,

---

[1]) Tamž. č. 1666 154.
[2]) Orth. Hradec. 57.
[3]) Registr. purkmist. z r. 1487 v Hradci Jindř. fol. 123.
[4]) Kn. záduš. v arch. pražs. č. 1652.
[5]) Oučty kouřims. v mus.
[6]) Kniha stříbrsk. v Mus. plzeň. č. 182. 132.
[7]) Kn. zádušní týnská lit. N. č. 1639. v arch. pražsk.
[8]) Kn. zádušní P. Mar. n. Louž. v arch. pražs. č. 1652.
[9]) Tamž.
[10]) Monum. Germ. paedag. III. 80.

jsou nápadně časté, a že tím právě vzezření staré školy bývalo jinačí než za našich dob. Nezbývá než uvésti několik dokladů.

R. 1518 obec na Kaňku u Hory pořizuje do školní světnice stůl za 12 grošů; o lavicích v knize ounčtů se nehovoří. Do školní veliké světnice u Panny Marie na Louži osadní r. 1557 kupují „stůl zdvihutý“ za 32 grošů a k němu dvě stolice,[1]) zajisté tak dlouhé, jako byl stůl. Sedali tedy žáci jen po dvou delších stranách stolu. V škole svatomikulášské na Starém městě r. 1590 v auditorium lavic nebylo zhola. Čtemeť v inventáři, že tu byly tři stoly a štok, tři stolice dlouhé lípové a čtvrtá stará dlouhá. Na školní lavice inventář byl by nezapomněl, zapsaltě i dvě lopaty![2]) V klassích vzorné školy universitní r. 1601 a r. 1604 také byly jen stoly a k nim stolice. V soupise svršků nejnižší třídy počítají se mensulae (stolečky) et sedilia a uprostřed mensa oblonga (stůl obdloužný) se sedadly; v třídách ostatních uvádějí se tři dlouhé stoly s dlouhými stolicemi.[3])

Proti těm příkladům do stříbrské školy jest r. 1538 koupeno pět stolic a rok potom dlouhý stůl.[4]) Tu zajisté stály aspoň dvě stolice mimo stůl asi tak jako nyní lavice se staví. Jistější jest zpráva ze školy jindřichohradecké z r. 1494. Tu obec poručila stolaři z Kocúrkova domu, aby udělal do školy kumpánům dlouhý stůl a stolici; mříži i lavice aby opravil.[5]) Tedy sedali žáci u stolu a mříží odděleni byli od jiných, kteří sedali v lavicích. Podobně bylo v škole týnské v čase daleko pozdějším. Připomínajíť se tu r. 1606 stolice i lavice v auditorium, r. 1612 kupují se tři židle po 40 groších (tož byly velmi dlouhé), a deset židliček po 20 groších; a r. 1615 jasně praví se, že koupen za kopu 30 grošů stůl, „jako pacholata za ním sedají“ a k němu tři dlouhé stolice (byl tedy se tří stran obsazen); kromě toho nově pořízeny za 8 kop 10 grošů do světnice dva štoky dlouhé a do auditorium třetí štok, „za ním sobě (žáci) na lekcí píší“.[6]) Tedy žáci sedali za stoly i v lavicích. Ale sedali také na židličkách mimo stůl. Takové židličky bývaly rozestaveny různo, jak to viděti na obrázku Propovědění Šalamounových od mistra Posthuma Bydžovského z r. 1578. Učitel tu stojí v taláru a s metlou, u jeho nohou děti sedí na stoličkách tu, tam, podél, na příč.[7])

Lavice žákovské bývaly obyčejně nízké,[8]) na čtyřech i na pěti nohách od sebe rozkročených, aby se snadno nezvrátily, jakž viděti

---

[1]) Kn. záduš. P. Marie na Louži v arch. pražs. č. 1652.
[2]) Manuál osady sv. Mik. v arch. pražsk. č. 1666. fol. 154.
[3]) Oeconomica č. 14. 83. 270. Arch. zemsk.
[4]) Kn. stříbrsk. v arch. plzeň. č. 184. 232. 253.
[5]) Arch. v Hradci. Registr. purkmistr. z r. 1487. fol. 42.
[6]) Kn. zádušní týnská v arch. pražs. lit. N. č. 1639.
[7]) Čermák, Besed. učit. XI. 15.
[8]) Veleslavín. Silva quadril. „lavice nízká žákovská.“

na obrázku v Životě sv. otců v museum (r. 1516). Tu jsou bez lenochů. Stejně takové lavice na tenkých nohách bez lenochu zříti v knize Konáčově z r. 1547 (Hořekování spravedlnosti).

Lavice stávaly řadou za sebou, bývaly také při zdi. Když bylo psáti, přisedali žáci k stolům nebo zůstavše na nízkých svých stolicích psali na kolenou.[1]) Nepřeme, že mohly býti již v XVI. věku lavice aspoň poněkud podobné nynějším škamnům, na nichž bylo lze psáti. Ukazovala by na to oučetní kniha turnovská, kdež se pořizují „římsy“ k školním lavicím, jakož svrchu bylo uvedeno.

S outratou za lavice potkáváš se v městských počtech ne vzácně. Jisto, že žáci řezali lavice a lámali je, aspoň se jim to v Kodicillově řádě zakazuje. V Mladé Boleslavi dělávali tesaři lavice nádenní prací; ke konci XVI. století (1593) platí se jim za den od dělání lavic po 12 groších.[2]) U sv. Mikuláše staroměstského v Praze osadní r. 1612 platili „od udělání nových lavic ve škole, neb se byly v Bílou sobotu sbořily“, tesařům 1 kopu 5 grošů; koupili na to za dvě kopy pět tesanic a šest prken.[3])

V auditorium školním veliké místo zaujímala kamna. Bývala to ohromná kamna měšťanská toho rázu, jako po tu dobu selský lid v neporušených koutech českých mívá v světnici. Bylo to vysoké stavení s pecí; kolem kamen bývala i ve škole lavice taková, jako v sednicích sedlských; platíť osadní týnští r. 1606 „od dělání lavic okolo kamen v auditorium“ kopu. Kamna mívala kachle polévané a bývala také barvená. Tíž osadní právě řečení r. 1606 kupují za 10 grošů barvu k barvení kamen a za 4 groše saze k rozdělání popelaté barvy.[4])

V kamnech školních býval vsazen veliký hrnec, kakabus, na ohřev vody. Ten hrnec dodával auditoři školské zajisté velmi sousedský ráz. Stříbrští kupují takový hrnec do školních kamen r. 1530 za 4 groše,[5]) a Týnští pořizují nový hrnec do auditoria r. 1606. Tedy zvyk starý, obecný, jenž se vyloží tím, že žáci bydlili ve škole a že si tudíž v kakabusu vodu shřívali a leckdy snad i vařili jídlo. V týnské škole měli v kamnech ještě také troubu.

Kamna musila býti často opravována, neboť nebylo-li dostatek komor, chlapci na peci spávali; mimo to rozpustilým studentům obšírná kamna bývala příliš v cestě; často vyrazili kachlík, a hrnčíř musil ucpávati. Stačiž vzíti do ruky oučty jindřichohradecké; r. 1487 opravují se kamna za 14 grošů; roku nasledujícího spravují se dvakrát; jednou na oprávku přivezen vůz hliny (za 4 groše). R. 1494 hrnčíř Hanus vsazuje do kamen 13 kachlíkův, a za nedlouho zase

---

[1]) O tom čti Muczkowskiho Wiadomość o založ. Uniwersyt. v Krakowie 147.

[2]) Kn. mladobolesl. Počtů lit. D. V tamějš. arch.

[3]) Kn. záduší mikuláš. v arch. pražs. lit. M. č. 1667.

[4]) Týnská kniha zádušn. lit. N. v arch. pražs. č. 1639.

[5]) Arch. plzeň. kn. stříbr. č. 184. 90.

mu konšelé platí 11 grošů od „opravení kamen ve škole.“ [1]) A tak podobně rok co rok. [2])

Když konšelé neb osadní odevzdávali školu správci školnímu, inventářem upozorňovali na stav kamen a hrnce; stojíť v inventáři sv. mikulášské školy staroměstské r. 1590, že jsou kamna nově předělaná, a hrnec měděný v nich nedobrý. [3])

Na zdi školní světnice bezpochyby visely obrazy, nejspíš nějaká illuminovaná mapa, jichž zvlášť mistr Bacháček ke hraně století XVI. a XVII. rozeslal po školách českých mnoho.

Povíme-li ještě, že v auditoři stávala jarmara na noty a knihy a že ve škole u sv. Martina v Praze (a snad i jinde) mívali v posluchárně positiv k zpěvu sborovému, [4]) nevíme ze zpráv archivních, které nářadí ještě vypisovati. Jarmar s knihami nebylo asi mnoho a nebyly všude; knihy zůstávaly spíš v radním domě než ve škole. Z radního domu do školy půjčovány. Někdy odkazovány knihy kostelu, [5]) faře, odkudž mistr školní si jich vydlužoval. Spíš stála ve škole jarmara prázdná, aby si do ní učitel knihy své, jež s sebou po školách vozil, mohl složiti. Týnští koupili takovou jarmaru „pro knihy bakalářovy r. 1606 za dvě kopy; [6]) ale Nymburští potom r. 1611 platili za almaru bakalářovu jen 45 grošů. [7])

Nelze opustiti auditoř bez povšimnutí oken. V XVI. věku již všude měli v nich skla, kolečka cínem vroubená a na prutech zdržovaná. Před tím stačily v oknech, jako bývalo v jiných domech měšťanských, mázdry nebo jiné látky, sklo nuzně zastupující. Škola v Dvoře Králové obdržela skla teprv k r. 1500. Čtemeť v zřízení jejím z roku právě řečeného, že plat za skla (vitrales) prve nebýval od žáků vybírán, „než poněvadž jsú stkla zpuosobena, vyrazí-li kto které, ten od opravy zaplať.“ [8])

Také v Pardubicích nacházíme v oučtech útratu za školní skla v prvních létech XVI. věku, [9]) takž stejně bylo asi též jinde; ale po všecka léta potom všude ze zápisů znáti, že sklo byla věc drahá, a že si skleněných oken ve škole městští konšelé velmi vážili; také je správcům školy vždy zvlášť odporučovali k pozornému opatrování, odevzdávajíce školu, konšelé inventárně udávali o stavu oken s na-

---

[1]) Registra purkm. v arch. hradeck. z r. 1487. fol. 4. 5. 49. a 52.

[2]) V týchž registrech z počátku XVI. věku zhusta se platí hrnčíři Trdlovi od kamen školních opravení. Fol. 100 a násl.

[3]) Manuál osady sv. Mikul. 1590. fol. 154.

[4]) Kn. záduší sv. Martina v arch. pražs. R. 1622.

[5]) Kazatel německý Tobiáš Winter u sv. Trojice na Malé Straně (kde byla německá škola) v kšaftě (arch. praž. č. 108. c. 24) dí: „Mé knihy, poněvadž pěkný začátek byl k budoucí bibliothece při kostele německém, chtěl bych vinšovati, aby při kostele zůstaly, a aby p. opatrovníci se o něco mírného s mými dědici urovnali.“

[6]) Týnsk. kn. zádušn. lit. N. č. 1639. v arch. pražsk.

[7]) Kniha přijm. a vydání v Nymburce.

[8]) Kn. pamětní královédvorsk. v Museu zemsk. fol. 32.

[9]) Počet pardub. I. 3. Museum zemsk.

ději a žádostí, aby při navracování školy do jich rukou okna zůstala na téže míře. Výmluvnou jest v inventáři školy svatomikulášské při r. 1590 řádka: „Skla ve všech oknich celá neb zopravovaná.“[1]) Ba ještě r. 1666 dohližitelé z měšťanů jakožto zvláštní důtku do knihy zapisují, že v týnské škole okna „vyražena se našla.“[2])

Stůjte tu některé útraty za sklo. R. 1536 v škole jindřichohradecké platí se půl druhé kopy 12 grošů a 3 denáry za 300 koleček do oken; vždy za dvě kolečka bylo dáti 5 denárů.[3]) Mladoboleslavští platí koncem století XVI. od vsazení 2 kop koleček nových kopu grošů, bylo na jedno kolečko půl čtvrta denáru; za vsazení starých koleček platili jen po 2 denárech.[4]) V týnské škole r. 1612 do tří oken na mazhauze vsazeno velkých koleček 636; od jednoho dáno platu 6 denárů, což vydalo 9 kop 5 grošů. Devět kop je dost peněz! Do auditorium a do komor hořejších dáno tehdáž nových koleček malých lacinějších 440. Roku 1615 sklenář dával do oken pruty, „jakž se skla na nich zdržují“, jeden po třech groších.[5])

K oknům bývaly ve škole okenice,[6]) aby se snad škod z venčí uchránila. Do některého okna, kudy žáci snadno mohli v noci utíkati na toulky, vpraveno železo nebo mříže. Takž Mladoboleslavští, tušíme 1597, platí nad 13 grošů „za jeden štáf železný zasekávaný velký do okna dole, kudy žákovstvo se na spaciací (spatiatio, procházka) odpouštělo.“[7]) Tu se rozumí, že se žákovstvo „odpouštělo“ na toulky samo bez vědomosti učitelů. A když jsme dotkli se mříže okenní, jež měla brániti studentům nezákonně ze školy vycházeti, budiž dovoleno poznamenati, že mřížemi také jiné otvory bývaly zabedňovány, aby žákovstvo neutíkalo; v týnské škole r. 1606 osadní musili dáti mříž i k žlabu, aby se tudy nelezlo,[8]) a v škole svatomikulášské r. 1612 byly všecky dýmníky „zabity“, aby žáci tudy neutíkali;[9]) ba osadní školy Panny Marie na Louži kupují r. 1620 mříži „k sklepu pod zemí, aby žáci nočním časem z školy nelezli.“[10])

Ze světnic mimo auditorium za zmínku stojí byt správce školního. Obyčejně to byla místnost jediná, jejíž skrovnost dostatečně označovali slovem „světnička bakalářova“. V týnské škole byla zdobena nějakými fresky figurálnými.[11]) Jindřichohradečtí dali r. 1494

[1]) Manuál osadních. fol. 154. Arch. pražs.
[2]) Týnská „Knih. rozlič. spisů“ z r. 1666. Arch. pražs. fol. 36.
[3]) Registr. purkmistr. z r. 1487 v arch. hradeck. fol. 307.
[4]) Arch. boleslavsk. Počty. Kniha lit. D.
[5]) Knih. záduší týnsk. lit. N. R. 1612. 1615.
[6]) Reg. purkm. v Hradci Jindř. R. 1487. R. 1504 platí se mistru Albrechtovi od 4 okenic do školy a za 4 rámce k oknům 10 gr. fol. 90.
[7]) Kniha počtů bolesl. arch. lit. D.
[8]) Kn. záduš. týnsk. lit. N. arch. pražs. č. 1639.
[9]) Kn. záduš. mikuláš. lit. M. arch. týž. č. 1667.
[10]) Kn. záduší P. Marie v arch. pražs. z r. 1616.
[11]) Obrazy zbytečně otlučeny a přebíleny před málo léty z nerozumu.

do bakalářské světničky udělati stůl a truhlu.[1]) Ve škole svatomikulášské na Starém městě byly do té světničky r. 1590 pořízeny dva stoly dobré, almara na knihy s zámkem a klíčem, dvě židličky k stolu. Tu však správce měl mimo pokojík i komoru na spaní; v té komoře bylo „nové lůže a skla zvopravená".[2]) Však toto pohodlí zvláštní komory spací bakalář měl málokde; byl rád, když měl světničku, v níž bytoval dnem i nocí.

Také inventárních věcí málo v světničce bakalářské bývalo. Jednou čteš (r. 1621), že měl u sv. Martina v Praze bakalář „postel s nebesy" za 3 kopy 15 grošů,[3]) jinde a častěji o posteli ani zmínky; musil míti bakalář svou. V Lounech kupují r. 1518 do světničky kaménka za 25 grošů,[4]) v Praze u Panny Marie na Louži má správce školní kamna černou hrudkou nově natřená a u nich lavici;[5]) jinde má bakalář světničku bez kamének.

Ale byly školy, kde učitel ani svojí světničky neměl; bylo mu bydliti v světnici nebo v komoře s žáky pospolu. Z Hradiště nad Jizerou r. 1606 správce školní chtěl pro takové soužení utéci i s ostatními učiteli. Píše mistr Bacháček výtku i přímluvu konšelům hradištským, aby v té světnici, kde společně praeceptores i discipulové obývají bez pohodlí, konšelé dali při jednom okně kancelářku přebedniti, aby tam mohl správce v soukromí své učení traktirovati.[6]) Stejně tak v Kostelci nad Labem; učitelé naříkají r. 1608, že nemohou si v přítomnosti svých žáků spokojem nic přečísti.[7]) Zajisté bytovali v jedné komnatě všickni, žáci i učitel.

V školách lépe zřízených i kantor, učitel podřízený, míval světničku svou. V Hradci Jindřichově zámečník robí r. 1488 zámek ke „kantorově komoře" za 8 grošů, ba z oučtů hradeckých zřejmo, že i kustoš, nejnižší učitel, nějakou měl komůrku.[8]) Ve škole u Panny Marie na Louži osadní r. 1557 kázali do komory kantorovy zhotoviti stolček, dvě stoličky, polici, vše za 24 grošů míšeňských. Víc pronaložili na postel kantorovu, totiž 32 grošů.[9]) R. 1613 týž osadní pořizují do školy postel na dvě osoby, což ukazuje k tomu, že o komoru školní učitelé sdíleli se dva. Ve škole staroměstského sv. Mikuláše měl r. 1590 kantor v komoře svojí stolček, stolici dlouhou, polici a lůže nové. Také v Týně kantor měl pokojík, do něhož r. 1606 kupují se dvě stoličky za 30 grošů.[10])

---

[1]) Registr. purkmistr. z r. 1487 v arch. hradeck. 42.
[2]) Manuál osady mikul. 1590. fol. 154. Arch. praž. č. 1666.
[3]) Kn. záduší sv. Martin. Arch. praž.
[4]) Arch. lounsk. 1. E. 11.
[5]) Knih. zádušní v arch. pražs. z r. 1616.
[6]) Arch. zemsk. Oeconom. 18. 337. Dvorský. Paměti o škol. č. 393.
[7]) Dvorský. Paměti. č. 538.
[8]) Registr. purkm. v Hradci. Z r. 1487.
[9]) Kniha zádušní v arch pražs. z r. 1555. č. 1652.
[10]) Kn. zádušní v arch. praž. lit. N. č. 1666.

Leckdy najdeš zprávu, že kantor bydlil mimo školu, ale hodně blízko. Na příklad v Trutnově míval od r. 1516 zvláštní domeček na hřbitově v koutě.[1])

Správce školní a jeho kollegové musili bydliti ve škole při žácích. Od toho pravidla universita jakožto vrchnost neupouštěla; r. 1598 jeden z praeceptorů, najatých do gymnasia akademického při universitě, chtěje míti přeležení v jiném domě, sliboval, že bude k své práci časně se navracovati, však nedovoleno mu.[2]) Bydlil-li v Brodě Českém r. 1565 bakalář Jan Motony v domě Matěje sladovníka, to byla buď vzácná výminka, buď nesloužil již bakalář škole.[3])

V komorách žákovských stávaly jen postele na přeležení; peřiny vozili žáčkové s sebou ze školy do školy.[4]) Do komory žákovské mimo postele vešlo se sotva co jiného; chtěl-li žák studovati mimo školní hodiny, měl na to auditorium nebo mazhauz. Kde nebylo komor žákovských, nebo kteří žáci nevešli se do komor, ti přespávali leckde po domě školním — i v auditorium.

Všelikteraké nádobí žákovské, rozložené a rozestavené kdekoliděk v školním domě (nesnadno mysliti, že vždy a všude byla na to zvláštní komora) přičiňovalo k tomu, že školní domy starých dob mívaly ráz velmi sousedský, nám teď skoro nepochopitelný. Ve škole byly pohotově mísy, okříny, talíře v misnících, tu tam stály škopky, putny, vany, hrnce, truhly na chléb, hrách, mouku a jiné vaření. Když správce školní ujal školu, bývaly mu od patronů i tyto drobnosti všecky inventárně oddávány; také v počtech městských a zádušních často potkáváš se s těmi věcmi. Na příklad osadní svatomikulášští v Staré Praze r. 1590 bakaláři Janu Pičkonidesovi odevzdali kromě jiného svršku též dvě postele nové žákům, vaničku novou k masu, putnu novou „k chlebům chování", čtyři mísy dřevěné, lopatu železnou — a dvě ferule dubové (zajisté na bití žáků.)[5]) Později (r. 1606) osadní koupili žákům téže školy „škopek na maso kovaný" za 7 grošů, (maso chovali v sklepě pod zemí)[6]) a jindy pořizují věci jiné. Osadní týnští r. 1606 kupují žákům do školy hrnce nové, mísy dřevěné, dávají pobíti strokvas, kupují víko „k vaničce, do níž se žákovstvu maso klade", konve a putnu.[7]) V mladoboleslavských počtech z r. 1592 čteme, že koupeno žákům do školy deset talířů po 6 denárech, 2 mísy po 3 gro-

[1]) Chronik v. Trauten. Hüttel 40.

[2]) Oeconomica č. 14; v arch. zemsk. 40.

[3]) Z výpisů Miškovského. Arch. brods. kn. kšaft. B. 1.

[4]) „Janovi dva kusy dány, peřina a polštář a těch po školách užívá." 1597 v knize arch. praž. č. 2124. 77. V inventáři Jana Horského z Grünfeldu o peřinách chlapcových: „Když bylo přesypáno a toho něco po školách strháno." Tamž č. 2125.

[5]) Manuál osady sv. Mikul. v arch. pražsk. č. 1666. fol. 154.

[6]) Kn. zádušní lit. M. č. 1667.

[7]) Kniha týnského záduší lit. N. č. 1639.

šich; jindy kupují se dvě konve pro mytí noh a hlav, škopky, střez;[1]) škole nymburské konšelé o jarmarce pořizují r. 1611 talířů dvanáct, pouzdro lžic a nádobí jiné ještě.[2]) Takž bylo by lze přivésti ještě mnohou řádku o žákovském ve škole hospodářství a nádobí.

K tomu hospodařství školnímu náležely otýpky na zimu shromážděné a dřevo k topení. Otýpky a drva skládána leckde po domě, na dvoře, na mazhauze i na podlahách. A podle štědroty i ochoty konšelů neb osadních patronů mohlo býti té zásoby i drahně. Kaňkovští posílají na počátku XVI. věku (1522—1530) otépek do školy na kopy[3]) — a osadní Panny Marie na Louži v Praze málem sto let potom (1606—1607) kupují otýpek do školy i s forou za 3 kopy a pak přikupují tři kopy otýpek z Podskalí „v tu velikou a dlouhou zimu“ za dvě kopy.[4])

Namítá se otázka o čistotě v domě školním.

Zapříti nelze, že ode dávna čištění nařizováno od těch, jimž to právo náleželo. Konšelé, osadní pražských far správcům školním ukládali čistotu. Kodicill ve svém školském řádě kázal přímo, aby třikrát v témdni čistilo se po domě osobami, k tomu nařízenými; komory aby byly vyklízeny, čištěny po každém spaní od těch, kdo obývají v nich. Ale od rozkazů ke skutku bývalo daleko, zvlášť při správci školním, nedbal-li. Čištění komor a domu školního odkazováno ode dávna chudým žákům (mendikům); řád školy královédvorské z r. 1500 dí tou příčinou: „Co sie školy metenie dotýče, k tomu rektor mendyka zpuosobiti má, a ten aby topil a školu metl, kterémužto o Vánocích po 2 denárech malých a v hody velikonoční po 1 denáru a po 2 vajcích má placeno býti.“[5]) Bylo to čištění tedy velmi laciné.

Na větší školu nestačil mendik, tu musili mésti mendíci všickni střídavě nebo najednou. A poněvadž taková chlapecká práce nemohla býti důkladná, patronové školy dávali před svátky čistiti dům osobami jinými na svůj náklad. Ve škole týnské vždy před svátky žena jakás vyklízela; však velikou světnici ve škole ženy třely pískem a myly věchty jen jednou v rok. R. 1606 dostaly za to 5 grošů.[6]) V ten čas také v domě bíleno. Aspoň r. 1606 v týnské škole kupují na to štětku za 8 gr.

Kde všecka všudy čistota zůstávala jen na správci školním (beztoho ne skvěle placeném), tu ouraz býval začasté. Patroni musívali napomínati, kárati. Na př. r. 1559 v Hoře Jiřík bakalář u Vysokého kostela obdržel důtku, že k žákům a k stavení nehledí, takže „všudy plno nečistot a šindelové odraní“; vymlouval se, že

---

[1]) Arch. bolesl. Účty. 1593.
[2]) Kn. arch. nymbursk. Účty. 1611.
[3]) Kn. kaňkovská. Účty.
[4]) Kn. zádušní v arch. praž. č 1652.
[5]) Kn. pamětní Králové-Dvorsk. v Mus. fol. 32.
[6]) Kn. záduší týnsk. lit. N. 1606. č. 1639.

málo žáků.[1]) O smrduté škole mluví se v Litoměřicích r. 1562;[2]) za smrdutou školu vyhlašována stará škola v Žatci, když v ní sloužíval mistr Bacháček.[3])

Když smetí školní vzrostlo k míře povážlivé, patron nemohl než dáti vyvézti. Význačný zápis o týnské škole. R. 1606 platí osadní 2 kopy 5 grošů „od vyvezení rumu, smetí, kteréž od mnoha let v škole na podlahách ležel, jehož bylo 25 vozů;“ kromě toho týž rok platili 2 kopy od umytí a vyklizení jiných neřádů.[4]) Byl do té chvíle onen přívětivý školní dům, jenž nás vítá před kostelem týnským svými lalokatými štíty, asi velmi nečistý!

O nějaké hygieně školní za těch poměrů nemohlo býti ani pomyšlení. Ale ne žeby sobě na zdravotní věci nikdo tehdáž nebyl vzpomněl. Hlasové byli. Na př. 1610 lékař Guarinonius, v Praze bytující, zle toužil, že učitelé nekáží, když děti jsou venku, otevírati dveří a oken; tím prý pára z množství mládeže hnije, a žáky pak otravuje, prý ve všech německých školách pilně zavírají okna, aby přispořili dříví a tepla, byť i zdraví tím ztráceli; na školách vysokých, kde jsou moudří filosofové a medici, o nic lépe není; tu sluhové (pedelli) jsou tak líní, že sotva otvírají, když někdo vchází, natož aby provětrávali, aby školu několikrát za rok metli, klidili; bývá tu na lavicích prachu na prst, blata a hnoje na hromádky; jakmile professor a studenti odešli, sluha zavře hned, aby snad někdo kathedry a lavic neodnesl.[5])

Se záchody školními bývala potíž. V starší době nepřipouštěli jich do domu, nébrž vykopána šachta u školy. Kankovští platí r. 1524 žáku na košili za to, že kopal šachtu u školy k záchodu.[6]) Byla-li škola na hřbitově, nikomu nevadilo, byl-li takový primitivní záchod též na hřbitově nebo u hřbitova. Trutnovským konšelům takový veřejný žákovský záchod hodil se r. 1506 za místo pokutné, když byl totiž sťat purkmistr Pfeifer pro dvojženstvo, pochován „za hřbitov, kam žáci chodí na stranu“.[7])

I v Praze mívali takové prevety žákovské na samém hřbitově při domě školním. Takž bylo na příklad r. 1523 u sv. Martina. Tu byl prevét pouhá jáma, prkny krytá, aby žáci do ní nespadli; jináč byla zcela veřejna.[8]) Hrozný asi byl záchod u sv. Havla, neboť r. 1531 Petr Šud odkazuje 10 kop „na opravu školy a jmenovitě na záchod“.[9]) Tedy o pomoc volal! Ostatně školní domy zhola bez záchodů až do naší doby se po venkově udržely.

---

[1]) Z archivních výpisů Šimkových. Vytišt. v Arch. Pam.
[2]) Lippert. Leitmeritz 464.
[3]) Arch. zemsk. Oeconom. 18. 419.
[4]) Zádušní kn. týnsk. lit. N. č. 1639.
[5]) Guarinonius. Grewel der Verwüstung. 492.
[6]) Kniha Kaňkovská.
[7]) Schlesinger-Hüttel. Chron. v. Trauten. 30.
[8]) Arch. pražsk. č. 1047. C. 8.
[9]) Arch. pražs. č. 2142. O. 12. Výpis dr. Šimáka.

Když v XVI. století vsazovali záchod do školního domu, sotva kdy koho napadlo, aby každá třída měla prevét svůj, a aby bylo o odtok nečistot postaráno; vyhloubena jáma, latryna, tesař položil přes latrynu „stolici“ neboli prkno pevné s mnohými okrouhlými otvory vedle sebe beze všeho přepažení, a tak vznikl domovitý školní prevét, jemuž ve škole Panny Marie na Louži v Praze cudně říkali „zadní pokoj“. Za zřízení takové školské latryny dostal v Kouřimi r. 1610 tesař Vašek 2 kopy.[1]) Pohodný se svými tovaryši přicházel jednou v rok a cídil zadní pokoj. Míval s tím práci i za kolik nocí. R. 1606 dáno „pohodlnému“ od vyklizení zadního pokoje ve škole P. Marie na Louži v Praze 2 kopy 10 gr. Chápeme, že bez urážky své mohla nejedna škola zvána býti smrdutou.

Odpověden za školní dům býval správce školní. Jemu odevzdáván klíč od domu a též klíč od hřbitova. Jemu náleželo dbáti i o bezpečnost domu, pečovati, aby byl dobrý zámek u dveří, zámky u komor, někde i řetězy ochranné a štáfy železné u dveří. Přes všecky zámky dosti zhusta stávalo se, že zloděj školu vykradl. Příhodnost k tomu bývala, když žáci všickni musili odejíti do kostela, školy ostavivše prázdné, byť zavřené. Takž na příklad již r. 1467 povědomý Hilarius, administrátor katolické konsistoře, velmi hněvá se, že žáci, chudí kumpáné, v škole plzeňské byli oloupeni a jakkoli jistec jest povědom, že přec nic ze vzatku není navráceno.[2]) Matiáš, bakalář školní na Malé Straně v Praze, viní r. 1552 Jeronyma Pírku z krádeže sukně kumpánovy; prý padá na něho domnění, „poněvadž se na krchově mezi žáky protuloval a některých se ptal, všickni-li by měli času určitého obyčej do kostela, jmenovitě pak na Salve choditi, či z nich někteří ve škole zůstávali.“ Druhé podezření uvrhl na sebe tím, že potom, zastihnuv jednoho žáka ve škole, domlouval mu, proč by v kostele jako jiní nebyl, řka, kdyby jeho správcem byl, že by ho trestal; a konečně třetí podezření to, že na zemi lehl a nechtěl s rychtářským služebníkem, když ho zatýkal, jíti. Ty světlé potahy neboli podezření stačila soudu.[3]) A ještě jeden vzatek na příklad z doby pozdější. R. 1561 mistr Václav, rektor od sv. Štěpána Velkého v Praze, pohnal k soudu Matěje Mataunka, zvoníka, že lezl do školy a ukradl žákům dvě sukně. Při tom podal na ceduli seznam mnohých jiných ztrát, jež se žákům staly. K těm vzatkům na cedulce však zloděj domácí se nehlásil.[4])

* *
*

[1]) Oučty kouřims. v Mus. Tovaryš „pohodlného“ r. 1616 obdržel za stolici k latryně do školy Panny Marie na Louži v Praze 31 grošů. Kn. zádušní v arch. pražs. č. 1652.

[2]) Arch. kapitolní. VI. J. Acta exilii. 35.

[3]) Arch. pražs. č. 1154. K. 17.

[4]) Arch. pražs. č. 1235. 35.

Školní stavení jesuitská nebyla nikdy té rozmanitosti, jak tu vylíčeny literní domy jinověrcův od prostičkých doškových chalup počínaje až po malovanou školu svatojindřišskou nebo červeným mramorem zdobenou školu kutnohorskou. Než se kde jesuité usadili se školou, bohatí a mocní pánové musili jim zabezpečiti živobytí i dům. A pěkný, pevný, veliký dům, o mnoho valnější dům nežli byla největší škola podobojích. Jest významno usnesení generální kongregace jesuitův r. 1558, jež nařizuje, aby kollejní domy nebyly jako šlechtické paláce, alebrž aby byly příhodny k obytu a k vykonávání úlohy stanovené, aby byly domy ty zdrávy a pevny (fortia), ne nákladny, ne s všetečnou pečlivostí ustrojeny. [1])

V tom, aby byly pevny, jesuité všude rádi uposlechli, neboť byl strach ze msty jinověrců. Zajisté pravda, dí-li satira r. 1604, že jesuité kolleje staví jako pevnosti; to však nebude s pravdou, že je opatřovali střelbou. [2])

Většina kollejí hned od založení svého byly domy poměrně veliké a účelně zřízené. Na příklad Adam z Hradce zakládaje kollej v Hradci (r. 1594) určil, aby v domě bylo sedm posluchárен, veliká aula, ložnice, kuchyně a drahně bytů učitelských i žákovských. Kromě toho oddal ke kolleji zahradu před městem, aby učitelé i žáci měli kde zotavovati se. [3]) Sedm auditoří a mimo to veliký sál, aula! To jináč se čte a jeví, nežli při školách podobojích, kde jsme s těží nacházeli auditoře dvě.

V Praze u jesuitů však nebylo hned od počátku všecko pořízeno tak obšírně a velice, jak si přáli jesuité. Komora králova nemohla hned vydati summy, které král slíbil jesuitům. Tu šlo tedy všecko nějak pomalíčku; šlechta ovšem pomáhala příspěvky; domy konviktní a jiná stavení na půdě nynějšího Klementina vznikla jedno po druhém; stavení prvotně skrovná přibytím peněz a vzrostem učitelů i žáků rozšiřována. Kollegium s učebnými síněmi účelnými a velikými jesuité začali stavěti teprv r. 1575; za dvě léta stavba hotova; v touž dobu jesuité již tolik měli, že r. 1578 pustili se do stavby velikého chrámu sv. Salvatora; dary panské pořád hojně hrnuly se; a což to s nadšením! Václav Ples (ze Sloupna) na příklad s hrdla svého zlatý řetěz jesuitům poslal; i statků pozemských přibývalo.[4])

Lze sobě tedy pomysliti, že kollej pražská z r. 1575—1577 rozlehlostí množstvem síní, auditoří a vším příslušenstvem vynikala nad kteroukoli nejslavnější stavbu školní, již těžce sobě pořídili podobojí. Že po stu a třiceti čtyř létech (1711) když starou kollej jesuité kázali strhnouti, aby na její místo vstavili nynější ohromnou

[1]) Monument. Germ. paedag. II. 72.
[2]) Rozmlouv. star. Čecha s rytířem. Rukop. v univ. knihov. fol. 332.
[3]) Arch. zemsk. Opisy z arcib. 1594.
[4]) Rukop. v mus. archiv. s nadpis. Jesuité u sv. Klem. 1556—1689. 7. Str. 4. 5. Schmidl. H. S. Jes. I. 421.

školní a obytnou architekturu pevnostní i palácovou, svědkům viděly se školní prostory býti malé, skrovničké, to nás nemate v soudě, že v XVI. věku ty síně byly obšírné.[1]) Pojem velikosti pokrokem se mění.

Uvnitř byla učebná síň každá vystrojena velikým obrazem nebo figurou posvátnou, aby prý mládež neustále k zbožnosti byla puzena. Tak nařizuje se již v nejstarších školních řádech. Také nařizuje se vzorná čistota všech místností; rektor neměl trpěti nikde ani pavučinky.[2])

Z nářadí školního uvádějí se v nejstarších pamětech jesuitských „scamna"; o stolech dlouhých, za nimiž by chlapci sedali, nevíme.

Moderní školní správcové měli by sobě bráti z jesuitů příklad, kterak energicky a houževnatě snažili se již za starodávna oddalovati od svých škol hluky nepokojné a šumy městského života výtržné. Nikde nesnesli u své kolleje na dlouze kovárny, hospody, hlučícího řemesla.[3]) I v Praze, kde přec nebyli oblíbeni, jakmile poznali, že jim někdo nějak při kolleji překáží, žalovali nejen u městských konšelů, ale zdvíhali pro větší důraz i komisse vládní a vždycky vyhráli svou[4].)

---

[1]) Schmidl. Hist. S. Jes. I. 362.
[2]) Monum Germ. paedag. II. Řád z roku s. 1560.
[3]) Jacob. Pontanus. Progymnasmat. I. 113.
[4]) Doklad jeden za jiné v arch. pražs. č. 991. 435. R. 1567.

II.

Officiálové a jich rozdíly.

První z officiálů neb officírů [1]) školských byl řiditel. Jméno mu dávali v staré době rector, rector scholae, rector puerorum,[2]) magister, mistr, školmistr;[3]) koncem XV. věku s humanismem vyskytuje se jméno ludimagister,[4]) ludipraeses, bylať škola latinská ludus literarius; stejným smyslem nalézáš jméno ludimoderator. Někdy vyskytne se „director" i šumné pojmenování gymnasiarcha.[5]) V Krakově slul počátkem věku XV. také senior.[6])

Po českém venkově však nade všecka jména mimo „správce školního" nejvíc zobecněl název „bakalář". Povědomoť, že bakalář je akademická hodnost, akademický grad, titul; ale tu je to ředitel školy.[7]) To sloučení titulu a úřadu školního zajisté vzniklo tím, že k úřadu ředitelskému nejhustěji dostávali se bakalářové. „Náš bakalář" říkali správci školnímu, ať byl bakalářem akademickým či nebyl. Mohl býti akademickou hodností i víc (na př. licenciátem) a přec jako správce školní slul bakalář. „Jan Rosacius licenciat bakalář odchází do Loun" (1576) tak psáno v knihách kutnohorských.[8])

Rektoru příslušela péče o vědecký i mravní prospěch školy, jež mu byla všecka svěřena. Ředitel starej se, prohlížej, zkoušej a schvaluj učení každé třídy a pokrok cvičení pozoruj.[9]) Tak čteme

---

[1]) „Oficíři" vyskytují se v trutnovských kopiálech. Museum zemsk. „Školmistr, kantor a jiní oficíři." R. 1609.

[2]) Emler. Reges. II. 406. 1275.

[3]) V Trutnově, v Hradci Jindř. a j.

[4]) Reichling; Murmellius. 76.

[5]) Gymnasiarcha cuttenbergenus Joh. Hubecius. Čáslavinus r. 1597. Arch. zem. Oekonom. 14. 27.

[6]) Wiezniewskiego Hist. liter. polskej. IV. 215.

[7]) Stejně tak v Němcích. Kaemel. Gesch. d. Schulwes. 129.

[8]) Výpis řed. Šimka.

[9]) „Ord. studior." tisk musej. Zoubkův překlad „Školní řád a zákony m. Petra Codicilla atd.

v řádě školním Kodicillově r. 1586; dle toho řádu byl tedy ludimoderator „prokuratorem“, „inspektorem“, „examinatorem“ a schvalovatelem všech prací a tedy i byl z nich odpovědným.

Byla-li škola vícetřídní, rektor učil v třídě nejvyšší; určoval ostatním officiálům, kde a čemu mají učiti. Nařizoval hodiny. Rozhodoval v domácích sporech mezi officiály; měl dbáti kázně officiálské i žákovské; ba jakožto prokurátor měl starati se i o to, aby chudým žákům stravy se dostávalo.

Že jeden řiditel měl dohleď nad dvěma školami v městě, o tom víme jen z Hory. Tu šepmistři r. 1595 snesli se na radu Zikmunda Kozla z Reyzntálu o nové organisaci svého pokleslého školství. Snesli se, „aby k tomu počtu správců školních, který předešle býval, ještě jeden přední nebo vrchní správce chován byl, a toho povinnost byla taková, aby, jsa vrchním správcem též školy, v ní přední lekcí četl a obojí školu i správce její pod svou správou jmaje v dobrém řádu a regimentu držel.“[1]) Zvolili mistra Augustina Lukana Svidnického za vrchního správce († 1597); po jeho smrti roku 1598 zvolen mistr Vavřinec Sarkander Falkenberský a s ním šepmistři i s radou děkana Melissea Krtského opět sjednali, aby u Vysokého kostela jeden „vrchní správce byl, kterýž by na obecní školy náležitý pozor měl, v nich jak správce taktéž i mládež školní v dobrém řádu a kázni, aby obojí povinnost svou pilně a snažně konali, držel.“[2])

Co dosavad vylíčeno, tím povinnost správce školního není vyčerpána. Míval od jakživa povinnosti chrámové. V době předhusitské — r. 1374 — čteme o povinnosti rektora školního v Jaroměři: „Správce školy povinen bude každodenně jednu mši zpívati a nešpory, o dnech svátečních matutinum . . Každého pátku nešpory se žáky v kostele klášterním a každé soboty mši“ . . .[3]) V době husitské čteme v povinnostech rektora v Bydžově (asi r. 1501) tuto nejprvnější: „Každý večer (rektor) má na farhof jíti a otázati se faráře, o čem zítra má mše držána býti.“[4]) — A takž to zůstávalo i v době protestantské, kdy již nešlo o mši, než o jiné pobožnosti buď každodenní buď jen nedělské, při nichž všecka škola musila účinkovati. V stati o důchodech poznáme, že se rektorové nechtěli a nemohli zbaviti povinností kostelních. Souviselyť s nimi některé příjmy, zvlášť vítaný důchod funerálný.

Povinnosti chrámové nebyly jen ve zpěvech a v hudbě, bývaly někde až podivně rozmanity. V Dvoře Králové podle řádu školského z r. 1500 rektoru školnímu náležela „práce, což sie pečení

---

[1]) Nováček. Listář škol. kutnoh. 57.
[2]) Progr. reálky kutnoh. 1876. J. Zach. Úplněji a správněji Nováček v Listáři. 59.
[3]) Knapp. Paměti Jaroměře. 13.
[4]) Lib. memorab. č. 1. u obce Bydžov. fol. 1.

voplatków dotýče.“ [1]) Toto rektorovo zaměstknání mimoškolské jest vzácné a časem zmizelo; kněží si pekli oplatky sami.

Divná povinnost rektorova, jež souvisí s chrámem, bylo zvonictví. Je to povinnost prastará a v staré době zvonická práce nebyla vzdělanému člověku na hanbu; i klerikové se o ni hlásili. Známeť z r. 1397 z Hradce Králové smlouvu faráře s obcí, že bude za zvoníka volen klerik, jejž měšťané praesentují, a farář vyvolí. [2]) Proto nic podivného není, jest-li r. 1373 v Budějovicích magister scholae zároveň campanator. [3]) Také r. 1379 připomíná se Jiří ze Smolnice, rector scolarum et campanarius. [4]) Rožmberské stipendium v škole třeboňské z r. 1380 také ukládá učiteli povinnost zvoniti; [5]) z pozdějších let budiž uvedeno, že bydžovský rektor dle memorialu asi z r. 1501 byl povinnovat „v úroční dni slavně k nešporu zvoniti, k jitřní a též při jiných větších slavnostech.“ [6]) V Slavkově báňském byl učitel povinen zvoniti i k jarmarku. [7])

Rektorův povinnost zvonická nebyla sic všude, ale udržela se dlouho, patrno, že k vůli důchodu; rektor povinen byl zvoněním, studenti, když byla potřeba, zazvonili sami, a rektor bral důchod z té práce. Když i povinnost přestala, v onom důchodě zůstala po ní neklamná stopa. Tak na příklad dle zprávy z r. 1457 rektor školní v Ivančicích měl právo bráti peníz za zvonění (expulsales), ale polovici dávati povinen zvoníkovi, jemuž nad to ještě žáčky ze školy k zvonění posílati zavázán. To tuším nelze vyložiti jináč nežli, že před tím všecko zvonictví bylo rektorovo. [8]) Nápodobně v Prostějově nevyložíš právo rektorovo na plat od zvonění (r. 1580) jináč. [9]) Také v Poděbradech že roku 1564 platí zvoníka bakalář a ne farář, [10]) jest nám důkazem, že před časy věž poručena byla rektorovi všecka.

Kterak o tu pulsanturu Erazim Pardubský, správce školní v Bělé, tuze stál, to znáti z jeho listu, r. 1591 konšelům poslaného: [11]) „Co se tkne zvonu velikého, jsa kolikrát nabádán od pana faráře, když ním má zvoněno býti, že se zanedbává; jestli možné, poněvadž prve to bylo, že správcové školní takový zvon s jinými zvony pod správou svou měli, žádám toho také užiti a kdy toho potřeba, že zvoněno býti má, toho nezanedbávati připovídám.“

---

[1]) Rukop. v Mus. zemsk. Kn. pamět. králov.-hrad. fol 32.
[2]) Lib. erection. XIII 78.
[3]) Arch. mus. pergam. listin. 4. dubn. 1373.
[4]) Lieber visitat. ab anno 1379 pag. 63 a. Výpis spisovatele a fař. P. Štědrého.
[5]) Borový. Lib. erect. II. 172.
[6]) Lib. memor. č. 1. u obce Bydžov.
[7]) Wolkan. Gesch. d. Liter. 70.
[8]) Z knih ivanč. vypsal a sděluje dr. J. Novák.
[9]) Z prostěj. knihy č. 48. týž dr. Novák.
[10]) Spor o to. Arch. arcib. opis v arch. zemsk.
[11]) Arch. mus. listin. z Bělé.

Naproti tomu zase Baltasar Parlagius Slovák r. 1602 do Králové Dvora nechtěl za rektora jíti, zvěděv, „že tam práce zvonická jest, a za tou příčinou žákovstvo se tam nedrží.“ Je zajímavo, kterak na tu resignaci Parlagiovu a tím nepřímo i na onu pulsanturu hleděl universitní rektor, mistr Bystřický z Bochova. Psal knězi Havlu Terrigenovi Slanskému, děkanu mladoboleslavskému, hněvivě, že jsou ti kandidáti správcovství školního rozmazaní, nestydatí; do Dvora že bývali posíláni učení mužové a dlouhý čas že se tam zdržovali jako bakaláři, až potom gradu mistrovského nabyvše i do kolleje, do universí za professory se dostávali, „tento pak homuncio, pidimužíček, chtěl by hned lítati, an mu ještě křídla nezrostla.“ [1]) Nebyla tedy pulsantura ani počátkem XVII. věku urážlivá věc, naopak urazil, kdo se jí pyšně vyhnul.

Od zvonů nedaleko k hodinám; v Polici rektoru školnímu náleželo také spravovati městské hodiny.[2]) Ale to úloha vzácná; obyčejně k hodinám zámečník byl.

Ještě o jedné důležité povinnosti rektorské nutno položiti slovo. Bylo to obecní písařství, notariát. Že písařství v staré době spojováno s učitelstvím, toho patrná příčina ta, že psáti a koncipovati bylo umění, které v obci dovedl nejlépe školní mistr. Obojí zaměstknání zajisté se v starých prostých dobách k sobě výborně hodila. Nebylo tak jen u nás. Také v Němcích a jinde všude. [3]) Když dlením doby vzdělání se šířilo, zvlášť pak v městech větších když byla agenda písařská vzrostla měrou velikou, nastalo nutné dělení práce; rektor školní již nemohl spolu býti písařem městským; městský notarius, stav se duší městské autonomie a nejkompetentnějším znalcem práva, měl psaní všelikterakého do syta, a rektor větší školy městské měl, chtěje býti práv, se svou školou také dost práce. Do konce XVI. století (i potom) zůstávalo písařství s rektorstvím spojeno již jen v obcích malých.

Zpráv o rektorství spojeném s městským písařstvím jest drahně. Vybéřeme některé na dotvrzenou hořejších slov. V Německém Brodě byl r. 1289 Sifridus „notarius et rector;“[4]) v Jihlavě stejně r. 1288. [5]) V XIV. století kdys Žatečtí udělují na rok svému rektorovi školnímu a spolu notariovi Johannesovi za jeho pilnost právo šenkovati pivo, víno a medovinu. [6]) Ten měl tedy ještě víc starostí na sobě nežli úřad učitelský a písařský; ale snad na šenk zjednal sobě šenkéře nájemného. Král Václav IV. dovoluje r. 1404 Janovi ze Sitboře (Šitboře), školnímu mistru a písaři města Žateckého, aby v čas svobodného trhu týdenního masného on i jeho potomci vybírali po

---

[1]) Oekonom. č. 17. Arch. zemsk. 51. U Dvorského v Pamět. str. 111.
[2]) Tomek. Police. 78.
[3]) Kriegk. D deut. Bürgerth. II. 80.
[4]) Emler. Regest. II. 319 Čelakovský Codex. privil. II. 108.;
[5]) Boček. Cod. dipl. IV. 344.
[6]) Schlesinger dle formulář. v Mittheil. XXVII. 32.

groši, jenom ne od mistrů řeznických v krámech.[1]) V Bydžově uvádí se r. 1367 Mladota „rector et notarius", jemuž jsou role, louky a dvůr, a v témž městě ještě r. 1404 připomíná se Vavřinec, správce školy a písař, který má dům, sladovny, ženu a děti.[2]) V Lounech uvádí se r. 1380 Jan rektor školní a zároveň písař městský.[3]) Také v Budějovicích býval kdys před r. 1373 mistr Fridericus scolarum rector atque notarius civitatis.[4]) V Opavě jest r. 1417 Matyáš rektorem škol a spolu do r. 1420 písařem. Po něm ještě nejeden rektor byl městským i zemským písařem na Opavsku.[5]) V Berouně ještě v XVI. věku rektorství spojováno s písařstvím. R. 1510 praví se v městské knize,[6]) že umřel Thomas bakalář a písař náš. Týž Berounští r. 1517 platí bakaláři školnímu kopu grošů „služby písařské, když přijel s vosadními svatovojtěšskými." Snad již to byla jen jednotlivá služba písařská a nikoli stálý úřad.[7]) Na Kaňku u Hory rektor písařoval kdo ví jak dlouho do XVI. věku. R. 1524 Kaňkovští vysílají posla pro bakaláře až do Hradce(!), aby přišel a pomohl, že mají dělati počty, a rektor jejich že se rozstonal.[8]) V Liberci, odkudž jest o škole první zpráva teprv z r. 1544, býval prý učitel písařem po léta.[9]) Zvláštní úřad písařský měl rektor školní v Děčíně. Dle zprávy z r. 1560 musil hlídati sklady na Labi a zapisovati cla.[10]) V Kasejovicích uvádí se r. 1574 Jiří Plesnensis, správce školy a písař; v létech 1607—1627 sloužil tu Jiří Nigrýn Pelhřimovský, jenž byl za všecken čas rektorem i písařem.[11]) Konšelé v Slavkově poručili učiteli r. 1599, aby psával matriku umrlých;[12]) v Lomnici nad Popelkou byl r. 1578 rektor Václav Lyský zároveň písařem radním i ředitelem kůru literáckého.[13]) Jan Pšenička, správce školy v Bystřici, píše Kutnohorským r. 1592, jaké měl příjmy u školy a dokládá: „K tomu držel jsem písařství v městečku, tak že mi vždycky peníz přišel."[14]) V Kinšperku (Königsberg) jest na samém konci století r. 1595 rektor písařem městským,[15]) a v Mýtě bylo školní

---

[1]) Čelakovský. Privil II. 986. U Tadry (Soud. akta IV. 310) zove se rektor ten písařem veřejným.

[2]) Honza. Progr. gymn. v Bydžově. 1897. 13.

[3]) Merz. Učit. Noviny. 1885. 348.

[4]) Mus. arch. list. pergam.

[5]) Věstník Matice Opav. 1892. 2. 15. Prasek.

[6]) Kniha počtů v arch. beroun. z r. 1508. Thomas baccalaureus et notarius noster moritur.

[7]) Seydl v kronice své (rukop. musej. z r. 1828) uvádí spojené oba úřady v Berouně ještě při r. 1549.

[8]) Kn. kaňkovsk. při r. 1524.

[9]) Hallwich. Reichenbg. 75.

[10]) Wolkan. Gesch. d. Literat. 70.

[11]) Siblík. Čas. Přát. Starož. V. 101.

[12]) Horčička. Die Lateinschul. in Schlaggenwald 22.

[13]) Fučík. Časop. Přát. Starož. VII. 16.

[14]) Arch. kutnoh. č. 4573. Opis v arch. zemsk.

[15]) Arch. zemsk. Opisy z arcib.

správcovství spojeno s písařstvím ještě r. 1610, ale učitel Jiří Topolčanus již se mu vyhýbal. [1]) V posléze i na Vyšehradě Havel Patian Pražský podpisuje se rektor školní a písař radní dokonce ještě r. 1618. [2])

Toho vyčítání budiž konec. Zajisté patrno, že v některých malých městech a osadách rektorové písařovali po všechny doby, a jsou příklady, že v zastrčených koutech naší vlasti leckde učitel po ten den vede písemné všecky práce. V městech větších, nevím, aby od poloviny XVI. století nebyla práce rozdělena všude.

K rektorátu předních škol hledáni bývali mistři, v universí graduovaní. Ti byli škole kde které a městu na pochlubu. Již tím, že měšťané mohli si držeti mistra, soudilo se, že škola městská z lepších. V nebytí mistrů stačiti musil bakalář. Těch bylo nejvíc. Vzácnější případ z nouze jest, kde rektorát svěřili holému studentovi pražské university, jakož toho příklad Bartoloměj Petrides Nymburčan, „alumnus" učení Pražského, jenž zove se rektorem u sv. Barbory v Hoře r. 1576, [3]) nebo mládenec artium studiosus Jan Dikastus (syn farářův), jenž poslán r. 1602 do Mělníka za bakaláře, [4]) a konečně philosophiae candidatus Ciprian Kozel z Peclinovce, jenž od sv. Jiří dostal se za „direktora" k sv. Barboře do Hory. [5])

Pomocníci rektorovi (collaboratores) vyskytují se společným jménem synergae, praeceptores, coadjutores, classium moderatores, mládenci. Lze je děliti ve vyšší a prostější. Dělidlem jest akademické vzdělání. Kdo je měl, byť ve škole měl službu nejnižší, pokládal se za lepšího nežli ten, jenž o universí nezavadil.

Jináče vyskytuje se k jednotlivým pomocným úřadům učitelským jmen všelikých hromada, a poněvadž nebývalo v školství starodávném vlastně nižádného systému pevného, nebude lze přesně odděliti od sebe všecky všudy pomocnické úřady školské, jež tají se v těchto jménech: Konrektor, kollega, kantor, praecentor, sukcentor, quintus neb infimus, kustoš, auditor, lokát neb lokator, kaleš, paedagog.

Začneme od konrektora. Již u toho nelze pevně ohraditi a vysvětliti činnost; musí chtíc nechtíc k výkladu přibrán býti následující úřad učitelský, jemuž jméno kollega (koleka v řeči obecné). Druhý učitel gymnasijní školy městské slul vůbec kollega; byla-li škola hojná a z předních, najato víc kollegů, v tom případě by se jméno „kollegů" pojmem krylo s nynějším jménem professora

---

[1]) Arch. univ. A. 13 b. 467.

[2]) Manuál vyšehradský v Ouvalech v soukr. držení.

[3]) Arch. hor. č. 2665. Z výpisů Šimkových. Tento Petrides rok potom již jest bakalářem. Nováček. Listář. 21.

[4]) Arch. zemsk. Oekonom. 17. 55.

[5]) Arch. univ. A. 14. a 409.

gymnasijního,[1]) totiž potud, že nynější professor středoškolský a bývalý „koleka“ mají akademickou přípravu. Jináč, kde bývalo kollegů víc, byly mezi nimi stupně; jednomu říkáno „první kollega“, ten po něm byl „druhý kollega.“ Víc nad tři jich sotva kde bývalo. A teď lze vrátiti se ke konrektorovi. „První kollega“ měl někdy pro čest jméno konrektora. Konrektor, druhý rektor, hypodidaskalos, subdidascalus,[2]) supremus[3]) a „první kollega“ nebo „podmistří“[4]) všecko jedno jsou.

Podmistří učíval v třídě druhé (od hora počínajíc); tedy pořád ještě byl při učení vyšším. „Kollega druhý“ měl pak třídu třetí na péči. Ten stupeň podmisterský mezi učiteli nejspíš vznikl tím, když na znamenitou školu poslán z university za kollegu bakalář graduovaný, který jinde mohl býti pro svou akademickou hodnost rektorem, že na oslazenou dán mu onen titul na rozdíl druhých kollegů. Jináč býval obyčejný kollega absolvovaný student universitní, jenž chystal se k dosažení akademického gradu bakalářského. Těch škol, kamž posíláni graduovaní bakalářové dva najednou, aby byl jeden druhému představen, není právě mnoho; ob čas jakoby náhodou vyskytne se některá (r. 1558 na př. i plzeňská, jež poručena Janovi bakaláři a Blažejovi bakaláři),[5]) častěji kutnohorská. Jěště r. 1621 pražský rektor universitní posílá sem dva bakaláře, jednoho (Václ. Veverina z Granichfeldu) za „konrektora“ a druhého bakaláře (Šimona Didakta) za kollegu.[6]) Kutnohorští, majíce dvě školy latinské v městě, povyšovali sami kollegy na vyšší stupně z jedné školy do druhé. Ovšem s vědomím universitního rektora, jenž je r. 1612 za to i pochválil. Psaltě jim tehda mistr Jan Kampanus Vodňanský, kterak má zvláštní zalíbení nad tím, že se starají, „aby ti, kteří v menších povinnostech při mládeži pilně pracovali, jako per gradus vejše se dostávati mohli.“[7])

Kde bylo kollegů víc, rozdělili se o učení a vedení vyšších tříd. Kromě toho připadlo každému lecco jiného k práci, o čem se byli s rektorem dohodli. Na příklad konrektor v Slavkově (r. 1618) byl povinen vedle učení ve své třídě propracovati se všemi žáky kate-

---

[1]) Jméno „professor“ náleželo jen učitelům universitním. Dvorský v Pamětech o škol. č. 400. sic uvádí v regestu, že Bacháček rektor universitní dosadil r. 1606 k sv. Jindřichu (v Praze) Ambrosia Hosticena „za professora“. Při pozorlivějším čtení však se pozná, že se slovo professor týče se jiné osoby, která tehdáž skutečně volena byla za professora do university, a že se tudíž Dvorský zmýlil.

[2]) To jméno v krumlovské škole. Arch. tamějš. I. 3. S. α 1. f.

[3]) V Slavkově (Schlaggenwald), kdež to pojmenování vzali ze saských školních řádů. Viz Vormbaum. Die evang. Schulordn. I. 254.

[4]) To jméno bylo v Česk. Brodě obvyklo. Nejstarší kniha tamějš. arch. fol. 30. r. 1435. Výpis redakt. Miškovského.

[5]) Arch. plzeň. konš. protok. č. 19. 224.

[6]) Arch. univ. Missiv. rectorat 14. A. b. 867.

[7]) Nováček. Listář kutnoh. 119.

chismus, dbáti, aby chodili na kázání, pečovati o chudé studenty. [1]) V Kutné Hoře byl (r. 1612) „přední kollega“ školy vysokokostelské zároveň správcem kůru. [2])

Ocitla-li se škola náhle bez správce předního (rektora nebo bakaláře) mohl nastoupiti správu z nouze i kollega, ale zůstal kollegou, neříkali mu rektor. Příklad z pražské školy svatomartinské z r. 1622. Členové záduší svatomartinského „přijímali za správce a hospodáře domu školního pana kolleku nic jináče, jako kdy se řídili bakalářem . . . plat má bráti jako bakalář.“ [3]) V tom případě „koleka“ a „bakalář“ jsou úřady dosti určité: bakalář jest správce školy, koleka učitel druhý.

K učitelům nižšího řádu náležel kantor a jeho pomocník sukcentor (subkantor, lid říkal také suksantor). Naproti sukcentoru slul onen první také praecentor. Kantor a sukcentor při škole jsou názviska a úřady starodávné. Jsou již v době, kdy všecko školství měli v rukou kněží; již r. 1364 uvádí se jáhen Václav, sukcentor v Slaném, že miloval Manětu a pak nechav školy že stal se farářem. [4])

Kantor učíval hudební theorii i praksi. Sukcentor pomáhal. Učili zpěvu chorálnímu i figuralnému, jenž provozován v chrámě. Kantor byl obyčejně správcem kůru kostelního; tu mu býval podřízen varhaník. [5]) Kantorem škola souvisela s chrámem nejvíc, nejtužeji, a to od prvních dob do nejposlednějších a při všech jakýchkoli proměnách náboženských; vždy tu byl farář, jenž kantora měl příčinou kostelních zpěvů sobě uvázaného, ba podřízeného.

Ve škole učíval kantor a sukcentor vedle svého hudebního povolání ještě také začátkům literním, učil psáti „první trhy“. Byl-li vzdělanější, rektor přikázal mu někdy lekce i ve vyšší třídě. Ale jináč vždy chtívalo se od kantora a jeho pomocníka sukcentora, aby rozuměl hudbě a sám byl dobrý musicus vocalis. Kde zachovala se nějaká instrukce kantorská, vždy se v ní klade váha jen na chrámové povinnosti Bývalo tak i za hranicí všude. Máme před rukama řád vídeňské školy svatoštěpánské z r. 1460 [6]) — tedy z nejstarších — a tu sic ukládá se kantorovi a subkantorovi, aby pomáhali učiti čísti, aby s žáčky malými také deklinovali, ale všecko ostatní obšírné nařizování týče se zpěvů na zpěvnicích, gradualech a žaltářích; zevrubně předepsáno, aby učil kantor antifonám, sekvencím (při mši), aby cvičil cantum gregorianum, cantum figurativum; i nejmenší chlapce aby učil veršíkům zpěvným.

---

[1]) Horčička. Die Lateinschul. in Schlaggenwald. 8.
[2]) Nováček. Listář kutnohor. škol. 118.
[3]) Kniha záduší sv. Martin. v arch. pražs.
[4]) Zoubek. Č. Č. Mus. 1880. 461. Staré kantory a sukcentory hledej v Tadrových Soud. Akt. kons. (IV. 310.) Sukcentor Drahoslav v Žatci.
[5]) Příklad a doklad v list. kouřims. v Mus. z r. 1568.
[6]) Hormayr. Gesch. Wien. V. CLXXXVII.

A to, co tu o práci kantorů ve škole vídeňské, ozývá se stejně víc než sto let potom v kantorské instrukci protestantské školy jaroměřské: „Kantor mimo jinou příslušející práci svou povinen bude každého týhodne . . . též k každému svátku . . . cantum, totiž responsorium a antifonu, a což víc k tomu náleží, notovati a tomu pacholátka zpívat učiti; též také každého týhodne jedné mutetě dobře in cantu figurativo vynaučiti.“ [1]) V plzeňských instrukcích učitelských XVI. století kantorovi ukládá se, aby měl denně před odpoledním vyučováním nejméně hodinu zpěvného učení obecného (publice), tedy ne aby volal k pulpitu pouze některé žáky, což děje se při učení soukromém, ale aby zpíval se všemi toho schopnými. Privatim kantor ať učí při nešpoře; v čas nechť píše na tabuli responsoře, které v sobotu nacvičí. [2])

S ustanovením takovým a podobnými shledáme se na jiných místech příslušných ještě. Řád Kodicillův (1586) káže obecně, aby první kantor nebo praecentor, vykonaje práci svou ve třídě a v chrámě, v ustanovených dobách před svátky a slavnostmi psával správně a krásně na tabuli responsorie, antifony a jiná zpívání církevní. Sukcentor kromě prací jiných aby psal, když mu rektor nařídí, správně a uměle žalmy, zpěvy, píseň nebo modlitbu a žáky v tom cvičil, když hotov jest praecentor se svým cvičením hudebním.

Řídil-li kantor nedělní kruchtu, sukcentor zpíval s žáky v kostele den co den. Někde se shodli o jiný pořádek, jakž na svém místě se položí. Dobrými kantory ke cti přicházela také sama škola. Že chrudimská škola pověst mívala jakožto „melicum Chrudae theatrum“, tu slávu způsobili jí dobří kantoři. [3]) Když r. 1601 na svých gruntech v Dobravici pan Henyk z Valdštejna chtěl vyzdvihnouti školu „svobodného umění“, přál sobě míti v té škole jen a jen kantory. Dva tenoristy již někde shledal a o vrchního správce té školy psal do Prahy kněz Martin Dentulin z Turtelštejna jménem páně těmito význačnými slovy, že totiž chce „předního officiála, který by kantor a basista dobrý byl a který by, nad jinými dvěma přednost maje, kůr kostelní náležitou muzikou dobře spravoval.“ [4]) Chtěl prý takového člověka hledat v kolleji jesuitské, ale kněz Martin Dentulin ho s toho srazil. Tedy i rektor školní měl tu býti spíš kantorem než učitelem!

Jako jiní officiálové školní i kantor mohl míti vedlejší zaměstnání, jež se k jeho úřadu učitelskému hodilo či také nehodilo. V Trutnově na př. byl kantor spolu varhaníkem (1591). [5])

---

[1]) Knapp. Paměti Jaroměř. 73.
[2]) „Leges scholar. officialium.“ Bez datum. Opis z plzeňsk. archivu půjčil mi dr. Jan Novák.
[3]) Rybička. Č. Č. Mus. 1849. 96.
[4]) Arch. zemsk. Oeconom. č. 18. 108.
[5]) Hüttel. Chronik v. Trautenau. 310.

Celkem lze kantory a sukcentory pokládati za lidi literně málo vzdělané. Ale za pravidlo vyhlašovati se to nesmí. Nalezneš dost školních správců, ba i universitní professory, že začali svou školskou dráhu od sukcentorství, ba od úřadu ještě nižšího. Není zajisté bez platného významu, posílá-li universita r. 1611 do školy sv. Václava na Nové Město Jana Kvetonia Královéhradeckého za „kollegu anebo kantora“, a stejně tak, jde-li Jan Sudlicius Miličinus (Sudlice Milčinský) rok potom do školy svatomichalské za „kollegu aneb kantora“. [1]) Najdeš kantory a sukcentory mezi veršotepci, jichž humanistická doba XVI. věku naplodila vůbec drahně a ve všech stavech; připomínáme jen pro příklad sukcentora nymburského Jana Soběvolného Žluticana, jenž r. 1604 spolu s jinými píše básně „Consolatoria“ děkanu Eliáši Šudovi, když mu umřel syn. [2]) Kantor svatoklimentský v Novém Městě Pražském Václav Rameš (1599) byl dokonce i bakalář graduovaný a psal historii. [3]) Ba Pešík ze Všechlap, r. 1400 sukcentor u sv. Jiljí v Praze, byl mistr. [4]) Nejednoho kantora a sukcentora najdeš, že složiv kantorství stal se knězem. Za doklad buď uveden zatím jen Matěj, kantor v Nymburce, jenž r. 1556 chtěl státi se v témž městě kaplanem. [5]) Kutnohorští téhož roku (1556) penězi zakládají sukcentora Petra od sv. Barbory, aby v cizině došel kněžství. [6])

Neuměl-li kantor nebo jeho pomocník latině zhola nic, ovšem snadno mohl míti u žáků postavení nepříjemné. Posmívali se mu, jakož víme doklad ze Slavkova. [7])

Byli-li rektorové škol a kollegové obyčejně mladí mužové, najdeš mezi kantory a sukcentory všecky lidské věky; oněm totiž školní zaměstnání bývalo průchodištěm k jinému stálejšímu, zištnějšímu, proto nesestárnuli v úřadě snadno; kantor však, nemoha se snadno dostati ze školy jinam do světa, nejeden na škole sestárnul. Onino se nesměli ženiti, proto snažili se pryč; kantorům v ženitbě nepřekáženo, aspoň ne tuze, proto zůstávali. Některý začal kantorovati brzo. Čtemeť na příklad o jednom sukcentorovi pražském v knize svědectví jedenkráte „ten suksantor“ a po druhé „ten žák“. [8]) Byl obecenstvu tedy onen sukcentor snad žáku podoben.

Býval-li rektor a kollega dosazován ke škole z universitní pravomoci, kantora a sukcentora zjednávalo sobě město nebo správce

---

[1]) Arch. univ. A. 13. b. 195. 190. Za rektora byl do oné školy poslán tehdáž Adam Trajanus Benešovský; do této Ambrož Renčovský Pragenus.

[2]) Mus. 49. C. 15.

[3]) Jireček. Rukov. Literat. II. 162.

[4]) Erection. XIII. fol. 39. Opisy v archiv. pražs.

[5]) Kopiál nymburský z těch let. Fol. 247.

[6]) Kn. smluv. v arch. kutnoh. z r. 1544. Opis v arch. zemsk. Půjčují mu 5 kop českých, a když mu Bůh pomůže k tomu kněžství, aby pak 3 léta tu sloužil za kaplana.

[7]) Horčička. Die Lateinsch. zu Schlaggenw. 11.

[8]) Arch. pražs. č. 1066. 340.

školní sám. Leč o těch věcech nutno obšírněji položiti na příhodnějším místě. Také pro celkový pojem stůj tu zatím jen poznámka, že kantorové nikterak nechtěli býti universitě pražské poddáni, nechtívali na ní záviseti. Když rektoroval mistr Bacháček z Nauměřic, jenž snažil se o školské reformy, vzplanul o závislost kantorů tuhý boj, a kantorům vyčítány všecky hříchy.

Majíce dále vypočítávati a rozlišovati učitele ještě nižší, nežli býval kantor a subkantor, přicházíme k zjevu, jenž starodávné škole dával ráz, nám však dnes cizí. Totiž, že nebývalo přesného ani přísného rozdílu mezi učitelem a žákem. Někteří žáci byli zároveň učiteli. Týž zrostlý žák, jenž v jedné hodině sedal na lekci u rektora, samostatně v jiné hodině a třídě učíval drobnější chlapce. Takž učitel „pátý čili infimus", jemuž bývalo jméno kustoš (custos), auditor, praeceptor, astant, kumpán, lokát, lokator, kaleš, notista, „spomocník" — a kdo ví, jaké jméno se v pramenech ještě najde — onen infimus druhdy byl samostatný nejnižší učitel, druhdy žák za učitele jen příležitostně vybraný.

Uvedená nejnižší místa učitelská vznikla na všecken způsob z nuzných poměrů školních, a žáci dospělejší byli takovými pomocníky učitelskými nejdřív. Nuznými poměry svrchu zmíněnými míníme jednak to, že při nepevnosti a nejistotě školy městské kde které, nebylo lze na stálo ustanoviti učitele třetího nercili pátého; kdo ví, bylo-li by ho již po půl létě potřebí. Kde byl na ten čas nutný, správce školní vybral si ho nejpohodlněji a nejlaciněji ze žactva. Ti žáci sami, pokud měli, platili magistru za učení a při tom byli žákům méně dospělým paedagogy. Druhá nuznost starodávných škol bývala v místnostech. Dvě tři classes i jejich pododdělení vpravovány do jedné síně, a tu nezbývalo, než aby rozličná místa při rozličném zaměstnání hlídal a řídil nějaký pomocník ať samostatný, ať žákovský, zajisté vždy aby bylo očí víc než méně. Tak bezpochyby vznikli lokáti, jichž jméno od locus (oddíl) ve škole, vznikl astant učiteli k ruce (adstare), kustoš, jenž pomáhal hlídat chlapce (custos) a menší pacholata v recitací vyslýchal,[1]) odkudž jméno mu auditor. Těm učitelovým pomocníkům z prostředka žákovského vyskytuje se ještě v XIV. a v XV. věku jméno školních tovaryšů, socii.[2])

Časem jméno socii, tovaryši, v tom starém smyslu mizí; vyskytne-li se pak v některých školních řádech XVI. století v Němcích jméno gesellen nebo socii, to již míní se tu všickni kollegové na téže škole, všickni tovaryši rektorovi.[3]) Zatím obvykla jednotlivým pomocníkům jména svrchu psaná, která však přecházela i na nižší učitele, kteří nebyli žáky zároveň.

---

[1]) Arch. louns. I. E. 34. Výpis Merzův.

[2]) Monum. Germ. paedag. I. XXIX.

[3]) Vormbaum. Die evang. Schulordnungen. I. 226. Na př. v řádě brandeburském z r. 1573.

Jméno locatus snad již od nejstarší doby tu a tam přenášeno na pomocníka školského vůbec, i když nebyl ze studentů vybrán. Přenášeno jméno to na učitele, který jindy a jinde měl jméno význačnější než lokát. Platí-li se v Chebě r. 1350 rektoru a lokátovi, toť zajisté byl tu locatus podučitel tak samostatný jako kollega.[1]) Ve vídeňské škole u sv. Štěpána koncem XV. věku jsou pod školním mistrem „drey obrist locaten“, z nichž jeden měl vésti a opravovati největší žáky, druhý žáky prostřední, třetí nejmenší; a těm třem lokátům měli k ruce dáni býti pomocníci ze studentů, kteří sluli též lokáti; vodili chlapce do školy někteří z nich a sedali při svých svěřencích. Tuť zajisté byli onino vrchní lokáti právě tolik jako jiní samostatní officiálové a třídní učitelé. V téže škole vídeňské mívala v síni každá „lokacie“ ještě svého kustoše.[2])

To jisto, že lokát byl učitel lacinější a nehotový. Luther o lokátech hovoří jako o bacchantech a oslích, kterých sobě obce najímají, aby nemusily platiti učitele pořádného, ale dražšího.[3])

Také u nás osoby a jména zastupovala se. V řádě kutnohorském z r. 1598 jeví se lokát stejný se sukcentorem. Čtemeť tu, aby sobě správce školní zjednal tři sukcentory, z nich jeden aby se lokator na rozdíl jiných jmenoval a jeho obzvláštní povinnost aby byla, menší hochy dobře a pěkně latinsky a česky psáti učiti.[4]) V řádě královédvorském z r. 1500 kustoš zastupuje v nouzi kantora. Čtemeť: „Purkmistr a konšelé povolili jsmy rectorovi, aby sobě pomocníka hodného, kterýžby v kostele i v škole ouřadu svému cantorskému poctivě živ jsa dosti činil, zjednal“... „kdyžby koli cantora nebylo, neb by dosti neučinil, ten peníz sobotní hned má odjat býti, a rector, jak prve bylo, custoše maje, kůr i školu slušně má spravovati.“ [5])

Ale obyčejně byl kustoš hlídač a správce dítek nejmenších. Kustošství byla první služba učitelská tomu, kdo nucen byl začínati od nejníže. Začal tak věhlasný mistr Martin Bacháček z Nauměřic. Čtemeť v Postille Dikastově: „Škola města Žatče mistra Martina, když z Wittenberka šlakem poražený přišel, chovala, až ho za kustoše dítek, potom za sukcentora přijala a také za druhého svého správce.“ [6]) Z této zprávy mimoděk patrno, že i kustoš dítek školních mohl býti mládenec dobře vzdělaný i cizí universitou honěný. Kustoš nemusil býti vždy a všude nejmladší človíček učitelský. V Lounech kustoš Procházka z Polné byl usedlejší muž, jehož

---

[1]) Anzeiger f. Kund. d. deut. Vorzeit. 1881. 174.
[2]) Hormayr. Gesch. Wien. V. CLXXIX—CLXXXII.
[3]) Monum. German. paed. I. XLIV.
[4]) Zach. Progr. real. 1876. 7. Nováček. Listář škol. kutn. 59. Tu nutno bude „lector“ zaměniti slovem locator.
[5]) Arch. mus. Rukop. královédvor. 32.
[6]) Postilla. 317.

hlavním zaměstknáním bylo varhanictví a kustošstvím se jen tak přiživoval.[1])

V řádě Kodicillově (1586) zovou se kustošové „auditory" (auditores, quos custodes vocant). V tom jméně tají se, jakož i z mnohých jiných řádů školních vysvítá, jedna z předních úloh kustošových, totiž ta, že vyslýchal, zkoumal naučené lekce, ať žáčků sobě svěřených, ať žáků, kteří náleželi pod metlu učitelů vyšších. Jméno auditor zcela rovnoprávně zaměňuje se jménem kustoš, třebatě znamenalo jedinou funkci kustošovu. Na příklad v krumlovské škole střídavě čítáš jednou o tom, po druhé o onom. Na téže škole ostatně bylo dělení práce ještě o jednoho učitele větší než jinde. Říkali mu jednou notista, jindy ingrossator. Plat měl někdy jako kustoš, jindy o málo větší. Co notoval a zapisoval, lze jen hádati.[2])

Druhdy nacházíš mezi nejnižším pomocným učitelstvem „kumpány". Kumpány znal dobře již v XV. stol. Paleček, blázen Jiřího krále; zove je „veliké trulanty mocné".[3]) Jemu jsou to tedy mladíci velicí a nedovzdělaní. Ale začasté shledáváš, že jméno kumpánů dává se učitelům pomocným, kteří jinde zovou se sukcentory nebo jináč. Na panství Světlovském si r. 1584 kněží ustanovili, aby „v školách držáni byli za rektory, kantory a kumpány mládenci učení".[4]) Tu tedy kumpán učený mládenec jako kantor a rektor.

Dosti zhusta jsou míněni kumpáné jakožto kollegové rektorovi. Toho příklad v Třeboni. Tu r. 1567 rektor „s kumpány" pryč odešel od školy, rektor „s kumpány" se smlouvá o kostelní službu, r. 1606 uvádí se, kolik platu má mimo rektora a kantora, první, druhý, třetí a čtvrtý kumpán, aniž plat prvního kumpána valně liší se od platu kantorova.[5]) V tom případě jméno kumpán by mělo význam nejširší.

Pravá úloha kumpánů jakožto dohližitelův, zdá se, byla péče o zpěváky. V školních účtech krumlovských bývají totiž kumpáni pravidelně jmenováni se zpěváky pospolu.[6])

Nejhustěji kumpáni bývají v pramenech jmenováni vedle učitelů a mimo ně. Na příklad v prostějovském školním řádě provázejí dražší pohřeb učitelé (officiálové), k chudšímu jde „kumpanstvo" samo bez officiálův.[7]) V takových případech kumpáni jsou zajisté starší žáci, kteří konají dohledy a nepočítají se k učitelskému sboru.

Jako školy partikulární při farách nebývaly ústavy po všecken čas stejné ani stálé, rovně tak bylo s učitelstvem. Na téže škole

---

[1]) Kronika Mikšovicova. Opis Merzův v Lounech.
[2]) Arch. kruml. I. 3. S. α. 2 a. I. 35. α. 1 f.
[3]) Výbor Liter. II. 1346.
[4]) Univ. knih. rukop. II. D. 8. 554.
[5]) Výroč. zpráva gym. v Třeboni. 1893. Decker. 20. 21. 22.
[6]) Arch. krumlov. I. 3. S. α. 2 a.
[7]) Z prostěj. knihy. 48. Vypsal dr. J. Novák.

jednou jich víc, jindy méně, aniž bývá jim na téže škole vždy jméno stejné. Kolik kde mělo býti učitelů, o tom rozhodovala městská pokladnice a ochota i láska k „umění“. Někde si zvykli na školu trojtřídní, najímali si tedy učitele dva, tři; jinde některý rok najali si učitelů víc a podle nich teprv rozvrhli třídy.[1]) Farář Cikada od sv. Jindřicha v Praze (roku 1607) všeobecně uznává tři stupně v škole a chce k nim trojích učitelů. Praví: „Umělý a věrný praeceptor (rektor) aby (mládež) rychle v literním umění prospívala, na tré učedlníky své rozdělené mívá. Abecedářů sám neučí, než jinému prostějšímu sebe, aby od něho prvním začátkům se učili, je poručí. A kdyžby se dobře čísti naučili, znovu je odměšuje a trochu mládenci zběhlejšímu, aby hloub do studnice umění nahlédali, je odevzdává, tu pak, jakž se tužšího smyslu chápají, sám se v ně uvazuje a s nimi s dary od Boha sobě propůjčenými věrně se sděluje, mnohými věcmi mozků jich neturbuje; u takového magistra dlouho mládenec zůstávající v rozumu a umění se rozšiřuje.“ [2])

V staré době na mnoho žáků bývalo učitelů málo. V Zhořelci r. 1491 na 500—600 žáků vystačili čtyři bakaláři s kantorem.[3]) Když v Němcích po konsolidaci protestantského školství vyšší partikulární školy ustrnuly na pěti třídách, obyčejně zjednáváni k takové škole tři, čtyři učitelé. Protestanté němečtí, otevřevše v Praze svoje vyšší gymnasium r. 1611, zjednali k šesti třídám (skoro 200 žáků) „tres classium praeceptores“, tedy jen tři učitele.[4]) U nás na malé škole v Dvoře Králové do r. 1500 byl rektor a kustoš. Roku právě psaného purkmistr Václav Sochor a konšelé povolili, aby rektor zjednal si kantora, jakož svrchu dotčeno. Také při škole bydžovské okolo r. 1501 řeč jest jen o dvou učitelích. V Hradci Jindřichově do polou XVI. věku připomíná se správce školní, kantor a kustoš.[5]) V Rakovnice mívali učitele čtyři, rektora, kollegu, kantora a sukcentora. Při škole nejhojnější, šestitřídné, jakouž byla kutnohorská u Vysokého kostela, vedle ustanovení r. 1598 primu (t. j. nejvyšší classis) měl vésti rektor; druhá třída měla býti kollegova; třetí kantorova, čtvrtá prvního sukcentora, pátá lokatorova; šestou poslední i nejnižší měl spravovati druhý sukcentor.[6]) Tu tedy kolik klassí, tolik učitelů. V Lounech od r. 1568 do r. 1622 bývalo officiálů vždy pět. Nejnižšímu říkali „spomocník sukcentorův“.[7]) Na Krumlově ne-

---

[1]) Tak, jako čteme v řádě jenské školy r. 1573: „Caetus scholasticus in tres, quatuor aut quinque distinquatur classes pro numero collegarum.“ Ratio administrandi scholas triviales. Tisk z roku 1573 v univ. knih. sign. 3. D. 41.

[2]) Kázaní Václ. Cykady. 260.

[3]) Janssen. Gesch. d. d. Volk. I. 23.

[4]) Voigt. Acta Litter. II. 192.

[5]) Orth. Hradec. 54.

[6]) Nováček. Listář kutnoh. škol. 60.

[7]) Arch. louns. I. E. 37. Výpis p. Merze. Onen spomocník pomáhal jen vyslýchati recitací pacholat; byl to tedy auditor.

byla škola veliká, ale v druhé půli XVI. věku uvozuje se v ní přec šestero učitelů ve sboru: mistr, kantor, collaborator (collega), auditor (jindy kustoš), ingrossator (jindy notista.)

Tyto příklady zatím.

Na městských školách katolických bylo rozdělení učitelů stejné, jako jsme tu vylíčili o nekatolických officiálech. Ani na klerikálné škole nebývalo jináče. Na škole svatovítské býval pod dohledem kanovníka scholastika a děkana kapitulního „magister scholae" nebo ludirektor; byl tu pro výchovu scholárů k zpěvům chrámovým také kantor, jenž bez pochyby poddán byl zvláštnímu dohledu kanovníka „cantora". Ludirektor měl k ruce pro nižší třídu „kollegu" nebo bakaláře a kromě toho (r. 1562) připomínají se dva pomocníci „hypodidaskali", kterýmž na jiných školách jméno lokátů neb sociů, sukcentorů. [1]) R. 1602 uvádí se ze školy svatovítské učitel Jan Novák Opolský jménem kustoše školského. Týž kustoš s povolením a z rozkazu děkana a kapituly podnikal výpisy z knih erekčních. Byltě „publicus notarius"; [2]) měl tedy i vedlejší zaměstknání jako jiní officiálové jinde.

Řád školy kathedrálné v Olomouci, jakž ho pořídil r. 1562 neb 1563 biskup tamější Marek Khuen, [3]) žádal ke třem třídám rektora, jemuž měli býti synergy neb koadjutory bakalář, lokát a auditor. Rektor měl býti muž vážný, ani ne tak učený jako mravně bezúhonný; pomocníky měl si najímati sám. S prvním z nich, s bakalářem, měl střídati se v grammatické práci školy nejvyšší (třídy prvé); v druhých dvou třídách aby pracovali druzí dva také střídavě.

Na jesuitských školách mívali také rektora. Ale to nebyl jen správce gymnasia; byl to ředitel veškeré kolleje jesuitské, jež mohla míti v sobě (jako na př. v Praze) mimo gymnasium nebo studia inferiora i akademii neb universitu (studia superiora) a kromě toho ještě všeliké jiné ústavy vychovatelské, semináře a konvikty. Rektor býval jmenován z bratří řeholních od jenerála řádu, při čemž provinciál jistě měl své slovo. Když ti uznali složiti rektora s úřadu, poslechl podle povinnosti své řeholné. Rektor měl kromě jiných mnohých úloh i tu, aby, sám neuče, dohlížel nad studiemi v kolleji. Však k vědeckému řízení těch studií byl mu k ruce praefectus studiorum. A ten praefekt byl vlastně ředitel gymnasia. Ten byl generale rectoris instrumentum ad studia bene ordinanda. Ustanoven býval od provinciála. [4]) Bylo-li potřebí, mohli zřízeni býti praefektové

---

[1]) Borový. Akta consis. II. 340. Obdoba v Němcích, Kaemel. Gesch. d. d. Schu.wes. 123.

[2]) Arch. mus. kn. svědom. 31. G. 85.

[3]) Opis řádu získal a vytiskl J. Novák ve Věstníku Uč. Spol. (1898. XV.) Novák dí, že řád asi nestal se skutkem, ant biskup brzy umřel, a nástupce jeho volal jesuity.

[4]) Monum. Germ. paedag. V. 235. 350.

dva; jiný pro nižší gymnasium, jiný pro vyšší. Učitelé tříd gymnasijních mívali u jesuitů jméno praeceptorů, magistrů i professorů.

Aby bylo postavení těchto učitelů pochopeno, nutno na mysl přivésti výchovu členstva k bojovným účelům jesuitského řádu.

Novic, opatrně ze studentů vybraný, prvý rok svého noviciatu literně se neučil; cvičil se jen v mortifikaci, to jest jesuité snažili se v něm umrtvovati vůli a připraviti ho k poslušnosti, která nepřemítá, nemyslí o tom, proč rozkaz dán. V druhém roce noviciatu posílán nejeden kandidát do školy, aby učil katechismu. Tu již tedy byl učitelem. Po složení prostých slibů dán mladistvý socius na studia humanitní, filologická, v kterých pobyl rok, dva roky. Stal se scholastikem, sedal v nejvyšších třídách gymnasia a vedle toho, bylo-li potřebí, v nižších třídách učíval sám také. Slul proto magister. Na počátku měl dán býti do takové třídy, nad kterou uměl a věděl víc, s tou třídou bylo mu pokračovati a s ní zároveň se doučovati. [1]) Tu nejlépe viděti, že ani u jesuitů nebyl činěn pevný, nezvratný rozdíl mezi učitelem a žákem. Bývalo tedy tou příčinou na všech školách stejně.

Po skonání studia humanitního scholasticus jesuitský dostal se na dvě neb tři léta do studia filosofského. Odbyv to, nejeden jesuit setrvával pak na léta v úřadě učitelství gymnasijního. Po časech nastalo studium theologické kolikoleté. Vysvěcen byv na kněze, jesuit stal se koadjutorem duchovním v řádě. V členech tohoto druhu bylo pracovité jádro řádu jesuitského; z něho byli vybíráni pomocníci k duchovní správě, professorové k vyšším třídám, rektorové kollejní. A opět teprv po létech mohl se ten onen člen hlásiti k poslední probaci, k slavným slibům. Nehlásil se každý, nepouštěli k nim každého. Kdo složili slavné čtyři sliby, byli praví jesuité. [2])

Z toho patrno, že v nižších třídách latinské školy jesuitské bývali zajisté nezřídka lidé mladiství, nezkušení, sami škole ještě ani neodrostlí, nehotoví. V Praze r. 1559 byl i na vyšší gymnasium dán frater lusitanský jeden, sotva novic, poněvadž prý byl dobrý poeta a rhetor. [3]) Řídící jesuité mdlobu toho zřízení dobře pociťovali a snažili se chybu napravovati. Čtemeť v jejich školských pravidlech (Ratio) ustanovení, aby rektor kollejní vybral starého zkušeného, dobrého učitele, u něhož by se několikrát v témdni učívali mladiství magistrové methodice školní, aby nepřistupovali do tříd zhola nezkušení. [4]) Také sem spadá předpis řádu školního, aby měsíčně nebo

---

[1]) Monum. Germ. paedag. V. 262. (Dle Ratio z r. 1599.)

[2]) O tom obšírněji Winter v Život. na vys. škol. 40. 212. Paulsen. Gesch. d. Gelehr. Unterr. I. 2. 384 a dál. Monum. Germ. paed. V. 260.

[3]) Braunsberger. Canisii Epistol. II. 505.

[4]) Ratio atque Institutio stud. Soc Jes. vydání z r. 1606. 19. Pražské vyd. 1726. v univ. knih. č. 46. D. 134.

ve dvou měsících všickni magistrové scházeli se k poradám u přítomnosti rektora a praefekta. Byli tedy magistrové vedeni k tomu, aby, učíce drobné studenty, učili se na dobré učitele sami také.

K vadám nižšího školství jesuitského počítal humanista jesuitský, Jakub Pontanus (od r. 1582 professor v Augšpurce), mimo nezkušenost a nepřipravenost magistrů i to, že se velmi často střídali; ve svých reformačních návrzích chtěl tomu, aby aspoň ve vyšších třídách byli stálejší učitelé,[1]) čehož do jeho dob nebylo. Ustanovení doživotních učitelů stalo se teprv vydáním školského řádu r. 1599; provinciál byl povinen takové stálé učitele gymnasijní vybírati z kleriků, o kterých bylo lze souditi, že v theologických studiích „těžších" neučiní valných pokroků. Ti měli posláni býti do morálky, mohli býti vysvěceni na kněze, ale pak zůstávali škole na trvalo.[2])

Učitelstvo k jednotlivým třídám volíval provinciál.[3]) Bez jeho vědomí rektor nebo praefekt nesměli magistra nebo praeceptora dosaditi ani sesaditi. U jesuitů moudrá zásada, kolik tříd, tolik učitelů. Bylo-li v některé třídě víc žáků nestejných vědomostí, rozdělila se i u jesuitů třída v oddělení, a tu mohli, byli-li při ruce, učívati v jedné síni magistrové dva. Zase naopak, kázal-li provinciál, maje nějaký úmysl naléhavý, aby od školy hned odešel některý praeceptor a dal se v jinou úlohu, jesuitský praefekt stáhl dvě třídy v hromadu pod učitele jednoho, byť ona moudrá zásada tím trpěla. Jakož viděti ze zápisů pražské kolleje, nebývalo za dlouhá léta stran školních věcí a osob ani u jesuitů nic systematického, pevného.

V třídách a jich odděleních též u jesuitů bývali pomocníci vybraní z žáků; sluli decani, auditorové a jináč všelijak.

Víme, že nejnižší elementární školy jesuité dlouho nikde nechtěli k sobě bráti. Kde konečně z nouze nebo nátlakem poměrů ji přec pořídili, tam do ní dosazovali raději světského nějakého praeceptora, aby abecedáře vedl. Takž měli jesuité i světské učitele ve svých službách.

Jest položiti o rozdíle učitelstva v Jednotě bratrské. Svrchu vyloženo, že bratří dlouho nestáli o latinu. Když dlením doby přece si zřídili nějakou nevysokou školu partikulární a školu „hlavní", v kterýchž učeno latině, zajisté v ní pracovali jakožto učitelé oni mladíci bratrští, kteří před tím byli vysláni do ciziny na studia. Vrchním rektorem nebo inspektorem školy (byť se tak nejmenoval) byl senior sboru a církve. Učitelů ke škole bylo tolik, kolik stupňů škola měla, či také jen, kolik jich bylo po ruce. Ti učitelé latiny i němčiny byli nejobyčejněji akoluthé, diakonové, kandidáti kněžství (nápodobně jako magistrové u jesuitů); zaměstknání učitelské bylo

---

[1]) Janssen-Pastor. Culturzuständ. d. d. Volk. III. 102.
[2]) Monum. Germ. paedag. V. 260.
[3]) Monum. Germ. paedag. II. 126.

jim jen mimochodné, dočasné. Bratří k svým obyčejným školám najímali také mládence světské. Úřední jména učitelů na školách obecných byla jako u podobojích: v Uherském Brodě bratří měli školního rektora a kollegy, [1]) v Lipníku měli rektora, kollegu a kantora. [2]) A tak jinde stejně.

Když šlechticové bratrští složili peníze na řádnou vyšší školu latinskou, jakož toho příklad v Ivančicích a v Soběslavi, povolán na stálou službu školskou s určitým platem učený rektor, cizinec; ten zřídil si pomocníky, konrektora a adjutory. Vypadalo to v bratrském gymnasii co do rozdělení učitelstva i stran tříd a oddílů stejně jako na vyšších gymnasiích protestantských. Ovšem i to bylo, že v jednom pokoji učili učitelé dva. Bylo tak na příklad v gymnasii v Lešně; jest známo odtudž nařízení (z r. 1635), aby škola na čtyři classes rozdělena jsouc, po dvou třídách umístěna byla ve dvou posluchárnách, a při každé třídě aby pracoval učitel všech pět hodin denně pilně. [3])

Jen duch byl v bratrském gymnasii jiný, forma nikoli.

Na konec nelze nezmíniti se o praeceptorech soukromých; nemíníme tu oněch soukromých učitelů, kteří mívali na zlost veřejných učitelů ve svém bytě soukromou školu; míníme ony mladíky, kteří propůjčovali se k vedení žáčků mimo školu a také se školou. Sluli od starodávna paedagogové nebo praeceptorové. Byli to obyčejně dospělejší studenti, kteří buď se žákem bydlili nebo k němu do bytu docházeli. Kteří paedagogové bydlili s žákem svým, pokládáni jsou k čeledi domácí; povinnost jich byla chlapce buditi, česati, mýti, modliti se s ním, voditi do školy a ze školy, dbáti ho u stolu a vůbec vychovávati ho. V starší době i to se přiházelo, že paedagog sedal ve škole při svém žáčkovi, aby mu učení ulehčoval. To byli oni socii secundarii, kteří se připomínají v cizích řádech již XIV. věku. [4]) Dobře chápeme, že rektor školní chtěl míti dohled i nad takovými učiteli, ať již sedali s žáčky svými v třídě či nesedali.

Na soukromé učitele, kteří zastupovali všecku výchovu školskou, odkázáni bývali zvlášť zemané a vyšší urozenci na hradech a zámcích, na samotách bydlící nebo i ti lidé zámožní, kteří bydlíce v městech, nechtěli dětí svých do školy mezi jiné děti posílati. Na hradech někdy příchodem soukromého informatora vznikla škola, do níž vrchnost podle svých dětí připustila i děti cizí. Soudíme to ze slov Hendrycha Jakuba Tejřovského z Einsidle, jenž r. 1612 přeje si „pro syna svého a některé poddané, k liternímu umění oddané“

---

[1]) Wolny. Topogr. III. 301. 1580.
[2]) Týž V. 127. 1616.
[3]) Dekrety. Gindely. 296.
[4]) Monum. Germ. paedag. I. LXXIX.

praeceptora. Tu zajisté na Tejřově hradě učil paedagog v improvisované školce.[1]) K takové praeceptorské práci bývali z university voláni dospělí alumnové a čekanci akademických gradů, tedy ti, kteří stejně mohli nastoupiti officiálský úřad při kterékoli partikulární škole. Mnohý byl jen na to zjednán, aby provázel svého svěřence do ciziny na školy.

---

[1]) Arch. univ. A. 13. b. 176. Poslán tam z universí Jarosl. Rychter Jaroměřický.

III.

Konfirmace officiálů.

Rektor Pražské university osobil sobě podle příkladu pařížského rektora bezpochyby již v XIV. věku, tedy z nejstarší doby, právo a povinnost dohlížeti na školy městské a říditi je. S tím přímo souviselo právo dosazovati a konfirmovati učitele k těm školám. Bývalo tak i v Polště a jinde.[1]) Universitní rektor dosazoval a stvrzoval učitele, poněvadž při cechovním zřízení středověkém, jež se týkalo učených stejně jako řemeslníků, učitelé byli a zůstávali oudy akademie, učeného cechu. Byli to mistři, bakaláři a alumnové nebo studenti, kteří všickni byli pod soudní mocí rektorovou, i když stali se na školách učiteli. Kantoři a sukcentoři, pokud neměli akademického vzdělání a příslušnosti, vymykali se z konfirmac i z jurisdikce rektora universitního.

V první době Pražské školy vysoké právo rektorovo se potýkalo se starším právem kanovníka scholastika svatovítské kathedrály. Husitskou bouří a změnami zůstaly nemnohé školy katolické, neujala-li se jich katolická konsistoř a scholastik, bez učené vrchnosti. Pražskému rektoru oddány všecky ostatní husitské školy samy sebou. Jenom Táborští až do zhubení svého náboženství za Jiřího a Písečtí, jsouce téže víry táborské, až do r. 1452[2]) vypovídali universitě poslušenství, neshodujíce se s pražskými professory. Snad byla týmiž dobami táborského rozkolu ještě jiná města, která učitele nebrala z Prahy. Po Táborech také čeští bratří s universí za všecken čas nic neměli až do r. 1609.

Na klášterském zboží — na příklad v Polici — dosazoval učitele napořád farář nebo probošt klášterský,[3]) ať ho vzal kde vzal. Katolická města Plzeň a Budějovice a jiná v českém jihu mívala zlé potíže stran získání officiálů, sháněla je, kde a jak bylo lze,

---

[1]) Muczkowski. Mieszkania uczniów Krakowsk. 42.
[2]) Matzner. Progr. píseck. reál. 1888. 42.
[3]) Tomek. Police 78

hledala jich po známosti,[1]) později u jesuitů i po daleku;[2]) prosila jich u arcibiskupa.[3]) Došedše officiálů, katolická města nestarala se o nijakou úřední konfirmaci vyšší. Že leckterý officiál katolické školy s Pražskou universí spojení měl, nelze pochybovati. Byly to ovšem výjimky.[4]) K takové výjimce (bezpochyby z let sedmdesátých) táhne se řeč, kterou má kněz Jan Heylman roku 1619 k Plzeňským po dobytí jich města Mansfeldem: „Zdaž jste na to zapomněli, že předkové vaši pobožní za paměti lidské dříve nežli jste vy, mládkové, jesuitským jedem nakvašeni byli, správce školní z akademie Pražské povolávali?“[5])

Rektor dosazoval a tvrdil učitele do královských měst, do měst panských, kde vrchnost si toho přála nebo měšťanům svým poddaným toho dovolovala. Některou ujmu toho konfirmování přineslo protestantství, neboť protestantská města zvlášť v severních Čechách — ač ne všecka — brávala učitele, kde se jim vidělo.[6]) Brávala je nejčastěji ze sousedních Němec, což bylo také jednou z cest, jimiž šířilo a tužilo se zněmčení našich severních krajův. Ostatně v prvních neklidných dobách protestantismu ani ve vnitřních Čechách rektorské právo konfirmační nebylo všude dosti pevno; r. 1543 rektor a rada učení svobodného Pražského, podávajíce do Kutné Hory učitele, dosti nesměle vyslovují naději, že Horští tomu podání místo dají, poněvadž „až posavad“ ouřadem universitním se řídili a universitě že přináleží usuzovati, kdo by na které místo se hoditi mohl.[7]) Když pak universí byla nepokrytě protestantskou, upevnilo se její právo konfirmační; uznáno i v severních Čechách zněmčilých, jakož o tom doleji doklady.

Zakládaje r. 1549 kollej v Litoměřicích, král Ferdinand I. mínil její učitele úplně vyníti z pravomoci university Pražské; poručil, aby dosazováni byli s dotazem a vědomím jeho nebo komory, ale Litoměřičtí opanovali školu a brali učitele z Pražské akademie beze všech dotazů. Na proti tomu konfirmaci rektorské ujma nastala, když katolická strana, zmocněvši jesuity a jejich výchovou, začala důrazněji konati antireformaci svou. Školský patronát universitní trpěl

---

[1]) Z Třeboně r. 1567 odešli rektor s kumpány a purkrabí třeboňský prosí Václava z Helfenburka: „Jestli jaký mládenec v škole u vás, který by se k nám za rectora školního hoditi mohl, že nám ho šikovati budete.“ Z arch. třeboň. Decker v Program. gymn. Třeboň. 1893. 20.

[2]) Budějovičtí obraceli se asi do Olomouce. Vysvítá to z manuálu jejich z r. 1594.

[3]) Decker v Progr. c. 22. Dvorský. Paměti o škol. Str. 519.

[4]) V arch. plzeň. v Protokol. konš. č. 19. čteme r. 1566, že partes kantora plzeňského jsou u rektora universitatis. Roku 1575 Jiří Filaret, správce gymnasia v Plzni, vedl žáky k pražské beánii. Winter. Život církev. 190. Srovn. též Strnad-Plachý. Paměti Plz. 75.

[5]) Mus. tisk. 31. C. 13.

[6]) Horčička. Die Lateinschul. in Schlaggenwald. 25. Příklad z Děčínska v arch. místodržit. č. R. 109. 15.

[7]) Nováček. Listář kutnoh. 5.

ujmu pronikavou zvlášť od té doby, co arcibiskupové obdrželi správu a dozor far císařských v Pardubicích, v Brandýse a jinde, jakož o tom svrchu psáno. Hnáni od kostelů faráři pod obojí, hnáni leckde i učitelé, z universí podaní od škol. Takž se leckdy přihodilo, že ke škole císařského patronátu dostal se některý vychovanec jesuitů, což v obci způsobilo nářky protestantů utištěných a výčitky, že se tak děje na zlehčení jich náboženství a též akademie Pražské.[1]) Tím způsobem mnoho zkusili Brandýšští nad Labem. Teprv r. 1618 universita projevuje radost, že Brandýšští jednáním neustálým při direktořích (revoluční vládě tehdejší) toho došli, aby vedle majestátu zase mohli sobě voliti správce církevního a officiály školní.[2])

Arcibiskupům pomáhala šlechta, vrchnosti katolické, ujímati universitě konfirmační právo školské. Na příklad r. 1606 nejvyšší kancléř Zdeněk Popel z Lobkovic Roudnickým poručil, aby správce do škol nebrali bez jeho panského dovolení. Tehda rektor konfirmoval do Roudnice Rindu za učitele, ale slíbil, že se obrátí za jeho stvrzení do kanceláře české.[3]) Tím chtěl ránu, vyšlou z náboženské persekuce, poněkud oslabiti. Tušíme, že jí neoslabil. Abatyše sv. jirská Žofie Albinka z Helfenburka poslala r. 1602 do Třebenic mládence jesuitu za učitele, čímž snažila se strhnouti školu, ode dávna universitě oddanou, od rektorské konfirmace. V květnu roku 1602 rektor Jan Bystřický z Bochova mrzutě žádá konšelů Třebenických, aby chránili Václava Chalibaea, jejž jim byl podal.[4]) Nechránili-li toho, udrželi nástupce jeho. Strhnouti se universí povedlo abatyši zase roku 1606; universitní bakalář vyhnán z třebenické školy, a mocí uvedeni jsou učitelé od jesuitů. Tenkrát pomohl abatyši hejtman Horčický, jakž o tom svrchu již položeno.

Nepochybná ujma universitní konfirmaci učitelů nastala všude tam, kde urozenci, založivše jesuitské kolleje, poručili, aby učitelstvo na všem panství bylo do škol přijímáno s vědomím rektora jesuitského. Tak zahynulo právo universitní na příklad v Krumlově r. 1588, kdež bylo až do toho roku dle zprávy Březanovy platno.[5]) Pana Henyka z Valdštýna r. 1602 kněz Martin Dentulin z Turtelštejna nucen byl přemlouvati a srážeti, aby ke škole dobrovické vzal officiály z university Karlovy a ne od jesuitů, jakož zamýšlel.[6])

---

[1]) Arch. arcib. Opis v zemském 1614. Brandýšští nad Lab. tak psali a žalovali.

[2]) Posláni jim tehdáž za správce Jan Vodicius Mirovicenus a za kollegu Jan Raussek Tejnicenus. Arch. univ. A. 14. a. 386. Před tím r. 1609 obdrželi za učitele od univ. Jana Mallobicena. Arch. univ. A. 13. b. 576.

[3]) Oeconom. v arch. zem. č. 18. 339. 347.

[4]) Dvorský Paměti č. 147.

[5]) Arch. pansk. v Kruml. I. 3 K. β. 2. a. Březanovou zprávu vypsal Gross z „Posloupnosti farářů krumlovsk."

[6]) Oeconom. v arch. zem. č. 18. 108.

K Pražské akademii na rozhraní století XVI. a XVII. hledělo, stran konfirmace svých officiálů, jakož se dá v pramenech spočítati víc než sto partikulárných škol. Na jihu českém jsou mezní štace rektorské pravomoci Sušice,[1]) Horažďovice,[2]), Prachatice,[3]) Netolice,[4]) Vodňany.[5]) Jednou psány také Kašperské Hory; posíláť sem do „Pergraychenstaynu" r. 1609 rektor za správce školního Jana Skopacium Brozanum.[6])

Nejdále v těch končinách akademie Pražská dosahovala přes Volyni[7]) do Vimperka. R. 1612 posílá sem Štěpána Thoda, když byl odtud odešel Rakovničan Pergnerus.[8]) Také do Vltavského Týna rektor konfirmoval.[9])

Z jihovýchodu království Českého Jindřichohradečtí někdy mívali konfirmaci pražskou. Jeden zápis, že dostali školmistra z Prahy, jest z r. 1536.[10])

Na východ šlo právo rektorovo po celé hranici; že brává učitele z universí Pražské, nejčastěji připomíná se Chotěboř[11]), Litomyšl,[12]) Brod Německý,[13]) Polná,[14]) Polička[15]) a poněkud z vnitř země Pacov.[16]) Humpolec psán není. Třebová Česká řídko se připomíná. Na západě Domažlice[17]) jsou pohraničné místo rektorovy moci a Stříbro.

---

[1]) Na př. r. 1609 o sv. Havle poslán sem za správce Martin Malobicenus. Arch. univ. č. A. 13. b. 534. Uvádíme tu i potom jména, kterých v seznamech Dvorského „Pamětí" není.

[2]) Na př. r. 1609 konfirmován sem Václav Horatius Klatovan; r. 1611. Daniel Husonius Pacovský. Arch. univ. č. A. 13. b. 390.

[3]) R. 1610 Jiří Molitor Opatovinus; kollega Josef Voháňka Pisecenus. Arch. univ. A. 13. b. 437. R. 1611 Martin Moravecius Klatovský. Tamž 312.

[4]) R. 1610 Jan Felix Cervulus z Lovoše Pragenus; r. 1611 konfirmace Daniele Schodeckého Slanského; Jan Barmonius Velvarský. R. 1612 Jan Husonius Pacovský. Tamž. 177. 290. 325. 440.

[5]) Na př. r. 1609 v dubnu poslán sem za „druhého" Jakub Kollidius Třebíčský. Arch. univ. R. 1612 za kollegu a choraga (řiditele kůru) Matiáš Šebesta Neogdinus. A. 13. b. 101; 580.

[6]) Arch. univ. č. A. 13. b. 538.

[7]) R. 1609 byl tu Martin Malobicenus; r. 1611 dán sem Jan Šneiter Vodňanský; 1612 Pavel Romerus Nepomucký. Arch univ. A. 13. b. 191. 326. 528.

[8]) Tamže 310. Na týchž listech zápisy prachatických konfirmací.

[9]) O Havle r. 1609 Math. Heliadesa Něměckobrodského za kollegu. Tamž. 540.

[10]) Regist. purkmist. počtů v Hradci fol. 303.

[11]) R. 1609 Václav Achilles Veroneus (Berounský). Arch. univ. A. 13. b. 524.

[12]) R. 1610 Jan Libertin Pražský za rektora; Mikuláš Bartlovský za kollegu; r. 1611 Jeronym Kasselius Kralovický. Tamž fol. 435. 325.

[13]) R. 1609 o Havle konfirmován Kašpar Sextius Beckovinus. Arch. univ. A. 13 b. 528.

[14]) R. 1609 Jan Turka Teutobrodenus; r. 1610 Václav mladší Cziczmanský rektor; r. 1612 Šimon Simonius Žatecký, bakalář; Mikuláš Urbanides Týnecký, kantor. Tamž 463. 181. 528.

[15]) R. 1612 dosazen sem Pavel Russius Písecký, kollega z Mýta Vysokého. Tamž. 179.

[16]) P. 1611 Jan Semonský Solnicenus. Tamž. 196.

[17]) R. 1612 byl tu Florian Barvicius Piscenus rektorem. Tamž. 148.

Do Stříbra dostává se v březnu r. 1610 Esaiáš Wochius; r. 1617 je tu Tobiáš Adalbert z Vodňan, jemuž rektor stvrzuje rok potom za pomocníka Jana Olivu Lounského. [1])

Na severovýchodě českém nejdále připomíná se v konfirmacích officiálských Dvůr, [2]) Náchod, Rychnov, [3]) Jaroměř. [4]) Na severozápadě jde čára pevného panství rektorova od Touškova [5]) k Žluticům, [6]) Kralovice [7]) berouc s sebou. Do těch míst rektor dosazoval učitele napořád, která škola byla dál k hranici, ta hleděla k cizím německým protestantům.

Na severu českém pevná čára rektorské pravomoci dotýkala se Hradiště (Mnichovo) nad Jizerou [8]) u Turnova [9]), šla přes Bělou, Dubé, Auštěk, (Ústí Auscha), Litoměřice, Oustí nad Labem k Teplici, k Mostu a odtud k Žatci. Že do měst posléz jmenovaných do té chvíle již zněmčených, v oněch dobách bývali učitelé z Prahy jmenováni, o tom dokladů drahně. O Litoměřicích a Žatci, městech vlastně do nedávna českých, nebude bádky. V Litoměřicích r. 1608 konfirmován slavný potom historik český Pavel Stránský; [10]) do Žatce r. 1610 rektor posílá za správce Jana Textoris. [11]) Dubští chtějí od university r. 1612 správce školního, jenž by byl jazyka českého i německého povědom; dostali tedy Němce Vestera Erfurfana. Týž rok Oušteckým konfirmován z Prahy Matiáš Audrcký Bohdalovský, mládenec „jazyka německého povědomý", [12]) což mu

---

[1]) Arch. univ. A. 13. b. 495. 115. 127. 395.

[2]) Na př. r. 1609 v říjnu konfirmován sem Šimon Matheolus Čáslavský; za pomocníka o sv. Jiří Jan Longolius Pražský. R. 1612 místo Ambrože Řenčovského, rodiče pražského, dán sem Jan Fabricius domažlický, rektor v Jaroměři. Arch. univ. A. 13. b. 542. 581. 162.

[3]) R. 1611 konfirmace Jeronyma Mathiadesa Želetavského, jemuž za kollegu přidán Pavel Hora. Rok před tím (1610) byl tu správcem Jakub Hobelius Polický a kollegou Jan Karolides Auboczanus. Tamž. 386. 464.

[4]) R. 1609 konfirmace Fabricia Jana v dubnu. R. 1612 konfirmován sem Alexander Chelonius (Chaelonianus) Prachatický (byl před tím na Táboře) a jemu za kollegu Jiří Polentarii Královéhradecký. oba bakaláři. Tamž. 188 578.

[5]) R. 1611 konfirm. Jiřího Brasidina Kutnohořana. Tamž. 292.

[6]) R. 1611 konfirm. v dubnu Tobiáš Benedikt za správce a za kollegu Adam Stradalius, jenž tu již byl. Před tím r. 1609 byl sem podán za rektora Martin Laurentii. Tamž. 380. 587.

[7]) R. 1611 v dubnu Jan Květonius Hradecký za rektora. Na podzim téhož roku Václav Berounský Suticenus rektor, Jiří Albin kantor. Tamž. 195. 382.

[8]) R. 1610 Ondřej Latomus Rabinus; r. 1611 podán sem v dubnu Martin Fridštadský Vyzovicenus za správce (tuším týž, co byl v Žluticích r. 1609). Tamž. 376. 456.

[9]) Roku 1611 konfirmován Adam Proserchomus a Jiří Sorinus Chotěbořský. Rok potom Václ. Kaňkovský Kuttenus a Václ. Šleminus (Sleminius). Tamž. 387. 178. Ještě r. 1621 podává universí sem za rektora Jana Kamilla Rokycanského, kollegu z Ml. Bolesl. Arch. univ. 14. A. b. 866.

[10]) Arch. univ. A. 17. VI. 74.

[11]) Arch. univ. A. 13. b. 415.

[12]) Arch. univ. A. 13. b. 175. V dubnu r. 1611 konfirmován do Auště Václav Plavenský. Tamž. 388.

dávalo přednost před jinými čekanci. Tu viděti, že se našinec němčil samochtíc i školou.

Teplickým dal Radslav Vchynský r. 1589 privilegium stran fary, aby byla osazována jen evangelickým knězem a při tom dodal, aby officiály brali jen z Pražské akademie. A tak skutečně dělo se potom po všecka léta; r. 1609 konfirmován do Teplic Daniel Krusius z Vysokého Mýta;[1]) r. 1611 dostal se sem za kollegu Jiří Janda Chotěšovský;[2]) roku následujícího rektor Kampanus, „znaje se k tomu, že té obci a škole povinen jest,“ dává za předního správce místo Klimenta Žďárského Jana Hermolaa z Doubravice; týž rok za kollegu konfirmuje se Jan Labuťka Berouňan,[3]) a v samotný konec university Karlovy r. 1622 rektor volá ze školy teplické Bartoloměje Mitisku Prachatického, aby ho dosadil jinam.[4])

Z vnitřku země naší uvádějí se v zápisech universitních konfirmac všecka význačnější města a některá městečka.[5])

Rektor pražské university vysílával učitele do některých měst moravských. Připomíná se v téže době na rozhraní XVI. a XVII. století Jaroměřice, kamž se r. 1584 rektor mistr Petr Kodicillus z Tulechova nabízí poslati učitele,[6]) Jemnice, kamž r. 1609 v říjnu konfirmován Jan Hovorin Čáslavský, a v r. 1611 Daniel Nera

---

[1]) Tamž. 524.

[2]) Tamž. 389.

[3]) Tamž. 41. 49.

[4]) Arch. univ. A. 14. b. 874. Čtyry ještě jiná jména má Dvorský (Paměti o škol.) v seznamě.

[5]) Z menších uvádí se v kusých zprávách: Bohdaneč, 1611; rektor Jan Malinaei Písecký. Arch. univ. A. 13. b. 361. Benešov, 1611; Math. Heliades Německobrodský kollega; tamž. 438. Dobrovice; r. 1611 Jiří Moller, Mikuláš Giranius Skutečský; r. 1620 Jan Hovorinus Čáslavský. Arch. univ. A. 13. b. 292. 322. 14. A. b. 850. Hořovice; 1610 Mikul. Fabri Pragenus. Arch. univ. A. 13. 6. 461. Chlumec n. Cidl. 1609. Ondřej Latomus Rabinus. A. B. b. 586. Kamenice nožířská, 1610 Ondřej Latomus Rabinus. Tamž. 462. Kostelec nad Labem. 1611 Stefan Ssragius (?) Neostadiensis; 1612 Pavel Romerus Nepomucký. Tamž. 399. 134. Kostelec nad lesy; 1611 Jan Fabricius kollega. Tamž. 308. Knín; 1609 Linhart Benedikti; 1611 Ambrož Řenčovský Pragenus. Tamž. 390. 527. Milčín; 1609 Mikul. Fabri Pragenus. Tamž. 560. Velvary; 1610 Jan Valšovský Sušický. Tamž. 434; 1620 Václ Veverin z Granichfeldu (Kranichfeld) Kutnohorský. Arch. univ. A. 14. b. 850. Uvedli jsme tu jen některá místa za příčinou nových jmen učitelských; mnohá jiná jména objeví se ještě v textě knihy. Dvorský uvádí učitele ještě z těchto menších míst: z Barchova Velkého, Budyně, Černochova, Dobřichovic, Městce Heřmanova, Hořepníka, Hořice, Hradiště (Nové Město) n. Methují; Chyše, Ledče, Milevska, Mýta, Nehvizd, Pelhřimova, Petrovic, Přelouče, Přeštic, Ronšperka, Rožďalovic, Sedlčan, Třebenic, Třebešova, Vlašími, Volyně, Vtelna, Záblatí, Zbirova, Zdic a ze Žebráka. O předních nekatolických městech rozumí se, že se držela university. Rejstřík této knihy doplní dosavadní seznamy učitelské i těch měst.

[6]) Nováček. Listář kutnoh. škol. 32.

Novobydžovský,[1]) Moravské Budějovice,[2]) Třebíč,[3]) Prostějov.[4]) Když mistr Štěpán Kladrubský, r. 1601 podaný z university, svou a svých kollegů nedbanlivostí a nestřídmostí zle se prohřešil, ani to neodstrašilo Prostějovských od Pražské akademie. Psali jen „lítostivě“ o jeho vlastnostech a chtěli konfirmaci jiného. Rektor akademie Bystřický poprosiv jich, aby to pánu Bohu poručili, ten že svým časem takovou záplatu těm officiálům dá, jaká byla jejich práce, poslal jim jiné.[5])

Najde se v pramenech zajisté ještě více míst moravských,[6]) kamž z Prahy konfirmováni officiálové, a není pochybnosti, že konfirmace prostředkovali farářové, zvláště ti, kteří z Čech utíkali na Moravu ze strachu konsistoře pražské. Což to je značný počet farářů v jediném okolí jemnickém, kteří r. 1596 na prosbu akademie příspěvky poslali k stavení kolleje Laudovy. Ti všickni měli s universitou zajisté spojení.[7])

Vzácnější jest zápis, že rektor i na Slovensko do Trenčína poslal officiála Adama Proserchoma Lhotského r. 1609.[8])

Stran konfirmačního práva byl rektor universitní na sboru professorském nezávislý. Psával, že konfirmuje a promovuje „z moci ouřadu svého, sobě od učení Pražského svěřeného.“[9]) Roku 1613, když rektor stonal, mistr Jan Kampanus prorektor officiály tvrdil „dle statut a moci sobě dané a od fakulty filosofické propůjčené.“[10])

---

[1]) Arch. univ. A. 13. b. 310. 542. V arch. zemsk. Oekonom. č. 18. jsou konfirmace do Jemnice z r. 1607 fol. 380 a j. Některé uvádí Dvorský v Pamětech. 582.

[2]) Sem posílá rektor Bacháček učitele dle zápisů z r. 1604—1619. Arch. zemsk. Oekonom. č. 18. 261. a j.

[3]) Seznam Dvorského doplňujeme jménem Math. Amarakus Čáslavský; ten sem za kollegu byl vyslán r. 1609 na žádost správce Martina Kašpara Rhakopaea Vodňanského. Arch. univ. A. 13. b. 508. Jsou zápisy o konfirmacích do Třebíče již od r. 1576. Arch. zems. Oekonom. č. 18. 261.

[4]) Seznam Dvorského (Paměti 584) doplňujeme: r. 1611 na faře konfirmován do Prostějova Jiří Domažlický, dotud v Pardubicích sloužící; v dubnu téhož roku konfirm. Mikuláš Spissius kutnohorský za správce a Jiří Krumlovský Tustenus (Domažličan) za kollegu; a téhož jestě roku v podzimi poslán sem za kollegu Jan Thomaides Přerovský. Arch. univ. A. 13. b. 385. 314. 395.

[5]) Arch. zemsk. Oekonom. č. 17. 118.

[6]) Dvorský v Pamětech 582 uvádí Bojkovice, Drnholce, Fulnek, Jihlavu, Ivančice, Kostelec, Kroměříž, Lednici, Lipník, Meziříčí Veliké, Milovice a Rakovice, Nový Jičín, Olomouc, Ostravu, Pouzdřany, Přerov, Rymařov, Slavkov, Strážnici, Šanov, Tovačov, Třebovou, Uh. Brod. Máme na mysli ještě také Doubravici (Arch. univ. 17. A. VI.), ale vznikly rozpaky, nemíní-li se Dobrovice česká.

[7]) Arch. univ. A. 48. 124. Tehda byl v Jemnici učitelem Šebestián Romer Nepomucký, jistě z akademie vyslaný. Připomínají se faráři a obce Sadská, Židlochovice, Třešt, Buděšov, Veselí, Netiny, Heltice, Kamenice, Miřín, Aunařov a j.

[8]) Arch. univ. A. 13. b. 525.

[9]) Příklady v Nováčkově Listáři škol. kutnoh. 81. 101.

[10]) Tamž 128.

Že brával rektor při konfirmacích na radu své kollegy professory, toť vyloučeno není. Píšeť r. 1591 mistr Marek Bydžovský z Florentynu do Hory, že jim podává za správce mistra Ondřeje Mitysku Litoměřického a jiné officiály „z uvážení společního pánův mistrův professorův.“ [1]) Jindy čte se v konfirmaci, že se stala „v přítomnosti pánů professorů jedněmi ústy.“ [2]) Professorové universitní však bez rektora sami nikoho nekonfirmovali; konfirmace slušela k jeho jurisdikcí.

Když po majestátě na svobodu náboženskou universí poddána byla defensorům stavovským, ti pletli se do konfirmací rektorských jen potud, že nařídili zásady, dle nichž jest učitele dosazovati. Píšeť Bacháček rektor do Hradce r. 1611, že má poručeno od defensorů, podávati ke školám jen ty osoby, které jsou oudy učení a jiné, které o učení Pražském zle smýšlejí a špinavě mluví, vyzdvihovati. [3]) Ostatně víme, že toto pravidlo professorové sami defensorům navrhli a pak je autoritou defensorů v život uváděli. [4])

Dosazovati a tvrditi učitele rektor brával podle starodávného obyčeje před se dvakrát v rok, a to o sv. Jiří a Havle. Byl to čas, kdy také v universitě skládány úřady a na jiné ukládány. V ty obojí časy tedy učitelé stěhovali se ze školy do školy. Rektor za mnoho dní před těmi lhůtami i po nich ještě dlouho míval s konfirmacemi práci a starost nemalou. Děly se konfirmace také jindy mimo ty časy; na příklad r. 1619 začaly se již v červnu; rektor tehda do Žatce konfirmoval Floriana Aegidii Žlutického, rektora jindřišského; v srpnu konfirmoval do Roudnice Václava Petrozelina za předního a Pavla Veletavina za kollegu. [5])

Některá škola měla každé polouletí nového správce; některý officiál každé polouletí proměňoval školu. To byla chybná stránka tehdejšího školství našeho i zahraničného, [6]) že učitel byl jako čeledín najímán na čas. Že časté střídání officiálů škodí škole, to tehdejší lidé dobře věděli; Bacháček rektor r. 1608 Poličským psal, kde se praeceptorové často mění, že nemůže než s velikou záhubou mládeže býti. [7]) Do Přelouče r. 1612 mistr Kampanus přál všem školám českým, „aby z tak častých proměn (učitelských) sjíti mohlo.“ [8]) Kutnohorští, žádajíce r. 1584 za správce školního, stížně vzkazovali, že škola jejich tak častými změnami správcův již trochu

[1]) Tamž 48.
[2]) Arch. univ A. 13. b. 73.
[3]) Arch. univ. A. 13. b. 282.
[4]) Judicium de instauratione academiae. Ms. fak. B. 21. 346. Mus. diplomat.
[5]) Arch. univ. A. 14. a. 118. 416.
[6]) Již od středověku v Němcích. Janssen-Pastor. Culturzuständ. d. d. Volk. III. 76.
[7]) Adámek. Besed. Učit. XI. 272.
[8]) To psal, posílaje jim na jaře místo Mikul. Svinčanského Šimona Oporina Klatovana. Arch. univ. A. 13. b. 87.

zlehčena jsouc, měla by stálejším učitelem k prvější podstatě navrácena, přivedena a vzdělána býti.[1])

Tedy na obou stranách škodu znali a pocifovali, ale zvyk nesnadno se lámal. Ten dobrý následek zvyklost ta za sebou měla, že těmi officiály oživovalo se po českých městech kulturní proudění, a že učitel, prošed kolik měst, stal se zkušeným mnohých věcí, tak že mohl potom, když zanechal školy, v městských věcech lépe býti prospěšen než měšťan světa a lidí neznalý. Ti vzdělanci ze školy vycházející udržovali spojení s universitou, uznávajíce její jurisdikci školní; tím také stálo právo rektora pražského daleko pevněji nežli starým privilegiem, jehož uznání v městech byla by akademie Pražská, jsouc vládě nemilá, sotva si ubájila, kdyby nebylo uznáváno dobrovolně.[2])

Zvyk semestrálných proměn byl tak pevně zasedělý, že na příklad Rokycanští r. 1612, chtějíce podržeti svého dosavadního správce mistra Matěje Georgiusa Českobrodského, píší do Prahy, aby byl znova konfirmován, což Kampanus učinil s pochvalou, že se učitele svého drží.[3])

Rektorové zapisovali sobě do knihy (do album), která města berou officiály konfirmací universitní[4]), a kteří kdy čekanci (petentes, competitores) hlásí se o místa.[5]) Druhdy a začasté bylo žadatelů víc než míst. Mistr Bacháček psal o tom nejednou, že má víc kompetitorů před rukama a hrozil líným officiálům, že jim nedá míst.[6]) R. 1602 rektor Adam z Bystřice zapsal, že má 17 míst nebo conditiones a 24 petenty.[7])

Na odpor tomu druhdy zajisté poměr obracel se v opaky. V první polovině XVI. věku, kdy mívala universí studentů žalostně málo, zajisté o místa učitelská nebylo zápasu. Nápodobně, když byla universita v koncích svého samostatného života. Na příklad v červenci roku 1621 Kouřimští nechtějí dosavadního správce Tobiáše Embamaea (Embamendas, Vomáčka) Rychnovského a jeho kollegy Matiáše Nejedlého pro jich „nezpůsobilost a neposlušnost", a pražští professoři uvažují, neměl-li by do Kouřimě konfirmovati se Martin Krupský Novoměstský ještě s jedním studentem, přes to, že v kolleji dosavad svůj čas nevystáli, neboť „jiných mládenců před rukama není".[8]) Týž čas přišel žebrat do kolleje Jan Baptista Gwalter, student lipský, a mistři učinili žebravému studentu naději, že ho

---

[1]) Nováček. Listář kutnob. 33.
[2]) Tomek. Gesch. d. Univ. Prag 190.
[3]) Arch. univ. A. 13. b. 39.
[4]) Arch. zemsk. Oeconom. čís. 18. 3. První dle abecedy byla Alba Aqua, Bělá.
[5]) Oeconom. č. 17. 25. Arch. zemsk.
[6]) Dvorský. Paměti o škol. 339.
[7]) Arch. zemsk. Oecon. 17. 153.
[8]) Arch. univ. A. 14. b. 81.

učiní na Malé Straně učitelem.[1]) To byla přec nouze! Proto také ten rok konfirmační seznam o termině svatohavelském dopadl velmi uboze a suše. Kdežto jiná šťastná léta konfirmacemi popsány mnohé listy universitních knih, v ten termin je tu zápisů právě šest, z nichž pouze dva týkají se škol venkovských, ostatní pražských.[2])

Čekancům pražským i venkovským bylo hlásiti se u rektora. Kdo se u něho nedal zapsati, tomu děly se v universitě překážky. Když na příklad r. 1612 Litomyšlští chtěli za kollegu Václava Nigella Prachatického, rektor dal odpověď, že by mu té kollegiatury mohl slušně odepříti, protože mezi kompetitory není a nic toho při úřadě nevyhledával a ježto zkoušku bakalářskou jednu i druhou zmeškal, nebude professorům hrubě ani povědom. Ale konfirmoval ho přec.[3])

V určité časy tedy žadatelé psávali o místa nebo scházeli se v kolleji u rektora a prosívali. „Když ke mně který z nich přijde", tak píše r. 1602 rektor Bacháček děkanu mladoboleslavskému Havlu Terrigenovi Slanskému, „umí pěkně žádati za conditionem a hned, jak mu odpověď dána, ptá se, co jest platu, jaká na faře expensí (výživa), jací sousedé, mnoholi dávají na expensí."[4]) V dalších řádcích mistr Bacháček líčí, kterak bývají s nabídnutým místem nespokojeni; jmenovitě uváděl onoho bakaláře Baltasara Parlagia, jenž nechtěl vzíti školu v Dvoře za příčinou zvonictví. Štiplavě Bacháček mu děl, aby přestal na tom, co se mu podává, poněvadž jiní onačejší, nežli on jest, přestávají na tom; lipská škola ani vittenberská, ani žatecká, lounská prázdny nejsou. Ony dvě školy byly bakaláři špičkou, tyto dvě byly patrně místy lákavými.

Byli žadatelé i nezdvořilí, zhola neposlušní. Z oněch byl mistr Daniel Lednicius; chtěje místo, roku 1619 nezdvořile vzkázal prorektoru, že mu pořád dává jen holá slova a dým;[5]) z těch uvésti jest Jana Bastnera, jejž r. 1611 rektor Bacháček od sebe přímo vyhnal; chtěl ho konfirmovati do Mladé Boleslavě za třetího kollegu, když však spurně a pyšně odepřel, rektor kázal mu „z očí jíti."[6])

---

[1]) Tamž 84.

[2]) Do Turnova konfirmován Jan Kamillus Rokycanský, kollega z Boleslavě Ml., do Hory za konrektora podán k Vysokému Václ. Veverýn z Kranichfeldu a za kollegu Šimon Didaktus Kutnohorský. Do Týna ustanoven Václ. Milota Prostějovský, jenž byl dotud u sv. Havla; k sv. Haštalu mistr Jan Bastnerus Novokolínský; k sv. Havlu bakalář Michal Lazius z Banovic a za kollegu Mikul. Brodský z Hory; k sv. Petru Jan Dentulinus Táborský. Arch. univ. A. 14. b. 867. 868.

[3]) Arch. univ. A. 13. b. 95.

[4]) Arch. zems. Oekonom. č. 17. 51. Týče se sice Slovákův, ale čeští učitelé bezpochyby sháněli se stejně tak.

[5]) Arch. univ. A. 14. a. 127.

[6]) Arch. univ. A. 13. b. 372.

Při obsazování míst přednost dávána těm čekancům, kteří měli mistrské neb aspoň bakalářské zkoušky. Těm byla místa zištnější, živnější, ostatním zbývaly školy zadnější, města a místa málo lákavá. Arci když právě vykonána promoci misterská v universí, novotní mistři, poněvadž se jich v touž chvíli shrnulo najednou větší počet, musívali přijímati za vděk, co bylo před rukama.[1]) Potom teprv časem zánovní mistr došel místa lepšího. Některá přední škola — na př. kutnohorská — za předního správce ani jiných kandidátů nebrala než mistry. A vzali-li Kutnohoršti r. 1521 pouhého bakaláře, tož chtěl rektor pražský Václav Šišmánek, aby bakalář, až mu dají znáti, dostavil se k examen mistrskému; r. 1525 vzali bakaláře, že jiného mistrského čekance nebylo na hotově.[2])

Jináče rektor obsazoval školní místa dle stáří („vedle starožitnosti a hodnosti"),[3]) prohlédaje spravedlivě k tomu, aby učitelé časem svým dostávali se na místa lepší („ex obscuriori loco in aliquem splendidum").[4])

Ale na přímluvy starodávní rektorové dávali také. Což to Bystřický rektor úsilně omlouvá se r. 1602 rytíři Václavovi z Kaliště a Ottrsfeldu, že chráněnce jeho Václava Pekelského nemůže dáti na Malou Stranu, ant tam učitel již sedí, ale že ho dá jinam.[5]) Bacháček rektor r. 1605 vzkazuje do Velvar, že „k přímluvám velkých přátel musí se téměř skloniti" a jich školního mistra dosaditi jinam.[6]) Když podán r. 1610 Lukáš Bochauf Sušický za učitele do Čáslavi, připsal rektor ne bez významu, že kandidát je pastorek mistra Adama Rosacia.[7]) Domažličan Jan Kaván z Čejkova dostal se r. 1612 za správce do Rychnova na přímou žádost Evstacha Betengla z Nayenperka, rychnovského pána; urozený Martin Tuhanský (Duhanský) z Branče, úředník na Dobrovici, prosil téhož roku, aby synu jeho Jaroslavovi, sukcentoru v Čáslavi, lepší místo dal rektor; poslal při tom dárek do filosofské kuchyně.[8])

---

[1]) Příklad osazení mistrů ke školám rozličného stupně a živnosti z r. 1617. Arch. univ. 14. A. a. 65. Mistr Mat. Mráz do Tábora, mistr Jak. Jakobaeus Kutnohořan do Rokycan; mistr Sigmund Kostelecký Českobroďan do Sušice, mistr Václ. Klementis Žebrácký k sv. Havlu, mistr Daniel Henricus ze Semanína — s tím nevěděli kam; mistr Jan Bastner si vybíral, pak vzal Tábor, mistr Mollerus Opatovinus k sv. Martinu; mistr Jan Šultys „ad Petrenses" (k sv. Petru v Praze).

[2]) Nováček. Listář škol. kutnoh. 3.

[3]) Tak r. 1589 universí psala do Kouřimě, dosazujíc tam Václava Jeremiášova z Chrudimě a žádajíc za propuštění Sofoniáše Rosacea, jenž určen do školy českobrodské, bezpochyby lepší. Schulz. Č. Č. Mus. LXXIII. V. 27.

[4]) Nováček. Listář kutnoh. 97.

[5]) Dvorský. Paměti č. 136.

[6]) Týž č. 286.

[7]) Arch. univ. A. 13. b. 475.

[8]) Tamž 26, 27, 29.

Jedenkrát zapsáno také, že přímluvě odporováno tuze. R. 1612 přimlouval se totiž senátor staroměstský Jan Petráček z Vokounštejna s pány a přátely, aby Řehoř Vokoun z Vokounštejna dostal se za správce k sv. Martinu. Rektor Kampanus prosebníkům oznámil, že je Řehoř mdlý u vědě, a kdyby mu správa školy byla svěřena, že by stál zle v universitních disputacích i v školním vyučování, takže by svým přímluvčím i akademii sloužil jen ku posměchu. Rozmlouváno o tu věc s děkanem a mistry universitními. Ti vyložili mladému snaživci, že se mnoho nenaučil, ale mladý Řehoř Vokoun byl o sobě přesvědčen, že by své povinnosti naskrz učinil zadost; mistři nabídli mu, aby se spokojil s kollegiaturou u sv. Havla. Mladík na chvíli tu kollegiaturu přijal, však vrátil ji zase, oznamuje, že odebéře se s Rhakopaeem Vodňanským do akademie Frankfurtské. Mistři přemlouvali ho, slibujíce potom místo lepší. Nechtěl. [1])

Poněkud omluvitedlná přízeň bývala ta, poslán-li na lepší školu čekanec, jenž před tím některak byl sloužil mistrům a universitě, jako na příklad roku 1611 do Loun za konrektora podán Fridrich Meinradius, jenž učil v klassích akademie. [2])

Neměl-li rektor Pražské akademie kandidátů zkoušených po ruce, podával z nouze i studenty za officiály, jakož o tom svrchu zmínka. Některého pečlivý rektor Bacháček na rychlo přezkoušel, aby mohl za něho ručiti. Roku 1609 posílaje do Velvar za kollegu Jana Felixa Polického, píše o něm městské radě, že je pěvec dobrý, že má „jak vocem depressam, tak i tenorem“ (t. j. bass i tenor), že jest ujec pana Dentulina z Turtelštejna a žáček neškodný, který v jazyku řeckém prostředně prospěl, „nebo jsem tyto chvíle jeho sám examinoval i také některé prudké kusy dal k zpívání, a všemu tomu za dosti učinil.“ [3]) Ale když r. 1617 hlásili se alumnové neboli studenti pražských kollejí k officiálství školnímu, jakoby měli na to právo, dána jim odpověď, že nejprv jsou mistři a bakaláři; jim, až co zbude. Přes to odmítnutí jména jich zapsána přec v album čekanců. [4])

Maje odeslati na školu studenta, rektor vybíral nejspíš z famulů professorských a jiných služebníků, které tudíž dobře znal. To jim bylo zároveň doporučením k novému zaměstknání školnímu. Do Chrudimi r. 1611 o sv. Jiří konfirmován Tiburcius Jakobides Kolínský za kollegu, a rektor zapsal o něm, žeť šafářem (jako domovník) kolleje Veliké. [5]) Stejně tak roku téhož o sv. Havle konfirmován

[1]) Arch. univ. A. 13. b. 81. 82. 83. Zdá se, že professor juris Jan Matěj ze Sudetu popichoval mladíka proti kollegům. R. 1610 týž Vokoun Řehoř již u sv. Martina byl, ale ovšem ne správcem. Tamž 436.
[2]) Tamž 389.
[3]) Tamž 590. Tenkrát za rektora tam poslán Pavel Libertini Piscenus.
[4]) Arch. univ. A. 14. a. 63.
[5]) Arch. univ. A. 13. b. 384.

k sv. Michalu v Praze za kollegu Matěj Kultrarii Žatecký „oekonom“ z kolleje Karlovy.[1])

Při konfirmacích šlo hlavně a předně o správce školního. Ten pak měl podstatný vliv ve vyvolení ostatních officiálů. Bylotě pravidlem, co psal mistr Bacháček r. 1604 do Kolína, že totiž „každý přední správce školní nejináče jako i jedenkaždý hospodář pomocníky a čeládku, s kterouž by dobře uhoditi (t. j. srovnávati se) mohl, sobě jedná.“[2]) Podobnou zásadu týž rektor psal tehda také Malostranským.[3]) Do Chrudimě Kampanus rektor r. 1612 napsal onoho principu důvod. Prý novému správci na staré officiály jíti bezpečné není, proto si správce officiály nové opatří sám, a ti staří dostanou místo jinde.[4]) Bývalo tak i v Němcích.[5]) Na tom principu nic se nemění, vzkázal-li mistr Bacháček r. 1599 do Boleslavě Mladé pravý opak. Vzkázal, že správcové nejsou oprávněni, aby sobě volili sukcentory a kantory.[6]) Stran těchto nejnižších officiálů, jakož doleji uvidíme, k onomu vzkázání nutila rektora příčina zvláštní.

Cesta, kterouž správcové školní zjednávali si podřízené officiály, byla přerozmanitá. Nejkratší jednání bylo, když universitní rektor nabídl u přítomnosti mnohých kandidátů některému správcovství, a ten sobě z ostatních hned vybral kollegy. Rektor konfirmoval pak správce i kollegu nebo kollegy najednou. Takových podvojných i trojných konfirmací jest v knihách universitních drahně.[7]) Najdeš-li v knihách stvrzení správců samotných, to značí zajisté, aby si správce hledal pomocníka, jenž na tu chvíli není před rukama, či aby převzal pomocníka, jenž na škole zůstal. Tak lze vyložiti konfirmaci na příklad r. 1611 do Berouna, kamž v dubnu stvrzen samojediný Daniel Komes Kralovický, nebo do Kostelce Labského, kamž podán Štěpán Todius (Thod); do Pardubic, kamž dán Matouš

---

[1]) Tamž 292.

[2]) Arch. zems. Oekonom. 18. 234.

[3]) Dvorský. Paměti o škol. List 218.

[4]) Arch. univ. A. 13. b. 79. To jim tehda konfirmoval mistra Matiáše Georgiusa Českobrodského.

[5]) Reichling. Murmellius. 34.

[6]) Arch. zem. Oekonom. č. 18. 84.

[7]) Pro doklad některé sem položíme z poslední doby předbělohorské, vyberouce místa zajímavější. R. 1611 v dubnu k sv. Vojtěchu Velikému v Praze konfirmován za prvního Martin Mylius Vodňanský a za pomocníka Adam Slovacius Vodňanský; do Pacova Daniel Krocin Bystřický a Valentin Koptikulus; do Benešova Linhart Benedikt Nikopoliensis, jenž nechal školy kninské, a za kollegu Jiří Kutilius Vlašimský; roku 1612 v dubnu do Chrudimi tvrzen Jiří Mollerus Opatovinus, „bakalář mladý, pobožný, příkladný a učený“, za konrektora Adam Trajanus Benešovan a ještě kdos za kollegu druhého; do Hradce Jiřík Svěchin z Paumberka, bakalář, jemu za konrektora Jan Žák Litoměřický, a za třetího kollegu nebo kantora Jan Assulinus Slanský; do labského Brandýsa Jan Turka Domažlický a Martin Artopaeus Kaňkovský; k sv. Vojtěchu v Nov. Městě tvrzen týž čas Václav Klement Žebrácký (ze školy příbramské) za správce a Jan Karolides Aubočenus za „pomocníka“. Arch. univ. A. 13. b. 383, 385, 392, 73, 75, 70, 80.

Amarakus Čáslavský.[1]) Zajisté měl sháněti se po kollegovi nebo převzíti officiály staré Daniel Mykonius Hradištský, když r. 1609 dosazen do Kouřimi za správce; též tak Jan Thomanides Teplický, dosazený týž rok do Chlumce nad Cidlinou; Matiáš Georgines Českobrodský, konfirmovaný do Rokycan, Šimon Pelhřimovský, poslaný do Prachatic.[2])

Rozumí se, že převzatého nebo nalezeného pomocníka správce musil dáti v Praze konfirmovati dodatečně. Což se zlobil akademický rektor, když toho neučinil, nebo když se takový převzatý kollega sám neohlásil zvláštním listem v universitě. R. 1611 do Dvora konfirmuje za správce Ambrože Řenčovského Pražana, rektor podotýká výstrahou, že toho kollegu Jiřího Strakovina tam sic zanechává, ale aby se ohlásil; s kollegy, „kteří to za hřbet kladou dle instrukcí od defensorů vydané, jiným spůsobem nakládáme!“[3])

Sháňka po kollegovi děla se po známosti osobní a dopisováním. Nejpohodlněji ovšem bylo dopsati si o pomocníka do Prahy k rektorovi; ale v tom případě správce musil bez ohrady přijmouti za vděk tím, kdo mu poslán. Po známosti píše r. 1606 mistr Jan Palladius Hlinský, přední správce škol kutnohorských, Melicharu Kolidiovi Solnickému, správci v Brandejse, aby přijal místo konrektora v Hoře u Vysokého kostela. „Ty vidíš se mi před jinými hoden býti a schopen, abys byl přednostou druhé třídy naší přední školy;“ tak mu psal, „místo jest tu čestné, příležitost k pokrokům šťastným v prácech a v studiích tvých nejkrásnější, život pokojný, a těch obtížností, jež časem škola strojí, na prosto prázden.“[4]) Témuž Kolidiovi den po předešlém psaní píše Petr Kapo Netovický, nově ustanovený správce škol kutnohorských, aby místo ono přijal. Po dlouhém úvodě dí mu: „Tebe, příteli nejmilejší, jehož mravy, vědy a pilnost od jiných odporučenu mám, chci míti za svého prvního synergu.“ Dále sděliv s ním, že senát horský ho volil sám k tomu místu, psal: „Tedy tě k hodnosti toho úřadu volám a zapřisahám, abys té vokací místo dal.“ Na konec mu sliboval, kterak pěkně se míní k němu chovati.[5]) V srpnu pak rektor universitní Bacháček konfirmoval oba, Kapona i Kolidia,[6]) čímž vyjednávání soukromé schválil veřejně.

Podobně schváleno Jakubu Hobeliovi, správci ve Stříbře, když chtěl r. 1609 za kollegu Jana Karolidesa z Aubočan.[7]) A takž bylo by přivésti drahně příkladů podobných. Naproti tomu mistr

---

[1]) Arch. univ. A. B. b. 375, 384, 385.

[2]) Tamž. 534, 535, 537, 573, 543 (tu stojí Thomanides Ždarenus, jinde Thermenus).

[3]) Tamž 378.

[4]) Arch. zems. Oekon. 18. 335. Vytišt. u Nováčka v Listáři. 88.

[5]) Tamž. 336.

[6]) Tamž. 336.

[7]) Arch. univ. A. 13. b. 538.

Bastner r. 1617 požádav za svou konfirmaci do Tábora, bez hledání mrzutého chtěl od university kollegu. Při tom vyslovil přání — na Tábor podivné — aby ten kollega uměl německy.[1])

I tam, kde měšťané chtěli mocně působiti v jmenování pomocníků, bývalo přirozeným zvykem, že se nejprv ptávali správce školního, koho by on poradil a sobě přál. R. 1609 Kutnohorští volají na radní dům předního správce svého mistra Kolidia, chce-li za kollegu míti dosavadního správce od sv. Barbory Mikuláše Hanzlinia, či má-li „koho jiného na placu“. I přál si jiného, Jonáše Pelarga Vodňanského, jenž na ten čas učiteloval v Kolíně. Poručili mu tedy Horští, pro koho se rozhodne, toho aby jim poznamenal a „naplac dal“, že návrh jeho pošlí za svými vyslanými do Prahy, aby o konfirmaci jednali s rektorem universitním, vezmouce tam v Praze radu s těmi, kteří nynějších studentů, bakalářů a mistrů jsou povědomi; který kandidát bude míti nad jiné větši slovo a naději, že by potomně k vyššímu povolání se hoditi mohl, ten aby byl stvrzen.[2]) Jindy týž Kolidius bez vyzvání posílá do rady městské na škartě poznamenání, koho „komenduje“ pánům, aby si vybrali a rektoru do Prahy pak o konfirmaci sobě dopsali.[3]) Samuel Alektorius Batelovský, mistr a přední správce škol kutnohorských, maje radě městské navrhnouti kollegu, byl tak nad míru opatrn, že si r. 1619 dopsal dřív, než kommedaci dal, do university ke Kampanovi rektoru, koho by ten mínil a potom stvrdil. Písemně pak vzkazuje šefmistrům, že jim bakaláře Jana Kuttnaura Rovenského, maje ho sobě od m. Kampana poručeného, jmenuje a kommendiruje. Při tom žádal, aby tu věc dále „fedrovali a promovirovali“.[4]) Vida, že se správce mistr Václav Robicius s kollegou Václavem Arkadiem nesnášejí, primator litomyšlský, Vít Nymburský, r. 1612 dopsal si do universí pro kollegu sám. Poradil-li se o to se správcem, není psáno.[5])

Že při konfirmaci rektorské byli officiálové k vyšším stupňům povyšováni, toť zřejmá věc; kdy pak jindy se to mělo státi? Tak na příklad r. 1612 rektor vzkazuje do Litomyšle, že tamějšího kollegu Jeronyma Kasselia Kralovického činí správcem.[6]) Ale některé povýšení z kollegy na správce má patrný ráz, že stalo se z nouze. Na příklad roku 1584 Jan Žebrácký, kollega od Vysokého kostela v Hoře, chce z města pryč; však zůstane, když rektor universitatis povýšil ho za správce k sv. Barboře. Zdvořile oznámil, že vůli své vrchnosti na odpor se stavěti nechce, nýbrž jí povoluje a kondicí

---

[1]) Arch. univ. A. 14 a. 66.

[2]) Nováček. Listář. 100.

[3]) Arch. zemsk. Opisy z Hory. 1612. Z dopisu vysvítá, že se radil, než škartu psal, s děkanem i s bakalářem školy svatobarborské.

[4]) Nováček. Listář. 157.

[5]) Arch. univ. A. 13. b. 40. Chtěl Tobiáše Lucina, kollegu z Týna.

[6]) Arch. univ. A. 13. b. 95.

přijímá. [1]) R. 1611 rektor Martin Bacháček píše Michalským farníkům v Praze, že jich správce školní Václav Milívský půjde na cesty s urozenými pány mladými, aby tedy uznali dosavadního kollegu Jiřího Knobelia Čáslavského za správce, „nezávidějíce mu toho štěstí.“ [2]) Skoro ironie, ale i obrana toho povýšení. Týž rektor Bacháček roku 1605 vyzdvihuje z Velvar školního správce a nemaje jiného po ruce, ptá se Velvarských, dosavadní kollega nemohl-li by se státi správcem, jakož se to „na mnoze“ děje i „v královských větších městech“, a při tom odůvodňuje, proč se ten způsob povyšování všude ochotně přijímá; prý je to věc pohodlná, škola se snadno nerozběhne odchodem správcovým, lekce začaté se dokonají; však když přistoupí nový praeceptor, několik neděl mine; k tomu jiného způsobu lekcí se začínají; správce, napřed věda, že odejde, pouští mládeži úzdu, takže potom ti, kteří se neradi učí, s ním odcházejí, a ti, kteří jsou pilni, nemajíce libosti nad rozpustilostí, odcházejí též a tím škola pustne. [3]) Člověk cítí v těch pravdivých výkladech i omluvu rektorskou a prosbu, aby se nehněvali, že jim neposílá na školu správce, nýbrž že dosavadního nižšího officiála na správce povyšuje. Bacháčkovi lze tu chválu vzdáti, že byl při těch věcech vůbec opatrn: na př. r. 1611 do Knína posílá svého „služebníka“ Jana Šternberského, nikoli za správce, prý jen prozatím, „ant správce budoucí se neukazuje, a škola jejich téměř jest opuštěna“.[4]) Neučinil tedy alumna pražské university správcem ani tak malé školy, jako byla knínská.

Povýšení dosavadního nižšího učitele v témž místě mohlo býti prostoduchým měšťanům urážkou. Zdá se býti přirozeno, že čekali přes pole někoho lepšího. Jináč ovšem bylo, jestliže měšťané sami s kollegou si smluvili povýšení, jako na příklad r. 1617 v Mělníce stvrzen jest za správce Daniel Klaudian Berounský, dosavadní kollega, jenž byl vzkázal do Prahy, že chce po Janu Siderinovi (Siderius, Sidirius) Píseckém „sukcedirovati“. Rektor tam poslal nového kollegu Jindřicha Sušilia Berounského, Klaudian sukcediroval a Mělničtí byli spokojeni. [5]) Bezpochyby též tak bylo r. 1609 v Třebíči, kdež kollega Kašpar Rhakopaeus učiněn rektorem a Mikuláš Hajecius, tamější sukcentor, stal se kollegou. [6]) A před tím r. 1594

---

[1]) Nováček. Listář. 33. Zajímavo, že bylo v Hoře povýšením, když správce Barborské školy, složiv správcovství, stal se konrektorem u sv. Jakuba, jako toho příklad r. 1611 s Matiášem Vítem Chlumeckým. Na jeho místo tehda konfirmován Jiří Horatius Rychnovský a na místo tohoto, jenž postoupil, dán Samuel Sabbatecius Měřínský. Tím zároveň doplňuje se Listář Nováčkův novými daty osobními.

[2]) Arch. univ. A. 13. b. 405. V únoru.

[3]) Arch. zemsk. Oekonom. č. 18. 278.

[4]) Arch. univ. A. 13. b. 374.

[5]) Arch. univ. A. 14. a. 366.

[6]) Arch. univ. A. B. b. 539. Příklad z Hory z r. 1612 uveden svrchu v kapit. o officiálech.

v pondělí po provodní neděli Kutnohořané, neočekávajíce v universí překážek, povolali do rady dosavadní své dva podřízenější officiály a pravili k nim: „Poněvadž (dosavadní správce) mistr Ondřej Mitýsko má vzat býti za professora do akademie Pražské, Vás, pane mistře, jsme obrali, abyšte za správce byli u sv. Jakuba a Vy, pane Jene, u sv. Panny Barbory.“ [1])

S kantory a sukcentory, jakož svrchu v kapitole o officiálech napověděno, rektor a universí mívaly soužení. Za dlouhé časy žádný kantor nestál a nesháněl se o konfirmaci universitní; nebyltě členem vysoké školy, nechtěl míti s ní nic činiti. K místu svému dosazen byl od konšelů, od farářů a také nejeden kantor přiveden od správce školního bez vědomosti Pražské akademie. Erazim Čáslavský z Pardubic, maje býti r. 1591 v Bělé školním správcem, píše měšťanům, že přijede s žáky i s kantorem, který jest čistý vociferát a basista dobrý, ke kůru se hodící, a diví se, že Bělští chtějí si zjednati kantora jinde. [2]) Proti tomu měšťané obyčejně sami vyzývali správce svého, právě konfirmovaného, aby se opatřil kantorem. [3]) Velmi často nový správce zastihl starého usedlého kantora, jejž chtěj nechtěj převzal; [4]) jindy zase naopak nezastihl nikoho a bez valného hledání vybral si za kantora a sukcentora některého dospělejšího žáka.

Boj university proti kantorům vzplanul prudce počátkem XVII. věku, ale první potyčky zaznamenány v universitních knihách r. 1599. Z toho roku je zápis, [5]) že by kantoři měli přidržáni býti k veřejným disputacím, či vůbec nějaké jinačí „censuře“ býti poddáni, „abychme věděli, co umějí a jak učiti budou.“ Jiný útočný zápis z téhož roku je ostřejší; obsahujeť kritiku kantorův a sukcentorů; prý se po farách tlukou, od oběda do večera korbelují, živé, mrtvé přesuzují, mládeži čas kradou; že jsou neučení, zkažení žáci, kteří neudělají mládež učenou, a konec, že jakživi nic neuměli. [6])

To psal rektor mistr Bacháček Nauměřický, jenž pak až do smrti stíhal neučené kantory, zasazuje jim rány, kde a jak moha soukromě a veřejně. Týž nahoře psaný rok Bacháček měšťanu Janu Petráčkovi v listě se zlobí na osadní pražských far, že se jim dobře líbí, aby jejich sukcentorové a kantorové v kostele vrzali a v škole svých povinností nevykonávali. [7]) Hned potom v listě k Brandýsským

---

[1]) Archiv kutnohor. Opis v zemském. Též u Nováčka v Listáři. 51.
[2]) Arch. musejní. Listin. bělsk.
[3]) Arch. musejní. Kopiál trutnov. IV. fol. 47. 80.
[4]) Rakovničtí r. 1600 píšíce komusi, koho dostanou za bakaláře, praví, „co se týče kantora a sukcentorův na ten čas škole naší zůstávajících dotýče, vyrozuměli jsme, že místa měniti nemíním... pročež nebude potřebí budoucímu našemu p. bakaláři o ně péči míti.“ Arch. rakov. Kopiář r. 1600.
[5]) Arch. zemsk. Oekonom. č. 18. 83.
[6]) Arch. zemsk. Oekonom. č. 18. 42.
[7]) Tamž 43.

žaluje na kantory, že sobě ani Boha ani lidí a vrchnosti své neváží, v poslušnosti nestojí, nýbrž do university pyšně vzkazují, že jsou nomen academiae nikdy nedali, to jest, že se v akademii nikda nezapsali jakožto oudové. Z dalších řádků brandýsského psaní vysvítá, kterak Bacháček chtěl kantory reformovati: chtěl, aby měli rektorskou konfirmaci. Praviltě stran kantora brandýsského, aby se dostavil v senátě akademickém, a když se zpraví, s jakým by „oužitkem“ v škole chtěl pracovati, že ho pošle a stvrdí. [1])

V listě k Přeloučským Bacháček r. 1599 stejně jako prve dí, že kantoři a sukcentoři jen korbely vysušují, aby měli dobrý bas, jináč že jsou nevzdělaní. [2]) Velvarským Bacháček téhož roku píše, že učitelští správcové nejsou „frejheři“ a že nedovolí, aby přijímali pomocníky z poběhlců a zkažených žáků lotrovské mysli bez vědomí rektorova; i protož ať Velvarští pošlou kantora, od správce voleného, do Prahy před senát, uznán-li bude za hodného, že se jim dopřeje a potvrdí. [3]) Také v listě k Vodňanským r. 1599 Bacháček odsuzuje téměř všecky kantory za zkažené a nedoučené, zase užívá oblíbeného a rázovitého o nich úsloví, že vysušují korbely a vytýká, že nehledí na žáčky (abecedáře), šeplají-li a kterak vyslovují; pachole prý abecedu jako z biče říká, a nezná liter; jsou kantoři ničemní humplíři. [4])

Již jasno, že Bacháčkem začaly se r. 1599 potyčky university s neučenými kantory. Tuhý boj však je teprv od r. 1609, kdy po vydání majestátu universita, dostavši se do rukou evangelických stavů, měla býti reformována, a k té reformaci Bacháček přičiniti se snažil i opravou kantorstva. Zapsaltě 22. září r. 1609 do knihy poznámku, že tím způsobem také může učení Pražskému spomoženo býti, jestli správcové školní nebudou svých discipulů kaziti tím, že si z nich dělají sukcentory a kantory; takoví zkazilí žáci jsou ničemní, nedají nikomu pokoje, nedají, jak říkají, ani psu v noci spáti. Bacháček navrhoval k reformě universitní, aby kde kdo, jenž chce býti při škole, o svou promoci staral se u rektora v akademii. [5]) K té svojí myšlence Bacháček hleděl přikloniti městské rady, zvláště pražské a zároveň defensory stavovské, kteří měli držeti ruku nad universitou.

Jemu bezděk pomáhal doktor Adam Zalužanský, jeden z těch, kteří měli při tehdejší reformaci školské slovo. Ten hovořil na radnici r. 1610 o kantorech a sukcentorech, že nic jiného neumějí než ut, re, mi, fa, sol, la (noty) a píti a po krčmách se toulati; radil, aby

---

[1]) Tamž. 48.

[2]) Dvorský Paměti o škol. list. 24. Tamž v listě 52. výmluva kantorů, že universitě nic neslibovali, aby jí teď byli poddáni.

[3]) Arch. zemsk. Oekonom. č. 18. 23. Dvorský. Paměti č. 21.

[4]) Tamž 27. Humplíř jako fušar.

[5]) Zápisy ty v knize arch. univ. A. 13. b. 537. 544.

byli vyzdvihováni a na jejich místo dáváni mládenci jiní, kteří by učili pobožnosti, psáti, čísti a počítati. [1])

Z listu, jímž Bacháček konfirmuje 9. května r. 1609 k sv. Vojtěchu Velikému místo nebožce Matěje Stupana za kollegu Václ. Achilla Berounského, vysvítá, jako by se u městských rad pražských rektorovi zdařilo; pravíť, že rady všech tří měst Pražských toho vyhledávati ráčí, aby astanti (tu je to slovo nadávkou) škol pražských nezhyzďovali. „Ráčíte tomu rozuměti", píše doslovně, „kdyby mimo vůli vaši tak pověstní lidé, kteří chtějí všecky krčmy zlátovati a noční šarvátky na zhoršení pánů radních a sousedů tropiti a do šatlavních vězení se dostávati, že bych já nemohl tím vinen býti než ten, kdo takové noční sůvy může snášeti a fedrovati." [2])

Ale z jiných zápisů zřejmo, že se starý zlořád ani v Praze snadno nezlomil. V týž téměř čas, co rektor předešlé psaní psal, osadní sv. Mikuláše staroměstského učinili si nějakého žáka primána kantorem při své škole. Do toho přišel k rektoru žalovat Matiáš Pistor, Havla Pekaře syn, jenž bezpochyby sám chtěl tam něčím býti. Hněvně Bacháček psal Mikulášským, toho že nestrpí, aby se školy pražské těmi zkazilými žáky zohyzďovaly víc; při tom odvolával se na městské rady: prý páni na rektora slušně a těžce se domlouvají stran povyků a šarvátek, jaké ti „astanti anebo bacchanti" tropí. [3]) Výtka pití a šarvátek již oblíbenou byla rektorovi zbraní a nabroušenou víc než bylo třeba; uvidíme doleji, že i učenější officiálové z míry dopouštívali se pitek a šarvátek.

Snadněji rektor přesvědčil defensory a stavy; bez nesnází dali mu právo, aby kantory nezdárné honil. Pražské ty učitele povolal Bacháček do kolleje, kdež jim 31. března 1610 s důrazem oznámil, že defensorové a professorové nechtějí víc trpěti na školách takový mor mládeže, zvláště nechtějí míti těch, kteří nejsou k školským prácem zákonně voláni; i protož prý jich napomíná, aby se v čas opatřili jinde, ustoupíce jiným, kteří chtějí míti větší péči o zbožnost a učenost. Prý slíbili tak učiniti. [4]) Ale bezpochyby neučinili, neboť Bacháček byl s kantory na štíru i potom pořád. Místy ovšem nad nimi vyhrával. Pozorujeme v knihách od roku 1609 již nejednu konfirmaci kantorskou podle jiných officiálských. Takž na příklad rektor Bacháček hned již roku 1609 do Pardubic vedle Mikuláše Spissia posílá kantora Martina Mylia Vodňanského; do Nymburka podává roku 1610 za sukcentora Matiáše Amaraka Čáslavského; r. 1611 do Kostelce n. Lab. „šikuje" kanto a Jana Žampacha Roudnického; do Dvora vzkazuje roku 1609, že toho kantora, jejž oni chtějí, neschvaluje, teď prý to již není možná, páni defensorové

[1]) Dvorský. Paměti 497.
[2]) Arch. univ. A. 13 b. 567.
[3]) Arch. univ. A. 13. b. 571.
[4]) Arch. univ. A. 17. VI. 204.

„chtějí ne poběhlce“. [1]) Do Hradce rektor rozkazuje r. 1611, aby tu osobu, která kůr spravuje, vybyli, neboť potupně o Pražském učení smýšlí. Na místo ní aby přijali Daniele Krocina. [2]) V čem bylo kantorů potupné smýšlení o universí, to poznáváme z rektorovy výčitky, r. 1610 do Bydžova psané; prý tamější zpurný kantor říká, že rektor učení Pražského jeho nikda na tu kondici nedosazoval, protož také aby té moci neměl vyzdvihovati ho. Z dalšího psaní do Bydžova vysvítá, že kantorové kryti a drženi bývali nejvíc od farářů, ale od Bacháčka na odpor přiveden příklad vzorný, kterak sám administrátor církve (farář týnsky) jakožto člověk dobrý upustil hned od svého kantora, uslyšev o nařízení defensorů, aby se farářové na příště již nevkládali v jurisdikci rektorovu; slíbil, kdožkolivěk od učení Pražského bude k přednímu správci škol podán, že jeho rád chce přijíti. [3]) Dosazuje pak do Týna (v březnu 1610) za správce Jana Voborského Stříbrského licenciáta, Bacháček s jakous pochlubou píše, že k němu přidává Jiřího Mělnického Poděbraďana „učeného“ kantora. [4])

Z těch slov patrno, že rektor snahu měl ke školám naopak starých dob dodávati vzdělanější kantory. Tím také se již mohlo přihoditi, že vzdělaný kantor bez postupu hned povýšen byl za školního správce. [5]) Ale přes to universitě hlavně a předně šlo o konfirmaci, o to, aby jako jiní officiálové i kantor byl v Praze tvrzen. Ani malé škole náchodské v tom neodpuštěno; posíláť tam Kampanus rektor r. 1612 za správce Jiřího Trmala Čáslavského s rozkazem, že správce ten „kantora sobě zde s jistým své vrchnosti vědomím obrati povinen bude.“ [6])

Že se kantoři bránili té závislosti, toť jisto. I v samé Praze na blízkosti akademie bylo přes tu chvíli stíhati kantory, kteří dosedli jináče, než jak universí chtěla. Ještě roku 1617 rektor akademický vyzývá kantora svatonikulášského, aby se vzdal úřadu, ant není civis academiae, k čemuž ten odpověděl professorům, že sic není akademik, ale osadní že ho chtějí. [7]) Tedy boj bez přetrží.

Vraťme se ke konfirmaci předních správců školních a pozorujme, kdo v ní působil, kdo o ni žádal.

O učitele žádal patron školy; z královských měst žádali „páni“ nebo konšelé či jich jménem purkmistr; za poddanská města žádávala vrchnost aneb s jejím svolením obec. Náchodští na příklad obdrželi teprv od Albrechta Smiřického r. 1612 patronát nad školou

[1]) Arch. univ. č. A. 13. b. 359. 423. 575. 554.

[2]) Tamž 282.

[3]) Tamž 479.

[4]) Tamž 483.

[5]) Jak toho příklad r. 1611 v Poděbradech, kamž jmenován za předního správce školního „dobrý kantor a správce kůru“ v Kouřimi Jiří Klabessius. Arch. univ. A. 13. b. 316.

[6]) Arch. univ. A. 13. b. 28.

[7]) Arch. univ. A. 14. a. 67.

a právo jednati a nařizovati školní muže hodné, pobožné a učené, kteří by k akademii učení Pražského se přiznávali, ale učitele si jednávali již dávno před tím. [1]) Loketští píší r. 1602 císaři, že vždy, tedy i za doby poddanské, volání officiálů bývalo u rady městské. [2]) Vrchnosti přenechávaly nepříjemnou i nákladnou práci sháněti officiály ochotně a rády svým poddaným konšelům.

Dopisy konšelské do university stran nového správce bývají všelijak zajímavy. Chtějíce dostati pořádného správce, jedni konšelé vychvalují dobré bydlo při své škole, jiní zase činí určité požadavky stran umění příštího správce. Horští r. 1581 na příklad vzkazují si o muže dobrého, učeného, pobožného, „poněvadž to místo, jsouce mnohem lépe nyní než prve bývalo, opatřené“, takového muže potřebuje. [3]) Kameničtí r. 1609 určitě chtějí, aby jich správce příští uměl hráti na positiv. [4]) Aby uměl obojí jazyk, to chtívají leckteřís zvlášť ze severu českého; [5]) ale r. 1608 též pražští osadní u sv. Michala! [6]) Jedni konšelé dopisem prostě vzkazují, že dosavadní správce u nich nechce déle pobýti, aby jim podal universitní rektor nového. [7]) Jiní v listě oznamují, proč že u nich nechce býti. Obyčejně je to ženitba, pro kterou správce opouští školu. Třetí chtějí správce nového, ant dosavadní je vrtkavý; tedy ho podezírají, že by jim co nejdřív ušel sám pryč. [8]) Mistr Jan Hubecius, senator Hradce Králové, r. 1612 žádá za lepšího a „správnějšího“ správce školního nežli jest mistr Ondřej Rochota (Rochocius z Rochicperku), kterého v škole mají. [9]) Mladoboleslavští téhož roku 1612 chtějí jiného, poněvadž jich dosavadní správce Jiří Sarkander Vožický jest nedbanlivý. [10]) Rovně tak Vysokomýtští roku 1612 bez obalu, hněvivě vzkazují, že mají líného správce Daniele Daubecia Německobrodského, jehož nechtějí. [11]) Bělští r. 1613 v skromném zdvořilém listě naříkají na nevděčnost správce Ondřeje Rábského, jenž nepočav s mládeží ani řádně pracovati, již ji zase opustil, čímž

---

[1]) Hraše. Náchod. 417.

[2]) Lib. memor. decan. cubitens. Opis v arch. zemsk.

[3]) Nováček. Listář kutnoh škol. 24.

[4]) Konfirmuje jim tedy Adama Mirovského, ale pak ho posílá Jiřímu Berkovi za praeceptora. Býval při Kašparu Kaplířovi za kolik let v Milčíně. Arch. univ. A. 13. b. 563. 566.

[5]) R. 1607 na příklad konšelé z Oustí. Arch. zemsk. Oekonom. č. 18 409. Ale tentokrát nedostali ho. Rektor jim poslal (rozumí se, že českým dopisem, neboť Ústí bylo české) Samuela Josephiadesa, jenž německy neuměl. Prý ho může v němčině kantor zastati.

[6]) Dvorský. Paměti. č. 607.

[7]) Příklad r. 1565 Prachatičtí, nechce jim zůstati Václav Klaudian. Kopiář. prachat.

[8]) Tak Pacovští píší r. 1612 o Václ. Kaňkovském z Hory. Arch. univ. A. 13. b. 161.

[9]) Tamž 6.

[10]) Obdrželi Daniele Mykonia Hradištského.

[11]) Dostali za něho Klementa Pistoria Žďárského. Arch. univ. A. 13. b. 32.

jim k proměně officiálů příčinu dal a prokázal nevděčnost za dobrodiní sobě činěná. List končí se: „A protože žádná obec bez správců těch, od kterýchž mládež... díky Bohu dobré počátky mající k bázni boží a k pobožnému životu vyučována bývá, býti nemůže, Vašich Milostí služebně za to, že nám zase na místo odstupujícího Ondřeje Rábského Johannem Zahanecium Čáslavinum k správě školní, a k spravování kůru jiného mládence dáti a konfirmovati račíte, žádáme.“ [1])

Pražští patronové farních škol latinských docházeli sobě s prosbou o učitele k professorům sami. Již při vstupu musili platiti některý groš bedellovi, aby je ohlásil. [2]) Někdy pozváni professorové nebo jen rektor universitní do domu předního staršího v osadě, kdež při víně jednalo se stran nového učitele. [3]) Také venkovští přicházívali osobně žádat v universitě učitelův. Někdy vystrojili posla schválního, rychlého, jindy to byli vyslanci sněmovní, kteří se v prázdné chvíli zastavili v Karlově akademii, někdy to byl písař městský, jenž, jsa obyčejně vzdělaný akademik, věděl jak v universí sobě vésti a o řádného učitele s rektorem uhoditi a se smluviti. Kutnohorští vyslaní r. 1586 nepřišli do university s prázdnem. Píšíť jim z domova: „Panu rektorovi pudlač svíček, když se koni Vám zase odešlí, poslána bude; kteréž, když se mu dodávati budou, budete moci s ním promluviti, aby nějaké zření k obci naší jměl a ji hodnými správci školními fedroval.“ [4]) Jičínští roku 1612 žádajíce za učitele podávali ctí a darem kapouna a kohouta. [5]) A jiní jiné dárky nosili, nehledíc k tomu, že obvyklé dary Zeleného čtvrtka, jež plynuly do universí rok co rok, bývaly zasílány vlastně za příčinou snadnější a příjemnější konfirmace učitelské.

Někdy vyslanec ihned obdržel správce. Takž r. 1581 kutnohorský písař Jan Veverýn, jakmile jménem obce požádal, obdržel správce k vysokokostelské škole Jana Třebovina, bakaláře svatopetrského, takže Kutnohorští mohli po návratě písařově děkovati se. [6]) Jindy bylo na odkladech. R. 1586 kutnohorští vyslaní obdrželi od rektora Petra Kodicilla připověď laskavou, ale toliko aby rada ještě psaním připomenula. Tedy po dvou nedělích šefmistři připomenuli, „majíce vždy na péči, aby škola, jakožto poklad církve boží a obci ke všemu dobrému sloužící, opatřena byla;“ slibovali, že akademii Pražské se toho vším dobrým odsluhovati chtějí a, kdož

---

[1]) Středa po sv. hodu Vzkříšení. Umlauf. Rukop. o Bělé v mus. 5. 6.

[2]) Týnští (v knize zádušní lit. N. v arch. pražs.) r. 1615: „Když sme vstupovali před pány professores, žádajíc za jiného p. mistra, dáno bedellovi 30 gr.“

[3]) V knize zádušní sv. Martina r. 1622: „Při posedění a jednání (o správce a hospodáře domu školního) dáno na 6 žejtlíků vína po 12 krejcarech.“

[4]) Nováček. Listář kutnoh. 40. Nechtěli tenkrát Václava Kandida Pražského, kantora z Malé Strany, ale již bakaláře, jehož jim rektor mínil podati.

[5]) Arch. univ. A. 13. b. 170. Tenkrát nechtěli Václava Pustiměřského z Vys. Mýta.

[6]) Nováček. Listář kutnoh. 24.

jim podán bude, k němu i k žákovstvu jeho že lásku budou prokazovati a jeho vedle náležitosti opatrovati. [1]) Někdy byly odklady odůvodněny. Na příklad do Ouště píše mistr Kampanus, rektor universitní, v den Nanebevzetí r. 1612, že jim tak rychle učitele dáti nemůže, anoť ho není, ale o sv. Havle že dá. [2])

Ze by si farář místní o své ujmě vzkázal do universí o učitele, toho příkladů za obyčejných poměrů nebude mnoho. V Teplicích pastor Antonín Hoffmannus Žatecký chtěje r. 1602 učitele z akademie, napsal sic, že uznává za svou povinnost pečovati o zbožného a učeného správce ke škole teplické, ale podotkl, že o tom jeho dopise, aby na místě Jana Pelarga Vodňanského dostalo se škole Tobiáše Christophorida Montana Ponicena, rektora v Hradišti, konšelé městští vědí. Při tom odeslal zajíce. [3]) Rektor universitní vždy raději poslechl konšelů než faráře, neboť faráři za neklidu náboženského zvláště v XVI. věku proměňovali svoje místa pořád, tudíž rektor stál o přízeň obce spíš než o nestálého faráře. Proto když r. 1609 děkan Michal Staňkovský, maje dostati se do Jaroměře, chtěl nějakého sobě známého za učitele, rektor Bacháček v odvet psal, že již jiný určen, a toho teď změniti nemůže; prý umí ten učitel uctivě se k farářům chovati, a Bacháček že ho ještě v tom napomene. [4])

To spíš stávalo se, že konšelé s farářem dobrovolně radívali se, nežli o učitele psali; ovšem jen, byli-li s ním za dobře. Někde však byli povinni raditi se, jako na př. v Polné. [5])

Zhusta se přiházelo, že konšelé, nedůvěřujíce osobě, jež se jim z university podávala, byl-li prostranný na to čas, ptávali se pod tajem, jaký to člověk, učený-li, pobožný, pokojný a není-li pijan. Poznavše nebo dověděvše se o něčem při něm nepříhodném, nechtívali ho. Rakovničtí na příklad r. 1598 nechtěli bakaláře, jejž pokládali za nezkušeného začátečníka. Byl to Václav Gelenii Pražan, učitel toho času v Morašicích; Rakovnickým uložil rektor, aby s ním si vyjednali, on že jim ho pak stvrdí. I namítali rektorovi, že dotčený Gelenius v žádném městě kondicí dosavad neměl a kdyby z paedagogia (t. j. ze soukromého vyučování) do školy rakovnické se dostal, že nevědí, kterak by se srovnal s děkanem. Tedy nechtěli začátečníka a ouraz sváděli na děkana. Na konec svého listu navrhovali sami příhodnějšího sobě kandidáta Gabriele Jodoka Banovicenum, učitele v Teplici, [6]) ale musili podržeti Gelenia. Stejně tak Německobrodským r. 1604 nelíbil se správec Augustin, že mlád

---

[1]) Tamž. 39. 40.
[2]) Arch. univ. A. 13. b. 150.
[3]) Arch. zem. Oekonom. č. 17. 149.
[4]) Arch. univ. A. B. b. 582.
[5]) „Kteří mládenci k správě školy by měli býti povoláni, to vše úřad polenský s vůlí děkana koná." Tak v instrukcí vrchnostenské r. 1594. Arch. zemsk. v katastr. Mar. Teres. E. 2.
[6]) Arch. Rakovnic. Kopiál 1584.

a nezkušen; rektor Bacháček však v odpověď psal, že k té správě má dosti věku a že ne všecko záleží na dlouhé bradě, neboť na oko se spatřuje, že na tento čas mladí lidé mnohem lépe školy spravují, nežli někteří staří. [1])

Též svrchuřečení Rakovničtí majíce r. 1602 dostati Davida Slanského z Kosmačova, píší rektoru, že ho nechtějí, neboť slyšeli, že sobě často odpouští a vydává se v opilství. Rektora Bystřického zamrzelo zajisté to, že konšelé chtějí kandidáta lépe znáti nežli on. I protož povolal si Davida Slanského k lůžku (ležel tehda s podagrou), ale kandidát zapřel opilstvo. [2]) a Rakovničtí, pohnuti rektorským dopisem, pak ho přijali za správce. Potom se po létech (1613) usadil u nich pevně za souseda. [3])

Nedůvěra na straně měšťanů byla a jest přirozena, neboť při hustém střídání officiálův ani jináč nebylo možná, než že ob čas přicházeli nehodní, neboť universita snažila se pod školní střechu dostati svého vychovance, ať už byl jaký byl. Z té nedůvěry a ovšem také ze strachu, aby škola v čas pojistila si officiály na místě starých, kteří chtěli nebo měli odstoupiti, vyvinul se skoro obecně ten způsob, že měšťané, dřív než se do universí s prosbou utekli, hledávali sobě správce a officiály sami a našedše, předkládali je rektorovi k potvrzení. Možná, že měšťany k tomu pudila také snaha, aby byl příští správce, jehož sobě oni vyhlédli a vyvolili, na nich tužeji závislý.

Sháňku po novém správci nebo informace o správci sobě navrženém měšťané snažili se získati poptávkou tu a tam. Rakovničtí psávali o to svému slavnému rodákovi Sixtovi z Ottersdorfu do Prahy. R. 1563 psali mu a zároveň Matouši Kolínovi z Chotejřiny, že mají ukázáno na nějakého neznámého bakaláře Václava Formánka, a poněvadž v takových příčinách nic předešlých časů bez rady páně Sixtovy před se nebrali, že tedy i na ten čas za to žádají, aby se jim o způsobu, povahách a chování dotčeného Formánka vyptal a zprávu o něm učinil. [4]) R. 1594 též Rakovničané píší mistru Danielovi z Veleslavína, že dosavadní správce mistr Jan Gotsman Německobrodský odpuštění oznámil o příštím termině sv. jirském, že ho tedy prosí, pokudž jakou známost s učenými mládenci má, že jim na hodnou osobu ukáže; oni že pak s tou osobou vyjednají a rektora universitního o konfirmaci požádají. [5])

Když měšťané takovým způsobem dověděli se o některém vhodném správci, posílali pro něho i psali mu. Již z počátku XVI. věku z r. 1509 máme zprávu, že z Hradce Jindřichova [6]) kumpán

---

[1]) Dvorský. Paměti č. 230.
[2]) Arch. zems. Oekonom. 17. 43.
[3]) Levý. Rakovník. 192.
[4]) Kopiál rakovn. z t. roku. Archiv tamější.
[5]) Arch. rakov. Kopiál z r. 1594. Též u Levého v Děj. Rakov. 192.
[6]) Registr. purkmistr. z r. 1487, fol. 114. Arch. v Hradci.

chodil do Budějovic pro školního mistra, patrně se vzkazem, nechtěl-li by v Hradci správu k sobě přijmouti. A podobně nedávno před koncem samostatné university Karlovy Kutnohorští (r. 1616) po poslu píší mistru Janu Chocholiovi Pražskému, správci kolleje litoměřické, že slyší o něm od mnohých poctivých lidí dobré jméno a chvalitebné, počestné chování, jakož i že zprávu mají o mnohém jeho prospěšném při správě školní pracování, nechtěl-li by tedy o čase svatohavelském v Hoře ku správě školy přistoupiti, že by mu lásku, přízeň i k jeho spolupomocníkům ochranu dokazovali a u vrchnosti akademické konfirmaci vyhledali. [1])

Přihlásil-li se u městských konšelů některý mládenec ke správě školní sám a nebyl-li jináč dobře povědom, mohl se mu snadno úmysl zhatiti; na příklad r. 1583 Horští vzkazují rektoru do Prahy, že nějaký Adamus Prochasius Kouřimský (Procházka) se skrze přímluvu přátel ohlašuje k jejich škole, ale že ho neznají a o způsobích jeho žádné vědomosti nemají. [2]) V takových místech jako na příklad Sadská, kdež poroučeli školu začasté jen vagujícím mládencům, [3]) zajisté neptávali se mnoho po způsobech kandidátových, jsouce rádi, že se jim v nouzi někdo přihodil.

Když město o své ujmě nalezlo si správce a ujistilo se, že by službu přijal, to nebývala ku konečnému dosazení cesta vždy stejna. Bez okolků byl na příklad r. 1612 v radě litoměřické přijat za správce mistr Václav Kouřimský a za kollegu bakalář Tobiáš Lucinus Pardubský. [4]) Byla při tom pevná naděje pražské konfirmace, a nebylo as jiných překážek báti se. Kutnohorští v takovém případě bezpečném zvávali nového učitele k sobě, říkajíce, že mu zaslaným listem dávají „zákonnou vokací". [5]) Také potom již jen prostě požadovali v universitě stvrzení. Nejvýš ještě to přidali na snazší vyřízení své žádosti, že vybrali si učitele s radou pana archiděkana svého. [6]) Nestejně v tom vedli si r. 1574 Rakovničtí. Našedše mládence Tobiáše, správce školy prachatické, vzkázali mu, aby si o své stvrzení jednal v Praze sám. [7]) A téhož roku 1574, píšíce rektoru Matěji Dvorskému z Hájku, že by k nim šel z Poličky správce Jakub Trochopaeus (Hlinský), s nímž měli námluvu, žádají, aby jim ho tedy rektor stvrdil aneb jiného jim dal pobožného a střídmého mládence. Zatím Trochopaeovi slibovali, že mu náchylnost prokazovati chtějí, doufajíce, že on v škole rakovnické proměnu pilnou učiní a jí v nějaký příjemnější řád uvede. [8])

[1]) Nováček. List. kutn. 151.
[2]) Kopiář kutnoh. z r. 1575. 379. Též u Nováčka v Listáři. 29.
[3]) Dvorský. Paměti. Str. 361.
[4]) Manuál litoměř. č. 33. fol. 150.
[5]) Z opisů v zemsk. arch. Na př. r. 1612.
[6]) Nováček. Listář. 46. R. 1591, když si vybrali Ondřeje Mitysku, v Brodě Německ. správce.
[7]) Kopiář arch. rakov. z r. 1574.
[8]) Tamž. Ten stal se později rakov. měšťanem (r. 1578). Taxu mu odpustili „z lásky". Levý. Rakovník. 194.

Někdy obec na některého kandidáta jen upozornila; nejednavši s ním, nechávala universitě na vůli podati ho čili nic. Na příklad Horští píší r. 1585, že mají zprávu o nějakém Václavovi Mykoniovi Čáslavském, mládenci pokojném, učeném a již při letech, studiosovi v některé kolleji; ten kdyby se k nim dostal, že by toho vděčni byli.[1]) Před tím r. 1584 psali Horští rektoru Kodicillovi, že jest jim a panu děkanu mládenec Jan Kherner Plzňan „na plac dán" a že by vděčni byli, kdyby jim byl podán, ovšem pokud by v Praze uvážili jeho hodnost.[2])

Jest otázka, kterak si v těch rozmanitých případnostech rektorové příčinou konfirmace vedli. Nestejně. Dle situace a dle své osobní povahy. Druhdy hájili práva rektorského rázněji, druhdy přimhuřovali oči. Obyčejně bývali k obcím tím ochotnější, čím patrněji právo jejich dlením doby a veřejnými neutěšenými poměry náboženskými upadalo v mdlobu i s universitou. Kolikrát se zdá, že visí na dobré vůli konšelů, chtějí-li držeti se akademie. Nevěrné obce vždy zas na milost přijímány. Chotěbořským rektor Bacháček r. 1600 píše sic s jakous pýchou, že nepamatuje se, aby brali školní správce kdy z učení Pražského, ale že jim chce přec nápomocen býti a správce že jim odešle.[3]) Rektor nám leckdy připadá, jako by byl ochotný, učený dohazovač. Vždyť, aby nebylo kyselostí a srážek, někdy rektor jen ukazoval, jen radil měšťanům, koho by mohli sobě vybrati, s kým by mohli sami si vyjednávati, ba rektor i odeslal za včas měšťanům list se jmény kandidátů, dávaje jim plnou vůli, kterému by chtěli.[4]) Toho pak velmi ochotně rektor stvrdil. Což to ochota, s jakou r. 1536 rektor Matěj Dvorský z Hájku Horským do školy svatojakubské stvrzuje bakaláře Jana Hořepnického, za něhož si sami požádali, a uznává žádost jejich za náležitou a slušnou.[5]) A také když tíž Horští r. 1619 žádali o stvrzení svých officiálů,[6]) prorektor universitní odpověděl, že mnoho sobě vzácné žádosti jich milostí pánů šefmistrů horských váží, a pochváliv jich péči o vzdělání pravé pobožnosti a umění literního, stvrdil jim ochotně rád, koho chtěli. Pardubickému hejtmanu Janu Gerštorfovi r. 1610 rektor píše přeochotně, že chtěl ze školy pardubské vzíti Jiřího Krumlovského, ale porozumívaje, že se pán o to stará, aby učitel ten na svém místě zůstal, nechce tak urputný

---

[1]) Z kopiáře kutnoh. z r 1581. 320. U Nováčka v Listáři. 35.

[2]) Tamž. U Nováčka v Listáři 31.

[3]) Dvorský. Paměti. Str. 59.

[4]) Zádušní kniha týnská č. k. 47. R. 1587 „pan rektor ráčil na osobu Vaši ukázati." Stejně tak dopis Horských Palladiovi Janovi do Čáslavě r. 1604 u Nováčka v Listáři. 84.

[5]) Nováček. Listář kutnoh. 21.

[6]) Byl to m. Samuel Alektorius Batelovský, správce v Chrudimi, Jan Grynwald Mělnický, správce ve Vodňanech a Cyprian Kozel z Peclinovce. Arch. univ. A. 14. a. 409; Nováček. Listář 155

býti a od něho neupustiti.[1]) Do Soběslavi rektor v máji r. 1610 vzkazuje, že se sic přihlásili pozdě, kdy se už správcové školní z Prahy dávno rozešli v čase po sv. Jiří tak prodloužilém, ale nicméně že jim posílá Václava Achilla Berounského, kterého srazil z paedagogie soukromé.[2]) Tedy ochota za ochotou. I to stalo se leckdy, že rektor již zapsal do knihy universitní jméno učitele, kterého byl ze své pravomoci konfirmoval, a pak náhle vyhověv obci, která žádala za jiného, konfirmoval toho jiného, takže zápisy v knize universitní tou příčinou nejsou vždy neklamny.

Na odpor tomu někdy rektor pražský konfirmaci udělil jen s okolky, skoro nerad. R. 1521 rektor Václav vzkazuje do Hory, že by mohl příčinu oznámiti, pro kterou by konfirmaci jejich kandidátovi dáti nemusil, ale znaje jich dobré přátelství, toho že neodporuje.[3]) R. 1619 do Žatce rektor konfirmoval s okolky učitele ze školy sv. Jindřicha v Praze, mistra Floriana Aegidii Žlutického, ale po straně mu zle vyčítal, že s Žateckými se smluvil za zády rektorovými.[4]) Než r. 1602 rektor stvrdil Mikuláše Horatia v Jičíně za správce, vyčítavým listem obšírně vyložil městské radě, proč ho nerad stvrzuje; prý ho studie nic nestály, ant byl živ v kolleji na stipendium walterské, a potom dříve půl léta byl hned promovován do Jičína a teď na tak rychlo má býti správcem.[5])

Konečně někdy rektor uznal za nutno nestvrditi obci toho správce, jejž si sama byla vyhledala. Při tom obyčejně vyložil příčinu svého nestvrzení. Na příklad r. 1611 rektor Bacháček píše do Vysokého Mýta, že nemůže podle jejich snešení za správce potvrdit jim dosavadního kollegu Jana Sigismundi Litomyšlského, poněvadž jest příliš mlád, a žáci by ho sobě málo ušetřovali.[6]) Do Teplice rektor oznamoval r. 1612, prý jsou ty osoby, kterých žádají, již zmeškány a jinam poslány.[7]) Jindy zase rektor s výtkou chce, aby měšťané přijali ochotně toho, koho on posílá, neboť jemu a professorům, kteří kandidáty zkoušejí, přísluší usuzovati, kdo se ke kterému místu lépe hodí. R. 1606 Bacháček nestvrdil v Jemnici správce Pavla Romera, maje na mysli jiného, a Romerovi vyčetl, že místo přijal v Jemnici „tak oble“.[8]) Do Brandýsa nad Labem, jsa velmi pohněván, rektor Bacháček r. 1599 píše, že jim nedá Jana Marchiona Žateckého, s nímž si byli umluvili, poněvadž na rychlost

---

[1]) Arch. univ. A. 13. b. 240.
[2]) Tamž. 460.
[3]) Listář Nováčkův 3.
[4]) Arch. univ. A. 14. a. 118. Podobně do Pacova velmi nerad stvrzuje r. 1610 Šimona Simoniusa Žateckého, kterého sobě byli sami smluvili. Arch. univ. A. 13. b. 472.
[5]) Arch. zemsk. Oekonom. č. 17. 35.
[6]) Arch. univ. č. A. 13. b. 393. Nechal ho tam za konrektora a k správcovství podal Gabriele Daubecia Německobrodského. V dubnu.
[7]) Tamž. 41.
[8]) Dvorský. Paměti č. 380.

zbavili se hanebně předešlých učitelů svých, aniž sobě prve na ně stížnost kladli. Pokudž se nepolepší, nepošle jim nikoho, aby rektorskému jeho povolání nestal se posměch větší. [1])

Rektor nemohl někdy vyhověti obci ani při vůli nejochotnější. Na příklad Klatovští r. 1603 měli správce, který „u božátko v nedostatku rozumu zůstával;“ chtěli tedy jiného, Daniele Kantoris Táborského; při tom mínili, že by jejich blázínek mohl dosednouti na menší místo, v menších starostech že by k sobě přišel. Rektor docela rozumně vzkázal v odpověď, že nemocného učitele nedá nikam, poněvadž by ho odevšad vyhnali, a Daniele Kantoris že jim nemůže stvrditi, dokud ho Velvarští nepropustí. [2])

Nejtvrdší a zásadní odpor rektor provozoval při konfirmaci, když kandidát měšťanů nebyl v universitě zapsán členem. R. 1599 Bacháček rektor píše do Rakovníka, že nemůže jakéhos Daniele promovovati, neboť by musil napřed říci, zda-li v universí zapsán a kterého roku (to ho patrně v album universitatis nemohli najíti); také prý by musil učenost svoji ukázati. Ten Daniel byl zajisté pouhý kantor, universitě nepodaný, v ní nezapsaný. [3])

Nepotvrzení svého vyhlédnutého a najednaného kandidáta někdy někteří konšelé přijali k sobě volně, jindy a jiní dávali se s universí do sporu. Z oněch jsou na příklad roku 1593 Mělničtí. Píší rektoru akademie, že přijímají Pavla Grylla Rakovnického, rektora podávaného, ačkolivěk by rádi byli, aby Daniel Novokolínský jim na delší čas zanechán byl. [4])

Na spor s rektorem a universitou dali se Kutnohorští mrzutě po dvakrát brzy za sebou. R. 1595 v září rektor Marek Bydžovský z Florentýna píše Horským, že jim správce stvrditi nemůže. Zjednali si o své ujmě Augustina Lukana ze Svídnice, mistra v Marburce promovovaného. Byl tedy člen Hesské universí a ne Pražské. To byl rektoru důvod nestvrditi ho. Psal, kdyby se každému professio (t. j. professura) jak veřejná tak soukromá v školách dopustiti měla, mnoho by neřádů skrze to pojíti mohlo, aniž by bylo potřebí zkoušek, promocí a jiných svědectví, kteráž se dávají v Pražské škole příštím učitelům. I protož aby on Augustin Lukanus připuštěn měl býti k beneficiím, k nimž se žádný jiný mimo studiosy, bakaláře, licenciáty a mistry učení Pražského nepřipouští, to se dobře trefiti nemůže. Že ho stvrdí, vykoná-li, což náleží, totiž dobude-li sobě uznání gradu akademického v Praze. [5])

Mistru Augustinu Lukanovi se do toho nechtělo. Tím rozumem odpověděl universitě. Jeho odpověď nazval Bydžovský nenáležitým

---

[1]) Arch. zemsk. Oekonom. 18. 32.
[2]) Arch. zemsk. Oekonom č. 14. 201.
[3]) Diplomat musejní. 1599
[4]) Arch. mělnický. Kopiál č. 12. 39.
[5]) To jest, podnikne-li disputace nařízené, učiní-li slib fakultě a zaplatí-li taxu. List z kutnoh. arch. v opisech z Hory. V List. Nováčkově 52.

a neslušným vyměřováním. Psal 30. září, aby nezdar konfirmace Horští jen jemu Augustinovi přičetli, poněvadž toho, co se jemu ne z nějakých obzvláštností, ale z podstaty statut a dobrých i chvalitebných obyčejův od císaře a krále Ferdinanda konfirmovaných podává, nechce vykonati.[1]) A byl zápas veden ještě dále za kolik neděl. Horští psali do Prahy, kamž Lukanus na citaci nechtěl jíti. Vedl školu bez konfirmace. Horským dostává se od rektora důtky dosti ostré, vyčítá jim, že neznají statut, že dávají na omylné a povětrné zprávy, on že hoden jest víry „tak dobře jako někdo"; že mu nemají co vykládati a předpisovati, on že povinen držeti dobrý řád, nechť jej kdo chce jak chce kříti; na konec shrnuje důtku v slovech, že Lukanus a Horští s ním nevážně se chovají, statuta neslušně, posměšně ano i všetečně vykládají.[2])

Horští s Lukanem vzdorovali rektorské konfirmaci až do jara následujícího roku 1596. V dubnu podlehli. Lukanus musil do Prahy a tu vykonati disputace dle statut. Pak byl konfirmován.

Po jeho brzké smrti (1597) opakovala se historie. Horští smluvili se o správcovství s mistrem Vavřincem Sarkandrem Falkenberským, jenž do té chvíle správcem byl v Chrudimi. Rektor snad jináč byl by Falkenberga stvrdil, ale že smluvil nový správce s měšťany a kněžími horskými nový řád školní, jímž školství horské mělo býti zorganisováno na nový způsob a vyzdviženo takřka za nějakou akademii, rektor universitní nechtěl stvrditi ani řádu ani Sarkandra. První bylo, že si ho pozval do Prahy na rozhovor a odpovídání stran onoho řádu. Sarkander nešel. Horští v únoru r. 1598 zvláštním poslem žádali za konfirmací, za důvod uvádějíce, kdyby se na Sarkandra naléhalo, aby se dostavil, že by třebas o Kutnohorskou správu nestál, když je tak s obtížemi; beztoho prý ho Chrudimští zdržují a rozpakují; i manželství se mu navrhuje. Připojili v tom psaní pohrůžku, kdyby, nemínice se akademie strhnouti, přece k něčemu jinému přinutkáni byli, aby je u sebe rektor měl vymluveny.[3]) A Vavřinec Sarkander dopsal z Chrudimi rektoru universitnímu listem, ne právě zdvořilým,[4]) že do Prahy pro zlost cesty a času (bylo v únoru) nemůže a nepřijde. Napsal, že nestojí o místo školního správce, když se s ním zachází jako s oslařem (agason) a otrokem, jenž chtěj nechtěj poslouchati musí, byť šlo i o nebezpečenství života; dále vyčetl s patrnou samochválou, že neděje se rozdílu, kteraký je učitel, dobrý-li či zlý, věrný či nevěrný. Ba v opak děje se, zlý bývá milován, neupřímný chválen, dobrý potiskán a věrný docela utištěn. A naposled pustil se do zřejmých obviňování a vyčítání. Psal, že toho místa není žádostiv a líbí-li se,

---

[1]) Psaní v opisech arch. zemsk. z Kut. Hory. R. 1595. 30 září. Nováček. Listář. 53.
[2]) Opis v arch. zems. U Nováčka v Listáři 54.
[3]) Listář Nováčkův. 65.
[4]) Latinský list tamž. 66.

že se vůbec zřekne všeho, neboť s jměním svým není ještě v tak úzkých, aby nemohl nepostrádati služby školské; až bude zbaven toho mlýna, v němž tahal za kolik let pracně, Bohu nesmírně že poděkuje, neboť kdož jest ze všech všudy, jenž by byl tolika nehodnými způsoby týrán? A proč? Poněvadž dobře a věrně mládeži školské byl na prospěch a prospěti se snažil. Odtud ony pomluvy, odtud klevety víc než starobabské. Doktorát nač mu byl platen? Spíš mu škodil, neboť utiskuje se hůř než kterýkoli bakalář nebo student; před dvěma roky marně snažil se o konfirmaci do Žatce, teď do Hory; oč lepší jest kondice kantorů a sukcentorů! Jiní mají pokoj, on ne. Nad těmi, kdož závistivě ho pronásledují, Bůh svým časem zajisté pomstu vykoná.

Takový list nemohl v universitě než nemilostivě býti přijat. Vyšla z ní zajisté odpověď na to nepřívětivá. Do jednání vložil se i kněz chrudimský Martin Stephanides, aby věc urovnal; Chrudimští — o to byl zmatek větší — nechtěli Sarkandra pustiti, poněvadž v čas nedal výpověď ze služby; kněz zase bál se, kdyby Sarkander odešel, že není před rukama jiný učitel pro Chrudim. V jednom listě píše do Hory: „Vaší škole jakožto bojnější přál bych pana mistra našeho, však naší nerad bych pusté viděl.“ Kněz mínil, že by horští konšelé měli hledati cesty u rektora, aby z obojí strany dobře bylo; rektoru a professorům bylo by prý snadno a pokojně srovnati všecko nedorozumění, kdyby upustili od věcí zbytečných.[1]) V těchto slovech byla kritika venkovského kněze proti pražskému rektorovi a jeho radám. Konšelé horští 24. března 1598 svolali všecky kněze své, aby písemné vydali svědectví, kterak bylo s mistrem Vavřincem Sarkandrem vyjednáváno o horskou školu, z čehož viděti, že se Horští ve sporu s universí všelijak obrňovali.

Má ta hádka podklad obdobný jako bylo tehda i v církevních věcech mezi Horou a Prahou: Horští snažili se o vlastní konsistoř, která by na pražské málo byla závisla; u věcech školských podobně snažili se „o vyzdvižení učení svobodného“ při své škole, o nějakou venkovskou akademii. A to nebylo vhod v Praze.

Kterak hádka o Sarkandra skonána, není psáno; jen to jisto, že konečně byl stvrzen, ale vysvítá z listin, že ho přec konečně mistři donutili, aby se dostavil do Prahy. Tu se tedy snad pokořil, ačkoli již již chtěl škol se zhostiti, bera si příčinu, že s ním jako s mendikem zacházeti chtěli. Sarkander netěšil se své horské akademii dlouho. Mor ho vzal r. 1599.

Na konec zanechali jsme si případy, že konšelé usadili si některého učitele, aniž dbali o jeho universitní konfirmaci. O tom se rektor v Praze obyčejně dověděl tím, že mu vrácen byl učitel, jejž byl ven konfirmoval a skutečně vyslal. Lze sobě pomysliti, kteraké

---

[1]) Nováček. Listář. 67, 68, 70. Opisy z arch. hutnoh. jsou v zemsk. arch. Kut. Hora.

to bylo pohoršení, když na venkovskou školu přišel učitel na učitele, a žáci na žáky, neboť každý učitel přiváděl do nové štace žáky své. A což to bylo pohanění, když rektorský vyslaný s žáky musil po svém příchodě do obce nocovati v hospodě, do školy nemoha a nesměje. Co křiku, než se ho zbavili měšťané, a což hněv z toho u rektora pražského. R. 1607 dopustili se toho kousku Náchodští. Nepřijali z university bakaláře, jehož nazvali sobě neznámým; dali mu 1 kopu gr. na zpropití i na cestu a vrátili ho, poněvadž měli svého, jiného. Slul Joachim Turnius. [1]) Dvě léta potom (1609) Heřmanoměstečtí vrátili kandidáta rektorského; písemně mistrům se omlouvali, že se opatřili jinším správcem, poněvadž nemohli se mládence Václava Sophonia Pelhřimovského, jehož poslal rektor, dočekati. Toto omluvné psaní nazváno v universí švábským; professorové usnesli se dáti Městeckým odpověď po zásluze a vyčísti jim, že dítkám jejich k titulům akademickým a poctivým místům pomáhali, ale poněvadž toho neumějí sobě šetřiti, že také na budoucí čas dle toho k dítkám jejich se zachovají [2])

V těch příčinách byl rok 1609 nešťastný. I v Rychnově tehdy stalo se, že přišel správce z university na správce jiného, obcí bez university dosazeného, z čehož byl hněv. Žáčkové nuceni byli povalovati se v rychnovské hospodě. [3])

Je nápadno, že ty případy nevážnosti k universitní konfirmaci přiházejí se daleko od Prahy, na periferii království a při školách malých. Výklad snadný. Měšťané, omlouvajíce se, že se nemohli dočekati, asi nelhali. Nelze pochybovati, že malou školu náchodskou nebo rychnovskou kandidáti v Praze shromáždění brávali jen z nouze a jen potom, když již všecky větší byly zadány. Tím se zpozďovalo obsazení malých těch škol. A patronové oněch škol — což jim ke cti — nechtějíce míti školy prázdné, sháněli učitele bez university vzdálené, a když naposled pak přece přišel universitní kandidát, upadli v kollisi, z níž bylo šťastné vypletení skoro nemožné. Při větších školách a obcích nedělo se zpozdění vinou university ani vinou kandidátů; tu si pospíšil kde kdo.

Aby v Praze na samých očích rektora a university farští osadní o své ujmě proti universitě byli osmělili se postaviti si správce školního, o tom ze starší doby zprávy vzácné. Jedna z r. 1533. To si osadníci u sv. Mikuláše staroměstského ustanovili za správce školy dosavadního kantora, jenž schopnost a vzdělání měl, ale zapsán v universí nebyl. Však tenkrát měl rektor universitní Jiří Písecký na své straně všecko členstvo akademické; bakaláři se proti novému správci vzbouřili všickni, takže nebylo rektoru nesnadno

---

[1]) Hraše. Náchod. 415.
[2]) Arch. univ. A. 13. b. 564.
[3]) Arch. univ. A. 13. b. 579.

vypuditi ho ze školy a přísně přikázati, aby příště žádný na se nebral správu školy, kdo není zapsán neb intitulován.[1])

V pozdější době, zvlášť od r. 1609, kdy rektor snažil se i kantory pod svou moc dostati, hojně nalézáme hádky s universí o konfirmaci kantorů, kterouž rektor chtěl dávati a osadní nebrali, snažíce se po starém zvyku u volbě kantorů a sukcentorů býti nevázáni, jakž o tom svrchu již vyloženo. Zlý spor takový strhl se již r. 1602 o sukcentorství na Zderaze u sv. Václava. Postaviti se musil do akademie Matiáš Novatius, správce oné školy, aby pověděl, s čí dovolením přijal za sukcentora Samuele Třebenického, jenž byl před tím sukcentorem v Chrudimi a teď měl jíti do Roudnice. I oznámil, že osadní tak chtěli, a položil některý důvod. Odpověděl rektor Bystřický velmi rozezlený, když osadní tak učinili bez jeho vědomosti, ať se spravují, jak umějí, rektor že víc se nebude vkládati v školu sv. Václava; chce-li pan Šimon Vokáč, ouředník zádušní, vládnouti, aby si v domě a v osadě vládl a rektoru v povolání nesahal.[2])

Spor s osadními sv. Mikuláše, vypuklý r. 1609, o to byl horší, že jeden z purkmistrů tehdejších staroměstských z nezřízené zlosti chtěl již učitele od jesuitů vzíti. Tehda rektor Bacháček mnohými dopisy na všecky strany naříkal. V jednom listě s žalostí praví, že chce školy pražské v dobrý řád uvésti, osadní však že mu v tom činí překážku, nasazujíce sobě proti jeho vůli astantův a bachantů, „a to k vůli straně odporné (katolické) aby se nám zasmáli, že v školách našich nic neděláme; abychme krásně chtěli, že neumíme.“ Tehda prosil rektor defensorů víry, aby purkmistrům a osadním přímo zakázali bráti učitele o své ujmě.[3])

Od konfirmace bylo rektoru platiti. Platívaly obce začasté již před konfirmací „pro lepší fedruňk“; platívaly po ní, a obyčejné dary Zeleného čtvrtka, jež scházely se rok co rok u rektora universitního ze všech končin našeho království od obcí i učitelů, byly také jen plat za minulou nebo příští konfirmaci nebo na dobrou vůli rektorovu ke škole, k učiteli a k obci. Žatečtí obyčejně již při samé žádosti za správce podávali rektoru sud svého slavného piva „samečka“. Ještě v koncích university r. 1619 v máji posílajíce samečka žádají za učeného a pilného správce.[4]) V červnu rektor konfirmuje jim mistra Floriana Aegidii Žlutického a „z trunku samečka odeslaného přátelsky děkuje.“[5])

Odměna za konfirmace na penězích nebývala stejna. V počátcích XVII. věku dospěly platy výše znamenité; svatomikulášské staro-

---

[1]) Monum. univ. III. 100.
[2]) Arch. zemsk. Oekon. č. 17. 78. Též u Dvorského v Pamětech o škol. čís. 145.
[3]) Arch. univ. A. 13. b. 528. 525.
[4]) Arch. univ. A. 14. a. 116.
[5]) Tamž 414.

městské záduší platí r. 1612 za konfirmaci „bakaláře“ a kollegy rektorovi 2 kopy 24 grošů; [1]) osadní Panny Marie na Louži r. 1615 dali od konfirmace mistra a „golleky“ 1 kopu a pedelliusovi na zpropití (od přinesení konfirmace) 15 grošů; [2]) Náchodští dali r. 1612 za „fedruňk officiálů“ tvrdý tolar; [3]) Slanští r. 1618 za konfirmaci 1 dukát, [4]) před tím r. 1617 poslali za ustanovení správce „pár“ dukátů. [5]) Bylo tedy, jakož patrno, na štědrosti patronů, ale pod kopu dar nepadal. A padl-li, byl nemil. Bezpochyby proto, naleznuv r. 1611 v psaní z Vodňan pouze 12 českých, rektor odpisuje tam knězi děkanovi Vojtěchu Prokopidae Poříčskému, [6]) že sic syna jeho Jana Adalberta za předního správce do Vodňan jmenoval, ale do psaní snad zapomenutím že přišlo oněch 12 českých, a že poznamenáno není, co by se za ně mělo jednati.

Zvolení správcové bývali povinni universitě a rektoru přísahou a slibem se zavazovati. Ten slib doslovně zachoval se z r. 1599, ale není pochybnosti, že kusy, jež slibovány roku právě psaného, podstatou svou byly starodávnější. Kusů bylo desatero; [7]) slиboval je správce i pomocníků jménem (cum synergis et classium moderatoribus), jakkoli nebyli přítomni; pomocníky pak byl správce povinen zavázati samému sobě slibem, jehož znění v onom desateru též bylo nařízeno. Správce sliboval, že bude vykládati žákům kterého věku koli „summu“ křesťanského náboženství z knih užívaných, jež tisknou se v Praze; nejnižší třídě jazykem mateřským, prostřední latinským, vyšším třídám dle katechismu Davida Chytraea. Svobodná umění a latinu že bude vykládati z nařízených knih a z auktorů schválených. Že věrně bude šetřiti řádu vyučovacího (ordinem docendi et discendi), od universí ustanoveného, že bude vésti žáky k poctivé kázni a vzdělávati v nich mravy dvorné. Sám že bude ve škole i na veřejnosti nositi šat řasný (habitum togatum) a po kolena sahající; velikou péči a práci že naloži na to, aby žáky jeho, dobře zvedenými, počet studentů Pražské akademie se zmnožil; že žádného žáka do svojí školy nepřijme bez vysvědčení aniž bude zdržovati vycvičené chlapce a mladíky v třídách nižších, alebrž že bude raditi rodičům, aby je poslali do škol vyšších v sousedství, načež jim dá vysvědčení. Dále sliboval, že kollegy, pomocníky a větší scholastiky přijímati bude se slibem poslušnosti, věrnosti a pilnosti dle formy nařízené; že řád studijní bude zachovávati týž, jejž držel předchůdce jeho, a proběhem čtyř neděl touž vyučovací

[1]) Arch. pražs. kn. zádušní litera M.
[2]) Tamž kn. zádušn.
[3]) Hraše, Náchod 418.
[4]) Arch. mus. Diplomat. Slaný. 1618.
[5]) Arch. zemsk. Slaný 1.
[6]) Arch. univ. A. 13. b. 328.
[7]) Přísaha psána v arch. zemsk. v Oekonom. č. 18. 30. Opsána v arch. mus. v Diplomat. pod titul. Forma promittendorum a rector. scholarum subdit. universitati. Poprvé vytištěna v Listáři Nováčkově IX.

osnovu zašle rektorovi universitnímu, přidada k tomu jména svých pomocníků, všech žáků i mendiků; v konec polouletí že oznámí rektorovi, kde v lekcích začal a kam až dospěl; konečně že žáků sběhlých mimo časy (sv. Jiří a Havla) do školy nepřijme, a kdyby jemu tajně žáci někteří pryč seběhli jinam, že oznámí je rektorovi a, pokud bude lze vyzvěděti, že udá, do které školy utekli.

Správci svému měli pomocníci slibovati, že ho budou poslušni u věcech poctivých a dovolených, že zachovají zákony školské a řád vyučovací, pilně že budou pěstovati vědy, a že povolání k úřadu svému bystře prokázati se vynasnaží.[1])

Soudíme, že plný slib rektor brával od správce jen, když ho poprve vysílal na školu; pochybujeme, že by po každé místa proměně znova sobě totéž dával slibovati. Všaktě leckdy je v knihách psáno, že rektor, prve než odeslal správce, ústně ho napomenul, „jakby v povinnosti svěřené, v šlechetném života obcování na sobě dobrý příklad dada, chovati se měl.“[2]) Při slibu právě složeném bylo by takové napomínání zbytečné a bezpochyby nedostalo by se do knihy.

Na svém odchodě officiálové školští dostávali od rektora list věřicí, jímž bylo prokázati se v novém místě; začasté rektor psával list ten formou přímluvy a odporučení. Dí se v něm vůbec, že mládenec ten je učený, pobožný, příkladný a že byl všude hodný. V posledních dobách samostatné universí zhusta se ujišťuje, že mládenec ten je střídmý.[3]) K tomu se pak přičiňuje naděje, když bude při svém povolání pobožně a chvalitebně se chovati, že ráčí páni ho míti sobě poručena.[4]) Mistr Matěj Dvorský z Hájku rektor r. 1576 odsílá Horským za správce Jana Hořepnického „v té naději, že jakž jest on svého povolání bedlivý a šetrně pilný, tak také jeho přívětivě přijmouce že ho v svém laskavém opatrování a ochraně jmíti a držeti budou.“[5]) K týmž Horským mistr Marek Bydžovský roku 1591 posílá za kollegu Jana Litoměřického s přímluvou, že přijmouce jeho v ochranu pro jeho dobré chování, pobožnost, ano umění, kteréhož jak doma tak i jinde při dobrých a

---

[1]) Ego N. promitto, quod praeceptori oboedientiam in honestis et licitis, leges scholae ordinemque studiorum fideliter servabo, diligenter colam bonas artes, vocationisque meae munia gnaviter praestabo.

[2]) Arch. zemsk. Oekonom. č. 17. 40. 49.

[3]) Do Vysok. Mýta na příklad r. 1612 o sv. Havle konfirmuje se „střídmý“ Ludvík Vobicius Vodňanský, rektor z Poličky; do Poděbrad týž rok „střídmý“ Jan Hovorinus Čáslavský, dosavadní správce kůru v škole českobrodské; v postě téhož roku do Chlumce n. Cidl. „střídmý“ bakalář Tiburcius Slanský Kolínský, na ten čas v Bohdanči; do Rychnova střídmý Jan Kavanius z Čejkova (a za kollegu tehda Math. Kultrarius Žatecký); do Klatov konfirmován týž rok (1612) střídmý Šimon Partlicius Moravus. Arch. univ. A. 13. b. 165. 166. 58. 59. 172 a j.

[4]) Arch. univ. A. 13. b. 80. a j.

[5]) Listář kutnoh. škol Nováčkův 21.

ctných praeceptořích nabyl, nad ním ruku laskavou držeti ráčí, aby on, uznaje takovou lásku, mohl volněji svou práci vykonávati. [1])

Někdy rektor uznal za dobré do toho listu vstaviti některou výtečnou vlastnost svého odporučence. Na příklad r. 1612 do Dobrovice městečka píše, že Mikuláš Partlovský Svinčanský je dobrý musikus; [2]) nápodobně do Velvar r. 1605 odporučuje se Jan Mitis Pražský jakožto mládenec učený a musikus neškodný. [3]) Rektor Kampanus r. 1600 píše stran Melichara Haldia mladšího z Neuenperka, za konrektora do Hory podaného, to odporučení, že byl v školách německých a že se německé řeči vynaučil. [4]) Několikrát jsme také našli, že rektor omlouvá mládí svého vyvolence; do Brodu Německého r. 1604 Bacháček píše, že „na ten čas mladí lidé mnohem lépěji škol spravují nežli někteří staří;“ [5]) do Jaroměře, odsílaje mladého Josefa Jeronyma Piscena, Bacháček rektor vzkazuje, že umí víc než mnohý dobře starý. [6])

Za Bacháčka zvlášť v posledních dobách jeho života nebývaly věřicí listy nikoli holými dekrety úředními; starý hovorný Bacháček, odporučiv svého vyslaného, vkládal do listu lecco, co měl na srdci, a někdy i řeč prázdnou. Na příklad na Tábor r. 1611 posílá Daniele Husonia Pacovského listem, v němž obšírně vyličuje, co Němci pražští podnikali stran své školy proti universitní jurisdikci. [7]) Podávaje r. 1611 do Nepomuka Martina Holcara Domažlického, „ukazatele toho listu“, Bacháček chválí Nepomučany, že se snaží o školy příkladem svých krajanů, „s kterejmi sem já před léty padesáti ve škole Jihlavské bejval, jmenovitě s panem Linhartem Nepomuckým, kterej snad na Mělnice přebejvá“ atd. [8])

Správce nově jmenovaný musil v čas starati se o to, aby se svými svrchky a žáky dostal se na určené místo. Bylo zvykem, že konšelé posílali pro něho vůz. Ovšem musil si ho prve vyžádati. Také někdy, byla li pohodlnější věc, konšelé dovolili, aby si na jich náklad vozbu zjednal. Mistr Ondřej Mitysko, maje r. 1591 z Německ. Brodu dostati se do Hory, psal, poněvadž čas před rukama jest, aby ve jméno Pána Boha tu povinnost k sobě přijal, že prosí tedy o radu, kterak by mohl svoje svrchky („svou suppelektilem“) nejbezpečněji a nejpříhodněji dopraviti; měl-li by naschválního formana jednati, nebo odeslán-li bude z Hory některý. [9])

---

[1]) Nováček. Listář. 50.
[2]) Arch. univ. A. 13. b. 76.
[3]) Arch. zemsk. Oekonom. č. 18. 287.
[4]) Tamž. 81. Dvorský v Pamětech č. 93. Ony cizí německé školy byly v Annaberce. Nováček v Listáři 76.
[5]) Arch. zemsk. Oekonom. 18. 238.
[6]) Tamž. 379.
[7]) Arch. univ. A. 13. b. 260.
[8]) Tamž. 232.
[9]) Listář Nováčkův. 49.

V předešlé kapitole oznámeno, že rektorové universitní potáhli k sobě právo konfirmovati nebo aspoň podávati šlechtě a měšťanstvu, kdož toho byli žádostivi, soukromé praeceptory nebo paedagogy. Věc vyvinula se přirozeně. Kamž měli se utíkati, kdo chtěli paedagoga? Rektor znal a nejlépe poradil.

O té činnosti rektorské nejvíc zápisů jest za rektora Bacháčka. Od něho snad všecka šlechta česká praeceptory brala. Tu žádá Melichar Žerotín (1610) a dostává praeceptora synáčkovi svému Jana Štenglera,[1]) tu chce učitele Jaroslav Kaplíř (1609) a dostává Ondřeje Rochocia z Rochicerperku;[2]) r. 1610 žádá Andres Lidl z Lidlova na Přimdu učitele, a rektor posílá Štěpána Jodoci, děti Šebastiána Oujezdeckého z Červeného Oujezdce dostávají paedagoga Jiříka Štosia; r. 1611 k panu Míčanovi z Klinštejna a z Roztoku dostává se Martin Horký; pan Petr Hertenberger z Hertenperku a na Kostrčanech k dítkám béře z university Václava Smichaea Hořovského; staršímu Janu Lukaveckému poslán týž rok Christián Valter Nymburský[3]) a Odolenu Pětipeskému z Chýš Pavel Fabricius Poděbradský. Roku následujícího (1612) vyžádal si Hynek Bořek Dohalický za paedagoga Jiřího Taciturna, správce školy sv. Petrské v Praze; Ferdinand Renšperger z Držkovic a na Skřivani obdržel Ezechiele Artopaea Vltavotýnského.

Vzkazují si o učitele též neurození, na příklad r. 1609 primas slanský, jemuž poslán za praeceptora Isaiáš Wochius.[4]) A nápodobně i mnozí pražští velkokupci a jiní přední měšťané. R. 1611 vyslán z universí Jiří Knobelius Čáslavský za praeceptora dítek farářů v Chotěšově a v Třebivlicích (Třebiblice).[5])

Že si brali sousedé také praeceptory mimo universí, nelze pochybovati. Onen podskalský plavec Vyžral, nevíme, sháněl-li se v universitě po paedagogovi Matouši Benešovském, jejž roku 1569 u sebe choval.[6])

Bacháček hleděl vyhověti všelikým přáním při objednávkách privátních učitelů jako při veřejných. Chtěl-li Jaroslav Sekerka z Sedčic r. 1611 Němce, jenž umí česky, poslal mu Jana Hermolaum Daubravského Slezana, který v české řeči byl zběhlý; chtěl-li pražský kupec Eustachius Wetengel (Betengel) učitele, který umí německy, česky a latinsky, slíbil mu r. 1609 Bacháček poslati rodiče českého, který latině, německy ba také vlasky umí.[7])

---

[1]) Arch. univ. A. 13. b. 559.
[2]) Tamž. 523.
[3]) Tamž. 496, 258, 292, 375, 367, 439, 169, 183.
[4]) Tamž. 568. Toho Wochia si vyžádal před tím r. 1606 rytíř Albr. Klusák z Kostelce, že byl zběhlý v řeči německé. Dvorský. Paměti č. 383.
[5]) Arch. univ. A. 13. b. 369. Sluli kněz Jan Zahumenský a Matiáš Sutorii Oslanensis.
[6]) Arch. pražs. č. 1056. 34.
[7]) Arch. univ. A. 13. b. 557.

Od hrany XVI. a XVII. věku bije do očí, kterak zhusta chtívali soukromí lidé od university praeceptory s němčinou.[1]) Ba vyskytnou se lidé u nás, kteří chtějí jen německého učitele, a to takového, který nic neumí po česku. Tou příčinou poučný jest z r. 1595 kšaft místosudího dvorského Víta Flavína z Rottenfeldu a na Pokraticích, v němž svému vnukovi Janovi nařizuje praeceptora pouhého Němce, „by česky nic neuměl", při tom ovšem chce, aby v umění filosofském vnuk učen byl „podle instituci toho vznešeného muže Petra Rama" od svého nynějšího praeceptora, aby mu to v zmaření nepřišlo; v jazyku latinském též dobře aby vyučen byl, a mohlo-li by býti něco i v řeckém, aby tomu, co by četl, rozuměl; na učení za hranice ať ho nedávají, neboť jest nevelmi silného a celistvého přirození.[2])

Rovně jako jiní officiálové i soukromý praeceptor býval posílán na list věřicí, jejž Bacháček psával druhdy i velmi hovorně,[3]) a s příslušným napomínáním, kterak si u pánů vésti.[4]) V jednom listě r. 1611, jímž doporučuje se Janu Hrobčickému praeceptor Joachim, čte se také rektorova rada, kdyby se nechoval, aby mu jen pán bez ostýchání ukázal dvéře.[5])

Že rektorové mívali při šlechtických praecepturách úmysly vlastenecké, na to ukázali jsme již jinde.[6]) Chtívali, aby schopní mladíci při urozencích poznali kousek světa a naučíce se něčemu, mohli lépe posluhovati ve vlasti. Proto takové bývalé paedagogy všude pak odporučovali před jinými,[7]) a kdykoli šlechtic sobě o některého vzkázal, ochotně ho podávali. Takž r. 1602, když chtěla Anna Hrušková z Hochauzu učeného mládence 17 neb 18 let, jenž by šel jako vychovatel s žáky do Štrassburku, tam že se bude moci naučiti německy a jiné řeči, rektor Marek Bydžovský ochotně podal jí Pavla Skálu, potom slovutného.[8]) Podobně podán Jiří Michal Topoličanský, když Krištof Sekerka chtěl syny své poslati do Germanie.[9]) R. 1609 Bacháček rektor píše do Hory tamějšímu sousedu Jindřichovi Labuškovi, že by syna jeho raději podal k pánům nežli ke škole, a

---

[1]) Viz i kusé listy v arch. univ. pod č. 20.

[2]) Arch. pražs. č. 107. G. 17.

[3]) Odesílaje roku 1611 na Chýš praeceptora, Bacháček psal po stařecku hovorně, že býval s panem otcem Václavem Pětipeským a koho u něho nalezl a kterak od té staré panny statek blahotický (Blahotice) kupoval atd. Arch. univ. A. 13. b. 258.

[4]) Páni dávali pak praeceptoru také instrukce své. Jednu takovou bez udání pramene z r. 1602 otiskl Dvorský v Pamětech. Str. 118. Dává ji Burian Berka hofmistru Bedřichu Prošovskému.

[5]) Arch. univ. A. 13. b. 246.

[6]) V Životě na vys. škol. 23.

[7]) Na příklad rekommanduje r. 1609 Jakuba Žabonia do Žatce, Bacháček rektor dí s pochlubou, že za několik let býval u hraběte z Thurnu paedagogem. Arch. univ. A. 13. b. 570.

[8]) Arch. zemsk. Oekonom. 17. 164.

[9]) Tamž. 72.

to proto, aby s vyššími se seznámil a do cizích zemí se projel; dal by prý ho rád k pánu z Talmberka a na Smilkově, který ráčí dobrý býti, s praeceptory dítek svých otcovsky zachází, je při svém stole sází, lečby velké pány za hosti měl, tehdy praeceptor s pány mladými obzvláštní stůl mají. Kdyby prý namítl, že synu jeho „dvořská polívka nedobře se zvedla" (t. j. že se mu snad prve dobře u šlechtice nezdařilo), na to že dává odpověď, „že jest veliký rozdíl mezi ovcí a uherským volem."

Tento uherský vůl v listě starostlivého Bacháčka není urážkou, ale nešťastným přirovnáním mocného šlechtice. [1])

---

[1]) Arch. univ. A. 13. b. 536.

IV.

Vrchnosti officiálův.

Roku 1542 v Jaroměři zavřen byl správce školní Jiřík Ursin šatlavou. Při náboženství v kostele činil totiž rouhání a ode mše ucházel; když pak farář vyzval konšely, aby toho způsobu neřády zastavili a trestali, Ursin napsal faráři ceduli pohrůžlivou, začež dán do šatlavy. Seděl tu jen dvě hodiny, ale to ho tolik zamrzelo a pohoršilo, že stav se potom po časech měšťanem v Hradci Králové a zjednav sobě erb a přídomek „z Vladoře", r. 1551 bývalé konšely jaroměřské pro ono uvěznění k soudu komornímu pohnal. A propadl (r. 1552) v tom soudě hlavně z té příčiny, že je vinil teprv teď, když erb sobě zjednal, což mu platno býti nemůž, neboť když ho zavřeli, „toho času služebníkem a náchlebníkem jich jest byl, a práva městská (na která ukazoval) ta se na osoby svobodné a ne služebníky vztahují a tak nic jemu k platnosti býti nemohou." Marně dokazoval Ursin svědectvím mistrů Pražského učení, že oudové universitní jsou od jiných služebníků rozdílní a že svobod svých užívají. [1])

V tomto nálezu komorního soudu slovem velmi plastickým naznačeno postavení tehdejších správcův a učitelů školních: byli služebníky obce a jejími náchlebníky. Obec nebo konšelé byli tedy první nejbližší vrchnost officiálů neb officirů školních.

Při pražských školách latinských byli tou vrchností starší z osadních farských nebo všecka farská obec.

Ale stran této první nejbližší vrchnosti řekněme hned, že mívala k učitelům daleko víc povinností nežli práv.

První povinnost, když si vrchnost městská byla učitele zjednala, nastala ta, že si ho musila, jakož svrchu tknuto, do školy přivézti. O těch vozbách ve všech městských knihách jsou zápisy. Statkem nebýval takový mládenec učitelský, ať právce a jiný nižší,

---

[1]) Registr. komor. soudu židovsk. popelat. J. 11 f. 484. 486. 487. Malá zmínka od Zoubka v Osvětě X. 860 v Knappově Jaroměři. 36.

nikda příliš hojný, protož nebyla vozba svrchků jeho arci nikdy tak nákladna jako dovážen-li farář. Když se r. 1520 rektor stěhoval z Prahy do Stříbra, měl všecko své v truhlici jediné; Stříbrští dali od vozby učitelské 40 grošů; r. 1536 od přivezení žáků 16 grošů.[1]) V Hradci Jindřichově platili r. 1536 od přivezení školmistra z Prahy za fůru půl kopy, tedy o deset grošů méně než prve Stříbrští.[2]) Víme-li, že touž dobou dostával tesař v Hradci za práci pět dní trvající také jen půl kopy, musíme uznati, že při vší na pohled skrovnosti útrata vozby — zvlášť byla-li častá — mohla býti pokladnici městské velmi nepříjemnou. Útrata vzrůstala začasté tím, že nebylo lze na jednu fůru pojati spolu s truhlicí správcovou všech studentů, které s sebou do nové školy vedl. Musila býti druhá fůra najata. Ovšem bylo-li nedaleko, studenti běželi pěšky.

V některých městech však neuznávali povinnost vozby učitelské; nahrazovali novotnému učiteli outratu, ale musil o ni prositi. Zikmund Polický r. 1570 píše kouřimské radě, aby za něho zaplatili formanu, a připomíná, že ten obyčej od dávného času v této slavné České zemi v městečkách, zvláště pak v městech slavných se zachovává, když se officiál stěhuje, Jejich Milosti páni že platívají.[3]) Když do Prahy k Panně Marii na Louži roku 1616 přivezen mistr Bastnar z Tábora, že fůra „mnoho stála“, povolili osadní „z lásky“ na vozbu tu 6 kop.[4]) Tedy ne z povinnosti, pouze z lásky.

Přivezený správce školní býval do školy slavně uveden a od své vrchnosti přijat. K tomu shromáždili se přede všemi ti z měšťanů, kteří bývali předními dohližiteli nad školou, inspektores; přišel také purkmistr, děkan nebo farář, v královských městech po roce 1547 též císařský rychtář, v městech panských vrchnost sama nebo její zástupce ze zámku. Shromáždili se žáci, byla slavnost, vykonány modlitby, a některý ze zástupců městských, zhusta císařský rychtář sám, přednesl novému rektorovi, čeho se od něho nadějí, připomenul ostatním officiálům a žactvu, kterak se chovati k novému správci, jemu pak vyložil, co je všecko té škole potřebno a ujistiv ho přízní i ochranou, odevzdal mu regimen scholae, správu školy.[5])

Nový správce nemohl k proslovení úvodnímu neodpověděti. Některý schystal se na to dlouhou řečí latinskou, učenou, po humanisticku pořízenou, kterou přítomní páni doslýchali rádi, zvědavě i trpělivě. Bylatě ta latinská řeč jakoby průkaz o tom, co nový bakalář umí, a jakých úspěchů se od něho lze dočkati ve škole. Jakub Strabo Klatovský, školní rektor r. 1575 při svém příchodě do školy žatecké, přední školy v Čechách, u přítomnosti děkana

[1]) Arch. plzeňsk. kn. stříbrs. č. 182. 137. Kn. č. 184. fol. 216.
[2]) Registra purkmistr. z r. 1487. 303. v arch. hradec.
[3]) Schulz. Č. Č. Mus. LXXIII. sv. V. č. 13.
[4]) Kn. zádušní 1616. v arch. pražs.
[5]) Příklad ze Slaného, když roku 1618 přijímali mistra Jiřího Galerina Příbramského. Arch. zem. Slaný.

senátorů, rychtáře a u valném shromáždění i jiných osob městských[1]) obšírně vykládal o tom, kterak se tu míní chovati, co všecko podnikati, aby škola prospívala, prosil za pomoc boží i za pomoc přítomných, přirovnával dobrého učitele k dobrému králi, že trůnem bude mu kathedra, metla a ferule žezlem, hovořil o řádě, který učiní, sliboval, že pokuty bude brát i odpouštěti.

Jeden z předchůdců Strabonových na téže škole uvedl se roku 1557 řečí, kterou tepal nevzdělanců závistné o učitelích smýšlení a jich nepřízeň. Byl to Martin Rakocius, jenž vyčítal, že hloupý lid necení učitelů za víc nežli jako pastuchu a honáka (caprarium vel bubulcum), maje za to, že práce jeho nejiná nežli jako hra v kostky a proto prý nepřeje učiteli ani skývy chleba.[2])

V archivě třeboňském zachovaly se z roku 1456 tři vzorce, kterak má řeč při ujetí školy (in susceptione scholae) býti pořízena. Liší se ty řeči od deklamací renesanční doby na první mžik svou stručností, pak ovšem obsahem převážně zbožným. Psal ty úvodní řeči slovutný Kříž z Telče. Zbožně a skromně začíná se prvá. Rektor že se má říditi moudrostí, ale moudrost od Boha.

Pak přičiňuje se exhortace, napomínání, které, má-li býti myslí držáno, musí býti dle Oracia (Horatius, Oratius, in sua poetica) krátko. K napomínání obral si thema ze žalmu. Varuje obcování se zlými, radí k ctnostem, ty jsou zlato, při čemž se zase dovolává Oratia (in epistolis), vykládá, že věda šlechtí (scientia nobilitat), ne bohatství, jak už Plato, božský filosof propověděl. Z Alana (in suis Problematibus) přivádí se o mravenci, jenž pracuje, dokud teplo a krásný den, aby nezhynul hladem, když přijde sníh; tak ať mladík věnuje se studium, dokud čas k tomu příhodný; a znova vrací se k radě, aby mladík nenáviděl zlé lidi, ctil moudré, zadržoval bouřlivé (rebellos), přidržel se dobrých, neboť od světla světlo vzniká. Na konec prosí ochrany Krista, jenž jest slunce spravedlnosti, slunce bez temnot a zastínění, a ten ať obhajuje všeho in secula seculorum. Z řeči druhé patrno, že jsou přítomni konšelé (scabini) a pomocníci školští. Jádro kratičké řeči (na dvou stránkách 8⁰) jest napomenutí dosti vzletné, aby všickni snažili se píti nektar vědění, mravův a ctností. Končí se Amen. V třetí řeči cituje Katonovy mravnostní veršíky a odporučuje přátelství jedněch k druhým, neboť příteli lze otevříti srdce, a v neštěstí jen přítel trpí s tebou láskou, která se nepřetvařuje. Na konec zase o mravenci, jenž pracuje, aby nezahynul.[3])

---

[1]) Oratio sub adventum in scholam Zatecensem . . . virorum decani, praetoris caesarei, domin. consulis ceteror. senatorum et civium recitata a Jacobo Strabone Glatovino, cum ei gubernatio scholae demandaretur. Tisk. Mus. 5 '. G. 7.

[2]) Tisk v Mus. 49. G. J.

[3]) Arch. třeboň. Rukopis. A. 6. 135—138.

Při nastolení nového rektora obyčejně dostávalo se žákům z městské pokladnice některého groše na pivo. Jindřichohradečtí roku 1495 dávají žákům na přivítanou několik penízů, což zovou beneventales; r. 1506 dali při uvedení školního mistra žákům groše dva, r. 1509 groše čtyři, potom za kolik let dávali jen zase po dvou. R. 1511 sám bakalář obdržel při svém uvedení na pět žejdlíků vína a r. 1527 dali mu dva groše, snad aby si koupil víno sám.[1]) Takž rektor uveden v nesnadné povinnosti své školní i chrámové. Odevzdána mu škola s inventářem všech věcí, v chrámě oddány mu k opatrování antifonáře a graduály zpěvné.[2])

Kterak řiditel školy svých povinností dbá, to hlídati povinni byli inspektorové (gubernátorové) svrchu tknutí. V městech všech všudy bývali inspektorové ročně voleni právě po obnově rady městské. Když rozdělovali po své volbě radové městští mezi sebe výroční práci, na ty, kteří měli akademické vzdělání, připadal úřad inspektorů. Někdy přibíráni mezi inspektory vzdělané osoby z obce. Bývali tedy k úřadu inspektorskému povoláváni nejspíše učitelé, kteří, zanechavše školy, stali se měšťany. Ti ovšem rozuměli škole nejlépe. Počet inspektorů byl nestejný. Dva bývali nejméně. Nejznamenitější počet inspektorů býval v Hoře; druhdy sic klesal na čtyři osoby, což je číslo velmi obyčejné, ale druhdy zase vyšvihl se na šest, sedm osob,[3]) ba r. 1585 čteme, že mezi volenými inspektory k školám, je císařský rychtář, primas, sedm osob jiných a písaři všickni. Tu však zápis v knize městské činí rozdíl; ti právě jmenovaní byli inspektorové „každého kvartálu“; mimo ně bylo voleno čtvero osob za inspektory „každotýdní“.[4]) Při tom však nelze zapříti, že v téže Kutné Hoře r. 1559 nebylo inspektorů žádných. Ten rok voleni teprv na žádost bakaláře školního samého.[5])

V pražských farských osadách bývali inspektorové po dvou, a nad nimi v každé radě tří měst Pražských též bylo po několiku osobách učených, které měly dohled vrchní. R. 1584 snesla se tři města Pražská, když bylo do nepořádku škol vůbec žalováno, aby dle úmluvy s rektorem universitním byly dvě osoby z rady každé nařízeny na dohled jednotného způsobu vyučovacího po všech

---

[1]) Registra purkmistr. v Hradci z r. 1487. Fol. 49, 97, 114, 122, 132, 190, 225 atd. Žejdlík po 5 denárech.

[2]) Tak na př. u sv. Mikuláše v Star. Městě Pražs. Manuál osady v arch. pražs. 1590. Fol. 151. V knihách zpěvných drahých spočítali mu listy. Antifonář pergam. hiemalis držel 388 listů, aestivalis 355; Psalterium jedno 100 listů, druhé 107.

[3]) Z archiv. výpisů Šimkových, auktoru půjčených. Též od Šimka v Arch. Pam. XVI. Také v Nováčkově Listáři X.

[4]) Arch. Kutnoh. Lib. memorab. z r. 1583. Fol. T. 30. Mezi každotýdními byl první mistr Jeronym Machabej. (Machabaeus Kralovický, jenž právě toho roku stal se professorem v universí). V též knize r. 1583 voleni za inspektory rychtář a 6 konšel, mezi nimiž primas.

[5]) Lib. memorab. arch. kutnoh. E. 16. Výpis prof. Hejnice.

školách; a z každé osady dva muži učení aby byli zřizováni, by v učení ustavičná pilnost ode všech officiálů se zachovávala.[1])

Po stránce národní zajímavo, že nad školou německých protestantů u sv. Salvatora vyskytují se r. 1616 inspektoři, vybraní z německých měšťanů pražských.[2])

Inspektorů úlohy byly rozmanity. Oni mívali nejprve hlavní slovo, šlo-li o sháňku a volbu officiálů; oni vlastně officiály vítali, do školy uvozovali a představovali je na faře. Universitní rektor Bacháček, dopisuje v školských příčinách nejraději inspektorům. Jednou r. 1606 do Jemniště na Moravu vzkázal, co mají, uvádějíce nového správce Samuele Josephiadesa Sušického, zvlášť mu na srdce položiti, prý ho mají napomenouti, aby ve škole posedával a ne jako předchůdce jeho všecko propil.[3]) Z těch drastických slov mimochodem patrno, kterak inspektoři, jsouce bezprostředními představenými, směli promlouvati k správci školnímu, jehož ani ještě dobře neznali.

Toho u nás nebylo jako ve Virtemberště (dle řádu z r. 1559), aby příchozí učitel musil, než byl definitivně stvrzen v ouřadě, jednu lekcí vykonati před inspektory (paedagogarchy) a kněžími na zkoušku.[4]) Ale našim inspektorům bylo prostudovati a navrhnouti ke schválení program školní, jak ho správce do rady podal. Oni měli právo i povinnost docházeti ke zkouškám do školy.[5]) Sami směli se vyptávati a zkoumati.[6]) V určitých dobách školní bakalář posílal do rady psaní s žádostí, aby byli páni inspectores do školy posláni k přeslýchání zkoušky veřejné.[7]) Však mimo zkoušku bylo inspektorům docházeti do školy na dohledy kdykolivěk v semestru. V turnovské škole děly se od starodávna visitace inspektorské při Dušičkách; tu rozdávány žákům svítky pečené[8]) a zajisté také důtky. V Mladé Boleslavi inspektoři rozdávali nehodným žákům věnce slaměné a metly.[9])

Mimo dohled nad učením a jeho výsledky v Jaroměři inspektorům uloženo spravovati bibliotheku.[10]) Všude bylo spoléháno na tu ochotu inspektorů, když bude škola na čas bez učitele, nebo kdyžby učitel stonal, že některý z inspektorů vezme na se učení školské sám. Když se r. 1613 rozstonal v Hoře svatobarborský rektor mistr Václav Textorius Dvorský, tak že ho ze školy pryč vynesli do domu jiného, mistr Melichar Kolidius, vrchní správce škol horských, mistr

---

[1]) Arch. pražs. č. 326. 9.
[2]) Arch. univers. Kusé listy pod č. 20.
[3]) Arch. zemsk. Oekonom. č. 18. 341.
[4]) Vormbaum. Die evang. Schulordngen. I. 94.
[5]) Fiet examen in praesentia inspectorum scholae. Řád Kodicillův z r. 1586.
[6]) Arch. zemsk. Oekonom. č. 18. 341.
[7]) Lacina; Paměti Slaného. 109.
[8]) Šimák. Paměti o škol. turn. Arch. Památ. XVII. 253.
[9]) Bareš. Děje mladobol. škol. 2.
[10]) Knapp. Jaroměř. 74.

a rektor svatojakubský, vzkázal bez otálení a bez ostychu do rady městské, aby některý z inspektorů docházel do školy barborské a přihlédal, jak si žáci vedou, on sám že také zastane nemocného. [1])

Inspektoři bývali obyčejně prostředkovateli všech stížností, které měli officiálové do rady, obecenstva a do faráře, nebo také naopak; oni snažívali se urovnati, kde co na které straně křivého se stalo. Inspektoři bývali leckdy prvou instancí soudní, když kdo škole nebo jejím obyvatelům ublížil; na příklad r. 1614 žáci školy sv. Václava na Zderaze byli od tovaryšů bečvářských upráni: smlouva o to uprání a náhrada za ně vykonána před inspektory té školy. [2]) Kromě všech těch úloh ležela na inspektorech péče o zádušní důchod k škole náležitý, vůbec o statky a důchody, z nichž bylo učitele platiti a žákovstvo chovati. S jich vědomím pronajímána pole školní a půjčovány peníze, škole náležité („školní dluhy“, „peníze žákovské“).

Úhrnem patrno, že proti učitelům byli inspektoři velmi mocnými pány; kloudného officiála již sama chytrost vedla k tomu, aby si v městě předcházel inspektory horlivě a z nich ovšem nejvíc císařova rychtáře. Že ten císařský rychtář vykonával mimo úlohu inspektorskou i vlivy vládní nad školou, toho příklady jsou tam, kde vláda chtěla dusiti protestantství. Na příklad víme z bojů náboženských, že r. 1589 cís. rychtář Weidlich v Mostě strhl na sebe panování ve škole naskrze. [3]) Však to byla celkem přece jen sporadická předzvěst toho, co bude po bitvě bělohorské. Tu již hned r. 1622 dekrety Lichtenštejnovými v městech všecko všudy oddáno rukám rychtářů zeměpanských, jim se ukládal i dohled nad dětmi, které jdou k literám a které jdou k řemeslům; jim se ukládal dohled nad officiály, nad kněžími, nad konšely.

Poměr představených inspektorů k officiálům málo kde na dlouze býval upřímně přátelský. Byla v tom pýcha, matka hříchův. Zapomínajíce, že sami byli učiteli, učení inspektorové začasté hledívali na učitele s patra a nadýmali se. Sem hodí se, co r. 1579 píše Jan Mirotický v Kroměříži o sobě; prý nad třicet let ztrávil v království Českém a v markrabství Moravském na školách časem u veliké nevděčnosti lidské, „ty míně, kteří v kožiších moudrost nosí, a dostanouce nějakého nad jiné trochu povyležení, věc divná, jak se sobě samým v tom líbí a o sobě vysoce smýšlejí a jinými jako s nějakého vysokého koně pohrdají.“ [4])

Pýcha ovšem byla také na druhé straně. K ní připojovala se často mladistvá lehkomyslnost i někdy hrubá neotesanost. R. 1614 nuceni byli osadní sv. Vojtěcha v Novém městě Pražském žalovati

---

[1]) Zemsk. archiv. Opisy z Hory.
[2]) Rukop. univers. knihovny 17. E. 23.
[3]) Cori. Gesch. v. Brüx. 191.
[4]) Obyčeje všech národů. Přel. z latiny.

na Pavla Siderina, správce, že po odejití inspektorů ze školy, kamž vešli, aby pohleděli, co dělá, nadal všem těm dohližitelům troupův a kvantů.[1]) Případ za jiné výmluvný.

Lepší býval poměr učitelů ke konšelům ostatním. Byli učitelé, kteří s touto svou nejbližší vrchností i se sousedy žili po sousedsku dobře a přívětivě, drželi s nimi, posluhovali jim všelijak (jakož o tom doleji víc se položí), ale podnětů k nespokojenosti, ba druhdy i k skyselení a k srážkám, officiálů s obcí a jejími zástupci bývalo přece vždy a všude tolik, že pravzácné jsou případy, aby učitel seděl na jednom místě několik let. V Jáchymově uvádí se Schirmitz Schulmeister († 1531), jenž prý tu pobyl na škole dvacet let;[2]) též v Trutnově měli učitele Docka († 1512), jenž učiteloval 8 let na téže škole,[3]) po něm byl tu za mnoho let učitelem Jan Geiszler, a když ten zemřel, vedl školu na léta syn jeho.[4]) Z českých učitelů uvádí se Šimon Lomnický, povědomý veršovník, že byl na škole řečické asi deset let (1571—80).[5]) Ale to a jiné nemnohé případy jsou v oněch dobách jakoby divy. Obyčejností, ba pravidlem bylo, v úřadě učitelském dosti záhy znechutiti sobě místo a při první příhodnosti sháněti se po jiném. Některý oženil se v obci a musil školy nechati, byť nechtěl. Mnozí odcházeli jinam do škol i po dobrém, bez hněvání; pudila je snaha po místě zištnějším. Mistr Matěj Prlík (Prlicius) Chlumecký, kollega v Hoře, roku 1619 v listě, jímž bral od školy propuštění, vysvětlil střídání a nestálost učitelů řízením božím: „Poněvadž život jak jiných všech, tak obzvláště náš, kteří v školách pracujeme, v rukou božích, nejináč než jako míč zůstávati musí: tak i já, znaje z jistých důvodů, že v tom vůle boží jest, abych jinam od památky sv. Jiří obrácen byl, v tom vůli svou vůli boží poddávám.“[6]) Méně zbožně Martin Bacháček vykládá komusi v listě r. 1611, proč za krátký čas odešel od školy města Žatce a na vyzvání slavného muže Václava Arpina se nevrátil: „Já sem se toho času na Malé Straně dvakrát lépěji měl, nevidělo mi se toho učiniti.“[7])

Zákonné odejití z místa učitelského mělo se díti výpovědí včasnou a řádnou. Takové řádné odpuštění dělo se skrze spis inspektorům nebo městské vrchnosti podaný. Officiálové zdvořilí psávali s mnohými okolky, děkujíce za lásku a náklonnost, dosavad projevovanou od pánů patronův a kollátorů, a na konec žádali, aby z té povinnosti, kterouž do času jsou vázáni, pořádně byli propuštěni. Vít Hortulanus, rektor školy kouřimské, roku 1567 psal do rady

---

[1]) Dvorský. Paměti č. 719.
[2]) Joh. Mathesii Chronica der freyen Bergst. Joachimsthal. Mus. 45. B. 3.
[3]) Hüttel-Schlesinger. Chronik v. Traut. 29.
[4]) Tamž 100.
[5]) Hrubý. Řečice 75.
[6]) Nováček. Listář. 126.
[7]) Arch. univ. A. 13. b. 29 – 30.

městské, že se chce jen kratičce dotknouti, proč musí jinam, ale obšírným mnohomluvným psaním vykládal o chvalitebném a starobylém pořádku, že služebník, který u svého pána sloužiti nemíní, jemu časně věděti dává, aby se mohl jiným služebníkem opatřiti, a na konec vychvaluje svoji školskou činnost v Kouřimi až do nebes. [1])

Rakovničtí píší r. 1615 o svém správci Eliáši Chudeciovi Jaroměřském, že šetrným psaním svým, do plné rady podaným, od sv. Jiří z správy školní propuštěn býti žádá z některých obzvláštních příčin. „Jehož žádosti oslyšeti jsme nemohli“ — píší dotčení měšťané, a hned shánějí učitele jiného pro rozšíření cti a chvály boží a vzdělání mládeže domácí i přespolní. [2]) Ale někdy městská vrchnost, obdrževši takového rozumu list, dala se na jednání se školním officirem, aby zůstal. Když Václav Kochan z Prachové, bakalář v Kouřimi, r. 1620 odpuštění vzal skrze spis, neklada v něm žádné příčiny sobě dané, Kouřimští usnesli se v radě, aby k němu osoby čtyři (2 písaři městští mezi nimi) práci vážili, jeho se dotázali po příčině, a možná-li, aby ho v tom napravili, by od předsevzetí svého upustil. Při tom byli Kouřimští odhodláni, neupustí-li správce od svého předsevzetí, že budou psáti o tom stížně jeho panu otci. [3])

V Hoře přišel do rady r. 1542 svatobarborský bakalář nejmenovaný, chtěje vzíti odpuštění; prý slyšel, kterak by řeč o něm byla, že jest mlád a svému místu nečiní dosti. I rychle obrátili konšelé a chlácholili. Prý to nemluvili na ten způsob, aby odpuštění dostal; po mnohém pak předkládání dal odpověď, že tedy tu školu dál spravovati bude, jsa přítel žáků. [4]) Rakovničtí r. 1600 s chvatem píší Bacháčkovi do university, že bakalář Tomáš Smichaeus chce býti „pro některé příčiny“ od sv. Jiří jiným místem opatřen; slibují, že protimyslnosti, které se mu staly, k nápravě přivedou, toliko aby sobě ani jim ku posměchu od správy školní neodstupoval; prosili snažně. Ale tentokrát neuprosili. [5])

Stál-li officiál svou osobní schopností jen poněkud za to, městští patronové začasté vším způsobem o zachování jeho v škole již také proto se přičiňovali, aby přispořili si náklad na nového. Chytali se titulu kde jakého. Osadní Poříčtí v Praze r. 1574 nepustili bakaláře Alexandra, namítajíce, že hledal propuštění mimo čas. [6]) Mistr Václav Ripa Staňkovský r. 1609 stěžuje si v universitě, že ho Žatečtí nutí spravovati školu. Byl konfirmován do Týna, a Žatečtí ho nepustili. Vzkázali Týnským osadním, že sobě nemohli objednati učitele ji-

---

[1]) Č. Č. Mus. LXXIII. V. č. 4.

[2]) Arch. rakov. Kopiář z r. 1604. Píší to Janu Siktorovi Rokycanskému, v kolleji České studiosovi.

[3]) Arch. kouřim. Manuál z r. 1618. fol. 33.

[4]) Z knihy memorab. 1542 arch. kutnoh. Opis v zemsk.

[5]) Kopiář z r. 1600 v arch. rakov.

[6]) Nováček. Listář. 16.

ného, tudíž Ripa, jsa jejich poddaný (snad dědičný, kmetičný), že jim sloužiti povinen, že musí; kdyby prý ho pustili hned, že by si školu přivedli na mizinu. [1])

A což byla městská vrchnost ostražita, aby předešla nepříjemnou ztrátu svého officiála. R. 1614 horští šepmistři do rady povolali správce škol svých mistra Václava Textoria Královédvorského, aby jim pověděl, co před sebou má, prý se o něm zpráva činí, že jedná sobě námluvy manželské. Oznámil, že sic ženiti se chce, ale od práce školské že neodstoupí před časem sv. Jiří roku následujícího. I jest mu odpověď dána, že mu páni v předsevzetí křesťanském nebudou překážeti, však nicméně že ho v tom napomínají, aby sobě svatbu „provztáhl" až po provodní neděli, tak aby při času sv. Jiří škola opuštěna nebyla, a páni jemu měli zač děkovati. [2]) Proti těm, kteří vším úsilím zdržují učitele, stojí r. 1612 osadní pražští u sv. Mikuláše staroměstského, kteří, dověděvše se, že správce jich mistr Jan Chocholius podtají vyjednává si školu u sv. Jiljí, kde bylo víc žáků, ihned vzkázali do universí, že správce tak „bezděčného" nechtějí. [3])

Jako sobě brala universita právo dosazovati učitele, stejně tak i vyzdvihovala ho, když se jí vidělo. Že by byla vždycky o svém úmyslu konšelům městským dávala půl léta napřed věděti, pochybujeme. Výpověď v čas s které strany koli děla se zajisté na ten konec, aby patronové se opatřili časně novým učitelem; však když universí vyzdvihla sama, náhradu již měla buď za lubem, buď hned spolu s vyzdvižením dosavadního officiála jmenovala nového. Rozumí se, že vrchnosti městské i tento způsob proměny officiálské mohl býti nemilý, nepříjemný. Nejednou prosili, aby jim officiál byl zanechán, a na ten konec poslali do akademie lecco k pití nebo k snědku. Kutnohorští r. 1601 tuze se namáhali, aby nebyl od nich vyzdvihován mistr Jan Kampanus, jejž universita volala, k sobě za professora; poslali do Prahy písaře radního Jana Piscisa a s ním dva radní. Vyslanci na získání dobré vůle připomenuli professorům, že onehdy z Kutné Hory posláno do university na opravu domu Karlova 30 kop a pak „po některé skleničce" žádali, aby Kampan směl u nich zůstati, že se mu vede dobře. Professorové podle zvyku věc odložili do jiného dne, aby uvážili a považili. Na konec nechali, kterak se rozhodne sám Kampanus. A ten odhodlal se ještě rok zůstati na škole horské. [4])

Na proti tomu chtěl-li býti officiál sám vyzdvižen ze svého místa, ale proti úmyslům rektora universitního, rektor nezřídka postavil se na stranu obce a učitele zdržel tam, kde byl. Když na př.

[1]) Arch. univ. A. 13. b. 575.

[2]) Nováček. Listář. 144.

[3]) Dostali Jiřího Bergera z Grinberka, mládence „střídmého", praeceptora in classibus. Arch. univ. A. 13. b. 89.

[4]) Arch. zemsk. Oekonom. č. 14. 87. 116.

r. 1605 Petr Hajecius Německobrodský mermomocí chtěl z Bydžova, rektor Bacháček táže se Bydžovských, co že v tom, proč se ten Petr tak neřádně od nich hýbati míní, ukazuje pořád na vůli boží. Nechať mu inspektorové vyloží, je-li obec s ním spokojena, že v tom právě vůle boží bude, když zůstane. [1]) To však vzácno, aby učitel prosil sám snažně za svoje při škole ponechání. Předním učitelům by toho nedovolilo sebevědomí; nejspíš ještě podřízeného kantora najdeš, že prosí. [2])

Zdvořilý způsob byl, že od své městské vrchnosti officiál loučil se u příležitosti veřejné zkoušky, která se konala v též svatojirské nebo havelské lhůtě, kdy učiteli řádně propuštěnému právě docházel čas služby. Mistr Melichar Kolidius, přední správce horský, r. 1613 v dubnu zve radu ke zkoušce a přidává, že mistr Matěj (Prlicius), konrektor, k jiné správě školní přistoupiti mající, míní poděkování náležité za ochranu a laskavé opatření učiniti; proto prý Kolidius v celé naději zůstává, že pro examen i pro onoho ze školy vystoupení v větším počtu se páni v den uložený najíti dáti ráčí. [3]) S druhé strany také ta přiházela se zdvořilost, že městská vrchnost loučícímu se officiálovi podala nějaký groš „valedikcí". Náchodští r. 1607 dali Jachimu Turniovi, do Moravy odcházejícímu, 30 grošů míš. valedikcí. [4]) Odcházející správce měl na sobě ještě na konec tu povinnost, aby inspektorům školy odvedl inventář věcí školních, sobě svěřených, a když odevzdal klíče od školy, mohl jíti.

Byli správcové, kteří odcházeli od škol lehce, druhdy i bez řádu a nezdvořile. Naříká rektor universitní Bystřický r. 1602 Janu Agathonu, správci do Bělé, že mnoho těch, kteří od škol se odlučují před uplynutím semestru a, nejsouce do jiných škol promováni, život vedou lenošivý. [5]) Roku 1600 rektor Bacháček píše o takového učitele hněvivé psaní do Teplice. Slul Mikuláš Magrle ze Sobíšku a ušel Teplickým bez opovědi; Bacháček se omlouvá a netají se svou zlostí na nehodného učitele. [6]) Nezdvořilý byl správce svatohavelské školy v Praze Jiřík Tajovský, Kutnohořan, jenž r. 1609 odešel ani nepoděkovav, ani klíčův nesloživ. [7]) Nevíme, obdržel-li laskavé omluvení mistr Zikmund Podkostelský Českobrodský, jenž Sušickým r. 1619 beze všeho loučení utekl od školy, boje se vojáků. Však se potom omlouval dost a dosti. Nazval v listě svém, jejž píše již jako nový správce v Lounech, vojáky pohanskými zhoubci vlasti naší, připomíná, kterak vyloupili Písek a v něm drahně lidí povraždili, neodpustivše ani mládeži školní ani

[1]) Srovnáno to nějak, že zůstal. Honza. Program gym. Bydžov. 1897. 22. Dvorský. Paměti č. 287.
[2]) Č. Č. Mus. LXXIII. V. Listáře Schulzova č. 5.
[3]) Nováček. Listář. 129.
[4]) Hraše. Náchod. 415.
[5]) Arch. zemsk. Oekonom. 17. 151.
[6]) Arch. zemsk. Oekonom. 18. 60. List český.
[7]) Arch. univ. A. 13. b. 570. K té škole dostal se r. 1605.

jejím učitelům; z toho prý bylo všecko přestrašeno, a tudy on, „nejsa nic jiného než pouhý člověk, jehožto bázeň jest věc přirozená, poodešel od správy sobě svěřené jakožto sobě svobodný, nebyvši žádným sousedstvím městu ani žádnou přísahou zavázaný, ale toliko k vyučování mládeže od akademie Pražské jim (Sušickým) svěřen." Také prý byl povinen rodiče své, pro osobu jeho zarmoucené, navštívením poobveseliti a z toho je vyraziti; prý se chtěl vrátiti, ale pan otec bránil. Diví se, kterak mohl proto odejíti své k zlehčení a k zošklivení přijíti, prý toho na žádném v ničemž nezasloužil. Do města Loun jest k škole povolán mimo nadání, řízením božím. Jak Bůh chce mít, los náš tak musí jíti, aniž jináč můž být. V tom tedy, že od nich nevzal pořádného odpuštění a bez poděkování odešel, chtěl býti u nich omluven šetrně. Které dluhy prý nucen byl učiniti u nich, ty aby konšelé splatili za něho z platu, jímž mu zůstali povinni. [1])

Sušičtí snad odpustili, ale bývalo to nebezpečno, poněvadž proti cti, utíkati od školy neřádně, byť důvod útěku byl sebe nalehavější. Což nabouřil se Adam Abraham Bohdanecký z Hodkova a na Adržpachu proti kantoru Janu Ilyánovi, jenž mu pod tajem nedobyv času ušel z nějaké školy na panství. Trutnovští r. 1612 ho přijali do školy své, když jim byl vyložil, že zjednal se panu z Hodkova tou znamenitou vejminkou za kantora, jestliže vyživení míti bude, ale když neměl, jsa osoba svobodná a membrum akademie Lipské, že tedy šel a vázán není. Pán potom bouřil i proti Trutnovským. Uháněl je listem nejedním, hrozivým. Omlouvali se, prosili, že mu snad na kantoru tolik nezáleží; pán poslal pro kantora pochopy, hrozil zřízením zemským, Trutnovští učitele chránili a zase prosili; r. 1613 žádali hejtmanů krajských za přímluvu, aby poshověl s tím kantorem do konce roku, že ho pak propustí sami. Kantor slzavě volal o pomoc, zapřísahal se, že to srovná — ale na konec, vida, že je zle, utekl i Trutnovským, ženu svou vyslav týden napřed. Trutnovští byli k soudu pro něho pohnáni. [2])

Officiál školní, pořádným časem i způsobem propuštěný, mohl požádati své městské vrchnosti o vysvědčení svého chování na škole a v obci. Nebyla taková vysvědčení obyčejná; slovo o officiálech dobré i zlé chodilo spíš ústně než písemně: patronové školy, jednajíce v universí o nové officiály, však zajisté ústně oznamovali rektorovi, kterak se jim zachovali officiálové předešlí, a mnohý byl věrněji v hovoru vypodobněn nežli by možno bylo v úředním vysvědčení. Nejspíš najdeš v pamětech městských vysvědčení kantorů a sukcentorů, neboť ti dlouho nad sebou nemívali jiné vrchnosti než městskou, tedy se k ní o to utíkali. [3]) Vyšších

---

[1]) Č. Č. Mus. 1897. 476. Nováček otisk z list. musea sušick.

[2]) Č. Č. Mus. LXXIII. V. Listář Schulzův č 40—44.

[3]) Příklad z Rakovníka. 1597. Vysvědč. Jiřího Kašpara Tejneckého sukcent. Vytišt. Dvorský. Paměti str. 196.

officiálů vysvědčení hledej v královských městech katolických, kteráž se university nedržela. Tu na příklad r. 1570 Plzeňští „známo činí všechněm vůbec“, že poctivý mládenec Vít Zahrádka z Nového Města Pražského, svobodného umění bakalář, měv v Plzni výše roku školu sobě poručenu, po všecken čas chvalitebně, ctnostně i při mládeži prospěšně se choval a školu s bedlivostí dobře spravoval, čehož vděčni jsouce, Plzňané jemu toho že dobrým vzpomínati po vše časy rádi volni jsou a odporučují ho, kdežby se zahodil.[1]) Podobně Budějovičtí r. 1595 latinským jazykem vysvědčují mládenci Václavovi Drahotinskému ze Salatiny, krajanovi Plzeňskému, bakaláři školy budějovské, že v ní pobyl čtyřicet dva měsíce, že byl pilen a při dětech bedliv, život že vedl dobrý.[2])

Také konsistoř kutnohorská r. 1618 vydává Tobiášovi Cichoraeovi z Hradce Králové svědectví, že seznána jest jeho pobožnost a při cvičení mládeže pilnost, když v přední škole u sv. Jakuba do r. 1615 sloužil, ale to vysvědčení mu vydává jen mimochodem, připojujíc je k vysvědčení o jeho kněžství řádně nabytém a manželském snětí.[3])

Vrchnost městská nesměla sobě osobiti potupného vypuzení officiálů mimo čas, ať s nimi jakkoli byla nespokojena. Rektor universitní nedovolil, a stalo-li se přec, hněval se. R. 1612 osadní na Zderaze v Praze chtěli vyhnati mimo čas svého správce Václava Dvorského, však rektor nedal, prý by to bylo proti privilegiím.[4]) S vědomím rektorovým bez dlouhého jednání mohl učitel býti propuštěn, ale obyčejně ne přece mimo čas. Do Sušice Ezechielovi Artopaeovi Vltavotýnskému r. 1609 rektor vzkazuje, aby šel ze školy, však teprv v termině sv. havelském, poněvadž senát sušický ho nechce víc, prý toulal se s žáky po hospodách.[5]) Rakovničtí chtěli roku 1605 okamžitě vyhnati kollegu Řehoře Martinida, ale když se ho mistr Bacháček, rektor akademie, zastal, odepsali rektorovi, že řečeného učitele k přímluvě jeho zůstavují ještě do sv. Jiří ve škole za kollegu, pro které však příčiny jeho na další čas v škole trpěti nemohou, těch že pro stud přednášeti pomíjejí.[6])

Ale nerci vyhnati, ani potrestati nesměla a neměla městská vrchnost officiálů svých, nechť dočinili se v obci čehokoli. Tou příčinou učitelé náleželi k soudné stolici universitní.

Druhou bezprostřední vrchností školních officiálů býval místní kněz či aspoň snažil se jí býti. Nebylo po té stránce nic pevného, nic stejného. Nejtužeji farář kde který provozoval vrchnost nad kantorem a sukcentory, jichž větší úloha týkala se kostela a menší

[1]) Arch. plzeň. Lib. exp. č. 15.
[2]) Manuál budějov. z r. 1594. fol. 54.
[3]) Č. Č. Mus. 184. J. 424. Z arch. poličsk.
[4]) Arch. univ. A. 13. b. 145.
[5]) Tamž 535.
[6]) Arch. rakovnic. Kopiář z r. 1604.

úloha školy. Děkan v Hoře vykládal roku 1578 městské radě, že kantor trojí povinnost má, jednu v kostele, druhou ve škole a třetí na faře, kdež povinen posluhovati. Vykládal to při hádce se správcem školním Janem. Ta hádka osvětlí nám postavení kantorovo ke knězi nejlépe. Totiž Jan, správce školní, maje po starodávnu držeti při škole kantora a sukcentora, nečinil tak, alebrž funkce kantorské uložil několika bakalářům, lidem to z university, lidem sobě blízkým. Kněz však se toho bránil. Prý ti bakaláři kostelní služby tak neumějí jako kantor, zvlášť hněval se, že zpívají latině a ne česky. Vyhrál-li kněz, nevíme; šephmistři musili smiřovati.[1]) Ze sporu je patrno nejprv to, že kantor byl na knězi závislý a druhé, že správci ta závislost byla nepříjemna a tedy že pokusil se ji zlomiti.

Po nějaké hádce roku 1604 na příklad také Rakovničtí plně uznávají, že kantorové jsou povinni děkana poslouchati a jím se spravovati. Omlouvají svého kantora až při samém administrátorovi církve pod obojí, dokládajíce, že děkan s kantorem spokojen.[2])

Nelze pochybovati, že k obsazování míst kantorských kněží chtívali míti moc rozhodnou; někdy měšťané podporovali faráře, i když v tom o své újmě jednal. Na příklad r. 1604 farář u sv. Martina novoměstského v Praze, když osadní složili s úřadu dosavadního kantora Pavla Nigryna, vystavil hned jednoho z žáků za kantora, a dav mu klíče od kruchty, poručil, aby ostatní žáci ho poslouchali. Tomu protivil se správce, na to hněval se rektor universitní Bacháček, ale sešla se osada o tu věc a necháno tak, jak farář učinil.[3])

Stran ostatních vyšších officiálů vrchnost kňezova bývala slabší, ale ne vždy a ne všude. Jakož na počátku knihy vyloženo, v době katolické, předhusitské jest právo kňezovo dohlédati ke škole farní nepopíratelno. O právo patronátní, o dosazování učitelů však bývaly spory s nestejnými výsledky. Dává-li farář u sv. Štěpána ve zdi roku 1383 tamější školu farní Mikuláši řečenému Plato de Slana, klerikovi, k držení a spravování do své libezné vůle,[4]) to zajisté byla škola ta jako jeho vlastnictví. Učitelé bývali dosti zhusta stavu klerikálného, mívali na sobě mimo školu rozmanité funkce chrámové, tedy vrchnost kněžská pochopitelna. Husitský převrat oslabil pravomoc kněží. Měšťané stali se většími ve škole pány nežli kněz. Ale bez vlivu a dohledu kněžského nemohlo býti; zůstalať škola i na dále s náboženstvím a s chrámem v těsném spojení; škola opatřovala zpěv chrámový, část důchodů správcovi a učitelům i žákům plynula z pohřbů, tedy z funkcí chrámových, officiálové dědictvím doby katolické mívali na faře obědy, ký div, chtěl-li

[1]) Z archivních výpisů Šimkových. Týž vytiskl Kutnohorské příčiňky k děj. škol. v Arch. Pam. XVI. 294.
[2]) Arch. rakovn. Kopiář z r. 1604.
[3]) Arch. zemsk. Oekonom. 18. 268.
[4]) Tadra; Soudní akta II. 191.

farář, aby mimo kantora officiálové všickni k němu hleděli jako k nadřízenému. Zvykem své zbožné doby měšťané vždy chrám uvozovali v povinnostech učitelských před školou. Dvorští na př. r. 1601 píší správci Adamovi Litoměřickému, z Dvora odešlému, že při jeho správě školní jak v chrámě při zpěvu nemalý nedostatek tak v škole při vyučování mládeže veliké zmeškání se našlo.[1]) Tedy chrám napřed.

Ovšem chtěl-li kněz dosazovati i přední officiály o své ujmě, nedali mu; také universí bránila. Příklad za rektoratu Jakuba Stříbrského r. 1495. Farář zderazský Matiáš vyhnal bakaláře Václava ze Štěpánova a uvedl sám jiného. Vznikla z toho dle universitních zápisů vojna (bellum). Starý bakalář žaloval v universí; ta vyhnala nového bakaláře ze školy — a škola zůstala za kolik neděl prázdna. Pak to srovnáno; kněz se podal, slíbiv, že bude rektora universitního šetřiti a ctíti podle své povinnosti akademické.[2])

Pokusů kněžských o tužší vrchnost nad školou za doby husitské nikdy nescházelo. Mluvili o tom ještě při r. 1512 na schůzi mistrů, bakalářů a duchovenstva i konšelů Starého a Nového města. Farářové chtěli dohlédati, a konšelé si přáli, aby provinění officiálů byla vznášena k městskému ouřadu. Sjezd však rozešel se s prázdnem, pohádali se.[3])

Když u nás protestanství rozšířilo se, pozorujeme stran vlivů kněžských nad officiály dvojí poměr z náboženských věcí přirozeně vyplývající. Kde byli učitelé a farář stejného náboženství, nastává leckde patrnější závislost školních officiálů na knězi faráři; kde se kněz věrou různil a dvojil od učitelů, nastal boj mezi oběma stranama, a vliv farářův klesl na nic, jakož o těch věcech doleji šíře musí býti vyloženo.

Církve protestantské všude v Němcích, kde panovaly, v skutek uvozovaly úsilně závislost školy a učitelstva na pastorech a farářích; konšelé sobě zanechávali vrchní právo, ale kněz ať vede školu. Nebyly prý v tom jen kněžské snahy panovačné, ale i úmysl, aby škola byla dcera církve, nástroj Ducha svatého.[4]) Jest sic maličkost, ale význačná, když v řádě školním v Jeně r. 1573 nařízeno, aby správce neodcházel ze školy žádný den bez poklony, pastorovi uctivě vykonané.[5])

U nás povedlo se protestantským kněžím, vzorem německým, že strhli na sebe moc nejpronikavěji na českém severu. V Slavkově přímý dohled nad školou měl farář a diakon.[6]) Rektor školní od-

---

[1]) Kopiál Trutnovsk. IV. 84. v arch. musejn.
[2]) Monum. univ. III. 65.
[3]) Tomek. D. P. IX. 240.
[4]) Monum. Germ. paedag. I. LXXIII. Závislost na predikantech pochází od Luthera. Monum. Germ. paed. VII. 425.
[5]) Ratio administrandi scholas. Univ. knihov. 3. D. 41.
[6]) Horčička. Die Lateinschul. in Schlaggenwald. 7, 9, 10, 13, 21, 22.

pověděn nejprv faráři, pak městské radě; inspektoři měštští byli vedle faráře; bez dovolení farářova ani půl dne prázdna správce nesměl dáti, bez vědomí jeho a ovšem také purkmistrova správce ni jednu noc nesměl pobýti mimo školní dům. Ve Falknově farář s povědomostí rady ustanovoval správce školního, jenž byl pak na knězi dokonce závislý. [1])

Z českých měst nejčastěji pozorovati závislost officiálů na knězi farním v Hoře, což snadno se vyloží tím, že tu kněžstvo činilo svou zvláštní konsistoř, a tudíž církev protestantská tu domohla se jakés postranní organisace. Některý ze správců horských byl zvlášť podajný. Mistr Melichar Kolidius, jeden z nich, r. 1612 nechtěl podniknouti ani školského divadla bez dovolení pana arciděkana. [2]) Archiděkan r. 1607 i vysvědčení vydal o tom, kterak se choval učitel Jan Týnský, jenž pak na to vysvědčení dostal se za správce do Bohdanče. [3]) Někde vrchnost přímo kázala, aby škola se řídila farářem. Tak svrchu jsme uvedli Polnou, kde úřad městský bez faráře nesměl učitele dosaditi (nařízení z r. 1594); z moravských vrchností za doklad uveden budiž Jan Čejka z Olbramovic, nejvyšší písař, jenž r. 1614 dovolil Bystřickým, aby sobě volili kněze, a ten aby moc měl nad „žákovstvem“. [4])

Německobrodští r. 1584 vyznávají, že při obci jejich s povolením vrchnosti a s dožádáním úřadů městských vždycky býval děkan nad školou a officiály za předního inspektora nařízen a zvolen; i nynější děkan Matěj Romenec to k sobě přijal. [5]) Někde měšťané pro dobrou vůli trpěli nadvládu farářovu nad školou. Královédvorští r. 1600 v stížnosti své na děkana Ondřeje píší, že jemu k vůli na nemalou škodu jak domácích tak přespolních mládenců nuceni byli pomíjeti mládenců z Pražské akademie, čehož se od předků tomu podobně zřídka kdy trefilo. [6]) Dosazoval děkan tedy, koho chtěl a panoval nad ním. R. 1608 do Vtelna Mělnického mistr rektor Bacháček posílá učitele Matiáše Nigera Loučenského přímo k faráři Stanislavu Pedellovi Pražskému s žádostí, aby ho přijal a do školy uvedl. [7])

Nejpříznivější a tedy nejlepší poměr byl tu, kde o vrchnost nad školou věrně a svorně dělili se konšelé s farářem. V listě do Poličky r. 1600 konsistoř pražská píše, že farář jest škole „pater duchovní“. [8]) V tom slově měl býti princip. Vysílajíc učitele na školu,

---

[1]) Pelleter. Denkwürdigk. d. St. Falkenau. 90.
[2]) Arch. zemsk. Opisy z Hory. Nováček. Listář. 123.
[3]) Arch. zemsk. Oeconom. 18. 402. Dvorský. Paměti č. 494.
[4]) Arch. zemsk. morav. Z opisů jeho vypsal a sděluje dr. Jan Novák.
[5]) Arch. zemsk. Knih. německobrodská smluv. Nro. 5. A. 21. Výpis Nováčkův.
[6]) Kopiál královédvorský. Fol. 44. Mus.
[7]) Dvorský. Paměti. č. 643. Tu nesprávné jméno Ledelli místo Pedelli, aniž kde opraveno.
[8]) Arch. mus. Opisy z Poličky. 1600.

universí dávala radu, kterak si vésti má učitel ke knězi, aby byla shoda. „Co se tkne srovnání v lásce správců školních s knězem děkanem“, tak rektor Kodicill píše do Kouřimi roku 1589, „mohu oznámiti, že jsou starobylé smlouvy mezi administrátory a kněžstvem strany naší pod obojí a rektorem, doktory a mistry a professory universitatis učení Pražského, kterak se uctivě, šetrně a vážně vespolek chovati mají, to se mezi jinými artikuly každému k správě školní vyslanému pod povinností předkládá.“ [1]) A mistr Bacháček, když pozoroval, že by shoda školy s farou se kazila, začasté předcházel svár: do Pacova na příklad r. 1611 rychle jmenoval za učitele Václava Kaňkovského Kutnohořana, poněvadž správce Daniel Krocín má s knězem Erazimem nedorozumění, a nebylo by dobře. [2])

Když působením jesuitů začala katolická antireformace zdvíhati vlny čím dál větší, zvláště na hraně století XVI. a XVII. pozorujeme pokus vládní dostati officiály v poslušnost fářovu jmenovitě v Praze. Čtemeť v instrukci zemských úředníků, kterouž dávají r. 1590 Staroměstským při sázení konšelů, přímo rozkaz, aby se bakaláři a mistři školní v školách a kostelích spravovali faráři; konšelé aby farářům bezděky nedosazovali správců školních, ale zajisté s vůlí jejich. [3]) Tytéž rozkazy opakují se r. 1594, 1599 [4]) a ještě v září r. 1608 přinesen na radní dům staropražský dekret císařský toho rozumu, že škola se má spravovati farářem. [5])

Výklad těch rozkazů patrn. Farářové pražští někteří byli starokališní a s katolickou stranou již jedna ruka; officiálové školní naproti tomu byli protestanté, někteří dokonce již kalvinští. Vláda tedy svými rozkazy chtěla překážeti protestantské propagandě. Ale tu officiálové nalézali ochranu v protestantské universitě Pražské, kteráž ovšem chránila tím svých zájmů. Právě roku v posléz jmenovaného (1599) rozhněvaný rektor universitní zapisuje do knihy, že správcové školní povinni jsou rektorem se spravovati a nikoli aby páni farářové měli tu správu a pořádek učení k sobě přijmouti; pánům farářům se správcové škol nedosazují než toliko osadním, ti drží nad nimi ochrannou ruku; rektor universitní s radami svými ví, kdo jaký vtip ke škole má, on dosazuje a ne farář; ovšem rektor dodává těch správců, kteří by sobě svých pánů farářů ušetřovali; ostatně jest s podivením, že ani farářové římské strany sobě správcův školních nevybírají, než při vůli rektora universitního toho zanechávají. [6])

Ale kališná konsistoř, pobádána jsouc od katolické strany, nepřestávala v snaze, aby farářům sobě věrným, pokud kteří kde ještě

---

[1]) Arch. mus. Kouřim 1589.
[2]) Arch. univ. A. B. 6. 318.
[3]) Arch. praž. Lib. memorab. č. 326. 39.
[4]) Tamž. 47. Missiv. v arch. místodržitelsk. č. 106. 99.
[5]) Arch. pražs. č. 994. 51.
[6]) Arch. zemsk. Oekonom. č. 18. 42.

zbývali, získala vliv nad školou. Připomínáme jen artikulů konsistorních, r. 1583 císaři podaných, jimiž se žádá, aby učitelstvo a žákovstvo spravovalo se faráři svými, jako prý bývalo. [1]) Podávajíc a konfirmujíc kněze k farám, konsistoř pod obojí obvykla si v oněch dobách do měst psáti, aby školní officiálové poslouchali farářů svých bez protimyslnosti. Z r. 1589 psána taková napomínání do Čáslavě, Sušice, do Domažlic, Nymburka, do Berouna; r. 1590 do Poličky. [2]) R. 1601 kněžský administrátor podobojích, Václav Dačický, píše Kouřimským, aby dopustili faráři vésti žákovstvo k pobožnosti, farář nechť rozhoduje, a ne aby officiálové zvláště stran zpěvů nařizovali, co jim libo. [3]) Pokusila se táž mdlá konsistoř pod obojí r. 1579, jen aby zachovala se arcibiskupovi, i o to, že nařídila děkanovi v Příbrami, aby strhl na sebe kollaturu školní docela; prý jejím dobrým zdáním každému děkanu a faráři kollatura školní náleží. Ale pokus se nezdařil. [4]) Byl ten zápas o školu vlastně zápasem náboženským, jenž se někdy končíval i vypuzením nemilého faráře z města. [5])

Vláda v boji tom čím dál tím prudčeji pracovala o to, aby školy poddány byly vrchnosti kněžské. Bojovní a mocní katolíci v zemské vládě přiměli císaře Rudolfa, že r. 1605 konsistoři pod obojí přikázal, aby farářové dohlédali k školním mistrům, s pilností toho střehouce, aby mládež k žádnému jinému učení officiálové nevedli než k tomu, kteréhož se staří Čechové pod obojí vždycky přidržovali, a aby v kostelích zvyklé staré křesťanské zpěvy drželi a nic nového do kostelů neuvozovali. Který by magister nebo kantor neposlechl, ten aby byl v známost uveden do dvorské kanceláře, ta že to již náležitě opatří. [6]) Synod, téhož roku 1605 v arcidioecesi pražské shromážděný chtěl dokonce, aby učitelé a všickni graduovaní lidé vázáni byli přísahou v konsistoři a jména jich aby byla složena v archivě arcibiskupském. [7]) Když protestanté čeští dobyli sobě r. 1609 svobody náboženské, k farám dostávali se protestantští farářové a od těch officiálové rovněž protestantští nemohli než dáti sobě líbiti některý dohled. Boj pak již byl jen tam, kde katolíci dovedli protestantům dosaditi faráře svého. Dohled pro-

[1]) Zapsali si o tom i bratří v Herrnhutské Paměti. Svaz. XIII. 269. Opis v Mus.

[2]) Arch. zemsk. Opisy z arcib. bibl. archiepis.

[3]) Konsistorn. kniha arch. roudnického. 67.

[4]) Arch. arcib. kons p. ob. Opisy v arch. zemsk. Do Příbramě konfirmoval učitele rektor universitní bez děkana pořád. Uvádíme k známým konfirmacím z r. 1612 bakaláře Václ. Smichaea (Smichonia) Hořovského a Mikuláše Girania (Jiránek) Skutečského. Arch. univ. A. 13. b. 47. 107.

[5]) Arch. roudnický knížecí. Kn. konsistorní. 90. Pavlu faráři do Klatov posílanému roku 1601 dí se v konsistoři, „aby byl s officiály v lásce a víře, nebo mnohdykráte se to trefí, že obce pro nesrovnávání se s žákovstvem faráře odbývají."

[6]) Arch. univ. A. 12. I. 237. Dvorský. Paměti č. 342.

[7]) Tisk v mus. 45. D. 18.

testantských farářů nad školními officiály vidí se po vydání majestátu býti obecnější a tužší, než kdy býval. R. 1612 universí musí s faráři pražskými smlouvati, aby nepřekáželi žákům v přednáškách akademických, aby chrámové zpívání nepřekáželo škole a učení a o jiné kusy, které svědčí o veliké moci kněze nad školou.[1])

Po bitvě bělohorské správa škol a officiálů dána docela v ruce kněží a pod dohled jesuitů. Farář u sv. Petra v dubnu 1622, tedy ještě před vyhnáním protestantského kněžstva z Čech, hrozil osadním, že si vezme učitele nové od jesuitů.[2]) Čím hrozil, to stalo se málo měsíců potom pravidlem. Učitelstvo poddáno kněžím docela, ti je přijímali a propouštěli.[3])

Rovně tak jako v protestantských zemích veliká závislost učitelů i v katolických zemích bývala všude; připomínáme jen synod v Krakově, jenž roku 1612 nařizuje nikoli nově, aby každý správce školy, prve než úřad nastoupí, a též tak všickni pomocníci jeho, skládali vyznání víry slavné bullí Pia IV. předepsané i podle dekretů koncilia tridentského a mimo to, aby officiálům prohlédnuta byla knihovna, nemají li v ní jedovatého kacířství aneb nějaké jiné nepravosti.[4]) U nás o těžké závislosti takové víme z katolické Plzně. Tam dle instrukce školní i trestní právo nad mistrem školním praelát s inspektory měl. Správce školní směl viniti svého kantora jen u praeláta; chtěl-li kantor nebo magister přes pole dovolenou, byl povinen žádati u praeláta, a ten ji uděloval spolu s inspektory. Bylo tedy učitelstvo plzeňské docela v rukou arciděkanových.[5]) Asi největší závislost na kněžích byla tu, kde již v XVI. věku dohled nad školami odevzdán od některých katolických vrchností jesuitům. O chomutovských jesuitech víme jistě, že správce školní i „správkyně“ zkoušeli z víry.[6])

Třetí nejvyšší vrchnost školních officiálů byl, jakož kolikrát dotčeno, universitní rektor, děkan a mistrové v Karlově akademii. Ba se stanoviska officiálů XVI. století universita byla vrchností jedinou, kterou uznávali poslušně. Bylitě jejími oudy a proto se hlásili pod její pravomoc a jurisdikcí; u měšťanů a farářů officiálové byli jen náchlebníky a služebníky školními[7]) nikoli městskými. Rektor universitní vydával officiálům pravidla stran způsobu života,

---

[1]) Arch. univ A. 17. VI. 374.

[2]) Arch. univ. A. 14. b. 116.

[3]) Někdy hůř než děvečky prosté. Roku 1681 naříká Petr Fojtl, písař a kantor, že ho pater Oves, farář města Veselí ze služby „mocně vyhodil a žádný pán, kdež v službách zůstával, ta ovejma slovy nepěknejma netitulíroval.“ Arch. Třeboň. 1. A 3 K. α. 33. b.

[4]) Řád škol polsk. Zabytki z dzejów. Muczkowski. C. X. LVII.

[5]) Leges scholarium officialium, bez data, ze XVI. věku, v arch plzeňs. Opsal a půjčil dr. J. Novák. Odstavec IX. a XVIII.

[6]) Arch. zemsk. Opisy z arcib. r 1611.

[7]) Však v Krupce jim také říkali Schuldiener. Roku 1605. Wolkan. Literat. 70.

on neb děkan fakultní jménem akademie nařizovali stran vyučování. Tou příčinou posílali po školách obecný řád školský, jakž ho v universi sestavili, nebo vzkazovali jednotlivé k němu doplňky a všeliké vady. Z Prahy nařizovali, kterých knih, kterých kompendií na školách užívati a za rektorství Bacháčkova (1598—1612), ne-li dřív, chtívali míti rok co rok seznamy žactva z každé školy, jednak aby soudili o hojnosti a přednosti té školy, jednak aby již napřed mohli hádati o příštím přírůstku studentů v universitě. Děkanovi fakultnímu officiálové zvláště podlehali příčinou disputací, jimiž bývali povinni všickni. Rozumí se, že disputovati aneb aspoň býti přítomen disputům mohli nejsnáze a nejspíše pražští školní officiálové; venkovským to byla věc těžká.

Stran mravů od universitního rektora začasté docházela na venek všeliktera napomínání, výtky, důtky. Pražští officiálové bývali povinni docházeti sobě do university k přeslyšení a vyložení zákonů buď při nastolení rektorově nebo jindy, kdykolivěk na to byli pozváni. V těch zákonech z 21 kusů důležitější byly, [1]) aby officiálové poslušni byli rektora, aby měli péči o šat přiměřený i o čistotu těla, aby neobcovali s lidmi nevzdělanými nebo zlými, nechodili do krčem ani k nestydatým divadlům, s lehkými ženami aby nic nemívali, nehráli v kostky, karty, nenosili zbraní, nepodnikali nic bez rady rektorovy, aby žádný nesnažil se o správcovství školní podvodně a neodluzoval druh druhu žáky ze škol, aby správce žáků bez vysvědčení nepropouštěl ani nepřijímal; pečovati měl o vzrost akademie výchovou žáků schopných, auktory měl čítati ve škole jen vhodné a methody se měl držeti předepsané a své podřízené byl povinen k ní naváděti; učitel učiteli neměl býti v ničem křiv, neměli se škorpiti, práti; ze školy na déle než na dva dni žádný správce neucházej, leč s dovolením a vědomím rektora universitního a faráře místního. Tento poslední kus by ukazoval na odvislost učitelovu na knězi; že dovolení rektorovo vztahovati se mohlo jen k správcům pražským, toť na bíle dni.

Rektorové akademičtí jednotlivé články těchto zákonů, kdykoli se jim v roce udála příležitost, připomínali. Hodily se jim k tomu zvlášť veřejné vyhlášky, do kterýchž nejhustěji vstavovali slova (leckdy obhroublá) o šatech a pití nezřízeném. Akademicky vzdělaní učitelé měli se rozeznávati od laiků literně nevzdělaných nejen chováním vůbec než i šaty. Měli choditi, byli-li bakaláři nebo dokonce mistrové, v reverendě bakalářské, v tabardu mistrském, v sukních to řasnatých dlouhých; na hlavě měli míti birety k těm důstojnostem náležité a hodnost akademickou naznačující. Negraduovaný kollega měl nositi vážný poctivý šat po kolena. Rektorské intimace neb ohlášky jsou plny výtek, že officiálové nezachovávají se dle zákonů a slibů svých. Doleji uvidíme zevrubněji, kterak se

[1]) Arch. univ. A. 17. IV. 784. Též v Bydžovského Collectan. 74 v bibliot. Lobkovické v Praze, a zmínka ve Wintrově Životě na vysok. škol. 12.

officiálský život vesměs potýkal se zákony vážných mistrů karolinských.

Jako rektor stejně i děkan zvával sobě ob čas všecky pražské officiály do fakulty a zde je napomínal obyčejně k pilnosti v úřadě.[1]) V děkanském napomínání, pocházejícím kdys z poloviny XVI. věku,[2]) čteme v mnohých slovech výklady statut fakulty filosofické, pokud se týkají školských officiálů. Prvním statutem se nařizuje děkanovi a mistrům, aby officiály školní vedli k povinnostem jejich povolání, provinilce aby kárali a polepšovali; druhým statutem nařizuje se učitelům, aby, poslušni jsouce zákonů, správně a věrně v skutek přivozovali studia, z nichž jsou zkoušeni, zvláště studia humanitní. K těm výkladům děkan obyčejně přičiňoval výtky, dokládaje, že městští úřadové nejen v Praze než po vší zemi naříkají, kterak učitelé mládež vedou nedbale, začátky věd a latinského jazyka vykládajíce převráceně nebo liknavě. Žákům prý v kázni velmi povolují. Že ty nářky měšťanstva jsou pravdivy, to prý se patrně vidí z toho, že učitelé řídko posílají mladíky do kollejí, ačkoli tak činiti slibovali, když jim byla pravomoc školská oddávána; pak je to patrno z hrubých mravů žactva, ty zlé mravy a rozpustilé přenášejí s sebou do života; studiím také na škodu jest, že spíš se mluvívá jazykem přirozeným než latinou; učitelé nedávají na sobě dobrého příkladu; v kostele jsou řídci a nepobožni, ve škole nedbalí, na ulici vyšňoření, v krčmě rozpustilí. V tom prý je žáci pak rádi následují. K dotčenému obvyklému napomínání děkan stejně jako rektor připojoval o nezřízeném, parádním, modním šatě, officiálům nepříslušném; chodí prý v něm nočně, ve dne, ano jsou tak smělí, že v něm přicházejí až i před pány mistry do university. Ostatní obšírnou řečí děkan kladl officiálům na srdce nebezpečenství církve, pro niž by měli pracovati, vlast, od níž by měli odháněti pověst barbarstva a hrubosti, a konečně upomínal je na sliby jejich a hrozil pokutami.

Řádná napomínání officiálům v staré době děla se čtyřikrát v rok; v XVI století jednou ročně. Mimořádná byla, kdy se děkanovi vidělo, zvláště, když byli mistři po pražských školách vykonali inspekci, kteráž byla jich právem i povinností.

Rektorovi příslušela nad officiály soudní moc. Údové university neměli ani jinde býti viněni nežli u soudné stolice rektorovy. K soudům městským nebyli officiálové povinni státi, oni měli forum své v Karolinum. Ani svědectví v cizí při officiálové nechtívali vydávati soudům městským bez dovolení rektora universitního. Když r. 1585 chtěla vdova Mariana Hraběšínská v Hoře svědectví od správce školního (u Vysokého) Václava Vodičky Horažďovského

[1]) Děkan Jindřich Dvorský (Kurius) r. 1539 zve si je ad monitionem pod trestem. Collectanea Bydžovského v biblioth. Lobkov. v Praze. Fol. 38.

[2]) Arch. univ. A. 17. IV. 773. Collect. Bydžovského v bibl. Lobkov. 73. Obšírněji vyloženo v Wintrově Životě na vysok. škol. 296.

proti Mikuláši Dačickému z Heslova, jenž vdovu urazil na cti, bakalář bránil se, příčinu klada, že se bojí, aby proti privilegiím slavné akademie Pražské a vrchnosti své něco nepřečinil a potom v nelásku skrze to neupadl. Musili tedy Horští o to sami psáti do Prahy, aby rektor mu dovolil a poručil svědectví vydati. [1]) Podobně r. 1603 jiný oud universitní Václav Falko Písecký soudu sušickému bez dovolení rektorského nevydal svědectví ve při doktora Matiáše Borbonia z Borbenheimu o koně. [2]) Týž rok (1603) rektor dovoluje Janu Dikastovi, správci na Mělnice, aby vydal nějaké svědectví na radním domě, ale bez pohoršení práva universitatis. [3]) Bakalář Václav Mollerus Stříbrský r. 1576 v soudě pražském do knihy dal psáti, že svědectví svoje vydává z rozkazu universitního rektora. [4])

Z učitelstva jen kantorové a sukcentoři začasté dělávali soudu rektorskému vzdory. Nechtívali k němu stávati, tvrdíce, zvlášť když se jim hodilo, že nenáležejí k universitě. Teprv rektor Bacháček potahoval je k své jurisdikci tužeji a důsledněji, nežli bývalo; r. 1599 tak se rozhněval na kantora Václava Rameše od sv. Klimenta v Novém Městě Pražském, jejž byl po dvakráte do kolleje citoval marně, že sám si pro něho došel, chtěje prý věděti a s ním rozmluviti, proč on a žáci jeho v poslušnosti nestojí. Ale nebyl, jak píše potom úředníkům sv. Klimenta, tak šťasten, aby jeho a ty poběhlé žáky v škole nalezl; shledal v ní toliko samého bakalaře s drobnějšími žáky. [5])

K rektorskému soudu náležely sporné civilní věci učitelských osob jakožto oudů akademie; spory, jež měly mezi sebou nebo s osobami mimo universitu; k témuž soudu příslušely také věci trestné. Kdo z obecenstva chtěl míti officiála potrestána, musil k rektorovi. Ovšem měl-li officiál co žalovati do lidí z obce, šel k soudům příslušným.

Rektor vydával k soudu svému obsílky; kdo nestál na pozvání, mohl propadnouti pokutu. Jako jsme shledali při knězích do konsistorního soudu kněžského obsílaných, že je městský ouřad všelijak kryl a vymlouval, aby nemusili k soudu státi, stejně tak bylo při officiálech. A výmluvy, proč se nemůže officiál před pana rektora postaviti, nebývaly vždy liché; byl-li officiál zván v nepříležitý čas školní, škola zůstávala prázdna tím déle, čím vzdálenější od Prahy. Někdy i dárek městský poslán do university s prosbou, aby učitel nemusil se osobně stavěti, či aspoň aby bylo poodloženo. Jindy rektor delegoval soud městský, aby ušetřil officiálům outrat na dalekou cestu; tak na příklad r. 1607 nejprve vyzývá Fridricha Kropilia, správce v Stříbře, jenž byl urazil Jana Suksu, sukcentora,

---

[1]) Arch. zems. opis z Hory. List vytištěn v List. Nováčkově 37.
[2]) Opis z Oeconom. č. 18. v Diplomat. musej. Dvorský. Paměti č. 188.
[3]) Tamž u Dvorského č. 194.
[4]) Arch. pražs. č. 1058 176.
[5]) Diplomat. musejní. 1599.

aby se dostavil k soudu do kolleje pod pokutou relegationis (vyloučení); ale v témž vyzvání na konec dí, že pro ušetření útrat smí bakalář žádat konšelů městských za porovnání. [1])

Rektor universitní byl povinen souditi dvakrát v témdni a stručně. [2]) Hádky mezi officiály nejraději po dobrém srovnával, smiřoval i urážky na cti a těžší proviny. Hledíval přímluvami smířiti a skrotiti i lidi z obce, když přišli žalovat do officiálů. Viděl-li se na takový smír sám nestatečný, volával několik smluvcí, ubrmany. Byl li žalobce z tvrdších, rektor při urážkách nalézal na odprošení; byla li křivda velmi zlá, odsuzoval k nápravě veřejné před universitou veškerou. Kromě slovných křivd a provinění nejčastěji přicházeli žalobníci s ranami, s dluhy a milostnými pletkami officiálskými. Přišlo-li ženské pohlaví s manželským slibem officiálským, ale nedodrženým, rektor nesoudil, než odkazoval, kamž náleželo, do soudu kněží, do konsistoře.

Úřední řeč soudu rektorského byla latinská; bylo-li nutno, hovořeno česky. Z r. 1614 však pochází o připustnosti řeči německé zmínka, svědčící, kterak mistři sami přikloňovali se k cizímu jazyku, jenž v jiných soudech místa neměl. Tehda totiž vinil dr. Garthius ze školy germanské u sv. Salvatora, že bakalář havelský (nejmenovaný) tvrdil, že všecky Němce vyžene. Osadní svatohavelští vstoupivše před soud rektorský se svým bakalářem, s důrazem chtěli, aby žalováno bylo po česku, k čemuž dána odpověď od rektora a mistrů, že jest „rozdíl při akademii, nebo ona jest z mnohých národů vysazena, a kdyby česky bylo mluveno v akademii, řekli by, že neumějí (mistři) žádný německy.“ [3])

Rozsudek rektorův officiálové školní měli přijmouti poslušně; trestem na vzdory mohlo připadnouti i vyloučení z university. Pokutováni bývali při trestných provinách učitelé buď penězi nebo častěji vazbou universitní, vězením to domácím, pověstným totiž kurníkem neboli ornithobo-kem. Vyšším trestem a spolu zahanbujícím bývalo vězení v některém radním domě Pražských měst. Nebyl-li učitel spokojen s kurníkem, snadno rektor z hněvu proměnil vězení domácí u vazbu na rathouze. Tak stalo se na příklad r. 1602 správci školy svatopetrské v Praze Janu Kolumellovi Stříbrskému, jenž vymlouval se, že do kurníku nepůjde, neboť v něm veliký smrad, aby mu to mistři ráčili dobrotivě vážiti. Ale mistři považivše, že správce svou neposlušností potupil úřad, hnali ho na rathouz do vězení. Jinému bakaláři, Nikodemu Edlingerovi z Hradce Jindřichova, správci u sv. Jindřicha, jenž vymlouval svoji stejnou neposlušnost tím, že měl doma funus a inspektorů návštěvu, v týž čas (1602) oznámeno, poněvadž pouť u sv. Jindřicha nastává, aby si šel, ale

[1]) Dvorský. Paměti. č. 454.
[2]) O soudě rektorském zevrubněji v Wintrově Životě na vys. škol. 24—29.
[3]) Dvorský. Paměti. č. 720.

po pouti, nechť hned přijde pro rozsudek. Dostal se na rathouz asi též.[1])

Provinilého učitele rektor posílal do vězení buď samotného na čestné slovo, nebo ho tam dal dovésti služebníkem, což bylo s větší ostudou. R. 1599 Jiří Chudecius, správce haštalský v Praze, nechtěl do vazby sám, rektor tedy poslal pro rychtářského písaře (policii), aby mu tam ukázal, když neví kudy na rathouz; vyšed pak na ulici, Chudecius shazoval reverendu, a mluvil, že raději od škol odstoupí; při tom míjeje Železnou ulici, chtěl se dáti postranní uličkou; však když mu písař předložil, co to v sobě nese, šel s ním přece.[2]) Stalo se také, že officiál přes slovo dané do šatlavy se nepostavil; r. 1605 učitel sv. mikulášský slíbil, že pro hanopis na rektora spáchaný půjde na staroměstský rathouz, ale neučinil tak, nýbrž hned „pryč vandroval“.[3])

V radnici učitelé sedali ve vazbě „hořejší“, čestnější, ale mohlo se přihoditi, že rektor odsoudil i do vězení „dolejšího“, v němž bývala všeliká lotrovina. To stalo se na příklad r. 1605 kantoru školy svatoklimentské na Novém Městě Pražském Pučálkovi pro veliké noční cechování. Nazejtří však již propuštěn z hanebné vazby, když se byl poníženým, lítostivým psaním velmi pokořil. U vrchnosti universitní rozhodlo asi to, když chudý ten kantor, do nedávna kumpán, psal: „Račte se nade mnou slitovati, co sobě smutný vysedím, šaty sobě ztrhám, ne tak sobě jiných pojednou zjednám, neb nevím, odkud na ně vzíti.“[4])

Od soudu rektorova bylo odvolání na všecku universitu, místo toho mohl také volen býti nestranný zástupce rektorův, jenž rozhodl, kdo komu křiv.

Proti městským soudům rektor hájil své jurisdikce obyčejně velmi horlivě. Hájil tím zároveň i školních officiálů při jich obzvláštním v městě postavení. Když se učitel nechal zatknouti městským rychtářem a uvrhnouti v městskou šatlavu pro nějaký výstupek dobrovolně, tiše, tak že se rektor v Praze ničeho nedověděl, šatlava minula také klidně. Píšeť Bacháček rektor r. 1599 do Přelouče učitelům výtku, proč se pořád jednostejně rvou a perou a přidává: „Také toho zprávu mám, že často v šatlavě býváte!“[5])

Z těch slov patrno, že se officiálové oni šatlavě nebránili, a rektor tudíž neměl podnětu, aby hájil své jurisdikce. Dověděl-li se však toho v čas nebo že officiálové sami žádali vysvobození z městské šatlavy, rektor ihned se jich ujímal ukazuje k právům, Pražské

---

[1]) Oekonom. č. 17. 111. v arch. zemsk.

[2]) Arch. zemsk. Oekon. č. 18 9.

[3]) Arch. zemsk. Oekonom. č. 15. 281. U Dvorského v Pamětech 560. uvádějí se toho roku správcové u sv. Mikuláše Slanský z Kosmačova, David Klatovský, Adam Václ. Kasejovský, který to byl, nesnadno uhodnouti.

[4]) Dvorský Paměti č. 340.

[5]) Diplomat. musejní 1599.

akademii již z r. 1392 králem Václavem daným. Hromada je zápisů o tom; přečasto a vždy znova rektor musí městským radám na paměť přivozovati, že nemají práva zavírati bakaláře. Na příklad r. 1546 Slanští obdrželi ostrou důtku od rektora, že dali do vazby bakaláře Václava pro milostnou pletku se smutným koncem.[1]) Opět roku 1603 rektor píše do Boleslavě Mladé, kdež mu zavřeli bakaláře Krištofa Bohdaneckého, že jen jemu a jeho radám náleží soud.[2]) A opět r. 1617 rektor píše do Turnova, proč proti privilegiím zavřen kollega Václav Balath Čáslavský.[3]) Takž bylo by lze přivésti ještě jiné příklady odevšad.

Rektor zastával se i officiála, jenž byl pouhý student, a vším právem; byltě student také oud university. R. 1578 rektor vzkazuje do Prachatic, aby nepotahovali školního správce Mikuláše Troplpergera Budějovičana, studiosa, k soudu městskému, neboť náleží k rektorskému.[4]) Ba r. 1599 senát Pražské university žaluje až k císaři, že rada v Kostelci nad Labem zavřela proti právům a svobodám universitním alumna učení Pražského Michala Georgidesa, začež by byli Kostelečtí povinni pokutou sto hřiven zlata dle privilegia Václava IV. (1392). Císař poručil, aby učitele toho vypustili ze šatlavy.[5]) Také při praeceptorech soukromých rektor hájil své jurisdikce. R. 1619 vyčítá Staroměstským, proč beze všeho práva zavřeli Jana Mechanopaea, praeceptora dítek páně místokancléřových, a když konšelé neodpověděli, psal zase.[6]) Ačkoli kantoři za ochranu spíš jinam se obraceli než do university,[7]) přec jsou příklady, že také kantory rektor vysvobozoval ze šatlavy. Již r. 1539 byl mikulášský kantor vydobyt z nezákonné vazby, a o totéž prosí století potom r. 1612 sukcentor od sv. Jindřicha Jan Felix Poličský, jejž sebral rychtář.[8])

Když rektor dovolil cizímu právu, že smí vyšetřovati, ano i trestati officiála výstupného, marné bylo pak volání učitelovo k akademii. Jest zapsáno několikrát, že učitel musil se stavěti na soudě městském, a universí neprotestovala, než souhlasila. Na příklad r. 1561 Matiáš Rakocius (Rakoczius), praeceptor dítek hraběte Julia z Hardeku, vzat na závazek (zatknut) od rychtáře staropražského, že neuctivě se choval k manželkám dvou měšťanů, a musil se v radě stavěti, a málo mu platna výmluva na opilstvo; zavřen jest.[9])

---

[1]) Monum. univ. III. 124.
[2]) Diplomat. musej. 1603.
[3]) Arch. univ. A. 14. a 361.
[4]) Zemsk. arch. Opisy z Prachatic.
[5]) Dvorský. Paměti. č. 14.
[6]) Arch. univ. A. 14. a. 404, 408.
[7]) Kantor Jan Pšenička v Bystřici u Benešova, byv stížen vězením, až do Kutné Hory sobě r. 1592 o pomoc dopsal, volaje se k Horským jako k rodákům svým. Listář Nováčkův 50.
[9]) Arch. univ. A 13. b. 54.
[8]) Arch. pražs. 1280. 156. Také č. 1234. 174.

Na příklad r. 1599 Sedlčanské žádá, aby vyšetřili, co má činiti správce Václav Svátek s děkanem, kterak se ta šarvátka stala; při tom ovšem připomíná senát universitní, že mu náleží „subjectum" své zastávati. Téhož roku 1599 rektor Bacháček žádá inspektory školní i děkana v Nymburce, aby mu pomohli trestati vinného učitele Oldřicha Litoměřického, nutno-li, aby ho dali zavříti vězením, poněvadž ze školy vystoupil a špiní dobrodince.[1])

Šlo li o vysoké pány a zvláště od počátku XVII století, kdy universita z náboženských ohledů byla katolickou vládou tísněna, pozorujeme leckdy při obhájení soudní stolice universitní a rektorů rozpaky. Když správce od sv. Václava na Zderaze Matiáš Novacius Rožmberský r. 1602 provinil se proti mocnému hofmistru Krištofovi Lobkovicovi tím, že mu nechtěl propustiti poddaného žáčka, pán poslal pro správce městského rychtáře; s tím Novacius nešel; pán ho dal obeslati císařským rychtářem, tomu učitel neopovážil se vzdorovati; šel a dal se zavříti do staroměstského vězení; mistři v Karolinum dlouho se radili, kterak obhájiti své jurisdikce; rektor nejprv bral radu u jednoho, pak u dvou jiných kollegů, potom učinili koncilium, v němž rozhodnuto, že přijdou dva k primasu Václavu Krocínovi z Drahobejle, jenž byl protivník university nedobrý. Nezastihli primasa doma, aniž psáno, že by byli naléhali dále i více.[2]) Právě tenkrát byl v nich veliký strach z vlády. Také nevíme, rektor osmělil-li se namítati co proti nálezu zemského soudu, jímž roku 1555 Jeronym z Drást, bakalář poříčský, odsouzen byl v zemskou kázeň. A je při tom i jináč zajímavo, proč se dostal bakalář pražské universí do Daliborky. Žaloval totiž u zemského soudu purkmistra a radu města Sušice, že ho několik nedělí drželi u vězení bez příčiny. V nálezu zemského soudu stojí, že choval se bakalář k Sušickým neposlušně, proto že se béře v kázeň.[3]) Roku 1617 universitní rektor a mistrové nechtěli hájiti své jurisdikce již ani proti konšelům staroměstským. Ti zavřeli mistra Virgu Hostinnena na kolik dní, a mistři přes to, že byli prošeni, neujali se ho nikterak; nechtěli Pražanů „obtěžovati", poněvadž Virga měl zlou při a neřádný život; když prý ho pustili z vězení, chodil se džbánem po rynku a připíjel kde komu. Místo ochrany rektor hnal Virgu na Moravu na paedagogii pro získání lepších mravů.[4]) Bývaly tedy při hájení universitní jurisdikce všelijaké výjimky.

Vyprostil-li rektor officiály vazby a trestu městského, z toho neplynulo, že budou trestu vůbec prázdni. Často místo šatlavy města venkovského nastal pražský kurník nebo i „rathouz". Když r. 1617 Jan Proškovský, správce v Turnově, jakž svrchu tknuto, žaloval, že Turnovští zavřeli mu kollegu, městská rada vysvětlila

[1]) Dvorský. Paměti. č. 50.
[2]) Arch. zemsk. Oeconom. 17. 131.
[3]) Rukop. v univ. knihov. 17. C. 20. 291. Ortely zemsk. soud.
[4]) Arch. univ. A. 14. a. 66. 68.

věc tou měrou, že rektor pozval kollegu i správce a zavřel v Praze oba. Při tom ovšem nepřeme, že rektor universitní v trestání býval někdy velmi mírný. A což rád to slyšel, když za odsouzeného učitele někdo se přimluvil. Hned odpouštěl. R. 1602 odsoudil mistra Tobiáše Malkovicia (Malkovia) Horažďovického, správce u sv. Štěpána v Novém městě Pražském, pro mrzuté klepy, jež dělal o administrátorovi Václavu Dačickém, do vězení rathouzního, ale když administrátor učinil přímluvu, rektor hned „rathouz" odpustil s výstrahou, aby mistr klevet nechal.[1])

Vědouce, že se k officiálům v Praze trestem příliš nepřikračuje a sami trestati nesmějíce, konšelé městští někdy bez valných okolků officiály vypovídali, skoro vyháněli. To se rektorovi universitnímu také nechtělo líbiti. Viděl i v tom porušení své jurisdikce: officiálové měli propouštěni býti jen s volí jeho. Bacháček rektor roku 1600 píše do Poličky napomenutí konšelům, aby správcové škol, když z mezí svého povolání vystoupí, ne hned byli vypovídáni, nechť prý se věc vznese na rektora, a ten napraví.[2]) Pro dobrou vůli rektorové sami zmocňovali leckdy městskou radu, neb inspektory, aby úředně vyřídili důtky a výhrůžky nehodným officiálům. Bacháček píše roku 1608 do Turnova konšelům o nedbalém učiteli Danieli Vratislavském, proč prý inspektoři se v to nevložili, a slibuje, že ho, nepolepší li se, vyžene: „Kudy tam, tudy ven".[3])

Vrchnost universitní neobhajovala svých poddaných officiálů školních jen tím, že ji vybavovala z cizích práv, ona pomáhala všelijak jináč. Dosti zhusta rektor nucen byl psáti městským radám i šlechtickým a jiným soukromým osobám, aby neutiskaly učitele platy nedostatečnými, neb aby jiným povinnostem svým k officiálům činily za dosti; farářům psával, aby slušně stravou opatřovali učitele, a což kolikrát rektorové se napsali a naprosili, aby vrchnost panská propustila officiála z člověčenství, z poddanství, jež mu překáželo v povolání. Ty listy a prosby jsou na jedno brdo: universí vychválí dědičné vrchnosti svého spoluouda a slibuje, když bude propuštěn, svou i jeho za to vděčnost. Roku 1602 prosíc Marketu Berkovou z Lippy, aby z člověčenství vypustila bakaláře Jana Tykalidesa, syna skutečského souseda Mikuláše Tykalidesa, universí slibuje, že on toho svými modlitbami odsluhovati připovídá.[4]) Prosíce Jana Housku ze Zahrádky na Pošni za propuštění a výhost mistra Pavla Essinia, rektor a rada učení Pražského vykládají pánovi, že lidé svobodní v svobodných uměních mnohem výše prospívají než ti, kteří člověčenstvím a poddaností zavázáni jsou.[5]) Při prosbě univer-

[1]) Arch. zemsk. Oekonom. č. 17. 144.
[2]) Adámek. Beseda Učit. XI. 239.
[3]) Dvorský. Paměti o škol. č. 451.
[4]) Arch. zems. Oekonom. č. 17. 1 2.
[5]) Dvorský. Paměti. č. 250 Jiné přímluvy čtou se v arch. univ. A. 13. b. Na př. roku 1610 universí přimlouvá se u hraběte Šlika za Jana Ophtalmia,

sitní za výhost šlo hlavně o to, aby učitel nemusil platiti. Rytíř Vratislav z Mitrovic r. 1604 chtěl za propuštění Tobiáše Fabricia, správce v Příbrami, 400 kop míšeňských. A sleviti nechtěl, dověděv se, že otec toho Tobiáše při veselce svojí pronaložil do několika set. Dosti se namáhal rektor Bacháček, aby ukázal, že synovi po veselí otcové nic není, proti synovi že se otec v skrovnosti zatvrzuje beztoho.[1]) Rád sobě zapsal Bacháček do universitní knihy, že jeho přímluvou bez ouplatku propuštěn byl z člověčenství Pavel Romerus Nepomucký od Stefana Šternberka.[2])

O vysvobození kantorův a sukcentorů spíš a hustěji konšelé psávali k vrchnostem nežli universí. Činívali tak obzvláště v té případnosti, když se chtěl kantor ženiti a v městě osaditi se za souseda. Na př. Horští r. 1576 píší Jaroslavovi Trčkovi, že Jan kantor, někdy Matouše řezníka z Ledče syn, jejž Trčka byl daroval svému bratru Buriánovi, v škole jsa pojal za manželku chudou děvečku a že by mohl přijíti k opatření živnůstkou, i protož aby pán vyprosil mu u bratra propuštění z člověčenství i se spravedlností jeho s (dědictvím), má-li jakou; prý připovídá se všemu rodu, pokud živ bude, uctivě se chovati a vděčností se odsluhovati.[3]) Též Horští r. 1608 psali Jindřichovi Střelovi z Rokyc, aby dal výhostný list křivsoudovskému poddanému svému Petru Petridesovi, sukcentoru sv.-barborskému, majíce naději, že nepochybně jistým řízením božím v škole na další čas pobude; dověděvše se však, že se míní ženiti, prosbu psali pánovi znova, aby sukcentor mohl to, co před sebe z vnuknutí božího a s radou dobrých lidí vzal, ku konci přivésti.[4]) Podobně Rakovničtí prosí r. 1617 Litvína z Říčan a na Hořovicích, hejtmana kraje Podbrdského, aby pustil Petra Vaníčka z Dlouhého Oujezdce, literního umění mládence a sukcentora v Rakovnice, že se míní ženiti a živnost zavésti.[5])

Ty příklady za jiné mnohé. Ostatně konšelé, když se vyšší officiálové mínili ženiti, psávali za ně k vrchnostem také a ne universí, ovšem z toho důvodu, že šlo při tom o jich nového měšťana. Takž pro příklad čteme v knize novoměstské[6]) list z r. 1604 k paní Anně z Landštejna z Michnic na Nebilovech, Vildštejně a Sosni, aby propustila Václava Chalibaea Blovského, správce

kollegu v Klatovech (fol. 498). V rukop. A. 14. b. Ještě roku 1620 je z university přímluva za Tomáše Martinidesa Černovického u rytíře Zikmunda Matiáše Vencelíka z Vrchovišť (850). Za mistra Jakuba Žabonia správce u sv. Jindřicha v Praze, roku 1612 jest prošeno po daleku: Kampanus rektor prosil Bohuslava z Michalovic, ten aby prosil kancléře, kancleř aby se přimluvil u manželky své. Tamž A. 13. b. 192.

[1]) Dvorský. Paměti. č. 261.

[2]) Arch. univ. A. 13. b. 244.

[3]) Listář Nováčkův. 19.

[4]) Zemsk. arch. Opisy z Hory. Listář Nováčkův. 98. 99. Dačický II. 110.

[5]) Arch. rakovnick. Kopiář z r. 1609.

[6]) Arch. pražsk. č. 402 fol. 275. V též knize fol 187 z r. 1602 jiný příklad o Šimonovi Smicheovi, za něhož prošen Jaroslav z Vartenberka.

školy u sv. Václava na Zderaze, že chce se v Praze osaditi. Stejně Kutnohorští r. 1611 prosí Ondřeje z Ostešova, císařského hejtmana v Chlumci, o výhost Matiáše Vítova Chlumeckého, správce u sv. Barbory, z člověčenství a poddanosti, jíž králi zavázán; chce prý se v Hoře usaditi.[1]) Konšelé psávali vrchnostem za své učitele pospolu s universitou neb i bez ní nejochotněji tenkrát, když svévolností vrchnostenskou měla školu potkati škoda. Na příklad r. 1570 připadlo Kateřině Lokšanové z Šternberka a na Zelené Hoře na mysl, rychle povolati si ze školy svatomichalské v pražských Opatovicích bakaláře Linharta Nepomuckého. I zastali se poddaného bakaláře Novoměstští a žádali nejen aby ho v škole nechala, ale nad to aby ho zbavila poddanstva. Psali, kterak jim na tom záleží, aby mládež k obecnému dobrému, církve svaté křesťanské rozšíření, cti a slávy boží v obcech rozmnožení se vedla, a poněvadž ten Linhart hodí se od Ducha Páně ne tak k jiným světským věcem jako k učení liternímu, jehož jest žádostiv jak jiným udělovati tak od jiných učenějších nabývati, proto tedy že prosí konšelé, aby při svém povolání zůstati směl a z poddanství byl propuštěn, a to zvlášť „pro ty milosti a dary buoží, kteréž pán Buoh k rozšíření cti a slávy své i k spasení mnohých duší prostředkem jeho práce v lidská srdce vlívati ráčí, aby skrze jeho od učení odtržení dílo buoží k zmaření nepřišlo.“[2])

Strhování učitelských osob od jich dědičných vrchností velikou a schvální měrou objevuje se v prvních létech XVI. století. Pražané i universita tehda r. 1516 vymohli na králi list, aby od pánů rytířů a vladyk nebylo na mistry, bakaláře a studenty sahâno jako na lidi dědičné, což je na škodu a lehkost privilegií učení Pražského. A přes tento list za všecky časy potom, byť ne tak hustě, tu ona vrchnost táhla se k učenému poddanému svému; takž nezbývalo než prositi, při čemž významno, že Heralt z Říčan r. 1554 ani arciknížeti Ferdinandovi, když za to žádal, nepropustil z poddanstva bakaláře Jana Štolmestra vymlouvaje se, že ho potřebuje sám za učitele do města Švihova.[3])

Bylo-li potřebí, universí rovně tak jako o výhosty psávala přímluvy za vydání listů zachovacích svým podřízeným učitelům. Kantorům zase tak obyčejně vymáhali takové listy konšelé. Na příklad v Hoře r. 1602 Jan Strejc Písecký, kantor, poslal si do Písku pro list zachovací, ale neobdržev ho poprosil konšely horské, aby se přimluvili; prý Písečtí mají obzvláštní zvyklost (jus consuetudinarium), že nedají listu, leč se udá, kde se člověk usaditi chce. Přimluvili se tedy Horští, ale s vyminěním, že kantor v obci zůstane a svým uměním i jinak bude posluhovati.[4])

---

[1]) Nováčkův Listář. 112.
[2]) Arch. pražs. manuál novoměst. č. 397. H. 11.
[3]) Č. Č. Mus. LXXIII. V. Listář Schulzův č. 2.
[4]) Kutnoh. arch. Lib. memorab. 1602. Výpis prof. Hejnice.

K rektorovi a k universitě officiálové utíkávali se nejen za příchranou své osoby, ale někdy i za opatření svých věcí cenných. Pravda, často to nebylo, offiiálové obyčejně neměli nic drahého, co by do universitního fisku pod dohled mistrů skládali, ale Kašpar Ambrosii z Hoštky (Hosticenus), když byl r. 1608 povolán do Polska k vyučování v rodině Stanislava Stadnického, vojvody z Zinygrodu a na Lanczutu, žádal universitní vrchnost svou, aby mu aspoň zachovací a výhostní list do universitního fisku schovali, a mistři učinili rádi.[1])

K jurisdikci rektora akademie Karlovy konečně příslušelo stvrzovati poslední vůle nebo kšafty školních officiálů jakožto oudů universitních, když byli umřeli v službách školských. Poslední pořízení i věci po officiálech, neb aspoň jich soupis měl rektoru býti podán, a rektor s radami svými učinivše s kšaftem po právu, vydali v právním čase každému, co v kšaftě psáno. Věc ovšem nechodila obyčejně hladkou cestou. Officiálům jakožto mladým lidem sotva kdy přišlo na mysl psáti kšaft; když je popadla smrtelná nemoc, přišli z radnice ti, jimž náleželo kšaft psáti, a co napsali, zůstalo i bezděk v radním domě. Odtud ty sháňky rektorů dopisujících do města, kde učitel umřel, zanechal-li kšaft, jsou li věci sepsány, proč se to neposílá tu, kdež náleží. R. 1599 rektor Bacháček chtěje z Benešova kšaft bakaláře nebožce, s důrazem připomíná, že kšaft náleží pod jurisdikcí jeho a slibuje, až ho stvrdí, že každý užije, co v něm.[2]) Do Velvar r 1599 Bacháček rektor vzkazuje, kdyby neposlali mu poslední pořízení zesnulého mládence, že by nemohl tam dosazovati ke škole učitele, neboť rodiče a přátelé nebožtíkovi nevyhledávají statečku po zemřelém jinde než v universitě, jejíž právem se kšafty utvrzují.[3])

Ale přihodilo se nejednou, že úřady městské, zemské a královské schválně chtívaly tomuto právu rektorovu na překážce býti, buď vyhlašovaly učitelské kšafty ze svého práva, nebo snažily se i samy děditi, zvlášť když officiál při náhlé smrti nekšaftoval. V prvním případě uvádíme za doklad Mělnické, kteří r. 1599 pobrali na rathouz kšaft správce školního Gabriele Jodoka (Jodocius) i s věcmi po něm s výslovným nelichotným důvodem, že jim po mistrech v universitě nic není.[4]) Toť se ví, že se Bacháček rektor hlásil. Věc mrzela ho tak, že podávaje brzy potom Kouřimským učitele, aby takové urážky předešel, schválně jich o kšafty učitelské

---

[1]) Arch. zemsk. Oekonom. 14. 616.

[2]) Arch. zemsk. Oekonom. č. 18. 11. Jiný příklad z r. 1599 Senát univ. píše do Žlutic o kšaft po Janu Latomovi; týž rok Bacháček rektor píše do Nov. Kolína o kšaft správce školního Zachariáše Chalibaea. Dvorský. Paměti č. 53 č. 63 a j.

[3]) Dvorský. Paměti č. 53.

[4]) Arch. zemsk. Oekonom. č. 18. 48.

napomenul; prý kdyby správce u nich umřel, kšaft jeho aby tvrzen byl v universí. [1])

V druhém případě poučný jest zápis o svršcích po Davidovi Mikrolovčanském, sukcentorovi svatoštěpánském, zavražděném r. 1612. Osadní pražského sv. Štěpána sebrali věci v první ránu. [2]) Ale rektor se nedal, hrozil, psal, žaloval. Novoměstští po prve se omluvili. Psali rektoru a professorům učení Pražského smírně, že inventář statku zůstalého někdy po Davidovi, sukcentoru, tak jak jim od písaře radního Jindřicha Kozla z Peclínovce do rady byl složen, odsílají s omluvou, že písař na skrácení akademie nic učiniti nechtěl. [3]) Ale věc se zapletla. Přihlásila se náhle k dědictví po sukcentorovi královská komora a císařský rychtář. Psali tedy Novoměstští druhým listem, že úředníci osadních u sv. Štěpána svršky vydati se zpěčují, poněvadž spor o dědictví jest na soudním rozeznání před novoměstskou stolicí. [4]) Mistři neustoupili. Sháněli pomoc u defensorův a obhájili jurisdikce rektorské. V dubnu r. 1612 cís. rychtář a komora upustila od dědictví Lovčanského, jež vz ti chtěla jako odúmrť, ale zřejmě vytkla, „aby to nebylo k praejudicium králi.“ [5])

Zemřel-li školní officiál v městech Pražských, vrchnost jeho universitní nařizovala, aby oudové vysoké školy mrtvého provodili k hrobu. I to se mohlo přihoditi, že universitní mistrové přijali mrtvého učitele školy latinské do své universitní kaple Božího Těla k poslednímu odpočívání. Aspoň Tobiáš Táborský bakalář, rektor školy žatecké, položen sem k samému vchodu do kaple r. 1582 a na jeho tabuli hrobovou vstaven zbožný nápis nad jiné delší. [6])

---

[1]) Tamž. 50.
[2]) Arch. univ. A. 17. VI. 364.
[3]) Arch. pražs. č. 403. 227.
[4]) Tamž. 232.
[5]) Arch. univ. A. 13. b. 123.
[6]) Arch. univ. A. 17. IV.

V.

Officiálské důchody řádné.

Zdá se, že od dob, kam lidské paměti sahají, učitelé mládeže co do důchodů nikdaž neměli se valně dobře. Hovoří o tom klassikové řečtí a římští, dotýká se toho v ranní době křesťanské sv. Pavel [1]), a nebylo by nesnadno ze všech pozdějších dob shrnouti nemalý počet dokladů o bídě stavu učitelského. U našich sousedů německých v nové době Melanchton psal o všelijaké bídě paedagogů (De miseriis paedagogorum), po něm slavný učitel štrassburský Jan Sturmius naříká, že učitelé utíkají svého povolání pro nouzi, a kdyby měli slušnější mzdy, že by byli také obecně víc váženi. [2]) Nastupuje školské správcovství v Brunšviku, humanista Frischlin, vykládá v řeči zahajovací o bídném povolání učitelově a tvrdí, že jsou města, v nichž pasák lépe placen než školní mistr. [3]) O učitelích německých pro jich ubohost psány satiry. Vykládáno, že při své nepatrné mzdě, aby obstáli, jsou astrology, věštci, hádající o šťastných planetách, dělají kalendáře, gratulace bez počtu, běhají po domech, kde co k snědku a k pití, jsou šašky při svatbách a křtinách. [4]) S bědou svojí učitelé dostali se i na prkna divadelní. Čert posmívá se v jednom kuse Mauritiově, že učitelům tak hořký život způsobil, že nejedni raději by dobytčat hlídali nežli ve škole se trápili. [5])

Kterak vedlo se příčinou důchodů učitelům v království Českém, o tom v této stati. Úvodem připomínáme jen, že z líčení Pavla Stránského, jehož osobní zkušenost padá v hranu XVI. a XVII.

---

[1]) Timoth. I. 5. 17. Uvádí o dobrých správcích, že dvojí mzdy hodni jsou a vzpomíná Písma, jež dí: Nezavížeš úst volu mlátícímu; hodenť jest dělník mzdy své. Učitelé XVI. věku na tyto texty se odvolávali často.

[2]) Kückelhahn. Joh. Sturm. 90.

[3]) Monum. Germ. paedag. I. LXX.

[4]) Janssen-Pastor. Culturzuständ. d. d. Volk. 77.

[5]) Kus: Von dem Schulwesen od Jiřího Mauritia Janssen. Gesch. d. d. Volk. II. 355.

století, vysvítá, jakoby zaopatření učitelstva na školách bylo slušné. [1]) Naproti tomu Jan Kocín z Kocinétu, slavný právník náš, v předmluvě k Rhetorice Hermogenově roku 1570 vydané napsal, že nevzdělanému davu jsou dokonalý vzor učitelé ti, kteří obrátivše na studie všecek podíl dědičný v nejhorší octnou se nuzotě a po vrch hlavy v dluhy zabřednou; když věřitelé jim zabaví majetek a knihy v dražbě prodají; když je pro dluhy do vězení sázejí; když si netroufají vycházeti lidem na oči a v ulicích jen zákoutí neb klikatiny hledají, aby na ně nepřipadl věřitel; když mají tovaryšstvo s žebrotou a jsou za povrhel kde komu: to znamená mnohým v naší době život učitelský. [2])

Důchody učitelské zažily svůj rozvoj. S počátku městského zřízení a škol farních — zdá se — neplatívali patronové učiteli ničeho: dali mu jen právo ve škole učiti a školou a chrámem se živiti.

A kterak učitel školou se živil a vydělával? Nejprv tím, že bral od žáků školní plat. Ty školní platy všelikteraké budou asi nejstarší důchod officiálský. Druhé učitel vydělával tím, že s žáky, jež byl naučil zpívati, posluhoval při kostelních funkcích, začež oběma, učiteli i žákům, připadal některý groš. A poněvadž učitelé nemohli obstáti o takových důchodech, vznikla dlením doby přirozeně snaha, aby také měšťané, sousedé některak přispívali učitelům na živobytí. Ta snaha došla svého naplnění, však způsobem podle nynějších pojmů a zvyků sociálních přímo nešťastným: žebrotou. Učitelé s žáky chodívali v určité časy dům od domu prosit, žebrat. Ta žebrota měla všelijaká latinská jména, ale přes pěkné jméno zůstávala žebráním, z něhož učitelé mívali důchod. Tyť byly důchody nejstarší.

Když pak časem vzrostlo obecní jmění nebo když uvážliví vzdělaní měšťané sami skládali hotový peníz nebo činili odkazy gruntův na školu: vznikaly fondy školské, vznikl i stálý penězitý plat officiálský, jemuž jméno stojecí, stanc, salarium. A ten plat vyplácela obec, vrchnost. Stojatý plat jest v rozvoji učitelských důchodů fáse poslední, nejmladší.

Ale poněvadž ani při platě stojecím, jednak pro jeho nevalnost, jednak z konservativnosti starých zvykův a řádů, ostatní drobné starší důchody učitelské nez hynuly: poznává se již napřed, že i úhrnné, současné učitelské důchody bývaly z míry rozmanity.

Býval to tedy důchod stálý, pevný, jenž byl na penězích nebo také na deputátě. Druhý způsob příjmů učitelských byl důchod sic řádný, rok co rok stále vybíraný, ale co do výsledků měnivý: záleželtě dílem ze školních platů, jež žáci přinášeli, dílem z všelijakého koledování. Důchod tento jest, jakož řečeno, starší onoho

---

[1]) Stránský-Tonner. Respubl. bojoh. Hl. VI.

[2]) Ant. Truhlář: Příspěvky k dějin. stud. humanis. Česk. Mus. filolog. 5. 461.

prvního, pevného. Třetí způsob důchodů byl zhola nestálý, jenom případný; hlavní jeho částkou byly odměny za pohřby, při nichž officiálové s žáky zpívali.

Položíme nejprv o důchodě pevném, jenž byl na penězích a na deputátě. Deputát in natura byla leckde od vrchnosti oblíbenější forma platu nežli hotové peníze. Býval to zvyk po století trvající, že všelikteraké služby veřejné odměňovaly se obilím a jinými dávkami z hospodářství obecního. Ve Falknově ještě dlouho v XVI. století učitel si sbíral po domech po snopu a z dvorů městských po pěti snopech a po chlebě. [1])

Zprávy o pevných platech „stojatých", peněžitých jsou sic staré, ale nejedno město dlouho do XVI. věku stojecímu se vyhýbalo. Ba o učitelích vesnických a na mnoze i maloměstských, cizích i našich, lze říci, že bývali vždy odkazováni jen na to, co děti přinesly; platu stojecího že nemívali. [2]) V Němcích teprv od doby reformační vcházelo v obecnější zvyk dávati učitelům stojecí plat, byť velmi nuzný. [3])

U nás bývaly stálé roční platy učitelstvu dávány tu, kde na to byla získána zádušní nebo jiná stipendia. Dobrodinci ode dávna po všecky časy k zádušim chrámovým odkazovali peníze i pozemky, aby byly nejen kněži ale i druhdy officiálům. Jako byly dědiny na výživu farářovu zvány farářstvím, nápodobně „žákovství" „kantorství" byly dědiny ke škole, [4]) aniž platily jen žákům. Žákovství byl pojem tak široký, že pojímal v sebe vše, co se školy týkalo. Byly tedy při obcích lány dědin a louky i jiné pozemské zboží, z něhož plat nebo plod vydáván školnímu správci od toho, kdo to záduší spravoval. [5]) V Kutné Hoře na pomoc platu officiálského Zikmund Kozel z Riezntálu r. 1598 koupil dvůr ve vsi Poboři za 200 kop gr. česk., k čemuž konšelé ještě přidali povinnost dvou robotníků ze vsi Blinky. [6]) Ferdinand I. dal na pomoc stance officiálské v Litoměřicích r. 1549 plat ze vsi Záhořan; určil totiž zakladací listinou,

[1]) Denkwürdigk. d. St. Falkenau. Pelleter. 89.

[2]) Gewöhnlich waren die Volksschullehrer, selbst in den Städten, ohne festen Gehalt und nur auf das Schulgeld angewiesen. Janssen-Pastor. Culturzustände 31.

[3]) Monum. Germ. paedag. I. XLIX.

[4]) Archiv Český XVII. 60. r. 1506 žákovství při prodeji Brandýsa nad Orlicí.

[5]) Na příklad v Poděbradech ze statku Hyzovského v Kluku vycházel již v první půli XVI. věku plat rektorský každý rok 12 mandel žita, tedy plat obilní stálý, výroční; když roku 1550 Zděněk Černín z Černína, hejtman poděbradský, k ruce císařské statek onen koupil, převzal povinnost školní, ale smluvil s rektorem, že bude panství vydávati místo mandelů obilí suté, a to půl třetího korce. Arch. poděbr. Regist. žlut. fol. 91. V Hošťce farář užíval louky a půllánu dědiny, určené na vychování rektora a mládence; r. 1615 je o tom zpráva, že tak činí farářové od 50 let. Hladký, Posel z Budč. 1877. 706. K tomu dokládáme, že lán rolí držel 12 kop záhonů, záhon byl zdélí honu hon pět provazců, provazec 72 loket.

[6]) Nováček. Listář kutnoh. škol. str. 57.

aby z té vsi, kterou drží Oldřich Dubanský z Duban na Liběšicích, vydáváno bylo ročního platu stálého holého, věčného ročně 30 kop českých. Ten plat aby vybíral purkmistr a mistru školnímu aby ho vydával. Mimo to povolil, aby každý, kterého řádu a stavu by byl, té škole mohl pro vychování mistra jednoho nebo víc a na pomoc chudším žákům statek svůj všecken aneb na díle dáti neb odkázati. Konšelé buďte toho pak věrní vladaři. [1]) Snůška podobných příkladů byla by veliká.

V Praze náležely k důchodu zádušnímu také jiné objekty. Na příklad plat k škole sv. Havla vycházel i z krámů okolních, zvlášť z tarmarku. [2]) Ovšem pořád naskýtali se dobrodinci a pomáhali. [3])

Lze úhrnem říci, že obce konečně byly nuceny zřizovati stálý pevný plat učitelstvu, ber kde ber, poněvadž officiálové těm školám, kde nebylo stojecího ani groše, vyhýbali se.

Nejstarší (pokud známe) zpráva o pevném učitelském platě u nás jest z roku 1370, tedy již ze XIV. věku. Ustanovuje Jošt z Rožmberka mistru a rektorovi školnímu v Rožmberce ročně kopu českou a pro stálosť zapisuje ten plat na rychtu. [4]) Tolikéž jednu kopu měl bráti od r. 1374 správce školní v Jaroměři, a to z kláštera tamějšího podle ustanovení arcibiskupa Jana. Ovšem byl za to povinen v kostele denně zpívati mši i nešpor; za obzvláštní zpěvy v chrámě klášterním měl bráti ročního deputátu 12 měr žita. [5]) Jan z Rožmberka roku 1387 poroučí, aby z městských důchodů v Krumlově dávalo se správci školnímu ročně 20 grošů, kantoru 10 gr. Skoro k víře nepodobno, jak to málo. [6])

V XV. století po bouři husitské dlouho není o pevných platech řeč. Co kde bylo zádušního, pobral Zikmund a jiní mocní. Učitelé asi přestávati musili na příjmech nepevných. Teprv od roku 1450 z Loun máme vzácné zápisy ukazující, že rektor školní ročně brával po dvou kopách, jednu o termín svatojirský, druhou o sv Havle. Tu sluje plat učitelský merces, mzda — od r. 1463 salarium. Na tom platě zůstává v Lounech do r. 1568. [7])

Koncem XV. věku stance učitelova v Němcích někde dospěla až na 24 zlatých rýnských; ale to bylo řídko kde, spíš dostával

---

[1]) Arch. litoměř. Orig. pergam. Opis mi půjčil. dr. J. Čelakovský.

[2]) Úředníci zádušní shánějí se po platě z krámu nově vystaveného ještě r. 1615. Arch. pražs. č. 1292. 154. 278.

[3]) Arch. pražs. č. 108. A 15. Uvádíme jen z Malé Strany Jana Trojana z Bylan a z Rosfeldu, jenž roku 1609 odkázal k záduší sv. Mikuláše 500 kop míšeňských, aby z ouroků dvakrát v rok dáváno bylo správci, buď mistr nebo bakalář, po 6 kopách.

[4]) Č. Č. Mus. 1880. 462. Zoubek. Též v Biblioth. místn. dějepis. IX. 48.

[5]) Knapp. Paměti Jaroměře 13.

[6]) Arch. krumlov. I. 3. S. a. N. 1. c. V témž arch. v Regest. II. 103 jest datum 1385.

[7]) Výpisy z kn. I. E. 9. I. E. 34. arch. lounsk. Vypsal a poslal A. Merz.

učitel místo peněz něco žita neb jiný deputát.[1]) Ve Vídni přední kantor školní, jemuž slušela veliká povinnost kostelní, bral od roku 1460 ročně 12 liber haléřů, dva dreilinky vína (t. j. 1280 pinet) a díl toho, co chlapci platu nosili.[2]) Toho vína bylo by dosti, ale plat přemrštěn nebyl. Nikde nepociťovali nutnost platiti učiteli mnoho. R. 1519 rada ve Frankfurtě usnesla se, aby najat byl učitel na týž plat jako má žoldnéř, a za to aby chováno bylo o žoldnéře méně.[3]) Tak v Němcích.

Z r. 1500 máme před rukama důchod učitelský z Dvora Králové. Není v něm o pevném platě nic; jsou to příjmy jen proměnlivé.[4]) Touž dobou (1501) bylo rektorovi v obci Bydžově za pevný plat, že mu sousedé povinni byli vydávati ročně dýmného po 10 haléřích míšen. z komína a podruzi po jednom haléři.[5]) V týž čas, a nepochybně již v koncích XV. věku, rektor školní v Hradci Jindřichově brával 8 kop č. ročně; tenkrát v Hradci dostal tesař za deset dní práce kopu.[6]) Za oněch 8 kop ročních bakalář v Hradci Jindřichově mohl roku 1516 koupiti 30 korců pšenice nebo dva voly po 4 kopách; libra masa hovězího byla v ten čas průměrně po 5 penězích malých, jichž šlo do groše českého čtrnáct; tedy za groš mohl bakalář hradecký pořiditi ne celé tři libry masa a bral těch grošů ročně 480 (kopa po 60). Dnes by pořídil tři libry masa (po 32 lotech) asi za 1 zl. 26 krejcarů. Jsou tu položena tato všelijaká přirovnání cen proto, aby bylo pochopeno a dobře posouzeno stojecí ročních 8 kop na hraně XV. a XVI. věku.[7])

Do polovice XVI. století salár učitelský někde o něco vzrostl, ale jinde vyskytuje se menší nežli byl před 50 lety v Hradci Jindřichově. V Kadani r. 1542 správce béře pevné stance roční 20 kop míšeňských (t. j. 10 českých). Neopatřivše učiteli stravy na faře, tíž Kadanští vedle stance správcovi na výživu dávají expense 26 kop v dávkách týdenních, což úhrnem 46 kop; kantoru dávali 20 kop stance a 16 za stravu, dvěma „auditorům“ pomocným stance nedáváno, jen stravné 17 kop.[8])

Táborští platili r. 1544 bakaláři ročně 14 kop míš. stojecího, ale aby pomíjel koledování.[9]) O deset let později táborský bakalář béře 20 kop z platů zádušních, ale musí z toho dávati kantorovi 6 kop a sukcentoru kopy dvě. K tomu měl již pak jen, co žáci

[1]) Janssen. Gesch. d. d. Volk. I. 26.
[2]) Hormayer. Gesch.: Wien. V. CLXXXVI. R. 1500 v zemích rakouských byla libra masa po 2 haléřích. Janssen. Gesch. d. d. Volk. I. 325.
[3]) Schulz. D. deutsch. Leben. I. 188.
[4]) Rukopis dvorský v mus. Česk. fol. 32.
[5]) Lib. memorab. č. 1. Bydžov.
[6]) Registr. purkmistr. v Hradci z r. 1487. 145—189.
[7]) U sv. Anny v Krakově měl rektor školní roku 1535 ročně jen čtyři hřivny. Wiszniewskiego Hist. liter polskej. IV. 215.
[8]) Reif. Gesch. des Volkschulwes. v Kaaden. 8.
[9]) Program gym. v Táboře. 1863. 5.

donášeli.[1]) Brával tedy bakalář táborský stálého platu 12 kop ročních, o hodně méně než v Kadani bakalář. V Litoměřicích na škole partikulární první rektor Adam ze Žatce r. 1550 měl 30 kop stojecího platu ze Záhořan a 30 kop stravného od obce.[2]) Toť plat neobyčejný, bráváltě profesor Pražské university mistr Kolín za svou řeckou lekturu beze všech příměnků 90 kop m. š.[3]) Farář v Mostě měl tehdáž (r. 1550) všeho všudy 166 kop, a za to živil kaplany 2 a učitele.[4]) Jiní farářové tou dobou měli méně; kouřimský od r. 1552 brával 89 kop. mikulášský v Praze měl r. 1554 76 kop služného.[5]) Pražský purkmistr, když úřad držel, ten měsíc dostával 15 kop grošů českých; na ten peníz musil chovati služebníky purkmisterské; teprv od r. 1565 mu přidáno 5 kop, že bylo draho.[6])

Na přirovnanou platů našich učitelů stůj tu ještě, že v Kladsku r. 1558 dávali učiteli ročně 34 kopy míš. a kantorovi 20, což byl jeho příjem asi i se stravou.[7]) V Querfurtě roku 1555 rektor měl 20 zlatých, kollega 12 a třetí učitel jen 4 zlaté.[8]) Zlatý rýnský platil tehda 50 grošů míšeňských, onen německý rektor bral tedy v tehdejších českých penězích 16 kop a 40 grošů na míšeňsko počítajíc. Měli-li naši správcové školní v polou století XVI. platu stojecího (beze stravy) průměrně 16 kop míšeňských, pohledíme do tehdejších cen, abychom ten plat správně ocenili. V polou století korec pšenice některý drahý rok vystoupil až na kopu grošů míš.; tu by byl v drahotě koupil správce školní 16 korců pšenice za svůj všecek plat; v roce úrodnějším by byl pořídil korců snad i na třicet, tedy tolik jako na počátku století. Za 16 kop míšeňských v polou století sotva koupeni voli dva; libra masa byla po 11 penězích: šlo-li 7 peněz na míšeňský groš, správce pořídil sobě za celé své stojecí 611 liber masa, kdežto na počátku téhož XVI. věku koupil za svůj osmikopový plat 1440 liber masa; kopa vajec byla za 12 grošů, žejdlík vína českého za 6 peněz, žejdlík piva 3 peníze; správce mohl sobě tedy koupiti za 16 kop míšeňských 1120 žejdlíků vína nebo 2240 žejdlíků piva. Kdybychom pravili, že nejlepší kopa míšeňská v oné době držela v sobě stříbra za naše 3 zlaté 50 kr., nepochopili bychom stance správcovy dobře, neboť dnes by za všecko to stříbro pořídil 466 litrů obyčejného piva, kdežto bývalý bakalář koupil, jak dotčeno, mnohem víc.

---

[1]) Tamž 6.

[2]) Lippert. Leitmeritz. 462.

[3]) Arch. místodržit. Missiv 50. 177. Melanchton měl ve Vittenberce od roku 1536 platu všeho všudy 200 zl.; do té doby jen 100 zl. Monum. Germ. paed. VII. 9. 5.

[4]) Winter. Život círk. 518.

[5]) Nejstarší kniha záduš. 74. V arch. pražs.

[6]) Arch. pražs. č. 1239. 146.

[7]) Borový. Akta konsis. II. 232.

[8]) Janssen-Pastor. Culturzustände. 75.

Majíce vypisovati stanci učitelskou v druhé polovici XVI. století, začneme od platů v škole krumlovské. Tu míval školní mistr 40 kop v rok; subdidaskalus 20 kop, kantor 20 až 26 kop, kustoš 10 a notista 12 kop. První tři nad to požívali farské stravy, poslední dva jídali s choralisty kostelními.[1]) Dále všimneme si platů, které mínil r. 1563 dávati učitelům školy kathedrální v Olomouci biskup Marek Khuen, při čemž nás nemate pochybnost, založil-li biskup svou školu, jak zamýšlel, či nezaložil.[2]) Biskup mínil všecku školu i s učiteli chovati ročně 180 zlatými, zlatý po 70 krejcařech.[3]) Z toho správce školní měl bráti ročně 30 zlatých (bez 16 grošů) týdenními splátkami po 17 groších; druhý učitel (bakalář), i třetí (lokát) měli míti ročně po 13 zlatých; poslednímu učiteli určeno 8 zlatých 20 grošů; ten peníz všickni měli bráti, jen pilni jsouce, jináč se jim mělo pro nedbu strhovati. Správce měl ještě 6 zlatých na dříví, a pomocníci jeho měli se studenty chudými stůl. A poněvadž se v návrhu arcibiskupově o jiných důchodech nehovoří, bude to, co tu uvedeno, asi všecek penězitý důchod officiálů olomúckých. To jevil se král Ferdinand rok před tím (1562), obnovuje školu kathedrálnou u sv. Víta v Praze, štědřejší. Ten určil správci 60 kop a třem pomocníkům po 40 kopách.[4])

V Hradci Králové správce míval do roku 1566 ročního salaria 12 kop jakožto plat za zpívání a lekcí náboženské, ostatek důchodu živobytního musil sobě vyprošovati všelijak. Roku právě řečeného zrušeny žebroty a přidáno mu nových 12 kop, takže měl úhrnem 24 kopy, kantor 8 kop, sukcentor 6, lokat 4 kopy.[5]) R. 1567 Rakovničtí ustanovili ročně dávati rektoru školnímu místo dosavadních deseti kop 26 kop míš., kantoru 16, sukcentoru 4 kopy, ale od žáků neměli první dva již nic více vybírati. K hořejším 26 kopám rektor rakovnický měl ještě zaručený, tedy pevný, výroční důchod o jedné kopě za kalendář. Že jemu i ostatním pomocníkům bezpečně obec slibovala a dávala o Vánocích po vědru piva, housci a při lovu rybničném po dvou kapřích, to, za mnoho nevážíc, nepřičiňuje tuze k pevnému příjmu celkovému.[6])

Neobyčejně veliký plat „stojaký“ officiálové mívali v Lounech, ale teprv od r. 1568. Tenkrát jim zrušeny některé koledy a jiná žebrání, a za to stanoveno, aby mistr správce brával ročně 48 kop míš. (při suchých dnech po 12 kopách, bakalář (kollega) 24 kop,

---

[1]) Arch. kruml. Bez datum. I. 3 Sα 1 f. R. 1557 vydáno školnímu mistru Krištofu Kuličkovi pololetního deputátu“ 20 kop míšeň. Tamž. I. 3. Sα 2a. Tu jsou též kvitance učitelů na ony platy z r. 1558. Svědčí komorníku rožmberskému

[2]) J. Novák. Věstník Spol. Nauk. 1892. XV. 5.

[3]) Krejcar byl za 6 malých peněz; groš míš. za 7 malých peněz. Tu by se rovnal zlatý rýnský míšeňské kopě.

[4]) Arch. arcib. Opisy v zemsk. arch. 1562.

[5]) Solař. Hradec. 541.

[6]) Arch. rakov. Kopiál z r. 1560. Sign. T. sv. I. 5. Levý. Dějiny Rakov. 192.

kantor a sukcentor po 12 kopách a pomocník učitelský, ze žákovstva vybraný, za práci měl bráti dvě kopy. [1])

V Čáslavi rektor měl od r. 1564 týdenního pevného platu po 7 groších českých, což činí do roka 12 kop míš. Kantor bral týdně 5 grošů č.; to je v rok 8 kop 40 grošů míš. Pouze v ten čas, co koledovali, neměli dostávati týdenního platu. [2]) V malém městečku Světlé nad Sázavou podle určení Buriana Trčky z Lípy r. 1578 rektor školní z ouroku polního měl bráti ročně 8 kop míš.; z pivovaru při každé várce piva řídkého, co by ve škole vypili; denně s mendíky po pěti párech pecnech chleba a o svácích některé přilepšení, [3]) oběd totiž a konev bílého piva.

Je zajímavo k tomuto malému důchodu pevnému přirovnati pevný důchod vesnického učitele v moravských Rychalticích r. 1580. V panském urbáři zove se učitel ten žákem (což tu zajisté po starodávnu značí člověka literně vzdělaného); ten žák byl povinen sloužiti v kostele zpěvem, zapisovati roboty a povinnosti dědin, ke kostelu náležitých, a učiti ve škole. Za to měl kus role (neví se, jak veliký), chalúpku na obecní zahradě; od rolníků usedlých, jichž bylo onoho času 98 ve čtyřech vsech, po českém groši brával ročně a od „zahradníků", jichž bylo 13, po půl groši, což dohromady vydá 3 kopy 21 groš míš. stálého platu. K tomu pevným příjmem bylo ještě měsíční pivo „pozadní", a to vždy po půl achtelu (achtel = 12 pinet nebo 48 žejdlíků) a dříví, kolik potřebí. Ostatní nemnohý důchodek rychhaltský byl případný jen. [4])

Malinký plat rektor m val v Horšově Týně r. 1575. Jen 10 kop, a kantor 6 kop ročně; deputátu nic, ale platy od žáků. [5]) Ještě hůře v Kouřimi. Tu naříká r. 1584 správce, že mu dávají pouze 4 kopy míš. ročně a kantorovi tolikéž. [6]) V Trutnově v týž čas dávali učiteli 28 kop [7]) (ještě r. 1569 míval jen 10 kop a akcidence nebo přiměnky). V Bělé platili 24 kopy (r. 1585), [8]) a nebyl-li učitel na faře stravován, měl stálý plat na expensi 2 kopy 36 grošů měsíčně, což by obé dohromady činilo ročně 55 kop, kdežto v Slaném tato obojí summa roku 1589 vydala 40 kop při rektorovi, 20 kop při kantorovi. [9]) Dvojnásobný plat stojecí (t. j. 40 kop) měl roku 1591 kantor v Trutnově, neboť byl spolu varha-

---

[1]) Arch. Lounsk. I. E. 34. Merz (archivní výpisy). Týž v Učitels. novin. 1885. 349.

[2]) Dvorský. Pamět. o škol. str. 343.

[3]) Arch. mus. listin. světelské. Též v arch. zems. katastr. Josef.

[4]) Č. Mat. Mor. XIX. 362.

[5]) Arch. pražs. kniha horšovotýn.

[6]) Č. Č. Mus. LXXIII. V. č. 31. Schulz.

[7]) Chron. Trauten. Hüttel-Schlesinger 222.

[8]) Kat měl tam 13 kop 13 grošů ročně. Umlauf. Bělá. Rukop. v mus. 193. Arch. Památ. VI. 147.

[9]) Borový. Medek. V dodatcích č. 11. Tenkrát Slanští nutili děkana, aby živil officiály, patrně chtěli přispořiti na stálém platu expensi na stravu.

nikem, kromě toho bral ročně 4 korce obilí, 7 sáhů dřev. Ostatek byl již nevalný důchod a nejistý. [1])

V Brodě Německém stalo se r. 1584 nové opatření o platech. Přednímu správci školnímu od děkana z dobrovolné vůle odevzdáno platu ze zahrádek kněžských, jakž se schází každého roku, 10 kop míš., na kteroužto summu všickni officiálové budou povinni desatero pacholátek lidí chudých „bez záplaty" učiti. Od purgmistra a konšelů každého roku při času památky sv. Jiří a sv. Havla má platu vycházeti všem třem officiálům do roka 10 kop míš., z kterýchžto přednímu správci pět kop míš., kollegovi tři kopy míš. a sukcentorovi dvě kopy míš. Též z rathauzu od pánův sukcentorovi každého kvartálu vycházeti platu má 1 míš. kopa. Týž rok přivedena koleda na stálý plat a kvartální plat od žákův jest na stálo upraven. Přijde každého kvartale dáti officiálům půldesáté kopy míš. a za koledu 12 kop. [2])

Plat kutnohorského svatojakubského správce vrchního byl poměrně stkvělý, měl dle návrhu z r. 1598 ročně 50 kop grošů (prý českých!); kollegovo salarium výroční vyměřeno 11 kopami českými, což 22 míš.; sukcentorové po 2 a po 3 kopách, kantor 6 kop. Správce svatobarborský měl míti stejně s kollegou jakubským (11 kop.) K tomu strava byla a příjmy nahodilé. [3]) Chtěl-li pan Henyk z Valdštýna r. 1600 dávati správci školnímu v Dobravici mimo každodenní expensi a rozličné příměnky hotových ročních 40 kop míš., nebyla stance ta nejhorší. [4]) To bylo salarium v Písku menší. Správce tu bral 20 kop míš.; kantor 12, sukcentor 4, [5]) tedy skoro stejně jako officiálové v Kutné Hoře. V Žluticích správce měl víc; dávali mu r. 1597 i v prvních létech XVII. věku 24 kop (městský písař tam měl 20 kop, a servus městský 15 kop). [6]) V Třeboni v ty doby stance rektorská byla ve 22 kopách, kantorská stejna, pomocníci nebo kumpáni měli tu po 8 kopách. [7])

Také táborská škola byla na hraně XVI. a XVII. věku ze zištnějších štací. Míval tu správce školní 28 kop míš., a když mu r. 1610 za kalendáře, jichž od té doby nesměl malovati, dali 12 kop ročních pevného platu, vzrostlo obojího úhrnem na 40 kop míš.; mimo to bylo učiteli vychování stravou a příměnky. [8]) I v Slavkově, městě hornickém, rektor poměrně slušně placen. Roku 1599 dávali mu týdně 36 grošů bílých, což do roka nad 67 kop mí-

---

[1]) Lippert-Hüttel. Chronik v. Trautenau. 310.

[2]) Němec. brod. knih. smluv. č. 5. fol. A. 21. Výpis Nováčkův.

[3]) Nováček. Listář kutnoh. 61. Gach. Progr. reál. Dosti nesprávně. R. 1876.

[4]) Arch. zemsk. Oekonom. č. 18. 108

[5]) Matzner. Písek. Program. reál. 1888. 8.

[6]) Kn. žlutick. v arch. zemsk. 179.

[7]) Decker. Progr. gymn. v Třeboni 1893. 23.

[8]) Arch. táb. manuál. B. IV. a. 50. R. 1595 správce táborský magist. Bernardus Sturmius béře týdně 24 grošů as českých, písař 32, varhaník 12. Archiv týž. B. IV. a. 49. Fol. 3.

šeňských; byla k tomu část obilného desátku z přifařených vsí, strava, dříví (35 sáhů) a obyčejné příjmy vedlejší.[1]) Vyšehradský správce školský roku 1610 62 kop bral platu pevného, a ten rok 10 kop mu přidáno „z lásky"; [2]) musil-li se živiti na ten peníz, to plat nikoli z nejstkvělejších.

Týnská štace co do stálého platu bídna byla. R. 1606 školní rektor měl jen 12 kop 48 grošů, kantor 8 kop 16 grošů a za Rorate kopu, sukcentor 4 kopy. Totéž záduší týnské r. 1614 platilo kuchařce na faru roční služby 8 kop jako kantorovi a kalkantovi, jen o kopu méně nežli sukcentorovi.[3]) To měl stálého platu víc učitel v Mšeci (na Kornhauzu) ve škole od Matiáše Štampacha, roku 1614 zřízené. Dostával 20 kop míš., žita a ječmene po strychu, půl strychu pšenice, kteréžto obilí lze na onen čas dobře páčiti za 6 i více kop. Témuž správci v Mšeci slibovány ještě tři vozy dřev ročně, soudek piva, beránec, mrkev, řípa, zelí, a což tak milý Pán Bůh naděliti ráčí.[4])

Nevalný plat stojecí v Jaroměři. R. 1596 sneseno v obci vydávati officiálům všem dohromady 24 kop v rok, správce měl z toho bráti 12 kop, kantor 8, sukcentor 4.[5]) Prachatičtí koncem XVI. věku dávali bakaláři a kantorovi „ku pomoci služby" do roka po čtyřech kopách. Vodák a zvoník prachatický brali tolikéž.[6]) To plat nelákavý. Skoro stejně tak v Rokycanech bakalář měl r. 1595 jen 6 kop, kantor 4 kopy. V Domažlicích r. 1590 kantor bral ročně 6½ kopy, což ukazuje na rektorský plat asi 10 kop. Do r. 1613 mu přidali o 12 kop ročně.[7])

Co do platu pevného z nejbídnějších byla počátkem XVII. věku škola v Kníně. Píšeť odtamtud r. 1605 učitel Samuel Xenophilus do university mistru Bacháčkovi, že nechá té školy, neboť v Kníně není žáků, není skoro žádného salarium, žádné stravy; správce i kantor oba dohromady prý dostávají týdně pouze 4 groše bílé. To by vydalo skoro 7 kop míšeňských za rok. Mistr Bacháček urazil se nářkem a rozhodnutím knínského učitele a nevrle mu odvětil, kdyby se v malé škole osvědčil, že by ho dal na větší; kdyby tu školu zvelebil, že by mu purkmistr a obec zajisté salár slušný dali; vyčetl mu, že takoví učitelé svou nepilností chtějí dobře spravené školy zplundrovati a v nic obrátiti, tak že ti, kteří si takové officiály najímají, rektoru universitnímu za ně potom „plijíce" děkují. Vyčítá mu, že chce na faře jíst, jiní prý zase

---

[1]) Horčička. Die Latinschul. zu Schlaggenwald 7. 22. 27.

[2]) Ruffer. Hist. Vyšehr 274.

[3]) Kn. zádušní. Lit. N. v arch. pražs.

[4]) Posel z Budč. 1871. Nechvíle. 78.

[5]) V knize pamět. arch. jaroměř. v Posl. z Budč. 1871. 103. Knapp. Jaroměř. 72

[6]) Arch. zemsk. Prachatice r. 1585 Opis z kopiálu fol. 424.

[7]) Kn. snesení v Domažl. z r. 1581. 26. 49.

nechtějí na faře býti stravováni; radí mu na konec, aby zůstal, kde jest; nechce li, že jest několik žadatelů před rukama.[1])

Z bídných štací byl na počátku XVII. věku také Bohdaneč. Stance nebo stojecího nebylo tu vůbec žádného. Na stravu správce dostával ouplatek 6 grošů bílých týdně, kantor 16 grošů měsíčně; to vydá při onom skoro půl jedenácte kopy míš. ročně, při kantorovi půl sedmé kopy. Za pulsanturu bral správce s kantorem (na polovic každý) roční „manipulace" 30 mandelů, kteréž správce prodával v slámě za 12 kop, víc nebo méně. Měl tedy bohdanečský správce jistého platu $16^1|_2$ kopy, ale z toho se musil stravovati. Ostatní nepatrné důchody byly nejisté, byly z pohřbů a od žáků.[2]) Též v Boleslavi Mladé jen ouplatek nevalný (10 kop 24 grošů) officiálové vzali r. 1593, jináč jsou odkázáni jen k důchodům nejistým.[3]) V Novém Městě nad Medhují v době bělohorské rektor míval stance 6 kop ročních, což zváno pretium (písař tamější měl 14 kop, farář 69 kop).[4]) Na přirovnanou vězme, že na bratrské škole moravské v Lipnice touž dobou (1616) měli tři učitelé dohromady 48 zlatých[5]), k tomu bezpochyby stravu v domě; před tím (1575) v Ivančicích na gymnasium Rudingerovi bratrští páni platili ročně 300 kop.[6])

Na konec zase připomínáme, že až do té pozdní doby byla místa, zvláště vesnická, kde učitel neměl pevného platu žádného. Pro příklad uvádíme kantora Petra Hradeckého ze vsi Černochova, jenž r. 1617 prosí arcibiskupa za kousek pole, prý má všeho důchodu ročně půl čtvrta strychu žita, na to že čekává rok, mezi tím že má hlad, a není možná, aby dítě na ten důchod jen tak čtvrt léta mohlo se chovati.[7])

Shrneme li pevná salaria správců školních z druhé půlky XVI. věku až do časů bělohorských proměn, a vyloučíme-li z úvahy plat vrchního správce kutnohorského jakožto mimořádně veliký a výminečný (neboť za 50 kop správce tu spravoval vlastně školy dvě), nalezneme průměrný pevný plat mezi 20—24 kopami grošů na těch místech, kde rektorům nechány všecky starodávné vedlejší důchody i se stravou. Kde mu některý z důchodů pobočních zapověděli, tu ovšem přidali stance, tak že tou příčinou vyskýtají se počty nejrozmanitější, při nichž průměru se nedopočítáš. Průměrný plat 40—60 kop drživá v sobě salár správcův bez farního stolu; stravu si musil v tom případě jednati sám. Harcíř císařský, nízký

[1]) Arch. zemsk. Oeconom. 18. 308.
[2]) Arch. univ. A. 34. 99. Rok 1609.
[3]) Rukop. bolesl. Oučty z roku 1593. Officiálové tu berou týdně po 12 groších . . . .
[4]) Kniha počtů Nov. Města. R. 1622.
[5]) Wolny. Topogr. V. 127. Srovn. Monum. Germ. Paed. IV. 329.
[6]) Bratří učitelům na gymnasium v Lešně platili dobře; r. 1635 měl rektor 300 zl., konrektor 200, kantor 150, kollega též tak. Gindely. Dekrety. 297.
[7]) Dvorský. Paměti o škol. str. 406.

člověk, bral r. 1604 nad 205 kop roční služby a k tomu příspěvek na „liberalný“ šat.[1]) Žádný učitel nevyrovnal se platem harcíři, nízkému služebníkovi.

Naskytuje se otázka, kterak považovati průměrné ony učitelské platy. Co sobě mohl rektor školský na hraně XVI. a XVII. věku koupiti za 24 kop grošů míšeňských?

Bylo-li konec XVI. věku kde obilí laciné, pořídil správce školní za svých 24 kop i 24 korců žita nebo 12 korců pšenice; bylo-li dráže, koupil sotva 12 korců žita, 8 korců pšenice. Byla-li v Praze r. 1600 libra chleba za groš, rovnal se plat správcův 1440 librám chleba; v Praze r. 1600 za všecken plat svůj byl by pořídil 720 liber skopového masa; buď 6 telat neb 480 liber telecího. Za své 24 kopy koupil 480 liber hovězího, což by dnes (počítáme li libru po 42 krejcarech) pořídil 201 zl. 60 kr. Byl-li roku 1600 věrtel (128 mázů) piva za 3 kopy, správce školního plat zastupoval 8 věrtel piva, pintu po půl druhém groši. Chtěl li se správce nádherně strojiti, to za 24 kopy u pražského kupce nedostal víc než 13 loket aksamitu nebo 12 loket sukna anglického. Českého, rokycanského, koupil za 24 kop až do šedesáti loket. Patrno, chtěl-li s penězi nějak kloudně vyjíti, nucen byl ve všem zůstávati při skromnosti.

Na konec stran pevných platů uvedena buďtež některá salaria z dob pobělohorských na přirovnanou platů starých s platy za poměrů nových, zjinačených. A rceme hned, že bývalá salaria dosti dlouho se držela na své míře, ba, jako na Táboře, po zřízení katolické fary na pohled i zvyšována. Na Táboře měl od r. 1622 dostávati správce 100 kop, kantor 50, sukcentor 30.[2]) Však tou dobou ony kopy měly pro špatnost peněz cenu v sobě chatrnou.

V Turnově plat se střídal; nejprv správce ročně měl 16 kop, kollega 8, sukcentor 4 kopy; potom některý rok nedávána stanc, nýbrž poskytována všem „konsortům“ učitelským expense 30 grošů týdenních, což ročně vydalo 24 kop.[3]) V Litomyšli rektor, ještě pokud vojna třicetiletá trvala, brával ročně 30 kop míš.; kantor 18, sukcentor 6. To vše mimo akcidencie.[4]) V oné hrozné době válečné na své výši drží se plat v Litoměřicích; tu měl roku 1630 rektor mimo stůl ročně 50 kop, 4 strychy žita (korec tou dobou mohl míti cenu 4—5 kop), věrtel hrachu (byl asi za $2^1/_2$ kopy); kantoru beze stravy dáváno 60 kop, aniž víc nad to měl příjmů; sukcentoru bylo 12 kop mimo jiné důchody.[5])

[1]) Arch. pražs., manuál hradčan. č. 1542. fol. 203. Vzal za 10 měsíců 120 zl. rýn. Sto krejc. počítáme do zlatého a 70 do kopy.

[2]) Arch. zems. Opis. z arcib.

[3]) Arch. Památ. XVII. 251. Šimák.

[4]) Čas. přát. starož. V. 100. Tomíček.

[5]) Thesaurus arch. litom. Opis v zemsk. V století potom (1713) v Polné měl mistr školní ročně 90 rýnsk., z várek půl vědra patok, 8 sáhů dříví; kantor 60 rýnsk., 6 sáhů a $1/_2$ vědra řediny; mládenec 55 rýnsk. a 4 sáhy. Arch. zem. katastr. Teres. E. 2.

Druhého způsobu důchod officiálský byl řádný, vybíraný v pravidelných lhůtách, pevně určený, usazený namnoze zřejmou sazbou, ale dle počtu žactva nestejný, proměnlivý. Byl to rozmanitý plat školní, vybíraný od možnějších žáků. Býval do knih městských zapisován pod jménem „jura žákovská“, slul také případně „allatury“ (donášky).[1])

V Němcích nejobyčejnější plat na penězích slul pretium, pokud v naturaliích, pastus. I žáci škol kathedrálních nosívali učitelům pastum.[2]) Leckde v říši ještě na konci XV. století učitel neměl ani jiného důchodu nežli žákovské pretium,[3]) což odůvodňuje mínění naše svrchu řečené, že obec, neplatíc služného, dala učiteli právo učiti, nechť z učení nebo z žáků se živí, jak umí. Kolik pretia učitel v Němcích vybírával, to nestejno; zvyk a místní poměry valně se různily. Připomíná se koncem XV. věku v některých městech plat od žáka bezpochyby čtvrtročně po 3 bílých groších;[4]) ve Frankfurtě nad Odrou čtvrtletně dávali žáci po 2 groších; v Norimberce přinášeli po 15 haléřích; však když r. 1485 zapověděny jiné vedlejší školní poplatky, zvýšeno pretium na 25 haléřů.[5]) Skoro sto let potom v Mnichově rektor školní bral od žáka, jenž se učil číst a psáti, čtvrtročně po 15 krejcarech; učil-li se mimo to i počtům, přinášel po 30 krejcarech, učil-li se v počtech dokonce i vlašské praktice nebo reguli de tri, ten povinen nositi po 1 zlatém rýnském.[6]) Jinde byl zvyk, že žáci nejvyšší třídy — primáni — přinášeli půlletně po ortu nebo po čtvrti rýnského tolaru, ostatní žáci nosili sestupně méně.[7])

Stejně jako v Němcích i u nás býval školní plat kolikerý. Bez vyjímky všude obvyklý byl ten plat, jemuž říkali u nás jako v Němcích v pretium, pretiales, kvartál, a jejž učitelé vybírali od žáků domácích o Suchých dnech neb o kvartály čtyřikrát v rok. Ten plat pretiales býval buď zvykem ustálený, buď městskou radou a obcí nařízený nebo, což řídko, býval smluvený počátkem semestru mezi rodiči a officiály. Obyčejně byl na milosti nezávislý, ale z Litoměřic ze školy partikulární známe (z roku 1550) vyjímku: tu povinni byli platiti pretiales jen žáci z urozenců dle úmluvy rodičů s rektorem; žáci domácí z rodin měšťanských nebyli platem povinni, leč by nosili dobrovolné dary.[8]) Že žáci žebraví (mendikové) byli všech platů prázdni, rozumí se.

[1]) Honza. Progr. Bydžovs. 1898.

[2]) Monum. Germ. paedag. I. XXIX.

[3]) Tamž XLIII. V Brunšvicku: „Magister modicam ab auditoribus collectam recipit, ex publico nihil“. R. 1478. Též str. XXIII.

[4]) Janssen. Gesch. d. deutsch. Volk. I. 26.

[5]) Kaemel. Gesch. d. deutsch. Schulwes. 127.

[6]) Janssen-Pastor. Culturzustände 31. Tu bude zlatý za 60 kr., ale rýnský zlatý cenou kolísával; r. 1609 šlo do něho až 100 krejcarů. R. 1550 rovnal se zlatý našim 50 grošům míšeňským.

[7]) Monum. Germ. paedag. I. 66.

[8]) Lippert. Leitmeritz. 462.

Někde byla na chudé žáky domácí, aby určitý jich počet byl platu osvobozen, fundace dobrodinecká. Na příklad povědomý kněz Havel Gelastus bratru svému Sýkorovi a přátelstvu roku 1556 činí odkazy s úlohou, aby rektoru a kantoru v městě Vodňanech ročně vydávali po 4 kopách míš. „na věky“, a za to aby oni učitelé učili devět pacholat chudých vodňanských a aby od nich nebrali žádné jiné mzdy, ani jiných akcidencí školních. Při tom, aby nebylo darmo, testator uložil chlapcům chudým, které purkmistr a konšelé měli k tomu dobrodiní vybírati, aby zpívali každý pátek litanii dle breviře biskupství Pražského a podle exempláře, jak ho testator skráceně vydal.[1])

Dosti jest příkladů, že měšťané, i když mohli platiti, školním platům všelijak neslušně se vyhýbali. V Kouřimi r. 1583 žaluje bakalář Šimon Polický konšelům, že mnoho pacholat není, a ještě ta, když mají kvartál dávati, rodičové od školy odtrhují.[2]) Universitní rektor mistr Bacháček sám byl roku 1609 nucen psáti do Kašperských Hor, že předešlý správce školní Isaiáš Wochius nic nedostal od pacholátek, aby tedy konšelé mu byli k tomu nápomocni.[3]) V Poličce rektor Augustin Petroselinus r. 1616 naříká, že officiálové z téhodne do téhodne penízku nemají leč něco z pohřbů.[4])

Pretiales žáci platívali dle tříd, v kterých zasedali; ve vyšších víc, v nižších méně. Ale v Jindřichově Hradci roku 1544 sneseno, aby žáci bez rozdílu přinášeli do roku po 28 groších, z čehož správce brával 20 grošů, a ostatkem se dělili officiálové druzí.[5])

Vedle pretiales všude obyčejný a stálý plat byl sobotales, jejž vybíral kantor nebo sukcentor co týden. Však v těch dvou školských poplatcích není všecko placení. Z českých měst snadno shledáš rozličných školních platů nad dvacatero. Některý druh obvyklý byl v tomto městě, jiný v jiném; některý ve většině měst, jiný byl zhola lokální. Všech možných titulů a příležitostí užito k získání některého peníze: když vstupoval žák do školy počátkem semestru, platil introitales; někde bylo kantoru dávati od učení na slabikáři čtenales. O jarmark žáci přinášeli officiálům jarmarkales; o trhu leckde podávali nundinales; na křídu žáci přinášeli peníz, jemuž jméno kretales; za obřezávání per brkových byli povinni ročně nebo půlročně podávati officiálům pennales; na topení a za topení platívali kalefakturu. Leckde žáci přinášívali v určité dny po polenu drva, jinde topivo obec dávala. Sekyrales slul školní plat přinášený bezpochyby od štípání drev. Na možnou správku skel okenních bylo

---

1) Arch. Pam. XVI. 667. Antl.
2) Arch. mus. listin. kouřim. Schulz v Č. Č. Mus. 1899. V. 19.
3) Arch. univ. A. 13. b. 577.
4) Adámek. Besed. učit. XI. 404.
5) Orth. Hradec. 54. V Hradci Králové brával správce z pretiales třetí díl, z dvou dílů kantor napřed bral 20 grošů míš. a o ostatek stejně dělili se sukcentor, kustoš a lokát. Solař. Hradec. 543.

platiti vitrales; nerozbito-li okno, officiálové podrželi vitrales pro sebe právem; rozbito-li, leckdy vyhýbali se správě, aby nemusili platiti. O Hromnicích žáci přinášeli některý denár za hromničky, což jmenováno hromničkales. Původně officiálům zůstávaly svíčky, jež o Hromnicích žáci nesli v processí; to bezpochyby proměněno pak v plat školní.

Mimo to dobou zimní žákům nositi bylo plat na osvětlování na svíčky; ten plat byl kandelales. O Dušičkách placeny učitelům dušičkales aneb animales; o sv. Řehoři gregoriales, o Veliký pátek nebo v čas velikonoční bylo na vejce platiti ovaci; k Bílé sobotě bylo donášeti paškales, v masopustě masopustales. Když bylo žákům v jisté časy roční propuštěno hráti (lusum), donášeli plat za to lusales. [1])

Některé platy nesnadno vyložiti. [2]) Z těch jest remissionales (remissio prázdno), tedy snad plat za prázdné dni. O remissionales dí se v knize v Horšově Týně, že se platí ty téhodny, v kterých žádní svátkové se netrefují. Táž kniha městská klade remissionales na roveň s lusales. Nejasný plat jest zvoničkales. Jsou zvoničkales plat za vyzvánění do školy? Největší rozpak budí výklad platu montales zvaného. [3]) Montales byl bezpochyby plat donášený za jarní a letní vycházky školské do lesa, jimž asi přísluší jméno montací, v pramenech zhusta se naskytující. Montací nebude asi daleko od majales škol jesuitských.

Také vybírán školní plat, jemuž bylo jméno expellere (vyháněti). Ten snad byl stejný s platem, jemuž v Němcích říkali Austreibegeld. A což divné vybírání jeho bylo v Němcích: učitel, maje vysílati žáky na svátky neb na prázdniny, posadil se na lavici tak, aby skrze jeho nohy mohl žák projíti neb aspoň proklouznouti; pak pouštěl jednoho po druhém, každému dávaje po pohlavku. [4]) Snad tedy také tak u nás učitelé posílali chlapce na svátky a prázdniny. Možná, že v Němcích i u nás dlením doby učitel si odpustil to namáhání, ale žáci expellere donésti musili k obvyklé příležitosti bez ceremonie hrubé a směšné.

---

[1]) „Lusum nositi“ bylo v Bydžově obvyklo ještě daleko v XVII. věku. Program gym. v Nov. Bydž. 1899. 6. Honza.

[2]) Zach ve svých Pamětech o školách v Kut. Hoře (1876) uvádí rotales, ingruales, kteráž jména přijali jsme do svých předešlých přípravných prací o školách latinských pro úplnost. Zatím se ukázalo Nováčkovým Listářem, že Zach nedobře četl, a že rotales, ingruales nic není.

[3]) Dvorský v Pamět. o škol. str. 194. pod čárou bez udání pramene uvádí školní plat „mortales“ a vykládá to placením za umíráček; toto chybné slovo i s výkladem dostalo se do kolika knih; možná, že někde i auktor této knihy ujal ten výklad; ale dnes jest přesvědčen, že sluší se čísti mo*n*tales a ne mo*r*tales. Honza v gymnas. program. Nov. Bydžova 1897 uvádí montales jakožto „měsíční“ plat; též tak Hraše v Děj. Náchoda. Ani ten výklad nezdá se nám, vždyť bývaly za celý rok leckde montales jen po dvakrát.

[4]) Kaemel. Gesch. des deutsch. Schulwesens. 128.

Vypočítali jsme dosavad nad dvacaterý školní plat, aniž tvrdíme, že jsme po pramenech dovedli shledati všecky všudy školní platy. Bohatá vymýšlivost těch platů nebyla zvláštností českou. V Němcích stejně tak. Tu se zmohli i na plat jadrový nebo jadrný (Kerngeld); poněvadž dávána pro lepší chuť jádra do piva, žáci nuceni jsou přinášeti officiálům jádra, což převedeno pak na peníze. [1]) Našim officiálům bývalo přečasto vyčítáno, že sobě ty platy všelijaké přivětšují. V Kutné Hoře ještě v posledních časech (r. 1616) stihla officiály výtka, že sobě stipendia nemírně zvýšují, i protož prý lidé, nemohouce s to býti, děti ze škol výsadních strhují a do postranních dávají. [2]) Poličský děkan Adam Kouřimský (1585—88) nazval ty officiálské akcidence přímo školskými šacunky. [3]) A šacunk, potvorné slovo cizinské, je slovo zlé: lupiči šacovávali lidi zavlekše je do lesa.

Mnohost těch školních platů stávala se měšťanům nemilou, protivnou, tu nemilost přenášeli na školu a na její officiály, a bývalo dost kyselostí z toho. I protož leckde moudří konšelé rušili leckteré platy a místo nich přidávali platu stojecímu. Při některém rušení officiálové souhlasili rádi: kde bylo žáků málo, nestál žádný ten školní plat za řeč. Někde konšelé platy zrušili, ale neštědři jsouce, dlouho za ně nic nenahrazovali. Naříká r. 1577 Jan Roch, kantor kouřimský, že čtenales dávno složeno, a nic za to; z čeho prý má obuv a šaty na sebe jednati? [4]) Proto zas na druhou stranu officiálové leckterý zrušený školní plat o své ujmě obnovovali, z čehož bývaly spory a stížnosti stálé.

Pohlédněme k těm školním platům zevrubněji, abychom zvěděli, kde jaké byly, a byly-li tak neslušně veliky, aby budily nářky a nemilost.

Nejstarší školní platy — z r. 1350 — známe z Cheba. Pretiales na čtyři kvartály od žáka 8 grošů, snad pražských; lokát měl od žáka týdně po 1 penízi (jichž šlo 14 na český groš); „austreybe" (expellere, expulsio discipulorum) čtyřikrát do roka žáci podávali též po 1 denáru; od času sv. Havla do Valpurgy (25. února) žáci nosili do školy každý poleno; svíčky, jež měli žáci o Hromnicích, nechávány učiteli. [5]) Tu tedy jsou školní platy ještě málo pestré a jen jakoby v začátcích.

Z XV. století (1495) jsou povědomy školní platy náchodské. Ty už jsou rozvinutější. Paškales žáci donášeli po 4 groších; pretiales přinášeli ti, kdo učili se literám, a to literistae po 1 groši, deklinisté po dvou penězích; jarmarkales a kalefaktury po dvou groších bylo donášeti, dušičkales, kretales (o Vánocích), montales

[1]) Kaemel. Gesch. d. deutsch. Schulwesens. 128.
[2]) Arch. kutnoh. Opis v zemsk. Nováček. Listář. 151.
[3]) Adámek. Beseda učit. X. 411.
[4]) Arch. mus. listiny Kouřim. U Schulze v Č. Č. Mus. 1899. V. 11.
[5]) Anzeiger f. Kund. d. deutsch. Vorzeit. 1881. 173.

každých po 1 groši, sobotales po 10 penězích, vánočního platu bylo po 2 penězích a svatojirského platu, masopustales, zvoničkales vždy po penízi. [1])

R. 1500 (20. dubna) stalo se za purkmistrovství Václava Sochora ve Dvoře Králové nové zřízení o škole. Dle toho zřízení měl kantor bráti od každého „robence" na každou sobotu peníz malý (téch 14 do groše); rektor měl vybírati Suchých dní od těch, kteří se na listech učí, po sedmi penězích, jiní pak všickni plaťtež po bílém groši (tedy dvénásob); na svíčky všickni žáci jednostejně měli platiti po 4 denárech malých; jestliže by od sv. Martina do Hromnic (t. j. od listopadu do února) rektor s žáky ve dvanáctou hodinu vstával, ti, kteříž lekcí poslouchali, měli platiti po 7 penězích. Zapadá-li slunce v prosinci ve 4 hodiny odpoledne, rektor dvorský, chtěl-li bráti po 7 penězích, musil vstávati ve 3 hodiny ráno dle našeho počítání.

Hromničkales a sekyrales uvádějí se v tom zřízení, ale nepraví se, kolik platiti. Vitrales obmezují se tak, že má zaplatiti, kdo sklo vyrazil. Tedy vitrales nejsou tu ještě stálým platem. O montatum di se, že má jim „chozeno" býti jednou nebo nejvíc dvakrát, a od toho že platiti jest po bílém denáru (jenž byl za 2 malé); dušičkales též bylo dovoleno bráti dvakrát v rok po bílém denáru. Kalefaktura a ovace v Dvoře nebyla officiálům než chudému žáku, jenž topil a čistil (viz str. 139). [2])

V Bydžově konšelé napsali si asi r. 1501 memoriál, při němž se má každý rektor zachovávati. V tom memoriálu určuje se rektoru plat Suchých dní tento. Deklinisté nechť platí po 3 groších (či 21 penízů) míšeňských, donatisté po 16 penězích míš.; literisté po 8 denárech míš. Po jednom denáru bílém (sedm do groše bílého) bylo přinášeti o Vánocích a Veliké noci kretales, masopustales, jarmarkales, montales. Po dvou denárech žáci měli donášeti kandelales a hromničkales. Kalešovi měla pacholata platiti do roka po 7 denárech míšeňských. O sobotales není řeči. Memoriál bydžovský, v němž jsou ještě zaznamenány důchody pohřebné, končí se: „A na tom má rektor přestati, víc sobě nad to nepřimyšluje." [3])

Jura žákovská ve Stříbře r. 1520 neliší se mnoho od bydžovských. Pretiales platí se tu dle výšky tříd; deklinisté přinášeli čtvrtročně po 18 denárech, donatisté po 14, literisté po 10. Hromničkales, kalefaktury po 4 denárech o Vánocích; po 3 denárech o masopustě, po 2 d. na Velikou noc; tedy dohromady 9 denárů ročně a k tomu po 3 vejcích; vitrales, montales, animales, jarmarkales,

---

[1]) Posel z Budč. 1873. 86. Hladký.

[2]) Mus. král. Česk. kn. pamět. dvorská fol. 31—32.

[3]) Lib. memorab. č. 1. u obce Bydžov. fol. I. Též Progr. Bydžov. gymn. 1897. 17. Honza.

kretales bylo nositi po 2 denárech; kandelales deklinisté platívali po 1 groši, jiní po 4 penězích; sabbatales dáti bylo po denáru.[1])

Z téže doby povědoma jsou jura scholarium z Náchoda (z r. 1527). Začátečníci, literisté, dávali správci pretiales čtvrtročně po groši bílém, tedy víc než v Stříbře; donatisté po 8 denár. bílých, deklinisté po $1\frac{1}{2}$ groši. Jarmarkales byly do roka dvojí, po půl denáru bílém; po denáru bylo dušičkales, kretales, montales, masopustní plat a hromničný. Kandelales na svíčky pacholata platila po 2 denárech bílých, tedy méně nežli v Stříbře, kalefaktury bylo ročně na dvakrát půl třetího denáru a po 3 vejcích. Sabbatales po půl denáru; také méně než v Stříbře.[2]) Nepočítáme-li sabbatales, kterýž plat byl kantorův, poznáváme, že žák nejvyšší třídy do roka musil donésti správci školnímu 14 grošů míšeňských, 7 denárů a 3 vejce.

V Hradci Jindřichově do polou století vzrostl školní plat každého žáka ročně na 28 grošů jakož svrchu tknuto, ale k tomu žáci donášeti měli po dobu zimní po 2 polenech denně nebo, chtěli-li rodiče dříví dáti najednou, poslali vůz drev.[3]) To bylo místo kalefaktury.

Kterak v těch platech konšelé byli konservativní, o tom dobrý doklad ze Stříbra. Tu roku 1551 na den sv. Filipa a Jakuba páni uznamenavše, kterak předešlí officiálové nepořádně mimo vyměření předešlých pánův jura od pacholat vybírali, v plné radě uvážili a vyměřili školní platy znova, aby budoucí officiálové mimo to vyměření nepotahovali sousedů ve větší platy. A hle! Na malé dvě vyjímky, všecko stejno jako r. 1520, jakoby za 30 let nic v živobytných cenách se nebylo proměnilo. Deklinisté měli donášeti pretiales místo bývalých 18 denárů 3 groše míšeňské, což 21 denárů. A kdežto r. 1510 někteří žáci přinášeti měli kandelales menší nežli deklinisté, určeno teď, aby všickni bez rozdílu donášeli po 1 groši míš. To jsou proměny všecky; ostatní platy zůstaly i do druhé poloviny XVI. věku o stejných jménech a o stejné výši.[4])

V Německém Brodě r. 1552 jsou drobné platy skoro stejné jako v Stříbře, ale pretiales anebo kvartály jsou větší. Deklinisté a grammatikové povinni platiti po 4 groších míšeňských, donatisté po třech, literisté po 2 groších. Tu tedy officiálové mívali ve třech třídách na každém žákovi o 4 groše ročně víc platu nežli v Stříbře a při 15 žácích o kopu míšeňskou víc. Ostatní platy téměř stejné v Brodě jako v Stříbře. Jarmarku, hromničného platu, dušičkového, masopustního, na křídu a montales bylo po 2 denárech míš.; sabbatales po 1 den. Kandelales nebo na svíčky měli donášeti ti, kteří čítali nebo slabikovali na knihách i nejstarší všickni, po 1 groši

---

[1]) Kn. stříbrská. R. 1520. fol. 129.

[2]) Arch. náchod. II. 2. Též Hraše; Děj. Náchod. 410. Hraše uvádí všude mentales. My četli montales.

[3]) Orth. Hradec. 54.

[4]) Z knihy stříbrské č. 25. fol. 173. Výpis dra. Nováčka.

míšeň., kteří na listech se učili, těm bylo platiti po 4 denárech míšeň. [1])

V Táboře r. 1556 nařízen týž plat pretiales jako byl v Brodě. Víme-li, že města, i daleko od sebe vzdálená, psávala sobě zprávy, po čem pekaři pekou žemle, po čem řeznici prodávají, ani se nedivíme, vyskýtají li se po městech stejné školní platy. Města se zajisté dorozuměla. Pretiales nebo Suché dni na Táboře byly po 4 grošich od pacholete, které s bakalářem v grammatice sedalo, nebo též s kantorem cvičení mělo; po 3 groších od pacholete při sukcentořích na recitatum chodícího. Z toho platu bakalář byl povinen kantorovi dávati 1 kopu 30 grošů a sukcentorům po 15 groších. [2])

V Čáslavi roku 1564 pacholata, která se učila skládati litery a sedala na abecedě, podle nového ustanovení dávala po 8 bíl. penězích pretia; toť do roka 4 groše a 4 peníze bílé. Ti, co čtli a docházeli do školy recitatum, donášeti měli o kvartál po půl druhém groši bílém; po dvou groších i ti, co sedali s bakalářem a s kantorem. Zrostlejší žáci platívali tedy ročně pretia po 8 groších bílých nebo po 16 groších míšeňských. Kdo z officiálů které žáky učil, ten bral pretium. Montales, jarmarku, dušiček, hromnic, masopustu bráno po penízi bílém; o ten plat sdíleli se officiálové rovně. Kandelales bakalář vybíral v Čáslavi sám a za to svíčky sobě i žákům v zimě kupoval. Každé pachole nosilo jednou v rok o Všech Svatých po 7 malých penězích, krom pacholat, jež sedala s bakalářem, ta platila po 5 bílých, tedy po 10 malých. Kretales platili žáci po penízi bílém, a plat ten byl pouze kantorovi. Sukcentor bral sabbatales — prý od starodávna — po malém penízi. [3])

V Rakovníce stala se r. 1567 důležitá změna stran drobných akcidencí officiálských. Jura žákovská proměněna jsou v stálý plat. To je reforma, kterouž, pokud víme, Rakovník předešel ostatní města. Zastaveny jsou tedy jarmarkales, hromničkales, lusales, montales, pennales, a jiné školní platy toho způsobu, a bakaláři ročně přidáno nad dosavadní jeho stanc 16 kop míš. Za tolik Rakovničtí všechna jura scholarium při rektorovi školním cenili. Také kantorovi a sukcentoru byl, jakož svrchu dotčeno, upraven stálý plat. Však sukcentorovi zanecháno, aby vybíral i na dále od každého pacholete po 2 malých penězích sobotales. Místo kandelales obec uvolila se vydávati rektorovi 20 liber svíček (kámen); měl prý jich tak opatrovati, aby přes zimu vystačily. [4]) Rok po Rakovničanech stejně tak Lounští učinili. Zanechali jen kandelales a sabbatales; ostatek všecko i s koledami zrušili, ale tak, že rodiče byli povinni školní platy přece odváděti, jenže do městské korbony, odkudž offi-

---

[1]) Manuál německobrodský. 1552.
[2]) Program. gym Táb. 1863.
[3]) Dvorský. Paměti o škol 344. Čermák. Posel z Budče. 1890.
[4]) Arch. rakovn. T. sv. I. Též Levý. Děj. Rakovn. 192.

ciálům býval potom plat stálý. Od pacholat, která sedají s mistrem bakalářem a kantorem, bylo o Suchých dnech dávati po 6 groších, od menších, která s sukcentorem se učí, po 4 groších miš. Tu summu officiálové školní povinni byli vybírati a ouředníkům na to zřízeným, počet pořádný z toho učiníce, na rathouz do karbanů obecních dodávati. Kantor a sukcentor kromě svých stálých platů mají sobě i na dále od pacholat, která do školy chodí, vybírati sabbatales týdně po 2 penězích a o to společně se děliti. Kandelales nezrušeny, ale kolik správce školní z nich měl, nenalezli jsme. [1])

Příměnky officiálské, ve škole Horšova Týna ustanovené r. 1575,[2]) jsou podobny čáslavským z roku 1564. Pretiales bráti bylo od těch pacholat, kteráž primae classis jsou a majores slovou, po 4 groších miš. o Suchých dnech; to vydá do roka 16 grošů; stejně jako v Čáslavi. Od těch pacholat, kteráž slovou minores a čísti se učí, bylo bráti po 3 groších. Toť do roka 12 grošů, což o 4 groše méně nežli v Čáslavi. Konečně třetí, již slovou literisté nebo sylabisté, donášeti měli po 2 groších 4 denárech, což do roka učiní 10 grošů 2 d. To je o 1 groš víc než v Čáslavi. [3]) Z ostatních školních platů v Týně Horšově jmenují se nundinales, kretales (k Vánocům a Velikonocům), montales vždy po 2 denárech; lusales anebo remissionales bylo platiti po denáru v týdnech, které byly beze svátků; však takových týdnů do roka, kdo ví, bylo-li deset. Expellere žáci měli platiti po 3 denárech, animales po 4, kandelales po 8. K těm všelikterakým platům vázána byla v Týně Horšově pacholata domácí a česká. Od přespolních německých pacholat, která bývala u hospodářů týnských na stravě, mělo se vybírati ve škole jen pretium, a to o Suchých dnech po 25 groších. Jiných platů školních německé ty děti měly býti prázdny. To vydá ročně kopu a 40 grošů, číslo zajímavé, poněvadž nebude od něho daleko úhrnná summa všech školních platů, které připadaly na českého žáka za rok kdekoliv po království Českém tou dobou.

Svrchu řečené platy horšovotýnské zůstávaly beze změny ještě v koncích XVI. století. R. 1595 officiálové školní obesláni jsou do radního domu, že v platech nařízených nezůstávají a sobě akcidencí přivětšují; i dán jim výpis oněch platů z r. 1575 a poručeno, aby víc nebrali. Jen to přičiněno nově, aby pacholata přespolní, která nejsou poddaní páně, dávala ročně 15 grošů miš. za dříví.

---

[1]) Merz. Učit. Novin. 1885. 349.

[2]) Kniha horšovotýnsk. v arch. pražs. fol. 26.

[3]) Zajímavo přirovnati v obci Horšovotýnské platy pastýřovy s akcidencemi učitelskými. Od krávy, telete a prasecí svině bral pastýř o kvartál po 1 groši neboli po 4 groších na rok; od vepřů po 16 denárech v rok. Když ráno v neděli hnal, bral platu, jenž slul snídaně, po 2 denárech; když se ovce z jara stříhaly, bral ostřížku z ovce po 1 denáru; o Vánocích, při sv. Duše, při sv. Petře brával koláč, jemuž jméno tykanec. V rukopise témž.

Z r. 1580 máme po ruce zprávy také jednou z Moravy z Prostějova. Na přirovnanou poslouží. Zajímavo, že tu kvartál (pretiales) srovnávají se se sabbatalesem. Ustanoveno totiž, aby kvartálu bráno bylo od domácích, kteří sobotales nedávají, po půl druhém groši; kteří sobotales dávají po 1 denáru, ti, když přišel kvartál, dodejte ostatek, aby zouplna vycházelo onoho půl druhého groše. Němci přespolní platí po 10 grošich bílých. Jarmarku, Hromnic, masopustu, kretales se nic nevybírá, než zimního času, když se ráno vstává, dávají, kdo čtou, po 6 denárech; slabikanti a abecedáři po půl groši. Kalefaktury za topení a metení nositi jest do roka po 4 denárech, ale ten peníz náleží mendikům, studentským žebráčkům.[1])

Německobrodští r. 1584 zrušili všecky školní platy až na pretiales nebo kvartál; domácí žák měl nositi po ortu (15 gr.), chudší po 10 krejcarech, přespolní po 12 groších bílých.[2])

Ze Slaného dovídáme se při roce 1589 zase jednou summy úhrnné aspoň při školním platě, zvaném pretiales.[3]) Vykládáť konsistoř pod obojí císaři, že officiálové slanští berou Suchých dní od všech žáků do roka 15—16 kop. Tento úhrnný plat, béřeme-li průměrem 12 grošů jakožto preciální plat od jednoho žáka, ukazoval by na 60 chlapců, kteří v škole slanské byli školním platem povinni. Mimo pretiales uvádějí se v Slaném ještě jarmarkales, masopustales, montales, dušičkales, kretales po 2 bílých penězích, kandelales po českém groši a sobotales po 1 penízi bílém.[4]) Úhrnný výtěžek však již nepraví se.

Rokycanští odhodlali se roku 1584 dáti officiálům školním za dítky chudé, které do školy chodily, ale školních platů byly osvobozeny, náhradou kopu míš.[5]) Jináč se platy rokycanské od jiných hrubě neodlišují. Jaroměřští roku 1596 ustanovili, aby abecedáři a syllabikanti donášeli pretia po 6 groších bílých ročně, donatisté nebo grammatikové po 10 groších; kteří u kantora sedají po 14 gr.; kteří u bakaláře se učí po 16 groších. Mimo to sobotní plat aby byl po 1 denáru českém; kandelales po $1\frac{1}{2}$ groši, kalefaktury po 3 denárech. Jiných případných akcidencií od žáků aby nebylo. Bývaly totiž před tím trojí jarmarkales, jež si cenil učitel ve 20 groších; někdy prý se scházelo i víc; bývaly též troje dušičkales, dvoje montales, kretales, hromničkales a masopustales, z nichž prvnější tři stejný zisk přinášely jako byl jarmarkový příjem. Tyto platy všecky zrušeny a za ně za všecky i za koledy, kdyby zrušily se, správce David Origenes chtěl sobě i officiálům úhrnem 20 kop ročně. Toť dobrý příklad, zač v konec století v Jaroměři cenil se všecken školní plat (se sobotalesem) i s koledami. Obec rozhodla,

[1]) Z knihy prostějovské 48. v zem. arch. morav. vypsal a sděluje dr. J. Novák.
[2]) Kniha smluv něm. brod. č. 5. fol. A. 21.
[3]) Dvorský. Paměti o škol. 444. Borový Medek. V dodatcích. č. 11.
[4]) Také v Mladé Boleslavi sobotales po bílém penízi.
[5]) Arch. zemsk. Účty rokycans.

aby bakalář měl za platy zrušené ročně stojecího (bezpochyby k předešlému stojecímu, jehož bral i s kantorem 24 kop míš.) 10 kop, kantor 8 a sukcentor 4 kopy míšeňské.[1])

V Polné žáci primani dle instrukce z r. 1594 platili ročního pretia (na 4 kvartály) kopu míšeňskou celou, žáci druhé třídy 40 grošů, pacholata třetí, nejnižší třídy, měla donášeti po 6 groších čtvrtročně.[2])

Kolik pretia žáci domažličtí přinášeli konec století XVI., nevíme, ale víme, kolik bral z pretia sukcentor. R. 1597 totiž najat do nové větší školy pomocník, a Johannes Pesselius, správce školní, oznamuje, že sukcentor z pretia mívá ročně stálého platu po 1 kopě míš. každého čtvrt roku podle společného o tom mezi nimi snesení, a žádá, aby i onen nový pomocník, poněvadž bude míti stejnou práci jako sukcentor, totéž premium a stans dosahoval. Obec na ten konec nadlepšila týdenní plat o 4 groše míš. na toho pomocníka, ale to za rok 4 kopy nevydá.[3])

O školních platech kutnohorských jsme zpraveni jen na polo. Že novým řádem r. 1598 stanoven officiálům stálý plat místo týdenní expense, o tom svrchu při stancích byla řeč. K tomu stojecímu měli tři sukcentorové u Vysokého týdně bráti sabbatalia po denáru ze svých tříd; s kantorem nebyli povinni se sdíleti.[4]) U sv. Barbory v Hoře bral sabbatales kantor se sukcentorem též po denáru od žáka. Kolik pacholata donášeti měla pretiales či Suchých dní, to řád nepraví (zajisté předpokládá toho povědomost), ale stanoví, aby z každých 15 kop nebo z 15 peněz správce u Vysokého bral 2 díly, kollega 4 díly, kantor 3 a sukcentor 2 díly. U sv. Barbory měl správce z preciálních kvartalů polovici, a o druhou půli bylo sdíleti se kantoru se sukcentorem, tento aby měl polovici kantorova dílu. Týmž způsobem a poměrem měli se rozdělovati o montales a gregoriales. Dvakráte do roka žáci horští byli povinni nositi po 2 denárech kretales, ale tento školní plat měl býti samým kantorům a sukcentorům rovným dílem. Kandelares po groši vybírati měli správcové samotni jednou v rok po sv. Havle, ale za to aby dávali do všech klassí v čas lekcí i studií světlo. Jiných školních platů nemělo býti v Hoře.[5])

Z počátku XVII. věku uveden budiž plat žákovský z Bohdanče, kdež, jakož svrchu řečeno, učitel stance žádné neměl. Žáci byli povinni čtvrtročně platiti po 15 groších (nemohli jsme bezpečně

---

[1]) Knapp. Paměti Jaroměře. 72. Dvorský. Paměti. 104. Posel z Budče. 1871. 103.

[2]) Arch. zem. katastr. Teres. E. 2.

[3]) Kniha snesení. V Domažl. (z r. 1581). Fol. 138.

[4]) Po 1 velkém denáru sabbatales a stejně tolik masopustales brali officiálové již roku 1541, kdy se jim vyčítá, že si ten plat přivětšují. Arch. Pam. XV. 125.

[5]) Listář kutn. škol. od Nováčka. 61.

rozhodnouti, jakých, českých-li, což sotva, či míšeňských).[1] Naproti tomu školní officiálové v Čáslavi dostávali od roku 1616 za chudého žáka čtvrtletně po 6 groších od obce.[2])

V dobách pozdějších za poměrů pobělohorských pokleslých a nešťastných z platů školních pevně se držel jen sabbatales s pretiem anebo s platem Suchých dní. V Litomyšli r. 1640 oceněny přiměnky Suchých dní ročně možným výsledkem 20 zl. rýnských, z čehož rektoru byla polovice,[3]) a sabbatales roku 1660 bývalo ve třech krejcarech (krejcar = 6 malých peněz), což při jednom žákovi za semester učinilo 1 zl. 21 kr.[4])

Lze o řádných školních platech žákovských, jimž úhrnné jméno jura scholarium, zavříti. Byly jmény zevrubnými velmi rozmanity, ale summou — mimo pretium — nesly nemnoho. Žáků bývalo všude proti našim poměrům málo, a donášeli-li žáci po jednom nebo po několika penízích, tož bylo potřební hodně mnoho malých penízů (840), aby vydaly kopu! A podivno, právě pro tyto platy officiálové bývali v leckterém městě sousedům velmi nemilí, a poněvadž jesuité ve svých školách nebrali ničeho, a že ničeho neberou, to veře ně rozhlašovali z úmyslu konkurrenčního, jest v tom důležitý výklad jejich úspěchu co do množství žákovstva. „Mnozí, aby jen od svých dítek neplatili, k nim na učení je dávají“, tak čte se o jesuitech v pamětech souvěkých.[5]) Když jesuité chtěli v Praze v prvních časech po svém příchodě z nouze zavésti jakous kalefakturu, rozkazem totiž, aby žáci donášeli dříví, což to byl hluk se strany protivníků, kteří je brali za slovo![6]) Musili kalefaktury zanechati.

Znajíce z dosavadního líčení dvě kategorie řádných peněžitých důchodů officiálských, spočítáme sobě, byť cestou ne docela jistou, kolik školní správce měl obojího důchodu dohromady. Pevné salarium ke konci XVI. století spočítali jsme průměrem na 24 kop se stravou. Beze stravy bylo do 60 kop ročního platu. K tomu tedy bychom teď měli přičísti jura scholarium. Posloužiž nám za vzorek počet slanský z konce XVI. věku. Pretiales tu vydaly 15—16 kop. Z toho měl správce někde třetinu, ale obyčejně polovic; tedy 8 kop. Položili jsme svrchu doměnku, že 16 kop pretiales svědčí o 60 žácích platících. Toho se držme. Žáků 60 přineslo o jarmark (po 2 peněz. bílých) summou 17 grošů; byly-li jarmarky dva, 34 groše, masopustales 17 grošů, montales a dušičkales pokaždé po 17 groších, kande'ales po groši, což úhrnem vydá právě kopu. Byly v Slaném ještě kretales, ale peníz ten sotva byl správci. Však v příznivém pří-

---

[1]) Arch. univ. Rukop. A. 34. 99. R. 1609.
[2]) Čermák v Poslu z Budč. 1890. 864.
[3]) Tomíček. Časop. přát. starož. V. 100.
[4]) Arch. pražs. č. 2125. 283.
[5]) Rukop. v univ. knih. Rozmlouv. Star. Čecha s rytíř. (1604). Fol. 332
[6]) Univ. knih. Rukop. 1. A. 1. 37.

padě dejme tomu, že byl, to vydalo by po 2 penězích bílých dvakrát v rok 34 grošů. Spočítáme-li všecko mimo kandelales, bude úhrn dvě kopy; z toho polovic officiálům, zbude rektoru kopa; při kandelales kopa není čista. Rektor musí kupovat svíce. Měl tedy ze všeho všudy rektor asi 10 kop a s hořejším průměrným stojecím nebo salárem měl se stravou 34 kop, beze stravy asi 80 kop. Úhrnného důchodu nižších officiálů nepočítáme, ale uhodne se snadno; jsou to menší a menší zlomky důchodu rektorova.

VI.

Officiálské důchody případné.

Přechod od důchodů řádných k mimořádným nebo, jak říkáno, „běžným a případným“ (také najdeš jméno „manipulace“) býval v starší době plat za listy a lístky. Děti zpívaly a čítaly z listů, jež za určitou sazbu psávali učitelé. Někde dříve, jinde později tisk (zvláště slabikáře) přejal práci učitelův a zbavil je důchodu toho. Nebyl z valných, ale množstvem žáčků, kteří sobě psáti dávali, mohl to býti příspěvek k nezahození. Kolik bylo platiti, na to byli sazby; nejméně se dávalo od lístku, na němž psán Pater noster; víc bylo dáti od Kreda (Věřím v Boha); ještě víc od jiných delších modliteb a říkání. Královédvorské sazby z r. 1500 jsou, od lístku jakéhokoli nic víc aby učitel nebral než 4 denáry malé. Od modliteb k některým svátečným dnům směl bráti po 7 denárech. [1]) Náchodská sazba nejnižší z r. 1527 byla stejna; aspoň za Pater noster platilo se po 2 denárech bílých, toť jako 4 malé. [2]) Od delších lístků v Náchodě platilo se od každého výše penízem malým až do „Omnibus“ (Omnes sancti, či se tu rozumí modlitba doleji uvedená Omnis spiritus laudet Dominum, Každý duch chval Hospodina?) Od Omnibus až do Donata bylo platiti po 1 groši. V Stříbře dávalo se r. 1520 nejméně po 4 denárech jako jinde. Ten plat slul litterales nebo literares a čítán k ostatním školním platům. [3]) V témž Stříbře uvádí se roku 1552 v jurech žákovských plat týž od lístků všelikých po 4 denárech, ale od Omnibus a slabikáře chce již po 2 groších. Z toho patrno také, že první slabikáře učitelé žáčkům psávali sami. [4]) Týž rok 1552 Německobrodští určili, aby officiálové od prvního listu brávali po 2 denárech bílých (tedy pořád staro-

---

[1]) Rukop. královédvorsk. Kn. pamět v museum zemsk. 31.
[2]) Hraše. Náchod. 410. Co stojí o náchod. sazbách v Poslu z Budče 1873, že byly od groše do 2 gr., tomu nelze věřiti snadno. To zdá se býti mnoho.
[3]) Kn. stříbrská. 129.
[4]) Tamž. 173.

dávný plat) a potom až do šesti listů (větších a větších) vždy po půl denáru vejše; počnouc pak od listu Omnis spiritus (laudet Dominum) až do slabikáře nebo Donáta po 1 groši od každého listu. [1])

Poslední plat od listů známe z Čáslavě z r. 1564. Až do těch dob se zachovaly! Čáslavští stanovili, aby od listů, které sukcentor malým pacholatům píše a „na desky přilepuje", platívalo od Otčenáše po 2 bíl. penízích, od druhého listu (Credo) půl čtvrta peníze, od Magnificat po 6 penězích a tím způsobem výš od každého listu po 1 bílém groši. [2])

Druhý důchod té přechodné kategorie byl plat za kostelní kantaci, zvláště za tu, jež konávala se v pátek a slula tenebrace, poněvadž se při ní zpívalo: Tenebrae factae sunt. Byl to tedy zvláštní plat za kostelní zpívání nešporní, aniž byl všude obvyklý. Tenebrace neb jiná chrámová kantace, pokud jí učitelé nebyli povinni vykonávati darmo, bývala honorována buď penězi nebo v některých krajích také „posnopným". Učitel si totiž po žních zjednal vůz a chodil sbírat po domech snopy nebo později suté žito za svoje kostelní zpívání. [3]) Plat za kantaci a tenebraci nenáležel všude všem officiálům. V Jindřichově Hradci brávali od tenebrace kumpáni sami. [4]) V Horšově Týně r. 1575 ustanoveno, kteří by officiálové na tenebre zpívání chodili, ti aby platů za to dávaných užívali a o ně se dělivali. [5]) Dle oučtů rokycanských r. 1595 ten plat za tenebraci uvádí se ve třech kopách. Před tím officiálové dostali jen 3 kopy za dva roky (1583 a 1584). [6])

Sousedé dbali toho pilně, aby officiálové zpívali, když chtějí posnopného. Jináč nechtívali platiti. Z r. 1610 je v universí žaloba nového správce školního (nejmenovaného) z města Volyně, že sousedé zadržují snopovní, za příčinu předkládajíce, že v chrámě nešpory, než správce přišel, nebyly držány. Volyňský učitel žalobou si hájil svého nastávajícího snopného, neboť prý, jakmile byl od visitátorů napomenut, každého dne pak vykonával nešpor v kostele, ovšem prý bez Sancta Maria, ora pro nobis. [7])

Mimo tenebraci někde i jiné zpěvné funkce kostelní zvlášť se platily. Takž na příklad kantor v Jindřichově Hradci dostával o některých panských rekviích, pravidelně se opakujících, vždy po 1 kopě, dostával od hodinek, jež zpívány desetkrát do roka po

[1]) Manuále brodské. 1552.

[2]) Dvorský. Paměti o škol. 344. Sedláček. Čáslav.

[3]) Posnopné odvádělo se (byť ne jen za tenebraci) učitelům ještě v XIX. století. Určitou míru sutého žita dával sedlák, menší míru chalupník. Pomocník školský a děvečka s nůší obcházeli chalupy a statky. Rais. Politic. a školsk. okres vinohrad. 311.

[4]) Orth. Hradec. 54.

[5]) Rukop. horšůvtýnsk. 26.

[6]) Arch. zemsk. Rokycany. Počty z r. 1584. 1595.

[7]) Arch. univ. A. 33. b. 448.

10 groších, od vigilii sv. Lucie času adventního 6 kop (aspoň od r. 1605 dle ustanovení Lucie Otylie Slavatové).[1])

Třetí důchod na polo stálý na polo případný býval učitelům z minuce. Školský rektor a officiálové psávali, lepívali a malovali, rok co rok po celý advent kalendáře nebo minucí, z nichž nejlepší, nejozdobnější podávali s přáním nového roku konšelům na radní dům; jiné minuce a přání posílávána do přednějších domů. Žáci musívali v tom učitelům svým pomáhati, takže po čtyři neděle adventní učení asi za nic nebylo, ačkoli officiálové se vymlouvali, že pro ten zišček nemaří všeho času školního, alebrž jen prázdné na to užívají.

Minuce učitelské mívaly formu kalendářů na zeď, proto je podlepovali, rámovali, nebo mívaly formu knížky a bývaly vázány do malovaných i pozlatitých desek. Práce učitelská a žákovská při minucích bývala v tom, že barvami pokládali na tištěných exemplářích, které koupili u tiskaře, figurální a jinou zdobu. Nacházíme na příklad v impressí Jana Jičínského v Praze r. 1591 „lišty k minucí s krály šest kusů“;[2]) ty lišty a krále officiálové tedy malovali. Jinde uvádějí se v tiskárně „vokolky na minucí“, „kvítky na okolky ke kolumnám“, apoštolové, měsíce, planety,[3]) a to všecko officiálové barvami illuminovali, aby kalendář, jenž byl koupen za některý grošík, pozdvihli za dar cenný, na podiv pěkný.

Nepřestávali však učitelé na illuminování tištěného. Na deskách kalendáře ukazovali začasté, kterak sami umějí malování skládati. Ale nezdařilo se každému. V Náchodě zachoval se zlomek takové učitelské minucí, kterouž bakalář Daniel Písecký podal radě r. 1606.[4]) Zlomek ten vydobyt z desek knižných, tedy to nebyla minuce na zeď. Je tištěna, jsou v ní figury mythologické; hlavní práce bakalářská jeví se na deskách; je to dětinská fantasie, která tu namalovala ony modré báječné hlavy s velikými nosy a s zuby krokodilovými, do toho tulipánek rudý a páví pera cinobří malovaná. A tyto jednotlivosti spojeny jsou pospolu čarami sem tam vlnitými a běhajícími, zelenými, červenými i černými. To náchodské malování bylo asi na půdě bílé, ale teď vypadá všecko hnědo, zažloutlo, ušpiněno.

Kolik kdy učitelé vytěžili z lístků novoročních a minucí, rodičům a sousedům posílaných, o tom nikde zpráva; však kolik za svou nejnádhernější minucí na rathouze dostávali, o tom psáno v oučtech městských kde kterých, a lze snadno pozorovati, že ta odměna „bakaláři za minucí“ béře brzy na sebe ráz stálosti: rok co rok je stejna, po létech vzroste, ale pak zase na léta zůstává stejnou,

---

[1]) Arch. zem. Opisy z Hradce.
[2]) Arch. praž. č. 1173. 229.
[3]) Arch. pražs. č. 1172. fol. 110.
[4]) Kn. náchodsk. XV. fol. 19.

a rok co rok si pro ni bakalář posílá nebo sám pro ni přichází jako pro svoje právo.

V XV. století (tak zdá se) rektor podával minuci do radního domu, nic za to ještě nečekaje a nedostávaje. Aspoň v Lounech proběhem XV. věku některý rok (na př. 1461, 1470) zapsáno, že minutio přinesena, ale že jen žák obdržel za její přínos na zpropití (bibales) 3 groše či také pět grošů. [1]) Musil ten peníz odevzdati rektoru svému? Jest ono bibales rektorovi? V Berouně s počátku XVI. století odměna kalendářní drží se jen mezi 4 a 6 groši. Žáku, který minuci přinesl, dáván groš na zpropití. [2]) Ale již zatím Lounští stali se štědřejší; dalitě roku 1519 rektorovi za minuci 40 grošů, „ježto pěknú na několiku arcích velmi ozdobnú poslal Nového léta." [3]) Než tuto odměnu bude nutno položiti za vyjímku, neboť v létech následujících Lounští dávají rektorovi méně. R. 1523 podali mu jen 24 groše. [4]) Stříbrští r. 1513 odměnili rektora pouze 10 groši, ba r. 1529 zaplatili bakaláři Ješkovi dokonce jen rám k minuci, a to třemi groši. [5])

Na takových nízkých odměnách drží se města do půlky XVI. věku. Malostranští ještě r. 1547 zapisují sobě v knihu počtů, že dali bakaláři „za minucí malování" pouze 10 grošů míšeňských (!), ač prý ho ta minuce více stála. Ještě že to uznali. Malá Strana bylo chudé město a platilo tudíž svým zřízencům velmi málo. Vždyť ani faráři, jenž jim po celý rok řídil hodiny na rathouze, nedávali víc za to než čtvrtročně po 1 kopě a 15 groších míš. [6])

V Prachaticích r. 1561 bakalář Linhart obdržel za minucí již celou kopu míšeňskou, což jest zvlášť na prachatické poměry dost, neboť tu dávali jednomu z kaplanů celoročně jen 4 kopy a varhaníkova služba roční byla v 6 kopách. [7]) Také v Bělé r. 1584 rektor obdržel za minucí kopu. [8]) Na té kopě, zdá se, ustrnulo do konce XVI. věku ve všech možnějších městech; kopu zaplatili roku 1590 Stříbrští, nad to davše 5 grošů a denár mládencům, kteří minucí přinesli, [9]) kopu dali r. 1595 Rokycanští; [10]) tolikéž Rakovničtí dávali i Turnovští; [11]) r. 1600 kopu a 42 grošů i Hradčanští dali za kalendář, ctí a darem podaný od bakaláře malostranské školy, a žáky

[1]) Arch. lounsk. I. E. 9. Výpisy A. Merza.
[2]) R. 1510, 1511. Arch. berouns. Nejstarš. kniha z r. 1508.
[3]) Arch lounský. 1. E. 11.
[4]) Tamž.
[5]) Arch. plzeňs. Knih. stříbr. 182. fol. 23. a kniha 184. fol. 81.
[6]) Oučty malostrans. v arch. pražs. č. 43. Purkmistr měl za měsíc 4 kopy a sud piva.
[7]) Arch. mus. Registra příjmů a vyd. z r. 1561.
[8]) Umlauf. Bělá. Rukop. v mus. 193.
[9]) Arch. plzeňs. kn. stříbrsk. č. 193. 59. Stojí tu sic 30 grošů, ale bude to míšeň. kopa.
[10]) Arch. zems Oučty rokyc.
[11]) Purkmistr. počet z r. 1606 v tamějš. arch.

malostranské, kteří minucí donesli, odměnili 8 groši a některým haléřem.

Ale byli v tom Hradčanští nestejni. Rok potom dali malostranskému učiteli již jen kopu a 2 groše; roku 1614 poslal jim mistr Daniel Basilius z „Teitschenburku“ (Deutschenperka), obojích práv doktor a správce školy u sv. Mikuláše v Menším Městě, minucí a při ní 17 kalendářů, obci Hradčanské připsaných, za to mu dali tři kopy 28 grošů, a mládencům zpropití 15 grošů; r. 1618 obdržel malostranský mistr školní Samuel za minuci 2 kopy 8 grošů 4 denáry, jeho mládenci 25 grošů. Jest zajímavo, že na tytéž chudé Hradčanské, nechodil jen bakalář malostranský s minucí, ale i správce choralistů z chrámu svatovítského. I ten zámecký choralist dostává r. 1609 za minucí 1 kopu, a žák svatovítský, jenž kalendář přinesl, vzal 5 grošů zpropitného. R. 1619 mimo mikulášského rektora minuci na hradčanský rathouz poslal svrchupsaný Daniel Basilius, ale tentokrát již jsa professor universitní.[1]) Dostal za 16 exemplářů pěkně vázaných koflík za 9 kop, a pedellovi dáno zpropitného 30 grošů a půl pinty vína. Roku následujícího (1620) Hradčanští neplatili za minuci mikulášskému rektorovi nic. Dali jen žákům zpropitného. Byla vojna, málo peněz. Teprv r. 1621 mistr Faberius (Václav?) zase obdržel 2 kopy 8 grošů. A to naposled.[2])

Lze odměnu za minuci páčiti počátkem XVII. věku průměrně mezi 1—2 kopami. Ale v městech nezámožných nebo neštědrých mohlo býti daleko méně. Na příklad v Náchodě nepřevyšoval plat ten 30 grošů.[3]) Také v Hradci Králové r. 1605 dávají mistru školnímu za 2 minucí, z nichž jedna podána pánům do rady a druhá do pokoje úřednického, jen 30 grošů, mládencům od přinesení 5 grošů.[4])

Ke konci XVI. století na místě nejednom podávání minucí odstraněno. Viděliť všickni moudří a spravedliví lidé v onom malování a psaní, jež zajímalo drahný čas, ztrátu při vyučování. Ale že plat za minucí dlením doby ustálil se, a učitelé bez něho nechtěli býti, konšelé, chtěli-li složiti minucí, nuceni jsou k závazku, že učitelům ušlý zisk nahradí. V Domažlicích roku 1587 sám bakalář Václav Nyzenius (Nizenius) Vodňanský podal do rady žádost, aby se složilo rozdávání minucí jakožto věc neužitečná a zbytečná, a raději aby toho času ve škole od praeceptorů četly se a přednášely lekce. Konšelé svolili se za to dávati bakaláři ročně po 2 kopách.[5])

Na Táboře složeno malování minucí teprv r. 1610 a správci školnímu za to zvýšen z měšce obecního stojecí plat o 6 kop č.,

---

[1]) Jímž se stal r. 1615. Tím budiž opraveno datum v našich Dějích vysok. škol. str. 130, kdež omylně psáno, že Daniel byl professorem již roku 1614. Professorem nebyl, ale přednášel mathematiku v kolleji, jakž dí Ottův Slov. V témž slovníku však oprav datum, že Daniel odešel od školy r. 1613.

[2]) Všecka ta data v arch praž. č. 123. Bez paginace.

[3]) Z archivních výpisů Hrašových, půjčených.

[4]) Registra Hradc. 1605.

[5]) Kn. snesení. Arch. domažl. 1581.

jakož svrchu již zmíněno. Rada kutnohorská r. 1616 praví v artikulích novému správci školnímu podaných, že v Kutné Hoře a v školách jiných „dobře spravených“ minucí malování i s koledami vyzdviženy jsou dokonce. Za to měl větší plat roční.[1]) Ale bakalář Jan Pruškovský Žebracenus a Václav Balata Čáslavský žalují roku 1617 v Praze v universitě, že Turnovští proti starodávnému způsobu na ujmu jich i žákovstva vychování vyzdvihli minucí malování a koledy, zakázavše se za takové příjmy slušně platiti, ale že nic neplatí.[2])

Nedělo se tedy složení minucí bez nesnází. Universita Pražská svým rektorem a senátory jednou zove malování kalendářů bláznovstvím (r. 1599), jindy zase (r. 1600) hájí učitelů pražských, že netráví tím malováním všecek advent, nýbrž jen ten čas, jenž zbývá po práci.[3])

Čtvrtý způsob důchodu pravidelného, ale měnivého byly učitelům rekordace a koledy. Ať již je výklad koledy a původ jména jejího jakýkoli, jádrem je to požebrávání; rekordace také tak. Proto lze je shrnouti v stať jednu. Při obou šlo o žebrání dům od domu, chalupu od chalupy, jenže koledu vázali obyčejně k časům vánočním a novoročním, kdežto rekordací byla požebrávání kdykolivěk v roce. Že slovem „požebrávání“ důchod ten dobře a bez urážky označujeme, to již z toho jde, že leckde (na př. v Lounech) rekordace zvali mendikacemi, a mendicare je žebrati.

Koledy a rekordace jsou nejstarší, nejprimitivnější officiálský důchod. Učiteli odevzdána škola, a odměnu za práci sobě vykoleduj, vyžebrej po sousedech. Ačkoli v té žebrotě jeví se nizounké sociální postavení starodávných officiálů co nejzřejměji, přece nebylo by správno na koledování a žebrání pohlédati očima doby naší. Chodíval po koledách kněz farář, přijímal dárky, za časté hodně prosté, i rektor universitní, proč by měl ostýchati se učitel? Dnes bylo by koledování hanbou, dnes také nedávají se dary učitelům onou prostičkou myslí jako za stára a také se touž myslí neberou. Dnes lpí na tom na všem hanba. V staré době nikoli. Ale bylo to žebrání věc přece velmi nevděčna, učitelům i sousedům obtížna a škole na škodu.

Rekordace a koledy officiálské, z nichž výtěžek dostával se učitelům, nutno odlišovati od rekordací a koled žákovských, z nichž užitek byl chudým žákům. Nutno to lišiti tím spíše, že žáci obstarávali rekordace a koledy obojí, jednou za sebe, jindy za učitele.

Otázka, kdy byly konány koledy officiálské a kolik jich učitelům bylo od sousedů propouštěno.

---

[1]) Nováček. Listář. 151. Opis z arch. kutnoh. v arch. zems.
[2]) Arch univ. A. 14. a. 361.
[3]) Dvorský. Paměti. 6. 62.

Čas, k němuž se koledy officiálské poutaly, býval od Všech svatých do Moudrosti boží nebo do Vánoc; tedy od 1. listopadu do 17. nebo 24. prosince, sedm týdnů. Někde přibrán ke koledám učitelským čas až do Tří králů. Kolikrát smějí učitelé za ten čas chod.ti s žáky dům od domu, to časem pevně se ustálilo, určilo a učiteli bývalo při jeho nastoupení oznamováno; měl rozuměti tomu takto: kde bylo povoleno koled za ten čas tré, officiálové směli třikrát do téhož domu nebo statku pro koledu poslati. Toť jisto, že opatrní hospodářové, čím víc koled bylo, tím menší dávali koledníkům částky, aby úhrnem koleda jich příliš nebolela. Kdyby byla místo více koled koleda jediná, ale každý soused kdyby byl se odhodlal dávati při té jedné koledě slušný peníz, bylo by s ostatních koled dobře mohlo sejíti. Ale k tomu staří nebyli. Je v tom ošklivá stránka těch koled. Sousedé dávali po málu, a officiálové je koledou, několikrát v krátkém čase opakovanou, nutívali, aby z toho měli zisk větší. Smutná to věc zvláště tam, kde — jako na příklad v Prachaticích — správce školní v koledách měl „jako říkaje nejhlavnější plat a stans".

Počet koled nebyl všude stejný. Pokud lze bylo shledati, nejméně tři koledy bývaly učitelstvu dovolovány, nejvíc sedm. Učitelé při málu koledách zaráželi sobě nové sami, ale konšelé bránili V zřízení školním královédvorském z r. 1500 konšelé praví, že prve žádných koled jiných nebývalo než o sv. Martině (11. listop.), Mikuláši (6. pros.), Largum sero (o Štědrý den); k literátům prý nebránilo se choditi také ještě v den Moudrosti Boží (17. pros.), však v tu koledu jiní sousedé (neliteráti) jen chtěli-li co z dobré vůle dáti, dávali. Koledy o sv. Kateřině (25. listop.), na Všecky Svaté a o Tři Krále, kterých prý nikdy ve Dvoře nebývalo a které si patrně učitelé obvykli na přilepšenou důchodu, těch Dvorští prý zanechávají na své vůli,[1]) t. j. každý rok si officiálové o ty koledy tři posléz jmenované poprosí, a konšelé propu-tí či nepropustí.

Mívali tedy učitelé v Dvoře tři koledy pevné, jednu obmezenou a tři nejisté, na milosti konšelů závislé. Tři koledy jsme také nalezli v Trutnově;[2]) byly to obchůzky o Martině, Mikuláši a o sv. Dorotě, což jest 6. února. Tu tedy Vánoční čas převlekli daleko. Ve Stříbře mívali dle zprávy z r. 1551 od starodávna koled šestero (Dedicationis, Martini, Catherinae, Nicolai, Sapientiae, Epiphaniae).[3]) Sedm koled officiálové mívali ve Slaném ještě r. 1589,[4]) v týž čas také v Boleslavi Mladé, jenže o koledu tříkrálovou dělil se s učiteli mladý kněz.[5]) Také v Praze bývalo po sedmi koledách (s žákovskou osm) po celé XVI. století.[6])

---

[1]) Rukop. Kr. dvorský v Mus. Kn. pamět. 32.
[2]) Hüttel-Schlesinger. Chron. v Trauten. 222. R. 1576.
[3]) Knih. stříbrsk. fol. 173.
[4]) Z archiv. arcib. Op's v zemsk. arch.
[5]) Bareš. Děj. škol. mladobol. 10.
[6]) Dvorský. Paměti. Str. 37.

Rekordace byly žebrání věru neslavnostní, rázu mnohem nižšího než koledy, jež se připínaly aspoň k radostnému a slavnostnímu času vánočnímu. Byly prvotně rekordace týdenní, ba i několikrát za týden: byltě v nich původně všecek živobytný důchod učitelský. V Hradci Králové až do r. 1566 mzda mistru, kantoru, subkantoru, kustošovi a lokátovi dobývala a vyprošovala se rekordací a zpíváním okolo domů každou neděli a ve čtvrtek po městě a každý úterý a pátek na předměstí. [1]) V Plzni ba až do r. 1591 na bakaláře školního a lokáta rekordací prosívána a sbírána třikrát v témdni po sousedech. [2])

Nedělské rekordací říkali někde (na př. v Bohdanči) „benedikatum". Podle těch nedělských a týdenních žebrot vyvinuly se některé rekordací zvláštní rázu obecného nebo jen lokálního. Za takovou lokální rekordací klademe v mnohých venkovských městech villatum, [3]) čímž míní se letní výchozy žáků do vesnic okolních s prosbou o vaření, chléb a vejce. O to villatum se asi sdělovali učitelé s žáky. Jiná rekordace toho rázu byla butyrací nebo máselné. Žáci prosili sobě a učitelům másla nebo peněz na máslo. V Bohdanči chodívali butiratum ještě r. 1609 každou sobotu, ale nenosili víc než 2 groše bílé; spíš méně. [4]) K rekordacím náleží i pomlázka, jež sluje na Moravě šmigrust. [5])

Z obecnějších rekordací byla ona, kterou učitelé vybírali o sv. Řehoři pestrým průvodem žákovským, se žáky se o výnos sdílejíce. Také obecnějšího rázu bylo montatum nebo montací, s níž spojen byl, jak za to máme, výlet školský. Svrchu jsme uvedli v platech školních montales — ten nosili žáci; tuto je hovor o montací; toť koleda na rodičích. Učitelé užívali té veselé případnosti k tomu, aby si drobet piva, něco lepšího k snědku po domech vyžebrali. Kollega v Kouřimi Valentin Koptiades Přeštický zove toto rekordací prací. Díť žalobně konšelům Kouřimským r. 1612, že ho po vykonání práce té, kteráž od starodávna po všem království Českém se zachovává, totiž montací, když pokojně šel za bránu, řezník Matouš potupil; vida ho hrubě trunkem přemoženého řekl prý mu: Co ty, šelmo, kollego! A pak mu nabil, obojek potrhal. [6]) Že se při montací nad míru slušnou pilo, toť tu patrno.

Jakož svrchu napověděno, koled a rekordací dobývali žáci. Není ovšem pochyby, že při leckteré té žebrotě officiálové přítomni byli pospolu s žáky, ale také na druhou stranu snadno lze pochopiti, že se pochůzkám dům od domu officiálové vyhýbali; byla pohodlnější věc posílati za sebe žáky. A které? Prvotně asi všecky.

---

[1]) Solař. Hradec. 541.
[2]) Arch. plzeň. Protok. konš. č. 20.
[3]) Arch. mus. Listin. kouřim.
[4]) Arch. univ. A. 34. 99.
[5]) Č. Mat. Morav. XIX. 362. Je vzpomenuta v službě rektorů rychaltských.
[6]) Arch. musej. Kouřim.

Když však rodiče se tomu protivovali, aby děti jejich chodili žebrotou, zůstaly rekordace a koledy na konec jen mendikům, žákům chudým. Vyvinul se ten zvyk ovšem pomalu. Dvorští na příklad osmělili se r. 1500 žebrání žáčků domácích nejprv jen obmeziti na dvě koledy. Prý ať učitel jich neposílá do vsí, leč při sv. Martině a Mikuláši. [1]) Tedy učitelé dvorští směli užiti žáků domácích ke koledám jen dvakrát za rok. Později nechtěli choditi ani dvakrát.

Učitelé mendiky naučili zpěvům a řečem, k některé rekordaci či koledě opatřili žebráčky i světly a pak očekávali, kolik přinesou. Přinesli li málo, byli od neuvážlivých učitelů biti. Čtemeť v usnesení plzeňském r. 1591, že mnohdykráte, když nic uprošeno býti nemůže, nechtíce bakalář a lokát od svého upustiti, s týmiž mendíčky zle nakládají a s nimi se mrskají a jim k odchozu příčinu dávají. [2]) Z posledních slov zároveň viděti, kterak se mendikové officiálským rekordacím bránili. Utíkali od škol, kde bylo koled a rekordací mnoho a kde od učitelů byli pro malý výtěžek trestáni; mendikové, jsouce na větším díle tuláci, dobře věděli, kde v Čechách taková škola je a který tak nemilosrdný učitel. V Hradci Králové konšelé r. 1566 na rekordace svádějí malinký počet žactva a doufají, že by po zastavení rekordac mnohem více žáků přibylo [3]) A Tomáš Dentulus Německobrodský r. 1578 píše konšelům kouřimským, že rekordací jsou spuštěny, žáci po rekordacích nechtějí choditi a se toulati, říkajíce, kdyby byli k nim nuceni, že se odeberou pryč. [4]) Nemohlo také žákům — třebatě žebráčkům — býti milo při rekordacích, že je někteří nesrdeční sousedé odháněli od domu. I ta nedobrá věc při officiálských rekordacích a koledách bývala leckde, že učitelé pro hojnější výtěžek posílávali studenty do osady jiných učitelův. V Hoře neobešlo se bez hádek mezi officiály barborskými a vysokokostelskými, v Pražských městech dosti zhusta musilo býti z radního domu i z university officiálům připomínáno, aby drželi se jen svých osad, na jiné fary aby o koledu neposílali. [5])

Hlavní však ouraz rekordací a koled byl ten, že žáci tím zameškávali školu. Zvláště při rekordacích, byly-li v témdni dvě, tři. Dvakrát, třikrát v témdni zběhati všecky domy v městě a na předměstí, toť ohromná ztráta času. I protož záhy jeví se odpor rozumných lidí zvlášť proti rekordacím týdenním, hustým. Ty padly nejdřív, proměněni byvše v platy stálé buď v stance, salaria nebo v expense týdenní na výživu, buď i v školní platy od rodičů po žácích do školy posílané, o nichž obšírně položeno svrchu. Takž dosti možná, že školní plat montales vznikl z rekordace montatum,

---

[1]) Kn. pamět. král. dvors. fol. 31. Mus.
[2]) Arch. plzeň. Protokol. konšel. č. 20.
[3]) Solař. Hradec. 541.
[4]) Arch. mus. Listin. kouřim.
[5]) Ještě tak roku 1601 a 1602. Oeconomic. v arch. zemsk. č. 17. fol. 6. Oecon. č. 18. 89.

čemuž rozumíme tak, že před výletem do lesa žáci s officiály požebrávali si dům od domu, a když ta rekordací zrušena, žáci nosili officiálům montales na penězích; ovšem vycházka byla v obojím případě, a dost možná, že i přes školní plat montales officiálové prodleným časem požebrávali sobě o pivo a jiný příspěvek k veselosti zase. Stejně tak zdá se, že plat masopustales vznikl z masopustních kantací a rekordací; to jisto, že poličský rektor Václav Kutinius Vodňanský žádá roku 1586 aby kališkatum o Štědrý den proměnilo se mu v plat kališkací. [1]) A tak podobně se proměňovalo.

Někde proměny rekordac v plat stálý dlouho se nedostavovaly. Záviselo to hlavně na tom, odkud vzíti náhradu. Něco zaplatiti mohlo se uložiti sousedům způsobem jakés daně, o kterou se v obci usnesli dobrovolně, ale takový prostředek byl dosti neoblíben, a protož obyčejně se čekalo, až některý dobrodinec založí stipendium, z něhož by officiálům byla za odložené rekordací náhrada. Jináč však žalob na „toulání“ žáků (takž zvány rekordace a koledy vůbec) vždy bývalo dosti, a škody z toho musil uznati každý, kdo viděl a slyšel.

Do polovice XVI. věku při většině škol změněny týdenní rekordace na peníz; od poloviny toho věku docházelo tu a tam na ostatní rekordace a koledy, ačkoli některé z nich měly život tak tuhý, že nezašly až teprv v dobách nových. Poučná zpráva jest z Hory. R. 1538 děkan kutnohorský Václav psal konšelům návrh na zrušení rekordac. Důvod jeho osvětluje škody ve škole. Píše: [2]) „Kdyby rektor a správce měl plat od pánův a obce bez těch rekordací a koled, pro kteréž musí rektor žáky držeti a jim jako hověti, již učte se nebo neučte, nébrž když se tito učí, tedy hledíc na tyto, kteří zahálejí i odrážejí se od učení; a toho kdyby nebylo, tehdy by rektor žáků nepotřeboval než žáci rektora; i přidržel by je k učení a musili by se všickni učiti, a při dítkách veliký prospěch by (učitelé) učinili, ježto potom zůstaly by po Vás (konšelech a sousedech) nějací obrazové živí, kdežby koli byli.“

Moudrý ten návrh zůstal ničím; konšelé odvětili, že vznesou na obec; v jich odpovědi zajímava poznámka, že by rádi školu opatrovali tak jako „v cizích krajinách“, ale nedostatek že brání. A ten nedostatek či snad nedobrá vůle zavinila, že zůstalo při starém způsobě. Teprv po dvaceti létech (1559) bakalář vysokostelský [1]) sám naléhal na pány, aby místo rekordací a koled byly platy. Psal, aby rekordací a koledy, kterými se učitelům živnost žebrotou nahání, byly složeny; mládež se jimi mešká, a učitel musí, chce-li užitek míti, lenivým a nehodným žákům přehlídati. O tom a o jiných věcech školních jednati šefmistři i obec uznali za věc nutnou žádajíce Boha, aby aspoň nyní jednání jich bylo šťastné a prospěšné. Shledavše některý důchod z gruntův a z ungeltu rozhodli, aby

[1]) Beseď. učit. XI. 128. Adámek.
[2]) Z výpisů Šimkových z archivu kutnoh. Vytišť. v Arch. Pam. XVI.

místo rekordací k oběma horským školám se dávalo týdně pc 15 groších bílých. O ten peníz ať se officiálové dělí vedle ustanovení pánů. Při tom jednání obec vysoce vznesla význam školy: chtěltě totiž také varhaník přídavek, ale obec vyřekla, kdyby to dvoje — škola a hudba — na váhu vzloženo bylo a pilně váženo, že by se našlo, že da eko potřebnější jest opatřiti školy než varhan a hudby.[1])

Na místě odstraněných toulek rekordačních officiálům v Hoře uloženo, aby s žáky čítali žalmy. Prodlením času officiálové sobě koledy a rekordací zase obnovovali, aniž plnili to, co jim za rekordací činiti uloženo.[2]) R. 1585 voláni jsou učitelé obojích škol horských do rady a vyhroženo jim. Prý mohou věděti, že zde před mnohými lety koledy a rekordací složeny jsou, a jistý plat za ně se z obce dává za příčinou, aby mládež, jsouc prázdna těch takových toulání, lepší prázdnost a více času měla k učení svému; ano i také to že nařízeno od předků, aby v tu hodinu, kteroužby rekordatum žákovstvo choditi mělo, jistá některá lekcí se čtla, ale prý je v tom nepilnost.[3]) Takových výtek před tím i po tom zažili officiálové horští ještě kolik. R. 1616 rada kutnohorská, přijímajíc mistra Jiřího Záviše Velvarského za rektora, v artikulích školního řádu mu připomíná, že officiálové obnovují zase některé staré nezpůsoby a toulky škodlivé žákovské, které předešle za jistými příčinami složeny jsou a v jiných dobře spravených školách také dokonce jsou vyzdviženy, jako koledy officiálské, montací a masopustní kantací noční; to že se na konec zapovídá a toliko montací času jarního nebo letního „recreationis gratia“ se propouštějí.[4])

V Čáslavi zrušeny rekordace teprve r. 1564. Ze zápisu o tom dovídáme se zase o jiných nepřístojnostech a škodách, jež družily se k rekordacím. Čteme, že rada pováživši to a předešlé časy s nynějšími srovnavši, poznala, jaká nerovnost v dávání těch rekordací od sousedů se zachovávala, že jedni dávali a druzí nic, odkudž pocházelo, že officiálův nikda stálých mívati nemohli; nebo takměř každý, pobyv zde půl léta nebo rok, hned se jinam hnul, kdež lepší opatření své viděl. Proto, aby stálejšího správce a kantora měli a z častých nákladů na jich stěhování aby sešlo, nařídili stálý plat, o němž svrchu při stancích položeno. Jen to slušno ještě dodati, že týdenní onen stálý plat (14 gr. miš. správci a 10 gr. kantoru) o vánoční čas, co se po koledách chodilo, z měšce obecního se neplatil, až zase koledy minuly. Tedy usnesením čáslavským zrušeny jen

[1]) Vše násled. ze zápisů Šimkových. Vytišt. v Arch. Pam. XVI.; a dle výpisů Hejnicových z kn. arch. kutnoh. E. 16. E. 28. Bakalář z té doby je povědom Jiřík (1559—1561), jenž opustiv školu, stal se písařem ve Vlaském dvoře.

[2]) R. 1575 vyčítáno, že toho nekonají. Listář Nováčkův 8.

[3]) Arch. kutnoh. Kn. memorab. z r. 1583. fol. Q. 17. Nováček. Listář 34.

[4]) Nováček. Listář 151. Též v opisech zemsk. arch. Kut. Hor.

rekordace, koledy ne. Z těch bakalář měl i na dále mívati díl, a kantor se sukcentorem druhý díl. [1])

Ještě déle než v Čáslavi udržely se týdenní rekordace — nejhorší druh — v Hradci Králové. R. 1566 vyznává purkmistr a rada toho města upřímně, že předešlých časů předkové jejich byli napomínáni od vysoce učeného mistra Jana Hortensia aneb Zahrádky, rektora university (1537—1557), a jiných pánů mistrů slavného učení s předkládáním mnohých slušných příčin, i od správců školy žádost nejedna s pilností byla skládána, aby rekordace okolo domů v městě a na předměstí byla zastavena, a záplata jinak bez takových toulek se vyměřila, a na místě každé takové rekordací aby raději držána byla dobrá a platná lekcí; ale prý pro chudobu a zadlužení bezelstné a na veliký jich zármutek nebylo lze to provésti. Naposled prý jim učinili předložení stran těch rekordací urozený Cyprián Lvovský ze Lvovic, císařský mathematik, přítel a krajan i na místě rytíře Mikuláše Valtera z Valteršperku, cís. rady a dvorského sekretáře. A poněvadž urozený Václav Hlaváč z Levhartic všecken svůj statek k školnímu záduší odkázal, a též Jiří Vavroušovský z Limuz, krajan hradecký, čtyry louky poručil, pročež teprv teď, a to od příštího sv. Jiří ty rekordace se zastavují a budoucně zcela se zapovídají.

Zajímavo, kterým penízem Hradečtí zaměnili rekordace. Počítali, že správce z rekordac dává týdně kantorovi po 7 groších, sukcentorovi po 4 gr., kustoši po 3 a lokátovi po 2 gr. vše na míšeňsko. Určili tedy pevného platu kantorovi 6 kop 4 groše, to jest tolik, kolik mu z rekordac přicházelo, a aby byl pilnější, přidali 1 kopu a 56 grošů; sukcentor nechť béře 3 kopy 28 gr., což obyčejně brával z rekordac, a nad to přidali mu, aby měl plných 6 kop; lokát prý od rektora přijímal z rekordac 1 kopu 34 groše, nechť má teď 4 kopy celé. Ty platy ať se jim dávají půlletně polovicí „věčně a ustavičně“. Správci dali Hradečtí 12 kop. Tolik snad cenili výsledek rekordac i s nějakým nad to nádavkem Koledy konšelé zanechali v platnosti, jen určili, aby polovice koledy šla na rektora školního, z druhé pak půlky aby měl kantor třetinu, a ostatkem aby se podělili sukcentor, kustoš a lokát. A poněvadž na konec snesení Hradeckých se praví, že jiné akcidencí a platové případní se při starobylém obyčeji a řádu zůstavují, soudíme, že všecky všudy rekordace zrušeny nebyly. Zrušeny jen týdenní toulky a žebroty. [2])

V Lounech officiálové odkazováni na nejisté žebroty až do r. 1568. Tu nastalo vykoupení. Císařský rychtář a konšelé i obec prý často uvažovali a usilovali o to, by čest a chvála Pána Boha přede všemi jinými věcmi vzdělávána byla, a „rozumějíce tomu, že se to pro-

---

[1]) Z kn. smluv čásl. v Poslu z Budč. 1890. 826. Sedláček. Čáslav. Dvorský. Paměti 344.

[2]) Solař. Hradec. 541. 542.

středkem škol dobře spravených děje, a že také církev i obec pod správou tak zvedené mládeže, kdyžby k věku rozumnému přišla, užitečně spravována býti může," z těch příčin všecky rekordací a koledy officiálů školních také i jiné školní platy posazené, též precia, na kteréžto platy officiálové vychovávati se musili, roku svrchu položeného že skládají krom kandelales a sabbateles.[1]) V dalším odůvodnění své reformace úřad města Lounského uvádí, že pro ty mendikací a rekordací mládež školní od učení se odtrhovala, čas mařila a s hříchem častokráte pro tu mzdu i jméno boží, kteréhož při zpívání užívali, nadarmo brali, pánu Bohu se rouhali i k hněvu ho popuzovali. Také zrušením rekordací správcové školní, majíce nač se vychovávati, budou moci při svém povolání býti pilnější.

Že mohly rekordace změněny býti v plat stálý, toho zásluhu měl Michal Pika z Nadějova, měšťan, jenž sto kop míš. na to odkázal. Ourok z těch peněz ročně po 6 kopách měl býti na to obrácen nejprv. Mimo to jedenkaždý soused města i obojího podměstí, také Benátek, čtyřikrát v rok o Suchých dnech aby dával osobám k tomu nařízeným možnější po 4 groších, chudší po 2 gr. míš. V usnesení obecním se ještě dokládá, že tato dobrovolná daň jest svolena na nemalou obtíž měšťanův, a protož úřadu jest snažiti se, jestli by potom nějaká nadání na vychování učitelstva vznikla, aby s té daně mohlo sjíti.

V Plzni jednají s magistrem a kantorem, aby místo koled a rekordací vzal 10 kop sice již r. 1567,[2]) ale teprv r. 1591 usneseno, aby na místě rekordací, k nimž s nemalým obmeškáváním mendičkové vysíláni bývají, dostával bakalář a lokát po 3 kopách; mimo to měli ročně bráti ještě po 6 kopách z louky pronajímané a na Ora pro nobis odkázané.[3])

Z těch měst, kde nemohli se s rekordacemi naprosto rozloučiti, budiž naposled zmíněna Polička. Tu prosí r. 1584 Jiří Hanuš Landškronský za jich zrušení, aby prý místo toulání mládež, ve škole při svém učení trvajíc, něčemu užitečnému se přicvičiti mohla. Něco snad časem přece zrušili, ale butyrací žáci chodí ještě r. 1610 po předměstí dům od domu.[4])

Koledy měly tužší život nežli rekordace. Čtoucí pozoroval v dokladech nahoře psaných leckde, že koledy zůstaly pevně, i když rekordace zrušeny. Někdy pomohl k dočasnému zrušení koled mor. Na příklad r. 1582, kdy po vlasti naší proskočila veliká rána morová, Pardubičtí z dovolení vší obce dávají bakaláři, kantorovi a žákům, aby za příčinou moru na koledy nechodili mezi sousedy,

---

[1]) Usnesení obšírné a poučné Merz vytiskl v Učit. novin. roku 1885 (349) dle rukopisu archiv. lounsk. I. E. 34. I. E. 28.

[2]) Arch. plzeňs. Protok. konšel. č. 19.

[3]) Tamž. Protok. č. 20.

[4]) Adámek. Besed. Učit. X. 409. XI. 403.

6 kop.[1]) Týž rok 1582 sám správce prachatický prosil za složení koled, přivozuje, že se koledami děje ublížení v učení, rodiče že brání domácím žákům choditi po koledách, sousedé že jich zpěv nerádi slyší, že by žáci nákazu přenášeli a že jest jich na to vůbec málo. Poněkud prostomyslné bylo na to usnesení Prachatických. Prý dají tedy za ty koledy, jež pro mor skládají, 8 kop míš., ale muziky v uložené časy aby (officiálové) neopouštěli, a nad to s jedné koledy Trium regum (tříkrálovské), kteráž od starodávna officiálům s kaplanem společně náleží, s té aby nesešlo. Snad doufali, že do Tří králů bude po moru.[2])

V Hoře zrušeny rekordací, jakož svrchu praveno, roku 1559. Koledy zůstaly. Na ty došlo teprv r. 1578. Rada tehdáž považivši mnohé nedostatky „při vychování bakalářův a jiných officiálů“ a vidouc, že již u Vysokého kostela ani na koledu pro pilnější učení a žákovstva opatrování nechodili, ustanovila, aby z každého sudu piva po 1 denáru, ze starých a hořkých piv po 2 denárech snímáno a na rathouz dodáváno bylo, tak aby seberouce summu mohli potom místo těch koled bakalářům a officiálům za to učiniti.[3]) Horští tedy platili od té doby za koledy přirážkou k posudnému. V Brodě Německém zrušeny koledy r. 1584; za to učitelům náhradou vydáváno z radního domu ročně po 12 kopách, aby se podělili podle své vůle.[4])

V Jaroměři zrušeny koledy spolu s většinou platů školních teprv r. 1596 na prosbu Davida Origena, školního správce, když byl vyložil, že mládež při každé koledě, jichž bylo do roka sedm, dva i více dní zameškává, někdy i v neděli k zpívání nešporů dostačiti nemůže, že i ourazové, zhryzení od psů a jiné zlé příhody se pacholatům stávají, a že i mezi sousedy jest v tom nesrovnalost, kdežto mnozí koledu dávají, jiní místo koledy žáky ulají; a konečně — to snad rozhodlo — že v jiných obcích téměř všudy takové koledy zrušeny jsou.[5]) Také na Moravě zrušovali je. V Prostějově r. 1589 složeny všecky až na vánoční, která náležela žákům, a officiálové měli za ně z měšce obecního bráti ročně 18 kop.[6])

V Pražských městech koledovalo se pořád i ještě v XVII. věku. Jenže tu připadli (při záduší týnském je o tom zápis z r. 1613) na příjemnější a kloudnější způsob vybírati koledu. Sousedé totiž, byvše do schůze osadní, kdež jednáno o věcech kostelních i školních, pozváni, přinášeli koledu s sebou a tu ji skládali.[7])

Ptáme-li se na konec, kolik sousedé o koledě dávali, a kteraký byl rektoru a officiálům z těch všelikých obchůzek důchod, lze od-

[1]) Arch. mus. kn. počtů III. 20.
[2]) Zemsk. arch. Opisy z Prachat.
[3]) Výpisy archiv. Šimkovy.
[4]) Německobrod. knih. smluv. č. 5. fol. A. 21.
[5]) Knapp. Paměti Jaroměře. 72.
[6]) Arch. zemsk. morav. knih. prostějov. fol. 48. Vypsal dr. J. Novák.
[7]) Arch. pražs. kn. záduš. týnská č. k. fol. 130.

pověděti jen kuse. Zašli-li officiálové s koledou na radnici, padl některý groš, u sousedů dostávali jen po jednom nebo dvou penězích, jichž šlo do groše sedm. I kaňkovský úřad r. 1516 dává rektoru koledy po 2 groších, ale napsal si do ounčtů, že „z milosti“.[1]) Udal-li slanský děkan r. 1589, že officiálové mají ze sedmi koled (a z minuce) až 31 kopu užitku, to buď přemrštil, schválně klada důchod officiálský za větší, nežli opravdu byl, anebo slanští sousedé vskutku byli štědří. Odpočteme-li za minuci 2 kopy, zbylo by na sedm koled 29 kop, na jednu 4 kopy 8 grošů. Měl li Slaný tehdáž 274 osedlých, tož by přišlo na jednoho domácího pána při každé koledě dáti 6 peněz, tedy hnedle groš, a to je štědré.

Naproti tomu viněn r. 1614 Pavel Siderinus, správce u sv. Vojtěcha v Praze na Nov. městě, když osadní mu shromáždili sedm kop grošů za koledy, že ani nepoděkoval.[2]) A hůře v Rokycanech. Rokycanští nahrazují koledy za rok 1595 svým officiálům všeho všudy 4 kopami;[3]) měly-li Rokycany tehda 162 osedlých, toť při sedmi koledách dal každý málo nad jediný penízek. Možná, že případ slanský a rokycanský jsou extremy.

V několika městech nalezli jsme koledovou náhradu stejně po 12 kopách. Tím penízem r. 1593 Mladoboleslavští nahradili bakaláři s kantorem koledy;[4]) měla-li Boleslav tehdáž 257 osedlých neb až do 300 domů: dával každý domácí pán o koledě po 2—3 penězích. Týmž penízem (12 kopami) Prachatičtí, v jichž městě bylo ten čas domů též na 300, spokojili své officiály r. 1598;[5]) a David Origines, správce v Jaroměři vyznává r. 1596, že ze sedmi koled mu přicházívá po 12 nebo 14 kopách. V Polné, zanechavše učitelům koledy martinské a mikulášské, konšelé nahradili koledy ostatní r. 1594 8 kopami bakaláři a 6 kopami kantorovi, což vydá dohromady 14 kop, stejně jak udává učitel jaroměřský.[6])

Dle těch dat, shodných ze tří stejně velikých měst, počítáme, že na jednoho souseda koncem století XVI. přichází dáti ročně po 2 nebo 3 groších za koledy všecky. Zajisté, že některý nedal nic, jiný za to víc. Znajíce počet osedlých, můžeme sobě s jakous pravděpodobností při městě kterémkoli vypočítati, kolik officiálové vykoledovali koncem XVI. století. Mnoho toho není.

Z oněch svrchu psaných 12 nebo 14 kop správce míval někde polovici, o druhou půlku se sdílel kantor se sukcentorem. Řídko kde sděloval se třetinou.[7]) Nechybíme, když doleji, až shrneme

[1]) Kaňkovská kn. z r. 1506.
[2]) Dvorský. Paměti. č. 719.
[3]) Arch. zemsk. Účty rokycans.
[4]) Arch. bolesl. Počty. 1593.
[5]) Arch. musej. Listin. prachat.
[6]) Arch. zems. katastr. Teres. E. 2.
[7]) Ve Dvoře řád z r. 1500 chce, aby rektor sděloval se s kantorem třetinou o rekordace, v čemž budou i koledy. Rukop. dvorský. Mus. fol. 32.

všecek důchod správcův, z koled mu napočítáme roční důchod 7 kop průměrně.

Koledy ani po převratech bělohorských nepřestaly, ba prodlením těch nešťastných dob potomních žebravá koleda stala se učiteli důchodem nezbytným a hlavním. Učitelé byli na žebrotě. A v tom nehodném postavení venkovský kantor zůstával až do nové doby nedávné. Kantorská veliká mošna na sbírání koledy, kterou chovají v Hronově na památku, jest bývalých kantorů charakteristické znamení.

Z rozmanitých důchodů officiálských po koledách ihned jest zmíniti se o peticích. I ty jsou žebrání. Ale žebrání v kostele nebo před kostelem, a to o svátcích hodových anebo jen o posvícení. Ještě ke konci XVI. století na panství bysterském (Bystrá, Jedlová) a bezpochyby i v sousedstvu podle moravského zvyku farářové dělívali se s rektorem školním o petice nebo prosby kostelní o třech božích hodech v rok. [1]) Odjinud budou příklady vzácnější. V Králové Dvoře dovoluje se posvícenská petice učitelská novým zřízením školním r. 1500 slovy: „Svěcení nebývá krom v kostele.“ [2]) Poněvadž to „svěcení“ je mezi důchody, béřeme je za petici o posvícení. Také v nedalekém Hradci Králové rektor míval posvícenskou petici a r. 1542 dostalo se mu z ní 3 kopy a groš. [3]) Farářové si všecky petice obsáhli sami při většině far. Učitelé mívali místo petic božíhodových jen tu náhradu, že jim purkmistr z rathouzu poslal o svátcích vánočních a velikonočních na útraty obecní některý dárek, vánoční housci, rybičku, kus beránka velikonočního a některou nádobku piva.

Officiálové však z kostela mívali jiný případný a zištnější příjem nežli byla petice. Všude brali důchod z pohřbů, a kde měl za starých časů nebo až dotud rektor školní pod svou správou i zvony, brával důchod ze zvonění, ovšem s povinností dáti vyzváněti, kdy toho potřeba, též zadarmo. [4]) V Bydžově dle memoriálu z roku 1501 rektor směl žádati, když mrtvému zvonili na všecky zvony, 4 groše bílé; byl-li by valný mor a hustě mřeli, rektor byl povinen z toho důchodu svého po každé groš vydávati na provazy; jináč dal-li kdo potrhati u veliký zvon samotný, bral rektor groš, když chudším zvoněno bez velkého zvonu, bylo správci platiti po 3 groších bílých. [5]) V Bělé míval rektor „od zvonění funusu“ 6 grošů míš. (hrobník 4 groše). [6]) R. 1610 rektor ve Volyni vyznává, že mívá ze zvonu při jednom funuse 12 grošů bílých, ale z toho že musí odváděti konšelům 5 grošů míš.; zvoníkům na zpropitnou a

---

[1]) Michl. Č. Č. Mus. 1847. I. 540. Fasse o faru v Jedlové z r. 1582.
[2]) Kn. dvorská pamětní v mus. fol. 32.
[3]) Solař. Hradec. 535.
[4]) Arch. mus. listin. bělské.
[5]) Lib. memor. č. 1. při obci v Bydžově.
[6]) Arch. mus. listin bělsk. č. 138.

knězi 2 groše bílé.[1]) Měl tedy ze zvonu asi 8 grošů bílých neb 16 míš. V Prostějově (okolo r. 1580) dostávali officiálové, když se o pohřbu zvonilo velkým zvonem (na klášteře), 5 grošů (kaplan groš a zvoník 14 grošů).[2])

Obecnější důchod než ze zvonů officiálové mívali z pohřebného průvodu a zpívání, při čemž ovšem hlavní práci měli žáci. Byly v tom škody školské, zanedba učení, ale zvyk ten držel se v Němcích, u nás a všude přes všecko naříkání.[3]) Ani v době morní nechtěl pokoj býti. Učitelé se těžko a nerádi pohřebního důchodu zříkali.

Aby officiálové platy nepřetahovali, ve všech městech byly na to sazby. Některé uvedeme na poznanou, kterak časem rostly a se rozhojňovaly.

V Dvoře r. 1500 stanoví se učiteli funerales čtyřmi groši od zvonění a ode všeho jiného, co k pohřbu přísluší; „Salve" na kůru měl říditi chudému i bohatému darmo.[4]) Dle sazby v Kolíně z roku 1511 rektor měl míti z funusu groš, za Salve groš, od zvonů 4 groše.[5]) V týž čas officiálové v Kouřimi neměli z pohřbu více než 4 groše míšeňské.[6]) Řád osady sv. Mikuláše v Praze z r. 1520 káže, aby bakaláři od průvodu dány byly 3 groše bílé (6 míš.) a, kdyby zpíván byl kondukt, 10 grošů. Na tom zůstalo novým nařízením r. 1553.[7])

Zdá se, že až do polovice XVI. věku funerální plat officiálský býval mezi 4—10 groši všude. Zvláštním přídavkem bohatších sousedů nebo i odkazem mohl ovšem rektor dostati víc. Na příklad ve Velvarech r. 1538 odkázal farář Jan rektorovi od zvonění při svém pohřbu celou kopu.[8])

Pod summou svrchu řečenou bylo v Hoře, jenže si bakaláři o své ujmě nadvýšovali. R. 1541 jsou voláni do rady, kdež jim vyčítáno, že lidi „vytahují" mimo předešlý způsob, pročež aby, jakž jindy bývalo, po 3 groších od funer brali „i s kropáčem". Devět let potom již officiálové vytáhli plat ten na 7 grošů. Jsou zase voláni do rady; tu jim konšelé oznámili, že by jim v tom pokoj dali, ale lidé že si stěžují, žádajíce, aby v první míru (3 groše) „to vyglejchováno bylo". Chce-li prý kdo od konduktu platiti, že v to nevkročují.[9]) R. 1554 už zas byli na rathouze pro natahování funer.

---

[1]) Arch. univ. A. 13. b. 448.

[2]) Arch. morav. zem. knih. prostějov. 48. Vypsal dr. Jan Novák.

[3]) Frischlin v Němcích zle pustil se do funusů, ale nepořídil. Monum. Germ. paedag. I. LXXIII.

[4]) Kn. pamětn. dvorská v mus. fol. 32.

[5]) Vávra. Kolín. 91.

[6]) Kn. kouřimská. Kusé listy.

[7]) Nejstarš. knih. mikuláš. kostelníků z roku 1497. Fol. 11. 64. Arch. měst. Prahy.

[8]) Vacek. Pamět. Velvar. 103.

[9]) Šimkovy výpisy archivní. Arch. Pam. XVI.

Německobrodští r. 1552 ustanovili, když žáci jdou pro mrtvého, má se bakaláři, kantoru se všemi žáky společně dávati 6 grošů bílých od bohatce; při pohřbu chudém jen půl groše. [1]) Prachatický bakalář žaluje r. 1554 purkmistru na faráře, že mu i kantorovi umenšuje platu; prý z funer vybéře časem sám kopu, dvě i tři, a z té summy že učitelům dává jen 4 groše bílé; že v tom hyne. Také od votivy nebo requiem měl by dávati po třech groších, ale dává dva. [2]) V Táboře ještě ani r. 1558 bakalář s kantorem nebrali víc od pohřbu nežli 4 groše. [3]) Seděly tedy ty starodávné 4 groše funerales leckde velmi pevně.

R. 1563 v Litomyšli stanoveno rektoru a žákům dávati pět grošů bílých, jestližeby přátelé kázali komu kondukt zpívati a mrtvé tělo do kostela nésti.[4]) Větší vzrůst funeralní byl r. 1567 v Rakovníce. Když se při průvodě zvonilo všemi zvony, officiales bráti měli 12 grošů míš., zvonilo-li se v prostřední, 8 gr. a v menší-li, 6 grošů. [5]) V týž čas (1563) platí se v Brodě Českém od pohřbu Jakubovi bakaláři 6 grošů míš. a kumpanům 4 groše, [6]) což je tolik úhrnem jako v Litomyšli.

Domažlická obec i konšelé naříkali „do neřádů, co se nemírného vybírání od funer dotýče“ i protož konečně r. 1587 snesli se, aby rektor brával při průvodě za kantilenu figurativnou 16 grošů míšeňských, nic víc, ale z toho aby dával polovici žákům; z druhé půle ať si nechá 4 groše, kantoru dej 3 krejcary a sukcentoru 10 denárů. Kdyby se kondukt zpíval, správce požádaje 30 grošů, opět sobě polovici nechej na stejný rozdíl mezi officiály, „tak aby všickni tři po pěti groších vzali, poněvadž to ne tak často bývá.“ Od lidu chudšího, „který nerozumějí, který by zpěv figurální čili chorální podstatnější byl,“ od toho více officiálové neměli bráti nežli 6 grošů míš. Chtěl-li by kdo učitelům přidati, to prý může, než ukládání nějakého většího „quasi ex imperio“ díti se nemá. [7]) Deset let potom (1597) konšelé „ráčili povopáčiti“ instrukci o funerech, a učitelům dovolili bráti od kantileny o 4 groše víc než dosavad, tedy 20 grošů úhrnem, z čehož pak měl správce 5 grošů, a ostatní tím poměrem, jako prve. Plat 30 grošů od konduktu zůstal; lid chudý aby víc nebyl povinen než 8 groši za funus. [8])

Do těch dob na témž platě obvykli na druhé straně Čech v Hradci Králové. Tu míval mistr s officíry a žáky též 30 grošů

[1]) Manuál německobrodsk. V jiném starším zápise téže knihy čte se, že bakalář od kříže má míti 3 groše míš. a žáci groš.
[2]) Zemsk. arch. Opisy z Prachat.
[3]) Program Tábor. gymn. 1863.
[4]) Výpisy prof. Štěpánka z knihy litomyšl. č. 119. fol. 29.
[5]) Levý. Rakovník. 192.
[6]) Výpis z knihy kšaftovní. A. 19. Vypsal Miškovský.
[7]) Arch. domažlic. Kniha snesení. Fol. 15.
[8]) Arch. domažl. Knih. snesení z r. 1581. Fol. 138.

miš. Kumpánům z toho povinen byl dáti 4 groše a trunkátům groš. Dal-li opravdu žákům ostatním některý groš, nezbylo mu z pohřbu ani tolik, co bral v Hradci hrobník od kopání hrobu (5 grošů bílých neb 10 míš.).[1])

Pramálo směl bráti v těch dobách vesnický učitel v Jedlové. Faráři bylo z pohřbu, činil-li kázání, $2^1/_2$ groše, z toho povinen dávati učiteli 7 malých peněz (tedy groš míšeňský), pětinu sazby. Vzácnější případ v Jedlové a na Bystrském panství ten, že učitel brával po jednom penízi i od křtin.[2])

Až na kopu vzrostl plat funerální do r. 1594 v Polné. Ovšem jen při zpívaném konduktu. Od obyčejného pohřbu učitelé brali jen 8 grošů míš. a zpívali-li před domem nebo v kostele „muteta“,[3]) směli nad to žádati 15 grošů míš.[4])

A v Praze tou dobou platí se bakalářům až i po 2 kopách! Bakalář obdržel na příklad r. 1595 při pohřbu Mariany Hainzové z Nové lázně kopy dvě; ale když umřel potom švec Strér, mající dům proti sv. Linhartu, zase bakalář s kantorem a žákovstvem od konduktu obdrželi jen kopu jednu.[5]) Táž jedna kopa v Hradci Králové r. 1610 za řád posazena, ale jen když před domem mrtvého, na krchově před kázáním a po něm zpívají se motetta. Od průvodu ne tak slavného hradečtí učitelé měli žádati 30 grošů, když šel s žáky bakalář. Však vedl-li žáky jen sukcentor a kustoš, sazba udávala pouze 15 grošů za funus.[6]) Posléz všimněme si sazby, kterou r. 1610 určil v malé Budyni Jan Zbyněk z Hasemburka; od průvodu béře rektor a kantor po 3 groších, zpívá-li se kondukt, 5 grošů, bylo-li by kázání a „mutatí“ 40 grošův a za zpěv k requiem 3 groše.[7]) Úhrnem to nevydá kopu, ale na malou obec to dost.

V století XVII. po válce třicetileté někde málo přivětšilo se sazbám funerálným, ale peníze měly daleko menší cenu než sto let před tím. R. 1665 v Ronově obdržel kantor od pohřbu 1 rýnský 30 krejcarů; kromě toho dostal, když se k němu o ten pohřeb šlo vyjednávat, 4 krejcary — na pálené.[8]) V Moravské Třebové r. 1682 béře dle sazby učitel od pohřbu, když bohatý, 2 rýnské 33 krejcarů.[9]) Proti tomu lounský učitel dle sazby z r. 1693, když

---

[1]) Hradec. Solař. 281.
[2]) Č. Č. Mus. 1847. I. 540.
[3]) Mutetto. motetta, tím rozumí se tu menší skladba polyfonická; jindy to bývá graduál, offertorium.
[4]) Katast. Teres. E. 2. Arch. zemsk.
[5]) Arch. městsk. pražs. č. 1173. 326. 389.
[6]) Dvorský. Pamět. o škol. 314.
[7]) Arch. zemsk. Opisy z arcibisk.
[8]) Kšafty ronovské. 140.
[9]) Arch. mus. Třebová.

s pacholaty šel na pohřeb, měl od chudších lidí nejvýš 30 krejcarů bráti. S bohatšími se asi smlouval.[1])

Chtějíce na konec říci, kolik rektor školní měl na rozhraní XVI. a XVII. věku z pohřbů úhrnem, jsme zase, jako při leckterés rubrice důchodů předešlých, jen na dohadech. Lze říci, že v ten čas (nehledíme-li k vesnickému učiteli, jejž farář spokojil několika penízi) přijímal školní správce od bohatého pohřbu průměrně od půl kopy do kopy. Užijeme-li při této summě nařízení kutnohorského z r. 1598, dle něhož třetina měla připadnouti žákovstvu a dvě třetiny officiálům,[2]) zbývalo by na rozdělenou učitelstvu od 20—40 grošů. Když dělili se čtyři učitelé rovným dílem, přišlo na rektora 5—10 grošů; když dělili se podle jiného klíče kutnohorského, dle něhož správci byla polovice, a ostatek kantorovi a sukcentorovi (po čtvrtině): tož by z bohatého pohřbu správce míval od 10 do 20 grošů důchodů. Z malého pohřbu ať míval groš či dva.

Výška ročního příjmu funerálního ovšem závisela na tom, jak hustě lidé mřeli. Bezpečných zpráv o tom málo. O Nymburce, jenž měl v sobě konec století XVI. 281 osedlých (tedy bez podruhů, čeledi a členů rodinných), ročně mřelo 40—60 lidí. R. 1595 bylo pohřbů 62;[3]) roku 1618 umřelo 127 lidí, ale nejvíc dětí. V Mladé Boleslavi, kdež bylo koncem XVI. věku 257 osedlých, roku 1593 zvoněno k pohřbu 44 „zákazníkům" (v nichž 22 děti). Tu by se úmrtní číslo boleslavské snadno mohlo rovnati nymburskému, neboť i chudičký člověk chtíval, aby mu zazvonili aspoň malými zvonky. Z téže Mladé Boleslavě víme z r. 1619 určitější číslo. Tenkrát umřelo za rok 168 lidí.[4]) Ona vyšší čísla v Nymburce a v Boleslavi budou neobyčejna. Normální číslo epidemií, byť nevalnou, vzrůstalo o desítky snadno.[5])

Brod Český, Dvůr a j. města byla za polovici Nymburka a Boleslavě; Hora byla dvakrát větší a Hradec Králové (a skoro i Žatec) třikrát větší (dle osedlých) nežli Nymburk. Podle toho bylo by za stejných poměrů počet pohřbů přibližně vypočítávati a usuzovati, že v městech malých jako Č. Brod, Vodňany, Rokycany,

---

[1]) Merz. v Učit. novin. 1885. 362.

[2]) Nováček. Listář. 62.

[3]) Nymburs. registra důchod. 1595. 1611.

[4]) Arch. boleslav. knih. počtů 1593 a kniha lit. D. 1619. Toho roku byl pohřeb každý týden, krom týdne po sv. Danieli; okolo sv. Bartol. byly týdně pohřby také čtyři, okolo Povýšení sv. Kříže 8. v týden sv. Tomáše 10, nejvíc. Z Pardubic známe čísla jen o pohřbech se zvoněním. To r. 1565 zvoněno 66 osobám; r. 1572 42 osobám; r. 1575 48 pohřbům. Kn. počtů pard. II. v Česk. Museum. Fol 9. 18. 20.

[5]) Doklad z Blatna (Platten). Tu zemřelo r. 1547 37 osob; dětí v tom počtě 21; r. 1549 27 osob; dětí v tom 22; r. 1552 96 (byl mor a hlavní nemoc tyfus); dětí v tom počtě 62; r. 1554 zemřelo 49 osob (37 dětí v tom čísle); r. 1556 41 osob (35 dětí); r. 1562 127 lidí, nemoc hlavní zuřila. Dětí je v tom počtě 58. Rukopis musejní. Fischer. Platten. str. 104.

Dvůr, zmíralo ročně za normálních poměrů nejméně 20—30 lidí; v Hoře 80—120, v Hradci 120—180.

Kolik z toho bylo pohřbů bohatých a kolik chudých pro učitelský důchod, toť ovšem snadno neuhodneme; jen to jisto, že chudých pohřbů vždy a všude bylo mnohem víc než bohatých. Kdybychom počítali v Nymburce r. 1595 (umřelo 62 lidí) samé chudé pohřby, měli z nich officiálové všickni dohromady asi šest kop grošů; kdybychom počítali vesměs bohaté pohřby, officiálům všem dohromady bylo z nich od 30 kop do 60. V prvém případě správce měl by celoroční důchod od 1 kopy do 2 kop; v druhém případě (při pohřbech vesměs bohatých) měl by, kdyby bral polovici, 10 až 20 kop. Z těch čísel musí sobě čtoucí nějaký průměr pravdě podobný pořiditi sám.

Byly ještě některé příměnky k důchodům officiálským, ale ty se nám vymýkají z počtů docela. Jsou to důchodky za světské kantace a hudby, které se trousily za celý rok. Nebylo v obci slavnosti veřejné, aby učitelé nepřišli s žáky zpívat neb aby nepořídili troubení a hudby. Odtud jméno těm důchodům festivalia.[1]) I k soukromým slavnostem chodívali. Zpívali při obnovách rady městské, při svačinách konšelských, při svatbách onačejších. Hlavní důchod z toho ovšem mívali žáci zpěváci, ale učitelé, zvláště kantoři, nemohli odcházeti s prázdnou Od slavnostní kantace městské placeno konec století XVI. po 10—20 groších,[2]) z nichž některý officiálům připadl zajisté. Kde byla urozená vrchnost, žáci zpívávali dosti často na zámku při stole panském, neboť škola se hleděla zachovati panstvu.

Jiný důchod, jenž se naší zvědavosti vymyká, byl privát (repetitiones privatim). Učitelé totiž po škole opakovali s těmi žáky, jichž rodiče chtěli platiti obzvláštní školní plat, v hodinách soukromých; zvali je do učebny v hodiny mimořádné, nebo docházeli k nim do bytu na repetice. Na příklad kantorům plzeňským náleželo privatim cvičiti žáky zpěvu hodinu po nešpoře, začež vybírali od nich plat jmenovaný „tenebrae“.[3]) Jiní učitelé volili sobě hodiny dle pohodlí. Žákům, do privátu docházejícím, říkalo se „privátníci“. Plat od privátníků nebýval bezpochyby ani v téže třídě stejný; přišlo na ujednání s rodiči. Urozený pan Jeníšek z Újezda r. 1545 smluvil s bakalářem v Klatovech za „obzvláštní“ učení dvou synů za půl léta 6 kop; na privát choditi měli do učitelovy světničky, ale mezi žáky „v obci“ byli povinni sedati též, aby se naučili snáz mluviti latině. Po vypršení doby dal pán učiteli méně, než smluvil; že prý neučil, jak se náleželo.[4])

---

[1]) To jméno známe z Bydžova. Honza. Program. 1898.
[2]) Mladobol. arch. Oučty. 1593. Hraše. Náchod. 301.
[3]) Leges scholarium offici. v arch. plzeň. Půjčil mi dr. J. Novák.
[4]) Č. Č. Mus. 1894. 241. Nováček.

Rozmanitými praktikami některý officiál strhl k repeticím žáků víc než kollega druhý, a byly z toho hněvy; někde hladovitý rektor strhnuv na se všecko, sehnával si do své hodiny repetiční hromadu žáků ze všech tříd a oddělení, staré, mladé, nejmladší, aniž mohl v takové hodině co kloudného s nimi pořizovati. Šlo zajisté o důchod jen, a byla z toho morální škoda. Zajisté hodí se na to výtka (r. 1612) kněze Matouše Konečného, že učitelé jsou darů přijímači, že neučí žáků stejně, jedny že zanedbávají, druhým že lichotí.[1] Ty hamižné priváty na zlepšenou důchodu kvetly také všude v Němcích[2] i jinde, ačkoli nerudnost jejich se leckdy vytýkala a haněla.[3]

Na konec nutno pro úplnost uvésti v důchodech učitelských i to, že v časech postních — po sedm neděl — všude zvykem officiálové brávali ten peníz, který ostatní týdny v roce dáván žákům na maso pod jménem „expense". Brávali tedy postní expensi nebo „postní peníze".[4]

Vyčetše veškeren důchod officiálský, spočítáme sobě na konec pravdě podobný výroční příjem správce školního. Vezmeme do počtu vždy čísla nejpříznivější a ze školy přednější. Dobu volíme, kdy se dělí století XVI. od XVII.

Stance pevné počítáme 24 kop se stravou na faře; beze stravy 60 kop. Pretiales 10 kop, za minuci 2 kopy, z rekordac a koled, pokud nebyly obráceny v plat a vtěleny do salaria, 7 kop; z pohřbů v městě prostředně lidnatém (60 pohřbů, z nichž $1/_3$ bohatých, $2/_3$ chudých) 5 kop. To vydá úhrnem 48 kop se stravováním a 84 kop beze stravy. K tomu ovšem nutno připojiti některou nemnohou kopu za kantaci, plat za privát, který — béřeme-li urozené chlapce za výjimky — bezpochyby nebyl větší než pretiales (10 kop), a konečně asi dvě kopy postních peněz.[5] Že byl úhrnný plat

[1] Kniha o povinnost. křesť.

[2] Monum. Germ. paedag. XLVIII.—XLIX.

[3] V řádě vratislavském r. 1570 dí Petr Vincentius: „Dieweil die Stipendia (rozuměj stálé platy učitelské) bei den Schulen ... fast geringe, und derwegen einem jedern, so bei der Schulendienst sich aufenthalten, bis anher und noch gegönnet ist worden, in seiner Privat Stunde Knaben anzunehmen, dass also mancher ein hundert oder zwei aus allen Ordinibus und Classibus bei einander sitzen hat, kleine, grosse mittelmäszig, denen unmöglich ist, in der kurtzen Zeit der Privatstunde allen zugleich mit Repetirung atd. Unrath, weil die Weise und Wege Knaben an sich zu locken mancherlei sind und wie man saget Practica est multiplex, und aber unter den Praeceptoribus mancher sich solcher zu gebrauchen, einer die meisten Knaben, ein ander wenig oder gar keinen hat, des heimlicher Neid, Groll, Hass und Feindschaft unter den Praeceptoribus zu erwachsen pfleget".

[4] Arch. mus. listiny kouřimsk. Roku 1577 uváděje to Kouřimským na paměť, správce Viktorin Sobenický ze Stříbra dí, že se těmi postními penězi poněkud nahrazuje, měl-li správce v „časech (v týdnech) masitých" nějaké zkrácení.

[5] Simeon Polický, správce v Kouřimi, chce roku 1584 10 grošů bílých týdně. To vydá za sedm postních týdnů 140 grošů míš. nebo 2 kopy a 20 grošů. Č. Č. Mus. 1899. č. 29. Listáře Schulzova.

mnohého rektora hluboce pod tímto průměrem, toť snad již zbytečno připomínati.

Za 84 kop správce školní mohl sobě r. 1600 koupiti 42 strychů žita neb 5040 liber chleba, byltě tehda žita strych po 2 kopách, a libra chleba po groši. Za 84 kop mohl rektor pořídíti 1680 liber hovězího masa, platilatě libra po 3 groších. Bylo velmi draho tenkrát.

Přirovnáme-li k dnešním učitelským platům a trhovým cenám, snadno postřehneme, že horší finanční postavení nežli bývalý správce školy partikulárné dnes mají jen ti učitelé na obecné škole, jejichž obce a platy jsou vřaděny do poslední nejnižší třídy dle zemského zákona z r. 1893. Ten učitel, jemuž nyní dávají nedostatečný roční plat pětistový, přibližuje se k starým rektorům nejvíc. Za 500 zl. dnes sic pořídí víc obilí nežli rektor r. 1600 (asi 83 hektolitrů po 6 zl.), také víc chleba koupí, asi nad sedm tisíc liber, počítáme-li za 7 kr. libru; ale masa hovězího koupí méně; kdo ví, zdali 1190 liber staré váhy. Uvážíme-li však, že platí byt nynější učitel, čehož rektor bývalý neplatil, musíme na dokonalejší přirovnanou sáhnouti k učiteli školy obecné, jenž béře aspoň 700 zl. ročně. Ostatní učitelé všickni, všech vyšších [1]) platebních kategorií až do středoškolského řiditele pořídí za své dnešní salarium násobně víc než v XVI. věku rektor. Býval tedy důchod rektorův, i když jsme ho počítali co nejpříznivěji, na svou dobu skrovný. [2])

Výjimkou a nad obyčej lepší plat byl jen tu, kde patronům na tom záleželo získati k škole učitele z ciziny (Rudinger v Ivančicích). Panu Vilému Rožmberskému nabízí se kdys kolem roku 1580 jakýs nejmenovaný doktor medický za učitele. Také není psáno, do které školy. Přijal-li pán požadavky doktorovy, to měl pak ten doktor jakožto správce školní na svou dobu bydlo dosti stkvělé. Nejprv chtěl, aby výživa školní byla pojištěna, bezpečna; bude-li volán k nemocnému, aby směl jíti, neboť professionem medicam chce si zachovati, kollegové prý ho zastanou, ne quid detrimenti respublica scholastica capiat. Salár chce roční 100 kop míš., tolik že sobě jináč snadno vydělá. Chtěl míti byt mimo školu, kde by si složil nádobí medičné. Chtěl akcidencie jako prý měl v předešlé své praefektuře. Šest grošů aby dávali školního platu žáci jednotliví. Toto didaktron rozdělí na tré; sobě nechá šest gr., bakaláři dá dva, sukcentoru jeden. Z každé „vigilie" chtěl 6 grošů z „Votivy" groš, od žaltáře 10 gr., chtěl také rekordace, o ty že se sdělí stejnými díly s kollegy. Na to žádal dříví do pěti světnic (vaporaria). Stravu chtěl s musikanty a se sukcentorem, aby prý viděl, co se dává; bakalář a kantor ať jedí na faře; ale kuchyň chtěl aby vedla jeho

---

[1]) O výpomocných učitelích, kteří mají (dle Hlídky škol. v Nár. List. 1899 č. 34. a dle brožury Pavlíka Hmotné poměry učitelstva, 1900.) dnes 360 zl. a definitivních podučitelích se 400 zl. nemluvíme.

[2]) Monum. Germ. paedag. I. XLIX soudí, že platy učitelské v Němcích dostačovaly, neboť prý se nelišily tuze od kněžských. Soud vrátký.

žena. K tomu prý aby živena byla kuchařka a chlapec na posluhu. Kuchařka aby měla plat zvláštní. K tomu všemu vymiňoval si soudek piva „ad praebendam“, a žádal, aby mu vydáván byl týdenní plat (expense) na nákup k stolu; přidá-li archidiakon něco k stolu muz kantů, že budou vděčni. Ostatně chtěl míti plnou autoritu nad školou i učiteli ostatními, a to tak, kdyby který byl nepolepšitedlný, že ho smí vyhnati. Na konec sliboval všecko dobré „ve jménu svaté Trojice, kteréž čest a sláva in saecula Amen.“ [1])

Tušíme, že Rožmberk tak drahého a bezděčného správce školního nenajal.

Jakož vyloženo, důchody officiálské bývaly na svou dobu skrovny. Uvážlivější konšelé to pociťovali leckdy sami, a proto nacházíš v knihách městských zápisy, že konšelé dali některému učiteli dárek jakožto přídavek. Aby sobě nečinil z dárku pravidlo, neopomenuli opatrní konšelé připsati, že dar dali „z milosti“ nebo z lásky. Takž dali na příklad Kaňkovští r. 1518 rektoru z milosti půl kopy na „lékařství“; [2]) r. 1522 dali rektoru, když se měl pryč bráti na cestu a na kožich půl kopy, a to „z milosti a za jeho věrnou službu“. Prachatičtí r. 1562 dávají z milosti bakaláři a kantorovi „pomoc“ 2 kop; [3]) Stříbrští dvě kopy kantorovi na sukno darují r. 1571. [4]) Nymburští kupují r. 1611 bakaláři na dvé peřiny 9 loket plátna v jarmarce. [5])

Toho způsobu dárky nevalné bylo by lze přivésti odevšad. Někdy obec poskytla učiteli příspěvek ve formě některé výhody. Na příklad, když r. 1442 Tomášek, správce školní v Náchodě, koupil si domek, osvobodili ho konšelé všech platů sousedských; [6]) ba v starší době, kdy byl důchod officiálský pramalý, mohlo se přihoditi, že konšelé dařili učitele i gruntem. Takž na příklad r. 1429 Jindřich, mistr školní v Hoře, jejž tu zovou řiditelem maličkých (rector parvulorum) obdržel od obce zahradu. Vzdal ji, chtěje jeti r. 1432 do Basileje (na koncil), za 10 kop mincmejstrovi Ambroži. [7])

Svůj nevalný důchod některý učitel snažil si všelijakým způsobem zvýšiti, zhojniti. Některou cestu již svrchu poznali jsme. Officiálové nadvýšovali sobě sazby a přetahovali. To bylo nejobyčejnější. Hůře nad to, když officiálové šidili žáky chudé utrhujíce jim z jich skrovného příjmu. Tak na příklad r. 1559 Kutnohorští dali Jiříku, bakaláři u Vysokého, důtku, že už ani žákovstva nemá a, co mu z rathouzu přichází, že si osobuje a mládencům nic ne-

---

[1]) Arch. kruml. I. 3. S. a. 2 b.
[2]) Kniha kaňkovská.
[3]) Počet prachatic. v mus.
[4]) Arch. plzeň. č. 187. 44.
[5]) Arch. nymbursk. Registr. záduš.
[6]) Kn. zápisů I. arch. náchod. Výpis Hrašův.
[7]) Zemsk. arch. Opis z Hory. Orig. v gruntov. knize z r. 1426. Fol. 27.

dává.[1]) Menší div, žalují-li v zlé době pobělohorské r. 1626 v Kolíně žáci do bakaláře svého, že sám ujal obilí, jež po žních vydávalo se ze zámku žákům.[2]) Ale ošklivé to bylo vždy, poněvadž šidil chudý chudšího.

Čestnější výdělek vedlejší leckde byl v tom, že učitelé snažili se obci posluhovati písařením, jakož o tom již svrchu zmínka. Kantor vydělával leckde i jako varhaník. V Lounech měl kustoš Bartoloměj Paskonides roční služby 2 kopy, když ale r. 1593 převzal hru na varhany, přidáno mu čtvrtročně po 3 kopách a od r. 1594 dáváno mu nad to ještě po 15 groších čtvrtletně „na střevíce“.[3]) V Praze u Panny Marie na Louži platí se kantorovi Janovi r. 1571 zvlášť za psaní třiceti kvaternů písní jitřních a nešporních, kvatern po 32 groších.[4]) Vydělávali tedy kantoři i tímto způsobem, sobě ovšem nejpřiměřenějším. Některý kantor své partesy podával darem na všecky strany, aby získal odměnu a polepšil svému chudému měšci.[5])

Některý příspěvek k svému důchodu rektorové nebo jiní schopní officiálové doufali získati tím, že robili k všelikterakým případnostem básně a podávali je radě a bohatším sousedům zajisté na poctu, ale též s nadějí na peníz nebo jinou dobrou vůli. Také dedikovali radám městským svá knižná díla větší a vážnější s tou nadějí, že něco zaplaceno bude. Takž na doklad uvádíme, že mistr Jakub mladší Krupský z Kruprsdorfu, správce v Slaném, r. 1610 poslal nejen své radě, ale i do přespolních mnohých rad městských po koliku exemplářích svého přeloženého Plutarcha.[6]) Tobiáš Lucinus Pardubský, kollega v Čáslavi, r. 1609 urobil verše na obnovu pardubských konšelů, opěval všech dvanáct, jednoho po druhém a podle nich i hejtmana pardubského Jana Gerštorfa. Aby sláva i odměna byla větší, dal verše tisknouti a poslal těm pánům přespolním. Fridrich Kropilius Bělský, správce ve Vys. Mýtě, opěval r. 1610 senát novoměstský.[7])

Tím způsobem bylo by lze dlouho vypisovati učitele literáty a jich plody, které měly k zlepšení chatrného důchodu učitelského přispívati. Jisto, že některá ta práce nepřinesla nic. To zavadila o neštědrý měšec opatrných konšelů nebo i vyšších pánů. Rakovničtí sic dali r. 1599 školnímu správci a poetovi v Olomouci Wolfgangu Greceliovi tři kopy míš. za to, že jim připsal skrze impressí v českých rytmech Scalam spiritualem, ale vzkázali mu, že před-

---

[1]) Z výpisů archivu kutnohorsk. Šimkových.
[2]) Škola a Život. 1881. 59.
[3]) Arch. louns. I. E. 36. Výpis p. Merzův.
[4]) Kn. zádušní v arch. pražs.
[5]) Oučty v Hradci Jindřich. V opisech Tischerových: „Jednou neznámému kantoru, který J. M. pánu nějaké partesy šenkoval, dáno 30 gr.“
[6]) Do Kutné Hory 18 exempl. Arch. zesmk. Opisy z Hory.
[7]) Mus. 52. G. 10.

sevzetí jeho vidí se jim býti zbytečným; prý mu ty peníze posílají v té naději, že je vděčně přijme a sebe i jich odsíláním podobných věcí více zaneprázdňovati nebude.[1]) Tu tedy sic příspěvek, ale snížení při něm.

Vzácný jest případ, že rektor pardubický r. 1538 vydělal si některý groš knihvazačstvím; vázal registra hlavní na radní dům.[2]) Jsou případy, že officiálovi školnímu pomáhala žena. Pravda, řídko který směl se oženiti, ale když se oženil, manželka obyčejně nějakým obchůdkem přičiňovala k zlepšení hospodářství. Za doklad uvádíme rektora školy veselské nad Lužnicí Josefa Wisnera. Ten r. 1576 píše rychtáři soběslavskému, aby uvěřil manželce jeho 4 lokty sukna po 15 groších míš. a aby to sukno po mendicích do Veselí poslal, až prý nejprv obilí vymlátí, zaplatí.[3]) Měla asi paní rektorová veselská krámek jen malý, když jí stačila tato zásilka. Mimochodem z hořejších řádek jsme se též dověděli, nač všeoko hodili se chudí žáci mendici.

To byla proti veselské rektorce Dorota, žena sukcentora Jana v Nymburce, obchodnice znamenitější. Tať zapsána v knize velkokupce pražského v létech 1570—73 na mnohých listech a pokaždé s obchodem nemalým, za sta kop vybírá sobě na úvěr látky a koření, a psáno v knize k její cti obchodnické, že dobře splácela, co jí uvěřeno.[4])

Naproti tomu v Slavkově roku 1599 zakázala městská rada učiteli ženatému, aby vedl živnost a choval dobytek;[5]) v Němcích zakazovali leckde učitelům lékaření a řečňování advokátské na soudech.[6])

Kdo z officiálů nemívali odnikud pomoc na přilepšenou důchodu, těm nezbývalo, nežli prositi radních pánů svého města o zvýšení platů a podpory. Některý uměl prositi důtklivě. Správce školní Šimon Andreae (Ondřejův) Polický, chtěje podporu na dosažení bakalářství, psal r. 1583 konšelům kouřimským: „Jestliže ti lidé, kteří hmotné práce vedou k dobrému časnému obci, lépěji zde v této obci jsou opatřeni nežli správcové školní: nad to vejše mnohem lépěji by měli opatřeni býti správcové školní, kteříž vyučují v školách mládež, z kterých potomně nejináč než jako z koně trojanského pocházejí mužové hodní a k správám církví a obce způsobní.“[7])

Tomáš Dentulus Německobrodský, správce v témž městě Kouřimi, žádaje o zlepšení platu r. 1577 naříká, že žáci nechtějí choditi

---

[1]) Arch. rakovnic. Kopiál z r. 1584.
[2]) Museum zemské. Archiv. Počty pardubick. I.
[3]) Arch. mus. Listin. Veselí n Luž.
[4]) Arch. pražs. kn. 271. Fol. 137, 162, 176 a j.
[5]) Horčičk. Lateinschul. Schlaggenwald. 19.
[6]) Saský řád z r. 1580. Vormbaum. Die evang. Schulordngen. I. 253.
[7]) Arch. musej. Listin. z Kouřimi.

po rekordacích, děkan, pan otec milý, prý rád by pomohl, nemůže a tudy že se žadatel bojí, aby „otrhajíc se snad potom bosý choditi nemusel“.

Jiný správce tamtéž Viktorin Sobenický (Sobenyvský) ze Stříbra r. 1577 špičatě vzkazuje radě městské, že nemají učitelé tady odměny dostatečné, „ač vědí, že od pána Boha v onom budoucím světě odplata bude“. [1])

Neměl-li učitel naděje, že z městské rady vyprosí sobě polepšení hmotné, chopil se rázného prostředku toho, že dal výpověď, oznamuje upřímně, proč tu nechce a nemůže déle býti. V školském listáři kutnohorském [2]) první listina z roku asi 1520 jest taková odůvodněná výpověď. Nejmenovaný rektor vzkazuje, že měl léta minulého platy, jako říkají accidenci, pro řídkost a málost pacholat dosti špatné a churavé, neb rekordací (a ten jest nejjistší důchod) prý béře nejvíc 3 groše. Na ten peníz musí se chovati dost skrovně, aby prý k tomu něco na útratu nepřiložil. Zimní platy jakž takž prý mohou státi až na to, že učitelé jistě mnohdykrát louskali zimu a ještě často ji polouskají pro nedostatek dříví a nevýtopnost světnice. Je tu také málo žáků a jsou nezdárná čeládka školní, kterou zde pokusil býti mnohem nenavedenější než jinde míval. By mohl při tom letním platu, kterýž skoro s kantorem rovný béře, a druhdy on víc vezme, zůstati, snad by svůj úmysl změnil a zůstal; ale nemůže prý zůstati a nechce tu co kůl osaměti. Na konec prosí o dříví; od nového léta vždy prý se o ně tuze nuzují; když se zvoníkovi rozkáže, aby dříví z fary dal, tehdy ho co na lžičku odměřuje a „dosti se prve pro ně nazvihře, než dá“. Tedy nedostatečný plat a zima vyháněly rektora od sv. Barbory. Na tu zimu kladl důraz větší, neboť v samý konec ještě jednou oznamuje, že neví, trpěl-li jest kde tak často a čistě zimu jako zde.

Když v téže Kutné Hoře r. 1576 žádán byl Jan Rosacius Sušický, licenciát a bakalář u Vysokého kostela, aby uvedl příčiny, proč chce Horu opustiti, udal krátce několik příčin, z nichž jedna ta, že stans je malý a nemá nač pohodlí sobě učiniti, a druhá, že žáci u něho držeti se nechtí pro koledy a špatné vychování (t. j. ztravu). [3])

Někdy se stalo, že vida nouzi učitelskou, farář sám prosil u městské rady. Taková prosba některá divně osvětluje blahobyt učitelský. Takž na příklad r. 1577 kněz Vaněk Dačický, děkan kouřimský, prosí za kantora, prý nemá za své práce septimany (t. j. sobbotales) a že „musí po chvíli nah a bos choditi“. [4])

---

[1]) Všecky ty doklady v arch. mus. Listin. kouř.
[2]) Vydání Nováčkova str. 1.
[3]) Z výpisů arch. kutnoh. od Šimka.
[4]) Arch. mus. Kouřim.

Na prosby učitelské a jiných orodovníků konšelé úhrnem souzeno dávali, ale pomálu. Trvalo to, jakož patrno z hořejšího líčení, léta, než platy polepšili. Druhdy na petici učitelskou i stručně a odmítavě odpovídali. Jako na příklad osadní týnští r. 1602. [1]) Písař toho záduši zapsal lakonicky: „Žádá pan mistr (byl to mistr Ondřej Marchio Žďárský), aby mu kvartálu přilepšeno bylo, té žádosti jsou nepovolili, nýbrž při starobylém kvartále zůstaviti ráčili."

Někdy k zvýšení a upravení platů přičinil strach ze zlé pověsti; konšelé báli se, že by město jich, stran platů jsouc rozneseno, nedostalo dobrých učitelů. Takž r. 1577 Kutnohorští usnesli se napraviti opatření učitelův i žáků, neboť by školy stran opatření v Praze i jinde široce rozneseny byly; nechť se tedy něco stane, aby bakalář i s žákovstvem přespolním expensí nějakou lepší, kteroužby se snázeji bez nouzikání v těch školách zdrželi, opatřeni byli, aby dítkám horským, kteréž nic nejsou jiného, než semeno církve boží a obce, tím posluhovati a je vyučovati mohli. [2])

Časem nadvýšen plat, když viděli konšelé patrný a valný zdar officiálů ve školské práci. Takž vypravuje se, že Litoměřičtí r. 1558 rozmnožili důchod učiteli Mikuláši Leukopetrovi Caesareovi, že dobře učil mathematice. [3]) Druhdy a někde nadvýšili platu konšelé z vlastního pohnutí nad nuzností učitelskou. Tak učinili Domažličtí na počátku XVII. věku. Přidali kterémus rektorovi 4 kopy, uznavše, že si ani šatů chodicích, beze vší nádhernosti sprostných, zjednati nemůže; již prý ze svého patrimonium musí se na sebe starati; přidali mu aspoň místo koled jednak, aby svého povolání byl pilnější, jednak aby s jinými officiály co do platu nebyl srovnán, neboť oni „od privátníků" (za privát) užívají jistšího a většího platu než bakalář. [4]) V Praze sousedé záduší sv. Martina dali kantoru Janovi Načeradskému r. 1622 kvartálu 1 kopu a vidouce, „že má na sobě špatny šaty a na nohách kusa střeví, vedle žádostivé cedulky" (t. j. prosil) přidali mu 30 grošů. [5])

Učitelé takového vzezření, jako tu ten Načeradský, vždy se vyskytovali. A nejen u nás. Takoví to asi byli, kteří vnukli humanistovi Erasmovi ono povšechné rčení, že učitelé jsou hladovití a ušpinění, [6]) aniž jest bez příčiny a bezvýznamno, že u nás nadáváno učitelům žebrákův. [7])

---

[1]) Arch. pražs. kn. záduš. týns. lit. k. fol. 85.

[2]) Z výpisů archiv. kutn. od Šimka.

[3]) Jireček. Rukovět. I. 449.

[4]) Kn. snesení v Domažlic z r. 1581. Fol. 49. Tu by správci tedy privát nepříslušel.

[5]) Kniha záduš. sv. Martin. v arch. pražs.

[6]) Chvála bláznovství. Přel. Řehoř Hrubý. z Jelení. Rukop. univ. knih. Fol. 166.

[7]) Horčička. Die Lateinschule in Schlaggenwald. 9.

S nouzí učitelskou souvisí, že některý officiál vybral si svoje kvartální platy zálohami napřed. Takž na doklad zapsáno v záduší panny Marie na Louži v Praze r. 1608, že učitel Daniel Lounský vybral svůj plat již o sv. Jiří, tedy že zůstává mu teď nulla „O". K té nicce vtipný písař přidělal uši asi ne bez posmíšku. Však pod tím již zase psal: „Danielovi ze školy půjčeno na svatojirský kvartál nastávající" 7 kop. [1])

Konečně uvésti jest, že mnozí učitelé, aby si pomohli z okamžité nouze, užívali jalového prostředku toho, že dělali dluhy: některý i šaty se sebe prodával. Však roku 1613 se fakulta filosofická urazila, když kollegovi u sv. Martina, Václavu Šleminiovi Čáslavskému nějaký věřitel sebral kalhoty a prodával je na jarmarce. To přec pokládáno za ostudu, a Šleminiovi uloženo, aby se očistil nebo aby ze školy se hnul. [2])

Nebylo-li bydlo officiálské po stránce důchodu celkem utěšené, tím větší nepřístojnost ano tvrdost, jestliže se učitelům nevalné platy zadržovaly. Nedobře se dojímá list upomínací, jejž r. 1565 správce školy plzeňské, Adam Sedecius, zasílá radě městské. „Poněvadž již čas sv. Havla jest pominul, za to prosím, že pánům ouředníkům poručiti ráčíte, aby mi peníze vydány byly, neb mám dnes konečně, več jsem se vzdlužil, voplatiti; té naděje jsem, že tak učiniti ráčíte" [3]) — V Mladé Boleslavi připomínají se i sobotales „zasedělé". [4]) Roku 1605 nucen sám rektor universitní Bacháček psáti Kaplíři ze Sulevic, aby přinutil konšely Milčíně, by dle slibu dávali učiteli Adamovi Mirovskému půl kopy týdně; prý nedávají, a on sobě velice stýská. Vlastní otec učitelův nesl rektorské psaní Kaplíři, aby ho pohnul. [5])

Ostatně slušno pravdě dáti svědectví, že zadržování učitelských platů spíš najdeš při urozených, nežli při měšťanech. Ovšem byli to jen urozenci nižšího řádu. Takž na příklad nuceni jsou roku 1599 Novoměštští psáti paní Maruši Mošaurové z Harasova a na Dobřejovicích a Popovicích, aby zaplatila Pacheovi Lorencovi za službu praeceptorskou, o kterouž často již byla upomínána. [6]) Rektor universitní nucen r. 1619 psáti urozenému panu Krištofu Bettenglovi z Nayenperku na Rychnově a Borohrádku, aby zaplatil zadržalou půlletní stanc bakaláři Matěji Karbanovi. [7])

---

[1]) Kn. záduší panny Marie na Louži v arch. pražs.

[2]) Dvorský. Paměti. č. 709.

[3]) Arch. plzeň. kn. protokol. konšel. č. 19.

[4]) Bareš. Děje mladob. škol. 10.

[5]) Dvorský. Paměti. č. 337.

[6]) Arch. pražs. č. 408. 157.

[7]) Arch. univ. č. A. 14. a. 412.

Podobných příkladů víc. A přec plat praeceptorů panských nebýval stkvělý! Panu Beřkovi Dohalskému z Dohalic r. 1607 mistr Bacháček prosebně vzkazuje, že plat, který pán dává praeceptoru, nestačí mu nikterak na šaty a obuv. [1])

Na konec nutno oznámiti, že všickni všudy officiálové školní nebyli chudina ubohá. O zámožných položíme doleji na svém místě. Ale vysvítá z této kapitoly, že z důchodů školních nebohatěli.

---

[1]) Dvorský. Paměti. č. 434. V Němcích nepatrně malé platy mívali praeceptorové i v rodině brandeburských Hohenzollerů. R. 1498 markrabě Fridrich dával za vychování svých synů 10 zlatých ročně a kabát. Anzeiger f. Kund. d. deut. Vorzeit. 1869. 268.

VII.

Stůl officiálů.

Officiálové mívali stravu na faře. Byl to obyčejně jen oběd; večeře [1]) ne všude a ne v každý den. Někde byl to také jen oběd nedělský a sváteční, ve všední dny nic. [2]) Tu stravu nutno přičísti také k důchodům.

Zvyk stolu farského vznikl officiálům z nejprvnějších dob života školního. Učitelé byli povinni sloužiti kostelu zpěvem, a proto je farář živil. Povinnost vzájemná to byla a tak obecně platná, že o ní v nejstarších pramenech historických málo kdy se děje zmínka, neboť, že farář má dávati stravu officiálům neb aspoň přednímu z nich nebo jen kantorovi, to rozumělo se samo, ta povinnost jakoby s farou byla nerozlučně a ode vždy spojena. Tak aspoň si vykládáme, že farářové, pronajímajíce v staré době předhusitské svoje fary, o stravování učitelově zvlášť neuvádějí. Do smluv o faru zapisují i sklo v oknech, [3]) ale o stravě učitelské nic.

Spíš zmínku najdeš v některé knize erekční. Na příklad o faráři v Blatné roku 1412 zřejmě psáno, že povinen živiti dva kněze a třetího „rektora školního nebo klerika. [4]) V listě, jimž zakládá r. 1349 Arnošt arcibiskup děkanství v Litoměřicích, psáno zřejmě, že děkan povinen správci školnímu u sv. Štěpána ročně dávati 5 kop grošů a platiti stravu (expensas). Také ve fundaci, kterou r. 1384 Petr a Jan z Rožmberka učinili v Bavorově, připomíná se, že kantor má míti vychování na faře. [5]) Aby nebylo sporu nebo

---

[1]) R. 1589 stěžují si konšelé prachatičtí do faráře Jakuba, že ve středu a v sobotu ujímá officiálům večeři. Arch. zemsk. Kop. prachat. 1590. 606. Proti tomu zase roku 1598 stížně naříká farář v Kostelci n. L. arcibiskupovi (Zbyňkovi), že officiálové proti starobylému pořádku chtějí večeři v pondělí, v středu a pátek. Arch. zems. Opis z arcib.

[2]) Na př. v Bystrém u Svojanova. Arch. zem. Opisy z arcib. 1620.

[3]) Tadra. Soud. akta. IV. 332.

[4]) Erect. XIII. 199.

[5]) Dvorský. Paměti. Str. 423. 519.

zapomenutí, r. 1457 sobě měšťané v Ivančicích do městské knihy zapsali, že farář jest právem povinen (jure debet) chovati učitele řídicího u stolu a prebendu posílati do školy sukcentoru. [1]) Než i to všecko jsou zmínky ze starších dob vzácné.

Také na druhou stranu vzácný jest ze starší doby případ, že učitel opsal si povinnost farářskou do městské knihy. Učinil to Jan Bebtan, notarius a rektor školy v Horažďovicích roku 1440. Opsal provisí školskou ze starého registra se svolením plebána Jana u přítomnosti kazatele horažďovského Petra a jiného kněze Zikmunda ze Strakonic. Seznam s obšírností uvádí, že v jednotlivých dnech dáti jest škole čtyři chleby a po dvou pintách piva k obědu a k večeři; o svátku Vzkříšení, o sv. Duše, Narození Páně, o Nanebevzetí, o posvícení dáti jest výslužku (fercula) k obědu a k večeři po tři dni, osm chlebů a 3 pinty piva k obědu, tolikéž chlebů a 2 pinty k večeři, a nad to vše groš na lázeň a dva groše svátečného platu (festivales); o svátcích Nanebevstoupení, Božího těla, sv. Jana Křtitele, Narození Panny po groši za lázeň a výslužku s pivem a chlebem jako prve; o vigilii vánoční, velikonoční a svatodušní výslužky, chleby a pivo stejně jako svrchu, ale již ne po groši; za to o svátek sv. Petra, patrona chrámového, bylo dáti jídlo sváteční a k tomu groš za lázeň a groš platu svátečného; stejně tak v den Všech Svatých, Očišťování a Zvěstování Panny; k obyčejnému jídlu v den sv. Trojice, o Třech králích a v kterýkoli svátek apoštolů bylo přidati po 1 groši festivales. Při této rozmanitosti ani se nedivíme učiteli, že si pořizuje opis, aby věděl, kdy čeho žádati. [2])

V XVI. věku čítáš častěji, že konšelé se o farářovu povinnost učitelského stravování smlouvají, zvlášť když zřizovali novou faru nebo když zvyšovali faráři platy; jindy, přijímajíce nového faráře, prostě mu oznamovali onu povinnost. Za příklad první případnosti poslouží smlouvání v Novém Městě Hradišti nad Methují (založ. 1501). Do r. 1530 živila učitele obec. Roku toho rada učinila s knězem Ondřejem Kouřimským dohodnutí, aby správce na stravu přijal, ukazujíc mu na příklady v městech okolních a také k tomu, že by správce při skrovném platu svém od obce spolu s mládenci se nemohl „sustentirovati". I přistoupil, když mu přiřčen desátek, kněz na to, zavázal sebe i své budoucí nástupce k té povinnosti stravovatelské s tím doložením, kdyby on nebo který jeho nástupce ze slušných příčin správce na stravě míti nechtěl, že zříká se desátku $5\frac{1}{2}$ korce žita a $5\frac{1}{2}$ korce ovsa ve vsi Přibyslavi. Při té smlouvě byl správce Jan Gregorius, starší a všecka obec, a to společné snesení a nařízení, aby na časy věčné byl, utvrzeno knihami městskými. [3])

[1]) Z knihy Ivanč. Vypsal a půjčil dr. Jan Novák.

[2]) Arch. horažďov. Lib. memorab. ab ann. 1454. Fol. 210. Otec toho učitele a městského písaře byl švec in Majori civit. Pragensi.

[3]) Dvorský. Paměti str. 280.

Desátek, za který farář byl povinen učitele stravovati, připomíná se také v jiných obcích v Čechách i na Moravě. [1]) Za chudoby kněžské a pak zvláště v dobách velikého různověrstva v Čechách nelze se diviti, že nejeden farář hleděl se nemilé povinnosti zbaviti. Takž r. 1572 kněz Pavel Juvenis Písecký, děkan na Mělníce, oznamoval konšelům, že nebude stravovati kantora s bakalářem, anif jsou nepokojni. [2]) R. 1589 i sama konsistoř pod obojí dala slanskému a velvarskému děkanovi za právo, že nemusí officiálů živiti. O Velvarských psala Rožmberkovi, že nedávají děkanovi než pivo a proto není povinen na desátek cizopanský jim „žáky" chovati, neboť „žáci" (rozuměj učitelé) pracují-li s dětmi velvarskými, plat za to berou, a děkan ne z povinnosti, ale z lásky chce-li je míti u stolu, při své vůli to má. [3]) Táž konsistoř psala císaři žalujíc, že Slanští nutí děkana k onomu stravování officiálskému, fara prý je pro kněze, škola pro žáky a officiály, kněz jim ničím není povinen, ať prý mají officiálové obědy po řadě u sousedů, jako jest to v jiných zemích (však v jiných zemích měli stravu také na faře); [4]) stravování na faře byl prý dobrovolný zvyk, dokud kněží mívali hojnost; farářové zvali učitele, však jen z lásky a že se snášeli u víře; u sv. Jindřicha nejdřív tak se stalo. [5])

Že by byl farář svatojindřišský prvý zval učitele k stolu, bude domněnka, která nepraví ani, kdy se ten začátek stravování farského stal; že by faráři učitele živili z lásky, je nepravda. Byla to povinnost, a vrchnosti kde která kněze vzpírajícího se uháněly a doháněly k nápravě. Když na příklad děkan čáslavský roku 1564 vypověděl officiály od stolu, tvrdě, že nemá sám co jísti, žalovali konšelé se vším důrazem a hned u arcibiskupa. [6]) Přeloučtí r. 1613 hněvali se na faráře Kašpara Vlaverina, že vzpíral se živiti officiály, a oni nuceni byli na škodu záduší stravovati je sami. Nejprv žalovali u hejtmana pardubického Jana Gerštorfa z Gerštorfu a pak faráře vypovídali z obce. [7]) R. 1578 rada prachatická psala děkanu Václavovi Dvorskému, když byl učiteli Viktorinu Vodičkovi faru zapověděl, že se na tom hrubě mýlí, má-li za to, že stravou není učiteli povinen, lečby tomu artikuli v smlouvě učiněné strany officiálů školních naopak rozuměl. [8])

---

[1]) Ve Volyni dle zprávy arc. archivu z r. 1564 byl tím farář povinen za vesnické roční platy 19 kop. V Jimramově r. 1608 nařídil Jan Dubský z Třebomyslic vzpírajícímu se faráři, aby dával učiteli 6 tolarů ročně na stravu z desátků, které béře. Still. Paměti Jimramova. 20.

[2]) Děkans kniha. VI. 225. Zanastilovy zápisy.

[3]) Arch. zemsk. Opisy z arcibisk.

[4]) Histor de gentibus septentrionalib. autore Olao Magno Gotho archiepis. Upsal. 1555 532.

[5]) Borový. Medek. Doplňky. 186. Dvorský. Paměti o škol. 444.

[6]) Arch. zemsk. Opisy z arcib.

[7]) Tamž.

[8]) Dvorský. Paměti. Str. 205.

Jindy zase obrací se universitní rektor r. 1614 na defensory s žalobou, že farář v Brandýse nad Labem Václav Linhart Metelka nechce trpěti officiálů, od universí konfirmovaných, na škole a ovšem také ne u stola;[1]) Metelka žaluje u arcibiskupa, že obec brandýsská mu z 80 kop míšeňských polovici odňala, poněvadž prý nechce živiti kacířských officiálů; do toho se vkládá arcibiskup a žaluje, kde může.[2]) A před tím r. 1610 naopak sama konsistoř jest proti faráři Martinu Krausovi v Lomnici nad Popelkou, že rok nedával rektoru stravy.[3])

Konečně budiž uveden spor o stravu i z katolické Plzně. Městská rada plzeňská r. 1601 žaluje arcibiskupu Zbyňkovi, že se prelát arciděkan Pavel Pistorius z Lucka vzpírá při svém stole opatrovati officiály. Plzňané psali, že vždy prve bývali učitelé u stola na konec ten, aby takoví mládenci svobodní a umění literního studiosi v takové společnosti s poctivým kněžstvem zůstávající k kněžství tím chtivěji úmysl svůj oddávali; loni prý officiálové, jsouce ženati, stolili raději doma, a Plzňané poznali v skutku, že odloučením jich od stolu prelátského mnohé nezpůsoby povstaly; stran letošních officiálů svobodných Plzňané prý žádali, aby je prelát zase přijal k stravě, ale nechce. Na konec Plzňané prosí arcibiskupa, aby ho donutil, ne li, že toho arciděkana nebudou chtíti a že mu vypovědí.[4]) Zdá se, že lakomý Pistorius nepovolil; rok potom (1602) odešel z Plzně na děkanství karlštejnské.[5])

Jakožto výjimku z obyčejného stolu farářského nutno uvésti, že učitelé bývali leckde živeni též na zámcích u vrchnosti urozené. Na příklad v Pardubicích, pokud náležely Pernštejnům, vydáváno jídlo a pití bakaláři a kantorovi nikoli od faráře než ze zámku. Říkali tomu praebenda. R. 1547 zapsáno v městských počtech pardubských, že vydáno rektoru na stravu 4 kopy 24 grošů (měsíčně po 48 groších) podle svolení obecního, „dokudž se z zámku prebenda do školy nedávala“, ale již zase se dává.[6]) Za vlády vrchnosti císařské v Pardubicích svalena zámecká prebenda na bedra obce; něco jíst dáváno ze zámku toliko kumpánům a jiným žákům, ale učitelům nikoli. R. 1560 obec chtěla, aby bakalář s kantorem místo zámecké probendy spokojili se za devět měsíců stravy půldvanáctou kopou grošů míš.[7]) Roku následujícího (1561) Pardubičtí vydali oběma učitelům za 15 měsíců 22 kop; na měsíc po kopě a 22 groších.[8]) Tím penízem tedy ceněna v Pardubicích strava dvou officiálův.

---

[1]) Acta rectorat. v arch. zemsk. fol. 51.
[2]) Arch. zemsk. Opisy z arcib
[3]) Fučík. Časop. přát Starož. VII 16.
[4]) Arch. mus. Plzeň. 1601. Arch. zemsk. Opisy z arcib. Recepta 1601.
[5]) Č. Č. Mus. 1899. 144. Nováček.
[6]) Mus. Rukop. Počet. pardub I. 9.
[7]) Tamž.
[8]) Počet pardub. II. 10.

Vzkládajíc povinnost živiti jednoho nebo víc officiálů na faráře, obec nemohla než pamatovati na to přiměřeným služným kněžským. V jiné knize uvedli jsme kolik stancí farářských s povinností officiálského stolu, [1]) zde za příklad postačiž nejprv stance táborská z půlky XVI. věku. Kdys po r. 1549 farář s obcí měl o důchod nesnázku. Oldřich Španovský z Lisova a Jarohněv Sádlo z Vraženého věc srovnali tak, že farář dostane 65 k. grošů českých ročně; k tomu 20 strychů žita a 50 sáhů dříví. Na ten důchod farář zavázal se k stravě míti kaplana, bakaláře a kantora. [2])

Poučno, kterak se Lounští r. 1598 smluvili se svým děkanem Jeremiášem Denhortem o stravu officiálskou. Před tím živil jen kantora, začež brával pololetně po 5 kopách. Od roku právě řečeného měl živiti officiály tři. Děkan bral na hotovosti 30 kop; [3]) k společnému stolu s pány officiály dvěma děkan měl dostávati týdenní expense po 2 kopách a na ryby 15 grošů, na koření do roka 8 kop, na máslo tolik též, o masopustě vepře krmného, ale na ten způsob, aby maso i sádlo nikam jinam než k stolu pana děkana a pánův officiálů školních se neobracelo. Na půst děkan měl dostávati k společnému stolu za štiku 2 kopy; při Vánocích húsci nebo koláč, osm slepic, kapra, štiku, nebo místo štiky dva kapry, jakž se toho kterého roku v tom nerybném kraji může objednati. Mimo to všecko měl právo na chléb režný, pokud potřeba, i bílý, a na pivo bílé (ale nedí se kolik). Vína Lounští určili k děkanskému stolu pintu týdně. Dříví, soli, sádla měl bráti s potřebu. Vaření stolní [4]) (mimo vejce, kteráž se pojímala do peněžité expense) měl s vědomím děkanovým kupovati zvoník a týdně z toho počet konati. Na třetího officiála nebo kantora přidáno děkanovi do roka ještě 10 kop expense, jako bývalo dřív. Roku 1611 změněn děkanovi plat na vychování tří officiálů. Od té doby dostával týdně 6 kop; k tomu dříví, sůl, vepře, víno jako prve; piva měl určeno půl věrtele z obecní várky nebo kopu grošů za ně. O kuchyňských potřebách přičiněno v nové smlouvě napomenutí, že se toho propouští tolik, kolik „v slušné mírnosti rozšafně a bez zbytečného zmaření se spotřebovati může“. [5]) A na této expensí zůstalo do časů bělohorských.

Domažlický děkan měl koncem XVI. věku k stolu svému mimo užitek z dědiny krmného vepře, 33 kbelů obilí a hrachu, (a tři kbele na vychování vepře), s jeden slad ječmene, 28 věrtel piva,

---

[1]) V Životě církevním. 546 a násl.

[2]) Arch. místodrž. T. $^{2}/_{4}$. Opis v zemsk. Tábor. 1549 cc.

[3]) Merz z archiv. lounsk. v Učit. Novin. 1885. 350. O kantoru v rukop. arch. loun. I. E. 36. r. 1586

[4]) Dle zevrubných oučtů byla to jablka, mrkev, máslo, syrečky, okurky, smetana, preclíky, řeřicha, salát, zelí, cibule, pohanka, kroupy a j. R. 1571 za týden jeden vydalo to drobné vaření 58 grošů 4 denáry. Merz. Tamž. Z knihy arch. loun. I. E. 36.

[5]) Arch. lounsk. I. E. 37. Výpis p. Merzův.

tři prostice soli, tůnku zelí, smetany a mléka 12 žejdlíků v témdni, kámen loje, čtyři rybníky, zahradu pro domácí potřeby. Kromě toho brával platy od Chodů, některý desátek ze vsí, městu poddaných, za koledu a místo sýrů některou kopu, též něco z dědin. R. 1621 nadvýšili mu expense na dva officiály 2 kopy míš. týdně. Toť nad sto kop ročně.[1])

Naproti tomu prelát a arciděkan v Horšově Týně málo penězitého příspěvku míval na vyživení kantora. Jen 2 kopy v rok. Prelát Ondřej Pěšín po kolik let o ten příspěvek se nehlásil (to o něm nevěděl) a když r. 1578 chtěl na obci 14 kop, poněvadž prý hodnověrné osoby za zlé mu měly, že takovou pomůcku, ač jistě malou, téměř do sedmi let zanedbati směl, obec mu nedala nic.[2])

Nebylo-li některý čas faráře, nebo upíral-li kněz učiteli stůl, to arci připadlo obci, aby si učitele živila. Na Kaňku konšelé platí roku 1530 kantoru 12 grošů za dvě neděle, „že jemu nedal stravy farář“.[3]) Tu páčí se celoroční strava kantorova na 5 kop 18 grošů (bezpochyby míšeňských). Osada Panny Marie na Louži v Praze platila r. 1555 rektoru na expensi, „když jsme faráře neměli,“ 14 grošů na týden.[4]) To by vydalo půl třinácté kopy v rok. Bakalář u sv. Mikuláše v Starém městě Pražském, nemaje (jako bezpochyby většina učitelů pražských)[5]) stravy farské, brával expense r. 1593 týdně 12 grošů (zvoník 7), a to grošů bílých, což vydá 24 grošů míšeňských;[6]) tu by byla konec století bakalářova strava v 21 kopách ročně. Officiálům u sv. Václava na Zderaze všem dohromady (víc než dva sotva byli) dána r. 1604 týdenní expensí kopa, což by za rok vydalo nad 50 kop.[7])

V Sezemicích r. 1601 usnesli se, když by kněze bytně na faře neměli, že rektor vezme expense za celý rok 8 kop míšeňských[8]). Tu tedy odbývali správce školního z míry lacino; o čtyři kopy laciněji nežli v Praze u sv. Mikuláše prostého zvoníka. Naproti tomu, když se v Lounech mistr Bernard, rektor školní, rozhněvav se s děkanem kterýs rok konec století XVI., stravoval v hospodě mimo děkanství, páni musili za něho týdně dáti 40 grošů, což by v rok vydalo 35 kop! V tom případě dobře chápeme, že ho za tři týdny dostali k stolu farskému zase, aby tolik neutráceli.

Z toho, co dosud vyloženo, lze soud ti, že někde dávána faráři pro stůl officiálský náhrada slušná, jinde snažili se odbýti věc la-

---

[1]) Kniha snesení v Domažl. 1581.
[2]) Memoriál týnský fol. 39. Arch. pražs.
[3]) Kniha kaňkovská.
[4]) Arch pražs. Zádušní kniha Pann. Mar. na Louži.
[5]) Tomek DP. IX. 249 praví, že v Praze neví o tom, ač mohlo v některých farách býti.
[6]) Manuál osady mikuláš. v arch. pražs. fol. 219.
[7]) Rukop. univ. knihov. 17. E. 23. Manuál sv. Václ.
[8]) Pardubic. počet v mus. zemsk. č. III. fol. 33.

cině, konečně i to vysvítá, že učitelské stravování mimo farní dům mohlo pokladnici městskou stížiti daleko prudčeji nežli obyčejný stůl farský, z kteréž příčiny měšťané toto břemeno strávnické raději na faráře vzkládali. Přimyslíme-li si k tomu všemu povahy tehdejších kněží, kteří se svými manželkami z chudoby své spíše bývali nakloněni k lakomstvu nežli k štědrosti, snadno pochopíme ony mnohé žaloby učitelské, že stůl farský byl nedostatečný, tenký, zlý.

Těch stížností jest zapsáno množství neobyčejné. Konšelé přečasto nuceni bývali vyjednávati, srovnávati, napravovati. Takž na příklad r. 1554 Mělničtí píší svému děkanovi Janu Manětínskému, kterak již několikrát rektor s kantorem vznášeli do radního domu stížnost do něho, že jim na jídle a pití ujmu velikou činí a stravu tenkou a k tomu ještě nevelmi pěkně připravenou dává; prý tomu shovívali, nadějíce se, že děkan raději sám od sebe to poopraví, ale toho se nestalo; správce školní prý zase stížnost klade pravě, že na takové stravě a na tak malém trunku piva s kantorem přestati nemohou, prý utekou. Na konec listu Mělničané svému děkanu hrozí, pak ho prosí a napomínají, aby šetřil chudé obce, těžko by bylo, kdyby měli jiné officiály jednati a fůry pro ně posílati.[1])

Rektor školy vysokokostelské v Hoře, Jan Rosacius, r. 1576 opouštěje školu za první příčinu uvedl, že často není zdráv a neví, zdali to z povětří či ze stravy ničemné a nestravné.[2])

Velmi mnoho nahádal se děkan v Poličce kněz Oupický (od r. 1588) se svými stolovníky školskými. Měl na stravu bakalářskou 20 kop, ale již hned s prvním bakalářem, jejž tu zastihl, s Gelpachem byl boj o stůl. Gelpach žaluje, že děkan k obědu na něho nezvoní, za tři neděle že mu expense nedal. K tomu děkan v odvetu vzkázal, že ho ožralého po hospodách hledati nebude, že ho vůbec na faru nechce, neboť kleje jeho pokrmům a jsa nepřítel kněžský nadává mu lotrů a vokurkův. Gelpach k tomu zase odpovídal, že děkana Oupického po vší České zemi znají, a byť měl všecko benátské mýdlo, tehdy že s sebe to nesmyje.[3])

Jiný rektor poličský Václav Kutinius Vodňanský (r. 1588) do téhož děkana žaloval, že ho po celé čtvrtletí na expensí nechová, když před tím přes pole jel, ani obědu ani večeře učiteli nezanechával, ostatně k stolu děkanovu že ani nechce pro knězovu neslýchanou nemoc, druhdy po polévce že se rozstonal, a děkan že do piva lije vodu. Konšelé tedy rovnali zase. Oupický zprvu nechtěl jich rovnání uznati, prý „žáky“ soudí v kolleji, a kněze soudí konsistoř; bakaláře nechce pro jeho „krobiánské“ mravy, konšelé že mu vůbec

[1]) Arch. mělnick. Kopiál č. 11. fol. 49.
[2]) Šimek. Kutnoh. příčinky v Arch. Pam. XVI. 149. Nováček. Listář škol. kutn. XI.
[3]) Adámek. Beseda Učit. X. 447.

nadržují a že snáz přijdou k pěti bakalářům než k jednomu hodnému knězi. Naposled chtěl bakaláři dávati týdenní expense ort (15 grošů), rada chtěla, aby mu dával víc. [1]) Nevíme, jak se shodli.

Officiálové v Ledči Tobiáš Pisecius Královéhradecký, správce, a Šimon Doubravius, kantor, žalují r. 1606 až do university, že děkan Fabricius jim dával stravu chatrnou, půl léta toliko sýrnou polévku, kaši, slévané pivo, co sobě k pití nočnímu přichystal, a plesnivý chléb. Chodívali prý lačnější od stolu než ke stolu a vidouce, že se pan děkan nepolepšuje, na faru k stravě druhého půl léta nechodí a tudíž prosí, aby se jim dostalo peněžité náhrady. I to je bolelo, že s nimi nejídal, jich se štítě, jakoby nebyli hodni s ním jísti. [2]) Až příliš zhusta žalováno do konsistoře stran nezdárné stravy. Děkan Mělnický, Jiří Mládežka, r. 1575 dostal se tam, ale popřel, že by byla jeho strava zlá, prý ji dává podle způsobu kollejí, far a vyměření pánův. [3]) Před tím r. 1564 došla konsistoře i ta žaloba, že u kněze od sv. Michala v Praze bába omastila učitelům nějakým olejem tak nezdárně, že „by na ulici řítiti mohl.“ [4])

Pověstný byl co do stravy v Kolíně děkan Kubín (1611—1616); živil učitele špatně, a když stravou zhrzeli, vyháněl je; majíce jíti na školu, mládenci v Praze prý ptávali se rektora universitního, není-li na té štaci kněz takový jako děkan v Kolíně. [5])

Aby nezůstala všecka vina při farářích, nutno dle pravdy oznámiti, že učitelé také nebývali spokojeni, když byli na jiné stravě než na farářově. Na příklad r. 1543 nebylo u sv. Barbory v Hoře faráře; učitelům tedy zjednán stůl u zvoníka Jiříka; ten, aby se zachoval, nakoupil věcí všelikterakých a dal vařiti. Ale nepochodil. Utekli mu od stolu, a byly z toho žaloby a spory. Zvoník tvrdil, že učitelé rozkoše hledají, kuřata a ptáčky jísti žádajíce; proti tomu učitelé bránili se, že jim takových krmí nikdy nekoupil, a oni že pod ním, vyšší pod nižším, nebudou; nechť prý se jim dají peníze, kolik na koho přijde dáti, kuchařka že jim strojiti bude. Konšelé mrzutě domluvivše učitelům, že není paměti, aby kdy v tomto místě podobná rozepře byla pro potravu, rozhodli, aby officiálové, dostanouce 16 grošů českých v témdni, jednávali sobě stravu sami, kde chtějí — ale kuchařky že nebude potřebí, ta aby byla vybyta; také aby zaplatili, co potřeb zvoník k jich stolu nakoupil a neužil. [6]) Při tom rozhodnutí ne beze špičky roz-

[1]) Týž v Besedě Učit. XI. 128.
[2]) Arch. zemsk. Oekonom. 18. 332. Odtud Dvorský v Pamětech o škol. č. 382.
[3]) Arch. zemsk. O. 5. 227.
[4]) Arch. zemsk. Opisy z arcib.
[5]) Vávra. Kolín. I. 172.
[6]) Z knihy memorab. arch. kutnoh. 1542. Opis v arch. zem. Nováček. Listář kutnoh. škol. č. 10. a 11.

pomenuli se páni na to, že předešlý rektor těmi božími dary také pohrdal.[1]) Špička dobrá, neboť tito officiálové stravu chtěli od farské kuchařky, ovšem svým řízením.

Vzal-li by někdo kutnohorské učitele v ochranu tvrdě, že zvoník nebo jeho žena, jsouce lidé sprostní, asi neuměli kloudně vařiti učitelům na jich spokojení, ten věz, že učitelé třeboňští nebyli spokojeni ani se stravou, kterou jim vařili na zámku panském. Píšeť r. 1567 purkrabí Václav Novosvětský na Krumlov vrchnímu úředníku Václavu Albínovi z Helfenburku, že rektor školní s kumpány odešel od školy, příčiny žádné nemaje, anať se i po jejich vůli strava strojila, také trunk vína do školy odesílal, aby jen dobře bylo, ale jim nelze se zachovati, příliš pýchají a příliš sobě vybírají.[2])

Farářové i bez hádek naříkávali, že učitelé si vybírají. R. 1570 pastor v Ústí Labském Jiří Ferber naříká, že musí učitelům denně dávati dvojí maso a ryby; že nestačí.[3]) V Kouřimi r. 1622 paní děkanová dokonce sama si došla na radní dům s žalobou, že officiálové jsou mlsni; bakalář prý se pronášel v tom, že v postě nebude jísti ferkulí a hub než ryby toliko. Jsa do rady volán bakalář popřel, že by sobě co vybíral a vyměřoval, ale paní mateř tu chybu že má (o čemž pan děkan neví), že učitele obědem nečasným zanedbává; dává jim ho v 19 nebo ve 20 hodin, a tu musí od mládeže odcházeti a v učení ji opouštěti.[4])

Poněvadž žalob o nehodnosti učitelského stolu u farářů zachovalo se mnohem víc nežli žalob o mlsnotě a vybíravosti učitelské, bude asi větší vina na knězích než na učitelích. Jeť významno, co pravil r. 1601 bakalář u sv. Vojtěcha v Kalábří v Praze, že by totiž raději přestal na kusu chleba ve škole nežli na faře u nejlepší krmi.[5]) Tím kusem chleba ve škole mínil bakalář stravu žákovskou, kterou vařívali sousedé střídajíce se. Té stravy požívali ti z officiálů nižších, jimž nebyl vyhrazen stůl farářský. Ale uvidíme, že sousedské vaření nestálo také za mnoho.

---

[1]) Z výpisů archivních Šimkových. Vytišt. v Arch. Pam. XVI. 140 a d. Šimek: Kutnohor. příčinky k děj. škol.
[2]) Arch. třeboň. 1. A. 3 k α. 33 b. Též u Deckra v Progr. gymn. 1893. 20.
[3]) Arch. zemsk. Opisy z arcib.
[4]) Arch. kouřims. Manuál 1622 str. 99.
[5]) Kn. konistorní v arch. roudnic. knížecím. Fol. 35.

VIII.

Učitelů život soukromý a společenský.

Učitelé nebyli stálý stav jako dnes jsou. Universí vzdělala své akademiky stejným způsobem, že hodil se tudíž každý tak dobře za učitele jako za kněze, jako za městského notaria. I protož skutečně probíhali nejedni akademikové několikerá povolání, v tom se většinou shodujíce, že o učitelství vlastně nestáli. Bylotě jim jen přechod k lepšímu zištnějšímu zaměstknání, a to nejen u nás. Všude u sousedů tak.[1]) Učitelů dočasná nehotovost nejlépe vysvítá z toho, že zvláště v starší době bakalář školní s kantorem zváni bývali „žáky“ stejně tak jako klerikové nesvěcení.[2]) K tomu názvisku pomáhalo na zevně i to, že učitelé byli většinou mladíci. Arci, komu nezdařilo se dosíci zaměstknání jiného, zištnějšího, ten po školách potloukal se léta, kantoři při hudbě i sestarali.

Naskýtá se otázka, kdože oddávali se studiím s tím úmyslem začíti dráhu svého života učitelstvím.

V odpověď lze oznámiti, že měšťanští synkové drželi se selskými, nevolnými, díl rovný. Někdy najdeš mezi učiteli syny nejprvnějších v městech sousedů a erbovníků. Takž v Poličce r. 1586 na škole sloužil Pavel, syn rakovnického primasa Jana Píseckého ze Třebska; v Hoře byl roku 1600 učitelem Melichar, syn staropražského senatora Haldia z Nayenperka; v Kouřimi týž rok Jan Huml z Ruprsdorfu; u sv. Jiljí v Praze roku 1607 byl učitelem Gabriel Svěchin z Paumberka, z přední pražské rodiny mladík; v Rychnově měli r. 1612 Jana Kavána z Čejkova; r. 1610 v Netolicích byl Jan Cervulus z Lovoše, u sv. Martina v Praze týž rok učil Řehoř Vokoun z Vokounštejna.[3])

---

[1]) Monum. Germ. paedag. I. LXXVI.

[2]) V počtech pardubick. II. fol. 10 v rukop. musea zemsk. ještě r. 1561 čte se: „žákům jakožto bakaláři a kantorovi“.

[3]) Arch. univ. A. 13. b. 59. 440. 436. a na jiných místech tamž shledáš takové učitele.

Vrchnosti panské (ovšem s výjimkami) buď na studiích trpívaly, buď samy na ně vysílaly děti svých lidí kmetcích, ale s úmyslem, aby se jim pak hodil mladík k službám písařským nebo jiným. Nestál-li „kmetcí" mladík studovaný o panskou službu, snažil se o svobodu; svrchu dotčeno, kterak universí i obce se ujímaly takových, aby vrchnost je propustila z poddanství, „aby skrze jejich od učení odtržení dílo boží k zmaření nepřišlo." Některá vrchnost na takové prosby propustila ochotně a darmo, ale jiná dala výhost jen za peníze.[1]) Některý učitel při svém nevolnictví vyšvihl se až na mistra, na nejvyšší akademický grad,[2]) a tu teprv sháněl se po svobodě, za jiného prošeno dřív.

Jména si přinášeli učitelé latinská a řecká po humanistickém způsobě již ze studií, a nepodaří se ti vždy uhodnouti, kterak ten onen opravdu se po česku jmenoval. Kdož by na příklad hledal v bakaláři Chrysogonovi syna bydžovského měšťana Víta Patočky,[3]) kdo v Mikuláši Pelargovi rakovnického rodáka Čapka? Snáze vytušíš v Jiřím Ostraciovi rakovnického Střípka.

Co do národa bývali podle Čechů na školách v českých městech i učitelé Němci, zvláště Slezané; byli možni ve vyšších třídách školních, kdež hovořilo se jen latině. Mnoho bývalo u nás, ale obzvláště na Moravě, zaměstknáno Slováků nebo Uhrů.[4]) Pravých cizozemců mimo Němce najdeš po skrovnu. Uvádí se mezi nimi r. 1577 v Klatovech také Francouz, ale toť chyba, Francus, jak se zove, značí Němce, Švába.[5]) Za kumpána v Kolíně byl nějaký čas Theodor Paleologus, Řek, ten zastavil tam doloman s velikými knoflíky a r. 1600 soudil se o ten šat.[6])

S přechodností postavení učitelského, s malými jeho důchody, s bytem ve škole, se stolem farářským — s tím vším souviselo ode dávna, že učitelé neměli býti ženati. Najdeš sic i v dobách předhusitských, kde klerikální učitelé převládali, některého ženatého,[7]) ale tenkrát i potom vždy býval ženatý učitel výjimkou. Protestantství chtělo přáti ženitbě učitelské; ale svrchu psané příčiny vadily pořád. Král Ferdinand vyzdvihovati dával v severních Čechách ženaté učitele, ani ne tak pro manželstvo jejich jako pro to, že manželstvem svým oznamovali se býti protestanty. R. 1546 tuze pohněval se na ženatého správce školního v Mostě. Vzkazujeť radě mostecké po

[1]) Arch. zemsk. Oekonom. 18. 266.

[2]) Z mnohých příkladů posluž r. 1619 mistr Jan Makonius Mejtský, rektor u sv. Mikul. Star. města, a mistr Martin Bujacii, rektor u sv. Martina v Praze, za něž prošeno od university až při direktorech zemských. Arch. univ. A. 14. a. 414.

[3]) Progr. Bydžov. Honza. 19.

[4]) V Roudnici roku 1606 bakalář Emericus Polonius Sanctpetroturocensis. Arch. univ. A. 50. 87.

[5]) Hist. Archiv Česk. Akad. č. 9. str. 2. Opravil Ant. Truhlář.

[6]) Tomek. DPr. IV. 437.

[7]) Zoubek. Č. Č. Mus. 1880. 459. Arch. Pam. VIII. 34.

česku a rázně, aby mu toho mistra školního i s ženou jeho konečně a beze všech výmluv na hradě Pražském postavili.[1]) Tomu se asi dobře nezvedlo, leč že ho snad Mostečtí nějak přichránili, vymluvili.

V pozdějších létech tu a tam vyskytne se ženatý učitel beze vší závady. Na příklad r. 1576 Josef Wisner, rektor školy soběslavské, měl ženu obchodnici, jinde již dotčenou. V Hradci Králové uvádí se první ženatý rektor r. 1587 Jan Vulterinus. Městská rada dala jemu povolení, že smí se ženiti;[2]) ale tíž Hradečtí vzkazují správci, poněvadž kantor Václav se bude ženiti, by o jiného se postaral.[3]) Roku 1600 shledali jsme v Plzni všecky školní officiály ženaté, arciděkan Pistorius jim toho rád dopustil z lakomstva, aby jich nemusil chovati u stolu; ale nezpůsoby z toho vznikly, a roku následujícího byli noví učitelé beze žen svobodni, jako bývalo jindy.[4]) Osm let potom v Třeboni byl ženatý správce školní. Slul Jiřík Blatenský a prosil pana Petra Voka poníženě, aby směl s ženou a dětmi bydliti v panské světničce nad branou; prý tam na ten čas bydlí Vlaši a všecko trhají, prkna i střechy pálí. „Poněvadž jsem i za služebníka při chrámě božím, tudíž i při škole přijat", tak ženatý učitel píše v prosbě svojí,[5]) „že bych měl tu tím blíže buď do kostela nebo do školy; nebo sic jiné žádné živnosti pro nedostatek svůj nevedu kromě uměním svým sprostným, kteréhož pán Bůh všemohoucí mi propůjčiti ráčil, tím v škole dítkám posluhujíc, od nich plat berúc při Suchých dnech, tím se živím."

Po vydání majestátu na svobodu náboženskou vyskytuje se manželstvo officiálské častěji. R. 1613 měli ve Svinčanech ženatého rektora Šimona, syna Jana Boleslavského z Litomyšle.[6]) R. 1615 Jiří Horatius Rychnovský, bývalý konrektor u sv. Jakuba v Hoře, Kateřinu Stejškovu, jináč Freysichselbstin za choť pojav rozsudkem konsistorním, zůstával potom na škole žatecké jsa ženatý.[7]) Také r. 1615 žení se bývalý učitel gymnasia v Soběslavi Benjamin Ursinus mathematicus a professor publicus a zve k tomu soběslavskou radu městskou.[8]) Do Náchoda byl roku 1617 dosazen za rektora bakalář Zdeněk Skutečský, jenž přišel s manželkou.[9]) Z těch dob jest známo i několik moravských rektorů ženatých. Též v Opavě r. 1621 žení se rektor Albertus Vitus a pojímá služku Kateřinu

[1]) Arch. místodržit Missiv. č. 38. 154.
[2]) Solař. Hradec. 551.
[3]) Tamž. 552.
[4]) Mus. Listin. plzeň. 1601.
[5]) Arch. třeboňs. 1. A. 3 k. α. 39 b. Též v Deckrově třeboň. Program. 1893. 23
[6]) Nejstarší knih. heřmanoměstec. fol. 152.
[7]) Dačický. Pam. II. 148. Nováček. Listář kutnob. 101.
[8]) Mus. Listiny soběslav. Ursinus konal svatbu v Sprotavě (Šprottavě) „vlasti své milé".
[9]) Hraše. Náchod. 418.

Kostřábovou, aniž mu potřebí za služku nevěstu se styděti: neboť týž rok v Opavě rytíř Jiří Kobylka z Kobylího též služku pojal.[1])

Z těch kusých zpráv zdá se vysvítati nejprv, že manželství učitelů předních bývalo vždy vzácno, druhé, že — nehledíme-li k mimořádnému případu r. 1600 v Plzni — ještě nejspíš ženat byl rektor školy malé. Zajisté že snětí manželské, chtěl-li učitel ženatý zůstati při škole, nemohlo se přihoditi bez dovolení městské rady.

Spíš nežli rektora najdeš kantora ženatého, a to za všecken čas. Ze starší doby víme, že roku 1527 v Berouně kantor Jakub oženil se; tamž r. 1530 Jiří kantor ženat.[2]) Z druhé poloviny XVI. věku budiž uveden kantor kutnohorský Johannes, syn řezníkův z Ledče, jenž pojal chudou děvečku a „jsouci v škole chce se tu živiti a dítky učiti.“ Sami Kutnohořané prosí Buriana Trčku, aby ho propustil z poddanství.[3]) I v Praze u sv. Štěpána Velikého připomíná se r. 1583 Jan, starý kantor, nebožtík, jenž měl ženu a děti.[4]) V XVII. věku již od počátku ženili se kantoři skoro šmahem, aniž zanechávali školy.

Zámožné rektory a kantory, kteří, majíce grunt a dům, zůstávali při školské práci, nacházíme patrněji jen v starší době. Někteří byli ženati; asi manželka dopomohla k domu a ke gruntu. Z těch byl Urban, rektor školy Panny Marie na Louži v Praze jenž roku 1417 koupil u židovské brány dům, ale jen za 14 kop grošů. Ze zámožnějších byl na příklad Mikuláš z Domažlic, rektor u sv. Havla v Praze, jenž r. 1444 sobě a své ženě Markétě koupil dům proti Betlému;[5]) z těch byl mistr Matiáš z Vilémova, rektor školy sv. Štěpána na Rybníčku, jenž r. 1475 koupil sobě a bratrovi zahradu,[6]) nebo Řehoř, rektor u sv. Martina v Praze, jenž r. 1477 koupil za 17 kop dům sobě a své choti Markétě i dědicům a budoucím, ale hned ho prodal za 20 kop;[7]) z těch byl r. 1496 Jiří, rektor školní u sv. Jana na Zábradlí (de vado) v Starém městě, jenž v Opatovicích koupil dům sobě a své ženě Kateřině;[8]) z těch byl rektor školy v ulici svinské (nyn. Ječné), jenž r. 1489 koupil sobě a své ženě Voršile vinici,[9]) a rektor týnský Sigmund, jenž r. 1481 dům prodal.[10])

---

[1]) Zukal. Věstn. Mat. opav. 1898. 12. 14.

[2]) Dle přípisků nějakého faráře na desce jedné z inkunabulí v bibliot. klášt. v Ročově.

[3]) Kopiál kutnoh. Opis v arch. zem. 1576.

[4]) Arch. pražs. kn. svědom. č. 1120. 205.

[5]) Arch. pražs č. 2102. Fol. CLVI. fol. 444., č. 90. fol. 121. Z výpisů Šimákových, od něhož i následující citáty většinou.

[6]) Tamž. č. 2087. Fol k 8.

[7]) Arch. pražs. č. 2 87. N. 13.

[8]) Tamž. č. 2090. A. 29.

[9]) Tamž. č. 2004. str. 9.

[10]) Tamž. č. 2106. fol. 89.

Z prvních časů století následujícího náležejí k těm bohatším ženatým i neženatým Jiří správce u sv. Vojtěcha v Podskalí, kupující r. 1519 dům se svou ženou Kateřinou; Jan z Mělníka, rektor školy u sv. Vojtěcha tamtéž, jenž roku 1534 koupiv peníze stálý důchod pojistil sobě.[1])

Není pochyby, že i na venkově leckde byl zámožný rektor školní v XV. věku, ale není z oné doby po ruce dost gruntovních knih, v nichž bychom onu zámožnost, byť nevalnou, očitě shledali. V mladší době byli takoví rektorové všudy řídcí, ale i v malých Kasejovicích rektor Vít r. 1556 kupuje sobě dům za 13 kop.[2])

Ze zámožných kantorů starší doby budiž uveden Vavřinec, o němž nevíme, při které škole pražské sloužil. Ten r. 1498 koupil sobě a ženě své Markétě dům na příkopě za 127 kop pražských; téhož roku jiný kantor Jakub s chotí Ofkou koupili dům se sladovnou na Novém městě v Praze;[3]) roku 1508 kupuje jeden z pražských kantorů sobě a manželce dva strychy vinice v Praze, kde slulo „na Menším království".[4]) Také v novější době i po venkově tu tam najde se kantor zámožný. Uvádíme jen Mikuláše kantora, jemuž byl v Brodě Českém dům; a tamtéž přede všemi kantora Václava Sklepku, jenž kolem r. 1580 měl domy aspoň dva a dluhů u lidí na sta kop. V témž Brodě ještě při r. 1614 nalezen kantor Karel Křeček, po němž děti dědily peníze na domě.[5]) Vyčítajíce jen tak pro doklad některé zámožné kantory, abychom nezapomněli Jiříka Hemmerla, kantora, jenž sobě r. 1551 poníženou prosbou vyprosil domeček v Znojmě od krále Ferdinanda. Král poroučí Znojemským, aby mu ho nechali dědičně.[6])

Kdybychom sestavili řadu zámožnějších officiálů násobně dlouhou a nalezli v městě kde jakém některého, to vždy zůstane skutkem, že nuzných učitelů vždy bývala převalná většina. „Sotva se hladu bráníme," napsal o učitelích německých Melanchton.[7]) A českým nebylo lépe. Kolik z nich po městských knihách zapsáno za dlužníky, aniž třeba při tom mysliti na dluhy lehkomyslné, hospodské. Mistr školní kdys od sv. Michala v Praze Zachař dostal se r. 1462 s dluhem nevalným i do věřitelova kšaftu.[8]) Nemohl platiti. Roku 1477 Jiřík, rektor škol v Moravské Třebové, jsa do Prahy 14 kop dlužen a nemoha splatiti najednou, činí smlouvu o splátky.[9]) Sukcentor kouřimský zastavuje r. 1531 u ševce kožíšek svůj z nouze

---

[1]) Tamž. kn. vinohrad. 2008. XXVII. a rukop. 2108. 4. Rukop. 2091. Q. 1.
[2]) Časop. přát. starož. V. 101. Siblík. Je to první známý učitel tam.
[3]) Arch. praž. č. 2090. II. 85. 9.
[4]) Tamž. č. 2006. 4.
[5]) Z brodské knihy kšaft. A 16, B. b. F. 12. vypsal a sděluje Miškovský. Týž v Našich Listech 1897. 10./1.
[6]) Arch. místodrž. Missiv. č. 49. 123.
[7]) De miseriis paedagogorum. Monum. Germ. paedag. VII. 410.
[8]) Arch. praž. č 2119. L. 12.
[9]) Tamž. č. 2087. N. 22. Z výpis. dra. Šimákových.

v 80 groších míš.[1]) Novoměstští píší roku 1575 do university, že vznesl na ně Adam Kořeníčko, kterak by bakalář Václav Stříbrský, správce školy u sv. Michala, za maso pozůstal mu 12 kop.[2])

Jakmile obec dlužna zůstala učiteli platu, ihned při chudých těch lidech vznikaly a rostly dluhy za jídlo.[3]) A kolik těch učených dlužníků zapsáno v knihách universitních! A komu nejsou dlužni! Školního správce v Chrudimi (nejmenovaného) musí r. 1611 universita upomínati, aby zaplatil půl druhé kopy bábě Anně pradlí.[4]) Mistra Lednicia universita volá pro dluhy ještě rok po bitvě bělohorské, když všecko již bylo v koncích smrtelných.[5])

Platy, jakož víme, při své skrovnosti dostačovaly učiteli, jen byl-li hospodárný. Však chtějte na mladících, kteří činí první krok do světa, ustaralou hospodárnost! Té byl schopen jen usedlejší mladý muž mezi officiály. Protož, kterému officiálovi nestačil plat, aniž měl rodiče, aby jim psal o podporu, dluhy dělal. A někdy i lehkomyslné. Nechválíme Janu Pšeničkovi, správci školnímu v Bystřici, že dlužil se i od žebravého studenta, žáka svého, a od jiného žáka že přijímal ve své nuzné potřebě peníze podezřelé. Sám píše o tom r. 1592 Kutnohorským jakožto jejich rodák s prosbou, aby ho vysvobodili z vězení, kamž se byl od Bystřických pro onu pomoc v nouzi dostal. Píše jim, že syn Adama pekaře přinesl mu čtyřikrát peníze, jednou tolar, jednou půldruhé kopy a jindy po málu groších. Od téhož pekařova syna prý si vypůjčil, poněvadž si chtěl pořiditi šaty, a na sukno se mu nedostávalo, kopu, a mendik půjčil mu k tomu 40 grošů bílých, o kterých děl, že mu je teta poslala z Benešova. Za ty peníze prý koupil si ve Voticích o jarmarce půl sedma lokte sukna po 12 groších českých na plášť a měšec za 3 groše, a složil si koupené věci u vdovy jakés. Na to pekař přišel si pro něho s rychtářem a uvrhl ho i s vdovou do netopeného (o Vánocích!) vězení, a Bystřičtí zacházejí s ním zle, chtějíce na něm 18 kop; prý se má mezi nimi „nejináče než jako ptáče mezi dětmi.“ [6])

Nevíme pomohli-li Horští svému rodáku z vazby. Farář bystřický Jindřich, k němuž utekl se třikrát prosbou úpěnlivou, nepomohl; patrně neschvaloval způsob, kterým sobě chtěl školní rektor pomoci k šatům.

Učitelé snažili se všickni všudy o to, aby zkrácen byl jich přechodný stav školský, aby se dostali do něčeho jiného, sobě lepšího.

---

[1]) Lib testimon. V Kouřimi.

[2]) Arch. paž. manuál č. 397. 229.

[3]) Sukcentor nedostal platu a jest řezníku dlužen. Arch. zem. Opisy z Hory. 1610.

[4]) Arch. univ. A. 13. b. 219. Dle Rybičky Č. Č. Mus. 1849 byl tam ten rok (1611) Rochocius z Rochociperka.

[5]) Arch. univ. A. 14. b. 40.

[6]) Arch. kutnoh. č. 4573. Opis v arch. zemsk.

Cesty dostati se ze zaměstknání při partikulárné škole bývaly několikery. Ani k nim tuze nepočítáme, že se někteří učitelé městští stali professory v universitě. Vždyť při chudobnosti universitního stipendia a mrzutém coelibátu většina z professorů pokládali svůj akademický stav také jen za přechodný, snažíce se z něho vyklouznouti stejně jako učitel školy městské. Byli, kteří o professuru ani nestáli, ba víme o některých, jako na příklad o mistru Ondřeji Luciniovi Litoměřickém, že r. 1564 nechav professury akademické raději šel za správce na školu litoměřickou. [1])

Poněkud hojněji užíváno cesty té, že učitel dal se na kněze. Cesta dosti obtížná. V starší době musil míti takový kandidát pohotově náklad na cestu do Italie nebo jinam, aby tam došel svěcení. V době protestantské ani vittenberské svěcení nebylo laciné. Chtějíce dosíci, aby arcibiskup pražský Brus z Mohelnice po znovuzřízení stolice světil pod obojí, administrátor a konsistoř husitská r. 1564 vzkazovali Brusovi, nebude-li světiti, že v Praze ani v královských městech skoro nebude kaplanů, ač dosti je před rukama bakalářů a officiálů, kteří by rádi chtěli dosáhnouti úřadu kněžského. [2]) Známo, že arcibiskup některé vysvětil, ale pak toho nechal. Musili zase do ciziny.

Byl-li officiál s ten náklad (některý si na to vypůjčil i od obce), byla proměna učitele na kaplana, ba na faráře leckdy dosti rychlá. Václav Knobelius Čáslavský, když r. 1614 byl z Kolínské školy pro nemrav vypuzen od správcovství, dal se na kněze a již r. 1618 byl kaplanem v Čáslavi. [3]) Mistr Tobiáš Vodňanský, farář u sv. Klimenta v Praze, posílá r. 1619 Kouřimským knížku Vítězství nebeského s připomínkou, že před létem půl čtvrtým byl u nich správcem školy. [4])

Že vysvěcený kněz, než dostal příhodné sobě místo, ještě za nějaký čas pozůstal při škole jakožto učitel, toho příklad známe z Kouřimi. Kněz Gabriel Baldvinus byl tu za kollegu roku 1619 a oženiv se s Kateřinou Všetečkovou pannou odebral se na faru do Bydžova. [5])

Známe správce školního, že i do kláštera vstoupil; roku 1568 píší totiž Strakoničtí do Rokycan o spravedlnost Cypriána, jehož otec byl někdy soused a správce školy rokycanské a na ten čas jest „mnich křižovník“ (maltánský) v Strakonicích. [6])

Obyčejná cesta dostati se ze školy byla dosíci písařského nebo jiného úřadu v městě. Některému povedlo se to brzo přízní, pří-

---

[1]) A. Truhlář. Progr. akad. gymn. v Praze. XXXV. 22.
[2]) Arch. pražs. č. 1236 fol. 127.
[3]) Nováček. Listář. kutnoh. 119.
[4]) Arch. mus. listin. kostela sv. Klimenta.
[5]) Kouřim. manuál. 15. 20 R. 1619. Seznam učitelů v Hoře, kteří se stali knězi, viz v Nováčkově Listáři. XII.
[6]) Arch. zemsk. Prachatice. 1568. Z arch. rokyc.

mluvou, náhodou. Nejbezpečněji dařilo se osvobození od školy onomu officiálovi, jenž, nevybíraje sobě, oženil se s bohatou, vdovou a třeba nemladou. Tím vstoupil mezi měšťany, a intelligence jeho konšelé mohli na radním domě dobře užiti. A nebylo-li místa písařského po ruce, bývalý officiál některý bez trudu spravoval hospodářství své manželky a bohatnul spolu s ní a brzy dostal se mezi konšely.

Přední písař městský býval z učitelských správců obírán obyčejně.[1]) Měšťané si ho hledávali i mezi přespolními učiteli, byla-li nouze. Budějovický primas r. 1594 v radě oznamuje, že sháněje písaře vyjednával s „nějakým" Bartolomějem Kursusem, v Strakonicích bakalářem, a ten že by šel.[2])

Nejvíc příležitosti k té proměně učitele v písaře bývalo v Pražských městech a v Hoře. Dlouhá byla by řádka, bychom všecky případy chtěli vyčítati. Lze pohodlněji a bez valného pochybení věc obrátiti a říci, kde tu (rovně jako jinde) najdeš mezi městskými písaři, úředníky a konšely mistra nebo bakaláře, o tom drž, že dostal se mezi ně ze školy. V Hoře v sedmi létech (od r. 1584—1591) tři bakaláři od Vysokého kostela dostali se ze školy na městský úřad; byl to Jan Piscis, Václav Vodička Horaždějovský a Jan Benicius Táborský.[3]) Jan Piscis bakalář spokojil se s úřadem vážného k prodávání želez, oceli, olova, glejtu a jiných „forotů". Kutnohorští mu ten úřad svěřili, ale aby rukojmě postavil za nedostatky v počtech.[4])

Školní bakalář žádající za městské písařství vstupoval na radní dům s přímluvnými přáteli, a konšelé přijímajíce ho do svých služeb nenechávali ho bez důtklivých napomínání. Pražští na příklad pravili r. 1549 bakaláři od sv. Štěpána (nejmenovanému) udělujíce mu písařství: „Tobě té služby páni příti chtí a nepochybují, že se tak chovati budeš, jako se na ctného a dobrého mládence náleží, zvláště poněvadž jsi bakalář, aby jménu tomu dosti učinil neb omnia si perdas, famam servare memento, a jak se potomně budeš chovati, páni tobě také budou věděti z čeho děkovati".[5])

Řeč důrazná a nelichotná. Však hrdí mistři a bakaláři se takovými napomínáními nepohoršovali, vždy hnali se za písařstvím, jež bylo zištnější a váženější nežli učitelství. Snaha ta byla tak obvyklou, že trvala ještě na léta po bitvě bělohorské; r. 1633 jsme i v malém Kostelci Černém nalezli učitele Vavřince Třeboňského, jenž přestana školy chtěl býti písařem městským.[6]) Ta snaha vůbec trvala, dokud byla v učitelstvu akademická intelligence, a dokud právníci z nové university jesuitské učitelů neodstrčili.

---

[1]) Připomínáme jen, že v Staré Praze i „kancléřem" se stal roku 1604 mistr Ondřej Marchio, jenž od roku 1600 byl učitelem v Týně.
[2]) Manuál. budějovick. z r. 1593. fol. 178.
[3]) Arch. zemsk. Opisy z arch. horsk. z oněch let.
[4]) Arch. horský. kn. memorab. 1584.
[5]) Arch. pražs. č. 1420. B. 47 (druhá paginace). Též B. 96.
[6]) Arch. mus. Listin. z Kostelce.

Kantoři a sukcentoři, opouštějíce školu, spokojovali se s menšími úřady nežli bylo písařství v kterés kanceláři městské. Šimon Mišín Heřmanoměstecký, sukcentor v Litoměřicích, skromně prosi roku 1613, aby mohl býti služebníkem šestipanským. I přijat na zkoušku a s podmínkou, že si vymůže výhost.[1] V Hoře chtěl býti smělý kantor také na ráz odborníkem medickým; chtěltě roku 1545 kantor vysokokostelský v Hoře po smrti apatykáře Martina nechati školy a státi se městským apotečníkem; ale Horníci mu nedali, prý se bojí, že by se na nich teprv učil, neboť jest přísloví, od pokrmu dvakrát vařeného a lékaře neumělého vystříhati se sluší.[2]

O služebnická místa úřední hlásívali se také nejnižší učitelé, mládenci, kumpáni, kustošové a jiní, sotva že byli školy se ledabylo dotkli. Tu si opatrní měšťané moudře druhdy vybírali, odhánějíce nespokojené mladíčky do školy zase. R. 1609 Hradčanským nabízel se za sluhu Václav Charvát, rodič novoměstský, mládenec z Týnské školy, a podal žádost trojím jazykem (česky, latině a po německu), ale nic nepopadl, odvětili mu, že ta služba jinému připovědína.[3]

Kterému officiálu nepodařilo se podle přání zbaviti se školy na jednom místě, zjednal se do školy jiné, aby pokusil se na místě druhém. Tím také vznikalo časté školy proměňování a stěhování učitelů. Měšťan plzeňský Bernhart Krumlovský, pořizuje roku 1542 kšaft o svém jmění, ani nevěděl, kde se na ten čas jeho syn, mistr Tomášek, na škole zdržuje; psal jen, že „někde vandruje na Moravě“.[4] Ovšem byla taková stěhovavost učitelská i jen vlastnost a dědictví doby humanistické. Některého popadl pud stěhovavý spojený s leností tou měrou, že se mu ani do školy nechtělo. Zůstal toulavým a žebravým učitelem. S takovými potkáváš se dosti často v knihách městských. Na příklad Stříbrští zapsali si r. 1589, že dali 4 groše z prosby nějakémus rektorovi jdoucímu od Prahy; nebo že dali r. 1590 6 grošů nějakému rektorovi od Německého Brodu a jinému „zašlému“ rektoru od Hradce 8 grošů;[5] Královéhradečtí mají v registrech z r. 1605 drahně podobných almužen „nějakému rektoru“ nebo žebravým kantorům; o jednom z nich psáno, že utekl z Moravy nebezpečenstva. V době pobělohorské omlouváme žebrajícího správce školy třeboňské, Jana Kavasa, kterému dali r. 1621 Hradčanští 10 grošů, že byl „od nepřítele zahubený“.[6]

Když officiály rektor pražské universí ke škole té neb oné odesílal, napomínával je, aby příjemnými, uctivými způsoby předcházeli sobě vrchnost městskou, panskou, duchovní.

---

[1]) Manuál litoměřick. č. 33. 270.
[2]) Šimek. Věst. král. Spol. Náuk 1896. 5.
[3]) Arch. pražs. č. 1542. 306.
[4]) Arch. plzeň. knih. č. 223. Fol. 227.
[5]) Kniha stříbr. v arch. plzeň. 193. Fol. 38. 73. 165.
[6]) Arch. praž. č. 123.

To moudří učitelé činívali nejprv tím, že pozdravovali na ulici měšťany a zvláště jich manželky. Neb nepozdraviti bylo všude kladeno za provinu velikou. [1]) Také nemůže býti pochybnosti, že mnozí učitelé vedli sobě ve všem pokojně, mírně, přívětivě.

Soused lounský Mikšovic ve své kronice má kolik zápisů o učených, hodných a tichých officiálech; zpráva jeho při r. 1596, že u Zyků umřel Petrus Hebes Prachaticenus, správce školní, „člověk učený a tichý“, není jedina. Pěknou paměť po sobě zanechal v Nepomuce pochovaný kantor Jan Valerian či Paldriánek († 1567) dle pohrobní vzpomínky Davida Krinita z Hlavačova:

... celý skoro věk strávil ve trampotě školské,
Zaměstnán jsa prvým žactva malého cvikem.
Podle nauk božských případně chvalozpěvy skládal:
Před trůnem božským teď pěje písně svaté.
Valerián v koutečku onom spí klidně nebožtík;
Byl dobrý člověk, víru pravou miloval. — — [2])

Což nerádi propouštěli r. 1603 Horníci školního správce mistra Jana Kampana Vodňanského; to přičísti jest kromě jiného zajisté také pěkným osobním vlastnostem učitele toho.

Dovedný i chytrý učitel snažíval se získati přízeň konšelů hned při jich výročním jmenování nebo při renovací. On se školou svojí nepodnikal jen slavnost konšelské obnovy, mnohý si na pány radní i zaveršoval, ba verše své i vytlačiti dal v pěkný sešit, aby pánům uctivě podal. Za příklad uvádíme veršované práce Jiřího Chudecia, rodáka z Jaroměře, jenž r. 1602 oslavil jednotlivé radní pány jaroměřské anagrammaty; roku pak 1604 napsal na oslavu obnovené rady v Čáslavi „Prytaneum senatus Czaslaviensis feliciter instauratum“; jméno každého konšela v tom veršování přetvořil v anagramm, z něhož pak učinil výklad v distichách. Týž r. 1601 zaveršoval si na čest školních inspektorů v Hoře „Dárek novoroční“ (Xenia Mecaenatibus ac patronis). [3]) Připomínáme Applausus renovationi amplissimi senatus Neoboleslaviensis, kterýžto chvalozpěv r. 1619 napsal mistr Viktorin Kherbicar Domažlický, rektor školy mladoboleslavské. Opěvá v něm všech dvanáct konšelů, každého jmenovitě a zvláštními verši. [4])

Byla-li radostná příčina v rodině konšelské, primasově, císařského rychtáře nebo u vrchnosti urozené, vždy se nalezl některý

[1]) Povinných pozdravů dotýkají se napomínání rektorů Pražské university k správcům školním častokráte. Viz arch. univ. A. 14. a. 128. a j. Též A. 14. b. 10. a j.

[2]) Překlad z lat. od Ant. Truhláře. Č. Č. Mus. 1897. 142. Písně jeho v kancionále Jana Musophila Soběslavského z r. 1585.

[3]) O tom spisovateli čti Ant. Truhláře v Č. Č. Mus. 1897. 143. Tu opravují se dosavadní mylné zprávy.

[4]) Exempl. v bibl. mus. král. Česk.

officiál, jenž verši radostnou příčinu oslavil. I z té malé školy, jako byla v Novém Městě nad Methují, rektor Jiří Poříčský r. 1590 podal pánu Rudolfovi Štubenbergerovi ze Štubenberku Epithalamion tištěné.[1]) Ovšem také pověstný Šimon Lomnický ze školy řečické, ještě menší, r. 1580 vyslal k svatbě Petra Voka verše k veselí.[2])

Byla-li žalostná příčina, officiálové skládali verše, aby svoji vrchnost potěšili. Některý cítě v sobě básnickou sílu, robil též jiné básně než příležitostné a dedikoval je vrchnosti neb aspoň některým konšelům mocným, a byť při své potřebnosti učitelský básník očekával nějakou odměnu, přece zajisté také chtíval se pánům zavděčiti. Jedni skládali básně zbožné, jako na příklad r. 1581 Jan Nepressius z Třebové báseň latinskou o utrpení Páně, kterouž věnoval novoměstským konšelům, Gabrieli Svěchinovi z Paumberka a Řehoři Vodičkovi z Radkova (Hydropotae);[3]) nebo na příklad Florián Aegidius Žlutický, rektor u sv. Štěpána v Praze, jenž r. 1618 napsal Nox natalia latinsky i po česku (ale české verše budí hrůzu).[4])

Jiní skládali básně světské, jako na příklad správce v Lounech Martin Rakocius Thurocensis Slovák r. 1558 popsal elegickým veršem město Louny (Descriptio urbis Lunae), aby poctil svoji vrchnost a její přívětivou „patrii".[5]) Jiří Ostracius (Střípek) napsal a recitoval r. 1573 báseň o škole v Žatci; r. 1575 pak vytištěnou na 13 listech.[6]) Verše na počest a dobrou vůli urobil r. 1610 též „chori musici" rektor nebo kollega v Čáslavi, Václav Olyrius.[7]) Ondřej Rochotius z Rochicerperku r. 1614 vydal báseň o moru.[8]) A tak bychom snadno shledali řadu učitelských básníků, kdybychom se pustili do těch nemalých vod poesie starodávné.

Který z učitelův uměl musicky skládati, hudbu vrchnosti věnoval. To byli obyčejně kantorové, kteří tak činili, ale r. 1579 dostává i rektor v Řečici kopu, že milostpánu v Hradci Jindřichově „kantonely" daroval.[9])

Těm učitelům, kteří chtěli vrchnost svou literním skládáním ctíti, budiž z praeceptorů panských připočtěn aspoň Matouš Walkenberk z Walkenberka, jenž svými plody nejen ctil, ale i obtěžoval nejvyššího komorníka Jana z Waldštejna, u něhož byl praeceptorem,

---

[1]) Sbírka ve foliantu strahov. knihovn. pod jménem z Dobřenských.

[2]) V kodexu „z Dobřenských" v strahov. biblioth.

[3]) Tisk v Čes. mus.

[4]) Mus. král. Česk. 49 C. 14.

[5]) Tisk. Sign. Mus. Česk 49. G. 1. Čtyřicet elegií o městě Žatci psal r. 1605 také učitel Václav Ripa Stankovinus; Tomáš Mitis r. 1561 o Teplici. V manuále arch. litoměř. č. 33. 60 platí se správci 5 kop za báseň Gustus hiemalis.

[6]) Mus. Česk. král 52. G. 7.

[7]) Mus. Česk. 52 G. 10.

[8]) Mus. Česk. 49 C. 36.

[9]) Oučty hradecké v opisech Tischera archiváře.

ale též jiné pány i konšely daleké. Panu Buriánu Trčkovi r. 1576 sepsal a věnoval dokonce i „Zahrádku růžovou žen plodných", v níž pobožně ukázal fabriku a složení lidského těla. [1])

Některý správce školní byl s radními pány na míře tak přátelské, že jim — ačkoli to vzácnost — i peníze půjčoval. R. 1448 jsme jednoho takového vzácného člověka nalezli v Praze. Je to Jan Pohan, jenž do svého kšaftu psáti dal, že jsa mistrem někdy školním v Rakovníce mezi konšely rozpůjčil 50 kop grošů, kteréž i s úrokem oddává opatrnému Jakubovi řečenému Sobek, měšťanu pražskému. [2]) Jiného takového věřitele vrchnosti své nalezli jsme r. 1516 v Hradci Jindřichově. Půjčil konšelům 10 kop, jež odevzdány měštkám, aby urozené paní na zámek k šestinedělí daly poctu. [3])

Byl-li učitel u rady městské oblíben, domohl se leccčeho. Takový ještě nejspíš přesvědčil vrchnost, že plat officiálský jest nedostatečný a že nutno přidati. K službám, zvláště k těm, jež nic nestály, konšelé byli oblíbenému učiteli ochotně nakloněni všecken čas. I v Pražských městech, kdež učitelům, majícím nejbližší vrchnost ve farních „osadních" a jejich starších, na radní dům ke konšelům bývala cesta poněkud vzdálenější a ne bez oklik, i tu nalezli jsme doklady, že konšelé snažili se učiteli býti vděk. Připomínáme jen té příhody, když r. 1590 přišel do radnice mistr Havlík Martin, správce školy u sv. Jindřicha, prosit, aby páni dopsali úředně do Meziříčí, by tamější konšelé netrestali jeho cizoložnou sestru. Ovšem nepřišel sám, stál mu po boku Václav Kamaryt z Rovin, rada nad appellacími. A konšelé ihned ochotně psáti dali, aby Anýžce, sestře mistra Martina, pro přečinění, kterého se jest proti pánu Bohu dopustila, když i vrchnost i manžel odpustil, milost Mezeříčtí dali též. [4])

Svrchu připomenuli jsme, že město za oblíbeného učitele prosívalo výhostu; chtěl-li do jiného stavu, pomáhali konšelé, seč byli. Co se napsali listů doporučních do Frankfurta a jinam, aby učitel jich byl na kněze ordinován! [5]) Psávali o to i arcibiskupovi, [6]) a což prostoduše a směšně psali r. 1589 z moravské obce Milovic! Prý nechť arcibiskup Martin jim vysvětil za kazatele Martina Leuckharta, písaře a rektora, který již u oltáře česky a německy jim slovo boží říkal, a to že se jim líbilo. [7])

---

[1]) Když poslal r. 1578 Kutnohorským svůj „Spekulář ctnostného života," dali mu 6 kop a v kopiář zapsali, že to dávají „učenému bláznu."

[2]) Arch. pražs. Kn. kšaft. č. 53. čili 2119. Fol. A. 7.

[3]) Registr. purkmistr. v arch. hradeck. z r. 1487. Fol. 181.

[4]) Arch. pražs. č. 407.

[5]) Připomínáme jen ještě z Králové Městce r. 1574 list do Frankfurtu za Absolona Bartoloměje Hradištského, rektora v Městci. Arch. zemsk. Opisy z arcibis.

[6]) Tak na př. z Kostelce n. L. 1598 píší arcib. Zbyňkovi, aby jim světil kantora Jana Poděbradského. Arch. arcib. Opisy v zemsk.

[7]) Výpis dra. Nováka z arch. zemsk. z opisů arcib. archivu.

Na proti tomu těžké zlosti si umívali strojiti radní páni a bakaláři na vzájem, když se neměli rádi. Na to bil rektor universitní Bacháček, když r. 1599 stran sporů učitelských s konšely psal Pelhřimovským, že „dva trdí kamenové dobře mouky nenadělají“.[1] Pohnutky k zlostem byly nejspíše hmotné nedostatky učitelstva, lakomstvo vládnoucích měšťanů,[2] osobní nadutost na té i na oné straně; podrývání začalo se obyčejně v hospodě „při podnapilém způsobu“, vneslo se do školy, na ulici; místo „applausů“ a lichotek veršů latinských psány pamflety, písničky jazykem srozumitelným proti konšelům, kteréž, bylo-li zle, sváděny na jiné lidi.[3] Žalobami zlosti obapolné docházely i do university k nejvyšší vrchnosti officiálské, takže na konec obě strany, konšelé i učitel, ani dočkati se nemohli konce semestru, aby se na vždy rozešli. Některý učitel mstivý na samém konci své nepříjemné služby konšelům zahrál nemilou. Zbaběle to učinil na příklad v Kostelci nad Labí r. 1618 Václav Unčovský Čáslavský. Pozlobili se, vypověděli si, a když kantor odešel, konšelé dověděli se (ale teprv po půl létě), že je hrubě zhaněl na poctivosti, napsav v komoře ve škole divné paškvily sazemi na zdi a „penžlíkem“. Prý je teď sukcentorem u sv. Jindřicha v Praze, universitní vrchnost nechť ho zjistí. Ale universitní vrchnost ho nezjistila; u sv. Jindřicha nebyl.[4]

Daleko směleji s vrchností svou městskou rozešel se v Rakovníce r. 1589 bakalář Jan Pička Písecký. Ten dostav výpověď, nečekal do času, alebrž umínil si, že s žáky odtáhne ihned pryč; provedl to však nezbedně. Zpiv se, přišel do školy, žáci musili svíce rozsvítiti a zpívati. Se světlem a zpěvy chodili a hořili po všem domě školním nočně mezi první a druhou hodinou. Když k němu vysláno, aby toho zanechal, odpověděl: Nemo mihi prohibeat, nec ipse diabolus oportet me hodie habere musicam! I podruhé vysláni jsou k němu touž noc jiní přední sousedé a senátorové, jimž on oznámil, aby mu žádný nerozkazoval, ani čert z pekla. Při tom osvícení a zpívání také hrubě zatopiti dal; rozlámal stoleček a lavici ze zákamní a všecko vházel do kamen na oheň. V bujnosti nepříčetné urazil kus stupně kamenného a před světničkou svojí stupně cihelní také rozbil. Ráno když přišli inspektorové školní pro klíče, nalezli ho v světničce, nad míru horce vytopené, spícího a roztaženého svrchu na stole, jemuž překaziti nechtěli a odešli. Podruhé když přišli, nenalezli ho. Seděl u krejčího Ambrože a vzkázal

---

[1]) Arch. zemsk. Oekonom. č. 18. 45.

[2]) I to se r. 1608 přihodilo v Praze u sv. Klimenta v Nov. Městě, že páni, aby některý groš přispořili, nutili kantora býti varhaníkem a rektora kantorem. Žaloby z toho v universitě a kyselost doma. Dvorský, Paměti č. 639.

[3]) Což, jak se podobá, r. 1598 v Lounech učinili sukcentor Jan Petri Nepomucký a bakalář Václ. Melissaeus. Svedena píseň na trubače. Kronik. Mikšovicova. Opis u p. Merze v Lounech.

[4]) Arch. univ. A. 14. a. 96.

inspektorům, že s nimi nic činiti nemá a že jim klíče odesílá. Rakovničtí těžce pohněvaní schválního posla rychle vypravili do Prahy do university, aby zjednán byl nový bakalář do prázdné školy; kromě toho aby očištěni byli Rakovničtí, kdyby je Pička, jakž sliboval, v Praze pomluvil, aby byl „odín v ten plášť, v který on je chce odíti.“ [1])

Horšího rozloučení bakalářova s konšely a vším městem neznáme.

Officiálové měli sobě kněze farního předcházeti. Ani tu nelze pochybovati, že mnozí se o to snažili, a že mnohým se povedlo mezi školou a farou utvořiti přívětivé, přátelské vztahy. Za svědectví béřeme, že dosti najde se zápisů, jimiž farář poslední vůlí odkazuje officiálům na dobrou památku peníz, knihy a lecco jiného. Za mnohé budiž uveden tu jen povědomý děkan kutnohorský Svatomír Zrůbek, jenž r. 1508 odkázal rektoru u Vysokého 3 zlaté (dukáty), rektoru u sv. Barbory jeden, tolikéž kantorům, jiným officiálům 2 zlaté. [2]) R. 1528 odkazuje farář Jan Kmentový v Novém Městě nad Methují školnímu rektoru knihy, které by sobě vybral. [3]) V tom důkaz, že se dobře na vzájem snášeli.

O přátelských poměrech mezi knězem a učitelem svědectví dávají ony přímluvy neřídké, jimiž se farský kněz ujímal učitelů proti komukoli. Vzpomínáme zvlášť tklivých slov, jichž užil r. 1587 poličský děkan Adam Kouřimský, žádající konšelů, aby učitelé ani studenti nemívali postrků v obci od nikoho. Prý nechť páni ráčí v paměti míti akademii Pražskou, matku svobodného umění v království Českém, i syny její; tu akademii, které jesuité činí úklady; chválu vzdáti jest učeným lidem, pověděltť Maxmilián císař, že na rytíře umí pasovati, na doktora nikoli; v oudech akademie Pražské nechť prý konšelé poznávají dar boží. [4])

Zajisté měl kněz na Mělníce Vít svého bakaláře velmi rád, když r. 1577 do rady psal o něho, nejmenuje ho. Psal, že mu, správci školnímu, při památce posvícení potupu a posměch učinil rychtář Jan Posádovec, dada ho poslem vyvolati. To prý posměch netoliko jemu, ale vší akademii; mohl by od akademie odtud býti vyzdvižen, a kněz neví, bude-li jim z uražené akademie podán jiný. Nechť prý se rada nějak do toho vloží a to upokojí. [5])

Na druhou stranu zase turnovští učitelé, Pavel bakalář a Adam kantor r. 1577 šli na radní dům jednat na prospěch nového faráře Jana; prý v skalské části města, jež měla jinou vrchnost, jest uznán, přivítán, ale v druhé části dosavad v místo své dotvrzen není. Prý

[1]) Arch. rakovnic. Kopiál z r. 1588.
[2]) Arch. mus. Listin kutnoh. 1508.
[3]) Dvorský. Paměti str. 280.
[4]) Adámek. Besed. Učit. X. 411.
[5]) Arch. mělnic. Regist. svědom. č. 27. 148.

toho k bedlivému uvážení podávají.[1]) Prachatičtí officiálové r. 1564 skoro života se odvážili za svého p na otce farního. Tehda zlatník Zikmund v Prachaticích, maje sobě z nařízení panského poručeno nějaké veliké dílo, najal dva tovaryše, Němce, neobyčejné zpupnosti a surovosti. Ti pořád „kotšentovali a sakramentovali", lidi bili, píchali rapíry, a leckoho „ranami suchými dobře přitloukli". Také do faráře se pustili, jemuž přes to, že vyběhl na ně s ručnicí, zle by se bylo zvedlo, kdyby officiálové mu nebyli spěli na pomoc a neurvalce nebyli zahnali. Několik políčků ale v zápase stržili, a ovšem také dali.[2])

Kterak přátelsky spolu kněz a učitelé stolili doma i v krčmě, kterak svorně pospolu konávali boží službu a též svorně sloužili osadním od křtu a po složení mrtvého v prach země, to snadno vyčteš z leckterého zápisu starodávných pamětí; ale na odpor tomu ku podivu mnoho jest po městských knihách zápisův o nesvornosti, o krutém nepřátelstvu mezi školou a knězem. Ký div! Lidé nejsou stejni, aby jeden druhého snesl volně, a proto hádky mezi rektory a plebány byly již od té doby, kdy v dějinách školství poněkud začíná svítati.[3]) Před samou dobou husitskou r. 1401 nucen rektor školy zderazské Václav Pullus slíbiti si s farářem Michalem pokoj pod trestem 50 kop pražských až do rozsouzení konsistorního.[4])

K nepokojným lidským povahám, jež ani úřadem ani vzděláním ukrotiti se nikdy nedávají, přistupovala u některých kněží lakota: ukracovali, seč byli, učitelům důchody, dávali jim nezdárný stůl, pomlouvali je, udávali je. Učitelé, jsouce na mnoze mladíci bujné krve také se své strany dosti popudů poskytovali kněžím, aby se na ně hněvali, a když do toho všeho vešly různosti náboženské, vznikal mezi kněžími a officiály poměr přímo jedovatý.

Některé doklady vysvětlí život učitelů s této strany neutěšené.

Svrchu již představili jsme bakaláře v Prachaticích (nejmenovaného), jenž r. 1554 stěžuje si, že farář umenšuje officiálům platy za služby kostelní. Líbí se nám, co na konec své stížnosti doložil onen bakalář: „Ač bych strany stravy stěžovati měl, však já časem na málu přestanu, toho pomíjím."[5]) Tu činí učitel rozhodně lepší dojem nežli kněz. Na té faře utěšeno nebylo.

V Chrudimi k zlostem obapolným přičinila paní děkanka, manželka kněze Martina Nosislavského (byl tu od r. 1578.[6]) Kdo komu čím vinen byl, nevysvítá, ale to světle jasno, že děkanová pomlouvala officiály všude, zvláště po zahradách sprostným plevačkám je roz-

[1]) Arch. turnov. Acta foxens. 211.
[2]) Prachatic. kopiář v mus. zemsk. při roce 1564.
[3]) Tadra. Soud. akt. konsist. I. 231.
[4]) Týž. Soud. akt IV. 34.
[5]) Arch. zemsk. Opisy z Prachat. 1554.
[6]) Datum dle Rybičky. Č. Č. Mus. 1849.

nášela. Učitelé pak také nějak se odměnili slovy potupnými, děkan je odehnal od stolu, dopsal jim list hrubý, urazil je veřejně na kázaní, a když přišel do města hofrychtéř, vrchnost královská, došlo na smiřování. Ale tu děkan objevil se býti nesmířlivým. Že bakalář Šimon Suttenus k němu poslal o smír dva měšťany, to jemu málo bylo. Bakalář tedy zhryzl zlost a žádal všecku městskou radu, aby ho smířila a spokojila s děkanem, jen si vymiňoval, aby již kněz na kázaních pokoj dal, a manželka jeho aby ho škodlivě po zahradách plevačkám i jinde nepomlouvala.[1])

Nevíme, došlo-li k smíru. Kdyby se na obranu tohoto kněze namítlo, kdo ví, čím zlým bakalář zlost jeho tak nesmířitelnou vzbudil, u děkana Václava, jejž měli do r. 1584 v Prachaticích, nebude lze k jeho nepokojné, tvrdé povaze přivésti omluvy žádné. Byltě v tom odsouzen samou městskou radou. K zlostem i tu přičiňovala hospodyně, a hádky zlé mezi knězem a officiály, ať přišli kteříkoli, byly neustálé; přišli se semestrem noví učitelé, a hned také již hádky se začínaly. R. 1579 si konšelé konečně pozvali děkana na radní dům, a to dvakrát po sobě. Chtěli mu domluviti nebo jen věc vyšetřiti, či snad smířiti. Ať chtěli, co chtěli, nepřišel. Vzkázal, aby učitele sesadili, sic že sám odejde na jinou faru, a Prachatičtí kněze jiného hned s hrušky že nesetřesou. Konečně mu dopsali konšelé, odsuzujíce ho. Vyčetli mu, když ani ten mládenec pobožný, kterýž od rektora universitního zvláště byl schválen, jemu se zachovati nedovede, tuť sám anděl s nebe, kdyby přišel, nezachoval by se; za lidské paměti za žádného správce duchovního prý tolik různic nebylo.[2]) Lze tu za pravdu vzíti, že tohoto nepokojného kněze žádný officiál sebe hodnější nedovedl sobě získati.

Některý zlostný farář v osobní hádce s učitelem až k bití přikračoval. Takž na příklad roku 1618 Matiáš Karban Kdynský (Gdinensis), rektor v Rychnově, žaloval v universitě do faráře svého Matiáše Krocini stran bití, a mistři Karlovy školy davše za právo učiteli nálezem, že kněz je vinnější, napomenuli dvojctihodného správce duchovního, aby na příště mírněji zacházel s akademiky.[3]) V Sedlčanech byl správce školní Václav Svátek roku 1599 bit od kněze děkana Nikodema Albina.[4]) Do Bohdanče roku 1609 rektor universitní Bacháček píše konšelům list na podiv skromný a krotký stran bití učitelského. Píše, že jejich správce školní Jiří Dvorský chce pryč, ale že z toho jej rektor srazil předloživ mu, když přes léto s Bohdanečskými zůstával, aby také přes zimu u nich pobyl; pan děkan prý ho žilou mrskal jako nějakého mendika, toho aby konšelé tak netrpěli, snad by někdo jiný nemohl toho bití snésti.

[1]) Arch. chrudim. Lib. memorab. B. 19.
[2]) Sláma. Obraz minulosti města Prachat. 103.
[3]) Arch. univ. A. 14. a. 257.
[4]) Arch. zems. Oeconomica. 18. 49.

a snad bohda také může ten správce člověkem býti jako i pan děkan; prý nechť konšelé drží ruku nad učiteli, jakož vždy slibují, tak aby správcové školní k nim s dobrou myslí a s jakousi chutí se obraceli. [1])

Kněz Peta, farář u sv. Havla v Praze, tou měrou nenáviděl bakaláře Alexandra, rektora svatohavelské školy, že ještě na samém odchodě na faru jinou r. 1575 „zbil ho pohlavky třemi". Když pak se pro bití to dostal před soudce v konsistoři, vyšlo na jevo, že bití vzniklo z nadávek. Farář nadal Alexandrovi „astantů", začež ten odměnil se slovem „troupe". Z čehož pohlavky. [2]) V Trutnově roku 1568 farář Jeronym Hirš přihnal se do školy s takovou zlostí nezřízenou, že kantor vyskočil oknem, aby se spasil, a správce skryl se za kamna. Farář nenaleznuv učitelů, vyběhl na krchov a tesákem rozsekl nos š otýři, který se mu namanul. [3])

Dovolil-li sobě některý farář takto zacházeti s učitelem městským, bakalářem, natož s vesnickým. Podivnou náhodou k dvěma učitelům v téže vsi Dobřichovicích chovali se dva farářové tak stejně neomaleně, že není hrubšího již příkladu. [4]) R. 1598 oznamuje Václav Nejser, první z řečených učitelů, arcibiskupu Berkovi, že byl zjednán od obce Dobřichovické za učitele, byl tu na místě pět dní, přiběhl farář hřevčický (Řevčice) Egerus, jehož učitel neznal a žilou nekřesťansky ho ve škole zbil, pak ho hnal na náves, tu ho porazil, hlavu mu zprorážel, tak že bude mrzák na vždy. A proč tak farář učinil, toho učitel že neví. [5])

A po čtrnácti letech (roku 1612) rektor dobřichovický, Řehoř Kuklička z Týna Horšova, stěžuje zle u arcibiskupa Jana Lohelia, kterak násilně s ním naložil farář hřevnický Jindřich Popelius. Když na Dobřichovice do zámku přijel kněz, rektor ho vítal, načež kněz mu děl: „Jsi znamenitá šelma, že jsi o úřednicích a kněžích suplikoval, kdyby ty mně to učinil, já bych tě stloukl tak, že by ty dokud živ na mne památku měl; co je tobě po úřednících, kradli by oni, krad bych taky s nimi, jak jest kníže bohatý!" Po té poručil rektorovi, aby mu až na Nyžburk (Nížburk) došel pro staré pivo, což rozkaz až nepodobný k víře, ani ne proto, že jím učitel snížen na nejníže, ale pro vzdálenost Dobřichovic od Nížburku. Ale tím žaloba není skonána. Stěžoval si Řehoř Kuklička dále, že farář Popelius se mu plete do učení, prý chce, aby děti učil latině a němčině, čemuž zase nechtějí sedláci, žádajíce, aby učil děti čísti, psáti, počítati a vše po česku. Když pak kněz děti dobřichovické

---

[1]) Arch. univers. A. 13. b. 535.
[2]) Arch. zemsk. č. O. 5. 291.
[3]) Hüttel Chronik v. Trautenau. 187.
[4]) Ba domníváme se, že to byli farářové z téže fary přes to, že jeden uvozuje se z Hřevnic, druhý z Hřevčic. Myslíme, že obě jména značí osadu stejnou.
[5]) Arch. zemsk. Opisy z arcibisk. arch. Recepta. 1598.

sám přeslýchal a ony neuměly mu na lecco odpověděti, tu je dobře za uši tahal, div veliký, že jim jich nepotrhal. A když na rozkaz Dobřichovských učitel kněze do školy pustiti nechtěl, farář ho stloukl holí; vběhl naň do školy, porazil ho, klekl naň a škrtil ho. [1])

Na odpor tomu však, aby na knězi nebyla vina všecka, nutno vyložiti, že učitelé svým nechováním, svými nezpůsoby, ano nezbednostmi ubližovali farářům též. Což neslušně officiálové kolínští zachovali se r. 1606, když nový děkan byl slavnostně dosazován; ani ho dobře ještě nepoznali, už ho nadutostí svou a hrubostí uráželi. Jak bylo tomu knězi přicházejícímu mezi nové lidi? Však dobře domluvil císařský rychtář učitelům, na radní dům si je povolav: „Jest Vám vědomo,“ pravil, „že čím kdo učenější, tím pozornější; než dle tohoto umění svého jste se nezachovali, při installaci pana děkana v kostele nebyli, takže páni za Vás responsoria zpívati musili, potom ve farním domě jste se koutkovali, zadkem obraceli a pak toho troupa sukcentora za sebe posadili, jakož jste zprosta ožralí byli.“ [2])

Kterakou mohl důvěru a lásku přáti učitelům kněz Řehoř Venceslaides Pražský, jenž smilovav se v Klatovech nad otrhaným sukcentorem Bartolomějem Žďárským, půjčil mu do sedmi kop na sukno, a Žďárský se vším utekl. Nahledal se ho a nastíhal žalobně, až ho r. 1609 nalezl v Poličce. [3]) Pravda, nemohou všickni za jednoho, ale bývá, že jeden zkazí všem.

Učitelé dosti zhusta uštipovali svého „pana otce“ farního všelikými pomluvami a nejeden veršovník učitelský svým posmíškům dal formu řeči vázané latinské a někdy, aby širší obec rozuměla, i po česku. Byly z toho zlé svády, ale některý farář nesl dosti trpělivě veršovanou hanu. Z těch je na příklad povědomý Eliáš Šud, na onen čas děkan v Nymburce. Když r. 1605 učitel Jakub Akanthes (z Velké Polomě) zhotovil na něho české a latinské verše, Šud chtěl ihned odpustiti, leda by všetečný básník napsal nové verše, v nichž by vyznal, že nemínil nikoho uraziti. [4])

Větší nesnáz způsobila roku 1618 sestra týnského faráře a administrátora, Zikmunda Krinita, žalujíc v universitě, že učitel mistr Kerbicar skomponoval nějakou písničku čtyřhlasou, kterouž po hospodách zpívají o ní a jejím manželu. Ondyno o primici týnského kaplana prý ji zpívali také. Lze si pomysliti, kterakou měl radost z toho farář. Skladatel citován na soud rektorský do university, a tu bezpochyby věc uklizena. [5])

---

[1]) Arch. zemsk. Opisy z arcibisk. Recepta 1610. Též u Dvorského v Pamět. o škol. 29. 30.
[2]) Vávra. Kolín. I. 173.
[3]) Arch. univ. A. 13. b. 519.
[4]) Arch. zemsk. Oekon. 18. 298.
[5]) Arch. univ. č. A. 14. a. 213.

Žalostný byl r. 1591 nářek faráře u sv. Barbory v Hoře, kněze Václava Hrdesia Brodského, do tamějších officiálů a zvlášť do bakaláře. Ten nechtěl choditi k obědu a když se opil, vzkazoval s kollegy svými mnohokrát a s pohrůžkami, aby mu kněz večeři poslal; hromů starých mu nadával a manželku farářovu ještě hůře nazýval.[1]) Před tím r. 1578 děkan horský stěžoval sobě do Jana bakaláře vysokokostelského a jeho kollegů, když jdou z kostela, že mu na vzdory dupají a jsou nepokojni; nemůže-li děkan býti druhdy u stolu, officiálové že nikoho nešetří, snědí všecko a na míse nic nenechají, ano i kosti na mísu zase kladou a ledaco o něm posměšně mluví; onehdy kterýsi broukal, když měl na míse toliko 4 kusy ryb. Šepmistři na žádost knězovu věc urovnali.[2]) Kněz nebyl mstivý.

Naproti tomu rektora svinčanského Simeona a ženu jeho farář tamější Václav Parys Žamberský pro urážku sobě způsobenou hnal v soudě heřmanoměstském až k hrdelnímu reversu. Pro hrubá slova trochu těžký trest. V reversu vyznává rektor, syn Jana Boleslavského z Litomyšle, že byl napomínán od faráře pro své opilství, ale, když kázní otcovskou k němu přikročeno bylo, že na poctivosti kněze nařekl, okolo úst zavřitou pěstí mu šermoval, jej bíti se strojil, šelem kněžských mu nadal a jemu, aby ho stotisíc hromů zabilo, přál, vyčítaje, že se do obce svinčanské velhal, že je mordýř a mstitel, takže vedou-li rektora teď do vězení, brzy povedou faráře na šibenici. Na konec zavazuje rektor sebe, ženu svou i děti, že nikdy nic proti knězi ani jeho ženě nebude praviti pod ztrátou hrdla To stalo se r. 1613.[3]) Laciněji pouhou domluvou v universí odbyl si hrubý útok bakalář Baltasar Parlagius v Dvoře Králové, když byl v opilém způsobě r. 1604 urazil a napadl kněze Ondřeje Gsela.[4])

Neobyčejně nezbední byli officiálové proti knězi Martinovi Bavorovi v Třeboni. R. 1578 rektor podnikl proti němu spiknutí všech učitelů a kumpánů. Spikli se ve vinárně pod závazkem, kdo by šel do kostela k bohoslužbě, ten že bude za šelmu. Když pak kněz sháněl proti vzdorovitym učitelům pomoc, snadno mohl býti bit.

---

[1]) Arch. zemsk. Opisy z kutnohorsk. 1591.

[2]) Výpis Šimkův z arch. horského. Arch. Pam. XVI. 294 od téhož.

[3]) Nejstarší knih. heřmanoměst. fol. 112. Též v Poslu z Budč. 1871, 387. Nechvíle. Budiž dotčeno, že v tom těžkém reversu učitel nebyl aspoň urážen, jak to čísti lze v některých reversech po valném snížení školy a učitelů v dobách pobělohorských. Za příklad jest revers Petra Skály, rektora vamberského z r. 1645, jímž nucen vyznati na usmířenou kněze Daniele, „pána svého a otce milého duchovního“, že co proti němu mluvil, mluvil jako „člověk ničemný, nevážný“, „podvodný utrhač“. To učinil „zlým a jedovatým jazykem spolu s ženou svou falešnou, nešlechetnou“, to že teď „líže tím jazykem, stírá, obmývá a očisťuje.“ Z gruntovní knihy vambersk. v listovně soud rychnov. n. Kněžn. chované vypsal a poslal Jos. Král, učitel.

[4]) Arch. zemsk. Oekonom. 18. 285.

Již mu hrozili. A to všecko vzniklo jen tím, že je kněz napomenul, proč nebyli na nešpoře. Jen kantor přišel k nešporu podívat se, co bude kněz dělati, položil se v kapli na oltář a k pulpitu na své místo nešel. Žaluje kněz pánu rožmberskému Vilémovi, že to vznesl na purkraba, ten že poručil rychtáři, aby všecky učitele pobral do šatlavy, ale ti zprotivili se a teprv velkou prací a běháním po všem městě do kázně se dostali. Poněvadž knězi slíbili všickni, že ho uperou a šlichtu mu udělají, aby na ně do smrti pamatoval, kněz prosil urozeného pána poníženě za opatření. [1])

R. 1609 byl nucen pardubický děkan kněz Martin Chamomillus žalovati v universitě, že byl od kollegy Martina Vodňanského všetečně bit. [2])

Jakož svrchu dotčeno, nejhorší půtky mezi učiteli a knězem vznikaly z různosti náboženské, která rostoucím protestantstvem byla čím dál prudší. Učitelé vycházejíce z domácí universí protestantské, sráželi se u stolu, ve škole, i v kostele s kněžími kališnými a katolickými velmi zle, druh druhu povolovati nechtějíce, nemohouce. Napsal-li sobě kněz Rosa v zápisky své, že rektorové v Hořepníku, kolik jich tam bylo, všickni že byli lotrové, [3]) to zajisté mluví v zápise zlost kališného kněze proti učitelům jinověrným.

Byli učitelé čeští rozšiřovateli protestantstva, natož němečtí. Připomínáme z těchto jen Filipa Eberbacha učitele, jenž již r. 1522 kázal v Jáchymově novou víru mužům i ženám ve škole. [4]) Učitelé dychtivě chytali nové proudy, jež valily se k nám z Němec. Když r. 1581 a potom zas r. 1585 farářové kališní nebo staří pod obojí vznášeli žalobně na arcibiskupa, že všudy a na vše strany neřádové procházejí, žáci a officiálové, bakaláři a kantoři, faráři se nespravují, texty v graduálích a v antifonářích církve svaté proměňují, kacířstvu a bludům učí: [5]) to tenkrát ti officiálové byli šmahem již víry nové pod obojí nebo protestantské, a proti nim farářové staré víry byli již skoro na vymřenou, a katoličtí kněží z bývalé mdloby již zase na postupu a vzrostu. Z toho tedy nemohly než zlosti se roditi; zvláště kde měli faráře nekalou povahou podobného knězi Blažeji u sv. Klimenta v Novém Městě v Praze. Ten po vydání mandátu proti českým bratřím r. 1602 pod larvou přátelství u stolu na pohled klidně rozmlouval o náboženství, o mandátě s officiály svými, s Janem Benjaminem Velvarským rektorem a Janem Jakobidem z České Třebové kantorem. Ptal se potouchle: „Čím se to děje, že téměř nejučenější lidé toho sektářství (bratrského) následují.“ K čemuž

[1]) Univ. knih. Ruk. 2. B. 13. Arch. třeboňs. sign. dřívější I. A. 3 k α. 33 b., teď I. B. 3 k α. 4 c. U Deckra v Program. gym. třeboň. 1893. 22. 23.

[2]) Arch. univ. A. 13. b. 557.

[3]) Menčík. Zápisky kněze Rosy. 22.

[4]) Joh. Mathesii Chronika der freyen Bergstadt Joachimsthal. 1562. Museum zem. 45. B. 3.

[5]) Arch. zem. Opisy z arcib. Dvorský. Paměti o škol. str. 272. 446.

odpověděli officiálové: „Nesmejšlíme, by co jiného za příčinu býti mělo jediné ceremonie, nad kterými se mnozí zastavujíce do kostela choditi se zbraňují.“ Po tom je udal za přívržence bratrstva a protivníky císařova mandátu. Tedy pokušitel a udavač. Když se učitelé jak tak očistili, překvapil je ve škole, ani proti papeži veršík psali. Nadal jim šelem, nadal jim v hrdlo lži, po čtyři neděle odpíral jim stravu, pak si o pohřbu veřejně i před žáky všickni na vzájem vynadali lotrů, a byla z toho žaloba a soudy u vrchnosti universitní.[1])

Na druhou stranu jisto, že v té pohnuté době vyvstávali také učitelé udavači. Připomínáme jen cerekvického rektora Jana Špalka, jenž r. 1597 hanebně udal kněze Václava Dačického u arcibiskupa Zbyňka, jenž jinověrné kněze uměl stíhati krutě.[2])

Pověstný Tomáš Soběslavský, jsa farářem u sv. Mikuláše na Starém městě, byl s osadními i s officiály pro náboženství stále na štíru. R. 1589 volán do shromáždění osady veškeré, aby slyšel na sebe stížnost od bakaláře Václava Pražského, jejž od stolu vypověděl, z fary vyhnal, klíči v hlavu uhodil a tak okrvavil. Farář slyšev, odepřel všemu; správcové osady však, znajíce, že je spíš katolík než pod obojí a že odtud byl spor, přes to že farář byl učiteli křiv, aby prý z toho něco jiného nepošlo, smířili oba sporníky ruky sobě dáním.[3])

Nápodobně Poličtí r. 1606 měli co smiřovati bakaláře Jakuba Pomaria Pražského, do něhož děkan Michal žaloval, že je nepokojným duchem Saulovým posedlý, jedovatá hlava a že mu pro nějaké kázání vynadal a na něm jazyk si brousil.[4]) Nadal-li čtyři léta potom v Poličce nový děkan Matěj Stříbrský bakaláři Valentinu Koptiadesovi Přeštickému psích těl a kluků, asi bez chyby soudíme, že v tom byly také nějaké kostelní ceremonie, kázání a protestantského učitele odpor.[5])

V Poděbradech r. 1599 zlostný spor mezi správcem školním Janem Dasypem Chotětovským a děkanem Štěpánem Lovčanským o katechismus Kanisiův. Správce nechtěl jesuitský katechismus žákům vykládati, děkan žaloval arcibiskupovi,[6]) z toho půtka, křiky a již chystalo se k bití. Universitní mistr Bacháček z Nauměřic, jehož se doneslo, vzkázal slovem poněkud neopatrným, že by mohl děkan neholného bakaláře kyjem vyprati. Opíraje se o to slovo, kněz Štěpán opravdu chtěl Dasypa kyjem práti, a Bacháček nemohl než

[1]) Arch. zemsk. Oekonom. 17. 159.
[2]) Sněmy. IX. 458.
[3]) Arch. pražs. Manuál osady sv. Mikul. Fol. 128.
[4]) Besed. Učit XI. 272. Adámek.
[5]) Tamž. 344.
[6]) Sněmy IX. 628. Zoubek. Č. Č. Mus. 1878. Děkan sváděl na učitele, když byl v městě císař s dvorem, že se v disputování dal s některými (z dvořstva) a při tom urážel prý arcibiskupa.

vysvětlovati a napomínati. Vzkazoval, že není tak „nesmysltedlný“, aby panu děkanovi radil ku kyji. [1]) Snad to hejtman poděbradský, k němuž se o tu věc utekl senát universitní, nějak srovnal.

Ty hádky, jež nemohly býti ani škole ani chrámu na prospěch, vrchnosti učitelovy, nejbližší městská i vzdálenější universitná, snažívaly se staviti, jak mohouce, aniž dávala universita svým vždy za pravdu. Když r. 1573 kněz Pavel Juvenis vinil učitele Petra Surkulia z nařknutí, že by po celý rok falešně kázal a lhal, odsouzen jest učitel do vazby na radní dům na šest dní, a nepomohlo mu tvrzení, že kněz, zneužívaje kazatelnice, kázával proti němu a proti žákům. [2]) Také není psáno, že by byl r. 1610 zadostiučinění dostal michalský bakalář Jiřík Domažlický, když byl pro zrádnou ceduli jakous od svého faráře Martina Vládyky, s nímž se nesrovnával v přesvědčení, obdržel nadávku humfletů a baňku na tvář. [3]) Že v tom byla ona cedule nebo pamflet, musil nechati tak.

Na proti tomu, když r. 1611 kněz Řehoř Lomnický, farář v Netolicích, od učitele Jana Barmonia Velvarského spoličkovaný, žaloval ne v universitě protestantské než u katolické své vrchnosti duchovní, u vikáře arcibiskupského Jiřího Pontana, nejen že nepotrestán učitel v universitě, ale rektor a mistrové schválně psali Zikmundu Turnovskému z Turnštejna, panství Krumlovského hejtmanu, aby se učitele ujal, farář že mu činí veliká příkoří, proč prý ho nevinil u nich jakožto ouda akademie, kdyby prý hejtman nedržel ruku nad učitelem, že by universi nemohla do Netolic učitele podávati. [4])

Majíce souditi spory mezi učiteli a farářem, konšelé, pokud bylo lze, snažívali se porovnati obě strany pro svatý pokoj; patrně nechtěli hned tak brzo osoby proměňovati pro drahotu takové změny časté. Ale lépe srovnali, činívali tak nejraději při čiších; leckdy v oučtech městských čte se podobná rubrika jako r. 1556 v počtech záduší Panny Marie na Louži: „Když sme rovnali nevole mezi p. farářem a bakalářem, za víno dáno 20 grošů.“ [5]) Někdy volívali na smír ubrmany a smlouvali rozvaděné. Tak na doklad toho r. 1609 po dobrém smluven kněz Jan Jeronym Žatecký, děkan rakovnický, s mistrem Mikul. Rábským, správcem školním, a smlouva zapsána pro paměť. Z ní patrno, že děkan všed do školy mezi „discipuly a discenty“ v pátek po Reminiscere (20. března), tu všem nadal kluků, šelem, zrádců, že jsou hodni oběšení i s rektorem

[1]) Arch. zemsk. Oekonom. 18. 39. Dvorský. Paměti o škol. č. 19. č. 40. str. 12.

[2]) Monum. univ. Prag. III. 184 Arch. pražs. č. 1135. 57. Jest to týž kněz, jenž v našem Životě církevním na str. 611. 685 nesprávně vytištěn jménem Junonis.

[3]) Arch. univ. A. 13. b. 449.

[4]) Arch. univ. č. A. 13 b 332.

[5]) Arch. pražs. kn. zádušní. P. Marie n. Louž. z r. 1555.

svým. Smiřovatelům, z rady voleným, děkan prohlásil, že se v tom nepamatuje; naopak žádal, aby správce byl i s žáky napomenut o všelikou šetrnost k děkanovi. Naposled ta nedorozumění a hanění jsou spokojena, vyzdvižena, takže nikomu k ujmě poctivosti nebudou; však kdyby tu spokojenou věc zas někdo z nich zdvihl, povinen bude vinný nevinnému složiti deset dukátův.[1])

Na odpor tomu mírnému smlouvání byl-li kněz konšelům a obci pro náboženství nebo z jakých příčin koli nesnesitedlný, ujali se proti němu officiálů rázně, jako na příklad Litoměřičtí, kteří nasytivše se „nezpůsobů a vad“, které měl místoděkan Matěj Vošitka Pražský, jakož i nesrovnalostí jeho s officiály, kterýs den po památce sv. Lucie roku 1612 snesli se na radním domě, že „hned“ všickni k němu půjdou na faru, aby se vystěhoval, a nevystěhuje-li se dobrovolně, že bude vyházen.[2])

Ne tak často jako s faráři hádky naskýtají se mezi učiteli a kaplany. Kterak si v tom ti mladí lidé vedli, dva příklady. Na Horách Kutnách u Vysokého byl r. 1533 bakalář Bartoloměj, jenž zle potkal se s kaplanem Václavem, jak se zdá, z učené pýchy; neboť bakaláře konšelé napomínali, aby se choval jak na rozumného náleží, je li učenější, aby to při sobě měl, a čím učenější, tím že by se měl více nížiti. I omlouval se bakalář, že u přítomnosti kněží ani nemluvívá, leč jsa tázán; jednu chvíli, když sobě u stola pan děkan i kněz Václav ukrojili, a on bakalář chtěl krájeti také, že ho okřikl kněz Václav: „Proč krájíš, co se bojíš, abych před tebou nesežral?“ Potom prý klečel v kostele ve stolici co jindy, tu jda kněz Václav mimo pravil: „Varuj, neb tebe strčím, až upadneš!“ K čemuž bakalář: „Nestrkej, kněže Václave, aby se ti též něco nepřihodilo!“ Tak se hádali před lidmi, před žáky v kostele! Po té počkal si bakalář před kostelem na kaplana, jemuž pravil posměšně, aby se prve naučil čísti nebo zpívati sacerdotum Michaelem. Přičinil prý k tomu napomenutí posměšnému ještě nadávku býků neumělých a francovitých. Svou vinu všecku bakalář popřel.[3])

Druhý kaplan, jejž uvádíme na příklad, byl Jakub na Malé Straně u sv. Mikuláše. Byl nějaký cizozemec a znamenitě zlostný. Nepohodl se r. 1575 s mistrem Vincencem Makovským z Makové o vzatek nějakých peněz a pak o to, že vyčítal mistrovi, když se opíjí, že bývá ne člověk, ale zvíře (bestia et non homo). Ale sám se spíjel také a, jsa na té míře, vstoupil v posléz do školy, „do domu výsadního“, tu si poručil, aby mu mládež zpívala, když mistr pěti nedal, kaplan haněl, řka: „Mistříček je takový, že abecedu neumí!“ Za to nadali si rybaltů,[4]) vyčetli si křivolaký nos, jenž jest

---

[1]) Arch rakovnic. kopiář z r. 1604.

[2]) Radní manuál litoměř. č. 33.

[3]) Z výpisů Šimkových. Též v Arch. Pam. XVI.

[4]) Ribaldus, nadávka, jež ujala se po vší Evropě; frc. ribaud, anglic. ribald dle slovn. Du Cange spustlík, dareba; původ prý je z německ. riba = scortum amans. Monum. Germ. paedag. I. 10.

jako na larvě benátské; pak kaplan mistra za bradu chytil, na zem porazil, bil, až žáci je rozundali. Toho mistra ujala se universita, žádajíc při vrchnosti kněžské, aby nehned každý cizozemec vůli svou sobě zde provozoval.[1])

Na odpor nesnášenlivým kaplanům kněz Albrecht, kaplan u sv. Štěpána v Praze (1575), pevně a přátelsky držíval s učiteli, chodíval s ni i do Vršovic přes pole píjet, až jednou ráno nalezen před školou na zemi spitý. Pak se ho zase zřekl farář Václav.[2])

Také kuchařkám farářským dostávalo se útržek ano i bití od nespokojených officiálů. Knězi Nikodemovi Albinovi Klatovskému, děkanu v Rakovnice (1600—1604), sbil kantor Jakub Filip Čáslavský kuchařku tak těžce, že konšelé sami žalobu vznesli do university.[3])

K čeledi farářské příslušel zvoník, a začasté i s tím mívali officiálové půtky, neboť někdy sám a někdy z návodu farních kněží nebo farské hospodyně zvonik rád provedl nemilým učitelům něco hrubého. Takž na příklad r. 1568 žaluje kouřimský správce školní Václav Nymburský děkanovi, že mu zvoník nadává krčmářů, koňasů, kostrounů; onehdy zvoník na komoru bakalářovu na mouku přilepil list potupný o úřadě bakalářském, a když nedávno Václav Nymburský v noci vešel do hospody, zvoník dal se ve zpěvy, počna od panen a vdov až do kuchařek, a potom zpíval o bakalářích řka, že bakalář není než kobylář.[4])

Bakalář Jan Artopaeus u sv. Martina v Praze neuznal r. 1612 za nehodno sebe, veřejně rváti se se zvoníkem. Zvoník mu sic nadal kluků, ale bakalář vzal hlínu nebo kamení a házel po zvoníkovi, až sprostný člověk ten oplácel tak, že na zdi kostelní bylo dobře viděti. Artopaeus zavřen do universitního kurníku za to, a právem.[5])

Jest další otázka, kterak se mívali učitelé k sobě, druh ke druhu v stejném povolání.

R. 1602 správce školy na Zderaze v Praze, Matiáš Novatius, tvrdě rektorovi universitnímu, mistru J. Bystřickému, že „řídké jest srovnání kollegy se správcem školním“, vyjádřil tím pravidlo obecné.[6]) Aby byli nesvorni, na to bývalo vždy podpalů dosti. Jednak byl tu popud plynoucí již ze samé povahy učitelského úřadu; byla a bývá to jakás učitelská pýcha, jejíž matkou jest neomylná kathedra,

---

[1]) Arch. zemsk. O. 5 222.
[2]) Arch. zemsk O. 5. 291.
[3]) Arch. zemsk. Oekonom. č. 17. 23.
[4]) Arch. mus Listin. kouřim. 1569.
[5]) Arch. univ. A. 13. b. 108. Bakalář po zvoníkovi kamením házející byl také Gelpach v Poličce 1588. Adámek. Besed. Učit. X 447. Podobně pral se r. 1611 kollega u sv. Michala v Praze, Jan Štejnerus Vodňanský, se zvoníkem, a když ho nějaké pacholátko napomenulo, dal mu knytlem. Arch. univ. A. 13. b. 321.
[6]) Dvorský. Paměti. č. 145.

odporu nezvyklá. Z té pýchy plynuly mnohé prudké spory mezi officiály sobě rovnými i spory podřízených učitelů se správcem. Ty spory někdy skalily se až do nadávek a násilností, zvlášť tehdy, když správce nařizoval něco neobyčejného, něco, s čím spojena větší práce, nebo když své opravy a rozkazy dával formou pánovitou, nebo když sám neplnil, co nařizoval. K zlostem takovým přičiňovalo v staré škole latinské také to nejednou, že rektor byl skoro stejného s officiály stáří; byltě mladík jako oni. V moderním školství zase rektorské výtky mohou býti při rozmanité odborné vzdělanosti učitelů dráždivy. Toho úrazu v staré škole nebylo. Jakož svrchu vyloženo, všickni učitelé mívali vzdělání stejného rázu (mimo kantory a sukcentory — a to s výjimkami —); všickni byli stejní odborníci; rozdíl mohl býti mezi nimi jen akademický, stupňový: rektorem byl mistr, officiálové byli bakaláři, nebo rektorem byl bakalář, officiálové byli kandidáti stupně bakalářského: a málo který uměl víc než latinu a Aristotela.

Jiné popudy k rozmíškám podávalo lakomství správců, chtěli-li uchvátiti z hubených důchodů školních větší hromádku, než jim náležela. Byl to starý hřích, hnízdil již na školách nejstarších, klerikálných, středověkých,[1]) přešel do školy renesanční; paedagog Jan Sturmius v XVI. věku na lakomstvo svádí, že jest ňejhustější příčinou nesvornosti učitelské.[2])

Popudem k nesvornosti bývalo také neuvážlivé učitelů mládí, a na mnoze i společný byt na škole. Rektor nebýval ve své povýšenosti uzavřít, nevyhýbal se kollegům a jich důvěrnosti; jsouce všickni neženati a mladí, officiálové s rektorem žili mladý, ano bujný život, a z toho všeho rodily se srážky nevyhnutedlně.

Co se těmi věcmi nastaral dobrý rektor universitní mistr Bacháček z Nauměřic! Tu r. 1599 officiálům nesvorným v Chrudimi na srdce klade, kterak mládež jich nesvornosti nejvíc zažívá.[3]) Jindy (roku 1606) do Pacova nesvorným učitelům trpce vzkazuje, proč jeden hat a druhý čihý táhne, proč že nejsou na dobrém srozumění, což kde bývá, tu žádného božského požehnání není, a ta nesvornost mládeži hrubě na škodu jest.[4]) S resignací skoro zoufalou též universitní rektor z r. 1602 Jan Bystřický z Bochova naříká Jiřímu Dikastovi, děkanu v Jičíně, nad nesvorností rektora s officiály, prý jeden svádí na druhého, což prý bolestně doslýchá; bohužel prý jsou těchto časů „ingenia“, jichž žádným napomínáním pohnouti nelze.[5])

Že někteří officiálové mívali popudy k nesvornosti nezkrotitedlné takřka v krvi, o tom svědčí Ondřej Paradronius a Jan Salicius,

[1]) Monum. Germ. paedag. I. XXXI.
[2]) De lit. ludis. Vormbaum. Die Schulordng. I. 149.
[3]) Dvorský. Paměti o škol. č. 15.
[4]) Arch. zemsk. Oekonom. 18. 324. 338.
[5]) Arch. zemsk. Oekonom. 17. 35.

kteří přišli do university s pohlavkem a nadávkou (huncfutů) r. 1622, když universí Karlova byla již na smrt souzená, některý čásek před dekretem Lichtenštejnským, aby všecky její věci byly popsány a komissařům vydány. Dobře ale marně mistři universitní pravili oběma nezbedným učitelům, že v těchto nepokojných časech by měli se oddati spíš zbožnosti.[1])

Vybéřeme několik případů na zevrubnější poznání, oč a kterak se officiálové svářili.

R. 1602 v Čáslavi rektor Jan Hlinecký maje přesvědčení, „nebude li v škole řádu, že dobře nebude“, vydal zákony nebo řád, vedle kterého by se officiálové řídili. Ale officiálové se proti správci i jeho řádu snesli, pravíce, že raději od školy odejdou, nežli by se jím spravovali. Vůdcem v tom byl jim kollega Adam Doksanus. Když se byli všickni s rektorem zle pohodli, nešli víc do školy. Rektor vyzval Doksana cedulkou, aby přišel; prý i rychtáře pro něho posílal. Konečně kollega do školy došel, ale s hněvem: uhodil rektora pohlavkem, uvrhl ho za kamna takovou ranou, že z něho krev šla. Rektor vzchopiv se popadl kord a kollegu vypral ven.

Zajisté podivné to následky nového řádu. Když pak Adam Doksanský žaloval na svého rektora v universitě, že ho ze školy vyhnal a na něho sekal, mistři nevěděli s věcí kudy kam. Teprv primas čáslavský vysvětlil a osvědčil. I protož kollega Adam dán do akademického kurníku. Za hlavní vinu mu položeno, že na svého představeného sáhl. Když poníženě poprosil, pustili ho hned první noc z kurníka ale s napomenutím, aby se choval jináče, kdyby mu co ublíženo bylo, aby se nemstil, než tu, kde náleží, vznesl.[2])

Tu se tedy učitelé vzepřeli rektorovi, že je chtěl vedle svého rozumu lépe říditi: v Brandýse zase naopak, když r. 1620 od měšťanstva žalováno, že všecka škola jest mravů nevázaných, vymlouvali se učitelé, že rektor Jiří Sphaerinus je špatně řídí a vede. Byli to asi čistí učitelé i s rektorem, když smělo o nich řečeno býti, že sotva kde nalezli by se šaškové (scurrae) jim podobní.[3])

V Kouřimi kollega Jan Kvetonius svého správce Jana Horicea jen proto nechtěl snášeti, že byl bakalářství o něco dřív došel nežli správce. Jemu proto Bacháček rektor r. 1607 psal s upřímnou neomaleností: „Tím se honosíte, že jste starším bakalářem nežli někdo jiný a tak že nejste povinni jím se spravovati, rovně jako byste řekli, čert je starý, tehdy jest dobrý . . . radil bych vám, abyste aspoň sobě usmyslili a ty dětinské střevíce zzuli.“ Tehda Bacháček psal také konšelům a inspektorům, aby ty nesvorné officiály narovnali.[4])

---

[1]) Arch. univ. A. 14. b. 117.
[2]) Arch. zemsk. Oekonom. 17. 146.
[3]) Arch. univ. A. 14. b. 20.
[4]) Arch. zemsk. Oekonom. č. 18. 413.

A což často, když rektor výstupné kollegy napomínal, snésti musil nemilé odvety, ano urážky! Z nejhorších případů jeden týkal se r. 1600 mistra Václava Žabonia z Vyšetína, jenž nedlouho potom stal se professorem v universitě. Když pobýval řečeného roku jakožto rektor na škole sv. Mikuláše v Praze v Menším městě, v dubnu kterýs den přišel mu kollega Ondřej Libertin Klatovský opilý do veliké světnice mezi žáky, tu tropil neslušnosti, dorážel na pachole, jež správci od rodičů bylo svěřeno k zvláštnímu opatrování, toho chlapce nazýval bankařem rektorovým, klukem, bachantem, a když mistr Žabonius nezbedného kollegu napomenul, i jemu opilec vynadal šelem, kluků, unflotů, místo kathedry aby sobě šibenici ustavěti dal, prý čistý mistr z Vyšetína, měl by se lépe psáti z Voběšetína. Tato urážka erbovního praedikátu hněvala mistra víc než nadávky a nesnes jí, žaloval v universitě, tvrdé, že přídomek ten pochází od císaře Maxmiliána, a takové jeho překrucování že urážka Veličenstva, crimen laesae majestatis. Mistři v akademii srovnali hněvníky v pátek po sv. Marku evangelistovi nějak po dobrém. [1])

Byl-li rektor sám některou nectností vinen, lépe učinil, nenapomínal-li svých podřízenců z téže nectnosti. Vyčetli mu hbitě, a bránil-li se, dostala se obojí vina k vrchnosti. Na příklad mistr Partlicius od sv. Jindřicha v Praze osmělil se r. 1616 vyčísti svým kollegům, že jsou líní; odpověď byla, že je asinus, osel. Když pak týmž názviskem se odměnil, dostalo se do university, a tu kollegové žalovali do svého rektora, že sám nedbalec, že onehdy celý týden zanedbal modlení a školu. Napomenuti tedy od universitní vrchnosti všickni stejně, [2]) a Partliciova autorita bez pochyby i na dále ta tam. Poněkud podobně zvedlo se Stanislavovi Prusicii Skalickému, bakaláři a správci školy (nevíme které), když roku 1588 vznesl svoje spory s kollegou Janem Čurdou (Čurdenus) do university; dostal se sám do vězení a puštěn jen na zápis, že se nebude spíjeti, nebude tropiti hádky, bude nositi bakalářský hábit a s kollegou se přátelsky porovná. [3])

Některý rektor školský byl tak nemírně prudký, že nechávaje stranou napomínání, hned se pouštíval v mstivé trestání svých podřízených, a to tím, že k nim, pokud dovedl, bitím přikračoval. R. 1618 žaluje kollega Kopidlanský na svého rektora u sv. Havla v Praze, mistra Václava Klementa, že ho bil. V soudě universitním svedlo se bití na pitku v konvivium, a oba smířeni jsou. [4]) Václav Chalibaeus, bakalář školy zderazské v Praze, zepral r. 1604 kollegu Jana Píseckého tak, že týden nic neviděl, ani na nohy vstoupiti nemohl. [5]) Zavřeni proto oba v universitním kurníku. Aby se bití

[1]) Arch. zemsk. Oekonom. č. 18. 70.
[2]) Arch. univ. Listy pod č. 20.
[3]) Arch. zemsk. Oekonom. 18. 331.
[4]) Arch. univ. A. 14. a. 210.
[5]) Arch. zemsk. Oekonom 18. 249.

důkladně provedlo, co sobě nemoudrého nevymyslil r. 1604 místorektor kolleje litoměřické Jan Tykalides (syn Tykala ze Skutče)! Chtěje potrestati kollegu Hubku proto, že s žáky hrával, na ryby chodil, po hospodách se toulal, pozval si na to sukcentora a děkana, a ti všickni krutě zbili Hubku, jejž na ten konec ještě dva silní žáci musili držeti. Vicerektor bil kyjem. Otec Hubkův, kněz Petr Hubka v Týně, žaloval při akademickém senátě, že syn jeho byl zbit, zmordován, přednesl kyj a košili zkrvavělou za důkaz. Zatím již také, poněvadž příhoda přece jen byla neobyčejná a ostudná, magistrát litoměřický se strojil, že vyžene všecky kollegy ze školy i s rektorem. Konec byl, že v akademii „zmořeno“ a spraveno všecko, co učitelé mezi sebou měli a vinu pak odseděli v Praze na radním domě „pod zlatou makovicí“, dva dni vězíce. Za jich nápotomní svornost děkan sliboval, a litoměřičtí páni si ty důstojné officiály, všecko smířené, odvezli z Prahy domů zase. [1])

Že byl za takových bujných poměrů rektor od svých podřízených také někdy bit sám, kdožby se divil. Svrchu poznali jsme již čáslavského rektora od kollegy zbitého pro řád nově nařízený. R. 1609 přihnali se ze školy od sv. Jiljí do university Eliáš Nisselius Trutnovský a Jiří Krumlovský, kollega, s žalobami. Rektor stížně přednášel, že se mu dostalo od kollegy nadávek šelem, z kurvysynů, oslů a naposled že šňupku obdržel klíčem do hlavy. Než se pře v universitě skončila, na škole jilské neučili nic. Také nelíbí se nám, že správce, aby popudil universitní soudce proti svému protivníku, tvrdil, kterak kollega pány mistry universitní pomlouval; o mistru Prokopovi (Poeonovi) prý říkal, že píše mendické verše, prorektor universitní že je osel, mistr Jan Tetauer (Svinčanus) že není professury hoden. Na konec vyšlo, že svým bitím správce potud vinen, že pacholata brával do svého pokoje na privát, a peněz od učení že nechával sobě všech, aniž haléř dal officiálům. Musil se tedy nakloniti k smíru a spokojiti se s onou šňupkou klíčem. [2])

Poněkud podobný podnět vzali sobě proti správci v Čáslavi mistru Lukáši Bochaufovi z Polkenštejna podřízení kollegové jeho Jan Malinei (Malinka) Písecký a Samuel Podhůrský z Klatov. Umřel ras, a mistr, vzav peníze z pohřbu, nechtěl prý se „dividovati“ s officiály. To byl podnět k hněvu. Kterak officiálové svému hněvu pak průchod učinili, o tom se zpráva dvojí. Oni praví, že se „lektali“ mezi sebou, a když se správce do nich pustil, že ho sbili. Proti tomu správce tvrdil, že mu ve spaní pobrali zbraň a ranili ho. I kdybychom na rvačky učitelů podle tehdejší prudké doby, jež neumějíc se přetvařovati zlost ihned v rázné skutky převáděla, hleděli shovívavě, skutek officiálů, byl-li proveden na spícím, musil by zván býti nehodným, skoro zákeřným.

[1]) Arch. zemsk. Oekonom. č. 18. 248. 253.
[2]) Arch. univ. A. 13. b. 549. 550. 554.

Soud universitní pro vážnost věci trval dlouho. Učitelé již byli proměnili svá místa v Čáslavi za jiná. Bochauf stal se zatím správcem školy havelské v Praze, když roku 1611 odsouzeni jsou oba jeho někdejší officiálové k zaplacení jemu 12 kop grošů míš. bolestného; ostatně co sobě při rvačce a před ní byli učinili, „zmořeno“ a porovnáno, jak obyčejně.[1])

Kterak mistři v universitním soudě nesvornosti officiálské snažívali se spíš urovnati než trestati, toť čtoucí z předchozích příkladů postihl; byli-li nuceni trestati, druhdy trestali, nehledíce sem ani tam, druhdy však přec rozlišovali představeného vinníka od podřízených vinníků. Na příklad když r. 1615 Rokycanští sami stížili v akademii, že nesvorni jsou na jich škole rektor Cherbicer (Kerbicer) Domažlický s kollegou Matějem Kcrboniem, jednohlasně se usnesli, aby zavřeni byli oba, ale rektor aby, posedě v auditoři, z trestu napsal elegii, kollega však aby psal oraci nějakou, ale v kurníku.[2]) Tedy někdy chránili autority přec.

Tolik z mrzuté kapitoly o tom, kterak se snášeli učitelé stejného řádu a vzdělání.

S kantory a sukcentory, lidmi školními řádu nižšího a obyčejně vzdělanosti menší, měl-li který povahu výstupnou, bývalo pořízení zlé. Zvláště tu rektor míval soužení, kde kantor byl zasedlejší, starší, a rektor s officiály semestrem se střídající; kde ponížený kantor po známosti měl oporu v obyvatelstvě mladém i starém, kteréž opory ne tak snadno si získali officiálové noví a obyčejně pyšní. Takový kantor nedal sobě od rektora mnoho kázati.

Vida, že blíží se úraz, z něhož by škodu mělo kostelní zpívání, farář začasté moudře sám prostředkoval, aby byl mezi rektorem a kantorem pokoj,[3]) ale někdy vybuchlo mezi oběma o to prudčeji, čím hrubší a neomalenější byl kantor vychloubající se, že nenáleží pod pravomoc akademie, že jest pánem sám sobě. Takový kantor byl r. 1606 v Pacově. Universitní rektor Bacháček píše tam stížně; ptá se, chce-li ten kantor poslouchati a oudem učení Pražského býti; vyčítá, že ten kantor se spojuje s žákovstvem proti rektorovi, jakž také jiní ten obyčej mají činiti těm správcům, kteří se na ně nově dostávají. Prý takoví kantoři novému správci říkají: „A ty ještě papírový střevíc zde nestrhal, již chceš rozkazovati? Několik jsem podobných tobě odtud vyhleděl, tebe také vyhledím!“ Připojuje Bacháček prorocky obavu, aby od slov nedošlo k ranám (a verbis ad verbera).[4])

---

[1]) Arch. univ. A. 13. b. 363. Jan Malinka Písečan stal se rektorem v Bohdanči 8. června 1611.

[2]) Arch. zemsk. Acta rectoratus. 182.

[3]) Farář Marek smiřuje r. 1599 v Přelouči, ale neposlechli ho. Dvorský. Paměti. č. 48.

[4]) Dvorský. Paměti. Č. 396.

Kantor u sv. Mikuláše staroměstského Laurin Rabinus dle žaloby z r. 1602 jsa třikrát v témdni opilý vždy nadával správci svému, bakaláři Janu Tykalidesovi Skutečskému, bachantů, v kostele nezpíval, klobouku v chrámě nesnímal, než maje ho na hlavě prý se na římsu pokládal jako „nějaký figl.“[1]) Co s takovým podučitelem v učitelském sboře a v školské práci?

Kantorův, kteří na svého rektora rukou sáhli, jest v pamětech několik; jeden již z roku 1545 v Nymburce. Slul Kašpar a nožem poranil rektora Jana Orphea i bratra jeho okrvavil. Nymburští dali neurvalce do vazby, ale pak ho poslali do university na trest. Tu to sváděl na Satanáše, odprosil, vyplakal a zaplativ ranhojiči, poseděl „7 dní v kurníku“.[2])

Z pozdější doby jest dosti význačný případ, že r. 1599 universí nucena na žalobu faráře Jana Facilisa[3]) u sv. Klimenta v Novém městě Pražském důrazně žádati osadních, aby chránili předního správce školy své od nehodného kantora Václava Rameše, který povolání svého nevykonává, nýbrž na velikou těžkost i hanbu při té škole se zdržuje.[4]) Rektor, jenž se nechtěl rváti, byl proti nezbednému kantoru začasté zhola málomocný, zvláště měl-li, jak to zhusta bývalo, sám nějaký na sobě poklések. V Nymburce roku 1573 sami konšelé dovolili, aby správce Samuel odpudil od školy subkantora nehodného mimo čas, a nebylo to lze provésti. Subkantor Matiáš žalobně utekl se k universitě, kteráž důkladně vyšetřovala, proč správce ho vyhání. Vyložil správce, že subkantor nedbalý; prý sám primas do něho stížnost položil, že nočně se toulá a opíjí, ráno spitý že vrací se a tak učí chlapce, žáky že sám zavádí do hospod, a ondy, když nočně si dal instrumentum hudebné nésti k nějaké vdově, a správce mu to donesení překazil, přišel sukcentor se svými přátely do školy, tu křičeli, zvonili, hlučili, až správce vyskočiv s postele musil je zapřísahati. Ostatně primas nymburský také oznamuje, že sousedé nebudou do školy dávati dobrodiní, dokud tu sukcentor bude, a senát městský chce přímo, aby správce takového subkantora ihned vypověděl, což také učinil.

Subkantor se bránil tím, když něco zanedbá, že nahrazuje; žáci do hospody že chodí sami a tam zůstávají, bakalář že pije sám také za celý den někdy, subkantora prý vidí, ale na sebe nehledí; nad to ještě žákům uchvacuje expensí.

Člověk by soudil, že polovička neomluvené viny subkantorovy by stačila na jeho vypuzení od školy: však nestalo se, mistři

[1]) Týž. č. 118.

[2]) Monum. univ. III. 124. 125.

[3]) Týž Facilis býval školním rektorem. Byl protivník bratří. V herrenhuts. Pamětech X. fol. 2. o něm psáno, že vyčítal Zachariáši, bratru v Prostějově. že způsobem římanským pohrůžkami lid k sobě obracují a ty, kteří přistoupiti nechtějí, klnou a k věčnému zatracení odsuzují.

[4]) Arch. zems. Oekonom. 18. 31.

v universitě přiměli oba sporníky, aby sobě podali rukou, a subkantor aby do konce semestru vedl si pokojně. Pak že může jíti jinam. [1])

Při bujnosti tehdejších akademických officiálů však na druhou stranu snadno se mohlo státi, že kantor od nich víc zkusil, než jim sám mohl sdělati. Příklad, jenž zároveň osvětluje divný pořádek ve škole, položíme ze školy sv. Michala v Novém městě Pražském z r. 1611. Kantor jménem Rokycanský přišel kterous noc domů ve třetí hodinu. Za ním brzo bakalář Václav Malobicenus Uherskobrodský přišel. Censor žákovský otevřel jednomu po druhém. Vzájemné nadávání začalo se hned. Snad pokračovali v tom, počavše již v hospodě. Kantor však ustoupil. Když bakalář vykřikl naň: „Spokoj se, káži tě mládencům vymlátit nebo s okna vyhodit!“ kantor zavřel se do své komůrky a svlékl se do košile, chtěje spáti. Bakalář však pokoje nedal. Když nadávky nestačily, kázal žákům vzíti stolice, na nichž sedají, a těmi učinil útok na dvéře kantorovy, aby je vyrazil. To se po několika silných ranách povedlo. Kantor v košili vyběhl na pavlač; tu se popadli s bakalářem, rvali se. Kantor volal sousedy na pomoc, žáci roztrhovali oba učitele. V tom již sousedé přicházeli na pokřik a vyšetřivše, že prý to nic, odcházeli zase.

To byla příhoda pohoršlivá velmi. Soud universitní, vyslechnuv některé zrostlejší žáky, [2]) nalezl, aby Malobicenus poseděl u vězení rathouzním, a jeho kantor aby šel do šatlavy. [3])

R. 1611 v Příbrami nepěkná příhoda sběhla se právě o Štědrý den. Tamější správce školní Václav Klementis (Klementův) Žebrácký kantoru svému Vítu Mělnickému téměř oko vyrazil, klíčem ho udeřiv, a když kantor omdlev na zemi se svalil, prý správce nože hledal, aby kantora dobil docela. Ale k napomínání mládence školního nechal toho. Kantor sotva byl vzkříšen. Bitva školní o Štědrý den, vlastně v Svatou noc, byla Příbramským nesnesitedlna a příliš na pohoršení. Neurvalý bakalář dostal se k soudu akademickému. Tu sváděl vinu na kantora. Prý chodil kantor s děkanem po koledě a jsa opilý dal se na konec s děkanem do hádky; byv pak z fary vypuzen, venku děkanovi nadával šelmovských oslů, troupů a čtenářův, na to vešeď do školy, broukal na žáky, až přiběhl správce a pásem prý ho mrštil nenadále do oka, o zrak ho však nepřipravil tolik, jako on sám sobě divnými léky ublížil.

Mistři universitní nejprve bakalářovi „dobře vyčesali“, že dočinil se té bitvy v den, kdy měl se k slavnosti narození Páně strojiti, a pak že to učinil ve škole, v místě privilegovaném. Kantor chtěl přistoupiti k mírnosti, ale žádal za ránu a její hojení 24 kopy

---

[1]) Monum. univ. Prag. III. 185.

[2]) Jich jména: Tobiáš Spacingerius Dašicenus, Šimon Berounský, Jakub Bacháček Chrudimský, Karel Budek Příbramský.

[3]) Arch. univ. A. 13. B. 356. 351.

grošů. To mistři soudcové ujali, řkouce, že málo jest, vedle práva by nevzal žádný 24 tisíce, a musilo by býti oko za oko. Že podle přísného práva bylo by oko za oko, to bakalář uznal, ale děl, že nemá odkud vzíti. Rozhodli tedy mistři, aby dal dvacet kop, a slíbili kantorovi na utěšenou, že dostane od nich jinou kondici, nějakou příjemnou sukcenturu.[1]) Čtoucí vzpomíná z jiné zprávy svrchu uvedené, že bakalář Václav Klementis ani potom neztratil chuti bíti své podřízené učitele.

Vzácný případ nesvornosti kantora s officiály akademickými naskytl se r. 1611 v Praze u sv. Michala. Tu stal se vůlí farních osadníkův a nevíme, ze vzdoru-li k universitě, kantor správcem školy. Podřízen mu byl tu akademik Jiří Knobelius Čáslavský. Ale nevydržel dlouho. Kantor byl příliš nadutý, lakomý, snaže se patrně využiti svého předního postavení. Po prudkých hádkách od školy odešed, Knobelius napsal rektorovi universitnímu Bacháčkovi, že se již více svému panu kantorovi říditi dáti nemůže, což prý i na potupu akademie jest; kdo prý jakživ slýchal, aby kantor vládl školou; akcidence zadržuje sobě, a učitelé v té škole takměř „víceji hovadsky než lidsky živi jsme." Mistr Martin Bacháček, veliký protivník kantorů a žárlivý strážce práv akademie i akademiků, prudce psal do osady sv. Michala, že věděti nemůže, s čí dovolením kantor tak dlouho školní správu na sobě zdržuje; a sliboval, že jeho všetečnost k slušné nápravě přivede.[2])

Řidčeji shledáváš, že by rektor školní měl půtky s varhaníkem chrámovým, jenž sic nebyl k školním officiálům počítán, ale daleko jich nebyl, neboť na kruchtě stýkali se pořáde. Spurného nějakého varhaníka měli v Plzni. Slul David Müller, a správce školní mistr David Litochleb r. 1593 až nucen byl prositi konšelů za ochranu proti němu; prý mu ustavičně bitím pohrůžky činí. Se svými spory na konšelský soud dostali se oba.[3])

Spíše se najde, že kantor s varhaníkem, poněvadž byli sobě nejbližší, půtky mívali. Osadní hlavního chrámu Panny Marie před Týnem v Praze r. 1606 porovnávali mezi kantorem a varhaníkem některá nedorozumění tak dlouho, až při tom vypili vína za celou kopu grošů.[4])

Nelze uzavříti o nesvornosti učitelské beze zmínky o tom, že do soudních zápisů universitních časem dostávaly se také spory, které měli officiálové školy jedné s officiály školy druhé. Podnětem k nepřátelství obapolnému nejčastěji bývala školní soutěž; rektorové odluzovali si žáky a vychvalujíce školu svoji velmi snadno činili tak na útraty a urážku školy druhé a jejího rektora. Nepřeme, že

[1]) Arch. univ. A. 13. b. 44. 45.
[2]) Arch. univ. č. A. 13. b. 369.
[3]) Arch. plzeň. č. 20. Protokol. konšel.
[4]) Arch. pražs. kn. záduší týnsk. pod lit. N.

takové soutěže s urážkami bývaly i na venkově, ale poněvadž jedna škola od druhé přece jen byla daleko přes pole, mohly urážky a hněvy snadno přestávati na vzkázáních a dopisech. Ale jináče bylo v městech Pražských. Tu sobě byli správcové školní a officiálové příliš blízko, a proto hněvy snáze donášeny k soudu v universí, nebo také jevily svůj hrubý výraz třeba na potkání.

V první příčině již ze starší doby případ. Roku 1511 správce gymnasia u sv. Havla, Ondřej, žaloval u rektora universitního (Václava Kandida Pražského), že soused jeho týnský, bakalář Jan Rameš, přebral mu žáky. I musil vinník trest podniknouti dle statut a žáky vrátiti.[1]) Jiří Nigrinus, bakalář a správce u sv. Štěpána v Praze, a Bartoloměj Žďárský roku 1608 rvali se pro školní věci na ulici; Nigrin vyčetl druhému, že béře od pacholat po padesáti a šedesáti kopách na rok, že připovídá učiti je židovsky, řecky, latinsky, německy a česky a sám že ani pravopisu neumí. Na tato urážlivá slova připadl jakožto odpověď břitce vyťatý pohlavek, oba pak na sebe doskakovali, obojek si utrhli, pláště s sebe shodili, a byla bitva učitelů pražských na ulici.[2])

Ani nejtěžší doba naší historie nedovedla utlumiti nesvorností učitelských toho rázu. Kdys r. 1620 mistr Ondřej Stupanus Lounský, rektor z Týna, viní mistra Václava Klementova, správce jindřišské školy, nám již dosti nekale povědomého, že tiskem vydal o něm a o jeho rodičích na urážku jich nectný pamflet, tvrdě v něm, že Stupanus pochází z lože nepoctivého. Klementův se bránil na soudě akademickém tím, že ho Stupanus urazil před kollegou a žáky víc; prý řekl žákům: „Estisne Laeti an Clementes? (Jste-li z Týna — Laeta curia — či Klimentští; hra v slovech.) Vidím, že jste z Týna, kdybyste byli Klementští, byli byste černí jako Klemens, rektor jindřišský, jenž mi není roven ani věkem ani titulem.“

Po dlouhém vyjednávání oba smířeni jsou. Po té zas nějaký Jakub Stupanus (bezpochyby bratr předešlého Stupana) napsal báseň na čest uražené rodiny Stupanův, v té básni urazil Klementa, z toho nové stání a smiřování. Na soudě misterském v akademii napomenuti jsou všickni, aby místo hádek raději rozjímali o utrpení Krista Pána. I poslechli a porovnali se.[3])

Týž řečený Stupanus Ondřej po bitvě bělohorské r. 1621 zase přišel do university s žádostí, aby ho mistři smířili s Janem Rosaciem, prý mu ondy podával ruku, a ten ji zamítl.[4]) Takové dětinství! V smutném tom pobělohorském čase (1621) žaluje Havel Žlutický, rektor od sv. Štěpána Většího, že učitel klassí akade-

---

[1]) Monum. Univ. Pragens. III. 81.

[2]) Arch. zemsk. Oekonom. č. 18. 463. Zdá se, že onen Žďárský na ten čas držel si nějakou školu postranní, poněvadž mu Nigryn nadává „kazi-škole“.

[3]) Arch. univ. A. 14. b. 11. 14. 17.

[4]) Arch. univ. A. 14. b 84.

mických Malobicenus Václav mu ze zlosti sbil žáka.[1]) Tento Malobicenus Uherskobrodský, jemuž mistři universitní svěřili vyučování v klassích svých na škole vzorné, budiž poslední, jejž uvádíme z nesvorných učitelů. Žalobce Lukáš Cibulovský, bakalář od sv. Petra v Praze, líčí soudu akademickému o Malobickém obrázek ošklivý. Když prý se nuzný vrátil z Moravy, přijal ho Cibulovský k sobě do školy; ohřáv se tu, jal se žáky kaziti a do krčem je voditi. Pak přijal učitelství v klassích, ale nemoha pro zimu v kolleji universitní při klassích spávati a platem malým se živiti, vždy zase docházel do školy svatopetrské a byl účastníkem beneficia Cibulovského. Ale on přicházel začasté opilý, a když v hospodě hádku způsobil, přibíhal do školy jako domů; ondy znectil sukcentora, nazývaje ho bestií a hloupým oslem, a když pro ty výstupky Cibulovský konečně byl nucen ze školy vybýti ho: dal se Malobicenus do vyhrožování, že přijde zase, ale s větším počtem vojáků!

To mínil bezpochyby ony surové vojáky, kteří byli právě v tu dobu za trest povstání stavovského položeni do Karlovy školy. Těmi vojáky hrozil mstivý bakalář kollegovi svému a jeho škole! Mistři universitní uložili tomuto člověku za trest, aby u vězení složil elegii na titul a myšlenku, mohou-li opíjeti se lidé, peněz zbavení.[2])

Že valná část officiálů se snášeli pěkně, to jde již z té okolnosti, že správce, byv k místu konfirmován, sám sobě officiály jednával. Zajisté si vybíral dobré známé a neznal-li, že se prve ptával po jich povahách, aby potom byla harmonie dobrá.

Na konec otázka, kterak vedli si školní officiálové k sousedům, k měšťanům a kterak si vedli společensky.

Když je universitní rektor na školskou službu vysílal, na srdce jim všem kladl slovy již ustálenými, aby snášeli se pěkně s měšťany a dobrodinci školy, při tom aby byli zbožni a střídmi. Mnozí officiálové na svých štacích byli poslušni, jakož jim kázáno a raděno. Hned po svém příchodě do obce vstupovali do spolku literátů chrámových, kterýžto cech všude držel v sobě nejpřednější měšťany. V seznamech literátských nikdy nescházel rektor, kantor, sukcentor.[3]) Vždyť oni hlavně zpěvy a muziky tvrdili, a ostatní měšťanstvo kupilo se kolem nich. Býval to v městech a ve farských osadách pražských jediný spolek intelligence městské. Mistr Jan Kampanus, z veršovníků oněch dob nejlepší, jsa r. 1598 rektorem školy u sv. Jindřicha, neváhal básní oslaviti literáty jindřišské, hudebníky nejlepší a mecaenaty.[4])

Jako pánům v radě a inspektorům konšelským stejně tak i kterémukoli onačejšímu sousedovi officiálové hledívali se zavděčiti

[1]) Tamž. 83. 84.
[2]) Utrum destituti pecunia potuerint inebriari? Arch. univ. A. 14. 6. 85.
[3]) Věstník král. Spol. Nauk. 1897. Nováček. Matrika kůru literátského v Čáslavi z r. 1539—1659.
[4]) Exempl. básně v mus. zemsk.

všelikými úslubami při rozmanitých života jeho příbodách; kdy bylo co v měšťanské rodině oslaviti veršíkem, ať příhoda radostná, ať žalostná, učitel napsal, posloužil; kdy bylo co u sousedů odzpívati, učitel s žáky odzpíval a oslavil. Kdy bylo měšťanovi potřebí literní rady, officiál školní poradil, napsal, opsal, vysvětlil, jsa mnohému sousedovi a sousedce jakoby advokátem. Často ke kšaftům si je povolávali jakožto muže víry hodné.[1]

Dobří officiálové bývali v obci také oblíbeni. Dáváno jim to všelijak na jevo. Druhdy i tím, že soused nebo souseda pamatovali na officiála školního i v poslední vůli. Odkazují peníze, grunt a do hospodářství mládeneckého i nádobí. Nejednou také knihy, jakožto věc officiálům nejpřípadnější, odkazovány.[2]

Některý měšťan i po létech vzpomenul sobě dobrého učitele a snažil se mu odměnou. Již r. 1450 nalezli jsme zápis staroměstského apotekáře Michala, jímž odkazuje 5 kop grošů českých Zderazovi, který na Malé Straně ve škole děti učíval.[3]

Nelze uvésti všech podobných zápisů kšaftovních pro jich hojnost, ale to oznámiti slušno, ze století XV., z doby přísných husitských mravů, až do protestantské reformace jest jich v knihách poměrně víc nežli potom v století XVI., a to také, že počtem nelze jich přirovnati k ohromnému počtu kšaftovních zápisů, jimiž pamatováno na žáky.

Svrchu vyloženo, že officiálové byli většinou lidé mladí, jimž škola byla jen průchodem do jiného postavení sociálního. Nebylo tak jen u nás. I v Němcích trávili mladí officiálové svoje nejbujnější léta v škole, a tu se vybouřivše, popadali zaměstknání jiné. Škola byla jich mravům očistcem, purgatorium[4] I protož nedivno, když se tak mnohý jináče choval, nežli mu kázala statuta, a radil universitní rektor.

Rektor radil, ba rozkazoval, mimo jiné věci i to, aby officiálové vzdělávali se dál; zvláště ti, kteří nejsou graduovaní, aby snažili se o grady pilnou prací studijní. Není pochyby, že mnozí poslechli, ale mnozí pustivše se v život zanechali knih i zkoušek na léta, i na vždy. Jest významno (ačkoli s patrným přemrštěním), co dí

[1]) Arch. pražs. 2142. H. 18. l. 1526 kšaftuje Lanová u přítomn. Jeronyma faráře a Martina, správce školy u sv. Haštala. Výpisek Šimákův.

[2]) Tu odkazuje r. 1456 soused pražský Mikuláš Kotlář Ondráčkovi, mistru školnímu u sv. Martina v Praze, 5 kop grošů českých; Kateřina vdova po nožíři pražském odkazuje r. 1475 Matěji, mistru školnímu v „Klatovách“ 2 kopy grošů; souseda pražská Alžběta, někdy kuchařka, vzdává r. 1506 vinici o čtyřech stryších na Meziříčských horách u Prahy Martinu sukcentorovi, aby té vinice po její smrti jako své vlastní užíval; a r. 1525 opět jiná paní, Anna, matka nebožtíka Víta doktora v Praze, odkazuje Václavovi bakaláři (byl buď v Týně nebo na Zderaze ve škole) konev ve tři pinty cínovou a dvě mísy. Arch. pražs. Miscell. č. 26; č. 2119. P. 12; č. 2005 P. 14 (Z výpisů Šimákových); č. 9 56.

[3]) Arch. pražs. č. 2119. C. 4.

[4]) Monum German. paedag. I. LXXVI.

r. 1616 mistr Mikuláš Konečný, kancléř staroměstský, an knihovnu zřizuje Jaroměřským. Dí, by si z ní vypůjčovali knih i správcové školní, „ač těchto časů nemnoho jich se nachází, kteří by po dosažení větší známosti svobodného umění dychtěli, nýbrž mnozí nenaučivše se ještě dobrých a rozumných mužů poslouchati, jiné spravovati a jim rozkazovati chtějí.“ [1])

V čem učitelé nejdřív a nejobecněji povrhovali statuty akademickými, když se byli dostali do obce na školu, to byl zákaz modních oděvův. Officiálové byli mladí lidé, kteří se chtěli líbiti, a na to nehodila se jim dlouhá, řasná, vážná sukně bakalářská nebo reverenda, ani dlouhý šat temný, jenž byl dědictví starodávné školy klerikálné. Na šviháctvo musily sloužiti pestré barvy, klobouky s péry, krátké kabátce, jež nezakrývají noh, pláště [2]) a pláštíky, krejzle u hlavy i u rukou, kordiska a rapíry a jiné všelijaké parády. Arci, když officiál měl se postaviti před vrchnost universitní, to odkládal moderní šat, a dobra byla reverenda, neboť na to býval rektor, jako víme z jeho ohlášek, tuze přísný. Což se o „poctivém“ šatě nanapomínal příslušníků universitních rektor každičký! Také mistr Petr Kodicill z Tulechova do svého řádu školního neopomenul vstaviti rozkaz, aby všickni učitelé nosili sukni, sáhající až po kolena, neboť opásati se po francouzsku nebo po španělsku bez svrchního šatu jest necudno a choditi v německých ženských punčochách jest hanebno a u nás v Čechách neobyčejno. [3])

A kdožby se podivoval mladíkům, že odhazovali pošmourný dlouhý šat u veselé době XVI. věku, když tak činili již učitelé církevních škol v století XIV.? [4])

Vrchnosti učitelské však nechtívaly veselé době rozuměti tou měrou, aby jí hověly: učitel parádný stržil sobě pro světský šat leckdy velmi prudké důtky v akademii; farářové také nebývali spokojeni s honosnými officiály, aniž byl děkan kutnohorský r. 1578 jediný z pánů otců, jenž s posmíškem vyčetl bakaláři v Kutné Hoře Janu Janiceovi (Janebitovi) Hořepnickému, že „není než pýcha beze všeho umění, ježto jemu ani ten birýt, ani ty vlasy, ani hlava nesluší.“ [5]) Také satira nenechávala tou příčinou officiálů na pokoji. V Rozmlouvání Petra sv. s Pánem o obyčejích a povahách nynějšího lidu [6]) (1585) čteme:

---

[1]) Knapp. Jaroměř. 73.

[2]) Dvorský. Paměti, č. 160. Zákaz pláště mistru Tobi ši Malkoviciovi Horažďovskému v škole štěpánské v Praze r. 1602. Proti tomu v saském řádě z r. 1580 káže se, aby učitel pro slušnost ani ve škole před žáky neodkládal pláště. Vormbaum, Die evang. Schulordnungen. I. 225.

[3]) Ordo studiorum. v Mus. 49. C. 11. str. 69.

[4]) Zoubek. Č. Č. Mus. 1880. 461.

[5]) Z výpisů Šimkových. Též v Arch. Pam. XVI. 154.

[6]) Konrada Hosia Překlad.

„Také někteří rektoři
divně se v šatech pitvoří,
majíce je premované,
okruží velké sebrané,
chodíce ne jako žáci
než jako páni dvořáci . . .
při zrcadle se ulížíc
panenkám se líbiti chtíc . . .“

O Janu Petrů Nepomuckém, sukcentorovi v Lounech, zapsal si městský kronikář r. 1599 jakožto věc předůležitou a paměti hodnou, že modě propadl přese všecken dlouholetý odpor svůj. „Na den slavný velikonoční Vzkříšení Pána Krista z mrtvých,“ tak slavnostně začíná se zápis titěrný, ale přece charakteristický, „Jan Petrů, sukcentor školní, mládenec prošedivělý, plesnivý a již dosti letitý, který zde v škole od moru, který léta 1582 byl, nikdy, poněvadž se tomu velice na odpor stavěl, v nabíraném a připínatém vobojku nechodil, až teprva na stará, jak říkají kolena, na svrchu psaný den počal choditi (ve vobojku) a prvotně se zaříkal, že ho, dokud živ bude, žádný v něm choditi neuhlídá.“ [1])

Vybroušení a švarní i nešvarní mládenci školní chtívali se líbiti ženskému pohlaví, aby se dostali ze školy. Mistr svobodného umění Jan Strialius dostal se sic ze školy za písaře budějovického dřív, než se oženil r. 1569 s dcerou senátora budějovického Mikuláše Matesa, [2]) ale obyčejně bývalo naopak. Dříve svatbu, pak písařství. To bylo nevěstě a jejímu příbuzenstvu bezpečnější. [3])

Officiálové hleděli se sic zalíbiti, jakož přirozeno, pannám mladým, aby pomocí jich otcův a příbuzných zasedli v pevnějším a lepším bydle, nežli je škola, ale to se při opatrnosti otcův u bohatých děvčat pro chudobu učitelského milence nedařilo pokaždé až k svatbě. I když dcerka začala, rozšafný otec pokazil. Roku 1572 českobrodský bakalář Kristián pohnal pannu Salomenu do konsistorního soudu, že mu slíbila manželkou býti, a teď že nechce. Když ukázal i nějaká od ní psaníčka milostná, advokát otcův odvece, že tím vším bakalář dokazuje pouze rozprávky a šprýmy; jináč že, maje jiné k dobrému vésti, vskakoval za pannou do domu i do sklepa bez vědomí rodičův a že by měl býti spíše potrestán, než panna k slibu donucena. A rozsudek zněl, že panna volna, a bakalář aby šel do vězení. [4])

---

[1]) Kronika Mikšovicova. Opis u Merze v Lounech.

[2]) Arch. plzeňs. Lib. expedit. č. 14.

[3]) R. 1585 radní písař rakovnický, Šimon Žlutický, obdržev ze Slaného o učiteli Ondřeji Mrázovi zprávu, že ho Slanští chtějí oženiti, „aby učiniv prospěch v mládeži, mnohem hojněji potom obci (jako písař) se hoditi mohl,“ varuje Mráze, aby se nutkati nedal, že dosti času zůstává k ženění. Arch. rakovn. Kopiář z r. 1584.

[4]) Arch. zemsk. Rukop. O. 5. 33. 37.

Bez vězení ale s výsledkem jináče stejným pokusil se r. 1610 také Václav Janeček, kustoš školní v Lounech, aby mu dána byla panna Lucie, dcera Bartoloměje Kurky, jež prý se mu z vůle a z vnuknutí Pána Boha zaslíbila, a otec prý mu ji nechce dáti. [1]) Takž bylo by lze přivésti ještě několik vyšších i nižších učitelů, jimž úmysly s pannou nezdařily se.

Z té asi příčiny, že nezdařilo se s dívkami bohatými, bakalářové a jiní officiálové obraceli se s většími nadějemi a výsledky k samostatným vdovám, aniž při tom každý ženich hleděl na léta své nevěsty, jež ho měla ze školy vytrhnouti. Však pro ty staré vdovy dosti posmíšků nastržili si officiálové od souvěkovců. Satira z r. 1585 [2]) si je polektává slovy poněkud přemrštěnými:

„. . Někteří chuť nemají
k učení, v něž se dávají;
ožení se raději.
Ač již byl i bakalářem,
radče bude hospodářem.
Otec neb jiní přátelé
hledí na to ne vesele.
Však on zavra na tom radu
vezme sobě starú babu;
když toliko má dům v městě
nebo tolarů as dvě stě.
Pobuda s ženou půl léta,
teprv to v mysli přemítá.
Žena nevelmi jde v notu,
poznává lecjakous psotu.
Hotových nic nepřibývá,
rozličné myšlení mívá;
dělati se nenaučil,
myslí, aby v něčem kupčil,
mezi tím žena naříká,
a on po trošce obvyká
s vidlami chodit na rolí,
ač ho to hryze a bolí;
avšak že již nelze spátkem
musí býti i sedlákem,
neb knoty k svíčkám soukati.“

Vdovy se švarným bakalářům skrze dohazovače začasté samy nabízely. Prosíť Kutnohorští r. 1598, aby jich správce školní Sarkander Falkomontanus nebyl od university citacemi pronásledován,

[1]) Kn. konsistor. B. 23. fol. 24.
[2]) Rozmlouvání sv. Petra s Pánem. Konrád Hosius.

prý se mu „navrhuje a naskýtá manželstvo“, a kdyby se rozhněval, nechal by školy. [1])

Když byla naděje na bohatstvo znamenitější, neodolal vdově ani ten officiál, jenž nebyl z nejnuznějších; odstupujeť r. 1618 od slanské školy i Jan Šultys z Felsdorfu, aby přiženil se k vdově po Danieli Pondělíčkovi. [2]) Pro peníze bakalář Matiáš Svidnický v Lounech, bera sobě r. 1597 vdovu po sladovníkovi Wolfovi, ni toho nedbal, že jest jejím čtvrtým mužem, tři že již věkem přečkala. [3]) Jen když tu byl statek, při němž vždy mohla býti naděje, že během přirozeným stará manželka sejde se světa přece dřív, nežli mladý officiál, jenž potom, zámožný a svoboden buda, pojme sobě choť mladou. Jak už na světě bývá, jednomu se úmysly sobecké zdařily, jinému nikoli. Z oněch na příklad Melichar Žatecký, jenž byl podsprávcím v Kutné Hoře až do r. 1578. Ten rok pojal bohatou stařenu Dorotu Vočkovou, vdovu po hofmistrovi horním. Ta po málu létech zemřela, a zbohatlý bakalář roku 1586 oženil se zase, však tentokrát s bohatou pannou Juditou Stejškovou jinak Freisichselbstovou z Freudnpachu. [4]) Nedobře zvedly se úmysly bakaláři Václavu Vodičkovi z Horažďovic, jenž nechav r. 1586 školy, jakožto radní písař oženil se potom pro peníze s letitou Dorotou Čechtickou, vdovou. Ale při těch penězích žádné rozkoše neužil. Marně očekával na její smrt; z netrpělivosti již složil náhrobní nápis této své manželce, s nepochopitelnou upřímností vepsal si ten epitaph do městské knihy, ale málo platno. Umřel sám dřív (1593) a stařenka přečkala ho ještě o 19 let. Z epitaphu, svrchu řečeného a dosti pěkně latinsky zveršovaného, dovídáme se, jaký měl bakalář Václav Vodička s manželkou kříž (crux mala, dira lues); byla mu všecka obtížna, nikdy laskava. [5])

Stanovisko officiálů a lehké úmysly při manželstvu co do stáří nerovném vyrozumíváme z hovoru, jejž měl roku 1617 mistr Jan Češbivius s mistrem Jiřím Mollerem, když v máji měsíci šli na procházku k velikému ostrovu vltavskému v Praze (nyní ostrov Střelecký) ještě s několika školními kollegy. Češbivius totiž kázal sobě u zahradnice otýpku ředkve navázati. Ta, vázajíc, pravila dosti směle a po sousedsku k jednomu z kollegů: „Učte se, pane kollego, ředkve vázati, jestli budete míti tu starou babu zahradnici, abyste uměli!“ V tom se Češbivius ozval: „Však již pan kollega tuším upouštěti od té baby chce a dobře činí“. K tomu odvece Mollerus, že by sobě raději babu o jednom zubu vzal, nežli nějakou mladou bláznici. K tomu zase Češbivius v odvet děl, „že by tu nebyl dosažen účel manželstva“. „Jakoby jedna věc nemohla míti cílů víc!“

---

[1]) Arch. kutnoh. Opisy v zemsk. 1598. Nováček. Listář. 65.
[2]) Arch. zemsk. Opisy ze Slaného. 1618.
[3]) Kronika Mikšovicova. Opis u Merze v Lounech.
[4]) Nováček. Listář škol. kutnoh. str. 111.
[5]) Dačický. Pam. II. 16. 40. 131. Nováček. Listář. 37.

rychle dí Moller. Méně potom nás zajímá, že se štiplavými slovy dotýkali tak dlouho, až Moller, pohnut byv, některý pohlavek dal mistru Češbiviovi, začež uražený zvolal: „Pamatuj, mistře Slováku!" a prožalovav prudkého Slováka v universitě dostal ho do vězení. [1]) Nás zajímá a poučuje onen hovor, třebas bychom stanovisko a úmysly vyjádřené nepřičítali obecně všem všudy officiálům. Byli, kteří svoji starou choť poctivě a vděčně dochovali smrti, a ovšem proti nim také dosti bývalo těch, kteří mimo starou ženu hledali radosti jinde. [2]) Toť kletba nepřirozeného snětí.

Některému učiteli nevadily, chtěl-li se ženiti bohatě, ani jiné závady nežli byl starožitný věk nevěstin. V Sobotce vzal si r. 1588 rektor Jan Brodský za choť Johanku, služebnici nebo děvečku kuchyňskou po děkanovi Matiáši Amorphusovi jinak Kačkovském, neboť měla dům, který jí kněz Amorphus byl koupil. [3]) Patrně málo ho hnětlo, že kněžské kuchařky bývaly pomlouvány a společensky sníženy.

U bohatých vdov bývali officiálové oblíbeni bezpochyby pro svoji mladistvou švárnost a vzdělání. Vítězil často officiál školní nad neobratným ženichem domácím. Na příklad v konsistoři roku 1575 soudí se Ondřej Libětický ze Strakonic s Bartolomějem Vrbenským bakalářem o vdovu Dorotu Boubínovou z Vodňan, a zvítězí bakalář, poněvadž ona sama se k němu „hlásila a táhla". [4]) Stejně tak šťastně zvedlo se v konsistoři r. 1610 mistru Melicharu Mathebaeovi Bohdanečskému proti Stefanovi Bognerovi, jenž Annu Oujezdeckou poháněl k stavu manželskému. [5]) A což pevně držela se svého bakaláře, mistra Jiřího Horatia Rychnovského, Kateřina Freisichselbstova z Freydenpachu když si r. 1615 svatbu rozmýšlel a chtěl utíkati; nepustilo ho snadně; psala do kolleje do Prahy a hrozila, že požene ženicha neupřímného do konsistoře. [6]) Musil si ji pojmouti, jakož svrchu dotčeno. Také Dorota Dvořáková vdova, souseda brandýsská, držíc se houževnatě ženicha neupřímného, r. 1604 pohání do konsistoře bakaláře Václáva Orcini (Orcinus Královéhradecký), správce rakovnického. Ale odpovídají Rakovničtí do konsistoře, že bakalář

---

[1]) Arch. univ. A. 14. a. 47. 50.

[2]) Uveden budiž táborský Jiřík kantor, jenž, jsa již konšelem r. 1560 stran snížení své děvečky byl viněn, ale šťastně vyvázl. Vinila ho Kateřina Šantrůčkova; svědkové pravili, že vlastní manželka bývalého kantora žalostně toužila, kterak on v domě svém nepoctivě se k služebnicem a dívkám chová, proto v Táboře byl odsouzen, v appellací však napraveno; prý dokázány jen některé potahy (t. j. podezření), a ty za dostatek ku právu býti nemohou. Arch. zem. kn. appell. č. 4. fol. 1475—1481.

[3]) Knih. smluv svateb. v Sobotce z r. 1561. č. 32.

[4]) Arch. zemsk. O. 5. 293. 294.

[5]) Lib. memorab. Chrudim. Fol. P. 6.

[6]) Acta rectorat. v arch. zems. 172. Nad tím svedením panny Kateřiny Dačický posměšně volá Alleluja. (Paměti. II. 148.)

někam pryč se odebral, o němž, kde by se zdržoval, žádné vědomosti nemají. [1]) Snad vdově ušel.

Že naopak upustila nevěsta sama od učitele, přednost dávajíc jinému, to najdeš spíš jen při učitelích nižších, ale ti nedali sobě zaslíbenou nevěstu vždy jen tak zhola vzíti. Jan neb Václav Procházka z Polné, kustoš školní a varhaník v Lounech, nepropustil r. 1596 vdavekchtivou vdovu Annu Koudelkovou, jíž se najednou zalíbil Pavel Listopadovic, z manželského slibu jináče, než když mu po velikém smlouvání u přítomnosti císařova rychtáře Jiřího Dědka z Vlkové v domě purkmistrově dala 10 kop míšeňských. [2]) Tušíme, že podobně vedl sobě r. 1600 mělnický kantor a mládenec školní Šimon Koraczyn (Karas) Stříbrský v domě farním u přítomnosti vyjednavatele a děkana Jindřicha Vysokomýtského a jiných poctivých lidí, když ze slibu propouštěl „z pravé upřímnosti a ne z nějakého přinucení“ vdovu Lidmilu Krumpolcovou. [3]) To asi zadarmo nebylo.

Smluviv se s vdovou nebo zámožným sirotkem o manželství, officiál vstoupil jako jiný ženich do městské rady požádat za dovolení sňatku: bylitě konšelé vrchními poručníky a opatrovníky vdov a sirotků. Čteme na příklad v plzeňských protokollech r. 1594, že Jan Pistorius, kantor školní „někdejší“, žádal, aby mu Anna Křížova k stavu manželskému dána byla, poněvadž s ní některou smlouvu o to má. Ona pak, vpuštěna byvši do rady, oznámila, že v tom vůle jich obou jest. Protož z ouřadu mu dodána. [4]) Úřad městský stran ženicha býval opatrnější nežli vdovy některé. Chtíval věděti o učiteli, kterakého jest původu, lože poctivého-li, jakého chování, svoboden-li, neboť to vše musilo se prve zjistiti, chtěl-li učitel dostati se mezi měšťany. A tomu chtěl každý, vždyť se proto ženil. Mělničtí měli takovou důvěru k správci svému školnímu bakaláři Janu Marchionovi (Žateckému), že ho na pouhý titul bakalářský přijali za spoluradního, ale poručníci pak, když r. 1601 oblíbil sobě k snětí manželskému paní Dorotu, vdovu po Matiáši Střelci z Lebenberku, měštku, uložili mu přec, aby předně rodičů svých i také svého dobrého chování, jakož i o řádném svém na svět splození testimonium přednesl. Městská rada mělnická sama z ochoty o ta vysvědčení do Žatce psala. [5]) Táž městská rada mělnická, píšíc roku 1594 do Žatce v týchž příčinách stran Pavla Šrámka, správce kůru a školního pomocníka, jenž se chtěl ženiti s vdovou, vzkazo-

---

[1]) Arch. rakovnic. Kopiál z r. 1603.

[2]) Kronik. Mikšovicova. Opis Merzův v Lounech.

[3]) Kopiář mělnic. arch. z r. 1599. 13. Fol. 51. Dle zprávy, zaslané spisovatelem a tajemníkem mělnickým K. Zamastilem tento Koraczyn (také Corazyn i Coracin) k manželce se přece dostal; kupujeť r. 1601 dům v Šatlavní ulici (nyn. Husova třída) na Mělníce. Zemřel kolem 1620, nechav vdovy Evy a syna Daniela.

[4]) Arch. plzeň. č. 20.

[5]) Arch. mělnick. Kopiál č. 13. 156. 157. Tento Marchio r. 1599 byl učit. v Kostelci n. L.

vala tam, že žadatel „zasluhuje, aby mezi ně do obce se dostal". [1]) Tu šlo výslovně o městské právo při ženění.

Pražští bakaláři chtějíce sobě zjednati řízení kratší k mistrům universitním se utíkali v těch příčinách za pomoc. Byla universí Pražská již v posledních svých smrtelných koncích, a přišel r. 1621 bakalář svatopetrský Lukáš Cibulovský s prosbou, aby mistři vážili práci na rathouz a zjednali mu městské právo, že se míní ženiti. Odpověděli, ačkoli mají zaměstknání jiná, že přece půjdou. [2])

V smlouvách svatebních, když k nim officiálové konečně dospěli, jest světle viděti buď holou prázdnotu neb aspoň mělkost učitelského měšce. Psychologicky zajímavo, že i stud z chudoby učitele ženicha druhdy v smlouvách poznáváš, neboť přemnozí v smlouvě hovoří o svém jmění, o své spravedlnosti (t. j. že budou děditi), ač malá naděje o skutečnosti toho jmění a té spravedlnosti. Nejupřímněji vypadá smlouva, když nevěsta v ní prostě dí, že officiála školního do příbytku přijímá, nebo když v Mýtě r. 1585 Kateřina Krocínova o kantoru Nejedlém Husineckém v smlouvě dí, že ho nebéře pro žádné zboží ani statek. [3])

Naproti tomu, když v Chocni r. 1617 bral si správce tamější školy Jan Jakobides (Polický?) Alinu, vdovu po knězi Danielovi Břečťánkovi Vamberském, správci duchovním ve vsi Vysokém Újezdě, dala v smlouvu psáti ona, že jej činí hospodářem nade vší svou spravedlností (která při ní byla patrna a zjevna), a on také tak psáti dal, že ji zmocňuje nade vší spravedlností svou od té chvíle; ale nenapsáno, kde tu spravedlnost má. [4]) Asi stejnou váhu mělo, když r. 1569 v smlouvu svatební kutnohorská vdova Salomena Žlutická psáti dala, že mistra Mikuláše Rakovského, Uhra, správce vysokokostelského, přijímá od té hodiny za mocného hospodáře do všeho statku, z něhož sobě vymiňuje pouze 20 kop č., načež vstavil ženich do smlouvy, že Salomenu přijímá na všecku svou spravedlnost, která mu po rodičích a přátelích náležeti bude, a že sobě z toho statku svého také 20 kop vymiňuje. Nápodobně v téže Hoře r. 1571 vzala do statku vdova Dorota Bakalářka správce barborského Pavla Hraběšínského z Tábora, vyminivši si 50 kop č., kdežto ženich, nemaje bezpochyby nic, vzal ji smlouvou do třetiny statku svého, „jako v tomto městě za řád se zachovává, spolu mějte děti nebo nemějte". [5])

V smlouvě Víta rektora Velhartického v Sobotce r. 1564 čte se, že Anna, vdova po kožešníku činí ho pánem všeho svého, on

---

[1]) Tamž. Kopiál č. 12. 42.
[2]) Arch. univ. A. 14. b. 84.
[3]) Jireček. Č. Č. Mus. 1883. 474. Jireček v Histor. Vys. Mýta uvádí 1585 kantora Zimu Jeronyma Husineckého. Bude to asi týž.
[4]) Smlouvy svateb. v Chocni. Kniha z r. 1582.
[5]) Nováček. Listář kutnoh. str. 12. 14.

pak že ji činí hospodyní nade vším, co má nebo — míti bude.[1]) S opatrností r. 1598 vstavil do smlouvy Jan Peldřimovský, kantor rakovnický, že obvěňuje Alžbětu kolářku, která mu oddala v manželstvě půl statku, také polovici všeho, co by mohl po svých přátelích, dostati nebo polovici statku, kterého by se mohl kde doptati.[2]) Matiáš Dvorský příjmím Rozsypal, správce školní v Sobotce, maje sobě bráti bohatou kramářku Annu, v smlouvě svatebné r. 1584 o to byl hovornější, že pověděl, kde by svou spravedlnost míti mohl: prý pod Oldřichem Felixem z Lobkovic a na Kosti, dědičným pánem svým. Na tuto nejistotu vzala ho Anna do všeho statku svého za hospodáře a hromáždníka, jen si vymínila 150 kop českých (patrno, že měla mnoho, a on zhola nic) a nějaký kus rolí. Po pěti létech dala v knihu městskou psáti, že onen vymínek 150 kop odpouští, poněvadž se k ní pěkně manželsky chová.[3])

Některý officiál školní, ženě se, skutečný peníz do smlouvy svatební vstavil, ale býval to obyčejně peníz nevalný. Takž na příklad r. 1532 Jiřík, kantor z Ledče, smluvil s Magdalenou, dcerou Jiříka Spery v Turnově, že mu bude po ní věnováno do dne a do roka 10 kop gr. česk.; proti tomu že ji obvěňuje on 22 kopami; kdyby nevzal jejích deset kop věna, tož obvěňuje ji jen 12 kopami; při tom podle řádu, jestliže by Bůh ráčil je rozděliti do dne a roka, že vrátí šaty, pakli dá Bůh přetrvati den a rok, tehdy že se tím vším „spolčují na hromadnictvo“, co by koli prací a živností svou dobyli.[4]) Z pozdějších let budiž uveden panic Johannys rektor, jenž v Pardubicích r. 1575 oddává příští manželce 16 kop grošů míšeňských, a ona, Magda, dcera Kohútova, věnuje mu „vše díl otcovský“. V témž městě Pardubicích r. 1579 Rafael kantor, syn Koukalův, ručí nevěstě 30 kop českých grošů, a ona proti tomu oddává mu „vši výpravu“.[5])

Z těch smluv zdá se, že officiálové s málo penězi vyženili chudší nevěsty nežli kollegové jich, kteří neměli nic nebo jen kdesi cosi: doměnka na snadě, že, doufajíce i s malým statečkem zahájiti živnost, volili ženy podle zalíbení a srdce svého.

K svatebnímu veselí svého officiála školského městská rada odesílala dárek. V Náchodě r. 1608 sud piva dali k svatbě bakaláře Gabriele Doubka, rektora školního, velmi oblíbeného.[6]) Jiní podle štědroty dávali, co bylo snadno na hotově, víno, obilí i maso, jež se při veselce mohlo spotřebovati. Aby officiál bezpečněji k dárku se dostal, uctivě pozval pány radní k veselce. Mistr Martin Mathiades Písecký, správce školy kutnohorské, r. 1596 spojil s po-

[1]) Smlouvy svateb. ze Sobotky; č. 3.
[2]) Arch. rakov. knihy smluv svateb. z r. 1566.
[3]) Svateb. smlouv. sobotecké, rukopis z r. 1561. č. 26.
[4]) Kn. turnovsk. zápis. Fol. B. 16.
[5]) Kn. pardub. smluv z r. 1540. Fol. E. 4. E. 37.
[6]) Hraše. Výpisy z arch. náchod.

zváním úmysly dva; vstoupiv s děkanem Jakubem Melisseem a knězem náměstským Petrem do rady před pány, nejprv prosil, aby páni ozdobili svou přítomností jeho sňatek, pak přidal druhou prosbu, aby ho šefmistři v své paměti míti ráčili, a kdyby jaká příhodnost byla, živností nějakou ho podporovali, tak jako i prve to činívali. Zdvořilí páni to slíbili, že sňatek přítomností svou ozdobí a živností že ho podporovati budou z vděčnosti za práci, kterou při vyučování vedl. Pro uctění hostí přidali půl druhého vědra vína moravského, ze špitála korec žita, korec pšenice a k tomu „skopec“. [1])

Jiný školní kandidát ženitby, jakož víme z líčení hořejšího, dal sobě slíbiti a zabezpečiti nějaké městské písařství už dřív, nežli šel pánů zvát.

Rektor školy poličské, Jindřich Pražský, prosil r. 1611 městskou radu velmi žebrácky; prosil „fedrunku křesťanského podle umění literního jakožto potřebný kumpán ve své úzkosti“, utíkaje se „k Jich Milostem pánům poličským, aby jej k tomu veselí z lásky otcovské nějakou částkou obdařili.“ [2])

Proti tomuto rektorovi, jenž prosil po mendicku, z plzeňských kantorů jeden, jenž r. 1591 měl si bráti Voršilu Krištofku, bezpochyby bohatou, žádal, aby páni byli toho veselí přítomni a mimo to aby mu propůjčili kuchyni a trubače. [3]) Těmato dvěma slovy sliboval veselku skvostnou a šumnou, aniž čekal panské pomoci.

Bylo by proti zvykům a době hřešeno, kdyby byli officiálové před svatbou nepožadovali pod způsobou pozvání všelikých pomocí i přes pole, po daleku, po všech známých sobě pánech a městských radách. „K kterémužto pobožnému křesťanskému a poctivému předsevzetí na pánu Bohu předkem požehnání jeho vinšujeme,“ tak anebo tím rozumem městské rady odpovídaly, buď na pouhém přání přestávajíce, buď nějaký dárek příležitostně odesílajíce. Darem byly peníze i věci k snědku nebo nápoje. Ale Plzeňští r. 1569 mistru Strialiovi do Budějovic poslali po zvláštním poslu „šenk a klejnot“.[4])

K svatbě officiálově podle zvyku oněch dob učení přátelé skládali veršované pocty a přání; někteří dobrovolně, z lásky, jiní i na objednanou. Některé verše po humanisticku vyšnořené i do tisku se dostaly a dochovány našim časům pod titulem předlouhým, jenž se začínal slovem Epithalamion, In nuptias, Votum in nuptias. Martin Faberius Rakovničan r. 1577 složil Votum in nuptias Duchoslava Tugurina Čáslavského bakaláře, když se ženil s vdovou Veronikou Chrudimskou, nejen po latinsku, jak obyčejno, ale i po řecku, což

[1]) Arch. zems. Opisy z Hory. U Nováčka v Listáři str. 54.
[2]) Adámek. Č. Č. Mus. 1882. 79.
[3]) Arch. plzeň. Protok. konšel. č. 20.
[4]) Arch. plzeň. Lib. exped. č. 14.

poněkud vzácnější.[1]) Také když se ženil v Čáslavi bakalář Spira, mistr Martin Mylius Vodňanský (1616—1617)[2]) s mnohými kollegy a přáteli složili básně latinské a řecké. A tak podobně jiní.

Oženěný officiál školní, byv přijat mezi měšťany, živil se, jakož svrchu tknuto, buď písařstvím, druhdy i radním, což by dnes chlubněji znělo řiditelstvím městské kanceláře, nebo přizpůsobil se obchodu městskému, k němuž ho vedla žena nebo pravovárečný dům, jejž vyženil. Vyznávář r. 1542 bývalý učitel Bernart Krumlovský, měšťan plzeňský, majitel domu, dvoru, pivovaru, chmelnice, haltýřů rybích ve své poslední vůli, že si s manželkou společně k počátku živnosti pomohli, ale statek že si nadělal „hrdla svého opovážením často přes svět“.[3]) To obchod byl.

Do řemesla bývalý officiál nesměl, třebaže posmívala se takovým mužům satira, že musejí, neumějíce nic jiného, knoty k svíčkám soukati; však by proti bývalému učiteli, kdyby zvěděli, že knoty souká, mydláři a svíčníci se byli vzpírali zle.

Vyženivše některé kopy grošů, bývalí officiálové svou intelligencí a čipernosti obyčejně bohatěli; brzy nově kupovali domy[4]) a dostávali se z měšťanstva do městských rad. K těm, kteří uvedeni pro příklad jinde, zmíněn budiž ještě Mistr Jan Piscis z Vysokého Mýta r. 1584 začav jakožto vážný stal se vzrostem svého jmění i přízní panskou r. 1617 konečně primasem v Hoře, ale hospodařil v obci i na horách zle a pro sebe.[5]) Bohatě oženěný nejeden i bývalý nízký kantor — uvádíme jen svrchupsaného v Mýtě Nejedlého[6]) — oseděl na křesle městského primasa. V Praze Staré ocitl se r. 1562 mezi konšely a senátory nejen Jakub Srnec Rochecanus z Varvažova mistr, ale téhož času (1563) v Novém městě zasedají v radě i dva bývalí kantoři Jan Sturm a Jan Mrkvička.[7])

Že se některému přes vši čipernost společensky ani hospodářsky nedařilo, toť běh světa. Za takového lze uvésti Jana Cyrilla bakaláře, jenž v Českém Brodě r. 1575 vzal si vdovu Annu i s „královskou“ hospodou, ale brzo tonul v dluzích, jichž mu s část nadělal předešlý manžel Anin, tou nesnesitelnou měrou, že, zanechav všeho, uchýlil se do Nového Města Pražského, aby sháněl živnůstku jinou.[8])

---

[1]) V tiscích musejních v Praze leckteré Epithalamion. Jedno, tištěné r. 1570, svědčí mistru Jakubu Strialiovi Žateckému, když si bral Annu, dceru cís. rycht. Havla Horažďovského. Ono Votum Faberiovo čte se v Strahov. knihovně v kodexu „z Dobřenských“.

[2]) Čermák v Posl. z Budč. 1890. 864.

[3]) Arch. plzeňs. Kn. kšaft. č. 223. Fol. 227.

[4]) Viz v arch. pražs. kn. č. 2088. Na příklad na fol. C. 19. 1479. Bartoš z Vilémova, někdy kantor u sv. Štěpána na Rybníčku, koupil dům.

[5]) Dačický. Paměti II. na deseti místech.

[6]) Arch. pražs. č. 1236. 34.

[7]) R. 1585 se ženil, r. 1599 byl primasem a r. 1624 umřel jakožto císařský rychtář a veliký bohatec. Č. Č. Mus. 1883. 474.

[8]) Miškovský. Naše Listy v Česk. Brodě. 1897. 10/1.

Kteří učitelé nesnažili se vážně o manželský stav, ti užívali, mladí jsouce, svobodného stavu svého druhdy dosti vesele ano i nevázaně. Tepe je satira slovy:

„Opouštějí grammatiku
šenkéřky jim v lepším zvyku;
pilnější jsou hry a freje,
ne při jednom se to děje.
Radš by panny učili
nežli se se žáky cvičili.“ [1])

V Kutné Hoře přes tu chvíli bývali officiálové na radní dům voláni, a tu jim domlouváno, že jsou nemravně živi, že se dávají nacházeti v místech podezřelých, lidé prý na pány vznášejí, co oni učitelé i kumpáni a trunkáti mezi švadlenami dělají, s nimi do dvou hodin bývají, písně šeredné zpívají i tam po hospodách aneb v těch místech nenáležitých líhají. [2]) R. 1547 jim Horníci vyčetli, že dělají, jakoby žádnému ničím povinováni nebyli, ježto jináče než laici chovati se mají; jednomu z kantorů tehdáž vytkli, že kanturu sobě zjednal, a ne frej. [3]) Rozumí se, že stejně tak jinde naskýtali se učitelé, kteří si vedli jako oni v Hoře.

Asi nebyl bakalář Václav Knobelius Čáslavský jediný, jenž z života nezdobného jízlivé známky sobě odnesl. Byl r. 1614 rektorem v Kolíně, zanedbával školu omlouvaje se, že chodí do Kutné Hory cvičit se v kázání, zatím chodíval s povětrnými ženskými po tancích a posvíceních; když pak nemoc projevila se mu na čele, Kolínští, bojíce se nákazy, trhali děti od školy; konečně na rozkaz konšelů bakalář od bradýře vyšetřen a od školy vypuzen jest. Stal se knězem. [4]) Také z Moravy jednoho víme. R. 1542 školní mistr Bonaventura u sv. Mořice v Olomouci stěžoval si, že kantor má francouze, a že strach, aby nenakazil mládeže. Ta prý ze školy proto utíká. [5])

Děvčata sousedů městských, zvláště dcerky lehčího rázu, nadbíhaly officiály švarné samy. Vzkazujíť konšelé kouřimští r. 1620 Adamovi Pokornému a Dorotě manželce jeho, proč přehlédají dceři své s officiály školními se scházeti, aby se toho více nedálo, sic že budou všickni vězněni, dcera i rodiče. [6]) Rektor na Mělníce, Jan Žák Litoměřický, r. 1611 žaluje na svého kantora Ondřeje Milivského (Milivenus), že děvčata do školy pouští, dává jim klíče; ostatně po tři neděle že doma nespal. Hříšný kantor v Pražské

---

[1]) Rozmlouv. Petra s Pánem. 1585.
[2]) Z knihy memorab. arch. kutnoh. z r. 1542.
[3]) Z archiv. výpisů Šimkových, uveřejn. v Arch. Pam. XVI. 291 násl.
[4]) Vávra. Kolín. I. 194. 196.
[5]) Z arch. zemsk. moravsk. vypsal a sdělil dr. Jan Novák.
[6]) Kn. kouřim. Manuál z r. 1620. Fol. 40.

universitě zavřen za to.[1]) V srpnu r. 1616 dostala se před soudce universitní zpráva, že tři sousedé u sv. Martina mimo školu jdouce k půldruhé hodině na noc, zaslechli v komoře kollegově nějaké ženské klechtání a smání; tu se pozastavili; jeden pak doběhnuv na faru, přivedl faráře, vnikli do školy a našli jednu ženskou osobu v kuchyni, druhou na schodech a třetí až pod krovy. Tehda odpykali officiálové to pohoršení, jež učinili osadě a žákům, pouhým v universí napomenutím,[2]) což jest za lehkomyslnou darebnost zajisté málo; vzpomeňme jen, že ve škole bydlili spolu s officiály též drobní žáci.

Tíže strestán byl r. 1617 podobný nemrava a kazisvět učitelský mistr Jiřík Sarkander Vožický, rektor u sv. Havla v Praze.[3]) Choval přes tři neděle u sebe ve škole nějaké děvče, „nějakou opici“, jakž ji pojmenovali v žalobě své starší osadní farští, kteří násilně vnikše do komory mistrovy, nalezli ji. Sarkander vysvětloval, že je to nemocná, tu u něho že jen odpočívá, a on že s ní jest poctivě. Ale osadní připomenuvše mu, že již častěji ve škole „láryně“ měl, že na těle jeho cizích manželek košile nalezeny, vyhnali ho od své školy naprosto; tu nemohli mistři v akademii jináč, nežli den potom mistra Jiřího v kolleji zavříti do kurníku.[4]) Dost podivno, že Sarkander mohl své neslušnosti provozovati tak dlouho, jsa se svou školou několik kroků vzdálen od Karolinum, od kolleje Veliké, kde jeho vrchnost akademická sídlo měla. Podobný Sarkandrovi byl Václav Faberius Kutnohořan. Ten, dokud byl v kolleji pod přísným dohledem mistrů, měl povážlivé pletky milostné s kuchařkou; toho mistři nezvěděli; když však r. 1620 ženština za ním došla do školy v Brandýse nad Labem a zde s ním mezi žáky pobyla, toho dověděli se mistři, a požalovavše nad tím, že v tak zlé době směl toho se dočiniti, odstrčili ho na dva roky od zkoušky.[5])

Z dívek některá se školními officiály pouštěla se v milostné pletky zajisté s nadějí, že officiál pojme ji za choť. Ale učitel, nevida příštího prospěchu, nejeden děvčete ostavil zrádně. Dosti bývalo žalob pro nedodržený slib manželský. David Slanský z Kosmačova, rektor v Rakovníce, tak daleko zašel (anebo dal se donutiti, kdož ví), že poslal „přátely“ k měštěnínu Jiřímu Bakaláři, aby mu dcera jeho Veronika k stavu manželskému byla zamluvena, ale pak si přece rozmyslil a nevyčkav, ušel do měst Pražských. Žalovala

---

[1]) Arch. univ. A. 13. b. 377.

[2]) Arch. univ. Listy kusé pod č. 20.

[3]) Býval učitelem v Bělé, na Mělníce (1605); r. 1606 poslán za praeceptora k Samuelovi Radešínskému z Radešovic; r. 1607 byl učitem v Hradišti n. Jizerou, kdež se r. 1608 s farářem zle potýkal.

[4]) Arch. univ. A. 14. a. 45.

[5]) A. 14. b. 222.

potom až k císaři, jenž r. 1605 podal při duchovnímu právu.[1]) Co vyžalovala, nevíme.

Na některého officiála snad také nespravedlivě bylo políčeno a sváděno. Aspoň kantor od sv. Havla Ján Nepomucký roku 1587 vypravuje s dojmem pravdivosti, že při právě duchovním křivě obvinila ho ze slibu manželského Kateřina Šrámkova, když pak ku právu přistoupil, Bůh nad stranou protivnou vítězství že mu dáti ráčil, takže jedním stáním od práva byl absolvován. Stálo ho to peněz hodně: 20 kop a koflík za 12 tolarů dal advokátovi.[2])

Milostná dobrodružství učitelská druhdy jiné, těžší následky po sobě zanechávala. Svrchu jsme dotkli, že roku 1545 Slanští uvrhli rektora své školy Václava bakaláře do vězení pro zmaření děvčete.[3]) Uveden budiž onen rakovnický Jiřík Bakalář, jehož dcera, jakož svrchu psáno, poháněla do konsistoře učitele Davida Slanského ze slibu. Týž Jiřík, dokud byl sám bakalářem na škole, zapletl se r. 1575 s Reginou, mladou vdovou po Janu Rejčkovi. Ta pak odsouzena k pokutě patnácti kop mišeňských, poněvadž „plod svůj zanésti dala, čehož hovada litá z přirození svého neudělají", a bakalář Jiřík nucen vzíti si vdovu chtěj nechtěj.[4]) A z časů posledních uveden budiž Adam mladší Rosacín z Karlšperka, jenž Judith Rindovou z Tábora, když byl v Domažlicích na škole, obtěžkal a pak utekl se k rodičům svým do Sušice. Aspoň třikrát ho r. 1618 volali do university a naposled i do konsistoře.[5])

Nápodobně Johannes, sukcentor v Litomyšli, vida následky svého poměru milostného, snažil se r. 1602 vdově Zikmundce seč byl pomoci; když nepomohlo skákání po stolech, uvařil jí chvojku a jiné koření. Mrtvé dítko potom sukcentor v šátku odnesl na zahradu a tu je pochoval. Jenže bylo z toho nebezpečné opletání soudní, při němž šlo o hrdlo.[6])

Ženky lehčího zrna druhdy z chytrých oumyslů sváděly na učitele svoje obtížení, ale tu obyčejně vyvázl officiál snadno, dokázav lehkost mravů svojí milenky. Takž na příklad Anna Kolkova z Německého Záhoří na soudě r. 1574 dosti brzy upustila od Jana Rokycanského, kantora v Kouřimi, když jí ukázáno na jiné muže, jimž přála.[7]) Proto také rektor školní a písař radní v Kníně, Šebe-

---

[1]) Archiv místodržitels. Missiv. 108. 232. Zajímavo, že toho učitele Davida Rakovničtí r. 1602 nechtěli přijmouti ke škole pro zlou pověst jeho. I vydal mu tehda stkvělé vysvědčení rektor universitní Jan Bystřický. V tom vysvědčení i toto: „Má pana otce člověka dobrého, ten kdyby věděl, že by se nenáležitě chovati měl a nedbalcem byl, jistě že by mu toho netrpěl, ale jej dobře, an s něho dosti moci má, strestal". Dvorský. Paměti str. 106.

[2]) Arch. pražs. č. 1122. process I. 55.

[3]) Monum. univ. Prag. III. 125.

[4]) Arch. rakovnický. Kopiál. 1575.

[5]) Arch. univ. A. 14. a. 95. Též A. 14. b. 394.

[6]) Arch. litomyšl. č. 120. Fol. 240. Knih. svědom.

[7]) Arch. zemsk. O. 5. 168.

stián Příbramský, když ho vinila r. 1601 Mariana z Knína, že ji pod slibem snížil, obvinění sobě k srdci nevzal, ale naopak ze žaloby posmíšky své měl; dokázalť, že „děvečka ta v nocích se toulá co sova“. Zbytečně k tomu připojil svoje pravidlo právní, že církev nemá souditi o věcech takových tajných, při nichž žádný nebyl.[1]) Stejně tak mládenci Johannesovi Píseckému, jenž býval při škole v Kouřimi, obtížená Anna, přítelkyně (t. j. příbuzná) sousedky kouřimské Lysé, na soudě konšelském r. 1599 nic víc nezpůsobila nežli pomluvu, o které, jsa na onen čas ve Stříbře, kdo ví, dověděl-li se. Anna byla totiž od císařského rychtáře hnána k soudu, že dopustila se dítěte. Prosíc rychtáře pro Boha, pro milosrdenství boží, vyznala na onoho učitele, že v noci k nim na komoru chodíval. Odsouzena jest k vymrskání, jehož by se jí bylo u pranéře dostalo, kdyby šťastnou náhodou vojáci městem táhnoucí nebyli ji právu vyrvali a osvobodili.[2])

Dosti stop v pamětech o tom, že rozpustilí officiálové ani manželek, za poctivé sousedy provdaných, nenechávali svou laskavostí na pokoji, a že mnohá, zapomenuvši se nad svou ctí, dala přednost mládenci školnímu před manželem. A hřích svůj, jakž obyčejně přihází se, marně tajili a přikrývali milenci. Paní Jeremiáška v Litomyšli dosti obratně si vedla, a přec vyzrazeno; roku 1592 trubač městský přišel do domu Jeremiášova a tajemně děl na označenou, že všecko ví: „Paní Marta, paní Marta, pan bakalář se hněvá!“ Na to ona honem: „Mlč, ať Jeremiáš neslyší!“ A hned mu hrst peněz z váčku svého dala, čímž se přiznala, a za chvíli zvěděl muž i pak soud litomyšlských konšelův.[3])

I náhoda stala se zrádkyní. V sedění universitních mistrů brzy po Božím Těle roku 1616 žalobně přednášel prorektor, když onehdy páni mistři ráčili na výjezdu býti, že potkali bakaláře podskalského s cizí manželkou dost daleko od Prahy z háje nějakého vyjíti, a když páni ráčili mimo něj jeti, tehdy on se zadkem obrátil, ani salutace nedal. Bakalář citován, a mrzutost hotova.[4])

Také někteří manželové byli ostražiti, a pro všetečnost officiála školního nejedno manželstvo rozvedeno, nejedno rodinné štěstí ztroskotáno. Takž vyčíhal r. 1576 Jindřich Suknička, pražský měšťan, ženu svou, Annu z Kačína, když byla v komoře v domě vedle Železných dveří zavřena nočně s bakalářem jilským Václavem Bydžovským; přivedl na ně rychtáře Taubmana, i vzata do vazby městské Anna i s „žákem“ čili bakalářem, jenž nadarmo snažil se vyskočiti oknem. Byl z toho soud o cizoložstvo a rozvázání man-

---

[1]) Kniha konsistorní v arch. roudnick. knížecím
[2]) Kouřims knih. svědomí. R. 1599. Fol. 203.
[3]) Kn. svědomí č. 120. Fol. 128.
[4]) Arch. univ. Listy kusé z oekonomik. pod č. 20. R. 1615 byl tam správcím Bydžovský Jakub. Nevíme, ten-li tu míněn.

želstva.[1]) A z téhož roku z téže soudní knihy pražské dovídáme se, že koželuh Pastucha nalezl ve váčku své ženy Lidmily hanebné listy, které jí posílal kterýs kantor; z těch listů vysvítal důkaz manželské zpronevěry, i protož utekla žena z Prahy do šírého světa, a oklamaný muž chtěl se soudně hojiti na jejích příbuzných.[2])

Některá vdaná byla jako posedlá, a cizí neštěstí nic jí nepohnulo: na příklad Mariana, manželka Adama Padyása v Kouřimi, dobře věděla, že kdys její teta Dorota Padyásovic pro kantora byla od muže pryč hnána, což jí sama r. 1600 v hněvu vyčetla, a přec potom lákala k sobě učitele, posílajíc jim věnce podle tehdejších zvyků na důkaz své lásky.[3]) Aby z jiskry nebyl oheň, proto r. 1616 varhaník od sv. Štěpána v Praze rychle zažaloval v akademii mistra Jiřího Lukáše Záviše Velvarského, správce štěpánského a již určeného příštího rektora kutnohorského, že manželce jeho strhl prstének s prstu a nechce ho navrátiti.[4]) Stav se rok potom (1617) knězem, Záviš přestal býti nebezpečným manželskému štěstí varhaníkovu.

Učitele v těchto mravnostních příčinách chorobné, perversní na čest starodávného officiálstva s těží v pamětech najdeš. Jednoho znal Dačický. Píše o něm při r. 1590; slul Sixtus, byl mladý člověk na Žehušicích; upálen jest za živa, protože, maje sobě svěřenu mládež k cvičení liternímu, s některými vlašské sodomství páchal. Byl odsouzen soudem hraničným, jejž osadil Jan purkrabě z Donína, žehušická vrchnost.[5]) Slovo sodomstvo není v pramenech vzácno, však udal-li některý farář (jako na př. r. 1618 v Rychnově farář Matěj Krocin učitele Matěje Karbana),[6]) neb úřad městský obvinil-li učitele své, že se dopouštějí „sodomářství", tu žalobcové s mravním rozhořčením obyčejně přemršťovali kterékoli nevinnější přestoupení cudnosti, aniž při tom mínili ono chorobné sodomstvo vlašské nebo jinou neřest nepřirozenou.

Jest-li v pamětech starých mnoho stop o tom, že officiálové pro své bujné mládí nakloněni bývali všelikterakým pletkám milostným, tož daleko víc nad to zápisů o jiném starém hříchu, jenž vzešed na vrch v XVI. věku vlivy z Němec,[7]) stal se velmi obecným,

---

[1]) Arch. pražs. č. 1058. 176.
[2]) Tamž. Fol. 251.
[3]) Kouřim. kniha. Manuál. Fol. 313.
[4]) Arch. univ. Listy pod č. 20.
[5]) Dačický-Rezek. Pam. I. 171.
[6]) Arch. univ. A. 14. a. 92.
[7]) Nebývalo tak ještě v XV. věku. Praví Butzbach, jenž chodil od r. 1490 po Čechách, že tou nádobou piva, kterou v Němcích (a v Hollandště) vypijí za den 3 neb 4 ženské, chtělby napájeti deset Čechů týden. Jsou mírnější Čechové; neznají připíjení a nenutí nikoho píti z míry. Výtah z Chroniky Butzb. v Č. Lidu VI. 273 od Nováčka. V XVI. stol. však Čechové znali připíjení a nutili sebe na vzájem.

jemuž oddáni byli staří mladí, vysocí nízcí, kněží i laikové, učení neučení, urozeni i lidé prostí. Bylo to opilstvo.

Satira vyčítá officiálům, že jich lenivost jen z pití a besedování pochází; chodí prý i „na pálené, pití vzteklé a šálené.“ [1]) Velmi veliký jest počet rektorských napomínání universitních ke všem pražským učitelům, aby se neoddávali obžernému pití a při tom význačno, kterak rektorové obecně napomínají nikoho nevyjímajíce. Z Bacháčkových (1598 1611) napomínání bylo by lze ustrojiti knížečku. Po smrti Bacháčka, o zdar českých škol z míry pečlivého, žádný rektor až do konce samostatné školy Karlovy neustával napomínati a kárati. Roku 1619, v čase tak těžkém, voláni správcové pražských škol, a tu jim rektor Karlovy akademie mluvil přísně, že po krčmách se tlukouce mívají společenství s překupníky nebo ve svých komorách civice popíjejí a zatím žáci toulají se po hospodách. Vyhrozil, nepolepší-li se, že bude městským rychtářům dopuštěno, aby je chytali a zavírali do věže. Tenkrát se bránili učitelé, že ne všickni jsou taκoví, jak se praví. [2]) Roku následujícího (1620) universitní prorektor Petr Fradelius zase jim hospody vyčítá a oznamuje, že i náčelník církve pod obojí, pan administrátor (Jiří Dikast), se slzami do jich nezdárnosti toužil. [3])

Také konšelé města nejednoho, ač to malou neslo platnost, když míra obyčejná viděla se jim býti překročena, volávali officiály pro nezřízené pití na radní dům. Kolínští r. 1618 napomínajíce svých učitelů, poněkud prostoduše diví se, proč tak nemírně pijí u Káči Červenkové. [4]) Zvláště Kutnohorští mívali pro tu vinu soužení; na podiv často vytýkali ji svým officiálům. Tak r. 1599 volán mistr Jan Hubecius, místorektor vysokokostelský, se svými pomocníky na radní dům, tu obdrželi výtopek, že ve škole nelíhají, začasté se ven do hospod upouštějí a od lidu obecného ráno teprva domů přicházející se spatřují; po rynku do večera se toulají, v neděli hned od nešporu světsky po hospodách zpívají. Mistr slíbil, že dá pozor, aby to panské předložení nebylo nadarmo. A bylo nadarmo. Hubecius v malém potom čase volán, proč přední kollegové jeho, bakalář a kantor, napomenutí panské hned zlehčivše, po dvě noci již zase ve škole neleželi a k službám církevním najíti se nedali. Odpověděl, že něco toho bylo, ale že to napraví. [5])

Konšelé snažili se leckdy přivésti nápravu tím, že žalovali akademické vrchnosti; na to bývaly pak citace do university a po nich někdy vězení kurník, ale hustěji jen pouhé napomenutí. Osadním sv. Petra v Praze správce školní, mistr Jan Bastnerus, svým nočním hospodováním a povykováním tolik zlosti nadělal, že ho chtěli

---

[1]) Rozmlouvání Petra s Pánem. Konrada Hosa. 1585.
[2]) Arch. univ. A. 14. a. 127.
[3]) Arch. univ. A. 14. b. 10.
[4]) Vávra. Kolín. I. 174.
[5]) Arch. zemsk. Opisy z Hory. 1597.

r. 1620 i s žáky mimo čas vyhnati od školy; když pak žalovali, nadal jim žalovaný mistr Katilinův, a za to za všecko od universitní vrchnosti napomenut jest, aby se polepšil.[1]) Bylo vůbec těch žalob mnoho, a kdyby mistři za trest pořád ukládali byli vězení, byl by jednak universitní kurník nestačil, jednak by bylo učení ve škole mnohé vázlo zhola.

Za největší pijany mezi officiály bývali pokládáni kantoři, ale musili učitelé všickni všudy začasté a obecně, ať jim to bylo líto nebo žel, doslýchati, že jsou bachanti.[2])

Najdeš sic pijany přes všecku řídkost zpráv již v nejstarší době školy městské mezi učitely klerikálnými — již z r. 1380 povědom v škole jílovské kněz Jakub rektor a sukcentor jeho Petr, oba stejně pro hospodu káraní[3]) — ale, jakož řečeno, vrcholem pijácké neřesti bylo XVI. století. Stejně tak bylo i v Němcích. Řád školní německý kde který o tom hovoří a snaží se pijáctvo zakazovati.[4])

K mimořádným pitkám officiálové školní užívali příležitosti a případnosti kde které. Byly tu výroční svátky a slavnosti, kde se pilo víc a společněji, čtemeť na příklad, že na den božího Vzkříšení (r. 1613) ve škole týnské u pana mistra u přítomnosti kaplanovy propita ve víně kopa a 13 grošů.[5]) Byla tu opilá doba masopustní, v níž správcové školy se svými pomocníky i s žáky strojili se v maškary, jednali muziky a nočně i bíledně popíjeli z míry. Byly tu za příležitost v pití rozmanité slavnosti školské, zvláště kassatum, při němž školní officiálové s žáky a někde spolu i s řemeslníky chodívali po nákladnických a jiných domech, v nichž nadáli se obdržeti pivo a víno zadarmo a z lásky.[6]) Mistr Stefan Turek ještě po létech, když už byl usazen v městském úřadě písařském, sváděl svoji nemoc (měl v hlavě od mozku velký zvuk) jednou na veliké učení, jímž se v mládí zabýval, jindy (r. 1594) však lazebníkovi pravil, že má bolest v hlavě od toho, když chodíval kassatum.[7])

Mimo veřejné všelikteraké příležitosti bývaly na veliké pití příhodny i měšťanské slavnosti rodinné, zvlášť svatby, k nimž officiálové rádi dávali se zváti, aby pozpívali a odkvasili. Nepohrdali, ani když na veselí do vesnic bývali pobízeni.[8]) Říkej si škola co říkej, officiálové šli i na ves a nevraceli se ze svatby hned. Spití

[1]) Arch. univ. A. 14. b. 9. 15.
[2]) Horčička. Die Lateinschule in Schlaggenwald. 9.
[3]) V opisech Hist. Spolku ze zprávy visitačn.
[4]) Monum. Germ. paedagog. I. 180.
[5]) Arch. pražs. kniha zádušní. 1613.
[6]) O mumraji masopustním a kassací, jichž se zúčastnila škola sv. jindřišská r. 1613 za správcovství mistra Jakuba Žabonia, vypravuje r. 1615 sukcentor Samuel Mejtský v Acta rectorat. fol. 170. Arch. zemsk.
[7]) Arch. praž. č. 1060a. 373.
[8]) Vyčítáno to r. 1622 bakaláři v Kouřimi. Manuál kouřims. str. 99.

se při takových slavnostech nepokládal si každý za hanbu. Aspoň kollega kouřimský Valentin Koptiades Přeštický, o němž již svrchu řečeno, v žalobě své r. 1612 píše konšelům o tom, že ho „trunkem hrubě přemoženého“ rychtář kvapně do vězení dáti chtěl, s takovým klidem duševním, jakoby se rozumělo samo sebou, že mu v tom jeho stavu měl rychtář pokoj dáti. Že školu svým směšným klácením se po městě potupil sám, to ho ani nenapadlo. [1])

Konečně nutno uvésti, že officiálové podnikali školní pitky, ani nečekajíce zvláštních slavnostních příležitostí. Vypravuje ze svědků jeden r. 1584, že byl „některého večera“ pozván do školy Matky boží před Týnem, tu že byli páni mistři z kolleje i mistr Kristián z Koldína. [2])

Na obyčejné pití mnohému officiálovi posluhovala domácí hospoda nebo krčma den co den. Kde bylo v městě víc hospod, nepřestávalo se při rozjařenosti na jedné. Takž pro příklad r. 1576 vypravuje soudu pražských konšelů Barbora, šenkéřka od Koukole, že bakaláři předních škol pražských, Václav Bydžovský od sv. Jiljí a Melichar Haldius z Neyenperka od sv. Štěpána v noci v pět hodin, jdouce z hospody od Cecků, tloukli na ni, aby jim otevřela a piva dala do konvice veliké a ne do džbánku, který s sebou přinesli. I dala jim do korbelíčku malého za tři peníze, ale oni za to nechtěli nic dáti, než aby jim dala víc; potom odešli a nedali ani za ten korbel. Toť se ví, že bez velikého křiku a hádky nebylo. [3])

Některému nestačily hospody; kázal sobě v noci donášeti pivo do školy. Toho se opovážil na pohoršení žáčků i kantor Jan Klatovský u sv. Klimenta na Novém městě v Praze r. 1605. Dal se ve čtyři hodiny na noc do cejchování, a žáci musili mu pivo nositi u velikých nádobách. [4])

Tomuto kantorovi a podle něho také jiným na veliké pití nestačilo služné ani akcidencí, a protož potkáváme se v pamětech tak často s šenkéřskými dluhy. Gabriel Doubek (Doubecius) Německobrodský, pobyv od r. 1608 krátký čas na škole náchodské, [5]) pozůstal paní Martě, měštěnína Bokka manželce v Náchodě, za vypité víno 24 kop grošů, tedy tolik, že byl nucen r. 1610 upsati jí na to celé své dědictví v Brodě. Otecké dědictví za víno! Ký div, že se k placení neměl lehkomyslný mládenec. Měšťanka náchodská psala za ním do Mýta, kamž byl r. 1611 konfirmován, upomínala ho v universitě, odkudž rektor Bacháček zase psal do

[1]) Arch. musej. listiny kouřim.
[2]) Arch. pražs. č. 1057. 227.
[3]) Arch. pražs. č. 1058. 176.
[4]) Arch. zemsk. Oekonom. č. 18. 306. Též Dvorský. Paměti. 340.
[5]) Před tím byl spravcím v Miličíně (1605), v Netolicích (1605), u Dohalského praeceptorem (1606) správcím v Rychnově (1607).

Brodu ne bez výtky a humoru, že dluh officiálův jest nesmírný, jakoby Doubecius chtěl v Náchodě všecko víno sám vypiti. [1])

Kterak sobě učitelé při pitkách krčemných chvíli krátili, o tom s příslušnou nadsázkou rýmuje satira souvěká; satirik prý pobyl v hospodě se školmistry schválně chvíli, aby z jich hovorů moudrých se něčemu přiučil:

„Byl jsem poslouchání pilen,
ano jsem v tom velmi zmýlen;
neb místo cisiojánu
učili se Grobiánu
a čtli o Biancifoře,
ach, nastojte, na mé hoře.
Což jsem od nich zas pospíchal,
aniž jsem jich dál vyslýchal!
Jejich žáci, stojíc z zádu,
učili se z jich příkladu
od svých mistrů hned z mladosti
smíchům, frejům a marnosti.“ [2])

Spivše se, officiálové každý podle své povahy provozovali všelikteraké nepřístojnosti, jeden zlé, druhý nevinnější. Nejsnáze lze odpustiti těm officiálům, při nichž účinky nemírného pití jevily se tím, že sebravše housličky nebo jiné hudební nástroje, chodívali městem a v nočním tichu houdli i vřískali. Takové učitele dva, bakaláře a kantora měli r. 1605 v Pelhřimově. Bakalář slul Václav Adami Kašovicenus; kantor se nejmenuje. Ti svorně spolu toulávali se po hospodách na housličky hrajíce, až konečně se pohádali tak, že bakalář chtěl kantora ze školy „vyhrýzti“, proti čemuž vzepřeli se Pelhřimovští, do Pražské akademie o svých officiálech neuctivě oznamujíce, že se naučil (toulaje se s houslemi) od staršího vola mladý orat; povolali prý je oba, poněvadž jsou v těch zbytečnostech a nedozralých smyslech sobě rovni, napomenuli je i přinutili k zápisu, že se polepší. [3])

Horší následky svého pití nejeden officiál jevil nemoudrou náklonností k nadávkám. Pokud nadával šenkéřce, nemusilo býti ještě zle, ačkoli i tu na příklad r. 1611 kollega michalský Matěj Kultrarius Žatečan zavřen do universitního kurníku, protože nadal šenkéři a manželce jeho, když ho upomenuli z hospody odcházejícího, aby platil; sápali se mu po klobouce, k čemuž on zvolal: „Koštuj, sakramentská šelmo!“ Musil je v akademii odprosit a nadávku od-

[1]) Arch. univ. A. 13. b. 252. Vzácný případ, že učitel svatohaštalský (snad Václav Dikast) r. 1616 pro svoje pití zpronevěřil peníze od žáků sebrané, zapsán v arch. univ. 17. A. VI. 134.
[2]) Rozmlouv. sv. Petra s Pánem. Konr. Hoza. 1585.
[3]) Arch. zemsk. Oekonom. 18. 292.

seděl.[1]) Ale ten případ je z řidších, šenkéřky byly nadávkám zvykly a nežalovaly snadno.

Větší nesnáze měl učitel, jenž v nestřídmosti své dopustil se některého nezdvořáctva k sousedům, na nichž záleželo, nercili, aby urazil konšely. Takž přijat od Staroměstských teprv po dlouhém prošení na milost kantor špitálu sv. Pavla Tomáš Koturinx, jenž se opíjel páleným a opilý jsa nepozdravoval měšťanů a svých patronů. Propuštěn jest r. 1615 z vězení s tím posměšným napomenutím, aby se opojujícím nápojem dokonce neobtěžoval, „vagantů" zanechávaje, aby raději v špitále „svého tenoru zpíval", s knihami, písněmi a modlitbami a ne s korbelem se zaneprázdňoval a naposledy, jestli kdy dobré, poctivé lidi a své patrony potká, na tu starou školskou latinku „saluta libenter" aby nezapomínal; nepolepší-li se, konšelé slíbili mu, že ho dají do sroubku a pak že ho vyženou.[2]) Mistr Martin Faberius Rakovnický, správce školy chrudimské, ušel r. 1598 vazbě pro nadávky primasu Šebestiánovi Kryštofovi jen po dlouhém s přátely vyjednávání; konečně, když se primas obměkčil, svedeno všecko na mistrův „podnapilý způsob", v němž primasa urazil, a tak řeči „nestatečné" jsou zdviženy.[3])

Též na „čas večerní a opilý" kollega litoměřický Václav Arkadius svedl nepěkné mluvení, jímž urazil Jana Hanuše v Litoměřicích r. 1612, ale odprositi musil.[4]) Když sobě r. 1618 purkmistr novoměstský mistr Václav Vlaveryn Nosislavský v universitě stěžoval, že Martin Bujacius, rektor martinský, přišel do domu jeho s „instrumentem" a tu divně si počínal, foukaje a broukaje: byl pro svou opilou všetečnost (poněvadž strojil patrně kočičinu) zavřen mistr Bujacius do kurníku, a úloha mu dána, aby latinskou řeč složil, v níž by svůj čin omluvil.[5]) Při tom mistr Vlaverýn oznamoval, kdyby sobě akademie neušetřoval, že by byl dal Bujacia do městské šatlavy zavříti. Ještě v čas r. 1556 ukrotil rektor školy mělnické Pavel[6]) svých konšelů rozhněvaných. Již napsali žalobu do akademie, ale přetrhali zase. Psali, že již několikrát Pavel rektor večerním časem jsa podnapit podstrky a posměchy některým spoluradním činil, neváživ sobě úřadu, konšelům troupů, jebáků naspílal.

Zlé následky mívaly rvačky, do nichž se opilí officiálové pouštěli. Nebyl sic každý do bitvy vystrojen tou silou jako onen kutnohorský sukcentor (po r. 1572), jenž rohatinu kovářskou, která pět

---

[1]) Arch. univ. A. 13. b. 274.

[2]) Arch. pražs. č. 1292. 16.

[3]) Kn. memorabil. Chrudim. z r. 1579. Fol. J. 2.

[4]) Týž rok (1612) jest Arkadius měšťanem v Česk. Brodě. Manuál litoměřick. č. 33. 150.

[5]) Arch. univ. A. 14. a. 101.

[6]) Mělnick. kopiál č. 11. Fol. 71. Jméno Pavel přeškrtáno. K mému zvláštnímu dotazu spisovatel a tajemník K. Zamastil odvětil, že přeškrtané jméno také čte za Pavla; jiné, druhé jméno z pramenů mělnických že není povědomo.

centnéřů vážila, ze země zdvihal až nad hlavu,[1]) ale nejeden, daleko slabší, když pivo začalo účinkovati, směle pouštěl se do kohokoliv, ať pobízen, ať pobízel, rány rozdávaje i přijímaje. Podívejme se na některé povahy těch pijanských rvaček z blízka.

Jsou staré. Již r. 1394 zapsáno, že původem Machala sukcentora a žáků tří zabit řezník Babka v Bydžově.[2]) Jan, kantor ze školy sv. Mikuláše v Praze a rektor Havel, majíce tovaryšstvo s nějakými krejčíři, z nichž první slul Dešperát, spůsobili r. 1535 u Perníčků velikou výtržnost a zranění. Přišedše do světnice, chtěli, aby Salomena, dcera Perníčkova, o plnou s nimi pila; toho nechtěla, nemohla. Tedy ji nutili. Ujala se jí matka, otec a nadali pijanům všem „flutků". Jeden z krejčí šrámovité tváře tasiv kord pocházel po sednici a mluvil: „Kdo chce co na nás míti a co se komu nelíbí, oprav sobě!" Hospodář na to vzal trnož a pustil se do Jana kantora; v tom někdo shasil světlo, a bitva byla obecná i zlá. Hospodář trnož o kantora rozrazil, proti tomu kantor s krejčím pustili se do hospodáře, ufali mu ruku; kdyby ho žena nebyla vyvlekla ze dveří, byli by ho snad zabili. Když přišlo právo, vyskákali rváči oknem, jen učitelé sv. mikulášští zůstali beze strachu. V soudě konšelském Anna Perníčkova na místě manžela svého, který svou ránu bezpochyby životem platil, žádala, aby kantor a ostatní viníci hrdlo ztratili, poněvadž provedli „kvalt" dobytou zbraní. Soud orteloval jen krejčího a kantora;[3]) proveden-li hrdelný ortel nad nimi, či vyplatili-li se, o tom nevíme.

Z téhož podnětu jako svrchu líčeno — o připití nesplněné — vznikla r. 1580 v Turnově bitva mezi kantorem nejmenovaným a ševcem Frantou u Podušků. Kantor chtěl, aby mu švec splnil připití o plnou půlku vína, a když ten nic, kantor s přátely a pomocníky svými pustil se do ševce, strhl mu „harskop" přes hlavu a prý divně s ním zacházel — a potom ševce žaloval ze svého zbití.[4])

R. 1558 chtělo se svatohavelským učitelům zvésti zle. Byli vrženi do vazby, a když za ně farář jakožto patronus, zástupce a ochránce na radnici prosil, páni vzkázali, že ti mládenci nedrželi se tak náležitě a poctivě, jak na ně záleží; neb jsouce officiálové a jiné majíce učiti, dali se v pití s nevěstkou a užravše se, bili se a rvali a jednoho snad zabili; když je rychtář vzal do vězení, mluvili mu, že jich hoden není bráti a výše i biřice chtěli v šatlavě práti. Však poněvadž jest příčina vkročila, totiž slavnost sv. Markety, že ti officiálové budou potřebováni k zpívání v kolleji

---

[1]) Kořínek. Paměti. 215.
[2]) Honza. Program. gymn. v Bydžov. 13.
[3]) Arch. pražs. č. 1130. Fol. 50.
[4]) Acta forens. arch. turnov. 143.

Veliké, protož se vypouštějí pod rukojemství a jen do téhodne. Po témdni postaví se zase. Tu zdá se, že lehko nevyvázli. [1])

R. 1531 soudně nucen byl kutnohorský kantor Daniel Jetlíkův z Vysokého Mýta za těžké poranění, jež způsobil sousedovi Jarošovi, zaplatiti vdově jeho 50 kop grošů českých; peníz značný. [2]) Drahně let potom v téže Hoře jiný Daniel sukcentor r. 1587 v hospodě po stolech skákaje pobízel spolupitele tak dlouho k bitvě, až ševcova Marešova syna ranil, že mu krve vyteklo, „jakoby hovado zabil". Nucen k smlouvě. [3])

R. 1588 vyskytuje se mezi hospodskými rváči také bakalář Matouš Hozius Mýtský, rektor v Kolíně. Nabili sobě se sousedem Hlaváčkem, a oba zavřeni jsou. [4]) Kterous noc r. 1607 bylo v Kaprové ulici v Praze v šenkovním domě Jiřího Kapra z Kaprštejna boží dopuštění. Přišel bakalář Tomáš Kašovský, z Mostu rodák (Cassovinus), s tovaryši svými, mezi nimiž Ondřej scholaris a Martin, jenž v soudní knize psán Nestonius. Přišli s muzikami rozjařeni. V sednici zastihli Zikmunda Brejchu a Jeronýma Muranského, oba víry katolické. Zdá se, že začali školníci. Potřásali kordem, v rozpustilosti pobízeli se o pár baněk, kterouž sázku o facky skutečně prováděli, rukama sebe a snad i jiné udeřujíce, až naposled z toho bitva vzešla. Když vyrojili se ven, očekával uražený Kašovský na Brejchu a Muranského při kostele sv. Valentina, volal na ně jednušských šelem; druzi jeho vrhali kamením, ale výsledek bitvy pouliční byl bakaláři nepříznivý. Utržil si ránu sekerou a bodnutí rapírem. Konšelé v soudě nalezli, aby Muranský dal bakaláři za ránu a bolest 100 kop a Brejcha 50 kop. Nad to poseděli do dvou neděl u vězení. [5])

Berounský kantor Ondřej Pacovský spiv se, pustil se do zápasu s Němcem, ale pochodil zle. Přišel totiž kterous noc r. 1573 do hospody k Šimonu Nechoďdomovi, jsa již dosti připitý. Přišel se sukcentorem Jakubem Pražským, jenž ihned lehl u kamen a usnul. Kantor, jsa čilejší, všelijakými slovy pustil se do přítomného zedníka Víta a do německého národa, k němuž zedník náležel. Domlouval se o Němcích, že jsou krkavci, šelmy. Němec dosti dlouho trpěl. Když pak jiní hosté jali se slévati svíčky nebo vosk na vodu (bylo v době tříkrálovské), kantor pobídl kohos: „Slijte Němci šibenici, já mu koupím provaz!" I tu řeč, zdá se, že Němec strpěl. Ale když kantor, hledaje stále zlé vůle, konečně oslovil německého zedníka přímo, že jest německý zrádce a pes, nastala bitva, „chumleli se". Vít udeřil kantora konvicí; hospodský zastoupiv učitele, nedal ho více bíti; tedy oba upokojili se; v tom vzal kantor hrnec a mrštěl k Němci, ale chybil se ho, víc však již nepodnikl, neboť

---

[1]) Arch. pražs. č. 1233.
[2]) Nováček. Listář. kutnoh. str. 5.
[3]) Tamž. str. 42.
[4]) Vávra. Kolín. I. 257.
[5]) Arch. pražs. č. 1141. 360. 407.

měl zranění dosti veliké a škodné. Zapotácev se k spícímu kollegovi, strhl ho za nohy s lavice a děl: „Co spíš, vidíš-li, co mi udělal ten Švihlík?“ Při tom krví na něho cedil, maje ránu velikou, širokou. Subkantor rychle chopil nějakou skořepinu u kamen a stoje u dveří popřáhl na ně na všecky, ale nehodil, neboť hospodář vystrčil ho ze dveří slovy, když nepočínal, aby také nedokonával. Sukcentor padl s prvního schodu a letěl po hlavě dolů. Dopadnuv zvolal nahoru k hospodáři: „Nechť k tobě takoví chodí, jako jsi sám!“ Tím skončila se jeho věc. Hůř bylo kantorovi. Ten s těží došel k lazebníkovi, aby ho uvázal na ránu; „skůro žádným okem nemohl hleděti, bylo zateklé“; měl s ním dosti práce, třikrát ho uvazoval, a koření mu pařil, až ozdravěl. Pak žaloval.[1]) Co vyžaloval, nezachovalo se v pamětech.

Mistr Jan Korineus z České Třebové, správce školy u sv. Mikuláše na Malé Straně, napiv se o jarmarce r. 1585 šel v sedm hodin na noc rvat se s nějakou vdovou, proti níž měl osobní hněvy; vešel na Uhelném trhu do domu, v němž byla podruhyní, tu ji popadl, skousal, zmačkal a jináč nevážně sobě nad ženským pohlavím provozoval. Potom vyšed, křičel dole, že hoří. Vdovy se ujali bratří dva z Loun, synové měšťana Vody, a ti zsekali mistra, odťali mu čišku u kolena, na levou nohu ho ochromili, bok mu probodli a takměř za umrlého odběhli ho. Při tom ztratil plášť a birét aksamitový. Advokát neurvalců, potom žalovaných, mínil, že měl býti mistr raději ve škole, v čemž měl ostatně pravdu, soud však oba Vody odsoudil.[2])

Mistr Mikoláš Spissius Kutnohořan, rektor školy sv. michalské, s kollegou opivše se, šli kdys r. 1619 se svou rvavostí až k Pangráci nad Prahou, kdež učitele dítek, Jana Nymburského, zhaněli, snad i zbili a, jak on žalobně tvrdil, i věci nějaké mu pobrali.[3]) V téže pohnuté době r. 1619 mistr Jan Makonius Mýtský, rektor od sv. Mikuláše Staroměstského, odpykal svoji nezbednost rvavou, z piva pošlou, universitní vazbou neobyčejně dlouhou. Na dvě neděle zavřen do kurníka; uznalitě mistři akademičtí pohoršení učitelovo za veliké. Sbil totiž se svými žáky písaře městské kanceláře Volfa, jenž byl od osadních volen mezi inspektory. Volf Makonia napomínal s okna, aby v noci tolik nebouřil a žáci aby tak tuze nehřmotili, kamením netřískali; za to mistr nadal inspektorovi huncfutů, řka: „Co je tobě po tom, však jest škola mně poručena!“ Když pak inspektor školní seběhl dolů s kordem, neboť prý ho popadla zlost z častých urážek, a udeřil ploskou na žáka číhajícího s kamenem, aniž mu ublížil, správce školní Makonius kázal házeti žákům, Volf omráčen úderem od Makonia, jenž na něho sedl, zbit.

[1]) Knih. svědomí berounsk. Půjčil Amort v Berouně.
[2]) Arch. pražs. č. 1136. 378.
[3]) Arch. univ. A. 14. a. 114.

Žádal pak obšírnou žalobou mistrova potrestání a nápravy neb odprošení, při čemž významno, kterak onu odprosu odůvodňoval: prý není učitel jemu roven ani rodem, neboť svoboden není (byl kmetcí člověk královy komory) ani měšťanem není, ani povoláním jemu roven není! V soudě universitním vymlouval se Makonius, že sic vsedl na Volfa a mohl mu učiniti, zač stojí, ale neučinil, spíš Volf klofcem jeho udeřil a oči jemu zmodřil. Než nebylo nic platno, odprosit inspektora musil a pak poseděl v kurníku. [1])

Že při této rvačce nešetřeno hřbitova, ani nelze zazlívati: dům Volfův hleděl do hřbitova, a mistr šel nočně domů do školy, která také byla u hřbitova, popadli se tedy, kde byli; ale nešetrnost k smutnému i posvátnému místu právem vyčítal kněz a mistr Filip, farář u sv. Jindřicha, sukcentoru štěpánskému, nejmenovanému, jenž roku 1548 spůsobil noční rvačku s jakýms Stanislavem, při níž se sehnali se všemi pomocníky na hřbitov cizí. Marně je tu farář napomínal, že to místo jest pro těla mrtvá. Pak žaloval sukcentora v radě. [2])

Někdy officiálové potkávali se při svých hospodských a častých návštěvách s tím nemilým následkem, že byli beze vší svojí viny od lidí výstupných a hrubých v hospodě uráženi a biti. To již tak hospoda přinášela s sebou. Takž zahodil se bakalář Jiří Sphaerinus Pardubský s dvěma žáky a přítelem svým do krčmy „staroměstské“ v Náchodě kdys r. 1619; usadili se klidně za stůl, piva se téměř ještě ani nedotekli, a již sedlák Tobiáš Brůžků začal hledati zlou vůli, naštval své soudruhy, a za chvíli byla bitva, při níž přítel Sphaerinův Václav Šamša utrpěl hrubou ránu kamenem mezi oči, „nejpřednější oud“. [3]) Jakub Luňák Táborský, bakalář školy berounské, r. 1559 seděl v zástolí mezi řemeslníky u piva, kdež na posled tiše usnul. V tom pustili se řemeslníci do sebe, a bakalář nevinný, spící zraněn do krve. Vinil syna mydlářčina Vavřince z toho zranění, ale nevyhrál; v soudě sváděl jeden na druhého, a bakalář, jenž byl spal, nemohl s bezpečností na nikoho dokázati. [4])

V Plzni r. 1596 kterýs večer v hospodě Bartoloměje Stihlíka veselili se učitelé mezi sebou, nikoho se nedotýkajíce. Školní mistr (jméno se neuvádí) začal kratochvíli, „kde půjde, aby šli za ním jiní,“ v tom jakýs Ottmar Adam popadl jednoho z mládenců školních (officiálů), a než se nadál vyzdvihl ho a udeřil jím. Dostal se za to na věž. [5]) V Kouřimi r. 1599 seděl Burian Benjamin Velvarský kantor mezi ševci a se sládkem Jiřím Kašnovským na pivě, neučinil nic jiného, nežli, když mu těsno bylo u stola, že odsedl stranou na lavici ke kamnům; šenkéřka jala se přepisovati řád vy-

[1]) Arch. univ. A. 14. a. 119. 122.
[2]) Arch. pražs. kn. č. 1420. fol. 157 (druhá paginace).
[3]) Manuál náchodský z r. 1603; nepagin.
[4]) Kn. appellač. č. 4. v arch. zemsk. str. 632.
[5]) Arch. plzeň. Protokol. konšel. č. 20.

pitý kantorovi na tu lavici, a sládek i ševci, nepohodše se o zapis vaný řád, dali se do kantora, popadali trnože, a když byli ven vystrčeni, přisahali, že budou na kantora čekati, by měli do rána očekávati. Při té šarvátce obdržel kantor některou ránu. Potom ho přepadli v domě Vratišovského, kdež mu dali pohlavek, až krvavěl, a když byli i odtud vystrčeni, napadli ho, když kráčel do domu literního, a zeprali ho dřevem, až mu čišku na koleně rozrazili a téměř ochromili; pak je žaloval. [1])

V Lounech Jan Říhovic r. 1600 právě o Štědrý den v hospodě u Šmuhařů zhasiv svíčku mládence školní všecky bez příčiny tak zepral, že ho konšelé odsoudili k pokutě deseti kop, ale pak mu polovic vrátili. [2]) Na den nového léta 1617 v Rakovnice mistr Jindřich Daniel ze Semanína, správce školy, seděl v hospodě; za jiným stolem byli zdejší synkové, z nichž jeden Matěj Sedlčanského bez příčiny povolával na mistra kluků, huncfutů a šelem plešatých. Mistr mu děl: „Můj milý jonáče, co jsem já tobě ublížil?" Načež Matěj: „Pamatuješ si, že jsi mi, když jsme spolu v škole byli, kluků, šelem nadával, musíš sám takový býti!" „Ale můj milý," odvece mistr, „nech toho, ty jsi tehdáž domestikem byl, a já terciánem, byli jsme sobě rovni, máš-li co, máš řád a právo, viň mne!" Tak ho všelijak krotil. Ale na konec byla z toho veliká rvačka veškeré hospody; shrnuli se dohromady všickni. Mistr byl bez své viny bit. [3]) V témž městě Rakovnice nad Václavem Obrmanem, bakalářem školním, provedl r. 1587 v hospodě nenáležitou výtržnost Jan, po sladovníkovi sirotek. Za to odsouzen na čtyři neděle do vězení, v kterémž dvě neděle musil za kládou seděti. Než posazen, slíbil „ke vší řehole" školní i k jiným lidem pokoj všelijak zachovávati. [4]) Z dlouhého trestu patrno, že bakalář Obrman byl raněn nemálo.

Mrzutá příhoda potkala r. 1611 bakaláře Adama Slovacia Vodňanského. Byl od nějakého Vlacha malíře rapírem bez viny bit, a nad to ho ponocní vzali do vazby. [5]) Však daleko hůře zběhlo se před tím jinému učiteli pražskému. Bez příčiny své, z bůhdarma, byl r. 1600 kantor týnský Jan Florian Pistor [6]) Třebenický v domě Jiřího Sedlčanského zabit. Seděl při víně s přátely; přisedla k nim Kateřina Bognarova, v témž domě bytující; když k večeru přišel též její manžel Němec Krištof Bognar (jináč Wagner), jeden ze společnosti, Zachariáš Rychlík Třebenický, služebník z vápenice, u veselém hovoru objal Bognara, řka: „Zdráv buď, bratře Němče!" Ale hned potom se svadili o ženu Bognarovu. Němec dobyl zbraně,

[1]) Kn. svědom. kouřimská. 1599. fol. 32; 245. 246.
[2]) Radní registra. 1. A. 4. fol. E. 3. Arch. lounsk.
[3]) Arch. rakovnic. V listinách (1617).
[4]) Arch. týž. knihy ubrmanské zelené z r. 1545. fol. 187.
[5]) Arch. univ. A. 13. b. 198.
[6]) Otec jeho byl pekař Florián v Třebenicích. Arch. pražs. č. 1062. 443.

zranil Zachariáše a kantora, jenž nic zlého nečinil ani netušil, probodl v boku smrtelně, tak že hned se skácel. Zdá se, že vzteklý Bognar, oháněje se, kantora zabil bezděky a nerad. Aspoň dvakrát prosil umírajícího pro Bůh, co proti němu provinil, aby mu odpustil, ten však nedovedl mluviti. Správce školní mistr Ondřej Marchio Žďárský, přivolán byv, latině ku kantoru hovořil: „Quis tibi fecit?“ I zašeptal: „Hospes (hospodář) cum gladio.“ Víc nemluvil. Jakub Bělohlávek Žďárský, mendík, „fochroval“ na umírajícího, až mu duše z těla odešla. Když pak Bognarovi nijak nebylo lze zabití přímo dokázati, přinucen jest k soudu božímu, aby totiž malík pravé ruky vložil do bodené rány mrtvého kantora, jestliže vinen, krev se na něho ukáže. Mrtvola vyložena na máry, rychtář přivedl ze šatlavy Bognara, ten položiv prst v ránu mluvil po rychtáři: „Nu, milý pane Jene, pokud jsi živ byl, dvakrát sem pro Pána Boha prosil, abyšte mi oznámili, já-li sem Vám to uďál, či někdo jiný, ale nic jsi mi neodpověděl; jsem-li sebou vinen, aby se nevinná krev nyní vylila!“ A jak jest prst zdvihl, hned se krev ukázala. Přítomní zvolali: „Dosti jest! krev se ukázala na něho!“ Platil-li potom hrdlem, neví se; knihy ortelů z toho roku není. [1])

Dejme tomu, že urážky a bití, jež přicházelo officiálům školním z hospodského pití a z hustých návštěv veselých piteren přec nebývalo každodenní, ten nepěkný následek z oněch pitek však býval častý, že officiálové zanedbávali povinnosti své ve škole i v kostele, nebo, majíce hlavu těžkou, že konali práce své povinné mrzutě a nedobře. Zajisté nebyl svrchupsaný bakalář Samuel, rektor nymburský (r. 1573) jediný, jenž vracel se z hospody ráno a učil žáky o mozku zbahnělém; nebyl kantor Laurin Rabín u sv. Mikuláše staroměstského (r. 1602) jediný, jenž vrátiv se z pitek buď dlouho na den vyspával, nebo místo školní práce tloukl a házel žáky malými po škole. [2]) Takového způsobu následky pokládáme za daleko horší nežli urážky a bití v hospodě, neboť vystupují z mezí úzkých a vnášejí se s pohoršením a se škodou mládeže do školy.

Jestliže jsme položili tu několik dokladů o urážkách a bitvách officiálských v hospodě a při pitce, jest doložiti, že od hrubých a nezbedných lidí bývali učitelé začasté uráženi a bíjeni i mimo pitku a hospodu.

Uráželi je lidé intelligentní i nevzdělanci. Na příklad soused v Hoře Tomáš Martinides Slanský měl školy a studia jako officiálové, ale neměl titule, a proto asi pýcha jejich vzbudila závist jeho až k nenávisti. Nadával jim kde moha a školu pod správou mistra Melichara Kolidia Solnického haněl. O škole děl, že je klukovská, o misterství Kolidiově pravil, že jest mistr a kat na rozhraní; mistr

---

[1]) Arch. pražs. č. 1062, 422, 427, 446, 449. Kniha ortelů z té doby schází.
[2]) Arch. zemsk. Oekonom. č. 17. 15. To prožaloval na něho farář Jindřich Vysokomýtský.

prý jest i v pivovaře, mistr ve škole, všecko jsou mistři. Také se chlubil, že by mohl verše Kolidiovy korrigovati; vyzývavě vypravoval, proč ho mistr k školské disputací nepozval a theses mu nedal, aby prý proti nim mohl disputovati; zvěděl by mistr dobře, nemusil-li by zůstati v zadu. Roku 1613 mistr Kolidius obvinil měšťana toho u konšelů, že haní a zlehčuje školu jeho, kollegy a žáky a šefmistři vyšetřivše, smířili a „z podstaty ubrmanské" srovnali věc, ale Slanského zavřeli přec. [1])

Když chodil hrubý a nevzdělaný soused pražský Štěpán Lidera ke škole svatoštěpánské nadávat, neměl jiné příčiny než tu, že officiálové mu byli velicí páni. Vypravuje r. 1583 Adam Fabricius Bělský, že po ta dvě léta, co byl kantorem u sv. Štěpána Velikého, častokráte jak ve dne tak v noci hrozné zlořečení Štěpán Liderů jest činíval na potupu školy, volaje, že officiálové někteří z rasů a biřiců pošli a tu že chtějí rozkazovati sousedům; nebožtíkovi Janovi, starému kantoru, nadával, kterak on, Lidera, spíš se toho dočká, že kantor za město půjde (t. j. že bude kantor vyveden), a Lidera že sousedem zůstane. [2]) Měšťanu Liderovi podoben záštím k učitelům onen prosťák z Libenic, jenž veza hnůj nevyhnul se na silnici vozu, v němž jel s žáky mistr Václav Textorius Královédvorský, správce svatobarborský v Hoře. Ten, když naň kočí volal, aby vyhnul se a nehaněl, že tu jede učitel, zkřikl zuřivě: „Bodej je hrom zabil; znamenitej suksantor, šelmovští partyci, buduť já se viselcům rožnovským ještě vyhejbati." A hned napřáhal vidle hnojné. Vyhnul se tedy školní mistr do osení při cestě. [3])

Těžkou vazbou u vězení, jež slulo Kaše, na Táboře r. 1610 konšelé zavřeli trubače Daniele, jenž beze vší příčiny sobě dané kollegovi školnímu Voldřichovi Příbramskému jináč Stuchlíkovi a Janovi Mýtskému, sukcentorovi, zrádců, lotrů, šelem a kolopletenců nadal, výboj na školu podnikaje. Officiálové jsou právně na cti opatřeni, a trubač z vazby puštěn teprve na rukojemství 50 kop s doložením, že bez officiálů tato obec býti nemůže, ale bez trubačů že býti může. [4])

Některý officiál zlost neurvalcovu zaplatil zdravím i životem. Vykládají se ty zlostné hněvy obyčejně záštím městských synků, městské chasy, sousedů doma válených k učitelům, mladíkům vybroušeným a světem obešlým, kteří nalézali oblibu zvláště u ženského pohlaví. [5]) Nejvíc bojů (ač také mnoho přátelstva [6]) bývalo

---

[1]) Arch. zems. Opisy z Hory. 1613. Obšírná pře u Nováčka v Listáři kutnoh. škol. Str. 133—138.

[2]) Arch. pražs. č. 1120. fol. 205.

[3]) Nováček. Listář kutnoh. 131.

[4]) Táborský manuál. B. IV. a. 50.

[5]) Č. Č. Mus. 1883. 475.

[6]) V Náchodě roku 1536 pozvali přátelé řemeslníci kantora do hospody k „posazení" tovaryše nového, a kantor šel mezi ně jako mezi své. Výpisy archiv. náchod. od ředit. Hraše půjčené.

s řemeslníky, kteří nebyli doma válení, majíce svůj povinný vandr. Však žárlení v tom mohlo býti. O takovém záští neurvalém, ať již vzniklo z příčiny jakékoli, ze všech měst a snad z každé desítky let najdeš některý doklad. Z mnohých vybéřeme některé na poznanou věci a lidí.

V nejstarší knize královédvorské při r. 1515 zapsána smlouva o kantorovo zbití, smlouva „o úraz, který přišel na kantora Jiříka od sladníka Trčky; poznáno bylo, že bez provinění sie jemu to stalo; i kterakž pak koli skrze přátely obdržáno jest na témž kantorovi, že toliko na tom přestal, aby sie s lékařem umluvil a jiné všecko promluvil.“ Úraz pošel, „z nelibosti, kterou jměl“ Trčka ke kantoru.[1])

Také z nějaké nelibosti r. 1540 Matěj, sukcentor od sv. Jindřicha v Praze přišel „k úrazu ohavnému“. Jakýs Kotlík se soudruhy nevinně ho na zdraví „zhanubil“.[2]) Roku hned následujícího (1541) Pavel, rektor od Matky boží na Louži v Praze, viní Damiána, tovaryše krejčího, a jeho druhy, když pokojně odcházel se svým bratrem od paní Karpiškové a její kuchařky z domu, že na ně vpadli, bili je, sekali, takže Pavla rektora bratr od toho bití umřel, a Pavel tak hanebně zsekán a ztlučen, že o jeho zdraví malá již naděje byla; aby se byl jakýmsi májem nezamítal, byli by mu snad i ruce zutínali. Damián se vymlouval, že rektor se svým bratrem sami dali se do tovaryšů, svědectví Karpiškové a ostatních žen že mu neškodí, anyť jsou to osoby lehké. Soud však Damiána vzal ve svoje trestání.[3])

Jana, kantora od sv. Haštala, potkal r. 1563 nočně knihař Tomáš a hned pustil se do něho, vzal mu louč a sukni, při čemž mu zajisté několik ran přitloukl.[4]) V Hoře r. 1589 kollega vysokokostelské školy Martin Mathiades Písecký viní osm výtržníků, že ho pro nic zbili, potkavše se s ním.[5]) Jiný urvalec, Bartoň Brtík v Chrudimi vnesl r. 1561 svoji zlost proti rektoru domácí školy, Martinovi, až do kostela, kdež ho přede vší zbožnou obcí sbil. Ortel konšelský na onu dobu ani nebyl tak tuze přísný. Poněvadž prý Brtík na den Narození Pána Krista nic sobě toho místa svatého ani lidu, kterýž jsou se toho dne slavného k svatým modlitbám sešli, nevážil a nad Martinem rektorem výtržnost bitím provedl, protož v trestání 14 dní trvati má a k tomu Martinovi 10 kop českých dáti povinen.[6])

R. 1582 jest v pamětech prachatických zmínka o tom, že kněz Mikuláš, farář v Skapci, když byl kantorem, takové zranění v hlavu

---

[1]) Rukopis v mus. zemsk. fol. 221.
[2]) Arch. pražs. č. 1130. Fol. 409.
[3]) Arch. pražs. č. 1130. 478.
[4]) Arch. pražs. č. 1236. 100.
[5]) Nováček. Listář kutnoh. škol. str. 46.
[6]) Rukopis polenský; sbírka ortelů. Fol. 142.

obdržel, že lazebník Jiří měl co hojiti. Od hojení raněný kantor nezaplatil ani potom, když už byl farářem.[1]) V Dohalicích r. 1596 za času žní vesničané utloukli učitele Mikuláše Sartora; jinému, Pavlu Hanuši Landškrounskému, r. 1598 vesničané ve Vratislavi zákeřně kládu položili v noci na cestu, a když přes ni upadl, ubili ho;[2]) dvě léta potom (1600) správce školy vysokomýtské Řehoř Martinides z Prachatic nožem zbodán od krejčíře, měšťanského synka,[3]) týž rok rektor a kantor školní na Mělnice nenáležitě zbiti od tovaryše Jana Weyza; to bití srovnáno tak, že oba učitelé dostanou 15 kop od surového tovaryše, jejž těmi penězi zatím založil měšťan Šlapák; tovaryš však, maje peníze nahraditi, rychle odvandroval.[4]) Tři léta potom (1603) Jan Hessius Únhoštský, kantor školní ve Volyni, žaluje až k císaři, že od Adama Polívky, měšťana strakonického, zsekán a ochromen v pravou ruku.[5]) R. 1610 zase zabit v Přelouči učitel Dvorský (Kurius), učinil mu to mlynář sekerou zákeřně;[6]) pět let potom nožem zabit v Benešově učitel a kůru rektor Adam Lhotský ze Žebráka.

Vysvitá z elegie, která psána nad smrtí tohoto Lhotského, že souvěkovcům vidělo se ono zbíjení učitelů již jako nějaká epidemie. „Jaková zloba“, tak dí se v elegii, „uchvátila zbraň proti Musám? Jaková to vzteklost poráží stádo tvé, Apollo? Není tomu dávno, co jsme žalostné hlasy vydávajíce oplakávali Kuria (Dvorského) od zadu sekerou skoleného; nedávno oddaný Musám zástup hořekoval nad ukrutným osudem mistra Voborského (mistra Jana ze Stříbra?) a nyní opět Lhotský, vychovanec jeskyní Phoebových, zahynul hrotem smrtedlného nože!“ [7])

Zajisté že nebyli učitelé při té rvavé stránce povahy lidské, která byla v XVI. věku neskrocená, vždy trpěliví. Poznali jsme to z jich života hospodského. Však také mimo hospodu nejeden byl, že svého protivce útočně popadl na potkanou. Ze starších dob připomínáme jen bakaláře týnského Jana Moravu (Johannes Moravus), o němž r. 1511 soudní kniha vypravuje, že, potkav na ulici doktora Racka z Doubravy, hned udeřil jej sekerkou a počal meče dobývati, ale paní manželka doktorova strčila jím, a on tak nechal.[8]) V Hoře r. 1531 odsouzen kantor Daniel „mordu“.[9]) Z pozdější doby uveden budiž onen sukcentor na Táboře, Václav Kralovic z Klatov, jenž

---

[1]) Arch. zemsk. Opisy z Prachat. 1582.
[2]) Jireček. Č. Č. Mus. 1883. 475. 476. 478.
[3]) Arch. zemsk. Oekonom. 18. Fol. 75.
[4]) Mělničtí píší o něho Kolovratovi Buštěhradskému, jehož byl poddaným. Kopiál mělnický č. 13. Fol. 31.
[5]) Arch. místodržit. Missivae č. 111. Fol. 278.
[6]) Bude to týž Dvorský Václav Jakobides, jejž od 20. října 1610 konfirmovali do Bydžova za kollegu a správce kůru. Arch. univ. A. 13. b. 425.
[7]) Jireček v Č. Č. Mus. 1883. 476.
[8]) Arch. musejní. Rukop. 3. G. Fol. L. 2.
[9]) Arch. zemsk. Opis z Lib senten. z r. 1510 v arch. horsk.

protivníka svého Voldřicha Trubače r. 1562 zabiv již již na kata byl odsouzen. Dle svědectví Kateřiny, Voldřichovy manželky, navedl prý sukcentor mendiky studentské, z okna vyhlédaje, aby zbili bratra Trubačova, pachole nemající let. Proto prý Trubač rozběhl se hněvivě do školy, však tu ho kyjem sukcentor smrtedlně ranil, takže od té rány z světa sešel. Sukcentor sic tvrdil, že se bránil svému násilníku, jenž dobytým tulichem dotíral na něho, ale konšelé táborští r. 1563 odsoudili ho hrdla.[1]) Než sukcentor se nedal. Appelloval do Prahy, a tu ortel táborský napraven tak, aby učitel přísahou se spravil, že se musil brániti, když protivník jeho s dýkou do školy, do místa pokojného, vnikl.[2])

O tom, že učitelé útočili na lidi sobě nelibé také jazykem, urážkami, mnohá kniha soudní, v níž takové svády obyčejně smiřovány, svědectví vydává; podotýkáme jen, že při zlosti nešetřili ani ženského pohlaví, k němuž jináče bývali z míry laskavi. Jen dva charakteristické doklady. R. 1580 měštka chrudimská Zuzana Řeháková viní mistra Martina Faberia Rakovnického, správce školního, že jí ublížil na poctivosti „řečmi netrpělivými". Konšelé chrudimští uraženou paní, jež nemohla a nechtěla trpěti pohanění svého, s mistrem konečně smířili.[3]) A r. 1602 viněn Eliáš, bakalář v Pelhřimově, u vrchnosti universitní od měšťana Václava Cziczmanského, že napsal proti jeho manželce hanlivou ceduli — cibuli.[4]) Byli tedy officiálové školní vynalezaví v hněvech svých.

Tím bychom byli s vyčítáním slabostí, jimiž učitelové starodávní se prohřešovali, hotovi. Jiných, než jak tu dosavad líčeno, najdeš s těží. Jsou zmínky — ale řídké — o skutcích krádežných, tedy velmi nízkých, podlých; však obyčejně objevují se na konec jakožto holá podezření. Tak na příklad r. 1574 Šimon, farář bzenský (Bezno), křivě nařekl Felixa, rektora z Benátek, že kradl cínové nádobí, řezal svíčky, podpisoval se knězem.[5])

Jest dosti významno, kterak snadno a lehkomyslně mohl nářek krádežný i při učiteli vzniknouti; o tom vypravuje pražská soudní kniha r. 1569. Bylo v masopustě; jakás pražská paní Marta strojila žákům oběd, pozvala hosti obého pohlaví, přišel též nejmenovaný bakalář od sv. Vojtěcha. Žáci se najedli a odešli. Ostatní společnost bavila se při dobré vůli dál. Prý hráli a bakaláře „lektali". V tom jakés panně Saloméně ztratil se prsten. Zdvihla pokřik, že bez něho nechce býti. Radili, aby došlo se k Vlachovi lékaři, u něho prý pacholátko „umí hleděti do kamene" (v němž obraz zlodějův shlédne a poví); někdo seběhl honem k hadačce, ale ta nemohla v noci při svíčce hleděti do kamene tak jako ve dne; neviděla a nepověděla.

[1]) Ortely v knize kouřimské v Česk. Museum. Fol. 48.
[2]) Zemsk. archiv. knih. appellač. č. 4. str. 1544—1546.
[3]) Lib. memorab. Chrudim. Fol. A. 7.
[4]) Arch. zemsk. Oekonom. č. 18. 165.
[5]) Arch. zemsk. Oekonom. O. 5. 158.

tedy nic. Zatím hledali prsten všude, až jedna z žen vytasila se s obviněním přímým, ukazujíc na bakaláře, prý žádný nemá prstene nežli on. Po těch urážlivých slovech nastala scéna v dnešních našich poměrech společenských snad nemožná: bakalář se přede všemi svlékl až do košile, aby dokázal svoji nevinnost, všickni ostatní svláčeli se též a zouvali; pak se dávali ohledávati, až prsten nalezen za ňadry sousedky jablečnice.[1])

V táborské knize smolné r. 1562 nahodila se nám zmínka, že v Jílovém rektor školní Henrikus byl pomocníkem lupičů, že jim psal odpovědnou ceduli, jíž měli býti Tábořané postrašeni. Je to zmínka o učiteli v černé knize ojedinělá, a když považíme, že tu hanebnost o rektorovi vypravuje zločinec na mukách, nemusí býti věc dokonce pravdiva.

Tolik o hříších a slabostech bývalých officiálů. Úhrnem jsou to hříchové mladých, bujných lidí, a nikoli tak těžcí, aby volali do nebe o pomstu. Činů, svědčících o hluboké zvrhlosti mravní, při starodávných učitelích nehledej. Najdeš obyčejně lidí literních proti laikům nadutost, která byla a jest dosavad spíš směšna nežli nemravna; najdeš i nepořádnou náklonnost k ženám a číši, slabost, která jest tak silna, že nikdy nezahyne, najdeš mladistvou prchlivost jazyka, k hrubým nadávkám a urážkám hned hotového, bujnost ruky k ranám ochotné, vlastnosti, jež ouhrnkem souzeno ani tolik hlubokého zla nenadělaly, jako když našich dnů závistivý a zlý protivce při zjemnělých na pohled mravech tužšími společenskými a právními řády nucen jsa ruku i jazyk veřejně krotiti, po straně oklikou i zbaběle jedovatým jazykem i perem zasazuje rány nezhojitedlné.

Kdybychom sobě naposled dali otázku, kterakou účast mívali učitelé v politickém životě veřejném, nesmíme zapomenouti jich mládí a přechodného stavu, v němž žili. Není pochyby, která věc hýbala myslemi českého národa radostně nebo žalostně, ta nemohla netknouti se mladých officiálův, ale o nějakém činném zasahování u veřejnou práci, jest málo potuchy. Odstoupivše od školy po několika málo létech, učitelé potom teprv jakožto přední z měšťanů řídili obce, řídili politiku měst až do katastrofy, kterou nezavinila města. V těch posledních válečných a zoufalých dobách nalezli jsme bakaláře v Chlumci, Matěje Skálu Lounského, jenž tak byl u veřejných bězích činný, že hejtman Chlumecký, Klusák z Kostelce a na Vobědovicích, r. 1620 v září kázal ho zavříti, aby neškodil. Vzbouřil totiž sedláky po všem kraji, a to dvakrát po sobě. Z vazby panské dostal se konečně do vězení kolleje Karlovy se vzkázáním Klusákovým, „že by se v tom kraji nestalo nic dobrého“, kdyby bakalář nebyl zavřen.[2])

---

[1]) Arch. pražs. č. 1056. 95.
[2]) Arch. univ. A. 14. b. 34.

Před tím v krutém roce 1611 vidíme všecky pražské učitele i s dospělejšími žáky, kterak se zbraní v rukou po boku měšťanstva odhánějí od hlavního města zlotřilé vojsko pasovské.[1]) Kdy bylo potřebí, zajisté ruku k dílu přikládali na dobro veřejné. Jináč za celé XVI. století nekonečné války turecké zaměstknávaly mysli. Bakalář Valsa v Ústí nad Labem byl všecek rozrušen, když se r. 1531 omylně dověděl, že umřel Karel V., od něhož tehdáž doufány kdo ví jaké činy proti Turkům. Psal do Kolína ustrašený bakalář, kterak se u nich rozpráví, že by císař křesťanský umřel; „Pane Bože", psal, „rač dáti, aby nebylo."[2]) Ovšem že nebylo, ale Turci přes to rostli, a Čechové se krvavě za Uherské království naplatili po celý věk. Větší přímou a pronikavou činnost veřejnou lze při učitelích pozorovati u věcech náboženských. Oni byli své víry rozšiřovateli a utvrzovateli. Některý, jak již lidé jsou, když připadl nátlak, zemdlel. R. 1581 zapsáno v jesuitských pamětech, že pater Balthasar přivedl do Prahy z litomyšlské školy kacířské officiály, jež byl převrátil na katolictví. Týž rok zapsán též nějaký mistr Florián, který odpadnuv od svých, stal se působením jesuitů katolíkem a dán na školu do Budějovic.[3]) Ty dva zápisy však pokládáme takřka za bílé vrány.[4])

Kterému učiteli nezdařilo se dostati se ze školského zaměstknání do jiného zištnějšího, takže mezi žáky sestárnul, ošedivěl, tomu bylo, neměl-li svého nic uspořeného, krutě zle. Výslužné nebo pense učitelská jest v starých dobách nad míru vzácná věc. Jedna převzácná zmínka o ní děje se v Jindřichově Hradci při r. 1617. Tehda konšelé usnesli se, aby kantorovi Hořovskému pro sešlost věku jeho a služby při chrámu učiněn byl „provision", jehož se mu dostávati má každoročně až do smrti jeho. Měl bráti měsíčně 30 grošů míšeňských, ze dvora obecního čtvrť hrachu, čtvrt krup, vědro másla, jeden sýr a 3 kopy grošů na dříví; ze špitálu měl míti týdně pecen chleba, 3 libry masa a piva „dle obyčeje za osobu".[5]) Kutnohorští r. 1534 dali nejmenovaného bakaláře, jenž k školské práci již se nehodil, „na žádost přátel" a pro chudobu jeho do městského špitála mezi chudé, ale na ten způsob, aby chvály boží pilen byl, psal,

[1]) Tisk univ. knihov. 8. E. b. 44. Acta litter. Voigt. I. 1.

[2]) Z archivních výpisů musej. archiváře Schulze.

[3]) Knih. strahovsk. Diarium colleg. ab anno 1560 OO. N. 21. Zápisy v lednu a v listopadu.

[4]) Po národnostní stránce zle uvozuje se Jan Turka Německobrodský r. 1614, tedy právě v době, kdy Čechové proti Němcům pomýšleli na nutnou sebeobranu. Byl Turka kantorem u sv. Havla a prý mluvil (arch. univ. A. 17. 27. 455.), že lituje, že narodil se v České zemi, a kdyby v konsistoři všecky faráře v hromadu stloukl, nemohli by se přirovnati k jedinému doktoru německému. Ošklivé slovo, pravda, ale vyšlo patrně z osobního hněvu, a tudíž vážně bráno býti nemůže. „Odrodilcem" zove ho za to v svých Pamětech o škol. Dvorský; i v rejstříku pod heslem „Odrodilec" míní Turku nebo Turka.

[5]) Arch. hradecký. Manuál z r. 1615. Fol. 98.

ministroval, dříví časem sekal a, čímž by mohl, posluhoval, holoubata sbíral, a Te Deum laudamus zpíval, poněvadž jest kantor dobrý.“ [1]) Konec o to žalostnější, že směšný zároveň.

Jináč nalezneš pensi v XVI. století bezpečně jen při praeceptorech dětí císařských. Tak král Ferdinand, maje praktické finanční zásady, takovou jednu pensi přivtělil k velikému důchodu biskupa olomouckého; ten ji měl vypláceti, ale vyplácel nerad. Roku 1546 král píše mu hněvně, že zadržuje vyjednanou pensi praeceptoru synů císařových, proboštu litoměřickému, [2]) jenž s syny našimi v Nidrlantu znamenité útraty vésti musil; nechať bez zadržování pensi zpraví. [3]) Na zřízení pensí učitelských u oněch starých nikdo hrubě nepomyslil, ani officiálové ani ti, kdož obce řídili, věděliť jedni i druzí, že učitel slouží škole dnes a zítra je kdes.

Došli jsme k posledním věcem: k nemoci a k smrti. Učitelé byli lidé mladí a trvání při škole nedlouhého, proto zpráv toho způsobu nemnoho. Rostonal-li se těžce, při mládeneckém živobytí a stísněnosti v školním domě nemohlo takové stonání a umírání než velmi smutné býti. Dne 2. ledna r. 1612 Jan Gamaryt z Rovin, přední měšťan z osady sv. Štěpána Velikého v Praze a bezpochyby inspektor tamější školy, oznamuje universitě, že sukcentor David Mikrolovčanský nebyl od pátku spatřín, až teprva včerejšího dne páni úředníci jeho komoru dali zámečníkovi odemknouti, a tu jest mrtvý nalezen a po těle modrý, jakoby nějakým sochorem byl zmlácen. [4]) Což to zlá byla smrť mladého muže v komůrce školské v mrazu a v opuštěnosti!

Dal-li se officiál na delší stonání, tož nejlépe bylo, když ujal se ho některý milosrdný soused, u něhož přeležel. Osadní u Panny Marie na Louži v Praze byli r. 1610 tak srdečni, že nemocnému officiálovi Danieli dali k nemoci kopu a 24 grošů a zjednali mu ženu hrobnici, která ho za 30 grošů hlídala a po smrti zmyla. [5]) Na proti tomu osadní malostranského sv. Mikuláše, když se jim r. 1602 rozstonal správce Tomáš Smicheus Turnovský, honem žádali v universitě za jiného správce, aby se nemocného i všech k němu závazků zbavili. K té tvrdosti odpověděl jim rektor Jan Bystřický z Bochova, že by to bylo s ublížením privilegií, kdyby jeden učitel na druhého podán býti měl. [6]) Nápodobně nucen psáti rektor Marek Bydžovský roku 1603 do Klatov, když se opatrní měšťané tamější chtěli na kvap zbaviti nemocného správce Abrahama Rusína. Správně ptal se, proč ho nezastane kollega? [7])

---

[1]) Z archiv. výpisů ředitel. Šimkových.
[2]) To byl Jan Hazenberger, slovoucí též Horák z Milešovky.
[3]) Arch. místodržit. Missiv. č. 38. 101.
[4]) Arch. univ. A. 13. b. 222.
[5]) Kn. zádušní v arch. pražs.
[6]) Arch. zemsk. Oekonom. 17. 13.
[7]) Dvorský. Paměti. č. 186.

Kšaftů officiálských není v knihách mnoho. Jednak mladí lidé na smrt nemyslívají, a kromě toho officiálové školní málo svého na odkazy mívali. Ještě nejspíš kantorský kšaft shledáš.

Na poznanou zmíněn budiž kšaft Martina Jehněte, jenž byl r. 1548 kantorem u sv. Martina v Praze.[1] Jehně z Chomutova, kantor, činí nejprv dva poručníky kšaftu svého; peněz hotových má 49 kop 30 grošů míšeňských; v svršcích uvádí sekret stříbrný pozlacený, tři prsteny stříbrné, jablko též ze stříbra, sukni flanderskou, kožich oděvací spratkový, flandrem pošitý, jiný kožíšek otáhlý; dva kabáty tykytové, jeden barvy zelené, druhý červené; poctivice (kalhoty) troje, totiž soukenné, kožené a zvířecí; košile tři, z nichž dvě se zlatem, třetí beze zlata; na hlavu měl jeden biret soukenný, druhý aksamitový, ale starý; kromě toho čepici vocasovou, klobouk „okrouhlý“ a kmentovou karkuli. Víc šatu Jehně neměl. Poznáváme, kterak se strojil. Z ostatních svršků kantor v kšaftě svém uvádí dvě peřiny, dvě podušky, nějaké prostěradlo, a koltrynu malou; z nádobí měl jen půlpinetní konvici a žejdlík; mísu, misku. Tedy všeho skrovně jako stěhovavý mládenec. Ze zbraní, bez nichž nikdo tehdáž nebyl, kantor v kšaftě zapisuje si tesák a ručnici. Na stěhování a skládání věcí svých uvádí dvě truhlice, dva soudky, dvě tašky aksamitové a dvě malované škatule. Knih zevrubně nevyčítá. Jenom v druhé půlce kšaftu odkazuje Zákon český knězi Havlovi, faráři u sv. Martina, spolu se šesti kopami peněz; Johannesovi Liturgovi, bakaláři od sv. Martina, odkazuje mimo některé šaty Virgilia, knihy kuchařské a jedny partes quinque vocum, druhé quatuor officia a třetí partes, na nichž jsou „proporcii a tenori“. Jiným lidem ještě poroučí jedny partes, na nichž officium Spiritus sancti, a druhé, jež označuje slovem Signori. Orygovi kumpánu oddává partes, na kterýchž jest Patris sapientia; Petru Polákovi, kumpánu, dává kopu a „tenori světské“; Václavu páterovi šaty; půl třetí k. přikázal na opravu školy martinské a, co zbude peněz mimo pořízení, vše k záduší přiřekl.

Jiný kšaft kantorův z r. 1555 jest méně pestrý. Týká se jen peněz. Psal ho a sekretem svým spečetil Jan Sylvan, kantor školy Matky boží na Louži v Praze. Začíná se ve jménu boží a nerozdílné Trojice svaté. Amen. „Já Jan Sylvan, nebožtíka Matěje syn z Tábora . . leže v kázni boží . . . pořízení o podílu svém po rodičích v slavném městě Hradišti hoře Tábor . . činím.“ Osadním své farnosti na opravu božího domu odkazuje 10 kop míšeňských; Pavlovi Sedlčanskému, bratru Jana Voza, písaře staroměstského, 4 kopy a ostatek bratru svému Martinovi. Ten kšaft byl r. 1556 podán do rady městské, která ho vysvědčila a stvrdila.[2])

Kratičký byl kšaft kaňkovského kantora Jana Misena (Stříbrského) Klaudia roku 1572. „Cožkoli statku svého mám . ., ten po-

[1]) Arch. pražs. č. 2142. Y. 14.
[2]) Arch. pražs. Listin. IV. 3823. Ukázal archiv. dr. Teige.

roučím . . panu Tomášovi Ganymedesovi, bakaláři, tak aby jemu na to žádný nesáhal . . Také to oznamuji, že žádnému nic dlužen nejsem, kromě Jakubovi Stříbrskému z váhy 20 gr. českých, ale má na to lamentací mé a jednu knihu o rytíři křesťanském. Orlojík také poroučím p. T. Ganymedesovi. A z toho ze všeho aby vydal Markétě babě, která mne hlídá, kožíšek otáhlý, barchanem pošitý.“ [1])

Zevrubných inventářův o statečku officiálském neznáme mnoho, ale, pokud psány a zachovány, svědčí k dobré chvále nebožtíků, neboť z nich patrno, že byli knih milovní a že jich měli při své chudobě druhdy dost. Takž na příklad r. 1609 v máji donesen do university inventář svršků po zemřelém v Praze kollegovi Matiáši Stupanovi Jimramovském. V statečku jeho chudém byl plášť, kabát, kalhoty, košile chatrné ceny, tři koláry, dvojí punčochy, čepice, meč a dýka. Toť věru málo. Ale za to partesů na pět, šest, osm hlasů měl hromadu; mši jednu na osm hlasů; hymny a Invitatoria na pět hlasů, a k tomu nějakou knihu cantilenarum. Tedy zpěvák byl asi nikoliv netečný. O jeho snaze po stránce školské a vědecké světle hovoří tituly asi třiceti pěti knih, jež nalezeny v jeho majetku.

Byla v nich díla filosofská: Dialektiky Sonleuterova a Caesariova, Velcurionis Commentarius do Aristotelské fysiky; Problemata Aristotelis, Lectiones dialecticae; Praelectiones in logicam; Textoris Prolegomenon in quaestiones De anima. Z filologie nalezena u nebožtíka kollegy Stupana: Balthasari Theodori Res Virgiliana, Cornelii Valerii grammatica, nějaká prosodie, Ovidiovy Metamorphosy; Valerius Maximus, listy Ciceronovy; grammatika Linacrova, Elegantiae pueriles Jiřího Fabricia; Melanchtonova grammatika latinská, Krusiova řecká a ještě nějaké kompendium mluvnické; Enchiridion Theodora Morellia ad verborum copiam; nějaká syntaxis, Prolegomena in Horatium a Plutarch.

Stupanus všímal si také theologie; nalezenyť u něho theologické disputace Huniovy; Ramovo De religione christiana, Muskulovy Precationes, theologie Alexandrova; nemohlo ovšem u něho scházeti Písmo a výklady k němu; měl Nový zákon řecko-latinský; Melanchtonovy Adnotationes na evangelia. Také knihu církevního práva měl. Byl to Muxellani Commentarius in regulas juris pontificum. [2])

Pohledněme ještě ke knihám, jež po sobě zanechal Jakub, rakovnický sukcentor r. 1560. Jest jich 46 tištěných, počet poměrně znamenitý. V nich: Polymathia cum bibliis; Bulingeri De origine errorum; Super Esaiam Heimonis; čtyři knihy Athanasia; hebrejská přísloví Šalamounova; Tabulae Cebetis; slovník Dasypodia; Officia Ciceronis; německá knížka medická; Dialectica Philippi major a Quaestiones k ní; Postilla Lossii; Nový Zákon latinský; Quintilian De oratore; mluvnice Perotti Petri, jiná Priscianova, Diomedis Grammatica, Spangenbergova mluvnice a mimo to nějaké Quaestiones artis grammaticae; Laurentius Valla (humanista), čtyři knihy Dialecticae Rudolphi a jiné ještě spisy logické toho způsobu (Annotationes super dialecticam, In tertium librum Dialecticae enarrationes); menší díl Sleidana (historika), Cicero De senectute, Terentii Opera, Iliada latina, Iliada řecká, kommentář k řečem Ciceronovým, Paradoxa Ciceronis; Enarrationes super Ioh. Evangelistam, Catalogus hereticorum, Explicationes sententiarum Viti Theodori in aliquot sententias

---

[1]) Nováček. Listář škol. kutnoh. Str. 15.

[2]) Seznam něco obšírnější zapsán v arch. univ. A. 13. b. 562.

Johannis, Acta Martyrum, Psalterium Eobani Hessi, Disputationes theologicae Culmanni, Origines Super psalterium; Annotationes super Aristotelem, žaltář latinsko-řecký, Syntax, Proverbia Salomonis, Orationes piae, Petrarcha De remediis. Z knih psaných jmenuje se: Partes quinque vocum, partes quatuor vocum, Annotationes in Andriam Terentii, Farrago concordantiarum, continens seriem Bibliorum; libellum, continens insignes sententias; Epistolas decem dominicales; Annotationes in praedicabilia; Isagoge in grammaticam hebraicam; Annotata k některým scenám z Terentia, Proverbia Erasmi; Annotata k sedmi žalmům kajicím, výroční Sermones a šestiblasé partes. [1])

Jakož svrchu při jurisdikcí universitní vyloženo, akademičtí mistrové, dověděvše se o smrti officiálově, shánívali se po kšaftě nebožcově a po jeho pozůstalosti; aby naložili jí po svém vrchnostenském právě. R. 1611 prvního dne ledna měsíce psali do Vysokého Mýta, kdež umřel rektor Salomon Parvus Březnický, učinil-li kšaft či inspektores-li inventovali jeho věci. [2]) Zle bylo, když si měšťané osobovali právo a úlohu všecku, jako to učinili roku 1612 Štěpánští po smrti Davida Lovčanského, svrchu řečeného. Když se akademický rektor Kampanus proto zlobil, vykládaje věc provedenou jako pohanění, osadní štěpánští vzkázali mu odvetou, že to u nich zvykem, byv tu Kampanus na onen čas písařem, že by to měl věděti. [3]) V Hradci Králové stalo se r. 1545, když umřel sukcentor Tomáš, že rozebrali po něm všecko žáci a kollegové; ale peněz 240 kop uloženo na školu. To rozchvácení sukcentorského statečku bylo možnější tím, že nebožtík neměl příbuzenstva. [4])

Náklad na pohřeb officiála při škole zesnulého konšelé nebo v Praze osadní podnikali, hojíce se, pokud stačilo, na pozůstalosti učitelově. Proto se asi také tak horlivě po ní na zlost universitní vrchnosti sháněli. Když nezbylo po officiálovi nic cenného, platili sami. Osadní Panny Marie na Louži r. 1610 koupili k pohřbu svrchupsaného Daniele truhlu za kopu a 15 grošů, pořídili mu za tři kopy 30 grošů hazuku do rakve ze čtrnácti loket mochejru (tedy nespořili); krejčímu od ušití dali 20 grošů; z osmi loket plátna kázali ušiti čechlík, což stálo také kopu a 36 grošův. I žákům zaplatili od zpívání (42 grošů). [5])

Roku 1613 také týnští osadní mají v počtech svých zádušních psáno, že vydali k pohřbu „pana sukcentora“ za truhlu kopu grošů. [6]) Jiné útraty psáno není; patrně pořízena jináč.

Že škola, kollegové, žáci, pan otec duchovní přičinili k slavnosti officiálského pohřbu, toť rozumí se zajisté samo. Byli-li rodiče nebo příbuzní zemřelého učitele možní, vstavena i tabule kamenná na hrob s nápisy i verši. Z nádherných jest v Českém Brodě náhrobník

[1]) Arch. rakovn. kniha kšaftů. F. 20.
[2]) Arch. univ. A. 13. b. 410.
[3]) Arch. univ. A. 13. b. 50.
[4]) Solař. Hradec. 535.
[5]) Arch. pražs. knih. zádušní P. Mar. na Louži.
[6]) Tamž. kn. zádušní týnská pod lit. N.

kantora Václava jinak Sklepky, r. 1583 zemřelého. Kantor ten byl ženat, bohat. [1]) O školu zásluhy měl a není nemožno, že přes veškerou svou sháňku po bohatstvu až do konce života při škole a chrámě byl činný.

Na mramorové tabuli, jež stávala někdy na hřbitově proti hlavním dveřím kostelním, pěkně stesána Sklepkova figura, však ne celá, jen do půl těla. Muž vážný, vlasy má do čela přistřižené a po straně visí mu zakroucené pačesy; bradu má dosti dlouhou. V pravé ruce drží kantor knihu zavřenou, v levé šátek nebo facalit. V šat oděn jako bohatí měšťané, nikoli hejskovský; máť dlouhou sukni, jak se na učitele sluší, s výložkem, při němž mistr sochař mohl na mysli míti drahou kožešinu. Nápis na tabuli jest latinský a zní v překladě kněze Kůrky takto: [2])

Aj, kdo v tom hrobě, smrtí potřen, odpočívá,
zsinalý zemřelého těla stíne, pověz!
Václav, kantor v Brodě a města starší,
jehož snahou tato zřízená škola stojí;
jemuž dala drahá choť, zemřela již,
jednoho syna a tři dcery — záruku
to svorného manželství.
Dvakrát pět pětiletí uplynulo muži,

---

[1]) V Praze stopa o tom, kterak shromažďoval bohatství. R. 1561 totiž soudil se s císařovým rychtářem o statek (peníze i klénoty) po Dorotě Hořepnické, kloboučnici, drže se toho, že nebožka byla jeho vlastní matka a tedy že „napadá“ právem. Bezpochyby vybrál. Arch. pražs. č. 1235. 33.

[2]) Za fotografii pomníku i překlad děkuji spisovateli a radovi J. Miškovskému v Brodě, jenž k zásilce připojil poznámku: „Po zbourání starého domku, k němuž v minulém století náhrobek ten byl přizděn, bude přenesen do nové budovy školy měšťanské a tu na schodišti na vynikajícím místě zazděn.“ (1899 v dubnu) Obrázek otiskla Zlatá Praha 1900. Latinský nápis jest v těchto slovech:

Ecquis in hoc tumulo requiescit morte solutus,
Pallida defuncti corporis umbra refer!
Wenceslaus Cantor Brodae civisque Senator;
Illius haec praetio structa palestra manet.
Cui gnatum gnatas tres consors pignora chara,
(Functa licet) socii fecit habere thori.
Bis quini excessere viro confinia lustri.
Quando sibi Lachesis stamina rupit atrox.
Quid studium, juris prudentia, dotibus aetas
Profuit aucta? Quid ars musica? quid vel opes?
Omnia redduntur morti, discrimine nullo
Cunctos mortales mors violenta rapit.
Ergo memor lethi locat haec pia busta Joannes
Kule, gener, charo pro meritis Socero.
M. J. A.

Litery M. J. A. znamenají veršovce: Magistra Joannesa Auterina, spolu konšela Sklepkova. Rulík, Život sv. Gotharda. str. 45—46.

když mu krutá sudička urvala život.
Co prospělo mu studium, co znalost práv?
Co vlohami nadaný věk?
Co umění hudební? co bohatství?
Vše v oběť smrti padá, bez rozdílu
nějakého smrt násilná zachvacuje.
Tedy pamětliv smrti, postavil
z lásky tento pomník
Jan Kule drahému, jenž toho hoden, tchánovi.

KNIHA III.

ŽÁCI.

I.

Žáci a jich rozdíly.

Žáci sluli obyčejně scholastici, scholarové, alumnové, discenti, po česku i školníci a v Králové Dvoře za starodávna též robenci.[1]) Jméno robenců jest vzato z cechů řemeslných, v nichž učedníci tak nazýváni. Veleslavínův slovník[2]) klade k jménu školník rovnoprávná pojmenování škólár, student, školní žák, ba i rybolt (ribaldus), což svrchu jinde nuceni jsme byli položiti za nadávku.[3]) Všecka jména tu uvedená jsou významu stejného, jinačí z nich jenom student. To byl žák jiného způsobu než všickni ostatní. Byl to žák, ať drobný, ať dospělejší, jenž vedením svého učitele zapsán nebo deponován byl v universitě Pražské při slavnostní beánii, ročně v určitý čas konané. Žáci latinských škol k beánské deposici bývali z celých Čech posíláni, aby byli zapsáni v počet studentův (in numerum studiosorum.[4]) Tím stali se studenty, byť na své škole chodili i potom dlouho ještě do třídy velmi nízké, a kdo z žáků nebyl deponován, zůstal „žákem“, byť chodil do třídy nejvyšší.

Že by rozdíl mezi studentem a žákem v praktickém živobytí se jevil nějak patrně, toho v pramenech nepoznáš.[5]) Deposice byla skoro jen přežitek starších dob, udržovaný od universitních mistrů

[1]) Zřízení dvorské z r. 1500. V mus. zemsk.

[2]) Silva quadriling.

[3]) Emler. Regest. III. 271 rozkaz již z r. 1320, aby rychtář honil ribaldos lusores.

[4]) Arch. univ. A. 14. a. 138.

[5]) Matěj, syn rakovnického písaře Šimona Žlutického, pokládal beanii bezpochyby za příjemný výlet do Prahy a proto ji opakoval. Píšeť otec jeho r. 1602 správci do Loun, mistru Mikuláši Svatopolskému (Hagiochoránovi): „Ačkoli jest Matěj předešle deponován a testimonium toho, že in album studiosorum zapsán jest, pod pečetí akademie Pražské má, však maje na sebe od něho žádost vzloženou, abych mu na výpravu do měst Pražských z novu ad deponendas rusticas sordes některý peníz odeslal, tak činím a k též potřebě, ano i na koupení comoedias Nicodemi Frischlini . . . dukát odsýlám.“ Arch. rakovn. Kopiál z r. 1585.

ani ne tak proto, aby školy venkovské s universí byly jedno tělo, ale aby z příchozích žáčků byl příspěvek k nevalným důchodům professorským.

Chlapci velcí, prostřední i malí stávali se žáky přijetím u školního správce. Poněvadž za oněch časů do žádného úřadu, do žádné povinnosti nevstupovalo se bez přísahy, žáci při svém přijetí byli povinni slibovati věrnost, poslušnost a pilnost. Obvyklý způsob přísahy Kodicill ve svém řádě (r. 1586) uvádí latině; po česku byl by: „Já N. slibuji, že učitele budu poslušen ve všem dobrém a slušném, že věrně zachovám zákony školské a řád vyučovací, že pilně budu pěstovati svobodná umění a povinnosti svého povolání bedlivě vykonávati, jakož mně Bůh toho dopomáhej.“ [1])

Tím slibem, ruky dáním dotvrzeným, dostal se mládenec, jak pěkně říkali, „pod mistrovu ruku a bázeň“. [2]) Který z žáků před tím již byl pod rukou a bázní jiného mistra školního, ten neměl býti přijímán bez propouštěcího vysvědčení od učitele předešlého.

Žák přijatý měl býti vyšetřen, kolik se byl prve naučil, a dle toho mistr určil ho té oné třídě školní. Platiti měl při tom i některý nemnohý grošík vstupného (introitales), což dle Kodicillova řádu připadnouti mělo do spolku chudým soudruhům, není však pochyby, že učitel chtíval z introitales větší části, ne li všeho. Přijatému žákovi, chtěl-li ve škole bydleti, ukázána komora a lože (habitatio).

Do dětinské školy děti i čtyřleté vcházely. [3]) Hranice věku mladistvého, od kolika let a do kolika jest mládencům prodlévati na školách partikulárních, nebyla nikdy určena, omezena. Přicházely — jako v Němcích [4]) v šesti, sedmi létech děti do latinské školy městské a opouštěly ji, kdy chtěly, kdy se rodičům neb poručníkům vidělo. Jen v řádě starobylých žáků zpěváků (bonifactů) při kostele sv. Víta v Praze čteme, aby nad šestnáctý rok věku svého žádný mladík nebyl přijímán. Tu tedy (patrně pro zpěvný hlas) určitá mez. [5]) Jináč nebylo nucené ani obmezené návštěvy školní a potloukali se po školách partikulárních i mladíci bradatí, mnoholetí. Komu se zdálo, že latině umí pro vyšší studia dost, nechal partikulární školy, ani neprošed všemi třídami. Známotě, že náš Zikmund Gelenius šel r. 1509 na universitu dvanáctiletý.

Naskýtá se otázka, z kterých že rodin a stavů chlapci do škol se dávali. Panské děti před příchodem jesuitů jen vzácnou výjimkou

---

[1]) „Ego N. promitto, quod praeceptori obediam in honestis et licitis, leges scholae ordinemque studiorum fideliter servabo et diligenter colam bonas artes, vocationisque meae munia gnaviter praestabo; in eo me Deus adjuvet.“ Ordo studior. docendi. atd. v Mus. tisk 54. B. 14.

[2]) Strnad. Listář plzeňský. 390.

[3]) Dle Emblema symboli, na počest Sixta Palmy tiskaře vydané básně, byl Sixt rozen r. 1569 a na školu dán r. 1573, tedy čtyřletý, do theologie se dostal r. 1588, tedy po patnáctiletém na školách pobývání.

[4]) Zeitschrft. f. deutsch. Culturgesch. 1874. 47.

[5]) Archiv f. österr. Gesch. B. 37. 418.

na farní škole bývaly. Mívalytě své soukromé praeceptory. Z oněch vzácných výjimek jest jindřichohradecký malý Adam, o němž roku 1556 Anna z Rožmberka, máti, píše manželu Joachimovi: „Adam jest již počal do školy choditi a, jakž na jeho líta záleží, utěšeně sobě v hlavě bíře; pán Bůh rač dáti, aby se všemu dobrému naučil.“ [1]) Po příchodě jesuitů chodili urození chlapci k nim do školy.

Do škol na učení brávali se obyčejně chlapci z rodin svobodných měšťanských, ale nebyly vylučovány děti ani z rodin kmetcích, poddaných. Tyto zajisté s vědomím vrchnosti. Ale jsou nářky, že leckterá vrchnost vtipného žáčka od školy odtrhla krutým svým rozkazem. [2]) Jakož jinde vyloženo, mnohý student universitní, ba nejeden teprv, když byl došel již učitelského úřadu, snažil se vymoci sobě od vrchnosti svobodu osobní. Řidčí případy, že za malinkého žáčka svobody dobýváno. Novoměstští konšelé roku 1600 píší rytíři Bohuslavu Malovcovi z Malovic na Hluboké, Dřítni a Veyhlavech (Vehlavy), aby dal svobodu chlapci Šebestianovi, synu někdy Šebestiana Biesky, hajného z Pukhaře (Purkarec), jenž dostav se do Pražských měst do škol na učení literního umění, dal některým sousedům dobrou naději; prý ho vzali sobě v ostarání a opatření, ale kdyby byl sobě svobodný, umínili si jemu i nadál dobře činiti. [3]) Nelze pověděti, dal-li urozený pán na ten dobrý úmysl Pražanů či nedal.

Když vzkázala si Johanna Korkova z Harasova roku 1602 do university, že v malostranské škole zdržují jejího poddaného Floriana Jirkového z Hodyně a při tom směle vyhrozila usnesením sněmovním o zběhlých poddaných a o trestu, jenž dopadá na toho, kdo je zdržuje, rektor universitní Bystřický odpověděl paní velmi dobře, že nemůže zabrániti poctivé mládeži v školách učiti se liternímu umění, poněvadž sluje svobodné; ovšem pak povinen není toho po školách shledávati, jací se mládenci, odkud, čí synové v školách se zdržují; sněm roku 1585 — to připomenul Bystřický nikoli bez bystré špice — prý nevztahuje se na to, aby lidé poddaní v školách neměli se učiti umění liternímu, pobožnosti a dobrým mravům. [4])

Žákem určitého učitele přestal mládenec býti tím, že vyžádal sobě list odpuštění nebo list fedrovní (literae commendatoriae). Kdo odešel ze školy do školy bez listu, kradmo, slul nadávkou astant, běhoun. Školní bakalář neměl pod universitní pokutou přijímati astantův. Ovšem že je přijímali přes všecky zákazy. [5]) Zvláště v Praze, kde bývalo mnoho škol vedle sebe, takové

---

[1]) Tischer. Kopiál star. písem. pam. Jindř. Hradec. str. 88. soukrom. sbírka.
[2]) Borový. Akta konsis. II. 306. Žalanský: O posluchačích slov. bož. 12.
[3]) Arch. pražs. č. 408. 173.
[4]) Tamž. 138. Též Dvorský. Paměti o šk. č. 1. 156, č. 159.
[5]) Arch. zemsk. Oekonom. 18. 10.

nenáležité přebíhání budilo žárlivost a zlost učitelstva. Právě z takové příčiny zavedli ve Vídni v XV. století (1460) ony svrchu řečené listy fedrovní o to ještě zostřené, že na příklad do školy štěpánské neměl býti přijat nikdo, jehož rodiče nebo dozorci nepřinesli zprávu, že předešlému učiteli za jeho práci a učení bylo zaplaceno.[1]) Od kdy u nás propustných listů požadovali, není psáno.

Když se rektor školní dověděl, kam jemu žák nevěrný utekl, nastala sháňka. Psáno rodičům, příbuzným, do university, všecko vzbouřeno proti žákovi i proti učiteli, jenž ho bez listu přijal. Roku 1599 rektor Bacháček píše Jaroměřským, že k nim do školy kradmo ušli ze školy královéhradecké dva žáci, chce, aby pro své budoucí dobré a poctivé vrátili se k svému předešlému praeceptorovi, a co od nich přečiněno, aby uvedli v dobrý mír, nebo jestli by se toho nestalo, a je něco takového, čemu by nerádi, potkalo, ať žádnému toho nepřičítají než své všetečnosti.[2]) Když r. 1603 Tomáš Karpio Rakovničan utekl ze školy jindřišské rektorovi Nikodemovi Edlingerovi Jindřichohradeckému z Prahy do školy v Doubravici, musili psáti o toho utečence i přátelé i fakulta filosofická rektoru doubravickému, aby chlapce vrátil.[3]) Mistra Martina Bujacia, rektora sv. jilského v Praze, když mu roku 1621 uteklo několik žáků najednou, popadl takový hněv, že v universitě požádal za patent, jímž by nevěrníky stíhal. Ale v akademii mistři mu pravili, aby prve vyzvěděl, kde jsou, potom že obdrží patent.[4])

Když uteklý žák vrácen, trestem vinu odpykal. R. 1599 vymyslili sobě mistři v universitě na nevěrného žáka školy litoměřické, Havla Philomelu, trest neobyčejný. Posazen jest na několik dní v okovech na podívanou studentům s nápisem latinským, v němž stála vina. Po česku nápis zněl: Já Havel Philomela trpím tento školský trest, poněvadž, nevděčen k svým učitelům jsa, ušel jsem bez jich vědomosti tajně ze školy jejich a dal se do školy jiné. I protož vy ostatní mým příkladem zmoudřete, abyste ozdobeni budouce dobrou milostí s vysvědčeními, jakož statuta akademic tomu chtějí, ze škol odcházeli.[5])

Mezi žáky téže školy byli všelijací rozdílové. O tom, že se dělili a různili v třídy dle svých vědomostí, zmiňujeme se zatím jen mimochodem. Jiný rozdíl byl dle stáří. Nejstarší studenti mívají jméno kumpánův a trunkátů. Z kutnohorské žaloby jedné (z r. 1547), že kumpáni a trunkáti, nechovajíce se náležitě, chodí po místech podezřelých,[6]) lze souditi, že byli to studenti dospělí; že kutnohorský arciděkan r. 1508 kumpánům odkázal po 2 groších

[1]) Hormayr. Wien. V. CLXXXIV.
[2]) Dvorský. Paměti. č. 22.
[3]) Arch. zemsk. Oekonom. 15. 203.
[4]) Arch. univ. A. 14. b. 84.
[5]) Arch. zemsk. Oekonom. 18. 44.
[6]) Lib. memorab. z r. 1542 v arch. kutnoh.

a trunkátům jen po groši, [1]) z toho lze zase souditi, že byli kumpáni starší a tudíž o něco přednější. Ostatně uvedeno již svrchu, že z kumpánů bráni výpomocní učitelé, takže právě nimi hranice mizela mezi učitelem a žákem oněch dob. Z nich také přímo bráni mladíci k stavu kněžskému. [2])

Jméno kumpán značí stejně jako socius a vysvětluje se snadno; však s výkladem slova trunkát — latině truncans, truncantes — jsou potíže a rozpaky. Snad souvisí se slovem truncus, špalek; pak by trunkát byl asi žák již poněkud osekaný, ne tedy hrubý špalek a přece ještě špalek. [3])

Nějakým žákům mladistvějším nežli byli trunkáti říkáno aukanté. O Matiáši jinak Matěji, mládenečkovi aukantovi na Táboře, praví se v soudní knize, že let podle práva přirozených nemá. [4]) A v Domažlicích dí se r. 1586 v sazbě pohřebné, že nad marami veršíčky zpívají „aukanti neb pacholata", kdežto jiné zpěvy provozují ostatní žáci; v pozdější pak sazbě z r. 1597 ukládá se zpívati o pohřbu verše „aukantům nebo terciánům", [5]) z čehož by mohlo plynouti, že pacholata „aukanti" a žáci „terciáni" jedno byli. Pak by mezi nejvyššími žáky nebo primány byli kumpáni, mezi sekundány snad byli trunkáti; mezi terciány aukanti. A poněvadž se leckdy připomíná „povolání terciánské nebo aukantské", jsme přesvědčeni, že aukanti byli nejmladší žáčkové, kteří začínali pomáhati ve zpěvu a zpěvem se přiživovali na škole. [6])

S výkladem jména aukant nesnáz ještě větší nežli s jménem trunkátů. Odvozeno-li od slova cant, cantare, zpívati? Tolik jisto, že kumpáni, trunkáti i aukanté táhli se ke školským podporám; že to byli stipendisté. V Domažlicích a v Německém Brodě jeden týdenní plat, do školy z ouřadu městského posílaný, slul „aucatio"; [7]) z toho soud na snadě, že aukanté byli stipendisté, podporami týdenními živení.

Starších studentů přednost jevila se hned na počátku, jak se ke škole některé dali připsati, v tom, že zaujali lepší bydlo a lože, a potom tkvěla po celý čas školní v tom, že byli dozorci žáků menších. Uvádíť řád Kodicillův (1586) jakožto obvyklý způsob, že

---

[1]) Arch. mus. Listiny z Hory. 1508.

[2]) Vilém z Rožemberka rozšířiv školu v Krumlově r. 1555 vyzýval faráře a opaty na panství k příspěvkům na školu připomínkou, že jest málo kněžstva, fary prázdné, a proto že najal učitele k nové škole a „zdaru pána Boha se jest v tom šťastně vedlo, neb několik kumpánů z té školy krumlovské na kněžstvo již posvěceno jest" Březan. Život Vilém. z R. 60.

[3]) O jesuitech prý říkáno, že umějí řezati „aus truncis die besten Mercurios." Ebner. Beleuchtng. d. Schrift Kelle's. 385.

[4]) Zemsk. arch. kn. appellač. č. 4. str. 1545.

[5]) Kn. snesení domažl z r. 1531. Fol. 15. 138.

[6]) Důkaz o tom viz doleji při expendentech.

[7]) Arch. zemsk. Oekonom. 18. 273. R. 1605. Německo-brod. kniha smluv. Nro. 5. Fol. 21. R. 1584. Výpis dra. Nováčka.

zajmou nejdřív ložnice, komory žáci první třídy (nejvyšší), k nim přidají se žáci sekundáni a terciáni, několik chlapců, aby primán nad nimi, nad jich učením a mravy bděl a je řídil, začež mu žáci menší některé služby konají na vzájem, a chlapci od rodičů nějakou odměnu přinášejí.[1]) Ze starších studentů vybíráni, když rodiče sobě přáli, soukromí učitelé malým chlapcům, praeceptorové, paedagogové, kteří svoje svěřence vodili do školy, ze školy.[2])

Jiné zásadní rozdíly byly mezi žáky cizími nebo přespolními a domácími; při tom a vedle toho lišili se ti, kteří ve škole platili, od těch, kteří platiti nemohli či nechtěli.

V přespolních žácích od nejstarších dob až do XVI. století svoji pověst mají žáci toulaví, jimž říkáno latině bacchanti (vaganti, vagabundové) po česku těkaři, tkáči. Byli to školní proletáři, školní nomádové, školští cigáni; chodili školu od školy, od města k městu, z jedné země do druhé, od břehů Loiry až do Polska a k nížinám ruským, od ústí Rýna a proláklin Nízkých zemí až k pusztám uherským a k dolnímu Dunaji. Vpadnuvše do měst a do vsí, zpívali a žebrali dům od domu, a bylo-li zle, i kradli. Věděli, v kterém městě při škole jest jim přívětivě otevřena bursa nebo školní hospoda k přespání, k bytování; tradicí dobře věděli, kde jsou k nim lidé nepřívětivi. Někdy o školu městskou ani nezavadili, pozpívavše, požebravše, šli dál, aniž dávali se domácími žáky zdržovati; volný život jim byl milejší nežli školský řád; zachtělo-li se jim však ve škole na čas usednouti, usedali všude jako do svého, neboť pokládali všecko školství za jeden cech učený, a sebe za vandrující toho cechu tovaryše a učenníky.

Vandrovati a žebrati bylo studentské právo. Obojího držel se student universitní stejně jako žák školy latinské, jen v tom byl rozdíl, že žáků latinských bývalo mezi tuláky víc. Že potulný žák si požebral, toho mu nikdo k hanbě nepřičetl v té době středověké, v níž vznikaly i duchovní korporace žebrotou povinné, a kdy duchem křesťanským od církve a jejích kazatelů tvrdilo se, že chudoba k spasení jest prospěšnější nežli bohatstvo a přepych.[3]) Zvyk a právo studentské žebroty tak pevně v středověku zesedlo, že drželo se při životě až do nových dob; vždyť ještě r. 1723 zapovídají v Praze studentům dotěrně žebrati na mostě, běhati za vozy, ale dovolují, aby si požebrali stojíce u soch a pobožné písně zpívajíce.[4])

Studentský vandr, toulání bacchantů mělo své nevinné a přirozené začátky. Již v dobách Karla řečeného Velikého († 814)

---

[1]) Ordo studior. str. 67.
[2]) Řád kutnohor. Sarkandrův. 1598.
[3]) Janssen. I. 83.
[4]) Arch. pražs. Listin. 253. Emler. Arch. Památk. VII. 212. Kterak žebrali hudbou studenti pražští, z r. 1648 zpráva v arch. pražs. List. 112. 140.

žáci nuceni byli za svým vyšším vzděláním po školách choditi, neboť školy nebyly stejny, a také ne učitelé.[1]) Za věhlasnějším učitelem, za školou, o které šlo slovo, chodilo se i po daleku, a nebylo to putování nikterak národním rázem samých Němců.[2]) Pozdější dobou a rozvojem škol zvrhlo se putování studentské v bacchantství, v školskou karrikaturu. Že se v Německé říši bacchantství rozvinulo, to může býti pravda, neboť rozdrobeností její vznikala města a školy počtem takovým, že k stěhování přímo pobízel.

V XV. věku bylo žákovské vagantství již zlopověstno, školskému životu utrých, žebrácké řemeslo. To si studentský lenoch, urostlý a bradatý, jemuž dávali potupné jméno beána, získal malé žáčky chudé slibem, že je naučí věcem školním; ti chlapci s beánem chodívali pak světem, žebrali na něho, zpívali za něho, kradli pro něho, byli jeho otroky, jež držel při sobě i násilně. Takoví beánové s malými odrbanými chlapci byli zástupcové vagantstva, když kleslo na nejníže. O jich životě hrozná líčení povědoma jsou ze zpráv účastníků samých Butzbacha a Plattera.[3]) Onen (naroz. 1477) toulal se se svým beánem v posledních létech XV. věku, tento, rodák švýcarský, toulal se v prvních létech XVI. století. Život obou pod správou beána byla žebrota od rána do večera, městem i vsí Co vyžebráno, vzal beán. Ten obyčejně čekával za vsí na mezi na to, co přinesou chlapci. Ti zatím bojovali se psy i s lidmi, z nichž někteří přijímali žebráčka pro jeho vtipnou veselost a zpěv rádi, jiní však od prahu ho vyháněli. Přinésti musil chlapec vše, co mu dali; beán vyšetřoval, neumlsal-li chlapec cestou; vyplachovati dával mu ústa a pátral, neplove-li ve vodě z úst puštěné mastnota z jídla úkradmo snědeného. Na němž tím způsobem poznává neupřímnost, toho bacchanti položili a bili, až nemohli. Také za malý přínos veliké bití dával beán. Ve Vratislavi dostával Platter pro svého bacchanta k večeři šestero i sedmero jídel, a bylo přec ve školách vratislavských na onen čas prý do několika tisíc (?) takových, kteří se živili žebrotou. Tlustí Poláci prý dávali malým žebráčkům studentským piva tolik, že pak nevěděli, kudy do školy. Z jídel beán vracel svým chovancům málo, Platter z nouze kradl až i kosti psům.

Bursy školní ku přijetí bacchantů nebylo všude. Kde byla, podle svých hostů vypadala. Holé čtyři stěny, a na nich i po zemi nečistota. Chlapci spávali po zemi; beán, kde mohl, nahnízdil se v komoře školní. V létě spávali chlapci raději na hřbitově u školy, kamž nanesli sobě slámy a sena z ulic. Kde byla škola přeplněna,

[1]) Monum. Germ. paedag. III. 43.

[2]) Jak míní Kriegk. d. deutsch. Bürgerth. II. 102.

[3]) Becker; Chronica eines fahrend. Schülers. Tu líčí se Butzbachovy zkušenosti. Platterovy tištěny jsou obšírně nebo u výtazích snad ve všech děj. paedagogiky od Raumera (I. 113) počínajíc. Z kroniky Butzbachovy Nováček výběr učinil v Čes. Lidu VI.

rektor beány a žebráky odháněl, jinde zas naopak žáci domácí marně lákali beány toulavé do školy; ale ti ani mocí se tam nedali vehnati. Že beán neměl nikdáž kdy, aby své chovance učil, to jisto. Vůbec sobě nevšímal ani jich duše ani těla. Chlapci bývali plni nečistotou, bývali prašivi a všivi. Z nečistoty mívali kožní nemoci. Cestou u řeky právali sobě košilky a vybravše hmyz z kabátů svých, kladli ho do jamek v zemi a zahrabávali ho. Chlapci tuze týraní utíkávali svého bacchanta; pak chodívali sami toulkou.

Ale neutonul každý v tom blátě. Bylo potřebí jen utéci beánovi a usednouti v některé škole pevně s poctivým úmyslem pracovati a vzdělati se. Tak stalo se oběma svrchuřečeným, když se byli nabažili toulek i svého beána. Platter usedl ve škole schlettstadtské, ale byl v osmnácti svých létech tak nevědomý, že musil sedati mezi dětmi jako spolužák. I Butzbach dohonil všecko; stal se knězem, opatem a spisovatelem.

O českých vagantech z konce XIV. věku obraz podává báseň povědomá Podkoní a žák. Žák, člověk mladý, na němž není ještě bradu znáti, v sukni šeré umlené, v kukli zelené, zedrané s mošnou na hrdle, v škorních povetšelých, toť obraz bacchanta českého. A nechať je to tulák z university, nicméně z básně patrno, že městským školám se nevyhýbal [1]) a že toulky a žebrota akademiků stejny byly s žebrotou chlapců školy latinské. Vždy to byli dle slov Podkoního hubení žebráci, kteří chodili dům od domu, hekajíce a prosíce ji-li mastné, ouvech, majíce bydlo strastné.

Vysvítá z básně, že mezi bacchanty českými již tehda starší osobovali sobě právo a nadpráví nad mladšími, jež za sebe posílávali žebrat; báseň dí, když přinesou jídlo domů, starší jim to snědí, nechávají jich tvrdě ležeti, ze spaní je vytřepávají, nutí je školu mésti, topiti a vůbec všelijak sloužiti.

Kdykoli se hodilo, čeští vaganti kradli jako němečtí. Praviť o nich báseň, když přijdou do vsi, že bojují se psy, a když se namítne slepice, hus neb která kačice, že ji popadnou, a vždy jest jí jíti do školy. Zprávy o vagantech a jejich živobytí v Čechách z konce XV. věku lze čerpati z téhož Butzbacha svrchu psaného, neboť ten se svým beánem jakožto scuto (schütze) toulal se od r. 1490 také naším královstvím. [2]) Vypravuje o Kadani, tu že byla takovým tulákům při škole bursa, v níž dostali ještě s dvěma jinými komůrku. Také pro zimu lezl Butzbach s chlapci na pec na kamna, propadl se, pobořil kamna, narazil sobě hlavu. Den tráven zpěvem v kostele a žebrotou; tolik prý Butzbach nevyžebral, kolik beán chtěl, a proto zkoušel zle. Nějaký Čech v Mašťově Butzbacha

---

[1]) Žák se chlubí, že s ním sedí ve škole městské děti a že se na nich bitím zhojí. Podkoní a žák. Vyd. Jirečkovo. 18. 19.

[2]) Becker; Chronica eines fahrend. Schül. Zprávy o Čechách zvlášť 43, 53, 55, 56, 58.

naučil českému proslovení, aby, žebraje českým slovem, získal si přízeň u ženských, jež bývaly spíš doma nalezány než mužové. Ale nezbeda Čech naučil německého žebráčka slovům necudným, hrubým, takže, když je v chalupě poprvé odříkal, selské děvče místo almužny naň se posápavši, přeslicí chtělo jej bíti; uskočil, housata pošlapal v chvatu a sotva bez ran odběhl.

Vypravuje Butzbach kromě jiného, že bacchant jeho i s vychovancem svým v Chebě přijat do zámožných rodin za informátora, líčí, kterak bacchantovi chtěl pro trýzeň utéci, ale všecka škola původem bacchantovým seběhla se k domu, v němž Butzbach měl útočiště, a tak dlouho oň usilovala, až pán domu všecky i s Butzbachem vypudil. Butzbach ve Varech Karlových sloužil některý čas hostům lázeňským. Konečně zmiňuje se Butzbach i o tom, že v Čechách byl beán pro krádež oběšen, což by svědčilo o tom, že tu neváži̇li zvyků vagantských tou dobou tuze trpělivě.

O poslední době vagantské na české půdě hovoří jáchymovský kantor Mikuláš Hermann († 1561).[1]) Praví, kterak před padesáti léty — tedy v prvních létech XVI. věku — ubozí žáčkové tolik bídy, zimy, hladu a všeliké neřesti zkoušeli, že nynější žáci ani na polovici toho nechápou a nevědí. Byli pravými mučedníky žáčkové ti, kteří podle partek musívali žebrotou zpívati; byvše ve škole dost potrápeni a v kostele dosti namrzlí, ubírali se na žebráckou cestu, a co s námahou v dešti, větru a sněhu vyzpívali, to starým bacchantům, kteří doma leželi na líné kůži, jako „draku do chřtánu musili podávati, sami hubu stranou odstavujíce“ a nouzi trpíce; za to měli bacchanté je učiti, s nimi opakovati, ale prý sami nic neuměli.

Vaganti jsou, jakož povědomo, literně zajímavi. Zpěvy jejich také snad jediná veselá, utěšená stránka. Zpívali s humorem a zpívali o všem. Humorem pepřili svůj hlad, svou žízeň, s lehoučkou myslí veršem opěvali svoje, když šťastná náhoda přála, veliké pití, robili humoristické veršované žebroty, dvojsmyslné a obhroublé písně milostné i zlomyslné štiplavé satiry. Zpívali latině i po makaronsku smíšeně, aby jim lidé spíš porozuměli.[2]) „Miseriae calicem quotidie haurimus“ volají žáci k litoměřickým plebánům, prosíce přemnohými slovy za almužnu,[3]) tíž v jiném skládání touž myšlenku o bědách školských u verš uvádějíce dí: „In scola parva gaudia, sed infinita miseria“, a ne bez humoru napomínají prelátů na slova Spasitelova „Dejte a bude vám dáno království nebeské.“[4]) V jiné humorné žebrotě užili veršů dojemné písně středověké

[1]) Richter. Bilder aus d. Culturgesch. 147. 148.

[2]) Českými vagantskými písněmi obírali se Jireček, Hanuš i Tomek (v Děj. univ. 80) a Feifalík. Sitzungsber. d. Wien. Acad. B. 36. B. 39. 1860. IV. J. Feifalík Studien V. 36 a násl.

[3]) Arch. třeboň. Rukop. A. 7. 286. 288. Arch. Mareš ukázal a půjčil.

[4]) Tamž 289.

o trpící Mateři boží: Quis est homo, qui non fleret, cetum nostrum si videret.“ [1])

V makaronských míchanicích čteme na příklad veselé líčení bytu, šatu, hladu žákovského:

„Noveritis Christicole,
že jest nedostatek v škole —
sumus nam apostolici,
často lehnem pod stolici.
Abierunt nunc et sata,
nemámeť již ani šata —
Non sinite tanta pati,
nemóžemeť hladem spáti.
Scolipete z Litoměřic
přišli jsme k vám a vám věříc,
sperantes donaria,
die sanctae Scolasticae
mřenkyť beřem, nechcemť štice —
vos concernunt talia. Amen.“ [2])

V jiném studentském veršování projevuje se vděk z toho, že studentská kohorta dostávala masa, hrachu a chleba dost, a přidává se jakožto zlá vzpomínka, že žáci z nouze prodali svoje kukly, pásy, ale také je hned propili; na konec vyznávají žáci, že takměř nejsou nikdy syti, prosí v nově a slibují stonásobnou boží odplatu. A když to vyřekli, s humorem přiznávají se žáci k svemu zlému chování řkouce:

„Non licet nomen preterisse,
z Zlechovať jsme tovařiše
ac castri familia.“ [3])

Jindy žáci zase dávají na jevo humoristicky, že nejsou se vším jídlem spokojeni, ba ani ne s pivem, pro něž prodali kukly a pasy; pějíť:

„Dostiť jsme již smutni byli,
čtyřicet se dnů postili,
jedúc kyselo i húby,
mohlyť sú nám vyhníti zuby;
zapíjejíc litoměřickým pivem,
jenž vždy smrdí bahnem a dýmem.“ [4])

Toť za ukázku budiž dosti. Vagantství konečně přežilo se; v té formě, do které kleslo, stavši se pouhým školským cigánováním, bylo všude protivno, obtížno, nemilo, a tím spečetěn jeho konec. V Němcích reformací náboženskou a proměnami školskými se vagantství ztrácí, ba ani humanismus, s kterým přece stěhovavost

---

[1]) Tamž. 290. Listy ty v sbírce slovutného Kříže nadepsány v rukopise: Scolarium literae ad plebanos de Lithomerzic.

[2]) Fejfalík. Altčech. Leiche. Sitzungsber. d. Wien. Ac. 39, 716, 717, 718.

[3]) Tamž. 721. 722.

[4]) Hanuš. Osterspiele. 83.

byla spojena jako sestra s bratrem, neujal se schátralých vagantů. Jeť významno, že humanista Murmellius († 1517) napomíná rodičů, když mají školy doma v městě, aby neposílali dětí svých do krajin vzdálených.[1]) U nás, ať to vzal ze starších zákazů či ať to přidal ze svého, r. 1536 Brikcí ve svém městském právě chce, aby žákovstvo, jež slují těkaři, nebylo od nikoho přijímáno a dary aby mu nebyly dávány. To jsou umíráčky starému vagantství.

Zmizelo do konce? I nezmizelo. Vzalo na se jen jinou formu, jiné jméno, které samo o sobě však také velmi staré. A tato věc nutí nás, abychom pojednali o jiném druhu studentstva, jemuž od starodávna říkali mendicelli, mendikanti, mendici, pauperes,[2]) kteréž jméno na česko se nepřekládalo; naši říkávali těm studentům chudým prostě mendíci i něžněji mendlíčkové.

Mendicelli byli od prastara žáci, kteří užívali trvalého beneficia ve škole a při kostele.[3]) Co nedalo beneficium, vyžebrali se, vyzpívali si. Tím se lišili od bacchantů, že byli to žebráčkové usedlí. V tom smysle nebyli ani oni žáci při kostele sv. Vítském na Hradě, jimž bylo jmeno bonifanti (po česku „dobří hoši“),[4]) a kteří za své zpívání měli stravu a šat,[5]) podstatně nic jiného než mendici. Však to o nich r. 1566, když husitskými změnami jméno bonifantů dávno zašlo a těm školákům obvyklo jméno choralistů nebo koralistů, arcibiskup také světle císaři napsal, řka, že jsou chudí, že sotva 25 kop ročně mají a že svou almužnu ve škole snědí a jináče že pomáhají sobě v klášteřích a jak mohou.[6]) Byli tedy mendicelli od starodávna všude; v době potom různověrecké byli na školách pod obojí víry stejně jako v školách katolických. Jen jesuité jich nechtěli v té formě, jak se do jich příchodu u nás vyvinuli. A o tu jich podobu rozvinutou běží.

Když přestávali a přestali světem procházeti líní beánové se svými ubohými vychovanci, zůstala stěhovavost mendikantům samým. Ti s tou úlohou vystupují od hrany XV. a XVI. století patrně. Povědomý pražský primátor Jan Pašek býval kdys mendikem školním.[7]) Právě v XVI. století dostalo se i těm školám, kde se o beneficia žákovská před tím mnoho nestarali, z odkazů dobrodineckých i z usnesení městských rad pevných, stálých podpor chudému žactvu, a že nebyla beneficia při každé škole stejna, někde hojná, jinde

---

[1]) V Enchiridionu c. XVIII.

[2]) V Plzni vyskytuje se r. 1432 také jméno „semikones“, cantor cum semiconibus, což Strnad (Listář m. Plzně 354) vykládá za mendiky.

[3]) Ještě r. 1573 v řádě školním města Jeny jsou mendikanti a beneficiarii jedno.

[4]) Zoubek. Č. Č. Mus. 1880. 464. Byli také na Vyšehradě. Emler. Reges. III. 463.

[5]) Fontes rer. boh. II. 324. „Pro enutriendis et vestiendis 12 scolaribus“ atd.

[6]) Arch. zemsk. Opisy z arcibiskupského. 1566.

[7]) Tomek. Č. Č. Mus. 1844. 20.

skrovná, mendíci chodili po školách, hledajíce lepšího bydla. Také školy, jakož víme, pořád nebyly v stejné výši. Ale o vydatnější bydlo šlo mendikům spíš než o nějakou vyšší školu. Chodívali tedy po skupinách i jednotlivci. Toulali se — a tím převzali mendikové na sebe zcela patrně ráz a poněkud i život bývalých vagantů. Mendíci latinských škol jsou druhé středmější vydání bývalých vagantů.

Zní to docela po vagantsku, čteme-li roku 1563 v knize litomyšlské: „Jan, bylo nevelíké pachole a šlo po školách, v Hradci umřel.“ [1]) Nebo čteme-li v panských účtech zámku Jindřichohradeckého roku 1564, že dáno „pacholeti jednomu, kteréž vandruje po školách“, 5 grošů a „pěti mendikům, kteří vandrují,“ po třech krejcarech, a jinému mendiku, otrhanému, 6 grošů. [2]) Kolik podobných rubrik zapsáno v městských knihách kde kterých!

A žaluje-li děkan kutnohorský r. 1573 šepmistrům, že nový správce vysokokostelský, Martin Markocius, přivedl s sebou do školy žáky nějaké Mazuchy a Poláky, pro něž chtějí jiní žáci odejíti, [3]) a je-li zapsáno v knize mladoboleslavské r. 1593, že mezi devíti žebravými žáky jeden přišel až z Paříže [4]) a jsou-li v knize turnovské r. 1606 psáni žákovští žebráci z Polska a odjinud: [5]) jde z toho zcela světle, že ani vaganti XVI. a XVII. věku nedávali se hranicemi zdržovati, a že zase bujněla stěhovavost žákovská tou měrou, který žák jen drobet povoněl k latině, že již bral to sobě za svaté právo i povinnost vandrovati školu od školy a při tom živiti se, jak pán Bůh dal, třeba žebrotou. Jeť charakteristický rozkaz sedláků dobřichovických učiteli r. 1612, aby dětí jejich neučil latině, poněvadž oni jim „nedadí vandrovati.“ [6])

V školském řádě Kodicillově r. 1586 stejně jako za starodávna zle touží se na poběhlíky, tuláky; dostávají tu jméno lenochů, slídičův, a zapovídá se přáti jim ve škole místo. Byla zase žebrota studentská řemeslem, takže se jí někteří drželi víc než školy; jen to již se neobnovilo, aby starý bacchant, věčný student, držel si k své výživě žáčky menší; teď byli žebráci všickni stejni, řemeslo se zdemokratisovalo.

Některého tuláka žákovského nouze donutila, že nabízel se jako bývalí bacchanti k službám všelijakým. Čtemeť při r. 1610, že Jindřichohradečtí dali studentovi, který své služby od dávného času vyhledával a nikdyž se doptati nemohl, k potřebnosti jeho 5 grošů. [7]) Ký také div, že nejeden toulavý mendik zvrhl se v lotříka. Pro takovou toulavou chasu, často i nenechavou, nic na škole nebylo

---

[1]) Rukop. č. 120. 136.
[2]) Panské oučty v Hradci. 1564.
[3]) Šimek. Arch. Pam. XVI. 153.
[4]) Arch. boleslav. Kn. počtů městských z onoho roku.
[5]) Arch. turnov. Knih. purkmistr. počtů z r. 1606.
[6]) Arch. zem. Opisy z arcib. 1612.
[7]) Knih. rychtářsk. v Hradci. 1610.

bezpečno. Proto ještě na počátku XVII. věku byla leckde bibliotheka pauperum, něco knížek mendíkům k učení přístupných, ve škole na řetízku přikována, aby jí neodnesli. [1])

Co jsme tu líčili, to týče se mendikantů toulavých, nepořádných, jimž žebrota potulná všecko a škola nic. Velikou náklonnost k stěhování však mívali v sobě i mendici pořádní, kterým škola a učení přece něco platilo. Jestli že vydrželi při téže škole semestr, dva semestry, tož byli z hodných. Aby hnuli se od školy jinam, k tomu příklad i podnět dávali sami učitelé. Když správce opouštěl školu jednu, aby přijal místo na jiné, což dělo se, jakož víme, dosti často, sebral mendiky a jiné žáky s sebou a přistěhoval se do nové školy s nimi. Někdy tak horlivě žáčky sbíral, že musil potom mrzutě vraceti. [2]) Bylo to učitelovou ctí, když velmi mnoho žáků s sebou strhl na jinou školu. Vysvítáť to z Bacháčkova oznámení o smrti Melichara Haldia mladšího z Neyenperka r. 1604. Bacháček, rektor university, totiž s pochlubou o nebožtíkovi praví, když šel ze školy Brodu Českého, jakoby Musy byl s sebou vzal, provodín jsa velikým průvodem žákův. [3])

Ale před tím mistr Kodicill zlobil se v řádě svém na žáky „jednoho semestru“ a sváděl nedostatečné pokroky školské na tuto ve škole nestálost. Také mistr Vavřinec Benedikti z Nudožer, professor university Pražské, v té nestálosti žactva vidí hlavní překážku zdárného vyučování. Touží na ten stěhovavý zlořád slovy důtklivými. Prý jakmile konec pololetí se blíží, neobvyklý ruch popadá školáky dotud klidné; marny jsou domluvy učitelovy, drobná obec neodolá touze stěhovavé a v brzku se rozpráší jako plevy na humně. Právě se donesla pověst, že tam neb onde otevřeli školu a mladého vzali si učitele; zpráva taková přiláká množství žáků, avšak za půl léta vymizí vroucnost, a škola jest náhle prázdna. Mrzut a roztrpčen učitel. Má sic zase zástupeček žáků, ale tváři skoro vesměs neznámých. Nezbývá mu nic, než opakovati, co dříve probral, a když jest zase v proudě, konec semestru znova vše kazí. Slovutný mistr Nudožerský naříká latinskou básní a varuje slovy poetnými, kteráž na česko takto přeložena: [4])

„Ach děti, ach junové, proč nestálosti hovíte?
Kam žene vás nerozum? K čemu jest ona proměna častá?
Nezmechatí kámen, je-li z místa na místo kutálen:
A zcela táž útlou mládež bude stíhati sudba,
Jestliže místo měníc bez rozvahy stále vybírá

[1]) Tak v Slavkově r. 1607. Horčička. Die Lateinschule in Schlaggenwald. 14.

[2]) Na příklad za Adamem Czikalovským r. 1610 musil „přísežný posel“ Bohuslav Jičínský (pedell universitní) jíti až do Žlutic, aby vydal discipula Martina Svatbu, kterého vzal z Prahy. Arch. univ. A. 13. b. 447.

[3]) Arch. zems. Oekon. č. 18. 221. Nováček. Listář. 83.

[4]) Č. Č. Mus. 1891. 72. Ant. Truhlář přeložil.

Učbu jinou. Surová, bez věd bude tráviti léta.
Vám rodičům důrazně radím: nedovolte synáčkům
Tak žíť, jak libo jim: kdykoli rozpusta by hodlal
Ze školy upláchnouť, zabraňtež a víry nedejte
Lžím nepříslušným, jež druh mu našepce daremný.
Též nechtějte, honem v nejvyšší třídu by syn váš
Postoupil; náramně hřešiť vídáme tu otce.
Postup a s ním učení pravidelným děj se pořádkem!"

Nebyl zajisté Matiáš Borbonius (Burda z Kolínce) nejhorší z chudých žáků, a od r. 1577, kdy začal stáleji choditi za učením, do r. 1584, tedy za sedm let, pobyl na školách v sedmi městech (v Praze na dvou školách)! [1]) Mendická proměna školy, zdá se, byla však o kratších lhůtách než ročních, ba než pololetních, kdy se všecko úředně proměniti mohlo. Aspoň z oučtů rokycanských roku 1595 to vysvítá dosti světle. Tu čteme, že „chudých pacholat" bylo ve škole od sv. Jiří do sv. Jakuba 18; odtud do sv. Havla roku 1596 23, od sv. Havla do Tří králů 26 a odtud do sv. Jiří 34. [2]) Jen sv. Jiří a Havel jsou úřední doby školní; přišli-li mendikanti do rokycké školy o sv. Jakubě a o Třech králích, to přišli mimo čas a opustili svou předešlou školu jistě dřív než po půlročním pobytě. V době pokleslosti naší — r. 1640 — při jakés reformě školy v Litomyšli usneseno „o mládencích přespolních" — a to byli mendičtí vaganté — aby se tu zdrželi ve škole déle než za některý týden; to prý je k potupě školy; a aby daremně věku svého v zahálce netrávili, nechať chodí do klassí rektorovy. [3]) Tu zajímá, že pobývali ti žáci nechvalným zvykem pod bázní rektorovou obyčejně jen „za některý týden", ani půl roku se nezdrževše.

Mendíci byli valnou většinou co do rodiště svého žáci přespolní. Také v Němcích slovem pauperes zahrnováni žáci cizí. [4]) Dle Stránského zprávy některá naše škola chovala jich nad sto; jiná méně. [5]) Škola se stem chudých byla asi přec jen vzácnou. Ale z domácích sirotkové a děti chudých lidí také přidružovali se k mendlíčkům. Mezi mendikanty samými byl rozdíl. Třeba že obecenstvo všem žákům chudým a ve škole bytujícím společně dávalo jediné jméno mendiků, paní Apolena Vostrovcova, odkazujíc r. 1594 některým školám pražským [6]) po 15 kopách míšeňských, správně

[1]) Před r. 1577 byl v Sušici, pak dán roku 1577 do Klatov, odtud do Loun, r. 1581 do Prahy, kde pobyl u sv. Štěpána a Michala, odtud 1582 do Rakovníka, pak doma u Jana Viktorina Žlutického, odtud 1584 do Kolína šel, a posléz do Chrudimi. Max Dvořák. Dva denníky Borbonia. 101.

[2]) Oučty v arch. zemsk. Rokycany. 1595.

[3]) Tomíček. Časop. přát. starožit. V. 100.

[4]) Paulsen. Gesch. d. gelehrt. Unterr. I. 147.

[5]) Respubl. VI. 166.

[6]) Týn, sv. Mikul; Štěp., Jindř. Manuál osady sv. Mikul. v arch. pražs. Zapsáno v deskách kvat. trhov. rud.

rozlišovala, aby to dostali chudí mládenci, „buď vyššího povolání anebo nižšího, kteří slovou mendici“. Chudí „vyššího povolání“ jsou po našem přesvědčení externisté ve škole bytující a živení aspoň částečně na svůj groš; rodiče za ně a na ně platívali některý díl („doněkud“) a ostatek si ti žáci sami z beneficia školního zasloužili zpěvem kostelním fundačním; proto se táhli k školní stravě a výživě (expensi), která se podávala všem bez rozdílu, byli „doněkud expendisté“;[1]) jenže, kdežto na všelijaké potřeby měli přec některou pomoc z domova, mendikanti „nižšího povolání“ musili si všecko všudy i šat a obuv vyžebrávati; onino sedali při svém povolání ve škole a učili se, tito začasté právě v době vyučování nuceni potloukati se po ulicích dům od domu, ruku nastavujíce. Onino byli poloexpendenté a při tom byli pauperes, neboť užívali školních stipendií.

Vedle poloexpendentů byli ve škole expendenté, za kteréž rodiče platili expensi plnou. Ti zajisté mívali ve všem přednost. Týdenní expense, učiteli placená, bývala od druhé půli XVI. věku málo nad 10 grošů míš. Rakovničtí platí za hocha, za stravu, léhání, „knížek a listův“ jednání za celý rok 1561 16 kop; toť na týden po 12 groších.[2]) Za Václava Stříbrského z Loun, platilo se v haštalské škole r. 1587 správci Danielovi Stodoliovi na týden po 12 groších za stravu, což vydalo za školní rok 7 kop 30 grošů; praeceptor, knihy a jiné potřeby zvýšily tu summu při témž žáčkovi na 30 kop za rok.[3]) Roku 1610 vypraven za expendenta do školy brandýsské k praeceptoru Matiáši Passonidovi sirotek Jan Šťastný z Počernic na týdenní plat jen šesti grošů míš. To byl as poloexpendent.[4])

Za poloexpendenty i úplné expendenty mohlo též placeno býti in natura. Rodiče žáčků posílali máslo, vejce a co na hotově; někdy však byly zásilky takové dar učitelům samým. Písař rakovnický, Šimon Žlutický, platil za svého syna expensi, ale přes to o svátcích

---

[1]) R 1595 píše se z Rakovníka do školy Žatecké mistru Janu mladšímu Gryllovi z Gryllova přímluvné psaní, z něhož na podepření hořejších výkladů toto: „Pavel, syn pozůstalý po Ondřejovi krejčím, . . . v škole špatný pozor na sebe měl, i aby času sobě nemařil, pronešení jest Maryána matka jeho před námi (konšely) učinila, že ho k správě Vaší oddati a na něho doněkud náklad učiniti chce; protož, přimlouvajíce se k Vám, za to žádáme, že ho v počet žákovstva Vašeho za expendenta doněkud příjmete . . učiňte to jak na přímluvu naší za sirotka v vlastí milé Vaší zrodilého (t. j. v Rakovníce), tak pro odplatu p. Boha všemohoucího.“ Arch. rakovn. Kopiář z r. 1585.

[2]) Arch. rakovn. Kniha pří z r. 1561.

[3]) Arch. lounsk. Knih. soudní z r. 1594. Str. 186.

[4]) Dvorský. Paměti č. 682. Toho sirotka vlastně naložili Passonidovi Velvarskému mistři, když ho vysílali do Brandýsa. Možná, že mu to byla přítěž nepříjemná za ten malý peníz. Sami chtívali víc. Týž rok jim hoch Petráček z Vokounštejna, konviktor (expendent) v klassích, musil týdně platiti po kopě a 10 groších. Tamž č. 685. Podobně dostává r. 1594 správce v Nymburce Jan Mathiades Zakavinus od universí sirotka ze vsi, akademii náležité. Archiv univ. A. 48.

a zhusta i mimo ně posílal lecco na přilepšenou expense. Mistru Troilu Hagiochoranovi a Pavlovi Ambrosii Pacovskému, učitelům lounským, na příklad r. 1610 Štědrého večera sud piva dal dovézti, „aby v začátcích svých Matěj syn na pozoru zůstávati mohl“; jindy posílá na znamení vděčnosti ptáky, kapouny, zvěřinu. Do Žatce bakaláři Ondřeji Herciniusovi z Radonova poslal r. 1606 čtyry kopy, aby syn jeho Matěj podle jiného žákovstva v jídle a pití opatření měl, dokud ten peníz stačí, a k tomu přidal „na dokázání dobrého úmyslu“ osm ptáků. (Ale chtěl opatrný otec věděti, kdy se začne z oněch čtyř kop vydávati, aby si spočetl, jak dlouho kopy vystačí.)

Ze vzácných soukromých listů téhož rakovnického písaře dovídáme se, kterak učitel musil býti opatrn, přijímaje žáka za expendenta. Jen prý všecko důkladně s rodiči vyjednati! Nic na úvěr, na slib, neboť žáci utíkávají bez zaplacení. Varuje totiž Žlutický mladého učitele Jana Sušila Rakovničana, jenž r. 1581 měl dostati se na školu do Bělé, aby nebral s sebou chlapců z Rakovníka nabízených dřív, než zví od rodičů jejich, „jak mnoho a do kterého času na expensi dají, ano také mimo expensi odkud by na obuv, oprávky, šatů praní, papír, knihy i jiné potřeby bráti měli“, nebo „kdyby prázdné je k tobě vyšikovali, divně u sebe myslím, jak by ty je mohl zakládati, poněvadž sám nic nemáš, anebo jak z dluhu rodičů napomínati, a zvláště kdyby které (pachole) uteklo.[1])“

Dle toho listu pochopitelno, že nemohl žáček býti expense osvobozen, pokud byl tak malý a neumělý, že sobě nedovedl mezi chudými žáky zpěvem nic vydělati. Ostatně dokazuje to týž Žlutický jasně jiným listem témuž Sušilovi, r. 1581 do Bělé se ubírajícímu, zaslaným. Píše mu, že Krištof truhlář dá k němu syna, za něhož hotov jest platiti expensi, kdyby „povolání aukantského zastati nemohl, jakž ho hned zkusiti moci budeš“. Jasně totéž vysvítá ze žádosti Rakovnických, roku 1607 do Klatov Ondřeji Kracovskému, Jindřichohradeckému správci, podané. Připomínajíce mu, že Tomáše, sirotka po Tieftrunkovi, má u sebe za expendenta již půl léta a že by snad mohl zastati „povolání terciánské“ (aukantovo), snažně prosí, aby ho tím terciánem pro skrovnost dědictví sirotčího zřídil (aby tedy již za něho nebylo potřebí platiti), a druhého sirotka Jana že mu pošlou za expendenta.[2])

Při jménech pauperes a mendikantů jest varovati se toho mínění, jakoby ti chlapci bývali všickni bez rozdílu nějaká sebránka, o niž se nikdo na světě nestaral. U nás i v cizině [3]) ode dávna bý-

---

[1]) Arch. rakovn. Kopiář z r. 1585.

[2]) Arch. rakovn. Kopiář r. 1607.

[3]) Na příkl. Hieronymus Gürtler (Cingulator), zakladatel školy v Goldberce, Bullinger, švýcarský reformátor, a jiní zapsáni byli na školách jakožto pauperes a žebrali, ač nebyli z chudoby nejhorší. Zeitschrift d. Verein. f. Gesch. Schlesiens. XXIX. 162.

vali mezi žebráčky školními děti i rodičů měšťanských a snad i zámožných. Mistr Melichar Kolidius, správce v Hoře, prose chudým žákům svým u obce za podporu, dí, budou-li nějaké štědrosti oučastni, že toho nezapomenou, „nýbrž i svým milým rodičům oznámí a, aby (kutnohorské) dítky nebo známí podobných dobrodiní jinde v školách zůstávající od nich užívati mohli, žádati budou.“ [1]) Tomu přec nelze jináč rozuměti než: co dobrého Kutnohořané učiní žákům cizích měšťanů, to odměněno bude od týchž měšťanů žákům horským. Mezi mendikanty svatohaštalskými, kteří r. 1578 se dávají v universitě při beánii zapisovati, jeden byl ze Sedlčan pekaře měšťana syn, druhý byl z Čáslavě souseda Filipa Nigella; tehdáž mezi mendiky školy sv. Michala v Opatovicích v Praze byl syn Klementa z Plzně, pekařův. [2])

Ti a podobní zajisté nebyli holá žebrota a přece v studiích se prožebrávali. Nebylo žebrání — připomínáme zase — ani ještě v XVI. věku hanbou. Ale u nižších mendikantů bylo škodou. Správce školní byl sic povinen mendiky podle jich vědomostí přiřknouti některé klassi, [3]) však žebráčkové v svých třídách posedali málo. Sotva že ráno odzpívali svoji chrámovou povinnost, ihned vydávali se do města i do vsí, aby sobě vymodlili příspěvky na papír, inkoust, na střevice, na šaty, příspěvky k stolu hubenému. Ne bez příčiny konšelé tří Pražských měst ve svém snesení r. 1584 vyčítali správcům školním, že mendici k žádnému učení vedeni nebývají než k běhání po krámech nebo kotcích. [4]) A sotva se v tom co napravilo, vyčítáť r. 1600 primas staroměstský Václav Krocín opět, že mendici, co by se měli učiti, hned z rána se toulají a žebří.

Mendikům správcové školní ukládali čištění školního domu (školometi), [5]) ba někde i kostel musili vymetati. [6]) Z mendiků býval na zimu jeden vybírán za kalefaktora, kaleše, jemuž byla povinnost topiti síně a komory, dbáti o dostatek paliva, opatrovati to palivo. Školský řád kathedrální v Olomouci i řád Kodicillův ukládal kalfaktorovi čištění pece i kamen a činil ho odpovědným za to, kdyby jeho nedbáním vznikl v domě školním požár. [7])

Aby nebyli mendici zhola bez vedení, byl povinen nejprv správce školní jich dbáti, a ten k bezprostřednímu dohledu nad nimi vybíral některého staršího kumpána z nich samých. Tomu dohližiteli

---

[1]) Arch. zem. Opis z Hory. U Nováčka v Listáři 109.

[2]) Bibl. Lobkovic. v Praze. Rukop. č. 300.

[3]) Ordo studior. Codicill. str. 90. Též v řádě plzeňském (Leges schol. bez data) káže se, aby mendici byli rozděleni „per loca apud officiales.“ Opis Dr. Jana Nováka.

[4]) Arch. pražs. rukop. č. 326. 9.

[5]) „Školometa“ zůstávalo v občanském životě i příjmením bezpochyby památkou ze školy. V Praze r. 1593 domácí pán na Novém Městě Gregorius Školometa. Arch. pražs. č. 2089. V. 18. Výpis dra. Šimáka.

[6]) Horčička. Die Lateinschul. in Schlaggenwald. 22.

[7]) Novák. Věstník uč. spol. 1898. XV. Ordo studior. Codicill. 90.

bylo všelijaké jméno; někde mu říkali probošt mendický, ale nejobyčejněji zván pater mendický nebo mendikovský, pater mendicantium.[1])

Mendický pater měl na sobě kolik úloh. Nejprv mu ukládáno, aby mendiky pro žebrotu školu zanedbávající soukromě učil. Byla to táž úloha, kterouž na sebe brávali v době vagantství staří beánové. Aby ho k té důležité práci snáze a chutěji přiměli, někde i zvláštní odměny i stipendia na to zakládali. Uvádíme jen z r. 1562 Jindřicha Nejedlého z Vysoké, jenž ustanovil v Hradci Králové zvláštní plat z louky tomu, kdo by mendiky často učil. [2])

Druhý úkol paterův byl voditi mendiky ke kostelním zpěvům a ovšem zpívati s nimi. Třetí hlavní úloha mu byla, aby se staral o žákovskou stravu, o obědy, nechť se již vařilo ve škole, či nechť donášelo se uvařené od sousedů jídlo do školy. Nebylo-li shromážděných potravin po ruce, a nebylo-li peněz, či nestačily-li, pater mendiky k žebrotě honil, aby přinesli, čeho potřebí; chodíval po sousedech sám, aby připomenul, že dnes nebo zítra na ně řada jest vařiti do školy.

To bylo tré hlavních úloh paterových; jimi dostal se vlastně do řady učitelů a smazal mezi žákem a učitelem onu mezní čáru, která v oněch dobách beztoho nebyla pevně kreslena. Z drobnějších úloh paterových bylo určovati mendikantům co týden střídavě domácí práce, čištění a zvonění školní. [3]) Aby svým úkolům lépe stačil, bývali k paterovi přidáváni pomocníci z žactva. V Jaroměři (a snad i jinde) říkali onomu žákovi, jenž s paterem chodil po obědích, diák, [4]) kteréž jméno upomíná na diakony, ďáčky, kteří však na Rusi nejsou žáky, nýbrž nejnižší z kněžstva, žalmistové.

Kodicillus ve svém řádě školním (r. 1586) upravil povinnost školní k chudým žákům složitější, než bývala obyčejna dosavade. Pokládaje bezpochyby patera mendikantského za nedouka stejně takového jako byli ostatní mendikanti, Kodicill nařídil, aby zřízeni byli po třídách hebdomadarii (týdenníci) z žákův, kterýmž přikázán na péči pater i s žebráčky a všecky jeho úlohy. Týdenník první (nejvyšší) třídy, přibera k sobě některého soudruha, měl vyučovati žebráčky i jejich patera všecko pospolu, ráno a po obědě. Týdenníci tříd pečujtež o stravu žákovskou, a to tak, že týdenník druhé třídy oznamuje ještě s jedním soudruhem měšťanům podle katalogu občanského nebo podle desátků, na něž čtvrt farní rozdělena, kdy

---

[1]) Tak i v Krakově. Muczkowski. Meszkania uczniów Krakow. 78.

[2]) Solař. Hradec. 538.

[3]) V kathedrál. řádě Olomouc. z r. 1563: „Patris mendicorum est subordinare singulis septimanis, qui pulsent ad portiones, quinque vel sex mendicos . . constituere custodes, qui purgent . . vigilantes in hieme more solito constituat.“ Jan Novák ve Věstníku Spol. Náuk. 1898. XV. 10. Tu tiskovým omylem stojí Primis místo Patris.

[4]) Posel z Budč. 1871. 103. Knapp (Jaroměř str. 72.) čte dyak. Dvorský v Pamětech str. 65 uvádí „dieš“.

kdo, pořádkem obědy do školy vařiti má; oba ti vyslaní po domech prostež, aby měšťané to učinili štědře a laskavě. Hebdomadář třetí třídy se soudruhem své školy a s paterem i s mendikanty nádoby od oběda nesoucími činiž dle návodu učitelova měšťanům slušné za oběd poděkování; v sobotu pak se svými druhy (commilitones) sbírej od měšťanů peníze na chléb dle obyčeje.

Vlastní úloha paterova měla se obmeziti dle řádu Kodicillova dohlédáním, kterým dílem na žebráčky chléb a jiné podpory připadají, kromě toho měl pečovati, aby byli čisti od vší (a vermiculis) beze špíny v ústech, na rukou a nohou, knížky aby sobě pořádně chovali, do kostela chodili a v latině se cvičili.[1])

Kolik z řádu Kodicillova v té příčině uvedeno v život, neví se; bezpochyby nic; aspoň na školách venkovských pořád bylo zvykem, že všecku všudy žebrotu školskou musil oběhati pater s mendiky sami bez týdenníkův.

Slušnější pater byl od měšťanů podle jiných kumpánů vybírán, aby byl paedagogem jich dětí městských. Víme to ze svědectví Matěje Nosala, kuchaře Krištofa Markvarta na Bělé, když r. 1588 šlo o statek nebožce Matiáše Preyksnara z Preyksnar; to svědectví ostatně zajímavo i osudem, s nímž se pater, nechav školy, potkal. Kuchař Nosal vypravuje totiž soudu, že nebožtík Preyksnar jeho vlastní bratr byl; když pak Nosal přišel k rozumným létům „moha chléb svůj zasloužiti“, dal se do školy k sv. Jiljí, kde tehda správcem byl Abraham Čáslavský; v též škole Matiáš Preyksnar za patera sloužil. Po vyjití času sv. Jiří dostali se oba bratří do školy k sv. Michalu; pater vodil bohatého Benjamina Vlčehrdlovic do školy; potom dostal se ke třem králům, kde sloužil za kupecké pachole; Nosal, nechav školy, dal se do kuchyní v Hradci, pak r. 1566 odtáhl podkomořím do Uher.[2]) Pater — kupecké pachole nebo tovaryš — obchodník zámožný, o jehož statek po smrti pře, toť tři stupně v rozvoji onoho člověka.

Jiná kategorie externistů jsou žáci, kteří nebydlili ve škole nýbrž u měšťanů v soukromých bytech. Některý žák takový docházel do školy na obědy žákovské za plat, jiní však zůstávali na stravě u svých domácích pánů. Vypravuje r. 1610 Hippolit Guarinonius,[3]) že měšťané a obyvatelé namáhají se s úsilím největším, aby strávníky studentské zlákali do svých bytů, a to pro zisk; tepe je, že nesnaží se o mravní těch chlapců vychování; dávajíce stravu a postel, tím prý míní, že učinili při chlapci všem povinnostem za dosti, což lehkomyslný klam: stravovatelé mají poskytovati chlapcům všecko to, čím by jim byli povinni vlastní rodiče. Dobré to věru napomenutí, po tu dobu platné, a ne od všech stravovatelů věrně poslouchané.

[1]) Ordo studior. Codicillus. Exempl. v mus. str. 90, 102, 103.
[2]) Arch. pražs. č. 1054. 388.
[3]) Hippol. Guarinonius; Grewel der Verwüst 1181.

Kolik rodiče platili za chlapce školáka v městě bytujícího, to záviselo na ujednání a požadavcích. V Němcích ve Frankfurtě r. 1500 platilo se ročně za jednoho žáka prý deset zlatých rýnských; [1]) toť velmi málo, byltě zlatý rýnský asi za 50 grošů míšeňských! U nás v Kouřimi Beneš kramář r. 1530 chce 20 kop míšeňských za pět čtvrtí léta, ale dával pacholeti nejen stravu doma, než platil za ně na stravu i ve škole a jednal na ně šaty chodicí, cejchy i peřiny. [2]) R. 1583 chtěl písař ve Dvoře, Chlumecký, od trutnovského primátora Figera 18 kop míš. ročně za stravu jeho synka, jenž ve Dvoře učil se literně a řeči české; toť půlpáté kopy na kvartál. [3])

To byl naopak primátor v Chomútově Niklas Wolf r. 1586 o mnoho dražší. Dostal dle ujednání za stravu synka českého, jenž byl dán do Chomútova pro němčinu, totiž za Václava Stříbrského z Loun, 30 kop na rok; nad to za šaty muchejrové (čubku s předky ze spratků nidrlantských, kabátek, galihoty, punčochy a biryt) počítal si 15 kop a praeceptoru školního platu na kvartál po kopě. [4]) Stál český synek v Chomútově 49 kop ročně. Ovšem byl bohatý sirotek, bylo z čeho bráti; snad měl také bydlo převýborné. R. 1601 na Malé Straně v Praze Petr Radešinský choval německého chlapce na stravě a opatrování dle smlouvy, u přítomnosti svědků vyjednané, na půl roku za deset kop gr. míš., [5]) summou tedy o deset kop ročně laciněji, než chomutovský primas žádal před 15 léty. Týž rok (1601) fořtmistr panství Trutnovského, Kašpar z Regersdorfu nabízel za syna svého sedmnáctiletého, jenž se měl v Praze učiti češtině, za byt a stravu písaři staroměstskému Severynovi Loštickému z Libánu na kvartál po osmi tolarech (toť málo nad 31 kop míš. v rok); při tom sliboval, když posel do Prahy kdy půjde, že donese zajíčka, ptáčka nebo pstroužka. [6])

V době pobělohorské, když peníze na ceně potratily, r. 1637 platilo se za pachole kněze Jana Komety, děkana bydžovského, za stravu v Praze na týden po širokém tolaru. [7]) Že zůstávali nepořádní lidé za stravu svých dětí dlužni, to jen mimochodem buď připomenuto. [8])

---

[1]) Janssen. Gesch. d. deut. Volk. I. 27.
[2]) Kniha kšaft. kouřimsk. Byla u zesnul. dr. Špotta.
[3]) Arch. mus. Král. Dvůr. 1583.
[4]) Arch. lounsk. Knih. soudní z r. 1594 Fol. 185.
[5]) Arch. pražs. č. 1159. 200.
[6]) Kopiál k. dvorský v zemsk. Fol 94.
[7]) Arch. praž. č. 108 D. 47.
[8]) Vždyť dovídáme se o tehdejších platech skoro jen z upomínání. R. 1529 až k soudu komornímu nucen byl pohnati kněz Jan z Šebířova Dorotu z Ratibořic a v Dubu z osmi kop gr. míš. dluhu spravedlivého za stravu Hynka, synka jejího. Arch. mus. Regist. červ. nálezů č. 4 J. Fol. B 16. V arch. mělnick. kop. č. 13. 238. jest psaní upomínavé do Kostelce n. L., aby mydlář Jan za svou dcerku „krvavou mzdu" 6 gr. týdně splatil. R. 1581 sám císař nucen rozkaz dáti, aby z důchodů kláštera Oseckého zaplatilo se

Poslední jméno žáků, jež uvésti dlužno, jsou domicelli, domestici. V staré době to byli urození chlapci kanovníčkové (dominicelli), pro praebendu v škole kathedrálné vychovávaní.[1]) Když se u nás zvlášť od doby husitské naskytne jméno domicellů, domestiků, to jsou již docela jiní žáci; někdy jsou to domácí žáci, přicházející do školy od rodičů, na rozdíl od žáků externích, cizích přespolních.[2]) V tom smyslu zní nadpis řádu školního akademického z r. 1609, psaný „pro pueris domesticis et peregrinis (přespolní)"; ale někdy zajisté domestici mají význam docela jiný, a bohužel neuhodneš po každé, který platí. „Domestici" bývají všickni žáci, kteří bydlí ve škole, to jest doma, v domě.[3]) V tom smyslu zovou se v Kutné Hoře kdys v první půli XVI. století „školníky". Naříkáť nejmenovaný správce svatobarborský (asi r. 1520), že nemá s kým pracovati „krom školníků". Zove je také „čeládkou školní". Jiná pacholata, totiž děti městské, domácí, prý do školy nejdou.[4]) V témž smysle také vždy jesuité vyčítali, kolik mají mezi posluchači „domestiků" a kolik „externích".[5])

Mluvil-li v Rakovníce r. 1617 jeden druhému ze vzpomínek školních: „Tys byl domestikem a já terciánem; byli jsme sobě rovni," tož by z té řeči prokmitával ještě třetí, nějaký užší smysl záhadného pojmenování domestiků; asi ten, jakoby byli domestikové starší zpěváci ve škole bytující, kdežto terciáné nebo aukanté byli začátečníci zpěváci, a ovšem též ve škole bydlící. Tu by co do bytu a zpěvné povinnosti byli terciáni a domestici zajisté sobě rovni, byť tito byli dokonalejší.[6])

Officiálům školním, když do nové školy usedli, zajisté na tom záleželo, aby mnoho domácích dětí získali, a hněv byl, když domácí žáci přes jich hlavy posíláni do škol přespolních. Když pak správce školu opouštěl, byla, jakož zmíněno, jeho snaha, aby do školy nové, kam se bral, převedl co možná nejvíc žáků ze školy dosavadní. Sel-li na štaci pověstně dobrou, s mendiky potíž nebyla; ti šli s ním rádi; expendentům, aby jich s sebou dostal, musil buď dobrým učením vynikati nebo jim na škodu discipliny uzdu pouštěl; jedni se dali chytiti způsobem oním, lepším, jiní naklonili se mu

---

89 kop Janu Bognarovi, knihaři staroměstskému za stravu, což byl dlužen zůstal opat Baltasar za své strýce, k jesuitům na učení chodící. Arch. místodržit. Missiv. č. 68½. 510. Jindřich Senomatský, měšťan staroměstský, r. 1599 žaluje arcibiskupovi, že Petr, farář v Lužci, za syna svého Havla, jejž posílal k jesuitům, za půl léta 12 kop mu dluhuje. Arch arcib Opis v zemsk. arch.

[1]) Monum. Germ. paedag. I. XXIII. Dle Du Cange Glossaria.

[2]) Stránský-Tonner. Vypsání vší obce král. Česk. 155. „Žáci domácí u rodičů".

[3]) Knapp, Jaroměř. 73.

[4]) Arch. zemsk. Opisy z Hory. Tento opis Nováček v Listáři klade cc. 1520.

[5]) Univ. knih. rukopis 1. A. 1. 15.

[6]) Něco opáčně obdobného v řádě olomouc. kathedrál. 1563. Z domicellův vybírají se pěvci „versiculantes".

způsobem druhým. Rozumí se, že snažil se také o domácí žáky, aby s ním šli. Ti se pak stávali dle vůle a měšce svých rodičů v nové cizí škole buď mendiky nebo expendenty.

Tážeme li se na konec, kteraký býval na školách městských počet žáků, odpověď bude nedostatečná pro skoupost zpráv. Jen to jisto, že badatel minulých věcí musí z mysli pustiti veliké počty nynějších žáků kterékoli školy: za onoho času, o němž jednáme, úhrnné počty žákovské byly proti našim malé, někde až nepatrně malé. Do kutnohorské školy u sv. Barbory kolem r. 1520 domácích žáků docházelo asi dvacet; mimo ně byli ve škole domestici, školníci, jichž počet není povědom. To číslo uvedené slušno vážiti za mimořádně malé, neboť učitel si je bral za důvod, že při té škole zůstati a obživiti se nemůže.[1]) Ale chceš-li z tohoto počtu neobyčejně malého dobrati se čísla nějakého obyčejnějšího, zvýšovati o mnoho nesmíš: roku 1485 — tedy třicet pět let před tím — ve všech čtyřech partikulárních školách slavného města Norimberka neměli víc než 175 žáků mimo pauperes, kteří bydlili ve škole;[2]) toť tedy na školu průměrně čtyřicet čtyři žáci.

Přední škola pražská, gymnasium u sv. Jindřicha mělo r. 1585 pět primánů, 14 sekundánů, 30 terciánů a expendentů, tedy úhrnem 49 žáků, kteří v domě literním bytovali (v nichž 13 Pražanů.[3]) Kolik k těm domestikům u sv. Jindřicha přibylo v který semestr mendikantův, a kolik chlapců z obce docházelo, nesnadno říci. To lze jen hádati. Ale uvedená čísla nutí k skromnému počítání.

Škola v Poličce r. 1619 prý měla úhrnem 44 chlapce, 4 děvčata.[4]) Arci ten rok už bylo v království zle, a školy se prázdnily všude tou měrou, že rektor universitní z nouze utvořiv zásadu, těšlivě r. 1620 vykládal pražským učitelům, že není potřebí státi o množství žáků, prý lépe míti žáků málo, ale hodné.[5])

Roku 1622 po ráně bělohorské nalezeno ve škole Týna Vltavského již jen 15 chlapcův.[6]) Když pak se gymnasijní školy po válkách zase upravily v rukou jesuitův a piaristů, až do nových dob žactvem nad míru neoplývaly nikdy. Vypravuje pamětník, že student latinský býval zbožím mnohem vzácnějším než dnes; sčítáme-li všechny nynější školy střední a odborné v samé Praze, vyskytne se jich nyní více, než za dob minulých bylo gymnasií v celém království Českém. Teď rodiče, mohou-li jen poněkud, dávají syny své na studie; tehdáž tomu tak nebylo, ba ani býti nemohlo, neboť za dob patrimoniálných ani bohatý sedlák nemohl

---

[1]) Arch. zemsk. Opisy z Kut. Hory. Nováček. Listář. Č. 1.
[2]) Paulsen. Gesch d. gelehrt. Unterr. I. 147.
[3]) Dle pamětí na věži v makovici schovaných. Navrátil. Paměti kostel. sv. Jindř. 100. 203. Uvádí též jména žáků těch.
[4]) Besed. učit. XI. 44. Adámek.
[5]) Arch. univ. A. 14. b. 10. 11.
[6]) Arch. zemsk. Relace arcibisk.

dáti syna na studie, když mu toho nedovolila vrchnost. Proto také na přeplněnost gymnasií nebylo co naříkati; kromě gymnasií pražských jen některá gymnasia venkovská honosila se slušným počtem žákův; bylať i taková, kde žáků ve dvou nejvyšších třídách nebylo někdy ani celý mandel, ba ani ne tucet.[1])

A jak tu pamětník líčí školy před r. 1848, rovně tak bývalo již dvě stě let před tím. Vždyť mělo na příklad litomyšlské gymnasium r. 1650 180 žáků všeho všudy ve všech třídách od slabikantů počítajíc, a r. 1657 mělo toto gymnasium, neposlední v Čechách, dokonce jen sedmdesát scholárů![2])

Co do počtu žáků neobyčejné, podivně veliké summy v XVI. století uvádějí se u jesuitův. V pamětech psáno, že v kollejích jesuitských studovalo mladíků na sta. V hořejších třídách, zvláště na počátku, arci nebývalo žáků mnoho. R. 1569 spočítáno v rhetorice devět domestikův a čtyři posluchači externí.[3]) Ale úhrnem týž rok 1569 jesuité měli všech žáků 225.[4]) Ten počet vzrůstal. Roku 1583 bylo již skoro do čtyř set žáků, z nichž počítalo se 77 konviktistův a 60 chudých chovanců.[5]) Z těch čísel patrno, že daleko nad dvě stě žáků bylo externích, z pražských domů a rodin k jesuitům docházejících.

Rok potom (1584) v konviktě již bytuje 111 chovanců, z nichž panského stavu 12, rytířského prý víc. Ten rok šest chovanců vysvěceno na kněze.[6]) R. 1587 dům chudých studentův jesuitů pražských choval již 140 žáků,[7]) toť tolik, kolik žádné farní gymnasium městské nedovedlo uživiti.

Počet žactva jesuitského do r. 1588 vzrostl již na 500, z nichž byl 31 urozenec.[8]) Osm let potom počítají pražští jesuité žáků sedm set;[9]) roku 1594 olomoučtí jesuité prý měli žáků nad devět set![10]) V Praze roku 1598 při sedmi stech nezůstává, počet roste něco; i v Brně r. 1604 jesuité chlubí se 400 žáky.

Tato čísla z rozličných let vybraná přesvědčují, že jesuitské školy chovaly žáků mnoho. Příčiny toho návalu žáků katolických i protestantských do školy jesuitské uvedeny jsou na mnohých místech tohoto díla. Tu jen letem budiž připomenuto, že katoličtí

---

[1]) Tonner v Neděl. Listech Hlasu Národ. 7. srpna 1898.
[2]) Štěpánek. Dějiny gymn. v Litomyšl. 1894. 16.
[3]) Univ. knih. rukop. 1. A. 1. 16.
[4]) Schmidl. Hist. S. Jes. I. 274.
[5]) Týž. I. 488.
[6]) Týž. I. 498
[7]) Týž. I. 548. Rukopis univ. knih. 1. A. 1. má na str. 330 jen 114 chudých žákův.
[8]) Rukopis univ. knih. 1. A. 1. 332. Též rukop. v arch. mus. Jesuité. str. 47.
[9]) Schmidl. II. 83. Rukop. arch. mus. Jesuité str. 48.
[10]) D' Elvert. Gesch. d. Studienanst. 37. Ale tomuto nekritickému spisovateli samému ta cifra nějak podivna.

žáci k jesuitům chodili kde kteří bez výjimky, a protestantští byli k nim houfně lákáni učením za darmo a mnohými stipendii (odtud ten vzrost domu chudých žáků), a konečně nelze neviděti, že u jesuitů byl pořádek v učení i v disciplině vzorný, jenž líbil se i protivníkům a vábil je. Přikládá se však těm znamenitým počtům žactva jesuitského příliš veliký význam na škodu školství protestantského. Ukázali jsme již jinde, že v tom nesprávnost, když počet jesuitských žáků přirovnává se k počtu žactva jednotlivé farní školy protestantské. To zajisté přední protestantské gymnasium pražské u sv. Jindřicha pochodí zle, když se řekne, že roku 1585 mělo 49 domestiků a snad 30 externistů — tedy úhrnem asi 79 neb 80 žákův, a jesuitské gymnasium akademické u sv. Klimenta že chovalo do pěti set studentů. Nesmí se zapomínati, že jesuitské gymnasium v Praze bylo jediné, a farních gymnasií protestantských že bylo v Praze šestnáct; kdybychom vzali průměrné číslo žákovské pražského gymnasia farního velmi nízce, třeba jen na 50 žáků, toť vydá úhrnem více set žáků nežli měli kdykolivěk jesuité u sv. Klimenta. Že tomu tak, viděti z onoho znamenitého počtu žákovstva pražského, když vítalo krále Ferdinanda r. 1558: v Jindřišské ulici byla postavena jen část jich, jen skupina několika škol, a žáků spočítáno tisíc pět set.

Ostatně také vždy sluší se míti na paměti při takovém počítání, že jesuité shrnovali do počtu všecky žáky své, universitní i gymnasijní, takže vlastní summy gymnasistů se nedopátráš snadno. To však platí bez všech výhrad a rozpakování, že jesuité mívali v XVI. století žáků mnoho, že se k nim žáci takřka hrnuli a čím dál, to víc.

Když byla tato kapitola dotištěna, dostala se mi laskavostí prof. Ant. Trubláře ze starého Slovníku nová zpráva k vysvětlení záhadného jména trunkátů školních. Truncus není jen špalek, ale také „capsa ad colligendas eleemosynas". Tato schránka, puška na almužny bude k výkladu jména trunkátů bližší nežli holý špalek. Byli to snad tedy žáci z almužen chovaní. Trunkát odvozovati od německého trinken do školy latinské se nehodí. V společnosti ovšem říkali opilcům trunkáti.

II.

Žáků živobytí.

Napověděno tu a tam, odkudž žáci ve škole bytující, zvláště ti, kteří shrnují se pod jméno pauperes, mívali svou výživu. Prvotně to byla nevalná stipendia, svědčící jen málu žáků, a podle nich pomáhati musila větší, ba největší měrou žebrota žákovská. Chodívali „curent“, „medicatum“ nebo „recordatum“. Chodívali s košíkem, do něhož kladeny věci k snědku, a nosívali s sebou pytlík nebo i železnou pušku zamčitou, do níž sypány peníze. Co jedni zpívali, [1]) zatím druzí obcházejíce sbírali. Který školák ještě zpívati neuměl, nebral dílu. [2]) Jináč dělili se žáci buď všickni dílem stejným, nebo dělili se „proporcí geometrickou“: primán o dva denáry víc brával než sekundán, a ten zas o denár víc než tercián. [3]) Díl zval se latinsky pars, a odtud byla žákům (i učitelům) obyčejná od starodávna nadávka „partéky“.

Takové prosebné obchůzky děly se v prvních dobách den co den, poněvadž se den co den chtělo jísti; později obmezována žebrota; určovány jí jen některé dni v témdni, až naposled odka-

[1]) Z knihovny klášt. Strahov. Dvorský v Pamětech str. 556 uvádí tři zpěvy mendikův, ale z doby pozdější, z r. 1650—1652. Jsou to šprýmovná veršovaná děkování slohem a vkusem oné doby. Mluví se v nich k paním i pannám; uznává se měšťanův a řemeslníků ochota, kterou živí žáky chudé; líčí se, co jim k jídlu dáváno; chléb, maso, pečeně, hrách, zelí, „v němž i kus svině vězelo, to jsme popadli, žaludku tribut dali, neb žaludek na člověka tyranský jest“; dále mendik zpívající prosí, aby posluchači dali po kopě, ale ne hřebíků, aby sáhli do pytlíků, za to, až se ožení, že je pozve na svatbu. V druhé písni jest tento vtip: „Ačkoli jsem mendlík, však věřte, že žádný knedlík.“

[2]) R. 1638 Václav Holý ze školy domažlické píše tetě své Jahudkové do Prahy do Jirchářů o šaty: „Zima přichází, to rozuměti můžete, jaké rozkoše v škole jsou, takže nevím, já siré dítě, jak bych sobě pomoci mohl; ještě tak mnoho neumím, abych sobě ten peníz jako jiní žáčkové vyzpíval a pomalu na šatky schraňoval. Arch. pražsk. č. IV. 3834. Půjčil dr. Teige.

[3]) Vormbaum. Schulordngen. I. 386.

zována k žebrání jediná sobota. V Slavkově žebrávali žáci po domech se žalmem až do roku 1594 každou středu, sobotu a neděli; roku právě řečeného zakázali jim obtěžovati lidi v neděli. [1]) Žebrali tedy slavkovští žáci ještě v konec XVI. věku dvakrát v témdni. V Opavě v týž čas (asi 1590) zakázáno žebrání sobotní, na němž všecka týdenní žebrota studentská již byla přestala. [2]) Ty dva případy vyvolili jsme k důkazu, jak dlouho držel se ten primitivný a škodlivý i obtížný způsob studentské obživy.

Méně obtížný i obtěžující způsob žebroty žákovské býval leckde obvyklý ten, že mendici postavováni v neděle a v svátky před kostel, kdež nastavovali ruku. Řád školní ve Dvoře Králové r. 1500 zřejmě uvádí pouze tento způsob a určuje, který peníz lidé v neděli u kostela mendikům dají, ten na stravu jim ve škole má naložen býti. [3]) V Trutnově dlouho do XVI. věku místo nedělního po domech žebrání oblibován ten způsob, že postavena putna žákovská u dveří kostelních, aby lidé do chrámu jdoucí do ní dávali potraviny. [4]) Přinášeli prý chléb a máslo nejspíš.

Žebrání přes všecko obmezování bylo tak obvyklo, že i potom, když se vzrostem stipendií a podpor poměry změnily v lepší míru a řád, takže pravidelné dni žebrácké mohly chudým žákům zapověděny býti, mendikové žebrávali přec, třebas nepravidelně, buď se na ně stipendií nedostalo, buď chtívali svého bydla, vždy nestkvělého, nadlepšovati.

Oním lepším způsobem a řádem, jenž nastal u vyživování žákovstva, míníme expensi. Bývala ta expensí v týdenních penězích, do školy posílaných z obecní nebo zádušní pokladnice, bývala v pravidelných dodávkách chleba, někdy i piva, šatstva, obuvi a konečně i to byla zajisté expense, že sousedé po řadě vařili do školy obědy. Patrno, že tou všelikterakou expensí mohlo starodávné žebrání, byť ne zcela potlačeno, tedy aspoň utlumeno býti.

Poněvadž expense, k níž se obce dlením doby odhodlaly přispívati, ne-li počin a původ, to zajisté aspoň vzrost svůj měla v darech a odkazech dobrodineckých, položíme o darech a odkazech, a to nejprv o těch, jež mají ráz stálého stipendia.

Odkazovány „věčné“ peníze nebo statky, jež bylo přivésti na stálé úroční peníze. Stipendia taková vyskytují se již v starodávných zápisech v době předhusitské. Spojují se obyčejně s úlohou žáků (i učitelů), aby v kostele zpívali. Takž jen pro doklad připomínáme nadace chudých žáků při škole v Bavorově r. 1384; [5]) z roku před tím předcházejícího uvozujeme k paměti donaci třeboňskou 21 kopy české věčného platu na třech vsích pojištěného s úlohou

[1]) Horčička. Die Lateinschule in Schlaggenwald. 14.
[2]) Věstník Matic. opav. 1892. 15.
[3]) Rukop. dvorský: Knih. pamětn. v mus. zemsk. Česk. fol. 32.
[4]) Lippert Trautenau. 62.
[5]) Lib. erection. Borový. II. 234. 235.

šesti žáků, aby bývali při mši denní ke cti Mateře boží.[1]) R. 1425 konšelé krumlovští osvědčují nadaci Markety, vdovy rytíře Linharta z Žestova; z té nadace žáci měli od zpívání vigilií vždy o groš víc než správce školní (4 groše).[2])

R. 1407 činí se nadání chudým žákům farní školy budějovické stejně tak jako rok potom (1408) scholaribus v Nyemičevsi.[3]) Jakmile začnou knihy kšaftovní v kterém městě hovořiti, všude najdeš nějaký zápis takového rázu.

V Plzni první nejstarší odkaz do školy, o němž víme, byla r. 1430 kopa věčného platu.[4]) V Brodě Českém r. 1440 měšťan Řehoř založil stipendium roční kopy věčného platu, aby za to žáci zpívali každý pátek v poledne, kteréž hodiny pán Ježíš smrt krutou podstoupiv duši vypustil; nejprv zvoník ať zvoní, potom žáci zavázáni jsou zpívati responsoř „Tenebrae factae sunt"; jestli by v časech budoucích který farář žákům zbraňoval v poledne v kostele zpívati, ale žáci budou povinni přede dveřmi kostelními bez obleveni a zmeškání zpívati. V témž Brodě r. 1443 Petruše, vdova po řezníkovi, odkazuje škole půl masného krámu, aby po její smrti to na žáky připadlo právem dědickým.[5]) V Praze odkazuje r. 1447 Marketa, vdova po barvíři, žákům k sv. Štěpánu na Novém městě (na rybníčku) list na kopu stálého platu, aby žáci za tu kopu zpívali každý čtvrtek po nešpořích v kostele Salve a v neděli po nešpoře responsoř „Cristi virgo" za duše „naše i předších".[6])

V městech drobná stipendia se množí. V Plzni r. 1476 ustanovují se kšaftem Prokopa Reše dvě kopy roční žákům za obchoz (circuitus, processí), který se činí každý pátek.[7]) Z téže doby (1477) je zpráva, že v Třeboni měšťan Mikuláš Řehořovic pojistil na vsi Mladošovicích dědičný plat půl kopy roční na žáky, kteří budou čísti u hrobu velikonočního žaltář, a týdně ustanovil po dvou penězích (kopu ročně) těm čtyřem školákům, kteří budou zpívajíce kráčeti před Božím tělem, když se nese k nemocnému; pakli by nezpívali, neměli dostati nic, opat třeboňský mohl za ty peníze kostelu koupiti komže a kuklice.[8]) R. 1483 jakás Marketa oddala věčný plat pěti kop a 22 grošů pražských ke katolickým školám, k Vyšehradské a k jedné, jež byla na patě mostu (nejspíš maltézská); to stipendium

---

[1]) Arch. třeboň. Reg. II. 40. 274.
[2]) Tamž. Reg. III. 125.
[3]) Lib. erect. v arch. praž. č. XIII. 157. 161.
[4]) Strnad. Listář plzeň. 328.
[5]) Nejstarší knih. brodsk. 52. 59. 60. Výpisek Miškovského.
[6]) Arch. pražs. Miscell. z desk č. 28. Fol. M. 4. Na fol. O 1. odkazuje jiný 10 kop atd.
[7]) Arch. plzeň. č. 223. 17.
[8]) Antl. Časop. přát. starož. V. 61. Decker. Program. Třeboň. gymnas. 1893. 16.

kázala dáti do zemských desk, a vyšehradský děkan měl peníz vybírati a škole dávati. [1])

To na poznanou stipendií peněžitých XV. věku. Nejsou příliš veliká; testatorové chtějí za ně zádušní pobožnost. Netvrdíme, že užitek z těch stipendií býval jen žákům samým. Podíl mívali, jak svrchu řečeno, učitelé právem a někdy si ho uchvacovali snad i neprávem. Vypravujeť Hus, že býval také žákem zpěvákem, a že zpívali žáci, jen aby odbyli, neboť „jiní jsú peníze brali a námi zavláčeli a zaorali“. [2]) Tu zajisté učitelé žáčky šidili.

Stipendia století XVI. patrně houstnou, bývají rozmanitější a podle drobných odkazů i větší, ba znamenité. Některé ukázky.

R. 1500 Anna Brouskova Pražanka odkazuje 10 kop ročních žákům týnským, aby zpívali oni i jejich pozdější Salve ve všakou sobotu. [3]) V Klatovech kupuje r. 1526 Jan Fukna od konšelů masný krám, od nebožce Loužka žákovstvu odkázaný, za 60 kop míš. Páni prý ho proto prodali, aby žákům větší plat způsobiti mohli a z obecního zakládati nemuseli. [4]) Zřejmě na opravu žákovské stravy u sv. Michala v Praze Jiří Samuel z Hrádku r. 1531 odkazuje roční a „věčný“ plat 6 kop pražských. [5]) Řehoř z Vodolic, kramář na mostku, odkazuje r. 1537 žákům svatohavelským týdně 5 grošů bílých na maso krom sobot postních, aby za to zpívali při mších, které testator založil při oltáři sv. Tří králův. [6]) Toť expense už nemalá.

Menší založil r. 1554 kšaftem svým Martin Dačický z Vlkánova, suknářský postřihač pražský. Ustanovil, aby žákům k sv. Jiljí z domu od zlatých křížů dáván byl každý pátek groš bílý, začež aby pěli na památku umučení Páně jazykem českým a k tomu Animas fidelium při pozdvihování. [7]) Do té doby také král Ferdinand I. dostavil se mezi zakladatele stipendií žákovských. „Že jsou se věrně, poddaně a poslušně (v revoluci) chovali“, dal Rakovnickým r. 1556 clo z šenku vína, totiž z každého sudu po 20 groších; výtěžek aby částečně věnován byl žákům. Týž král r. 1559 slevil Rakovnickým 20 kop českých z ročního platu, jímž byli jakožto komorní město povinni ke Křivoklátu; z těch 20 kop část měla býti na vychování chudých žáků. [8]) R. 1562 král poručil hejtmanu na Chlumci, aby Chrudimským vydával ročně do vůle jeho sto kop míšeňských, z nichž část měla připadnouti na podporu žákův; ostatek peněz byl tu i v Rakovnice určen výchově kněží. [9])

---

[1]) Dsky. K. 3. 1483. Výpis dra. Teige.

[2]) Erben. Husi Sebr. spis. I. 302.

[3]) Arch. pražs. č. 94. 81.

[4]) Z arch. výpisů dra. Hostaše. Z trhových knih II. arch. klatov.

[5]) Arch. pražs. č. 2142. N. 14. Výpis dra. Šimákův.

[6]) Tamž. R. 19.

[7]) Miscell. 92 BB. 17. v arch pražs.

[8]) Arch. místodržitels. Missiv. č. 69 226. Beckovský. Poselkyně. I. 239. Levý, Rakovník 184.

[9]) Arch. místodržit. Missiv. č. 69. 256. Majestát o tom psán ještě jednou v rukop. č. 70 B. Fol. 54.

Tomáš Bikánecký z Lipan r. 1582 poručil v posledním pořízení, aby žákům dvou škol kutnohorských, kdyžby umřel vnuk jeho Jan, připadla vesnice Šetějovice a to tak, aby z důchodu, jenž ze vsi vycházel, týdně do každé školy po 6 groš. č. se dávalo. Vnuk, jenž byl zdraví mdlého, zemřel r. 1600, a Horští ujali školskou ves, spravovali ji hospodáři ročně volenými a často naříkali, že jim nic nenese, že drahně peněz přiložili. Ještě r. 1620 se vsi té chtěli zbaviti a plat, k školám náležitý, jinam převésti. Potom jesuité ves ujali rádi. [1])

Také farní škola v Krumlově měla nadáním rožmberským svoji školskou ves Vrcov s devíti osedlými. R. 1586 Vilém z Rožmberka daroval tu ves jesuitské kolleji v Krumlově.

R. 1594 dostalo se hojného příspěvku čtyřem hlavním školám pražským od Apolony Vostrovcové rozené Brtnické z Valdštýna. Dala po 500 kopách miš. purkmistrům novoměstskému a staroměstskému, aby užili úroků z těch peněz (6%) na chudé mládence školy týnské, mikulášské, jindřišské, štěpánské vedle uznání inspektorů, kteří ty žáky při obecném examen zkušují, a to aby bylo na věčné časy; prosila, aby páni přítomní i budoucí tak se v tom chovali, aby pokuty pána Boha na sebe neuvedli. [2]) Připadlo tedy jedné škole 15 kop ročně, to uvedeno jsouc na expensi mohlo vydati 17 grošů co týden.

V Písku r. 1606 Dorota Laurinova, manželka bakaláře Viktorina Aletyna, odkázala „pro snadnější vychování mládeže zdejší školy“ „pro zlepšení expensi buď k výročním slavnostem nebo jindy“ dědinu Hamákovskou, a roku potomního Aletyn sám k témuž konci oddal louku s rozkazem, aby z nájmu též louky každého téhodne přidáváno bylo žákovstvu na expensi, a za to žáci aby povinni byli zpívati antifonu Tenebrae každý pátek. [3]) Konečně uvedeno budiž, že pražská měšťanka Hroznová odkazem krámu pamatovala i na žáky nemocné při škole sv. Havla. Ten krám byl r. 1610 za 350 kop prodán se závazkem, že bude z něho placeno k záduší (a tedy škole) ročně po 50 groších bílých. [4])

Tyto příklady peněžitých stipendií, z nichž vyvinuly se a vzrůstaly expense týdenní, lze rozmnožiti jinými z rozličných měst; ale mění se jen jména a summy. Vznikaly tím způsobem při městech školní fondy, jimž říkáno „peníze žákovské“ nebo školní grunty, objekty a povinnosti, z nichž peníze žákovské úročně vycházely. Na příklad v Kutné Hoře fond školní do XVII. věku

---

[1]) Kšaft vytiš. v Nováčkově Listáři kutnoh. škol. 25. Pojednání o školní té vsi jest od Nováčka ve Věstníku Král. Společ. Nauk 1898 V. Ves měla sedm osedlých. Zoubek uvádí v Č. Č. Mus. 1880 školskou ves již z r. 1323.

[2]) Arch. pražs. Záduš. knih. týnsk. lit. A. Fol. 82. Též v listin. arch. pražsk.

[3]) Arch píseck. knih. úmluv kaštanová z r. 1538. Fol. 157 167.

[4]) Univ. knihovn. č. 17. B. 4. 335.

vzrostl na 430 kop 30 gr. českých.[1]) V Hoře k fondu školnímu některý příspěvek stálý plynul také z výtěžků báňských, neboť podle horního zákona byli kverci povinni dva kukusy vzdělati k účelům kulturním.[2]) V Krumlově, kdež dárci byli Rožmberkové, do r 1584 vzrostl fond v summu peněžitou 180 kop 7 grošů a 4 denárů (část z panské komory, část z panství Choustnického, ze vsi Vrcova, z panství Novohradského); k tomu ještě náležely 52 džbery ovsa, 37 slepic, či peníze za ně, jak v trhu kdy; a konečně příslušelo k stálému fondu školy krumlovské čtvrtročně po jednom džberu hrachu a jednom ječmene na kroupy [3]) I v Krumlově, když tu vzkvetly stříbrné hory, Petr z Rožmberka r. 1521 přiřkl škole výnos ze čtyř kukusův.[4])

Peníze žákovské snažili se upevňovati a množiti zádušní správcové nebo „kostelníci" nejčastěji tím, že, shromaždivše z drobných peněz větší summu, kupovali za ni stálý plat s výhodou. Na příklad kostelníci svatohavelští již r. 1478 kupují za 20 kop dvě kopy platu ročního a věčného na dvoru poplužním v Klenovém od Soběslava z Křesovic.[5]) Také rozpůjčovány peníze ty po sousedech s úrokovým závazkem. Na příklad v Stříbře r 1545 držel Šerhule Jan „peněz žákovských" 20 kop míš. s povinností, že bude dávati žákům týdně po 2 groších (na maso) do nezaplacení oné summy; jiný roku 1555 zapsán v městské knize, že drží 30 kop; byl za to povinen dávati v témdni po 3 groších a ke třem velikým svátkům ročním po 4 groších; a opět jiný — Čížek švec — držel od r. 1554 5 kop, z kterých dávati měl 15 grošů, aby za ně žáci zpívali přes celý půst Salve v kostelíčku hřbitovním [6])

Vedle stipendií peněžitých, nejeden dobrodinec přikázal škole jakožto stipendium pravidelnou dávku v potravinách anebo, odkazuje peníze, zřejmě určil, které potraviny za ně mají býti kupovány Tak na příklad již v nejstarší době, r. 1342, v Lounech Štěpán Divišův kšaftem určil škole týdně půl strychu žita na chléb [7]) Žákům škole sv. Haštala v Praze odkazem kněze Mikuláše Třísky r. 1400 určeny 32 groše české na maso, pivo, chléb v určité dni roční.[8]) V Brodě Českém r. 1436 nechala obec z nekšaftovaného statku po Mikuláši Vilímovi 10 kop na domě mydláře Tomše,

---

[1]) Kořínek. Pam. kutnoh. 250.

[2]) Sněmy IV. 280.

[3]) Arch. krumlov. I. 3 S. α. 2a. Vrcov je tu školská ves; sedláci k farní škole sv. Víta robotovali.

[4]) Rosenb. Chronik. Klimesch. 202.

[5]) Univ. knihovn. Rukop 17 B 4. 10.

[6]) Kn. stříbrsk. v mus Fol. 121 Kniha ve Stříbře č. XXV. Fol. 120.

[7]) Merz v Učit. Novin. 1885. 349. Znění kšaftu starobylého toho archivář Merz vypsal mi z arch. lounsk. Mají tu kšaft dvakrát, jeden na papíře bez pečeti, druhý (opis) v soudní knize. Zajímavo, že stejnou část s žáky mají dostávati slouhy a děvečky pracující v lázni.

[8]) Lib. erect. VI. 142.

uloživši mu, aby „ročně a věčně“ vydával na sv. Jiří půl kopy úroku na drvech a na sv. Havla druhé půl kopy na slaninách a hrachu; kostelník s radou konšel nynějších i budoucích bude ty věci kupovati a žákům vydávati. Při tom bylo ustanoveno, že těch věcí mají samotni školníci (žáci) požívati, na čemž jim nesmí žádný mistr školní ani podmistři překážeti, ni jim toho odnímati, leč mistr nebo podmistři toho s nimi společně chtěl-li by požívati vařeného, jinak nic. Tomáš mydlář může ten úrok s svými budoucími převésti jinam, ale jen podle pochvaly konšelů; kdyby sám obmeškal platiti podle uložení určitě v čas, za každé tři neděl zmeškání dáti povinen 5 grošů viny beze vší odpory, a ta pokuta též bude žákům na potřeby; kdyby mydlář nebo jeho potomci obmeškali žákům dáti půlročně povinnost za celý měsíc po uložených časech, rychtář dům jeho má zavříti a zavřeného tak dlouho nechati, dokavadž úrok s vinami nebo pokutami nebude zaplacen úplně a v cele. Žáci za to dobrodiní byli povinni zpívati každou sobotu po nešpoře Salve, regina. [1])

Když též Brodští r. 1458 hodlali koupiti privilej na městskou rychtu, v jejíž držení byl městu k zádavě královský maršálek Bořita, s nouzí shledali mezi sebou 60 kop a ostatních nutných 20 kop dal jim Jan Micka, někdejší jich spoluměšťan, s výminkem, aby za to pořídili věčný plat dvou kop ročních, z kteréhož platu ze tří čtvrtí (za tři věrdunky) nechť se žákům poskytuje hrách, kroupy, slaniny nebo jiné potřeby, jichž by byl shledán nedostatek. I při této nadaci konšelé zřídili, aby v to žákům žádný mistr ani který officiál jinak ouředník (školní) nesahal, leč s nimi u stolu jedl by společně a spolurovně toho požíval beze všech zvláštností a nalepšení. Za to měli žáci každého dne věčně pěti antifonu v kostele.[2])

Podobná stipendia na hrách a maso nebo slaniny najdeš v oněch dobách všude jinde. V Praze na příklad r. 1449 Markéta, vdova po Václavovi Strabochovi odkazuje věčný plat roční jedné kopy, aby za ni žákům u sv. Michala kupováno bylo maso, hrách, slaniny i drva. [3]) Její sousedka, Dorota mydlářka, roku 1453 prodala komusi krám uzdařský za pouhých 20 kop se závazkem, aby držitel krámu platil týdně 2 groše na maso (a na třevíčky) žáčkům u sv. Linharta, a kdyby pročkoli žáků tam nebylo, to žákům do školy u sv. Jiljí. [4]) Nadaci na hrách a maso učinil škole královéhradecké r. 1458 písař Jakub nařídiv, aby za to zpívali Benedicite a Omnis spiritus laudet

---

[1]) Z nejstarš. knih. brodské. List 30. 31. Výpis Miškovského. Z něho výtah otiskl týž spisovatel v Našich Hlasech 1897. 27. června.
[2]) Arch. brodsk Nejstarš. knih f. 112. Výpis Miškovského. Schulz ve Věstníku Král. Spol. Náuk 1899. VI. 25. čte Jan „Muzka“, Miškovský čte Miczka. Nevíme rozhodnouti.
[3]) Arch. pražs. kn. kšaftů č. 53 (2119) B. 1.
[4]) Tamž. F. 5.

Dominum; kdyby zapomněli, nazejtří ať se jim nevaří nic.[1]) V Brodě Českém r. 1539 Anna Kopačka ustanovila kšaftem, aby žáci ročně dostávali dva korce ječmene na kroupy.[2]) Dvou grošů týdně na maso dostávalo se žákům svatomartinským v Praze odkazem Jana Vlčíhrdlo ze Všehrd, učiněným r. 1542.[3]) Jan Nebozízek z Hradiště roku 1544 v Hoře Kutné odkázal škole 150 kop, aby z nich žáci barborští týdně v sobotu brali po 10 groších bílých „expense“ na maso a chléb; v troje veliké svátky výroční nechť berou o groš víc, též tak o čtvero Suchých dnech. Za to žáci aby se v škole ctnostně učili a denně z rok do roka aby mše zpívali i nešpor v sváteční den. V téže Hoře roku 1589 Mandalena Hanušová jinak Hejtmanová poroučí 100 kop českých v ten způsob, aby za ně koupena byla role nebo zahrada, z jejíhož užitku každý pátek oběma školám horským vydávalo se na maso a chléb, kolik pán Bůh nadělí.[4]) Podobně ustanovil v Českém Brodě Jan Vilém z Šonova r. 1574. Odkázal obci půl druhé kopy záhonův, aby polovice užitku k škole šla na chléb i na přídavek expense.[5])

Velikou nadaci 2000 kop míš. učinila roku 1568 zakladatelka špitálu v Mladé Boleslavi Kateřina Militká, určivši, aby dáváno bylo do školy chleba každou sobotu za dva groše bílé a masa za tolikéž.[6]) Burian Trčka r. 1578 způsobil ve Světlé nad Sázavou nadání, dle něhož mimo jiné věci mělo se dostávati škole z každé várky piva řídkého, kolik se vypilo, a denně pět párů chleba.[7]) Z kšaftovní knihy klatovské uveden budiž Jakub Mléčko, jenž r. 1600 znova stvrzuje nadací svých rodičů, kterouž mělo se na věčné časy dostávati žákům klatovským týdně za 4 groše chleba.[8]) Konečně budiž uvedeno staré nadání farní školy v Hradci Jindřichově, stvrzené a poněkud rozmnožené r. 1605 Lucií Otilií Slavatovou. Z obročnice hradecké mělo se vydávati do školy 15 měr žita, 5 měr ječmene, po dvou měrách pšenice a hrachu a řídkého piva s potřebu.[9])

K stipendiím toho rázu přičísti jest také ona řidší, založená na oběd v určité dni. Takž na př. v Kouřimi Marta Kryblova r. 1529 ustanovila poslední vůlí, aby při každém spouštění jejího rybníka faráři a žákům oběd ryb vedle možnosti se dával od dědiců.[10]) Nadací Buriana Trčky r. 1578 pořizuje se oběd do školy

[1]) Solař. Hradec. 535.
[2]) Arch. brodsk. Nejstarší kniha. Výpis Miškovského.
[3]) Kvat. Karlštejnsk. VII. A. XVIII. Výpis Kolmannův.
[4]) Arch. horský. Lib. alb. testam. 1544. A. 1. E. 18. Výpis prof. Lemingera i řed. Šimka.
[5]) Kn. kšaft. v Brodě. L. 4. J. Miškovský v Našich Hlasech. 1900. 22. dubna.
[6]) Kn. mladobol. A. 10. fol. 75.
[7]) Arch. mus. Světlá.
[8]) Kšaft. kniha „nová“. Výpis dra. Hostaše.
[9]) Arch. zemsk. Opisy z arch. jindřichohr.
[10]) R. 1534 se to zas opakuje. Lib. testam. kouřim. nejstarš. Býval u dr. Špotta.

světelské u veliké výroční svátky a k němu bílé pivo.[1] V Sušici nadáním ze statku po Janu Boczlarovi měl škole vycházeti jeden oběd v témdni v pátek, „dokad svět státi bude"; když pak se ukázalo, že statek má víc dluhů, než nese, r. 1598 konšelé oddali své dědičné právo na tom statku váznoucí sousedu Piškulovi za 80 kop s uložením, aby za ty páteční obědy školské dával ročně 4 kopy 36 grošů (po 6 groších v témdni, 46 téhodnů krom postu).[2]

Byla též na sukno a obuv stipendia, kteráž se expense ve vlastním slova smysle dotýkají jen poněkud. Jedno z nejstarších takových nadání pamatuje se v Třeboni. Tu r. 1380 Petr a Jan z Rožmberka ustanovili, aby několik postavů sukna dražšího i laciného šerého a jiného ročně při zádušní paměti rozdáváno bylo žákům třeboňským, rožmberským a krumlovským.[3] Z pozdější doby, kdy takových stipendií přibývá vůčihledě, uveden buď Prokopa Reše v Plzni kšaft z r. 1476, jímž nařízeno žákům za kopu ročně kupovati střevíce.[4]

Ze století následujícího jest nám uvésti nadací mistra Jana Chocenského, měštěnína staropražského z domu u prstenu, jenž roku 1545 určil 1000 kop míš. na zakoupení stálého platu na statku pozemském (konšelé staropražští pojistili ten plat na skalách u Bráníka); z toho platu nechť se mendikům pražským na zimu kupují šaty, košile, obuv, a co zůstane, nechť je na lázně. Úřad mostu pražského dvakrát v rok ty peníze, jež scházely se ze skal, dodával od r. 1575 radě, a ta rozdávala školám.[5] Ustanovil-li nad to týž dobrodinec Chocenský 400 kop míš. k záduší v Chocni, 200 kop míš. do Brandýsa (n. Orl.), to zajisté z těch peněz měli užitek i žáci tamějších škol.[6] A opět vracíme se k nadací paní Militké z Boleslavě Mladé, kteráž roku 1568 ustanovila, aby ze summy, již svrchu dotčené, na časy budoucí každý rok koupeny byly dva postavy sukna, jeden do špitálu, druhý aby rozkrájen byl žákům, „zvláště mendikům a jiným, kteří sobě nemají zač oděvu jednati a ve škole byt svůj mají."[7] Mandalena Běšínova z Merklína roku 1588 sušické škole odkázala 500 kop míš., aby každého roku za 30 kop, jež by z hořejší summy ourokem vycházely, v čase adventním kupovalo se sukno a plátno na šatky.[8]

---

[1]) Arch. mus. Světlá.
[2]) Kn. sušická z r. 1586. Str. 42.
[3]) Arch. třeboň. I. A. 3 k. β č. 4. Též u Deckra v Program. třeboň. 1893. 12.
[4]) Arch. plzeň. č. 223. 17.
[5]) Arch. pražs. č. 1283. 51.
[6]) Arch. pražs. Miscell. (z desk) 92. X. XI.
[7]) Kn. bolesl. A. 10. 75.
[8]) V knize sušické. Regist. smluv z r. 1586 na str. 101. vyznávají v té nadaci Sušičtí při roku 1604. V Bydžovského Rudolphus rex uvádějí se Domažlice.

Jakub Holý Šotnovský ze Závořic r. 1590 koupil za 25 kop gr. českých v dole Kříži na Rejzím „půl třicátou“ a za ty peníze, které z nadělení božího na touž půltřicátou přijdou, aby se chudým lidem a žáčkům kupovalo sukno, střevíce, knihy. [1]) Také školní stipendium jindřichohradecké, jež r. 1605 stvrdila Slavatová Lucie, ustanovovalo 12 šatů na zimu a mendlíčkům ještě zvlášť k vánocům šaty a střevíce rok co rok. Konečně budiž z větších nadací toho způsobu zmíněna ještě ona, kterouž r. 1609 učinil malostranským žákům u sv. Mikuláše Jan Trojan z Bylan a z Rosfeldu; určil ročních 18 kop, aby za ně ke každým Vánocům chudým žákům, a zvláště kteří muziku znají, bylo věnováno na šatky a obuv „podle mírnosti, jakž přední správce by uznal.“ [2])

Byl ještě jeden druh stipendií školských, ale ten se expense týče ještě méně nežli stipendia předešlého rázu; připomínáme ho pro úplnost. Dobrodinci totiž chudým žákům odkazovali na lázeň; takovým nadáním na příklad královská lázeň v Praze měla dle zprávy z r. 1403 na sobě povinnost 13 žáků týdně mýti po lázeňsku. [3]) R. 1443 Jan z Velenova krumlovským žákům za zpívání Salve založil nadání, aby se mohli s učiteli každý druhý týden hodinu koupati. Kdyby prý příští lazebníci nechtěli sloužiti, tož za dvě kopy úroků ze vsí Podolí a Chuchlec bude se žákům pivo kupovati a chléb. Učitel ať z toho má po 12 groších. [4]) A což byli vděčni žáci za lázeň! Jan Adam Krapický, školní správce v Bystřici moravské, žádaje r. 1576 za topení zádušní lázně, slibuje, že jda se školáky do lázně, něco pobožného sezpívá a modlitby vyříká za obec všecku. [5])

Tolik o stipendiích stálých, dělaných pro „věčné časy“. Mimo ně hromada nadací od dobrých lidí činěna byla dočasných. Na jich poznanou jen tyto uvedeme. R. 1516 souseda kutnohorská Kateřina poručila z užitku stolice pregéřské dávati žákům od sv. Barbory za zpívání „Otče Bože“ dva groše po deset let. Tamž v Hoře r. 1562 Bartoň Houdek mlynář určil z pěti kop č. školám vydávati týdně po půltřetím groši na chlíb až do vyplnění. [6]) R. 1556 kněz Jan Smíšek Pražský odkázal 50 kop žákům u sv. Petra na maso, „dokud stačí peněz“, a po tu dobu sousedé aby na žáky žádné sbírky nečinili. Týž kněz menšími summami pamatoval též na žáky klimentské, podskalské a u sv. Vojtěcha v Jirchářích. [7]) R. 1577 Marta Prošovská z Prošovic odkázala k sv. Mikuláši malo-

---

[1]) Arch. horský. Lib. alb. testament. F. 16.

[2]) Arch. pražs. 108. A. 15. Podobný odkaz na postav sukna v Bydžově r. 1613 viz v Honzově práci v Progr. gymn. tamějš. 1897. 20.

[3]) Arch. pražs. č. 996. Fol. 71. Výpis JU. et Ph. Dr. Teige.

[4]) Z arch. města Kruml. Notizen latt. 1853. 442. Výpis Grossův.

[5]) Ze zemsk. arch. morav. vypsal dr. Jan Novák.

[6]) Z arch. kutnoh. výpisy Šimkův a Lemingrův z Lib. testam E. 24.

[7]) Listin. 451/15 v arch. pražs.

stranskému „na expensi“ žákům, kteří budou na jisté dni při oltáři, kdež panin rod leží, zpívati „Si bona suscepimus“, 20 kop míš; z těch aby syn její každou sobotu žákům vydával po českém groši až do vyplnění těch dvaceti kop; pakli by zpívání zanedbali, aby jim nic nedal. [1]) Tato dočasná expense vystačila na 150 měsícův. V Klatovech r. 1607 Lidmila, někdy Jana konváře dcera, nařídila, aby žákům do školy, chudým ženám v domě zádušním a do chaloupky nuzných při každých Vánocích a Veliké noci za 10 let pořád vydávány byly 2 kopy míš., na kupování chlebů a masa podle dobrého zdání purkmistrova i pánův. V témž městě Anna Sedlečková r. 1616 určila škole 5 kop, aby po pět let maso k Veliké noci žákům bylo kupováno. [2]) Magdalena Ganymedeska jinak Svícnice, vdova po bakaláři Tomáši Ganymedesovi r. 1607 odkázala chudým žákům a mendikům školy vysokokostelské v Hoře úhrnem šest kop č., aby k času vánočnímu kupováno bylo za kopu hrachu a za kopu krup „pro chudé žáky a ne pro noční tuláky“. [3])

Těmito posledními odkazy dostali jsme se k darům drobným, malým, jež dobrodinci žákům poroučeli jednou pro vždy. Zároveň tím dostává se badatel do takové hojnosti zpráv, jichž bez valného hledání v archivu nachází kde kterém, že brzy ustává od marného pokusu vypisovati si studentské drobné odkazy všecky všudy. Nedovedlo by ani bystré péro, aby jich množstvím neunavilo čtenářův. Ale s pohnutím pročítá se člověk hromadou těch darův a dárků chudým žákům do školy posilaných. V tom úhrnném množství i nechtíc vidí a cítí čtoucí potomek vřelost náboženství, bratrskou křesťanskou lásku, biblí vzbuzovanou.

Což to silnou víru, spojenou se skutky lidského milosrdenství, v sobě tají slova, která píše r. 1604 sušický senát o paní Mandaleně Běšínové, proč obmyslila školu darem. Učinila prý to tak, „hnuta jsouci slovem božím a sliby božskými, nimiž se ta pravá herojtská a svatá ctnost, kteráž se k chudým prokazuje, dobročinnost a láska, nad jiné vznáší a vyvýšuje u sv. Matouše (v 25 kap.)... nebo se líbí pánu Bohu skutkové lásky těch lidí, jenž skrze víru srdce očištěna mají, tak velice, že v den poslední soudný přede vším vůkol přístojícím světem oslaveni a zvelebeni budou od samého Syna božího.“ [4])

Abychom sobě přece aspoň několika těch drobných podpor školských i v této knize všimli, uvedeme na poznanou některé z XV. století.

V samé době válečné roku 1427 Kateřina Vilštejnka, měštka pražská, odkazuje 10 kop na sukno, to sukno aby kladlo se v moc mistra Jana Rokycany k sv. Havlu, a on dále aby to rozdával

[1]) Arch. pražs. č. 107. D. 2.
[2]) Arch. klatov. kn. hlavní nové. 1607, 1616. Výpisy dra. Hostaše.
[3]) Lib. alb. prim. testam. v Hoře. Fol. M. 7. Vypsal Leminger.
[4]) Arch. sušick. kn. smluv 1586. Fol. 100.

mezi chudé kněží a žáky u Matky boží v Týně. [1]) V téže době válečné pamatuje r. 1433 nejen bohatý Šimon od lva na školu u sv. Linharta několika kopami, ale i Blažek šenkéř nezámožný dává žákům svatohavelským v Praze odkaz na drva. [2]) V knihách kšaftovních pražských hned po vojně řada podobných zápisů po kopě, po dvou kopách. R. 1448 i kramářka z kotců Aldeova poroučí žákům havelským a mikulášským 2 kopy peníz na drva, aby nemrzli. [3]) Tu odkazuje r. 1451 Marketa řečená Chudá Matějova žákům u sv. Haštala kopu peněz; r. 1452 Matěj Šrám od bílého jelena žákům týnským 2 strychy hrachu, [4]) tu zase r. 1456 kotlář Miko kšaftem poroučí žákům svatomartinským půl kopy peněz, a Barbora Mečová chce, aby žákům jindřišským koupeny byly 2 postavy sukna; tu zase r. 1459 Dorota, vdova po Ondráškovi, písaři od desk, kopu oddává žákům sv. jilským na obuv. [5])

Již se stává skoro pravidlem při smrti vzpomínati na školu. Některé kšafty jdou skoro těsně za sebou s odkazy chudým školákům; většina odkazují peníze na maso, slaniny, hrách. Jan perníkář odkazuje r. 1456 kopu k sv. Martinu na sukno, Duchek Tykeš týž rok dává kopy dvě žákům štěpánským na sukno šeré a půl kopy plátna na košile; r. 1562 paní Zdena Tomášková žákům u sv. Štěpána na rybníčku poroučí na hrách a na maso; Kateřina „múčnice“ r. 1457 dává na hrách, maso i slaniny. Také zase sukno vyskytuje se, aby bylo rozdáno žákům „pro milý Bůh“ [6]) R. 1463 Tomšek měšťan 10 kop oddává k sv. Štěpánu na rybníčku kněžím a žákům. [7]) V darech r. 1464—1468 psány zase a zase peníze na sukno a na dříví žákům pražským jindřišským, petrským, michalským (v Opatovicích) a jiným. [8]) R. 1471 Štěpán kamenník z Malé Strany odkazuje žákům k sv. Mikuláši dvacet „starých“ grošů; téhož roku i trubač Ursák poroučí žákům na Poříčí „jeden polet masa a strych hrachu za duši svou.“ [9]) V letech 1473—1480 zase čteme odkazy po kopě grošů žákům sv. Vojtěcha v Smraďařích, sv. Martina v Starém městě, sv. Štěpána na rybníčku, sv. Jindřicha, sv. Václava pod Zderazem; vůbec vyskytují se v odkazech všecky pražské

[1]) Arch. pražs. č. 992. 147.

[2]) Arch. pražs. č. 992. 154. 170.

[3]) Arch. praž. č. 2119. A 6. Na drva odkazuje půl kopy Pavel Břichel r. 1459 žákům petrským; r. 1464 kopu na drva Václav Raduch řezník žákům michalsk. Nov. M. 2094. B. 18. D. 36 Na drva 2 kopy žákům týnským roku 1461 Tomášek perkmistr; tolikéž na drva r. 1471 Jan Sudlice žákům sv. havels. 2119. P. 14. L. 4.

[4]) Tamž. kn. kšaftů č. 53. (2119) D. 6. E. 8. Na hrách žákům na Zderaze kopu r. 1463 Simon Chudinka odkaz. č. 2094. D. 21.

[5]) Arch. praž. č. 2119. K. 5. č. 2094. Jiné odkazy na mnohých listech té knihy; na př. fol. D. 1; L. 8; P. 6; B. 1; B. 2; na některém listě odkazy dva.

[6]) V téže knize č. 2094. Fol. A. 19. A. 7. A. 5. D. 12. D. 20. D. 21. atd.

[7]) Arch. praž. č. 2086. A. 26.

[8]) Tamž. č. 2086. D. 11. M. 5. a j. výpisy dra. Šimáka.

[9]) Miscell. č. 26 (2094); č. 2080. J. 15.

školy, a kdož odkazují, jsou obyčejně řemeslníci a jich vdovy; r. 1474 také Markéta, vdova Víta povozníka.[1]) Jan Pytlík odkázal r. 1475 žákům sv. jilským i dluhy u lidí (4 kopy), aby byly vyupomínány a k škole obráceny.[2])

Tím způsobem mohli bychom ještě dlouho vypisovati. Ze zvláštních, neobyčejných darů uvedena budiž peřina, již mendikům svatomikulášským odkázala (r. 1522) paní Ofka z Kunzdorfu[3]), a pak buď také ještě připomenuto odkazů, v nichž patrn srdečný humor. Tak odkazuje r. 1486 Martin Tměj, měšťan novopražský, žákům svatoštěpánským 10 grošů „na propití" každý rok, když bude služba boží v kaple Všech svatých, vysazené na hřbitově.[4]) Sem slušejí zvlášť ony odkazy, které v sobě mají úmysl, aby se chudí žáci aspoň jednou pořádně najedli a napili, byť příležitost k tomu byla smrt; testátor umře, a žáci nechť na něho při dobrém obědě vesele pamatují. Tak na příklad kutnohorský apatykář Jiřík Bakalář v závěti své r. 1549 určil, aby po jeho pohřbu dáno bylo scholastikům, mendikům, trunkátům, tovaryšům, expendentům obojí školy po groši a „oběd dobrý" aby jim byl udělán, a potom ještě po druhé aby dobře poobědvali, kdyžby se poručníkům líbilo.[5])

Zajisté pravá pravda, že mnoho lidí s dobrodiním k žákům chudým nečekalo na závěť a na smrt svou; podporovali žáky za svého živa často a rádi. I při smlouvách a jiném rozličném právním jednání na ně pamatovali.[6]) Zvláště ženské pohlaví mívalo s chudáčky mendiky útrpnost účinnou. Bohužel, že řídko koho napadlo, o takové matce studentské paměť zapsati. Lounský kronikář mluví o dvou a srdečně; z r. 1592 připomíná Dorotu koláčnici, že umřela 28. dne měsíce října, dokládaje: „Od ty jsou žáci mnoho koláčů mastných snědli." Při r. 1600 dí, že umřela Kateřina Rafaelka „žena milosrdná a pravá matka žákovstva a chudých sedláčkův, kteráž po všecken čas života dobrými skutky se stkvěla."[7]) V pamětech kutnohorských uvádí se Jakub Holý Šotnovský ze Závořic, kožišník († 1592), bezdětný muž, jenž chudým žákům kupovával sukna, střevice, knihy a papír.[8])

---

[1]) Arch. praž. č. 2087. G. 10. E. 15. F. 18. O. 14. P. 18. Jiné odkazy v kn. 2088. B. 1. D 13. a násl. Z prvních let XVI. stol. mnohé odkazy školské v Praze čtou se v kn. 1128 pražs. arch. Není vlastně bez nich žádná kniha kšaftovní.

[2]) Arch. pražs. č. 2119. S. 2.

[3]) Arch. praž č. 9. 35.

[4]) Miscell. č. 26. J. 7. Arch. pražs.

[5]) Lib testam. 1544. B. 9. 10. Z výpisů Šimkových a Lemingrových.

[6]) Na př. v knize vimperské (arch. zemsk.) fol. 431. 573 je v smlouvě o dědictví vyminěno, aby za 2 krávy koupeny byly 2 postavy sukna černého do školy. O některých darech čti v Č. Č. Mus. 1851. 132 od Ehrenbergra o škole v Solnici.

[7]) Kronika Mikšovicova. Opis v Lounech u spis. Merze.

[8]) Kořínek. 255. Odkázal žákům pak dva kukusy v horách a 50 kop č. na koupení role žákovské. Lib. testam. 1578. F. 15.

Poznavše všecky způsoby nadací a darů školních, vrátíme se k expensi týdenní peněžité, kteráž, jsouc stálý bezpečný plat, žákům sloužila za hlavní pramen výživy. Svrchu pravili jsme, nedaly-li nadace popud k expensím po městech, zajisté přispívaly k jich nenáhlému vzrostu. Někde opravdu popud k expensi nebyl z nadací a z darů měšťanských. Lounští konšelé dávají v XV. století z obecní pokladnice žákům týdně po 1 groši a 2 penězích „propter Deum“, tedy z dobré vůle.[1]) Také Olomoučtí, zdá se, že nečekali dobrovolných příspěvků k výživě svého žactva; jeť zpráva z r. 1550, že mnoho žáků živí ve dvou školách nákladem konšelským (sumptu senatorum).[2]) A Bohdanečtí ještě na počátku XVII. věku zapisují v knihu městskou, že dávají expensi na každý týden 8 grošů „ne z povinnosti, ale z lásky.“[3]) Tedy nadacemi nebyli k tomu platu nuceni.

K zřízení expense byli měšťané i bez všeliké nadace připuzeni nejspíš tím, když viděli, že chudí žáci pro hlad jim ze školy utíkají. Kolínští na příklad zřídili r. 1496 roční expensi o čtyřech kopách míš., a kdyby to nestačilo, mělo sbírkou v kostele doplniti se, a to na ten konec, aby se žákovstvo při škole drželo a služeb božích aby se neumenšovalo.[4])

Že dary a nadace k vzrostu expensí přičiňovaly, o tom zřejmý doklad z Hradce Králové. Když tam totiž r. 1566 učinili valné nadání Václav Hlaváč z Levhartic a Jiří Vavroušovský z Limuz, konšelé ustanovili, „majíce v paměti rozkaz Syna božího, aby chudí hladem nemřeli“, že od té chvíle k dosavádní expensi (po 15 gr. č.) žákům přidají po 5 groších týdně a k tomu ročně koupí za 15 kop míš. suken na rozdanou žákům a chudým lidem.[5])

K zvýšení expense však byli konšelé nejedni donucováni důtklivými žádostmi správců školních i očitým přesvědčením, že žákovstvo se shánívá po školách, kde je expense větší. Což snažlivou žádost to napsal r. 1569 Zikmund Hiniochus Litoměřický konšelům kouřimským, aby přidali expense, neboť se žáci pomálu scházejí; „Dobře ráčíte věděti,“ psal rektor ten, „že mládenec, když není prostředním pokrmem opatřen, také se pilně učiti nemůže.“[6]) Lounské přiměl r. 1578 správce školní mistr Jan Rosacius, aby proměnili jeden ze starých zvyků na prospěch expense. Obec totiž strojívala žákům oběd o sv. Mikuláši. I uznali, „což se tu kolivěk témuž

[1]) Arch. lounsk. I. E. 9. Výpisy Merzovy.
[2]) Wotke. Der olmütz. Bischof St. Thurzo. Zeitschft. d. Verein. f. Gesch. Mähr. u. Schles. III. 3. 365. 1899. Správně Wotke dí, že v oné době to vzácnost.
[3]) Arch. musej. v Praz. Kn. počtů pardubick. III. 66.
[4]) Vávra Kolín. 107.
[5]) Solař. Hradec. 541.
[6]) Arch. mus. List. Kouřim. 1569. V listáři Schulzově (Č. Č. Mus. 1899) č. 10.

žákovstvu dává, že to za jeden den se spotřebuje, a potom přes celý rok nemalá při jídle skrovnost mezi tak množstvím mládeže se zachovati musí," a proto rozvrhnuvše, co by na oběd onen nákladu vycházelo, určili, aby budoucně na každý týden žákovstvu se přidávalo místo onoho jednoho oběda o 10 grošů míš. k expensi dosavadní. [1])

Týž Jan Rosacius, licenciát, jsa před tím rektorem školním v Hoře u Vysokého kostela, r. 1576 přiměl Horníky, aby vážně jednali o zvýšení expense; ukázal jim na to, kterak Hora pro bídné opatření žákovstva jest roznešena široce a oznámil, že chce Horu opustiti. Tehdáž v prvním návalu ochoty navrhovali obecní starší, aby k uhrazení nedostatku ze všeho piva k šenku vystavovaného byl ze sudu vybírán groš; mimo to aby každý soused v sobotu, když žáci vedle obyčeje na housky a chleba chodí vybírat, přidával jim na maso po bílém penízi; tato daň aby se uvedla v řád tím způsobem, že by z povinnosti od každého ten denár bílý vycházel a jen na maso a potravu se odváděl. Také se při tom návrhu někteří sousedé slyšeti dali, že „z lásky obzvláštní" vedle libosti již dávají po krejcaru i po groši žákům, a to dobrovolně, že by tedy k oné povinné dani také tak pro odplatu boží mohli všickni dávati, ale aby někteří mocnější proti tomu nebyli. Kdo statky zádušní drží nebo spravují, aby také něco vedle možnosti a libosti přidávali, „poněvadž školy a tu mládež, která se dobrému učí, opatřiti neposlední záduší jest."

Ale na konec padly návrhy; konšelům se nelíbila ta pravidelná daň; prý groš ze sudu piva přirážeti vyvolalo by lidský nářek. Ustanoveno tedy na místo daní a přirážek, aby z úroků špitálních ročně as 5 kop či, co by konšelé myslili, vycházelo; k tomu aby se také něco dávalo na školy z Lošan, odkudž obec béře 35 korců žita. Co se dávání z milosti dotýče, aby dal, kdo co chce; Pavel Hayman oznámil, že do smrti bude dávati týdně do školy po 3 groších, a Jakub Holý po groši. Konečně určeno, aby z ybrlaufů (z užitku po všech nákladech přebíhajícího) dle sněmovního snesení část obracela se k školám, a co z odúmrtí k škole náleží, aby jí připadlo. K tomu konečnému usnesení přidáno ještě štiplavé napomenutí učitelstvu, že „dobře bude, bude-li se u škol pilně pracovati." [2])

Jest patrno, že při vší lásce jednotlivců ke škole celek s těží dával se uvozovati v daně. Když bylo zle, obecní jmění pomáhej jak pomáhej, ale bez daní.

R. 1584 také tři města Pražská měla svou naléhavou otázku o expensi školské. Tehda snesli se zástupci tří měst, aby vše rozhodla kommisse. Prý „jakož od dávných let, kdyžkoli jsou bývali

[1]) Arch. lounsk. I. E. 35. Též Merz v Učit. Novin. 1885. 350.
[2]) Z arch. výpisů Šimkových. Uveřej. též v Arch. Pam. XVI.

napomínáni správcové školní k pilnosti nad žákovstvem, tu jsou výmluvu mívali, že na vychování žákovstva od osad velmi maličké pomoci vycházely, a v těchto dražších létech že pro hlad nemohou v školách mládeže držeti," i protož na tom teď se snášejí, aby osoby z každé rady dvě na tom spolu s panem rektorem universitatis poseděly a uvážily, co by od každé osady žákovstvu na expensí mělo každého týhodne vydáváno býti.[1])

Na čem kommisse rozhodla se, nevíme. To však víme, že tři léta potom pro drahotu nuceni byli starší osady sv. Mikuláše s tamějšími kostelníky zádušními sami snésti se, aby žákovstvu na každý týden přidávalo se na maso po 5 groších českých k dosavadním 10 grošům chatrné expense. Do toho snesení, na němž podepsán také slavný jurista český Pavel Kristián z Koldína, vstaveno, že páni přidali pro to, aby žáci lepší vychování měli a učení svého tím pilnější býti mohli; však jestliže by potom odkud jaké dobrodiní tomu chudému záduší učiněno bylo, bude se moci expense ještě nadlepšiti a některým grošem zvětšiti.[2]) Není pochyby, že tím příkladem také jiné farní osady pražské zvýšily expensí. R. 1602 zase v týnské osadě jednají, aby expense bylo přilepšeno, že maso draho jest,[3]) a tak drahota stále rostoucí nutila k vzrostu expense žákovské neb aspoň k vydávání „extraordinární expense", jakož o ní psáno v knize města Boleslavě Mladé.[4])

Na konec dotknouti jest, že dlením doby někde dřív jinde později konšelé přec vtáhli domácí pány do povinnosti, aby na školu dávali některý příspěvek stálý, z něhož část oddávána expensí. V Praze v osadě sv. Mikuláše již od starodávna židé nuceni, aby v den sv. Mikuláše platili žákům na dříví. Z roku 1497 jest zpráva, že platí ročně po 15 groších míš.[5]) V XVI. století (roku 1589) přinuceni v téže osadě židé, kteří pokoupili některé domy křesťanské, aby ročně dávali žákům sv. mikulášským po 3 kopách míš., což samo o sobě vydalo již na pořízení jakés expense.[6]) Roku 1599 svolili se dávati úhrnnou summu sto kop míš.

V některých městech bohatí cechové řemeslní nezdráhali se podporovati chudé žákovstvo stálým příspěvkem k expensí, ale ne za darmo. Tak na příklad náchodští řezníci od starodávna něco dávali na žákovstvo, aby v kostele zpěvem sloužilo, r. 1603 uvolili se, že budou týdně škole odváděti po 6 groších.[7]) Kouřimští řezníci dávali do r. 1568 žákům do školy „karnisaci" pilně od mnohých

---

[1]) Arch. pražs. č. 326. 9.
[2]) Arch. pražs. Manuál sv. Mikul. staroměst. fol. 73.
[3]) Tamž. Kn. záduš. týnsk. lit. K. 85.
[4]) S povolením primátora extraord. exp. 12 grošů v den sv. Tomáše a jindy. Arch. bolesl. kn. lit. D. Počty městské. 1593.
[5]) Arch. pražs. kn. mikul. kostelníků. 1497. fol. 3.
[6]) Arch. praž. č. 326. 63. Srovnej tamž listinu č. 149. 2.
[7]) Kniha arch náchod VII. 88.

let, onoho však roku spěčovali se toho; i protož správce Václav Nymburský stěžoval si v radě na poctivé řemeslo řeznické, dávaje v úvahu, kterak může v tom slavném městě potom s žákovstvem posluhovati zpěvem církevním. [1])

Břemeno žákovské expense v Bělé pan Bohuchval Berka z Dubé a z Lippého svalil roku 1602 na poddané své sedláky z jedenácti vesnic. [2]) Svolal si je na zámek Bělou, a tu „na slušné chvalitebné a v pravdě křesťanské předložení Jeho Milosti páně skrze Jana Auštekého, služebníka páně, týmž poddaným přednešené, jsouce láskou milosrdnou hnuti, na vychování žákovstva chudého, jak přespolního tak domácího, v škole v městě Bělé přebývajícího, nížepsanou pomoc od obilí, až jim Pán Bůh z milosti a požehnání svého naděliti ráčí, každého roku beze všeho přerušení a umenšení nyní i na časy věčné a budoucí z sebe sbírati, i jedna každá rychta to zouplna do města Bělé ouředlníkům zádušním, k tomu obzvlášť zřízeným, počnouc v pondělí po Početí Panny Marie a v následující léta i roky, jmenovitě na den památky Všech Svatých to dodávati, přivézti jsou ochotně, z dobrotivé mysli, z své dobré, svobodné vůle, beze všeho přinucení jak za sebe, tak i své budoucí přiřekli i svolili.“ Po tomto dlouhodechém úpise zevrubně poznamenáno jest trojí obilí, pšenice, žito (nejvíc), ječmen (nejméň) a hrách, kolik čeho vesňané ročně povinni svozovati. Bylo té obilné expense úhrnem 31 korec, 1 věrtel, 1 čtvrtce a půl záměry. [3]) Dávali-li to obilí sedláci do školy opravdu bez přinucení a s obětí, tož jim ono svolení jest k veliké cti a k pochvale.

Obilí sedlské v Bělé bylo asi uváděno na peněžitou expensi, kterou úředníci zádušní vydávali do školy na stravu. Bohuchval Berka také určil, dopustil-li by Pán Bůh na kterého officiála, též mládence nebo mládenečka nemoc, z těch peněz aby se mu dávalo na lékařství. „Též byl-li by tu mládenec, ingenium maje, a knížky které by k učení potřeboval, též, přisluhuje v kostele, špatně by odín byl a od příkré zimy nastydnouti by musil, nemoha sám toho způsobiti, ani peněz na to vyprositi, tehdy z týchž peněz knížky obuv, oděv zjednán býti má.“ [4])

Byly vrchnosti šlechtické i městské, že, vidouce na šatech a obuvi mendiků nutnou potřebu nápravy, ze svého měšce platívaly zvlášť mimo expensi obyčejnou. Za takovou vrchnost uvádíme příkladem jen jindřichohradeckou. Ta roku 1577 platí za 16 klobouků mendikům po 2 groších a za 16 párů střevíců po 5 groších; podobné oučty jdou rok za rokem stejně; zase ještě r. 1590 vrchnost

[1]) Arch. mus. Listin. kouřim. 1568.

[2]) Z Podolí Bílského, Dětelí, Čisté, Plužné, Březinky, Sudoměře, Kluku, Kadlína, Březovic, Voken a Vrchbělí.

[3]) Regist. v arch. města Bělé pod Bezděz. Vypsal a sdělil dr. Nováček. Umlauf v rukop. dějin Bělé v Mus. zemsk. 215. 219.

[4]) Arch. mus. Listiny bělské. Bez datum.

dává dělati mendikům 14 párů střevícův a kumpánům deset párů po 4 i po 7 groších; jindy šat jim pořizuje a platí krejčímu od ušití.[1]) Do školního nadání r. 1605 vstaveno již jako pravidlo, aby ročně na zimu 12 obleků pořizovalo se chudým žákům.[2]) Nápodobně i v knihách záduší pražských počátkem XVII. věku nacházíš zápisy, jež se opakují a ukazují, že vrchnost mimo expensi oblékala chudé žáky, když viděla se toho potřeba. A vydání nebylo někdy právě malé. R. 1606 týnské záduší platí 14 kop gr. míš. za sukno na šaty žákovské, loket po 16 groších (tedy 52½ lokte); 5 kop za 60 loket plátna na podšívku těch šatů, krejčímu od šití 22 párů punčoch, po 4 krejcařích pár (vydá kopu a 18 krejcarů); od šití 16 párů kalhot po 9 groších (t. j. 2 kopy 24 grošů), od šití sedmi kabátů po 10 groších (1 kopa 10 grošů), za stuhy a hakliky 10 grošů a tovaryšům na pivo také 10 grošů. Vydalo tedy onoho roku týnské záduší na ustrojení mendiků svých nad 24 kop grošů! A to najdeš mimo toto veliké placení týž rok ještě zvláštní rubriku, že jednomu mendíčku sirotku, jenž kusu strevic neměl, na přímluvu některých dobrých lidí poskytnuto 10 grošů.[3])

Majíce již pojednati o dalších způsobech žákovské výživy, nemůžeme odejíti od expense týdenní peněžité, aniž sobě na konec přehled nějaký sestavíme, abychom viděli vzrost ale i nestejnost expensí po městech.

V Lounech, jakož svrchu dotčeno, dávali od let šedesátých XV. věku pouze groš a nějaký denár týdně; před tím nic.[4]) Na tom groši udržuje se expense ještě v koncích XV. století (r. 1491). V Berouně vyskytuje se v nejstarší knize r. 1508[5]), a za mnoho ještě let potom, místo týdenní expense půlroční „census" po 15 groších, tof ročně půl kopy, a na týden ani ne groš. Na proti tomu bídnému platu žákovskému Lounští do těch dob již zvýšili svou expensi na týdenních 6 grošů.[6])

Kolem poloviny XVI. věku měli pražští žáci u sv. Mikuláše v Starém městě týdně na maso po 3 groších českých (6 míšeňských), nad to o svátcích čtyřikrát v rok po 3 groších nadlepšení; to vydá summou ročně 5 kop 18 grošů míšeňských.[7]) V týž čas (r. 1555) žáci malé osady pražské u Panny Marie na Louži brali ročně úhrnem 7 kop 25 grošů (za 44 neděle a půl); tof tedy 10 grošů v témdni.[8]) Na proti tomu v Kolíně roku 1551 žáci neměli víc ročně než kopu

---

[1]) Oučty hradecké. R. 1564. Vypsal a sdělil archivář Fr. Tischer.
[2]) Arch. zemsk. Opisy z Hradce. 1605.
[3]) Arch. pražs. kn. týnská. lit. N.
[4]) Arch. louns. I. E. 9. První zápis r. 1469; ale před tím z r. 1465—1468 scházejí zápisy vůbec.
[5]) Arch. berounsk. Kniha městsk. počtův.
[6]) Arch. lounsk. I. E. 11. Rok 1517.
[7]) Nejstarší kniha mikul. kosteln. v arch. pražsk. Fol. 74.
[8]) Arch. pražs. knih. záduš. P. Marie.

expense, což vydalo málo nad groš v témdni. Jestliže se Kolínským žákům od počátku XVII. věku ročně dávaly 4 kopy a 43 grošů českých,[1]) to by teprv do těch dob byla vzrostla v tom městě expense na 10 grošů míš. v témdni. Expensi desítigrošovou měli rokycanští žáci již r. 1573.[2])

Nejznamenitější expense v Čechách své doby bude královéhradecká z roku 1566. Byla, jakož svrchu dotčeno, ve 20 groších českých týdně. Když byla expense u sv. Mikuláše na Star. městě po kolik let po 10 groších českých, r. 1587 zvýšili ji na 15 grošů, což jest půl kopy míšeňské týdně. V Bělé pod Bezdězem žáci vzali r. 1584 expense roční 5 kop 52 grošů,[3]) což asi 7 grošů týdně. Stejný skoro plat expensní nacházíme v Náchodě ještě ke konci XVI. věku. V Boleslavi Mladé na konci věku řečeného dávali žákům týdně po 12 groších řádné expense, toť ročně 10 kop 24 grošů.[4])

Znamenité byly expense na sklonku století XVI. v Prachaticích a v Žluticích. Onde dáváno do školy týdně půl kopy míš. stejně jako u sv. Mikuláše v Praze,[5]) v Žluticích dávána dokonce kopa celá, tak že r. 1597 stojí v oučtech za 51 neděli expense dáno 52 kop 42 grošů.[6]) Ale neobyčejnou velikost těch expensí vykládáme si tím, že v nich bylo zahrnuto i učitelům na stravu.

Na počátku XVII. věku malou expensi žákům dávali na příklad Bohdanečtí, ba i Nymburští; obojí ročně po 7 kopách, toť na týden jen po 8 groších! A kat v Nymburce měl tehda 8 kop v rok![7]) Také v Turnově expense nevalna. Roku 1606 platí se měsíčně jednou 40 grošů, po druhé 50 grošů; toť na týden 10—12 grošů, ročně 8 nebo 10 kop.[8]) Do Stříbra r. 1606 sám rektor universitní nucen psáti, že tam mají dle starobylého obyčeje jen 15 grošů míšeňských týdenní expense, a že jeden každý pan hospodář dobře porozumívá, jak dlouho a zvlášť více osobám za těch 15 grošů masa může vystačiti.[9])

Na proti tomu v Hradci Jindřichově v téže době již placeno expense týdenní po 60 krejcarech,[10]) to schází do míšeňské kopy deset krejcarů. Pražští žáci v Týně a u sv. Mikuláše (a bezpochyby též jinde v Praze) v též době již mívali kopu na týden. V Týně za ni požádal správce školní r. 1602 předkládaje, že maso drahé jest; zvýšena tedy čtyřicetigrošová expensí na kopu; o čtyřech vý-

---

[1]) Vávra. Kolín. 174.
[2]) Arch. zemsk. Účty rokyc. z r. 1573.
[3]) Umlauf. Bělá. Rukop. v mus. česk.
[4]) Arch. boleslav. Počty v rukop. lit. D.
[5]) Sláma. Obraz minulosti m. Prachat. 107.
[6]) Kn počtů žlutick.
[7]) Arch. mus. Počet pardubic. III. 33. Registr. nymbur. r. 1611.
[8]) Arch. turnov. Purkmist. počet z r. 1606.
[9]) Dvorský. Paměti č. 385.
[10]) Arch. zemsk. Opisy z Hradce 1605.

ročních slavnostech nad kopu o 20 grošů víc. [1]) U sv. Mikuláše vyskytuje se nejvíc kopa anebo nejméně 40 grošů týdenních střídavě,[2]) snad dle nestejného počtu chudých studentův. Na té míře zůstává pak až do bělohorských časů. Z Moravy budiž uvedena skrovná, bídná expense deseti grošů týdenních v Pro-tějově; k tomu byl ještě džbeřík piva z každé várky sousedské. Přestávali na té expensi až do r. 1622. Tu najednou zvýšena na kopu. [3])

Z tohoto přehledu patrno, že expense roste od týdenního groše až na kopu míšeňskou proběhem asi půldruhého sta let. Nestejnosti po městech musily se konkurencí zvolna vyrovnávati, poněvadž žáci drželi se tu, kde bylo víc. Liší-li se však v stejné době expense toho onoho města od sebe příliš — na příklad některá venkovská expense od soudobé pražské pětkrát, šestkrát větší — není-li v těch větších penězích i příspěvek učitelům, může býti té veliké nesrovnalosti mimo větší nebo menší počet žáků i ten výklad, že nahrazován nedostatek peněžité expense podporou jinou, totiž, že sousedé, vaříce obědy do školy, sami dokládali co scházelo, kdežto v Praze při té větší expensi snažili se sousedé vaření obědů vyhnouti se nebo nepřidávali nic, ačkoli v tom případě pak ani celá kopa na výživu (kdo ví kolika žáků) nebyl peníz příliš veliký a dostačitelný. Považme jen, že v malých časech po bitvě bělohorské (ovšem za drahotních a peněžních poměrů horších) r. 1627 Petr Fuks z Vranholcu a na Sovinkách, radda appellační, odkázal na úplné vychování 12—18 mládenců dům a úrok z 15.000 kop míš. [4]) Nepočítáme-li toho domu, vydá úrok z oné jistiny (na 6%) 900 kop ročních, z nichž vyjde na jednoho studenta 50 kop, tedy skoro tolik jako v škole týnské nebo mikulášské na všecky chudé studenty dohromady. Z toho patrno, že ani při valnější expensi peněžité žáci farních škol latinských blahobytu neměli, a že asi nelhal písař rakovnický Šimon Žlutický, když roku 1585 psal do školy slanské, že žákům časem chléb plesnivý a od myší objedený vděčný a chutný bývá jako zvěřina smrdutá a červy prožraná. [5])

Došli jsme k sousedskému vaření. Toť expense také. Sousedé byli povinni po řadě, jak v svých domech seděli, žákům do školy vařiti oběd a někde i večeři. Nestačil-li na to soused jeden, vařili v týž den dva dle řady. [6]) Které dni byla povinnost vařiti, to nebývalo všude stejno. Někde byla ta povinnost každodenní, jinde vyjímány dva postní dni v témdni (pátek a sobota). V Stříbře,

---

[1]) Arch. pražs. Záduš. knih. týnsk. lit. K. Fol. 85.
[2]) Arch. pražs. Záduš. knih. mikul. lit. M. r. 1606.
[3]) Arch. morav. zemsk. knih. prostěj. 48. Výpis dra. J. Nováka.
[4]) Ta fundace dána r. 1628 k semináři arcibiskupskému. Lib. rer. memor. v arch. pražs. č. 326. 249.
[5]) Arch. rakovn. Kopiář z r. 1584.
[6]) Stránský-Tonner. Vypsání vší obce král. Česk. Hl. VI. 167. „Z měšťanů každého města dle pořádku po dvou co den strojiti dalo objedy."

podivná věc, sousedé vázáni byli vařiti do školy naopak jen v postě a jindy ne. Čtemeť r. 1551 snesení obce, že „vobědy v půstě sousedé mají k každému dni po pořádku vařívati, a kde toho roku v půstě přestane, tu aby se druhý půst zase začalo." V ten čas žáci nemaji žádných juvamen bráti, z čehož plyne, že v jiný čas žáci z podpor a expensí živili se sami, jak uměli.[1])

Sousedská „mensa ambulatoria" bývala s expensí přímo a těsně souvislá; toť tak: žáci byli povinni za peněžitou expensi, pokud stačila, kupovati syrové potraviny (zvláště maso); nestačila-li expense, musili potravin po domech prositi (v Plzni „aspersio ciborum");[2]) nakoupené i vyprošené věci donášeli do těch domů, kde se ten den škole vařilo; sousedům pak příslušelo doplniti oběd, omastiti a přihotoviti k jídlu. Jen v postní době nekupovali masa, a officiálové v ten čas nechávali expense (postních peněz) sobě.

Že potraviny žáci donášeli k sousedům, za důkaz přivedeme faráře v Prachaticích Jakuba Mirotického, jenž jménem officiálů (r. 1585) žaloval starším obce, že „mnozí sousedé se proti žákovstvu zatvrzují, jim dobrodiní prokazovati zanedbávají, ani to, co přinesou, jim dobře nepřipravují".[3]) A v lounských nařízeních nejednou čte se, aby žákům bylo strojeno, když „ferkule" přinesou.[4]) Ferkule jsou ony potraviny, z nichž se oběd měl strojiti.

Některé potraviny bývaly ve škole skládány do zásoby. Byl to hrách a kroupy. Správci školnímu náleželo rozdělovati ze zásob, kolik kterého dne potřebí k vaření.[5]) K potravinám, jež ze školy k vaření dodávány, přispívali ze žáků samých expendenté; naříkáť r. 1613 kutnohorský správce Melichar Kolidius, že pro mor pobráni jsou domů expendenté, „kteří pomoc na másle, chlebě týdné činívali".[6]) K potravinám přispívaly také úřední konfiskace v krámech a na trzích. Co rychtář sebral, konšelé posílali do škol a do špitálů. Pokud věci pobrány byly pro nedobrou váhu, či že prodávány v neděli, mohl býti takový nenadálý příspěvek k obědu studentskému dobrá věc.[7])

Jak již lidé a jich povahy jsou, jedni, když na ně v řadě padlo, aby škole vařili, činili tak ochotně, jiní však neradi; onino svařili, co se jim přineslo, a přidali nad to rukou štědrou, zvláště

---

[1]) Knih. stříbrská. č. 25. F. 173.

[2]) „Adolescentuli palliati per plateas aspersum cibos eant." Po rynku měli choditi primáné nebo sekundáné. Leges. schol. offic. v Plzni. Opis půjčil dr. J. Novák.

[3]) Arch. zemsk. List. prachatic. 1585.

[4]) Arch. louns. 1. A. 1. A. 4.

[5]) Němec. brodsk. kniha smluv. Nro. 5. A 21. V arch. zemsk.

[6]) Arch. zemsk. Opisy z Hory. 1613.

[7]) V Slaném 1618. Arch. zemsk. Opisy ze Slan. 1618. Co se prodává v neděle a svátky, seběře rychtář pro školy a špitál. Nařízení Vratisl. z Pernštejna, kancléře, r. 1582 v Litomyšli. Bratrsk. Paměti herrnhutské. XIII. Opis č. mus. 233.

když viděli, že to, co přineseno, na tolik žáčků dobře nestačí. Lidé neužilí, mrzutí a lakomí vytáčeli se z povinnosti školního vaření, jak uměli. Odtud ona mnohá napomínání v městských hromadách, aby sousedé vařili, odtud ony hrozby a pokuty těm, kdož by se vzpírali. Kterak horlivě se uměli vymlouvati a povinnosti té se vyhýbati sousedé v Kouřimi, to vysvítá ze žaloby Zikmunda Hiniocha Litoměřického r. 1569. Ten stěžuje si konšelům, že „pominulej outerej nejmíně v třicíti domích žáci nemohli toho pohodlí (aby se jim uvařilo) užiti.“ [1]) Představme si, žáci sběhali třicet domů s prosbou, aby se jim vařilo, a třicetkrát jsou odmítnuti!

Tento případ by mohl odporovati svou hromadností našemu přesvědčení svrchu při hojnosti školských darů vyloženému, že totiž lidé tehdejší byli ze silné víry proniknuti evangelickým milosrdenstvím. Neodporuje. Nevímeť světle, proč v Kouřimi a jinde nápodobně žáci byli s vařením obědů odmítáni, ale to víme, že tu, kde neběží o dobrovolné milosrdenství, k němuž lidé jistě byli nakloněni, nýbrž o povinnost, začasté i nejmalichernější příčiny činívají onu povinnost nemilou. Stačí zajisté, aby se té povinnosti vyhnul jeden zatvrdlý soused, a v tu chvíli jisto, že dvacet jiných i dobrých lidí po řadě vzeprou se a řeknou, když nevaří on, proč máme my.

Některý soused byl opravdu nejen lakota, ale i hrubec. Za takového zapsán na příklad v Lounech r. 1577 Sixt Koubek, jenž žáky, když k němu přišli, aby jim kázal oběd uvařiti, ven vyházel. Dostal se proto do vězení. [2]) V Praze takový byl Němec Ermpach, domácí pán; když k němu kterýs den r. 1590 žáci přišli o oběd, vyhnal je láním a snad i bitím, aniž to div; týž člověk, když přišli ho krejčí upomínat o plat, střelil po nich a na konec dostal se k soudu, že utloukl děvečku. [3]) U takových lidí žáci asi nikdy nebyli rádi viděni.

V Praze, v Hoře a jinde chutě vyhýbali se povinnosti školního vaření ti, kdož drželi domy řečené panské. Urozenci brali si to za privilegium, kteréž bylo proti ostatním sousedům nespravedlnost. V Kutné Hoře i přespolní kněží, kteří tu měli domy koupené, zbraňovali se prokazovati školám nejmenšího dobrodiní, nač roku 1612 velmi touží správce Melichar Kolidius, žádaje pánův, aby ty kněze upomenuli. [4]) V Praze až příliš často byli „hospodářové z panských domů napomínáni, aby jídla vaření a jiných beneficií žákovstvu z povinnosti vykonávati nezanedbávali“. [5]) Kolik platnosti taková napomínání nesla, nevíme.

Spíše napomínání pomáhala při městských sousedech, jimž bylo lze hroziti tresty. Obec litoměřická, sešedši se všecka roku 1550,

---

[1]) Arch. mus. Listin. kouřim. 1569.
[2]) Arch. lounsk. Registr. purkmistr. č. 1. A. 1. str. A. 4.
[3]) Arch. pražs. č. 1055. 4.
[4]) Nováček. Listář. Str. 117.
[5]) Manuál osady sv. Mikul. 211 a j. Arch. pražs.

usnesla se, že sousedé mají po pořádku vařiti, a to bez výmluvy a odkládání, leč pro hodnou příčinu někdo, na ten den nemoha toho učiniti, jiný jistý den by jmenoval; pakli by vařiti nechtěl, propadne pokutu 10 grošů českých. Ale toto snesení, jež v pozdějších létech vykládá se jakožto první nejstarší zřízení obědů v městě, zhusta musilo znova v obci čteno a připamatováno býti. [1])

V Prachaticích brániváli těm, kdož vzpírali se obědům žákovským, vařiti pivo, když na ně várka řadou připadla. [2]) V Pražských městech často, když se osada farní sešla, žákovské obědy pořádkem vařené zaměstknávaly mysli, [3]) a sousedé bez napomínání a hrozeb neodcházeli z hromad. Když v shromáždění farníků týnských r. 1602 správce školní písemně žaloval, že sousedé nechtí obědů vařiti, a prosil za to, aby aspoň v slavnosti výroční v určitých místech se vařilo bezpečně, osada snesla se, aby zůstalo při starém nařízení, aby totiž vařil soused každý po řadě pod pokutou 10 kop míš. [4]) V malých časech potom zase žalování. Ještě v osudném r. 1620 zvolena v osadě týnské dvanáctičlenná kommisse (v ní povědomá jména Jana Sixta z Ottersdorfa, Jiřího Haunšilda, Václava Magrle), aby se všecko „sepsalo a vyhledalo“, proč sousedé spěčují se vařiti. Když pak kommisse jala se vyšetřovati, správce školní oznámil, že časem do týhodne sotva jeden oběd ve škole mívají, a to pro příčinu, „že každý žákovstvu peníze odvozuje“. [5])

Touto příčinou právě řečenou zavadili jsme o jeden z nejoblíbenějších způsobů, jímž se lidé nepohodlného vaření zbavovali bez urážek, bez hrubosti: když totiž na ně řada přišla, aby vařili, dali peníze žáčkům místo vaření, a žáci se tím spokojili — ale ne všickni. Člověk by myslil, že za obdržené peníze žáci v ten den dali se na stravu do obecní nebo jiné kuchyně, jichž bylo v Praze drahně. Ale tomu nebylo tak, jak vidno z žaloby kommisse svrchu dotčené. Ta vyzkoumala, když žáci dostanou místo vaření peníze, žákovstvo starší zpropijí je, a „malí hladem mříti musejí“, a proto nařídila, aby žákům podle řádu se vařilo. Nalezli jsme již dávno před tím v usnesení všech tří měst Pražských r. 1600, aby měšťanstvo po pořádku beze všeho rozpakování vařili pod pokutou 10 kop míšeň., a žádný aby místo vaření žákům peněz nedávali, „což nemůže než s ublížením chudších žáků býti“. Při prvním čtení tomu ublížení jsme nerozuměli. Ale primas Václav Krocín z Drahobýle povolav k sobě r. 1600 rektora universitního Jana Bystřického z Bochova i jeho radu, vyložil pánům slovy nevybranými kromě všelijakých

[1]) Rukop. litoměř. v mus. 3. E. 3. Fol. 6. 41. 44. r. 1578, 1579. „Napomenutí, aby žákům po pořádku, jakž od starodávna leta 1550 svoleno, vařili“.
[2]) Sláma. Obraz minul. Prachat. 107.
[3]) Kn. záduší P. Marie na Louži 1616. Arch. pražs. Manuál mikulášský. Fol. 247 a j.
[4]) Kn. záduší týnsk. lit. K 85. Arch. pražs.
[5]) Arch. pražs. zádušn. knih. týnsk. lit. K 154.

jiných chyb školských i tu, že při prošení obědů neřád se děje veliký: žáci od bohatých peníze berou, a dajíce díl bakaláři, o ostatek sami se rozdělí a požerou, chudí žáčkové pak hladem mrou. K tomu odvětil jeden z pánů rad universitních, mistr Marek Bydžovský z Florentina, že o tom se docela ničehož neví, aniž kdy o tom bylo stěžováno, nýbrž dosti skromné obědy se dělají, a chudé žákovstvo dosti se hladem namře, a přec v kostele i ve škole své povinnosti koná. Mistr Bydžovský velmi obratně svedl vinu namírání žákovského na neštědrost sousedů. [1])

V Litoměřicích připomíná se obyčej, místo oběda „na penězích dávati, což slušného", již r. 1578, ale tenkrát ještě obec nechává sobě na vůli vařiti nebo platiti. [2])

Lze věřiti, že škola i konšelé za všecky časy mívali stran vaření obědů soužení a nesnázky, poněvadž sousedé z usnesení svého vždy zase vykračovali stranou. Jen jednou omluvili jsme s pohnutím smutným neochotu sousedů k žákům. Svrchupsaná kommisse r. 1620 nařídila v týnské osadě, aby se vařilo týdně pět obědů po sousedech (v sobotu a v pátek nic), k zaprošování těch obědů aby zvoleny byly dvě osoby pro jistotu; ty osoby zaprosíce, aby učiteli oznámily, že tento a tento má oběd strojiti; dvě kopy trest na neochotu. A sotva několik měsíců potom r. 1621 — bylo po bitvě bělohorské — jako by v starých klidných časech bylo — stojí psáno, [3]) že málo žáků v Týnské škole, žákovstvo v škole zdržovati se nechce, protože se mu obědy nevaří. Těžko chápali nové, zlé, hrozné poměry.

Plzeňští konšelé snažili se povinnost vaření obědů do školy sníti s beder sousedů tím, že za nějakou náhradu uložili tu práci svojí obecné kuchyni. R. 1558 nacházíme tak. Ale toho praveného roku byl asi konec. Kuchař povolán na radní dům, a tu jemu přimlouváno, že špatně žákům vaří, někteří znemocněli a otekli, neboť našli v jídle pavouka. [4])

Rozmanitější pokusy po té stránce Kutnohořané podnikli v týchž časech co Plzeňští. R. 1557 šepmistři důkladně uvažovali o lepším způsobě stravování mládeže. Měli na to kommissi s děkanem a bakalářem. Z nejasného zápisu o tom vysvítá, že již po nějakou dobu žákům bylo vařeno v hospodě, nebo snad při nejistotě vaření sousedského chodili do hospody expense svojí utrácet. V kommissí navrhováno, aby kuchařky farářské vzaly na sebe vaření mládeži školní, začež že by se mohlo kuchařce jedné i druhé fary nad mzdu přidávati po 15 groších; prý jim tím nepřibude mnoho práce, a při tom budou moci užiti mendíčků, aby donášeli dříví a jináč posluhovali; na druhou stranu žáci získají; budou moci spíše ve školách pobývati, a „čemu se učí, to sobě resumovati, ale nyní examen

[1]) Arch. Památ. 1874. 801.
[2]) Rukop. litom. v mus. Česk. 3. E. 3. 41.
[3]) Arch. pražs. Záduš. knih. týnsk. lit. K. 155.
[4]) Arch. plzeň. Protokol. konšel. č. 19. 183.

v krčmách drží a jakž ze školy který vyjde, tak hned žákem není než zemanem“.

Ale náprava tenkrát nestala se. Vyskytujeť se myšlenka o farním vaření pro žákovstvo r. 1559 zase. Obecní horlili pro to, tvrdíce, že farářové dostávají dříví a soli od obce dost, tedy že jim neubude, budou-li jich kuchařky vařiti též ke školám; špitálmajstři budou prý moci chléb, něco krup, hrachu a jiného vaření ku pomoci přidávati tím ochotněji, že „ze školy lidé a muži, kteří potomně obec a církev boží spravovati i Jeho Milosti císařské hoditi se budou moci, vycházejí, ale ze špitála k ničemuž než k hrobu lidé vycházejí“. Při tom tehda opět rady brány o zvýšení a zajištění expense; konečně oznámeno bakalářům obou škol, poněvadž stěžují sobě, kterak lidé vařiti zbraňují, že s panem děkanem a farářem bude smluveno, aby na obou farách se vařilo. [1])

Smluveno tedy a vařeno na farách. Ale bůhpomozi, jak. Hned z roku následujícího jest zpráva, kterak byly kuchařky farské „špalkem“ potrestány, že vzavše závazek na se, špatně ho plnily. Běhali tedy mendíčkové zase po sousedech o vaření. Ale také ne dlouho. Žalovali kněží a učitelé, že mendici dosti se naběhají, nežli sousedé ta vaření k sobě přijmou, čímž se čas i učení mrhá; i protož konšelé ustanovili, aby ve dvou kuchyních veřejných ke každé farské škole zvlášť vařilo se, a za to nájemcům kuchyněk půl činže se ulevilo.

Na té způsobě zůstalo školní vaření do r. 1576. Ten rok vyrazily žaloby tuhé. I vyšetřovali páni a uvažovali zase. Vyšetřili, že se v kuchyních k vaření školnímu nic nepřidává a také nic nemastí; kolik si žáci masa přinesou, to se uvaří a nic víc. Bylo to od konšelů bohaté obce neuvěřitelné skrblictví, čekali-li, že nájemce obecní kuchyňky za slevu činže dá k vaření školnímu víc než práci svou. Také vyšetřili páni z rady, že i toho masa přineseného bylo vždy tak na mále, že sotva kousku jediného (s těží dvou) žáku se dostávalo; i protož páni Horníci nuceni byli po všech těch pokusech vrátiti se k starému způsobu, aby totiž vařilo se v domích a po pořádku, „zvláště u sousedů vznešených“; při tom aby sousedé, na nichž řada, vedle libosti a možnosti kus masa nebo vaření nějaké přidávali, a oběd omastili; slovem, aby i na Horách bylo stran obědů takové opatření, jako v Praze a jinde v Čechách jest, a mládež aby v školách horských držeti se mohla, a bakaláři aby tak nenaříkali a těch škol se nestrašili. [2])

R. 1593 již zase vaří se oběma školám na jednom místě společně; platíť Horníci toho roku řezníku Adamovi Hněvusickému od vaření jídla za půl léta čtyři kopy. [3]) Ani v pozdější době nářky

---

[1]) Arch. horský. Lib. memorab. 1559. E. 16 Výpis prof. Hejnicův.

[2]) Všecko jednání sestaveno z archivních výpisů Šimkových, již uveřejněných v Arch. Pam. XVI. „Kutnohorské příčinky“ atd.

[3]) Arch. kutnoh. Stará registr. na příjem auroku. Výpis Lemingrův.

na stravu žákovskou neustávají. R. 1613 mistr Melichar Kolidius důtklivé prosí za lepší opatření stravy; zvláště chce, aby příkladem měšťanů místo obědů postních také kněžstvo, domy v Hoře držící, obilí skládalo nebo dávalo peníze na chléb. [1])

Kterakou práci škola mívala tu, kde sousedé po řadě vařívali, o tom již svrchu zmínka při úlohách mendickéko patera. Tomu bylo choditi po sousedech a zaprošovati oběd; rozumí se, že tu funkci paterové svalovali na mendiky. Čtoucí pomní, jakou to deputací k měšťanstvu Kodicill ve svém řádě nařizoval. Litoměřičtí r. 1575, bezpochyby pro nepřívětivost některých sousedů k studentům, nařídili, aby obědů chodil zaprošovat pater se služebníkem kancelářským, jemuž za to z láštní plat přikázán. [2]) Když se ten neb onen měšťan vzepřel vařiti dáti, pater byl povinen správci školnímu věc oznámiti, a ten pak hledal odpomoci u konšelův. Tak to také řád Kodicillův nařizuje.

Když uvařeno, šli žáci pro jídlo do domu, kde uvařeno; nesli s sebou své školní okříny, mísy, hrnce, aby nabrali, co schystáno. Učinivše děkování, žáci odcházeli s obědem do školy, kdež zatím jiní žáci prostřeli talíře a rozdělili chleba, vše za dozoru nebo vedení některého nižšího officiála, jenž, nemaje nic lepšího, sám se zúčastnil žákovského oběda.

Na chléb peníze žáci sbírávali buď po domech nebo městské rady dávaly týdně určitý počet chlebů. Ten určitý počet měl v sobě touž chybu jako každá expense odměřená: měl stačiti, ať bylo na podělenou žáků kolik libo. Proto také roku 1613 správce kutnohorský Kolidius, žádaje roku 1613 k přední škole po deseti chlebích denně a k škole druhé barborské, po šesti chlebích, podotkl jako s výčitkou, že jiná města královská některá ne jistou nějakou váhu chleba dávají, ale co by jich žákovstvu při obědě a večeři stačiti mohlo. [3])

O pivě při obědě žákovském řídko kdy zmínka, leč o slavnostech nebo při sousedských várkách. Kdo chtěl pivo, koupiti musil. Týž svrchupsaný věru pečlivý o žáky Kolidius v Kutné Hoře píše r. 1612 městské radě, aby páni povážili, že mnozí chudší žáci téměř den po dni píti musejí vodu, ba ani té se mnohdykráte nedostává; prosí, aby nějaká nádobka řídkého piva každého týdne byla nalévána do škol. [4]) Když mu na to ani neodpověděli, po šesti měsících žádal v nové za dosti skrovnou nádobku piva z pivovaru v Lorci. Neví se, dostal-li. [5])

---

[1]) Arch. kutnoh. Opisy v zemsk. Nováček Listář. 139.

[2]) Arch. mus 3. E. 3. Rukop litoměřic. fol. 6.

[3]) Opisy z arch. kutnoh. v arch. zemsk. 1613 Již před tím r. 1610 prosil o přídavek chleba, „aby se mládež nerozprchla“. Tamž. Listář Nováčkův o škol kutnoh. 109.

[4]) Tamž. 1612. Též Nováčkův Listář 117.

[5]) Listář Nováčkův. 122.

Po obědě šlo o umytí nádobí. Někde to konali mendici, jinde žena k tomu nařízená, obyčejně hrobnice. U sv. Mikuláše r. 1595 nemyl nádobí nikdo, což svědčí o divném pořádku a zdravotnictví školním; než by mistr žáky přinutil, aby pomývali sami, raději píše do osady žalobu, že „není, kdoby žákovstvu mísy myl, odkud téměř na zdraví svém hynouti musejí.“ Tehda v osadě sneseno, aby čeládka pana Příhody (zajisté blízkého souseda) myla a za to že dostane ročně 20 grošů českých. [1])

Lepší zřízení stran expense a obědů vaření nařizoval biskup olomoucký své škole kathedrálné. Určil, aby bylo v ní dvanáct chudých žáků, ti aby nežebrali po mendicku, ale aby měli týdenní expense 42 grošů na maso (krom v postě) na pivo a chléb; tedy 6 grošů na den; kdo je hlídá, ať má z toho také svou porci; jiný ať vydává počet; v špitále budou povinni žákům, co se nakoupí z expense, vařiti, ale kuchař ať má také porci z toho a nad to 2 zl. ročně; na sůl ať je 3 zl. a na dříví tolikéž. [2]) Byli tedy chudí žáci školy kathedrálné v Olomouci (ač-li vstoupila dle úmyslů biskupových v život) proto na lepší míře než žáci partikulárních škol městských, že, byvše pojati v jakýs konvikt obmezeným počtem, věděli, co na každého přijde, a také každý svou porci že obdržel. Také bezpochyby dobře se mívali žáci, kde jim podávána hotová praebenda na zámku, jako o tom víme z Hradce Jindřichova. Jídali sic s čeledí, ale jídali s míru, což sníst mohli; také panský rozkaz byl, aby se vařilo mastné i slané vhod a úpravně. [3])

Při jiných školách, čím víc žáků chudých, tím méně na každého připadlo jídla. Z té příčiny vyvinul se na školách zoufalý zvyk, že žáci při málu masa losovali o porcí. [4]) Padl-li los nešťastně, neobdržel žáček masa ani za nehet. Za takových poměrů věříme, že i v bohaté Hoře žáci hladem namírali. Málo žákům platno, že je o svátcích výročních konšelé dařili obědem, jenž na příklad r. 1608 v den Narození Páně v hospodě u Křížků v Praze pro nemnoho žáků stál 50 grošů. [5]) Za 50 stříbrných grošů bylo lze pořiditi k snědku něco hojného — a po svátcích byl hlad.

Došli jsme k jinému, menšímu zdroji žákovských příjmů, ke koledě a k rekordacím, kteréž od koled se vlastně neliší; dí Jakub Strabo r. 1573 v řádě školy žatecké, že prvější doba všecko žebrání po domech zvala „colendas“, koledami.

Jako byly učitelům koledy officiálské, tak přispívaly žactvu koledy žákovské. Byl to zvyk prastarý (doklady ze VII. věku) [6])

---

[1]) Arch. pražs Manuál osadn. sv. Mikul. Fol. 262.

[2]) Dr. Novák ve Věstníku Král. Spol. nauk; r. 1898. XV.

[3]) Tischer. Kopiál star. písem. památ. Jindř. Hrad. str. 149. Rukop. soukrom.

[4]) Mus. zems. Biblioth. 49. E. 33. Schola Zatecensis.

[5]) Arch. pražs. kn. záduší P. Marie na Louži.

[6]) Zíbrt. Česk. Lid. II. 365.

a všeevropský; byl to slavnostnější způsob žebrání; slavnostnější tím, že se připojoval k slavnostem ročním, zvlášť k době narození Páně, a pak tím, že koledy žákovské měly své obřady či aspoň svůj zpěv.

Hlavní koledování žákovské dělo se od Vánoc do Tří králů. Ale k tomu období vánočnímu jest připojiti koledu o sv. Mikuláši V masopustě, o sv. Martině se koledovalo, žákovská slavnost sv. Řehoře a sv. Blažeje není také jádrem a úmyslem nic jiného než koledování.

Když žáci vykonali koledy pro učitele, koledovali na sebe; kde spojena koleda žákovská s učitelskou (a to bývalo asi nejčastěji), tu pak vždy nastávalo dělení o výtěžek.

Žáci chodívali na koledu buď všickni z jedné farní školy pospolu nebo po částech. Na příklad r. 1410 v Hoře ustanoveno, že žáci školy svatobarborské smějí choditi koledovat po domech horníků se zpěvem buď v jednom shluku nebo ve dvou.[1]) A ještě po stu létech pozorujeme, že leckde platí se větším studentům za koledu zvlášť a menším, kteří přicházeli po nich, také zvlášť. Chodívali nejprv do radního domu, na faru, k rychtáři, pak po domech měšťanských. Kde byli jiní úřadové než městský, chodívali žáci i tam (v Hoře na příklad do mince královské).

Řekneme-li, že nebylo koledy bez zpěvu, tím není ještě vystižen hlavní obřad kolední, vždyť i obyčejné žebrání studentské (mendikace) se děla se zpěvem. Nejprv v těch zpěvech koledních musila býti opěvána slavnostní případnost, a pak pro obveselení obce přidávány zpěvy jiné všelikteraké, zhusta satirické a v době prudkého různověrstva českého i zpěvy tendenční a hodně štiplavé. Zvlášť mendici, a z nich nejspíš kalefaktor, mívali úlohu baviti obec, byť od zbožné kantace začínali. Z té příčiny se obláčeli do larev a maškar. Měla-li koleda rozvinouti se v znamenitější průvod a divadlo, oblékali se ovšem také jiní žáci, a v starší době i učitelé.

Koledni i rozpustilé maškarství jest starodávný zvyk u nás i jinde. U nás žaloba r. 1255, že žáci o Vánocích v klášteře břevnovském dělají ludibria a ruší pokoj bratří řeholných.[2]) Stejně tak stojí v papežově breve r. 1230, že žáci polští o Narození Páně zpívají, hrají, opíjejí se a tím ruší klid bratří v klášteřích.[3]) Také svíce, pochodně, bývaly slavnostním přívěskem při koledách, protáhla-li se která do tmy.

Pohlédněme k některým koledám zevrubněji.

O Vánočních koledách žákovských praví roku 1600 učitelé pražští,[4]) že od předků dobrým a pobožným nařízeno oumyslem od mnoha množství let, aby při památce narození Pána Krista žá-

---

[1]) Z listin klášt. sedleck. v arch. orlickém. 45.
[2]) Emler Regest. II. 54.
[3]) Rozpravy Akad. umiejetnošci ser. II. tom. IV. 9. 1893.
[4]) Ve svém podání k universitě. Oekon. 18. 90. v arch. zemsk.

kovstvo, zpěvem svým na slavnost tu pamatujíc, obyvatele všech tří měst Pražských navštěvovalo a od nich jakých takých dobrodiní z lásky křesťanské docházelo; a v pravdě takový pobožný obyčej od předků vždycky velice byl vážen; tak jsou sobě v ničem jiném víc nezakládali jako v tom, aby, doma zůstávajíce a k sobě žákovstvo očekávajíce, o narození Syna božího zpěvy s veselou myslí prozpěvovati slyšeli.

Při koledách vánočních zvláštní obřad byl, že některé školy žáci o Štědrý den chodívali „s kališem"; kad dlo totiž pálíce kříže a slova psávali na dvéře. Kde na škole byl správcem protestant rázu kalvinského a horlivý, tomuto způsobu koledy překážel.[1]) Jiná ceremonie vánoční byla ta, že žáci chodili po koledě „s děťátkem". To děťátko byl patrně symbol a repraesentant dětí Herodesem povražděných. Dle zprávy z r. 1583 v Jindřichově Hradci chodívali s děťátkem.[2])

V starší době žáci volívali k vánočnímu času všude po Evropě „biskupa mlaďátck" (episcopus inocentium nebo puerorum), jejž pak v maškarách provázeli obyčejně v den sv. Štěpána nejprv do kostela, a tu tropili nezbednosti, parodie chrámových obřadů, tance, pitky; pak průvodem chodili po městě, biskup žehnal a žáci koledovali. Ty rozpustilosti opakovaly se ještě v jiné dny vánoční, tak v den sv. Jana, o Mlaďátkách a o Třech králích. I náš Hus jako student měl v takové bujnosti účast; vypravujeť, že byl při tom, když učinili žáka potvorného biskupem a posadili ho na oslici, tváří k ocasu.[3])

Taková nezbednost byla plodem doby,[4]) která mystiku šedou a zamlklou ráda střídala s křiklavou a pestrou veselostí. Však veselost přeskakovala moudrou mez tak, že papežové dali se do zakazování.[5]) U nás vážné husitství takové maškarní nebo „potvorné" biskupy z chrámů hnalo ven a pustilo-li po časech přec některý studentský maškar koledni do kostela zase, musil se tu chovati slušně. Biskup mlaďátek tedy přísnější dobou v staré rozpustilé způsobě vzal za své; vznikla forma jiná, poněkud středmější, o níž doleji položíme, ale zvyk oblékati se v maškary k štědrovečerním koledám nepřestal. Víme to ze žaloby poličského děkana Adama Kouřimského, jemuž r. 1586 provedli žáci vánoční koledu opravdu po zbojnicku. Kalfaktor s mendiky totiž na Štědrý den do larev ďábelských se ustrojili, šaty na rub si obrátili a tak po městě

---

[1]) Zákaz psáti na dvéře o Štědrý den v řádě smiřickém, r. 1613 vydaném od Albr. Václ. Smiřického Náchodským, Škvoreckým a Kosteleckým nad Lesy. Sbor. Histor. II. 23.

[2]) Z účtů hradeckých vypsal archivář Tischer. R. 1583.

[3]) Erben. Husi Sebr. Spis. I. 307.

[4]) Je o té biskupské koledě řeč již v městském právě německ. r. 1227.

[5]) Zákaznou bulli Řehořovu vymohli si r. 1407 kanovníci v Brunšviku. Monum. Germ. paedag. I. XXXIII. 10.

běhali, koledujíce nebo holdujíce po domech, ba i, k čemu přišli, kradouce a prodavačkám na trhu mocí berouce. Ta násilná koleda, o které rozhněvaný děkan městské radě praví, že ji sám ďábel zavedl a v pekle začal, nezlobila kněze tou měrou jako to, že se žáci při ní počernili a oblékli za ďábly, že se „v pokolení ďábelské proměnili", „ačkoli (prý) pověreční modláři, papeženci a římští kněží praví, že by to na škodu nic nebylo, poněvadž to od dávných časů se zachovávalo." [1]) Byl poličský děkan nejen strážce mravův a pořádku v obci, ale i patrně poněkud přemrštěný pán.

Larvy o Štědrý den pražským žákům zakazoval universitní rektor ještě roku 1618. Tedy až do těch dob jich užívali! [2]) A nepřestali ani potom.

Při koledě o Třech králích žáci chodívali „s hvězdou", ovšem nikoli nebyl zvyk jen český. Děje se tak dosud v Bukovině [3]) a jinde mezi Slovany, dělo se tak v Němcích [4]) i mezi Romány. Koledníci v ten čas také oblékali se za krále a říkali osobám, na nichž záleželo, dialog. Ten způsob se zalíbil i jesuitům; aspoň v oučtech v Hradci Jindřichově z r. 1600 čte se, že „třem králům, když s komedií na hoře (na zámku) byli, koledy dány 3 kopy." [5])

Svatomikulášská koleda, která vánoční čas předcházela, byla z koled hlavní a držela, když středověká rozpustilá slavnosť biskupská přestala, některou její nevinější část vždy na sobě. Už to, že býval volen biskup žákovský, a že koledování veškeré školy samo sebou vybízelo pořádati průvod, jenž ze skrovnosti zvolna zase vyvinul se v šumnou slavnost školskou. Než došlo XV. století ke konci svému, již opět i u nás koleda mikulášská, zvláště v Praze, bývala velmi pestrého vzezření; chlapci z nejbohatších domů v městě byli vybráni od officiálů, jeden aby byl biskupem a ostatní rytíři. Odtud také slula mikulášská koleda „jízdou rytířů". Biskup jel na otevřeném ozdobeném voze, rytíři v pozlacených a postříbřených šatech jeli na koních; všecko vyšňořeno co nejlépe; doma si takového rytíře žáčka vystrojili vždy zajisté tak, aby nebyl v tom ode druhých zahanben. Nebylo-li všeho stroje po ruce, vypůjčili se. Z r. 1577 jest zpráva, že sestra pověděného mistra Šimona Proxena ze Sudetu půjčovala řetěz, ceněný ve stu uherských dukátů, Jiříkovi Vodičkovi, „když na sv. Mikuláše rytířem býval". [6]) Z té nahodilé zprávy jde, že sobě

---

[1]) K. Adámek. Č. Mus. 1882. 87.

[2]) Arch. univ. A. 14. a. 103.

[3]) Obrázek té koledy s hvězdou jest v publikaci Die österr. ung. Monarch. Bukowina VII. 217. Na nevysoké tyči drží chlapec velikou šestirohou hvězdu, všecku polepenu zlatými a malovanými papíry a cetkami. Hvězda i s tyčkou je málo vyšší než koledník.

[4]) Kaemel; Gesch. d. deut. Schulwes. 201. Zprávu, že chodili s hvězdou, víme z Jindř. Hradce z r. 1579. Oučty hradecké. Výpisy u Tischera. Str. 32.

[5]) Ve výpisech Tischerových str. 83.

[6]) Soud o ten řetěz mezi Zikmundem Kropáčem z Krymlova a Danielem ze Sudetu. Arch. pražs. č. 1134. 52.

rytíři vedli i nádherně. Mívali v průvodě panoše své, k průvodu přidávali se jiné všelijaké maškary pěší i na vozech, byli tu andělé, čerti, apoštolové, krejčí, blázni, pohané, Turci, židé, mastičkáři, medvědi a vůbec, co sobě školní i dobový humor vymyslil. Také muziky žáci s sebou brali, trubače a pištce. V starší době officiálové zúčastnili se jízdy mikulášské.

Podstatný účel té jízdy byl, dovézti jednoho rytíře po druhém domů k rodičům, kteří musili synkovo vyznamenání rytířské koledou štědrou zaplatiti. Ale než dostali se rytíři k svým rodičům, postál si biskup na prostranství příhodném, kde se vidělo strůjcům, dával žehnání a mendici s kalfaktorem zpívali zbožné písně a po nich i všelijaké švandy; jiní žáčkové zatím sbírali po domech. Mikulášští rytířští koledníci s biskupem navštěvovali také chrám, ale ne aby tu tropili, jako v středověku bývalo, parodie, nýbrž byli přítomni vážné bohoslužbě.[1]) Konec slavnosti býval mikulášský nebo biskupský oběd na útraty některého do rodince nebo na groš obecní. To je onen hojný veliký biskupský oběd, jejž Lounští r. 1578 zrušili, aby místo něho přidali expensi školní.

Rozvinula-li se koleda mikulášská také v městech venkovských v jízdu rytířů šumnou, nevíme, ale že strojívali i na venkově žáci biskupa, o tom by mohl svědčiti biskupský oběd lounský, právě připomenutý, a pak nahodilá, ale určitá zpráva z Mělníka. Odtud totiž r. 1607 žaluje soused Kašpar Uzlar na učitele Jana Voborského Misena (Stříbrského), že dovolil jistému Danieli Voborskému larvou hroznou ustrojiti se v „potvorného starého biskupa“, který v den sv. Mikuláše dítě jeho tak ustrašil, až z toho snad umře.[2])

Sotva odbyty koledy vánoční, m a s o p u s t nastal, a žáci proběhali večery i noci s masopustními kantátami, zpívajíce a hudouce „muteta“ veselým společnostem. Z toho byl drobný výdělek a valné pití. V tu dobu však leckde ustrojili si žáci s učiteli maškarní průvod, kassatum, jenž jiného cíle neměl, než pobaviti obec a pokoledovati při tom na prospěch školy a jejích obyvatel. Tedy masopustní rekordace nebo, řekněme v širším smysle, zase koleda. Takž na příklad r. 1579 v Hradci Jindřichově zapsáno, že v pondělí masopustní žáci zpívali panu Petru z Rožmberka.[3]) Z Prahy je zpráva nahodilá, že r. 1613 žákovstvo od sv. Jindřicha chodilo o masopustě pospolu s řemeslníky kassatum dům od domu, kde dali pivo, a při tom že byli mládenci i do ženských šatů ustrojeni.[4]) Připomíná se v Praze r. 1569 i to, že v masopustě

---

[1]) Dle Šebest. Franka (Weltbuch) v Němcích ve Frankách žáci se svým biskupem bývali přítomni mši, po níž pak průvodem se dávali po městě s koledou. Viz o těch věcech Scheible; Die gute alte Zeit. 572.
[2]) Arch. zemsk. Oekonom. č. 18. 421.
[3]) Označty z archiv. vypsal Tischer. V knížce jeho na str. 32.
[4]) Arch. zemsk. Acta rectorat. 172.

strojen byl žákům „biskupský oběd“ [1]) v hospodě; žáci se najedli a odešli, ostatní hosté zůstali na dobré vůli. [2])

Koleda sv. Řehoře konána okolo 12. března. Původní účel její byl přilákati do školy nové žáčky. I když pak proběhem doby žáci do škol vcházeli v jiné lhůty nežli v řehořskou, koleda zůstala, a účel její prvotný nesetřen nikde a nikdy docela. Zapsánoť u nás ještě r. 1600, že v universí 13. března nebudou konány disputací, poněvadž scholastikové budou navštěvovati měšťany (in die Gregorii), aby chlapce oddali školám. [3]) Koleda o sv. Řehoři nemohla se v XVI. století, v století humanistův, ani jináč díti než šumným průvodem. Hoši se všelijak převlékali. Dle zprávy trutnovské z r. 1577 vzali na se košile přes kabáty, košile spjali pásy lesklými a peřestnými; hoši kráčeli v rukou majíce prapory z papíru malovaného; na čelo průvodu postaveni zrostlí studenti allegoricky odění za sedm svobodných umění; někteří z žáků jeli na koních vyšňořených. Biskup sv. Řehoř v maškaře býval s sebou ovšem vždycky. Zpívajíce veršíky, koledníci táhli po městě. [4]) Tu a tam se zastavovali, a vyslaní z průvodu hledali po domech chlapce ke škole schopné, vyzývali je, aby se dali do školy jejich rodičů, a veršovaným přáním prosili za dárek.

Časem i tato koleda všelijak se rozvinovala. Maškaři se měnili, pestřili, množili. Žákům vůbec ten den kolední dána všecka volnost, užívali jí vesele i rozpustile. Vpadali do domů, chlapce, jež chtěli škole získat, honívali po domě, někdy je lákali ovocem a pečivem, jež rodiče podstrčili, ale nedařilo-li se sladkým lákáním, tloukli je a tahali s sebou jako zajatce, a zmítali-li s sebou zajatci, byly z toho i rvačky.

Chození s Řehořem je starý zvyk, obecný po vší Evropě západní až do Polska (gregorjanki); [5]) marno jest odvozovati ho až z římských dob a slavností Minerviných, a zhola nejisto, že by vznikl byl na paměť papeže Řehoře († 604), ačkoli Řehoře svatého koledující žáci vyzývali jakožto svého patrona. Do Čech, tak zdá se, řehořská koleda dostala se dosti pozdě. V Čechách nejstarší zpráva o Řehoři jest z Jáchymova. Mathesius připomíná ve své Bergpostille, že roku 1557 o Řehoři žáci do školy vedeni byli ponejprv. [6]) Toto „ponejprv“ vztahuje se jen na školu a město Jáchy-

---

[1]) „Biskupský“ zde zajisté značí tolik jako hojný, slavnostní oběd žákovský, neboť o masopustě sotva se žáci odívali v šaty biskupské jako bylo o sv. Mikuláši.

[2]) Arch. pražs. č. 1056. 95.

[3]) Arch. zemsk. Oekonom. 15. 13 martii.

[4]) Hüttel. Chronik v. Trauten. 223.

[5]) Muczkowski. Meszkania uczniów Krakow. 81. Kaemel. Gesch d. Schulwesens. 202. 203. Monum. Germ. paedag. I. LXII—LXIII. O gregorjankách psal Karlowicz v Org. tow. lud. Viz Zíbrtův Č. Lid. VI. 12, kde se uvádí příslušná literatura výklady 13.

[6]) Slavnost Quinquatria. Loesche. Mathesius. I. 319.

movské a nikterak netýká se veškeré české země,[1]) takového přehledu po celých Čechách jáchymovský kronikář nemohl za onoho času míti. V témž smysle, že zavádí při své škole něco z brusu nového (ale co jinde již novým dávno nebylo), napsal roku 1577 učitel Rosa v Trutnově o prvním tamějším Řehoři. Napsal, že zavádí „neue art“.

Ale nepřeme, že řehořskou koledu měli v německých městech našeho království dřív než v českých. V kancionálu Jana Musophila Soběslavského z roku 1585 vyskytuje se první známá česká koleda řehořská, jejíž nadpis („Na sv. Řehoře, když chodí pro nové žáčky“) zdá se ukazovati na zvyk už obecný. Zpěv jest prostý, nepoetný a proti řehořskému říkání století následujících velmi krátký. Zní: „Král Šalamoun moudrý praví, že k moudrosti nepřichází žádný, jediné z mladosti kdož zvykli bázni boží, nejpřednější ctnosti. Za prvního věku věrní rodičové dávali pod správu dítky neb syny své, aby je dobrým mravům vedouce učili. Protož my již nyní dům váš navštěvujem, žádaje za žáčka, vašeho synáčka, pokud nevyroste, ať bázni přivykne, učíce se ctnému učení školnímu, skrze něž by přišel k poznání pravému Pána Boha věčného, Otce nebeského, aby v světě lidem mohl se hoditi, Vám k potěšení býti, prospěch šťastný míti a potom se do nebe s Vámi dostal Amen.“ [2])

Řehoř na českých školách během XVII. věku stoupal v oblibě; přibrány časem i nové figury do průvodu; na příklad po vojně třicetileté objevují se v průvodě vojáci, a všecko vedeno nějak po vojensku. Koledníkům dostává se jména řehořského vojska. Také děvčata, družičky přibrány. Z mladších těch dob zachovaly se obšírné a pestré zpěvy žákovské pochozu Řehořova. [3]) Řehořská koleda, kterou konali místo v březnu naposled někde až i v červnu, zašla teprv nedávnou (1875) úpravou učitelských platů.

Té koledě podobna byla rekordace o sv. Blažeji. V době Hromnic a sv. Blažeje v XIV. a v XV. věku žáci chodívali spolkem zpívat. [4]) Ta koleda udržela se spíše na Moravě a na Slovensku. O sv. Martině (11. listopad) bývala koleda, při níž žáci zpívajíce chtívali husu. K této koledě píseň povědoma z XV. století. [5])

Bez průvodu a koledy po domech neodbyla se ani školská jarní a letní slavnost výletní, ať již jim říkali montací, nebo jakkoliv jináč. V průvodě bývali zase přestrojeni žáci; dva obyčejně za krále a královnu, jiní byli komonstvo, blázni a jiná všeliká druž.

---

[1]) Jak myslí Wolkan. Gesch. d. Liter. 75.

[2]) Vytišt. v Zíbrtově Č. Lidu VI. 14.

[3]) Některé v Poslu z Budč. XX. 234. Krolmus v Staroč pověst. Novější dobou pozor tomu školskému zvyku věnuje Zíbrtův Český Lid v roč. V. a v VI. Jsou tu popisy novodobých Řehořů od Tejčky (V. 167), Smoly (263), Lega (452), Kořána a Kozáka (454).

[4]) Usuzuje o ní Zíbrt z cisiojanu starodávného: „Již Hrom, Blažej Hat, šli spolkem do školy zpívat.“ Č. Lid. VI. 86. Blažeje 3. února.

[5]) U Feifalíka. Altčech. Laiche. 722. Tomek. Děj. univ. 80. „Svatého Martina všeliká dědina dnes štědrost vzpomíná.“

Šlo se v les, lámány ratolesti a neseny do města. Konec slavnosti bylo pití a tanec. Naproti tomu velmi prostičká koleda byla, když žáci po žních vycházeli do vesnic žebrat chleba a vaření. Té koledě říkali villatum. V Králové Dvoře dle zřízení r. 1500 [1]) směli žáci do vsí choditi několikrát v rok, při sv. Martině a Lukáši mohl učitel poslati i domicelly, kdežto jindy jich musil ušetřovati koledou tou, která byla asi z nejobtížnějších.

Kolik žáci mívali z koled peněžitého užitku? Příspěvků v jídle a pití nelze ovšem nikterak postihnouti — a těch bývalo víc než peněz. Ale ani o peněžité koledě, pokud ji dávali sousedé, nevíme nic určitého, máme jen některé zprávy o tom, kolik konšelé na radním domě (a tu a tam) kolik vrchnost urozená dala. Mnoho ne.

V Lounech r. 1461 psána „colenda" žákům 8 grošů; r. 1470 „episcopis colendae" o sv. Mikuláši 10 grošů. [2]) V oučtech lounských z počátku XVI. věku dáváno koledy „biskupóm" po 12 groších. [3]) To byli Lounští štědřejší nežli královská mince v Kutné Hoře, z níž žáci obou horských škol roku 1472 koledy dostali dohromady jen 4 groše, ba roku 1474 jen 2 groše. [4]) V Berouně dal úřad městský r. 1517 kumpánům koledy 4 groše, mendikům 18 denárů. [5]) V Stříbře dostávali žáci v týž čas 10 grošů. [6]) A právě sto let potom roku 1617 čteme o žácích chrudimských, že obdrželi koledy od obce všeho všudy 18 grošů s tím nařízením, aby sousedů neobtěžovali. [7])

Na odpor všem těm číslům dovídáme se z nařízení konšelů, v Německém Brodě r. 1584 učiněného, že žákovstvu při vánocích má koledy z rathouzu vyplňováno býti půlčtvrté kopy míšeňské. Tato značná summa svádí k soudu, že v Brodě žáci nesměli po domech lidí obtěžovati. [8])

Posledním slovem přivedeni jsme k líčení toho, kterak koledy obtěžovaly. Nevytýkáme s důrazem, že lakomému člověku je každá sbírka obtěžováním, ale ani měšťanům srdečným a laskavým nemohlo bez obtíže býti, že v době vánoční od sv. Mikuláše po Tři krále bylo těch koled několik za sebou. Asi mrzuto bývalo také to, že přicházeli koledovat žáci i ze škol přespolních a, byly-li v obci školy dvě, nebo v Praze škol hromada, žáci všech škol sběhali o koledě všecky sousedy bez rozdílu osady a města. Tak na příklad psáno v oučtech města Rokycan, že žáci hořovští r. 1603 dostali

---

[1]) Rukop. kn. pamět. z Dvora v mus. česk. fol. 32.

[2]) Arch. louns. I. E. 9. Výpis Merzův.

[3]) Tamž. I. E. 11.

[4]) Z mincov. register v arch. Vocela vypsal Šimek.

[5]) Arch. beroun. Nejstarš knih. počtů.

[6]) Arch. plzeň. č. 182. 131. R 1520. R. 1522 zas tak. Fol. 171. R. 1535 psáno v knize č. 184 173. 20 grošů, ale snad míš.

[7]) Jireček. Vys. Mýto. 63.

[8]) Zems. arch. knih. brodská č. 5. A. 21. Výpis Nováčkův.

15 grošů koledy;[1]) v oučtech města Stříbra roku 1589 psáno, že žáci z Dobřan vzali koledy 24 grošů; ba v témž městě r. 1590 a zase roku 1595 žáci až z města Klatov obdrželi koledy po 20 a 30 groších.[2]) Litoměřičtí žáci do Mělníka chodívali koledou.[3])

A jestliže v pražských počtech roku 1429 v den sv. Mikuláše zapsáno, že na radním domě vyplaceno po dvou groších koledy „episcopo" od sv. Mikoláše, Michala, de Laeta curia (z Týna), a po groši biskupovi od sv. Havla, Jiljího a Haštala:[4]) jest patrno, že žáci a biskupové ze šesti osad sběhali nejen osadu svou, ale i všecky ostatní.

Chodili-li tedy žáci po všech okrscích i cizích, žáci města jednoho jestli se rozbíhali s koledou po vůkolních vsích a do vzdálených měst, byly takové koledy zajisté obtěžováni obecenstva, nehledě ani k tomu, že škola z takových dlouhých toulek měla škodu u vyučování a v mravech. Také přivádělo koledni toulání po cizích okrscích zhusta hádky a žárlivosti mezi učiteli; přáltě přec každý ve svém okrese žákům svým spíš než cizím. Již z r. 1457 jest povědom spor slovutného Oldřicha Kříže z Telče, učitele na Vyšehradě (později augustiniána), s bakalářem Michalem od sv. Štěpána Velikého, jenž chtěl bránit mendikům vyšehradským koledovat v Podskalí.[5])

Kdož by se podivoval, že ze žárlivých příčin docházelo mezi žáky, na cizí půdu vycházejícími, a mezi domácími k rvačkám. Z r. 1568 jest zpráva, že se pacholata na koledě v Praze nožem pobodala.[6]) Vždyť tak všude jinde za hranicí naší dělo se,[7]) a věc při mladistvých kohoutech přirozená. Učitelé i konšelé, své školy a žáčků jen poněkud dbalí, nemohli býti beze strachu, když chlapci na koledu se brali. Kolik všelikých ourazů číhalo na zdraví těch dětí! Také rozpustilí a zlí lidé začasté koledu žákům zle stěžovali; připomínáme příkladem pouliční bitvu v Praze z r. 1512. To chodili žáci svatovojtěšští jednoho nedělského dne po koledě se zpěvem tak dlouho, až na ně začal Říhův, z lázně synek, házet kamením; koledníci schápali kamení též; jeden z mendiků honem do školy pro subkantora; ten, jakož zcela správno, strojil se vejíti do lázně se žalobou, ale lazebnický synek sochorem i na „sukkantora" se opřáhl. Subkantor anebo kumpán, podskočiv sochor, porazil nezbedu a přirval mu nemnoho. V tom vylétl otec jeho z lázně a udeřil na učitele tesákem, a byla pouliční nemalá bitva z koledy.[8])

---

[1]) Arch. zem. Oučty rokyc.
[2]) Arch. plzeň č. 193. 29. 109. 199.
[3]) Lippert. Leitmeritz 310.
[4]) Lib. collect. z r. 1427 v arch. pražs. Opis v musej. diplomatáři.
[5]) Mareš. Č. Č. Mus. 1896 529.
[6]) Arch. pražs. č. 1237. 127.
[7]) V Krakově na příklad Muczkowski. Meszkania uczniów Kraków. 79.
[8]) Arch. pražs. č. 1046. 68. 69.

Z Hory přiveden buď příklad z roku 1549. Když žáci chodili před sv. Štěpánem zpívat po městě, pět hrubých výtržníků nejprv hasili jim světla a pak se do nich pustili bitím. [1]) A což tato drsná nezbednost! R. 1584 ubírali se malí discipulové kouřimští vedle obyčeje v pondělí po Nanebevzetí do vesnic koledovat (villatum); na půl cesty shlédnuv je šafář z Třebovle jal se po nich házeti sekerou. Ušli mu. Když se pak vraceli z Třebovle s třemi pecníky chleba a s nějakým vařením, přepadl je zas, nadal jim zvyjebených partyk, honil je a vzal jim pecny a vaření rozsypal. Městská rada vzkázala bakaláři Simeonu Polickému, jenž žáčků svých se zastal, aby měl pozor, až ten šafář ocitne se v městě, aby ho dal zatknouti, jináč prý se k němu nemůž přijíti. [2])

Také to bývalo na všecky strany věc obtížná a povážlivá, že ke koledám maškarským připlétali se pod larvou všelijací lotříkové, aby „na štrych" žákovstva holdovali a, kde se co hodilo, kradli. [3]) Význačný doklad z r. 1570 z Prahy. V sobotu na Tři krále jezdili městem králové v larvách s komonstvem svým pestrým; měli také blázny dvorské i lokaje všecko v larvě a v maškaře. Jezdili na saních. Jakýs flašnýř, plichtě se mezi krále pod nevinnou způsobou, kradl; u Zlatých křížů mnoho se ztratilo. Za to pak vsazen do vězení jeden z lokajů královských, až pak propuklo na flašnýře. [4])

Bývalo tedy všelikterakých obtížností při koledách dosti. I protož chápeme, že městské ouřady snažily se koledy obmezovati, ba zapovídati. Obmezování bylo v tom, že Pražané a ti měšťané, kde byly dvě školy, zakazavali žákům jedné farské osady choditi do osady druhé. Kdy v Praze jali se obmezovati žáky na „dioecese", nevíme. R. 1549 rektor universitní Jan Zahrádka (Hortensius) volá si pražské školní správce do akademie a tu jim důtklivě připomíná, aby drželi se „dobrého starého zvyku" spokojujíce se při všech všudy koledách tím, co obdrží na své dioecesi; jiným aby nepřekáželi. [5])

Ale marné napomínání. Žákovské i učitelské koledy přebíhaly pořád. R. 1598 rozzlobili se Staroměstští na koledy tou měrou, že je chtěli zapověděti dokonce. Však rektor universitní mistr Martin Bacháček prosí za ně hroze, že by ubylo žáků.

Valné jednání o koledě ve všech třech Pražských městech bylo v následujících dvou létech. R. 1600 primas Václav Krocín z Drahobýle dne 25. listopadu povolal do rady městské universitního rek-

---

[1]) Z výpisů archiv. Šimkových. V Krakově r. 1682 byla z takového bití, jehož dopustili se židé na chlapcích zpívajících, krvavá veliká bouř protižidovská. Muczkowski. Meszkania uczniów Kraków. 81.

[2]) Žaloba cís. rychtáři v arch. mus. Kouřim. 1584 v Schulzově listáři (Č. Č. Mus. 1899 V. č. 32).

[3]) Příklad ještě z r. 1605. Arch. zemsk. Oekonom. č. 18. 308.

[4]) Arch. pražs. č. 1050. 90.

[5]) Arch. univ. A. 17. III. 163.

tora Jana Bystřického a mistry Bacháčka s Bydžovským, aby mimo jiné všeliké stížnosti do pražských škol vyslechli i usnesení purkmistrův a konšelů tří měst stran koledy. Uzavřeno prý, aby každé žákovstvo při své domácí osadě a faře zůstávalo, a tu toliko při domácích kostelích dobrodiní koledního vyhledávalo, do jiných far se nevydávalo a nevskakovalo, lidí při cizích farách neobtěžovalo; však aby při domácích farách žákovstvu hojnější užitek mohl vycházeti, že nařídí se osadním, když při svátcích žákovstvo jejich domácí mezi ně bude vcházeti, aby před ním domů neuzavírali, ale tím hojnější koledu dávali, poněvadž od jiných far žáci mezi ně vcházeti nebudou; pakli by kdo proti žákům prokázal neměšťanskou zatvrdilost, že v potřebách svých také neužije dobrodiní kostelních od žákovstva ani od kněží. Farářové budou požádáni, aby to po kázaní o Vánocích lidem v známost uvedli, a mistři prý nechť to oznámí všem školním správcům.

Mistrové z akademie stran koled dali odpověď, že by rádi, aby zůstalo při starém zvyku, jest to prý těžká a neobyčejná věc, když se taková koleda zapovídá; ruší se tím to, co dobré paměti předkové zdravým úmyslem nařídili; ta zápověď jest na veliké zkrácení jak mládeže školní tak i mendíčkův nejmenších, kteří se k dobrým lidem utíkají. „Rostly školy, rostla mládež“, se zápalem děl mistr Marek Bydžovský radním pánům, „rostla akademie, rostly obce, neboť promovováni byli mládenci do kollejí, do škol, do obcí na písařství a k jiným povinnostem městským, a tak byla láska, svornost a dobré srozumění; církev boží rostla, a pocta boží v chrámě Páně se vykonávala; nyní pak, co předkové naši ustanovili, to se boří s velikou všeho dobrého ujmou . . . a poněvadž se dobrodiní umenšují, budou se umenšovati školy; když mládeže nebude, nebudou studiosi, nebudou také rektorové škol, ba ani správcové církevní, a tak i chrámy Páně i chvály boží hynouti budou!“

K tomuto smutnému proroctví primas Krocín drsně odvětil, že žáky na cizí koledě postižené dá zavříti do šatlavy. Zástupcové vysoké školy a tím i ochráncové všeho učitelstva a žactva nemohli tedy než oznámiti, že vznesou věc na větší počet mistrův a s tím šli z radního domu. Krocín jim na rozchodnou ještě pravil: „Takové jest všech tří měst snesení, a jižť Vám oznámeno.“

Dva dni potom zvěděli ostatní mistři akademičtí; pak dověděli se i správcové škol, kteří v pátek po památce sv. Kříže podali universitě stran koled supplikaci, prosíce zastání. Úvodem vyložili úmysl předků při koledách, vzpomněli, kterak toho pobožného a líbezného způsobu sobě i císař Ferdinand velice vážil; prý jsou toho svědkové ještě živi, že všecko žákovstvo pod jeho pokoj se scházívalo a pobožné zpěvy své prozpěvovalo, začež dobrodiní hojných docházelo; přivedli též nějakého knížete bavorského, kterýž, trvaje za dlouhý čas v Menším Městě, netoliko od jedné fary žákovstvo, ale od jiných všech k sobě s koledou pouštíval. Z těch slavných „po-

tentátův“ by sobě Pražané měli příklad vzíti; nyní však ten obyčej, od předků nařízený a velice vážený se snižuje a stenčuje, ač žádnému ku překážce není a býti nemůže. „Protož Vaše Milosti pane rektor a páni konsiliarii“, tak dí se na konec v dlouhé supplikaci, „my všickni rektores škol pražských k Vašim Milostem se utíkáme, snažně žádajíce, že žákovstvo naše, kterémuž se zbraňuje a zapovídá, aby do cizích far na koledu nechodilo, zastati ráčíte . . . nebo kdyby se od něčeho nyní opustilo, strach, aby po prstu i celá ruka zhynouti nemusela, a žákovstvo tudy pro neopatření ze škol nám rozplašeno nebylo“. [1]) Universitní mistrové, nevědouce kudy kam, poslali supplikaci tu do konsistoře kněžím; ale zdá se, že tentokrát zůstalo na tom, jak nařídil jménem tří měst Krocín primátor, protivník universitních mistrův.

V několika létech následujících (ještě r. 1610) konšelé pražští vždy zase usnášeli se, aby žáci spokojeni byli koledou na své osadě, [2]) takže nevíš, vzbudili-li žáčkové nová usnesení novou neposlušností svou, či chtěli-li konšelé starý tvrdý zvyk důkladněji vyvrátiti. Došlo konečně toho, že i rektor universitní, vpraviv se do nového řádu, volával učitele v prosinci do akademie, kdež jim přes jich odpory [3]) zakazoval koledy na cizích osadách po rozumu onoho usnesení konšelského. Činívali to rektorové až do proměn bělohorských. [4])

V Kutné Hoře po všecky časy žáci obou škol chodívali s koledou ke všem sousedům nedržíce se okresku. Jenom r. 1610 správce hlavní školy Melichar Kolidius odhodlal se navrhovati městské radě, aby nařídila v tom nějaký řád, tak aby chodila škola po škole a nepředbíhaly se, tím prý přestaly by nevole a zášti. [5]) Z téže Hory dovídáme se dvě léta potom (1612), že až do té pozdní doby udržel se zvyk přespolních koled, třebas to Kutnohorští o svých žácích popírali. Na stížnost totiž Českobrodských vzkazují odvetou, že učitelé horští nepouštějí do Brodu svých žáků, poznávajíce to, že, kdyby žákové školy brodské toho dobrodiní, kteréhož se mládencům školním jménem koledy dostává, jako právem odměnným zde (v Hoře) užiti chtěli, „těžkosti by byly.“ A roku následujícího (1613) zase jest s Brodskými o přespolní koledu spor, z čehož plyne, že horští žáčkové nějací přese všecko do Brodu o Vánocích zavítali zase. [6])

[1]) Celá akcí stran koled líčena dle rukop. arch. zems. Oekonom. 15. 99. Oekonom. 18. 87. 89. 90. O tom též Arch. Pam. 1874. 801. Též list. ve Dvorského Pamětech č. 3, č. 100—103.

[2]) Arch. zemsk. Oekonom. 18. 182. Arch. univ. A. 13. b. 411.

[3]) R. 1605 se učitelé zřejmě usnesli, že žáci po všech osadách koledou přijdou. Arch. univ. A. 17. VI. 49.

[4]) Příklad z r. 1618 v arch. univ. A. 14. a. 103.

[5]) Arch. zems. Opisy z Hory. 1610 V Nováčkově Listáři 108.

[6]) Arch. zems. Opisy z Hory. 1612. 1613.

Jiného způsobu pokus obmezovati koledy byl v tom, že ouřadové ob čas zakazovali při nich mumraj maškarní nebo že snažili se o to, aby koledy byly co do zevnějška prosty. To se zvlášť týkalo v Praze jízdy biskupské a rytířské o sv. Mikuláši. První povědomý zákaz vydán od konšelů Starého a Nového města roku 1448. Prý aby žáci neodívali se při koledě nádherně, v pásy pozlatité a stříbrné, ve věnce perlové; aby byli v měšťanských suknech nedrahých a ovšem aby na koních nejeli. Ale katoličtí žáci na Hradě neohlédali se po tomto zákaze, a husitští po nich stejně.[1]) Po mnohých létech zase r. 1494 mistři universitní a faráři pražští zakazovali učitelům a žákům míti při té koledě šaty s pozlátkem a stříbrem, chocholy z peří, jeti na vozech a koních, troubiti hlaholně. Ze neposlechli, vrženi jsou někteři do šatlavy městské; když pak za ně prosili i konšelé, vypuštěni jsou.[2])

Po několik následujících let vždy před sv. Mikulášem správcové škol pražských voláni do universí, a tu napomínáni, aby neprovozovali koledy šumně. A přece zas r. 1499 dva z nich, bakalář Jakub od sv. Jiljí a bakalář Jiří od sv. Jindřicha poslali v předvečer i potom v den sv. Mikuláše biskupy po městě s vozem na koních a s troubami. Pro tu vinu třikrát byli pohnáni do university, ale nešli. Na přímluvu zemana Mikuláše Vrbíka z Tismic a konšele Jana Pytlíka dána jim milost.[3])

Po létech zase rektor Jan Zahrádka snažil se jízdu mikulášskou poněkud obmeziti. Napsal r. 1549 správcům pražským intimaci, v níž přikládá té koledě jméno „pompa nicolaitica“ a odsuzuje i zakazuje, aby biskupové byli vybíráni ze starých študentů, a officiálové aby měli účastenství v té jízdě, poněvadž se vydávají žákům na smích. Prý je to zvyk nekalý (prava consuetudo), a v tu ránu boží neměla by taková hra hněv boží drážditi. Žáčkům však za biskupy a rytíře oděným lze dopustiti, aby podle starodávného zvyku buď koňmo nebo na vozích k svým rodičům byli voděni, kde budou míti koně divočejší, nechť mají povodce, aby bylo bez zmatku a škody.[4])

Potom teprv až ke konci XVI. století nastal v radě staroměstské, bezpochyby původem primasa Krocína, zase odpor proti rytířské jízdě. Dne 2. prosince 1598 rozkaz došel z rady do akademie, aby rytíři mikulášští nejezdili, biskupové prý mohou býti korunováni a v neděli den sv. Mikuláše mohou pod korunami státi v chrámě v choru.[5]) Od té doby rok co rok s dovolením universit-

[1]) Tomek D. Pr. VIII 504. Lumír 1852 II. 1172.

[2]) Monum. univ. Prag. III. 63.

[3]) Monum. univ. Prag. III. 79. Též v Lumíru 1852. II. 1172. Tomek D. Pr. VIII. 505.

[4]) Rukop. bibl. Lobkovic. v Praze. Bydžov. Miscell. 55. Též v arch. univ. 17. A. III. 163. Opis též v rukopis. zápisích Jeníkových v mus. IV. 199

[5]) Arch. zemsk. Oekonom. 18. 6.

ního rektora učitelé pražští scházejí se na některé škole v době před sv. Mikulášem a činí usnesení většinou hlasů stran způsobu té koledy a jízdy. Z těch snesení patrn zápas: učitelé chtějí proti městským radám starý zvyk jak tak držeti a při tom zase v leččems ustupují, aby nedráždili až k úplnému zákazu. Jest tušiti v tom všem strach z katolické vlády kancléře Popela Lobkovice, jenž, jako své straně byl přehorlivý zastánce, stejně tak vášnivě nepřál jinověrcům a jich školám. Pro svatý pokoj r. 1600 snesli se učitelé ve shodě s měšťany, biskupové aby ten rok byli, ale kalefaktorům že se poručí, aby byli bez larev a nezpívali nic neslušného. [1]) Roku následujícího (1601) přinesli učitelé pražští rektoru universitnímu artikule, o nichž se byli v listopadu usnesli v týnské škole. V těch byl první, aby „z vážných příčin“ nebylo jízdy ani stroje nádherného, ale biskupové aby se volili; kalefaktorům aby se ceremonia dovolila, ale aby ji provedli ctnostně. Tentokrát zase mistři universitní byli smělejší; prý ať biskupové se vozí starým zvykem, a kdo chce na koni jeti, ať jede; ovšem kalefaktoři aby zpívali jen zbožné harmonie a bez larev, vůbec i o Vánocích aby žáci zdrželi se hanlivých (proti jinověrcům) písní. [2])

O větší zjednodušení mikulášské koledy obce pražské přičinily se roku následujícího (1602); usnesly se, aby jízdy rytířské nebylo; biskupové nechť jsou z kostela vezeni k rodičům svým, a ti buďte zpěvem upomenuti o koledu; [3]) potom v den sv. Mikuláše biskupové aby se do kostelů před oltáře stavěli. [4]) K tomuto usnesení učitelé pražští přidali nejprv svůj důvod, proč biskupové se mají voliti. Prý posluhují prospěchu školskému, získává se jimi živobytí, zvlášť při té drahotě obilné; při tom radili, aby přitaženi byli chlapci bohatých lidí, neboť tím dostane se dobrodiní učitelstvu i žactvu. Ale kalefaktorů se učitelé při koledě zříci nechtěli. Prý kalefaktoři nechť mají sobě po starém zvyku povoleno veřejně vystupovati, ovšem ať si vedou počestně a nikomu neškodí svou nepokojností; žáci nechť prozpěvují též, ale zpěvy schválené a s tím podmíněním, že budou pěti jen o koledu a děkovati dobrodincům za ni; koho potkají, že zdvořile pozdraví, a náboženství svých protivníků že ani slovy ani činem nebudou urážeti, a budou-li sami podrážděni, že vznesou na své učitele stížnost. [5])

Zdá se, že přes všecky důvody tentokrát kalefaktoři nesměli zpívati nic. Tím způsobem se i v létech následujících usnesení střídají i potýkají; rytíři s jízdou připouštějí se málo kdy a kalefaktorům se povolují jen zbožné zpěvy. [6]) R. 1607 správcové škol dokonce

---

[1]) Arch. zemsk. Oekonom. 18. 88.
[2]) Tamž. Oekonom. 17. 6.
[3]) Tamž. Oekonom. 18. 182.
[4]) Arch. zemsk. Oekonom. 15. 182.
[5]) Arch. univ. A. 17. VI. 21.
[6]) Viz usnes. z r. 1604 v arch. univ. A. 17. VI. 42. Z r. 1605. tamž. 49.

usnesli se, aby ani biskup nebyl strojen, nýbrž aby chodil, bude-li zaň žádáno, na způsob kaplana. [1])

Koledování bylo tedy časem všelijak obmezováno, ale k úplnému zrušení jeho nedošlo v oněch starých dobách nikdy, leč v době morní. To na příklad kancléř roku 1598 pro mor zakázal všecky všudy koledy; po něm dekret proti koledám vytištěn od všech tří Pražských měst. [2]) Potom r. 1606 žáci pražští pustili se chutě do koled, naříkal a žaloval kantor svatoštěpánský, že nelze žáků dostati k nešporům do kostela, poněvadž běhají s officiálem po koledách; v tom mor, toho roku pokročiv, přetrhl koledy na dobro. [3])

Na konec o koledách žákovských opět k paměti přivésti jest onen moudrý způsob, že r. 1584 v Brodě Německém koledy žákům nahrazeny větším penízem z radního domu, nebo ten způsob, jejž si vymyslili v Praze roku 1613. V osadě týnské (a snad i v jiných pražských farnostech) osadníci přinesli v určitý den peníze do schůze, a tu dostalo se žákům koledy bez obtížné po městě toulce. Při odvozování té koledy r. 1613 vypita od pánů pinta malvazí za 48 grošů a snědeny žemličky za 4 groše. [4])

Jiný důchod k živobytí žákovskému býval z pohřbů. K pohřebnému obřadu náležel zpěv žákovský již ze staré doby katolické; husité a protestanté zbožný zvyk podrželi, jenže dlením doby stal se zvyk ten obtíží a škodou škole; nebylotě naposled pohřbu, při němž se přestávalo na prostých modlitbách a responsořích kněžských: stalo se bláhovým zvykem, že kde kdo, i nejchudší, pořizoval pohřeb, jehož zúčastniti se musila škola. Jen to bývalo za rozdíl, že k bohatšímu pohřbu volána škola všecka se všemi učiteli, což slulo funus generale v Čechách [5]) i v Němcích; [6]) k chudšímu dostavila se školy část, což slulo funus particulare, duale, quartale. Není pochybnosti, že zbožný starodávný obřad měšťanská pýcha a chlubivost přepanošila a zvrhla, a škola, za výdělkem jdouc, té nectnosti ráda sloužila.

Někdy se činnost žáků při mrtvém již tím začínala, že po celou noc žalmovali. [7]) Úraz školnímu vyučování zvětšoval se však tím ještě, že žáci latinských škol venkovských chodívali na pohřby i přespolní, [8]) a žáci pražští k bohatým pohřbům chodívali z několika škol pospolu.

Někdy zajisté žáci byli posláni na pohřeb s malou nadějí na důchod. To byly pohřby, kde škola měla mrtvého poctíti. Tak na

---

[1]) Arch. zemsk. Oekon. 18. 359.
[2]) Tamž. 53.
[3]) Dvorský. Paměti o škol. č. 424. 425.
[4]) Arch. pražs. Záduš. knih. týnsk. lit. N. 130. a j.
[5]) Na př. v Hoře. Nováček. Listář kutnoh. školstv. 150.
[6]) Monum. Germ. paedag. I. LXXIV.
[7]) Guarinonius. Grewel. Exemplář v univ. knih. 764.
[8]) Arch. pražs. 1055. 99. Tu z r. 1591 zpráva, že při pohřbu v Středoklukách byli žáci ze Slaného.

příklad roku 1610 rektor universitní poručil, aby žáci všech škol pražských šli na funus hraběnky Šlikové. [1]) Stejně tak spoléháno na ochotu bez náhrady, když bylo ctíti někoho z vrchnosti městské nebo panské. Na příklad r. 1577 při pohřbu panny Bohunky v Hradci Jindřichově neslo 12 mendiků svíce, kříž a kropáč, začež nedostali víc než groš. [2]) Jináč, jakož řečeno, pohřeb byl škole důchod, a to tak jistý a spolehlivý, že úprava jeho i s ostatními důchody v Hoře Kutné, kde byli žáci dvou škol, aby se nehádali, k stvrzení podána r. 1410 přímo papeži. [3])

Ten důchod žákovský uváděn v sazbu. V starém zřízení Dvora Králové z r. 1500 sic ještě není. Tu se určuje funerales učitelům, o žácích však praví se jen, aby Salve zpívali v kůru chudému i bohatému stejně, a dá-li od svěc kdo co z dobré vůle, to že má sděleno býti mezi mendiky a ty, kteříž zvonívají. [4])

V Praze v osadě sv. Mikuláše r. 1520 zřídili osadní „pro nezbednost žákovstva" řád, dle něhož mělo se žákům dostávati od provodu groš bílý, od kříže a kropáče po půl groši. [5]) Ten plat r. 1553 zdvojnásoben. [6]) V Litoměřicích stalo se r. 1515 toto „uložení"; když žáci jdou pro mrtvého a zpívají kondukt, dostanou 15 grošů míšeň. a od kropáče zvlášť 7 denárů, tolikéž od kříže; po dvou malých penězích od svěc nesení; nezpívají-li konduktu, obdrží od provodu a Salve 7 grošů míš. K tomu konšelé přidali . 1542 ještě do sazby 5 grošů českých žákům za „potrhování" (zvoncem), když kdo umře. [7])

V sazbě kouřimské z počátku XVI. věku přisuzuje se žákům od nesení kříže a zpívání Salve 2 groše míš.; od kříže, od kropáče a od svěc po malém penízi. [8]) V Brodě Německém r. 1552 konšelé usnesli se, aby o pohřbu placeno bylo 6 grošů českých, ale žákům společně s učiteli. [9]) Stará sazba horšovotýnská jest rozmanitější; od „celého vigilii" žákům bylo dáti 6 grošů, od chůze 8 denárů, od půl vigilii 3 groše; od konduktu, když se mrtvý nese do kostela a potom zase okolo kostela k hrobu, žákům platiti bylo 2 groše, ode mše 3 groše. Z toho všeho měl zvoník bráti sedmý peníz, že peníze vybíral a, co komu náleželo, donášel. [10]) V Brodě Českém mendici obdrželi r. 1563 při jednom pohřbu od mar a svěc 3 groše

---

[1]) Arch. univ. A. 17. VI. 254.
[2]) Tischer. Oučty hradecké. Rukop. 25.
[3]) Čelakovský. Privil. II. 1122.
[4]) Kn. pamět. král. dvors. v mus. česk. Fol. 32.
[5]) Nejstarš. knih. mikul. kostelníků v arch. pražs. fol. 11.
[6]) Tamž. fol. 64.
[7]) Arch. mus. Pamět. kniha litoměřic. nejstarš. fol. 13.
[8]) Kn. kouřim. Kusé listy. Mus.
[9]) Manuál brodský.
[10]) Ta sazba připomíná se r. 1579 jako nově z register starých vypsaná. Rukop. horš. týnsk. v arch. praž. fol. 40.

česk.[1]) V Náchodě v ty doby dáván žáku od kříže denár bílý, a od svěc každému chlapci po denáru malém, „aneb kdo co dá", a „nemá jim v to žádný sáhati, ani rektor."[2])

V Litoměřicích r. 1598 obnovili starodávný plat tak, aby „bez těch písniček a konduktů" více dáno nebylo žákům než summou 15 grošů míš., a to v městě i na předměstí, lečby jim kdo co více z lásky učiniti chtěl; pakliby kdo mimo obyčejný průvod jaké písničky a kondukty dal zpívati, o to aby se s nimi smluvil. Tenkrát také sneseno, aby ta sazba i se sazbou hrobníkovou a zvoníkovou většími literami se vypsala a na tabuli při solnici na řetízku zavěsila.[3])

V Domažlicích r. 1586 konšelé usnesli se, aby za kantilenu pohřební žákům bylo osm grošů míš.; správce školní měl ten peníz rozděliti mezi žákovstvo „proportione justa, jak by toho kdo buď předností, věkem nebo platností zasloužil". Však-li žáci mimo kantilenu i kondukt pěli, dostati se jim mělo 15 grošů, s tím ještě podotknutím, že „aukanti nebo pacholata", která veršíčky nad marami zpívají, obdržeti mají 4 groše.[4])

Čím dál, to víc dělí se sazby. Obšírna jest sazba v Hradci Králové z r. 1610. Když byl kondukt a zpívána motetta před domem, na krchově, před a po kázání v kostele, mělo se mimo kopu míš., která byla officiálům a žákovstvu všemu, primánům dostati 10 grošů, sekundánům od kříže 8 grošů, terciánům od Salve 4 groše; od zpívání veršů nad mrtvým od 10 do 15 grošů. Od průvodu, při němž byl se žáky jen kantor nebo sukcentor a kustoš, platiti bylo všeho méně.[5]) V Pražském městě Starém r. 1598 ustanoveno, když jdou officiálové se všemi žáky, aby od nejchudšího, kde není co vzíti, nebrali nic; od chudého půl osma groše bílého; od bohatějšího nejvíc 15 grošů bílých. Od konduktu též tolik; bohatší pak při vůli své se zůstavuje, však jen do tolaru lze dávati a bráti. Stran žaltáře nebo veršů zpívání v domě zůstáno na tom, jak se kdo se školou smluví.[6])

Před vydáním této sazby platilo se v Praze víc; patrno, že učitelstvo a žáci sami platy proti starodávným si zvyšovali, vyjednávajíce s obecenstvem o každý pohřeb zvlášť a vymýšlejíce i nové položky platebné. Na příklad r. 1595 při pohřbu Mariány Hainzové z nové lázně dostali mládenci „z lásky" groš, od kříže 2 groše české, od veršů 4 groše bílé, „od víka" 1 groš, od svěc nesení

---

[1]) Kn. kšaft. A. 19. Výpis Miškovského.
[2]) Z výpisků Hrašových.
[3]) Rukop mus. 3. E. 3. Fol. 50. 51.
[4]) Kn. snesení v Domažl. fol. 15. Prostá sazba v Stříbře r. 1596. Kumpánům 2 gr.; žákům od veršů 2 gr., od každé svíce po 2 denárech. Knih. stříbrsk. č. 198. Fol. 1. Arch. plzeň.
[5]) Dvorský. Paměti. Str. 314.
[6]) Arch. pražs. č. 326. 56.

1 groš 2 denáry, a některý grošík mohli žáci nad to očekávati od svého bakaláře, jemuž dána celá kopa. [1]) A to byla žena nezámožná, jejíž pohřeb přinesl žákům nad 9 grošů českých neb 18 míšeňských. Když umřel téhož roku Pavel Štrér švec, jenž měl dům naproti sv. Linhartu, dostali žáci linhartští něco z kopy bakalářovy, žáci od sv. Jiljí obdrželi 30 grošů, mládenci od sv. Jiljí (zajisté asi vybraní z větších studentů) 12 grošů, od kříže 2 groše dostali jilští žáci, tolikéž svatomikulášští, od zpívání žaltáře a provodu žáci vzali celou kopu a 12 grošů. [2]) Z tohoto pohřbu měli tedy žáci tří pražských škol málem dvě kopy grošův užitku.

Ten zvyk, že žáci mimo taxu vyjednávali, byl zlozvyk, a ze všech stran ozývaly se proti němu hlasy. V Praze k usnesení sazeb funerních r. 1598 konšelé přičinili důtklivé napomenutí, aby žáci lidí nestěžovali a nad míru nepřetahovali, neboť mají sobě od dobrodinců každodenní prokazovaná beneficia. [3]) Po nemalých nářcích v Kutné Hoře r. 1597 povolán do rady mistr Jan Hubecius, jemuž mimo jiné věci i to vytčeno, že mládenci při placení funer lidi nad možnost natahují, a to že nutí pány vydati sazbu, od čeho platiti. [4]) A ještě r. 1616 v též Hoře v usnesení konšelském zase připomíná se vyměření z r. 1597, poněvadž žákovstvo sobě placení od konduktu nadsazuje a nové platy vymýšlí. [5]) Konečně ještě z Litoměřic buď tu doklad, že žáci sazeb se nedrželi rádi. R. 1582 totiž usnášejí se cís. rychtář s konšely o taxe, předeslavše stížnost obecnou, že žáci od průvodu mrtvých těl lidi přetahují a více, než od starodávna ustanoveno, berou. [6])

Od křtin mívali plat ze žáků bezpochyby jen ti, kteří ministrovali. Důchod ten slul babtisales a byl skrovný. V Brodě Německém r. 1552 ustanoven na 1 peníz malý. [7]) Za to víc nesly svatby. Nebylo šumnější v městě svatby, aby žáci při ní nepůsobili svými kantacemi. Z toho mívali odměnu peněžitou; čtemeť v oučtech rokycanských na příklad r. 1584, že vydáno při svatbě Janka krejčího žákům a trubačům za kantaci 29 grošů. [8]) Nebyla-li škola zvána ke kantaci, žáci chudí přicházeli k svatební veselosti sami, aby si požebrali při stolech. [9]) Kromě peněz při všech svrchupsaných případnostech, při pohřbech, křtěnkách a svatbách bylo odměnou žákům také jídlo a pití; pití zhusta nemírné, tak že si tu žáci svoje obyčejné suché bydlo nemoudře nahrazovali.

---

[1]) Arch. pražs. č. 1173. 326.
[2]) Tamž. 389.
[3]) Arch. pražs. č. 326. 57.
[4]) Arch. zems. Opisy z Hory. 1597. V Listáři Nováčkově str. 56.
[5]) Arch. zemsk. Opisy z Hory. 1616. V Listáři Nováčkově 150.
[6]) Arch. mus. 3. E. 3. 50.
[7]) Manual německobrod.
[8]) Arch zemsk. Rokycany. 1584. Podobně v arch. plzeň. v knize stříbrsk. čís. 182.
[9]) Stejně tak v Němcích Vormbaum. Schulordnungn. I. 366

Hudením a kantacemi žáci vydělávali si při rozmanitých případnostech ještě jiných než svrchu dotčeno. Byly to výroční pouti, k nimž žáci i přes pole chodívali zpívat do kostela[1]) i do hospody. O masopustě a přes tu chvíli v létě žáci s kantory i bez kantorů a jiných školních officiálů zpívali a hrali obecenstvu. Než takové hudení asi mnoho peněz k žákovskému důchodu nepřičiňovalo, bylo to vždy zase jen pití a kvas; žáci jak nabývali, tak pozbývali, nad to mravní zkázu mezi pijany berouce. Vyčítána jim při tom ta okolnost zlá, že zbožní měšťané a literáti pořizovali housle a jiné nástroje žákům pro boží službu a ne aby vytloukali jimi nočně hospody. Vyčetl pražským žákům všech škol roku 1600 ten zlořád primas Václav Krocín, řka, že hudby zle užívají a že i v šeňkovních domích „na húsle hudou“.[2])

Konšelé sami však užívali žáků ke kantacím dosti zhusta. Žáci chodili rádi, bylť z toho také důchod. Takž ročně zpívali vždy a ve všech městech slavnostní kantáty, když konšelský úřad byl obnovován; zpívali na příchod královského nebo jiného úředníka, jenž přijel konšelů sázet, a po volbě zpívali „na nové pány“ městské. V Hradci Jindřichově dáno r. 1487 „žákóm, jako na pány zpívali“ 2 groše[3]) a v Náchodě počátkem XVII. věku dostávali žáci za kantaci při obnově po 10 nebo i 20 groších.[4]) Vzrostla tedy odměna. V Mladé Boleslavi platí se žákům o renovaci úřadu již při konci století XVI. po 20 groších.[5])

Žáci zpívávali, když obec uvozovala nového učitele, začež v Hradci Jindřichově mezi léty 1495—1502 dostávali na zpropití nebo rekordací (také beneventales) 2 nebo 4 groše.[6]) Zpívali žáci také při zahájených soudech a posudcích, kde všecko dělo se slavnostně. V Bělé roku 1584 platí se od takové kantace při soudě 20 grošů a tolikéž roku 1585 za kantací posudku.[7]) Někteří konšelé volali si školní zpěváky ke kantací, i když počty obecní kladli, což také bývalo slavnostně konáno. V Boleslavi Mladé konec XVI. věku platí se „za kantací při dělání počtů“ po 20 groších.[8]) V Praze i k zádušním počtům kostela sv. Kříže Velikého r. 1615 páni pozvali si haštalské žáky, aby zpívali jim „kantation a několik mutet“. Zpívali mutet pět. Byla 23. hodina, a pani, mezi nimiž byl Nathanael Vodňanský a přední písař městský mistr Marchio Žďárský, pili tak, až se zpili do nerozumu.[9])

[1]) V Praze platí se r. 1598 ze záduší sv. Vavřince pod Petřínskou horou 40 gr. o pouti žákům z jiné školy pozvaným. Arch. pražs. č. 312.

[2]) Arch. Pam. 1874. 801.

[3]) Arch. hradecký. Kn. purkm. počtů

[4]) Hraše. Náchod. 301.

[5]) Rukop. počtů boleslav. Lit. D.

[6]) Arch. hradeck. na zámku. Kn. purkmistr. z roku 1487 fol. 49. 54. 59 a d.

[7]) Umlauf. Bělá. Rukop. v mus. Česk. 193. 195.

[8]) Rukop. počtů v arch. bolesl. Lit. D.

[9]) Arch. pražs. č. 1068. 108. Arch. zem. Acta rector. 181.

K svačinám konšelským, jež děly se zhusta z podnětů i málo příhodných, žáci zpívali též. V Bělé r. 1584 žáci obdrželi za zpívání „o svačině“ 10 grošů,[1] také v Mladé Boleslavi r. 1593 třikrát po sobě platí se po 20 groších žákům za kantaci „o svačině“.[2] Zajisté i urozené vrchnosti dávaly si zpívati od žáků z poddaného sobě města. Platíť se na příklad r. 1564 žákům jindřichohradeckým 15 grošů od zpívání na zámku při stole.[3]

Jeden druh žákovské kantace stojí za zmínku zvláštní. Třeboňští totiž platí r. 1594 kněžím a žákům „od zpívání za dobré povětří“.[4] Též cechové řemeslničtí zvávali si žáky k slavnostním kantacím do kostela i do hospody. Roku 1597 sladovníci lounští za 12 grošů i na to si pozvali zpěv žáků, že chtěli uvítat příchozí sladovníky budějovické.[5]

Když žáci „recitovali komedii“ nebo strojili divadlo v radnici nebo na hradě panském, někdy od štědřejší vrchnosti připadl jim některý groš na přilepšenou. Tak na příklad dostali žáci třeboňští roku 1595 od recitování komedie na zámku až i 5 kop; ale když roku 1606 říkali komedii na rathouze, vzali jen kopu.[6]

V některých městech si chudí žáci vydělávali zvoněním. V Pardubicích zvonívali ještě v první půlce XVI. věku jarmareční frejd.[7] Po groši i po dvou dostávali, že zvonili proti bouři. Leckde jen jim náleželo potrhovati umíráčkem. I tu, kde na zvonění obec mívala svého zvoníka zvláštního, žáci chudí dostávali se k zvonickému výdělku. Když bylo zvoniti ve všecky zvony, zvoník kostelní se musil se zvonícími mendiky o svůj plat sdíleti. V Mělnice r. 1601 přihodilo se, že nějací vesničtí žáci, nezvonivše nic, podvodně vybrali od paní Anny Belvicovy z Štampachu po pohřbu jejího chotě peníze za zvonění. Zvoník mělnický Matouš Šustrhomolka hlásil se o 2 kopy grošů česk., a konšelé se ho ujímají listem k paní.[8]

Na mimořádný výdělek bývali žáci ze školy voláni dosti často a od leckohos. Měl-li na příklad městský písař mnoho psáti, bakalář půjčil scholárů, kolik potřebí; r. 1471 obec lounská platí 3 groše žákům za to, že sepisovali zbraně na radním domě;[9] r. 1539 táž obec platí 6 grošů žáku, jenž přepisovati pomáhal no-

[1] Umlauf. Bělá. Rukop. v mus. 195.
[2] Účty boleslav. v arch. tamějš. 1593. Bareš. Děje bolesl. škol. 7.
[3] Arch. hradecký. Oučty panské 1564.
[4] Kolik vzali, neví se; počet jest úhrnný i za koledu od recitování komedie a na knížky novotnému (novému) knězi 6 kop 44 grošů. Archivní výpis z měst. účtů archiváře Mareše.
[5] Rukop. louns. majit. Merz.
[6] Archivní výpis z oučtů městských a panských sdělil archivář Mareš.
[7] Počet pardubský I. v Mus. Ještě při r. 1538.
[8] Rukop. mělnic. 13. 167. 168.
[9] Arch. lounsk. I. E. 9. Výpis Merzův.

viny o Turků tažení.[1]) Chtěl-li měšťan nebo měšťanka míti co napsáno písmem sličnějším, zavolán žák. I za stálé písaře soukromé dávali se žáci zjednávati. Vypravujeť na Mělníce Jiřík, komorník konšelský r. 1582: „Byvši já zde v městě v škole asi do tří let k Lidmile sem chodíval každou sobotu a do register dluhy její, a co komu svěřila, zapisoval, ano i kdo jí jaký dluh dal, vymazoval a kanceloval; když bylo asi po třech létech, chtěl sem pryč s jinými žáky vandrovati, a paní Lidmila Hronová mne jest u sebe zdržela, že tehdáž neměla žádného písaře kromě mne, tak sem pak u ní zůstal asi do dvou let".[2])

Žáci hlídali a obsluhovali nemocné a písmem svým posluhovali i při kšaftech.[3]) Také posledním pořízením na některého žáka pamatováno za služby jeho. Na příklad r. 1555 v Hoře kšaftuje Matěj Máša z Hornosýna, aby syn vydal mendikovi, který ho hlídá, na šaty dvě kopy, ale „po málu".[4]) Za všecky takové služby ovšem nějaká odměna byla a tudy příspěvek k živobytí školnímu. Za neobyčejný a podivný výdělek slušno klásti, když učitel v Slavkově (báňském) s vědomím konšelů pouštěl chudé žáky, mendiky, o žních pracovat na pole.[5])

Jednoho pravidelného výdělku žákovského nesmíme na konec pro úplnost pominouti. Když žák nebo žáci přinesli výroční minuci svého učitele na radní dům, vždy dostávali některý nevalný peníz od cesty. Čteme-li v oučtech města Stříbra r. 1595, že dáno z Plzně mládenci, který přinesl minuci od pana mistra školního Kašpara Stehlíka, na spropití 30 grošů,[6]) to záplata byla by věru nad obyčej slušná, ač-li žák nebyl povinen ten peníz (aneb větší díl) dáti učiteli. Též mnoho se nám vidí býti, že žáci mikulášští, když z Malé Strany nosívali minuce bakalářovy konšelům na Hradčany dostávali začátkem XVII. věku po 15 groších a několiku denárech.[7])

Není pochybnosti, že žáci bývalých škol latinských mimo všecky uvedené cesty čiperně vynalézali všelijaké ještě jiné, aby nabyli některého grošíku. Uvádíme na konec za příklad jen onu řádku z oučtů jindřichohradeckých, kteráž praví, že 30 grošů r. 1577 vydal pán, když „ráčil žákům Joachyma vypláceti".[8]) To uživše nějaké příležitosti, žáci malého Joachyma urozeného obstoupili, vá-

---

[1]) Týž archiv. I. E. 12.
[2]) Arch. mělnic. Knih. svědom. č. 27. 119.
[3]) Důkaz v arch. pražs č. 1049. Fol. 223 rok 1568.
[4]) Lib. prim. testam. C. 25. Arch. horsk. Výpis Lemingrův. V archivu mělnic. kšaft. kniz. mělnické č. 1. již při r. 1509 jest odkaz mendikovi Jeronymovi. Běta z předměstí odkazuje mu do školy čubku (šat). Fol. 16.
[5]) V dekretu učitele Haunera r. 1599 je to zřejmě dovoleno. Horčička, Die Lateinschule in Schlaggenw. 21.
[6]) Arch. plzeň. kn. stříb č. 193. 198.
[7]) Viz v hradčansk. knize č. 123 v arch. pražs.
[8]) Fischer. Účty hradecké z r. 1577 str. 26.

zali (jako ženci váží mimojdoucího povříslem), a otec musil synka vyplatiti zpropitným.

Kdybychom teď měli přivésti a vypravovati o prostředcích živobytních, jaké byly u žáků bratrských a jesuitských, skoro nic nenajdeme, co by se podobalo způsobům svrchupsaným o žactvu podobojích. Příčina jedna jest v tom, že ani bratří ani jesuité neměli a nechtěli míti mendiků, kteří svými stálými žebrotami byli ouraz všemu pořádku, a druhá příčina, že bratří i jesuité žáky své chudé i bohaté, kteří nechtěli býti externisty, živili v dokonalých úplných konviktech a v školských seminářích, a vždy jen potud, na kolik stačila stipendia.

U bratří věc byla prostičká. Kteří žáci byli na výchově ku kněžství, ti živeni a chováni v bratrském domě. O chudé takové chlapce pečovala všecka osada dobrovolně, nechodívali dům od domu s rekordací a koledou. Kdo ze zámožných syna dal v bratrský dům na výchovu, přidal k němu peníze. Patrno to z dojemného kšaftu Mikuláše Sezemského, měšťana turnovského, jenž r. 1583 napsal strany Karla, syna svého nejstaršího, jestližeby mu Pán Bůh ráčil let devíti nebo desíti dáti, toho manželka aby starším Jednoty bratrské dála, a oni jej na svou péči vzíti mají, jakž s nimi sám dojednal; aby jej šaty choděcími slušně opatrovala; k tomu aby 10 zl. uherských jemu bez umenšení další jeho spravedlnosti, nebo správci jeho, vydány byly. Poručiv mu knihy, písně nové v kůži safiánské červené, spisy bratrské, též postillu a dva díly přední Biblí nové, dokládá: „Však Kateřina, manželka má milá, o tom dobrou vědomost má, že jsem jej Pánu Bohu obětoval, prve než jsem ještě o něm věděl a než se počal.“ Dalšími řádky prosí kšaftující otec pana Karla z Vartmberka, aby, maje služby a práce jeho v paměti, téhož syna listem zhostným osvobodil; když jest Bohu obětován, aby pán si takové oběti neosoboval. O třech ostatních synech v kšaftě bratr Sezemský rozkaz dává, aby matka je k učení školnímu dala „a jim aby nefolkovala, jakož obyčej některých matek bývá, že svým dítkám takovým hovadným folkováním k zlému příčinou jsou, nad čímž potom rukama lomiti musejí.“ I těm synům odkazuje společně knihy, kterých „jako nějakých pokladů jim choval.“ [1])

Jeden syn Sezemského tedy chován v bratrském domě, a tři bratři jeho oddáni jsouce bratrské škole, byli v ní externisty, kteří z domova docházeli do školy.

Kontubernium nebo konvikt žáků bratrských, šlechtických, byl v Ivančicích. Kollej soběslavská rožmberská, za bratrskou počítaná, měla při sobě studentský konvikt, v němž mělo živeno a chováno býti 12 chudých žáků beze vší žebroty na pevné stipendium. Rodiče těch žáků musívali ovšem o místo v konviktě žádati při

---

[1]) Arch. turnov. kšafty. 1583.

rožmberské vrchnosti a jejich dědicích. Takž prosí kdys (bez datum) Důra Machová z předměstí Břilického v Třeboni, aby byl do kolleje soběslavské přijat synek Petr, „který se již trošku chopil literního umění“; také Pavel forman, soused třeboňský, žádá za přijetí syna svého, „jenž skrze pana predikanta v tom jest examinován“. Též Jan Bartů, rychtář ze vsi Lužnice, chce syna do kolleje oddati, „maje o tom zprávu, že v městě Soběslavi škola nebo kollegium nyní se vzdělává“; Donát, zámečník třeboňský, prosí poručníků rožmberských, aby vzali synka jeho Havla na to opatření a vychování v Soběslavi, že již dobré začátky v grammatice má. A stejně tak jiní ještě.[1])

Ale jeden druh povědomých výdělků školních se škole bratrské přece připomínal a vyčítal. Ze žárlivé žaloby přerovských officiálů protestantských (1566) dovídáme se totiž, že žáci bratrští chodívali na pohřby sousedům.[2]) Bratří však na obranu svou tvrdili, že jim odtud ani halíř nepřichází, a co činí, že z lásky křesťanské činí. Lze jim věřiti. Ale v pozdější době, když sobě (1635) na gymnasii v Lešně ustanovili pravidelnou účasť v pohřbech, a to tak, že z jednoho auditoria vždy jen polovice žáků půjde,[3]) jest pochybovati o tom, že by škola z pohřbů neměla nic.

U jesuitů platila zásada, aby žák nebyl do školy přijat jináč, než když ho přivedl některý z rodičů neb přátel.[4]) Tím samým již vyloučeni mendici a školští tuláci. Ale chudí žáci neodpuzováni, naopak, ti lákáni do školy tím, že od učení jesuité slibovali nic nebrati... Podávali tedy jesuité vyučování darmo, bez školních platů, živobytí chudým žákům však poskytovali jen některým, vybraným, jen pokud dobrodinci peníze složili na zřízení a držení konviktu neb semináře chudých, pokud stipendia stačila. Ne víc. Nadací byla kollejím jesuitským oddávána s týmiž zbožnými a zádušními účely jako bylo při školách protestantských.[5]) Nadace rozhojňovaly se, chudí žáci přibíráni. V Praze při akademickém gymnasii a kolleji jesuitské byl zřízen chudý dům již r. 1559; konvikt pro syny šlechtické zřízen dřív (r. 1556), bylotě to snadnější, poněvadž v něm chováni žáci na rodičů náklad. S počátku vadily většímu počtu chovanců obmezené místnosti; zhusta naříká jesuitský kronikář, že by daleko víc chovanců bylo, by úzkost domu nepřekážela. Ale jesuité stavěli pořád, a žáků v konviktech

---

[1]) Ty žádosti složeny v arch. třeboňsk. I. A. 3. K. α. 44. c. Datum bude kolem 1613.

[2]) Svaz. X. herrnhutských pamětí. Opis v mus. 312. 314.

[3]) Gindely. Dekrety. 296.

[4]) Monum. Germ. paedag. V. 359.

[5]) Při šlechtických nadacích rozumí se to samo sebou. Z méně povědomých nadání budiž za doklad uvedeno stipendium půl čtvrta kop míš. ročně, jež r. 1589 kolleji krumlovské učinil Jetřich Slatinský ze Slatinky, aby za ně žáci denně krom svátků pro offertorio zpívali cantum figurativum Deus noster atd. Arch. kruml. I. 3. S α. 1. d.

přibývalo. Chudých bylo až do sta, ba i nad sto; mistr svobodných umění byl jim představen.

Žáci chudí v jesuitském konviktě obdrželi knihy, živobytí i šaty, tedy všecko, čeho potřebí. Na všecky se dostalo. V tom veliký rozdíl od škol podobojích, které byly žákům nedostatečnými pensionaty: totiž kolik bylo z expensí pohotově, to se žákům dalo, a čeho se nedostávalo, to vykoledovali, vyžebrali nebo musili bez toho zůstati. Že chování žactva spoléhá všecko „na křesťanských almužnách a laskavém dobrodiní“, to universita vyslovuje r. 1589 Kouřimským jakožto zásadu vůbec platnou a známou.[1]) U jesuitů jináče. Ti prosili a starali se sami. U jesuitů žáci nesháněli se po obědech sousedských; ty uvařil kuchař řeholný; náklad na ně byl pojištěn pevně. V tom lepším hmotném opatření a zřízení také nutno hledati snadnější možnost školských úspěchů jesuitských.

Jesuité v dům chudých na stipendium nepřijímali kde koho. Ani na příklad v Krumlově, kdež následkem rožmberské fundace vrchnost měla právo presentační, jesuité nepřijali toho, koho z panství navrhl hejtman, a vrchnost vybrala: oni si chlapce chudého vždy dobře prohlédli a prozkoušeli; musil uměti aspoň latině čísti a psáti.[2])

Šlechtičtí synové musili platiti za byt a stravu v konviktě. Platilo se dle sazby a také asi dle úmluvy s rodiči; plat stoupal dle požadavků. Bylo možno, že také neurozenci na svůj náklad dávali se do jesuitských konviktů. R. 1596 Budějovičtí píší správci kolleje krumlovské, aby přijal do konviktu nějaké chlapce, jichž jmění i výchovu jakožto sirotků konšelé měli na péči, s tím doložením, že hoši mimo konvikt špatně studují. Za ty chlapce konšelé jistě chtěli platiti.[3])

Kolik v Čechách jesuité dávali si expense platiti, to víme z první jich doby v Praze. R. 1560 totiž, než o sv. Jiří vstěhovali se konviktoři do kolleje, ustanoveno, aby platili po 30 tolarech; kteří budou dávati jen 28 tolarů, těm nebude podáváno víno; kollegiati nechať platí po 24 tolarech, ale za tu slevu ať slouží u stolu.[4]) Ty platy později zvětšily se. Jesuité zvyšovali je všude. V Dilinkách r. 1585 v konviktě platilo se za byt, dřevo, světlo 6 zl. a za společný stůl již 36 zl.[5]) V Ingolštatě r. 1639 brali za konviktistu ročně již 104 zl. stravného; za habitaci, drva, světlo 50 zlatých, od postele 6 zl.; pro doktora a lazebníka po 1 zl. 28 krejcarech, na pradlenu 6 zl. Úhrnem tedy nad 168 zl., což je

---

[1]) Č. Č. Mus. 1899. Z minulosti česk. učitelstva. Schulz. č. 35.

[2]) Vysvítá z listin arch. třeboň. I. A. 3. K. α. 41. Jsou tu (pozdější) žádosti za přijetí do kolleje krumlov.

[3]) Manuál budějovick. Fol. 149

[4]) Bibl. Strahov. Diarium collegii ab ann. 1560. OO. N. 21. Datum sv. Jiří.

[5]) Monum. Germ. paedag. II. 451. Počítáme tolar v 68 krejcarech a zlatý rýnský v 60 krejcarech.

dosti mnoho. Který student chtěl sedati a jísti u stola obecného, tomu se slevilo něco; stůl panský, zvláštní, byl dražší.

Jak hojný byl stůl v jesuitském konviktě studentském, nevíme. Při zvláštních příležitostech i jesuité dovolovali, aby se vystoupilo z obyčejné míry. Takž na příklad víme z plzeňských pamětí, že r. 1573 konviktisté pražští vyvolili si dle svého obyčeje ročního za „krále" jednoho studenta z Plzně, a ten za to častoval dvojí štědrou hostinou své spolužáky i jesuitské učitele. [1]) Nejeden vznešený návštěvník, jejž žáci z popudu otců Tovaryšstva Ježíšova musili verši a zpěvy vítati, zanechal žákům hojnou odplatu na penězích i též takovou, že mohla vesele býti vypita a sněděna. Uvádíme jen Zikmunda Bathora, jenž r. 1604 kadaňským konviktistům poslal sud vína a ustrojiti dal hojnost jídel. [2])

---

[1]) Hruška. Plzeň. 97.
[2]) Salzer. Communalgym. in Komotau. 42.

III.

Výchova.

Od nejprvnějších dob svého založení křesťanská škola za hlavní svou úlohu pokládala vésti žáky k Bohu. Ten úkol převzaly ze starodávné školy klerikálné školy městské ochotně. Napřed čest a sláva boží, pak literní umění. Když nastalo u nás roztržení církevní, týž cíl podržely školy husitské a po nich protestantské. Jako bylo heslem protestantů v Němcích, že cíl a konec studií jest „gloria Dei", [1]) stejně tak dí mistr Kodicill ve svém řádě školním (1586), že účel svobodných umění jest sláva boží i užitek církve, a káže učitelům, aby pilně žáky učili „pro Bůh" (propter Deum). [2]) Bylo přesvědčení, že školy „jsou království nebeského jako nějaké štěpnice, slova božího včelnice, pobožnosti sídla, ctnosti pokladové" a ovšem také „literního umění veřtatové". [3])

Stejně takový byl účel škol bratrských, též jim byla škola poklad církve boží, a pobožné mravy byly jim na předním místě. Rovně tak i jesuité prohlašovali, že učí pro slávu boží a budí u žáků zbožnost. Lze říci, že všech všudy škol starodávných heslo byla zbožnost. K té vedly všecky. Ale nestejnými cestami a nestejným duchem. V školách pod obojích a protestantských bývaly nařízeny modlitby hned ráno, jak žáci vstali, denně šlo se do chrámu, ve škole učení začínalo se modlitbou nebo zpěvem na kolenou vykonaným, po učení zase na kolenou modlení; neděle věnována cvičení duchovnímu, kázaní, katechismu, bohoslužbě dopoledne a nešporu odpoledne. K přijímání těla a krve Páně šlo se aspoň jednou v rok ve dnech pašijových.

Řád Kodicillův, shrnující zvyky a zkušenosti staré v nová obecná pravidla školská, káže, [4]) aby žáci s učiteli ráno, jakž se

---

[1]) David. Chytraei. De ratione discendi. 1595. 1.
[2]) Ordo studior. Codicill. 94. 72.
[3]) Piečka. Akcí mezi filosofem.
[4]) Ordo studiorum. Str. 79.—83.

na kostele zazvoní, nebo hned když byli vstali (v zimě o dvanácté, v létě o osmé hodině na celém orloji), [1]) v společné světnici se modlili, říkajíce Desatero, Věřím, Otčenáš a zpívajíce píseň „Veni, Creator“ nebo žalm k době se hodící. Tytéž modlitby jest opakovati u večer před spaním s hymnou „Christe, qui lux es“. K tomu ještě nechť přidá se modlení za církev, za školu, za obec, za dobrodince a přátely. Po ranním modlení zpívati měli větší žáci s praecentorem v kostele při službách božích; také menší chlapci měli choditi k tomu a nezanedbávati písniček, jež zpívají se po kázaní.

Při kostelním zpívání žalmovém ráno, večer nebo též v noci všickni učitelé s žáky buďte přítomni; praecentor vyhledává žalmy, antifony příslušné. Když k tomu zpívání a k bohoslužbě žáci velcí i malí odešli do chrámu, ať prohlédnou classiarii (dohližitelé z žáků volení) všecky komnaty, aby nepobožný žáček se tu neskryl, a pak dům školní ať se zavře. Ale když začnou se trousiti žáci z městských domů, musil dům školní otevřen býti zas, a tu měl sukcentor zatím, co domestici byli v kostele, vyslýchati obyčejné modlitby žákův, od rodičů příchozích.

Že se hledělo při té každodenní pobožnosti ranní na školách podobojích na zdraví chlapců, o tom svědčí v řádě Kodicillově dovolení, že času zimního po skončených žalmech žáci chatrně ošacení smějí z kostela vrátiti se do školy zase. Měl je odvésti kalefaktor, obdržev svíčku, by nebyli chlapci ve škole po tmě. Za mrazu nebo za jinou rozumnou příčinou i to dovoleno, aby žáci nejnižší třídy vůbec nešli do kostela. [2])

Žáci u rodičů bydlící byli dle řádu Kodicillova povinni v neděli a ve svátek choditi pospolu s jinými všemi na katechismus do kostela i na kázaní a jiné ceremonie. Také řád Kodicillův nařizuje modlení ve škole a při stole; učitel je povinen modlitby, zpěvy a žalmy vybírati a psáti, aby žákům v pamět se vštípily. Řád dotčený nařizuje v ustanovené časy jíti k stolu Páně, neď však kolikrát v rok. Ale z pamětí universitních víme, že žáci pražských škol chodívali jen o Velikonoci ku přijímání. [3])

Na škole v Hradci Králové kolik let před Kodicillem (1566) měli řád k roznícení a prohloubení zbožnosti v podstatě týž, jako Kodicill. Jen to bylo zvlášť nařízeno, aby žáci po vykonané modlitbě ranní po řadě četli jednu hlavu z biblí svaté a, když vysvětlí se její výroky, žákové nechť opakují, co v pamět pochytili. Večer po modlitbě bylo zabývati se touž v biblí hlavou, ráno vyloženou. [4])

Na soukromé škole mistra Matouše Kolína v Praze v andělské zahradě stran pobožnosti býval ten způsob, když ráno okolo naší

---

[1]) To jest v létě i v zimě mezi třetí a čtvrtou nynější hodinou ranní.
[2]) Ordo. Codic 31.
[3]) Arch. univ. A. 14. b. 20.
[4]) Solař. Hradec. 543. 514.

páté hodiny žáci vstali, s učiteli na hlas říkali tytéž modlitby a zpěvy, které Kodicill pak převzal do svého řádu. Večer též tak.[1]) V témž řádě Kolínově čteme, aby v sváteční dni každý přicházel do školy, odtud po vyslyšení obyčejných lekcí že všickni pospolu do kostela k poslouchání svatého kázaní půjdou; mimo to ukládalo se domestikům zvláště, aby u večer před spaním čítali kus ze Zákona Nového. Tytéž anebo podobné řády modlitebné nacházíme (r. 1609) i na klassické škole v Pražské akademii.[2])

Lze říci, že tytéž zbožné povinnosti mívala kde jaká škola církve pod obojí i protestantské. K tomu ovšem žákům i učitelům byly mimořádné povinnosti chrámové o svátcích a při rozmanité bohoslužbě zádušní, ku které byla škola stipendiem vázána.

Na městských školách katolických a kathedrálních buzena „sancta pietas“ svatá zbožnost žáků denními modlitbami a pobožnostmi chrámovými. Jenže, soudíme-li dle řádu kathedrálné školy olomoucké (1563),[3]) bylo chrámových služeb víc a byly pro okázalost katolické bohoslužby delší. Ráno zpívali žáci stejně jako protestantští „Veni, creator Spiritus“; přede mší v neděli říkali Věřím, Otčenáš a texty o křtu a o svátosti oltářní; mše byla denně, k té chlapci stipendisté v komžích musili docházeti a na žaltářích zpívati. V hrubé zimě mohla polovice chlapců pěti a druhá se ohřívati; tak se střídali. Po „sanctus“ žáci směli ode mše odejíti, jenom ne, když sloužil děkan nebo biskup, to musili vytrvati do konce. Svátků bylo víc než u protestantů, a k některým pobožnostem bylo ukládáno žákům tolik responsoří, že má skladatel olomouckého řádu patrný strach, aby nebyla dlouhým trváním liturgie kostelní škola zanedbávána. Katoličtí žáci vedeni byli k častému zpovídání; plzeňským žákům bylo nařízeno „pro bázeň boží“, aby nejméně šestkrát do roka se zpovídali; denně na znamení zvonu mistr se školou musil jíti na modlení a zpívati litanie; škola byla povinna docházeti k processím mnohým, čehož na školách podobojích nebývalo.[4])

V bratrském domě žáci vedeni k Bohu, na něhož mělo pamatováno býti i při práci. Vstávalo se s modlitbou společnou; častěji za den scházelo se všecko obyvatelstvo bratrského domu, žáčkové i starší, se správcem na zbožné zpívání a čtení Písma; po modlitbě každý šel po své práci. Modlitbou a rozjímáním provázen oběd; v hodinu nešporní zase scházeli se žáci s ostatními obyvately bratrského domu k modlení, po kterémž byla práce učení až do večeře.

---

[1]) Leges scholast., quibus regitur privat. schola M. Mathaei Collini. Tertia libell. pars.

[2]) Voigt. Acta litter. I. 324—325.

[3]) Věstník král. česk. Spol. náuk. 1898. XV. Dr. Jan Novák.

[4]) Leges schol. official. v Plzni. Nedatov. ze XVI. věku. Opis z arch. plzeň. půjčil dr. J. Novák. Kterak nad míru mnoho škola kostelu koncem XV. věku, před dobou reformační sloužiti musila, o tom srovn. také řád školní ve Vídni. Hormayr. Wien. V. C. LXXXVIII.

Po večeři pobožné písně zpívány od prostých prostičké, od žáků umělé. V neděli bylo kázaní a pobožnosti ve sboru společné.

Ze zprávy Šimona Theofila Turnovského z r. 1568 dovídáme se určitě a zevrubně, kterak si vedli bratří v Boleslavi za správy Augustovy. Když ráno se zazvonilo v domě bratrském, všickni vstali, oblékli se, klekli, modlili se a slyšeli krátké povzbuzení, napomenutí. Pak ujal každý knížku nějakou, zvláště zbožnou, četl si tiše, nebo jiný psal. Po hodině nebo po dvou zvonilo se zase, nastala společná modlitba, zpěv, a po něm pořádkem jeden z učňů theologických po druhém četl hlasno v biblí kus a vyložil; po opětné modlitbě šel každý k své práci: chlapci do školy, mladíci k studium, do přednášek latinského jazyka a theologie, které tehdáž konal bratr Jan Aeneas. Při obědě probírala se některá otázka z ranního čtení, k níž odpovídali jeden po druhém od nejmladších počínajíc. Senior na konec rozličná zdání srovnal, rozhodl a uzavřel. Bylo-li den před tím kázaní v sboru, u stolu se probíralo, opakovalo, vysvětlovalo. Po obědě až do modliteb odpoledních byla práce rukama; práce jemná i hrubá; v Evančicích v typografii mladíci sázeli a tiskli, knihy vázali; silnější štípali dříví. Po modlitbách odpoledních trvalo studium až do večeře, kteráž zbožně konána jako oběd. Po večerním modlení klid. [1])

Takž viděti, že u výchově bratrské vedení k pobožnosti bývalo na místě prvním; a že to brali do opravdy, tomu lze při jejich přísnosti věřiti pevně.

Prostupovala-li cvičení náboženská u bratří školskou a jinou práci, u jesuitů byla paedagogika všecka zbožnými úkony až přesycena. Nábožnost a náboženství katolické mělo všecko pronikati, při všem býti. Věříme a jest to dobře charakterisováno, dí-li historik jesuitský o gymnasii krumlovském, že bývalo od počátku, jakoby nějaký seminář řeholnický. [2])

Že žáci v jesuitských konviktech vstávali a lehali s modlitbami, nic podivného. Ale u večer byli povinni zpytovati svoje svědomí co den. Také žáci externisté byli k tomu vedeni a byli kontrolováni. V obecných nařízeních jesuitských čteme, aby každý z učitelů před vyučováním a po něm říkal modlení, které žáci na kolenou s odkrytými hlavami vyslechnou; ke mši ať jdou denně, na kázaní chodí se v neděli; ale také v pátek nebo v sobotu a po celý čas v postě jsou exhorty zbožné, a k těm žactvo musí; v postě i dvakrát v témdni. Ale o pražských jesuitech z nejprvnější jich doby (z roku 1564) zpráva, že i v obyčejný čas dvakrát denně a

---

[1]) Bidlo. Jednota v prvn. vyhnan. příloha C. str. 265. Winter. Děje církev. 477. Stejná nařízení stran modliteb, ranního vstávání, čtení v Písmě, práci rukama čtou se v polském řádě bratrském v rukop. bibl. Raczyńskich v Poznani (II. H. a a 28) Fol. 37—38. Opsal a půjčil dr. J. Bidlo.

[2]) Schmidl. Hist. Soc. III. 349.

v postě třikrát denně vodili chlapce na kázaní.[1]) Dále čteme v nařízeních obecných, nechť denně žáci modlí se i na růženci, v sobotu večer ať říká se litanie k Panně Marii v třídě, nebo žáci ať jdou do kostela. K zpovědi a k přijímání svátosti povinni jsou docházeti měsíčně; každý ať odevzdá cedulku s jménem svým zpovědníkovi, aby se nevyhnul nikdo.[2]) Žák nechť má zpovědníka svého, určitého, a představený ať dohlédá, kterak se zpověď vykonává.

Aby byla nad obyčej větší zbožnost vzbuzena, od roku 1559 každý učitel z pražských jesuitů vyvolil si žáčka k zvláštnímu vedení a k soukromému napomínání. „Nic nebylo nad ty (vyvolené) chlapečky nevinnějšího,“ radostně dí historik jesuitský.[3]) Ti chlapci zvláště v tom bývali ostatním vzorem, že chodívali k zpovědi, k přijímání svátosti týdně, ba i dvakrát v témdni. R. 1569 listy (nebo snad úlohy) napsali prý s takovou zbožností, že pražští jesuité, aby se pochlubili, poslali je svému generálu do Říma.[4])

Jesuitští žáci všickni všudy bývali k větší pobožnosti a k mimořádným úkonům pobožným naváděni znamenitě tím, že je otcové jesuitští skládali v spolky, v družiny nebo v sodality Marianské, z nichž prvá založena v Praze roku 1575. Jedna ze sodalit byla určena nižším studentům.[5]) Mívali sodálové žákovští i menší sbory, konviktisté zvlášť, externisté zvlášť, dospělejší mladíci pro sebe, chlapci též o sobě.[6]) Zbožné schůze těch sborů konány týdně, v čas ten, kdy měl míti žák odpočinek.

Jesuité provozovali okázalý, nádherný, šumný kult, a při tom žáci a přede všemi sodálové pomáhati musili. Svátků bývalo daleko více než dnes v katolické církvi, jesuité nad to mívali ještě svátky své, a při všech těch dnech slavnostních školy posluhovaly k šumnému zevnějšku. V advent o hodině páté žáci zpívali Rorate den co den a též tak odpoledne dávali se na hlubší pobožnosti než v obyčejný čas; od počátku XVII. věku jdou zprávy, že se v ten čas každý pátek a sobotu mrskali na vzájem pro pokání.

Též tak činívali v postě, přinesše již na prahu toho postního času řiditeli své sodality soupis všech zbožných svých činů jednotlivých.[7]) R. 1608 bili se sodalové studentští v Olomouci veřejně u Veliký pátek. Následujícího roku (1609) volali při tom: „Ježíši, synu Davidův, smiluj se pro rány a bičování svoje, smiluj se!“[8]) Prý i chlapci šlechtičtí, oděni jsouce bíle, metlami na záda svoje

---

[1]) Univ. knih. rukop. 1. A. 1. 100. Ta kázaní děla se „insigni puerorum frequentia“.

[2]) Ratio. Exemp. v univ. knih. 98. 100. 152 (o externech). Monum. Germ. paedag. V. 379. 381. Monum. II. 161.

[3]) Schmidl. H. Jes. I. 134.

[4]) Univ. knih. Rukop. 1. A. 1. 148.

[5]) Schmidl. H. Soc. II. 467. 611. Svoboda. Katol. reformac. 15.

[6]) V Olomouci. Schmidl. H. Soc Jes. II. 560.

[7]) Schmidl. Hist. Jes. II. 561.

[8]) Tamž. 561. 562.

s šlechtickou stálostí prali. V Chomutově studenti jesuitští r. 1608 chodili v pašijový týden po městě s kříži a trnovými korunami, nad čímž prý lid slzel.[1])

K pátečním i sobotním postům obyčejným jesuité nabádali své žákovstvo i to, jež bylo cizí víry a k nim se na školy dalo. Takž vypravují paměti jesuitské s velikou chválou o nějakém olomouckém žáčkovi střední třídy grammatické, jehož r. 1608 kacířští rodičové zavíráním ani jiným násilím nedovedli přinutiti, aby jedl maso v postní den.[2])

Přiznáme-li tehdejším školám všech věr bez rozdílu poctivou snahu vésti žáky k zbožnosti, přece na druhou stranu nutno vyznati, že v praktickém vedení byl všelijaký úraz a chyba škodná.

Na školách víry pod obojí (ať kališníkův ať protestantů) mělo-li se vyhověti všem chrámovým službám, jakž dobrodinci škol za svou duši uložili, musil valný čas odebrati se škole a přidati se kostelu. Právě když mělo býti ve škole učeno, žáci voláni do kostela na anniversaria; sotva odbyli školu, všecko unaveni hnáni bývali na nešpory dle stipendií, na vigilie, na tenebrace a jiné ceremonie a zpěvy. V Praze bývali žáci posíláni na službu i do cizích kostelů. Takž na příklad dle zprávy z r. 1621 byli žáci od sv. Jiljí povinni třetí neděli zpívati u sv. Štěpána ve zdi,[3]) ale ovšem prve si musívali odzpívati svoji pobožnost u sv. Jiljí. Stanovíce nový řád školní, Kutnohorští r. 1598 uznávají, že v týchž hodinách, v kterých se učiti má, „také služby boží v kostelích obyčejně se dějí,“ ale přes to chtějí tomu, aby to školními správci tak bylo opatrováno, „aby žádné zpívání v kostele od žákovstva obmeškáno nebylo.“[4]) Kterak to měli provésti, aby netrpěl kostel ani škola!?

Mistři universitní snažili se zanedbu školy předcházeti návrhem, správcům církevním r. 1612 učiněným, aby žáci o všední dny hned po kázaní směli odcházeti do školy k učení, zatím aby se v chrámě zpívala písnička nějaká vůbec známá; mimo to žáci, kteří platí expense, aby nebyli povinni do kostela choditi leč v neděli.[5]) Z poslední řádky patrno zajisté, zač pokládána bohoslužba všedního dne. Bylo to zbožné břímě, obtíž, nepříjemná ujma škole. A v tom je úraz. Nepřeme, že škola mnohá a mnohdy vykonávala bohoslužbu zbožně a pořádně; uznali to r. 1596 litoměřičtí konšelé, napomínajíce sousedy k podpoře žáků, „ješto se v kostele za nás pánu Bohu modlí,“[6]) ale víc je zápisů o tom, že žáci odbývali kostel leda bylo. R. 1587 v Kutné Hoře voláni jsou učitelé do rady městské, kdež jim vyčítáno, kterak lenivě se vykonávají služby boží, a mládež,

---

[1]) Tamž. 517. Svoboda. Katol. reformace. 20.
[2]) Schmidl. II. 518.
[3]) Arch. univ. A. 14. b. 259.
[4]) Z arch. kutn. opis v arch. zem. Též v Listáři Nováčkově 61.
[5]) Arch. univ. A. 17. VI. 374.
[6]) Arch. mus. 3. E. 3. 109.

jakoby v žádné kázni nebyla, s hřmotem, hlukem do chrámu jdou a lidem v modlitbách překážku činí.[1] Roku 1610 mistr Melichar Kolidius v Hoře upřímně vyznává, že žáci někteří délkou denních pobožností usínají nebo něco jiného tropí. Píšeť městské radě, že v létě denně žákovstvo k zpívání chodí a při něm tráví „nejmíněji hodinu, mnohdykráte dvě i více, a to v ty (hodiny), v nichž by měli na lekcí zůstávati, a tak se velice obmeškávají; ač pak to . . dobrá věc pána Boha netoliko každodenně písněmi oslavovati, slova božího poslouchati, ale téměř každého času při shromáždění svatých zůstávati, ale poněvadž mnozí (žáci), zvláště mladší a nerozumnější aneb nedbanlivější, ne vždycky na tu svatou věc pozor dávají, nýbrž někdy místo poslouchání v memoriter učení aneb i snad v spaní se dávají," proto prý navrhuje, aby mládež školní při svém cvičení zůstávala, a místo ní aby čeští literáti tu práci zpěvnou s menším obmeškáním na se vzali, či aspoň aby nemusila do kostela, když mladí kněží slouží; panu arciděkanovi že zpívati budou.[2] Zdá se, že spiávce se svým návrhem moudrým nepochodil.

V téže Kutné Hoře roku 1616 přijímajíc mistra Jiřího Záviše Velvarského, rada městská kázala novému učiteli, aby nešpory se tak „běžně a s jakejmsi chvátáním, jak se to od několika let na veliké pohoršení mnohejch pobožnejch lidí a zlehčování služeb božích dálo, neodbejvaly." Také bralo obecenstvo tehdáž pohoršení nad tím, že žáci v úterý a ve čtvrtek, když se konává modlitba před letanií, neklekají, jevíce nevážnost.[3]

Kouřimští stížně vytýkají r. 1622 (kdy protireformace ještě nezačla se), že žákovstvo nikda ve všední dny nezpívá, když literáti nejsou přítomni.[4] Patrno, že literáté, přední to měšťané, žáky k pultům doháněli. Žaloby takové a podobné, jichž původ a základ jest pořád týž, vyskýtají se také v jiných městech dosti zhusta. Satira z r. 1585 tepe žáky i učitele, jakoby všickni všudy dokonce vyhýbali se chrámu.[5] Že někteří tak činili, to vytýkal r. 1614 slavný mistr Kampanus všem učitelům pražským, když si je byl povolal jakožto děkan fakulty filosofické. Vyčetl jim, že málo kteří chodívají na kázaní.[6] Nepěkný obrázek poskytuje zápis universitní r. 1620 v srpnu, tedy nedlouho před katastrofou našeho národa. Voláni jsou žáci pražští i jejich rektorové na žalobu farářů, že totiž v těch válečných běhích a zlostech nechtějí se modliti a do kostela v čas docházeti, vymlouvajíce se, že nemají co jíst a píti. I oznámili vinníkům mistři v universí, že taková výmluva a řeč spíš podobá se řeči zvěře než lidí, a žáci tak hovořící že by měli býti syceni

---

[1]) Arch. zemsk. Opis z knih. memor. arch. kutnoh. U Nováčka v Listáři 40.
[2]) Arch. kutnoh. Opis v zemsk. arch. U Nováčka v Listáři str. 105.
[3]) Tamž. U Nováčka 151.
[4]) Manuál kouřimský. 1622. str. 99.
[5]) Rozmlouv. sv. Petra s Pánem.
[6]) Arch. zemsk. Acta rectorat. 4.

kolomasti. Po této důtklivé řeči poručeno jim, aby třikrát denně se modlili v kostele. Správce školní od sv. Jindřicha Klemens Žebrácký, bezpochyby, aby se odemstil, odvětil na místě ostatních rektorů pražských, že faráři sami jsou modliteb kostelních nedbali. [1])

Pravá zbožnost tehdejších škol měla úraz a škodu velikou ještě z jiné příčiny nežli byla mnohost a délka kostelních služeb. Největší škodu zbožnosti přinášely tehdejším učitelům a žákům různosti a zlostné boje náboženské. Což často se přiházelo, že žáci musili býti při bohoslužbě, kterou konal kněz jináč a jiným duchem, nežli vykládal ve škole učitel; což často býval kněz u oltáře kališník, příslušník a přívrženec pražské konsistoře, anebo dokonce tajný nebo zřejmý katolík, příslušník arcibiskupův, a učitelé i žáci, jemu odpovídající a zpívající, byli protestanté luterští nebo v koncích XVI. století kalvinští! A což, kde bylo obecenstvo sic nakloněno protestantství, ale, neuvědomělo jsouc, drželo leckteré staré ceremonie, k nimž nutilo uvědomělé učitele protestantské, školu a kněze!

Mravních škod, z toho plynoucích, snadno domyslíme se na několiku případech. Kterak pobožnost žákovská vypadala v Tachově, když dle zprávy farářovy r. 1575 správce s žáky po Otčenáši zbraňovali se říkati Zdrávas; když došlo k zpěvu Salve, regina, a žáci s učitelem schválně mlčeli; když měli responsoře říkati o svatých, ihned nápadně umlkali nebo dokonce od knihy a z kostela ucházeli? [2]) Což rychle vystěhovala se zbožnost z kostela v Křešicích, když tam (dle žaloby r. 1598) děti viděly kantora svého, an neklেká a z obřadů smích si tropí. Aby ho lépe pochopily, kantor napsal na tabuli ve škole, že nic nepomáhá breptání ani páteřův počítání, čímž odsuzoval katolickou ceremonii svého faráře. [3]) Kterak to nepěkně bylo v kostele třebenickém, když tam r. 1613 učitel Jan Žampach nepokrytým způsobem dával na jevo, že nesouhlasí s tím, co farář u oltáře podniká. A co sobě měli mysliti malí žáčkové, když je tento učitel poslal do kostela, velkých žáků zanechav ve škole, aby se obřadem, protestantům nemilým, nenakazili? Proč vůbec chodili oni jinověrní učitelé do kostela s pohoršením? Nebylo-li by mužnější, zůstati ve škole a neposílati ani těch malých dětí?

Ovšem mají tyto otázky i na druhou stranu ostří. Proč vnucoval se kněz těm, kteří věřili jináč; a byl-li vnucen od jiných mocných, proč chtěl, aby mu škola jinověrná při obřadě sloužila?

Že první největší vina není při učitelích ani při knězi, to jisto, ta náleží těm, kteří otázku náboženskou v Čechách zadrhli a zauzlili až do katastrofy.

---

[1]) Arch. univ. A. 14. b. 33.
[2]) Arch. zemsk. Opisy z arcib.
[3]) Tamž. Dvorský. Paměti 424. Páteře = růženec.

Byly to zmatky. A nás tu jen zajímá, kterak se jevily na žácích při pobožnosti. Žáci smáli se knězi, mluvícímu s kazatelnice, a jako učitel i oni tropili očividné posměšky při obřadech, jež jim ve škole vyloženy za čiré modlářství papežské. Vždyť i v katechismu kněze Jakuba Akanthido-Mitisa (roku 1619) čte se v předmluvě k dítkám, že pobožnost katolíků je plna babských klevet, blýští se dynovitými marnostmi. Co tedy jen poněkud podobalo se obřadům katolickým, při takovém přesvědčení, jak to dí onen školský katechismus, bylo i v kostele posmíváno a znevažováno na útraty zbožnosti.

S katolické strany, zvláště od jesuitů, zase znevažována bohoslužba jinověrců spisy i kázaními, zvláště tvrzením, že jim slouží ševci a ne kněží; ale žáci katoličtí nebývali tak často a tak snadno nuceni choditi k liturgiím jinověrců jako se to dělo naopak. Co jen kyselostí a zlých křiků bylo pro katolická processí! Vládnoucí mocná šlechta, od jesuitů vychovaná, jala se v století XVI. od let osmdesátých školám protestantským ceremonii tu nařizovati; odpovědí na to byly buď vzdory nebo vyplnění rozkazu nevážné a pohoršlivé. R. 1585 administrátorové konsistoře pod obojí (starokališné) žalují císaři, že (na vyšší rozkaz) poručili školám (pražským) účastenství při processí Božího těla a křížových dní, ale rektorové školní že, jsouce náboženstvím odporni, na processí nechodí, modlářstvem je nazývajíce, [1]) mládež tomu se učí a kazí; při pozdvihování hostie žáci v kostele neklekají, slova v zpěvnicích kostelních zvláště tu, kde je vzývání svatých, proměňují, na pohřbech responsoře „Subvenite, Sancti Dei“ zpívati nechtí, rekviem za mrtvé neříkají a což jiného víc. Prý poslali k rektoru universitnímu, poněvadž učitelé farářů neposlouchají, rektor prý oznámil, že tím vládnouti nemůže, že ho ta mládež poslouchati nechce. Na processí (poslední) prý nešel kromě jediného učitele nikdo.

Žaloby toho způsobu nepřestaly až do bělohorské rány. Protestantští učitelé povolovali nebo vzdorovali podle toho, jaký nátlak a jaká hrůza šla z katolické vlády. Lze sobě pomysliti, kterak takové nucené processí vypadalo. R. 1601 šlo processí křížových dní z Prahy za město k sv. Pavlu (nyn. Karlín), učitelé cestou všickni utekli, a žáčkové měli asi místo pobožnosti švandu. [2])

Po vydání majestátu (1609) na svobodu náboženskou v těch a jiných věcech nebylo o mnoho lépe. Vláda, neohlížejíc se na upsané právo, rozkazovala dál. Jenom universí časem odporovala, ale ne vždy na místě náležitém. R. 1612 rektor a mistři volají si některé správce pražských škol, aby je trestali, proč šli na processí velikonoční. Odpovídali, že byli k tomu přinuceni farními literáty; týnský učitel děl, že nemůže jináč býti, osadní že tomu chtějí a že

---

[1]) V opisech z herrnhuts. archiv. sv. XIII. 416. 417.
[2]) Arch. zemsk. Oekonom. 17. 83.

se prve tak zachovávalo, ostatně prý farář týnský (administrátor protestantské církve české!) slíbil, že to processí jen tak zprosta odbudou. [1])

Tu tedy i přední kněz protestantský čině ústupek, aby s osadou se nerozhněval, sliboval odbýti pobožnost ledabylo, natož učitelé a žáci při tom! Když r. 1615 zase správcové škol byli obdrželi v universitě důtku pro nějaké processí, poručeno jim, aby přijdouce domů do školy, ihned svolali žákovstvo a vyzvěděli z něho náladu (cognitis animis), a vyzvědouce, aby přímo a rozhodně oznámili osadním měšťanům, že nemohou víc posílati žáků na processí. [2]) Tedy na žáky se svedlo, ti měli rozhodnouti! Nepřeme, že dospělejší žáci mívali při tom svoje mínění; z čehož také plyne, kterak zbožně vykonávali pobožnosti, k nimž byli proti náboženskému svému mínění nuceni. Z mládeže bývalo také dosti snadno dobýti onoho mínění, netajila se jím. R. 1602 pozval si malostranský švec Jan Hemiš o vigilii Tří králů žáky od sv. Mikuláše do bytu svého a brzy se od nich dověděl, kterak umějí se rouhati svátosti oltářní. Pak je městskému úřadu hanebně udal. [3])

Náboženské vzdory školské častěji nežli o processích průchod nacházely veřejně při pohřbech, jak již svrchu poněkud dotčeno. Jeden farář se zlobil, že mu na vzdory žáci zpívají latinsky, ježto mohou česky prostě zpívati, aby tomu mohl každý vyrozuměti, [4]) jiní farářové se zase hněvají pro zpívání česká neobyčejná místo latinských a počítají to k bezbožnosti žákovské a učitelské. [5]) Rozumí se, že při obojím zpívání nebylo jen o dvojí jazyk ale i o dvojí víru.

Z toho všeho, co tu vyloženo dosavad, zajisté patrno, že zbožnost žákovstva na školách víry pod obojí ohrožoval všelijaký úraz.

Na školách katolických bezpochyby překážela mnohost kostelních úkonů ještě víc než na školách protestantských, poněvadž byla větší. Z plzeňských odkazů [6]) na mše, vigilie a páteční circuitus a jiné pobožnosti, při nichž žáci byli povinni bývati, čtoucímu přímo vnucuje se soud, že žáci začasté větší dobu byli v chrámě než ve škole. Jáchymský učitel Mikuláš Herrmann ve svých vzpomínkách o katolických školách před protestantskou reformací vypravuje, že ubozí žáci bývali zpíváním kostelním tak přetěžováni a týráni, že sotva stačívali nacvičiti zpěvy od jednoho svátku ke druhému, i kdyby ve škole zhola ničemu nebylo se učiti; nad to ukládáno žákům i noční dobu při hodinkách v tvrdé zimě i po tři

[1]) Arch. univ. A. 13. b. 104. 106.
[2]) Arch. univ. A. 17. VI. 512.
[3]) Arch. zemsk. Oekonom. 17. 15.
[4]) Tak děkan v Hoře r. 1579. Šimek. Arch. Pam. XVI. 294.
[5]) Tak žalují administrátor a farářové konsistoři pod obojí arcibiskupu Martinovi r. 1582. Sněmy. VI. 225.
[6]) Na př. v knize arch. plzeň. č. 223.

hodiny mrznouti, tak že mnohý po všecken svůj život zůstati musil nezdravým člověkem i mrzákem. [1])

Možná, že Herrmann líčí s nadsázkou, nadšen jsa změnami reformační doby protestantské. To však jisto, že koncem XV. věku správcové škol i kněží uznávali přetížnost školy kostelem, nařizujíce, kde byl žáků dostatek, aby v kostele sloužil po každé jen díl jich střídavě. [2])

Na školách jesuitských, kdež bývalo pobožností všelikterakých z míry, a tudíž nebezpečí únavy a jalové zbožnosti na snadě, předcházely se hrozící úrazy tím, že učitelé byli stálými vzory svým žákům, že je bez únavy nabádali a při tom arci také stále hlídali. Z hlídání učitelského u lehčích žáků vyvinula se přetvářka. Že některému žáčkovi hustá kostelní pobožnost asi byla velmi nepříjemnou a mrzutou, to vysvítá z ustanovení nejstaršího školského pořádku jesuitského (1560), aby totiž, když se má jíti do kostela, nikdo nebyl pouštěn na záchod. [3]) Patrno, aby na záchodě nezbyl.

Úraz pravé vnitřní zbožnosti u jesuitů mohlo žákovstvo snadno ještě odjinud bráti; nikoli, jak se povrchně usuzuje, zevnějším kultem chrámovým, neboť ten měl v XVI. století svou sílu a má ji dosavad; ale úraz mohl býti v tom, že žáci při tom kultu, často jsouce divadelně všelijak (i za anděle) ustrojeni, bývali důležitým činitelem.

Stálá cvičení náboženská při některém chlapci vzbudila pohnutí mysli tak chorobné, že viděl nadpřirozená zjevení, ďábly, anděly, mrtvé. A to jest zajisté škodlivá stránka výchovy jesuitské, tím škodlivější, že taková vidění jesuité rádi zapisovali jako skutečnosti a žákům oznamovali s paedagogickými úmysly. [4]) Konečně nelze neviděti v náboženské výchově jesuitů té chyby, že přijímali do svých škol jinověrce s úmyslem, aby je i proti vůli rodičů odvedli od víry a že ve škole a v sodalitách, jichž výbojný ráz se nepopírá ani od historiků jesuitských, [5]) ze žáků snadno vychovali nemilosrdné horlivce; vždyť již roku 1584 pražským jesuitům donášeli chlapci české knihy „kacířské", po domech vysliděné a vzaté, ku pálení. [6])

Vésti žáky k slušným mravům byla druhá důležitá úloha škol kde kterých. Na ten konec správce školní hned při svém nastoupení oznamoval žákům řád o mravech, řečený „leges scholasticae", buď svůj, jak si ho po zkušenosti sestavil, nebo řád nějaký tištěný, jichž, počínajíc spisem Erasma Roterdamského o mravech,

---

[1]) Bilder aus d. Culturgesch. Richter. 147. 148.
[2]) Hormayr. Wien. V. CLXXXIV.
[3]) Monum. Germ. paedag. II. 162.
[4]) Viz zápisy o tom v Schmidlovi. H. Soc. Jes. II. 31. V rukop. univ. knih. 1. A. 1. 338. 159.
[5]) Schmidl Hist. S. J. 498.
[6]) Svoboda. Katolic. reform. 15.

(Civilitas morum),[1]) v Němcích i u nás vydáno v XVI. věku několik. U nás dávali je tisknouti učitelé sami, nebo i farní osady[2]) a universita.

Chvalitebno v staré škole, a tím předčila nad školu nynější, že ona pravidla slušnosti vřaděna bývala do osnovy učebné; nařizujeť mistr Kodicill ve svém řádě (1586), aby knížka o mravech ušlechtilých denně před obědem byla ve škole čtena od chlapců po řadě, aby se jim staly povinnosti v životě známější.[3]) V řádě královéhradeckém (1566) káže se, aby po obědě jednu hodinu opakovala a četla se nauka o ušlechtění mravů.[4])

Pražští žáci mívali mimo knihu a učitelovo vedení i tu pobídku k mravnému chování, že si je ze všech škol ob čas rektor universitní povolal i s učiteli do kolleje Karlovy a tu k nim hovořil s napomínáním i výtkami a hrozbami. Prorektor r. 1619 jim vyhrozil pro nevázanosti karcerem universitním, a slíbil, prý pedellus akademický, jenž jest pravá ruka universitního senátu, bude nésti na ně oko, kterak se veřejně chovají, zvláště nechodí-li do krčem.[5])

Také čeští bratří, kteří byli mistři u přísné výchově, mívali svoje mravnostní řády, školní knížky, jimž dáváno obecné jméno „Mravy". Taková pravidla ušlechtilého chování mládeže nejprve vydána po česku r. 1530 od Jana Petříka z Benešova, jenž vzal sobě za vzor Erasmovu práci. Potom častěji bývaly Mravy tištěny buď jen po česku, nebo také česky a latinsky. Dobře pověstny a samostatná práce jsou Mravové Jiřího Streyce ze Zábřehu a Mravy Adama Šturmovy pro šlechetné panny a děvečky.[6]) Nejstarší Mravové, knížečka v Kralicích vytištěná na osmi listech osmerkových, veršovaná, často přidávaná jako též jiné toho druhu knížky ku katechismům, jest rozdělena ve tři části; v první jsou pravidla, kterak sobě dítě vésti má přes den, zvláště u stolu když zasedá; v druhém oddíle jsou návody, kterak si vésti k představeným, k starším, ke společnosti, a třetí část opět má v sobě, kterak se chovati při požívání pokrmů.

Přihlédneme k pravidlům šlechetných mravů žákovských zevrubněji.

Nejprv měla se ušlechtilost a slušnost jeviti již na zevnějšku žákově, na šatech. V staré době školské býval šat klerikálný asi

---

[1]) Také slavný Murmellius, jsa učitelem v Hollandště, vydal roku 1513 o mravech řád, jenž byl pak hojně opisován. Jest v něm, kterak žáci se mají chovati k představeným, kněžím, mezi sebou, k ženskému pohlaví, co do šatů, zbraně, mají býti ostříhaní, nemají se nočně toulati, krásti, aby byli v čas ve škole atd. Reichling. Murmellius. 96. 97.

[2]) Rukop. univ knih. 17. E. 23. 1614 dali u sv. Václava na Zderaze v Praze osadní tisknouti instrukci žákovskou v 150 exemplářích.

[3]) Ordo. 88.

[4]) Solař. Hradec. 546.

[5]) Arch. univ. A. 14. a. 129.

[6]) Viz Č. Č. Mus. 1875, kdež jsou ukázky z Mravů.

bez výjimky při těch žácích, kteří byli stipendisté pro zpěvy kostelní. Bonifanti na Hradě Pražském měli na sobě míti kápě šedé a nositi boty,[1]) neboť odkrývati nohy v střevíčkách bylo nemravností, kterou ještě mistr Rokycana tepal.[2]) Na obrázcích starodávných vyskýtají se žáci kapitulní školy sv. vítské také v klerikálných sukních jiné barvy nežli šedé.[3])

Externisté strojívali se snad již v starší době libovolně, ačkoli proti tomu přec nutno uvésti zmínku z konce XV. věku o zvláštním šatě žákovském i při šlechtici! To píše totiž biskup Jan Filipec Vilému z Rožmberka, že jeho synu Janovi dal zdělati v Olomouci „šaty studentské“.[4])

Byly-li kde jaké uniformy studentské, rozšířením humanismu ve všech zemích zacházely. Hynuly nejdřív v kollejích universitních, ale není pochyby, že šat klerikálný byl jakožto nemilý odvrhován i na školách latinských. Žáci se nosili po světsku na ulici i v kostele, a vrchnostenským úřadům školním nezbývalo, než bdíti, aby žáci nešatili se neslušně, křiklavě a parádně. Než i zákazy měnily se modou. Z Němec víme, že jim jednou (1525 v Tubinkách) zakazovali nositi klobouky, což prý náleží jen hrabatům; jindy (v Jeně 1573) zakazovali jim klobouky, čehož prý mají zanechati sedlákům;[5]) bývalo vrchnostem nejmileji, když žáci měli birety na hlavě.

Stran šatů brojily školní řády vůbec proti modám nejnovějším, odporučujíce všudy šat vážný a sukni spíš delší než krátkou. Stejně tak ve svém řádě náš mistr Kodicill r. 1586 káže, aby žáci mívali šat přes kolena dlouhý, ale nikoli ke kotníkům, to prý je po německu a zženštilé; zakazuje nositi pásy cizinské, modní. Do chrámu mohou žáci domestici bráti na sébe „supellectilem liberariam“ (livrej), tedy jakous stejnou sukni klerikálnou.[6]) Jináče celkem všecko zanecháno vůli žáků.

Jakýs bezděčný barvou a střihem stejnokroj mohl lokálně velmi snadno tím vznikati, že dobrodinci nebo městská rada majíc dobrodineckým odkazem koupiti žákům sukno na šaty, koupila hromadu stejného sukna, z něhož chudým těm chlapcům našito kabátů, „kalihot“, i punčochův. Takž potom byli všickni stejni. V Hradci Jindřichově v druhé půlce XVI. věku kupovala vrchnost mendikům sukno černé;[7]) byli tedy mendici hradečtí v černém všickni.

Ale jeden kus šatu gymnasisté nosívali bezpochyby tak obyčejně, že po něm se poznávali. Byl to plášť. Řád školy žatecké, jenž byl sepsán roku 1575 podle obvyklosti jiných předních škol

---

[1]) Arch. f. österr. Gesch. B. 37. 418.
[2]) Goll. Č. Č. Mus. 1879. 205.
[3]) Rukop. kapitul. arch. Sig. A. 10. Winter. Kroje. 229.
[4]) Arch. Česk. XVI. 15. r. 1493.
[5]) Ratio administrandi scholas Jenae. Univ. knih. 3. D. 41.
[6]) Ordo stud. Codicill. 89.
[7]) Tischer. Opisy pansk. účtů.

v království, chce tomu, aby zámožnější žáci nosívali školský plášť (palliati), kdož jsou z chudších a pláště nemají, nechť tedy mají aspoň delší sukni, aby byli vůbec cudně kryti.[1]) Pražským žákům ze školy sv. Michala r. 1612 šenkéř Štípek nadával „pláštníků“, kterak by to byl mohl učiniti, kdyby nebyl studentům plášť obvyklý?[2])

Jesuité od počátku rádi a všude zaváděli školský kroj ve svých konviktech a v seminářích; hodilo-li se jim, i malé chlapce odívali v kleriky a hlavu žákům holili po kněžsku. V Praze již roku 1561 chudí žáci jesuitští na sebe talár a rohaté kvadrátky na hlavu dostali a v tomto klerikálném kroji, v Praze neobvyklém, chodili veřejným průvodem po svých příznivcích.[3]) Šlechtické chovance, pokud bydlili v konviktě, jesuité také odívali v stejnokroj, ale ne klerikálný. Šlechtičtí gymnasisté v Jičíně všickni stejně odíváni v spodní kabátek z koží kozlích pestře pošívaný a ve svrchní z modrého sukna; punčochy měli červené, botky šněrovací nebo boty kordovanské a plášť modrý obroubený hedbávným límcem.[4]) Zpráva o těchto šatech jest sic teprv z r. 1630, ale to jisto, že zvyk žákovské uniformy šlechtické byl starší.

Externistům svým jesuité zakazovali aspoň bujnou modu; víme, že jim na příklad nedovolovali nositi nabírané okruží, které bylo modou na hraně století XVI. a XVII.[5])

Zákaz zbraně, studentům na škole partikulárné často opakovaný, nebýval přísně míněn. A bylo marno zakazovati. Při hospodských rvačkách nebo jiných násilnostech vždy objevuje se v rukou studenta kterékoli latinské školy protestantské nějaká zbraň; r. 1601 také jesuitští žáci přišli do Karlovy kolleje s nepřátelstvím a se zbraní;[6]) r. 1607 ve rvačce ocitl se se zbraní i Ondřej, scholaris ze školy Hradu Pražského. Zbraň tedy všude. Ostatně slavný paedagog Sturmius žákům vyšších tříd zbraň (kordisko) nositi dovoloval.[7]) To bylo upřímnější.

Kterak se žáci měli podle rozmanitých školních řádů chovati ve škole?

V té příčině ukládá Kodicill žákům několikero hlavních ctností, z nichž plynou povinnosti samy. Žák má míti horlivost v učení, poslušnost, vděčnost; má býti čist a cudný; skromný, pravdomluvný a snášenlivý.[8])

---

[1]) Leges schol. Strabo. Exempl. v univ. knih. a v mus. zems. (Sign. 49. E. 33).

[2]) Arch. univ. A. 13. b. 83.

[3]) Rukop. univ. 1. A. 1. 63. Schmidl. H. S. J. 153.

[4]) Lepař. Progr. jičín. gym. 1885.

[5]) Monum. Germ. paedag. II 425. Winter Děj. kroje. 576.

[6]) Ale r. 1560 žák I. classis Václav byl trestán, že se vzpíral odložiti zbraň. Diarium collegii v knih. na Strahově. OO. N. 21.

[7]) Epistol. classic. Hallbauer. Sturm. Opusc. omnia. 237.

[8]) Ordo studi. Codicill. 86. 87. 95.

Horlivost žáků jeviti se měla již v tom, že v určitou hodinu bez omeškání přicházeli do učebny. Začátek učení býval dřív nežli dnes obyčej; škola začínala se podle našich hodin v létě o šesté ráno, v zimě o sedmé. To mohlo býti nejmenším žáčkům přece jen poněkud záhy, přes to, že lidé tehdejší vůbec dřív chodili spat. Lehali kolem naší deváté večerní hodiny. Řád jenský z roku 1573 přibližuje k tomu, dovolil, než si maličcí ranní škole zvyknou, aby směli docházeti bez trestu pozdě; starší, opozdí-li se, nechť jsou trestáni.[1]) Pražští jesuité, jimž staročeský orloj byl nepohodlný, r. 1563 uvedli na věž a do kollejí hodiny německé,[2]) aby všudy rázem škola se začínala a neslevovali nikomu.

Žák do školy vcházející byl povinen učitele, ba i starší žáky pozdraviti.[3]) Učitele žáci oslovovali zdvořile: Vaše milosti,[4]) z kterýchž slov zkrácením vzniklo nynější ve škole obyčejné Vašnosti. Tuto zkráceninu však našli jsme v kopiálu nymburském již r. 1556.[5])

Žák měl klidně usednouti na své místo, měl-li sobě které ukázané. Z jednoho dialogu školní knihy (z r. 1550) poznáváme, že žák, chtěje si místo zabezpečiti, pokládal na ně svoje znamení, nejspíš knihu; když mu pak místo zasedl jiný, křičel: „Varuj odtud! Což nepovaruješ? Já to povím mistru“.[6])

Nebyl-li učitel přítomen, žáci měli tiše se učiti sami, aniž překážeti sobě v tom.[7]) Na tichost žákovstva zvlášť při učení stará škola partikulárná víc musila dbáti nežli dnešní střední školy, poněvadž v jedné síni učeno víc tříd pospolu; musila býti tedy tichost dobře opatřena a žádoucí. Krátce a důtklivě káže Kodicillův řád: „Když se vypravuje lekcí nebo opakuje, mlč“.[8]) Nešeptej, pozoruj! Tak hovoří všecky řády školní. V řádě bratrském, v Mravech, čteme důvod nutné pozornosti ten, že ve škole nelze nic „růžkem“ vlíti, pozor musí býti.[9]) Jesuitské pravidlo bylo, aby žák při vyučování „uši napínal“ a duší byl pozorliv, na nic jiného aby nemyslil, nic jiného aby nepsal, nečetl, než co se týče lekcí právě konané.[10])

Aby všelikteraké vytrhování se předešlo, zapovídaly řády školské žákům všecko žalování mezi učením; kdo míní žalovati, počkej, až

---

[1]) Ratio administrandi schol. triviales. Jenae. Exempl. v univ. knih.
[2]) Schmidl. H. S. J. 179.
[3]) V pravidl. školy žatecké 1575.
[4]) Rozmlouv. Čecha s Němc. Klatovský 44.
[5]) Fol. 247. To píše obec konsistoři. V kšaftech čáslavských je to slovo při r. 1579 v kšaftě Jana Váchů (vydal Čermák).
[6]) Puerilium colloquiorum formulae d e Heydena od Kolína.
[7]) Ordo Codicill. 88. Též již v řádě Kolínovy školy.
[8]) Discentis statuta v Ordo. 104.
[9]) Summa katechis. 37. F. 23. Mus.
[10]) Monum. Germ. paedag. II. 169.

bude na to čas při zvláštním slyšení.[1]) Tou příčinou řád Kolínův ještě jiná vytrhování uváděl. Prý v čas učení žádný ať sobě per nestrojí, ani knížek nešije; „též žádný v týž čas neuprošuj se, aby odšel k krejčímu, k ševci aneb po papír, po černidlo, po niti, ale to všecko jeden každý způsob sobě v ty hodiny po obědích a po večeři, kteréžto k polehčení mysli oddané sú".[2])

Kdo nemohl se v síni zdržeti, měl vyžádati sobě odpuštění k výchozu. Na záchod aby nikdy nedovolovali se dva žáci pospolu.[3]) Řád Kolínův nad to přikazuje, aby chlapci raději šli po škole na záchod a vrátíce se, aby si vždy umývali ruce.

Čistotu bylo zachovati všude, na knihách, na zdech, na lavicích. Nic nemělo svémyslně a rozpustile býti poškozováno. Skla v oknech, dveří, zámků, klíčů neměl žádný žák rozbíjeti, lámati; učinil-li co nerad, škodu nahraď; učinil-li schválně, nahraď a budiž trestán. Lavic, stolů, zdí nikdo nekaz a nešpiň řezáním, psaním, nercili aby do nich robil díry nožem nebo kostí, náležiť obyvateli ušetřovati stěn, v nichž obývá. Tak káže a odůvodňuje řád Kodicillův.[4]) Nápodobně i jesuitská pravidla zakazují svým žákům, přidávajíce ještě to, aby nikdo nekazil kathedru,[5]) z čehož plyne, že žáčkové byli všude stejně nakloněni řezati a nešvařovati školní svršky.

Žáci dospělejší říkávali sobě na vzájem: Pane tovaryši, páni tovaryši,[6]) a řády disciplinárné jim všem kázaly, aby nemívajíce mezi sebou hádek, snášeli se pěkně, ale zlých druhů aby se varovali. Žatecký řád chtěl i tomu, aby mladší žák od staršího rád přijímal napomenutí. Zdá se podle zachovaných rozhovorů žákovských, u výrazech že nebývali žáčkové příliš vybíravi a že se nadávkami, jež připlétány v hovor obyčejný, tehda nikdo ani neurážel, přijímaje hrubá slova tak jakoby to byl výraz přátelský. „Co se nestydíš, vosle?" ptá se docela nevinně žák žáka pozdě vstávajícího. „Trápíš mne, troupe!" řekne žák žákovi, když byli do sebe poněkud vrazili, aniž se proto pohněvali.[7]) Říkali si tak jakoby mimochodem a bez urážky.

Rozumí se, že i jesuité ve všech svých disciplinárních pravidlech poroučeli žákům přátelské mezi sebou chování, nechtějíce, aby žáci sebe druh druha uráželi, aby si nadávali, hádali se, pomlouvali se, posmívali se sobě. Vinníkům hrozili tresty.[8])

---

[1]) Differ accusationem ad examen de asino. Ordo Codicill. 104.

[2]) Leges de morib. ac discipl. in schol. priv. m. Collini. Tisk 26. F. 18 v zemsk. mus.

[3]) Latrinam tohoto Kodicillova nařízení Zoubek ve svém překladě (str. 28) nějakým nedopatřením vykládá za lázeň.

[4]) Ordo studior. 89.

[5]) Monum. Germ. paedag. II. Regul. 1560. 171. Ratio vydání z r. 1706. V regulích externorum. 152.

[6]) Klatovský. Knížka o česk. a němec. jazyk. Rozmlouv. Čecha a Němc. 44.

[7]) Puerilium colloquiorum formulae. Heyden-Kolín (Vopatovinus), 1550.

[8]) Monum. Germ. paedag. II. 169 a násl.

Ze školy měli žáci vycházeti pořádně. Kdy začali ze škol pod obojí víry vycházeti žáci po páru, nesnadno říci. Řád žatecký z r. 1575 tento přirozený způsob nařizuje, a poněvadž je ten řád vzdělán na zkušenostech mnohých českých škol, soudíme, že tím pořádkem žáci vycházeli také jinde. V jesuitských pravidlech čte se o tom již v nejstarších (asi z r. 1560), při čemž se nařizuje dvěma učitelům, aby vyjdouce před vrata hleděli na žáky, až zajdou.[1]) R. 1582 pražští jesuité způsobili sobě při vycházení ze školy (a z kostela) ten pořádek, aby v tichosti nejprv vycházeli nejstarší, po nich mladší, až nejnižší třída na konec. To prý i nepřátelé jesuitů velice chválili.[2])

K pořádku školskému a k pilnosti žákovské náleželo, aby nechodil žádný student za školu, aby nelíčil strojenou nemoc, které říkáno posměšně pestis scholastica, „nemoc rozmazaná".[3]) Zdá se, že žáci té nemoci bývali nakloněni, neboť vyvinulo se pravidlo, když který naříkal na bolení hlavy, nevěřiti mu.[4]) Učitelé hlídali, kdo schází a nedbalce trestali. S některým chlapcem, jenž neměl ke škole chuť, ovšem nebylo pořízení. V Rakovníce Jan, sirotek po kováři Matesovi, „nechtěje se učiti literám" přeschovával se (kdys po r. 1533) po krovích a v seně tak často, až ho musili poručníci od školy odtrhnouti ze strachu, že by utekl do světa, kdyby ho bezděčně nutkali.[5]) To provedl roku 1589 expendent školy svatobarborské v Hoře, Václav Stříbrský z Loun; utekl ze školy, zanechav v školní komoře ložních šatův a knih; pak ho poručníci nemalým nákladem dali po světě hledati.[6])

Přísně mínily zabraňovati nedbalost žákovskou školní řády jesuitské. Kdo scházel ve škole jen půl dne, hned mělo vyšetřováno býti, proč scházel; učitel byl vázán poslati do bytu k žákovým rodičům na přesvědčenou. Katalog s jmény žáků při každé vhodné chvíli čten; i po kázaní žáci musili do školy zase a propuštěni teprv po přečtení seznamu žákovského. Co den bylo oznamovati všecka školy zameškání praefektovi.[7]) Pro zaviněnou zanedbu půl hodiny vyučování měl nedbalec u jesuitů obdržeti jednu ránu, pro zanedbu celé hodiny dvě rány, kdo zanedbal dvě hodiny, podniknouti měl „korrekci", tresty tužší. Tak káže jedno z nejstarších pravidel.[8])

Zvláštními řády byli vázáni žáci, kteří ve škole bydleli, tedy domestici na školách pod obojí víry a konviktisté u jesuitův. Nad

---

[1]) Tamž.
[2]) Schmidl. H. S. Jes. I. 474. Rukop. univ. 1. A. 1. 315.
[3]) Kn. ortelů kouřim. v Mus. Česk. 30. Rok 1591.
[4]) Klatovský. Rozmlouv. Čecha. 44. 1564.
[5]) Arch. rakovn. Kniha svědomí a ortelů z r. 1533.
[6]) Arch. lounsk. Kn. soudní z r. 1594. 186.
[7]) Monum. Germ. paedag. II. 162. Též v V. 397.
[8]) Monum. Germ. paedag. II. 162.

plněním těch řádů domácích měl u domestiků bdíti správce školní neb officiál některý, u jesuitů bděl nad každým konviktem zvláštní praefekt, při čemž to významno, že generál řádu r. 1568 zakázal, aby v konviktech bydleli spolu s žáky urozenými jejich paedagogové nebo hofmistři. Jesuité patrně nechtěli, aby se jim do výchovy někdo pletl. Bezpochyby z téže příčiny zapověděno, aby do konviktů jesuitských přístup měla matka žákova. [1])

Domestikům nebylo dovoleno komoru, do níž byli přikázáni, zaměňovati; nechtěl-li některý s jinými žáky v komoře bytovati, měl oznámiti správci školnímu. [2]) Věci své měl žák v komoře míti dobře složené. Káží r. 1550 mistr Kolín a po něm stejně r. 1586 Kodicill v řádech školských, aby žák svých věcí si hleděl a jich opatroval, knih ani šatů aby nikomu nedával, ani za něco jiného jich nevyměňoval, neboť žáci nejsou těch věcí pány, než rodiče. Všetečné nebo krádežné věci dotýkání všude zle bylo zapovídáno. Čeho by neměl žák okamžitě potřebí, měl pilně uchovávati v skříni. Do jiných komor žák neměl zabíhati bez příčiny a bez dovolení. Ba ani do vlastní komory žák nesměl za dne leč s příčinou. [3])

Byla-li v které škole kuchyně, Kodicill a před ním již Kolín ve svém řádě zapovídali žákům důtklivě, aby do ní běhali; také neměli lézti na střechu školní, všecko pod trestem jednoho peníze; neměli ničím a nikam házeti. Na světlo žáci byli povinni tuze dbáti, aby nezanítili; dle řádu Kodicillova jen s lucernou směl žák vcházeti do komor a to ne sám.[4])

Jak mile ráno dáno znamení, chutě žáci měli vstávati. To znamení bývalo v létě dřív. Zdá se, že bylo pravidlem vstávati, když se ráno zvonilo „na páteře“. [5]) Na škole novokřtěnské v Němčicích dívky vstávaly v 5 hodin německých (nynějších), aby se daly do předení, chlapci buzeni v 6 hodin. [6]) Kdo zaspali, bývali biti. V jesuitském konviktě praefekt budil, a než se vyříkalo „Miserere“, každý musil býti z postele venku. [7]) Nastalo všude mytí, modlení, denní práce školní a chrámová. O snídání se výslovně nikde nepřipomíná. Byla bezpochyby suchá, jedl co kdo na komoře měl.

Když žák v prázdné chvíli na síni se učil nebo opakoval lekcí, druzí nikterak neměli mu povykem nebo dokonce zpíváním překážeti. [8]) Kolín mistr dovoloval žákům, líbí-li se jim, aby opětovali lekcí po světnici se procházejíce. Kdyby host vešel do školy a na síň, Kolín chtěl v pravidlech mravních, aby žádný žák nehnul se

[1]) Tamž. 402.
[2]) De moribus in conclavi. V řádě žateckém. 1575.
[3]) Kolínův řád (Leges . . in schol. privat.) 26. F. 18. Mus. Ordo Codicilli. 88.
[4]) Ordo. 90.
[5]) Klatovský. Rozmlouv. Čecha. 44.
[6]) D'Elvert. Gesch. d. Studienanstalt. 469.
[7]) Řád v konviktě viz v Monum. Germ. paedag. II. 323.
[8]) Řád Kolínův (Leges). U jesuitů Monum. Germ. paedag. II. 425.

ze svého místa, aby nezevloval a mluvení příchozího hostě aby nevyslýchal.

Obšírně dotýkaly se řády školské slušnosti u stola. Když přišel čas oběda nebo večeře, žáci prostříti měli ubrus na stůl, přinésti chléb, lžíce, talíře, vodu s ručníkem. Všickni a všude byli povinni umývati sobě ruce před jídlem. Pak modlitba nebo i zpěv zavzněl. Kdo není při modlitbě, ať nedostane jíst. [1]) „Mravové“ bratrští chtěli tomu, když čeho komu podáváš, aby pravou rukou podal, jináč měl mladík u stola sedati tak, že ruce jeho ležely na stole, ale ne na talíři; nožem neměl si hráti a rýpati do stola. [2]) Dle řádu žateckého neměl brát druh přes druha z mísy, ale čekati, až bude od učitele nebo censora rozděleno, pak teprv mohou nehltavě bráti. Bude-li masa nebo chleba málo, nechť spokojují se s nejmenšími částkami, aniž o svůj podíl hrají. Do mísy pro svoje podíly žák směl sáhati rukou (vidliček nebylo, a proto se myl), ale nejinak, než „podle věku aneb v umění prospěchu.“ [3]) Pokrmy bylo však bráti jen prsty a „neschovávati jich v hrsti.“ [4]) Maso bylo krájeti, ryby lámati. [5]) Ústy mlaskati byla neslušnost lidem na smích. Žák neměl srkati, jako když pije kůň; mastného po vrchu neměl sbírati, z prasete kůžku sdírati, krmě oblo požírati. Okousaného chleba neměl nikdo v společné jíše omáčeti zase; z kostí bylo maso nožem obírati a ne zuby ohlodávati. [6]) Servitem neměl žák utírati sobě nosu; lžíci oblizovati nebo sukní otírati, prsty jazykem lízati, toho nic neměl činiti; lžíci bylo utříti o spodní stranu ubrusu. Na obecné pivo každý byl povinen donésti si čišku svoji. [7])

Za jídla nemělo býti žádných povídání, hádání, nýbrž každý nechť poslouchá čtení biblí svaté nebo jinou vážnou četbu, která byla ukládána žákům po řadě. Tato četba za jídla byl starodávný klášterský zvyk, a jest s podivem, že vedeni k němu nejen žáci jesuitští, než i protestantští. [8])

Po jídle modleno, zpíváno. Kolín ve svém řádě školním chtěl, aby po jídle každý den hodinka oddala se cvičení v četbě; to čtení nechť jest po obědě v jazyce českém, po večeři latině; čísti měl jeden každý po řadě, a všickni čtoucího měli poslouchati bez křikův. Také v řádě školy královéhradecké nařízeno jest po obědích čtení, a to jeden nebo dva listy z kroniky Karionovy. [9])

---

[1]) Řád žatecký. 1575. Mus. tisk. 49. E. 33.
[2]) Od Strejce vydání 1600.
[3]) Řád Kolínův Leges. Tisk. mus. 26. F. 18.
[4]) Pueril. colloquior. Kolín (Vopatovinus) 1550.
[5]) Kazatel domovní od Konečného 1618.
[6]) „Mravové“ v Summě katechis. 1600. Též u Konečného a v školských pravidlech jesuitsk. Monum. Germ. paedag. II. 425.
[7]) Řád žatecký 1575.
[8]) Tamž.
[9]) Solař. Hradec. 544.

Jak se na klekání zvonilo, žáci škol městských měli choditi spat. Na Moravě v škole němčické (dle řádu z roku 1578) bylo v létě ulehnouti hned se slunce západem, v zimě o šesté hodině. Řád žatecký zapovídal lehati do postele neustlané, a obecné pravidlo bylo, jak žáci se složí na lože, aby bylo mlčení. U jesuitů přísně mělo se hleděti k tomu, aby nespali žáci dva na posteli jedné.[1]) Bylo-li to možno v pražských konviktech za prvních let, kde byli jesuité stísněni, neumíme rozhodnouti. Na městských školách, kde bývalo komůrek žákovských málo, žáci zajisté přespávali hromadně a všelijak i na peci. U českých bratří již v té první době Jednoty, kdy hospodářové sami musili míti péči o výchovu, nařízeno, aby na noc nekladla se pacholata s dívkami; také pacholat neměl hospodář klásti k sobě. To nařízení vypadá jako zbytečnost, však kdo ví, jak to v té příčině chodilo v chalupách selských a chodí leckde dosavad, ten vidí v nařízení bratrském z r. 1512 paedagogický nemalý pokrok.[2]) Bratří u věcech pohlavních bývali velice choulostivi, známotě, že hospodáři a hospodyni kázali „milost" vzájemnou v srdci míti a krýti, aniž chtěli dopustiti, aby, kde děti jsou, chovány byly párky ptáků nebo jiných zvířátek pitomých a nestydlivých.

Školní pravidla mravnostní vázala žáky také mimo školu. K slušnosti bývali nabádáni již od té chvíle, když opouštěli školní dům. Neměli se zastavovati, nervati se. Bylo toho napomínání potřebí; chlapci mívali tabulky, zbraně to k bitvám velmi příhodné, a inkousty za pasem visící hrozily škodou i při nevalné rozpustilosti. Také tak jesuité nařizovali svým žákům, jen to ještě přidávali, aby kráčejíce domů rovnou, obrazům a sochám žáci vzdávali poctu.[3]) Krom učitelů i praefekt gymnasia sám byl povinen vycházeti z kolleje ven na dohled, jak si chlapci na ulici vedou.[4])

Žáci všelikých škol byli vedeni k tomu, kterak se chovati k osobám starším a ve společnosti vůbec. Pozdravování, smekání klobouku bylo na prvém místě. I v Kolínově soukromé škole bylo nařízeno žákům, pozdravovati, koho potkají; žatecký řád kázal smekati jen před měšťany; Kodicill chtěl, aby smeknutím ctěni byli zvláště starci a matrony;[5]) universí zase předpisovala žákům svých klassí (své vzorné školy latinské), aby ctili lidi podle stáří, učenosti a řádu nebo stavu;[6]) jesuité ukládali ctíti pozdravem zvlášť kněžské osoby po ulici jdoucí.

Jináče „summa civilitatis" u žáků, když s někým hovoří, byla v tom, aby měli nohy pohromadě, ruce složené, hlavu vztyčenu, aby netěkali

---

[1]) Monum. Germ. paedag. II. 402.
[2]) Výb. literat. II. 1419.
[3]) Monum. Germ. paedag. II. 169.
[4]) Monum. Germ. paed. V. 370.
[5]) Ordo Codicill. 92.
[6]) Acta litterar. Voigt. I. 325.

zrakem a nemluvili, leč na otázku.[1]) V Strýcových Mravích, mládeži bratrské nařizovaných, stojí zevrubněji, aby chlapci nezvykali si pokašlávati, což prý hyzdí hlas, aby šetřili ramen, nejsouce v způsob motovidla, rukama aby nekřepčili, ruce aby nezakládali za hřbet ani na bok; nohama aby neklátili jako hrnčíř v okruhu, lejtky přes koleno aby nevěšeli; žádný aby nehleděl zakrněle, ale mírně a vesele; očima aby dvorně nemhoural, nosu nepotvořil, neutíral ho kloboukem, rukávem ani podolkem, ale šátkem; plivne-li, nechť slinu zatře nohou; při kýchání ať obrací se stranou, a kýchajícího ať každý pozdravuje. Konečný v kazateli domovním (roku 1618) chce, aby chlapci před staršími prstů nebo jazyka nessáli; v nose párati se, jest mu věc troupovská, v hlavě drbati se nebo klobouček obírati, věc sedlská; jazyk vyplazovati, na jiného úst ukřivovati, jest hřích.

V jesuitských pravidlech žákovských stejné čtou se zásady;[2]) žák nemá trhati rameny, nohou ať nedrápe podlahu, jda ať netepe nohama jako sedláci, ať nohu neklade přes nohu, ať nohu nedává přes škamny, ať neklátí nohou, jako by zvonil, nechť tělo neroztahuje, když sedí; nechť s otevřenou hubou žáci nenaslouchají, jazyk nevyplazují jako hlupáci, nehladí si vlasů, vousů; když s žákem kdo mluví, žák nenastavuj ucho jedno, neboť k slyšení jsou uši dvě; nepřimhuřuj, nezavírej oka jednoho, druhým hledě, toť znamení vysokomyslnosti; rukama příliš neházej; do tváře mluvícího, zvláště-li osoba vážná, nehleď upřeně, než chvílemi, nutno-li, pohleď; šátek na nos nerozkládej; neplvej, když na tě hledí přístojící; nevrtej prstem nosu, nekýchej lidem do tváři. Také neměl žák, vyzván-li od vznešenějších, aby posadil se, aby dal na hlavu, činiti tak hned, alebrž měl zdvořile otáleti.

Nejobyčejnější veřejné místo, kde žáci měli ukázati, kterak jsou v slušném chování vycvičeni, byl chrám. Všecky řády školské toho se dotýkají. Řád žatecký přikazuje, aby žáci tiše vcházeli do kostela; bez pohoršení; to bude prý nejspíš možno, když vejdou po evangelium, kdy lid zpívá. Bez knížky modlitebné, bez evangelia ať nikdo nebývá, každý usedni nebo postav se na určité místo; starší žáci zaujmětež místa vyšší; při kázaní buďte pozorni, nespěte, nešeptejte; kniha ať nikomu nepadne na zemi; zpívejte pozorlivě, dobře, nevřiskejtež; z kostela vycházejte týmž pořádkem, jako do něho byl vchod.[3]) Podobně radí a káže Kodicill, jemuž největší v kostele ohavností byl smích a žertování žákovské i nepříhodné pohyby, jimiž ďábel překáží vroucné pobožnosti. Kodicill určuje v řádě svém i momenty bohoslužebné, při nichž žáci mají vstávati nebo klekati; zvláštní úctu žákovstvo mělo jeviti, kdykoli u oltáře kněz vyslovil jméno Spasitelovo (Salvatoris) nebo Gloria Patri.[4])

---

[1]) Tamž. 327. Codicill. Ordo. 104.
[2]) Z r. 1583. Monum. Germ. paedag. II. 425.
[3]) Leges scholasticae řádu žateck. 1575.
[4]) Ordo Codicill. 80. 81. 82.

Aby slušnost se zachovala v chrámě, řád katolické školy olomoucké (1563) rozkazoval, aby učitelé byli po boku svých tříd, a mistr v zadu; vše aby bylo krásně (pulchre) spořádáno.[1]) Jesuité na chování svých žáků v kostele tím víc mívali pozor, anať disciplina jejich byla na odiv i pochlubu a spolu lákadlem rodičů, aby své děti do kolleje jesuitské dávali na učení. Z mravnostních chrámových zákazů jeden u jesuitů zaráží, aby totiž žáci v kostele při kázaních nespali.[2]) Viděti, že byli v tom přetěžováni.

Škola ukázati měla slušné chování a dobré vedení při veřejných slavnostech, při veřejném vystupování. Žáci ze škol pod obojí nejspíš vystupovali, když do města přišel zemský úředník (podkomoří, hofrychtéř) dosazovat konšelů, což dělo se z pravidla jednou v rok. Chrudimští měšťané k takové případnosti roku 1619 (24. prosince) dokonce sestavili se na vítání podkomořího Jindřicha Otty z Losu ve dva praporce vojenské, a třetí „ordnunk" utvořili školní žáci; pěkně vojensky s dřevěnými i opravdivými zbraněmi pána čekali, a když přijel, skrze jednoho studenta ho vítali.[3]) Toto vojenské vystoupení zrodila válečná doba; obyčejně studenti vítali pány nevojensky deklamací a zpěvy, což jim asi lépe slušelo. Řidčeji žáci mívali příležitost vítati krále české. Nejslavnější takové vítání, při němž pražští žáci stáli a zpívali v skupinách, bylo ono povědomé z r. 1558, jímž oslavován Ferdinand I.

Proti žákům nekatolickým žáci jesuitští mívali nepoměrně víc příležitosti ukazovati se veřejně. Posluhovala jim k tomu processí všeliká a jiné náboženské obřady, s kterými jesuité rádi chodili na ulici. Jesuité byli samá slavnost, samé ukazování; dávali si s žáky tou příčinou práci velikou. U jesuitů na školách bývala také hustá možnost ukazovati výcvik ušlechtilých mravů žákovských tím, že v kolleje přicházeli vysocí návštěvníci, kteří se školám městským jinověrným schválně vyhýbali. Když vznešený pán přišel, bylo u jesuitů všecko vzhůru, a poněvadž pro všecky možné případy již napřed všecko bylo nastudováno a nastrojeno, šlo vítání a řečnění žáků před se jakoby na drátku. Jesuité umívali se také dověděti v čas, že někdo vzácný přijde, nebo umívali najednati, aby přišel; tu chystávali s žáky i vítání zvláštní; připomínáme jen, když r. 1600 navštívil jejich pražskou školu praefectus regni (to bude snad hofmistr Krištof Popel z Lobkovic), kterak „elegantně" básní přivítal svého pana otce syn, žáček školy syntaktické; což prý otec, naplněn byl rozkoší.[4]) O tu rozkoš srdce otcovského patrně šlo nejvíc. Místo srdečného prostého vítání strojená scena jest, když r. 1605 v Jindřichově Hradci do školy jesuitské vešla Maria, vdova

[1]) Novák. Věstník Spol. Nauk. 1898. XV.
[2]) Monum. Germ. paedag. II. 425. R. 1583.
[3]) Lib. memorab. chrud. z r. 1579. Fol. R. 6.
[4]) Rukop. univ. knih. 1. A. 1. 230.

po arcivévodě Karlu Štýrském, s dcerou svou, že otcové oděli sedm žáků za české svaté patrony, a ti vzácným hostem veršem přáli šťastnou do Polska cestu k svatebnímu veselí. [1])

Konečně sloužila všem školám k veřejnému vystupování žákovstva a k veřejnému ohledání, kterak žáci se umějí chovati, školská divadla, o nichž na jiném místě se vyloží. Jen to budiž z disciplinárních řádů sem připojeno mimochodem, že jesuitským žákům, kteří k hraní divadla častěji byli vedeni nežli žáci nekatoličtí, zapovídáno bylo nenavštěvovati divadel cizích a bez dovolení praefektova v nich nevystupovati. [2])

Školské řády pamatovaly na zdraví žákovské. Tu bylo především nařízení o čistotě. Kodicillův řád (1586) praví tou příčinou, aby čistota, kteráž jest ochranitelka zdraví, vysvítala ze všech částí školy, z těl jednotlivých žáků, z jich šatů a věcí, a to nejen aby čistotni na všem byli expendenti, ale i žáci žebraví. [3]) Komory měli si žáci sami čistiti a bylo nařízeno, často, ne-li denně, aby donášena byla voda, vynášeny nečistoty, čištěna lože. Řád žatecký zřejmě praví, aby postele byly prosty blech a vší; na ten konec nechť ložní šaty často odevzdávají se pradlí k vyčištění. Košile ať chlapci týdně střídají.

Vyznati sic dlužno, že v městských oučtech leckde najdeš zprávu, že školní šaty ložní byly za několik grošů vyprány, [4]) ale těch zpráv jest podivně málo, takže soud se vtírá o nevalné čistotě školního prádla, leč by snad chlapcům chudým to pral někdo z ochoty či snad z povinnosti, která se do oučtů zvlášť nezapisovala.

Z místností v škole nejvíc odporučován čistotě žákovské záchod. Jesuitským žákům hrozil tou příčinou kázeňský nejstarší řád (as z r. 1560) pro znečištění záchodu bitím anebo tím, že provinilý žák musí záchod vyčistiti sám. [5])

Stran tělesné čistoty bylo poručeno mytí tváře a rukou co den, též tak česání hlavy; mimo to hlava měla býti umývána dle řádu Kodicillova dvakrát v témdni; teplá voda měla býti ob čas pohotově na mytí noh. V účtech osady týnské r. 1606 však za celý rok jen jedinkrát zapsáno, že za 6 grošů koupena žákovstvu libra mýdla k mytí hlav. [6]) Z této zprávy však nutně neplyne, že si žáci týnské školy hlavy myli jednou za rok; víměť jistě z nahodilé zprávy z r. 1561, že v osadě sv. Jindřicha nařízena byla stará žena, která žákům posluhovala mytím hlav, však ti musili k ní docházeti do

[1]) Schmidl. Hist. S. J. II. 410.
[2]) Monum. Germ. paedag. V. 461.
[3]) Ordo Codicill. 88. Řád žatecký zvláště upozorňuje na nečistotnost školskou při mendicích. De moribus in cultu corporis.
[4]) Počty bělské. Fol. 187. R. 1582.
[5]) Monum. Germ. paedag. II. 162.
[6]) Arch. pražs. Kn. zádušní lit. N.

domu.[1]) Možná, že na tu službu byly staré ženy při všech pražských školách.

Kolín svým žákům řádem z roku 1550 zakazoval, aby se ráno myli u studnice, ale víme zajisté, že žáci městských škol po ránu, vyřítivše se na hřbitovy, mývali se tu.[2]) Kázáno žákovstvu, aby vyplakovalo sobě ústa při ranním mytí. Tou příčinou daleko zašel novokřtěnské školy v Němčicích řád z r. 1578, ukládaje učiteli, aby za příčinou čistoty a zdravoty prstem sáhal dětem, ve škole chovaným, jednomu po druhém v ústa, ale po každé měl si prst utříti.[3])

Lázeň u lazebníka, jež nebývala v oněch dobách jiná než teplá, poroučena v žateckém řádě jen těm žákům, kteří si ji mohli zaplatiti; ostatní chudší měli docházeti „k pradleně".[4]) Ta snad byla povinna chlapcům vanu půjčiti; vodu si mohli ohřáti v hrnci školním, v kamnech sedícím. Však ob čas i mendici dostali se do lázně; zaplatilť za ně dobrodinci nebo farníci z důchodů zádušních.[5]) Koupání v řece bývalo žákům zapovídáno, poněvadž dle Kodicillova řádu jest to nebezpečno pro nerovnost hloubky a dna a též proto, že zlí duchové (improbi genii), v hlubinách vod sobě libující, úkladnými nástrahami často smělá pacholata lákají a pak je topí; kdyby však za vycházení Siria za horkých dní učitel dovolil nebo s pomocníky sám k vodě šel, mohli by žáci na místě vyzkoumaném a předepsaném smýti se sebe špínu těla cudně a slušně.[6])

Zákaz Kodicillův se vykládá pro ony zlé duchy jako pověrčivý;[7]) budiž, ale to slušno oznámiti, že za oněch dob Kodicill nebyl z paedagogů jediný pověrčivý; koupání v tekoucí vodě všude zakazovali z týchž příčin jako český paedagog. Na př. v řádě, jejž sepsal r. 1554 Hoppius gymnasii v Chelmně,[8]) zakazuje se to; řád v Jeně z roku 1573 také nechce, aby se žáci koupali v řece;[9]) i jesuité podle pravidla z r. 1560 chlapce do tekoucích vod nechtěli pouštěti.[10]) Podivně zajímavo, že v instrukci lounského kantora Zelenky ještě na samém konci XVII. věku (1693) „v létě koupati mládeži se zapovídá."[11]) Jináče studená voda odporučována

---

[1]) Slula Apolena Maňaska; syn její zapovídal žákům dům; proto se dostali do soudu. Arch. pražs. č. 1234 175.

[2]) Dvorský. Paměti. č. 29. Rok 1599.

[3]) D'Elvert. Gesch. d. Stud. Anstalt. 473.

[4]) „Ad lotricem se conferent". Překlad Zoubkův.

[5]) „Mendikům na lázni 8 grošů" v kniz. záduš. sv. Mikul. v Praze. Arch měst. R. 1607.

[6]) Ordo Codicilli. 91.

[7]) Hanuš. Quellenkunde. 37.

[8]) Tisk vratislavský.

[9]) Ratio administrandi scholas Jenae. Univ. knih. 3. D. 41.

[10]) Monum Germ. paedag. II. 171.

[11]) Merz. Učit. Novin. 1885. 362.

ne k zdravému koupání, než k pití; i tu radu v zdravotním řádě shledáváme, aby žáci pili vodu svařenou a schlazenou. [1])

Zajisté neposlední příčina všelikých přestávek u vyučování a prázdnin byla péče o zdraví žákovské. Jen bratří na svých školách nebývali velikými příznivci prázdnin zajisté ze strachu, aby zahálka nepřivedla hřích. Na gymnasii v Lešně si určili, že ferie nemají býti často; ať jsou prázdné dni jen soboty, středy a o jarmarky. [2]) Na proti tomu jesuité si ustanovili, aby prázdniny vyšších tříd bývaly delší pro větší únavu žactva, prázdniny malých žáčků kratší; onyno až dva měsíce zaujímaly, tyto mohly omezeny býti i jen týdnem, leč by celý měsíc září věnoval se vagacím u všech žáků, aby šli do svých domovů shánět nové náklady na stravu a studia. [3]) Že by však o prázdninách škola veřejná kterákoli byla zůstávala žáků zhola prázdnou, pochybujeme; jesuité i nekatolíci potřebovali žáků k bohoslužbě, a proto asi nepustili všech. Vždyť i v mladoboleslavské škole r. 1593 platí se žákům expense za 52 téhodnů [4]) — z čehož jde, že na škole byli po celý rok bez přestávky.

Stran přestávek v učení nebo stran rozdělení dne Komenský r. 1630 radil „tria octihora“: osm hodin spáti, osm pracovati, osm baviti se a odpočívati; práci studijní nechť věnují se dopoledne čtyři hodiny, odpoledne tolikéž. Cvičení se ve zpěvu, oblékání, mytí, česání, modlení Komenský počítá k rekreaci. [5]) V Komenského době den žákům moudře vedeným skutečně tak se rozděloval. Víme to z listu Samuele Martinia z Dražova z r. 1621; [6]) žáku bylo v pět hodin ráno modliti se a chystati se do školy; od 6 hod. do 9 hod. byla škola gymnasijní; po ní hodina privát, pak oběd, po něm dvě hodiny klid, od 12 hod. do 3 zase škola, hodina privát, pak musika, k páté hodině večeře, v 7 hodin modlitby a pak bylo jíti spat. Toť vydá ony tři osmičky Komenského. Však zajímavo, že již před tímto naším velmistrem umění paedagogického v řádech školních k tomuto rozdělení, jež se nám vidí býti velice moudré, naváděno. V řádě školy jenské David Chytraeus (roku 1595) chtěl, aby žák 9 hodin pracoval, 8 se zabavoval a hrál a ostatek prospal. [7]) Také jesuité jevili ve svých pravidlech školských péči o kloudné roz-

[1]) Dickii De optim. studior. ratione. 41. 1564. Univ. knih. tisk.

[2]) Gindely. Dekrety. 296. r. 1635.

[3]) Ratio z r. 1588. Též Ratio 1599. Monum. Germ. paedag. V. 180. 264. V hornoněmecké provincii jesuité ustanovili pro dobu prázdnin (dies caniculares, 23. čce. — 23. srpna) i zvláštní „snadnější“ auktory k četbě (libri caniculares), ale byl mezi nimi Tacit De more Germ. Monum. Germ. paedag. č. XVI. 2.

[4]) Kn. mladobolesl. Lit. D. Počty.

[5]) Patera. Korespond. Komensk. 7. Ad Henricum Dobřikovium.

[6]) Čelakovský Č. Č. Mus. 1875.

[7]) David. Chytraei De ratione discendi. 49.

dělení času, aby zdraví chlapců nebralo škody; chtělitě, aby nepřetržitá práce žákovská víc nezajala než dvě hodiny. [1])

Pro rekreaci žákovskou odporučoval se tělocvik, ale v řádech jen málokterých. [2]) Tělocvik hrubě zašel s antickými školami, v středověku ho nedbali. Ani ještě nebyl plně oblíben u takového paedagoga jako byl štrassburský Sturm, z něhož čerpali paedagogové nepočítaní. Jan Sturmius nebyl sic proti němu ani proti hrám, kteréž jsou s tělocvikem v příbuzenstvu, ale jakkoli jim věnuje kapitolu krásně a velmi liberálně psanou, přece hry byly jemu na místě posledním; chtěltě, aby byla nejprv práce dle Povinností Ciceronových. [3])

Naši učitelé hovoří při žákovské rekreaci obyčejně jen o „slušném odpočinku" [4]) a o hrách. Hry jsou všude i u nás pojaty v organisaci školskou. Čteme o nich již v XV. století v řádě vídeňské školy svatoštěpánské; jednou v témdni, v neděli, po obědě žáci měli přicházeti na hřbitov nebo do školy a tu si hráti. [5]) Řád Kolínův u nás a po něm Kodicillův popřávají hrám víc času; Kolín již dělí na ten konec žáky v rozdíly nebo v houfce, jimž přidává určitý dohled a vedení. Praviť, „když se hráti bude, každý rozdíl neb houfec vosla (na trest) svého měj, kterýžto dán bude rušiteli některého artikule z těchto práv" (t. j. z disciplinárního řádu). [6]) Řád katolické kathedrálné školy olomoucké z r. 1563 věnuje hrám některý čas jednou v témdni; [7]) u jesuitů od začátku nařízeno bylo, aby žáci aspoň v jednom odpoledni týdně na zahradu chodili a tu poctivě si hráli; pečováno o to, aby nástroje k hrám kupovaly se z peněz školních, a praefektovi přímo ukládáno, aby o hry dbal, a žáci byli povinni jich se zúčastňovati. [8])

Hrou poctivou řády školní obyčejně míní hru v míč nebo v kulky, v ráže, neb učené rozprávky nebo konečně cvičení ve zpěvu. Jan Sturmius r. 1565 měl hojnější program her. Uvádí házení diskem, skoky, běhy, honbu, rybolov, plavání, sbírání květin, hry vojenské, ukázky budov, vycházky z města daleko. Prý z toho všeho má užitek duše i tělo. [9]) V zimě v přírodě volné hry některé byly nemožny, a tu podivno, že klouzání zapovídáno.

---

[1]) Ratio Mum. studior. Univ. knih. 46. d. 134. 40.

[2]) De optima stud. ration. Dickii. 39.

[3]) Joh. Sturmius. Opuscula omn. vyd. Hallbaurovo. 256. Schmid. Gesch. d. Erzieh. II. 377.

[4]) Solař. Hradec. Řád z r. 1566. 544.

[5]) Hormayr. Gesch. Wien. V. CLXXXII.

[6]) Mus. 26. F. 18.

[7]) Novák. Věstník Spol. Nauk. 1898. XV.

[8]) Monum. Germ. paedag. II. 158.

[9]) Hallbauer. Sturmius. Opuscul. omnia. 250.

U jesuitů byly dovoleny konviktistům hra v šachy a v dámu, míč,[1]) házení ke kroužku a hra v kuželky.[2]) Urození žáci vedeni i k šermu, tanci, k jízdě na kůslech nebo bruslích, ačkoli v nejstarších pravidlech na ledě klouzání zapovídáno i u jesuitů.[3])

Za nepoctivou hru kladena hra v kostky a v karty. To na všech všudy školách zakazováno. Také pochybujeme, že by střelba náležela k hrám školní mládeže.[4])

Chtěli-li žáci hráti mimo ustanovený čas, vysílali k správci školnímu jednoho nebo dva od sebe za orátory nebo legáty, aby vyprosili dovolenou. Hráti bez vědomí učitele mohlo přinésti tresty. Čtemeť v školské knize z r. 1550 výkřik takových vinníků: „Učitel jde, běda našim zadkům, odnes pryč ráže!“[5])

I v soukromých školách skrovných provozovány žákovské hry na dvorečku, na zahrádce domovité. V jedné takové škole pražské, německé, byl r. 1615 chlapec pro hru míčem bit od urozeného Jana Ratibora Sekerky z Sedčic, jakož svrchu při pokoutních školách tknuto. Dne 30. června po šestnácté hodině pacholata některá vespolek na míč hrála, jiná v kulky; starší syn Sekerkův, jenž s bratrem byl v té německé škole chován, nenadále míčem udeřil žáčka Jiříka Fojta v hlavu, ten míčem mu oplatil v nohu; po té, že hodiny bily, šli žáci k učení, zanechavše hry. A když se učili, vešel urozený Sekerka, aby spatřil, čemu se jeho synové učí; zhlédnuv, že synek Václav Krištof má klobouk ukálený, jal se těžce domlouvati učiteli, proč jim v kulky hráti dopouští; když pak vyzvěděl, že žáček Fojt míčem hodil po synkovi jeho, popadl pan Ratibor Sekerka chlapce ze stoličky, a kyjem prstu ztloušti jej pral, až dítě krví cedilo. Paní praeceptorce chlapec skrvavil prádlo bílé v hromadě vypravené a složené, a při tom prádle plechová mísa s pohankou naplnila se krví, i stěna byla okropena. Podučitel Martin Lende, Slezan, jenž bránil, sám dvakrát přes hlavu byl udeřen. Na konec musila přijíti lékarka Markyta Kloučková, kteráž chlapce raněného vázala. Byl pak z míčové školní hry surovostí páně Sekerkovou soud.[6])

K rekreaci žákovské při všech školách byly také vycházky, s nimiž lusum (hry) spojováno. Chodívali pražští žáci výletem na

---

[1]) Univ. knih. Rukop. 1. A. 1. 80. Z r. 1562 je tu zpráva, že po obědě denně bavili se tyrones pilae palmariae lusu.

[2]) Monum. Germ. paed. II. 402. Sv. František Borgia, generál jesuitský, r. 1568 prý hru v šachy a v dámu konviktistům nechválil. Popis některých her u jesuitů (ludus lapidum orbiculatorum, ludus globulorum, ludus nucum, ludus turbinis) viz u Pontana v Progymnasmatech. II. 363. 366.

[3]) Monum. Germ. paedag. II. 171.

[4]) Jakž to uvádí Dvorský v Pamětech str. 349. Soudí ze slov, že chtějí r. 1616 starší střelci podporu „pro cvičení mládeže ve střelbě“. To byla mládež, ne školní, ale střelecká; řemeslní tovaryši a měštští synkové.

[5]) Puerilium colloquiorum formulae Heyden-Kolín (Vopatovinus).

[6]) Arch. musej. Reg. svědom. něméck. z r. 1586. Fol. 526. 527.

ostrovy. O jednom takovém výletě víme ze soudní knihy r. 1606.[1]) V dubnu toho roku úředníci záduší týnského, připravivše do vězení Jana drabanta, vinili ho na místě Václava Litoměřického, kantora týnského, kterak dne outerního, když vedle starobylého způsobu lusum žákovstvu propuštěno bylo, a pan bakalář spolu s kantorem na ostrově za poříčskou branou byli a pokojně v koule hráli, Jan drabant kantora koulí v oko udeřil, tak že na to oko, na předním oudu svém, nevidí, a dva zuby mu vyrazil. Drabant se vymlouval náhodou a nehodou. Prý šel na bělidlo, maje tu 36 loket plátna, koule k němu přiběhla, a on vzav ji, chtěl jim ji podati; nechtě to učinil. Konšelé uznavše, že koulí mezi ně hodil bez příčiny, odsoudili drabanta, aby se s kantorem o tu škodu smluvil. To mohlo státi hodně peněz.

Řád Kodicillův radí, aby po zkouškách mládež pro zábavu vycházela někam do nejbližšího lesa městského; z pražských škol aby třeba chodila do universitního lesa v Michli nad Krčí (super Carcium).[2]) Mimochodem budiž dotčeno, že příčinou universitního lesa žáci pražští mívali také výlety bezděčné; jsoutě zprávy z počátku XVII. věku, že si mistři universitní i v prosinci kázali z pražských škol žáky zrostlejší (primány a sekundány) posílati do lesa, aby nápomocni byli při lovu zvěře.[3])

Kterak vesele letní výlet žákovský býval pořizován, to vysvítá z mravokárného líčení lékaře krále Rudolfova Guarinonia, jenž kárá, že chlapci spolu s děvčaty vedeni jsou bez opatrnosti a neuvážlivě do lesa s bubny a píšťalami, kdež tančí, vínem se spíjejí, lehkomyslnosti a necudnosti tropí, a o čem mládež neví, k tomu prý jí učitelé dobrou cestu ukazují a pokyny dávají.[4]) Rozumí se, že každé slovo škarohlídovo není mincí bernou.

U jesuitů k rekreaci žákovské náležely také procházky, kteréž mohly býti místo her;[5]) odporučovalo se vycházeti ven na některý jesuitský statek, do jesuitské zahrady za vodou pod Letní. Pražští žáci jesuitští i podobojí scházívali se v okolí pražském též na otevřených polích, kde provozovali všelijaké hry, při nichž jest hodně běhati, honiti se. Jednu z nejoblíbenějších takových her polních, jež se provozovala i v Němcích a v Uhrách, Guarinonius vypisuje; prý ji hrával jako chlapec v Praze častokráte. Žáci rozdělí se ve dvě řady sobě protivné, nastaví každý ruku, vyjde jeden k protivné řadě a dráždí chlapce tím, že je hladí nebo škrábe po ruce, konečně některého plácne a hbitě dá se na útěk; udeřený se žene za ním, dohoní-li ho, je zajatec; s druhé strany přicházejí na pomoc

[1]) Arch. pražs. č. 1141. 48.
[2]) Ordo Codicill. 78.
[3]) Arch. zemsk. Oekonom. 15. 104.
[4]) Guarinonius. Grewel d. Verwüst. 1120.
[5]) Monum. Germ. paedag. II. 131. 169.

a je honění, skákání, vyhýbání se i lsti a smích. To zove zpravodaj hrou rytířskou. [1])

Na konec dlužno s pochvalou znova k paměti přivésti, že v seminárních školách (v domech zborových) bratrské Jednoty střídalo se školské učení s prací řemeslnou, hmotnou, což se jesuitovi Alexandrovi r. 1588 v Mladé Boleslavi nad míru líbilo. [2]) Také v novokřtěnských řádech moravských jest moudrým rozdělením dne postaráno o učení a práci žáčků obojího pohlaví a tím i o jejich zdraví. Nacházejí se v těch pravidlech školských novokřtěnských i vychovatelské zásady zcela moderní. [3]) Tím si nejlépe vysvětlíme, proč učitelé těch škol ani žáci netoužili po dlouhých prázdninách jiných škol.

Nelze na konec neviniti školy, že také všelijak hřešila proti zdraví žákovskému; některé hříchy vynikly již na leckterém místě této knihy. Za těžkou věc klademe, že při epidemických nemocech a morech, a těch bývalo v oněch dobách drahně, na městských školách žáci dlouho zůstávali pohromadě pro časté pohřby. Proto nic divného, když v moru žáci houfem mřeli; v pamětech pražských na příklad r. 1483 psáno, že kolik set žáků zahynulo morní ranou; r. 1520 pomřelo množství žáků školy svatoštěpánské. [4]) A takž podobně jindy čítáš o hromadném mření, jež svědčí o hromadném pobytu, a ovšem zbytečném. To jesuité, nespolehajíce na žádné divy, ihned školu rozpouštěli, když morní povětří se ohlásilo; na proti tomu v dekretě slavkovského učitele ještě r. 1599 zřejmě stojí, že v úřadě musí i za moru zůstati a s žáky choditi na funusy. [5])

Ale počátkem XVII. století v Praze stal se rázný pokus o nápravu. Vyšla r. 1606 císařská zápověď všem školám, aby žáci nebývali pod skutečným trestáním při pochovávání morem mrtvých. Rektor universitní se ujal moudrého zákazu velmi horlivě; dne 10. listopadu onoho roku povolal všecky správce školní a kantory do kolleje a u přítomnosti všech mistrů měl k nim řeč, a aby se nikdo nevymluvil, že nerozuměl, rektor promluvil po česku. Ukázal k zásluhám krále Rudolfa o Prahu, vytkl, kterak i lidé dosti chatrní pro mor z Prahy ujeli, král zůstal, nasadiv podle svých měšťanů života svého, a přec někteří neskrocení lidé tomu příčinu dávají, aby se rána morová raději rozmáhala; žákovstvo dobře jest k tomu nápomocno, že k těm mrtvým tělům zpívá beze všeho srdce hnutí, více pro to, „aby se dobře napilo aneb raději přiožralo“ a tak z toho nakažení jedovaté přichází. A nad tím, že se císař spravedlivě zhoršuje a pokutou hrozí. Toho rozumu řeč dlouhou, měl rektor.

---

[1]) Guarinonius. Grewel. 1185.

[2]) Monum. Germ. paed. IV. 322. Obšírněji Winter Život církev. 478 Bareš. Děj. škol. mladobolesl. 23.

[3]) Machát v Časop. Historic. (Gollově). III. 358.

[4]) Tomek. d. Pr. X. 37. 112. 473.

[5]) Horčička. Die Lateinschule in Schlaggenwald. 22.

A výsledek při učitelích? Ti se přesvědčiti nedali. V málu dnech potom posílali sousedy do kolleje, aby rektor dovolil těm a těm žákům nad tělem mrtvým, morem zašlým, zpívati. Jednou sám bakalář vojtěšský opovážil se o to psáti rektoru, sděluje, že dovolení primasovo k pohřbu získal. Načež rektor jemu odvětil, aby si vroubil na svůj vrub a aby pozdě bycha nehonil. A sotva že tu nemilostivou odpověď napsal, již zas přišli do kolleje nějací sousedé na místě Zikmunda Knoblocha z Knoblsdorfu, rady nejvyššího purkrabství (!) s žádostí (zajisté od učitele podporovanou), aby rektor dovolil škole svatojindřišské zpívati žaltář nad mrtvou manželkou páně Knoblochovou s důvodem, proč by nemohla strana pod obojí toho užíti, když to dělají katolíci také. [1]) Jest patrno, že zlozvyk žákovských pohřbů byl pevný tak, že učitelé neviděli, neslyšeli.

Když žák, jenž bydlil ve škole mezi domestiky, se rozstonal, bylo zle, byly rozpaky. Ani ne o léky; v počtech zádušních jsou zápisy svědčící, že apatyka i barvíř, bylo-li jich žákům potřebí, ochotně byli placeni obecným nákladem; na příklad r. 1616 platí záduší Panny Marie na Louži v Praze apatykáři Opitiusovi „za likařství", co pro nemocné žáky od něho vzato, kopu a 30 grošů m., barvíři, který je hojil, 3 kopy. [2])

Ale rozpaky byly stran místa, kde nemocný žáček má ležeti. V kontubernium školním to bylo obtížno, ano při těžší nemoci nemožno. Byl-li žák expendent, za něhož rodiče platili, učitelé vyprosili takovému chlapci přeležení v městě u některého souseda. Víme o tom z Kouřimi. Tu r. 1599 dvé pacholátek nemocných bylo dáno k opatrování pekaři Ctiboru Vratišovskému; bakalář s kantorem Burianem Velvarským za svými discipuly docházeli, prosíce pekařku, aby nad nimi měla bedlivost, že jí za práci bude zaplaceno, anať ta pacholata jsou dobrých rodičů. [3]) Učitelé také ochotně povolili, aby některý dospělejší spolužák, jsa školy prázden, hlídal nemocného s nadějí, že odměněno bude. [4])

Byl-li onemocnělý žák mendik nebo některý chudý kumpán, nezbylo, než aby se nad ním smiloval hrobník neboli hrobykop, nejbližší soused farní školy. Záduší sv. Mikuláše staroměstského v Praze platí r. 1607 nějakou pomoc „dvěma kumpánům, v nemoci

---

[1]) Dvorský. Paměti č. 420. Správce vojtěšský r. 1606 byl Matheides Jeronym Želetavský.

[2]) Arch. pražs Kn. zádušní.

[3]) Kn. svědom. Kouřim. 1599. 245.

[4]) Roku 1607 Šimon Žlutický, písař rakovnický, po smrti svého pastorka Mik. Holárka, primána na škole žatecké, posílá žákovi Ondř. Libochovskému za opatrování nemocného 3 kopy, „aby naděje jeho u vítr nebyla obrácena; jestli co za tebou šatů, knih (mimo knihu Nonii, tu aby vydal) a jiných věcí zůstává, toho tobě přeji, užívej s bázní boží a pilně se uč." Arch. rakovn. kopiář. 1584.

u hrobníka ležícím;“ [1]) záduší týnské rok před tím (1606) také platí „na vychování“ třem žáčkům u hrobníka ležícím. [2])

Ale pravdě budiž dáno svědectví, že myšlenka o studentském špitále za onoho času nebyla neznáma. R. 1612 měšťanka staroměstská Dorota Hroznová odkázala 300 kop míš. na skoupení domu u krchova sv. Benedikta, v němž by nemocní chudí žáci a nemocné vdovy své opatření míti mohly. [3]) Také Petr Vok z Rožmberka, když zakládal svoji školu v Soběslavi, pomýšlel na zřízení špitála žákovského. [4])

Umřel-li chudý žák, záduší nebo farští osadní brávali na sebe tu křesťanskou povinnost pochovati ho slušně. Pražské záduší Panny Marie na Louži platí roku 1616 za košili mládenci, který v škole zemřel, 44 grošů, za truhlu 40 grošů. [5]) Truhla byla ovšem chudička.

Leč od mrtvých zase k živým!

---

[1]) Arch. pražs. Kn. záduš. lit. M. 1607.
[2]) Tamž. Kn. záduš. lit. N. 1606.
[3]) Tamž. Kn. záduš. týnsk. lit. A. 64.
[4]) Lintner. Sborn. Hist. krouž. 1899. I. 78.
[5]) Arch. pražs. Kn. záduš. P. Mar. na Louž. 1616.

IV.

Kázeň žákovská, viny a tresty.

Na kázeň žákovskou dohlédali na prvém místě učitelé, ale jim od starodávna žáci pomáhali, učitele podporujíce. Žáci byli zřízeni za školní úředníky a mívali v svých úřadech rozličné inspekční povinnosti a rozličná jména.

Stopy žákovských úřadů jsou staré, jdou již ze středověku;[1]) humanisté úřady školské převzali a pořídili jim jména, obvyklá civilním a vojenským úředníkům řeckých a římských dob klassických. Velmi rozvinuté úřady žákovské shledáváme u humanisty Valentina Trotzendorfa, učitele v Goldberce slezském, kdež od r. 1531—1556 zřizoval v třídách magistráty všeliké, tribuny, oekonomy, zabíhaje při tom až v jakous republiku studentskou.[2]) Slavný Jan Sturmius, rektor štrassburský (1507—89) také zaváděl na své škole dekuriony a jiné úředníky z žáků, aby hlídali kázeň svých spolužáků; ostatně poznal magistráty žákovské již před tím v Lutychu na škole, kdež studoval.

Od Sturmia učili se správcové školní po vší střední Evropě. Jeho spis De literarum ludis recte aperiendis (1538) znali všude, čerpali z něho u nás paedagogové, učili se z něho také jesuité. Sturmius způsobil nejvíc, že rozšířily se žákovské úřady. Některé uvedeme.

Obšírný řád vratislavský z r. 1570 poroučí, aby v krajní lavici žák byl vždy nejčipernější, nejlepší; ten, maje jméno decurio, aby sám lekce uměl a uměje, aby jiné zkoušel; mimo to aby dohlížel nad žáky v kostele i na ulici a provinilce proti řádu aby oznamoval učitelům.[3]) Řád v Jeně z roku 1573 stejně tak chce, aby z žáků

---

[1]) Viz řád vídeňský. Hormayr. Gesch. Wien. V. Paulsen. Gesch. d. gelehrt. Unterr. I. 226.

[2]) Raumer. I. 218.

[3]) Univ. knih. 25. H. 503.

lepších vcleni byli decuriones nebo duces, kteří by jiné zkoušeli a nedbalce oznamovali; k dohlídce na ulici měli býti podle toho řádu hlídači, custodes. [1])

Ty úřady žákovské byly také k buzení ctižádosti, měly to býti úřady čestné a z důvěry učitelovy výborným žákům oddávané; ale nelze příti, že jimi vneseno do discipliny nechutné žalování, denunciace, školský prostředek to, při němž zápasí nevalný paedagogický užitek s morální škodou značnou. To neprotiví se tolik, čteme-li, že u nás v Kolínově škole soukromé byla úloha hlídavých censorů rozprostřena po všech žácích, jsou-li totiž všickni žáci povinni udati vinníka. Psáno jest v pravidlech Kolínových, který žák „vystoupí z artikulů", tomu že dá praeceptor hned pardus, když ho přistihne; nepřistihne-li, a viděli-li vinu jiní učedlníci, ať to opatří, aby přestupník byl trestán, neudají-li, budou trpěti s ním. [2])

V žateckém řádě z r. 1575 [3]) jsou úřady školské velmi rozvinuté. Nejvyšší z ouředníků jest censor; tomu přísluší za nepřítomnosti učitelů všecka autorita; hlídá, aby bez vědomostí jeho z domu školního nikdo nevycházel, všecky žákovské spory jemu bylo přednášeti, on vyslýchal a pilně zapisoval to, co by učitel pak k svému rozhodnutí měl dověděti se; měl péči o potraviny, k škole náležité; měl sbírati peníze od expendentův a potřeby kupovati; u stola stravu rozdělovati „poměrem geometrickým" náleželo jemu. Druhý úředník slul v škole žatecké inspektor. Jeho povinností bylo dohlížeti, kterak konají ostatní školští úředníci povinnosti své; mimo to denně měl prohlížeti komory, jest-li v nich vše čisto a skladno. Nomenklator, třetí úředník, zvonem dával znamení do školy, do kostela a k rozmanitým školním výkonům, mimo to ve své třídě dohlédal na chlapce a, bylo-li potřebí, posloužil učitelům. Jméno měl od toho, že čítal jména a znamenal nedbalé.

Kalfaktorem začíná se v řádě žateckém nižší kategorie žákovských úředníků; k prvním třem vybíráni studenti nejzralejší, každý z nich měl odstoupiti od úřadu po vykonané deklamaci a disputaci. Měl odstoupiti tedy slavnostně.

Kalfaktorova úloha jest povědoma; všude dbal o zásobu dříví a topil; v škole žatecké nad to ještě sháněl vodu k mytí a vzduch čistil zapáleným jalovcem.

Oekonomus (po česku šafář) byl úředník, jenž vrata domovitá otvíral, zavíral, ale klíčů nechoval; ty bývaly u rektora. Mimo to měl na péči pivo obecní, jež při obědích rozděloval; jemu náleželo docházeti po sousedech žateckých, aby obědy vařili; on dbáti měl mendikantů, měl býti jich otcem, paterem; zvláště aby pozoroval, jsou-li čisti. Konečně byli korycaei, špehouni, kteří do-

[1]) Ratio administrandi scholas triviales Jenae. 1573.
[2]) Leges v exempl. 26. F. 18.
[3]) Sign. 52. G. 7. Univ. knihovn. V mus. zems. sign. 49. E. 33.

hlédali nad mravy žáků zvlášť na místech postranních těch, kam učitelé dohlédati nemohli snadno. Kromě toho bylo jich povinností ve škole lapati žáky, kteří nehovořili latině než po česku. Mezi vinné mohli zapisovati i censora, z úředníků prvního.

Jméno korykaia odvozují od *κόρυκος*, předhoří cilického, povědomého námořskými lupiči. Nemíval tedy školní špehoun jména přívětivého. Z jednoho řádu německého [1]) dovídáme se o tajném tom úřadě školském zevrubněji, že žák, na čas k té úloze tajně volený, nikterak se pod trestem nesměl prozraditi spolužákům, že jest korycaeus, tajně a v čas měl učiteli vpravovati lístek, na němž psána jména vinníkův a to co mluvili, a konečně, když přestal úřad jeho, pod trestem nesměl nikomu prozraditi se, že v tento a v tento čas byl špehounem.

Kodicillův řád z r. 1586, nařízený školám českým všem všudy, má ještě větší počet školních úřadů žákovských nežli řád žatecký, o jedenácte let starší.[2]) Nomenklator (zapisovatel) měl chovati katalog žákovstva a na rozkaz učitelů v něm čítati jména při počátku vyučování; puntíkem bylo značiti nepřítomné, nedbalé nebo provinilé; před obědem zprávu podával učiteli. To byl čas „k censuře". Úřad zapisovatelův byl měsíčný.

Korycaeus Kodicillův měl touž úlohu jako vyzvědači v Žatci. Měl tajně sám i skrze jiné pátrati, mluví-li žáci česky či latinsky, mluví-li necudně, neslušně, rouhavě a vůbec protivně zákonu božímu, nebo dopustil-li se který skutku nestydkého, nešlechetného, odporného zákonům školním. Při tom zvlášť vytčeno i to za skutek zlý, pitvořil-li se druh po druhu.

K l a v i g e r (klíčník) měl na péči hospodářství v domě; ukládáno mu, aby večer dům časně zavíral, ráno v hodinu učitelem nařízenou aby otevíral. Totéž mu bylo činiti, když všickni z domu odešli do chrámu nebo na pohřeb. Nočně ani ráno nikoho z domu nesměl pouštěti bez dovolení učitelova. Úřad jeho byl na tři měsíce. Jiný úřad byli s i g n i f e r i. Chovali ferule, metly a ony znaky a nástroje trestů hanlivých, jimž říkáno signa. Odtud těm úředníkům jméno. L i b r o p h o r u s, knihonoš, měl dávati v chrámě knihy na pulpit (k zpívání) a ve škole utírati tabule. Úřad ten byl na dvě neděle.

M o n i t o r nebo napomínatel byl pomahač některých úředníků svrchupsaných: měl oznamovati, kdo při učení schází, aby se pátralo, kde vězí; měl napomínati svévolníky, a kdo nemravně se zachoval, toho aby oznámil nomenklatorovi. Důležitý byl úřad týdenníků, již sluli h e b d o m a d a r i i. Již o nich položeno svrchu při školním vaření. Oni opatrovali zásoby potravné, oznamovali sousedům, který kdy má do školy strojiti, učili patera i žebráčky školské. Mísař

---

[1]) Nordhausen. Řád z roku 1583. Vormbaum. Die evang. Schulordngen. 392. O jméně v Monum. Germ. paedag. I. LXVI.

[2]) Ordo. Str. 100 a násl. De oeconomia. V překladě Zoubkově. 28.

(scutelliger), nejen že opatroval talíře, mísy, on je donášeti měl v koši umyté k stolu a zase odnášeti.

Kalefaktor, topič, maje k ruce pomocníka, jemuž jméno atriensis (atrium síň, mazhauz), byl povinen denně prohlížeti lože, aby v nich bylo čisto, a jest-li všude voda na mytí i ve džbánech. Atriensis, maje úřad tříměsíčný, také sám ohledával světnice, auditoře, mazhauz, dvůr; v komorách žákovských měl dvakrát v témdni ohledávati šaty, aby v nich nebyli moli ani blechy. Oba pospolu opatrovali dříví, topili. Také zmývati měli dvakrát v témdni hlavy žáků, ukládati svíčky a jalovec pro vykuřování.

Poslední úředník zove se pater, otec, o jehož práci položeno svrchu při žácích žebravých.

Úhrnem jest patrno, že těmi mnohými úřady žáci za onoho času přejímali úlohy, které by náležely díl učitelům samým, díl školním sluhám. A jako svrchu při úřadech škol německých ukázali jsme na morální povážlivost některých funkcí žákovských úředníků, takž stejně ani v českých školách nemůže se nám líbiti, čteme-li rozkaz, aby žáci druh o druhu pátrali tajně a žalovali. Možná, že z tohoto stanoviska souvěkovci o tom nesoudili; poučuje-li v školních kolloquiích[1]) zkušený žák nezkušeného slovy: „Jsou, kteří nás tejně popisují, což je neznáš, skryté svou věc vedou“ — ze slov těch vysvítá spíš upozornění na chytrost korycaeů nebo vyzvědačů, nežli morální jich odsouzení.

Nemůže býti pochybnosti, že i Jednota bratrská na svých školách nějaké podobné zařízení mívala. Brávalatě na své partikulární školy i učitele z ciziny, a ti zajisté drželi, co všude obvyklo. Ze řádu i malé školy novokřtěnské v Němčicích něco toho vysvítá, ale líbí se nám v témž řádě ustanovení, aby učitel nevěřil dohližitelům a raději dohlížel sám.[2])

Jesuitům, když zařizovali svoje školství, výborně hodilo se zařízení školských úřadů žákovských, uchopili je oběma rukama. Sami v řádě svém řeholném byli zvykli, že druh druhem byl tajně i zřejmě hlídán, proč by neměli býti žáci všelikterak hlídáni. To se jim vidělo býti velmi k výchově příhodno. I protož tajné donášeče a žalobné hlídače žákovské nacházíme u jesuitů již v kolínském řádě z r. 1552.[3]) V pravidlech neznámé školy jesuitské z roku 1560 čteme, že každou třídu děliti jest v okturie (pozdější rozdělení bylo dekurie), a každý ten oddíl aby měl svého kustoda, hlídače, jehož úřad byl na týden. Kustoš povinen učitele o všem zpravovati, co postřehl při spolužácích.[4])

---

[1]) Pueril. colloquiorum formulae lat. bohem. et german. Heyden-Kolín (Vopatovinus) 1550.

[2]) D'Elvert. Gesch. der Stud. Anstalt. 475.

[3]) Monum Germ. paedag. II. 143.

[4]) Monum. Germ. paedag. II. 152.

V školním pláně, jenž se připisuje v téže době (1560—1561) jesuitům pražským, uvádějí se v každé třídě hlídači (observatores) s touž úlohou ve škole i s povinností pozorovati na ulici, kdo z žáků je rozpustilý, kdo se pere, hází kamením, nepozdravuje, běhá k vodě, na led, kdo neslušně mluví. V nižších třech třídách úředníci žákovští, nomenklatorům Kodicillovým podobní, sluli decani. Úloha děkanů těch byla čísti jména a poznamenávati scházející žáčky; mimo to měli udávati všecky, kteří jakýkoli trest zasloužili, aby se jim ho dostalo hned před učením. Ti dva žáci, kteří podle toho řádu pražského dohled měli nad čistotou v záchodech, sluli syndici. [1])

V definitivních školských pravidlech jesuitských (Ratio 1599) ustavily se magistraty žákovské tak, že každá třída měla své dekuriony, kteří se k úřadu dostali měsíčně nejlepším výsledkem svých prací. Ti dekurionové, jsouce pomocníky učitelovými, vyslýchali lekce, sbírali úlohy písemné, činili poznámky pro učitele, aby nepřehlédl; nad dekuriony byl vrchní v třídě decurio (decurio maximus), jemuž jméno též censor nebo také praetor. Praefekt ho volil. Vrchnímu censoru odříkávali své lekce dekurionové, on pak učiteli říkal svou; dbal o pořádek ve škole i venku; praefektovi podával žádosti spolužákův a zprávy o škole, o zameškání jejím; dával zprávu o tom, vešel-li někdo v síň školní, kdo tam nepatřil; konečně měl donášeti i ty žáky, kteří u přítomnosti učitelově nějak se provinili. [2]) Byl v tom patrn i nepřímý dohled praefektův nad učitelem, věc nám dnes i v myšlence nesnesitelná, však u jesuitů oblíbená.

Zdá se, že jesuité postihli paedagogickou škodu z toho, když žák udává druhé k trestům, a proto asi vstavili do pravidel, že censor smí prositi za odpuštění menších trestů svých spolužáků. Získala-li tím láska mezi soudruhy či nezískala, nesnadno uhodnouti. Vytýká se jesuitské paedagogice, že tím neustálým hlídáním, donášením, podezíráním, jehož se stejně dostávalo chlapcům malým jako junákům dvacetiletým, všecken samostatnější rozvoj žákův byl sešněrován a zmařen, k čemuž jesuité na svou obranu odpovídají ukazujíce, kterak hojný počet samostatných výtečníků vyšel z jejich školy. [3]) Na takové však ukazování bylo by zase hromada odpovědí a námitek. Tím se, tušíme, mnoho nevyřídí. Jediné to lze k omluvě říci, že v XVI. věku přísná theorie v školských řádech jesuitských při skutečném provozování byla shovívava a laskava. Že by sobě však jesuité byli sami vymyslili ono nešťastné zařízení, aby žáci byli hlídáni a donášeni žáky, toho na ně svésti nelze. Jako mnoho jiného takž i tuto starou instituci přejali a k svým účelům upravili.

[1]) Tamž. 161—162.
[2]) Ratio studior. Pravidl. 19. 36 Pravidl. praefek. 37. Ve vyd. v univ. knih. pražské 1606 str. 89. V Monum. Germ. paedag. V. 367.
[3]) Huber. D. Jesuitenord. 384.

K povzbuzení a udržení školní kázně a ovšem i studentské pilnosti sloužiti měly učitelovy pochvaly a tresty. V těch pochvalách a v umění buditi ctižádost mladistvých srdcí jesuité byli mistři nad jiné učitele. Přítel, nepřítel vůbec chválí jim, že se vždy snažili způsobiti poslušnost a zachování školního řádu spíš nadějí na čest a odměnu nežli strachem z hanby a trestáním. Byl v tom přední vychovatelský princip jesuitů. Ale klam by byl domnívati se, že na školách jinověrných toho přirozeného principu neznali. Věděla ť také protestantská paedagogika, že při žácích „časem mnohem více pochválením a podle toho také nějakým dárkem, buďto že před jinými vyzdviženi bývají aneb sice při obyčejných examinech školních nějaké odměny docházejí, se působí.“ [1]) Ne bez zkušenosti Kodicill ve svém řádě uvádí mezi prostředky udržeti školskou kázeň mimo dobrý příklad starších a odvracování hříšných příležitostí i odměnu za dobré chování. [2]) A stojí-li psáno v článcích školy vzorné, v universitě zřízené, aby chlapci dobře prospívající bývali chváleni, [3]) jeví se v těch slovech zásada samé university, vrchnosti to všech protestantských (pod obojích) škol městských.

K t r e s t ů m nejsnadnějším v staré škole náležela n a d á v k a, a posměch, úštipek žákovi. Tento trest, který se dnes klade za šeredný a zakazuje se, býval za oněch dob starých tak obyčejný a tak lehce sklouzával přes ohradu zubů učitelových, že naposled ztrácel všecko ostří ubližující. Dostával ráz až i srdečné hrubosti, ale ovšem hrubostí zůstával vždycky. Že ta srdečná hrubost bez valného pohoršení stala se takřka zvykem, to soudíme z dialogu mezi žákem a mistrem školním, jenž jako vzorek zachoval se v učebné knize, a tudíž nelze pochybovati, že ten hrubý dialog je věrný ohlas skutečných dialogů na školách zhusta vedených. Žák jest totiž prosí učitele od ostatních, aby směli hráti. Na to učitel: „To máš lotra, na nic jiného nemyslí než aby hrál, jdiž k čertu a nauč se prvé, ať já tobě hraní na zadek nedám!“ Když žák namitne, že sám učitel radí ke hře často, mistr školní odvece: „Jakť na to padouch pamatuje! . . . Vstana ráno, ať má hned polívku a po hodině oběd, po obědě svačinu a po svačině večeři, učení pak v háji.“

Žáci na vzájem stejně nezdvořácky mluvili o svém učiteli, ovšem ne jemu v oči. Svrchupsaný žák, jemuž dostalo se od učitele zlých nadávek lotrů a padouchů, pro něž v soudních knihách těžké pře mezi měšťany a pány jsou psány, dávaje spolužákům zprávu, kterak pochodil stran hry, pravil o učiteli, že „hleděl co noční sova a že potrhal se co čert na řetěze.“ [4])

---

[1]) Mart. Karchesius. Stav městský. 1602. 34.
[2]) Ordo Codicill. 69.
[3]) Voigt. Acta litterar. I. 324.
[4]) Klatovský. Rozmlouv. Čech. s Němc. 44 a násl.

Nebylo jen u nás na školách nadáváno. Zvyk byl obecný a starý. Vypravujeť z XV. století Butzbach, že na škole v Deventře učitel pobízel nedbalé žáčky nadávkou vpravenou v parodovaný text písma: „Blahoslavení nevzdělanci, neboť oni oslové slouti budou.“ [1])

Jesuitským učitelům byly všecky posměchy a nadávky školními instrukcemi přísně zapověděny; žák měl od učitele býti jmenován jen svým jménem a příjmením, ne jináč, a nikterakž neměl býti urážen slovy nezdvořilými. [2]) Již v nejstarších pravidlech, domněle pražských (1560—1561), jest učitelům rozkaz, aby s žáky mluvili vždy spíš laskavě, nežli aby na ně pouštěli hrůzu; ale laskavost nechtěj přebíhati v důvěrnost. [3]) Tato zásada převzata v definitivní pravidla jesuitských škol (Ratio), kdež čteme kromě toho ještě, aby nebyl učitel k jednomu žáku důvěrnější nežli k druhému, aby mimo školu mluvil s nimi jen krátce a na místě otevřeném, na dvoře, před vraty a kdekolivěk, jenom ne po straně. [4]) Tím jesuité patrně chtěli svému obcování s žáky dáti mimo laskavost ráz jakés nepokrytosti, přímosti bez falše a tajnůstkářstva, což, hledíme-li k nařízenému tajnému donášení, nemohlo než na oko býti.

Stran provinění žákovského, jež mělo k skutečnému potrestání vésti, byla všude zásada, aby učitel sám vyšetřoval vinu a podle ní trest ukládal. Jesuité však měli k té zásadě velmi moudrý dodatek, aby u vyšetřování nebyl učitel přílišný, ba aby, kde to lze učiniti beze škody, činil se raději nevěda a nevida, oko přimhuřuje. [5]) Tuto výbornou radu četli jsme také v protestantském řádě saském z r. 1580, obmezenu na viny malé: kdyby chlapec málo přečinil, učitel dělej, jako bys neviděl, ale u vhodný čas přece naznač žákovi, že o vině jeho víš, a že se ti nelíbí. [6]) Zlatá slova. Nejsou věru nejlepší učitelé ti, kteří pro maličkost kde jakou zavádějí obšírná jednání disciplinárná.

Žák v chybě a u vině popadený na všech školách přijal nejprv s i g n u m, znamení hanby, jež začasté již svou podobou oznamovalo způsob žákova provinění.

Signum samo o sobě mohlo býti trestem, ale obyčejněji následoval trest teprv, když žák z toho signa měl se vypláceti. To vyplácení byl vlastní trest. Nebylo v těch příčinách nic stejného, zvyky byly rozmanity. Na slezské škole Trotzendorfově v Goldberce (od r. 1531) bylo signum mrzutý trest: byla to lýra nebo housličky, zhotovené od kováře, byl to dřevěný asinus veliký kolem hrdla; [7])

---

[1]) Becker. Chronica eines fahrend. Schül. 158.
[2]) Monum. Germ. paedag. V. 397.
[3]) Tamž. II. 162.
[4]) Tamž. V. 399.
[5]) Monum. Germ. paedag. V. 397.
[6]) Vormbaum Schulordngen. I. 276.
[7]) Raumer. Gesch. d. Paedag. I. 219.

byly to tedy nějaké těžké nástroje, které tlačily, bolely. Jinde na školách byl asinus nějaká komická vyřezávaná nebo malovaná figura, k níž nebo pod níž se žák postavil; pochybujeme, že by to bylo plastické nějaké tělo, na něž žáku bylo vylézti a vsednouti. [1]) Obyčejně však byla všeliktera signa tabulky, jež zavěšovaly se provinilci na prsa. V Jeně dle řádu z r. 1573 měli zvláštní signum těm žákům, kteří přišli pozdě, kteří nezdravili, při výkladech školních spali, na ulici se nechovali dobře, ruce v kapse drželi, křičeli. To znamení slulo signum rusticitatis seu incuriae, znak sedlských mravů a nezdvořilosti. Druhé signum bylo emendationis; to dáváno těm, kteří neuměli lekcí, kteří napovídali jiným; jiné signum bylo germanice locutionis, to těm, kteří místo latinou mluvili mateřštinou. [2])

Nejobyčejnější asinus nebo také lupus v školách středoevropských býval pouhý záznam, že ten a ten žák dopustil se nějaké viny; při tom možno, že tabulku starý vinník podával na krk vinníku novému, až se dostala na posledního, pak v témdni jednou četl se lupus (lupus legitur), a vinníci podstupovali tresty. [3])

U nás v Čechách také rozmanité druhy trestných znaků bývaly jako jinde. Někde hovoří se o věnci slaměném, což signum velmi výmluvné; jinde je řeč o tom, že nedbalec bude „seděti pod oslem“; [4]) v Kolínově řádě dáván osel pro české mluvení místo latinského; ten osel od jednoho žáka po pořádku šel k druhému, až u některého uvízl; čtení a vyplacení osla, což u nás zváno „soud o voslu“, konal se v škole Kolínově dvakrát denně, prve nežby pacholata k obědu nebo k večeři byla puštěna. [5])

Kodicill mezi signy uvádí osla, jenž dáván tomu, kdo hovořil česky; druhé signum byl mu Turek, jehož dostávali, kdo mluvili latinou nevhodnou, barbarskou, zastaralou; na třetím signum byla svině; ta dávána neslušně, nemravně hovořícím. [6]) Na kathedrálné škole v Olomouci měl „korycaeus“ čten býti v pátek, a osel dáván denně těm, kdo neuměli. [7]) U jesuitů bylo signum (lupus neb asinus) nějaká posměšná medaile nebo peníz, jejž sobě žák musil sám přivěsiti. Dáváno signum jako jinde pro řeč mateřskou, pro nedbalost a nějakou neslušnost; vinník podával jeden druhému signum; na kom uvízlo u večer posléz, ráno musil si trestem signum vyplatiti. Ostatní, jichž rukama signum prošlo, vyvázli bez trestu. [8])

Vyplacení osla nebo jiného signa dělo se nestejně: za trest ukládáno buď něco opisovati, neb učiti se něčemu na paměť, nebo

[1]) Jak myslí Kriegk. D. Deutsch. Bürgerth. II. 105.
[2]) Ratio administrand. schol. trivial. Jenae. Univ. knih. 3. D. 41.
[3]) Monum. Germ. paedag. I. 548.
[4]) V starých zpěvech řehořovských. Posel z Budč. XX. 234.
[5]) Kolínův řád. 26. F. 18. mus.
[6]) Ordo Codicill. 100. 101.
[7]) Věstník Spol. Nauk. 1898. XV. F. Jan Novák.
[8]) Monum. Germ. paedag. II. 160.

některým penízem zaplatiti, nebo konečně vyplácelo se ranami, bitím. V Jeně byl trest za signum recitovati některý Ciceronův list nebo naučiti se osmi veršům Virgilia.[1]) U nás Kolín chtěl za osla u menších žáků metlu, u větších jeden peníz.[2]) V kathedrální škole olomoucké bylo na trest učiti se nebo recitovati jako v Jeně, ale bití udělováno též. U jesuitů osel vyplácen ráno dvěma ranami, ale raděno také k písemným pokutám.[3])

Při výplatě signa i mimo signum uvádějí se ještě také tyto pokuty: žák odsouzen seděti na zemi; byl-li domestik, poručili mu spáti na zemi před komorou.[4]) Státi bylo též trestem, zvláště státi „pod komínem"; jesuité odsuzovali začasté i ke klečení; nedbalec musil kleče recitovati úlohu s žáky ostatními.[5])

Do karceru či do vězení žáci leckde odsuzováni; pražští žáci při pohoršlivých provinách mohli se dostati též do universitního karceru, jemuž říkáno kurník. Trest vyloučení ze školy byl možný, ale užíváno ho z míry řídko. Roku 1615 rektor universitní hrozí žákům školy jindřišské pokutou „ven ze školy vyhnání"[6]) (poena excommunicationis), ale nevyhnali nikoho. Kodicill chtěl, aby ze školy hnáni byli tuláci, poběhlíci, lenoši, slídiči (stelliones) a zarputilci;[7]) po něm skoro stejně tak jesuité, dle svojí „Ratio" chtívali vylučovati ze školy ty, kteří by se vzpírali bití, nebo vynechávali zhusta školu, nebo zhola nic neprospívali. Ale vyloučení samo budiž na úvaze jesuitského rektora;[8]) tedy opatrně.

Nejoblíbenější všech trestů bývalo bití, pardus, či, jak tomu též říkali, šilink.[9]) To byl paedagogický prostředek na všech školách bez výjimky po vší Evropě oblíbený. Byl starodávné dědictví paedagogův, dobře zkušené a osvědčené. Hůl byla znakem učitele antického, středověkého, ba panství její trvalo do nedávna. S tímto znakem, jako by čestným přívlastkem, chodívali učitelé středověcí i veřejně na slavnosti,[10]) a hůl v rukou učitelových jakožto znamení stavu dostala se i na pečeť školní;[11]) v našem nejstarším vyobrazení legendy o sv. Václavu drží kněžský učitel nad sv. Václavem, svým žáčkem, pořádnou metlu[12]) stejně jako několik set

---

[1]) Ratio administr. schol. trivial. 1573.
[2]) Řád Kolín. 26. F. 18. v tiscích mus Česk.
[3]) Řád z r. 1560. Monum Germ. paed. II. 160. V. 397.
[4]) Takové tresty nejprv shledali jsme v řádě Trotzendorfově vytišt. 1548.
[5]) Řád školní, snad pražský z r. 1560. Monum. Germ. paedag. II. 167.
[6]) Arch. zemsk. Acta rectorat. 170.
[7]) Codicill. Ordo studior. 1586. 76.
[8]) Ratio v Monum. Germ. paed. V. 368.
[9]) Šilink takto byl peníz, platíval za $7\frac{1}{2}$ krejcaru nebo 3 groše a půl druh. denáru. Dle nordhausenského řádu z roku 1583 šilink bylo bití nepočítaných ran. Vormbaum. Schulordngen. I. 380.
[10]) Monum. Germ. paedag I. XXIX.
[11]) Janssen. Gesch. d. d. Volk. I. 69.
[12]) Arch Pam. X 102.

let potom v XVII. věku na tisknutých obrázcích světští učitelé držívají metlu nebo hůl, aby bylo znáti, že jsou to učitelé.[1]) Silné a tvrdé plémě sneslo tvrdou kázeň a bázeň. Zásadu oznámil dobře Jiřík Závěta ve své škole dvorské (Schola aulica); prý dítě mistru školnímu se poroučí, tu „místo rozkoše a hry v ustavičném strachu zůstává a když se učiti má, nevelmi rádo toho činí; . . . těžké správců jho!“[2]) Metlou to jho činěno snesitedlnějším. Rázněji propověděl své o tom přesvědčení arcibiskup upsalský Olav Magnus r. 1555 řka,[3]) že i synové knížat musí býti pod ferulí, musí býti hnáni jako lítá zvířata bičem, jako ostruhou koně.

I Komenský schvaloval bití, ale což znamenitý to byl pokrok v myšlénce našeho paedagoga, dovoloval li „konati kázeň“ (bití) jen o mravy a ne o studia; Komenskému pro neumění žák nemá býti bit; má spíš dostati sladkého léku, aby nepřišla do něho nechuť větší; bit ať jest pro nemrav, závist, lenost, pýchu a „soběhrdství“.[4]) Ale před Komenským i po něm učitelé bíjeli pro všecko všudy.

Všickni učitelé měli právo pardusu; i soukromní praeceptoři urozené žáky své bili; byl prý důkladně bit císař Maxmilián v mladém věku od praeceptorů svých rovně jako náš mistr Matiáš Burda (Borbonius) roku 1596 svého žáka Jana z Vartemberka v Basileji z pohnuté žluči tak zbil, až se to oběma nelíbilo: chlapec reptal, a Borbonius si v denník zapsal povzdech: „Pane Ježíši, dej jemu i mně zdravou mysl, abych dobře vychovával, a on aby se podvoloval bez reptání.“[5])

Učitelské právo pardusu však obecně a bez výjimky dotýkalo se menších žáků; žáci nejstarší, zvláště primáni, na některých školách bývali z bití vylučováni.[6])

Aby mírně bíjeli, k tomu učitelé bývali ode dávna napomínáni. V XV. století na příklad řád školy svatoštěpánské ve Vídni radí, aby žáci nedostali víc ran metlou nežli šest neb osm; do hlavy aby se netloukli, pěstmi aby jich učitel nepral; je li vina větší, ať vznese se od učitelů na mistra školního, aby trest vykonán byl v jeho přítomnosti.[7]) Tedy již v XV. století kázána opatrnost.

Počátkem století následujícího (r. 1509) psána v jednom řádě německém[8]) moudrá zásada, aby učitel tuze nebil, žeť to uráží

---

[1]) Winter. Děj. kroje Obrázek č. 190.

[2]) Schola aulica. 2.

[3]) Historia de gentib. septentrionalib. Auct. Olao Magno Gotho archiepisc. Upsalensi. 531.

[4]) Komenský. Didactica. magn. Šmaha. 229.

[5]) Max Dvořák. Dva denníky Dra. Mat. Borbonia 45. Ut morem gerat sine murmure.

[6]) Sturmius chtěl, aby primáni a sekundáni nepodléhali metle. Schmid Gesch. d. Erzieh. II. 356.

[7]) Hormayr. Wien. V. CLXXXII

[8]) Thomas Pentzelt, Vydensis magister. Modus studendi. Lipský tisk. Univ. knih. 5. H. 79.

a žáky proti učení a škole zatvrzuje; spíš ať hoši rozdělují se dle letory, a podle toho nechť s nimi se zachází. To zní věru moderně.

Opíraje se o španělského humanistu a paedagoga Vivesa,[1]) německý své doby nejznamenitější učitel Jan Sturmius v Štrassburce tvrdí, že bití žáků jest nutné, ale že přece lépe působiti mírným slovem nežli ranami, a že učitel, jenž bije rád, od školy by měl býti odehnán. Při tom zcela správně míní, že by domov, rodiče měli škole u výchově žactva pomáhati; je-li hoch bit, nechť otec jest spokojen.[2])

Takové zásady přecházejí po Sturmovi do všech školních řádů XVI. století. Krakovský řád míní, aby kázeň školská neužívala metly nesmírně, než aby byla vždy střízliva a vinám přiměřena.[3]) Na konci řečeného století (r. 1596) v řádě brunšvickém ukládá se učitelům severitas sine crudelitate, lenitas sine indulgentia, přísnost bez krutosti, mírnost bez odpuštění.[4])

Tytéž myšlénky a zásady chovají v sobě i naše české řády školní. Kodicillův, nařízený všem školám v království a pokud bylo lze i v markrabství Moravském, chce, aby při kázni a trestání provinilců vzdálena byla nadutá rvavost a zuřivé mysli vzbouření; spíš nechť jeví se přísnost ve tváři nežli v ruce učitele, jenž má býti dobrotivý otec nadání žákovského. Kodicill již v první třídě učiteli odporučuje, aby řídil se věkem a přirozeností žákovou, aby nebyl tvrd, aby snažil se víc pořizovati lichotkami, sliby, přemlouváním nežli bázní, křikem, nadávkou a ranami.[5])

Po Kodicillovi dlouholetý rektor Pražské university, mistr Bacháček z Nauměřic, byl přesvědčen, že „metličkou mladým dítkám kosti se nepolámí," ale dodal r. 1607 v listě svém k Adamovi Zapskému, že se musí při tom střídmosť zachovati.[6]) Naposled i školní řád vzorné školy, v samé universitě zřízené, drží v sobě rozkaz učitelům, aby v napomínání a bití nebývali ani nedbanliví ani krutí.[7])

Také při výchově dětí českobratrských bývalo bití, ale již v té staré době, kdy hospodář sám učíval a vzdělával, zakazováno mu z náhlosti a ze zlosti náramné trestati pěstí, za vrch (hlavy), kyjem. Jen metlou měli trestati.[8]) V školském řádě bratří novokřtěnských

[1]) Juan Luis Vives († 1540), hlavní jeho spisy Latin. linguae exercitatio 15.8; De disciplinis 1531. Z jesuitského řádu nevyšel, jak čteme v Ottově Slov. Nauč. v článku Gymnasia.

[2]) Sturmius; Opuscula omnia, vydání Hallbaurovo. 93. De litter. ludis recte aperiend. Kückelhahn. Joh Sturm. 92—94.

[3]) Muczkowski. Zabytki z dzejów. C. L.

[4]) Monum. Germ. paedag. I. LXXVIII

[5]) Ordo Codicill. 77.

[6]) Dvorský. Paměti o šk. č. 512.

[7]) Voigt. Acta litter. I. 324.

[8]) Ze sněm. bratr. ve Výb. liter. II. 1419 a násl. Zoubek. Bcs. učit. XV. 35.

v Němčicích, kdež pro správu a výchovu malinkých dětí byla podle školního mistra též školní matka, oběma zapovídá se tvrdost v trestání, bití přes hlavu, ústa; však bití nutno; školní matka smí nařezati pardus i malým chlapcům; větší tresty dějtež se z porady učitelské a provedeny buďtež ne v koutku, než přede všemi žáky pro strach. [1])

Jesuité přijali bití za paedagogický prostředek hned nejstaršími pravidly školskými. [2]) O bití nařízeno již v řádě pražském, jenž vznikl s jesuitskou školou pražskou asi zároveň a připisuje se Kanisiovi. Radí se učiteli jesuitskému, aby při trestání byl mírný, laskavý a nikterak nepřekročoval nařízený dovolený největší počet ran, totiž šest. Pro menší provinu stačí ran méně; kdo na příklad neuměl dobře lekcí, ať přijme ránu jednu, kdo neuměl zhola nic, dvě; kdo by neuměl po druhé zhola nic, ten ovšem musí trestán býti trestem tužším. Žákovi nemělo ukládati se, aby bitím trestal spolužáka, ale to je psáno, že žáci povinni jsou spolužáka při tužším bití držeti v škamně. [3]) Lehčí a příkřejší pardus měl odbyt býti před vyučováním, aby nebylo vytrhování; nutno li však, lze bíti kdykolivěk.

Těžší trest byl u jesuitů korrektura. Té podlehl žák jen schválením praefektovým. Korrektura bylo mrskání, jehož dostati se mělo žákovi od člověka, jenž nebyl z řádu jesuitského. Slul korrektor, biřic. Žák položen v škamně, spolužáci drželi, a biřic bil. Tento způsob někdo chválí, [4]) jiný haní. Onen vidí v něm zvláštní paedagogickou opatrnost, při níž mezi učitelem a žákem zůstává jistá slušná vzdálenost. Ta pochvala padá úvahou, že směl-li dáti jesuitský učitel vlastní rukou šest ran, to přišel s žákem v styk stejně tak blizounký, jako kdyby při korrekcí mu dal ran víc.

Že žáci trestance drželi, to vykládá se za obzvláštní surovost jesuitské paedagogiky. Ale neprávem potud, že by to byla paedagogika jesuitův. Na všech všudy protestantských školách ten zvyk byl, nikoli jen u jesuitů.

V Praze zavedli si jesuité biřice nebo korrektora výslovně podle „zvyku římského“ již ve čtvrtém roce zdejšího pobytu; zvolili k tomu nějakého krejčího; ale odstranili ho z té práce zase, protože rodiče za hanebné to měli, aby děti jejich od „sprostšího“ člověka měly bity býti, a žáci prý sami na tom stáli, aby je mrskal magister. [5]) Nalézáme však biřice i v definitivném školním řádě jesuitském, v pověstné Ratio. [6])

[1]) D'Elvert. Gesch. d. Schulanst. 469.
[2]) Monum. Germ. paedag. II. 64.
[3]) Tamž. II. 159.
[4]) Paulsen. Gesch. d. gel. Unterr. I. 429.
[5]) Schmidl. Hist. S. J. I 135. 1559. V Diarium kollejním na Strahově jest r. 1560 zápis o tom, kterak s bývalým korrektorem sjednána smlouva o jinou školskou práci, „ut visitaret scholas“. Za to měl týdně 3 groše bíl. a stravu.
[6]) Monum. Germ. paedag. V. 368.

Kdo se u jesuitů bití vzpírali, mohli býti přinuceni, ale jen, může-li se to státi bezpečně: „si tuto possint". Slovo „tuto" jesuité sami vykládají, bylo-li by bez pohoršení, tož prý má žák nucen býti. Jiní však vykládají, bylo-li by bez nebezpečí pro jesuity. [1]) Tento výklad bude zajisté správnější.

Na některých školách měl pardus svoje ceremonie. Učitel chtíval, aby žák metlu sobě přinesl sám a po kázni aby poděkoval, neboť „hněvati se pro šilink, jest obyčej zlý." [2]) Některým paedagogům překážel při pardusu ten obyčejný způsob, že žák, mrskán jsa, zůstával v škamně. Štralsundský řád školní z r. 1591 mínil nápravu toho způsobiti rozkazem, aby žák k bití položen byl na zem na nějaké šaty, tím prý, když házejí sebou a zmítají, neublíží sobě snadno jako v škamně. [3])

Přes všecky rady a zákazy od starodávna učitelé mívali pověst, že jsou zuřivci, s žáky že se katují nemírně a rádi. Již antický Xenophon uvádí zuřivého učitele jako typus. V klerikálné škole prvního středověku bývali žáci zuřivě taháni za vlasy, za uši a políčkováni. [4]) Náš nejstarší historik Kosmas hovoří o příkrém školníkovi (saevus magister), jenž sápe se na žáka. [5]) Ku konci středověku Rudolf Agricola († 1485), humanista německý z nejprvnějších, byl přesvědčen, že škola je vězení, v němž ran, slz a vytí bez konce. [6]) Právě do časů Agrikolových náleží zpráva Butzbachova, že, jsa na škole v Miltenberce, byl od učitele svlečen do naha, přivázán a bit tuze, při čemž spolužáci musili zpívati. Na veliký nářek matčin byl pak učitel od školy odpuzen. [7]) Luther byl prý za jediné dopoledne patnáctkráte bit. [8])

Slavný Erasmus Rotterdamský na počátku XVI. věku tepe učitele pro jich nadutost, jež vychází z krutosti. Jim samým prý se zdá, že jsou přední mezi všemi lidmi, „když množství to své bázlivé hrozným obličejem a hlasem straší, když lopatkami, metlami a biči velmi mrskají bídné". [9])

Bezpochyby z takových a podobných řečí, jako je tato Erasmova, usuzuje se, že humanisté přinesli do škol stran bití úlevu, míru. Ale soud nesprávný. [10]) Vysvítá z určitých zpráv, že bylo čím

---

[1]) Kelle. Jesuitengymnasien. 231.

[2]) Kazatel domovní. Konečného. Z r. 1618.

[3]) Janssen. Culturzuständ. 58.

[4]) Monum. Germ paedag. I. XXIX.

[5]) Cosmas. Chronic. III. 62.

[6]) Raumer. Gesch. d. Paedag. I. 78.

[7]) Becker. Chron. eines fahrend. Schül. 7.

[8]) Monum. Germ. paedag. VII. 411. O surovém zacházení s žáky v Německu viz také Kaemel Gesch. d. Schulwes. 196.

[9]) Chvála bláznovství. Přek. Řehoře Hrubého z Jelení. Rukopis univ. knih. fol. 166. Srovn. Geiger. Renaissance u. Humanis. (v Onckenově Gesch. II. 40), tu tvrdí se, že hrozné bití, o němž Erasmus vypravuje, musilo na onen čas býti pro zkažené bacchanty a mendiky.

[10]) Soudí tak na př. Schmid v Gesch. d. Erzieh. 122.

dál hůře. Zakazuje-li školní řád nordhausenský z roku 1580, aby učitel netloukl žáka knihou do tváře, aby po něm nešlapal,[1] zakazuje-li řád saský z r. 1580, aby kantor v kostele netloukl žáky holí přes hlavu:[2] takový zákaz mluví řečí až příliš jasnou a dokazuje, že humanismus nepřinesl německým učitelům jemnosti.

Že byly výjimky mezi učiteli, rozumí se, ale to přec významno, kterak všeobecně znějí souvěkovců výtky a žaloby do učitelstva. V polovici XVI století biskup olomoucký Marek Khuen míní (r. 1563 v řádě školním),[3] že by nebylo potřebí oné krutosti a hrůzy, jimiž školy jsou naplněny; jest potřebí mírnosti, aby žáci nebáli se učitele jako kata, zvlášť v našem věku (dí biskup), kdy ve školách víc se bitím než slovy dokazuje (ubi verberibus fere plus quam verbis proficitur).

Na počátku století XVII. doktor Guarinonius, lékař při Rudolfově dvoře v Praze, o krutosti učitelské napsal soudy a zprávy přímo hrozné. Prý je dobře, aby děti od sedmého roku byly posílány do školy, kdež svou bujarost vážností a strachem z metly jako hříbátka po některou část dne skrocují, ale kolik tisíc dětí dobrých a zbožných lidí, vyšších i nižších stavů tyranskou zuřivostí hrubých, nezbedných, neotesaných mistrů školních se kazí, ničí a vhání do nezdraví i do smrti předčasné! Kolik je rodičů, že byli zbaveni takovými učiteli svých milých něžných dětí ukrutně a nenadále, a to cestou i prostředky, že jich sami ani dobře nepozorují a nevědí. A to se děje zvláště a zhusta na městských školách praebendních a triviálných, od učitelů, kteří učí psáti a počítati, k nimž nejmladší žáci se posílají, od lidí hrubých, zlomyslných, nezvedených, kteří nevědí, kteraká je povaha dětí. Bez míry a pořádku, bez vtipu a rozumu hrubými slovy a ranami mučí děti strachem stálým a zbytečným. „Vždyť já sám“, dí Guarinonius, „mohu o tom podati důkazy, neboť jsem byl od jednoho (učitele) takového důtkami, ze tří kožených, tlustých, řezavých pramenů spletenými, ne jednou, dvakrát, desetkrát nebo dvacetkrát, ale dobře víc než padesátkrát ve svém sedmém a osmém roce tak bičován, že mi hluboké díry do masa byly vbity a z mojí košile, z rozsekaného masa a ze ssedlé krvi placka se stala spečená; ani choditi jsem nemohl ani seděti, čehož znamení a jizvy do dneška na svém těle nosím. A to se mi stalo jen proto, že jsem pozdě vstával a nerad do školy šel“.[4])

K tomu připojuje rozhněvaný doktor vzpomínku, že Římané kdys jednoho takového učitele nazvali Plagosum a Vulnerarium, t. j. bijcem a vrahem;[5]) takoví prý nekazí mládež jen na těle, ale

[1]) Vormbaum. Schulordngen. I. 380.
[2]) Tamž. I. 256.
[3]) Dr. Jan Novák. Věstník Spol. Náuk. 1898. XV. 5.
[4]) Hippolit Guarinonius. Grewel der Verwüstung. (r. 1610) 241. 247.
[5]) Wundenhauer und Mörder. Tak překládá Guarinonius l. c.

zhusta i na duchu; a při tom jich bití což to nestydatost, že ve školách, kde jsou chlapci s děvčaty pospolu, takoví pedanti bijíce odkrývají chlapce před děvčaty a děvčata bijí po nahém těle před chlapci! Některému jest to i pobídkou, že pak sám svede mládež k nepravosti, jakož takové dva nestydaté pedanty, skrze něž mravní zkázu vzala, Římané svého času z města vyhnali. „Kéž by Bůh dal“, Guarinonius volá na konec, „aby totéž učinili moudří konšelé ve svých městech.“

Z Guarinonova líčení nevysvítá, kde sbíral k svým těžkým odsudkům zkušenosti, v Čechách-li či jinde. Ale jsou nářky o českých učitelích též takové. Náš kazatel Rešel († 1562) rázným svým způsobem píše o neučených školních mistrech, že vždycky jen napořád všecky mrskají, buď platno nebo neplatno, avšak podle onoho přísloví: „Žádný víc bitím nezíská jako řezníci. Neboť ti, když dobytčete do vůle se natepou a natlukou, potom maso i kůži prodají“. Na konec volá učitelům: „Protož zavěs blázna i s cepem jeho na hřebík a vezmi za to do rukou svých křesťanský katechismus a tím uč, veď, tresci čeládku svou!“ [1]) Satira z roku 1585 zove všecky učitele „hrubými Jany“.[2])

V Zrcadle světa, vydaném r. 1598 od Jakuba Mollera, čteme, že učitelové a praeceptores jsou zuřiví a netrefni, ukrutně s dítkami, sobě svěřenými, nakládají, nemírným trestáním, mrskáním a bitím, se s nimi katují, od učení je odrážejí a na zdraví jim škodí.

Naposled i Komenský líčí školy že jsou plny křiku, ran, pruhů. „Zajisté pěst, rafie, ferule, metla na líci, na lebu, na hřbetě, pod sedadly se octla, až krvavou cedili a téměř napořád prouhů, šrámů, modřin, mozolů plni byli.“ Proto mnozí z žáků zutíkali.[3])

K těmto obecným hlasům na doklad najdeš v městě českém kde kterém ob čas officiály, že byli od konšelů pro nemírné bíjení napomínáni. Přivádíme jen, kterak r. 1597 v Hoře povolán mistr Jan Hubecius Čáslavský, vicerektor, se všemi svými kollegy do rady, kdež jim vyčten nezpůsob ten a neřád, že nemírným a nenáležitým trestáním k mládeži, zvláště k dítkám zdejším, se přikračuje, a místo metly se pohlavkují a poličkují.[4]) V téže Kutné Hoře roku 1584 Abraham Kofrle žaloval, že sukcentor syna jeho vzav za vrch zbil, až mu téměř oko vyrazil. Proti tomu sukcentor nejmenovaný vymlouval se, že neví, kterak se přihodilo; snad prý se nějak o lavici uhodil.[5])

---

[1]) Rešel. Kniha Jes. Sirach. 40. Vydání r. 1574.
[2]) Rozmlouv. sv. Petra s Pánem. Konr. Hosa.
[3]) Didactica mag. Šmaha. 229; Bílý. Labyrinth. Komensk. X.
[4]) Arch. Kutnoh. Opisy v zemsk. arch. Též v Nováčkově Listáři o škol. kutnoh. 55.
[5]) Listář Nováčkův 34.

V universitní knize z r. 1559 [1]) jest hned na prvém listě žaloba Jana Brzobohatého, měšťana Nového města Pražského, že bakalář svatoštěpánský, Václav Kolumbus jeho synky zbil hrubě. Nejsurovější pardus pražský, jemuž život žáčkův propadl, přihodil se na škole sv. Vojtěcha v Podskalí r. 1615. [2]) Zbitý chlapec byl Přemysl, synek Daniele a Regny Jehlové z Podhorštejna; byl na škole expendentem pod správou bakaláře Jakuba Bydžovského. O chlapcově zbití nekřesťanském svědectví v universitě vydává očitý svědek žák Flaška z Podskalí. Prý bakalář kázal domestikům vstávati, aby mu říkali, čemu se kdo naučil. Naposledy vstal Přemyslíček, četl na českých evangeliích a když neuměl asi tří slov, bakalář strčil ho od sebe rukou a kázal mu zouti kalhoty; dva mendici chlapce mu držeti musili. Bakalář dával mu pardus, jenž „byl předce hrubý“, a když on Přimyslíček křičel a prosil velmi, aby ho bakalář nemrskal, tedy Josef z Veselí, jeden z mendiků, který ho držel, ven z světnice utekl, plakal a nepřišel do školy, až z latiny šli. V tom se druhému mendikovi Přemyslíček vytrhl, padl na roh kamen vzadu na pateř, potom bakalář asi dvakrát ještě metlou jej udeřil. Přemysl chodil do školy asi čtyři neděle, „vždycky jakýsi tichý byl, až se potom složil.“ Matka pak žalovala bakaláře, že syna Přemyslava nekřesťansky novými metlami mrskal a když se bránil, na něj nohama šlapal a natahovati dal; po zmrskání jej odstrčil, takže na roh kamen na pateř přišel a jednu kůstku a kost v žebře si zlámal, takže ta kůstka ohnila, i ty rány ohnily; barvíři (chirurgové) že o chlapci pochybují. Co se bakaláři stalo, není v knize.

Jan Artopaeus, jsa roku 1612 učitelem u sv. Martina v Praze, tak zlostně tloukl, že rána jedna veliká dopadla na chlapce jiného nevinného, podál stojícího. Otec jeho žaloval v universitě do Artopaea, mistři prudkého bakaláře citovali, ale pedell ho nemohl najíti nikde. [3])

Mezi učiteli, kteří nesmírně bili, najdeš i praeceptory, od universí do soukromých domů za vychovatele podané. Uvádíme jen Fabiana Ripana, jenž r. 1602 syny Václava Radnického ze Zboře, s nimiž byl na studium v Lipště, nenáležitě pral a nad to ještě na kolik neděl zavřel je do pokoje. Z university mu důtku vzkázali s připomenutím, kdyby ti žáci měli jako u vězení zůstávati, že by nebylo potřebí jich ven ze země posílati, v Praze že by to bylo lacinější. [4]) O praeceptořích soukromých, kteří pro bdilost rodičů nesměli se odvážiti žáka bíti nemírně, vypravuje ze své zkušenosti Guarinonius (roku 1610), že falešnými žalobami naváděli školního

[1]) Rukop. bibl. Lobkovic. v Praze č. 300.

[2]) A act. koll. Nazaretské fol. 1 1 v arch. zemsk. jest psán rok 1614. V Act. rectoratus fol. 176 téhož archivu jest rok 1615.

[3]) Arch. univ. A. 13. b. 153.

[4]) Arch. zems. Oekonom. 14. 160. Arch. univ. A. 47. 506.

mistra, k němuž žáci na některé učení docházeli, aby je bil a jim pořádně přiložil. [1])

Proti nechutným bijcům učitelským stáli stejně nechutní slabí rodiče, kteří ihned o to byli vzhůru, když učitel nezbedného chlapce jejich dotekl se jen poněkud. Dobíhali do školy s nadávkami a, bylo-li lze, vybravše děti ze školy veřejné, dávali je raději do školy pokoutné. Stěžovalť sobě správce školy kouřimské Simeon Polický r. 1584 konšelům, že mnozí „když pro ňáké vejstupky jich dítky trestceme,“ k učení je odsílají k sousedovi bakaláři Laurinovi Sedlčanskému. „Kterakž tehdy,“ ptá se Polický konšelů, „souditi račte, prosím, mládež my, jsouc nyní více k zlému než k dobrému nakloněna, bez trestání v kázni a bázni zdržeti moci budeme? Nikoli!“ [2])

O nedůtklivosti rodičů stran spravedlivého pardusu od leckud jsou dochované zprávy. Pro příklad tato. V Hoře Kutné roku 1549 Beneš branný měl dva synky v škole vysokostelské. Jeden z nich byl nezbeda; úředníci mince naň žalovali pro házení sněhových koulí do šmiten. Toho chlapce tedy bakalář sbil; při tom nebo před tím žáček ten ve škole utrhl nohu od štoku, a těžký ten stůl převrhl; při tom se uhodil mezi oči. Otec tuto ránu připočetl k učitelovu trestání a po některém hádání a hrubém dopisování žaloval učitele soudně. Konšelé rozhodli, že bakalář chlapce trestal pro neposlušenství a nešlechetnost, a to že mu málo škodí; metlou že kostí nezlámal, a že jest hodné takové zoufalé z mládí trestati. Při tom učiteli poručili, aby branného chlapce oba, jež byl ze školy v první zlosti vyhnal, zase přijal, že škola jeho není; také jemu a jeho kollegům konšelé důtklivě poradili, aby rozhněvajíce se, nemrskali nenáležitě a „trest aby pokutu nepřevyšoval.“ [3])

V Rakovnice r. 1598 urozeného Václava Chotka z Chočkova, hejtmana krajského, synek Václav nalhal svému panu otci, že byl ve škole tak bit, až dvě metly o něho zmrskány. Tedy i lží byla nedůtklivost rodičů vzněcována. Rozumí se, že pan Chotek byl všecek od sebe; chtěl, aby bakalář Šebestián Remerus Nepomucký byl vězením ujištěn, že ho bude soudně stíhati pro nenáležité, neváżné a lehkomyslné zmrskání. Bakalář odpověděl písemně, že stran své nevinny odvolává se na všecky, kteříž chodí do školy nebo v ní zůstávají. „Já netoliko nemrskal jsem jeho nikdy, ale raději jemu jsem chlácholil, chtěje tudy mladý vtip jeho posilniti, lečbych tím provinil, jiného nevím.“ A konšelé hejtmanu krajskému, mocnému pánovi, odepsali, že nemohou bakaláře za vinného položiti, a ujistit se ním nemohou, an jurisdikcí jejich nepřísluší, náležeje k správě rektora universitního. [4])

---

[1]) Hippol. Guarinonius. Grewel der Verwüst. 1610. 247.
[2]) Schulz. Č. Č. Mus. LXXIII. V. 21.
[3]) Šimek. Arch. Pam. XVI. 293.
[4]) Arch. rakovnic. lit. E. Kopiál 1598. Pondělí po Judica.

Zlostní otcové pro zbití svých dětí přibíhali do školy, a nečekajíce žádných soudů, učiteli rány opláceli ranami. Tak r. 1559 Václav Šrkle kyjem prorazil hlavu barborskému bakaláři Janovi v Hoře za to, že mu ztrestal synka. [1]) Leckterés učitelů bití, o němž svrchu již položeno, bude míti asi první podnět takový.

Ještě jedna věc mimo neuvážlivé bití budí v staré škole nechuť. V paedagogické praksi trestné stará škola činívala mezi žáky rozdíly. I v městských školách, kde mezi chlapci co do rodu a původu nebylo valných rozdílů, učitel některý přece zacházel s dítětem městského patricia lépe a šetrněji nežli s chlapcem venkovským, nercili s mendikem. Souvěkovci to postřehli, že učitelé nejsou stejni ke všem žákům, jedny zanedbávajíce, druhým lichotíce, a vyložili to tím, že učitelé jsou darů přijímači. [2])

U jesuitů ve škole bylo k vyvyšování jedněch žáků nad druhé příležitosti víc, neboť k nim chodilo mnoho šlechtických dětí, a urozenec v oněch dobách vůbec platil za víc než jiný člověk neurozený. Zcela moudře sice jesuitské pravidlo kázalo, učitel chovej se ke všem žákům stejně, professor nepohrdej žádným, dbej o pokrok chudých stejně dobře jako bohatých. [3]) Ale v skutku bývalo jináč; rozdíly činěny zřejmé, na rod se hledělo. [4]) Již to mluví, že šlechtičtí chlapci mívali ve škole pohodlnější lavice; [5]) dle nejstaršího školního řádu z r. 1561 i v kostele mívali nobiles svá sedadla po levici, aby nemusili sedati s ostatními. [6]) Když v Jindřichově Hradci uváděn do jesuitské školy mladý pán, dělo se to slavnostně, a trubač při té „introdukci musicíroval.“ [7])

Z takových všelikterých předností musila se sama sebou vyvinouti nerovná trestní a jiná všecka disciplina, na kterouž ukazoval již za onoho času opravmilovný jesuita Pontanus zevrubně. Známe z pozdější doby (z r. 1685), kdy jesuité, jsouce téměř bez konkurence, nemusili se na nikoho ohlížeti, co směl tropiti šlechtický chlapec na gymnasii jesuitském v Opavě po kolik let, aniž se ho zbavili, jak se spravedlivě slušelo: posadili ho sic na „ostatní lavici“ (na místo hanby), když zle se učil; konečně do školy nechodil, leč když chtěl, a jesuité přece ho ze školy nevyhnali; když se dostal do šesté školy nejvyšší a „po několik týdnů“ chodil za školu, jesuité se odhodlali, že ho vyloučí, ale „dva široké tolary diskrecie“ to spravily, že ve škole ponechán. [8])

---

[1]) Šimek. Arch. Pam. XVI. 293.
[2]) Konečný. O povinnostech křesťana. Str. 238.
[3]) Ratio. 111. 132. Exemp. v univ. knih.
[4]) Compayré. Hist. critique des doctrin. de l'education. 183.
[5]) Ratio v Monum. Germ. paedag. V. 364.
[6]) Monum. Germ. paedag. II. 160.
[7]) J. Tischer. Výpis oučtů z r. 1638. Trubač dostal od musicírování při introdukcí mladého pána Ferdinanda 1 kopu 30 gr.
[8]) Věstník Mat. Opavské. 1892. II. 14. a násl.

A přece nelze nikterak příti, že disciplina u jesuitů byla daleko přísnější nežli na školách nekatolických, ovšem s výjimkou škol bratrských. Co tu bylo všelikterakého hlídání, kontrolování stálého vedení a napomínání! Tím zmírňovala se bujnost mládeže zajisté. Kde jesuité postihli, že se musí v disciplině přitužiti, bez otálení učinili.[1]) Jsouce členové řeholní, učitelé jesuitští zajisté chovali se před žáky tak, že pohoršení nedávali. Aby učitel jesuitský po stránce discipliny pevně stál, nemaje ruce vázané, i to, nač jinde ani nepřipadli, zapovídáno mu, požadovati totiž od žáků služeb byť nejmenších.[2]) A přece výstupná mládež ani u jesuitů nedala se zcela zkrotiti. Žákům bratrským vzorem byli nejen učitelé, ale i všecka dospělá obec; hlídání bylo také dost; škole pomáhali rodiče, pěstounové i kmotři, kde kdo.[3])

Naproti tomu na školách protestantských dohledu bylo málo, volnosti z míry mnoho. Učitel jsa žákům vzorem, neměl ducha, srdce, oči, uši jejich urážeti řečí ani skutky neslušnými. Kodicill chtěl, aby učitel stále měl na paměti, že ti chlapci i on sám mají při sobě anděla strážného, jenž pomstí zla.[4]) Z předešlých kapitol však víme, že dost bylo učitelů, kteří toho na paměti neměli. K tomu všemu teď ještě přidejme přirozenou mládeži nechuť ke kázni a tím pochopíme neutěšený stav starodávné discipliny.

Do mládeže tehdejší naříkáno ze všech stran. Kodicill r. 1612 míní, že mládež přichází do škol na mnoze maminkami (matercula) zkažena. Jak mnohý synáček prý mohl by dokazovati jako kdysi Themistoklův syn: „Co já chci, chce matka má; co chce matka má, chce otec můj; co chce otec můj, chtějí občané všickni. Tedy: Co chci já, chtějí občané všickni.“ K tomu Kodicill dokládá trpce: „Toť hodné dítě; zasluhovalo by panovati s matkou tam, kde souzeni jsou moudří, a na soudě zasedají hlupáci.“ Šimon Andreae Polický, správce školy kouřimské, r. 1583 naříkaje inspektorům školním, že mládež těchto časů v mravech velice klesla a k zlému všemu se sklonila, míní, že by měla býti pomocí všech skrocována.[5])

Souvěký veršovec a znatel poměrů školních Mylius roku 1612 veršuje o nechování a nekázni žáků pražských, o vinách lehčích i povážlivých; není ještě vina zlá, dí-li, že neskrocená mládež nechce mluviti latině, že se jen žene „spaciatum“ (na procházky), za brány, jedni na Vyšehrad, druzí na Hradčany, že jen hrát.

„Jdou-li někam, byť i sám císař s nimi právě se potkal,
Nesmeknouť, pěkná věc že je, sobě tuší.“

---

[1]) „Studiosi in domo pauperum meliorem nunc in ordinem quam antea redacti“ (v Praze totiž). Univ. knihov. rukop. 1. A. 1 322. R. 1583.
[2]) Ratio. Monum. Germ. paedag. V. 370.
[3]) Monum. Germ. paed. IV. 114.
[4]) Ordo. Codicilli. 68.
[5]) Arch. mus. Listin. kouřim. U Schulze v Č. Č. Mus. LXXIII. V. 19.

Na vycházkách křičí, hádají se, perou se:

„Tak jako trubka onen vřeští nad Stentora mocněj',
Ten zas rozmanité léčky činí hovorem:
Řekni, co jest Datisi, Darapti, Bocardo, Felapton?
Sám však hrubě neví, co v slovech obsaženo.
Od hádek posléz na rvačky se dojde: neřídko
Veškero jednání má takovýto konec.

A což, kterak se umějí spíjeti; napilý napilého vede a padají oba.

„O brave arkadský! když ráno se do školy káže:
Jich tělo všecko chabé v lůžku nemocno vězí.
‚Byl tu jeden známý', odpověď dostaneš od nich;
‚Byl zde tatínek' aneb ‚matka zavítala sem'.
Odtud i část valná hlasu příjemného nemívá
Arci, neb odňala jej Sicilianka Ceres.
Chceš-li je snad kárat, začnou hrozit odchodem ihned,
A svým pošklebkem pak tě budou hanobit". [1])

Nejprudší odsouzení tehdejší školské discipliny čte se u Komenského. Praví, že o mravy všude po školách i v akademiích všude malá byla péče, kázeň „všech téměř" škol nevázaná, proto na mnoze odtud vycházeli „místo tichých beránků divocí oslové a neskrocení bujní mezkové." [2])

---

[1]) Veršovaný překlad od Antonína Truhláře. Co přeloženo, v originále zní takto:

„Sique abeunt, fieret Caesar et obvius illis,
Dignantur pulchrum non aperire caput.
(Vergit ad occasum nitidus sol: jamque juvencos
Inflatos Bacchi vi titubare vides.
Hic risus: potus potum trahit, amboque tandem
Alter in alterius corpus inerme cadit.)
Iubilat hic ut fistula, magnum Stentora vincens;
Disputat hic variis ambiguisque dolis:
Dic, quid sit Datisi, Darapti, Bocardo, Felapton,
Ipseque vix, capient verba quid ista, notat.
A verbis tandem veniunt ad verbera; finem
Non raro talem hic actus habere solet.
O pecus Arcadicum! dum mane jubentur adesse,
Aegros defesso corpore lectus habet.
Adfuit hic quidam, respondent, noster amicus,
Adfuit hic genitrix, adfuit ipse pater.
Hinc est, tam multi careant quod voce suavi,
Abstulit hanc illis nempe Sicana Ceres.
Hos ne castiges, obitum minitantur et inde
Te carpent sannis prostituentque suis."

Z výpisů Ant. Truhlářových. Mylius. Carmen. č. 3.

[2]) Komenský-Šmaha. Didaktika 72.

Nebyla to jen česká mládež, do níž stěžováno. Hrozné jest naříkání i v Německu. Melanchton ve svém spise De miseriis paedagogorum vykládá, že chlapci přicházejí od rodičů zcela zkaženi do školy; i při žácích lépe vychovaných učiní učitel brzy zkušenost, že lva a medvěda spíš říditi dovede nežli ty žáky; od hospod a kostek jich neudržíš, tisíceré kejkle vymýšlejí, aby učitele podvedli, a mnozí jsou tak drzí, že učitele zřejmě nenávidí. Propověděl při tom Melanchton velmi dobře, že dobrodiní učitelovo dostává se žákům v tom věku, kdy toho ještě plně nepochopují, kdežto naopak zase, když věkem dospějí, zmizela na dobrodiní paměť. [1])

Michael Neander, německý paedagog (1550—1595) dí o mládeži, že jest proto tak zkažena, že zuřivost satana v koncích věku jest větší. Kazatelé němečtí zvali mládež školní divou, rvavou, čertovskou. [2])

Proti takové mládeži musil býti učitel velmi rázný, aby stačil a jí čelil. Odtud také brává se vysvětlení onoho nemírného bití. Některý učitel k své nestatečnosti se přímo přiznává. Když Královéhradečtí roku 1577 svému školnímu mistru stížně vzkázali, že jeho mládež nezbedna, aby její neřády trestal, za odpověď dal, že rozpustilosti přetrhnouti nemůže, žáci že jsou velice nezbedni, ale aby pan rychtář jich rozpustilost sám přetrhoval. [3]) Slabému tomu učiteli měla tedy k disciplině pomáhati městská policie. Rovně tak v Praze stalo se r. 1618. Volán do university rektor školy michalské Ondřej Libertini, proč nechává žákův bez lekcí; slaboch odvece, že lekcí „nemůže někdy držeti pro rozpustilý život žactva, jichž prý nelze udržeti v povinnostech.“ Universitní mistři učiteli odpustili na přímluvu administrátora (Dikasta), a nezbedné žáky zavřeli do karceru v universitě. [5]) R. 1609 obdržel podskalský správce, Mikuláš Sidarinus, latinskou v universitě důtku, že jeho žáci beze vší discipliny běhají, kam chtějí. [6]) Tedy také jeden ze slabých učitelů či nedbalých. Když v Kutné Hoře konšelé ustanovili zvláštní dva dohližitele z rady, aby nahlédali, je-li ve škole řád, bakaláři městských škol horských projevivše nad tím svou vděčnost, „že mezi ně ty jisté osoby budou choditi,“ nepokrytě vyznali, že doufají od tohoto zostřeného dohledu zlepšení discipliny; bude prý to osten k učení, a oni sami prý budou nuceni nechovati ve škole tak leda-

---

[1]) Monum. Germ. paedag. VII. 406. 409. 410.
[2]) Víc toho u Janssen-Pastora. Culturzuständ. 55. 58. 63.
[3]) Solař. Hradec 549.
[4]) „Propter discipulorum dissolutam vitam, quos in officiis non potuit retinere.“ Jest při tomto učiteli významno, že se ho v universitě směli ptáti tenkrát také, proč ondyno hodil po panu Tayprechtiovi a jeho synkovi, když mimo školu kráčeli, lejnem. I odvětil, že hodili žáci a ne on.
[5]) Arch. univ. A 14. a. 89.
[6]) Arch. univ. A. 13. b. 567. Dvorský v Pamětech str. 438 uvádí roku 1608 učitele v Dvoře n. Labem Mikuláše Sidarina, to týž. Ale slul Sidarinus.

kohos.[1]) Vyznali tedy svoji slabost. A takových učitelů, kteří při své disciplinární mdlobě potřebovali pomoci, bylo by lze přivésti ještě řádku.

Měšťané začasté rádi zbavovali se učitelů, jichž slabost nebo nedbalost stran discipliny byla příliš patrna a škodliva. Takž na příklad r. 1569 Turnovští usnesli se jednati učitele nové, a to „pro tu mládež, kteráž v mnohé rozpustilosti živa jest.“ Žalovaliť tehdáž starší obecní a literáti do bakaláře a kantora, že povolání svému dosti nečiní; přitěžující okolnost při tom tehdáž ta, že nedbanlivostí jejich a rozpustilostí žákovstva oheň vyšel.[2])

K veřejné nekázni některé žáky, zvláště dospělejší, sváděla krom vylíčených příčin též ta, že byli i se svými učiteli vyjati z jurisdikce městské. Kteří, podniknuvše v Pražské universí deposici nebo beánii, zapsáni byli in album universitatis jakožto studenti a příslušníci její, ti bez odporu náleželi pod jurisdikci universitní vrchnosti. K nim směle družili se ti žáci dospělí, kteří na beánii a jízdu do Prahy nemajíce dosti peněz, zůstávali k universitě nepřipsáni; jednak nikdo na čele neměl psáno, že je v universí immatrikulován, jednak mohl se hraditi takový mladík tím, že všecka škola úhrnem podléhá rektoru pražské akademie. Před městským rychtářem vedli si tedy všickni žáci stejně pyšně. Když je vyháněl z hospody, oznamovali mu, že pod jeho právo nepatří.[3])

Také jesuitský rektor školní hájil proti městskému úřadu své jurisdikce nad žáky,[4]) takže i studenti jesuitští v hospodě i na ulici chovali se k městské policii s příslušnou pýchou.

Některou měrou k zlé disciplině přispívalo také to, že starší žáci proti mladším osobili sobě všelijaké svobody, které učitelé, jsouce sami velmi mladí, trpěli; vždyť i u jesuitů zlobil se r. 1596 general Aquaviva na žáky třídy rhetorické vůbec; prý, počítajíce se již za akademiky, mají nepříslušné chování; nechtěl, aby jim ona nemírná volnost byla dovolována.[5]) Zrostlí a svévolní žáci proti svým učitelům, kteří byli věkem od nich málo rozdílni, zhusta se vzpírali; ba i na svého učitele se sápali, potupné listy o něm psali, na zdi lípali. Na příklad roku 1611 byli pro urážku vážnosti učitelské a pro nějaký pamflet proti učiteli kurníkem třídenním v universitě potrestáni dva alumnové školy svatovojtěšské.[6]) Proti bakaláři Matěji Novaciusovi Rožmberskému v škole sv. Václava na Zderaze v Praze vzepřel se r. 1602 sekundán (žák předposlední třídy), kteréhož bakalář ve škole víc než půl léta „fedroval, krmil — malá potvora“; spojil se s nějakým Zemanem, sáhl na bakaláře,

---

[1]) Šimek. Arch. Pam. XVI.
[2]) Arch. turnov. Act. forens. 94. 1569.
[3]) Příklad v Kolíně z r. 1608. Vávra. Kolín. I. 173.
[4]) Salzer. Gymnas. in Komotau. 32.
[5]) Monum. Germ. paedag. II. 325.
[6]) Quidam Kostomlatenus et Žebracenus. Arch. univ. A. 13. b. 203.

takže musil zdraví svého hájiti. Vystrčen byv při tom z domu ven, zpurný žák přivedl třetího dne na svého učitele nějaké dvořáky, pak pomluviv učitele svého u primasa Václ. Krocína přivedl naň rychtáře s pochopy, a byla by z toho málem vzešla bouřka v osadě. [1]) Kterak se jesuitským svým učitelům dospělí žáci vzpírali a proti nim i hromadně se bouřili, o tom jsou zprávy z Prahy z r. 1579 a z Olomouce z r. 1592. [2])

Ohledáváme-li ze života všech žáků, velkých i malých, všeliké nezbednosti a rozpustilosti, naskýtá se nám od nepatrných vin až po vážná provinění pestrý kaleidoskop.

Nejobecnější a poměrně nejlehčí provina, že zašpinili, zkazili, co do rukou dostali. Vážnější při tom hřích, že do školních knih kreslili necudná znamení. I v knize posvátných Dialogů z r. 1579 shledali jsme stylisovanou takovou nemravnost. [3]) Také nelze odpustiti, že rozpustilci mazali skvostné kancionály kostelní, z nichž zpívali. Osadní sv. Mikuláše staroměstského v Praze r. 1593 uznali nutnost poslati výstrahu do školy, aby se žákovstvo čistotně chovalo a na graduálích a knihách jiných zoumyslně škody nečinilo. [4]) Málo platno, že za škody mistr ručil; i v škole kathedrály olomoucké chtěl biskup Khuen r. 1563, aby mistr za škody žákovské platil sám. [5]) Ale co, byla-li škoda nenahraditelna nebo hrubě veliká! Tuším r. 1557 rozbil rozpustilý mendik u Panny Marie na Louži v Praze zvon, jenž vážil 17 centů 8 liber. Co s mendikem, žebráčkem? Co s chudým učitelem, i kdyby vina nedostatečného dohledu byla na něm? Osadní dali zatknouti mendika honem, aby jim neutekl — a pak musili platiti za jeho vězení a zvon nový koupiti u mistra Brikcího za 139 kop 45 gr. míšeňských. [6]) Na kom bylo co vzíti?

O jednom trestuhodném kazisvětství nelze nezmíniti se, svědčí o nemalé surovosti. R. 1601 v máji žáci ze školy štěpánské a vojtěšské v Praze rozběhli se do Michle a oškubali, porubali a zničili své universitní vrchnosti les mladý všecek, a když je vesničané kárali, odpovídali drze, že tak činí v lesích svých a ne cizích. Spravedlivě dostali se do universitního kurníka. [7])

Že si žáci mezi sebou často nadávali a do krve se zbíjeli, to nic divného. Bujná krev. Řidší jest případ ze školy sv. Jiljí v Praze, že žák Matiáš, rakovnický rodák, byv uražen na cti, jakoby z nepoctivého lože byl, sháněl v rodišti svém úřední důkaz proti žákovi

---

[1]) Arch. zemsk. Oekonom č. 17. 131. Dvorský Listář o škol. č. 173.
[2]) Vylíčeni v Životě na vys. škol. Winter. 280. 281.
[3]) V bibl. klášt. Ročov. Dialogorum sacrorum libri IV. Autore Sebast. Castellione. U Nigrina v Praze vyd.
[4]) Manuál osady. 219. Arch. pražs.
[5]) Věstník Spol. Nauk. 1898. XV. 10. Novák.
[6]) Arch. pražs. Kniha záduš.
[7]) Arch. zemsk. Oekon. 15. 125.

Fabriciusovi, odtudž z Rakovníka poslému. Konšelé rakovničtí roku 1619 učenému mládenci mistru Janu Syklerovi, správci sv.-jilské školy, vysvědčují, aby žák ouhonu netrpěl a v učení svém překážku neměl, že počestně splozen jest a zároveň prosí, „aby takový nářek mezi rodiči vlasti byl vyzdvižen." [1])

Také dosti vzácný případ, aby rány žákovské dostaly se na městský soud, jakož toho příklad známe z Budějovic. Ovšem tu rána stála za to. Synek Lukáše Luňáka, měštěnína táborského, vybodl oko synkovi sladovníka Bohuslava. Otcové pak dostali se k soudu r. 1556. Budějovičtí konšelé nalezli, že sic Jan, syn Luňákův, oko skriptorálem (t. j. perem; scriptorálky obřezávaly se cicorálkem, t. j. nožíkem) spolužákovi vybodl, ale nerad, že tedy nápravou toho ourazu otec jeho není povinen. Appellace v Praze ortele budějovického nechala při jeho váze, ale s tím doložením, že Jan Lukáš „pro takový skutek od mistra školního metlami pardus dobrý míti má." [2])

V kterém městě byla podle městské školy kollej jesuitská, tu ani nebylo lze zabrániti všelikým nezbednostem, jež mládež nestejného náboženství sobě na vzájem dělali. Ukazovaly si osly ušaté, [3]) symbolicky rukou při tom užívajíce, hráli si na nos, škorpili se, zpívali na sebe, rvali se na potkání. R. 1598 v universí byla žaloba na žáky jesuitské, že nedávají pokoje žákům víry pod obojí. Mistři universitní poslali k jesuitům do školy o to, ale zároveň byli tak nestranni, že zakázali po všech pražských školách žákům na pohanění jesuitů zpívati píseň „O Karlovy babě". [4])

Že sobě žáci jesuitští žalobu mistrů karolinských málo k srdci připustili, to lze souditi z příhody hned z roku následujícího (1599). To se žáci školy svatojilské umývali ráno na krchově; jesuitští žáci připadli na ně, a chtíce jim vodou posluhovati a vodu na ruce líti, o nádoby se s nimi drali. Z toho nemohlo ani jiného nic vzniknouti, nežli vzájemné sebe zlití a bitva žákovská na hřbitově. Žaloba na jesuitské chlapce dostala se pak do rady městské, odkudž vypraveni pánové Ondřej Blovský, Melchior Haldius a přední písař k jesuitům se stížností. [5])

Menší žáčkové, děti obojího pohlaví, marně kárání pro tu necudnou nezbednost, že, nestydíce se lidí ani druh druha, stavívali se, jakmile vypuštěni byli ze školy, hned před školní dům a tu konávali svoje potřeby přirozené. [6])

---

[1]) Arch. rakov. Kopiář list H, z r. 1609. „Vlastí" se tu rozumí Rakovník.

[2]) Arch. zemsk. n. Kappell. č. 4 str. 1319. 1320.

[3]) Knih. univ. rukop. 1. A. 1. 220. Případy z r. 1598 v Praze

[4]) Arch. univ. A. 48. 187. Nemohl jsem mezi posměšnými písněmi najíti, která by to byla.

[5]) Arch. zemsk. Oeconom. 18. 32.

[6]) Hippol. Guarinonius. Grewel. 508.

Dosti husté a také marné byly žaloby, že žáci házejí s oken školních čímkoli, obyčejně kamením. Házeli rozpustilci i ze vzorné školy v Karolinum [1]) i ze školy jesuitské v Klementinum. [2]) V Karolinum, kdež byla vrchnost školní, zdá se, že tento způsob rozpustilosti těžce nevážili. Aspoň r. 1616, když přišel do kolleje Karlovy kdosi žalovat, že žáci vzorné školy cihlu naň hodili, a kdyby ho byli trefili, snad že by ho zabili, zapsal sic o tom kdosi do register universitních kratičkou zmínku, ale o žalobníka se mnoho nestaral, místo jména jeho zapsav pouhé, prázdné N. [3]) Byl-li ouraz znamenitější, nebylo lze bráti nezbednost žáků na váhu lehkou. R. 1618 hodil žák z téže vzorné školy klassické z Karolina na dítě, pod oknem potřebu svou konající, poleno. To praeceptor classicus Benedikt Franc Dobroměřický vyšetřovati musil. [4]) Co stalo se surovému kloučkovi ze vzorné školy, nenalezli jsme.

Ne zřídka žáci městských škol provozovali tu nezbednost, že vybíhali ze školního domu ven na lidi; a vyběhnuvše, posmívali se, nadávali a, bylo-li lze, i některou ranku uštědřovali. R. 1614 žáci svatomartinské školy v Staré Praze neostýchali se uprati nějakou ženu, začež dostali se do universitního kurníku [5]) Šel-li mimo dům školní člověk spitý, což ten se měl, byli-li žáčkové právě v prázdni! R. 1549 až soudy z toho. Jakub nožíř šel z vína; spatřivše ho nestatečného, žáci kterés pražské školy řekli: „Poplašme ho!“ Jali se tedy po něm házeti kamením. On dobyv tesáčku, volal stejně: „Však já vás také poplaším!“ a sháněl se po nich. To vida s okna farář, volal prý na scholáry, aby jen ruče kamením házeli. Chlapci poslechli ochotně a jedním i druhým kamenem nožířovi vyrazili pět zubův. Rozhněvaný nožíř jako lítý sápal se mečíkem svým na dvéře školní, kdež jeho škůdcové zmizeli, a za to byl pak od školního mistra Felixa soudně viněn, že na školu sekal a bodal. Nožíř naříkal, kterak i jiným se to přihází, že žáci, jsouce na jejich chlebě, těžkosti jim činí, a při tom ukazoval na své ztracené zuby. Od žáků tvrzeno, že vrávoraje mohl sobě nožíř vytlouci zuby sám, a soud městský vzal nožíře do trestání, poněvadž se má v tom místě pokojném pobožnost a poctivost zachovati. [6])

O velikonoční kterýs den r. 1602 šli někteří dobří lidé řemeslní z pitky mimo školu a krchov sv. Jindřicha. Žáci stáli při zdi. Chodci je pozdravili dobrým večerem, ale nezbední scholárové ihned se do nich pustili. Jednoho z nich Václava Uloma vhodili do strouhy, a když z té strouhy drápal se ven, smáli se mu co bláznu nějakému. Jeden z žáků se mu představil slovy: „Jsem, šelmo,

[1]) Arch. zems. Oeconom. 14. 306. Házeli r. 1605 do krámů.
[2]) Arch. zems. Oecon. 18. 32. Žaloba z r. 1599.
[3]) Arch. univ. Kusé listy č. 20.
[4]) Arch. pražs. č. 1070. 149.
[5]) Dvorský. Paměti o škol. č. 731.
[6]) Arch. pražs. č 1420. C. 25.

mladej Ledčanskej (z Popic)!" I na tuto scénu hledě, pan farář svatojindřišský prý něco latině žákům řekl. Dejme tomu, že je napomínal k pokoji a ne k rozbroji, jako předešlý kněz. Řemeslníci, zle uražení, nazejtří poslali od sebe vyslané s psaním bakaláři, aby vyšetřil, kteří žáci to na řemeslníky vystoupili. Vyslanci právě zastihli žáky, ani mají ve škole sud piva a vesele si čepují a točí. Přijali psaní sami, přečetli, vrátili a dali vyslaným na připití pinetní konvici piva. Ale pak z čista jasna nějaký mládenec nadal vyslaným troupů zvyjedených, proč na něho „šnorchují", [1]) k tomu se zvoník přidal, volaje na vyslance, aby dočkali práva (t. j. že přivede policii, rychtáře); scholárové ihned jali se tisknouti řemeslníky ven ze školy a hnali se za nimi všickni hrubým houfem. Jeden z účastníků vyslaných jevil potom v soudě radost, že jim přece utekl. Soud ani při dobré vůli nemohl žalujícím dáti plného dostiučinění, vždyť nevědouc, kteří studenti jmenovitě nezbednost nad nimi provedli, uražené řemeslo pohnalo „starší ouředníky" záduší sv. Jindřicha jakožto nejbližší patrony školní. [2])

R. 1617 byl ve škole svatomartinské v Praze zbit žid. Vběhl žákům do ruky sám, a nevlídné přijetí židovo řídil správce školy mistr Mikuláš Spissius Horský s kollegou, bera to sobě za dobrou příčinu, že žid strhnuv nějaké šlechtičně čepici, jakožto zloděj vběhl do školního domu. Lze sobě pomysliti, jak se mu tu vedlo. Zbili ho žáčkové a na konec musili ho jiní židé, seběhnuvše se na veliký jeho křik, vyplatiti učitelům 18 groši bílými, žákům 12 krejcary. Příbuzný žida strýzněného a „pošacovaného" Pinkles žaloval u rektora v universí, učitelé i žáci jsou citováni, Spissius mistr dostavil se teprv na citaci druhou a vymluvil se, že musil k židovi tak se zachovati, aby se nezdálo, že škola chrání zloděje; prý se ho ani netekli. Soud mistrů sic uznal, že nesluší se scholastikům žida bíti, ale neudělal jim za to nic. Jen prý ať vrátí peníze od židů vynucené, a Spissius, že na dvě citací se nedostavil, ať posedí hodinu v auditorium velikém. [3])

Někdy i hra žákovská proměňovala se v nezbednosti, ano v krvavé srážky. Žalujeť arciděkan kutnohorský Stefan Teplický r. 1619 šepmistrům, „že po ulicích mezi mládeží odrostající povyky, bubnování, od dříví zbraní užívaní se děje, a z klíčů ručničky sobě dělají a sejdouce se, bijí se, pohlavkují a někteří i šrámy domů přinášejí." [4])

Rozpustilého humoru neztráceli pražští žáci ani v době nebezpečné a jevili ho, i když nebezpečné následky míti mohl. R. 1611,

---

[1]) Šnorchovati jest dle Kotta z vojenského života; propuštění vojáci šnorchovali t. j. drancovali, loupili, kradli Tady to má zajisté význam jiný, ale nedaleký onoho; snad dotírati se na koho, přepadnouti.

[2]) Arch. pražs. č. 1063. 406.

[3]) Arch. univ. A. 14. a. 29. 31. Věc udála se v únoru, soud v březnu.

[4]) Zemsk. arch. Opisy z Hory.

když šlo o zoufalou obranu proti zlotřilým Pasovským, do Čech násilně vpadlým, a vojsko proti nim sebrané se „mustrovalo“, žáci z městských škol sbíhali se na rynk a posmívali se obrancům města a vlasti tak nezbedně, že vojáci se zapřísahali k pomstě. Věc nebezpečná. S chvatem a strachem svoláni jsou na den 7. února r. 1611 všickni správcové školní, aby nezbednosti svých žáků stavili . . a napravili. [1])

Nezbední žáci sv. Štěpána Velikého v Novém městě ani kostelu nedali pokoje. R. 1600 žaluje do nich děkan vyšehradský, že seběhše se, v chrámě sv. Petra a Pavla vytloukli okna. Vůdcem v tom chlapec branného, jenž kamením házeti začav volal na scholáry: „Hurtik, pacholata!“ [2])

Žákům také všelijak opláceno; zažívali dosti nadávek a ústrků, zvláště od mladých řemeslných tovaryšů, městských synkův a jiných lidí, jimž rozpustilostí svou ublížili a někdy ani neublížili. Z několika měst příklady to ukažte. V Třeboni byli r. 1561 biti pocestní kumpánové a žáci místní školy od kožešníka Havla a některých lidí z Hradce Jindřichova. Nějaká necudnosť školních mládenců zavdala příčinu. [3]) V Lounech r. 1577 mladý Beran dostal se do vězení, že nočně po krchově běhal a na žáky povolával, parktyky jim nadávaje. [4]) Léta 1554 v neděli, kteráž slove Jubilate (15. dubna), městští synkové, počíhavše na žáky, když šli z pohřbu, ve bráně je bili, rvali s takovým bolestným výsledkem, že potom všickni žáci od školy odešli, a s nimi i bakalář a mladý kněz, neboť i ti dva měli v půtce svůj podíl. [5]) A pouštěti se do žáků o funuse oblíbeno v Lounech i potom. R. 1575 zavřen Jakub Křížků, „příčinou zlořečení žákům“ při pochování manželky Jakuba Mrvy. [6]) R. 1591 byl v Lounech zavřen Mikuláš Vopozdil, neboť v masných krámech křičel pohrůžku velmi zlou, že žáci nebudou moudři, dokud se jim tolikéž nestane jako chomutovským (jesuitům). [7]) Takovými řečmi a příhodami Lounští vyzískali sobě konečně nepřívětivou pověst. Píšeť r. 1606 rakovnický písař, Šimon Žlutický, že své syny vyzdvihuje ze školy města Luna, poněvadž správcové školní s mládenci v témž městě špatně jsou váženi a častých útržek doslýchati musejí. [8])

V Kouřimi mladí řezníci měli dlouhé půtky se školními žáky. R. 1568 správce školy, Václav Nymburský, když před tím mládenci řezničtí zavřeni byli pro zbití žáků, zase nucen byl v radě žalo-

---

[1]) Arch. univ. A. 17. VI. 275.
[2]) Arch. zemsk. Oekonom. 18. 103.
[3]) Decker. Progr. třeboň. gymn. 1893. 18. Březan. Život Vil. z Rožmb. 143.
[4]) Arch. lounsk. Regist. purkmist. 1577. Fol. C. 6.
[5]) Kronika Mikšovicova. Opis u Merza v Lounech.
[6]) Arch. lounsk. Regist. purkmistr. Fol. C. 13.
[7]) Arch. lounsk. Registra I. A. 3. Fol. E. 2.
[8]) Arch. rakov. Kopiář z r. 1584. Jeden z hochů byl Mikuláš Holárek. Otec dal je do Žatce. Tu Holárek zemřel.

vati, že řezníci nedají pokoje; někteří pohrůžku činili přímo vražedlnou i zákeřnou slibujíce, že „na zapřenou někoho vyprovodí". Tenkrát také starší řezníci, ujímajíce se bezpochyby svojí čeledi, odepřeli dávati žákům maso povinné (karnisace).[1] Z několik let potom v pamětech kouřimských zapsána půtka žáků s jinými mládenci. Vrcholkem té zášti obapolné byl zbabělý útok na školní dům. Žaluje totiž roku 1579 bakalář Tomáš Dentulinus (Zoubek), když o Vzkříšení jitřní s žáky zpíval, že svévolní mládenci, mezi nimiž byl syn rychtáře Paška, vytloukli ve škole skel nemálo kamením i házením střevíců. Když učitelé z chrámu vyběhli, nezbedníci, vůli svou provedše, v rychlosti pryč vypadli.[2])

Takové mstivé vybití školy na místě vybití žákům bylo leckde jinde stejně oblíbeno. Na Táboře na příklad r. 1609 zavřen pro to Pavel Kašovec a puštěn z vazby na zápis, že už dá pokoj žákovstvu a „zdejší řeholi (školní)".[3]) V Hoře husté byly potyčky žáků s chasou hornickou a ovšem i se synky městskými jako jinde. R. 1585 stal se i v Hoře tuhý výboj na školu. Účastnil prý se ho i syn hofmistrův. Hrubý houf výtržníků hnali se na dům cvinkajíce, břinkajíce a na kamení křesajíce.[4])

V manuálních knihách pražských dosti zhusta nacházíš toho onoho človíčka, an scholárům něco nemilého vyvedl. Na příklad r. 1549 zavřen kameník Staněk, že žákům u sv. Jindřicha způsobil výtržnost;[5]) Jan z Volešnice dán do vězení, že vzal r. 1569 žákovi Kopřivovi pintu na cestě, rozumí se po některé tahanici; týž rok Řehoř šenkéř zavřen, že jest patera mendikovského od sv. Jindřicha nenáležitě zbil.[6])

Obšírně líčí soudní kniha rozpustilou scénu tuto. R. 1583 přiběhli po ránu, když žáci v kostele zpívali, do školy sv. Štěpána Velikého v Novém Městě čtyři Němci ozbrojení a zastihnuvše v síni několik mendiků, jali se je zkoušeti z latiny. Prý aby skláněli slovo scamnum. Mendici, vzavše žert za žert, skláněli kamnum. Na to jeden z Němců zkřikl zlostně: Ne kamna, scamnum! a hned udeřil. Tím vznikla bitva s nemalým křikem. Přiběhl zvoník a pomohl mendikům tlouci Němce. Dva hned utekli. V tom z kostela přiběhne sukcentor a žene všecky, jak se v hromadu rvali, ven. Venku pak už zbyl brzy jen jeden Němec, na něhož se sápali všickni. Lidé přibíhali z kostela i z ulice. Stará Marhulka vidouc, jak Němce tahají zpět do školy, aby mu dali pardus, křičela: „Zvyjedení čerti, ne všickni jednoho perte!" Ale když jí vysvětlili, že jsou to Němci, kteří vpadše do školy všecko, co bylo na tabuli, smazali, pravila

[1]) Arch. mus. Kouř. 1568. U Schulze v Č. Č. Mus. LXXIII. V. 5.
[2]) Arch. mus. Kouř. 1579. Schulz. Č. Č. Mus. LXXIII. V. 17.
[3]) Manuál táborsk. B. IV. a. 152.
[4]) Kn. memorabil. v arch. horsk. 1585. T. 5.
[5]) Arch. pražs. č. 1420. B. 11.
[6]) Arch. pražs. č. 25. Fol. 111 a 121.

Němci: „Potvorníče, že se v hrdlo nestydíš a lidi z kostela vyvoláváš, sama bych poslala po rychtáře a kázala bych tě vzíti!“ Na to jí v odvet děl Němec něco, co ji rozezlilo tou měrou, že vzkřikla: „Potvorníče, vyňmu-li klíče ze zápasí, dámť jimi přes hlavu, až se o tebe rozskočí!“ Ale nedala, odešla modlit se do kostela zase. Za to Václav Zoubek švec činně pustil se v boj. Shlédnuv, kterak přiběhl jiný Němec svému rodáku s kamenem na pomoc, okřikl ho, aby se pamatoval, za kteréž napomenutí ihned obdržel ránu tím kamenem, až mu boule nasedla. To ševce rozhněvalo tak, že porazil Němce do bláta. A tak se rvali všickni před školou na hřbitově v čas služeb božích, až přišlo právo a sebralo oba Němce. Byli to Vít, tovaryš zlatnický, a Karel apatykář, proti nimž pak vedli soudní žalobu úředníci záduší svatoštěpánského. [1])

R. 1609 vyskytl se mezi lidmi proti žákům výstupnými také Pavel Rop, německý sekretář české komory. Ten žákům ze školy sv. Václava na Zderaze hrozil, kdykoli šli mimo jeho dům, ba i střílel na ně. Příčinou této násilnosti nebyla, jako ve všech předešlých příkladech, nezbednost, kterouž žáci jednou zavinili sami, jindy nezavinili, alebrž německý sekretář osobil si grunty, a kdo mu na ně všel, toho urážel. [2])

Byli-li žáci jesuitští v Praze a v těch městech venkovských, kde jesuité měli kollej, zhusta od obecenstva uštipováni, uráženi, to k nezbednosti připuzovalo různověrstvo. Ale umívali také sami drážditi. Za doklad přivádíme zápis z Hradce Jindřichova z r. 1604. Tenkrát stížili sobě patres jesuitae do vandrovní čeládky, že proti studiosům z jich kolleje velikých výtržností se dopouštějí. Konšelé však uznali, „že větší vina shledává se při žácích jesuitských“; neboť dva z nich byli vzati do vězení jakožto vinníci. Aby však ukázali nestrannost, konšelé otcům jesuitským slíbili, že výtržníci budou všickni dle práva vyslyšeni, a při kom se najde vina, ten bude ku příkladu jiným strestán. [3]) Kde měli žáci jesuitští oporu proti jinověrcům silnější nežli v Čechách, byli také o to smělejší. Připomínáme jen, že roku 1587 v Krakově byl provokací žáků jesuitských dům bratrský spálen, a kamení z něho rozneseno [4])

Zanechajíce všelijakých ústrků, jichž bylo žákům trpěti od obecenstva, ať byli sami vinni či nevinni, vraťme se zase k žákovským chybám proti disciplině.

Žáci bývali význačnou měrou nakloněni k toulkám. Při nedostatečném dohledě mladých učitelů začasté vybíhala všecka škola na toulání, nikoli jen jednotlivci. Zníť nářky a výtky o tuláctví žákovstva příliš obecně. Třeboňští konšelé r. 1468 vzkazují Janovi z Rožmberka, že napomenuli školního mistra, aby žákům zakázal

[1]) Arch. pražs. č. 1121. Zápis 185.
[2]) Arch. pražs. č. 403. 136.
[3]) Arch. hradecký. Manuál radní z r. 1604. Fol. 91.
[4]) Obšírné zprávy v Pamět. z Herrnhuta, opsan. v zemsk. č. mus. Sv. XIII. 493

toulati se i „slíbil jest školní mistr ode všech, že se chtí věrně a pravě zachovati“.[1]) Kutnohorští roku 1541 vyčítají žákům, že se od těch, kteří běhají po ulicích, neděll.[2]) Mendici všech škol bývali nalézáni spíš na ulici než ve škole; o tom svrchu dotčeno. Pražských mendiků hájí u konšelů r. 1600 mistr Marek Bydžovský z Florentyna, universitní professor; prý to není dobrá zpráva dána; na místě a pod jménem mendičků neposlušná čtverácká chasa po tarmarce se toulá a žebře a do školy nechodí.

Přes tu obranu zdá se, že nebylo nic obyčejnějšího, nežli potkati toulavé mendiky po kotcích, tarmarcích, trzích. A kterak snadno bylo lze mendiky dostati ze školy ven. R. 1607 nějací nezbedové mladí, Redlfester a Postulovský, přestrojivše se jeden den za sedláky, tropili po Praze neplechu; jeden z nich kdesi vlezl do psí peleše a odtud na lidi štěkal; druhý den sebrali a navedli sobě z kolika pražských škol mendiků hromadu se slibem, že jim v kotcích koupí plátno na „jednu libray“, aby si jen vybrali. Ale nevybrali nic, toulali se, hřmotili, zlobili lidi a v noci pak zabili nějakého Štorka.[3]) Což snadno r. 1602 o večer tříkrálový vyloudil onen malostranský švec Hemiš všecky domestiky ze školy mikulášské, aby u něho svíčky spouštěli.[4]) R. 1616 jakýs zeman z domu páně Vřesovcova přišel v srpnovou noc ke škole sv. Martina v Praze, zatloukl si na dvéře s vyzváním, aby mu žáci šli na ulici zazpívat. A žáci bez okolků šli. Zpívali mu před domem nějaké žalmy, a když chtěl světské, zpívali: „Dobrou noc, má milá, dobrou noc“ a potom: „Chceť mi se vdáti“.[5])

Toho snadného ze školy vyniknutí žáci nad míru hustě užívali k večernímu a nočnímu toulání se po hospodách. Kodicill psal ve svém řádě: Střezte se nočního toulání a posedávání, hospod, pitek trestu hodných, kteréž jsou jako mor duši, zdraví a kázni. Ale Kodicill marně to psal: urostlí scholárové, odešel-li správce a officiálové na večerní pitky, odcházeli také. V tom žádná škola, krom bratrských a konviktů jesuitských pilně hlídaných, nečiní výjimky. Však i u jesuitů kteří žáci nebyli pod zámkem na noc, toulali se jako jiní. Svrchu (str 59) připomenuto, kterak v Hradci Jindřichově r. 1604 konšelé bránili se postaviti příhodnou habitaci jesuitskému kantoru, kustoši, 4 mládencům, dvěma diskantistům a 7 mendikům, vymlouvajíce se, byť snad s přemrštěním, že ti pěvci víc po hospodách nežli v kostele bývají.[6])

To však pro ony doby jest významo velmi, že na městských školách zhusta učitelé sami pospolu svorně s žáky v hospodách

[1]) Arch. Česk. VII. 331.
[2]) Výpisy Šimkovy z arch. kutn. Arch. Pam. XVI.
[3]) Arch. pražs. č. 1066. 243.
[4]) Arch. zemsk. Oekonom. č. 17. Fol. 17.
[5]) Arch. univ. č. 20. Kusé listy z Oekonomik.
[6]) Manuál radní z r. 1604. 19. Arch. hradecký.

a krčmách sedali a popíjeli; nejeden učitel byl, že žáky sám do hospody vedl.[1]) Žáci do hospod a krčem chodívali s housličkami, s harfami nebo jinými hudebními nástroji a se zpěvy. Také se zpěvy necudnými. Jest smutně zajímavo, že i v hrozném roce 1620 žáci svatopetrští v Praze po hospodách písničky zpívali, „jichž stud zbraňuje vyčítati“.[2]) Odcházeli-li žáci s nástroji hudebnými za večera ze školy tiše, za to v noci, když hlava obtížena, vraceli se leckdy s hřmotnou muzikou. Žalujeť v universí na příklad r. 1611 Karel Vilém Henic (Hainc) Hiršperger z Hiršperka, že rektor a žáci u sv. Petra, potoulavše se po šenkovních domech, na krchově s muzikou povýskují, takže on s manželkou pokoje míti nemohou; ondy prý mu bakalář vzkazoval, že se s ním servati musí, jsou-li oni stavu rytířského, že on také jest. V universitě pak srovnáni; bakalář (byl to bezpochyby Jiří Taciturus, 1. dubna k sv. Petru konfirmovaný) ruky dáním slíbil, že již dá pokoj.[3])

A ještě podivnější v oněch dobách úkaz, bohužel nevzácný, že také duchovní vrchnost školská, místní kněz některý byl při své pijanské slabosti svůdcem žáků. Za doklad budiž uveden ze Žebráka kněz Simeon Adalbert Galeryta, do něhož rychtář a obecní starší r. 1609 žalují arcibiskupovi, že s žáky (i s učiteli), jsou-li kdy kteří na škole, bývá v hospodách na pivě nebo na páleném (kořalka), a mládež, obmeškávajíc se, musí jemu sloužiti muzikou a zpěvem nenáležitých písní. R. 1615 Počátečtí stěžují si u arcibiskupa, že jich farář Šebestián Velešínský v šenkovních domech i na páleném bývá, a žáci tu jemu písně darebné zpívají.[4]) Ty dva příklady z doby sobě tak blizounké stačtež; však mluví dosti, i kdybychom je oslabili poněkud tím podezřením, že žaloba k arcibiskupovi vznikla z různověrstva náboženského, a pak tím shovívavým uznáním, že veselý pijan bývá člověk dobrého srdce. Na školskou disciplinu nemohlo to býti bez účinku strašlivého. Jestliže také kaplané s žáky popíjeli, ten zlý příklad a svod poněkud lze omluviti mládím kněze, od dospělých kumpánů věkem sotva rozdílného. Ale co tropil s žáky r. 1585 kaplan v Polné, to omluvy ani odpuštění nenajde, leč by snad někdo k tomu ukázal, že český bratr Kapito, jenž o tom zprávu dává, z nelásky k podobojím nanesl trochu tlustší barvy. Psaltě: „V minulý masopust rota žákovská v Polné mimo jiné divně rejřila. Vůdce jejich a ředitel všeho při tom bláznovství byl kaplan jejich, kterýž v larvě a šatech masopustných dal se na provaze voditi po rynku a ulicích. Farář pak navedl naň čeládku soukennickou, aby ho zkoupali. Takž oni mršti kaplanem do kašny, sem

[1]) R. 1594 napomenuti svatomikulášský bakalář s kantorem, aby po noci se s žákovstvem netoulali. Arch. pražs. Manuál osadní. Fol. 247.
[2]) Arch. univ. A. 14. b. 9.
[3]) Arch. univ. A. 13. b. 347.
[4]) Arch. zemsk. Opisy z arcibisk.

i tam ním smejkají, až ani z ní sám vylézti nemohl a potom se sám za to styděti musil". [1]) A žáci při tom v činném účastenství!

Spivše se v hospodě, žáci tropívali všelijaké bujnosti. Nejbližší, na kom se chladili, byl šenkéř nebo hospodář, ovšem pokud se dal. V Kolíně roku 1603 zpití žáci, byvše z hospody vyhnáni, nadali hospodáři šelem, pankartů a házeli mu kamení do oken, až přikvapil rychtář a rozehnal je žilou. Za to pak officiálové dostali důtku nebo „kapitolu po košilce". [2]) V Praze roku 1610 zastal se zpitých žáků svatopetrských sám učitel kollega, jenž s nimi hýřil; nadal hospodáři kluků v, začež se pak dostal do universitního kurníku a správce školy Felix (Tobiáš Felix Stříbrský?) vyzván, aby pro zlou disciplinu buď odešel od školy nebo aby vybyl kollegu i s žáky. [3])

Zpití scholárové vzdory činili i svým učitelům, přišlo-li jim na mysl disciplinu jen poněkud utáhnouti. Prudká toho způsobu srážka a boj za kolik dní trvající přihodil se r. 1604 v Benešově. Některé bujné a nezbedné žákovstvo, učinivši povyky v hospodě s harfami a housličkami, podnikli na konec vzpouru proti učiteli, škole i kostelu. Hodil se jim k vzdoru posvátný týden velikonoční; nešli zpívat na jitřní a ráno na boží hod se zase zpili, že sami sebe znáti nemohli. Ta nechutná příhoda vzbudila u vrchnosti universitní, v rektoru Martinu Bacháčkovi velikou nelibost, ale přes to vzkázal konšelům, aby to nějak bez hluku srovnali. [4])

Nejobyčejnější následek žákovských potulek hospodských bývaly rvačky. Souvěká knížka rythmovní (O hospodářství) [5]) varuje žáky verši neohrabanými, ale dobře míněnými: „Když budou na pateře zvoniti, varuj se, žáku, do šenkovních domů choditi, neb lejci, když se podnapíjí, žádného šanovati neumějí, jestli by se pak spolu svadili, strach, aby prve tebe, nežli koho jiného, nevychmelili."

Rektor universitní, vždy pečlivý o veliké studenty stejně jako o městské žáky, mistr Bacháček z Nauměřic, r. 1608 píše do Žatce, aby učitelé, držíce kázeň, žáků bez příčiny ven ze školy nevypouštěli a tudíž nepřiváděli jich k tomu, „oč dosti na několika místech činiti máme, že takové noční šarvátky tropili a, buďto mordem jiné z tohoto světa sprovodili, anebo sami tak raněni byli, od čehož mříti musili." [6]) Ten dopis Bacháčkův svědčí, že krvavé, ba smrtelné šarvátky žáků s lejky v hospodách nebyly nijakou vzácností. A v skutku dosti takových příhod s šťastnými i nešťastnými konci zapsáno. Některé na poznanou tehdejších způsobův uvedeme.

---

[1]) Herrnhutských Pamětí č. XIII. 406. Museum.
[2]) Vávra. Kolín. I. 173.
[3]) Arch. univ. A. 13. b. 442.
[4]) Arch. zems. Oekonom. 18. 239. Diplomat. mus. Opis. Dvorský. Paměti č. 233.
[5]) V Mus. zemsk. Sign. 27. E. 15. Bez roku.
[6]) Dvorský. Paměti. č. 524.

R. 1589 čtyři kutnohorští žáci, z nichž první podepsán Václav Rosa Chlumeceaus, žáci to ze školy svatobarborské, prosí císařova rychtáře a šefmistry městské za ochranu příčinou zlého útoku, který se v hospodě na ně stal od služebníků mincmistrových. Prý, majíce u sebe jednoho přespolního spolužáka, podle obyčeje žákovského uvedli ho s dovolením bakalářovým do hospody u Píšů, kdež shledali se s žáky od kostela Vysokého. Během žákovským vyňali partes a zpívali „harmonie pobožné“ tak dlouho, až služebník mincmistrův položil kord svůj na jich stůl, a na to hned druhý ptal se, kdože z žáků to nadával jim oslů. Když popřeli, služebník vyťal Rosovi dva políčky, kteréž žák, aby nebylo další svády, „mile snesl“. Ale nebylo po svádě. Lejci oba jali se na žáky doskakovati rapíry, a konec byl, že žáci, jsouce počtem v převaze, oba útočníky konvicemi ven z hospody vybili. Proto pak prosili vrchnost městskou, aby jich chránila, neboť, „kdyby opatrování božského nebylo“, snadno mohli sami zbiti býti.[1])

Žáci ze školy v Kostelci nad Lab. r. 1599 prali se v hospodě, ale nezvítězili. Aspoň jeden alumnus mocně uvlečen v šatlavu městskou, odkudž ho vrchnost universitní dopisem vysvobodila.[2]) Ze zvláštní příčiny vznikla bitva řezníků s žáky v Chrudimi r. 1611. Žáci ustrojili se po řeznicku a chodili do hospody kupovat telat. Z toho bylo vzbouření řemesla; kantor Václav Chlumecký dal se na stranu řemeslníků proti žákovstvu. Rozzlobení řezníci při své pomstě vzali školní dvéře; učinili na školu a žáky útok. Úřadové měli co činiti, aby hněvníky na obou stranách spokojili.[3])

Nějací žáci ze školy svatovítské v Praze dali r. 1607 příčinu k svému zbití v hospodě u Kaprů tím, že vyzývali přítomné, aby s nimi šermovali „o pár baněk“. Do hospody přišli s citharou a ovšem také s kordy, z hospody vyběhli s ranami na těle a s nadávkou, že jsou jednušky římské.[4]) Větší příčinu k rvačce měli r. 1603 malostranští žáci, mezi nimiž bylo také několik mladíků z týnské školy a od sv. Martina. V hodině na noc pravil jim v hospodě jakýs Jan Štěchovský, že jim připíjí. Že mlčeli, tím ho urazili, načež on: „Jste ležáci, a připímť po nymbursku!“ A v tom hodil mezi ně konvicí. I popadli ho, zbili ho, i vlastními jeho klíči ho potloukli a vyhodili. Chtěl za to v universitě trestání jich slušné. Zavřeni jsou do kurníku akademického, až na Šimona Pejra, který nepočkav „odvandroval“ do Uher.[5])

Méně zlá byla k bitvě příčina, když r. 1560 v Praze u Pernikářů (jdouc od Židů) ve dvě hodiny na noc na rektora školy sobě-

[1]) Arch. zems. Opisy z horsk. arch. č. 4301. Nováčkův Listář. 44.
[2]) Dvorský Paměti č. 12.
[3]) Arch. univ. A. 13. b. 208. 224. Správcem tu byl mistr Šindlar (Václav Šindler Novokolínský?), jenž vinil kantora, že bouří řemeslníky.
[4]) Arch. pražs. č. 1066. 312.
[5]) Arch. zemsk. Oekonom. 18. 187.

slavské, Jana Boleslavského, jenž tu popíjel s žáky (snad pražskými), zvoláno, „aby v škole bejvali a ne po hospodách". Tuto domluvu, která, jsouc o sobě správna, měla ráz vyzývavý, učinili Vaněk a Jiřík, služebníci Zikmunda Karyka z Řezna, kupce, a Jakub Kryryš, sluha Zikmunda Káby z Rybňan, místosudího. Rektor školy soběslavské prý hned s kordem dobytým vskočil na stůl, a bitva byla hotova. Výsledek její ten, že bakalář ochromen na dva prsty u ruky. Služebníci svrchupsaní odsouzeni k náhradě toho zranění.[1])

Při své rvavosti žáci byli i nevděčni. Za klimentské žáky pražské nějaký soused r. 1612 zaplatil v hospodě a přece mu na konec přirvali a zranili ho. Ti žáci ze školy sv. Klimenta stojí za všimnutí i mimo to. Před tím někoho shodili se schodů, nějaký dům vybili, se ševci se trhali, jim „viselcovali" (t. j. nadávali jim oběšencův), ševcům pláště pobrali. Nad těmito podařenými žáky u sv. Klimenta správu měl rektor Adam Trajanus, kterýž v universitě na žaloby osady klimentské sic sám si postěžoval, že žáci jeho jsou nepoddaní, ale jich toulky a pobývání mimo dům školní vykládal tím, že „dříví žádného od nového roku neměli (to bylo v dubnu). Doma jim tedy bylo zima." Jsou pro své výstupky od vrchnosti akademické strestáni.[2])

V těch žákovských bitvách hospodských stejně jako v jiných i životy ztráceny. Tak pro příklad r. 1554 dostal se k appellaci ortel Novoměstských, z něhož jde, že hospodský spor Václava Kyndule a jiných žáků kterési školy pražské nočně přenesen na ulici a tu kamenováním utracen život Stanislava Gnycha z Bydhoště. Kdo zabil Gnycha, nevyšetřeno, a žáci vyvázli šťastně.[3]) R. 1566 zabit v Třeboni Němec Mertl rybnikář a jiní dva rybnikáři posekáni všecko od žáků, jimž pomáhal klíčník klášterský, varhaník a nějaký Petr, nedosvěcený kněz.[4])

O žákovi, jenž zabití platil hrdlem na popravě, vypravuje kněz Rosa při r. 1559. Prý sladovník pražský nějaký, sváře se s žáky, dal jednomu pohlavek; ten, schytiv nůž, vbodl ho sladovníkovi v hlavu, začež jest sťat. Byl prý výborný mládenec, otec jeho a jiní lidé chtěli za něho mnoho platiti, ale milosti nedáno.[5]) Na proti tomu čteme, že r. 1612 v Hradci Jindřichově zabit byl žák Jiřík Strausa, ale o „vykonaný mord" stala se přátelská smlouva.[6])

Z krádeží žáci bývali viněni leckdy a od starodávna; vždyť první paměť o škole bydžovské r. 1311 týká se žáka z krádeže

---

[1]) Arch. pražs. č. 990. 233.
[2]) Arch. univ. B. 13. b. 81. 83.
[3]) Arch. pražs. Kn. appellač. č. 1027. 36.
[4]) Decker. Progr. Třeboň. 1893 19. Březan Živ. Vil. z Rožmb. 164.
[5]) Rukop. dvorní knih. ve Vídni č. 4279. 149.
[6]) Arch. hradecký. Manuál radní z r. 1610. 79.

viněného.[1]) Ale větším dílem vzatky žákovské nebyly nejhoršího rázu. Obyčejně líhly se z mlsnoty a rozpustilosti, a proto vždy nalézají soudce shovívavého. Kdo by to těžce vážil, že žáci kde které školy lezli do zahrad a střásali ovoce, lezli do viniček a ochutnávali hrozny ještě před uzráním; že lapali ryby a raky? Leč staří bývali velmi přísni i na to, a viděli tuto žákovskou bujnost mlsnou velmi neradi. Prachatičtí kdys (1617) zle hrozili, že budou žáky pro lapání ryb a raků trdlicí trestati jako jiné zloděje.[2]) Sic také z mlsnoty, ale způsobem svého provedení daleko povážlivější vzatek byl, když r. 1601 žáci pobrali na mostě v Lounech čeládce Václava Ležáka mocí dvě putny hrušek. To již nezdálo se kronikáři lounskému býti obyčejným.[3])

Také nebyla věc lehká, když v Pražských městech v počátcích XVI. století žáci lapali vepřový dobytek, jenž na hřbitov ke škole zabloudil. R 1512 ztratili se sousedu pražskému Petrovi Čimickému dva vepři. On sám i jiní sousedé šli „po šlaku" po krvi a ta vedla je do školy k sv. Vojtěchu. Optal se kdosi „kolegátů" (kollegiátů, žáků v škole), jaká jest to krev, zdali jsou koho urazili. I odvětil jeden kolegát v rozpacích, že v pět hodin (na noc) přiběhl k nim do školy jeden zsekaný vepř. Když pak poškozený soused s jinými vešli do školy, nalezli kotel, štrokvas, v němž žáci vepře pařili a nalezeny i z něho srsti bílé. O druhém vepři bylo dle stop patrno, že uskočil přes zídku; zůstala po něm krev na kameni: „pod mořskú jahodú".[4]) Zdá se, že toho způsobu přilepšení k školské stravě oblibováno i potom na časy. R. 1523 vzniklo z toho až i zabití člověka. Vběhly tři svině na hřbitov u sv. Martina ve zdi. Žák je shlédl a obratně je hnal k jámě prevétní, kteráž byla jako lapák na zbloudilá zvířata. Dvě svině jámu přeskočily, třetí tam vpadla. I přikryl žák ten prevít prkny svrchu a smetmi přisypal. Ale tentokrát lapené zvíře scholárům martinským nezůstalo. Někdo viděl a pověděl. Přišla si pro svini šenkéřka od Koštála. Ten žák se díval tomu, jak ji táhli. Chtěl groš bílý, že pomůže táhnouti. V tom drvoštěp Vaněk se ozve vyčítavě: „Pročež by jí nepomohl, a ty ji tam vehnal?!" Na to žák vykřikl, že v hrdlo lže, a již bral kamení. Zatím seběhlo se více žáků, jimž šenkéřka lála pro tu svini, a drvoštěp přimlouval. Žáci tomu smáli se. Jeden se ozval: „Ke mně-liž to mluvíš?" „Já k tobě," zněla odpověď, „však hluch nejsi!" V tom napřahl drvoštěp sekerou, a Pavel pokryvač dal žáku, jenž schápal kámen, pěstí po čepičce popeličí; i odskočil žák a udeřil Pavla kamenem v prsy proti srdci, až hned padl, ale vzchopiv se, běžel za žákem s dobytým tesákem. Žák prchal kolem kostela.

---

[1]) Honza. Program gym. v Bydž. 12. Scolaris Bohuslaus viněn.
[2]) Dvorský. Paměti. Str. 333.
[3]) Kronika Mikšovicova. Opis u Merze v Lounech.
[4]) Arch. pražs. Kn. svědom. č 1046. Fol. 70. Srovn. Staré Letopisy, 460. a Tomkův D. P. IX. 246.

Pokryvač předešel ho a proti kůru se setkali. Pavel mluvil žákovi: „A ty tu, lotře, nectíš žádného, ani se Boha nebojíš, dělaje lidem škodu, ještě laješ!“ Žák drže kámen odpověděl: „Přisahám pánu Bohu, nepřistoupej, dámť kamenem!“ Pavel přistoupil, a žák mu dal, až „bckl“; po té prchal do školy, pokryvač za ním se točil; ze školy mrštil žák druhým kamenem „až třesklo v židoviny“, Pavel padl hned na nos, válel se, až umřel. Pro toto zabití žák z Prahy vyhnán na vždy s vyhrůžkou, vrátí-li se, že bude odpraven. [1])

Za všecku dobu vysvětluje se a omlouvá, jestliže žáci kradli dříví tu a tam složené; [2]) byla zima ve škole, a ti, jimž náleželo, o dostatečné vytápění školy nestarali se. Na proti tomu neomluvitedlná, sprostá vina jest r. 1609 vztažena na žáky pražské. Žalovali hrnčíři, že jim žáci kradou hrnce a pak si je prodávají; zvlášť prý to činí žáci od sv. Havla. Při vyšetřování v havelské škole nalezena u Tomáše Rakovnického, patera mendikův, zlodějská instrumenta. Žáci dáni do blízkého kurníka v Karolinum. [3])

Někdy jsou zapsány v soudních pamětech hanebné krádeže knih. Jakýs Bernart ze školy sv. Mikuláše prodával spolu s jinými žáky kusy knih i celé knihy kradené. Prodával je v trhu, v jarmarce pražském a kde se mu hodilo; nedůvěřivým kupcům tvrdil: „Nestarejte se, slibuji vám hrdlem, že jest svobodné, co prodám.“ Jan Kalický, jeden z těch kupců, nevěřil a dával sobě od zloděje každý koupený kus rudkou červenou podepsati pro lepší toho důvěrnost a jistotu. Ale v soudě r. 1591 potom přec naříkal, že ho žádný tak nepodvedl jako onen žák. [4])

Škola sv. Jindřicha v Praze r. 1608 chovala pěkného lotříka. Slul Daniel Solnický a učinil velikou škodu na uměleckých graduálech chrámových, v sklípku literáckém složených; vyřezaltě totiž z nich za mnoho kop grošů pergamenu a prodával ho pražským učitelům (kollegům) „na partes“, na noty. Půl druhého roku minulo, nežli na ten surový vzatek přišli. Jménem osady jindřišské a purkmistra i konšel novoměstských r. 1610 mistr Jan Khernerus z university psal pospěšně do Žatce k mistru Václavu Ripovi Staňkovskému, aby toho Daniele, jenž tam pobýval za primána, po poslu schválním poslal do Prahy. Dosažen-li lotřík, nelze říci. [5])

Ani není div to, že při sprostých krádežích nejspíš zapsáni jsou mendici, k nimž se, byť neprávem, i ti počítají, kteří pod způsobou žákovskou se světem toulali. Po takovém tulákovi Šimonovi,

---

[1]) Arch. pražs. Kn svědom. č. 1047. C. 8. 9.

[2]) Žáci školy sv. Vojtěcha kradou drva na břehu. R. 1517. Arch. pražs. 1046. 154.

[3]) Arch. zemsk. Oekonom. 18. r. 1609.

[4]) Arch. pražs. č. 1055 117. Tenkrát koupen Terentius za 3 bílé (snad jen denáry).

[5]) Arch. univ. A. 13. b. 474.

jenž chodí po školách a po farách, shání se roku 1512 podkomoří Burian Trčka [1]) obviňuje ho, že zabil v Brodě Německém kmetičnu poddanou. V smolné knize nymburské zapsáno při r. 1565 vyznání Jana „mendíčka jinak žáčka“, že chodil se zlodějem Mikulášem a brával po školách harzkopy, košile, knihy, k čemu vůbec mohl přijiti. Ve Velvařích ve škole ukradl klobouk bourový a prodal ho v Roudnici řezníku za 18 grošů; v Chrudimi o jarmarce vzal ve dvou báních víno; v Čáslavi „na jarmarce nastrkoval a Mikuláš vyrážel z měšců lidem peníze, a na ty peníze pak dobrou vůli spolu měli.“ Umřel houžví na šibenici. [2]) V témž Nymburce vyznává roku 1570 zloděj Kovářík, že „žák nějaký na jedno voko slepý také znamenitě velmi kradl, i jeho samého jednou vobloupil.“ [3]) Do Libeznic na posvícení do krčmy přivedl r. 1567 Jan Štětina mendika Jana, a ten vida, an jeden ze sousedů usnul, obratně uřízl mu měšec s penězi, jenž mu visel na hrdle pod košilí. „Pořezal mi košilu“, vypravuje soudu pražskému po (14) létech soused Zelený, „a já procitl, a on ode mne odešel i šel jsem po něm do druhé krčmy a dal jsem ho do vězení, a když mi nic nevzel, propustil jsem ho.“ Toho Štětinu potom vesničané vždy „škrábali“, že mezi ně přivedl na posvícení zloděje a volávali mu: „Štětino, vrať nám kleprlík!“ Tak totiž podivně nazvali onen nůž, jímž mendik řezal „košilu“.[4])

Tu za žáka, tu za kupce vydával se nějaký pobuda z Bydžova rodem, jenž, chodě po školách, kradl. R. 1563 pro krádež váčkův aksamitových dostal se do vězení pražského; rychtář se po jméně jeho nesháněl, zapsal jen, že staví se před konšely s „vězněm ženichem a věznicí nevěstou“. [5]) R. 1605 universí dává ceduli nebo patent na nějakého Václava Poděbradského, že se po školách tluče a krade. Cedulí honit ho měl Václav Svíčka, k němuž se ten mendik přitovaryšil kdes a opiv ho, okradl jej. [6]) A což některý mendik byl smělý! R. 1591 ve škole svatého Mikuláše staroměstského jeden, chtěje odebrati se do „své patrie“, bez valných okolků ukradl podušku a prodal ji židovi na rynku. [7])

Zločinu krádeže velmi těžkého dopustil se pacholík Stašek z pražské školy svatojilské; ten roku 1561 Voršile husařce, když prodávala husy na trhu, den po sv. Řehoři vloupal se do komory a tu vzal 12 kop; z těch penez koupil si boty (za 4 groše bílé), nože a nohavice (též za 4 groše). Bakaláři, když ho mrskal, vydal ostatní peníze zlodějský pacholík, načež dostal se do městského žaláře, kdež se mu asi dobře nevedlo. [8])

---

[1]) Mus. Listiny kouřim. 1512.
[2]) Arch nymbursk. Kn. smolná. 46.
[3]) Tamž. 71.
[4]) Arch. pražs. č. 1120. Zápis 134.
[5]) Arch. pražs. č. 1238. 163.
[6]) Arch. zemsk. Oekonom. 18. 298.
[7]) Arch. praž. č. 1055. 119.
[8]) Arch. pražs. č. 1234. 194.

I mezi patery mendickými, kteří byli mendikům představeni, vyskýtají se zloději. Vydařený byl Matěj Soukal, pater ze školy svatojilské a spolu zvoník v Betlémě v Praze. Ten kradl jako straka. U soudu městského r. 1579 vypravují svědkové, když přišel pro oběd žákům svatojilským k Ondřeji Zeydlovi, že ukradl hospodyni prostěradlo; když přišel pro oběd k Marketě Stilarové, která ležela v šestinedělích, sebral jí také prostěradlo; u mečíře Anjelského ukradl tulich stříbrem pobitý, jenž pak nalezen v Betlémě pod sudem; u kováře nedaleko mostu vzal ručničku železnou, která visela v pokoji na rozích, ale kovář jménem Nanvář nabil mu přes hřbet tou ručnicí. Nešetřil zlodějský pater ani svých spolužáků. Ti pořád žalovali, že se jim tratí v komorách knihy, košile, střevíce; měli v domnění Matěje patera, zvlášť od té chvíle, co ho viděla pacholata lézti oknem do sukcentorovy komory. Konečně to naň propuklo. Byl také vtipný ten pater. Když se ho nějaký všetečný učedník mečířský, rodem Němec, optal, čím to je, že Čechové tak rádi kradou, odpověděl, že kat Němcům rovně tak dělává; při tom ukázal prstem ke krku.[1])

O tom, že by žák externista, žák mimo školu bytující, prohřešil se nechutným hříchem proti sedmému z desatera kázání, nebývá zpráv na snadě; věc, stala-li se, byla a zůstala soukromou nebo vynikla pouhou náhodou. Takž hovoří se v soudě lounském jen mimochodem o tom, že Václav Stříbrský, když byl roku 1583 v Chomútově na škole u vychování, že svému domácímu pánu Niklasu Wolfovi ustraňoval nějaké peníze, které pak prohrával v zlé společnosti. Chomútovský Wolf vzatek lehkomyslného žáka přemrštil; udával 40 kop, ale od poručníka chlapcova obdržel jen 19 a byl tich.[2])

To přihodilo se též, že žák byl nařčen nevinně. Roku 1609 alumnus školy týnské v Praze, Václav Portitor viní Fridricha Kropilia, rektora školy štěpánské, že ho nevinně nařekl z krádeže peřiny. Správce Kropilius v universitě odsouzen do kurníka, ale uprosil tento svůj „posměch" a s žákem srovnali se po dobrém.[3])

Vedle zlodějských žáků v knihách paměť také o poctivých. Choralis svatovítský Adam Pečkoláč nalezl záponu; poctivě dal ji rychtáři, a když se nikdo o zlatý ten šperk nehlásil, roku 1563 přiřčena jest poctivému nálezci.[4])

Zrostlí žáci bývali stejně jako jich mladí učitelé velmi nakloněni ženskému pohlaví. Pro tu náklonnost tepal je Dačický, pokud víme, nejprudčeji v Prostopravdě a slovy obhroublými, anobrž spro-

---

[1]) Arch. pražs. 1059. 84.
[2]) Arch. lounsk. Kn. soud. z r. 1594. 185.
[3]) Arch. univ. A. 13. b. 558.
[4]) Arch. pražs. č. 1236. 28.

stými.[1]) Týž Dačický ve svých Pamětech,[2]) když se byl zmínil o škole nově a nákladně postavené, doložil, že páni žáci toho vděčni nebyli, „víc freje nežli učení pilni jsouce.“ Nebyli však žáci horští nejhorší. Také jinde dospělejší mládež frejovala od starodávna. Již za doby předhusitské školy klerikálné chodívaly ženky po školách za výdělkem, roku 1380 jeden kněz ve visitaci vyznává, kteraké množství lehkých žen seznal v škole slanské.[3])

V dobách potomních nadávka nevěstky žákovské náleží k urážkám ne právě vzácným v knihách soudních městských kde kterých. A vyčítáno to svobodným i vdaným. Roku 1523 Tomáš od Hory, měšťan pražský, vyčítá své ženě Anně: „Tvá mátě svodnice, svodila tě s žákem a za to veliký ouplatek mu dávala.“[4]) R. 1569 na jednom listě soudní knihy vyčítají sobě dvě pražské paní, že pobývaly v sklepě s žákem, a na druhém listě hned potom již zas jiné vyčítaji sobě, že na faře u sv. Kříže zastiženy s žákem za sudem.[5]) „Ještě jsou ode mně žáci nelezli!“ volá v Turnově roku 1589 jedna druhé.[6]) V Táboře r. 1610 tvrdil kdosi o paní Petržilkové, že bývá s žákem víc nežli se svým mužem[7]) — a tím způsobem bylo by lze přivésti ještě některou řádku takových obvinění. Když byl žalobce, úřady stíhaly, trestaly. R. 1599 volán primán Mathias ze školy týnské, proč „vyšikoval“ dceru Mariany, pokojnice od Škrety, a proč od ní šátek, peníze, knížky přijímal.[8]) R. 1561 sebrala městská policie také choralistu, žáka od sv. Víta,

---

[1]) „Poslouchejtež také žáci,
co o vás praví sedláci,
jenž máte ničemné mravy,
štřeštily vám (ženky) hlavy;
dobrý řád jste opustili,
jen abyste živi byli
lehce na cizí mozoly . . .
jak jen kramatikou huby
propláknete drobet zuby,
ať jsou z vás hned páni mistři,
však bachanti troupi jisti . . .
co manžel pracně nabude,
to žák na ženě vyhude.“

[2]) Paměti II. 47. 1594. Vyd. Rezek.
[3]) Zoubek. Č. Č. Mus. 1880. 467.
[4]) Arch. praž. č. 1047. B. 14. „Chovala mátě tva žáka v domě jako bayka.“ Tamž.
[5]) Arch. pražs. č. 991. 520. 521. Tamž v arch. č. 1049. 140. Totéž v č. 1237. 147. Nářek (nařknutí) srovnán odprosou jakožto věc nepravdivá.
[6]) Arch. turnov. Acta forens. 175.
[7]) Arch. tábor. Manuál. B. IV. a 50.
[8]) Arch. zemsk. Oekonom. 18. 33.

s Káčou lehkou a dala oba do vazby. [1]) Že žáci o překot psávali milostné listy pannám, o tom jakožto o věci nevinné nebudiž pochybováno. Ale r. 1614 žák svatomartinský v Praze dostal se pro listy pannám psané přece do kurníka universitního. [2])

Lze o mravech žákovských kapitolu zavříti s přesvědčením, že ty, o jichž provinách v pamětech nic není psáno (a těch jest většina), nutno bude klásti za řádné scholáry městských latinských škol, kteří si na svou čest dobře vedli.

[1]) Arch. pražs. č. 1281. 111.
[2]) Dvorský. Paměti. č. 731.

KNIHA IV.

UČENÍ.

I.

Předměty a knihy.

Hlavní předmět školy partikulární byl jazyk latinský. V době scholastické, jejíž konce u nás dosahují až do XVI. věku, byla to latina středověká. Byl to onen živoucí jazyk, jenž, přijav do sebe ze života souvěkého pojmy všelijaké, utvořil si k nim slova, jména, technické výrazy, jichž Cicero neznal; byl to latinský jazyk praktický, jenž přijal vazby z neklassických jazyků národních a tím vším vyhlášen byl a dosavad se vyhlašuje za barbarský, zkažený. [1]) V XV. věku bral na se latinský jazyk podobu jinou. Vracel se k římskému jazyku klassickému. Latině vzešla renesance. Humanisté italští jali se ji očišťovati, zvelebovati. Stopy první doby humanistické u nás jeví se za Karla IV. Ale jsou to stopy slabé, je to tak, jako by jiskry renesanční v alpském sněhu zmíraly, nemohouce přes italskou hranici dál. [2])

V časech krále Jiřího a Jagellů konečně přešel humanismus k nám; jest to druhé jeho období, jemuž vévodí u nás Bohuslav z Lobkovic, ale snaha a osvěta humanistická, uzavřevši se v úzký kruh těch nových latiníků a narazivši na kališníků náboženství, jehož repraesentací byla universita, nepřinesla osvětě české změn; školy naše z moderního hnutí italského neměly nic.

Teprve v třetím období, když se byla i v Němcích reformace smířila s humanismem, jenž ku překládání bible podával lepší pomoc, vešel humanismus do universit a do nižších škol; již nebyl nedostatek moderních učitelů; žákům zánovní knihtiskařství pohodlně podávalo do ruky texty klassické, Cicero a Vergilius stali se heslem a praporcem školy. Do toho proudu později jesuité vpadli se svými školami a pluli v něm a s ním dále.

---

[1]) Monum. Germ. paedag. XII. IV. VI. vykládá, že názvisko „barbarský“ je nespravedlivo.

[2]) Voigt. Das erste Jahrh. d. Humanis. 247. 264.

Ale humanismus školský stran jazyka latinského byl jednostranný. Věru nešlo při něm o studium a pochopení antického světa. Šestnácté století majíc své snahy, cíle, bolesti, nesshánělo se po životě antickém; ulpělo na pouhé formě klassické, jak se jevila ve spisích a uměleckých dílech. Literatura klassická stala se vzorem k nápodobení. Šlo o eleganci výrazu, šlo o antickou výmluvnost (eloquenci). O věc antickou nešlo. Nejvyšší školský ideál byl v tom, uměti psáti takovou prosou jako Cicero,[1]) básně skládati takovým veršem a slovem jako Vergilius V té renesanční latinitě byl všecek život školský, žáci a učitelé měli tou novou lepší latinou hovořiti, psáti v ní svoje práce, konati disputy a divadla, čítati v ní modlitby, slýchati kázaní. Bylo-li za předešlého času vzdělání školské v scholastické latině, od XVI. století panovala mu latina humanistů, filologův.

Aby se žáci naučili latinské řeči, na to nejprve posluhovala grammatika,[2]) kterouž tu béřeme v užším smysle jakožto theorii, pravidla k správnému mluvení. Grammatikou v širokém smysle rozuměli staří i výklad, četbu, prosodii a vůbec všecko, co vedlo k promluvení pěknému.

V době scholastické byla k ruce kniha Aelia Donata, dědictví ze IV. věku římské doby, kniha jednající o osmi částech řeči obšírně; začátečníkům však již v staré době pořizován byl z velikého Donata Donat menší, Ars minor, obsahující základy jazyka latinského v knížce skrovné a v otázky a odpovědi, tedy katecheticky upravené.

Sklad vyšší grammatiky byl složen od Justinianovy doby (VI. věk) u velikém díle Priscianově. V osmnácti knihách Priscian jedná o formách a syntaxi. Nejvíc se užívalo prvních šestnácti knih (Priscianus major), dělány z něho výtahy k praktické potřebě. Kterak byl Priscian rozšířen a oblíben, to lze souditi z onoho tisíce rukopisů po bibliothekách evropských uchovaných.[3])

V středověku nade všecky grammatiky největšího rozšíření došla kniha františkána Alexandra de Villa Dei (Villedieu), vzniklá asi r. 1199 v Paříži[4]) a vůbec povědomá jménem Doctrinale. Tu knihu františkáni roznesli po vší Evropě. Zalíbila se tou měrou, že na vyšších školách panovala za tři sta let. K porozumění jejímu potřebí bylo, aby žák nějaké základy v latinském jazyce již znal; Doctrinale předpokládalo tedy aspoň malého Donata.

---

[1]) Čti jen chválu jeho v Sturmově „Nobilitas literata“ z r. 1556 v univ. knih. 8. J. 220.

[2]) V tomto díle neobrali jsme si za úlohu vylíčiti z literárněhistorického stanoviska veškerou literaturu školních knih. Nám jde o věci význačné pro celkový obraz.

[3]) Monum. Germ. paedag. XII. str. XIII.

[4]) Tamž. XII. str. XXXVII.

Grammatika Alexandrova, rozdělena v kapitoly, držela v sobě orthografii, etymologii (t. j. tvarosloví; deklinaci, komparaci, genus atd.), syntax (kterouž vykládají znalci za spletenou) a část prosodickou (kvantitu, přízvuk, figury). Látka mluvnická vpravena jest v hexametry, jak je robil poëta Leonius († 1187), tedy u verše leonské, v nichž obyčejně arsis třetí stopy rýmuje se s koncem verše. Byly to verše pro paměť; věc vyložená měla se veršovanou formou na paměti držeti lépe. O pluralu prvé deklinace Doctrinale na příklad veršuje takto:

„Primo plurali decet ae quintoque locari,
Atque secundus habet arum, nisi syncopa fiat.
Tertius aut sextus habet is, tamen excipiemus:
Quando mas fit in us, in a femineum sine neutro,
Femineis abus sociabitur, ut dominabus,
Sexum discernens; istis animas superaddes.
Accusativis pluralibus as sociabis“ atd. [1])

V Doctrinale na první pohled postihneš, že grammatické formy a pojmy jsou všelijak přeházeny zmateně. Také zaráží obšírnost knihy, nabylotě Doctrinale všelikými výklady a glossami časem objemu povážlivého. Byla v něm naposled složena všecka učenost a filosofie grammatická.

Doctrinale bývalo opisováno a ve škole vykládáno i u nás. Tomu na svědectví učebnice, kterou sobě týnský učitel Matěj Rejsek, potom slavný a výtečný architekt Prašné brány pražské, r. 1476 k potřebě školské buď sám sestavil anebo tak sestavenu koupil a po stranách kommentoval. [2]) Jest to vlastně sborník grammatických spisů; mimo kus grammatiky Alexandrovy je tu Donat malý i větší, traktát o orthografii, o pádech i prosodie. Čtyři listy pergamenové, krásně psané, držící v sobě nějakou grammatiku — bezpochyby Donata menšího — chová archiv třeboňský. [3]) Ty listy sňaty byly z desek knihy, z čehož patrno, kam mizely staré grammatiky scholastické, když doba jejich zašla.

Svému času sloužily bezpochyby dobře; doba nová, humanistická, odzvonila jim; staly se věcí nepotřebnou; kde jaký humanista uznával za svou povinnost tepati středověkou latinu a její mluvnici. Ale oprávcové hned nedali se cestou radikálnou; nepostavili na místo opovržených mluvnic hned nové, své. Jali se nej-

[1]) Vydání Doctrinale s poznámkami a výborným úvodem od Reichlinga viz v Monum. Germ. paedag. díl XII. Doctrinale je tu na 171 stránkách vytištěno.

[2]) Zajímavou tu věc našel Jos. Truhlář v univ. knih. č. V. G. 16. a dal o ní zprávu ve Věst. Akad. VIII. 5. 288.

[3]) Ukázal mi archivář Mareš. Konjugace začíná se od amo, amas. Čteš tu na př. Edo es est edi edisti edit ede edat edere edisse edendi do dum esum esu edens et esurus.

prve vymítati z Alexandra scholastické drobnosti a, což opravdu zásluha, vkládali do mluvnic klassické příklady, oživovali původní klassické texty, ačkoli dlouho ještě pletly se jim do knih příklady z Boethia, z Vulgaty i odjinud proti humanistickému programu. Také nedovedli se zhostiti veršované formy ve svých nových knihách, patrně z příčin didaktických.

V Italii, rodišti humanismu, slavný Vavřinec Valla (1407—1457), jeden z prvních, „vztyčil prapor proti barbarství jako starověký Kamillus a nadšeně vyzýval do boje proti zhoubcům mluvy klassické.“ [1]) Valla netkl se osnovy mluvnické, ale svým dílem (Elegantiarum linguae latinae libri) přinesl hojnost příkladů nejlepší latiny; [2]) z jeho knihy pak čerpáno chutě a zhusta. Vítězný odpůrce starodávného Doctrinale byl v Italii mimo jiné Mikuláš Perottus († 1480), arcibiskup v Sipontu, jenž roku 1477 napsal Rudimenta grammatices; disposici k své mluvnici vzal františkánu de Villa Dei, vystrojení a příklady vzal z klassiků. Grammatika Perottova dostala se r. 1499 do Vídně na školy, a roku 1514 i čeští žáci se s ní seznámili; bylatě toho roku vydána s českými nemnohými glossami; vydání druhé lipské jest z r. 1530 (129 listů), a třetí z r. 1535, z čehož patrno, kterak oblíbena jsouc, se šířila. V ní po abecedě následují modlitby latinské, Zdrávas, Otčenáš a Věřím; pak je grammatická hlavní část; začíná se o jméně, následují pravidla o rodu, skloněni, o slovese, jeho způsobech, konečně je v ní o figurách a o slohu. První spracovatel té mluvnice byl Racek Doubravský, český humanista, nevalně výtečný. [3])

Na této straně Alp proti Doctrinale začal 1486 Alexander Hegius, ale také jen opatrně. [4]) V následujícím desítiletí stejně tak Jakub Vimpheling. Ti spíš jen čistili; osnovy, textu starého zanechali s pokojem. Od počátku XVI. věku však zamítali všecko staré prudce a šmahem. Jan Murmellius († 1517) a vrstevníci neznali již shovívání k staré grammatice; jednomu jest Alexander grammaticulus, jinému jest Alexander naplněn „halucinacemi“. Hermann Buschius († 1535) přímo vzbouřil německé grammatiky proti Alexandrovi. Z posledních, jenž Doctrinale jak tak hájil, vykládaje jeho chyby z doby, byl humanista Jan Despauter († 1520), jenž ve své grammatice starou osnovu i veršování podržel.

Na Moravě v Olomouci první grammatika rázu humanistního (nečítáme-li Donata z r. 1491) vydána r. 1504 Byla to kniha Marci Rustinimici ad Moravorum pueritiam paedagogus grammatices. V ní vysloven boj proti Alexandrovi; v předmluvě dí spisovatel, že zná

---

[1]) Ant. Trublář v Čes. Mus. filolog. V. 92.

[2]) Ant. Trublář tamž. a Monum. Germ. paedag. XII. LXXXIII.

[3]) Jos. Trublář. Humanis. 190. Perottus z roku 1530 má v mus. sign. 26. B. 9.

[4]) O tom obšírně od Reichlinga v Monum. Germ. paed. XII. XC—XCVIII. Též Cramer. Gesch. d. Erzieh. 21.

žáka, jenž sedm let se učil latině a neumí deklinovati Dílo Rustinimici jest první toho druhu kniha školní v naší koruně. Na padesáti osmi stranách hustě potištěných pojednáno v ní o tvarosloví; není tu obrazce, vzorce, jen učení a pravidla. Je v tom všem dobře znáti zapuzovaného Alexandra de Villa Dei.[1]) Na školách v Čechách jsme té grammatiky nenalezli. V Čechách sic vystižen rozdíl mezi moderní a středověkou grammatikou již roku 1507 výslovně,[2]) ale nehybností a nechutí universitních mistrů ještě na čas zůstaly novým proudům školní síně zavřeny.[3]) Z nových mluvnic staly se obecně u nás oblíbeny teprv knihy humanisty Melanchtona, jimž i na Moravě jiné všecky ustoupily. Obyčejně to však nebyl Melanchton původní, než vytažený, spracovaný od rozmanitých auktorů.

Melanchtonova původní grammatika vydána v Němcích roku 1525 bez spisovatelova svolení. Rozdělena byla ve čtyři hlavní kusy; v prvním, v orthografii, položeno jest o hláskách, v druhém o prosodii, v třetím kuse v etymologii, jedná se o osmeře částkách řeči (partes orationis), jež jsou nomen, pronomen, verbum, adverb, participium, conjunctio, praeposice, interjectio; pak následuje syntax. Při sklonění užívá mluvnice ta šestera forem; ve vzorcích není výkladu v mateřském jazyce; u slovesa rozeznává genus, species, modus, figuru, osoby, počet a conjugatio. Při „species" míní jako staré grammatiky slovesa prostá, odvozená, inchoativa, frequentativa, desiderativa, diminutiva; při časech schází onen, jemuž říkáme futurum exactum; při modech rozeznává indicativ, imperativ, optativ, subjunctiv, infinitiv, gerundium, supinum. Konjugace Melanchton má čtyři. Ego je mu pronomen ukazovací, is, ipse jest mu náměstka vztažná.[4]) V terminologii liší se Melanchton leckde od našich knih. Jest snadno postihnouti v té knize i ve všech ostatních, že empirická grammatika byla ještě v malinkých počátcích.

Grammatika Melanchtonova v rozličných spracováních a skráceninách (major, minor gram. Philippi) držela se pevně až do XVIII. věku. Upravovali ji v Němcích z nejpovědomějších Camerarius, Jan Faber, Michal Neander, Lukáš Lossius, jehož kniha z r. 1544, upravená v otázkách a odpovědech, nachází se v našich inventářích dosti zhusta; zkrácené a přepracované vydání mluvnice Melanchtonovy učinil mimo jiné také Valentin Trozendorf, učitel v Goldberce (1531—1556). Vydání Trozendorfovo, jež bylo pořízeno (1565, 1581) pro školu zhořelskou, bývalo též u nás oblíbeno.

---

[1]) O té grammatice, jejíž jediný exemplář jest v dvorn. knih. vídeňsk. obšírně psal K. Wotke v Zeitschr. d. Verein. f. Gesch. Mähr. u. Schles. III. 3. 1899 str. 368 v stati Der Olmützer Bischof Stanislav Thurzo.

[2]) Jos. Truhlář. Sbírka pramen. III. tř. Č. Akademie. II. 3. 38.

[3]) Tamž. 62. Úštipek Píseckého o tom.

[4]) Obšírné pojednání o mluv. Melanch. jest v Monum. Germ. paedag. VII. 261—264.

Na českou úpravu mluvnice Melanchtonovy u nás došlo poměrně dosti pozdě. Podnikl tu práci Pavel Vorličný (Aquilinas), od r. 1546 rektor školní v Prostějově a korrektor tiskárny tamž ještě r. 1555, pak kněz v Kyjově městě.[1]) R. 1567 vyšla jeho kniha, Grammatika Philippi Melanchtonis českou řečí ponejprv (nunc primum) vyložená. Výklady české na okrajku i uvnitř, ač jsou jen stručné a nemnohé, jsou leckde samostatnou prací Vorličného; příklady jsou i vzorky obojím jazykem, latině a po česku; i terminů českých ještě po řídku; také nejsou podařeny; infinitiv sluje mu způsob nekonečný. V postranních výkladech čteme též, že verbum jest to, čím se něco dělati aneb trpěti vyznamenává; pronomen jest slovo, jež se místo nomen klade, aby až do ošklivosti nomen opakovati nebylo.

Spracovaných grammatik Melanchtonových vyšlo u nás kolik vydání. Pražská vydání rychle po sobě jdoucí jsou z let 1568, 1572, 1575, 1580.[2]) V některém vydání češtiny víc v jiném méně. Vydání z roku 1580 (u Melantricha) začíná se (jako obyčejno) pravidly o hláskosloví; potom vykládá, co je nomen a hned přejde k stupňování adjektiv, probírá o rodě se všemi výjimkami; potom následuje pět deklinací se vzorky, jimiž po německém způsobě předraženo hic, haec, hoc — ten, ta, to. Haec Musa je vzor prvého sklonění, hic dominus vzor druhého. Třetí má jedenáct vzorců. Obšírně pojednáno o slovese. Verbum jest, stejně jako svrchu řečeno, vox significans agere aliquid aut pati. Při latinských významech jsou české, ale pravidla jsou jen latině podána. Předložky jsou tu bez výkladu, jen název a hned příklad. K tvarosloví jest připojena syntax objemem třikrát menší. Začíná se o shodě substantiv s adjektivy, hovoří o pádech, o slovosledě, o některých figurách a naposled o rekci sloves. Na konci knihy je prosodie opět třikrát objemem menší nežli syntax. Jsou v ní některá hlavní metra naznačena.[3])

R. 1581 vyšla po česku i „gorlická“ grammatika, kterou na základě Trozendorfa spracoval Ludvík Leobergensis. Je v otázkách a odpovědech. Paradeigmata jsou vzadu na konci. Některé výklady kulhají jako v knihách předešlých. Infinitiv nevykládá jináč než slovy: „Ten toliko nemá před sebou žádného numerum ani personam.“[4])

Při reformách školských r. 1609 universita odporučovala svým klassím i všem školám všudy grammatiku Philippo-Rameovou,

---

[1]) Dle Cerroniho. Sdělil dr. Novák.

[2]) Pokud jsme je v museum ohledali. Exemplář v mus. 26. E 26. vydání z r. 1568 dle přípisku na konci náležel r. 1596 Samuelovi Labuškovi, jenž pod svůj podpis přiložil kletbu, „kdo mu je (ty knihy) ukradne, tomu ruka upadne.“

[3]) Mus. signat. 26. E. 2. Je to spracování Camerariovo s lat. předmluvou Melanchtonovou z r. 1540.

[4]) Mus. 26. G. 9.

kterou by bylo napsati a sestaviti z Melanchtova a Rama. Když se nikdo k sestavení takové grammatiky neměl, universí roku 1612 nabádala znova.[1]) Teprv potom roku 1614 po česku spracoval a vydal mluvnici od university svrchu nařízenou knihtlačitel pražský Daniel Karolides z Karlšperka s titulem Elementa grammaticae latinae Philippo-Rameae Jest určena školám nižším (pro inferioribus classibus). Kniha tištěna trojím tiskem, z čehož se poznává didaktická methoda: antikvou jsou tištěna pravidla obecnější pro začátečníky. Pravidla dokonalá pro nejvyšší třídu grammatickou jsou tištěna typy menšími; poznámky pro učitele nejdrobněji tlačeny (cursiva garmontiana). Prý je dobře, aby mluvnice všech grammatikálných tříd byla v jediné knize, podporuje se tím paměť lokálná; tisk rozdílný nechať označuje rozdílné stupně.

Za citátem z Quintiliána o grammatice v knize Karolidesově položeno o literách, o kvantitě syllab, o přízvuku, vše bez příkladů; potom následuje de nomine a jeho rodech, o jakosti a diminuci jmen, pak komparace adjektiv, a teprv po ní jdou deklinace stejně jako svrchu jsme uvedli. V prvé deklinaci vzor je mensa, epitome čili sumička a Aeneas. V deklinaci druhé vzory jsou puer, vir, dominus, scamnum, ambo. V deklinaci třetí jest dvacet sedm vzorů![2]) Což veliká to ještě neobratnost! Při čtvrté deklinaci je vzor fructus, domus a cornu. Facies při páté. Po sklonbách a slovech nepravidelných následují příklady a úlohy deklinací složených. V nich čteme na příklad philosophus femina mudrákyně filozofka, čistotná panna, ukálená svině, apparatus magnus velký pracht, virgo Vestalis jeptiška, nestoudná tlama. Ty a podobné příklady zahrnují kolik listů. Po té jdou adjectiva anomala, quae pronomina dicuntur, a zase úlohy, ke sklonbě jich se odnášející.

Za tím jde stať o slovese. Českým přechodníkům tu věnováno místo, ale o tom, jak s nimi naložiti latině, nic. Před časováním každé z čtvera tříd uvedeny jsou výjimky, a po nich teprv vzor amo, doceo, lego, audio. Při třetí konjugaci jest latinské vyznání, že formace minulého času a supina není tu bezpečna, jista, pročež prý nutno ukázati pořadem všecky „terminationes“. A to zaujalo čtyři listy. Po tom jde stať o slovese sum, což jest verbum substantivum, o fero a jiných nepravidelných; naposled uvedena deponentia. Ostatní částky řeči odbyty stručně; na osmi listech drží se všecka skladba jazyka latinského, je o málu pravidlech, o málu příkladech a skoro bez výkladu. Ku konci přičiněn pořádek knih Starého a Nového zákona a verše, v nichž udávají se svátky a časy roční.

---

[1]) Arch. univ. A. 13. b. 154. A. 17. VI. 134.

[2]) Ty vzory jsou: sermo, venter, clamor, flos, civitas, vulpes, avis, ratio, arundo, aerugo (rez), virtus, ars, stirps, fax, fex, felix, vox, nux, lac, cubile, mel, poema, nomen, caput, calcar, robur, corpus.

Ze starých grammatiků stále se jmenují Priscian a Donatus; jenže se jich zásady musily přelíti ve formy rozumem humanistův, a knihy obou změnily se k nepoznání. Spracovaný Priscian uvádí se na školách vyšších v Němcích dosti zhusta. [1]) Též grammatika Jakuba Micylla (žák Melanchtonův), držíc se velké mluvnice Melanchtonovy, byla pořízena na základě mluvnice Priscianovy s příklady Vallovými a Linacera Angličana, r. 1531 v knize De structura lat. sermonis vydanými. [2]) Pro nižší školy i na dále upravován Donatus; Melanchton sám ho začátečníkům odporučoval; [3]) všude vydáváni byli Donatové malí i větší bez přetrží. Donat tak zobecněl, že stal se příslovím. „Sluší mu co voslu Donát“ byla urážka nevzdělanému člověku vržená. [4])

Na Moravě první humanistický větší Donat tištěn r. 1491 v Brně. [5]) Nevíme, aby v Čechách někdo dřív nežli slovutný mistr Matouš Kolín Donata vydal humanisticky čili moderně upraveného. Kolín r. 1557 vydal knihy dvě. Jedna jest „Elementarius libellus in lingua latina et boiemica, knížka začátkův v jazyku latinském a českém pro nové žáčky“, pro nejmenší. Knížka drží v sobě abecedu latinskou po jedné straně, českou po druhé. Za abecedou jde syllabikář, pak modlitby, zpěvy latinské a české a práva o mravích. Tato knížka byla na slabikování a na první četbu dětí. K ní pak připojiti bylo druhou knihu Kolínovu, přezvanou „Aelii Donati Quaestiones de primis etymologiae elementis“. O té grammatice vyložili jsme jinde obšírněji, [6]) tu budiž jen zmínka, že otázkovou methodou vykládá se v ní o literách, o pravopise; druhá částka jedná o prosodii, následující oddíly jsou o etymologii a syntaxi. Mezi samostatnými částkami řeči jest, jakž dle starých grammatiků Diomeda a samého Donata zobyčejnělo, participium, neboť se skloňuje a má časy. Při jménech rozeznává Kolín také figuru, čímž míní, je-li slovo prosté či složené. Substantiva Kolín sklání s předrážkou hic, haec, hoc jako zvyk obecný. Při časování nedělí se přípony od kmene slovesného. Spojky odbyty jako u jiných grammatiků ledabylo. K předložkám není příkladu. Na konec jdou vzory nepravidelných sloves.

To tak o zevní formě grammatiky našeho Kolína. O její filologické ceně stejně jako při jiných mluvnicích nechť si rozhodnou znalci. Souvěkovci práci Kolínovu chválili. Kodicill ještě r. 1586

---

[1]) Ještě r. 1595 v Davidi Chytraei De ratione discen. Jenae. Sign. v univ. knih. 1. K. 46.

[2]) Viz řád vratislavský z r. 1570 v univ. knih. 25. H. 503. Též Vormbaum Schulordngen. I. 202.

[3]) Monum. Germ. paed. VII. 278.

[4]) Proverbia Srnce z Varvažova. 1582.

[5]) Wotke. Zeitschr. d. Verein. f. Gesch. Mähr. u. Schles. III. 3. 1899 str. 343.

[6]) Život na vysok. škol. 331.

v řádě svém školním praví, že knihy Kolínovy jsou v Čechách nejlepší.

Mimo tuto větší knihu Quaestií Kolínových vyšla od téhož auktora roku 1557 stručná jiná, v níž není skoro nic jiného než vzorce.[1]) Takového způsobu tabulky pak vycházely od rozličných auktorů skoro nadbytečně, neboť se jedna od druhé skoro neliší. Z počátku XVII. věku (r. 1609) vydány takové tabulky pro nejmenší žáčky u Veleslavínových dědiců pod titulem Rudimenta inflexionum juxta methodum Rami. Je to 10 lístků paradeigmat.[2])

Zajímavé jest spracování Donata malého, jak je pořídil Linhart Culmann Crailsheymensis pod titulem Aelii Donati De octo partibus orationis methodus quaestiunculis puerilibus undique collectis illustrata. U nás tato kniha vyšla v českém spracování několikrát. Uvozuji se vydání z r. 1568, 1569, 1572, 1577, 1580 u Melantricha, Dačického, Nigryna v Praze.

Podívejme se do vydání Melantrichova z r. 1568.[3]) Osmerkový formát jest pln českými výrazy odbornými; auktor překládá každou řádku latinských vzorců po česku. Poznámky české jsou na okrajku knihy. Výklad děje se způsobem katechetickým, oblíbeným. Latinský text jest výtah z větší grammatiky pořízené prý r. 1534. Na počátku knihy oznamuje auktor, že „z osmerých slov bývá latinská řeč dokonána“. Tím míní osm částek řeči, z nichž jednou jest participium. Nomen jest auktorovi to, „čím všeliká věc nazývána bývá jako člověk, mistr, hovado, štika zlost“.[4]) Když byl drobným tiskem (patrno pro vyšší třídu) udal rozdělení podstatných jmen, ihned vykládá o komparativě. Positiv jest mu „stupeň pokládající“. Rod vykládá slovem pokolení; casus při sklonbě jest mu „případnost, nachýlení, padání“. Accusativ na příklad jest „žalující případnost“, ablativ „odjímající případnost“. Sklonby neliší se od knih Melanchtonových; jsou tu provedeny také s hic, haec, hoc. Pronomen sluje mu po česku „místojméno, místodržící jména“. Při slovese jest qualitas způsob a náchylnost; optativ mu způsob žádající, conjunctiv připojující, infinitiv bezpočetný, imperfectum vykládá slovy „když věc nedokonale pominula“; plusquamperfectum, „když dávno pominula“. Na ten způsob pak také ony časy překládá na česko:

---

[1]) Mus. 26. F. 18. Vydání větší gram. Kolínovy stalo se r. 1564 u Mitisa a Kapra v Praze. V mus. není. Uvádí je Jungmann.

[2]) Mus. 49. E. 7. Je při tom přivázána grammat. Melanchtonova, tisku herbornského z r. 1614, plna přípisků, náležela Danieli Smoliciovi Horaždějovskému. Sem též spadá zmínka o Donatě Krištofa Kirmezera Slováka z r. 1578, drobná ta knížka slove Rudimenta linguae latinae. Prima pars Rudimentorum začíná se bez pravidel hned sklonbou hic poëta. Po substantivech slovesné vzorce začínají se ego amo, tu amas atd. Secunda pars, jednající o 8 částkách řeči, začíná se od abecedy a hláskování. Třetí část drží některé regule syntaktické. Českého v tom nic. V Mus. 49. E. 25.

[3]) Mus. 26. F. 19.

[4]) Ve vydání u Nigryna z r. 1577 týtéž poznámky.

amabam nedávno miloval jsem; perfectum již miloval jsem a plusquamperfectum dávno miloval jsem. Stetisse jest mu „dávno státi“. Při passivum uvádí latinsky i česky vzor legor t. j. jsem čten; futurum budu čten. Adverbium vykládá slovem „příslovi“ nebo „přivěšení slova“.[1]) Conjunctio zove „spojení“, praeposici „předložení“. Předložky mají bez výkladu podle sebe v řádkách příklady, nad nimiž položen český překlad. Interjectio jest mu konečně „mezi jiné strany řeči vložení“.

Položili jsme několik českých názvů z dotčené latinské grammatiky a před tím z jiných mluvnic, z čehož uhodne čtoucí sám, kterak nesnadno bylo českému žáku takovými slovy a výklady pochopiti latinskou grammatiku. Ale není třeba těmi otrockými terminy českými pohrdati; jsoutě to skromné začátky české terminologie, a výraz český, nemaje zákonné opory, času delšího než kterákoli terminologie měl zapotřebí k svému vytříbení a ustálení.[2])

Na konec buďtež uvedeny z českých spracování grammatik latinských u nás z r. 1601 také Compendium Huberianum grammaticae latin. bohem.[3]) a z r. 1610 Elementa declinationis et conjugationis, vyšlá dle návrhu Petra Kodicilla u Schumanna v Praze s českými a německými glossami pro poslední nejnižší třídu. Je při tom malý slovníček.

Jesuité přinesli si do své pražské školy Donata pro začátečníky a Despauterovu grammatiku a syntax pro žáky dospělejší.[4]) Obojí grammatika Despauterova (Jan z Pauteru z Ninove ve Flandřích, Ninivita) byla veršovaná a podstatně se neliší od jiných humanistických grammatik. Ale grammatika ta nelíbila se Kanisiovi; psal o ní r. 1560, že jest vysoka a žákům obtižna.[5]) Dosti brzo ustoupila mluvnici jesuitského auktora P. Immanuela Alvareza (1526—1583), ponejprv vytištěné r. 1572 v Lissaboně (De institutione grammatica libri tres). Její obsah rozdělen ve tři stupně grammatického učení; tvarosloví pro nejnižší školy,[6]) syntax pro druhý stupeň a constructio figurata s metrikou pro stupeň třetí.

Rudimenta Alvarova dělila se tolikéž ve tři stupně. První časť nebo stupeň obsahoval nejnutnější věci z celého tvarosloví a již také několik pravidel syntaktických. Druhá část Rudiment vykládá

---

[1]) Latině to má rozum lepší; tu je adverbium pars orationis, quae adjecta verbo significationem ejus explanat, implet.

[2]) Tak tu terminologii tuším správně omlouvá Jakubec v Paed. Rozhled. XI. 295. Jest zajímavo stran nejistoty při terminologii zvěděti, že Komenský v Bráně pod nadpisem Grammatika deklinaci zove oheybáním a konjugaci kloněním, což u nás teď naopak.

[3]) Mus. 45. A. 11.

[4]) Rukop. univ. knih. 1. A. 1. 51. Tomek. Č. Č. Mus. 1844. 206. Monum. Germ. paedag. II. 154.

[5]) Braunsberger. Canisii Epist. II. 680.

[6]) Principia seu rudimenta grammaticae ex institutionibus Eman. Alvari pro usu latinitatis excerpta.

o osmi částech řeči. Jako ve všech jiných mluvnicích i tu je particip částka samostatná, za to adjectivum a pronomen počítá se k jménu. A takž bylo by lze uvésti ještě jiné odchylky od našich mluvnic. Třetí díl Rudiment drží v sobě pravidla o rodě, o deklinacích, učení o praeteritech a supinech, syntaktická pravidla, ukázku z Nepota, Cicerona a několik tisíc kmenových slov se složeninami.

V některých kusech jsou knihy Alvarovy veršovány na příklad takto:

Prima declinatio.

Rectus a, sed genitivus in ae fit flexio prima;
Patrium in as, veteres: ai vertere poetae.
Paucula sunt, quorum pluralis tertius abus
Format, sic anima, et domina, et Dea, filia, nata.

Alvarus (tak totiž jesuitské knize potom říkáno), nevyniká, jakž patrno, nad knihy souvěké nijakým zvláštním uspořádáním ani novou methodou. Ale u jesuitů byl u vážnosti, vzniklť z rozkazu, aby na všech jesuitských školách učilo se dle něho stejně. Jesuitská Ratio (z r. 1599) poručila školám jen Alvareza, a kdyby snad pro obtížnost jeho nebo vysokost sepsána byla kniha menší, pravidla Alvarezova v ní nesmí býti setřena.[1])

Alvary dosti brzy byly vykládány národními jazyky. Latinsko-česko-německý Alvarus vydán celý teprv r. 1598;[2]) má k pomoci české významy, ale přestává ten český výklad brzo; patrno, jakmile jesuita přemohl u žáků začátky, nechal mateřského jazyka. Česko-německá Principia neboli Rudimenta Alvarova začínávají se od první deklinace; české vzory mívají před sebou tento, tato, toto. I latinské vzory předrážejí tyto ukazovací náměstky. Při sklonbě adjektiv zase vyskytuje se „tento“: Tento dobrý, der gute. Verbum začíná Alvarus od sum; fuissem překládá já bych dávno byl, amaveram, miloval jsem dávno. Pravidla bývají v Alvarech začasté teprv na konci knihy.

Z pozdější doby jsou moravské a slezské trojjazyčné Alvary, na nichž český žák učil se latině i němčině, německý žák podle latiny také češtině.[3])

Tolik o grammatikách. Byly to knihy, jež všecky všudy Komenský odsoudil vytýkaje, že v nich není přirozeného pořádku, aby látka šla napřed, a forma vyloupla se teprv z ní; v nich děje se opak; studium jazyka nebéře dle Komenského počátek svůj od

[1]) Ratio z r. 1606 v univ. knih. Fol. 11. Monum. Germ. paed. V. 259

[2]) U Jungmanna IV. 15. Uvádí českého Alvara z r. 1575. Nám se nezdá býti Alvarus z r. 1575 českým, bylo by to znáti v tituli. Snad by to bylo také trochu brzo po vydání originálu (r. 1572).

[3]) Věstník Mat. Opavské. 1892. 16. V Trnavě r. 1737 vydali Alvara i latinsko-maďarsko-českého.

spisovatele nebo od slovníku, dobře spraveného, nýbrž začíná se od mluvnice, která neučí řeč skládati, nýbrž jen rozbírati; příkladové mají býti napřed a po nich pravidla, to prý již Quintilian řekl, ale žádný se tím neřídí; žáci pravidla říkati umějí, ale užívati jich nikoli.[1])

Všecky všudy mluvnice od malého Donata počínajíc počítaly se ke knihám methodickým (libri methodici); ale k učbě latinského jazyka byly knihy ještě jiné, jimž jméno exegetici libri. Byly to knihy vybírané k četbě a k cvičení. Čítanka, nejmenším latinářům školním středověkým do ruky podávaná, byla knížka Esopových Fabulí nebo bájek. Dostaly se bájky ty z Řecka na západ někdy kolem r. 1327. Školy se jich chytily pro mravoučný ráz, ale rozšíření obecnějšího Esop v latinském rouše nabyl teprv knihotiskem. V Miláně vydán r. 1474 překladem Ranutia; za Alpami po latinsku a po německu vydal jej německý doktor v Ulmě Jindř. Steinhöwel (1412—1482). Latinský Esop dostal se i do polských škol.[2]) Byl všude.

Připomínají se na starých školách předhumanistických mimo Esopa i fabule a paraboly Avianovy. Vypravuje opat Butzbach, jenž zažil a zkusil proměnu školy starodávné v humanistickou, že neslýchal ve škole nic mimo paraboly Avianovy, morálku Katonovu a bájky Esopovy, na kteréž se teď (kol. r. 1500) pohlíží s patra.

Ze Steinhöwlova latin. textu přeložen Esop již 1480 do češtiny, dřív nežli v jiných západních literaturách velikých. Z překladu toho, v Hoře tištěného, zachovaly se pouze dva lístky (v knihovně na Strahově). Fabule Esopovy potom v XVI. věku vydány po humanisticku u Němců několikrát. V trutnovské škole užívali vydání Camerariova.[3]) Na řecko-latinském vydání Frobeniově (1518), a ostatek na německých textech založen druhý český překlad Esopových Fabulí, vlastně sborník držící v sobě Ezopa mudrce život s fabulemi, fabule Aviana a Adelfensa (Petra Alfonsa Arragonského) s některými žertovnými řečmi Poggia Florentského a fabule z knih Šebestiana Branta. Sborník vyšel r. 1557 u Kašpara Aorga v Prostějově, a jest to chlouba v naší literatuře, že valná část překladu pořízena dle řečtiny, tehdáž ještě vzácné. Kniha stala se četbou prostonárodní.[4]) Úsilným badáním nedávno shledalo se, že překladatelem jest bakalář školy svatoštěpánské v Praze Jan Akron Albin (Vrchbělský).[5])

[1]) Komenského Didakt. magn. Překl. Šmahův. 105. 136. 137. 177.

[2]) Esop v polské škole. Muczkowski. Zabytki z dziejów. CXLIX.

[3]) Lippert. Trautenau. 62. Hüttel. Chron. v. Traut. 187.

[4]) Ant. Truhlář v Progr. akad. gym. 1887. 5. Pak „O některých knihách prostonár. četby česk. v XVI. stol." přednáška v musejní val. schůzi 16. břez. 1890, str. 45 zvlášť. otisku. O prvním překladě (zlomku) týž Ant. Truhlář v Kroku 1888. 289.

[5]) Překladatele nebylo lze zjistiti, neboť zachované exempláře Esopovy jsou kusé, trosky. Po mnohaletém pátrání a sháňce na trzích zahraničných

V humanistických školách již od nižších tříd žáci bývali seznamováni s latinskými spisy jiného rázu nežli jsou fabule. I v starší době až asi do XII. století čítáni i klassičtí básníci Virgil, Horac, Ovid. Časem pak ti pohané opuštěni jsou zhola a tak důkladně, že humanisté, vydávajíce klassiky, mohli si vésti tak, jakoby byli učinili nový nález. Nejdéle se po středověkých školách Ovid držel a jeho Metamorfosy; připomínají se však i neslušné Elegie Maximianovy jakožto školní četba.[1]) Pohané zatlačeni křesťanskými básníky, kteří opěvali látky ze Zákona starého a nového; byli to Juvencus ze IV. století, Prudentius, Prosper, Sedulius ze století V. a Arator z VI. Aratorových Skutků apoštolských (Actus apostolorum), zachoval se u nás z r. 1411 kus meziřádkového překladu, jak dělán byl ve škole nebo pro školu.[2])

Staří pohané klassičtí ustoupili souvěké latině. Ve škole čítány spisy církevních spisovatelů.[3]) Čítán Jeronym, Ambrož, kteří u humanistů potom jakou takou milost nalézali, po nich však vcházeli do školy Scotus, Tomáš Akvinský a jiní, jichž latina pomlouvána za kuchyňskou. To jsou ti, o nichž náš purista, grammatik i hudebník Václav Philomates ve své Etymologii praví, že k vůli svému marnému mudrování tvořili sobě potvorné terminy, ježto máti latinská k takovým dětem se nezná.[4]) Však přes to, že potlačeni klassikové v středověku, dosti se nachází citátů z nich. Ty vybírány z florilegií, ze sbírek právě na ten konec dělaných, aby z nich květy (flores) mohly býti dle potřeby vybírány.[5])

Když zašla doba scholastická, a humanism vnikl i do škol latinských, dávána žákům do rukou čtení klassická, zvlášť když zánovní knihtisk začal pořizovati školní knihy s latinskými texty o formě malé, pohodlné na místo velikých drahých foliantů. Které klassiky žákům dáti k poznání a napodobení čisté latiny, v tom panovala vždy a všude nestejnost. V školních řádech didaktikové dávají žákům raději klassiků víc nežli méně. Vznikaly ovšem také rady střídmé. Pravíť řád Chytraeův z r. 1595, že z veliké řady spisovatelů měli by vyvoleni býti pro školu jen málokteří, ale nejlepší, jež by žáci pak pročítali často po sobě; dle Pliniových slov prý neměli by čítati multa sed multum.[6])

---

konečně podařilo se Ant. Truhláři nedávno získati vzácnou náhodou čistý celý exemplář ve Vídni (odevzdal do Musea), tím objevil se překladatel, a všecky kombinace, které Truhlář před tím nucen byl činiti na kusých Esopech, konečně se vysvětlily. Viz o tom Č. Museum filolog. VI. 173.

[1]) Huemer. Sitzungsb. d. Wien. Acad. 1888. 166. Monum. Germ. Paed. XII. XVIII.

[2]) Jos. Truhlář. Věstník Akad. Česk. VIII. 6. 355. Z rukop. klementských.

[3]) Viz Wattenbach. Anzeig. f. Knde. d. öst. Vorzeit. 1867. 111.

[4]) V předmluvě. Exemp'. mus. vyd. 1588.

[5]) Kaemel. Gesch. d. Schulwes. 172.

[6]) Řád v univ. knih. 1. K. 46. 5.

Ale ještě jedna nesnáz a nejednota stran klassiků zavládla. Těm starým pohanům znova a zase bylo postoupiti zápas s husitskou, protestantskou i katolickou morálkou. I v tom byl výsledek nestejný. Někde vyhýbali se tomu auktoru, jinde jinému, a když připadli na prostředkující cestu, totiž pohanského auktora vyčistiti prve, než se žáku do ruky dá, ani tu nebylo stejnosti. Jindřich Bullinger v Curychu ve svém školním řádě (psal ho r. 1527) míní, že puris omnia pura sunt (čistému všecko čisto).[1]) Slavný paedagog německý Sturm chce míti auktory vyčištěny a z Horáce, Catulla a Tibulla vůbec do školy nepřipouští jiných básní než stydlavé.[2]) Jesuité vylučovali ze školy Terentia, že je nepočestný a že ho nelze ani vyčistiti;[3]) proti tomu zase Hoppiův řád katolické školy v Chelmně Terentia chválí, aniž ho chce vyčistiti; prý ať z něho žáci poznají, co se v životě sluší a co ne.[4]) Někde zamítali Ovidia, a r. 1587 zle kazatel Kašpar Faber vytýkal německým učitelům, že čítají s chlapci Ovidiovo De arte amandi.[5])

Také náš Rešel naříká v předmluvě k svému Sirachovi (vyd. z r. 1573), že učitelé dávají dětem zlé klassiky. Prý lépe by všickni maličkých dítek učitelé a jiní školní správcové učinili, kdyby dítkám propověděni aneb sententias z této knihy (Sirach) k jejich naučení předkládali a v nich je cvičili, nežli z kterých jiných kněh, mnohokrát i z pohanských a bezbožných, jejichžto propovědění bývají někdy oplzlá, nemravná a poněkud škodlivá, porušujíce v lidech mladých dobré mravy.

V tom rozumu u nás nejdále zašli bratří. Petr Vok z Rožmberka r. 1610 zřídil — jakož svrchu dotčeno — aby se mládež ve škole soběslavské hrubě pohanskými spisy nezaneprazdňovala, ale rozdílným jazykům aby se z křesťanských osvícených evangelických učitelů a Písem svatých doktorů učila. Řád pak soběslavského gymnasia z roku 1613 z pohanů dává milost jen Ciceronovi De oficiis a básni Hesiodově; doma ať si studenti pohany čtou, ale jen ty, kteří nejsou zavržitelni.[6]) Také Komenský ve své Methodě jazyků nejnovější byl přesvědčen, že nemají se čísti staří auktorové všickni, vůbec život na něco užitečnějšího že by se měl oddati nežli čtení děl pohanských, s nimiž obírati jest tak nebezpečno, že by se člověk naposledy sám stal pohanem. Terentius je Komenskému oplzlý, Ovid nečistý sodomář, Plautus „oplzlý šprochýř“, Cicero učí ctižádosti a je chlubný; na takových auktořích nemá býti řeči vyučováno, jako

---

[1]) Exempl. v univ. knih. 31. L. 77. 7. Vydání z r. 1594.
[2]) Joh. Sturm. od Kückelhahna 105.
[3]) Teprv r. 1686 podařilo se jim to, že ho vyčistili. Monum. Germ. paedag. V. 263.
[4]) Forma veteris gymnasii Culmensis. 1554. Tisk vratislavský.
[5]) Janssen-Pastor. Culturzustände. 45.
[6]) Posel z Budče 1871. 232. Monum. Germ. paed. IV. 349. 350. Voigt. Acta litter. loco cit.

nikdo nebude voditi dětí po krčmách, smetištích a hampejsích, aby se učily mluviti. Jen Seneku a Epikteta Komenský naposled uznával; ti drží v sobě prý nejvíc pravdy, ale nikde se jich neužívá. Komenskému nade všecky moudrosti pohanské byla biblí, té ať se škola drží, ta vede ku Kristu.

Těmito míněními v Komenském zvítězil theolog bratrský nad latinským humanistou; odsuzoval tu klassiky stejně jako jiní theologové před ním; v tom odsuzování klassiků však nebyl Komenský důsledný, vždyť jindy odporučoval ty staré mistrné spisovatele ozdobného a „posvátného“ jazyka latinského, a nejedna jeho didaktická práce vésti měla k snadnějšímu poznání antických auktorův. Odsuzující stanoviště velikého reformatora školského lze zajisté dobře vysvětliti okolnostmi, v nichž žil; jednak do té doby humanismus prázdnotou svojí byl již velmi ubohý, jednak hrozná doba, v níž dávili se lidé zuřivou, nekřesťanskou vojnou, dobře mohla učitele-theologa připuzovati k pochybnostem, není-li všecko tehdejší latinské vychování na základech špatných. [1])

Od té doby, co zvítězil humanismus, všech klassiků školských nejoblíbenější byl Cicero. Jeho latina kladena za nejčistší, Cicero byl vzor. Vždyť již nejprvnější z humanistů Petrarka při samé kolébce humanismu vysoce listy Ciceronovy cenil a na nich svá slova brousil. Od té doby zůstal Cicero v popředí všech prosaistů římských. Jeho listy dávány malým žáčkům hned, jak se naučili čísti, Cicero žáka vedl až do konce. Již roku 1509 vydal humanista Jeronym Aurimontanus (Cingulatorius) školní knihu, obsahující Ciceronovy Epistolas familiares, kdež před tím byly vydávány u velikých formátech s komentáry; [2]) později Sturm sestavil z listů římského toho oratora čtyři knihy; ty Epistolae Sturmianae byly druhou polovicí XVI. věku nejrozšířenější školní knihou; Cicero opanoval školy všecky od poloostrova pyrenejského až přes Polsko. Školám polským nařizoval statut z r. 1612, aby užíván byl Cicero, v jehož Epištolách ad familiares jest jemný způsob mluvení, v jehož knihách De officiis, amicitia, senectute jest ráz sličný a mírný, v jehož řečech jest povaha vážná a vysoká. [3])

Z básníků oblíben byl na školách Vergilius jakožto auktor čistý, nezávadný a plný krásami formálními. Sturm v školním pláně z roku 1538 chtěl Vergiliovy Eclogy dávati žáčkům již na druhém stupni, po létech od toho upustiv určil heroického toho básníka studentům vyšším. [4]) Poetický sloh Vergiliův pokládán in Bucolicis za nejprostší, in Georgicis za prostřední, v Aeneidě za nejvyšší, a dle té povahy žáci také Vergilia přijímali. Na třetím místě v oblibe-

---

[1]) Obšírněji o tom dr. Jan Novák v Č. Č. Mus. 1897. 36—48. 113.
[2]) Bauch. Hier. Gürtler v Zeitsch. d. Ver. f. Gesch. Schlesiens. XXIX. 182.
[3]) Muczkowski. Zabytki z dziejów. Statut. univ. CLI.
[4]) Schmid. Gesch. d. Erzieh. II. 337.

nosti býval Terentius dramatik, jehož latinská řeč, jakož souvěkovcům svým vykládal německy paedagog Sturmius, cenou stojí hned po latině Ciceronské. Psaného Terence u nás shledali jsme v soukromé bibliothece již r. 1521.[1]) Na školách nejvíc užíváno těch komedií Terenciových vyčištěných, jež Melanchton a Erasmus Rotterdamský vydali tiskem. Na základě toho vydání prací Tomáše Mitisovou r. 1581 vyšlo šest komedií Terenciových u Melantrycha, jež uvedeny do škol našich za školní knihu. Z pražských knihařů jeden má dle zprávy paní Lidmily Melantrychové z r. 1586 Terenců deset kusů na krámě.[2])

Z ostatních klassiků jednoho užívali tu, jiného tam. Sturmově škole scházel Nepos, Livius, Tacitus. Tento se patrně nehodil k nápodobení.[3]) Z Ovida najdeš v řádech školských nejspíš spis Tristium a Ex Ponto; z historiků Curtia, a pokročilým žákům leckde předkládán Sallustius a Livius. O Curtiovi Rufovi, dějepisci římském z doby Klaudiovy, jenž v dnešních školách latinských bezpochyby pro velikou svou rhetoriku a malou kritiku, nemá místa, dí instrukce polská z r. 1613, že nemá býti zanedbáván pro podivuhodnou lehkost a hojnost řeči i krásu vypravovací.[4])

Přes všecku humanistickou náladu vyskytují se církevní spisovatelé a básníci na školách XVI. věku přec také; nutil k tomu křesťanský ráz doby. U nás jmenovitě rožmberská škola soběslavská měla v osnově své křesťanské básníky. Nezavrženi tedy docela staří veršovníci Sedulius, Arator, Iuvencus, Lactantius. Uváděny v knihách vzorky z Boethia a Řehoře. Ostatně i humanističtí veršotepci sami zhusta pěstovali poesii biblickou. Nejraději parafrasovali žalmy. Rozumí se, že je tím neudělali lepšími. A ty parafrase čítány ve školách. Zvlášť vyskytuje se v školské četbě Paraphrasis psalmorum Davidis, již psal r. 1570 Skot Jiří Buchanan († 1582). V pražském řádě školy klassické (při universitě) odporučují se žalmy Buchananovy v třetí třídě k modlitbě, jíž se učení začíná.[5]) Na polských školách pod bok Vergiliovi staven Sannazarius, jenž psal De partu Virginis, a ta báseň čítána v době vánoční.[6])

Při nejmenších žácích také modlitby latinské posluhovaly za materiál k poznání latiny. Bývaly proto také obyčejně hned po abecedě a slabikáři tištěny v školních knihách. R. 1524 Melanchton vydal Enchiridion elementorum puerilium, jakous chrestomathii, která začíná se abecedou, po níž jdou modlitby, vyznání víry,

---

[1]) Arch. pražs. č. 8. 63. U Duchka Čejky.
[2]) Arch. pražs. č. 1173. 85.
[3]) Raumer. Gesch. d. Erzieh. I. 267.
[4]) Muczkowski. Zabytki z dziejów. Psal De rebus Alexandri v 10 knihách. Erasmus ho vydal r. 1518.
[5]) Voigt. Acta lit. 328. Exemplář musejní z r. 1600 vyd. Herbornae má sig. 49. F. 17.
[6]) Muczkowski. Zabytki z dziejów. CLI.

desatero, parafrase žalmů, příležitostné básničky zbožných humanistů protestantských, i kousek z Ovidia.[1]) Podle té knihy robeny pak rukověti po všem Německu i u nás.

Také nutno uvésti, že kusy latinské biblí obojího zákona bývaly školní četbou stejně jako klassikové. Německý humanismus byltě pevně osedlán německým protestantismem a stejně tak jeví se u nás. Německý paedagog Andreae tvrdil, že mládež má spíš znáti biblí než Ovidia, svaté průpovědi spíš nežli verše Vergiliovy. Učitel Komenského Alsted r. 1625 učinil biblí střediskem všech věd,[2]) a po něm tak i náš Komenský zvláště ke sklonku svého života byl přesvědčen, že náhradou za spisy klassické jest biblí, a na její formě a jazyce že lze naučiti se všemu latinskému. Všaktě vydal latinské Písmo pro školy.

Mimo školní knihy, jež jsou latinská četba souvislá, byla v staré škole hromada knih, jež lze nazvati praktickými pomůckami při učení jazyka. Ty knihy mají ráz výňatků krátkých.

K nim nejprv příslušejí sbírky přísloví, mravních naučení a sentencí a v těch na prvém místě verše Katonovy (Dionysius Cato ze IV. století, jináč blíž nepovědomý), jež důkladně rozebírány, vykládány i mateřskými jazyky překládány a veršovány. První český překlad povědom již ze XIV. věku. Začíná se: „Katho mudřec mistr veliký, vida hlúpých lidí zvyky a nemravy, marnosti také, nesličnosti nejednaké“ proto pořádně a stručně tyto knihy ustavil.

První pokus v XVI. století s Katonem u nás učinil roku 1518 plzeňský Jan Mantuanus, jenž na dvaceti listech vydal v Norimberce sbírku oněch propovědí pod titulem Moralissimus Cato, a to po latinsku, německy a česky. Německý text prý pobral povědomému Šebastianu Brantovi, jenž Katona zněmčil roku 1498.[3]) Český překlad se chválí potud, že jím učiněn na prospěch mateřského jazyka „průlom k pokladům staroklassickým“.[4])

Textem lépe spořádaným pořízena byla Katonova „Disticha moralia“, jakž je s rozborem Erasma Rotterdamského roku 1558 Aquilinas (Vorličný) vydal v Olomouci. Překlad český, jenž vypadá jako veršovaný, zdařilý není. Jeho chatrné rýmy to činí, že má podobu verše, ale Vorličný ani sylab nepočítal všude stejně, nercili aby hleděl si jich přízvuku nebo kvantity.[5]) Ukázkou verše, obsahem jináč výborného, stůj tu:

---

[1]) Monum. Germ. paedag. VII. 275 277.

[2]) Jan Novák. Č. Č. Mus. 1897. 43. 46.

[3]) Tak Wolkan. Gesch. Literat. 90. Jireček. Rukovět. I. 340.

[4]) Ant. Truhlář v Prog. gym akad. 1887. Truhlář má za to, že té knihy mnoho neužíváno.

[5]) Tamž. 27. „Ale zásluhu má o brzký potom rozvoj stud. humanit. ve směru českém“.

„Mášli na život a mravy lidské zření,
vidíš, an se hanějí a žádný bez vady není.“ [1])

Hlavní věcí v knize té školní byl latinský text, jeho rozbor a vysvětlení.

Kniha potom vydána několikrát. Z Melantrychova vydání z r. 1571, jež jest malá osmerka, podán budiž příklad, kteraké je uspořádání textu. Morale je napřed česky, pod tím latině, a pod tím položen výklad. „Mistra se boj“. „Magistrum metue“. Výklad: „Olim dabatur ingenuis pueris paedagogus, quem vererentur, hunc magistrum vocat . . Magister metuendus, quippe servus plerunque juxta veterum consuetudinem“. Jiný příklad: „Šamrhau hrej“. „Trocho lude“. „Kostek se vystříhej“. „Aleas fuge“. Výklad: „Trochus convenit pueris; alea infamis erat et apud gentiles. Nunc principum christianorum lusus est. Immo quorundam etiam sacerdotum deliciae. (Šamrha přísluší chlapcům; kostky byly i u pohanů věc hanebná; nyní jsou hrou knížat křesťanských; anobrž i některým kněžím jsou kostky rozkoší.) Tento štiplavý výklad v nynějších knihách školních byl by nemožný.

Ale některá moralia se zajisté chlapcům ani za onoho upřímnějšího času nehodila. Co si měl žáček malý počíti s tímto hexametrem v knize školní:

„Uxorem fuge ne ducas sub nomine dotis,
nec retinere velis, si coeperit esse molesta“.
„Pro statek manželky nepojímej sobě,
ale propusť ji, když jest odporna tobě“.

I kdyby se uznalo, že dobře od mládí vštěpovati onu první řádku hochům, ale co s tou druhou?

Ve vydání pražském z r. 1580 čteme po krátkém úvodě hned hesla a pravidla: „K bohu se modl“. „Deo supplica“. „Rodiče miluj“. „Parentes ama“. Potom, jako svrchu řečeno, následují doklady a výklady, jež leckdy jsou jen holičké opisování hořejších slov. Na jednom místě také se chlapci upřímně radí: „Meretricem fuge“. „Nevěstky se varuj“. [2])

Do oboru knih školních, obsahujících Sentencí, náleží od téhož Pavla Aquilinata r. 1558 v Olomouci vydaná „Dicta Grae-

[1]) Voigt v Acta litter. II. 132 přirovnává staročeský překlad Katonových distich k obměně Vorličného (vyd. 1597) a k spracováním Komenského (1652). Není to bez zajímavosti. Na příklad Kato: Disce aliquid; nam cum subito fortuna recedit, Ars remanet; Vitamque hominis non deserit unquam. Staročesky: Uč se něco, toť neškodí; neboť štěstí brzo schodí. Řemeslo toť vždy ostane, tebe nikdy neostane. Ktož co umí, ten příhodně ostaví se vždy neškodně. Vorličný: Uč se něčemu, aby zbaven jsa štěstí mohl se utéci v nouzi k své umělosti. Komenský: Uč se, radímť, uč rád: neb štěstí snadně pomíjí, než umění toť stále trvá, toť věčně nemíjí.

[2]) Signat. musejní 26. F. 17.

ciae sapientum" s výklady Erasma Rotterdamského. Jsou tu výroky sedmi mudrců, díl prosté, díl veršované, výroky Ausonia (básníře ze IV. století), propovědi Publilia Syra (z doby Caesarovy; Mimi Publiani). Průpovědi jsou položeny abecedou; co řečeno latinsky, to opáčeno česky, někdy nejadrně, jindy skomoleně. Ale celkem to byla zajisté pomoc ve škole pro množství látky, myšlenek, vítaná.[1] Ve vydání Melantrychově z r. 1570 (do konce XVI. století počítá se vydání nad desatero)[2] všimli jsme si pessimistického propovědení Ausoniova: „Pernicies homini quae maxima? Solus homo alter." (Člověka kdož jest největší zkázou? Člověk druhý.) Také padá do oka toto propovědění, kterému, nevím, žáček porozuměl-li. „Aut amat, aut odit mulier, nihil est tertium". (Žena buď miluje, buď nenávidí; třetí možnosti není.) Propověděním z této knihy pilně se učívala naše mládež na paměť, význačně mnoho jich nacházíš na deskách a listech městských knih všelijakých z oné doby.

Do této řady knih náleží ještě třetí kniha Vorličného. Vybraltě z Terence průpovědi rozmanité a r. 1550 vydal je s titulem: „Regulae communes civilis vitae honeste constituendae ex comoediis Terentii excerptae et in disticha redactae".[3]) Jest těch sentencí 130; jsou uvedeny Vorličným ve dvojverší elegické, k nimž tu a tam přidán rýmovaný český výklad. Verš dle dnešního vkusu a umění ovšem není. Příklad. Sentenci, aby ve všech věcech člověk zachoval míru, zveršoval Vorličný takto:

„Prospěšné jest každému člověku,
mírnost zachovati v svém věku."

Některé sentence obsahují zrnka ze života, že by je dnešní paedagog do školní knihy nedal, nehledě k tomu, že nemají v sobě vždy plné pravdy. Na příklad:

„Kdo frejův neslušných následuje,
ten se, jakž můž, manželství vzdaluje."

Nebo:

„Není ve všem světě věrné ženy,
jenžby muži přála bez proměny."

Ale ani tyto nepopiratelné pravdy nejsou přípustny v školní knize:

„Nediv se, že zlé nevěstka činí,
neb není studu žádného při ní."

„Kohož hlad častý a žízeň skrocuje,
ten milosti ženské nepotřebuje."

---

[1]) Ukázky viz u Ant. Truhláře v Progr. akad. gymn. 1887. 17.
[2]) Ant. Truhlář. l. c. Vlček. Literat. 400.
[3]) Tisk v mus. zemsk. 26. F. 16.

Do té řady knih náležejí též propověděni Šalamounova, jež r. 1570 vydal Václav Posthumus Bydžovský, nebo Sententiae Salomonis, latinské a české, vydané spolu se slabikářem r. 1571; ke školním knihám toho rázu propovědí bude lze snad také přičísti znamenitá „Dicteria seu proverbia bohemica ad phrasim latinorum accomodata per centurias quondam in usum scholae privatae distributa," vydaná od Jakuba Srnce z Varvažova r. 1582. Začíná se Centurie prvé dekada prvá prvým proverbiem tímto: „Komu pán Bůh, tomu všickni svatí." Pod tou propovědí jest latinský výklad a následují latinská přísloví smyslem onomu prvému podobná. Také protiva, opáčné přísloví připojeno: „Kdo je v neštěstí, všickni se ho štítí." Tu a tam Srnec si i po česku zaveršoval. Přísloví: „Poruč vlka beranu" parafrasuje na příklad těmito rytmy:

„Mol v drahém rouše,
živá ryba na suše,
vlk mezi kozami,
žák mezi pannami,
kozel v zahradě,
Němec v české radě,
můž tomu každý rozuměti,
že ty věci bez škody nemohou býti." [1])

Do té řady knih škole pomocných mohli bychom také včísti Liber epigrammatum pro schola superiore Kutenbergensi, r. 1595 vydaný od Jiřího Karolidesa z Karlsperka. Jsou tu proverby, hesla z klassikův i z moderních auktorů vybraná; pod každým heslem jsou verše latinské dvojřádkové i delší jakožto parafrase. Ingoustové zatrhaniny v musejním exempláři svědčí, že se na knize někdo cvičil. K opisování při slohu hodila se výborně. [2]) Snad nechybíme, když připomeneme téhož auktora podobný spis z r. 1597, mající název „Farrago symbolica sententiosa perpetuis distichis explicata." Pod krátkými propověděmi — na př. „Pauper egens, non carens" — jsou uvedena disticha, smysl průpovědi vypisující. [3])

Jiný druh praktických pomůcek k latinskému vyučování byly sbírky frasí, vzorných obratů, a rozmluv. Z těch školních sborníků, z nichž některé mají ráz slovníkářský a jichž všude bylo vydáno nad míru hojně, vysvítá nejzřejměji tehdejší cíl latinské výchovy: všude šlo jen a jen o to, aby mladík nastřádal a osvojil si ke klassické latinitě hromady výrazů, obratů, jimiž pak, když bylo potřebí, mohl zdobiti svou řeč. Literatura staroklassická měla sloužiti k nápodobování; jádra nebylo potřebí všímati si; šlo o slova a vždy jen o slova. Sic žáci s učitelem vybírali si slova z klassiků také sami, ale aby měli lepší pohodlí, na to byly ony sbírky, ony Elegantiae,

[1]) Mus. 26. E. 12.
[2]) Týž exempl.
[3]) Mus. 49. F. 4.

Loci communes, Formulae, Dialogi a jiné všelijaké. Loci communes že jsou věc nad míru nutná, z toho pokladu, komu potřebí mluviti a psáti, že bude moci snadno vyvažovati ven a čerpati, tak usuzovali paedagogové všickni.

První Elegantiae vznikly v rodišti humanismu, Italii. Napsali je Philelphus, Mancinellus, Valla, Mantuanus. U nás těšily se práce Vallovy oblibě; aspoň se připomínají. Ze španělských humanistů v tom oboru z prvních pracoval Ludvík Vives († 1540), jehož Dialogy odporučuje ještě r. 1586 školní řád Kodicillův, a to pro zisk řeči i mravů; Vivesovy Dialogy, po česku a německu vyložené, má Huberovo gymnasium pražské v osnově svojí z r. 1601; Isagogen ad sapientiam Ludovici Vivis universí Pražská r. 1609 uvádí do své gymnasijní školy klassické.[1]) V domě Veleslavínově při popisu svršků r. 1606 nalezeno knížek Joan. Lud. Vivis do několika set; na jedné hromadě Extractů Lud. Vivis spočítáno 620 kusův.[2])

Ze spisovatelů středoevropských, jichž knihy toho řádu u nás byly čítány, první byl Desiderius Erasmus Rotterdamský (1467—1536). Ten sestavil k učení klassické latiny nejeden dobrý spis. Do oboru, o němž právě jednáme, náležejí jeho Familiarium colloquiorum formulae, a pak nade všecky pověstná Colloquia, vydaná r. 1522 a od přemnohých škol chutě mezi učebné knihy vřazovaná, ač obsahem svým gymnasistům malým docela příhodna nejsou. V těch hovorech čtou se šlehy a satiry na mnichy, na půst, na pouti; je v nich hovor milence s milenkou, hovor s nevěstkou a ještě jiné věty, o nichž by chlapec nemusil věděti ani při tehdejší upřímnější výchově než jaká stran těch choulostivostí dnes jest. Řím zakázal druhé vydání školní té knihy pro uštipování církevních institucí, ve Francii knihy zakázali též, ve Španělsku prý ji spálili. Ani Lutherovi se nelíbila. A přes to školám se líbila. Ani pražští jesuité s počátku nebyli nepřáteli knih Erasmových. Zavedli si do školy Erasmovu knížku De copia verborum, která v sobě drží také leckteré slovíčko povážlivé, ale roku 1559 vypustili knihu tu přec, a to s důvodem, že Erasmus okno otevřel kacířstvu,[3]) čímž mínil jesuita reformaci německou.

Velmi rozšířena byla „Latina Idiomata" a „Manuale scholarium", kteréžto hovory, zvlášť studentských věcí se týkajícicí, pocházejí od Pavla Niavisa, Erasmova vrstevníka. Do první doby takových knížek náleží také Pappa puerorum, kterouž cvičebnici sestavil Jan Murmellius († 1517); v knížce jsou propovědi, pravidla slušného chování, hovory mezi chlapci, kteří sobě mimo jiné všelijaké povídání také nadávají. Velmi oblíbeny

[1]) Ordo Codicill. Mus. 49. C. 11. O škole Huberově 45. A. 11. univ. knih. O klassích Voigt. Acta· lit. I. 327.

[2]) Arch. pražs. č. 1174. 220—228.

[3]) Rukop. univ. knih. 1. A. 1. 51.

byly i u nás Melanchtonovy „Loci communes", které jsme nalezli nejednou i mimo školu v soukromých bibliothekách českých XVI. věku.[1]) Melanchtonova knížka rozdělena podle hesel: Bůh, štěstí, příroda, život, mládí; následují rozličné vlastnosti a pojmy. Také křesťanské hovory, z bible vybrané, v spracování Castaliově. Dialogi Castalionis jsou u nás nařízeny též ve škole klassické při universitě; nalezli jsme je na skladě pražských knihařů a knihtlačitelův.[2])

Z latinsko-českých Formulí a Elegantií z nejstarších a nejoblíbenějších jest Kolínova kniha „Puerilium colloquiorum formulae, latina bohemica et germanica lingua brevissime conscriptae". Prvního vydání neznáme. Druhé jest z r. 1550; aspoň stojí v něm, že jest nově prohlédnuto. Ty rozhovory, jimž sloužila za základ colloquia Sebalda Heydena, norimberského rektora, jsou povědomější pod jménem Jana Vopatovina, jenž tím, že na titulním listě má dva veršíky, obyčejně se pokládá za auktora celé knihy.[3]) Pravý auktor českého spracování, slavný Mat. Kolín, má na druhé stránce pozdravení čtenáři a veršem odporučuje tuto „knížečku velice užitečnou". Začíná se nadpisem „Salutatio matutina, pozdravení jitřní, der morgengruss. Dialogus primus, rozmlouvání první, die erste red." A teď spolu hovoří Ondřej a Baltazar. Hovor vede se větším dílem krátce. „Salve plurimum! Faustam degas noctem! By zdráv spal!" Dovídáme se z těch kolloquií, kterak si žáčkové uměli nadávati, kterak hleděli sebe, aby jich nelapili vyzvědači školní; žáci povídají sobě, že snídají chléb v polévce, vykládají si o nástrojích žákovských, z nichž nejdůležitějším vidí se býti na úpravu brkových per skriptorál; dovídáme se, že jim papír proskakuje a o jiných všelikterakých věcech školských. Obšírné dialogy pak dále týkají se stolu a her. Žáci říkají sobě pravidla stolní na vzájem. Napomínají se, kterak bráti pokrmy, aby nikdo nepodpíral se na loket, když chceš píti, utři ústa facalitem (šátkem); ukousnuv chleba neomáčej ho v míse zase, nelízej prstů, všecko krájej nožem.

Jakož řečeno, všecky frase jsou tu v trojím jazyce. „Neskákej v řeč!" „Ne me interpella!" tak kárá druh druha. Při hře výská radostně jeden slovy: „Jo, hahej!" To je po latinsku: „Gaudete, sodales!" V jednom dialogu také viní žák žáka z krádeže: „Vytřes rukáv!" volá mu. K otázce: „Co bych měl kejchajícímu žádati (t. j. přáti)" odpovídá se: „Budiž tobě šťastno, sit tibi felix; budiž k zdraví, sit salutiferum! Některý dialog má řízná místa. Ptá se druh druha třemi jazyky: Proč jsi nešel do školy? Odpovídá tázaný

---

[1]) Na příklad u Lopatského, měštěnína v Nov. Městě Praž. 1596. Arch. pražs. č. 2124. 74., ač-li se tu nemíní katechismus.

[2]) Arch. pražs. č. 1173. 229. Na př. u impressora Jana Jičínského.

[3]) Upozornil na ten omyl Wolkan ve své Gesch. d. deutsch. Literatur in Böhm. 91.

třemi jazyky: Otec mi zbraňoval. Proč ti zbraňoval? Protože jsem měl hlavu mokrou. Na to kritika: Rozkošné jsi dítě. Du bist ein zarter kindt. [1]) Delicatus es puer. Na konci knížky jsou propovědi sedmi mudrců. „Cede magnis, povýšenějším ustup!“ jest mezi nimi. [2])

R. 1550 svrchu často připomínaný Vorličný (Aquilinas) vydal u prostějovského Günthera k školské potřebě knihu téhož rázu jako předešlá, jenže latinská látka k ní vybrána z komedií Terencových. Kniha je povědoma jménem: „Elegantissimae colloquiorum formulae ex P. Terentii comoediis selectae, ac in bohemicam et germanicam linguam versae in usum puerorum“. [3]) Za základ užil Aquilinas práce nizozemského auktora Graphaea nebo Schrywera. Sám přidal k tomu český a německý překlad a úpravu. V prvním oddíle té knihy jsou frase, v druhém sentence. Znalecký kritik dí, že některé frase pojaty jsou ve smysle nepravém, a jiné že se škole nehodí. [4]) Na jednom místě líčí se povaha žen takto: „Nechtí, když bys chtěl, když by pak nechtěl, samy od sebe žádají.“ Zvlášť mnoho sentencí týká se „frejířek“. Auktor se jim nevyhýbá z důvodu, z Terentia samého vypůjčeného, že ty věci znáti užitečno jest mládenečkům.

Formule, kterak dle Terence hovořiti, jsou seřazeny dle aktův a scen, jak po sobě v kusech Terencových jdou. Krátká rčení mají tuto podobu: „Adsum, poď sem, kumb her da.“ Kniha je vystrojena listem mistra Šebestiána Aerichalka Přeštického, jímž vykládá, kterak pěkně se hodí komedie Terenciovy k vzdělání mravův i k úpravě stilu. Také po zvyku obecném provázejí knihu verše souvěkých českých humanistů, mezi nimiž pozorujeme i Kolína. [5])

Nevalné důležitosti byla kniha Vincence Makovského Dialogi pueriles — Rozmlouvání dětinská — r. 1579 vydaná. Osmerka šestiarchová obsahuje v sobě slova z obyčejného života. Daleko důležitější jest kniha Elegantiarum e Plauto et Terentio, kterouž r. 1589 vydal českým školám Veleslavín. Vlastně ty elegancie z divadel a ze sentencí Publilia Syra (dramatika souvěkého s Ciceronem) vybral německý filolog Jiří Fabricius Kamenický (v Sasště), [6]) jehož knihu nalezli jsme ve škole trutnovské pod jménem Elegantiarum Liber Fabricii, [7]) a Veleslavín, jemuž se práce líbila, přidal volný český výklad. Formule jsou rázu konversačního, látka

[1]) Wolkanovi v Gesch. d. d. Literatur in Böhm. str. 92 se němčina Kolínova nelíbí.

[2]) Signat. knihy v mus. česk. 26. D. 1.

[3]) Český titul: Způsoby mluvení z Terencových komedií a pravidla k životu navedení ctnostem z týchž komedií.

[4]) Ant. Truhlář v Prog. gym. akad. 1887. 15.

[5]) Popis knihy první u Voigta. Acta Lit. II. 323.

[6]) Jiří Fabricius Chemnicensis † 1571, poëta laureatus, chválený filolog, vydavatel klassiků, zvlášť Vergilia a Horáce.

[7]) Chronik v. Trauten. Hüttel. 1568. 187. Lippert. Traut. 62.

k nim brána se zřetelem k praktickému životu a shrnuta pod tituly salutandi, adeundi atd.; tedy jsou tu způsoby pozdravovati, vítati, kterak se loučiti, kterak sobě přáti, jak chváliti, haněti, hroziti, přísahati; uvedeno, jaké jsou denní práce, řemesla a t. d. Na konec položeny sentence. Knížka je osmerka o 411 stránkách. [1])

Stejného rázu jest jiná kniha Fabriciova (z r. 1550), kterou Veleslavín pro české školy upravil roku 1581 vydáním Melantrychovým. Slula „Elegantiarum puerilium ex M. Tullii Ciceronis epistolis libri tres collecti.“ Tedy formule z Cicerona, největšího humanistických škol miláčka. Veleslavín v předmluvě dí, že málo u nás takových knih, z nichž by chlapci tak čistě, elegantně po latinsku se naučili psáti a hovořiti. Elegantiae, nebo, jak Veleslavín po řecku překládá, Phrases jsou tu rozděleny, jakož z nadpisu patrno, ve tři oddíly nebo knihy. První drží v 31 kapitolách úsloví týkající se psaní listů, chval, han, přátelství, odporučování, proseb, díkův, přání a ještě jiných příbuzných hesel, jež dle předmluvy Fabriciovy lze shrnouti pod „genus demonstrativum“. V druhé knize ve dvaceti hlavách jsou obsaženy frase na hesla: suadendi, adhortandi, mori a j., tedy úsloví, jimiž se radí a zrazuje, ale připletly se také frase, jak se listy zavírají. V oddíle třetím, jenž dle Fabricia drží v sobě „genus judiciale“, ve 24 hlavách jsou nadpisy accusandi (obvinění), excusandi (ospravedlnění), bolest, naděje (dolendi, sperandi), k nimž podivně se hodí formule pozdravovati, loučiti se (salutandi, valedicendi) a j.

Zdá se nám, že se frase podle těch nadpisů dosti nesnadno hledaly. Frase se začínají: „Literae, epistola, list, psaní. Scribere psáti. List s pilností psáti“; a tak dále. Většinou jsou to úsloví z textu Ciceronova vytržená, která jen někde zmohou se na formu hotové sentence; na příklad (str. 28): „Ta jest opravdová chvála, kteráž od těch pochází, jenž sami ctně živi byli.“ Nebo (str. 232): „Domácích nepřátel sluší se víc obávati než cizích.“ V třetí knize jsou sentence hromadou, ale těm schází překlad. Překlad Veleslavínův nás zvlášť zajímal, když nesl se smyslem; na příklad: Expedita mihi erunt omnia; všecky věci mé jako po šňůře půjdou. Ne cum periculo quidem; byť mi i hrob platilo. Res erat in extremum deducta discrimina; ta věc byla již na počepí. Zajímavo, kterak překládá Caesara: Si Caesarem bene novi zní po česku: Císaře jsem-li povědom. [2]) Kniha je osmerka o 276 stranách.

---

[1]) Ukazky z ní viz u Ant. Truhláře. Progr. akad. gym. 1887. 17. J. Novákovo pojedn. v Č. Č. Mus. 1885. 344.

[2]) Musejní exempl. té knihy (26. E. 3) má na titulním listě přípisek sličnou drobnou rukou psaný, že tu knihu Veleslavín podává svému učiteli Petru Kodicillovi. Přivázána jest tu kniha školní obsahu příbuzného Thesaurus Contexendarum epistolarum ad Ciceronem imitandum. Od Ondřeje Diethera. Jsou to obšírné věty z Cicerona, dle podobných hesel seřazené jako u Veleslavína, jenže zhola bez všelikého překladu.

Na konec o knihách k latině nelze nezmíniti se o jesuitských rozhovorech, jež vydal roku 1588 Jakub Pontanus (Mostecký Spannmüller) s titulem „Progymnasmata latinitatis“. Pontanus chtěl svou knihou pomáhati k bezpečnějším výsledkům latinského učení; přes všecku námahu umí prý sotva kdo opravdu latinsky. Prý se dává žákům lecco, čemu nemohou rozuměti, a proto sepsal dialogy, neboť ta forma jest chlapcům nejpřístupnější, a rozdělil je dle pokroku a pochopu žákův, ačkoli pro začátečníky v latině ta kniha není.

Zcela přirozeno jest, že Pontanovy dialogy v první části týkají se všedního života žáčkova. Po krátké kapitole o pravopise, jdou za sebou hovory o školní kázni, o mlčení, pozornosti, o zameškávání školy, o žalobách, o bití, odměnách, o zpěvu, řečtině, bibliothece; také popis domu školního obsahuje jedno progymnasma. Dále jsou tu hovory o učitelích, o akademiích jesuitských a jiné ještě všelikteraké. V progymnasmatě o školním bití [1]) hovoří otec s učitelem. Otec jest proti všemu bijení dětí ve škole, přivádí na to i důvody z přírody, od zvířat, že lépe dobrotou se pochodí. Učitel na odpor tomu nebrání metly dosti přesvědčivě. Úhrnem míní, že bití jest prostředek starý, užívaný vůbec a nutný, a za hlavní důvod klade, že pro bití jsou doklady v biblí. V hovoru nadepsaném „Minae“, hrozby lenochům, očekávali jsme, že podle tehdejších zvyků bude auktor líným žákům hodně nadávati. Jesuita nikoli. Nejhorší, co pověděl, jest, že by spíš naučil osla tancovati nežli tyto a tyto žáky. Na konec prvého oddílu jsou Facetia, anekdoty, většinou ze života žákovského. Některou by dnešní paedagog do školní knihy nesměl dáti. Také sotva by dnes obstál v školní knize výklad, kdo je kleštěnec, a vtipy o něm. [2]) Druhý oddíl týká se většinou pravidel slušného chování. Zajímavý jest hovor o hrách žákovských. [3]) Třetí oddíl již není pro žáky gymnasijní, aspoň ne v mnohých kusech. Dialogy o božských a světských věcech, o architektuře, vojenství, o politice, o medicině a j. hodily se asi jen studentům akademickým.

To stačiž na poučenou o knihách, jež k učení latinskému obsahovaly hovory a elegancie. Nemůže býti ani za mák pochybnosti o tom, že výpisy z klassiků k imitaci seřazené sváděly k pohodlnosti a, což horší jest, sváděly k tomu, že spisovatelé, od malých žáčků počínajíc, všickni se chlubívali cizím peřím, bez námahy vypůjčovaným. Komenský v Labyrintě tepe ty, kdož užívají florilegií a jimž jsou podporou loci communes. Praví, kterak vznikl obyčej u mnohých, že si taková memoriae subsidia s sebou brali a do nich dle potřeby nahlédali, aby se zdálo, že všecku učenost v sobě mají, a zatím nosí umění své v kapse. [4]) V Didaktice veliké Ko-

[1]) Pontanus. Progymnas. latin. I. 92.
[2]) Tamž. I. 199.
[3]) Tamž. II. 363.
[4]) Komenský. Labyrinth. X. 7.

menský vytýká školám tehdejším, že mládež vzdělávají směsicí slov ze spisovatelů sebranou; mládež obvěšuje se utrženými ratolístkami (ne aby jako ze stromu pučely ratolesti samy) na způsob Aesopovy vrány cizím peřím. Neznali žáci, věc jak sama v sobě jest, ale cpáno do nich, co druhý a desátý o věci myslí a píše; odtud bylo, že nedělali, leč ve spisovatelích vybírali rčení, průpovědi, mínění vše v hromadu. Školy učily hleděti cizíma očima, rozumným býti cizím srdcem.[1])

Ještě jeden druh knih posluhoval k učbě latinského jazyka. Byly to slovníky. Posluhovaly k překládání tím způsobem jako dnes. Ale řekneme-li, že se slovářům žáci učili také na paměť,[2]) pozná čtoucí hned, že se tu míní slovníky poněkud jiného rázu a uspořádání nežli jsme zvykli. Byly to slováře anebo velkých slovníků ta část, v níž abecedně seřazena byla jména věcí jedné kategorie; byltě takový slovník sbírkou jmen příbuzných a k sobě náležitých, jako tomu byly obdobny sbírky frasí, svrchu vylíčené.

V Němcích mají věcné takové slováře, jimž se žáci učili k paměti, ze XIV. století nejstarší.[3]) U nás též tak. Zlomek slováře brněnského[4]) slovník řečený Bohemář, větší slovář prešpurský[5]) oba z příčin mnemotechnických o formě veršované a slovník rajhradský (slove nesprávně Klena Rozkochaného) a jiné od Hanky roku 1833 sebrané a vydané slovníky z druhé půle XIV. století, jsou nejstarší naše spisy toho způsobu. Z konce XV. věku zachovalo se několik slovníků latinsko-německo-českých, kteréž mohly posluhovati Čechům a Němcům na vzájem pomocí latiny. Zachovaly se také Mammotrekty, sbírky latinských a českých slov na porozuměnou biblí a církevní latině. Z r. 1508 pochází latinsko-český slovář Jana Vodňanského bosáka, složený pro neučené bratry klášterské a roku 1511 v Plzni tištěný. Nevíme, sloužil-li na školách kterýchsi; tak špatný nebyl, aby sobě zasloužil od Veleslavína býti nazván potvorou.[6]) Z r. 1513 jest první tištěné „Dictionarium trium linguarum latine, teutonice et boemice potiora vocabula continens.“[7]) Tisk to vídeňský a slovář určený praktické potřebě konversace česko-německé spíš nežli latině. Z r. 1532 chovají v Českém museum slovníček troj-

---

[1]) Didactica magna. Šmaha přelož. 135.

[2]) „Ex Nomenclatore quadrilingui capita IX recitata.“ Ve škole Huberově v Praze 1601. 45. A. 11. Univ. knih.

[3]) Kaemel. Gesch d. d. Schulwes. 187.

[4]) O němž teprv nedávno dal zprávu a popis Frt. Černý v Č. Č. Mus. 1899. 507.

[5]) O prešpurském, jejž vydal Menčík (1892) pojednal Prusík ve Věstn. Spol. nauk 1893. 1. O Slovnících pojednání Flajšhansovo ve Filol. List 1892. 381. Příklad slovníkového veršování: Bóh Deus est, bostvie Deitas, stvořitelque creator, Atque creatura stvořenie, sit lux tibi světlost.

[6]) Flajšhans. Písemnictví české. 307.

[7]) Wolkan. Gesch. d. Literat. in Böhmen. 92.

jazyčný kusý, s napomenutím na konci, aby se mládeneček učil jazykům, a tu že má k tomu počátek dobrý.[1]) R. 1546 sestaven byl slovníček Vocabularium trilingue (lat.-česk.-něm.), jehož třetí potom vydání má na titule verše Petra Kodicilla z Tulechova. Vocabularium trilingue vyšlo do r. 1566 několikrát; roku 1575 vydal je Melantrych, 1582 vydáno prací kněze Pressia Pavla, faráře uherskobrodského; roku 1616 tištěn slovníček ten při mluvnici Kodicillově (Elementa declinat.).

Zatím r. 1537 v Němcích slovníkářství učinilo prací Zikmunda Hrubého z Jelení — čtyřjazykovým slovníkem, jehož jméno Lexicum symphonum — první pokus o srovnávací jazykozpyt evropský; jest v něm zřejmo vystavena příbuznost, souhlasná shoda (consonantia, concordia) čtyř jazyků: latinského, řeckého, německého a slovanského (sclavinica).[2]) Slovanský jest tu český, později s chorvatským smíšený. Také zatím učiněn v Němcích pokrok stran jiných praktických, věcných slovníků. Bylo tu příhodné Sturmovo „Onomasticum puerile“ (z r. 1566), jiná Sturmova pokladnice slovíček „Onomasticum latinogermanicum“ (8000 substantiv v 137 oddílech a heslech). Nabyly rozšíření a dobré pověsti věcné slovníky Petra Dasypodia štrassburského († 1559) a Basilia Fabera Sorana, augustiniána († v Erfurtě 1576).[3]) U nás farář jarošovský Tomáš Rešel učinil výtah z Petra Dasypodia a vydal ho r. 1560 v Olomouci nejprv latinsko-česky, potom obráceně.[4]) V tom Dictionarium následuje po částce slovníkářské obyčejné slovář věcný: jména měst, řek, stromů, zvířat, nástrojů, měr, vah, peněz, nomenklatura lidského těla a jiná slova a hesla. Knížka věnována Vilému z Rožmberka na počest nové školy, od něho zdvižené.[5])

Týž rok, co vyšel slovník Rešelův, nevynikající ladným uspořádáním, vydal také Pavel Aquilinas v Olomouci u Günthera na základě Petra Dasypodia Vokabulář věcí domácích (Nomenclatura rerum domesticarum) třemi jazyky na užitek studující mládeže.[6]) Knížka malinká; učebná. Začíná se De Deo, coelo et temporibus. O Bohu, nebi a časých. Von Gott, Himel und von den Zeyten. Potom hned jdou slova tímto pořádkem:

---

[1]) Mus. 26. G. 8.

[2]) Flajšhans. Písemnict. 317. Jos. Truhlář v Č. C. Mus. 1886. 210. zove pokus Geleniův zvláštní podivnůstkou; dí, že srovnání jazyků, jsouc založeno tu na pouhém sluchu, nemá vědecké ceny téměř žádné. 211. Ocenění u Voigta Acta litter. II. 110. Ukázka: Aper, vepř, eber, καπρος Aevum, věk, ewig, αιων.

[3]) Užívány ty slovníky všude po říši. Ve Štralsundském řádě školním z r. 1591 jsou oba. Vormbaum. Die evang. Schulordnung. I. 503.

[4]) Voigt. Acta litter. I. IV. 267. 270.

[5]) Zase r. 1581 od Václava Dasypa, Nymburčana, faráře hrušovanského, vyšel slovník Petra Dasypodia česky spracovaný. Aspoň se mu přičítá.

[6]) Knížku, dotud snad neznámou, získal prof. Ant. Truhlář a dal ji darem Č. museum. Podobný vokabulář u Kantora tištěný z r. 1550 jest v Mus. 26. E. 22. Na jeho konci je hovor dvou chlapců o zdraví a nemoci.

Pater, otec, vater,
Filius, syn, son,
Christus, pomazaný, gesalbte,
Consuetudo, obyčej, gewonheit,
December, prasynec, christmon.

V té kategorii první o Bohu nacházíš také jména dní v témdni, připlete se i jarmara, ba i svatba, a konečně i sloveso rorat, rosí, dawet (t. j. thauet).

V druhém oddílku jsou slova o zemi a vodách (De aquis et terris et de rure); o vodách, zemích a poli; v třetím jsou shrnuta slova De civitate et locis; o městě a místech. Čteme tu také:

„Curia, radní dům, rathaus,
praetorium, rathaus, richthaus.“

V následujících odstavcích shromážděna jsou názviska De domo, o domácím nádobí, o oděvě, o lázni (kdež zajímal nás porus, drbací kámen, reybstein), o kuchyni, o přípravách hospodářských a vojenských, což po latinsku slove instrumenta, o věcech kostelních, o knihách, o světských mocnostech, o člověku a jeho oudech (malý prst jmenuje se tu lichník), o povahách lidských, při čemž uvádějí se na největším díle nejrozmanitější přídavná jména; do nich však připlete se i třpaslík a slovo „koštovati“, o němž pochybujeme, že se hodí do kategorie povahy lidské.

Následují pak odstavce o nemoci, řemeslnících, barvách, pokrmech, ovoci, nápojích, kamenech, kovech, obilí, bylinách, ptácích, o zvěři ostatní i o červech, o váhách, mincích a na konec uvedeny jsou základní číslovky. Jest viděti, že vzácný školský slovníček Vorličného je také nějak neladného složení.

Pokrok v tomto druhu školních knih učiněn Veleslavínem, jenž vydal na základě Faberova Thesauru své „Dictionarium linguae latinae“, slovník latinskočeský r. 1579 u Melantrycha. Ten slovník nepřestávaje na pouhých jménech, alebrž uváděje i frase, parafrase, formule, sentence, přebíhá do předešlé kategorie školních knih a tím dobývá sobě nade všecky jiné slováře XVI. věku předního místa.[1])

Věnován jest Žatci, Hradci Králové, Litoměřicům a Lounům, jakožto městům nejlepších škol. Veleslavín ze svého nepřičinil k slovníku vlastně nic než český překlad; avšak, poněvadž se na literní majetek tehdáž nehledělo jako dnes, již v tom, že Veleslavín dobrý slovník zčeštil, tkví zásluha.[2])

Zajímavo, kterak Veleslavín překládá vlastní jména klassická a středověká. Prometheus jest mu Přemysl, Epimetheus Nezamysl;

---

[1]) Voigt. Acta litter. I. IV. 271.
[2]) Ocenění a popis učinil dr. J. Novák v Č. Č. Mus. 1185. 335.

Hermunduri jsou Čechové okolo Vrchlabí; Marcomanni Moravané; Quadi jsou Slezáci mezi Vratislaví a Krakovem. Přísloví Veleslavín po vzoru Basilia Fabera nepřekládá doslovně, než smyslem; na př.: „Fugiendae sunt potentum ac tyrannorum amicitiae — s velikými pány není dobře višní jísti“; nebo: „Quidquid delirant reges, plectuntur Achivi — když se páni svadí, musejí sedláci vlasů nastaviti.“

Roku 1586 vyšel od Veleslavína pro školy velmi praktický „Nomenclator omnium rerum propria nomina tribus linguis ex Hadriano Junio [1]) excerptus.“ Auktor při svém úmysle odvolává se na Sturmova slova, aby chlapci v životě kolem sebe nic nevídali, co by nemohli latině jmenovati. Na to tedy ten věcný trojjazyčný slovník. Rozdělen v kapitoly, obsahující jména De librorum materia, o člověku, o zvířatech, o hmyzu, pokrmu, nápojích, koření, obilí, bylinách, šatech, barvě, stavení, o lodi, domácím nádobí, vojenství, o kostele, minci, měrách, váhách a hudbě. To drží v sobě prvý díl. V druhém jsou jména živlů, časů, částek země, kovů, nemocí, léků, jména Boha se týkající, úřadů a příbuznosti. Odstavců nebo hesel jest úhrnem 36 a jsou, jakož viděti, bez logického pořádku, jsou takřka, jak stádo běží. Při každém slově jest latinská jeho parafrase, pak český překlad a na konec německý. Skladatel originálu Junius postaral se abecedním rejstříkem o to, aby se mohlo knihy užívati též jako latinského slovníku bez ohledu na věcný úkol jeho; však Veleslavín rejstříku pominul. [2]) Slovník drží 557 stran v osmerce.

Veleslavínův veliký a dobře pověstný abecední slovník čtyřjazyčný „Silva quadrilinguis“ (lat., čes., řeck. a něm.) vyšel r. 1598, a věcný k němu doplněk byl „Nomenclator quadrilinguis“, žákům sloužící lépe než předešlý starší Nomenclator. [3]) Lepšího již nic neurodilo se u nás v XVI. století. V Silvě Veleslavínově a v Nomenklatoru čtyřjazyčném proti předešlému obyčeji změna ta, že v nich čeština vzata za základ k překladu do ostatních jazyků. Nomenclator quadrilinguis věnován Kutnohořanům mimo jiný důvod také pro zásluhu Horníků, že poslali Veleslavínovi názvosloví hornické, od dělníků sebrané. Viděti, že i při svém vzoru (jímž byly slovníky Němce Helfrika Emmelia) Veleslavín přikročil k práci vlastní dobrou přípravou, kteráž tím netratí, že názvosloví havířské je rázu německého.

Látka rozdělena v Nomenklatoru tomto lépe než v předešlém. V první části jest položeno o Bohu a bytostech nadpřirozených, o církvi, o bohoslužbě, a všem, co s tím souvisí. Druhý oddíl má

---

[1]) Hadr. Junius, Holanďan, lékař, filolog † 1575. Svůj Nomenklator, pro nějž byl oslavován, vydal r. 1567.

[2]) Dr. J. Novák. Č. Č. Mus. 1885. 340.

[3]) Obšírný soud o těch dílech Veleslavínových nejlepších čti od téhož dra Nováka l. c. Jakubec. Paed. Rozhl. XI. 456. Ze starších úsudek již Voigt. Acta litter. I. IV. 279. V. 353.

v sobě jména přírody se týkající; třetí o člověku, jenž tu provodín od vlastností svých skrze všecky stavy až k pohřbu. Čtvrtý kus jedná o uměních a řemeslech. Tento kus již upomíná na Komenského Orbis, v kterémž ovšem hlavní věc je názor a životné spojení slov. K tomu Veleslavín ještě nedospěl.

Vznikly i šestiřečné slovníky, ba r. 1605 Čech Petr Loderecker, benediktin († 1630) vydal Dictionarium septem diversarum linguarum, totiž slovář latinsko-italsko-dalmatsko-česko-polsko-germansko-uherský. V přípisku pražského exempláře jednoho stojí, že r. 1595 vyšel v Benátkách pětijazyčný slovník, do něhož Loderecker přidal češtinu a polštinu. Lodereckrova práce je vlastně sedm slovníků, poněvadž od každého jazyka začne znova. [1])

Na usnadněnou paměti konečně r. 1614 vyšel u Samuela Veleslavína i slovník veršovný, Vocabularium rhytmico-bohemicum od Pavla Černovického sestavený a věnovaný chlapcům z Ottersdorfu, Jiřímu Závětě a jiným. [2]) Tu klesá slovník skoro na hračku. Napřed jsou „voces monosyllabae“: Membrum aud, stolidus blaud; arma braň, palma dlaň, taurus bejk, catullus psejk; miles dráb, prurigo svrab; laicus lejk, taurus bejk. Po slovech jednoslabičných jdou dvojslabičná. První: Alumen alaun, auleum čalaun. Mezi jinými i tato: Vetula baba, rana žába, vomere blíti, spuere plíti; caritas láska, ruga vráska, tumultus lermo, obstinate mermo, nutrix chůva, scortum kurva. Některé rýmy jsou velmi zlé. Slova třislabičná začínají se od: Grassari, bauřiti, fumare kauřiti. Také je tu: Camisatus kanovník, comessator hodovník, praeceptor učitel, tortor mučitel. Poslední nejkratší část drží polysyllaba: Donare darovati, cavere varovati. V nich i toto: Ambire fregovati, glutinare klegovati. Abecední pořádek drží se českého slova, ne latinského, jakkoli toto je prvnější.

Že bylo lze slova ze slovníčku školního sestavovati v hračky i vtipnější nežli má svrchuřečený slovář, o tom svědčí poznámka nějakého žáčka, jakž si ji byl učinil do katechismu z roku 1619. [3]) Zní:

„Canis pes, pes noha,
Petra skála, scala žebřík,
Nasus nos, nos my,
Vespa vos, vos vy.“

Komenskému se dosavadní práce slovníkářské valně nelíbily. Mimo jiné vady vytýkal slovníkům hlavně to, že neučí mluviti, nýbrž jen rozuměti. [4]) Zdá se nám, kdyby nebylo jiných popudů,

[1]) Mus. sign. 26. G. 1.
[2]) Mus. 49. E. 7.
[3]) Katechis. nábož. pravého kněze Jakuba Akanthido-Mitisa. Exemp. v mus.
[4]) Didaktika veliká; Komenský-Šmaha. 136.

již ta nelibost Komenského k věcným a přece nevěcným slovářům byla by stačila pohnati ho k sestavení oněch „osmi tisíc slov pod tisíc periodů aneb průpovědí,“ k sepsání proslavené, důvtipné, světoznámé knihy Janua linguarum.

Řecký jazyk, „nejsladší a nejvzdělanější“,[1]) býval předmět školní vždycky vzácný. Řečtinu humanisté cenili vysoko, ale nepěstovali jí tou valnou měrou jako jazyk Ciceronův; řečtinou obyčejně nemluvili, nepsali, dobrý Řek byl vždy výjimkou.[2]) První u nás pokus o řecké veršování jest již sic u Bohuslava z Lobkovic,[3]) ale pak minulo mnoho let — až do polovice XVI. věku — než napjaty u nás řecké struny zase.[4])

A v sousedních Němcích jináče nebylo. Střízlivější nad italské humanisty němečtí protestantští humanisté oblibovali a vychvalovali řecký jazyk jakožto klíč k čistým pramenům Písma, ale přes to do škol i do vysokých řečtina vcházela pomálu, nejistě a přes tu chvíli bývala zas na odchodě. Lze vzíti za pravdu, že konec XV. věku řecký jazyk všude byl převzácnou výjimkou.[5])

Počátkem XVI. věku ozývají se hlasy volající. Alexander Hegius roku 1501 tvrdí, chce-li kdo rozuměti vědám a biblí, nezbývá než učiti se řecky. Tomáš Pentzelt, Vydensis magister, v školním řádě svém již roku 1509 hovoří, kterak užitečno by bylo studium řečtiny ve škole, ale prý není učitelů.[6]) V Münsteru, kdež byla škola latinská vyššího rázu, přímým vlivem z Italie a Francie do školy uvedena řečtina; jenž vykládal krásný jazyk řecký, byl pro novost věci posloucbán nejen od žáků, než i od ostatních učitelů, ba i rektor zasedl mezi posluchače.[7]) V létech dvacátých v Němcích vyskytují se zprávy, že tu a tam se řečtině učí.[8]) Ale ani sám Melanchton ve svém saském školním řádě z r. 1528 neodvážil se položiti mezi vyučovací předměty jazyk řecký, aby žáků škodnou rozmanitostí neobtížil,[9]) ale snad také proto, že pořád nebylo učitelů. V brunšvické škole, jež byla skoro jako nějaká malá akademie, ještě ani r. 1547 neměli lepšího učitele řečtiny, nežli kramáře, který se řecky naučil při svém kupectvě v Neapoli.[10]) Později se poměry poněkud polepšily, ale přes to v Němcích věc řecká stojí přes konec XVI. věku tak, že v městských malých školách latinských o ni ani nezavadili, majíce s latinou dosti potíží nemalých; ve větších školách

[1]) Slova Melanchtonova „lingua dulcissima atque eruditissima“. Monum. Germ. paedag. VII. 166.
[2]) Král. Řecké básnictví human. v Čechách. (Rozprav. filol. 1898. 86.)
[3]) Ant. Truhlář v Česk. Mus. filol. V. I. 154.
[4]) Král l. c. 88.
[5]) Geiger. Renais. u. Humanis. 389.
[6]) Univ knih. 5. H. 79. Tisk lipský.
[7]) Reichling. Murmellius, sein Leben u. seine Werke. 79—82.
[8]) Monum. Germ. paed. VII. 429.
[9]) Janssen-Pastor. Culturzustände. 39.
[10]) Monum. Germ. paed. I. LXIII.

latinských, kde na to měli učitele, zavedli si řečtinu, ale jen v nejvyšších třídách, a to nepřicházeli v tom jazyce daleko za počátky, za elementa.[1])

Stejně tak u nás. Do university Karlovy vešel řecký jazyk spolu s mistrem Matoušem Kolínem r. 1540. Mistr měl málo žáků, tudíž nemohlo odtud mnoho řeckých učitelův odcházeti do městských latinských škol. Však přes to řečtina se chytila. Od těch dob nepřestávají se mezi spoustou veršů latinských, od školské intelligence robených, vyskytovati veršíky řecké. Patrno, že ten onen přec oblíbil jazyk řecký, a nebude s chybou hádati, že takový učitel, dostav se na příhodnou školu, naučil žáky aspoň elementům řečtiny. Ovšem mnoho těch Řeků asi nebylo. Vždyť r. 1558 mistr Šimon Proxenus, chtěje v universí čísti Hesioda, nucen byl studenty prve naučiti řecky čísti a probrati s nimi začátky řecké.[2])

Teprv průběhem druhé polovice XVI. století dostává se řečtina do školních řádů českých, ale nebylo by správno domnívati se, že se jí zabývali dostatečnou měrou. Proto Veleslavín na samém konci století (1598) ve svém slavném díle Silva quadrilinguis řečtině dal rozsah nejmenší. Patrně, co učinil, stačilo na tehdejší nevalné její pěstování školské. Ostatně rozšířeno po Evropě obecné mínění, že řečtina sluší odbornému studium, jináč zdálo se zbytečností učiti se jí; náš Komenský chtěl ji držeti jen pro studium biblické, aby voda spasení z pramenů samých se vážila.

Že by na gymnasii jesuitském v Praze řecký jazyk směl se těšiti tak brzo po příchodě jesuitů do Prahy těm neobyčejným výsledkům, jimiž jesuitská kronika pražská se vychloubá, nevěříme, nemůžeme věřiti. Jesuité pražští ohlašovali r. 1556, že budou učiti řečtině; začali „čísti grammatiku řeckou“ [3]) však teprv r. 1560 — čtyřem posluchačům. A již roku následujícího žáci dle zprávy jesuitské uměli mezi sebou po řecku hovořiti![4]) Z r. 1564 zase nová chlouba; žáci prý po řecku i zápasili, disputovali.[5]) Ještě r. 1567 zapisuje si kronikář jesuitský o pokrocích a květu řeckého jazyka v Klementinum,[6]) ale pak utuchají chlouby, a r. 1579 žádají žáci sami, aby nebyli řeckým jazykem obtěžováni.[7]) Roku následujícího (1580) zase zapsáno, že pilnost v řečtině se ukázala větší, než doposavad; také zpráva, že rok potom (1581) sestavena a vydána ku prospěchu žáků v Praze Elementa graecae linguae cum nonnullis phrasibus,[8]) svědčí, že přes nechuť žáků zase učilo se v akademickém gymnasium

[1]) Paulsen. Gesch. d. gelehrt. Unterr. I. (1. vyd.) 249.
[2]) Winter. Život na vys. škol. 334.
[3]) Diarium. V knih. na Strahově. 25. juni. 1560.
[4]) Rukop. univ. knih. 1. A. 1. 64.
[5]) Tamž 102. Schmidl. Hist. S. J. I. 191.
[6]) Schmidl. Hist. I. 229.
[7]) Týž. I. 431.
[8]) Rukop. univ. knih. 1. A. 1. 210.

řečtině, ale nemysliž nikdo na učení velikolepé; jak by mohl jináč souvěký jesuita Jakub Pontanus naříkati, že žáci v řečtině na mnoze ani základů nemají a bez chyb ani psáti nedovedou.[1])

A nezlepšilo se valně ani potom. Ratio studiorum nařizuje sic řečtinu již od nejnižší třídy grammatické,[2]) ale z instrukcí těch školních světle patrno, že řečtina u jesuitů předmětem vedlejším, jemuž se věnuje čas co možná nejmenší — po půl hodinách odpoledne. Teprv v nejvyšší třídě druhé půl hodiny se přidává. Také se připomíná v školském tom plánu jesuitském (Ratio) nejednou, že při řečtině jde jen o prostřední poznání a vědění. A přes tento malý požadavek historikové z jesuitů dnešních nezapírají, že skutečné pěstování řečtiny a výsledek jeho v české provincii vždy daleko zůstávaly za instrukcí Rationis; obvyklitě na gymnasii učiti řečtině konečně jen jednou v témdni;[3]) ani ještě r. 1730 nevěnovali jí víc než hodinu. Nebyla prý to nedbalost, nemohli stačiti.[4])

Z řeckých grammatik, jichž na této straně Alp užíváno, jmenují se zvláště Chrysolorova, Gazova, Laskarisova a konečně i Celtisova, jež kolovala v opisech. To v starší periodě. Z těch mluvnic bezpochyby málokterá dostala se do gymnasia. Ty sloužily spíš jen odborným studiím řeckého jazyka. Gazova však výslovně odporučuje se v řádě jenském r. 1595 od Davida Chytraea.[5])

Teprv Melanchtonova řecká mluvnice anebo její spracování a výtahy z ní dostaly se do škol obecněji. Melanchton r. 1517 vydal ji latinským textem pod titulem: „Institutiones graecae grammaticae“; začíná v ní od písmen, vykládá de tonis (o přízvuku), ale přes to předpokládá jinou menší knížečku, jež by v sobě držela elementa žáčkům začátečníkům. Deklinace nesrovnávají se s nynějšími v knihách školních. Z nynější I. deklinace učinil Melanchton deklinace dvě. Vzorek při první formě časovací má *τύπτω*; verba na *μι* mají vzorek *δίδωμι* jako dnes. Grammatika Melanchtonova chválí se od znalců jakožto pohodlná a methodická.[6]) Byla tak na svůj čas výbornou, že ji mívali i v katolických školách. Roku 1545 přepracoval ji Joach. Camerarius pod titulem „Libellus graecae gram. Philippi Melanchtonis“. R. 1553 napsal „Graecae grammaticae methodus“ Lukáš Lossius Luneburgensis. Lipské vydání z r. 1572 je osmerka o 150 stranách se stručnými pravidly a paradigmaty.[7]) I té knihy najdeš v našich knihovnách. V Praze mistr Kolín zavedl mimo jiné pomůcky k řečtině „Institutiones linguae graecae“ španělského grammatika Clenarda (z roku 1530), Institutiones in

---

[1]) Janssen-Pastor. Culturzuständ. 102.
[2]) Exempl. Rationis v univ. knih. 46. d. 134 139.
[3]) Salzer. Communalgymn. in Komotau. 24. 25.
[4]) S. J. Ebner. Beleuchtung der Schrift Kelle's (Jesuitengymnas.) 455.
[5]) Univ. knih. 1. K. 46. 15.
[6]) Monum. Germ. paedag. VII. 251—258.
[7]) Mus. exemplář 99. H. 251.

linguam graecam, r. 1538 vydané v Basileji od Urbana Bolzania (Bellunensis) a konečně Rudimenta Jana Metzlerova (Meceler), vydaná r. 1529 ve Vratislavi.[1]) Grammatika Clenardova bude asi nad ostatní znamenitější. Soudíme tak sic neznalecky ale bezpochyby dobře z toho, že všecky německé grammatiky řecké, kolik jsme jich v museum viděli, z Clenarda opisovaly. Ba ani pověstná jesuitská grammatika Gretserova není nic než Clenard, jakož o tom doleji. Clenardovy Institutiones vzrostly výklady (scholia) Antesignanovými v knihu o 312 stránkách formátu osmerkového. Množství pravidel a scholií, nejdrobnějším tiskem provedených, činíc knihu strašlivou, mohlo buditi v žákovi dojem skličující.[2]) Začíná se abecedou, pak orthografie jde, orationis partes, mezi nimiž samostatnou částkou řeči jest „articulus" jako latinské prý hic, haec, hoc. Deklinace jmen začínají se od vzoru Aeneas; za každou položena je hromada výkladů o rozličných řeckých dialektech. Následuje šestero časování barytonorum, jichž řadu začíná vzor λείβω; troje časování circumflexorum; trojí časování sloves na μι. Pak teprv pojednává Clenard o náměstkách a o artikuli svrchu dotčeném, což i laik poznává za převrácené. Zvrácenost i v následujících statích, jednajících o adjektivech, číslovkách, pak teprv o stupňování a za tím zas o slovese, o jeho nepravidelnostech Pod titulem De ratione investigandi themata (thema = základ, od něhož se časy tvoří) sestaven jest jakýs přehled sloves a forem jakoby malý slovníček; a za ním jde poslední grammatická stať o přízvuku. Teprv teď! Tím není konec. Přidána jest Ratio syntaxeos; ale ta skladba všecka všudy hotova jest na pěti listech. Bylof tehda vůbec zvykem, že týkala se skladba jen stránky zevnější, stručně odbývajíc řízení pádů a shodu i neshodu co do čísla a rodu.

Ke konci XVI. věku vyskytuje se na školách řecká grammatika Posseliova a Dalbiciova (Praecepta; Lipské vyd. 1592);[3]) pražské gymnasium Huberovo r. 1601 mělo mluvnici Jana Tomáše Freigia. Počátkem XVII. století mistři universitní rozšiřovali jakous mluvnici řeckou, kterou prostě zovou „gorlicensis",[4]) ale nemohli jsme se nikde doptati, která by to byla.

U jesuitů dlouho oblíbena byla mluvnice Clenardova,[5]) pak, když napsal jim g r a m m a t i k u j e s u i t a G r e t s e r († 1625), drželi se té na dlouhé časy. Gretser předmluvu k své knize „I n s t i t u-

[1]) Kniha Jana Mecelera znovu vydána a rozmnožena r. 1570 od medika Antonína Nigryna; z nadpisu se dovídáme, že se na ní mohou učiti žáci sami (suo Marte), a v předm uvě čteme, že žáci naříkají na nesnadnost řeckého učení. Kniha je osmerka o 228 stranách. Sign. musejní 99. H. 251.

[2]) Sign. musejní 99. H. 178.

[3]) Ungar. Abhandl. 206. Knihy školy žatecké.

[4]) Arch. univ. A. 14. a. 247.

[5]) Také v Polště odporučována všem městským školám. Muczkowski. Zabytki z dziejów. CLI.

tiones linguae graecae“ (tři díly) psal r. 1593; kniha vyšla 1598.[1]) Z předmluvy se dovídáme, že jesuité dosavad musili uvozovati do školy v grammatice knihy tří auktorů: Clenardovo tvarosloví, Varenniovu skladbu a Vergarovu prosodii. Gretser prý spracoval všecko sám, aby bylo od jednoho. Pak kritisuje v předmluvě Clenardovu knihu. To prý je labyrint, pořádek v ní zmatený a zmotaný (ordo perturbatus et implicatus), učí prý všemu převráceně.

Ale jesuita nezavrhuje knihy té. Přijal její texty (o něco někde zkrácené) všecky, kapitoly však Clenardovy poněkud logičtěji urovnal. K logičtějšímu uspořádání vzor mu byl Alvarez latinský. Tedy ani tu nebyl svůj. Dialekty nechal při kapitolách tak, jak jsou v Clenardovi položeny od Antesignana. Byl však jesuita přec tolik didaktik, že se těch dialektů v školní knize lekal; i protož radil učiteli, aby poznámek o dialektech zanechal až do vyšší třídy (humanitní).

Mluvnice Gretserova, obsahující osmero částek řeči, rozdělena jest v 23 kapitoly číslované. Clenard je má nečíslované. Začíná od liter, vyčte partes orationis a pojedná o členu *ὁ*, *ἡ*, *τό*. V čtvrté kapitole vyloží patero deklinací jmen; od Aenáše začne; vše sklání s členem, následují hned výjimky a dialekty. V kapitole páté jest patero deklinací stažených slov; první vzor „ten Demosthenes“. Následujících šest kapitol drží v sobě: De nominibus simplicium declinationum contrahi solitis, De heteroclitis, De formationibus adjectivorum, De formationibus substantivorum, o stupňování a o číslovce. Dvanáctou kapitolou se liší Gretser od Clenarda. Onen dal do ní pronomina, kdežto Clenard je položil za verbum. Sedm kapitol věnováno slovesu. Vzory stejné jako u Clenarda. Po tom jde stať o příslovkách, spojkách, předložkách a o přízvuku. Přehozením této poslední stati zase liší se Gretser od Clenarda. Poslední kapitola je De ratione investigandi themata. Stejna s Clenardovou. Kniha je osmerka o 208 stránkách.

Ptáš-li se na konec, které řecké texty, kteří klassikové dáváni žákům do rukou při učbě řeckého jazyka, to uslyšíš z německých školních řádů, z našich i z jesuitských nejslavnější jména řecké literatury. Dle Sturmova řádu již malým chlapcům, jakmile byli hotovi se začátky a základy a ohledali poněkud Aesopa, měl býti předložen Demosthenes. Sturmius později zanechával Demosthena třem nejvyšším třídám. Mimo toho slavného řečníka, jenž kladen na roveň Ciceronovi a proto tak horlivě byl odporučován, vyskytují se u Sturma i u jiných paedagogů cizích i našich ve škole Homer, Aristophanes, Euripides ba i Thukydides.

Ale ti velicí spisovatelé, v německých i v českých školních řádech uváděni, nesloužili k poznání antického života a antické duše, ba, zdá se, že neposluhovali na latinské škole ani k důkladné

---

[1]) Signat. musejní 99. H. 266.

imitaci: na nich hlavně cvičena mluvnice,[1]) a sebral-li žák z nich něco frasí, to za zvláštní bylo kořist. Vedle svrchupsaných klassiků vyskytuje se v řádech dosti často Isokrates se svou řečí k Demonikovi. Ze školy Huberovy v Praze víme, co se s Isokratem dělo. Na několika listech té řeči, na latinu přeložené, měla se pravidla líčiti declinando, conjugando, themata investigando, phrases notando.[2])

Školám však nejobyčejněji posluhovaly z klassiků jen výtahy toho rázu, jak je má ve své mluvnici Clenard pod titulem: Praxis praeceptorum grammatices. Totiž hned pod tím titulem vytištěn všem žákům dobře známý Pater noster, Ave Maria, Credo, vše s překladem řeckým meziřádkovým, a pak jdou za sebou několikořádkové výňatky z Euripida, Aristophana, Hesioda, Homera, z Theokrita, Pindara a j., vše s meziřádkovým, tištěným latinským překladem, aby učitel i žák lépe porozuměli. V dotčené knize Clenardově jsou k jednotlivým kouskům přidány scholie a výklady, a na konec je řecko-latinský slovníček.[3])

Nade všecky klassiky řecké ve všech školách protestantských oblíben byl řecký text sv. Písma a zvláště listy sv. Pavla (dle basilejského vydání z r. 1543). Žáci beztoho znali texty biblické Starého i Nového Zákona s valnou část, když tedy podařilo se jim probrati se nezvyklými literami řeckými až k přečtení slova, po známosti a paměti rozuměli řeckému slovu hned. Proto také v Melanchtonově chrestomathii („Institutio puerilis literarum graecarum" z r. 1525) hned po abecedě následují kusy z evangelií. A toho způsobu knížek, že po alfabetě následovaly modlitby známé (Otče náš) a kousky z evangelií řeckých, tištěno v Němcích drahně a dostávaly se i k nám.[4]) Jsme přesvědčeni o tom, že na většině vyšších latinských škol všecka řečtina spolehala jen na těch knížkách a na sobotních řeckých evangeliích.

U jesuitů školní řád stran řeckých textů jest také šumný. Začíti se mělo od řeckého katechismu, po němž o stupeň výše přijíti měl Chrystomus, Aesop, Agapet, a jiní toho rázu. A zase o stupeň výš radilo se čísti Isokrata, Basilia, Platona, Plutarcha, básně z Phokylida, Theognida, Řehoře Nazianského; v nejvyšších třídách byl nařízen Demosthenes, Plato, Thukydides, Homer, Hesiod, Pindar a církevní básníci. I u jesuitů evangelia řecká posluhovala učení. Bylo tak na katolických školách všude.[5]) Nic nesvědčí o tom,

[1]) Paulsen. Gesch. d. d. geleh. Unterr. 2. vydání. 370.
[2]) Univ. knih. 45. A. 11. z r. 1586 jest tisk Veleslavínův Isocratis ad Daemonicum paraenesis.
[3]) Mus. sign. 99. H. 178. od str. 313.
[4]) V Mus. Č. viz č. 99. H. 251. Kniha v Štrassburce tištěna u Mylia r. 1568. Ta se uvádí u nás leckdy.
[5]) I v Polště. Viz Muczkowski. Zabytki z dzejów. CLI. „In libris Graecorum omnis elegans doctrina . . . diebus dominicis evangelia graeca, festis

že by byli jesuité klassické a jiné texty nějak kloudněji ve škole tradovali nežli učitelé protestantští; cvičení jazyka vždy bývalo přední úlohou, a Clenardova „Praxis“ s meziřádkovými překlady několika výňatků klassických hlavní pomocí.

Jazyk mateřský nikde nebyl samostatným předmětem školního učení. Ani v Němcích, ani v Čechách, ni jinde nižádný školní řád XV. a XVI. století nic o tom nepraví, aby se učilo jazyku mateřskému. Spíš najdeš opak, že takového učení není potřebí.[1]) A věru tehdejší obecné mínění u každého žáka předpokládalo, že mateřskou řeč umí, tu že sobě přinesl hotovou do školy; nač tedy theoretické vyučování? Byla to chyba, naivnost zajisté, ale nesmí se tehdejším školám vyčítati, bylo by to tak, jako někomu vyčítati, že mu nepřišla na mysl kloudná, výborná myšlenka. Proto nesouhlasíme, když se vyčítá nejpřednějšímu paedagogovi německému Sturmovi,[2]) že neučil němčině na své škole; neučili jí nikde; a proto také nesouhlasíme, když se vyčítá, že v jesuitském školním řádě (Ratio) není jazyk mateřský předmětem vyučování, vždyť zúmysla se to nestalo.

Zajisté, že se u bratří na školách češtině učilo největší měrou. Ale tomu sluší rozuměti jen tak, že u bratří, jimž byla mateřská řeč řečí bohoslužebnou, čeština byla víc vážena a spíš ušlechťována nežli jinde; s větším než jinde úsilím vedl kněz neb otec děti k tomu, aby brzo se naučily čísti a mohly samy s chutí do ruky bráti zbožné knížky, biblí a kancionály. Theoretickým samostatným předmětem školním čeština nebyla. Ani potom, když zřídili si bratří některou školu latinskou, aspoň není o tom bezpečných povědomostí.

Češtině učilo se na všech všudy školách prakticky, a to při latině. Ovšem v nejnižší, v dětinské škole, bylo české učení samojedino: učilo se po česku čísti a psáti. Toto nejprvnější, nejnižší učení vyšvihlo se na samostatný předmět.

Čísti učeno na abecedě a slabikáři. Abecedy a slabikáře učitelé psávali žáčkům ještě dlouho po vynalezení tisku. Měli v tom výdělek, jehož se neradi zříkali. Ba ještě Komenský vytýká, že učitelé žákům slabikáře dělají,[3]) výtka to podivná, uvážíme-li, že již zajisté od počátku XVI. věku slabikáře se tiskly, a jakmile začnou býti inventáře městské (od půlky XVI. věku) hovornější, v tiskárnách inventovaných potom nacházíš alfabety na pušpanu nebo na dřevě hruškovém řezané, menší, větší, latinské, české ba i německé.[4]) Také nacházíš, že na skladech impressorských dávno

---

Gregorii Nazianzeni epistolae, profestis fabulae Aesopi, Apophtegmata Plutarchi, sententiae et adagia graeca.“

[1]) Kursaský řád Lutherův a Melancht. Janssen-Pastor. Culturzuständ. 41.

[2]) Raumer. Gesch. d. Paedag. I. 268.

[3]) Didact. magna. Šmaha. 156.

[4]) Arch. pražs. č. 1172. 110. R. 1572 u Jana Jičínského, impressora.

před Komenského výtkou sta a sta hotových, tištěných abeced a syllabikářů k prodeji hotovo. [1])

Abecedy a slabikáře byly ve spojení s náboženstvím. Již Hus začal svoje Naučení křesťanské abecedou. Ta abeceda byla klíč k učení křesťanskému neboli ke katechismu. To oblibovali také bratří. Před jejich katechismy dětskými pokládány byly slabikáře, a obojí v jednom spojení podáváno dětem. První známá knížka s titulem slabikáře jest z Prostějova Güntherova z r. 1547, formátu osmerkového. Slove: „Slabikář český a jiných náboženství počátkové.“ Abeceda v něm paterým písmem, vždy o poznání drobnějším, dvoje majuskule, dvoje minuskule o dvaceti čtyřech literách, kteréž jsou latině i češtině společny; pátý typus v slabikáři Güntherově jsou litery pouze Čechům zvláštní. [2]) Tomu vydání velmi podoben jest starý slabikář v zemském museum, jenž má na titulním listě pod abecedami obrázek, na němž grammatika, představena ženou, v rukou pořádnou metlu (jako koštiště velikou a hustou) držící, a pod tím ono povědomé dvojverší: Milý žáčku, uč se rád, Budeš míti peněz s káď. [3])

Vyskytují se slabikáře při knížkách nebo knížky při slabikářích, aby žáček, když šťastně překonal první nesnáze novotného umění svého, s chutí mohl na něčem známém hned čísti. Praveno již, že většina slabikářů spojena s čtením zbožným; k němu však přidáváno i učení grammatické. Takž začíná se Kolínův Elementarius libellus in lingua latina et boiemica pro malé žáčky (psán r. 1540, vyd. z r. 1557) abecedou a slabikářem; po slabikáři latinském a českém jest Desatero, Symbolum, o svátostech, modlitby po stole, zpěvy, mezi nimiž i Narodil se Kristus pán. Potom teprv vlastní libellus elementarius. Zajímava jest knížka toho druhu slabikářního, kterouž vydal r. 1535 Beneš Optát pod jménem Isagogicon. Druhé vydání pochází z r. 1548. Seznamuje-li se v jiných knížkách žáček s abecedou, aby potom četl na známých modlitbách a katechismu: Optát přidal slabikář ke knížce početní.

Základem alfabet českých i v XVI. věku byla abeceda a pravopis Husův. Hus nemiloval spřežek písmenných, jež jsou v českém jazyce od XIII. věku [4]); nelíbilo se mu ono spřežení dvou liter na vyjádřenou hlásky jediné; nechal jen ch, kteréž v abecedě postavil na konec, a jak obecně povědomo, zavedl nad písmeny „znamenička svrchu“, kulatý puntík, tedy tečky a čárky, jimiž rozlišovati bylo stejné písmeny pro jich rozličnou výslovnost; Beneš Optát

---

[1]) V impressí Jičínského uvádí se r. 1591 tříarchových slabikářů, jimž dává se jméno „appollonových“ 932 kusův. Arch. praž. č. 1173. 229.

[2]) V druhém vydání toho slabikáře kdys z polovice XVII. věku vyskytuje se dle Jakubce (Paedag. Rozhled. XII. 245) nejstarší kohoutek, symbol bedlivosti.

[3]) O slabikářích Jireček. Besed. učit. X. 3. Jakubec v Paedag. Rozhled. IX. 290. XII. 147.

[4]) Gebauer. Histor. mluvnice. I 13.

ve své Orthographii (1533) zove ta znaménka nad souhláskami apices, vršky.

Hus tedy zavedl diakritický (rozlišný) pravopis. Bratří místo teček zavedli nynější háčky diakritické (r ř, z ž), čímž pravopis a s ním ovšem i slabikář s alfabetou zjednodušeny. Ale ani Husův pravopis nebyl v platnosti obecné nikda, a bratří nebyli v pravopise důsledni.[1]) V praksi se udržely za všecken čas mnohé starožitné způsoby i nedůslednosti, jež žáčkům dělaly zajisté obtíže. Spřežky pořád se psaly a tiskly. V slabikáři Optátově při č dí se, že litera z zbytečně se přidává k c, ale lidé prý obvykli a chtějí cz míti. Písmě g je dvojí; v slově Giří je měkké, v slově Gabriel je hrubé. Prý by se to mělo vrškem rozeznati, ale není tak zvyk. I se samohláskami byly potíže, nebcť proti Husově radě pořád byly místo čárkování zdvojovány (nejčastěji ij); oprávci sic nechtívali psáti „buoh“, ponévadž prý tak nikdo nevyslovuje, musil by prý kroutiti ústa; ale opravě nedařilo se.[2])

Slabikování v syllabikářích bývalo sestaveno tak, že ke každé souhlásce (liteře „spoluzvučné“) pořádkem přiráženy samohlásky („hlasité litery“) jedna po druhé, napřed i za souhlásku, tak že vznikaly kombinace povědomé.[3]) Syllaby těžší byly ty, jež neměly samohlásky. Kolín má mezi nimi i zbytečně frtz, grtz. K nim neostýchal se syllabikář některý za příklad přijmouti také těžkou slabiku „smrkl“, a jiné ještě horší. Optátovo Isagogicon dí, že jsou v české řeči některá krátká potvorná slova, ježto žádné vokálné hlasité litery nemají (vrch, smrk), ale v jiných jazycích že toho se nenalézá.

Do syllabikářů, aby nehodil se jenom „leykům“, vpravovaly se též latinské skratky čili ukracování slov, což Optát a Kolín zovou „tytlováním“. Patrno, že již v dětinské škole latina ukazovala svoje tykadla; Kolínův Elementarius libellus má hned po těžkých slabikách latinských slov zkratky s výkladem: bñ že znamená bene, fr̄ frater.

Když se žáci jak tak naučili po česku čísti, učili se dle předpisů psáti. Potom hned přistoupila latina a v službách té latiny žil na škole partikulární náš krásný jazyk český. Stav toho jazyka, jeho čistota, ohebnost, ušlechtilost ovšem závisela nejen na fásích rozvoje češtiny vůbec, ale také na učitelích jazyka latinského, kterak ti byli v češtině uvědomělí a vzdělaní.

Čeština nutně zjednala si přístup do starých a nejstarších slovářů latinských a jejich rozvojem a rozhojňováním rozvíjela se a rozhojňovala se také. Bylo nutno k vysvětlení latiny slova česká

---

[1]) Týž. Histor. mluv. I 14.

[2]) Jiné všelikteraké nedůslednosti a obtíže viz v pojednání Jakubcově l. c.

[3]) Z Kolínovy knížky Elementarius libellus Mus. 26. F. 18 příklad: ab, eb, ib, ob, ub, ba, be, bi, bo, bu, ac, ec, ic, oc, uc, ca, ce, ci, cij, cý, co, cu. Také toto arž, erž, iirž, yrž, orž, urž, vel: ař, eř, iř, ijř, ýř, oř, uř.

hledati, a kdyby jich nebylo, tvořiti. [1]) Čeština sloužila ve škole překladům z latiny a na latinu. Po humanistech, kteří mateřským jazykem pohrdali, vrchu nabyli humanisté národní, kteří právem vychvalovali krásu a schopnost jazyka českého, kteří ho stavěli podle jazyků klassických, a kteří, snažíce se o elegantní latinu, spolu snažili se o elegantní češtinu. V prose dařila se jim elegance; brzy pokoušeli se také o český verš. Mikuláš Konáč z Hodíštkova († 1546) těžce nesl nedostatečnost českou po té stránce; [2]) jal se s chutí robiti české verše saphické ne beze zdaru; pustili se do českého veršování a rýmování také jiní humanisté naši (Aquilinata, Srnce poznali jsme svrchu), a jakkoli verš český začasté byl pro nedostatek uměleckých prostředků obhroublý, neotesaný, a rým leckdy neobratný, hranatý, dutý, nicméně i v tom všem viděti pokrok našeho pružného jazyka, a veršovaná činnost našich humanistů má „čestné místo se stanoviska kulturního ve vývoji mluvy básnické". [3])

Pokrok mohl býti daleko větší, kdyby práce Blahoslavova o pravidlech české prosodie a o mluvě básnické (v Musice) tak dlouho nebyla zůstala prací téměř soukromou, poněvadž bratrskou, [4]) a kdyby básně české byly bývaly obecnější modou, ale bohužel podle slov Nudožerského [5]) (r. 1603), básně české neměly obliby.

Jazyk český tedy přes to, že nebyl samostatným předmětem školským, školou i mimo školu rostl, kvetl, mohutněl. Naši lidé dosti brzo jali se ho brousiti, tříbiti, čistiti a konečně došlo i k tomu, že ho skládali v pravidla. Po brusech vznikaly mluvnice.

První veliký oprávce našeho jazyka byl mistr Jan Hus. On jest „předním zástupcem co do času i co do rozsahu směru brusičského" (povědomoť jeho rozhorlení, že by měli býti mrskáni Pražané a jiní Čechové, ježto mluví odpolu česky, odpolu německy.) [6]) Hus „jest jazykový klassik"; pojímal téměř vše ze starého pokladu slovního, co zdálo se mu schopno života a připojoval k tomu nové plody jazykové. Hus tvořil slova. V těch jeho novotvarech „vane již duch nové češtiny" a tudíž je Hus „vskutku velikým zakladatelem nového našeho jazyka." [7])

Roku 1533 vznikla první česká grammatika. Vznikla příležitostně. Šlo o český překlad Nového Zákona, jehož text latinský (Jeronymův) byl studiemi Erasma Rotterdamského závažně opraven. Tedy šlo o napravení českého překladu dosavadního. „Žádostí mnohých pobožných lidí jsouce přemoženi," kněz Beneš Optát

[1]) Jakubec. Paedag. Rozhl. 1898. 247.
[2]) Ant. Truhlář. Progr. gym. akad. 1887. 9.
[3]) Ant. Truhlář. Progr. akad. gym. 1887. 30.
[4]) Týž. 11.
[5]) V mluvnici m. Vavř. Benedikt. z Nudožer.
[6]) Jungmann. H. Lit. 56.
[7]) Slova Flajšhansova v Č. Č. Mus. 1898. 247. Zde také Flajšhansova důležitá studie o liter. činnosti Husově jakožto přídavek k pracím K. Nováka o témže předmětě uveř. v Progr. ak. gym. 1894 a v List. Filol. 1889.

a Petr Gzell, vzali na sebe práci nového překladu. Zajisté znali tehdejší stav jazyka českého, ale scházelo jim vodítko mluvnické a fraseologické. I nechtíce jíti na takovou velikou věc bez příprav, sestavili si nejprv pravidla orthografická, ale větší pomoc zjednali sobě osobou a spisem kněze Václava Philomathesa z Jindř. Hradce, jeho „Etymologii“, rukovětí to grammaticko-fraseologickou, která vznikla počátkem svým z popudu neznámého, ale zajisté dokončena s úmyslem pomoci biblickému překladu Optátovu a Gzellovu.

Ta Etymologie překladatelům stala se nad to i štítem ochranným, neboť mohlo snadno jim vykládáno býti za zlé, že opovažují se měniti dosavadní ustálený a vůbec povědomý text slova božího. Dí Antonín Truhlář, [1]) kterak to bylo činem skutečně prozíravým, že překladatelé několik měsíců před dotištěním Nov. Zákona vydali spis Philomathův spolu se svými návrhy pravopisnými.

Tak z toho dvojího vznikla první česká grammatika, tištěná v Náměští moravském s titulem „Grammatyka Cžeska v dvojí stránce. Orthographia przedkem, kteráž učí Českú řeč právě a vlastně psáti y čijsti. Ta se y leykom hodij. Etymologia potom kteráž učij českú řeč právě a vlastně mluviti y z latiny vykládati. Ta samým latinijkom přijslussij.“ [2])

Však není to grammatika v obyčejném smysle. Není v ní „každého slova deklinace per casus et tempora;“ je to knížka, která předpokládá znalost mluvnice latinské či aspoň její kostry. Díť předmluva, že nesrozumí spisu tomuto, kdo prve z Donatu polévky školské nezakusil a latinou sobě úst neproplákl; protož se hodí jen kněžím, kteříž latině umějí, písařům, literátům a žákům. Nač žákům? Zajisté na to, aby ve škole, překládajíce z latiny na česko, překládali čistě a správně, aby střehouce se slov zle užívaných, vybírali sobě slova správnější, zřetedlnější, lepší. Není to tedy grammatika, je to brus jazyka českého, jehož úmysly Philomathes oznámil srdečnými slovy: „Proč lidé toho jazyka, v němž se zrodili, krásy zanedbávají a cizími slovy, od ledkuds přišlými, kaziti jej dopouštějí? Protož horlím i já a divím se tomu, že Čechové ozdobného jazyku svého v poctivosti nemají, nedbajíce zachovati způsobu výmluvnosti té, kteráž naň záleží . . . protož, aby jazyku Českého nakažení zase napraveno bylo, učinil jsem spis pro ty, kteří toho neznají.“ [3])

---

[1]) Ant. Truhlář v Č. Museum Filolog. V. I. 90, kdež obšírně vykládá o vzniku té mluvnice. Též dr. Jan Novák v Progr. real. gym. v Praze 1886. Ocenění Philomathesa čti od Ant. Truhláře v Č. Mus. Filol. V. 292 a násl.

[2]) Malá osmerka. Úplný titul ještě jednou tak dlouhý a nad to v něm čtyři verše. Exempl. v univ. knih. sign. 54. F. 63.

[3]) V předmluvě. 54. F. 63. Kterak si vede Philomathes v Etymologii své, o tom pojednání Ant. Truhláře v Česk. Mus. Filolog. V. 292 a násl.

Domníváme se, že ta kniha učitelům a žákům latinských škol sloužila dobře, byť původní její záměr byl jiný než školský. [1])

V bratrské školy bezpochyby se zdarem působila asi grammatika, kterou r. 1571 ukončil slavný Jan Blahoslav, jakkoli nebyla tištěna, [2]) alebrž jen opisována. Blahoslav přijal do své mluvnice práci Optátovu a Philomathovu, přičinil pravidlo za pravidlem své poznámky, učinil znaleckou, přísnou kritiku [3]) a přidal sedm hlav rázu brusičského. Není tedy ani kniha ta soustavnou mluvnicí, alebrž zase celkem jen brus, jenže ovšem velmi bystrý a bohatý látkou „téměř nesmírně“. [4])

K puristům a opravcům jazyka českého, kteří mohli míti působení v školskou češtinu, budiž dovoleno v rychlém přehledě přičísti také Šimona Hájka, jenž roku 1549 psal svoji Tabulam locutionum bohemicarum proti kazimluvům. Byla to „krátká zpráva pravého mluvení, jak vlastně mužskému a jak ženskému pohlaví mluviti náleží, čehož nyní mnohý nešetří a nové zvyklosti užívají, ledakdys v řeči své neb v psaní udělají z muže ženu, a z ženy muže, z jednoho mnoho a z mnoha jednoho, a to nejvíce in participiis“ (vlastně v přechodnících). Opětné vydání Hájkovy brusičské tabule „pro kněze a řečníky“ stalo se u Melantrycha r. 1580. Tu čteme moudré pravidlo brusičské: „Šetř knih starých i nových od rozumných mužů skládaných a pozoruj starých lidí mluvicích.“

Zajímavo u toho brusiče, kterak lituje starých forem bieše, vediše, mluviše, stáše, videchu a podobných. Prý stárnou a jsou od mnohých ty formy posmívány, jakoby jich zvuk uším byl hrozný, a přec jindy přispívaly k bohatosti jazyka i k rozdílům, k větší rozmanitosti počtův a časů. „Ať varuje se“, volá Hájek, „každý pravý Čech kaziti svoji řeč tak srdečnou a čistou.“ [5])

Svrchu-li uvedeno přesvědčení, že oprávcové působili v zlepšení češtiny na školách, budiž tady za doplněk také zmíněno obvinění jednoho z puristů, Jiřího Strejce, jenž kažení českého jazyka svádí r. 1595 právě na učitele školské. Píšeť, že šetřil ve svém spise přesnosti jazyka, aby ho žádnými latinismy, germanismy ani jinými exotismy a barbarismy nenaprzňoval; „neb sic v té částce náš český Priscianus velké až do umdlení násilí a bezpráví trpí od mnohých nynějšího času, zvlášť dvořáků, kteří procedivše poněkud syrovátkou zuby, svému domácímu se pravě nenaučivše pletou z outku svého i z cizích jazyků složeného velmi krásnou rohož,

---

[1]) Svědčí tomu několikerá vydání. 1543. 1588, 1643.
[2]) Teprv Hradilem a Jirečkem vytišt. r. 1857.
[3]) Ant. Truhlář. Č. Mus. Filol. V. 91. První kritika a pojednání o mluv. Blahoslavově pochází od Hattaly v Č. Č. Mus. 1858. 132 a násl.
[4]) Flajšhans. Písemnict. česk. 302.
[5]) V knize „Chaos“ v arch. pražs.

jichž také snažně následují, anobrž nepředcházejí-li školometové, majíce býti jiných světlo, vůdce, strážce“ [1])

Kterak zdlouhavě dospívalo se k theorii a k soustavě české grammatiky, to viděti nejpatrněji z toho, že české tvarosloví dostalo svoji jakou takou podobu grammatickou teprv r. 1577, a to mluvnickou prací pověstného kněze, bývalého správce školy svatovítské a písaře konsistorního, Matouše Philonoma Benešovského, jenž podal mluvničku svou císaři Rudolfu II., aby za to stal se proboštem kolleje Všech Svatých.[2]) Roku 1582 učiněn opatem slovanským (v Emausích v Praze) a oženiv se, tropil pak na Slovanech veřejná a nemalá pohoršení ostudná.[3])

Ale práce jeho mluvnická (1577) i druhá etymologická práce (1587) (Knížka českých slov vyložených) jsou pozoruhodny. Ona jest zdělaná dle Donatů tehdejších, tato po prvé užívá k výkladu též jazyka staroslovanského.[4]) Při zevrubnějším ohledání Philonomovy Knížky českých slov [5]) s chutí čteme zanícenou chválu jazyka českého (míní slovanského), ale všecko, co praví, nelze bráti za minci bernou. Se zanícením píše: „Jazyk český není obsažný toliko v České zemi, nýbrž více nežli sto zemí jest, v kterých naším jazykem slovanským mluví“ . . . „Víme také, že ani řecká ani latinská řeč nemůže se slovanskému jazyku vrovnati; jazyk řecký a latinský zahynul, toliko se vrtí v lidech učených; náš jazyk velký díl světa obsáhl v cele, že se mu žádný pod nebem vrovnati nemůže bezelstně.“ Při tom vypočítává zevrubně veškeru oblast slovanských národů a jich jazyka. Slovanský jazyk jest mu nejstarožitnější: řecká řeč splodila latinskou, latinská německou; nebo Němci říkají man od manus, to jest ruka, weib od wae, to jest bída, ale my Čechové slovo muž, žena, pán od svého vlastního jazyka máme. Po zkáze Troje Antenor měl při sobě slovanský národ, jakož i Filip Melanchton o tom svědčí, a to slovo Troja ukazuje, jsouc slovanské, že byli ostatkové trojanští slovanský národ.

Při tom svém zápalu, jenž sváděl k fantasiím, jest kněz Philonomus český purista; hovoří zle proti vtrušovaným slovům německým; nač prý říkati patoch místo čechlík, nač pranostyka a ne přesvědčení? Zvláště hněvá se na slovo fedrovati. Feder v němčině je péro, tedy fedrovati, bídné slovo, znamená „perovati“. „Budeme míti spletenou řeč nejinak než jako Litwa, národ podle svého jména z rozličného lidu sebraný z řeckého, z slovanského, z vlaského a z německého jazyka jednu zpletenici mají.“ Philonomus mimo jiné

---

[1]) Jungmann. Liter. 124. Jiří Strýc Zábřežský v netišt. knížce: Zprávy a vysvětlení artikulů křesťansk. učení.

[2]) Dr. Jan Novák. Č. Č. Mus. 1888. 361.

[3]) Jireček. Rukověť. I. 61.

[4]) Flajšhans. Písemnictv. 401. Dle Jungmanna. 129 jest to „zkouška slovozpytná na onen čas dosti chvalitebná.“

[5]) Mus. III. D. 8. Opis z vyd. r. 1587.

kusy radí kněžím, aby, konajíce liturgii po česku, říkali raději „Hospodin“ nežli Bůh; je mu to důstojnější slovo.

Jeho výklady slov českých, jichž není příliš mnoho, chovají v sobě lecco veselého. „Pacholek je od páchati; bratr, odkavad slove, nevím; děvice velmi vzácné jméno, slovutnější nežli panna, pochází od divu, divadla, nebo jako za divadlo všem panna; Němec od němoty, nebo dokud Němců nebylo v Čechách, zdálo se, že jda skrze Čechy že neuměli mluviti s nimi, že jsou němí; a v pravdě i podnes, leza mezi všecky národy, učí se cizímu jazyku mnohý v Čechách třiceti let, a nenaučí se česky, a to jest jistě povaha velmi zlá!“ V té etymologii budou míti nějakou cenu asi jen ona přirovnávání českých slov k jiným slovanským. Také nám do očí padla při slově „parobečku“ svižná písnička polská.

Mluvnice téhož skladatele začíná se abecedou, hláskoslovím. V tom vyskytují se terminy „hlasice, dvojzvuci, spolzvuci“ pro samohlásky, dvouhlásky a souhlásky naše. Jména sklání s „tento“; deklinací má desatero; na časování sloves má patero vzorů (mám, chřadnu, vidím, chápám, skloňuji). Znalcům nelíbí se; nevynikáť tato mluvnice ani spořádáním ani obsahem. [1])

První celá soustavná grammatika českého jazyka k potřebě učitelův a žáků latinských škol jest teprv z roku 1603. Vydal ji Slovák mistr Vavřinec Benedikti z Nudožer s titulem „Grammaticae bohemicae ad leges naturalis methodi conformatae et notis numerisque illustratae ac distinctae libri duo.“ [2]) Mistr Nudožerský byl tehda správcím školy německobrodské, když vydal knihu. Věnoval ji mládeži české, moravské a slovenské (slavonicae). V předmluvě uvádí princip svůj i každého dobrého grammatika, že totiž pravidla bráti jest od těch, kteří nejsprávněji mluví a píší, z řeči živé, z pramenů nejryzejších. V též předmluvě auktor bystře a jakoby do budoucna prozíravě napomíná Slováků, aby hleděli si českých knih, že nemusí při tom zapomínati obecného jazyka svého.

Grammatika Nudožerského dělí se v část etymologickou a syntaktickou stejně jako mluvnice latinské, na jichž vzoru jest zdělána. V 48 krátkých kapitolách jsou obsažena po latinsku pravidla, jichž následují české příklady, vysvětlení a poznámky. Ovšem napřed je položeno o orthografii. V hláskosloví pokládá rozdíl tvrdého a měkkého l již za ztracený. Sklonbu jinou s „členem“ hic, haec, hoc prý uvedl humanista Ramus, následuje Varrona; ten zvyk zbytečný Nudožerský podržel. O duálu praví, že jest již řídký;

---

[1]) Jan Novák. Č. Č. Mus. 1888. 361. Zajímavé jsou Benešovského terminy interpunkčních znamének (v Knížce českých slov), čárka jest mu outonek, dvojtečka slove mu oud, závoru zove obložením a znamení tázací slove mu dotázka bodu.

[2]) Mus. signat. 26. E. 19.

dual slovesný prý drží se jen u lidu ještě, Čech uhlazeně mluvící neužívá ho.

Při pádech Nudožerský dosti nevšímá si vokativu, jakoby pro něho nebyl. Deklinac uvozuje šestero s vzory k tvrdému a měkkému skloněni: pravda (I.); míle, ulice, lázeň, obec (II.); stvoření, paní (III.); kost, moc (IV.); kapoun, dům, právo, družba, kuře (V.); tovaryš, déšť (VI.). Pak probírá deklinace adjektiv; mezi jednovýchodnými adjektivy jest i vzor „její", „tisící"; mezi trojvýchodnými jest „Janův, Janova, Janovo". K jménům nepravidelným přislušejí mu náměstky „já, ty, sebe, ký, kýho" a také „jeden, dva, všecken". Po stupňování adjektiv vykládá o zdrobňování; pak líčí substantiva z adjektiv vzniklá, mezi nimiž Německo.

Slovesu věnováno pět kapitol; liší čtvero časování; první je „conjugatio in ám" (volám, jehož první praeteritum jest volal sem, druhé praeteritum volal sem byl, infinitivus perpetuus praesentis: volati); druhá jest „conjugatio in ím" (činím); třetí nesu, čtvrtá šiji. Po těch vzorcích položeno časováni slova jsem, jež jest „verbum substantivum"; následuje passivum, heteroclita (padám, padnu), de adverbio a končí se spojkami.

V prosodii, jež je v knize zahrnuta a definuje se jakožto umění, které učí libozvuku („bene sonare"), Nudožerský obnovil po Blahoslavovi nauku časoměrnou, [1]) však zdárných výsledků z toho učení nemohla se česká poesie dodělati snad ani ne tak pro nechuť k básním českým, jakž uvádí Nudožerský, jako pro nešťastné nepřízn vé časy, které pak zahubily všecko české snažení.

Skladba neb syntaktická část knihy Nudožerského drží se jen shody jednotlivých částek řeči a závislosti jedné na druhé (rekcí). Zajímalo nás v tom pravidlo známé, že záporné sloveso chce genitivu, ale prý také bývá akkusativ. Zmínkou o rozdělovacích znaménkách končí se kniha.

Grammatika Nudožerského se uznává a chválí vůbec. Jungmann ji klade za nejlepší až do našich časů; [2]) z dnešních znalců jednomu jest nejlepší, nejsamostatnější prací do oné doby; [3]) jinému jest bez základů vědeckých, takže pouze se stránky literárně-historické posuzována býti může jako spis na tu dobu cenný. [4]) Snad v těch soudech není odpor.

Kolik učila se mládež partikulárních škol na dokonalé grammatice Nudožerského, nesnadno říci. Komenský, jenž školství z doby Nudožerského znal osobně, naříkal, že česká mluvnice nepředkládá se ve školách obecních, teprve při prvém přístupu k latině takého cos ukazuje se chlapcům, kdežto by přec latina měla od české

---

[1]) Ant. Truhlář. Progr. gym. akad. 1887. 23. 24.
[2]) Jungmann. Liter. 129.
[3]) Flajšhans. Písemnictví. 401.
[4]) Jan Novák v Č. Č. Mus. 1888. 363.

mluvnice začíti.[1]) Jindy Komenský zase vytýkal,[2]) že učitelé nedávají práci na to, aby mateřštině z latiny se učilo, nýbrž učí se latině podle mateřštiny jakožto známé.

Z toho plyne, že český jazyk na školách pěstován nebyl; krčil se pod latinou, stále jsa hotov posluhovati jí, a co měl z posluhy té, jakou vzal odměnu? Vzal proměnu ku své škodě; byl sic rozhojňován, tříben, ale pomálu zbavili ho těch hojných forem, jichž latina nemá, byl zbaven působením latiny své jadrnosti, obaloval se mnohomluvností, frasovitostí, přijal ducha latinského v tom, kterak vázati slova, kterak připojovati věty.[3]) Vznikla „renesanční" čeština, jejíž dobu kladli mnozí za klassickou zlatou dobu českého písemnictví, kterou však potomci dnes zamítají.

Nebyla-li čeština samostatným předmětem na partikulárních školách, nemohla a nebyla jím nikdaž také němčina. Za onoho času vůbec nebylo řečí živých na školním programmatě. Při tom se nikterak nepopírá, že žáku českému i německému rozmanitými trojjazyčnými knihami školními (slovníky, Elegantiemi a j.) podávala se možnost vycvičiti se v cizím sobě jazyku živém. To se ovšem dělo jen prakticky, nic soustavně, nic theoreticky. Na takové učení praktické, a zajisté větším dílem soukromé, byly u nás spisovány i knížky zvláštní, jichž osnova a methoda sama sebou ukazuje k praktickému cvičení a upotřebení. Jsou to totiž dialogy v obou řečech, v české a německé.

Vyšla v Plzni r. 1531 nějaká knížka taková: „Naučení krátké obojí řeči, německé a české učiti se čísti i mluviti, Čechům německy a Němcům česky". Ta knížka, jináč neznámá, připisuje se Ondřeji Klatovskému, od něhož pochází z roku 1540 obšírná knížka s titulem podobným: „Knížka v českém a německém jazyku složená, kterak by Čech německy a Němec česky čísti, psáti i mluviti učiti se měl". Bývala potom mnohokráte vydána. Ze století XVI. jest povědomo devatero vydání, takže by mohl člověk věřiti předmluvě, řkoucí, že „se mládenci s velikou chtivostí na učení českého i německého jazyku vydávají". Klatovský klade za důvod té chtivosti jednak položení České země mezi zeměmi německými, a druhé to, že „tulmači" při obchodě šidí lidi, druhé řeči neznající.

V knížce jsou 42 rozmluvy, v nichž probírají se věci každému stavu a rozmanitým okolnostem se hodící. Hovorem Čech učí Němce a naopak. Věty jsou napřed česky, pak německy. Začínají se hovory tím, že Čech vykládá Němci o výslovnosti hlásek českých, pak Němec vykládá příteli českému o abecedě německé. Souhlásky zove literami spoluznějícími. Německý člen překládá se všude slovcem tento. Dále jsou hovory ze školy a o škole; ty mají na sobě ráz

---

[1]) Methoda jazyků. Komenský-Šmaha. 92.
[2]) Didaktika velik. Komenský-Šmaha. 122.
[3]) Zoubek. Život J. Am. Komenského. 25. Zoubek. Překlad řádu Kodicill. 35.

pravdovosti, byltě Klatovský učitelem; veršem jsou tu napomínání, aby chlapci učili se, vše propleteno sentencemi Katonovými, Senekovými a j.; jsou tu rozpravy z hospody, v kovárně, při kupování všelikterakém; hovory určené cestujícím; největší prostor zajímají hovory při nakupování suken; je tu rozmluva o formanu, pán s paní hovoří o živnostech, hovor dotýká se čeledi, kramářských a mincovních věcí; je tu vypsání o ženě pyšné, vzory listu věřicího, dlužního. Vpletena sem též cesta z Prahy do Norimberka.

Leckterý hovor působí dojmem až dramatickým. Nelze říci, že by ty hovory byly vesměs zdvořilé a elegantní. Z nejmenších hrubostí za příklad tato z listu 43: „Pivo máte, kdyby ho svini v zadek nalil, kvičela by za dva dni.“

Jest zajímavo, že auktor obdržel r. 1542 od krále Ferdinanda pustý dům, náležitý ke dvoru králové v Praze, za to, že „synům našim nejmilejším arciknížatům některé traktáty v řeči německé a české udělavši, odeslal.“ [1]) Vedle té poustky Klatovský držel dům svůj, řečený Dolatorův. Auktor mistr Ondřej Klatovský z Dalmanhorstu, vypověděn byv po nezdařilém pohnutí proti králi (r. 1547) z Čech, dočista mizí literním historikům s očí. Prý zapadl na Moravě. [2]) Ale podařilo se nám zjistiti ho v Praze opět r. 1565. Vyskytuje se tu jako stařec obtížený rodinou a nezámožný. [3])

O řeči hebrejské na latinských školách sic najde se tu a tam zmínka, ale k pravidelnému systematickému vyučování sotva kde došlo, vždyť víme, že ani v universitě biblický jazyk přes všecky chvály netěšil se postavení pevnému: býval, nebýval, jak kde sehnali učitele. V Němcích vyskytuje se zmínka o jazyce hebrejském v gymnasijní škole brunšvické r. 1547; do řádu školního téže školy r. 1562 dostalo se dokonce i nařízení o hebrejštině; ukládá se však jen nejvyšší třídě. [4]) Také na příklad v předmluvě k školskému řádu vratislavskému r. 1578 mistr Petra Vincentius, rektor, chce důtklivě, aby se řeči hebrejské učilo pro biblí, [5]) v řádě pak samém velmi skromně přestává jen na „krátké introdukci linguae hebreae“ pro ty, kteří by se pak chtěli oddati theologii:

---

[1]) Arch. místodržit. Kop. 5. str. 594.

[2]) Jireček. Rukověť. I. 345.

[3]) Roku 1565 v arch. pražs. č. 1239. 243. zapsáno: „Jakož jest mistr Ond. z Dalmanhorstu v pokutu jistou, statuty vyměřenou, za příčinou odpečetění toho, což od práva jemu jest zpečetíno pro nestání ku právu a berni jest upadl a toho jest se nejednou dopustil, pročež, nemaje takové pokuty pohotově ani základu, za touž pokutu jest se do vězení dostal. Však páni, jsouce více náchylni k milosti, prohlídajíc k manželce jeho a dítkám, té pokuty prazdna ho učinili s napomenutím, aby on mistr potomně, když co zapečetíno bude, toho neodtrhal a také jiné, což zapečetění v sobě obsahuje, jsa tak napomenut, vyučoval. Připověděl . . . a z té milosti poděkoval.“ Ještě r. 1571 hádal se o nějaký kšaft a vyhrál. Arch. pražs. č. 1240 242.

[4]) Monum. Germ. paedag. I. LXVI. XVII

[5]) Univ. knih. 25. H. 503.

Úhrnem lze říci, že v gymnasijních školách kdekolivěk bývala hebrejština host vzácný,[1]) a že v ní přes abecedu asi daleko nedošli. Což poklesne mínění o učení hebrejském na svrchupsané škole brunšvické, když dovídáme se, že r. 1547 hebrejštině učil z nouze tovaryš taškářský, jenž se byl drobet naučil od židů v Poznani.[2]) To lépe bylo, když r. 1584 v Slavkově nabídl se farář Krines, že by učil hebrejsky.[3]) Než i v té důstojnější nabídce tušíme mimořádnost předmětu.

Latina opanovala pole v školách partikulárních, protestantských i jesuitských tou širokou měrou, že na realné předměty, i když konečně uznáno všimnouti si jich, nezbývalo hrubě místa a nebylo na ně pokdy.

Z mathematiky dostala se do škol jen arithmetika a něco málo z astronomie. A jak pomálu! V středověku neučeno na městských školách z mathematiky zhola nic, leč snad výjimkou a bez plánu školního tu, kde učitel sám chlapce vedl k mechanickému počítání. O víc beztoho nešlo ani v dobách potomních. O počty, když jich nebylo ve škole, musil starati se každý sám, soukromě. Až do počátku XVI. věku v Němcích studenti v universitách učili se speciím prostého počtářství, které sobě dnes musí osvojiti dítě v obecné škole.[4]) V XVI. věku dostává se konečně tu a tam počtářství do školních řádů německých i našich, ale v Němcích ne všude, to jen tu, kde v Německe působila vzdělanější Francie a Italie, tedy spíš jen na jihu a na západě. Jináč bylo dosti gymnasijních škol, k nim zvláště příslušejí jesuitské, že mathematika nebyla v nich předmětem závazným ani ještě v XVIII. věku. Ovšem na druhou stranu jest pravdě dáti svědectví, že do konce XVI. století vyskytuje se počítání leckde již také na městské škole dětinské i dívčí.[5])

Není řečeno, že za oněch časů počítání vůbec zanedbáváno! To nikoli; k praktickému životu počtům učil se, kdo potřeboval, pocestní učitelé pomáhali, pokoutní školy sloužily, ale škola výsadní, veřejná nepomáhala valně. Školy veřejné i žáci se mathematice takřka bránili. Melanchton v Němcích byl nucen přesvědčovati studenty, že sčítání a odčítání nic není nesnadného; násobení a dělení sic že žádá píle víc, ale pozorný žák že i to brzo pochopí.[6]) Také u nás, kde bývala již od starých dob od nejednoho

[1]) Nepřijímáme tvrzení Paulsenovo, že hebrejsky učeno na vyšších školách (partikulárních), míní-li, že na všech a vždy. Paulsen. Gesch. d. gelehr. Unterr. 336.

[2]) Monum. Germ. paedag. I. LXIII

[3]) Horčička. Die Lateinschule in Schlaggenwald. 10.

[4]) Monum. Germ. paedag. III. 132. 134. 135. Monum. Germ. paed. VII. 427.

[5]) V Strassburce dle zprávy z r. 1598 na farních školách děvčata učila se „bisweilen“ počítati. Vormbaum. D. evang. Schulordnuug. 400.

[6]) Monum. Germ. paedag. VII. 187. 188.

odborníka i nejvyšší mathematika s nemalou ctí pěstována,[1]) musilo při zamyšlené reformě škol r. 1612 učitelům zvlášť nařizováno býti, aby začátkům arithmetiky učívali,[2]) a žáčkové veršovaným tiskem Veleslavínským[3]) musili býti r. 1606 přesvědčováni, že

„platné jest i počty znáti,
rozdílné v jedno skládati
jak pro potřebu obecní,
tak také i pro obzvláštní,
aby křivdu jiných poznal,
a svůj užitek z toho vzal.
Ale stavení měřiti,
velikost jich zvěděti,
položení místa znáti,
dýlku cesty vyhledati,
po linách, po instrumentích,
souditi v kole o puňktích,
rovné v tom zdělati cíle,
nenechat nic na omyle.“

Jest otázka, když škola přijala ve svůj řád učiti počtářstvu, čemu tedy učila. Gymnasium či partikulární škola ani ve Francii víc neučila nežli základným formám počítacím,[4]) jakož byly obsaženy v starodávných „algorithmech“, z nichž jeden asi r. 1400 psal latinskou prosou slovutný náš mistr Křišťan z Prachatic († 1439). V těch algorithmech jest o numeraci (t. j. vyslovovati cifry),[5]) sečítání, odčítání („odjímání“), mediaci (půlení, dvěma děliti, „půl dělení“), duplaci (dvěma násobiti, zdvojování), dělení. Je v nich ještě o řadách a kořenech, ale těm se učitelé i žáci vyhýbali.[6]) Ty byly jakoby pro universitu. Počet „regula de tri“, regula quinque (či dvojitá regula de tri, regule „o prostrčení, kteréž slove u Němců štych“[7]), počet společenský byly nejvyšší cíl partikulárné školy, k němuž asi také všude nedospívali.

Počítání dělo se na škole partikulárné obyčejně celistvými čísly; zlomky nebo zlámaná čísla byla postrachem žáčků. Někde jim je přec ukládali, ale teprv v nejvyšší třídě. Význačný jest tou příčinou

---

[1]) Studnička. O math. učení na univ. Pražs. 1888. 4. 5. 7.

[2]) Arch. univ. A. 17. VI. 375.

[3]) Praeparatio pueritiae ad discendum. Navedení mladistvého věku k poctiv. mravům a svobodným liter. uměním. Mus. 27. E. 16.

[4]) Drtina. Čes. Čas. Hist. III. 89.

[5]) Asi mdlý byl v numeraci žák roku 1596 Labuška, jenž si paginoval latinskou grammatiku správně do listu 100 a místo 101, 102 atd. psal 1001, 1002. Exemplář v mus. č. 26. E. 26.

[6]) Smolík (Mathematikové v Čechách. 12.) líče dobývání kořenů druhého a třetího stupně dle Křišťana, praví, že se to dělo způsobem pracným, a ten se za sto let neměnil.

[7]) To jest zboží za zboží měniti a při tom peněžní hodnotu ustanoviti.

z doby již hodně pokročilé (z r. 1615) řád škol saských: dle něho počtům učiti se mají teprv „terciani"; ti učí se numeraci, addici, subtrakci; sekundánům učiti se jest multiplikaci, divisi a reguli de tri; primánům předloží se „initia fractionum", zlomky, čísla zlámaná.[1]) To na lepší pochopenou jest stejně tak, jakoby dnešním kvartánům učitel vykládal o sečítání prostičkém, dnešním kvintánům o násobení prostém a dnešním sextánům konečně vyloženy byly „začátky" zlomků, všecko věci základné, jež naše děti musí ztráviti, než se pustí do gymnasia.

Jsou řády školní, že počtářství ukládají všem třídám od nejmenší počínajíc. Ale což to málo ukládají! Jeden z r. 1583[2]) chce, aby v nejnižší škole žáci učili se počítati do sta; v druhé aby byla násobilka, v třetí aby bylo latinské počítání a větší násobilka, v čtvrté řecké cifry a species počtářství (tedy sečítání, odčítání); v poslední nejvyšší třídě aby species byly počítány po latinsku, a cifry hebrejské aby se vyložily a k nim něco ze zlomků. Náš Kodicill ve svém řádě mínil hnáti počtářství rychleji do výše, ale také nikoli do výše závratné. První třídě ukládal psáti cifry; druhé násobilku; třetí již „regula de tri", v čtvrté chtěl aby se opakovaly specie počtářské a zvolna začalo se od zlomků — tedy nač jinde bylo pět, šest tříd, to Kodicill chtěl u nás obsáhnouti čtyřmi.

Podobá se, že největší čas v počtářském školním umění přes všecky mnohomluvné řády stráven holou násobilkou. Násobilka, o kteréž hovoří již sv. Augustin, slula obyčejně mensa (mensula) Pythagorica nebo také tabula Cebetis nebo Kebetis;[3]) česky jí říkali „Jednou jedna" nebo „Jednou jedno". Měla formu všelijakou. „Stolček Pythagorejský" někdy opravdu vypadá jako čtyřrohá tabulka, totiž cifry, k jednomu odstavci náležité, jsou účelně seřazeny v čtverec. Tabula Cebetis takto počítá:[4])

	5	—	25
	6	—	30
5	7	—	35
	8	—	40
	9	—	45

Když v stolečku Pythagorejském vypsány odstavce násobené až do desíti, přidávána někdy mocnina na druhou od desíti počínajíc až po 30. Tedy:

---

[1]) Vormbaum. Die evang. Schulordnung. II. 162.

[2]) Paulsen. Gesch. d gel. Unterr. 375.

[3]) Cebes nebo Kebes žák Sokratův, psal prý Pinax t. j. malování, obraz, allegorii života lidského, aby ukázal, že pravé vzdělání činí člověka blaženým. Kterak se dostalo jeho jméno k násobilce, nevím, jen hádám.

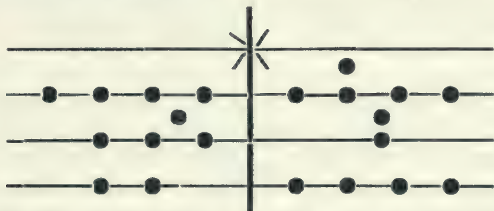
[4]) Viz Isagogicon a Orthogr. Optáta z Telče u Günthera 1548. Mus. sign. 26. G. 13. Podobně při Donatovi v mus. exempl. č. 26. E. 1.

10 (10) 100;
11 (11) 121;
12 (12) 144; až na konec 30 (30) 900.

Řečeno-li svrchu, že největší čas ztráven učením a říkáním stolečku Pythagorova, nebudiž při tom míněn čas úhrnem drahný: když věnovala škola počtářství v témdni jedinou hodinu,[1]) dosti bylo lásky k mathematice.

Co do zevnějšího způsobu bylo za oněch dob počítání dvojí, jedno na cifrách, druhé na linách (liniích). Figury nebo cifry, jimiž počítali v XVI. věku, byly arabské a latinské. Za kolik let v našich knihách střídají se obojí, až arabské zvítězí. Zajímavo, že právě arabským cifrám, jež rozšiřovány od kupců od počátku XIII. století, říkají naše knihy „figury latinské", a latinským cifrám nebo římským říkají „figury české". [2])

Počítání na linách, jež bylo u nás i v cizině všude velmi obyčejno v domech soukromých i v ouřadech, zakládalo se na tom, že každá ze čtyř linií, ať na papíře, ať na tabuli načárovaná, od dola nahoru měla svoji vyšší a vyšší určitou hodnotu; nejdolejší lina značila jednotky, druhá desítky, třetí sta, čtvrtá tisíce. Bylo-li potřebí počítati výš, počtář označil tisícovou linu ležatým křížkem ✕, a přičiniv liny vyšší, počítal dál. Spatium mezi linami platilo vždy polovici. Počítání dělo se kladením prstů anebo kladením a ubíráním „početních grošíků" na liny. Grošíkové se podle lin postrkovaly, hodnotu dle nich měníce; přišlo-li by na příklad položiti na linu dolejší pět grošíků, odvrz čtyři, pátý postrč o spatium výš, a summa bude stejna. Za příklad snadno patrný a pochopitelný stůj tu duplace nebo zdvojnásobnění čísla 482.

Na levici jest svrchupsané číslo (482) v grošíčcích na linách; na pravici vypočítáno grošíky dvakrát tolik. Od hořejší liny se v tom případě začínalo.

[1]) Ratio administrandi schol. triv. Jenae. 1573.

[2]) Knížky početní. 26. G. 13. v Mus. z r. 1548. V Arithmetice Goerlově ještě ve vyd. r. 1610 čteme, že někteří neumějí zlomky jináč psáti než českými figurami, a těm převádí se vzorec na figury latinské takto: Lámání českými figurami: $\frac{IJ}{II}$, $\frac{IIIJ}{IIII}$; převede se na latinské figury takto: $\frac{1}{2}$, $\frac{3}{4}$.

Kdo měl v počítání na linách zručnost, není pochyby, že s každou operací počtářskou (i regula de tri na tom počítali) hotov byl brzy, ale byly hlasy již v XVI. věku, že „skrze latinské (t. j. arabské) figury“ to děje se mnohem spěšněji. [1])

Za školní knížky před tiskem užíváno svrchu dotčených algorithmů nebo nějakého z nich výtahu. V šesti nebo v sedmi kapitolách dle šesti, sedmi základních specií počtářských odbyto všecko umění arithmetické, jež mohlo se žákům uložiti. Jsou rukopisy, že ta mathematika všecka drží se na sedmi jen listech. [2]) Koncem XV. století začali tisknouti v Italii, [3]) a po tom vzoru též jinde, knížky počtářské, z nichž i ze všech nápotomních vysvítá, že sic nejprv jsou určeny k potřebě praktického života, zvlášť lidem obchodujícím, ale že i školám se hodí, aby léta světa a rozličné časy božích zjevení a jiné věci mohly se vypočítávati. V Polště mají první tištěný algorithmus Jana z Lanchuta z r. 1513. [4]) V Lipště vyšel algorithmus Strommerův před tím již roku 1504. Ale nad tu knihu v Němcích větší slovo si zjednala kniha slezského Krištofa Rudolfa z roku 1526, podle níž prý pak robena řada ostatních německých početnic; i pověstný báňský úředník Adam Riese († 1559), auktorita po dnes aspoň v přísloví živá, zdělal početnici podle vzoru onoho Slezana. [5]) Nad tyto auktory u nás oblíbenější byl Gemma Frisius († 1555), [6]) mathematik a lékař nizozemský, jenž mimo jiné knihy napsal i praktickou arithmetiku. Jeho nevelikou knížečku odporučoval českým školám i Kodicill ve svém řádě (1586). Má titul: „Arithmeticae practicae methodus facilis per Gemmam Frisium, medicum ac mathematicum“. Na titulním listě lipského vydání z r. 1572 jest obrázek, kterak nějací muži počítají na linách. Knížka drží v sobě povědomé species, ale také něco málo o kořenech, o mocnění, rovnicích a drobeček ze stereometrie. [7])

V Trutnově nalezli jsme r. 1568 „Compendium arithmetices Lucae Losii“. [8]) Toto skrovné kompendium, jež v našich knihovnách nezřídka se nachází, má titul: „Arithmetices Erotemata puerilia — a Lossio Luca Lunebergensi“. Vydání z r. 1564 drží v sobě šestero specií a regulam de tri. Při speciích jest v knížce i progressio

---

[1]) Mus. 26. G. 13. Knížky početní. 1548.

[2]) Kaemel. Gesch. d. Schulwes. 178.

[3]) Monum. Germ. paed. III. 301. Z nejprvnějších knih o elementárném počítání jednajících jest Pietra Borgo z r. 1482.

[4]) Mich. Wiszniewskiego Historya liter. polskey IV. 178.

[5]) Janssen-Pastor. Culturzuständ. d. deut. Volk. III. 310.

[6]) Naroz. v Dokum ve Frisech.

[7]) Sign. mus. 26. E. 12. K exempl. v univ. knihovně (jenž jest vydání z r. 1559) jest připojen rukopisný český překlad z r. 1580, ale necelý. Smolík, Math. v Čech. 55

[8]) Hüttel. Chronik v. Trauten. 187. Lippert. Trauten. 62.

(řady). Užívání všech specií prý ukazuje se v reguli de tri, kterou kniha se dokončí. [1])

Čeští literáti, nedávajíce se na žádném literním poli od nikoho cizího zahanbovati, již záhy napsali také českou arithmetiku. První, pokud známo, byl Ondřej Klatovský, svrchu zmíněný auktor česko-německé učebnice konversační. Ten roku 1530 v Norimberce vydal knížku o počtech s názvem: „Nové knížky vo počtech na cifry a na liny; při tom některé velmi užitečné regule a exempla mince rozličné, podle běhu kupeckého krátce a užitečně sebraná“.

Přirovnává-li se knížka ta k cizím, patrno hned, že na nižším stupni co do obsahu a provedení není. [2]) Klatovský uvádí v předmluvě mimo jiné dle Platona rozdíl mezi lidmi a zvířaty ten, že lidé počítati umějí. Probírá pak všelikterakého počítání na figurách latinských, českých a na linách sedmerý způsob, [3]) uvádí počty s frakturou, se zlomkem; vykládá a příklady dokládá progressio, to jest „vyjití, vystoupení, vzrost další a vyšší, pořádek přirozený, sudou, lichou, v rovném přeskakování, v lichém. „Regula de tri mu „neznamenitější zpráva arithmetiky, říkají jí zlatá regule, někteří kupecká, je v ní trojího počtu položení, aby čtvrtého neznámého počtu přišlo poznání“. V knížce jest vyloženo také o „reguli tovaryšstva“, a převodě peněz, krejcarů, šilinků na groše a jiných mincí, tehdy platných, a také rozličné míry a váhy jsou uvedeny nikoli bez důležitosti kulturně-historické.

Druhý našinec, o němž dlužno zmíniti se jakožto o arithmetickém auktorovi píšícím pro život a výslovně i pro školu, jest Jiří Brněnský. R. 1567 vydal „Knížku, v níž obsahují se začátkové umění arithmetického, to jest počtův na cifry neb liny pro pacholata a lidi kupecké“. Znalec chválí, že v ní zaveden nejnovější pokrok v symbolice počtářské znamením pro plus a minus. [4]) Brněnský ta znaménka snad vzal z arithmetiky bývalého augustiniána Stiefla (1544), od něhož též pochází název exponent jakožto udavatel mocnosti při veličinách písmeny označovaných. [5]) Jináč je kniha látkou stejna s knihou Klatovského, někde skoro doslovně.

Také slovutný Benedikti Nudožerský roku 1612 vydal u Bohutského školní knihu „Elementa arithmeticae“; po

[1]) Univ. knihov. 3. L. 38.

[2]) Studnička. O math. učení na univ. 1888. 8. Smolík ji vylíčil a odborně posoudil v Živě 1869. 160. a v díle Mathematikové v Čechách str. 39 a násl. V Museum jest složena pod sign. 28. G. 6. Osmerka; 108 listů.

[3]) Numerace (nad každou čtvrtou číslicí klade bod), addice či sumování; odjímání; duplace a mediace jsou mu zbytečné a daremné zaneprázdnění; množení; dělení; progresse.

[4]) Studnička. O math. uč. na univ. 8. Výklad knihy viz u Smolíka: Mathem. v Čech. 52.

[5]) O Michalu Stieflovi, jenž jako kazatel v Holzendorfu očekával r. 1533 s osadou svou konec světa, čti v Smolíkovi: Math. v Čech. 54.

něm z našich auktorů bylo by ještě uvésti Pavla Šrama s knížkou počtářskou z r. 1613. Nebudiž opomenut Jiřík Goerl z Goerlšteina, jenž naučiv se, v Litoměřicích česky, na česko svoje německé počtářství přeložil a r. 1577 vydal v Praze [1]) „všem v handlech, v ouřadech a v hospodářství se obírajícím.“ Kniha má titul: „Arithmetika, to jest knížka početní neb umění počtův na linách a cifrách skrze exempla a mince rozličné . . . velmi užitečná a prospěšná.“ Úvodem auktor vysoce vychvaluje umění mathematické, kteréž nad jiné přivozuje lidi k poznání Boha, k hnutí oblohy, kolácení hvězd, paprlskování planet atd. Jináč obsahem a rozvrhem neliší se od jiných z té doby knih, líčících počítání na cifrách a linách. Jsou tu v pěti traktátech všecky species, progressí arithmetická a geometrická, regula de tri; a „fortel neb hbitost“ její auktor podává veršem skoro hrozným; v jednom oddíle vykládá „obecné lámání“ (zlomky); nad linou zlomku stojí „čtedlník“, pod ní (jako dnes) položen „jmenovatel“. Také vykládá, kterak počítati „celou se zlámanou“. V jiném oddíle vysvětlena „regule zisku a ztráty“, k tomu připojena „regule o vexlu“ neboli o proměně mincí. Na konci uvedena „regule falsi a mnohá užitečná i kratochvilná exempla neb příklady.“

V školských řádech gymnasijních tu a tam v cizině — i u nás v řádě Kodicillově — bývá řeč o předmětě velmi vysokém, o astronomii. Byli paedagogové, kteří odporučovali astronomii škole gymnasijní, neboť prý lze tím uměním vypočítávati běhy hvězd a dle toho pak i časy kalendářní. [2]) Ale nemysliž nikdo, když se během druhé půlky XVI. věku astronomie nebo „sphaera“ dostala do plánů školních a z nich zabloudila-li pomocí některého čipernějšího učitele do nejvyšší třídy partikulárné školy skutečně, [3]) že vykládáno žákům něco víc než základní pojmy, jakž zahrnuty byly již v starých traktátech De sphaera materiali: totiž vykládáno o kouli, její ose, středu, o polu světovém, jak rozděliti kouli obyčejnou i světovou, o kruzích, o východu a západu hvězd, o rozdílu dne a noci, o podnebí, zatmění slunce a měsíce. To asi bylo všecko, co se žáku nejvyšší třídy v hlavních rysech mohlo říkati. Theoretické části takové sphaery [4]) se asi žádný latinský učitel nedotekl s úmysly školskými.

---

[1]) Exemplář Goerlovy Arithmetiky viz v Mus. 28. G. 1. Goerl byl roku 1587 od Rudolfa II. jmenován veřejným notářem, podepisoval se vždy arithmeticus, bydlil v Star. Městě u modrého lva. Smolík. Math. v. Čech. 96, kdež obšírný posudek Goerlovy Arithmetiky.

[2]) Tak i výtečný Vincentius r. 1570 v listě k radě v Zhořelci. Vormbaum. Die evang. Schulord. I. 186.

[3]) Řád brunšvický z r 1562 v Monum. Germ. paedag. I. LXVI. 105.

[4]) Jest zajímavo zvěděti, že podle zachovaných památek Arabové již v IX. věku měli v astronomii hotov operace s funkcemi trigonometrickými, udávali sinusy, kosinusy, vypočítali tabulky tangent, cotangent, sekant. R. Dvořák. Věstn. Č. Akadem. IX. 2. 78.

Při tom podivno, že i ve škole slavného Sturmia v Štrassburce ještě r. 1578 se učilo, že země stojí, a slunce neúnavně obíhá, tak jakoby Koperníka nebylo bývalo na světě. Ostatně z přesvědčení evangelického ani Komenský ještě ve své knize „Physicae ad lumen divinum reformatae synopis“ [1]) nevěřil Koperníkovi, že země se otáčí okolo slunce.

U nás v universitě bývala astronomie od starodávna znamenitě pěstována, jeť počet výtečných astronomů nebo, jak říkáno, „mathematiků“ u nás od nejstarší doby až příliš patrný, v době Rudolfově byla Praha středisko astronomů cizích, s nimiž naši byli přáteli a spolupracovníky, nad jiná města slavnější; [2]) že by však kdykolivěk „sphaera“ zaujala nějaké znamenitější místo na českých školách partikulárných, protestantských, neřkuli jesuitských, o tom lze právem pochybovati. Bylatě škola kutnohorská z největších, a mistr Bacháček r. 1612 neví jistě, mají-li v ní „ňákej globum caelestem“, aby žáci pojali chuť k studiím mathematickým. [3]) Ale, jakož svrchu připomenuto, Kodicill svým řádem z r. 1586 astronomii aspoň nařizuje, jesuitská Ratio nikoli.

K a l e n d á ř i gymnasijní žáci se učili všude. Kalendář byl dokonce samostatným předmětem učení nebo naučení se na paměť. Bylo tak na všech evropských školách, [4]) bylo to dědictví nejstarších církevních škol. Šlo o to, aby žák pamatoval si výroční svátky. Na počítání těch svátků byly rukověti, povědomé jménem „C o m p u t u s c y r o m e t r i c a l i s“; církevní těch knížek část, rozdílnost časů ročních, cyklus sluneční, svátky stálé i pohyblivé počítány na rukou a na prstech, odkudž jméno rukověti (cyro chiro, χεῖρ ruka). Byly komputy také vyšší, hvězdářské, jednající o bězích těl nebeských a jich kruzích. Těch se asi partikulárná škola nedotýkala. Pravidla církevního komputu bývala od starodávna vpravována u verše, skládající se ze slabik bezvýznamných, v nichž však jednotlivá písmena svůj význam měla. Těm veršíkům se žáci farní učívali na paměť. [5])

Nejpodivnější pomoc kalendářskou od starodávna poskytovaly žákům i jiným vzdělancům c i s i o j a n y. Byly to zkrácené kalendáře rythmické, v hexametrech i v jiných metrech, skládané dle dvanácti měsíců, kolik dní tolik slabik se zkrácenými nebo i plnými jmény

[1]) Vyd. r. 1647 v Paříži; nejnov. vyd. Reber 1896; recense dra. Nováka v Č. Č. Mus. 1896. 166. Kvaczala. Korrespond. Komenského. I. 202.

[2]) Obšírněji Winter. Život na vys. škol. 339 Svědčí o čilosti v tom směru u nás, že mistr Bacháček žádá r. 1599 Coraduccia, aby opatřil mu v Italii, třeba ve Vatikáně mapy globu nebeského té velikosti jako jsou mapy globu zemského od Ludvíka Sanuta. Tím přesněji podává se zpráva, uveřejněná v našem Životě na vys škol. str. 338.

[3]) Arch. univ. A. 13. b. 216.

[4]) V Polště viz Zabytki z dzejów. Muczkowski. Str. CLII.

[5]) Z Komputu slavného mistra Křišťana († 1439) příklad viz v Smolíkově práci: Mathematikové v Čech. 14.

svátkův, o jichž posloupnost hlavně šlo. Jméno jest vzato od Cisio, což na místě circumcisio, to j. Obřezání Páně; Janus, januar. Těmi slovy začínal se latinský cisiojan. Mnemotechnický ten prostředek, v dávném středověku od kněží vymyšlený, a dosti brzo v národních jazycích nápodobený, býval namnoze bez souvislého rozumu.

Cisiojany bývaly věrní průvodcové grammatik i knih jiných. Z nejstarších českých cisiojanů uvádí se jeden z půlky XIII. věku. [1]) Leden začíná se:

Obřez leden bůh šest pokřtěn,
tu zákon křesťanský založen.

Ze XIV. věku jiný cisiojan, dotud tušíme že neznámý, začíná se: „Ochtabe rodstva svatek svati prvnu den osmi na sluzbu, Fabi, Seb (Šebastián) Ag (Anežka) Vincen, Tim (Timotej) Pavel byl za tři dni slep“ atd. [2])

O dvě stě let mladší cisiojan budiž tu pro příklad uveden z latinské mluvnice Karolidesovy. Únor vypraven takto:

Máš Hromnic panno, Důro,
jdi do školy, čas skůro,
půjde brzo za tebou
Petr Matěj hned s tebou.

Nebo červenec:

Jižť Běta Prokop Jan Hus Kylián
jdou žat Market Rozeslán
vzali češe Mandě v čest
Jakub Krištof s Martou jest.

Z latinských cisiojanů uvádíme ty dva, které jsou v Českém Museum přidány ke knížkám školy Kolínovy (vydání z roku 1557). [3]) Na těch se naši žáci latinští učívali zajisté. První pochází od Jiřího Handschia, [4]) verše jsou menší nesmysl, než jiné toho způsobu. Januarius vypraven do těchto čtyř:

Circum ciso dant Magi
Dona Aqua tor vagi
Solis Annum auspicatur
Sacris Paulus initiatur.

---

[1]) Jireček. Rukověť. liter. I. 127.

[2]) Jest skoro na konci krásného pergamenového Algorithmu Sacrobosci, chovaného v městském musei pražsk. Algorithmos ten má sličné iniciály elegantního modročerveného koloritu s miniaturní malbou českých patronů sv. Prokopa, Václava, Vojtěcha. Je při něm i sphaera s obrázky.

[3]) Mus. sign. 26. F. 18.

[4]) Jiří Handschius, Handsche, naroz. v České Lípě r. 1529, druh Kolínův, lékař, přeložil herbář Mathiolův na německo † 1595. Ottův Slovník Naučný, X. 841.

Za to druhé „calendarium“, o němž se tu praví, že jest přijato obecně, paměť žákovu po našem soudě víc trápilo, než aby jí pomáhalo. Januarius vtělen takto:

Cisio Janus E pi sibi vendicat hoc Feli Mar Anth
Prisca Fab Ag vin centi Pau po nobile lumen.

K skupině předmětů reálných, s mathematikou souvisících, náležela ve školách partikulárních musika. Pěstována theoreticky a zpěvem prakticky. Zpěv byl ve vyučování školním po latině hlavní předmět. Bylo to dědictví církevní školy starodávné. Škola musila sloužiti kostelu zpěvem. „Musices studium ab ecclesia semper desideratum“, tak čte se v statutech polských farních škol r. 1612.[1]) Právem přisuzoval se musice vliv i vychovávací. Praví se v jedné z knih hudebních z r. 1538,[2]) že všickni paedagogové jsou od slavných mužů napomínáni, aby nezanedbávali „musicen, omnium fere studiorum artem nobilissimam“, při pěstování věku chlapeckého. A veršovec český[3]) r. 1606 obhrouble, ale s týmž dobrým přesvědčením dí:

„Tím uměním kdož zhrdají,
a je za hřbet pokládají,
není v nich žádné vlídnosti,
plni jsou zhovadilosti.“

Zpěv byl a zůstával ve škole předmětem všude pro bohoslužbu žákům pilně vštěpovaným,[4]) ať již byl učitel vědom svrchupsané paedagogické zásady či nic. Kantorové a sukcentoři z úřední povinnosti vedli žáky k zpívání. U nás zpívaly se písně zbožné a žalmy také mezi vyučovacími hodinami,[5]) zpěvem začínala se a skonávala škola denní.

Zajisté, že kantoři vedli žáky také k zpěvům světským, neboť z těch byl výdělek při rozmanitých případnostech světských.

Zpěvu způsob byl dvojí; jednohlasý nebo chorální, vícehlasý nebo figurální. Obojímu učeno.[6]) Zvláště k neděli bývali učitelé povinni na tabuli psáti noty; podle školních řádů nad to bývaly hodiny určené k tomu, kdy zpívati chorálně, gregoriansky, a kdy figurativně; kdy vpravovati žákům theorii a noty „ut, re, mi“ atd.[7]) V řádě školy akademické při universitě (1609) ukládá se cvičení

[1]) Muczkowski. Zabytki z dziejów. CLII.
[2]) Enchiridion utriusque (theoret. et practic.) musicae a Gerg. Rau. Wittenberg. Předmluva.
[3]) Praeparatio pueritiae ad discendum. Exemp. musej. z r. 1606 sign. 27. E. 16.
[4]) Konrád. Děj. posv. zpěv. 12.
[5]) Voigt. Acta litterar. I. 330
[6]) Není-li však určeno nic zevrubnějšího, míní se slovem musika vždy zpěv jen chorální. Tak i v Polště. Wiszniewskiego Hist. liter. polskej. IV. 307.
[7]) Ordo Codicilli. 75 Odtud Tadra v Památn. Hlaholu 1886. 41.

musické jen těm žákům, kteří ho jsou schopni, ale jináč je nařízeno ve všech klassích. V řádě saském z r. 1580 [1]) shledali jsme také tu význačnou věc, aby kantor nedával žákům zpívati svých komposicí, než aby je vedl k výtečným starším skladatelům, jako jsou Josquin, Orlandus.

O instrumentální hudbě nebývá v řádech školních řeči. Té se učilo zajisté soukromě, ale jen, byl-li na hotově kantor, který něco toho uměl. Nejspíš hoši hrávali na housle. Aby virtuosní hře na ten nebo jiný nástroj se učili, toho nedomnívejmež se. Co o instrumentální hudbě psal roku 1630 Komenský, to i před ním platilo; psal, že těm, kteří chystají se školou k službám obecním, jest instrumentální hudba neužitečnou, ba škodlivou, poněvadž žádá velmi mnoho času, mnohého opakování, a při tom chválu nemáš, leč vynikáš-li nad míru. [2]) Ostatně poslední slova Komenského mají svou váhu po tu chvíli.

Na školách bratrských míval zpěv bezpochyby přední místo, což souviselo s bohoslužbou a pospolitým životem u bratří vůbec. Kancionál nebyl školní knihou v obyčejném slova smyslu, ale tušíme, že žádné školy nebylo bez něho. [3])

Hleděli-li sobě zpěvu na školách bratrských, protestantských, cizích i našich: jesuité při své mládeži v tom nezůstávali po zadu. Spíše naopak snažívali se nad jinověrce předčiti. Proto již v prvních řádech školních ukládá se jesuitskému praefektovi, aby dbal zpěvu a choru, aby valnou péči měl o dobrý zpěv každodenní ve škole, k němuž aby voděni byli velicí i malí. [4]) R. 1560, čtyři roky po svém příchodě do Prahy, žáci jesuitští prý začali „velmi šťastně“ zpívati umělé zpěvy při celé mši (totum sacrum). [5]) Ze zápisů pražských jesuitů vysvítá, kterak žáci klementští zpívajíce „čtyřhlasé symfonie“ [6]) budili podivení i oblibu pražských lidí. [7]) A nedivno! Tak velikého vokálného sboru, jako byl u jesuitů, neschnala žádná škola pražská sama o sobě. Kromě toho pomáhali jesuitským žákům nezřídka arciknížecí kantoři a sám jich kapelník. Zapsánoť r. 1564, že zpívalo 124 žáků Nové kolleje; byl při tom „caplmaistr principis“ a několik zpěváků z Hradu. [8])

Z počátku mívali všickni žáci u jesuitů závazné hodiny zpěvné, později ukládán zpěv jen hochům v tom nadaným; [9]) kdo neměl hlasu nebo sluchu hudebného, toho nechali stranou, což rozumno.

---

[1]) Vormbaum. Die evang. Schulordnung. I. 256.
[2]) Korrespond. Komenského. Patera. 7. Ad Henricum Dobřikovium.
[3]) Müller. Monum. Germ. paedag. IV. 336
[4]) Monum. Germ. paedag. II. 155.
[5]) Bibl. na Strahově Diarium collegii. 2. Junius. 1560.
[6]) Schmidl. Hist. S. Jes. I. 135.
[7]) Tamž I. 170. Rukopis univ. knih. 1. A. 1. 65.
[8]) Bibl. na Strahově. Diarium colleg. 1564. September.
[9]) Monum. Germ paed. II. 158.

Školní knihy k theoretické musice byly tytéž jako v akademiích; bylatě musika v universích pokračování či, lépe řečeno, utvrzení musiky ze školy partikulárné. Mimo knihy již jinde jmenované [1]) vyskytuje se u nás Enchiridion Jiřího Raua z r. 1538; a někde i Musica latinská od Spangenberga. [2]) Toť knihy cizincův u nás.

Ale Čechové mají své auktory hudební theorie. Geniální bratr Blahoslav Musiku vydal r. 1558, která však, majíc na mysli bratrský zpěv chorálný, schválně pomíjí theorie zpěvu figurálného. [3]) O hudbě mensurální psal u nás Václav Philomathes, jehož zajímavá práce teprv nedávno jakoby objevena. [4]) Auktor je týž Philomathes, [5]) jenž psal Etymologii t. j. Umění pravého mírného mluvení, o kterémž díle byla svrchu řeč při grammatikách. Dílo o musice má nadpis: „Musicorum libri quattuor: compendioso carmine elucubrati". První vydání stalo se r. 1512 ve Vídni (22 listy malého čtverce). Přední humanisté vídeňští odporučili knížku verši pochvalnými, úvodem při knížce vytištěnými. [6])

Philomathes dělí hudbu v starou neboli chorální, jako jsou zpěvy Ambrožovy a Řehořovy; zove ji cantus planus et rudis (zpěv plochý, neumělý); druhý způsob jest hudba nová, figurální nebo mensurální, neboť ji měříme „gradibus trinis"; figurální proto, že skládá se z figur nebo not rozmanitých. V prvé části pojednává se o zpěvu chorálném, o jeho hlasech, klíči, způsobách zpěvu a tonech; v části druhé v 10 kapitolách položeno o zpěvu figurálném; o jeho notách, o ligatuře, pausách, punktaci, taktě a jiných věcech k umělému zpěvu a komposici příslušných. V knize třetí jest položeno o řízení obojího zpěvu a jeho přednášení; konečně ve čtvrtém oddíle, jenž obsahuje kapitolu jedinou, vykládá se o harmonii. Spis provozen vzory notovými hojně. Výklad, pravidla, pokyny vše vloženo do hexametrů, jichž latina není klassická, ani metricky správna, ale bývala pro svůj praktický ráz nejen vychvalována, nýbrž i od německých auktorů opisována. Svrchu dotčený Jiří Rau († 1548), kantor lipský a potom knihtiskař vittenberský, spisovatel hudební, horlivě velebil rukověť našeho Philomathesa a neváhal ve své knize (Enchiridion) užiti veršovných výkladů českého auktora. Nejpádnější důkaz o výbornosti Philomathesovy knihy jest ten, že týž Rau, ačkoli sám byl auktor theorie hudební, nerozpakoval se r. 1534 vydati knihu Philomathesovu vydáním novým, při čemž zase

[1]) Winter. Život na vys. škol. 356.
[2]) Hüttel. Chronik v. Trauten. 187.
[3]) Nové vyd. a ocenění učinil Hostinský z Rozprav. Akad. Č. I. tř. V. 1.
[4]) Díla Philomathova první všiml si Antonín Truhlář a ocenil je i vylíčil v Česk. mus. filologickém V. I. 81. V zemsk. Mus. jsou exempláře dva (sign. 49. F. 15), jeden i v knížecí kníh. roudnické.
[5]) Důkaz Ant. Truhláře l. c. 89. Když dílo psal, byl na studiích ve Vídni, snad chystal se k učitelství; později stal se knězem.
[6]) Truhlář. l. c. 86.

chválil stručnost a přece úplnost pravidel. To vydání jest osmerka o 44 listech. [1])

O přírodopise nebo zeměpise jakožto předmětech školních neděje se nikde v XVI. věku zmínky. Některé drobty z materie oněch věd ovšem bývaly vybírány a přibírány k četbě klassické a k biblickému výkladu. V druhé půlce XVI. věku tu a tam všímali si fysiky, čímž nerozumí se tu fysika nebeská neb astronomie, nýbrž onen sklad všelijakých poznatků i starodávných bájí, jež v sobě držely knihy povědomé jménem Kosmografií. [2]) V takové fysice bylo všecko, co světem hýbe, čím svět stojí a se jeví. Podle Aristotelovy fysiky byly to kreatury, aether, hvězdy, zvířata, rostliny, kameny, duše lidská i tělo zdravé a nemocné. O takové fysice na škole mluví školní řád v Jeně roku 1595. [3]) Před tím již roku 1570 řád vratislavský něco toho dotýká; prý by mohl rektor v nejvyšší třídě jen příležitostně (zu guten gelegenheit) vedle jiných studií s mládeží sděliti začátky (initia) fysiky. [4]) Takovou fysiku také náš Kodicill ve svém řádě r. 1586 ukládá nejvyšší třídě školy partikulárné, ale skutečně-li brali někde aspoň začátky z toho širokého a pestrého předmětu, nesnadno říci. Neander v Ilfeldě (1550 až 1595) napsal na ten konec školní knihu, do níž vešla tradicionální látka již od Aristotela povědomá a netknutá přírodovědeckými zkušenostmi novými pranic. Nové výzkumy dlouho čekaly, nežli se teprv v následujících stoletích zmínky o nich dostaly do škol.

Také dějepis po dlouhé časy živořil v službách latinského učení. Humanisté chtěli historii jakožto předmětu samostatnému, ale nejprv přáli jen historii klassické. Nedovedla se klassická historie odtrhnouti od latinských auktorů ve filologických hodinách. Sloužila dál a sloužila jako všecko ostatní k eloquenci, vybírány z ní příklady k dokladům a k líčením. A když se historie domohla poněkud samostatnosti, vedlo se jí zprvu tak, jak čteme v řádě vratislavském z roku 1570. Prý může rektor z historie něco „časem“ (bisweilen) vykládati, aby se z toho braly materie k deklamování a k disputací.

Ale dokonce přece nebylo lze historii, k samostatnému životu se tisknoucí, umlčeti. Paedagog štrassburský Sturm ve svých návrzích povědomých (De litter. ludis) radil nejen k historii antické, ale chtěl míti ve škole již také historii národní, německou. Ta myšlenka ujala se časem všude. I v polském řádě farních škol čteme, že historie,

---

[1]) V museum má sign. 49. F. 15. Je při něm Enchiridion od Raua a Listeniova Rudimenta musicae přivázána. Přidáváme se k Ant. Truhláři, an dí, že by si bylo přáti, aby odborníci vyšetřili věcně knihu Philomathesovu, svým ranním vznikem důležitou to práci českého auktora. Č. Mus. Filol. V. I. 88.

[2]) Líčili jsme je poněkud v Život. na vys. škol. 349.

[3]) Davidi Chytraei De ratione discendi. Univ. knih. 1. K. 46. 142.

[4]) Univ. knih. 25. H. 503.

kteráž život lidský formuje, nejprv by měla se poznávati z Justina, jenž vznik věcí pospolitých od počátku světa vykládá, pak by se mělo přistoupiti k římským historikům — ale domácí historie ať se nezanedbávají; odporučuje Janicia, který o skutcích Polanův pěje, odporučuje historii Herburtovu. [1])

U nás již v řádě školním Kodicillově (1586) dějiny těší se jaké také samostatnosti. Ovšem to nejsou dějiny pragmatické, vědecké. Zastupovány jsou kronikou Karionovou (Carionis Chronicon mundi), jejíž první překlad na česko vyšel r. 1541 s titulem „Karyona Jana Kniha kronik o všelikých znamenitých věcech od počátku světa zběhlých věrně a pořádně vypravující"; a druhý poopravený překlad Veleslavínův vydán r. 1584. [2]) Ta kronika ráda vypravuje věci podivuhodné a neobyčejné.

Dobře dí Kodicill, [3]) že by žáci především měli uměti knížky o věcech ve vlasti zběhlých, bez jichž povědomosti čísti historie jiných národů což jiného jest, nežli venku moudřeti a doma slepnouti. Kodicill radí, aby české dějiny se podávaly dle kalendáře Veleslavínova, jenž jest, jak vůbec známo, letopisnou rozdrobenou spracován formou.

Počátkem XVII. věku na škole rožmberské v Soběslavi řád školní kázal žákům předkládati kompendia všeobecné historie, totiž Abrahama Buchholzera Chronologii a téhož auktora Index chronologicus, jichž dějepisné zprávy sahají až do Rudolfovy a Matiášovy doby, a odporučoval vůbec užívanou a povědomou knihu Jana Sleidana „De quatuor imperiis" o čtverých královstvích nebo monarchiích. [4])

Sleidanus historik v Štrassburce († na mor 1556) rodák belgický ze Sleidy, napsal knihu, kterou vrstevníci cenili za klassickou. Probral v ní dějiny lidstva od nejstarší doby až po Karla V. v obraze čtyř monarchií, assyrské, perské, řecké a římské. První knihou probírá svrchupsané monarchie tři, a ze čtvrté vypravuje věci až k smrti Julia Caesara, jenž založil monarchii čtvrtou. V druhé knize jsou děje římské a byzancké do Karla, jemuž se říká Veliký. Třetí kniha pokračuje odtud po Karla V. [5]) Na konci jest o proroctví Danielově,

[1]) Muczkowski. Zabytki z dzejów. CLII.

[2]) Exempláře překladu Buriana z Kornic a Veleslavínova viz v Č. Museum sig. 30. C. 10; 30. C. 3.

[3]) Řád Kodicillův překl. Zoubkův. Str. 15.

[4]) Jakž přeložil Krištof Mathebaeus Bohdanecký (Chybský) po roce 1630. Viz o literní činnosti Bohdaneckého obšírnou studii Ant. Truhláře v Č. Č. Mus. 1886. 70.

[5]) R. 1555 vyšel od Sleidana spis „De statu religionis et reipublicae Carolo V. caesare commentariorum libri XXVI." Do roku 1786 byl ten spis osmdesátkrát vydán. Toť jeho nejslavnější dílo. „Sleidanus byl historik širokého rozhledu, který věděl něco o pragmatismu, kritice a methodě". Horut a Tobolka v Časop. Histor. II. 92. Ale o povstání českém psal skoro výhradně jen z pramene protičeského.

že jest konec světa velmi blízký, čemuž lidé věřili a všude se strachovali. Také Karion svou kronikou k té víře a k strachu přičinil.

Svrchu řečený Buchholzer učinil vlastně z obšírné kroniky světových dějin chronologický výtah, jakýs přehled dějin, jakož se toho způsobu knihy na pomoc žákům dosavad vydávají. Písař podkomorního úřadu českého Benjamin Petřek z Polkovic rukovět tu na česko přeložil a r. 1596 vydal s titulem „Regstřík hystorický, krátké summovní sečtení a jistý pořádek let od stvoření světa až do léta 1596“.[1]) V předmluvě dí, že kniha ta je „klíč“ k jiným historiím. Po jedné straně textu je rok od stvoření světa, po druhé straně letopočet křesťanský. V textě jsou události dosti stručně uváděny. Petřek drží se originálu celkem věrně. Dějiny české jsou odbyty macešsky. O Václavu IV. dí, že nenachází, co by se hodného psáti mělo. Zikmunda chválí, že byl pán dobrotivý a moudrý. O Husovi skoro nic. O vojně husitské asi jen toto: „Po sněmě konstantském silná vojska vypravena do Čech proti bouřlivým lidem, kteříž kostely pálili, ačkoli se zdáli Čechům dosti silni býti, ale slyšíce, že Čechové proti nim táhnou, všickni jak Němci tak Angličané strachem utekli“.

Na odpor tomu děje německého protestantství jsou obšírné i ve svém přehledném výběru. Při německých mužích církevních i literátech, zvlášť z druhé půlky XVI. věku uvádějí se i léta, měsíce a dni jich života. Poslední zpráva jest: „Wacyen v Uhřích 23. dne července od křesťanů vzata a opanována“. V doslově čteme omluvná slova, jichž pravda se hodí na každou dobu: „Nebylo nic pracnějšího a tesklivějšího jako o posledních padesáti létech psáti, nebo tak nedůtklivý jest tento věk, že netoliko nelze o způsobách jeho psáti, ale choulostivo téměř i jedním nejmenším slůvkem o nich zmínku učiniti.“

Kolik z knih těch všech uvedených na školách vybírali a čemu z nich učívali, nevíme; zdá se, že všecko bylo na dobré vůli a vědomostech učitelových, soustavného nebylo nic.

Vzbuzuje podiv, čteme-li v řádech škol partikulárných také o tom, že by se mělo žákům vyložiti něco z Institucí práv, aby nabyli tím pojmu i spravedlnosti, do života potřebného. Stejně tak, čteme-li, že by se jim mělo vykládati něco z vědy medické. O právech jakožto předmětu školy latinské čteme na příklad v řádě březském r. 1581.[2]) Také náš mistr Kodicill na tu myšlenku připadl anebo ji někde chytil. I on chce v školním řádě svém roku 1586, aby v nejvyšší třídě učeno bylo právům a medicině, ale jen pokud jsou částkou filosofie. Konečně i rožmberská škola v Soběslavi měla v pláně svém (roku 1613) medicinu a z ní zdravovědu, a nad to

[1]) Exemplář musejní v Praze sign. 30. B. 4.
[2]) Vormbaum. Die evang. Schulordnung. I. 314.

krátký rys práva asi tím způsobem, že by se mojžíšský zákon přirovnával k právu občanskému.[1])

Pravili jsme, že ty předměty — právo a medicina — náležité universitám, vzbuzují v školních plánech gymnasijních podivení. Ale to jest jen na první přečtění. Podivení zmizí ihned úvahou, že mezi nejvyšší třídou škol partikulárných a universí nebylo pevné čáry hraničné, a že, byl-li učitel schopen a k tomu nakloněn, nikým nedal si brániti, aby v encyklopedickém způsobě tehdejšího učení nevykládal kousky z reálné filosofie, do níž dobře se hodily zmínky o těle lidském, a kousky z filosofie praktické, do níž náležejí mimo ethiku, oekonomiku i věci politiky a práva.

Z téhož stanoviště jest souditi, když pozdější dobou Komenský radil, aby byla ethika, oekonomika a politika na školách podávána chlapcům. Nikdo ani před Komenským nepřekážel učiteli čísti s žáky gymnasijními Aristotela. Tím Komenský sic mohl v učitelích naší doby vzbuditi myšlenku, aby dostala se „paedagogika sociální do osnovy učebné.“ [2]) Ale před ním i za jeho doby šlo pořád jen o ethiku, oekonomiku a politiku Aristotelovu, všecko formálnou.

Rozumí se, že na partikulárné škole právo a onen předmět o těle a zdraví lidském, ethika, politika nebyly víc než zmínky, drobty; co vysokého a hlubokého mohlo se ukládati žákům, kteří zápasili s regulí de tri? Beze změny a výhrady stále platilo pravidlo, že latinská škola učí řeči, universí vědě; nemohly v latinské škole z vědy býti podávány než nějaké skromné začátky. A že se vědecké „předměty“ výslovně dostaly do některého školního řádu a do jiného nikoli, tož asi v tom osobní obliba toho, jenž řád dělal. Koho by to nenapadlo, čte-li na příklad, že v rožmberské škole soběslavské, která ukládá žákům právo a zdravovědu, rektorem prvním byl Michal Gehlerus, doktor filosofie a mediciny.

Z filosofie Aristotelovy nejvíc na školách partikulárných pěstována byla ta formální část, k níž přísluší d i a l e k t i k a n e b o l o g i k a a r h e t o r i k a. Přes to, že dialektika s rhetorikou byly předměty universitní, vyšší třídy gymnasia pojímaly obě disciplíny rády v kruh svých předmětů. Jestliže z jiných dílů filosofie tu a tam v gymnasiích podávány drobty, logice a rhetorice na mnoze učilo se pořádně. Aspoň tomu chtějí školní řády všecky.

Logika přešla ze starých škol církevních[3]) do nových městských, a rhetoriku humanistické školy vždy odporučovaly, vždyť se naposled humanismus beztoho vtělil všecek jen do rhetoriky a eloquence. Také jesuité na svých školách hleděli si dialektiky velmi

---

[1]) Brevia compendia juris, velut collatio legum Mosaicarum cum jure civili. Voigt. Acta lit. 289. Monum. Germ. paedag. IV. 351.

[2]) Klika v Rozhled. Paedag 1898. 187. upozorňuje na to první, ale nesouhlasíme, dí-li, že to nejoriginálnější kus Komenského.

[3]) V škole svatovítské magister scole vel succentor povinen věrně učiti žáky „in loyca“. Statuta z r. 1350. Archiv f. öster. Gesch. B. 37. 447.

pilně. Dávať jim v tom štrassburský Sturmius svědectví, že přehorlivou práci nakládají k učení dialektiky a Aristotelských zákonů, tak že se spíš zdají býti Aristoteliky nežli theology. [1])

Dialektika vkládána do nejvyšší třídy latinské školy a její obor tu vymezován všelijak. Jeden paedagog dí o gymnasijní dialektice, že nemíní onu španělskou ani tu, která se vykládá v universitách, alebrž jemu že dialektika nit, vodítko k mluvení (discendi filum), aby totiž každý o věci jakékoli dovedl hovořiti správně, hojně a pořadem sličným. [2]) Do té úloby patrně zabíhá již rhetorika. Jiný paedagog zevrubně vykládá úlohu gymnasijní dialektiky. Je prý to zlaté umění, které učí hledati k jakékoli thesi důvody, a nalezená argumenta klásti podle zákonů správně a z nich kloudně mluvením i psaním vyvozovati důsledky: slovem, správně hovořiti a psáti. [3]) A zase jiný shrnuv to všecko dí, že dialektika je umění disputovati. [4]) Našemu Kodicillovi jest dialektika pro bezpečnější pravdivost věcí a řeči, jest mu uměním správně a zřetedlně vyučovati, pokládá ji za matku všech věd. [5]) A konečně Šimon Gelenius Sušický, první vykladatel logiky české, má za to, že nic při právě podstatně, v církvi pravdivě, v školách spůsobně se nemůže vymluviti bez pomoci a dobrodiní logiky. „Nic summou v této společnosti lidské od žádného nemůže býti vysloveno, což by z toho pramene (z logiky) svého počátku nemělo“. [6]) Dnes jest logika věda o zákonech správného myšlení.

Logika i na školách partikulárných měla svůj základ v logických spisech Aristotelových. [7]) Hlavně šlo o určení pojmů, neb, jak říkali, „o vyhledávání argumentů“, jichž počítána hromada rozmanitých, o skládání jich podle pravidel v soudy nebo v propověděni a v úsudky, z nichž trojčlenný (o trojím pojmu), syllogismus, byl hlavní pomocí k důkazům a k disputům. Konečně šlo též o pochopení i ústroj důkazů, definice a rozdělování vědecké.

Z logik psaných v staré době mívali u nás knihu Petra Hispana († 1277) Summulae logicales, jejíž scholastická názviska jednotlivých úsudků dodnes se drží. Z prvních tištěných knih dialektických užíváno u nás práce Melanchtonovy a Ramovy. Dialektika Melanchtonova vyšla ve třech podobách; r. 1520 vydána Compendiaria dialectica; r. 1528 obšírné Dialectices libri quatuor

[1]) Kückelhahn. Joh. Sturm. 157.
[2]) Ratio stud. Bullingeri. 1594. Univ. knih. 31. L. 77. 62.
[3]) Vormbaum. Die evang. Schulordnung. II. 150.
[4]) Dialektika Disputierkunst. Janssen-Pastor. Culturzuständ. III. 431.
[5]) V „Praecepta dialectices“ 1590.
[6]) Rukop. mus. IV. D. 54. V dedikaci.
[7]) Jsou to: Kategorie (nauka o pojmech), Perihermenias, v čemž pojednává se o soudech, Analytika protera o závěrech, Analytika hystera, jednající o důkazech, definici a divisi, Topika o syllogismech pravděpodobných a knihy Elenchorum o úsudcích falešných.

a 1547 Erotemata Dialectices.[1]) Rozlišuje Melanchton trojí kus v dialektice: finitio, divisio a argumentatio. V prvém oddíle je výklad výměrů slovných a věcných; v posledním jsou úsudky a syllogismy. Knihy Melanchtonovy časem rozhojňovány pro účely universitních studentův i zase naopak skracovány v „rudimenta“, aby se hodily žákům nižším. Z podobných knížek drobných nejrozšířenější byla u nás koncem XVI. věku Rudimenta dialecticae Rami breviter collecta per Hieron. Treutlerum Silesium. Uvozuje ji také Huber r. 1601 ve své soukromé škole v Praze.[2]) V té knížečce se dialektika jakožto ars bene disserendi dělí v inventio (vyhledávání) a v judicium (úsudek). K vyhledávání posluhuje desatero argumentů. Judicium jest buď axiomaticum (propověděni) nebo dianoeticum (propověděni vyvozené syllogismem).[3]) Pravidla a poučky jsou vesměs krátké, příklady vybrány většinou z biblí, tu tam nějaká tabulka, všecko úhrnem několik lístků. U nás na šesti listech logiku školskou touž najdeš při grammatikách.[4])

Větší knihu dialektiky (zajisté pro kandidáty bakalářské) Petr Kodicill vydal roku 1590. O té knize položili jsme jinde.[5]) Tu jen dokládáme, že professorové v universitě Pražské usnesli se r. 1601, aby každý mistr vzal 50 exemplářů Dialektiky Kodicillovy, a ty exempláře aby do škol městských byly rozděleny „proti jisté záplatě“.[6])

Naše literatura vědecká smí se pochlubiti také logikou českou, kteráž vznikla kdys kolem roku 1590. Napsal ji učitel českobrodský Šimon Gelenius Sušický[7]) a věnoval ji pěti jmenovaným mládenečkům, „učedlníkům svým milým“. V dedikaci čteme mimo jiné důvod podávati logiku po česku místo dosavadní latinské, jen vyšší třídě určené. „Logické umění by se mohlo i od mladého věku, jestliže by po málu v jejich vtipy to rozlíval, pochopiti, ... kdyby nebo latinské s českým vykládáním spojené a smíchané, neb (kdyby) vobzvláštně jazyk český zformován a z latinského praecepta byl odmísen“. Prý na to dnem i nocí pomýšlel. Vyznává skromně, že v té logice není, co by sobě měl přivlastňovati, kromě práce překladu a příkladů k regulem přiviňování; vyznává, že pravidla a systém vzal vlastně „z té hojné zahrady filosofa pařížského“, (to míní Petra Rama a jeho dialektiku) a účel jeho jest prospěti škole brodské. Podpis dedikace jest: „Dáno z školy Brodu

---

[1]) Monum. Germ. paed. VII. 211—216.

[2]) Univ. knih. 45. A. 11.

[3]) Četli jsme na exempl. z r. 1611 v Mus. Č. sig. 49. E. 7. Argumenta (kategorie, loci) jsou: causa, effectus, subjectum, adjunctum, dissentanea, comparata, nomen, distributio, definitio, testimonium.

[4]) Na př. při gram. Rameově od Karolidesa.

[5]) V Život. na vys. škol. 323.

[6]) Arch. zemsk. Oekonom. 14. 85.

[7]) Mus. rukop IV. D. 54. Zprávu obšírnou o té knize dal Zíbrt v Č. C. Mus. 1898. 172 a násl.

Českého a pokojíku našeho". Hned pak následuje tabule, z níž názorně se vidí, kterak se logika dělí.

Nás při té logice patrně nemůže zajímati nic jiného, nežli terminologie česká; a pak tu tam některý příklad: tedy vlastní práce českého auktora.

Logika jest Geleniovi „umění užívání dobře rozumu". Dělí se obyčejným způsobem ve stránku vyhledávání (judicium) a v stránku „složení" (úsudek). Vyhledává se z argumentů, jež zove Gelenius úkazy nebo důvody. Těch je devatero: příčina, oučinek, důležitost (tím míní subjectum, to jest „úkaz", na němž případnost jest zavěšena), případnost (adjunctum, jakosti všeliké), nesrovnávající se (dissentanea t. j. rozličnost a odporní sobě úkazové), přirovnávající úkaz, dělení, vypsání (t. j. definitio) a konečně svědectví (testimonium). Již pozorujeme, že důvody neb úkazy rozumem logiky Geleniovy nejsou argumenta v nynějším smysle, alebrž jsou to jakés nejvyšší kategorie, pojmy na nejvýš abstrahované, v jichž rozsahu drží se pojmy nižší.

Každý „úkaz" jest rozdělen zase v podružné kategorie, doložené příklady a pro lepší poznání i opakem, „úkazem" falešným, jemuž říkali staří elenchus, Gelenius „podvod". Na příklad jedna z „příčin" jest oučinná, to ta, „od kteréž pochází věc". K tomu elenchus nebo podvod by byl, kdyby někdo děl: „Tento člověk má mnoho kněh, tehdy je učenej". Při omylném „oučinku" uvádí Gelenius tento elenchus: „Víno z nás blázny činí, tehdy ho nemáme píti; ale ne víno, naše vůle jest tou příčinou, kteráž se v tom nápoji nestřídmě koupá."

Argumenta dissentanea dělí v rozličnost (ta se poznává samým rozumem) a v odpornost úkazů (ta se poznává rozumem i věcí samou); řekneš-li o někom, že jest dobrý, „tehdy vyzdvihneš zlej preč". Odporný úkaz zase dělí se v mnohoodporný (disparatum, člověk, kámen, strom) a dvouodporný (contrarium); tento může býti protivný (svoboda, poddanost) nebo otočený (contradictio, spravedlivý, nespravedlivý). Podivné jméno „otočený" dnešní logika vykládá slovem protiklad, a ono „dvouodporný" slove dnes protiva, protivný.

Elenchus nebo klamavý úsudek „z odporných úkazů" byl by tu, když se úkazové (pojmy) berou za odporné a nejsou. Na příklad „Člověk má oči, tehda hovado nemá oči." Při argumentě „přirovnání", jenž má čtvero způsobů, auktor béře příklad také z přísloví. Prý se říkává: „Spaříš mně drštky studenou vodou." V tom prý položena jen jedna částka přirovnání, mělo by plně státi: „Rovně jako drštky se nemohou studenou vodou zpařiti, tak ty tím daremným usilováním mně nebudeš moci uškoditi."

Při argumentě „dělení" vykládá pod jmény dnes nezvyklými vše, co se týče objemu pojmův nebo jich rozsahu, mluví o pojmech nadřaděných — „nejvrchnějších úkazech obecních", o „spodnějších

úkazech obecních“. Dosti dobře řečeno jest: „Obecná nebo vrchní věc jest ta, kteráž svou podstatu uděluje svým stránkám“. Je to genus. Rozdělení uvádí čtveré; připojuje o indukci, což jest navedení částek z stvoření nějaké celé věci. Za elenchus nebo falešné dělení pokládá auktor tu případnost, kdyby se někdo ptal, co jest to mateří douška, a člověk neumělý by odpověděl: „I mateří douška, jak ní mejvají hlavu.“

Definici nebo „vypsání“ vykládá dvojí. Dělení dokonalé jest to, jež skládá se z vrchního úkazu nejbližšího (teď říkáme: z nejbližšího pojmu nadřaděného či rodového), pak z formy, kteráž ho dělí od jiných věcí. Nedokonalá definice jest mu ta, kteráž věc z jiných pojmů (úkazů) vypisuje. Na př. „Člověk jest životčich, krátkého života, na dvou nohách chodící.“

K poslednímu argumentu, jenž jest svědectví, náležejí také sententiae neb „přípovidky mužů učených.“ V těch argumentech neb úkazech prý jest všecko; žádný nemůže na tom světě nic vymysliti, co by nepocházelo z těchto položených argumentův.

Pak probírá druhou část logiky, „kterouž se skládají úkazové (t. j. pojmy) k rozsuzování (t. j. moderně řečeno k soudu a k úsudku). Složení úkazů jest dvojí. Jedno jest „propovědění“ neb axioma, když totiž nějakou věc vypovíš „dvěma úkazy“. V nynějších logikách jmenuje se spojení dvou pojmů soudem. Axioma dnes značí něco jiného. Dnes je to poslední, základní důvod. Geleniovi a jeho žákům to byla kterákolivěk prostičká věta, propovědění. Druhého způsobu složení jest vyvozeno z propovědění prostých.

Axioma (soud) má dvě stránky „přední a zadní“. „Ty se v hromadu spojují jistým jakýms svazkem (vinculo).“ Po té probírá rozdíly všelikerakých propovědění (patero). Co jest úsudek a kterak vzniká, to dnes řekne učitel prostě a jasně takto: Vyvodíš-li z daných vět nebo soudů soud nový, vznikne úsudek. Ty dané věty jsou praemissy nebo návěsti, nový soud sluje závěr. Gelenius dí totéž obhrouble a poněkud nejasně takto: „Propovědění vyvozování jest stránka složení, kdežto jedno propovědění z druhého se vyvozuje; pravidlo moudrosti učí, aby obecní a vrchní propovědění na prvním místě se pokládalo, nebo jináč nebude moci propovědění z druhého se vyvozovati, leč to, což vrchního jest, na předním místě bude postaveno, což pak spodnějšího neb nižšího, na zadním.“

Syllogismus sluje mu po česku důvod; jím otázka s třetím úkazem (t. j. pojmem třetím, dvěma praemissám společným) tak se skládá, že položíc stránky předcházející (t. j. praemissy) v nepohnutedlné jistotě závirka povstati musí. Dále vyličuje rozličné způsoby „důvodů“ (syllogismů), jich správnost, jich nedokonalost, faleš, která následuje špatných praemiss. Syllogismus, v němž některá samozřejmá věta se vynechá, slove Geleniovi „utrhnutí“.

Promlouvá též o řetězech, totiž syllogismech, v nichž se uvádějí jen praemissy a vynechávají závěry až na poslední, což ne-

jasně Gelenius vykládá takto: „Sorites jest spletení dotvrzujícího důvodu s důvodem vrchním, v kterémžto skrze nedokonalého důvodu formu mnoho těch potvrzování tak se shromažďuje, že předcházející důvod jest potvrzujícím důvodem následujícího; poslední pak nedokonalý důvod vrchní otázku všeho důvodu zavírá."

Na konci své Logiky auktor hovoří o dilemmatech a o „pořádku" nebo methodě, při níž dává naučení, „abychom začali od nejsvrchnější věci a tak potom jako po stupních k dolejším přecházeli, až právě k nejnižší." To prý jest „jediný" pořádek a potvrzují ho „umění" (dnes by se řeklo: vědy), v nichž vždy vrchní věci napřed se kladou a nižší zadu; napřed definice, pak rozdělení, pak úkazy nižší.

Pozdrželi jsme se u české logiky Geleniovy také z té příčiny, aby čtoucí poznal zevrubněji, co a jakým rozumem podávalo se gymnasistům v tom předmětě; zajisté mistr školní, uče na latinské logice, když žáci těch divných spletků slov a nejasných pojmů v tom dogmatickém labyrintě dialektickém nechápali, nemohl jim věc asi jináč vysvětlovati, nežli tu čteme v české logice. [1])

Rhetorice učeno prakticky při latině na všech školách. Humanisté tu horlivou snahu přivedli do škol, že k eloquenci, k ozdobnému mluvení se všecko neslo. U jesuitů jedna z nejvyšších tříd po rhetorice nazvána. Rhetorika stala se školám také theoretickým předmětem. V tom rozumu byla to jakás stilistika, theorie slohu. Učilo se v ní o zdobách řeči, o tropech, figurách, o stránkách orace, o jejím uspořádání ladném, o tom, kde hledati k nim látku, citáty a konečně kterak řeč přednášeti.

Knihy k rhetorice psané i tištěné základem svým spoléhaly na Aristotelových knihách Rhetoricorum a od počátku humanismu na řečnické theorii Ciceronově. Mimo to stále se vykládalo „ad Herennium de elocutione". K těm pramenům auktoři noví dělali kommentáře, z nich robili výtahy a upravovali rhetoriky školské.

V Němcích zase na předním místě jest Melanchton, jenž na oněch základech r. 1519 vydal svoji Rhetoriku první. Po ní vyšla nová vydání o širším zpracování. Melanchton vykládá krásného mluvení rozmanité druhy, rozdělení orací, podává návody k imitaci a k přednášení, rozebírá figury, tropy. Melanchton přidával se k těm, kteří tvrdili, že mezi dialektikou a rhetorikou není hranice, obě prý shánějí látku, kterouž rozdělují a upravují, jenže dialektika činí to bez okras, ona poučuje, ale rhetorika přednáší krásně a rozněcuje. [2])

---

[1]) Nebudiž za zlé kladena poznámka, že ze vší logiky u žáků za onoho času (jako teď) největší oblibě těšily se soudy klamavé, „podvody". V přípiscích na školních a jiných knihách jest o tom důkaz. V musejn. exempláři knihy Kolínovy (Elementa. libellus) r. 1596 žák napsal si tento nezdvořilý soud: Omnis bos habet os, tu habes os, ergo tu es bos. K tomu přikreslil si Turka na koni dost dovedně.

[2]) Monum. Germ. paed. VII. 183.

Akademiím sloužila také rhetorika Ramova, z níž vybírána pro školy partikulárné „rudimenta". V našich starých sbírkách nejspíš nacházíš Rudimenta Rhetoricae ex libris rhetor. Talaei excerpta. Nacházíš takové elementární rhetoričky, z knih Talaeových vybrané, přivázány začasté při grammatikách. Rudimenta dle Talaea Huber r. 1601 pojal do školního plánu své „declamatoriae scholae privatae".[1] Tropů počítá knížka tato (jako jiné) čtvero (neboť mimo metonymii, metaforu a synekdochu též ironie jest tropus), figur desatero (jiné knížky jich znají víc); příklady z klassiků jsou při pravidlech; příklady z Biblí jsou zvlášť v zadu.

Z českých auktorů, kteří v rhetorice mají slovo a zásluhu, náleží Jan Kocín z Kocinétu (Cocinus), přítel Veleslavínův, jenž byl dosavad chválen spíš jako překladatel knih rázu populárního a teprv nedávno vychválen jakožto právník. Pracemi v rhetorice dostává se mu nový široký list do věnce.[2] Dostav se za studiemi do Štrassburka, kdež pobyl od r. 1568—1577, poznal osobu i práce Jana Sturmia, jenž řídil tamější vyšší školu již od r. 1538, a odhodlal se pobídkou professorů štrassburských i dovolením Sturmovým vydati „způsobem nepřetržitého kommentáře"[3] výklady, které činíval Sturm při čtení spisů rhetorických Aristotelových a Hermogenových. Začal od Aristotelovy rhetoriky. Vydal ji r. 1570 s titulem „Aristotelis Rhetoricorum libri tres in latinum sermonem conversi." V tituli uvádí ještě, že kniha pořízena s výklady Sturmovými, že jest na užitek studentů, a že ji v Štrassburce tiskl Theodosius Rihelius. Na titulním listě skromný Kocín nejmenuje se. Jméno jeho najdeš teprv v dedikaci, kteráž svědčí radě v Hradci Králové. Hradečany poctil pro jich péči o školy, kteréž právě chystali se důkladně zreformovati.

Kniha je obšírna (440 listů). Vyznává Kocín, že poznámky a výklady v knize jsou sic ze Sturma, ale pouze ze záznamů, jak si je žáci jeho ve škole učinili. Ve formální úpravě těch kusých poznámek a v jich věcném doplnění bude asi hlavní práce českého auktora. Knihou chtěl prospěti zvláště svým krajanům. Text řecký tištěn na straně levé v sloupci, latinský text na pravo. Rozdělen jest na kapitoly a každé následují scholia, výklady. Vše má ráz knihy methodické, učebné a praktické.[4]

Týmž způsobem jako Aristoteles vydán od Kocína roku 1570 řecký rhetor Hermogenes s kommentářem Sturmovým. Práci měl tu

---

[1]) Univ. knih. 45 A. 11. Viz té knížky z r. 1611 spracování Piscatorovo „in usum scholae Herbornensis" exempl. v Mus. pod sign. 49. E. J.

[2]) Jeho činnost rozsáhlejší a zajímavější nežli se udává, objevi Ant. Truhlář v Č. Mus. Filolog. IV. 446 a násl. O Kocínovi před tím podal studie Spiess v Č. Č. Mus. 1872 a v Osvětě 1876. 1877.

[3]) Ant. Truhlář. l. c.

[4]) Exemplář v Mus. 49. D. 14.

nesnadnější, zpracování látky žádalo obezřetné ruky. Kniha má titul: „Hermogenis Tarsensis, rhetoris acutissimi, De ratione inveniendi oratoria libri III., latinitate donati et scholis explicati a J. Sturmio.“ Zase nejmenuje se Kocín na tituli, ač zde práci měl pro obšírnost a širokost výkladů i úsečný originál daleko nesnadnější nežli prve. Předmluva svědčí Pražanům tří měst a obsahuje vřelou radu krajanům, aby ujali methodu Sturmovu do svých škol. Navádí Pražany k reformě školství, prý začnou-li oni, za nimi města jiná přijdou záhy. V též předmluvě vysvětluje zevrubněji originál, neboť Hermogenes jest auktor málo povědomý; Kocín prý o něm sám jakživ neslyšel, než přišel do Štrassburka. V knize jest text, latinský překlad, po straně odkazy k Demosthenovým řečem a po kapitolách výklad hojný.

Třetí dílo Kocínem upravené a r. 1570 vydané jest téhož Hermogena spis *Περὶ στάσεων* s titulem: „Hermogenis . . Partitionum rhetoricarum liber unus, qui vulgo De statibus inscribitur.“ Jest věnováno dílo Mikuláši Waltrovi z Waltersperka a na Biskupicích, sekretáři české kanceláře, proslulému příteli Pražské akademie. [1]) V tom věnování viní šlechtu a bohatce, že nedbají o vědu a tepe je nemilosrdně, ale zajisté správně; lituje chudinu a líčí její poměr k vzdělanosti, naříká nad smutným stavem učitelstva. V knize je řecký text provozen latinským překladem souběžným; připojený kommentář drží v sobě soustavné spracování řečnictví, vysvětlivky k textu a příklady vzorné.

Roku potom následujícího (1571) vyšly od Kocína zbývající dva spisy Hermogenovy „De dicendi generibus libri“ (*Περὶ ἰδεῶν*) a „De ratione tractandae gravitatis occultae liber“ (*Περὶ μεθόδου δεινότητος*) kteráž díla zevnějškem podobají se předešlým; prvé je věnováno Vilému Rožmberskému, druhé Michalovi Spanovskému z Lisova. Jsou to vesměs knihy o theorii řečnické velmi zajímavé a důležité, zdá se však, že obyčejné partikulárné školy naše v nich pomoc neměly, hodilyť se spíš akademiím, leč že snad některý čipernější bakalář z nich přece něco ve škole diktoval. Mistr Bacháček, rektor universitní, roku 1599 do Roudnice učiteli Tobiáši Malkoviovi odporučoval [2]) rhetoriku Matouše Dressera (Dreschera) Erfurtského, professora lipského († 1607). Kniha má nadpis: „Rhetorica, dispositionis et elocutionis exemplis sacris et profanis quam plurimis illustrata“ (vydána po prvé v Basileji roku 1567). [3]) Jesuité užívali na svých školách konec století XVI. rhetoriky Soarii. [4])

---

[1]) Winter. Život na vys. škol. 103. 237. Od něho byla nadace Walterianů při Pražské univ.
[2]) Arch. zemsk. Oekonom. 18. 12.
[3]) Zprávy v Nováčkově Listáři kutnohorsk. Str. 91.
[4]) Monum. Germ. paedag. II. 317.

Máme ze XVI. věku také **rhetoriku českou**, a to od téhož **Gelenia Sušického** († 1599), učitele českobrodského, jenž vyložil logiku po česku.[1]) Na první pohled patrno, že Gelenius obral sobě vědeckou kostru k své knize z rhetorické knihy Talaeovy; definice jsou někde i doslovné, ale i to jisto, že měl v rukou též jiné řečnické knihy. Z příkladů nejeden jest jeho, a práce sama jest pozoruhodný pokus v naší literatuře.

Rhetorika jest mu „umění dobře řeč okrášlování". Dělí prý se od grammatiky tím, že tato učí dobře mluviti, ona řeč okrašlovati. Má dvě stránky rhetorika. Jedna jest „elocutio, to jest řeči ozdobování, a to jak tropem, tak figurou". Tropem „se slovo od svého vlastního vyznamenávání v jiné proměňuje", a Gelenius vykládá, že tropus vlastně vznikl z nedostatku slov; když prý lidé nevěděli, kterak co pojmenovati, vymyslili tropus. Ovšem není to mínění pouze jeho.

Rozdíly tropů uvádí čtyři. První metonymie. Ta vzniká, když se položí z příčiny oučinek. Mezi příklady metonymie i tento: „Pokud budeš, Catilina, zle užívati naší trpělivosti; pokavad ta tvá vzteklost z nás žerty míti bude?" Vzteklost a trpělivost jsou ony metonymie. Věroučné zbarvení má tato Geleniova metonymie: „Toto jest tělo mé." Při tom odvolává se k sv. Augustinu, jemuž prý ta slova také platí tak za metonymii. Druhý trop ironie. Jmenuje se také „posmíšek nebo šprým, nejvíce se užívá k kunštování". (Kunštováním rozuměli v XVI. věku to, čemu my dnes říkáme škádlení, dobírání si.) Metafora, třetí tropus, „skrze podobnost v jednom slovu zavřené přirovnání" jest všech tropů nejčastější. Čtvrtým tropem, synekdochou, Gelenius míní to, „když z částky rozumí se všecka věc neb opáčně." V příkladech k tomu jest také tento: „Na smrt si měl veden býti, Catilina, z poručení purkmistra."

Případnosti tropu Gelenius troje uvádí. Jedna, katachresis, jest užívání drsnaté, na příklad, řeknu-li místo „nahý meč" „meč prázdný pošvy". Hyperbole, druhá případnost, jest auktorovi „jakás smělost", čímž se ovšem nikdo nedoví, co opravdu jest. Konečně allegoria vzniká, „když se tropů několik na jednom místě shrne".

Odbyv tropy, vykládá o figurách. Figura jest „elocutio, kterouž řeči způsob od pravého a prostého užívání se proměňuje, protož jako tropové jsou v jednom slově, tak figura v spojení slov." Figury dělí, jak dosavad obyčejno, v slovné a větné; praví, „jiná figura jest dictionis, jiná sententiae." V oné „šetříme rozměření, opakování zvuků." Zvukem míní slovo. Rozeznává figur toho rázu devatero; první jest mu epiceuxis, „když se zvuk týž opakuje pojednou na též sentenci, na př. Vskřiste ho, vskřiste zase, jestliže můžte! (Z Cicerona.) Nezdařilá jest definice figury větové; jest to „figura,

---

[1]) V témž rukopise musejním. IV. D. 54.

kteráž všecku sentencii pohnutím jakýms mysli naplňuje." Liší čtvero druhů.

Druhý díl, druhá stránka rhetoriky Geleniovy jest pronuntiatio. To jest mu „ozdobné smýšlení, vymluvení." Má dvě stránky, vocem a gestum. Gestus (t. j. mimika) jest „jakás řeč těla." Ale návod k ušlechtilé pronunciaci odbývá auktor velmi povrchně, neobsahujeť ani jednoho celého listu. Z něho toto na ukázku: „Postava těla má vedle přirození býti vyzdvižena a zhůru patřící; . . . naproti tomu semotam se viklání a kejklování jest mrzuté; . . . obličej jest obrazem mysle, [1]) oči jsou též mysle ukazovatelové; . . . levá ruka nemá nikdyž sama hnutí činiti." Na konci Rhetoriky Šimona Gelenia jest uvedena tabule, kterouž znázornilo se všecko rozdělení pojmů v rhetorice vyložených.

V posléz naskytuje se neodbytná otázka, bylo-li náboženství školním předmětem. Ačkoli již z XV. věku povědomy jsou katechismy, za nedostatku zpráv nelze dokázati, že by jim na školách bylo učeno. V školních řádech, jichž z XV. věku zachováno pramaloučko, není o vyučování tom ani zmínky, ovšem o pobožnostech v nich řeči dost, ale o katechismu ani o Písmě nic. To že zavedli do škol, protestanté němečtí sobě přičítají; Melanchton tvrdí, že u protivníků (t. j. katolíků) neprovozuje se katechese chlapců, a jiní auktorové z prvního hnutí protestantského oznamují, že ve svém mládí neslýchali na školách výkladů katechetických. [2])

To tvrzení mějž svou platnost, ale jen stran Německa U nás v království a markrabství bylo jináče. O Husitech a Táborech jen tušíme, že snažili se rozdíl svého náboženství proti římským katolíkům vštěpovati již v mladistvé mysli dětské, k čemuž nejlépe posluhovala katechese mládeže buď v chrámě, buď ve škole, ale o českých bratřích to víme jistě, že měli k naučení své mládeže katechismy na léta dřív, než vzniklo německé protestantstvo. První katechismus bratrský vydal Lukáš kdys před rokem 1502. Knížka zove se „Otázky dětinské" (na rozdíl Otázek zmužilých); zakládá se nejen na husitských tradicích, ale i na vzorech a formě starých katechismů české víry. [3])

Bratr Lukáš to byl, jenž uvedl výsledky náboženského odchýlného od Říma rozvoje v českobratrský útvar theologický. Takž podán mládeži bratrské první katechismus, k jehož zobecnění a rozšíření přičiňovalo mladé umění knihtlačitelské a zřízené tiskárny bratrské. Katechismus u bratří však měl širší poslání a úkol nežli církevní; dokud učil mimo kněze hospodář, katechismus byl knihou vychovávací, rodinnou, dětem nejmenším byl spolu slabikářem a čítankou; když zřízeny školy bratrské, a katechismy přibraly v sebe

[1]) Tento genitiv v brusech našich zapověděn.
[2]) Kaemel. Gesch. d. Schulwes. 180.
[3]) Monum. Germ. paed. IV. 95.

i klassické řeči, učilo se na katechismu i řečem vedle starodávné úlohy té, že katechismus, začínaje abecedou, učil děti první četbě, že přidávanými zákony mravními vychovával a svými písněmi duchovními, na konec přidávanými, byl soudruhem při zpěvu školním i chrámovém.

„Otázek dětinských" nové vydání vyšlo r. 1522, a zároveň pro německé obce bratrské pořízen překlad. Vznikly časem v obojí řeči, české a německé, obšírné katechismy bratrské (něm. z r. 1554, česky po něm),[1]) ale jich forma katechetická pro délku odpovědí nehodila se dobře drobným žákům, i protož pořizovány z velkých katechismů „S u m m y", jež dožily se mnohých vydání a obohaceny byly souběžnými překlady až i ve třech řečech neb úhrnem v řečech čtyřech. Prostá česká „Summa katechismu" z r. 1600, uvedši abecedu a slabikář, rozvádí obecné modlitby, Otčenáš, Věřím, Osmero blahoslavenství atd. v otázky a odpovědi. O večeři Páně, co jest, praví: Jest chléb a víno, od Krista ustanovené, aby bylo tělem a krví jeho, vydané vší církvi k společnému jedení a pití. Ke katechismu jsou přidány veršované Mravy.[2]) Takových „Summ katec ismu" r. 1606 při popise dědictví Veleslavínského nalezlo se v krámě v Karolinum 724.[3])

Trojjazyčný katechismus jeden vydán latině, německy a česky v prvních časech XVII. věku s titulem Christianae iuventutis instituendae Rudimenta.[4]) I při něm jest abeceda, slabikář, samohlásky, souhlásky, kombinace liter, vocabula monosyllaba, disyllaba; na konec modlitby a chrámové zpěvy; bezpochyby pro žáky vyšší třídy přidáno při latinském textu symbolum Athanasiovo a nikejské. V Bremách r. 1616 vyšla v čtyřech řečech při evangeliích a epištolách Summa bratrská, řecky, česky, německy a v latině s titulem: „Summa catechismi in usum scholarum orthodoxarum unitatis fratrum in Bohemia et Moravia." Matiáš Martinius knihu z rozkazu a nákladu bratrských představených výslovně upravil a určil školám.[5])

Na soběslavské škole rožmberské, smí-li býti počítána ke školství bratrskému, bylo vyučování náboženství již hojně rozvinuté. V střední a vyšší třídě co den čítána hned po modlitbě kapi ola z Biblí po česku nebo po německu, poněvadž tu byli žáci obojího jazyka. Žákům nejnižší třídy bylo vykládati katechismus, k němuž materie vybrána z české konfessí, zase buď po česku, buď po německu a později též latině; k tomu čítáno nedělní evangelium. S žáky nejvyšší třídy čísti se měly apoštolské listy po řecku a latinsku, též tak i česká konfesse, při níž měl učitel ukazovati, o který text

---

[1]) O bratrských katechismech obšírně Müller v Monum. Germ. paed. IV. Ball. D. Schulwes. d. böhm. Brüd. 53. Jireček v Bes. Učit. X. 1878. 25.
[2]) Exempl. v Mus. Č. 37. F. 23.
[3]) Arch. pražs. 1174. 220—228.
[4]) Müller l. c. 338.
[5]) Exempl. v Mus. Česk. 37. D. 13.

z Biblí opírají se jednotlivá místa v konfessi. Že confessio bohemica, žákům po řecku a latinsku podávaná, sloužiti musila mimo náboženství zároveň i oběma antickým jazykům, to zřejmo.

V městských školách, ať se náboženství jakožto předmět školního vyučování do nich dostalo teprv protestantstvím, či u nás dřív a jináče, kněz katechismu ve škole nikdež neučil. Kněz, což na něm bylo, učil v kostele kázáním a výklady evangelia; škola mu při žácích buď upravovala k lepšímu pochopení cestu, anebo, byl-li kněz jiného náboženství než učitel (což u nás v Čechách bývalo začasté), přispívala škola k náboženským zápasům neutěšeným.

V Němcích náboženství jakožto školský předmět v některé škole bylo nařízeno k systematickému vykládání, v jiné dělo se, ale bez systému, někde mu věnovali hodin víc, jinde jen jednou v témdni, a všude musily články katechismu a nedělská evangelia a epištoly zároveň posluhovati cvičbě v latině, a kde to bylo možno, i v řečtině. Ani v řádě Sturmově není náboženství systematicky pořízeno. Katechese jest v dolejší škole jeho po německu, výš po latinsku, ve vyšších třídách chce, aby byla po řecku.[1]) A vše jen jednou v témdni v neděli. Na vyšším stupni učeno u Sturma náboženství spíš v evangeliích a v epištolách.[2]) Někde vpravovali žáčkům náboženské články již v nejnižší škole den co den, třeba že chlapci ještě neuměli čísti.[3]) A hned latinsky se musili mu učiti; teprv na stupních vyšších pak obmezovali katechesi a evangelium na jediný den v témdni, všude se snažíce jako u Sturma spojovati s náboženstvím učení latiny a řečtiny.

Nápodobně bývalo u nás v periodě protestantské. Zvykli si hned po abecedě učívati žáky katechismu na pamět. Kodicill ve svém řádě 1586 nařizuje všem učitelům, správci i pomocníkům, aby žákům každého věku předkládalo se jádro učení křesťanského náboženství, jak obsaženo v konfessí, podané císaři Maxmilianovi II. od stavů podobojích.[4]) A tím principem také jeho řád zdělán. Žáci dolejší učí se katechismu českému i latinskému; denně z něho mají psáti i odříkávati lekcí, otázku, článek. Určitou hodinu píší epištolu nedělní na tabuli jazykem latinským, ve vyšších třídách i po řecku, též tak činí s evangelii; v neděli odříkávají kusy epištol a evangelií z paměti; kromě toho jsou povinni pozorovati dobře knězovo kázání a i o tom pak učitelům odříkávati, co si pamatovali.

Podle řádu vzorné školy latinské v universitě (klassí) z r. 1609 žáci měli na katechismu latinskočeském učiti se slabikovati (jako u bratří); na částkách z katechismu vykládána slovce latinská i obsah; na vyšším stupni odříkávati bylo z paměti kusy katechismu a evangelia nedělního, jež psáno v sobotu na tabuli. Evangelium

---

[1]) Kückelhahn. Joh. Sturm. 83. a násl.
[2]) Paulsen. Gesch. d. geleh. Unterr. I. 287.
[3]) Univ. knih. 25. H. 503. R. 1570. Řád vratislavský.
[4]) Řád Kodicill. překl. Zoubkův. 21.

po řecku žákům předkládáno v poslední třídě.[1]) Náboženství tedy ve všech třídách jako u Kodicilla.

I v privátním pražském gymnasiu Huberově (1601) ve vyšších třídách nařízena byla katechese a čtení Zákona až po epištolu sv. Pavla ke Kolosenským.[2])

Máme dvě zprávy, že překáželo se učiteli školy partikulárné, když chtěl v hodině náboženské proponovati něco vysoce theologického. V Slavkově kaplan udal r. 1590 u městského úřadu, že školní rektor diktuje list sv. Pavla k Římanům s poznámkami theologickými zevrubnými; i zakázáno mu to, prý aby raději učil filosofii a nabádal žáky k poesii a k skládání veršův.[3]) V Praze byl od universitních mistrů r. 1613 volán k odpovídání malostranský správce školy mistr Daniel Basilius, proč v své škole pouští se s žáky do theologických kvestií, prý už to zakázáno správci Janu Chocholiovi od sv. Jiljí. Odvětil, že povzbuzen jest k tomu příčinou a příkladem. Příčinou tou, že totéž provozoval na škole boleslavské, když ji spravoval; kvestie jeho že jednají o náboženství pravém a obecném,[4]) a tím že má oprávnění disputovati de theologicis; konečně příklad že má na mužích nejučenějších, a zvláště na rektoru školy bohemogermánské v Praze, kterýž svým žákům vykládá theologické věci.[5])

Z katechismů cizích u nás připouštěn byl do škol Lutherův, a od polovice XVI. věku Chytraeův, jenž chválen bývá jakožto jasný, jednoduchý, bez polemiky a biblický. Vydán byl r. 1554 bez vědomosti Davida Chytraea.[6]) Knihy Chytraeovy užíváno u nás ve vyšších třídách. Také katechismy lutherského náboženství mívají formu otázek a odpovědí. Záhy upravovali je u nás po česku. V nich výklady přikázání božích mívají prostranné místo, takže mravoučný ráz převládá. Žákům hledí se při tom vštípiti význam reformace Lutherovy. I takto. Otázka: „Zdali Luterus skrze reformaci pravé křesťanství nenapravil?“ Odpověď: „Ovšem, poněvadž on z částky čisté pravé učení tak zjevně představil, z částky ty pouhé zevnitřní skutky papežské zavrhl a na pravé vzdělavatedlné srdce a na jeho polepšení silně dotíral.“ [7])

---

[1]) Voigt. Acta litter. I. 325—330.

[2]) Univ. knih. 45. A. 11.

[3]) Horčička Die Lat. schul. Schlaggenwald. 11.

[4]) Řekl latině „catholica et orthodoxa“, ale přes to, že je to týž Basilius, jenž po bitvě bělohorské s velikým chvatem odložil své protestantství, nemyslíme, že slovem catholica mínil víru katolickou. Zvalitě protestanté své náboženství jistým smyslem také katolickým.

[5]) Arch. univ. A. 17. VI. 425. 426.

[6]) David Chytraeus. Krabbe. 44. Význam jeho pro reformaci německ tamž. 45. Chvála jeho v Monum. Germ. paedag. I. LXXVI. Chytraeus, žák Melanchtonův, r. 1569 povolán od cís. Maxmiliana k zřízení evang. řádu v Rakousích. Umřel 1600.

[7]) Z exempláře musejního č. 37. F. 25. (Bez titulu.)

Spracované luterské katechismy české a latinské u nás mají kolikerá vydání. Na skladě Jiřího Melantrycha byly české katechismy a r. 1586 dvacet jich zapsáno u knihaře německého na Malé Straně v obchodě drobném.[1]) U impressora Jičínského r. 1572 shledali jsme katechismy s figurami;[2]) v téže impressí u Jana Jičínského jinak Filoxena mladšího r. 1591 shledali jsme v inventáři 266 exemplářů katechismů velkých „s historiemi", každý půl osmadvaceti archů držící; kromě toho bylo na skladě katechismů malých českých na dva archy 150 kusů a latinskočeských na tři archy 160 kusův.[3]) V Karolinum v krámě Veleslavínů při pop'se r. 1606 spočítáno katechismů latinských a českých 850, a kromě toho i hromada „tabulí náboženství křesťanského z r. 1585 ze skladu Jiřího Melantrycha."[4])

Bylo tedy u nás, jakož z těchto kusých a nahodilých zpráv viděti, o školní katechismy postaráno hojně. Jeden z katechismů dala r. 1599 tisknouti sama universí; byl složen po rozumu české konfesse; měl titul Summa doctrinae religionis.[5])

Když se k nám hojnější měrou i kalvinismus rozšířil, jsouce mu nakloněni, nejedni učitelé zaváděli katechismus falcký, jemuž bývá v pramenech jméno palatinatus. Mistři universitní, bojíce se katolíků vládních a mocných i arcibiskupa, zakazovali to. Když bylo r. 1602 několik žáků malostranských udáním zrádného ševce dostalo se do vězení „Kuchařky", což tehdáž těžké mistři měli sedění a těžkou radu. Mistr Bacháček přiznal se k velikému strachu. Pravil: „Mám strach, aby z toho něco horšího se nepřitrefilo, nebo se čte katechismus palatinatus, a subunáči (katolíci) na nás svedou, že to s naším povolením; já o tom nevím, že se Calvinus nebo Ramus proponovati v školách měl!" Potom hned mistři volali bakaláře od sv. Jiljí[6]) do Karolina, a rektor Bystřický z Bochova káže mu, aby zanechav katechismu palatinatu „pro nebezpečenství" raději repetoval katechismus Davidi Chytraei.[7]) To byl tehda právě čas, kdy mocní páni katoličtí, od jesuitů vychovaní, jali se protestanty české úředně tisknouti. Odtud tedy „nebezpečenství" a strach.

Když stavové vymohli si svobodu víry evangelické, jednáno o nový katechismus školní. Zřízena redakce na to.[8]) Ale byly neshody s bratřími. Dne 28. června 1610 předložen katechismus defensorům k schválení, ale neschválili ho; prý byl obšírný tak, že

---

[1]) Arch. praž. č. 1173. 85.
[2]) Tamž č. 1172. 110.
[3]) Tamž č. 1173. 229.
[4]) Tamž č. 1174. 220—228.
[5]) Tomek. Gesch. d. Univ. 189.
[6]) Tehda byl dle seznamu u Dvorského (Paměti 560) správcem Mart. Tychistes Bohdanečský.
[7]) Arch. zemsk. Oeconom. 17. 15. 22. Zákaz palatinatu čti též v Dvorského Pamětech č. 119.
[8]) Winter. Děje vys. škol. 98.

nebyl ani jako katechismus; jen konfessí byla v něm rozvedena v otázky. Při tom jednání napomenuti jsou kněží, aby se nehádali a náviděli. Dne 3. července konečně přijat defensory katechismus, když byli bratří s protestantskými kněžími učinili smír. [1]) To však nezabránilo, aby r. 1612, když jednáno o katechismus v klassích při universitě, nepohádali se praeceptorové klassičtí o katechismus zase. Mistři rozhodli, aby byl žákům velikým i malým katechismus lutherský. [2]) Dvě léta potom děkan fakulty filosofické mistr Kampanus vyčítá pražským učitelům, že na inspekci shledal, kterak učení katechetické podávají v rozličných školách rozmanitě a podle rozdílných knih. [3])

R. 1619 za změněných poměrů, kdy Čechové měli krále z Falce, tiskem veřejně vyšel i obávaný katechismus palatinatus nebo heidelberský spracováním kněze Jakuba Akanthido-Mitisa a s titulem „Katechismus náboženství pravého“. Kniha jest věnována Vitovi Phagelovi Píseckému u sv. Jindřicha a jiným kalvinským kněžím. V předmluvě praví se, že tento heidelberský katechismus v Čechách, na Moravě a Slezsku v zvyklé užívání již dávno přišel. Katechism ten rozdělen na neděle, a každou neděli v otázkách a odpovědech probírá se látka evangelická.

Do škol jesuitských časem uveden řád ten, že skoro ve všech třídách učeno náboženství v sobotu odpůldne; hodinu říkali žáci katechismus, půl hodiny vykládány částky nové.

Roku 1559 dán žákům do ruky katechismus, jejž sepsal první vůdce a provinciál pražských jesuitů Petr Kanisius. Pro studium katolické theologie byl téhož auktora katechismus veliký (Summa doctrinae christianae), jenž vyšel tiskem dřív (roku 1554); z velikého katechismu pořízen školám menší a ten r. 1559 trojím jazykem (lat., němec., česky) vykládán a ukládán žákům. [4]) Kanisiovy katechismy v jednom stu let dožily se skoro čtyř set vydání, byly překládány do rozmanitých jazyků, uvozovány do katolických škol všude. [5])

Malý katechismus Kanisiův vydáván také po česku a to ještě v XVI. věku kolikrát. Vydání z r. 1584, jež se nám dostalo do rukou, má titul: „Malý katechismus nebo Summa pravé křesťanské katholické všeobecné víry.“ Je při té Summě hned

[1]) Arch. univ. A. 17. VI. 223. Byl bezpochyby téhož způsobu, jako r. 1618 u Sessia vyšlý katechismus s titulem „Summa religionis verae ex confessione boh. excerpta“.

[2]) Arch. univ. A. 13. b. 154.

[3]) Arch. zemsk. Acta rectorat. 4.

[4]) Pražští jesuité roku 1581 posílají katechism lat. boh. germ. ozlacený, u Dačického tištěný, darem Adamovi z Hradce: Diarium collegii OO. N. 22 bibl. Strahov.

[5]) V polských školách r. 1612 nařízením synodu Krakovského měl býti zaveden i řeckolatinský Kanisius, ex quo sugant parvuli rationabile lac apostolicae doctrinae. Zabytki z dziejów. Muczkowski. CLII.

z předu kalendář, a přičiněny jsou modlitby. Katechism sám rozdělen v šestero kapitol, v nichž katechetickým způsobem rozloženo o dvanácti článcích víry, o naději, lásce, o svátostech, o ospravedlnění a o jistotě víry křesťanské. [1]) Nelze příti, že jest psán obratně a stručně. Známo, že tím také působil.

Tolik o předmětech a knihách.

Bibliotheky znamenitější při některých školách byly. Uvádíme za příklad chrudimskou, kteráž prý svůj začátek měla r. 1443 a časem vzrostla hojnými odkazy. [2]) V Jáchymově zřízena knihovna r. 1540 prací a péčí správce Jana Mathesia Byly v ní knihy latinské, řecké, hebrejské a j. většinou darem získané. Klíč od knihovny rada městská měla jeden, farář druhý, učitel třetí. Bylo to tedy uzavření tvrdé. Žáci prý do knihovny směli. [3]) Začátek a základ knihovny ve Vodňanech učinil roku 1556 kšaftem svým povědomý kněz Havel Gelastus. Odkázal škole knihy, v nich řecké a římské klassiky, církevní otce; krásná vydání. [4]) Nápodobně roku 1572 v Českém Dubě farář Vondřej, zámožný muž, odkázav statek manželce a dětem, poručil, aby knihy jeho všecky zůstaly záduší dubskému. Prý za ně ať konšelé dají 20 kop míš. na zvon nový. [5]) Knih za dvacet kop slušný počátek.

Nad jiné školy hojnou knihovnu mělo gymnasium v Žatci. R. 1586 uvádějí se 23 kusy všelijakých knih klassických, mezi nimiž i vzácné prvotisky benátské (Valerius Maximus 1488, Terentius 1483, Lucanus 1498). [6]) Z dárců bibliotheky žatecké nelze neuvésti Alžbětu Arpinku z Dorndorfu, kteráž r. 1619 pro památku svého manžela dala do školní knihovny knihy a nad to sto kop „na skoupení do též bibliotheky knih dobrých.“ [7]) Pražské škole malostranské r. 1579 kšaftem Václava Vřesovce z Vřesovic odkázána bibliotheka, ozdobená knihami „týměř předními nejstarších svatých církevních učitelův i jiných nezadních auktorův“; dárce chtěl, aby se obral nebo vystavěl té knihovně bezpečný sklep před ohněm a vlhkostí, ustanovil o katalogu, o klíčích, zakázal, aby knih nikdo odtud neodnášel, nařídil roční visitací, kterou podnikati měl městský úřad spolu s nápadníkem dědictví Vřesovského; na nedbu té visitací uložil peněžitou pokutu, za niž bylo koupiti nové knihy do knihovny. [8]) Jiný dárce, Gabriel Svěchin z Paumberka, rada v appellacích, od-

---

[1]) Č. Museum č. 36. G. 14.

[2]) Rybička. Č. Č. Mus. 1848. 93. R. 1521 odkazuje i sukcentor Strachota Bahno knihy škole a obci.

[3]) Loesche. J. Mathesius. I. 322.

[4]) Antl. Arch. Pam. XVI. 667. Schön. Gesch. Wodňan. Rukopis. Mus. 3. F. 32. 92.

[5]) Kniha kšaftů města Dubu. F. 8. Výpis Nováčkův.

[6]) Seznam od Ungara. Abhandl. d. böhm. Gesellsch. d. Wissensch. 1798. 3. B. 2 Ab. 206.

[7]) Arch. zemsk. Knih. žatecká č. 1551. 218.

[8]) Č. Č. Mus. 1896. 141.

kázal r. 1586 knihovnu svou pražské škole u sv. Petra. [1]) Vyskytuje se ještě tu a tam zpráva o bibliothece, ale bývají to knihovny spíš městské nežli školní. Mistr Mikuláš Konečný odkazuje r. 1616 takové knihovně v Jaroměři všecky své knihy, neboť pochybuje, že mnoho jest školních správců, kteří by knih sobě vypůjčovali a po větším vzdělání dychtili. [2])

Tisk školních knih podroben byl censuře stejně jako jiný tisk. Přirozeně náležela censura knih školních učené vrchnosti školské, universitě, a to od jejího počátku. V XV. století strhli na sebe censurní dohled administrátorové obou náboženstev v Čechách, katolického a podobojích. Také vláda záhy v XVI. století brala si tiskové věci na péči aspoň udílením výsad a ochranou před patiskem. Sněm r. 1547 vyhověl snahám krále Ferdinanda po censuře vládní, ustanoviv, aby vedle administrátorů církevních byli ve sboře censorů úředníci královi. Který nakladatel po bouři politické, pro niž zrušeny všecky tiskárny, v nově obdržel ochrannou výsadu na své knihy nebo živnostenský monopol k impressí od Ferdinanda krále, hned při tom zavázán censurním nařízením. [3]) Za příklad nám poslouží Jan Günther (Gunther), impressor moravský, svrchu leckde při knihách vzpomenutý. Tomu král r. 1549 v neděli po sv. Ondřeji dal milost, že smí tisknouti „knihy a traktáty, totiž to, co jest Janovi, biskupu olomouckému, posavad tiskl, minucí krakovské i s praktikami, školské neboližto latinské knihy, fabule poctivé, retoriky, kroniky“ — ale s vědomím biskupa olomouckého a hejtmana markrabství Moravského. [4])

Týž den a rok obdržel pražský knihař Jan Kantor v Starém městě povolení, aby „almanach český s pranostikou, Donath exponovaný, vokabuláře latinské a české, synonyma lat. česká, preces lat. a české dítkám a žákům, potřebná colloquia vobecná, jedna i druhá, latinská i česká, což k učení Pražskému přináleží, až do vůle Naší (královy) imprimovati mohl“ — ale s censurou, [5]) kteráž byla u konsistoře pražské i na Hradě u hejtmana. Takovátéž privilegia na tisk obdrželi také jiní impressorové, jichž nelze tu v krátké jen zmínce uváděti. Jde nám jen o censuru knih v konsistoři a na Hradě pražském.

To jisto, že tiskaři nešli s každou knihou, kam kázáno, zvláště ne bratrští. Přiváženy knihy z jednotlivých zemí koruny České sem tam, donášeny knihy z Němec, a prodavač ani kupující neptal se po biskupské ani po vládní censuře. Na to se král hněval. R. 1549 vydal patent, v němž čteme, že někteří davše v Němcích i v Mo-

---

[1]) Calendarium benefic. Academ. Prag. Mus. 49. G. 3.
[2]) Knapp. Jaroměř. 73.
[3]) Kadlec. Počátk. práva autorského. Č. Č. Mus. 1893. 113. 566. Menčík o censuře ve Věstn. Spol. náuk. 1888. 85 a násl.
[4]) Archiv místodržitel. v Praze. Missiv. č. 35. Fol. 239.
[5]) Tamž. 240.

ravě knihy tisknouti, do Prahy je vozí, prodávají a tím jeho zápovědi přestupují; král tedy poroučí administrátorům obou konsistoří (pod obojí i katolické) a hejtmanu Hradu pražského, aby na to měli zření a „ve všech bibliothekách i na jiných všech místech každého času aby přehledávati dali", a kdežby se jakéžkoli knihy bez povolení králova prodávaly, aby je hned brali a do komory dodávali. [1])

Náboženským zápasem vznikl a přitužil se spor o censuru vládní a církevní; není tu místa líčiti boj ten. Připomínáme jen, že za vlády Rudolfovy nuncius papežský Placentius r. 1579 chtěl v Čechách mimo jiné i censuru knih dostati pod moc katolickou návrhem, aby devět bylo „assistentů", z nichž tři by jmenoval papež, tři král, a tři aby byli voleni od stavů českých z obojího náboženství; ti aby na školy měli pozor, aby v knihách mírnost a střídmost byla zachována, podle pochopení mládeže; také aby byly předkládány takové knihy, kteréžby netoliko v nábožensťví vyučování, ale i v mravích a politických věcech zvedení v sobě obsahovaly. [2])

Toho návrhu však nebylo lze provésti pro sílu protestantské opposice. Ale arcibiskupové pražští hned po obnově arcibiskupství Antonínem Brusem z Mohelnice o censuru snažili se mocně a čím dál tužeji. Synod pražské arcidioecese roku 1605 sestavil zásady velmi přísné censury; chtěl, aby všickni tiskaři a knihaři byli u arcibiskupa zapsáni, a bez officiálova ohledání aby nic nevyšlo tiskem; kdo prodávají knihy, ať jich seznam prve dají arcibiskupu, a farářové ať nenadále visitují knihaře. [3])

Když stavové protestantští dobyli svobody svého náboženství, r. 1609 sněm ustanovil o impressích, aby každá strana volně užívala tisku, jenom aby netiskly nic proti sobě na vzájem, a censuru knih katolických aby měla císařova vláda s arcibiskupem, censuru knih nekatolických defensorové. Jest známo, kterak nesvobodně vedli si roku 1610 defensorové, když správce školy slanské, mistr Jakub Krupský překládaje Plutarcha De puerorum institutione položil za latinské slovo amatores puerorum po česku „samcoložníky". Málo mu platno, že knihu přeloženou připsal a věnoval defensorům, a že sám rektor universitní spis Krupského praesentoval pánům v plném jich shromáždění. Rozhněvali se, odsoudili spis na upálení a překladatele do vězení. Václav Budovec — a toho pokládáme všech bratrských a protestantských defensorů za nejbystřejšího, nejvzdělanějšího — mínil v hněvě svém, že i překladatel hoden jest upálení! [4])

C e n a knih školních nebyla po našem soudě malá. Ani p a p í r sám o sobě — mimo knihy nejdůležitější to částka školských potřeb —

---

[1]) Den sv. Lucie 1549. Archiv místodržit. Missiv. č. 35. 240.
[2]) Sněmy V. 696
[3]) Tisk v mus. 45. D. 18.
[4]) Obšírně o tom Winter. Děj vys. škol. 95. Něco i ve Dvorského Pamětech č. 675.

nebyl právě laciný. Rys německého papíru (t. j. 20 knih) byl roku 1503 po 19 groších pražských; italský placen v Krakově téhož času po 2 zlatých rys. [1]) Pražský papírník Frey vozil koncem XVI. věku odtud do Lipska rys papíru po 40 bílých groších, knihu (t. j. 24 archy) prodával po 2 bílých. [2]) V Nymburce, v Náchodě ten čas byl rys po 45 groších bíl.; [3]) ale v Prachaticích koupen roku 1598 rys papíru „s vorlem" za kopu míšeňskou; [4]) v Bělé [5]) r. 1578 stejně tak (jako korec pšenice tamž). Hradčanští dali r. 1601 za rys kopu a 20 grošů, [6]) Turnovští r. 1606 za knihu papíru platili 3 groše. [7])

Byl tedy na hraně XVI. a XVII. věku arch papíru průměrem po jednom penízi, kniha papíru rovnala se tenkrát ceně kuřete, nebo třem librám chleba; osm knih papíru rovnalo se ceně krmené husy (ta za 16 grošů); v Třebechovicích koupili roku 1597 papíru 24 archy (knihu) za 2 groše a sáh dříví za 13 grošův. Ať vezmeme k přirovnání ceny tehdejší jakékoli, vždy shledáváme, že papír byl proti dnešku drahá věc. A tištěné knihy školní také tak. Nelze se tu rozepsati o cenách knih školních; stačiž něco za ukázku.

V Ronově byla v XVI. věku Elementa latinská za 6 grošů. [8]) V Lounech kdys koupen od Adama Hoška Pelhřimovského slovník latinský Veleslavínův (r. 1579) za střelnou pušku (quod vulgo bombarda vocatur) s přídavkem ještě tří grošů. Takž stojí psáno na desce klášterského exempláře v Ročově s prosbou zbožnou, aby Bůh tu koupi na prospěch mládeže studující požehnal. V pražském jednom inventáři z roku 1591 [9]) jest v hromadě „pošacovaných" (tedy již obstarožných) knih oceněn Thesaurus verborum linguae lat. za 20 grošů, Copia Perottiho dvénásob, Flores poetarum za 15 grošů; nějaká grammatika latinská za 12 gr., řecká Leonhardova za 8 gr., řecká syntax Fabricii 15 groši; též tolik groši oceněna mluvnice Theodori Gazae; De copia verborum Erasmovo za 4 groše. Nějakou Dialektiku oceňují v tom inventáři 12 groši; Aristotelovu Ethiku 10 groši; jeho De re poetica 20 groši; z klassiků k četbě oceněn Plutarch 6 groši, Herodotova kniha devátá 6 groši, Ovid (16⁰) 18 groši, Horác a Hesiod po šesti gr., Vergil 12 gr., Ciceronovy řeči všecky čtyřmi kopami; devět svazků Ciceronových děl oceněno dvěma kopami, Euripidových 18 tragoedií za 20 grošů; Liviovy historie za kopu, Valerius Maximus za 15 gr.; latinský překlad Euripida též za tolik, Sophoklových sedm kusů za 10 grošů.

---

[1]) Pavinskiego Mlode lata Zygmunta Starego. 251.
[2]) Arch. pražsk č. 1061. 3 J. R. 1592.
[3]) A ne míšeňských. Hraše. Náchod. 233.
[4]) Arch. musej. Vydání prachatic. 1598.
[5]) Umlauf. Bělá. Rukop mus.
[6]) Arch. pražs. č. 123. Vydání měst. Hradč.
[7]) Purkmistr. počet v arch. turnov.
[8]) Z knihy sirotčí tamější vyps. Čermák.
[9]) Arch. pražs. č. 1213. 27. 28. 30.

K mathematice Sphaera v tom inventáři pošacována 15 groši, a dva díly Sleidani De statu religionis dvénásob; konečně latinská bible v kvartovém vydání klade se tu v 24 groších. [1])

V jiném pohrobném statečku pražském r. 1597 oceněna fysika Burlaei za jeden rýnský zlatý, Thesaurus Losii též za tolik, slovník Gesnerův za půl třetího zlatého; grammatika Lascaris Byzantini za 30 krejcarů čili za půl zlatého (krejcar = 6 malých peněz). [2])

Také prosté vázání knih školních při tehdejší důkladnosti nebylo lacino. V oučtech jindřichohradeckých platí ke konci XVI. věku od vazby malého katechismu 6 grošů — as tolik, co stála knížka sama. [3]) Od vázání slovníka Veleslavínova (z r. 1579) placeno r. 1599 20 grošů míšeňských, ovšem za ten peníz jest vazba (musejního exempláře v Praze) pěkná bílou tlačenou koží; obyčejný studentík nemusil míti tak pěknou.

Počítejme, kdyby žák nejvyšší třídy podle řádu Kodicillova byl poslušně koupil všecky knihy, jichž předmět té nejvyšší třídě nařizován, kolik by za ně byl dal peněz. Kodicill udává 17 knih, a přidáme-li k tomu řeckou grammatiku, o níž se v řádě nemluví, bude jich 18. Ceny knih budeme se dohadovati dle hořejšího pošacování. Po 12 groších béřeme: Grammatiku latinskou, dialektiku, rhetoriku; po 15 groších: Sphaeru, Musiku, Flores a řeckou mluvnici; po 10 groších: Fysiku, ethiku, Isokrata, Lykurga, po 20 groších: Katechismus velký a Lukianovy dialogy, Lupáče i se Slejdanem počítáme lacino za 30 grošů; historické tabule bádáme za 6 grošů; čtvero řečí Ciceronových, De officiis a listy (což vše předpisuje Kodicill) klademe za 1 kopu a konečně nějakou latinskou biblí ceníme pouze 24 groši. Úhrnem bylo by vydati za knihy z poslední třídy Kodicillovy 4 kopy 56 grošů, nebo chyba 4 grošů celých pět kop. A pět kop je dost peněz! Za ty bylo dle sněmu r. 1570 [4]) pět strychů žita, a stála-li nejlepšího masa hovězího libra 11 peněz, tož koupil za ony peníze 188 liber masa.

Proti tomuto nejistému počítání ať se namítne cokoli, to pravdou zbude, že knihy byly drahá věc, a z toho důsledek, že vždy některá část žáků (mendici asi většinou) byli bez nich. [5]) A to byla

---

[1]) Z téhož inventáře poznamenal jsem si pro přirovnanou, že bílé botky s mosaznými přeskami pošacovány 20 groši; černé boty mazané s přeskami železnými 10 groši.

[2]) Arch. pražs. č. 1173. 385. č. 1174. 24.

[3]) Tischer vypsal. V sbírce jeho str. 116: Vrchnost dává do kolleje jesuits. 15 katech. vázati. Dle týchž oučtů platí se r. 1581 od vazby planetní knihy 3 groše 6 denárů. Str. 37.

[4]) Sněmy III. 464. Kdo by chtěl počítati stříbrem, věz, že roku 1599 spuštěna hřivna stříbra za 14 kop míš. (Kn. vinařsk. č. 9. 192.)

[5]) Přes to správný může býti soud J. Jirečkův, že spotřeba knih bývala značna. Soudí to z toho, že tiskaři velmi se snažili o privilegium k tlačení školních knih. Věst. učitel. X. 3.

zajisté závada dobrému učení.[1]) Jesuité na svých školách do této vady neupadli snadno; oni svým chudým žákům peníze na knihy u bohatých příznivců svých vyprošovali a nikterak nedovolovali, aby hoch ve škole sedal bez knížek. Jeť zajisté významno, stojí-li v jesuitském školním řádě (Ratio, 1599), aby praefekt gymnasia, když se byl před počátkem roku poradil o knihách, zavčas pojednal s knihkupcem, by jich měl na skladě dostatek.[2])

---

[1]) Praeparatio pueritiae z r. 1606 (tisk u Veleslavínových dědiců, museum 27. E. 16) varuje:

„Vemte papír, knihy vemte,
Černidlo k tomu přidejte,
Peří i potřeby jiná,
Bez nich učit je nemožná."

[2]) Monum. Germ. paed. V. 364.

II.

Třídy a školní řády.

Předměty učebné, o nichž v předešlé kapitole řeč, byly rozměrem tu větším tu menším vpravovány do školních řádů. Proto byla nestejnost v tom, že školy samy byly nestejny, jakž o tom stručně vyloženo již v první kapitole této knihy.

V partikulárném školství XVI. věku lze bezpečně a jasně pozorovati trojí oddíl. Je to oddíl element (slabikovati, čísti, psáti); oddíl latinské grammatiky, oddíl humanitního studia. Onen prvý oddíl mohl býti při partikulárné škole, ale nemusil. Mohl býti o sobě jakožto škola dětská, d tinská. O tento nejnižší oddíl školský nestáli zvlášť jesuité; ti přenechávali rádi první s dítětem práci někomu jinému a sami začínali nejraději od grammatiky, když byly první cestičky do mysli chlapecké již upraveny. Také gymnasium soběslavské, ať bylo bratrské nebo protestantské, nemělo podle úmyslů zakladatelových přijímati abecedářů; ty ať si v elementech vzdělá škola městská. Naproti tomu zase Melanchton, [1]) a s ním většina u nás, nepokládali samostatnost školy dětinské vedle školy latinské za nutnou. Nechať prý městská škola latinská sama učí od elementův.

Oddíly svrchu pravené dávaly ráz a význam škole; na nich zakládalo se, zváti-li školu minor, mediocris či superior nebo gymnasiem (viz str. 24 a násled. v této knize). Každý oddíl dělil se v stupně, v houfy, v klassi. Nějaké stupňové rozdíly nebo klassi bývaly ve školách bezpochyby od nejprvnějších dob, neboť to zřízení přirozené. Století humanistů, století XVI. prý to rozdělení v klassi provedlo zevrubněji, přesněji, nežli bývalo. [2]) Ty houfy, stupně, klassi nejsou roční kursy; přesvědčíme se doleji leckde, že to spíš mohou býti půlroční (ba ještě kratší) běhy, ale při neschop-

---

[1]) Monum. Germ. paedag. VII. 423.
[2]) Paulsen. Gesch. d. gelehrt. Unterr. 20. 331.

nosti žákově mohou býti i kolikoroční. Na žákovi to bylo. Veleslavín definuje třídu školní dle knih; třída jsou mu „žáci, kteří jednostejných knih užívají“; [1]) když byl žák s knihou hotov, postoupil, ať bylo kdy bylo.

Klassí se dělily v poddíly, v ordines, a ty zas, kde bylo hojně žactva, v decuriones, kteréž drobení odůvodňovalo se tím, že všickni žáci nepřicházejí se stejnými vědomostmi do téže třídy. [2]) Vše se řídilo a měnilo podle žactva do školy přišlého a přicházejícího. To drobné rozdělení badatele o starodávném školství svádí začasté k tomu, že berou ordo ba i dekurii za třídu, a tu, než se nadáš, vypočítá se ti, že některá škola, jeden, dva pokoje mající, držela v sobě 6, 8 až 10 tříd, a ony jsou to zatím tři, čtyři třídy o několika dekuriích.

V německých řádech někdy k zmatkům přispívá nestálost jmen, jimiž se oddíly označují. Čteme-li na příklad v řádě vratislavském z r. 1570, [3]) že gymnasium má pět ordines, každá ordo pět klassí a „poněvadž bohudík klassí denně se množí, má každá ještě pět appendices“ (přívěsků), tomu ještě nejsnáz a nejlépe porozumíme, obrátíme-li jména, položíce místo ordo třídu nebo gradus, stupeň. Pak to vypadá tak, že gymnasium vratislavské r. 1570 mělo patero tříd, každou o pěti odděleních (ordines) dle žákovské dospělosti, a ta oddělení měla v sobě po pěti dekuriích. V naumburském školním zřízení z r. 1610 [4]) bývá lavice jmenována jakožto klassí týmž rozumem jako jinde ordo.

I protož vari, aby věc brána byla nějak velikolepě, čteme-li, že někde měli hromadu klassí; věru všecka ta oddělení i podddělení mohla se zahrnovati několika lavicemi. Zvláště to patrno v jenském řádě z r. 1573, [5]) v něm platí zřejmě lavice za ordo. Čtemeť, že první nejnižší třída má v sobě trojí ordo; první jsou abecedarii, ti sedají v jedné škamně; když umějí abecedu, přesednou do sousední škamny (in vicinum scamnum), aby doučili se; třetí ordo v též třídě jsou syllabicantes; ti sedají také zvlášť v škamně. Sešlo-li se pak dětí mnoho, přibrány lavice a zřízeny v témž řádě a stupínku dekurie.

I protož, připomínají-li se u nás v které škole abecedáři, [6]) literisté, syllabikanti, donatisté, deklinisté nebo grammatici: to nemíní se patero klassí, ba, když se pochopí, že abecedáři a literisté jednou jsou, neznačí ostatních čtvero jmen čtvero tříd nebo klassí: jistě byli abecedáři první ordo, syllabikanté druhé ordo, snad donatisté třetí ordo téže klassí jedné, prvé a nejnižší; deklinisté, kteří zabývali se

---

[1]) Silva quadrilinguis.
[2]) Vormbaum. Die evang. Schulordng. I. 73. 78.
[3]) Vormbaum. Die evang. Schulordnung. I. 184.
[4]) Vormbaum. Die evang. Schulordn. II.
[5]) Ratio administr. scholas. Exemp. v univ. knih.
[6]) Veleslavín v Silvě quadril. abecedární pachole = tyro ludi literarii.

grammatikou latinskou, byli classis druhá. A víc v té škole klassí nebylo, i kdybys vyňal donatisty, čímž se míní začátečníci v latině, z třídy prvé, neboť pak bys je musil vpraviti do třídy druhé jakožto nižší ordo k deklinistům.

Že svrchupsaná první jména značí jen částky téže jediné třídy, jen ordines nebo lavice, o tom jasně položeno v knize horšovotýnské roku 1575. Tu dělí se „pacholata první classis" v syllabikanty, v žáčky minores a majores; všecko v jednom houfě.[1]) Byla li ve Slavkově některÿ čas prima, secunda, tertia, quarta, lectionarii a elementarii: to nebylo šest tříd, jak se udává,[2]) to jich jen pět, neboť čtenáři a slabikáři jsou ordines téže třídy.

Jsou-li třídy nebo žáci pojmenováni ciframi, jako na př. čteš-li, že v Domažlicích jest r. 1605 nadace na vychování primánů, sekundánů a terciánů, to neklamáš se, že jsou tu míněny tři třídy rozdílné; dle počtu stipendistů poznáš i, že v Domažlicích kladou primu jakožto třídu nejvyšší, tercii za nejnižší, ale tají numerální pojmenování tříd v sobě zase jiný úraz: nevyzkoumáš, kolik v něm z oněch tří základních učebných oddílů; nevyzvíš, jsou-li v tercii abecedáři či už grammatisté, jsou-li v primě humanisté, neboť grammatika mohla se rozprostříti do kolika tříd.

Jasná a dosti obyčejná pojmenování v Němcích byla: elementarii (neb abecedarii), donatisté, grammatici, poetastri (nebo metrici), dialectici (nebo také historici). Vyčteš z těch jmen, že elementarii učí se čísti, donatisté že dostávají do ruky první vzorce z mluvničky Donatovy, grammatici že cvičí se v mluvnici až do konce, metrici že již robí verše a tudíž svou třídou dosahují do humanistického oddělení, a konečně dialectici že učí se logice a jsou již jako nějací filosofové. Jen v tom bude rozpak, nejsou-li elementarii a donatisté třída jediná o dvou řadách (ordines), tak že by v hořejších jménech zahrnuto bylo gymnasium buď o čtyřech anebo pěti třídách.

Méně jasně mluví jména školy v Beyreutě, když se uvádějí prima, secunda, temporales, casuales. Vyrozumíváš sic, že žáci temporales učili se latinskému časování, žáci casuales skloňování, ale kolik tříd je to úhrnem, a kam až v učení dosahuje prima, toho neviděti.[3])

Nejstaršího typu městské školy latinské u nás jako všude v střední a západní Evropě jsou trojtřídné.[4]) V XV. věku ani

---

[1]) Kn. horšovotýn. 26.

[2]) To tvrdí z neporozumění Horčička v Die Lateinsch. in Schlaggenwald. 7.

[3]) Kaemel. Gesch. d. Schulwes. 185. béře ta jména za 4 třídy, o tom bylo by lze hádati se. Uvádí-li na téže stránce, že v Cvikově (Zvíkov) roku 1504 byly čtyři „classes": bursales, logici, grammatici, parvuli, to se jistě mýlí; bursales nejsou třída; to mohou býti žáci ze všech tříd, bydlí-li v burse.

[4]) Kaemel l. c. 185. Paulsen. Gesch. d. gelehrt. Unterr. I. 21. 147.

norimberská škola městská neměla víc. Na prvním stupni byli žáčkové se slabikářem (tabulistae), v druhé třídě byli donatisté, a na třetím stupni byli alexandristé, žáci to, kteří již pilně se musili oháněti grammatikou Alexandra de Villa Dei; těm podávána také logika.

Typus trojtřídní Melanchton v XVI. století do svého plánu přijal; odtud správně zovou se školy toho typu triviálné. Klassí zove „haufen“. Do prvního houfu příslušejí čtenáři i donatisté. V druhém houfě jsou grammatikové, v třetím humanisté aspoň tím rozumem, že dělají verše. Je patrno, že tyto třídy tři nejsou roční běhy. To může býti na léta, než se syllabista naučí dělati latinský verš. Také patrno, že v třídě mohlo býti řad a rozdílů po libosti.

Tři třídy na latinské škole býval vůbec minimální počet. Vyskytuje se u nás ten počet hned, jak poprve si ho městské prameny všimnou, a hovoří o něm ještě roku 1586 Kodicill v řádě svém obecném. [1])

Jemnějším dělením, jež humanisté podnikli v první půli XVI. věku, vyskytují se školy latinské šestitřídné (Trocendorfius 1531) i osmitřídné. Z těch je škola Sturmova v Štrassburce. Nebylo ani tak nesnadno z typu trojtřídních navrhnouti typus osmitřídních: některé ordines proměnily se v klassí. Ale osmitřídné školy byly vzácny; jakmile se školství v Němcích pospolu s reformací poněkud ustálilo, kde mohli si školu vyšší pořiditi, všude převládá typus školy pětitřídní, jejíž vzor sobě vypůjčili také jesuité.

U nás všecky slavnější školy městské byly o pěti třídách. V pražských městech nejvyšším pátým třídám těch gymnasií na překážce byla zvlášť na hraně XVI. a XVII. věku universita, závodící s jesuity. Ona totiž s úsilím, čím dál horlivějším, žádala od správců školních, aby nejvyšší studenty své posílali do universitních přednášek; tu aby poslouchali to, co měli slýchati doma. Universitě šlo zajisté o větší počet studentstva, jehož měla bez žáků farních škol málo. Co se jen mistři universitní nanutili! Posílejte žáky schopné, vzkazovali, „ad lectiones“, aby nebyly auditoře prázdny! [2]) A což s tím svízel byla stran discipliny, dohledu; žák z farské školy místo do přednášky v universitu, raději šel za školu, nebo z auditoře utíkal, kdy se mu hodilo. Kurníkem se neustále hrozilo za takovou nedbu a nevážnost. [3])

Z jednání o reformaci universitní r. 1612 vysvítá zřejmě, kterak universitě na tom záleželo, aby zrostlým žákům latinským universita posluhovala za nejvyšší třídu humanitní. Mistři žádají faráře, aby nikterak nepřekáželi žákům choditi ad publicas lectiones, a učitelům ukládají, aby knížky vracejících se žáků z přednášek universitních

---

[1]) Řád Kodicillův. Překlad Zoubkův. 21. V originálu str. 67. (mus. 49. C. 11.).

[2]) Arch. univ. A. 14. b. 128.

[3]) Tamž. 10. R. 1620.

prohlíželi na poznanou, netoulal-li se který, a kromě toho aby ty žáky, kteří nejsou v logice a rhetorice vycvičeni, připravovali a cvičili, a zase naopak s těmi, kteří chodí do lekcí universitních, aby doma provozovali umění triviálná, zvlášť aby je vedli k poesii a k slohu.[1]) Kdybychom netušili, že oni zrostlí žáci drželi se farní školy jen pro snadnější výživu, nemohli bychom se nediviti, proč nenechali farní školy zhola a nedali se v počet akademiků, jako to v Němcích dělali; neboť i tam škola humanitní podávala to, co fakulta artistů na universitě, práce a učení tedy stejno, jenom že universí dala za to grad, a škola humanitní nic. Proto se v Němcích gymnasiím vedle university nedařilo.[2]) Praktičtí jesuité v těch kollejích, kde měli gymnasium pospolu s universitou, nikoho za oněch dob do třídy nejvyšší (rhetoriky) nenutili, jen to bylo jim pravidlem, kdo příliš nezralý dětina, aby nebyl vpuštěn do filosofie universitní.[3])

Jesuitům typ školský naznačen byl již v konstitucích Ignaciových. Měly to býti tři klassi grammatikálné a dvě humanitní. Tedy typ pěti klassí. Tento základný typ pěti tříd zachován potom i v definitivním školním řádě jesuitském z r. 1599. Ale v praksi jesuité před tím rokem i po něm podle okolností připouštěli tytéž nestálé formy, jako byly na protestantských školách. R. 1586 bylo jesuitským rektorům výslovně dovoleno, kde toho potřeba, aby rozdělovali každou klassí ve dví, v klassí inferior a v klassí superior. Toť jsou patrno podřadí, ordines, jež připouštěl školní řád jesuitský definitivní (Ratio 1599) potom vždy. Řečená Ratio připouštěla i to, že naopak bude méně tříd v gymnasii nežli pět; pro tu případnost nařizovala, trvajíc vždy na pěti oněch stupních svrchu uvedených v prvotním typu škol jesuitských, aby tu, kde je méně tříd než pět, rozdělily se kursy ve dví. Znajíce podstatu školského dělení, řekli bychom, že z ordo státi se měla klassí. Kde prý by na příklad při čtyřech klassích měla scházeti rhetorika, ať neschází, a třetí grammatická klassí ať se rozdělí ve dvě; bude pět.[4])

V jesuitském školství latinském na léta pevného nic nebylo co do klassí. Když jesuité přišli do Prahy, oznámili r. 1556 veřejným programem o svém učení školním, že mistr Sylvius a jiní praeceptorové budou pečovati, aby žáci učili se z klassických auktorů, z Cicerona, z obojí mluvnice Despauterovy, ale stran tříd gymnasijních mínili, že na ten čas není lze o rozdělení klassí nic ustanoviti.[5]) Tomu rozuměti tak: ustanovíme klassí a ordines, až kolik a jací žáci přijdou. A na nejistém zůstalo, počet a druh klassí se

---

[1]) Arch. univ. č. A. 17. VI. 374. 375. 376.

[2]) Monum. Germ. paed. VII. 435.

[3]) Monum. Germ. paed. V. 272.

[4]) Monum. Germ. paedag. V. 256. 357. Stejně v „Regulae Soc. Jos. et Ratio human. studior." z r. 1726 v univ. knih. sign. 46. D. 134. 66. 70.

[5]) Bibl. Lobkovic. v Praze. Rukop. Collectanea Bydžovského. 115. Monum. Germ. paed. II. 151.

měnil. R. 1559 otevřeli rhetoriku; byl k ní učitel, byl do ní některý žák; dvě léta potom vedle Ludvíka Flandera, jenž učil v rhetorice, všecko gymnasium vyučovali pouze tři magistrové.[1]) Mělo tedy podle obyčejného počítání 4 třídy. A již r. 1565 jest na gymnasii rhetorika, třída poesie a čtyři třídy grammatické. Tím způsobem proměny dějí se dál.

V Olomouci r. 1566 začali se čtyřmi třídami; byla to elementárka, dvě grammatické třídy a jedna humanitní; rok potom přibyla druhá humanitní, rhetorika, a bylo pět tříd; později zřídili šestou, patrno kdes mezi grammatickými.[2])

V pojmenování tříd až do vydání Rationis také nic pevného. V pražských pramenech XVI. věku objevují se rozmanitá i hojná jména tříd: principia, classis etymologiae, syntax, classis politioris literaturae, classis humanioris literaturae, poesis, rhetorica, logica, fysica.[3]) Tedy 11 jmen třídám. Z pozdějších jmen, když byla zobyčejněla, pozná se snadno, které třídy jsou míněny rozmanitými jmény svrchupsanými. Když se bylo definitivním řádem školským u jesuitů vše upevnilo, dělila se studia inferiora nebo gymnasia v třídy, jimž jména: infima nebo parva (rozuměj grammatica); to byla třída nejnižší; principia nebo grammatica, také secunda, byla třída druhá; třetí říkali classis syntaxeos nebo také jen tertia nebo i suprema grammatica. Těmi třemi třídami vykonáno grammatické studium. Dvě třídy humanitního studia mívaly, jak již svrchu dotčeno, jméno humanitas nebo poesis a rhetorica. Jsou to jména, která přetrvala věky a ve francouzském školství dosud platí.

Stalo se zvolna zvykem, že jen třídu prvou nejnižší rozdělovali, a to ve dvě samostatné třídy, z nichž nižší byla classis rudimentorum nebo pouze parva; druhá classis principiorum. Pak ovšem následující dvě grammatické třídy postoupily na třetí a čtvrtou. Takové gymnasium šestitřídné bylo od XVII. věku obyčejno. Při tomto pětitřídném nebo šestitřídném způsobě latinské školy jesuité předpokládali, že žáčkové, do parvy přicházející, umějí čísti a psáti. Byli-li jesuité okolnostmi nuceni při gymnasii učiti čtení a psaní, přidali žáčky začátečníky k parvě jakožto podřadí (ordo) stejně jako bylo v protestantských školách partikulárných, anebo nařídili novou klassí přípravnou (elementárku), v které mohl učiti pod jich dozorem kdokoli. Pak ovšem mohlo míti jich gymnasium úhrnem i sedm tříd.[4])

---

[1]) Rukop. univ. knih. 1. A. 61.

[2]) Müller. Olmütz. 120. 122.

[3]) Arch. univ. Rukop. XIX.

[4]) Takž stejně potom u piaristův. V Litomyšli měli v XVII. věku 1. rhetoriku, 2. poesis, 3. syntax, 4. grammatiku, 5. principii, 6. parvu major, 7. parvu minor. Tato byla ona přípravka, z které učiněno v školním řádě r. 1662 dvé oddělení schola legendi a schola scribendi. Zajímavo, že piaristé tu mívali při gymnasii školu arithmetickou, kde se učilo počtům a slohu. Byla to jakás odborná škola (snad obchodní), do níž chodili asi negymnasisté. Viz a srovn. Štěpánka Děj. gymn. v Litomyšli 1894. 16. 21. 27

Třídy jesuitské jen zvolným zvykem ustalovaly se v roční běhy, vždyť i Ratio dovoluje, aby pokročilí žáci v druhém semestru mohli stoupati o třídu výše. [1])

Že svrchuřečené ordines protestantských a jesuitských škol nebyly místnostmi od sebe odděleny, to čtoucí postřehl a pochopil, ale podle nynějších pokročilých poměrů dosti nesnadno se chápe, že ani klassi nemívaly svých zvláštních síní. Svrchu v kapitole o školním domě vyloženo, že u nás jako jinde [2]) byly školy o jediném auditorium, a byly-li dvě posluchárny, to byla škola z větších a z největších. Bývalé škole latinské nezbývalo, než několik tříd vpravovati do jediné síně, takže chtěj nechtěj klesly klassi v ordines, podle lavic počítané a skládané. Tomu již škola XV. století byla zvyklá, že troje oddělení chlapců nestejně vzdělaných sedalo v jedné síni. [3]) A když školy se humanismem rozvinuly, shledáváme r. 1559 u veliké škole štuttgartské, že jen dvě nejvyšší třídy humanistické mají svůj pokoj, grammatické třídy všecky musí pospolu býti v pokoji jiném jediném. Ale prý sedali žáci různo, aby si nepřekáželi. [4]) Za to jinde zase naopak snadněji byly horní třídy stahovány, poněvadž mívaly žactva málo. I opatrní jesuité přihlíželi ve svých kongregacích i školních řádech [5]) k skutečnosti či aspoň k možnosti, že dvě třídy musí pospolu vyučovány býti v jedné místnosti.

Z těch poměrů školských, v Evropě všude stejných, plyne dvojí možná a vždy obtížná situace, že totiž v jediné místnosti zároveň učí dva a snad i tři učitelé, nebo na druhou stranu, že jediný učitel v téže síni musí trmáceti se s dvěma, třemi třídami v stejný čas. Tato druhá situace za nedostatku učitelstva v dobách XVII. století obvykla spíš: nebyltě kantor lounský Zelenka jediný učitel v Čechách, jenž měl r. 1693 v jedné síni dokonce čtvero ordines: abecedanty, slabikanty, čtenáře a principisty; [6]) konečně až do našich dob zachoval se na jednotřídných venkovských školách onen primitivný, nuzný staletý útvar, o němž bys myslil, že jest již nemožný.

Jest otázka, kterak tu nouzi v XVI. století učitelé přemáhali, kterakou na to měli učebnou techniku?

Byl-li jeden učitel s dvěma třídami v pokoji, měl na to učebnou techniku tu, kterou učitel venkovské „jednotřídní" školy má dosavad. Střídá způsob učení a školu; když nahlas pracuje s jedním řádem, druhý řád tiše píše nebo počítá, pak obráceně zas; co

[1]) Monum. Germ. paedag. V. 354.
[2]) Paulsen Gesch. d. gelehrt. Unterr. 225.
[3]) Paulsen. l. c. 147.
[4]) Vormbaum. Die evang. Schulordn. I. 101.
[5]) V II. kongreg. Ebner. S. J. Beleuchtung. 338. Monum. Germ. paedag. V. 352. VII. 426.
[6]) Merz. Učit. Novin. 1885. 362.

mohou obě třídy slyšeti společně, to se jim poví oběma najednou, potom ovšem při opakování žádá se od dospělejších víc, od slabších méně. Jeden způsob jest v staré škole tento: učitel vykládá pravidla oběma třídám, starší žáci nebo vyšší třída potom říká pravidla z paměti, a mladší toliko poslouchá. Zevrubněji znáti tuto didaktickou techniku z plánu vittenberského z r. 1533. Prima a sekunda (t. j. třídy nejvyšší) konjugují, pak žáci primáni říkají etymologii zpaměti, potom učitel oběma třídám vykládá příklady, obě poslouchají, sekunda však z paměti neříká, než prima; zatím co žáci I. a II. třídy s kantorem zpívají, žáci třídy nejnižší jsou z elementů zkoušeni. V sobotu exponuje jeden z žáků dvěma třídám evangelium.

Tato vittenberská učebná technika žádá dvou síní, již k vůli onomu zpěvu.[1]) Ale povážlivý ten způsob byl!

U nás, kde ve škole byl jeden nebo dva pokoje, nedělali to jináče. V jesuitském školním řádě[2]) káže se, kde jsou rozličné třídy spojeny, tu aby byla četba společna, grammatika ne; nižší škola budiž tázána o snadnějších věcech, škola vyšší o těžších; úlohy k překladům (podivno!) mohou býti také oběma školám stejné, i cvičení všeliká dějtež se s oběma pospolu.

Jedna věc však umožňovala v starodávném školství, že snadno mohly býti všecky ordines i classes v jediném pokoji, a že tu mohlo jednati i víc učitelů zároveň. Byl to prazvláštní nemoudrý způsob učitelské techniky, který lze klásti za chorobu školy tehdejší: totiž učitel obyčejně pracoval s každým žákem zvlášť, on nejen že s každým opakoval, ale on s každým ve škole i úlohu korrigoval zvlášť, vysvětloval, vykládal, byť ostatní z téhož řádu nebyli dobře zaměstknáni, nebo nedali se pevně zaměstknati.[3])

Druhá škola v téže síni zatím mohla býti psaním dobře upoutána k své práci, ale té školy, s kterou právě pracováno ústně, té žádný praeceptor XVI. století přivésti k pozornosti obecné neuměl; pracoval s jedním, a druzí zatím honem doháněli lekcí, učili se na pamět, odříkávajíce a štěbetajíce tak dlouho, až na ně došlo. A na kolik jich mohlo za hodinu dojíti? Sedali mnozí ve škole celá půl dne marně zhola a nic nepopadli. Asi také to stálé napomínání učitelovo, aby nešeptali, nevlídné začasté křikání a lání učitelovo, když rozpustilci, trápeni jsouce dlouhou chvílí, neposlechli, to vše znechucovalo žákům i učitelům školu a výsledek zdárný kazilo.

Zabývati se s jedním a nechati druhé svévolnosti: to byla praxis ještě za Komenského. Naříkáť veliký ten reformator školství, že „s jedním a s jedním poceno bylo“ a to že byla učitelům „oslovská práce“ a žákům „neužitečná prázdeň“.[4]) Jednotlivé

[1]) Vormbaum. Die evang. Schulord. I. 28.
[2]) Monum. Germ. paedag. V. 356.
[3]) Vormbaum. Die evang. Schulordnung. II. 249.
[4]) Didact. mag. Komenský Šmaha 147.

návrhy a opravy zlého toho způsobu didaktického sic vyskytovaly se. Německý paedagog Jan Sturm ve svých školních řádech (1565) do toho nešvaru naříká. Několikrát o tom dí, že by neměl učitel zabývati se chlapcem jedním; všickni by měli slyšeti a poslouchati tak, jako při zpěvu se děje, že jsou všickni společně činni a zaujati.[1]) A před Sturmem dávno dřív náš mistr Kolín poručil své škole v Praze, „kdyžkoli jeden po paměti ven něco říká aneb čte před mistrem, jiní všickni mlčíc ať poslouchají.“[2])

Na počátku XVII. věku i ta rada vyskytla se v Němcích, aby tu, kde jeden učitel ke třem klassím, žáci pokročilí voláni bývali do školy pospolu v hodinu jednu, ostatní méně dospělí ať přijdou v hodinu jinou, a začátečníci v hodinu třetí; učitel zabývejž se cele těmi, kteříž právě ve škole jsou; ať má tedy každá klassi třeba jen dvě hodiny denně, ráno jednu, odpůldne druhou. Kde je víc učitelů, nechť pořídí se každé klassi, každému učiteli zvláštní vyučovací síň; není-li to možná, nechť se učitelé v jediné síni hodinami střídají.[3])

Tedy to, co dnes se rozumí samo sebou, co jest zřejmé a přirozené, to se vyvinovalo v školství pomalu a ne bez nesnází. Člověk ani očím nevěří, čte-li, že náš Komenský jakožto veledůležitou část svého reformního plánu navrhovati nucen, aby v š e c k y žáky téže třídy učitel vyučoval zároveň, třída ať má jednoho učitele, i kdyby sto žáků měl, lépe aby byl jeden, ať učí všecky najednou, ne jednoho, ať nepřistupuje k jednomu, ať nedopouští, aby ten onen jednotlivý žák přistupoval k němu, ať jest na kathedře ode všech viděn; „když od nemnohých bývá učitel posloucháu, snadně to neb ono plyne mimo uši všech, když od mnohých, uchycuje každý, co může.“[4]) Dnešní člověk škol povědomý sotva věří, že myšlenka, mluviti v jednom pokoji ke všem žákům společně, jest jako didaktický vynález.

Učebná látka podávala se žákům po hodinách, po půl hodinách, ba i v odstavcích půl druhé hodiny trvajících. Ty doby ve škole udávány hodinami přesypacími; v jesuitských kollejích určen na to zvonec, jímž mělo se slušné znamení dávati od sluhy (bidella) a péčí praefektovou.[5]) Také Kodicill roku 1586 chce aby se konec učení udával zvoncem.[6])

Látka učebná vpravována v š k o l n í ř á d, o r d o s t u d i o r u m. Bylo-li, jakož vyloženo, školství cizí i naše až příliš rozmanité a individuálné: se školními řády jest to stejně tak. Pohledněme nejprv, k d o ji skládal.

---

[1]) Joh. Sturmii. Opuscula omnia. Vyd. Hallbaurovo. Str. 352.
[2]) Leges in schol. priv. Collini. Exempl. v Č. Mus.
[3]) Vormbaum. Die evang. Schulordn. II. 250.
[4]) Didact. mag. Komenský-Šmaha 147. 149.
[5]) Monum. Germ paed. V. 457. Monum. II. Constitut. ad praefect.
[6]) Ordo studior. Exemp. mus. 49. C. 11. 89.

U nás, kde byla universí jakýs centrální úřad většiny protestantských škol, jest myšlenka takřka na dlani, že měly a mohly odtud vycházeti všeobecné řády školní.[1]) I v Krakově biskupský synod kněžský r. 1612 uložil universitě vypracovati plán škol městských a vesnických,[2]) uznávaje její k tomu příslušnost. U nás universí r. 1539 vydala skrze mistra Hortensia řád školský, jehož, škoda, dosavad nepodařilo se najíti. Proto také zdá se, že ještě marně zápasil o všeobecné uznání, jináč by se opisy jeho vyskytly snáz. Že dlením doby vznikala v těch věcech škodlivá svévůle, universí přiměla mistra Kodicilla (nikoli bez pobídky městské rady, kteráž viděla na šestnácti pražských školách zmatky), aby sepsal obecná školní pravidla. Takž vyšel r. 1586 „Ordo studiorum docendi atque discendi literas in scholis civitatum Bohemiae et marchionatus Moraviae constitutus ab universitate Pragensi.“ V předmluvě vysloveno přání, aby ten řád zaváděla všecka města; od učitelů na školy posílaných z university žádán slib, že řádu se budou držeti.

Pro uznání jednotného řádu školního u nás nejvíc učinil mistr Martin Bacháček, a když po majestátě na svobodu víry pojata myšlenka školy napravovati, sepsán nový řád. Dne 2. prosince 1609 Bacháček píše do Čáslavě, že direktoři a defensorové poručili, „abychom ordinem studiorum sepsali, a to nařídili, aby se netoliko v školách pražských, ale i ve všech jiných království Českého mládež větší i menší per artes vedla a rozličnými compendiis anebo raději dispendiis rozpakována nebyla;“ při tom Bacháček poslal učitelům a inspektorům městským exempláře řádu nového, slibuje, že „takovým bohda pořádkem mládež mnohem dřívěji k vzdělání se přivede.“ [3]) Takž tedy universí byla původce obecných školních řádů, jakož svrchu na jiném místě o těch věcech zmíněno.

Původcové řádů školských, které měly platnost jen lokální, byly osoby školské, správcové škol buď činní, buď bývalí. Pokud známo, z nejstarších řádů místních a vzniku soukromého bude řád Mathesiův z r. 1551. Jan Mathesius, rodák ze Saské Rokytnice (Rochlitz), dostal se r. 1532 za učitele do Jáchymova, města báňského a zánovního (vzniklotě roku 1516); pak se dal na kněžství a v témž Jáchymově do roku 1565 byl pastorem. Byl přítel Melanchtona, jehož ustanovení a myšlenky řád Mathesiův zřejmě v sobě chová.[4])

Tu tedy vznikl řád prací kněze učitele. Do té kategorie lokálních řádů by mohl snad počítán býti professora mistra Vavřince

[1]) Werner v Mittheilung. f. Gesch. d. Deutsch. III. 33 dí, že to byl „ein grosser Gedanke einen allgemein giltigen Plan für einen zusammengehörigen Ländercomplex zu entwerfen.“

[2]) Zabytki z dziejów. Muczkowski. CXLVIII.

[3]) Arch. univ. A. 13. b. 507.

[4]) O Mathesiovi, jenž jest jedním ze znamenitějších Němců v Čechách, psal Loesche „Joh. Mathesius.“ Soudobí Čechové jeho spisy znali. Petřek z Polkovic 1596 přeložil jeho Historii Pána Krista.

Benedikta z Nudožer školní řád, jejž podal r. 1607 patronům školy svatojilské k slavnostnímu zahájení školy v nově postavené. Podal ten řád formou veršovnou (o 370 plynných a z veliké části vkusných šestiměrech)"[1]) s titulem „Penitioris scholae structura." Báseň ta není tedy řád v obyčejném smysle.

Asi nesčíslný počet řádů lokálních vznikl podnětem a dohledem městských rad a městských inspektorův. Nastupující správce školní totiž byl povinen svým městským patronům písemně vyložiti, čemu a v kolika třídách míní vyučovati se svými pomocníky. Tak vznikaly řády školní, práce na čas; byly to vlastně učitelův programmy, a jak často a rychle vznikaly, stejně tak se ztrácely. Samostatného nebývalo v nich asi nic; rektor školní obyčejného rázu bezpochyby vybral ze školního řádu universitního nebo jiného protestantského, jichž tiskem u nás kolovalo dost a dost, věci, jež po jeho mínění hodily se té škole dvoutřídní nebo trojtřídní, kterou mu právě odevzdávali. Bylatě taková lokální úprava obecných, širokých řádů školních, směřujících k pěti, šesti i více třídám, v malé škole malého města nutna.

Někde si místní inspektorové školní sami srovnali podaný učitelem řád s řádem škol obecným. Takž na př. r. 1584 Německobrodští snesli se a do městské knihy jakožto zákon psáti dali, že každý přední správce, „jaký by řád v škole a správu k vyučování mládeže s svejmi kollegy míti chtěl, to k přehlídnutí a považení ouřadu, jestliže by se s leges od akademie Pražské srovnávalo," sepsati a podati povinen.[2]) Někdy také z university si vzkázali o řád místní, aby nahlédli. Takové lokální řády studijní zvlášť rektor universitní mistr Bacháček, jakož o tom svrchu mimochodem zmínka, chtíval viděti, souhlasí-li s řádem předepsaným.[3]) R. 1598 poručeno z university všem všudy školním správcům, aby poslali ordo studiorum pospolu se seznamem svých žáků.[4]) Jiřímu Markotiovi Čáslavskému, jejž dosadil do Hradce Labského, r. 1606 vzkazuje, jak si má při tom vésti: až uspořádá školu, a ustanoví jednotlivé klassí, potom hned aby poslal ordinem studiorum, jména žáků a odkud jsou rodáky.[5])

Ovšem nedbalí učitelé neposílali, a netrpělivý Bacháček neustával dopisovati.

Některý lokální řád vyrazil z rámce obyčejného, vzal na sebe formu samostatnou se stálejší platností; to stalo se tu, kde rada sama, majíc v sobě intelligentní členy (bývalé učitele), postarala se o zřízení takového řádu, a kde čiperný a ctižádostivý učitel po-

---

[1]) Ant. Truhlář. Č. Č. Mus. 1891. I. 67. 68. a násl.
[2]) Arch. zemsk. Německobrodsk. kniha smluv. č. 5. Fol. A. 21. Výpis Nováčkův.
[3]) Arch. zemsk. Oekonom. 18. 4 5.
[4]) Tamž. 39.
[5]) Musejní diplomatář.

mocnou podal k tomu ruku i zkušenost. Tak vznikl řád královéhradecký roku 1566 při reformaci tamějších škol, o kterouž péči měl slavný rodák hradecký mathematik Cyprián Lvovický ze Lvovic, professor v Lavingách († 1574). Řád ten dala městská rada latině sepsati a do městských knih vložiti, aby byl na příští léta pořád normou učitelstvu, ke škole hradecké přistupujícímu.

Podobně tak vznikl řád školy žatecké r. 1575. V Žatci bývali, jak v historickém přehledě této knihy vyloženo, vždy škol pilni. Zvlášť se chválí v té snaze primátoři Mikuláš Černobýl a syn dcery jeho, Václav Arpinus z Dorndorfa. Tento přiměl Jakuba Strabona, rektora, k sestavení zvláštního žateckého plánu školního, jenž vyšel tiskem u Nigryna v Praze roku prve psaného. Strabo vyznává, že ho zdělal dle výborných jiných škol.[1]) Knížka po způsobě obvyklém humanistům ozdobena dlouhou úvodní básní elegickou Jiřího Ostracia Rakovnického (z r. 1573) na oslavu školy žatecké po moru nově upravené. Také Strabo sám přidal báseň (z roku 1573) k chvalám konšelů. Připojen i řecký a hebrejský epigram.

Dal-li Strabonův plán školní popud universitě a Kodicillovi k vydání svrchuřečeného školního řádu r. 1586, toť tomu rozuměti jen tak, že universí, uvědomivši sobě svoji jurisdikci a centrální moc nad školami, nemínila déle dopouštěti, aby vznikaly takové samostatné lokální plány, jimiž by učitelé, od university vyslaní, povinni byli se říditi.[2]) Jest to patrno při třetím samostatném školním řádě, totiž při kutnohorském, jenž vznikl r. 1598; ovšem tehda již byl universitní ordo studiorum Kodicillův uveřejněn, pročež mrzela v Praze mistry odchylná snaha venkovského města víc než před tím.[3])

V Kutné Hoře mistr Vavřinec Sarkander, prve než přistoupil ke škole, měl s šepmistry, radou, obecními, soudci, s císařským rychtářem a faráři i s děkanem poradu o artikule nového kutnohorského řádu školního, a z té porady vyšel i nařízen jest 3. února 1598 řád svrchu zmíněný. A což to universí tuhý zdvihla odpor proti tomu řádu i proti vlastnímu tvůrci jeho Sarkandrovi! Vylíčeno svrchu, kterak až do smrti jeho (1599) nechtěli ho v Praze konfirmovati k správě školské, přes tu chvíli k odpovídání ho citujíce před sebe.

Bohužel kutnohorský řád co do stránky učebné není zevrubný; artikule jeho týkají se učitelův a jich důchodů; stran klassí jen

[1]) Exempl. univ. knih. 52. G. 7. Ungar přihlížeje k tomu plánu školnímu v Abhandl. d böhm. Gesell. d. Wiss. 1798. 3. B. 2 Ab. 178. dí, že první škola, kde světlo se rozžalo, byla žatecká, a vykládá proti tvrzení, že české školy učily se pokroku od jesuitských škol, že žatecká nepotřebovala vzorů jesuitských, že svítila sama.

[2]) Méně správně si to vykládá Wolkan. Gesch. d. Literat. 82.

[3]) Zajisté samostatný řád škol kutnohorských jest současnou obdobou samostatné konsistoře horské, kteráž zápasila s pražskou.

ustanoveno, aby u Vysokého kostela jich bývalo šest; u sv. Barbory aby byla škola „trium ordinum“ o třech učitelích; „čemu pak v té každé klassi učiti se bude, to leges et ordo studiorum, kterýž každého půl roku od vrchního správce u přítomnosti inspektorův k tomu nařízených publikován bude, ukáže.“ [1]) Tedy zůstaveno rektorovi, aby v rámci všeobecném pořizoval řád zevrubný, stejně tak, jak obvykli jiní jinde dle obecného řádu Kodicillova činiti. Proti kutnohorskému separatismu pražská vrchnost školní asi mnoho nedovedla: čtemeť ještě roku 1616, že se rada s cís. rychtářem a inspektory snesla, aby „ordo lectionum, který ex communi suffragio senatus et consensu dominorum inspectorum scholarum sepsán jest, stále a nezměnitedlně i na časy budoucí zachován byl.“ [2])

Kterak nepřívětivě v universí k tomu hleděli, když někde vznikla myšlenka o samostatném školním zřízení, to patrno z listu, jejž roku 1604 Bacháček píše inspektorům v osadě sv. Petra. Ti chtěli, bezpochyby návodem místního inspektora doktora Hubera, nevidouce prý prospěchu na škole, zavésti svůj nový učebný řád (rationem novam docendi). Bacháček na to v odvet psal „toliko že za to žádá, aby některými jmény více na zvošklivení učení literního nežli z jaké podstaty ordo studiorum, kterýž secundum Aristotelicam methodum býti má, křtěn nebyl, odkudž by svárové a divná zášti mezi praeceptory a discipuly zrostly“; raději aby prý k němu přišli na radu. [3])

K samostatným řádům školním, jichž původcové jsou patroni škol a jich učitelští rádcové, slušno přičísti řád luterské školy boemogermanské v Praze, vzniklé r. 1611. Toho řádu skladatel byl bezpochyby povědomý německý kazatel Hoe; a na jiném místě nahoře vyložili jsme zápas university s tou školou o jurisdikcí a zvláště o ten školní řád.

Do téže doby i kategorie náleží řád soběslavské školy rožmberské, též zdělaný od patronů nebo kurátorů školy podle úmyslů zakladatele Petra Rožmberského. Jináče u českých bratří z XVI. věku není povědom nijaký společný řád školní. Při bratrské organisaci rozumí se samo, že školní učení nebylo zůstavováno náhodě a libovůli; se strany biskupů že zajisté instrukce a dohledy byly, ne-li od té doby, kdy se příznivci vzdělaní oddělili od nepříznivců, tož zajisté pak od doby Blahoslavovy. Ale o psaném nějakém širším řádě školním čteme v Dekretech bratrských zřejmě teprv v době vyhnání. R. 1635 káže se totiž učitelstvu, aby „podle psaných leges se zachovali, a nechtělo-li by co in praxi tak jíti,“ nechať se to oznámí scholarchům, a nejinak než „společným snešením“ ať se to promění. [4])

---

[1]) Nováček. Listář. 60.
[2]) Arch. zemsk. Opis z Hory. U Nováčka v Listáři. 150.
[3]) Arch. zemsk. Oeconom. č. 18. 224.
[4]) Gindely. Dekrety. 296.

U jesuitů bylo všecko školství hned od nejprvnějších počátků školním řádem v konstitucích, Ignaciem psaných, aspoň v hlavních věcech pevně vázáno. V drobnostech byly lokální rozdíly; byloť jesuitské školství v rozvoji. Jest pověďomo několik školních řádů; jeden i bezpochyby pražský z r. 1560—1561. [1])

Ale bojovný řád jesuitský, tak tuze soustředěný a scelený jako žádná společnost na světě, nemohl se obejíti bez jednotné školy, již proto ne, že byl řád rozprostřen daleko široko po světě, a člen jeho musil jíti, kamkoli ho poslali. Tím rozumem vznikl společný řád školní roku 1586, a konečně pro všecky jesuitské školy, ať byly kdekoliběk, definitivné závazné a zevrubné školní zřízení, povědomé jménem Ratio, jakožto výsledek dlouholeté zkušenosti ze všech čelnějších provincií jesuitských. Tiskem vyšla Ratio r. 1599.

Shrneme-li si vše, co o studijních řádech dosud pověděno, vidíme, že proti jednotnému školskému zřízení jesuitskému stojí rozmanité řády protestantských škol cizích i našich. Tam strnutí na jedné pevné normě, tu v rozmanitosti svoboda až bez mezí. Individuálné působnosti otevřeno pole obšírné; osnovy obecné nebyly nuceně závazny, vlastně nebylo lze učiniti je pevně závaznými, a konečně nebyly řády, i ochotně přijaté a uznané, pustými šablonami. V protestantském školství lze s nevelikou nadsázkou říci, kolik rektorů, tolik řádů, neb aspoň, kolik čipernějších rektorů, tolik studijních forem školních. Rozhodovala tu tradice lokálná, učitelstva vzdělání individuálné, ba i jen pohodlí jednotlivců. Nářků na tu rozmanitost, kterou kritikové zvali zmatkem, bývalo v Němcích i v Čechách slýchati dost. V Němcích lze sledovati po vší školské literatuře naříkání, že učitelé na žáky nemyslí, každý hledaje jen toho, co jemu pohodlno, bez úvahy čtou se všelijací auktorové, začíná se od humanitních předmětů, ana grammatika ještě není dokonána. [2]) I v školních řádech německých paedagogů čítati lze toho rozumu výtky. Vincentius na příklad ve vratislavském řádě r. 1570 dí, že „skoro každý" učitel čítá něco jiného, aby ukázal svou chuť a umění. [3])

U nás nejvíc výtek zanechal po sobě čilý mistr Bacháček; vznikly zajisté ze snahy o uznání uniformního řádu. Pražským učitelům činí výtky toho smyslu skoro při každé schůzi, kterou s nimi měl; venkovským dopisuje vždy touž nebo podobnou formou jako, že otcovských napomínání nedbají, ale rozmanité školní řády zavádějí a s nimi též rozmanitá „compendia či chtěl jsem říci dispendia". [4]) „Dovedu toho (tak Bacháček vyhrožuje), pokud jsem v úřadě (rektorském nebo v rektorské radě), že takoví učitelé ne-

---

[1]) Prachtler o Monum. Germ. paedag. II. 155.
[2]) Janssen-Pastor. Culturzuständ. d. deut. Volk. III. 40.
[3]) Univ. knih. 25. H. 503.
[4]) Oblíbena u něho hra ve slovech compendium, příruční kniha, dispendium, ztráta, škoda, oklika, zacházka.

poslušní budou i mimo čas od správy škol hnáni.“ [1]) Tím rozumem psal do všech škol venkovských r. 1599, a neneslo platnosti, neboť r. 1606 vždy ještě nucen psáti do Stříbra, že, co jeden učitel ve škole zařídí, druhý zruší a jiný pořádek při vyučování mládeže sobě zaráží. [2])

A roku 1613, to již byl čilý stařeček Bacháček mrtev, universitní professorové navedli Julia Šlika hraběte z Pasaunu, jenž toho roku byl rektorem universitním, aby při své investituře oznámil učitelstvu, kdyby zákony platily pevně, že by nebylo ve školách tolik konfusí. [3]) A dvě léta potom (1615) mistr Adam Rosacius z Karlšperka ve své panegyrické universitní řeči jasněji totéž pronesl: Kdyby prý měl o školách českých vlastně a pravdivě souditi, musil by litovati, že vpadlo do nich jakés osudné neštěstí; neboť vnikla do nich „nová“ a morová různost v podávání uměn tou měrou, že co nejneústupněji, co nejtužeji s ohromnou dobrých vloh škodou nedrží se, nevykládá se, nevštěpuje se učení žádným obecným, zákonným a poctivým souhlasem a schválením vrchnosti (superiorum); řád studijní, velmi moudře od Pražské universí ustanovený, se zanedbává, zákony školními, ze starých statut vybranými, se pohrdá, jsou na posměch, mládež zvykem svým, a ne zákonem živa. [4])

Než přihlédneme k řádům studijním zevrubněji, nutno předem upozorniti na dvě věci. Při vší rozmanitosti, která jeví se v jednotlivostech, školní řády celkem podobají se sobě, někdy až podivuhodně. To činí zajisté onen hlavní cíl všem školám společný, naučiti žáka latině, činí to latinští auktorové, na mnoze stejní, a pomocné knihy stejné. Ale podobnosti nade vše příčina neposlední ta, že řády čelnějších paedagogů se tiskly, latinská jich řeč mezinárodní pomáhala je rozšiřovati široko daleko, a nikdo z paedagogů se zvykem doby ani neostýchal, co se mu v nich líbilo, doslovně opisovati si a vydávati to na světlo zase v řádě svojím.

Druhá pak věc, na niž čtoucí upozorněn býti musí důtklivě, že řád jakýkoli (ani jesuitskou Ratio nevyjímaje) nelze bráti za skutečný stav školy. Řády byly jen theorie, návody, schemata, normy, jimiž se učitelé a žáci řídili, pokud k tomu byla v praksi možnost, podmínky i dobrá vůle. Upřímně pověděl Hoppius ve svém řádě chelmnském roku 1554, že o tom, co čísti, jak třídy rozděliti, nemůže nic pevného ustanoviti, anoť se škola vlastně pořád mění, a to nestejným žáků prospěchem (inaequali studiorum profectu). [5]) Když sešlo se do některého semestru málo žákův a nedocvičených ani v grammatice, což tu platen řád šumný, v němž sobě rada

[1]) Arch. zemsk. Oeconom. č. 18. 40. Tak vzkazoval po venkově r. 1599 listem z 13. června.

[2]) Dvorský. Paměti. č. 397.

[3]) Program. Jičínského r. 1611.

[4]) Voigt. Acta litter. II. 177. Tisk u Sessia v Praze 1616.

[5]) Forma veteris gymnas. Culmens. Tisk v univ. knih.

městská s inspektory ustanovila rhetoriku a kdo ví co ještě vysokého!? Zajisté ani při dobré vůli nezbývalo učiteli, než vybrati sobě z officiálného řádu, co se hodilo, a ostatek zahoditi jako přítěž zbytečnou, a mínil-li, že se mu z řádu nehodí nic, urobiti si svůj.

Obhlídku svoji začneme od řádů cizích. Z XV. století beztoho bychom nemohli uvésti žádného řádu českého, aspoň na ten čas není povědom, a budou-li řády cizí XVI. století předcházeti naše, přirovnání vynikne samo sebou snadněji.

Z XV. století slovo o norimberském školním řádě trojtřídním (z roku 1485) na poznanou prostičkých řádů nejstarších. Žáci školy nejnižší sedati měli pod kázní učitele lokáta denně 6 hodin; učili se čísti, psáti; denně do nich vpravována dvě latinská slovce. Třída druhá začala se od Donata a pokračovala na Alexandrově grammatice; denně měl psáti učitel verš nebo přísloví ze Salamouna nebo z Katona, což žáci nazejtří odříkávali. Hovořiti měli již latině i mezi sebou denně čtyři hodiny. Třetí třída učila se na knize Alexandrově, jemuž denně věnovány ráno dvě hodiny, díl k opakování, větší díl k výkladu dalšímu. Odpůldne první hodinu bývala logika, druhou čítán Aesop anebo Terentius vždy se zřetelem k mluvnici. Na figurálný zpěv byly hodiny po stole. V neděli a ve svátek, než šli žáci na kůr, říkali latinské modlitby a cisiojana. [1])

Nahlédneme poněkud do řádu školy sv. Štěpána ve Vídni. Vydán r. 1460 na zamezení velikých nepořádků, kterými škola za dlouhý čas prý stonala. Řád sestaven jest s radou universitních mistrův a vysokých kněží; purkmistr ho úředně vyhlásil. [2])

Žáci měli býti rozděleni ve tři díly dle svého pokroku a stáří. První díl nebo třída měl sedati u velikého okna proti kostelu, prostřední třída u druhého okna, nejmladší, třetí, ať sedají u nejzadnějšího kouta. Každý díl ať zase rozdělí se ve tři dle pochopnosti; co stejně chápou, ať sedají pospolu. Takž bude ve škole devět rozdílů nebo lokacií, a učitel (vrchní lokát) bude mít žáky trojí, kdežto prve dle starého zvyku paedagog učíval deset chlapců o šesteré pochopnosti (sechsueltig begreifflichait).

Nejmenší třída ať učí se na tabuli a na Donatovi písmenkám, latinským slovcům, z nichž denně dvě slova se ukládají; druhá lokacie téže první nejnižší třídy ať čte na Donatovi a učí se o sklonbě prosté; třetí lokacie nechť učí se v dalším skloňování a časování; onino na pamět učí se po půl verši latinském (denně?) tito po celém. Z prostřední třídy prvá lokací ať učí se pravidlům a čtou Catona nebo jiné knížky dle uznání školmistra; druhá lokací deklinujtež z Donata denně dvě, tři slova; třetí lokací učiž se celé deklinaci. Všecky lokací této třídy ukládají sobě na pamět po dvou

---

[1]) Kaemel. Gesch. d. Schulwes. 185. 186.
[2]) Hormayr. Gesch. Wien. V. CLXXVII.

verších. V třetí třídě prvá lokací učí se z Donata druhou část (secundam partem); druhá lokací třetí část (tertiam partem) a k tomu vazbu pádů a konstrukce. Obě lokací učí se po dvou verších na pamět. Třetí lokaci vykládá se Priscianus, Floristan, Boethius, rhetorika nebo jiné knížky (püchel), jak školmistr uzná. V sobotu ať se učí zpívati jedni, a druzí učte se říkati Benedicite, Ostende a Cisiojana (jarczal).[1])

Z těchto dvou řádů zhruba jen dotčených lze souditi, kterak to v XV. století chodilo u nás. Tušíme, že podobně.

Z počátku XVI. věku vlivuplný a důležitý řád školní jest Melanchtonův, r. 1528 sepsaný k trojtřídní latinské škole. Ten už je humanistický a protestantský.[2]) V první classis ještě necítiti velkého rozdílu od způsobu středověkého. Žáci učí se číst a psáti a hned začátkům grammatiky latinské z Donata; sentencím učí se z Katona, z něhož denně dva verše se exponují a nazejtří se říkají z paměti; slovíčka se ukládají přes noc. Otče náš a Víra a jiné modlitby se říkají.

V druhé klassi probírá se etymologie, syntax; čte se Aesop latinský a vykládá se na něm sklonba i časování, čtou se dialogy Petra Mosellana (z r. 1518) o věcech žákům blízkých; připustná jsou také Colloquia Erasmi, ale jen cudná. Terentiovy veselohry po Aesopovi mohly se dětem předkládati (ovšem jen co do frasí a mluvnice); stejně tak latinská evangelia měla býti čítána. Náboženství ať je ve středu a v sobotu; tu se odříkávají Otče náš, Víra, Desatero (vše latině), učí se žalmům. Také musika předmětem.

V třetím houfě trochu logiky a rhetoriky, ale hlavně vykládá se prosodie, tu se robí verše, žáci vedou se k eloquenci na Vergiliovi, Ovidiovi, čte se Cicero (De officiis). Při tom grammatika pořád. O počtech, dějepisu nic.

Učení začínati se mělo v létě o půl šesté hodiny (nynější) ráno, v zimě o půl sedmé. I s návštěvou kostela trvala škola denně do 11 hodiny. Odpolední učení mělo se začínati ve 12 hodin. Od dvou hodin do tří oddech; žáci puštěni domů. Po nešpoře ve tři hodiny měli přijíť zase na hodinu. Ve středu odpoledne prázdno, v sobotu evangelia.

Tento saský plán školní stal se základem zevrubnějších řádů přemnohých škol městských, a nelze pochybovati, že spolu s protestantstvem přibyl i k nám do Čech a působil tu v původní své formě i potom, když se byl vtělil do rozmanitých řádů školních, jež opanovaly zvlášť severní Německo. Ty řády lišily se obyčejně jiným rozdělením hodin, přibráním aneb ubráním některého klassika a ovšem také rozštěpením žákovského některého houfu na dva. Vizme z jakéhos trojtřídního řádu z r. 1545 rozdělení v sekundě (v třídě

[1]) Od str. CLXXX—CLXXXIII.
[2]) Monum. Germ. paedag. VII. 419.—425.

prostřední). V 6 hod. ráno grammatika Philippi; v 7 hod. Terentius; v 8 hod. kostel a po něm do 9 hod. Terentius. Po obědě ve 12 hod. zpěv; v 1 hod. Vergilius (Bucolica); ve 2 hodiny kůr; ve 3 grammatika.[1])

Na základech Melanchtonových řády školní v Severním Německu rozvinovány v pět tříd. V nejnižší třídě — jak obyčejno — žáci slabikují, učí se čísti, psáti. V II. tř. začíná se na elementech Donatových latina, nezačala-li se již v prvé. Žáci imitací učí se skloňovati, konjugovati; denně se jim uloží několik (až 8) významů.[2]) V též druhé třídě slouží Disticha Katonova, Dialogy Erasmovy, fabule, proverbia; v mluvnici již Melanchton a Ramus. Také katechismus vpravuje se do řádu školního jakožto pravidelný předmět; v nižších třídách Lutherův; na vyšším stupni Chytraeův. Některý řád má již v té druhé třídě pravidla syntaktická. V III. pokračuje grammatika, ta cvičí se i na latinských evangeliích; k biblické dějepravě posluhují začasté dialogy Castalionis.[3]) Někde už do té třídy vkládají metriku, aby opravdu honem mohli třídě následující již ukládati rudimenta rhetoriky a dialektiky. Ale obyčejněji nechává se logika s rhetorikou třídě páté a poslední. Stejně tak s řečtinou. Někde ji najdeš v třídě nízké, jinde ji moudřeji kladou do třídy páté, předposlední. Mluvnice Posseliova bývá oblíbena. Bez valných průprav hned sahá se k Homerovi, Demosthemovi, též béře se k učení řečtiny Nový Zákon. Cicero a Terenc provázejí žáky pořád.

V některém řádě postihneš arithmetiku, ale teprv v nejvyšších třídách; s ní theorii musiky a sphaeram nebo trochu astronomie. V nejvyšší třídě chtívají také heberejštinu. Tu a tam zavadí oko také o dějepis Sleidanův, ale jen na vyšším.

Některý řád šestitřídný chce nemírně mnoho: již na čtvrtém stupni chlapec měl robiti verše, logika měla býti čtena v Aristotelovi a po řecku s kommentáři (zvlášť Budaeovými) a v posledních dvou třídách měli se čísti morální a naturální filosofové, ba i něco z metafysiky a theologie.[4])

Proti těm řádům, jež nadýmají se k nemožnostem, obyčejnější byly řády o méně třídách. Řád v Jeně z r. 1573[5]) ukládá v nejnižší třídě, kterouž zove čtvrtou, slabikář, německý katechism, Donata, šest slovíček denně, celkem 1500 latinských slovcí třída ta musila do sebe vpraviti; v třetí třídě katechism a evangelia latinská, Kato, Aesop; v druhé třídě Vergil (Bucolica), Ciceronovy listy;

[1]) Monum. Germ. paed. 1. 66.

[2]) Řád z r. 1564 Dickiův v univ. knih.

[3]) Řády brunšvické z roku 1562, 1596 v Monum. Germ. paedag. I. 105. LXXIII.

[4]) Řád v univ. knih. De optima studior. ratione. Dickius. Bývalá signat. 1. L. 33. Str. 34. Nynější sign. 12. L. 164.

[5]) Exemplář to řádu, tuším dosud nepovědomého, v univ. knih. v Praze.

v primě (třídě nejvyšší) mimo latinu i začátkové řečtiny, grammatika Clenardi a ukázky pravidel na Hesiodovi.

Na severovýchodu Čech byl nejznamenitější řád Trozendorfův,[1]) jenž se vtělil do školního řádu vratislavského, pořízeného Vincentiem, žákem Trozendorfovým, a z toho zase Kašpar Dornavius opisoval do svého řádu zhořelického.[2])

Řád Petra Vincentia jest z nejobšírnějších vůbec; toho si všimneme.[3]) Jeho exempláře u nás v knihovnách zachované svědčí, že tu byl čítán a studován. Pochází z r. 1570. Nařizuje pět hlavních stupňů školských, jak prý je to starý zvyk při všech školách dobře upravených; každý stupeň, jejž zove ordo, dělí v patero classes s dekuriony, a classí v patero appendices se subdekuriony. Toto drobení začal přemršťovati již Trozendorf.

V nejnižší nebo v páté třídě (in understen Ordine) chlapec, čísti ještě neumějící, měj denně hodinu katechism německolatinský; každý den jeden článek; v neděli se katechismus opakuje ve škole mezi kázáním. (Patrně nevodili těch malých ke kázání). Druhou hodinu co den žáci učí se čísti; vpravují se do nich vokabula a nazejtří zkoušejí se. Také se od nich může chtíti, aby slova latinského katechismu říkali mateřskou řečí, ovšem jen ta místa, která již umějí z paměti ven. Po obědě první hodinu píše se na tabulce abeceda; kteří však již poněkud umějí čísti, opisují z Donata vzorce jako magister, musa, scamnum. Mohli by se již také jako mimoděk učiti vzorcům na pamět, třeba zatím ještě nerozuměli, nač jsou. (Ubohé děti šestileté!) Druhá hodina věnuje se čtení, třetí hodinu napíší se slovíčka ze sbírky „Nomenclatura rerum“ pro učení se na pamět; těm však, kteří neumějí dobře čísti, říká se krátká sentencí na příklad „Initium sapientiae timor Domini“, nebo „Ego sum via, veritas et vita“. Čísti ať se učí chlapci na těch kompendiích, třeba mluvnických, jimž se budou museti na vyšším stupni učiti na pamět.

Ve čtvrté třídě, kde již umí žák latinsky čísti a něco i psáti, začne se skloňovati, časovati, což je základ etymologie, část to grammatiky nejnesnadnější a nejmrzutější (unlustigste). Z knížek posluhujž Nomenclatura rerum, Donatus nebo typy deklinací, stupňování a konjugací; kratší Fabulae Aesopicae, latinská evangelia, katechismus, přísloví ze Šalamouna či ze Syracha; také buďtež do ruky žákům dány formulae obecného hovoru, aby učili se, jak pozdravovati, gratulovati atd. třeba z Erasmových Colloquií.

Rozdělení hodin v té třídě toto. V pondělí první hod. evangelium se exponuje a repetuje; druhou hod. cvičí se na evangelium deklinace a jiné formy. Třetí hodinu je privát. Po obědích první hod.

---

[1]) Vormbaum. Die evang. Schulordnungen. I. 53. 55. Je z r. 1546 a 1563.

[2]) Týž. II. 81. Jest z r. 1609.

[3]) Jest ve Vormbaumovi. I. 184. V univ. knih. pražské jest pod sign. 25. H. 503.

říkají se z paměti slovce, druhou hodinu vzorce z Donata se vykládají; třetí hod. píše se sentence na tabuli i do knížek. V úterý a ve středu prvou hodinu čtou se pravidla o rodech s výminkami; druhá hodina náleží Aesopovi. Odpoledne jako v pondělí; při tom mohla by se některá z obecných formulí vykládati jako na příklad: „Tu mihi videre non in aula sed in caula natus“ (zdá se, žes narodil se ne ve dvoře než v chlívě, což ovšem zdvořilá formule není). Ve čtvrtek ráno mluvnice hodinu, pak druhou oprava úloby, jež jsou překlady slovíček a frasí z mateřštiny na latinu. Odpoledne prázdno, též tak v sobotu týž čas. V pátek prostičká (allerschlechteste) pravidla ze syntaxe se diktují a vykládají (de constructione adjectivi, substantivi a p.); po té Aesop. V sobotu katechism a druhou hodinu evangelium na neděli. V neděli tento houf s třídou pátou mezi kázaním cvičí se ve škole v katechismu a odříkává modlitby.

Úloha třetí třídy, kde žák již zná formy pravidelné, jest naučiti nepravidelným formám v mluvnici; dalším úkolem jest syntax, aby žáci poznali sklad řeči; tato část mluvnice prý není tak obšírná a zmotaná jako předešlá etymologia. Čítati jest na tom stupni již Ciceronovy kratší listy a knížku De civilitate morum. Čipernější žáci mohli by čísti po řecku modlitby povědomé, aby jim na vyšším stupni ta řeč nebyla hrubě cizí. V též třídě začniž cvik ve slohu; překládají se stručné fabule a listy (epistelchen), hotoví se exposice evangelia.

V třídě třetí, v níž se pořádně ukáže, schopen-li žák k studium, přistoupiti se má k prosodii; pravidla její jsou snadna, a žák se povzbudí, uslyše carmina v uši libě zníti. Ale ať je ingenium žákovo k poetice nakloněno či není, vážně se musí k ní přidržovati. Úlohou té školy jest mimo všecku grammatiku a prosodii čísti Vergiliova Bucolica, někdy i dobrou, čistou elegii Ovidiovu; zvlášť čteny buďtež listy Ciceronovy; z Terentiových komoedií podávejž se summa každé lekcí, a sbírány buďtež v knížku sentence, jak po sobě jdou; též tak elegantiores formulae, poetické frase, jak sesbírány od Fabricia, Terentia ať umějí říkati z paměti ven. Ten budiž žákům auktor vlastní; seznánoť valnou zkušeností učitelskou, že mnohá „ingenia“, jež nemohla býti ani slovy ani metlou k učení připuzena, veselou akcí osob z komoedií nabyla chuti k studiím. V sobotu hodina buď věnována řeckému čtení na evangeliích; také lze případně vzíti prosté sklonby jmenné. Ať žáci učí se týdně jednou též pateru hlavních kusů catecheticae doctrinae po řecku čísti, exponovati a z paměti recitovati.

Ty lekcí rozděleny v témdni podobně jako prve. Právě při té třídě Vincentius připomíná, že rozdělení hodin visí v každém auditorium na zdi na tabulce psané.

V první nejvyšší třídě (primo et summo ordine) již nebývají jen chlapci, kteří se naučili v předešlých třídách dobře mluvnici,

ale bývají tu i zrostlí staří tovaryši a auditores; neboť tato třída jest tyrocinium filosofie i učení církevního (theologie); předchází universitu, ba těm mnohým chudým, kteří nemohou býti v universitě, ta třída zastupuje vysoké učení.

V té škole předkládá se dialektika, rhetorika a řecká grammatika i arithmetika. Z Cicerona ať čtou se listy a De officiis, De oratore, i vybrané řeči; také čtena budiž některá kniha Liviova. Z poetů nejvíc vykládati jest Vergilia, Ovidia a Plauta. Při řečtině podáván budiž Hesiod, Homer, Isokrates, řecká evangelia a sv. Pavel. Ti všickni ovšem najednou se nečtou, neděje se to ani v universí, ale věc zaříditi jest tak, aby žák poznal latinských a řeckých oratorův a poetů vlastní způsob, ráz. Záci mohou čísti též doma, když mají navedení. Na potulné žáky vaganty, kteří by chtěli rádi všecko popadnouti najednou a bez práce, nelze prý v této třídě zření míti; těm se vidí v té třídě všecko nesnadné. Kdo si dají práci, tuto nejvyšší třídu za tři roky dobře mohou zmoci. Praecepta logická a rhetorická musí býti v té třídě učena na pamět, též lze žákům toho stupně předložiti epitomen philosophiae moralis či nějakou Aristotelovu knížku filosofskou, třeba též Ciceronovu primam Tusculanam. Z těch výkladů mohou se pak vybírati themata k disputacím. V témdni dvakrát nechť jsou písemné práce; v pondělí prosou, ve čtvrtek veršem. Také začátek hebrejštiny by mohl učiněn býti, i něco z fysiky, ethiky a historie lze časem uvésti.

Všimneme-li si na konec vlivů paedagogických a didaktických, jež směřovaly od západu do vší střední Evropy, toť tu vysoce vstaví se nám na oči rektor štrassburský Johannes Sturmius († 1589),[1]) skutečný předchůdce našeho velikého Komenského.[2]) Sturmius jest největší z paedagogů německých, třeba že ho někteří kritikové tak vysoce neváží.[3]) Pravda, leckterá věta v jeho spisech dnes divně dojímá. Lituje-li Sturm, že německý klučík nessaje latiny již mlékem matčiným, a jest-li mu neštěstím, že po domácku se nemluví latinou, toť ovšem dnes směšno, ale v XVI. století nebyla to směšnost, jmenovalo se to humanism. A kdo četl spisy Sturmovy a přirovnával je k jiným pracem paedagogickým souvěkým, ten nebude Sturmovi — jako Raumer — vytýkati pedantovskou obmezenost;[4]) to by jiní paedagogové pochodili hůř. Sturm jest tvůrce pevného, jednolitého systému školního, jemu tanula na mysli jednotná škola, jejíž jednotlivé částky, třídy jako řetězem

---

[1]) Umřel v bídě, pronásledován knězi své víry protestantské.

[2]) Sturm ... plus tard viendra Ratich, un précurseur de Jacotot de la methode que tout est dans tout, et enfin le grand Coménius. Compayré. Hist. d. doctrin. de l'éducation. 118.

[3]) Z těch je na předním místě Raumer (Gesch. d. Paedag.); mimo Němce také Quick (Vychovat. reformátoři, přel. Foustka) Sturma nedoceňuje. (27—33.)

[4]) V této příčině hájil Sturma již Kückelhahn v spise Joh. Sturm etc. 57 a násl.

bez přetrží byly by ukovány k sobě methodou stálého opakování a doplňování. V kterém řádě školním s důrazem se vyčítá o stálém opakování: tomu řádu byl za kmotra Sturmius, a byť to i jesuitský školní řád byl. Chyby měl zajisté, hlavní tu, že cílem školy (mimo pietas) bylo mu humanistické krasořečnění, eloquentia, ale to nebyla tehdy chyba jenom jeho.

Jan Sturm byl velmi zkušený. Než se dostal roku 1537 do Štrassburka, aby tu školy upravil, proběhl již světem hodně. Znál školství nizozemské, prošel i studia v Paříži. Z obojích čerpal vzory a myšlenky. V Štrassburce napsal slavné svoje pojednání De litterarum ludis recte aperiendis.[1] První tiskové vydání je z r. 1538. Obsahuje rady k organisaci škol i řád školní.

V učení Sturm stanoví trojí oddíl. První a druhý tvoří chlapecké (puerile) gymnasium, poslední nejvyšší oddíl jest akademie se studiemi jako na fakultě. Gymnasium dělí v 9 tříd, kteréž ať se zovou jakkoli, ordines, curiae, classes nebo také tribus. Třídy dělí i Sturm v dekurie. Ať jsou roční ty klassí. Šest z nich ať věnuje se čisté řeči latinské, dvě další náleží krásné, ozdobné latině, poslední třída již hotová filosofie.[2]) Když se tedy chlapec matce vezme do školy latinské v šestém nebo v sedmém roce, studium akademie pak když by potrvalo za 5 let: dokoná se všecko vzdělání mladého člověka do 21. roku; v 15. či v 16. roce hotov byl by s gymnasiem.

Snad nebude od místa připomenouti zase, že i Sturmův plán školní jest jen schema, jen rada a snaha, při níž praksi se musí zanechati, jest-li provedení všeho možno.

Sturm chtěl, aby víc hodin denně nebylo než pět, ne méně než čtyři.[3]) V nejnižší třídě (nonus ordo)[4]) měl naučiti se žák psáti a čísti, z katechismu měly se mu předkládati jen krátké věci, elementární formy latinské deklinace a konjugace (certa exempla generalissima), a zbyl-li čas, krátké listy Ciceronovy mohou se čísti (na př. Ad Terentiam uxorem). Tu je ouraz — šestiletému chlapci listy Ciceronovy!

V oktávě (z dola tedy v třídě druhé) po šest měsíců budiž formám v grammatice učeno zevrubněji po dvou hodin. denně, ale s pominutím výminek; prakticky budiž ve dvou jiných hodinách skláněno a časováno na Vergiliových Eclogách a Ciceronových listech. V druhém pololetí žák uváděn budiž v syntax 2 hod.

---

[1]) Laskavostí Ant. Truhláře dostalo se mi vzácného vydání všech školských spisů Sturmových, r. 1730 v Jeně učiněné Fridr. Hallbauerem pod tit. „Johannis Sturmii de institutione scholastica opuscula omnia“. To vydání budu citovati. Také čte se nejprvnější řád Sturmův ve Vormbaumovi (Die evang. Schulordn.) I. 653.

[2]) Sturmii Opuscula omn. 106.

[3]) Tamž 114.

[4]) Tamž 109.

denně (ratio construendae orationis). Tu aby již si zvykal chlapec latinskému hovoru; významy všední řeči ať obrací v latinu a učí se jim; magister by mohl již také „carmina modulari“ [1]) (což snad poněkud brzo).

V septimě (chlapci devítiletí) opakovati jest všecko z grammatiky i to, co ze syntaxí vzato. Nově přistupiž k tomu prosodie a metrika (genera versuum, figury) hodinu denně; Ciceronovi (De amicitia et De senectute, „což jsou knihy zbožné a elegantní“) budiž hodina druhá, Aeneidě Vergiliově, Catullovi, Tibullovi, Horatiovi (pokud jsou jich věci stydlivé) také hodina budiž věnována. Na témž stupni měl již začíti se sloh, [2]) hodinu denně.

Poněvadž tyto tři nejnižší třídy paměť mnoho namáhají, Sturm vkládá do svého řádu stať, kterak pamět cvičiti. Mluví o pilném opakování a vede k zápiskům.

V třídě šesté (chlapci desítiletí) se opakuje všecko z předchozích ročníků, vyhledávají se loci communes ve Vergiliovi, vedle elegiků předešlých a Cicerona odporučuje se Terentius, jehož řeč jest čistá a opravdu římská, [3]) a Caesar, jenž dle Sturmia spíš řečníkovi se podobá než historikovi. [4]) Mluvnici a těm klassikům nechať dají se tři hodiny denně, slohu čtvrtá. V třídě páté (chlapci 11letí) denně hodinu opakuje se; nově přistupuje řecká mluvnice tolikéž po hodině denně; po šesti měsících však svou hodinu ať má Aesopus řecký a Demosthenes řečmi Olynthskými. Jinou hodinou střídejtež se Vergil (Georgica) s Ciceronem (De officiis nebo některou z řečí). Slohu (scripturae et compositioni) oddána buď hodina.

Ve čtvrté třídě z klassiků Cicero a Demosthenes, Vergil s Homerem po dvou hodinách ať se střídají; lze přibrati i Plauta a Sallustia. Z řečtiny vykládána buď syntax a prosodia hodinu denně. Nový té třídě předmět jest rhetorika. Na její učení vezmou se praecepta Herenniana a Partitiones Ciceronovy; při té příležitosti Sturm podává návod, kterak řeč vykládati a rozváděti. [5]) Rhetorice a slohu věnuje se denně hodina čtvrtá.

Když začátky rhetoriky odbyty, v třídě třetí (žáci třináctiletí) k rhetorice přistupuje dialectica podle Aristotela. Logice i rhetorice věnovati jest po hodině denně. Z řečníků čten budiž hodinu denně Demosthenes i Aeschines, jejich dvě protivné sobě řeči. K Caesarovi, Sallustiovi přibrán budiž Livius, jenž jest „magnus scriptor“. Sloh se cvičí hodinu co den.

V druhé třídě, kamž žák mohl dospěti do svého 14. roku, tuť hoši, jsouce prý již zralí (maturi), cvičí se v dialektice Aristotelově

---

[1]) Tamž 111.

[2]) Nikoli v quintě, jak dí Paulsen. Gesch. d. gelert. Unterr. I. 282. Srov. Sturmii Opusc omnia 112.

[3]) Opusc. omn. 118.

[4]) Tamž 117.

[5]) Opuscula omnia. 121.

na pravidlech i prakticky na Platonovi a Ciceronovi hodinu denně; v rhetorice ať stále slouží Cicero hodinu denně; týž čas náleží Demosthenovi (Pro Ktesiphonte); též hodinu mějž sloh. Té třídě odporučuje se i hebrejština, ale jen při cvičení náboženském.

V nejvyšší třídě, v primě, kdež mohli sedati hoši patnáctiletí, panuje u Sturma Aristoteles spisem περὶ ἑρμηνείας a první knihou De mundo (περὶ κόσμου); hodinu denně se čítá. Druhá hodina náleží Ciceronovým řečnickým spisům; z klassiků na předním místě Demosthenes; mohl by se také podávati Mela a Proclus. V té škole porouči se i arithmetika a základy astrologie, hebrejština a sloh. Z historie nic. Náboženství určena neděle, [1]) musice pro všecky třídy sobota po obědě. [2])

Kolik z této osnovy Sturm dovedl na škole svoji v život uvésti, neví se; Sturm sám později v leččems ulevil, zajisté učiniv zkušenost nemilou, že mnoho chtěl a ukládal.

Po dvaceti sedmi letech r. 1565 sepsal a vydal Sturm nový školní řád na opravení škol štrassburských. Sepsal ho způsobem dopisů k jednotlivým tříd učitelům, jež uvádí jmenovitě při každé třídě. Odtud jméno toho řádu školního „Epistolae classicae“. [3]) Zevrubně vypisuje se v učitelských dopisech těch cíl a vyučování každé třídy. Je to způsob, který až na určitou formu listu jesuité si oblíbili také při svých školních řádech. V tom řádě, aby rozšířena byla doba grammatického učení, Sturm rozdělil některou z nižších tříd ve dvě a počítal jich pak desatero celkem. Zove je kuriemi. Učebný materiál je stejný jako r. 1538, jenže větší zkušenost nutila tu, tam k jinému rozdělení. Také jsou ty instrukce třídní hovornější.

V desáté třídě začíná se od slabikáře a končí se elementy latinské grammatiky. Při tom je německý katechism. V noně pokračuje grammatika prostá. V instrukci učitelské této kurie Sturm ukládá to, co půl století potom důkladněji a hlouběji pojal Komenský, aby totiž učili se žáci všecky věci kolem sebe uměti jmenovati. V té třídě se tedy sklání, časuje a učí se slovcům na pamět. V instrukci téže kurie Sturm vyslovuje nelibost nad tím, když učitel stojí u chlapcova ucha a jedná jen s jedním za nepozornosti ostatních; prý ať všickni jsou tiši, aby slyšeli. [4])

V oktavě chce míti grammatiku (octo partes) a listy Ciceronovy pro cvik. [5]) Tu vychvaluje denníky nebo zápisníky jakožto pomoc žáků nejbezpečnější vedle stálého opakování. V sedmé kurii mluvnice, vocabula a Cicero; tu začíná se slohové cvičení. O věci známé má se dáti žáku argument čili ὑπόθεσις; k stilu přísluší v té třídě

---

[1]) Tamž 131.
[2]) Tamž 132.
[3]) Johann. Sturmii classicarum epistolarum libri tres. Ve vyd. Hallbauerově (Opuscula omnia) od str. 153.
[4]) Opuscula omnia. 175. 176.
[5]) Tamž. 180.

i překlad katechismu z němčiny do latiny v nedělský den.[1]) V sextě grammatika už aby byla procvičena dobře; slovce sbírají se dál; cvičí se sloh; Cicero slouží delšími listy, a při katechesi v sobotu ať přihlíží se též k některým elegantním listům Jeronymovým. V páté kurii aby již uměli žáci všecko jmenovati; tu se začínají učiti metrice, podá se jim Vergil, denně ekloga jeho jedna,[2]) tu začíná se od řečtiny, a předkládati jest sv. Pavla listy. Slohu jest učiti na tom stupni pilněji, ostřeji.

V třídě čtvrté grammatiku latinskou a řeckou žáci již osvojili si všecku. Z četby znáti mají již hromadu příkladů z auktorů řečnických a něco též z poetů. Čísti by se mohla Ciceronova šestá Accusatio Verrina, Horácovy Epistolae et Sermones; z listů sv. Pavla jen kratší. Řecký auktor v té třídě neodporučen jmenovitě žádný, jen káže se žákům předkládati Volumen graecum exemplorum. Sloh odporučuje se důtklivě.

V třetí třídě již viděti Helikon! Tak nadšeně Sturm volá. Tu podávají se žákům poetové a historikové, čtou Demosthena, Homera; v řečnictví mají praecepta Herenniana, listům sv. Pavla učí se na paměť; v slohovém cvičení Horác a Pindar ať jsou nápodobováni veršovně, Plautus a Terenc ať jsou hráni, ale spíš jen soukromou pílí žákův: dvacet dekurií hořejších tříd v šesti měsících dobře by sehrálo ty hry všecky všudy.[3])

V druhé třídě již nepřekládá se, alebrž všecko oratoricky opisuje; tu vládne dialektika a řečnictví, čtou se řeči Olynthské a Filippiky; komoedie a tragoedie předních klassiků mohou na divadle denně býti cvičeny, ale to ať žáci pořizují sami, ať jsou autodidakty. V primě předním předmětem jest logika a rhetorika na základech Aristotela, Hermogena a Cicerona. Ukazovati by se mohlo umění řečnické na Demosthenovi. V četbě poetů vládniž Vergil, Homer; z historiků Tkukydides a Sallust. Divadlo ať není ani týden prázdno. Sloh a deklamací ať se pěstují. Listy sv. Pavla ať žáci vykládají učiteli sami.

Na konec Sturm přidává pravidla rektorovi, prorektoru, professorům, ale vše jen kratičce.[4]) I tato forma zalíbila se jesuitům; rozvedli ji však obšírně. V těch pravidlech vyskytuje se z r. 1565 také rada, aby žalmy, co se denně pějí, recitovány byly trojím jazykem: latině, řecky a hebrejsky.[5]) Ten trojjazyčný způsob líbil se zase našemu Kodicillovi.

Přirovná-li se tento řád k předešlému, patrny jsou některé slevy v požadavcích; také grammatická průprava se zdržuje déle, aby byla důkladnější; v řádě r. 1565 nepospíchá se tak jako roku

[1]) Opuscula omnia. 185.
[2]) Tamž 190.
[3]) Tamž. 196.
[4]) Tamž. 228.
[5]) Tamž. 242.

1538. V nízké třídě sedmé již také není řeči o Vergiliovi, prosodie s poesií začínají se teprve v pátém ročníku; začátek řečtiny dostal se v novém řádě o třídu výš, aniž hned dává se žáku Demosthenes, jak to kázal jedenáctiletým kvintánům řád z r. 1538. Za to sv. Pavel vřaděn do osnovy. Dialektika odkázána dvěma třídám nejvyšším, kdežto v starším řádě nuceni k logice již terciáné. O Aristotelovi hovoří se teprv v třídě nejvyšší. Že míval Sturm dvě nejvyšší třídy poloprázdny, to jen mimochodem buď poznamenáno.

Sturm r. 1565 psal vévodám bavorským Filipovi a Janovi ještě svůj třetí školní řád, a to školám v Lavingách, při nichž vyučoval také český professor Lvovický Hradečan. Však Sturm vážně připomíná toho našeho rodáka. Řád bavorské lavingenské školy (scholae Lavingianae)[1]) jakoby němečtí badatelé neznali. Je to po našem soudu Sturmův nejelegantnější řád. Základní rysy jsou sice pořád tytéž, jako u řádů předešlých, ale vysvětlení je jasnější. Jsou v něm Sturmovy zásady v pěkné formě jakoby zhuštěny, skrystalisovány.

Tentokrát rozděluje Sturm školu v patero tříd (prý temporis causa). První nebo vlastně pátá třída jest kolébka šestiletého chlapce. Učí se čísti, psáti, sbírá slovíčka latinská z denní potřeby a zkušenosti (na př. jmenuje dům, jeho částky, jídlo, nápoje, práci selskou, učí se znáti co je Deus, mundus, aqua, terra, animal, homo, bestia), zapisuje si to, pořizuje si slovníček; říká sentence z paměti; v příkladech prý ať jsou zahrnuty již také regulae syntacticae.

V třídě čtvrté grammatika i syntax, ale vše jen stručně. Ať čte se šestá kniha Accusationis Verrinae; tu řeč by mohli už také z paměti říkati. Přemrštěno zajisté, chce-li Sturm, aby na tom stupni učitel ukazoval jemnější rozdíly čisté řeči Ciceronovy a Pliniovy. Sloh denně. Překlady. I katechism by mohl se na latinu překládati.

Do třídy třetí náleží metrika, poesie, Vergil, něco z Horáce; Cicero (libri philosophici!); z rhetoriky začátky (mody, figury), epištoly sv. Pavla, něco z Basilia, Chrysostoma nebo Nazianzena (Řehoře). Sloh denně. Tato třída nemohla býti zajisté roční běh.

V druhé nastupuje logika (řeckým textem Aristotelovým), rhetorika ad Herennium, v řečtině prosodie; v četbě klassické nastupují již také historikové i filosof některý. Terenc a Plautus ať jsou „domestici auctores“. Šest hodin denně jest učiti (4 filologické hodiny, 2 buď rhetor. nebo log.).

V primě doplniti jen logiku a rhetoriku. Čte se mimo řečníky Cicero De oratore. Překládá se i z latiny do řečtiny. Deklamací. Denníky ať jsou v každé třídě.

---

[1]) Ve vydání Hallbauerově (1730) Opuscula omnia řád ten tištěn od str. 315 O Cyprianovi Leovitiovi, professoru mathem. dí, qui cum omnia summa in hac disciplina consecutus sit, tamen multo majora videntur ab ipso expectanda esse. Str. 324.

Podle Sturmových zásad a rad vznikla v Němcích řada školních zřízení; ovšem vždy s proměnami lokálně a časově nutnými. Za příklad takového řádu budiž uveden Platterův basilejský z r. 1544. Je pořízen pro čtyry třídy. Proti poslednímu Sturmovu je zhuštěn ještě víc. V třetí třídě již jest řečtina; ve čtvrté (nejvyšší) je logika i musika.[1] Také řád ženevský, augšpurský, ba i stralsundský jsou zdělány dle Sturmových.[2]

Sturma Čechové poznali poměrně dosti pozdě. R. 1567 do Čech z cest studijních někteří šlechticové přinesli Sturmovo dílo De periodorum compositione, připsané českému šlechtici Floriánu Griespekovi na Nelahozevsi. To je začátek české známosti se Sturmem. Bylo-li co před tím, bylo náhodné a netrvalé. „Jeho spisy před tím velmi zřídka do Čech se přivážely", tak píše Jan Kocín z Kocinétu. Týž slovutný Kocín, poznav svrchu řečenou práci Sturmovu a dada sobě dobře raditi, odebral se pětadvacetiletý r. 1568 na školu štrassburskou k Sturmovi. Tu pobyl do r. 1577.[3] Velice v něj působil učlánkovaný způsob tříd a učení Sturmovy školy i mistrova osobnost neobyčejná. „Ctím ho jako vyššího, vážím si ho jako učitele, hledím si ho jako by můj druhý otec byl," tak Kocín roku 1570 vyznává. Prý nedovede ani vypsati, kterak miluje Sturma.[4]

Kocín stal se nejčilejším sprostředkovatelem českých vzdělanců se Sturmem. Vydávaje r. 1570 Sturmovu Rhetoriku v předmluvě Královéhradeckým nadšeně vychvaluje školské methody Sturmovy, kteréž jsouce vedle pořádku, lehké, příjemné, stručné, slibují větší užitek nežli způsoby dosavadní popletené. Přeje si, aby methoda Sturmova rozšířila se všude po Čechách, a od Hradeckých doufá, že zásady Sturmovy ve své reformované škole zavedou.

Ve vydání Sturmovy Rhetoriky (Hermogenovy) téhož r. 1570 Kocín v předmluvě zase vrací se k myšlence, aby Čechové osvojili si způsob vyučovací Sturmův. Nelze sic prý v každém městě otevříti školu o četných třídách a znenáhla vystihnouti nauky, jako tomu v Štrassburce, avšak i s malými prostředky mnoho se dokáže, postupuje-li se příhodně, a odstraní-li se staré návyky. Horlivými slovy Kocín mluví pak proti konservativným řádům zastaralým.[5] Zamítati už napřed reformy, toť prý poblouzení veliké, důkaz nevzdělanosti a prázdnoty. Nápravy školské již také proto potřebí, že sami odpůrci evangelického učení, kdežto dříve vědám nepřáli, počínají vzdělávati nauky a zřizují školy v kolejích (jesuité). Sturmova sou-

[1]) Paulsen. Gesch. d. gelehrt. Unterr. I. 281.
[2]) Vormbaum. Die evang. Schulordn. I. 497. Raumer. Gesch. d. Paedg. III. 6.
[3]) Ty věci vynesl na světlo Ant. Truhlář v Č. Filol. Mus. IV. 446 a násl.
[4]) Tamž. 449. Pozdější Kocínovo vděčné vzpomínání v Osvětě (Spiess 1877. 110.) V dedikaci k Historii církevní (Cassiodor) zove Sturma otcem svým. R. 1570.
[5]) Obšírně u Ant. Truhláře v Č. Filol. Mus. IV. 456.

stava jsouc lahodna, přirozena, vyvrací obecný názor, že učení je mučení.

Také Pražany Kocín navádí k reformám školním dle Sturmia, za nimi prý přijdou města ostatní.

Za pobytu Kocínova slovutný Tadeáš Hájek z Hájku přivedl do školy Sturmovy syna svého Jana a za kratičko stal se nadšeným obdivovatelem zásad štrassburského mistra. Zajisté že v Čechách pak přičinil se k jich širšímu poznání. K němu připojili se Mikuláš Walter z Walteršperka, zhusta jmenovaný přítel školství českého, Adam Budovec z Budova a jiní, kteří Sturmovy plány a způsoby poznali. Českých lidí potom k Sturmovi docházelo do školy víc.[1]) Také jsou stopy, že Sturm sám do Čech přátelsky dopisoval. Když byl jeho školu navštívil professor pražské akademie mistr Matiáš Molesin, Sturm dávaje mu 28. dubna 1579 svědectví, že tu pokroky učinil nemalé v studiích, žádá přátelskou přímluvou, aby mu k návratu do Čech mistři poslali 50 tolarů, že to dost málo.[2]) Vděčný Molesin listem svým zvláštním ze Štrassburka říká o Sturmovi, že jest „oratorum Germaniae facile princeps.“[3])

Velikým ctitelem Sturmovým u nás byl, jakož svrchu letem připomenuto, mistr Martin Bacháček. Ten byl do klassických epištol Sturmových upřímo zamilován. Roku 1599 učitelům pražským odporučuje ten spis co nejhorlivěji.[4]) Školu štrassburskou Bacháček znal velmi dobře. Píše o ní po latinsku veliké chvály roku 1598 primasu pražskému Václavu Krocínovi: „Vám všem,“ píše, „Jan Sturmius jest velmi dobře znám, jest to ten, jenž tak šťastně v školách privátních mládež vedl, že v brzkém čase škola soukromá stala se veřejnou, až i na universitu vzrostla, v níž discipliny všech umění dnes se vykládají, do níž nejen Francouzové, kteří doma kvetoucích akademií mají sedmnácte, také Italové, kteří drží sami akademií počet veliký, Poláci, kteří mají čtyři, Anglové, kteří mají tři akademie a stejně i Škoti, i naši tam spějí.“[5])

Poznavše trojí pramen německých řádů: saský Melanchtonův, východní Trozendorfův, západní Sturmův, smíme již přistoupiti k řádům školním v Čechách platným.

Shledáme li v našich řádech cizí vlivy, cizí prameny, nebudeme otcům vyčítati nedostatek původnosti, neboť latinské školy i přes to, že nebyly jako university jediný učený cech po všem křesťanském světě, přece položeny byly od břehů Visliných až k oceánu

---

[1]) Schmid. Gesch. d. Erziehung. II. 385.

[2]) Rukop. univ. knih. 17. C I str. 267. 268. Svou prosbu o 50 tol. odůvodňuje tím, že jeho žák v nečas byl odvolán a mzda mu nevyplacena; ostatně když byl v universitě děkanem, prý také nějaké výlohy měl, nechť se mu to tedy nahradí.

[3]) Tamž. 270.

[4]) Arch. zemsk. Oekonom. 18. 13.

[5]) Arch. zemsk. Oekonom. 18. 5.

atlantickému všude na základech stejných: v středověku latině učila internacionální církev, potom latině učili humanisté, kteří se dorozumívali přes hory a doly. Co psal o latině a zřízení škol Vlach Valla, Aretin, co Španěl Vives, Francouz Budaeus a jiní, to čítali a znali v Němcích, znali v Praze [1]) i v Krakově. A nač uhodili kde v Němcích na jednom konci, to tiskem letělo ke konci druhému a začasté přeletělo české hory. A co se kde komu z toho zalíbilo, osvojil si, bylo jeho. Vyčítati nepůvodnost, závislost může jen ten, kdo nerozumí době.

Začneme od školního řádu školy slavkovské. Pochází z r. 1535, dělal ho učitel Braun. [2]) Je to řád z míry prostičký, jen pro dvě třídy, jež obě byly v jediném pokoji. Hledí z něho víc zákonní horlivá německá reformace evangelická nežli humanism.

V pondělí učitel začne od předešlého nedělského evangelia, vyloží je; zatím kantor vyslýchá malé chlapce (asi ze slabikáře a z čtení); po té obě třídy společně říkají Desatero, Víru, Otče náš a o svátosti křtu a oltářní, jeden den latinsky, druhý po německu. Po té vezma učitel latinské evangelium zase, vyjme slovce a učí na nich grammatickým tvarům. Zatím kantor zase vyslýchá malé. V jiné dni, kdy není evangelia, cvičí se mluvnice latinská na Šalamounových příslovích. To tak dopoledne po celý týden. Odpůldne ve 12 hodin žáci přijdou zase, zpívá se „Veni s. Spiritus, kum, heiliger Geist,“ a učitel všem čte z musiky; hodinu následující čte jim Terentia, „jenž jest nejlepší a nejdůkladnější učitel latinského jazyka.“ S malými jako dopoledne. Třetí hodinu dostanou nejpokročilejší žáci Šalomouna a Katona, jenž píše o dobrých způsobech, kterak chlapcům jest chovati se; žáci slabší obdrží Jesum Syrach, a nejmenším uloží se po dvou slovcích latinských na pamět.

Hojnější, rozvinutější jest řád školní českého mistra Kolína z let čtyřicátých. Kolín, žák Melanchtonův, nemohl nevšímati si pověstného trojtřídního řádu svého učitele; jistě vzal z něho kostru, ale v tom rámci kolik tu samostatnosti od drobných pokynů až ke knihám, jež Kolín své škole sám skládal! [3])

V nejnižší třídě jsou alfabetarii jako jinde. Se slabikářem ať se brzo učí také základům křesťanské zbožnosti. Denně první hodinu žáci odříkávají částečku z náboženství (z Desatera, Věřím, Pater, slova, jimiž ustanoven křest, slova svátosti oltářní, žehnání stolu, po stole dík.) [4]) Hodinu druhou na tabulkách nebo na papíře

---

[1]) V Týně (v Praze) v hořejší sakristii chováno podle inventáře z roku 1673 119 knih, mezi nimiž „De ratione studii puerilis Ludov. Vivis.“ Arch. pražs. Kn. zádušn.

[2]) Uveřejnil ho Wolkan v Gesch. d. Liter. 76.

[3]) Leges. . . in schol. privata. Collini. Výtisk. v mus. z r. 1557. sign. 26 F. 18. V oddíle Tertius libellus.

[4]) Ty modlitby tištěny hned po syllabikáři od téhož Kolína v knize svrchu psané: Element. libellus in lingua lat. V části prvé. Vyd. r. 1550.

píší předepsanou sobě část z oněch modliteb, pak to čtou. Třetí hodinu čtou na svých knížkách. Po obědě proponuje se jim sentencí nebo slovíček několik; při nich a na nich učí se psáti a čísti. Druhou hodinu v lekcí i dvakrát se pocvičují. Hodinu třetí učí se slovcím a sentencím na paměť. V sobotu třeba ve dvou hodinách ať učí se psáti a poznávati cifry; odpůldne týž den ať opisují některou sentencí z evangelia. V neděli všecky modlitby říkají pospolu (sborem) i jednotlivci.

Kolínova třída druhá (classis media) má jméno Donatistů. Grammatika Donatova v ní převládá. Dopoledne co den učiti jest po třech hodinách, první a druhou katechismus menší vyplňuje s Donatem a s překlady z češtiny do latiny. Jen v sobotu druhá hodina i třetí věnována arithmetice. Ale učí se v ní jen numeraci; nic víc. Třetí hodina prvé dva dni v témdni náleží Colloquiím Ludovici Vivis, ve středu Donatovi, ve čtvrtek a v pátek Distichům Katonovým. Neděle jest den vyučovací. Dopoledne píše a čte se text evangelia latině; říkají se obecné modlitby latině.

Odpolední vyučování u Kolína také rozprostřeno na hodinách třech; jen v sobotu pouštěni hoši před nešporem pro lázeň nebo mytí. Prvou hodinu odpolední od pondělí do soboty držely sentencí, překládání, stil a Kato. V sobotu místo toho evangelium příští neděle. K evangeliím sám Kolín sepsal disticha, jimž se žáci učili také. Druhé hodiny za celý týden mimo sobotu držel Donat, orthografie, a učení, kterak zdvořile pozdravovati (formulae salutandi). V sobotu v tu druhou hodinu až do nešporu (asi do 4 hodin) se opakovalo vše z Donata, co za týden probráno; třetí hodinu odpolední držel zase Donat; větším dílem odříkávalo se z něho z paměti ven, čemu ten který den naučeno. V neděli odpůldne recitováno od žáků ranní kázání chrámové, a po tom text evangelia po česku se vykládal. Cisiojan byl také říkán, tuším, v neděli.

Řád třetí, nejvyšší třídy, v níž vykládá se dialektika, prosodie a řečtina, sestavíme si pro snadnější přehled v tabuli. (Str. 630.).

Tabulka mluví jasněji nežli Kolínův řád, jehož učivo a hodiny se v slovech ztrácejí. Z toho řádu přidati sem jest jenom poznámku, že kázání Čechové recitovati měli po latinsku, Němci po česku, a pak toho nelze mlčky přejíti, že Kolín své škole určil i hodiny večerní, v nichž se opakovalo denní učení, čteny fabule Aesopovy, a v sobotu psáno evangelium nedělské po latinsku i po řecku.

Jináč budiž k porozumění ještě to dotčeno, že oběd býval u našich předků kolem desáté hodiny, tož tedy ranní škola mohla býti skonána do 9. hodiny; poobědní mohla se začíti o dvanácté; nešpor byl mezi třetí a čtvrtou. To právě také byl čas, kdy Kolín v akademii vykládal řečtinu, za to nadace užívaje. [1])

---

[1]) Winter. Děje vys. škol. 36. 37.

Den	Ráno — hodina I.	II.	III.	Po obědě — hodina I.	II.	III.	IV.
Pond.	Denně katechism větší latinský; výklad slovíček; grammat. cvičení na katechismu, a nová lekcí z něho.	Sloh; překlady.	Epistol. Ciceronis nebo též Distich. Catonis.	Sloh; opisují se argumenta.	Erasmus De civilit morum.	Žáci opakují si denní učení, ant Kolín musí v tu dobu učiti v universitě.	Etymologie dle Melanchtona.
Úterý							
Stř.		Sloh, oratio ligata.	Vergilius Bucolica. Prosodia.	Sloh; argumenta, pracují se veršíky.	Dialektika. Prosodie.		Elementa řečtiny.
Čtvr.			Terentius a syntax.		Syntax dle knihy Melanchtonovy.		Etymologie.
Pátek							
Sob.		arithmetika.	arithmetika.	Zkoušky z toho, čemu za týden naučeno.			
Ned.	Před kostelním kázáním diktuje se a interpretuje evangelium řecky.			Do nešporu zkouší se ranní kázání; výklad evangelia; říká se veršovaný katechism Kolinův.[1]			Po nešpoře katech., Disticha evangelická; cisiojan.

Zmíněn budiž ještě jeden trojtřídní řád, ale katolický. Bude na přirovnanou. Vznikl kolem r. 1563 nařízením olomouckého biskupa Marka Khuena. Nejvyšší třídu, primu, řád označuje jakožto klassí těžké grammatiky, druhou třídu jakožto klassí, v níž se sklání a časuje; třetí třída „alphabetariův" jest. Rozdělení hodin a předmětů jest prosté, starodávné. Čemu se učí v pondělí, tomu se učí pak každý den. Ráno až do služby chrámové jsou denně dvě hodiny nebo i půl třetí.

V I. třídě správce začíná denně od dialektiky; měl-li by žáky neschopné, ať jim předkládá něco vhodnějšího; druhou hodinu bakalář (druhý učitel), přibera schopné žáky II. třídy, čte primánům svou lekcí (snad klassika). Jenom v pátek jest jiný způsob v té třídě: Správce celé dvě hodiny opakuje a zkouší grammatiku; po kostele pak musí ten den žáci do školy hned zas, kde jim píše starodávným zvykem responsoria na neděli.

V II. třídě začíná denně bakalář; když druhou hodinu obrátí se k žákům I. třídy, v II. třídě koná cvičení lokát (učitel třetí);

[1]) „Libellus Hieronymi Noppi De summa doctrinae christ. a nobis in versiculos redactus."

žáci říkají v touž dobu každý den sentence z předešlého dne vyložené, zkouší se vokabula, grammatika se cvičí.

V III. třídě se denně slabikuje, čte a píše. Jak se dá znamení, žáčkové jdou do kostela, v létě všickni, v zimě část. Kteří ve škole pro zimu zůstávají (to byli asi maličcí), nesmí lenošiti: čtvrtý učitel (auditor) cvičí je v krasopise, nebo mu odříkávají modlitby obecné (Desatero a j.).

V neděli a ve svátek, než se jde do kostela, je také škola. Vybraní žáci s bakalářem pějí verše; správce k větším žákům vykládá větší katechismus a zkouší je z něho; menší chlapci odříkávají modlitby.

Mimo čtvrtek, kdy dvě hodiny věnovány býti měly hrám, odpolední vyučování denně mělo trvati po tři hodiny. Začínalo se naší dvanáctou. Před hodinou poslední určena půlhodinná mezera k odpočinku. Každý den učeno stejným věcem, jen pondělní odpůldne v I. třídě bylo jinačí než ostatní. V tom půldni dvě hodiny byly přikázány slohu. V jiný každý den prvá hodina věnována grammatice, druhá poetovi nebo klassiku jakémukoli; v pause žáci opisovali sentenci; v třetí pak hodinu den co den vykládána sentence po latinsku, pak překládána do němčiny a do češtiny; potom žák některý rozbíral sentenci grammaticky, a byla-li verš, i prosodicky.

V II. třídě poobědní učení denně začínalo se Katonem nebo čtena Colloquia Sebaldi Heyden; v druhé hodině auditor zkoušel grammatiku elementární. Po odbyté pause lokát vykládal sentencí menší německy a česky, a žáci vykládali sentencí tu potom svým praeceptorům soukromým (kteří s nimi sedali ve škole).

Žáci III. třídy odpůldne psali a četli. Po pause třetí hodinu do nich vpravována také nějaká sentence. V neděli odpůldne evangelium, vyšším latinské, nižším v jazyce mateřském.

Řečtina nechána na libé vůli učitelově a přikázána jí chvíle — ve dnech feriálných. To jí tedy mnoho nebylo. Také neměla býti všem, než jen schopným žákům.

Čtoucí na první pohled poznává, oč je Kolínův trojtřídní řád bohatší a pokročilejší, nežli tento olomoucký. Mělo by býti naopak, neboť olomoucký řád je o 20 let mladší. [1])

Řád královéhradecký z r. 1566 bohužel necelý. Auktor jeho měl v ruce řád Melanchtonův, Trozendorfův i Kolínův, ale šel cestou díl svojí, díl, jak mu poručili reformatorové školy hradecké, kteří zastavivše žebroty studentské po domech, chtěli, aby se veškerého času, žebrotám prve věnovaného, užilo k vyučování.

Z řádu zachoval se kus týkající se nejprv V. třídy, která byla tu nejvyšší. [2]) Začíná se nedělí. V ten den opakuje se evangelium,

---

[1]) Tištěn od dra. Jana Nováka v Věst. Uč. společ. 1898. XV.

[2]) Solař. Hradec. 544–547.

zkouší se dvojverší evangelia (Kolínova?), vysvětluje se; větším jest evangelium po řecku, méně dospělým po latinsku; jest-li pokdy, katechism nebo předešlé kázaní opakuje se. Odpůldne v neděli čísti jest Žaltář Eobana Hessa, vykládá se epištola, opakuje katechism.

V pondělí jest prvou hodinu dialektika, pak Officia Ciceronis, na nichž ukazují se pravidla grammatiky, rhetoriky a dialektiky.

Odpůldne rhetorika a Vergil neb Ovid. Ve středu a v pátek stejně se učí jako v pondělí, jenom přidati jest katechismus, aby naplnila se závěť dobrodince školního Jiřího Vavruše z Limus, a rekordace (žebrání studentské) aby se zamezily. V úterý ráno grammatika, syntax a prosodie latinská, půl hodiny řečtina; totéž ve čtvrtek, jenže místo rekordací čas věnuje se disputacím a deklamacím veřejným. Odpůldne v úterý Hesiod nebo Isokrates, či také řecké bájky Aesopovy, druhou hodinu Terentius a cvičení; pak třetí hodinu místo předměstských rekordac buďtež slohová cvičení ve škole.

V sobotu čte se a opakuje kronika Karionova, rozmnožená Kašp. Peucerem; hodinu druhou začátky prosté arithmetiky probírají se. Odpoledne oprava všech písemných prací za týden, aby byly čistě na hotově k disputacím a deklamacím příštím.

Program ostatních tříd až na druhou nepovědom. V druhé nízké třídě v neděli vykládalo se evangelium po česku; po obědě vykládán i opakován katechism menší. V témdni o dopolední hodiny dělí se mluvnice a syntax latinská, překládání z latiny na česko a naopak, četba menších listů Ciceronových s poznamenáváním pěkných frasí; jednou v témdni (v pátek) cvičí se začátky počtářské (což věc divná tím, že by se v V. třídě byly týmiž začátky ještě zabývali) a ve čtvrtek jsou disputací. Poobědní hodina prvá měla náležeti odpočinku, druhá hudbě; třetí hodina měla vyplniti se dialogy Mosellanovými neb Erasmovými, naukou o ušlechtění mravů a opakováním.

Z ostatního učení dovídáme se jen toho ještě, že žáci všech tříd před každým dopoledním ze školy propuštěním jeden po druhém odříkávali cisiojana. Na ten konec bylo jim scházeti se v jediné místnosti, jeden dle pořadí říkal cisiojana kus, a ostatní sborem opakovali. Po společné modlitbě domů.

Z pětitřídního zajímavého řádu žateckého, jejž vypracoval Jakub Strabo r. 1575, sestavíme si pro snadnější přehled tabulku dvou nejvyšších tříd. [1])

Z tabule vysvítá, že cíl prvé, nejvyšší třídy byla jakás encyklopedie gymnasijních předmětů, kteráž měla býti způsobena opakováním; bylo tu učení logiky a rhetoriky, byl tu sloh latinský

[1]) Řád tištěn kolikrát. Také v Progr. žatec. gym. roku 1851. Exempl. v Č. Mus. 49. E. 33. V univ. knih pod sign. 52. G. 7.

Ordo lectionum
v I. a II. třídě žatecké školy.

Den	V třídě	Ráno — hodina 1.	2.	3.	4.	Po obědě — hodina 1.	2.	3.
Pond. a úterý	I.	Dialekt.	Opakov.	Grammat. řecká	Prosodie Kolínova	Euripides	Opakov.	Terentius
	II.	Grammat. latinsk.	Opakov.	Cicero-novy listy		Grammat. řecká	Opakov. Ciceron. listů	Terentius
Střed.	I.	Učení o periodách	Slohové cvičení v prose			Cvik ve veršování		
	II.	Slohová cvičení				Prosodia		
Čtvrt.	I.	Rhetorika	Opakov.	Frase	Virgilius	Cicero De officiis	Opakov.	Virgilius
	II.	Syntax	Opakov.	Vergilius		Řecký Aesop	Opakov.	Virgillus
Pátek	I.	Dialekt.	Odříkává se, čemu v týdnu učeno			Cicero De officiis		Sloh
	II.	Zkouška ze všeho, čemu za týden naučeno				Pokračuje se v zkoušce		Aesop
Sob.	I.	Katechism.	Opakov.	Arithmet.		Prázdno		Hebrejština v hodinu 21.[1]
	II.	Katechism		Arithmet.		Prázdno		
Ned.	I. II.	Evangelium řecké, výklad, neb žaltář				Disputace a zápasy školní		

[1]) To jest třetí hodina před slunce západem.

a řecký, prosou i veršem; katechismus větší, něco z mathematiky a z hebrejštiny.

Druhá třída předměty svými zůstává v mezích grammatiky; latinská tu všecka, z řecké počátky. Z poesie béře metriku a Vergilia. To vrchol.

Třetí třída žatecké školy měla býti pouze grammatikálná. Největší čas určen tvaroslovnému výkladu a cviku, některá hodina však oddána syntaxi; střádati se měla jména věcí a úsloví. Ciceronovy menší listy vévodily, čteno o slušných mravech, hodina (třetí v sobotu ráno) věnována počtům, odpoledne ve středu oddáno katechismu a týž den celé ranní učení zaujal sloh; v sobotu zkoušeno, čemu za týden žáci se naučili. V neděli vykládala a překládala se jim epištola, odpoledne měli hudbu a disputy. Tři hodiny ráno, tři po obědě byly ve všední dny učbě přikázány; asi nedopatřením se stalo, že o pondělku a úterém není v řádě nic.

Čtvrtá třída náležela donatistům. Z Donata probírány a cvičeny vzory deklinací a konjugací; učeno latinským slovcím na pamět, překládáno na latinu; byl-li v nejnižší třídě katechismus po česku, teď žáci obdrželi latinský. Z počtů se asi za poznání cifer daleko nedostali. Po šest dní v témdni vždy první hodinu cvičena mluvnice, druhou hodinu čítali nebo zase deklinovali; třetí odříkávali vokabula nebo v sobotu počítali. Odpůldne po pět dní v týdni prvou hodinu se překládalo exemplum, na tabuli psané, na česko, ostatní dvě hodiny opravovaly se příklady a zkoumalo se, co žáci u výkladu slyšeli. V neděli výklad evangelia a odříkávání katechismu.

Třída nejdolejší, pátá, neliší se od nejnižších tříd, jako jsme je jinde poznali. Sedali v ní slabikanti, kteří učili se psáti, českému katechismu a obyčejným modlitbám (Desateru, Věřím, též formuli eucharistie a rozhřešení). Ráno po třech hodinách, po obědě stejně tak; čtení v ranních, psaní po obědních hodinách.

Zásada, dle níž Strabo svůj řád sestavil, podle jeho slov byla ta, aby vědy byly podávány pořádkem, vlohám žáků vždy dostačujícím; v minulých dobách prý bývaly v učení zmatky.

Řád Kodicillův z r. 1586 platí pěti třídám. Rektor Pražské universí, mistr Petr Kodicill z Tulechova, řád svůj začíná od pěkného napomínání učiteli nejnižší třídy (classis infima);[1]) děti od rodičů do školy ponejprv poslané Kodicill přirovnává k stromečkům, do nichž se vruby vštěpují, a jako rolník takových stromečků, jež sám sázel, hledí si pečlivěji nežli jiných zděděných, takž rovně by měl učitel při nejútlejší mládeži býti přívětivý, mírný a dbalý, nebo zanedbá-li se a zkazí útlý věk, nesnáze z toho pocházejí v živobytí; špatný a lenivý učitel mnohem více škodí pacholátkům nežli tvrdý mráz za prvního jara stromkům, poněvadž nákaza přelévá se do příštího věku chlapcova.

[1]) Ordo studior. 20—22.

Kodicill (dle Aristotela) žádá na učiteli prvé třídy, aby měl zkušenost toho, čemu učí; zdraví, poněvadž churavý člověk neschopen práce; pilnost a spravedlnost.

V prvé třídě Kodicill chce míti dva ordines; oddělení nováčků, oddělení pokročilých. Onino učí se poznávati písmena, číslice a psáti je. Druzí učí se slabikovati a čísti. Když české čtení procvičeno, ať čte se latinsky, při čemž české vyslovování prý valně neliší se od latinského.[1]) Také jest v té třídě říkati katechismus i psáti ho; říkati modlitby, poznávati písničky latinské, německé, české, čísti evangelia, učiti se slovíčkům a disputovati o nich, odříkávati kázání nedělní, zvykati slušnému chování, jak státi, mluviti, seděti, mlčeti, pohybovati tváří, očima, rukama; zvykati čistotě tělesné. Hodiny vyučovací byly tři ráno, tři po obědě (a prandio). I v neděli tak. Jen v sobotu třetí hodinu odpolední měl býti pokoj, aby se žáci připravovali na neděli. Připomínáme opět, že první hodina po obědě může býti již jedenáctá dle nynějšího počítání. V létě škola měla se ráno začínati o deváté české hodině, v zimě kolem dvanácté. To by bylo asi mezi pátou a osmou naší.

Jináč rozdělení předmětů bylo prostičké, neboť v I. třídě věru bylo málo co rozděliti. Je vůbec podivno, že Kodicill směl žádati, aby slabikováním a psaním nad třicet hodin v témdni se vyplnilo; štěstí maličkých, že ta unavující stejnost mohla býti míchána zpěvem, a tu a tam i rozmluvou a kratičkou hrou.

S malými výminkami, co bylo v pondělí, to určeno všem ostatním dnům všedním. V pondělí první hodinu jest uloženo říkati z paměti; žáci I. oddělení s tabule říkají písmena, druhé oddělení slabikuje a čte. K tomuto stálému programu přidává se v úterý úkol odříkávati průpovídku, den před tím naučenou; a v sobotu v touž první hodinu Kodicill chce, aby žáci ukazovali denníky nebo diaria, do nichž za celý týden psali průpovídky. Druhá hodina ráno v pondělí a každý den věnována psaní; píší se písmena, slabiky, slova. Jen středeční a sobotní druhá hodina měla býti číslicím, ale ne arabským, nýbrž latinským, písmenným (j, ij, iij, v, x, C, D, M). Třetí hodinu ranní co den předcházeti měla společná modlitba (na rozdíl hodiny první, kterouž žáci začínali soukromou modlitbou, každý kleče na svém místě); po modlitbě vyplněna třetí hodina zase psaním a čtením; dospělejší říkali slovíčka dvě, tři denně nová. Ta poslední hodina končiti se měla zpíváním, a učitelovým výkladem o slušnosti. Do téže hodiny ve čtvrtek měla býti přinesena kniha psaná, nějaký foliant z kostela nebo z kanceláře, aby žáci poznávali psané litery. Tak i v sobotu.

První hodina po obědě den co den určena psaní, ale ne celá; žákům touž hodinu bylo čísti o slušnosti mravů, a chvíle určena nějaké hře nebo rozmluvě zábavné. V sobotu měla v tuto poobědní

---

[1]) Ordo. 25.

první hodinu žákům k cvičení napsána býti na tabuli věta z epištoly, jejíž slovce žáci měli psáti a vyslovovati. V druhou hodinu poobědní v pondělí a po celý týden chvíli zpívati bylo žalm nebo písničku českou, a pak žák jeden po druhém ukazují písmena, slabikuje se a čte. V tu hodinu jen ve středu jest program jiný; učí se totiž poznávati číslice, jako se dělo týž den ráno.

Poslední hodinu odpolední den co den učitel měl psáti na tabuli průvověď nebo přísloví z Kazatele (Ecclesiastes) nejprv jen o dvou slovech, později o třech. Ta přísloví nechť pro paměť a pro opakování opisují se v denníky malé. Kteří žáci umějí již několik slovíček z paměti, ať vstanouce o nich disputují (t. j. navzájem se zkoušejí) za pozornosti ostatních. Konec modlitba a zpěv. V této hodině v pátek měla díti se změna potud, že na konec rozmlouvati bylo o katechismu. V sobotu hodina poslední byla prázdna; byla to příprava k neděli. V neděli žáci této třídy odříkávali katechism a po kostele zkoušeni z kázání. Po obědě zase hodinu opakují katechism, druhou hodinu čtou z napsaného evangelia písmena a slova. Po nešpoře sejdou se opět a vypravují, co sobě pamatovali z kázání nešporního. [1])

Rozvrh druhé třídy Kodicill uvádí instrukcí k učiteli, jejž staví nad umělce; víc prospívá prý učitel vzdělávající člověka než ten, kdo z hmoty dělá obraz aneb na hmotě rysy strojí. Kodicill žádá na učiteli pořádek při vyučování a cvičení; pořádkem pravidla se usnadňují, paměť dostává světla. Dále žádá, by učitel uměl rozeznávati potřebné od nepotřebného, neprospěšného. Často prý učí se zbytečnostem s opominutím věcí důležitých. [2]) Musí býti dobrý výbor příkladů k vzorcům mluvnickým, a všecko pořízeno dle věku, vtipu a pokroku chlapcova. Dále Kodicill chce, aby učitel neustále cvičil, deklinoval a časoval, neboť bez toho nelze latinsky mluviti. Úlohou té třídy budiž tedy nejprv mluvnice latinská; sklonění jest začíti od prostých vzorců snadných; též tak časování, až naučí se žáci cvikem tvarům všem i nepravidelným. Při tom ať žákům ukládají se formule latinského hovoru, ať odříkávají z nomenklatora pojmenování věcí, ať se proponují příklady a themata z distich Katonových, z katechismu latinského, ze Siracha, Šalamouna, z epištol, evangelií; ať se učí mravům ušlechtilým, zpěvu, počtům (multiplikaci), krasopisu. Žáci ať vyptávají se na vzájem (disputují). Jazyk mateřský jest všemu učení na pomoc. Do mateřského jazyka se překládá. [3]) O německém ani zmínky.

---

[1]) Ordo. 20. 27—31.

[2]) Ordo. 33.

[3]) V Mittheilung. f. d. Gesch. der Deutsch. in Böhm. III. vykladač řádu Kodicillova překládá text „vertent idiomate vulgari Evangelii periodos aliquot“ „werden einige Sätze aus den Evang. ins Deutsche übertragen“; nebo: „Epistolum peritiores interpretari materna lingua discent“ „Die Fähigeren erklären die Sonntagsepistel deutsch“. Z tohoto bezprávného

Rozdělení hodin, jichž se počítá denně šest, v první třídě Kodicill navrhuje toto. V pondělí první ranní hodinu žáci odříkávají otázku z katechismu, vzorec jedné deklinaci nebo konjugaci. Druhou hodinu krasopis, opisování argumentu (úlohy); třetí hodina začíná se modlitbou hlasitou; po ní odříkávati jest mluvnici a tři nebo čtyři slova; pak se čte z knížek.

Po obědě v pondělí prvou hodinu píše se abeceda a složky písmen (žáci prý tomu říkají „Am, bm“); píše se úkol „elegantně“; pozpívá se škála (ut, re, mi, fa, sol, la), vyloží se jedno pravidlo musické, a dovolí-li učitel, žáci pohrají si. Druhou hodinu po zazpívání grammatika a čtení. Třetí hodinu opisuje se s tabule kus katechismu; schopnější z latiny to překládají; disput o slovíčka, úkol na paměť, modlení a zpěv k noci. Na konec, než žáci se rozpustí, v pondělní den koná se soud o signum čili metlu pro větší pilnost v latině.

Co dělo se v pondělí, to tak každý všední den. Jenom ve středu dopoledne i odpoledne druhá hodina věnována násobilce vedle psaní a čtení; stejně tak určeno sobotě v druhou ranní hodinu. V úterý druhou hodinu poobědní přičiňuje se k programu pondělnímu čtení o mravech slušných; ve čtvrtek druhou ranní hodinu k psaní (nebo, jak řád to zove, k stylu) bráti jest přísloví Sirachova neb Šalamounova či krátký list a propověď (chrii, apophtegma); v pátek v touž hodinu bráti jest rčení z Terentia, Cicerona. Týž den k třetí hodině odpolední, jež jest s pondělní stejna, přičiniti jest otázky o roku, měsících, týdnech, dnech a hodinách. Sobota se lišila od pondělka víc. V prvou hodinu odříkávati bylo úkol celého týdne; druhou hodinu byla předepsána numerace a násobilka; třetí ukazovány denníky. Zbytek ranního času zajímaly předměty pondělní. Po obědě opisována epištoly část a na jazyk mateřský překládána; hodinu druhou ukazováno písmo, a čteno. Třetí hod. žalmy a příprava k neděli. Prvou hodinu v neděli žáci odříkávali epištolu sobotní a po službě boží odříkávali kázání. Odpoledne opisována a vykládána disticha z evangelií; menší žáci opisují propověď z evangelia jazykem svým. Hodina druhá v neděli odpůldne věnována jako všední den čtení psaní a výkladům; hodina třetí oddána pobožnosti v nešpoře.

Řád třetí třídy [1]) také začíná se instrukcí učitelovi. Obšírně a citáty napomíná se k pilnosti a trpělivosti. Látkou té školy jsou ostatní částky řeči, jež se neskláněji, neohýbají. Sklonná i nesklonná slovce budou slučována se slovci epištol a evangelií, katechismu, z listů Ciceronových, Sturmem vydaných, z distich Katonových,

---

překladu Wolkan (v Gesch. d. deutsch. Liter. in Böhm. 82) nevědecky a ne bez účelu politického vyvodil, bezpochyby nevzav si práci s originálem, že zavedena němčina na školách českých a moravských již od druhé třídy!

[1]) Ordo. 40.

z kratších básní Vergiliových nebo z průpovědí poetův. Stálým cvičením žáci vyhledávejtež významy slov a jich formy; nejsou-li to částice sklonné, hledejte jich úlohu, působení, jaké pády řídí (regimen). Ucho žáků zvykej prosodii; délka a krátkost slabik buďiž poznávána, měřena. A poněvadž všecka etymologie, totiž znalost rodu, počtu, pádů, směřuje k nauce o syntaxi, musí býti i té něco hodin věnováno. Ať je v pravidlech krátkých, v příkladech světlých, ať se podává zřejmým pozorováním, srozumitelným pořadem, jako jest v knihách schválených od Matouše Kolína, nad něhož dle slov Zikmunda Gelenia slunce v Čechách nevidělo lepšího grammatika.

Mluvnice buďiž rozdělena v ranní hodiny, jak to dělal lounský rektor m. Matouš Dapsilis Curius podle mistra Jana Kotulia, rektora v Hradci Králové, Tomáše Torva a Václava Kamarýta z Rovin, kteří byli správci v Žatci před mistrem Václ. Arpinem. Také na škole jindřišské v Praze nejpřednější ten způsob a rozdělení zachovával mistr Pavel Kristian z Koldína, jda v tom po příkladě předchůdce svého Matiáše Procera z Raběšína. Jich způsob byl ten, že prvé dva dni v témdni na básni uložené žák rozbíral částky řeči (etymologii); druhé dva dni žáci touž báseň probírali co do metriky a prosodie; poslední dva dni v témdni cvičením syntaktickým tytéž verše urovnávány dle pravidel. Tím způsobeno, že žáci za devět měsíců v znalosti latiny tou měrou pokročili, že mohli rozuměti mluvnicím Priscianově a Linacerově.

Orthografické cvičení v latinské řeči i v obecné (vulgari) buďiž konáno denně.[1]) Cvičení v hudbě mělo dle Kodicilla býti v této třídě denně po obědích; dvakrát v témdni poručil arithmetiku, a to dle Frisiovy knihy všecky způsoby i regulam de tri, katechismus chtěl míti denně; diaria, kamž psáno všecko učení, měla býti denně ohledávána. Sbírku frasí (flores) a jména věcí bylo rozmnožovati. V neděli žáci měli říkati epištolu latině, česky — německy. Tu je o německém jazyce ponejprv zmínka. Ale to nikterak neznamená, že by český osmiletý tercián nucen byl říkati něco po německu, ba že by se byl dokonce musil učiti němčině; to znamená jen, že byl-li by v latinské škole německý chlapec, ať na tomto nižším stupni říká si epištolu po německu tak, jako český chlapec po česku; rozvádíť tu Kodicill najednou obsah a objem svého obyčejného slova „vulgari idiomate" nebo „lingua vernacula"; ta řeč obecná, mateřská jest Němci německá, Čechu česká. Však na téže stránce [2]) hned zas Kodicill vrací se k svému stručnému způsobu a káže, aby v neděli odpůldne žáci vykládali evangelická disticha „lingua vernacula", to jest čeští žáci po česku, němečtí po svém.

---

[1]) Tu zase v Mittheil. f. d. Gesch. d. Deutsch. III. 41. překládá se „orthographia vulgari idiomate", „die Orthographie sowol deutsch als lateinisch". Tedy všecko, jenom ne česky!

[2]) Ordo. 49.

Již tedy zas nic neді o jazyce německém a ovšem ani o českém; neboť lingua vernacula jest obojí.

Na tabulce by rozdělení hodin třetí třídy mělo tuto podobu:

<table>
<tr><th rowspan="2">Den</th><th colspan="3">Ráno — hodina</th><th colspan="3">Po obědě — hodina</th></tr>
<tr><th>I.</th><th>II.</th><th>III.</th><th>I.</th><th>II.</th><th>III.</th></tr>
<tr><td>Pond.</td><td rowspan="2">Zkoušení katechism. a mluvnice; Cato</td><td rowspan="2">Krasopis</td><td>Virgil. Eklogy. Vyplácení trestů</td><td rowspan="5">Denně zpěv, ukazují stylum, opisují úkol; chvilku hra</td><td>Ciceron. listy</td><td>Opisování katechism. Disput o grammat.</td></tr>
<tr><td>Úterý</td><td>Prázdno</td><td>Latina (opakov.)</td><td>Prázdno</td></tr>
<tr><td>Středa</td><td rowspan="2">Katechism a prosodie</td><td rowspan="2">Arithmetika</td><td rowspan="3">Colloquia Ludovici Vivis pro jazyk i mravy</td><td rowspan="2">Virgiliovy Eklogy</td><td rowspan="3">Recitace veršů způsobem disputu.</td></tr>
<tr><td>Čtvrt.</td></tr>
<tr><td>Pátek</td><td>Katechism; syntax. Cato. Sestrojování veršů</td><td>Krasopis</td><td>Latina (opakov.)</td></tr>
<tr><td>Sob.</td><td>Říkati, čemu za týden naučeno.</td><td>Arithmetika. Kalendář</td><td>Vyplácení trestů</td><td>Epištoly překlad a výklad</td><td>Ukazují písmo a čte se</td><td>Žalmy a příprava k neděli</td></tr>
<tr><td>Ned.</td><td>Říkání epištoly</td><td>Říkání evangel.; disticha z něho; služby boží</td><td>Co si pamatovali z kázání</td><td colspan="2">Disticha z evangelií, výklady mluvnické</td><td>Nešpor, kázání, jehož obsah se vypravuje</td></tr>
</table>

Čtvrté třídy učiteli Kodicill[1]) důtklivě a mnohými citáty klassickými na srdce klade pilnost v práci školské. Tu práci nechť nakládá zvlášť na grammatiku, jejíž pravidla i z předešlých tříd přes tu chvíli buďtež opakována, aby je žáci znali jako vlastní prsty u rukou. Též tak aby skladbu znali, kteráž jest konečný účel veškeré mluvnice. K tomu opakování poslouží lekce bohoslovných výměrů v katechismu Davida (Chytraea), četba v Terentiovi, Vergiliovi, Ovidiovi, druhá a třetí kniha listů Ciceronových od Sturma sebraných. V té třídě již nutno uváděti pravidla dialektiky (logiky), aby žáci dovedli pořádně logicky upraviti řeč, což bez znalosti syllogismů nemožno; neznají-li žáci prostičkého úsudku sklad, kterak mohou

[1]) Ordo 50.

rozuměti a nápodobiti způsoby všelikterakých argumentací rhetorických?

V této třídě ať nastoupí také řečtina. [1]) Žáci ať naučíce se čísti, vedeni jsou hned do mluvnice, do sklonby a časování, k čemuž nechť mají v rukou nějaký spis prosaický nebo veršovaný v jazyce řeckém.

Rozvrh hodin Kodicillovy kvarty.

<table>
<tr><th rowspan="2">Den</th><th colspan="3">Ráno — hodina</th><th colspan="3">Po obědě — hodina</th></tr>
<tr><th>I.</th><th>II.</th><th>III.</th><th>I.</th><th>II.</th><th>III.</th></tr>
<tr><td>Pond.</td><td>Katechism; na něm syntax; Virgil neb Ovid; poetika</td><td rowspan="2">Sloh (překlad nebo skládání listů)</td><td rowspan="2">Dialekt. Vyplácení signa (tresty)</td><td rowspan="6">Hudba, sloh, civilitas morum a historie den co den</td><td rowspan="2">Sloh (listy)</td><td rowspan="3">Vergilius Georgica. Disput o básních</td></tr>
<tr><td>Úterý</td><td>Katechism; epišt. sv. Pavla; kanonika sv. Jana, Petra. Etymologie</td></tr>
<tr><td>Středa</td><td rowspan="4">Katechism a prosodie</td><td>Arithmet.</td><td>Řečtina</td><td rowspan="2">Řecká poesie</td></tr>
<tr><td>Čtvrt.</td><td>Sloh (skládání rozházených veršů)</td><td>Dialekt.</td><td rowspan="2">Terentius, jeho komedie a formule hovoru z něho</td></tr>
<tr><td>Pátek</td><td rowspan="2">Sloh (listy)</td><td>Rhetorika</td><td>Slohu oprava</td></tr>
<tr><td>Sob.</td><td>Rhetorika a násobilka</td><td>Řecké evangel.</td><td>Opakování celého týdne; ukázka knih</td></tr>
<tr><td>Ned.</td><td>Modlení; sedm kajících žalmů</td><td>Poslouchají epištolu a evang.</td><td>Bohoslužba</td><td>Katech., verše z epištoly a evang.</td><td>Čte se Daniel prorok</td><td>Bohoslužba</td></tr>
</table>

[1]) Ordo 51; při té příležitosti Kodicill vykládá, kým a kdy do českých škol vešla řečtina. Připomíná m. Václ. Píseckého, juristu Orina, doktora France, jenž učinil v universitě nadací na řeck. lektora, m. Kolína, a Jana Šentigara Choteřinského i Šebest. Aerichalka, kteříž si řečtinu přinesli z Vittenberka.

Hlavním předmětem a úlohou té třídy však budiž úprava stilu a stálé opakování lekcí. Epištoly a evangelia již po řecku se předkládají; k řecké grammatice ať přibéře se některá báseň Phokylidova, Pythagoras, Žábí boj Homerův. Z dialektiky Erotemata, z rhetoriky první knížky o psaní listů a příklady argumentací buďtež žákům do ruky dávány.

Z jiných předmětů je v té třídě jen ještě počtářství, vokální a instrumentální musika, též domácí historie i z kroniky Karionovy; v domácí historii mohl za nedostatku jiné knihy čten býti Historický kalendář; v počtářství bylo opakovati základní species, a cvičiti se v „zlatém“ pravidle de tri; také již zlomky mohly se přidati, vše dle knížky Frisiovy. Copia verborum, sbírání „slov a věcí“, se odporučuje a diariím a disputacím v řádě místo důležité zachováno; čísti jest též o ušlechtilých mravech jako v třídách nižších; moudrá věc, kterou by mohla moderní škola zavésti zase.

Učitele poslední, nejvyšší, páté třídy [1]) Kodicill úvodem napomíná, aby již z vděčnosti k svým učitelům, od nichž vzdělání nabyl, sám byl věrný v učení, pilný při cvičeních, horlivý, když učí slohu, stálý v opakování lekcí a v strojbě disputací. Vesele a rád aby učil, dary tím dávaje; přívětivého dárce Bůh miluje. Při tom vykládá, že trojí jest účel studia; nejprv poznati věci, náboženství, filosofii a její částky, právo a lékařství; druhý cíl: dovednost mluviti a zručnost pronášeti duševní stavy; třetí: získati obezřetnost, mravů spořádanost a rozumný způsob života. K těm cílům jest duši mladistvou vésti.

Nutno pilně je cvičiti v mluvnici, dialektice, rhetorice, v počtech (zase regula de tri), v knížce De sphaera (astronomie, měřictví), předkládati jim počátky, základy ethiky, fysiky, musiky. Ethika a fysika dodává té třídě vysoký ráz, [2]) kromě toho všeho žáci povinni sbírati a skládati „květy básníků“ (frase).

Co do knih k té třídě Kodicill míní, že žáci utvrdí se v přesné latině Priscianem nebo Linacerem; užitek budou bráti z Vergilia, Terentia, Lukana, Ovidia, z listů a z řečí Ciceronových. V řečtině poroučí Isokrata (Ad Daemonicum), řeč Lykurgovu první a druhou neb dialogy Lukianovy. Ať mají též jakožto nástroje k pěkné latině, k řečnění i k potřebám obecného živobytí knihy pomocné: slovníky, sbírky slov souznačných, pojmenování věcí, sbírky ozdobných, krásných rčení (Elegantiae).

Ethice, chce, aby učili se na knize Melanchtonově. O náboženství jakožto předmětě školském Kodicill dí, že již starým zvykem do škol českých zavedena katechese církevní, výměry bohoslovné v knížce Examen a Regulae vitae, neboť školy nemají býti jen strážkyně

[1]) Ordo 59.
[2]) Našli jsme ty předměty akademické také v Hoře u Vysokého dle řádu z r. 1598. Nováček. Listář 60.

svobodných umění, nýbrž i vědy nebeské; nejsoutě filosofická studia spasitedlna, nepřistupuje-li k nim vzývání Boha. Mimo katechism Kodicill káže té třídě, by v prvých hodinách ranních čítali z prvé knihy Mojžíšovy, nebo z evangelia sv. Jana, z epištoly k Římanům, něco z kanoniky Janovy; poroučí také čísti symbolum Athanasii a chce, aby u večer žáci denně se modlívali žalm.

Horlivě Kodicill odporučuje té třídě dějepis. S prospěchem bude znáti Epitomen historiarum od Kariona a knihu čtyř monarchii, jakž ji vydal Sleidan; ale mládež ať se nedívá jen na tabule historické, ale i na zeměpisné. Především žáci měli by znáti knihy o historiích domácích, ve vlasti zběhlých, bez jichž povědomosti čísti historie jiných národů což jiného jest, než venku moudřeti, doma slepnouti? Vědomosti historické také nosí užitky při četbě klassiků římských i řeckých. Odporučuje Kalendář historický Lupáčův.

Nápadno jest v tom rozvrhu obvyklé roztříštění hodiny dvěma, ba i třemi předměty; v jediné hodině musika, historie, arithmetika — co přišlo na každou tu disciplinu, co žáci mohli rychle lapnouti?

Na konec Kodicill dí o svém řádě, že žáci, jdouce podle něho, schopni budou poslouchati veřejná čtení v universitě; omlouvá se, kdyby se komu zdálo, že toho, co tu podává latinské škole z umění svobodného, literního, málo jest; prý není k zahození semeno, držíť v sobě první ovoce, podporu vzdělanosti a těch umění, která řídí život společenský v obci i v církvi. Jest dobře rozuměti řeči a učiniti třeba jen pacholecí začátky ve výmluvnosti; je vděčno aspoň poněkud rozuměti dobrým auktorům, čítati sv. Písmo a vážiti z něho smysl pravý. Nechť se tedy žáci pilně učí, aby jako včely do akademie mohli býti uvedeni, kdežby pokračujíce, stali se filosofy, mediky, právníky, aby církvi a obci nescházeli schopní pomocníci.

Řád Kodicillův jest s valnou část samostatná práce. Jest sic zcela patrno, že měl v ruce školní řády a spisy paedagogů cizích; diaria od nejdolejší třídy až do nejvyšší jsou zajisté vzata ze Sturma, návrh stálého opakování (zvlášť ve IV. třídě) připomíná Sturma; forma ta, že před programem každé třídy jest jakás instrukcí učiteli té třídy, také by mohla podnět svůj míti v spisech Sturmových; ba Sturma přímo Kodicill jmenuje, ale jen při knihách školních, jež štrassburský paedagog vydal; než Kodicill při paedagogických zásadách cituje také jiné auktory, na příklad Rudolfa (bezpochyby Agrikolu) a Erasma. Kodicill znal také zkušenosti českých paedagogů, kteréž jmenovitě uvádí, upřímně vyznávaje, čeho z jich zkušeností a způsobův užil k svému řádu; svého učitele Kolína jmenuje v řádě několikrát; zkušenosti svého bratra Jakuba při abecedě také upřímně béře do svých instrukcí.

Ale přes to vše, jak co do látky, tak co do rozdělení i jednotlivých instrukcí, většina jest Kodicillova zkušenost. Někde vnucuje se to přesvědčení samo tím, že Kodicill promlouvá v prvé osobě

(„soudím“); zřejmě to však vyniká přirovnáváním Kodicillova řádu k jiným cizím.

Některou stránkou vyniká nad školní zřízení Kodicillovo řád mistra Vavřince Benedikta Nudožerského, o 23 léta mladší.

Rozvrh hodin v Kodicillově třídě nejvyšší.

Den	Ráno — hodina			Po obědě — hodina		
	I.	II.	III.	I.	II.	III.
Pond.	Nábož. a Linacer (mluvnice)	Sloh; Ciceron. listy	Symbolum Athanasiovo První žalm Cicero	Musika, historie a zeměpisné mapy	Řečtina a oratio Isokratica	Virgil a ethika Virgil
Úterý			Symbol. Athan. Druhý žalm. Fysika			Ethika Disput a diaria
Středa	Nábož. a dialekt.	Sloh; básník latin.	Symbol. Athan. Třetí žalm Fysika		Rhetorika Imitace	Copia verborum a Moselani schemata
Čtvrt.			Symbol. Athan. Čtvrtý žalm Arithmetika			
Pátek	Nábož. a Linacer	Sloh a Cicero	Symbol. Athan. Pátý žalm Dialektika	Musika historie a arithmet.	Libellus sphaericus (astronomie) nebo jen měřictví	
Sob.		Dialekt.	Symbol. Athan. Šestý žalm Sphaera	Arithmet. Deklamace neb orace	Opakování z celého týdne	Diaria se ukazují a slohové práce
Ned.	Z paměti žalmy Evang. Epištol.	Opakov. míst nasbíraných z epištol a evang.	Bohoslužba	Katechese List sv. Pavla k Řím.	Prorok Daniel; po něm knihy Machabejské	Bohoslužba

Nudožerský stanoví sic patero tříd, však rád by jich měl šest, neboť za pět let pravidla lze poznati, ale výcvik praktický bude jen na povrchu.[1]) V nejnižší třídě Nudožerský začíná (jako jiní

[1]) Držíme se Ant. Truhláře, jenž o tom řádě první pojednal důkladně v Č. Č. Mus. 1891. 68.

všickni) slabikářem a psaním liter. Ale na odpor Kodicillovi Nudožerský po příkladě jiných řádů chce míti v té třídě již elementa grammatiky. Znalec pochvaluje rozkaz Nudožerského, aby žáčkové, jakmile jim slova se rtů počnou obratněji splývati, šetřili kvantity slabik, věc to důležitá, kterou teprv v naší době do škol uvedli zase.

Druhá třída je rázem svým grammatická. Formy, významy a druhy slov se upevňují, skladba se začíná. U Kodicilla začala se o třídu výš. Překládati jest v té třídě Sacra colloquia Sebast. Castallionis, hovory to prosté a dětem příhodné. Slovcí ať žák hledá v slovnících Veleslavínových. Pokročilejší ať čtou krátké listy Ciceronovy dle úpravy Sturmovy. Překládá se do češtiny, a když ohebnosti v tom dosaženo, ať jsou žáci zaměstknáváni parafrasemi probrané četby, a to latině i česky. O češtině vůbec mluví Nudožerský s větším důrazem, než obvyklo dosavad. Ukazuje příkladem, kterak si hleděli svého mateřského jazyka Ciceronové i tehdy, když se cizímu, řeckému studium byli oddali.

Třetí třída jest auktorovi poslední grammatikálná. Mluvnice uceluje se. Čísti jest Castallionových rozmluv druhou knihu, listy Ciceronovy a z řeči jeho jen ukázku pro získání klassických frasí. Básníci ať se v té třídě nerozbírají (Kodicill tu měl již Vergilia), neboť sloh není ještě ustálen, a byla by z toho strakatina; jen někdy pro vštípení kvantit nechť pějí se žalmy Buchananovy. Na odpor Kodicillovu řádu Nudožerský položil mluvnici řeckou již do třídy této. A zase víc, než kdo před tím, odporučuje pěstovati český jazyk a ukazuje k svojí české mluvnici.

Ve čtvrté třídě Nudožerského přední místo drží rhetorika; u Kodicilla zajímá to místo logika, a řečnictví se jen k ní tulí. Okrasám slohovým, mluvě řečnické, bylo věnovati pilnost. Cicero vzor, ale také již přibráni buďtež poetové cudní, přede všemi Buchananus. Grammatika pro přesnost mluvnickou nebudiž zanedbávána. Žákům zvolna jest učiti se verše skládati. Také se odporučuje domácí četba a zase jazyk mateřský, o němž na tomto stupni v nižádném řádě se nemluvívá, neboť tu vedle latiny neměl již místa. Nudožerský neváhá odporučovati, aby antickými metry skládány byly i verše české, což opravdu vybídnutí vzácné.

V třídě nejvyšší Nudožerský v popředí uvozuje logiku, ale proti jiným řádům daleko větší důraz klade na její praktické provádění živým slovem a příkladem, ovšem na základě pravidel a theorie. Předpisuje té třídě výstupy praktické latinské — i české; k českým za důvod i omluvu (nezvyklé, ale moudré věci) uvádí, že mladý Cicero řečníval před Brutem latinsky, před Kassiem řecky, proč bychom neměli činiti rovně tak, když čeština jest naší mateřštinou, latina jazyk cizí?

Náboženství Nudožerský odkazoval k neděli. O jiných předmětech v řádě jeho není řeči. Kdyby prý šest tříd bylo, dal by do šesté také mathematiku, přírodní vědy, astronomii a ethiku; v Praze

lze snadno náhradu v tom nalézati, že by dorostlí žáci na řádný výcvik a doplnění svých přípravných studií chodili do Karolinum na některé přednášky. Aspoň hodina denně mohla by tomu býti oddávána; po návratě do škol učitel by mohl opakovati podstatu přednášek a pak cvičiti obvyklým řádem dál.

Kdyby nebylo jiných shodností, již to, že v nejvyšší třídě odporučuje se vedle deklinací latinské i česká, vede samo k tomu přesvědčení, že řád vzorné školy v akademii, pořízený r. 1609, zdělán byl pomocí řádu Nudožerského. V řádě vzorné školy partikulární[1]) úvodem dí se, že vědy (artes) se oddělují již dávno v českých školách správně, ale cesta zmatená při učení: hoši se namnoze rozdělovali věkem a ne moudrostí; v téže třídě tíž posluchači slyšeli grammatiku, rhetoriku, logiku; i při mluvnici samé zmatení, nejen větší žáci i menší, ucící se základům, ráno říkali etymologii, odpůldne syntax. Z té neladnosti pochází ona vzácnost stylu, vzácnost disputací a deklamací; proto také mládež zůstává až do věku dospělého raději ve školách soukromých. Proto fakulta filosofská dřív i teď roku 1609 ten plán vydává, aby stala se náprava.

V první třídě dvě oddělení (jako u Kodicilla); oddíl nováčků (novelli), oddíl navyklejších. K modlitbám přidružtež se v té třídě kratičké průpovídky ze Siracha, z Nového Zákona, články víry, z Věřím, Otčenáš, Desatero. Učí se alfabetě, slabikáři, písmu liter a číslic. Písmena a syllaby poznávati lze na latinskočeském katechismu nebo též na vzorcích latinské mluvnice. Druhý oddíl prvé třídy učiti se má latinsky deklinovati a časovati co nejstručněji, spojovati adjektiva se substantivy rozmanitých sklonění, částku katechismu latinského překládati a o vokabulích disputovati. Z instrukce, učiteli první třídy přidané, moudře zní pravidlo, aby příklady a vzorky, jež se mládeži předkládají, byly jejímu věku a schopnosti přiměřeny; obýbání slov aby dělo se cvikem a zvykem; tím se trochu mírní zvyk nerozumný, ale za oněch časů obecný, že šestiletým dětem ukládali latinskou grammatiku.

Dobré jest také nařízení, aby učitel I. tř. vedl hochy k slušnému chování. V té třídě jako v ostatních učeno mělo býti ráno po tři hod. po obědě rovně tak. V sobotu odpoledne prázdno; v létě též ve středu odpůldne mohla býti dopuštěna úleva. Program ve všech třídách stejný budiž v pondělí, úterý, čtvrtek a v pátek; ve středu a v sobotu buďtež změny.

Druhá třída vzorné školy měla název a charakter začátků mluvnických (rudimentorum grammaticae). Učení začíná se modlením z českého žaltáře; pak odříkávati jest katechismus neb částku evangelia nedělského. Z mluvnice Philippo-Rameovy berou se jen pravidla tištěná většími písmeny (majusculis), k tomu dialogy Castal-

---

[1]) Voigt. Acta litter. I. 321 a násl. Zoubek. Učit. Besed. IV. 25.

lionis, na nichž ukazuje se etymologie a syntaxis. Hoši pokustež se dialogy také říkati po česku. Té třídě uloženy také listy Ciceronovy vydání Sturmova, a Isagoge ad sapientiam Ludvíka Vivesa. Diaria měla býti stále při ruce pro zapisování na pamět; žáci měli vedeni býti k slohu a k orthografii latinské, měli překládati z českého na latinu, disputovati o frasích a vokabulích. Musiku bylo cvičiti „na melodiích“ českých žalmů.

Rozdělení hodin vzorné školy akademické
v třídě II. a III.

<table>
<tr><th rowspan="2">Hodina</th><th colspan="2">V pondělí, v úterý, ve čtvrtek a v pátek</th><th colspan="2">Ve středu</th><th>V sobotu</th><th colspan="2">V neděli</th></tr>
<tr><th>V třídě II.</th><th>V třídě III.</th><th>V třídě II.</th><th>V třídě III.</th><th>V třídě II., III.</th><th>V tř. II.</th><th>V tř. III.</th></tr>
<tr><td colspan="8">R á n o.</td></tr>
<tr><td>1.</td><td colspan="2">Grammatika s českým výkladem</td><td colspan="2">Katechismus</td><td rowspan="3">Opakov. a zkoušení z celého týdne; ukazovati jest diaria; píše se evangel.; a v III. třídě arithmet.</td><td rowspan="3">Evangelium a bohoslužba</td><td rowspan="3">Čte se hlava z Nov. Zák., evang. řecké Bohoslužba</td></tr>
<tr><td>2.</td><td>Výklad Colloquií Castallionis</td><td>Výklad dialogů Ludovici Vivis</td><td rowspan="2">Sloh</td><td rowspan="2">Sloh; arithmetika</td></tr>
<tr><td>3.</td><td colspan="2">Překlad Colloquií a dialogů. Mluvnice. Recitace básní.</td></tr>
<tr><td colspan="8">P o o b ě d ě</td></tr>
<tr><td>1.</td><td colspan="2">Krasopis a musika</td><td rowspan="3">Slovíčka se píší, recitace, disput o celotýdenní látce</td><td rowspan="3">Krasopsaní, mluvnice Rekreace</td><td rowspan="3">Prázdno</td><td colspan="2" rowspan="3">Nešporní bohoslužba a čtení Nového Zákona</td></tr>
<tr><td>2.</td><td>Výklad listů Ciceronov. a grammatika</td><td>Základy řecké mluvnice</td></tr>
<tr><td>3.</td><td>Disputace o slovech a frasích</td><td>Sentence řecká; disputace o slovech a grammatice</td></tr>
</table>

Třída třetí jest označena jakožto škola plné grammatiky. Modlení denní je v ní latinské, zpívají se žalmy Buchananovy nebo některá vybraná oda; předmětem jest katechism, evangelia, epištoly, celá

grammatika Philippo Rameova a základy mluvnice řecké; vykládati jest dialogy Vivesovy, listy Ciceronovy, řeč pro Marcello, při čemž pilně provozována budiž etymologia i syntax. Z řečtiny ať vybírají se propovědi z Pythagora nebo z Nového Zákona. Sloh cvičen budiž řečí nevázanou a překládáním; disputace o slovcích a pravidlech mluvnických konejtež se. Také tu něco z arithmetiky položeno buď.

Čtvrtá třída vzorné školy v Pražské akademii zove se rhetorika. K předmětům jejím náleží katechismus, epištoly a evangelia řecká, žalmy Buchananovy, Ovidius (kniha Tristium), řeči Ciceronovy, metrika, prosodie, figury, tropy, deklamace (a gestikulace při ní), řecká mluvnice, některá řecká báseň, sloh řečnický, ozdobný, disputy. Z řečtiny jest překládati na latinu. O historii ani zmínka.

Rozvrh hodin vzorné školy akademické
ve IV. a V. třídě.

<table>
<tr><th rowspan="2">Hodina</th><th colspan="2">Pondělí, úterý, čtvrtek, pátek</th><th colspan="2">Středa</th><th colspan="2">Sobota</th></tr>
<tr><th>V třídě IV.</th><th>V třídě V.</th><th>V třídě IV.</th><th>V třídě V.</th><th>V třídě IV.</th><th>V třídě V.</th></tr>
<tr><td colspan="7">R á n o</td></tr>
<tr><td>1.</td><td>Rhetorika</td><td>Dialektika</td><td>Katech.</td><td>Svaté čtení</td><td colspan="2">Zkouška z látky celotýdenní</td></tr>
<tr><td>2.</td><td colspan="2">Cicero</td><td colspan="2">Sloh</td><td>Skládání veršů rozházených</td><td>Deklamací lat. a česká</td></tr>
<tr><td>3.</td><td colspan="2">Opakování Cicerona, překlad na česko, při tom grammatika, rhetorika, dialektika</td><td colspan="4">Arithmetika</td></tr>
<tr><td colspan="7">P o o b ě d ě</td></tr>
<tr><td>1.</td><td colspan="2">Krasopsaní a musika</td><td>Krasopis; musika</td><td>Disputace v logice</td><td colspan="2" rowspan="3">Prázdno</td></tr>
<tr><td>2.</td><td colspan="2">Grammatika řecká a Cicero</td><td>Disput o věcech celotýdenních</td><td rowspan="2">Prázdno</td></tr>
<tr><td>3.</td><td>Gramm. řecká. Ovidius</td><td>Plutarch. Virgilius</td><td>Rekreace</td></tr>
<tr><td colspan="7">V neděli řecká čtení a bohoslužby jako v třídě III.</td></tr>
</table>

V třídě páté, nejvyšší, na prvé místo postavena logika; z klassiků odporučen Cicero (proti Catilinovi), Vergil, Horatius (ody) a Plutarch De educatione liberorum nebo jiný řecký auktor. Slohu ať se učí překlady, skládáním listů, krátkých řečí, imitováním anebo volnými otázkami. A to děj se prosou i veršem. Též ať skládají se deklamace latinské i české a přednášejí se. Hráno budiž drama nějaké. O historii zase nic.

Při Krakovské universí měli od r. 1588 podobné klassí jako byla vzorná škola akademie Pražské; nebude nezajímavo přirovnati předměty obou škol. Krakovská má jen čtyři třídy;[1]) na první pohled patrno, že nejnižší třída slabikantů a čtenářů schází v Krakově; nepřijímali takových dětí. Pak ovšem čtyři třídy krakovské rovnají se čtyřem pražským, od druhé počínajíc. Jméno prvé třídy krakovské jest grammatika, učí se v ní katechismu, mluvnici (etymologii a syntaxi), čtou se listy Ciceronovy, vše jako v Praze. Však místo kolloquií Castallionis a Vivis měli v Krakově hovory z Terentia, což úmyslem stejno. O arithmetiku (1 hodinu týdně) v Krakově víc i o Aesopa. V Praze zase o musiku víc.

Druhá třída (= v Praze třetí) zove se v Krakově poetika. V ní vykládá se prosodie, což v Praze přikázáno o třídu výše; řečtina začíná se tu jako v pražské škole. K četbě a k cvičení v Krakově měli Vergilia, Phokylida, Justina, tedy věc hnali výš než v Praze, kdež v řečtině velemoudře přestávali na pouhých průpovídkách, gnomického básníka Phokylida při pokoji nechávajíce. Musice a katechismu věnována v krakovské „poetice“ hodina, vždy před nedělí a svátkem.

Třetí třídě v Krakově říkali schola dialectica, neboť logika skutečně stála v popředí všech té třídy předmětův. Byl to tedy opak školy pražské, která v této třídě důraz kladla na výchovu rhetorickou, logiku, jakožto vchod do filosofie, nechávajíc do třídy poslední. V třetí třídě krakovské čísti se měl Horatius, Officia Ciceronis; ale vykládati se měla také syntax; před nedělí podávati bylo začátky geometrie. Rozdílů jiných asi nebylo.

Rhetorica slula poslední třída. V ní čítati bylo řeči Ciceronovy, a žákům podáván místo pražského Plutarcha Demosthenes. Hodina katechismu a také astronomii určena. Nám se vidí pražský řád střízlivějším a k provedení schopnějším.

Poslední řád český, jenž by stál za ohledání, bohužel není na ten čas povědom celý. Je to řád rožmberské školy soběslavské z r. 1613. Znám jest z něho jen výtah, jen to, čím prý se liší od jiných protestantských škol v Čechách.[2]) Instructio et ratio docendi gymnasia soběslavského nemá nízké třídy abecedářův.

---

[1]) Muczkowski. Zabytki z dziejów towarzystwa naukow. I. CXLVI—VII.
[2]) Ten výtah učinil Voigt v Act. litter. II. 283. Měl ho před rukama všecek. Snad se ještě najde. Otisk v Monum. Germ. paedag. IV. 349.

Přijímati mělo gymnasium jen hotové čtenáře, jež bylo vésti hned do grammatiky. Žáky dělí řád ve tři skupiny, které se zovou classes, čímž není nikterak vyloučeno, že by gymnasium bylo nemělo svých pět, šest ordines jako jiné hlavní školy partikulárné; praviť se hned na počátku, že vrchní třídě představen rektor se svými pomocníky, — též tak že prostřední třídě představen vicerektor se svými pomocníky — toť jistě ukazuje, že houfy dělily se v oddělení či, řekněme, v třídy.

Třída nízká (inferior) v soběslavském gymnasii byla grammatická; Donatus vládl svými paradigmaty; vedle něho byla katechesis, jejíž věty vyňaty z české konfessí pod obojích; z počátku měla býti katechese provozována v mateřském jazyce, tedy, jak kteří žáci byli, buď po česku, buď po německu (sive lingua germanica, sive bohemica),[1]) čímž není řečeno, že český žák měl nucen býti k němčině, ačkoli Březan ve svém dobrém zdání r. 1616 nevyhýbal se tomu, aby na škole rožmberské Čech a Němec učili se jazyku navzájem.[2]) Když žáci pokročili, byla oběma národnostem katechese latinská, mateřština umlkla. S evangelii též tak bylo. Ozýval-li se jazyk německý v škole soběslavské víc, než mu náleželo a se slušelo, to nebylo řádem školním, ale tím, že najati za učitele Němci, kteří na škodu té školy s českými chlapci nerozuměli sobě.

V třídě prostřední žákům mělo předkládáno býti kompendium grammatiky latinské a řecké, prosodie, musika, z arithmetiky začátky; vykládati bylo apoštolské listy z Nového Zákona a zbožné některé rozhovory. Nechť předkládají se též listy jiné, ale bez kommentářů, Ciceronovy nikoliv, neboť ty žádají soudu zralého muže, obecných věcí znalého. Také na místě Terencových komoedií ať se čtou jiné, zbožné, třeba se tomu na odpor stavěl úsudek nejedněch, neboť taková jest vůle nejjasnějšího zakladatele školy té. Po ranní modlitbě denně budiž čtena pořadem hlava jedna z biblí. Disputací nebo závody žákův a celotýdenní opakování nařízeny v té škole, jako bylo jinde všude.

V třetí nejvyšší třídě čísti bylo mluvnici Philippo-Ramovu řeckou i latinskou, dialektiku a rhetoriku Ramovu, arithmetiku. Po modlitbě ráno hlava z biblí mohla čtena býti mateřským jazykem, ale epištoly jakožto samostatný předmět bylo čísti latině a řecky. V týchž jazycích čísti a vykládati jest českou konfessí. K předmětům toho nejvyššího oddělení přidán též dějepis dle knih Buchholzerovy a Sleidanovy. Sloh cvičiti bylo řečí již také vázanou; nařízeny deklamací a disputy. V řádě slibována ethika křesťanská, právo, ovšem jen v stručných rysech; též něco z mediciny, zvláště

---

[1]) V tom smyslu nutno rozuměti, dí-li Herm. Ball (Schul. d. böhm. Brüd.) 117, že na soběsl. škole wurden beide Sprachen getrieben.

[2]) Chtěl, aby Němci české evangelium vykládali, a Čechové německé. Mareš. Č. Č. Mus. 1878. 105.

ze zdravovědy. Vykládati bylo konečně i geometrii a sphaeru, aby ti, kteří chtějí pokračovati v akademiích, jsouce vzděláni na takových kompendiích obecného rázu, tam mohli studovati s prospěchem; také to prospěje těm, kteří pro chudobu nemohou na university, nebo kteří ze škol hned jdou do života; ti okusivše prameny slova božího a poznavše základy všech věd, budou moci, ať v jakémkoli stavu a úřadu, pokračovati v studiích. Z toho viděti, že plán rožmberský měl na mysli celkové encyklopaedické vzdělání svých alumnů, takové, aby stačilo životu.

Dva školní řády německé vyjímají se na pražské půdě jako cizí květ. Soukromé gymnasium nebo „declamatoria schola“ Huberova roku 1601 tiskem vydala svůj řád,[1]) který se neliší valně v pěti svých třídách co do latiny, řečtiny a jiných věcí od řádů škol českých; jen vládnoucí v té škole němčina jest za rozdíl; do němčiny překládají se klassikové, z němčiny překládá se na latinu, německy píší se slohová cvičení. Ten ráz německý však jest jen na vyšším stupni. V dolejších třídách užívati bylo mluvnice latinsko-české, Vivesa překládati bylo po německu i po česku; žákům odporučován k paměti nomenklator trojjazyčný, úlohy po německu dané žáci překládati měli na latinu i na česko. Účel tedy školy té i řádu jejího byl: české děti při latině naučiti německy. V té škole studoval syn Budovcův Adam, a ředitelem byl, jak svrchu dotčeno, Kašpar Dornavius Variscus, jenž později rektoroval ve Zhořelci.

Druhý řád opravdu exotický jest ze školy lutherské u sv. Salvatora, vytištěný r. 1612.[1])

Řád té školy „boemo-germanské“ (Ratio docendi) způsobil, jakž vylíčeno svrchu v historické části, boj s universitou. Toho řádu na konec abychom sobě všimli, jednak proto, že mistři universitní právě pro ten školní řád byli na protestantské gymnasium německé velmi žárlivi (pro nejvyšší třídy, které závodily s universí), a jednak proto, že v tom řádě znáti, kterak se za osmdesát let rozvinula saská škola Melanchtonova; na přirovnanou tedy poslouží řád ten dobře, při čemž zajímavo zůstává, že saský řád školní utkává se s českými řády na půdě pražské.

Škola sv. Salvatora byla šestitřídní. Ráno hodiny tři; po obědě stejně tak. Ráno škola začínala se v létě o 6. hodině nynější, v zimě o sedmé.

První nejnižší třída abecedářů zřízena jako jinde: psaní, čtení, katechism, modlitby; dospělejší žáci (praestantiores in hac classe) — tedy byly v I. třídě dva ordines — učili se latinskému a německému sklonění.

---

[1]) Univ. knih. 45. A. 11.
[2]) Acta litter. Voigt. II. 192.

V druhé třídě první předmět katechismus německý a latinský; týdně žalm německý byl recitován a veršíky Joachimi de Beust, latinské a německé, v nichž obsaženo jádro evangelia. K tomu přidávány průpovědi vybírané ze čtverých pramenů, z Mojžíše, z proroků, z evangelií a ze spisů apoštolských, vše podle knihy Vincentia Schmucei, theologa lipského. Týž řád náboženského učení zachovávati bylo též ve třetí třídě. V latině v třídě druhé při mluvnici vládl Donat (ab Rollenhagio editus), a Philippa Melanchtona mluvnice (I. díl) byla na pravidla etymologická. Jináč posluhovaly sentence kratičké vybírané z Culmanna, Nomenklator Juniův, z něhož brána slovce i způsoby hovoru. Ten slovář platil i třem následujícím třídám.

Třída druhá též měla dvojí oddíl. Nařízenoť, aby dospělejší té školy pospolu s terciány a kvartány cvičili se v musice a v arithmetice; žáci méně dospělí ať zatím cvičí se nejen v krasopise, ale též v rychlopise. V témdni jednou opakuje se všecko. Ve středu a v sobotu odpůldne pokoj. V sobotu jen k nešpornímu modlení žáci měli se scházeti. Neděle celá bohoslužbám.

V třetí třídě prý bděli bez milosti nad slušným chováním žactva. (Řád má totiž formu minulého provozování; jest tedy jako referát o tom, jak si němečtí protestanté na škole pražské minulý rok vedli.) K předmětům přistoupila syntax, opakována etymologie. Za pomocné knihy užito fabulí Aesopových, listů Ciceronových (vyd. Sturmova); učeno na pamět sentencím, hovorům; musika, arithmetika vykládána; nově také řečtina uvedena z knihy Goliovy, jíž na pomoc byl řecký Aesop.

Ty předměty na týden rozvrženy takto: V pondělí a v úterý ráno 1. hod. katechism pospolu s kvartány a kvintány. Těm žákům předkládány již také snadnější z dissertací theologických výměry a rozdělení. 2. hod. grammatika (pospolu s kvartány); 3. hod. Cicero. Ve čtvrtek byla řečtina, a dvě hodiny sloh. Ve středu a v sobotu prvou hodinu kostel, po něm recitace biblických propovědí a žalmů; v ostatních dvou hodinách evangelium latinské, verše Beuştovy a evangelium řecké. Odpůldne v pondělí a v úterý ve třech hodinách musika, syntax, Nomenclator Junii. Ve čtvrtek a v pátek určena na tři hodiny arithmetika, disputy a Aesop. Ve středu a v sobotu prázdno krom nešporního modlení sobotního.

Čtvrtá třída boemogermanská má nad předešlou klassí řečtiny víc, prosodia přistupuje, čtou se delší listy Ciceronské, i komoedie Terentiovy, Eklogy Vergiliovy, cudné elegie Ovidiovy, žalmy Buchananovy, řeč Isokratova (ad Daemonicum), Plutarchovo De liberorum institutione; sloh děje se řečí ještě nevázanou, ale rozházené verše klassické (disturbati) žáci učí se již skládati. S učitelem mluví se jen latinsky. Kvarta v české škole akademické a v Kodicillově řádě má jednak o rhetoriku, jednak o logiku víc, což tím se vysvětluje, že v oněch dvou školách bylo o třídu méně: musila

tedy filosofie začíti o třídu doleji. Nad oba řády, v klassích i nad onen boemogermanský, Kodicillova kvarta předčí učením historie.

Dopoledni rozvrh hodin v kvartě u sv. Salvatora byl ten: V pondělí a v úterý ve třech hodinách katechese, grammatika, Cicero (při čemž sedali i kvintáné); ve středu a v pátek pospolu s kvintány byla řecká grammatika, kostel, a pak recitace biblických propovědí. Ve čtvrtek Ovid nebo Vergil, a dvě hodiny sloh; v sobotu katechism, výklad řeckého evangelia; prosodia. Odpolední rozvrh: V pondělí a v úterý ve třech hodinách musika, syntax; slovník věcí. Ve středu zápasy. Ve čtvrtek a v pátek v prvou hodinu arithmetika (pospolu s terciány a sekundány); pak Isokrates nebo Plutarch; a na konec Terentius (pospolu s kvintány). V sobotu jen nešporní modlení.

V třídě V. měli pražští Němci u sv. Salvatora předměty a rozdělení toto:

Den	Dopoledne — hodina			Odpoledne — hodina		
	I.	II.	III.	I.	II.	III.
Pondělí a úterý	Distertací theologická	Dialektika	Ciceronovy listy s analysí logickou, rhetorickou grammatickou	Musika	Rhetorika	Slovník věcný latinský a řecký
Středa a pátek	Řecká grammat. a bohoslužba	Opakují žáci obsah kázání	Propovědi biblické	Disputy a týdenní examina		
Čtvrtek	Virgil (Ekl.) Ovid (Eleg.) nebo Horác	Sloh i ve verších		Arithmetika (Gemae Frisii)	Isokrates nebo Plutarch; sloh řecký	Terentius komoedie
Sobota	Dissertace theolog.	Evang. řecké	Řecká prosodie	Hebrejština	Prázdno.	

V osnově této třídy vidíme, že rhetorika stejné postavení má s logikou. Kodicill v V. tř. v popředí klade rhetoriku a logiku opakuje, doplňuje; akademické klassí činí totéž, ale naopak. Němci u sv. Salvatora s vzornou školou mají skoro doslovně stejné, že v V. cvičí se na Ciceronovi grammatika, logika a rhetorika. Komoedie Terencova schází vzornému českému řádu; německý ji má

a cituje Sturma s pochlubou, kterak velkých věcí žáci cvičením divadelním docházejí, že až nepodobno k víře. Učení „řeckému slohu“ v řádě německém zdá se také býti spíš na chloubu než ze skutečnosti; skoro tak i hebrejština. Na odpor Kodicillovi historie si nevšímá řád německý stejně jako vzorná škola akademická.

Šestá třída gymnasia německého u sv. Salvatora byla jako kus nějaké akademie. Byla v ní rhetorika, logika, začátky ethiky a fysiky (u Kodicilla též tak), učili v ní astronomii Sacrobosci nebo Blebelii, četli vedle Vergilia Ciceronova Officia i řeči, Demosthena (na toho se Kodicillův řád neodvážil; řád vzorné školy přestával na Plutarchovi); ale s Demosthenem nespokojili se u sv. Salvatora, četli prý také Homera, Hesioda, Justina a j. Větší slohová úloha byla týdně, kratší překlady z řeckého na latinu a obráceně děly se denně; žáci skládali v té třídě i samostatná řecká psaní, a který měl Musy sobě příznivé, robil latinské i řecké verše.

Kdo sobě všiml rozvrhu hodin v předešlých třídách německého gymnasia evangelického, postřehl, že na úkor učby světské mnoho jest věnováno katechismu a kostelu: mimo pondělní hodinu náboženskou ve středu a v pátek mimo půl hodiny řecké celá dopoledne týden co týden přikázána kostelu, kázání a náboženství. A též skoro celé dopoledne každé soboty. Toť snad přec trochu mnoho. Ale nad to v poslední třídě bylo ještě víc! To byla opravdu jakás theologická fakulta na výchovu evangelických kněží, a odtud teprv plně chápeme žárlivost protestantské universí Pražské.

V poslední třídě v pondělí ráno vykládáno Enchiridion theologické od dra Hoe hodinu; středu a pátek dopoledne byl chrám, kázání, alumnové po kázaní ve škole říkali obsah toho kázání; v sobotu celé dopoledne bylo Enchiridion theologické a Zákon Nový, odpoledne týž den disputace theologické. Ostatní předměty kolem theologie shrnuty tak, že v pondělí a v úterý dopoledne byla dialektika, sphaerica nebo fysika; odpoledne v tytéž dni musika, rhetorika, Vergiliova Aeneis střídavě s komoedií Plautovou. Ve středu odpůldne deklamací a disputací filosofské. Ve čtvrtek dopoledne diktovány materie k těm disputům a deklamacím, ostatek tří hodin věnován sentencím, komposicím řeckým a skladbě básní; odpůldne byla arithmetika, ethika s Ciceronem (De officiis) a Homer, Demosthenes nebo jiný Řek.

Z jesuitských školních řádů za zmínku stojí před vydáním Rationis jeden z r. 1560—1561, jenž hledí k pěti třídám, a bez pochyby byl v Praze platen na onen čas. [1]) Začíná se základy latinské grammatiky při učbě čtení a psaní. Tedy u jesuitů jako jinde. V druhé třídě (classis minor. gramm.) mluvnická pravidla a vzorce pilně se cvičí; čte se Kato a kratší listy Ciceronovy s výkladem latinským, českým nebo německým (patrně dle národnosti

[1]) Monum. Germ. paedag. II. 163. a násl.

pražského žactva); dvakrát týdně píší se listy na themata německá a česká.

Třída vyšší grammatiky — třída třetí — dotvrzuje mluvnici se stálou kontrolou, rozumějí-li žáci. Hlavně aby uměli praeterita, supina a genera jmen; ale vedle toho také syntax. Čte se Ovid, Cicero; dvakrát v témdni sloh, v pátek opakování celotýdenní. Čtvrtá třída byla humanioris literaturae; v ní přistupuje k latině řečtina (mluvnice její a hned také syntax); čte se Vergil, Sallust, Cicero, vše pro slovce, frase, locos communes. Dvakrát v témdni listy se skládají a básně, k nimž se dají themata i myšlenky, však ozdoba rhetorická ne. V témdni disput či koncertace (zápas) pospolu s třídou nejvyšší.

V nejvyšší třídě, v rhetorice, převládá disciplina, jež třídě dala jméno. Pro ni čte se Cicero, jehož řečem žáci učí se na pamět; ve středu při hodině slohové básně se zhotovují, jež v neděli se recitují u přítomnosti všech žáků — věc u jesuitů z míry oblíbená, a jak viděti, brzo zavedená. V témdni konají se dvouhodinné disputace u přítomnosti praefektově. Evangelium nebo epištoly nedělní v sobotních hodinách se píší.

Již zjevno, že škola jesuitská protestantským podobá se po mnohé stránce podstatně. Také drží starší řády jesuitské rozdělení hodin stejné: ráno tři, po obědě tři. Ale přece již r. 1567 vyskytuje se rozdělení po půl třetích hodinách, [1]) což pak oblíbeno i v řádě definitivním.

Řád definitivní, věhlasná jesuitů Ratio z r. 1599 představuje souhrn didaktických a paedagogických zásad, jichž se dopracovalo XVI. století. V tom chvála, že Ratio sebrala, co kde nejlepšího, že sama činí dobrý methodický celek, jehož úloha jest na odpor jiným řádům s větší část dosažitelna. Ale týče se skoro jen latiny. Řečtina v řádě má místo podřízené, a jiné předměty mimo rhetoriku nemají v něm vůbec místa; je tudíž zřízení jesuitské až do únavy jednotvárné. To jeho slabost.

O třídách a postupu v učení, jak jeví se v Ratio, učiněn buď na poznanou přehled. [2]) Hlavní úloha dolejších tříd jest naučiti grammatice; úkolem vyšších jest latinské ozdobné mluvení, poetický a řečnický sloh neb eloquence.

První grammatikálná třída nechť položí základy a dá také již začátky k syntaxi. Počnouc od deklinací, ať jde až k obyčejné konstrukci sloves. Budou-li kde dva ordines v té třídě, přislušejí vyššímu oddílu praeterita, supina a úvod do syntaxis až k neosobným slovesům. Přemrštěná horlivost již této třídě předpisovala

---

[1]) Monum. Germ. paedag. II. 154.

[2]) Citujeme z pražského exempláře Rationis v univ. knihovně z r. 1606 sign. 24. J. 105. Stejné z r. 1726. Sign. 46. D. 134. Obecně přístupna jest Ratio v V. díle Monum. Germ. paedag.

začátky řečtiny, ale praxe bývala nucena nechávati řečtiny stranou. V řečtině žádá Ratio, aby nižší oddíl učil se čísti a psáti, vyšši oddíl aby deklinoval prostá substantiva, časoval verbum substantivum a barytonum. Takové nařízení, jímž sedmiletí či osmiletí hoši měli nuceni býti do dvou nových sobě jazyků najednou, mohlo by v pochybnost bráti pověstnou paedagogickou opatrnost jesuitských otců školských.

K četbě bylo již na tom stupni nejnižším bráti Cicerona, ale jen listy nejsnažší a na ten konec vybrané. Není třeba více čísti než čtyři řádky na lekcí; úloha na překlad z mateřštiny ať také není delší řádků čtyř. Z jiných předmětů v té třídě jen katechismus se uvádí.

Úkol druhé třídy (media classis grammatica) jest poznávati mluvnici latinskou, třeba ne ještě všecku (v Alvarově knize druhé až ad constructionem figuratam). Z řečtiny procvičiti bylo v té třídě jména ztažená, slovesa circumflexa i verba na $\mu\iota$. K četbě bráti jest listy Ciceronovy (familiares) a nejsnadnější básně Ovidiovy (!); z Cicerona víc ne než 8 řádek v druhém běhu, vidělo-li se praefektu, mohl zaveden býti řecký katechism. Diktando v mateřštině tk latinskému překládání nad sedm řádek víc nemělo držeti. Kaechism nescházel. Do té třídy zabloudila v celé Ratio jediná zmínka o počtářství: měla se ukládati tabula Cebetis — násobilka.

Třídou nejvyšší grammatiky žák měl dospěti k dokonalému poznání veškeré grammatiky (absoluta gramm. cognitio), opakuje se syntaxis, vykládá se constructio figurata a metrika. V řečtině probírati jest osm částek řeči bez výjimek a dialektů. Četba té třídy jmény oplývá. Z Cicerona, jenž neschází v žádné třídě, čísti jest nejdůležitější listy k přátelům (familiares), na Attika a Quinta, o přátelství, o stáří, jeho Paradoxa; z básníků vyčištěné elegie nebo epištoly Ovidiovy, kousky z Catulla, Tibulla, Propertia, snadnější knihy Vergiliovy, zvlášť Eklogy, čtvrtou z Georgik; z Řeků sv. Chrysostoma, Aesopa, Agapeta. Překládá se pořád do mateřštiny a naopak; ale již začíná se také latinská interpretace, která pak na vyšším stupni nahrazuje překlad. Veršovnictví začni tím, že rozmetané verše skládati jest znova; v slohu již aby byl Cicero imitován; na ten konec ukládá se dopisy v mateřštině diktované překládati, a jednou měsíčně ať jest samostatná komposice doma nebo ve škole. Tím končí se nižši oddíl gymnasia.[1])

Humanitní třída (počtem tedy čtvrtá nebo pátá) měla býti základem k řečnictví. Dvě podmínky umění rhetorického již vyplněny dosavadním vzděláním žáctva: znalost jazyka a vědomosti jak tak rozšířené; třetí podmínka, úvod v pravidla rhetorická, vyplní se v této třídě. Zákony rhetorické ať vykládají se a ukládají jen u vý-

[1]) V Pražském vydání je o tom od 129—139. V Ratio jsou třídní regule probírány obráceně od třídy nejvyšší dolů.

tahu (z Cypriana). Mnoho ať se čte; denně budiž praelectio. Přede vším ať se čítají Ciceronovy lehčí řeči, z historiků čísti jest Caesara, Sallustia, Livia, Curtia, z poetů Vergilia (výjma Eclogy a IV. knihu Aeneis), Horatia (Ody). Z řeči řecké by sem příslušela vlastní syntax; jest pečovati o to, aby spisovatelům aspoň prostředně žáci rozuměli. Odporučuje se v prose Plutarch, Isokrates, Chrysostom, Basilius, Plato (listy); v druhém běhu mohli by se čísti poetové na př. Phokylides, Theognis, Řehoř Nazianský. Týdně budiž samostatná písemní práce vedle diktovaných překladů; i verše jest dělati již samostatně, ovšem na danou látku; také lze dělati propovědi (chrie), něco vypravovati.

Třídy nejvyšší — rhetoriky — úkol byl dokonale vzdělati k řečnictví v širokém slova smyslu či k ozdobnému mluvení a psaní. K tomu konci potřebí poznati pravidla řečnictví, sloh a shromážditi sobě učené vědomosti. Za vzor k rhetorice budiž jen Cicero, k pravidlům o ní přibrán může býti Aristoteles, Quintilian. Čtou se klassikové poetičtí, historikové; v řečtině ať čtou se vyčištění staří: Demosthenes, Plato, Thukydides, Homer, Hesiod, Pindar; k nim právem lze přibrati sv. Řehoře, Basilia, Chrysostoma. Při řeckém čtení víc hleděti jest k zvláštnostem řeči, při latinském k erudici. Sloh nechť cvičí se spisováním větších i drobnějších prací. K těmto cvičením náleží nápodobiti některé místo klassické, popisy, překlady, robiti nápisy, epigrammata, vybírati figury, frase z klassiků. Píší se i veliké orace (chce také řeckých!) měsíčně jedna; žáci deklamují, konají sami přednášky z kathedry v aule nebo i v kostele; lze také uspořádati s nimi akcí deklamační, tedy dramatické dialogy a sceny, ale bez divadelní zdoby. Toť v nejvyšší třídě.

Ve všech třídách důrazně káže se opakování stálé, opakování celotýdenní, závody (koncertace) mezi žáky.

Z celkového plánu viděti snahu po pěkné latinské řeči, odtud tolik grammatiky a slohu i četby, takže pro jiné vědy v jesuitském školním řádě není místa. V tom pokulhává za jinými souvěkými řády.

Rozdělení hodin u jesuitů bylo tak jednoduché a pravidelné, že netřeba na jeho přehled pořizovati tabulek. Den co den mimo sobotu všecko se děje stejným programem ráno v půltřetí hodině, po obědě také v půl třetí hodině. Jen v třídě rhetorické bylo dopoledne k učení uloženo po dvou hodinách „nejméně“, ale prodlužovalo se asi na půl třetí hodiny též.

Prvá hodina každého dne a ve všech třídách po celý rok určena odříkávání z paměti. Dekurionům se odříkávala předešlá lekcí, an zatím učitel s každým zvlášť opravoval každodenní úlohu. Kteří žáci neodříkávali právě dekurionům, a s kterými současně nebyl učitel korriguje zaměstknán, ti v touž chvíli měli nějakou písemní práci. To bývalo co den prvou hodinu. Ovšem látka denního recitování dekurionům, úkoly a písemní práce mezi učitelskou korrek-

turou dle tříd byly nestejny. V rhetorické třídě byla to lekcí z klassika a z rhetoriky, a písemním zaměstnáním mezi korrekturou bylo skládati epigrammata, nápisy a podobné drobty. V humanitě byla to lekcí z Cicerona a z metriky; mezi korrekturou žáci měli dělati veršíky, převáděti básně z jedné formy na druhou; v nejvyšší třídě grammatické byl lekcí Cicero a grammatika; písemným cvičením byl buď překlad nebo vázání rozvázaných veršů. Stejně i v ostatních dvou nižších třídách první hodinu co den dekurioni zkoušeli Cicerona a grammatiku; žáci nezaměstknaní zatím překládali, rozumí se, že čím doleji, tím prostěji.

Druhá hodina dopolední v témdni ve všech třídách vyplněna četbou (praelectio), tedy výkladem nové lekcí; na konec učitel měl dáti thema k písemné práci. Praelectio ovšem zase rozdílná byla dle třídy. V grammatikálných třídách Cicero všude byl četbou. V rhetorice přidávati bylo k praelekcí nauku řečnických pravidel. Poslední půlhodina dopolední náležela zápasům, disputům a opakování. V humanitní třídě při tom střídán historik klassický s metrikou v semestru prvém; v druhém vykládána a opakována rhetorika. V grammatických třídách v ten půl hodiny poslední mimo koncertaci měl díti se výklad mluvnice a její opakování. Při koncertaci v druhé třídě žáci podávali si na vzájem praeterita a supina.

První hodina odpůldne podobá se první hodině ranní. Zase je tu ve všech třídách dekurionům odříkávání z auktorův latinských (i řeckých) a z obojí mluvnice; při tom učitel opravuje úlohy, s nimiž ráno nebyl hotov. Jen v rhetorické třídě kázána v tu prvou hodinu „nova praelectio" mimo opakování staré lekcí.

Druhá hodina odpolední stejně jako druhá ranní náležela nové lekcí i v dolejších třídách grammatice, syntaxi a formám, od třetí počínaje četbě klassické; chvilka určena též řečtině (v rhetorice hodina celá). Poslední půlhodina byla cvičení, slohu, a opět jako ráno koncertaci, žákův předstihování.

Již snad s dostatek zřejmo, školní řád jesuitský vyniká po pět dní jednotvárností, která mohla býti v skutečnosti, kde odpadla dokonce i řečtina, přímo traplivou. Nevalnou proměnu všedního programu poskytoval ve vyšších dvou školách den feriálný, a všem školám sobota. V onen den, jehož půle odpolední byla prázdna, dopoledne stráven v rhetorické třídě četbou historika nebo poety, v humanitě sic začali zase dekurioni se zkouškou, ale pak vykládána poetika. Sobotu dopoledne prvou hodinu bylo asi ve všech třídách jesuitských živo: v rhetorice bylo krátké opakování celotýdenní látky, a pak čten klassický historik nebo poeta, v ostatních třídách všech byla nařízena celotýdenních lekcí zkouška;[1]) po ní druhou hodinu bylo opakování všech lekcí; ostatek — půl hodiny —

[1]) Sobota k tomu oblíbena i v Polště. Viz Muczkowski; Zabytki z dziejów. CL.

nechán, jako jiný den zápasu. Odpůldne první i druhou hodinu zase odříkávali a opakovali nejen z grammatiky a z klassiků, ale též z katechismu. Ve vyšších dvou třídách řečtině půlhodina přikázána. Při tom opakování učitel měl ohledávati též známky a zápisy dekurionů. Konečně poslední sobotní půlhodina nechána katechismu, jeho výkladu a exhortě.

Toť tedy věhlasná Ratio v hlavních rysech. Samá latinská forma, ani nomenklatory věcí protestantských řádů (ač byly věcí skutečných ještě daleko) nemají tu místa — vždy jen forma, v dolejší škole forma správná, v hořejší forma krásná. Rationis jesuitské zajímavost a vlastní cena jest v methodických pokynech, o nichž doleji.

Komenskému se školní řády, jak jsme je dosud vylíčili, nelíbily. Nejprv nelíbilo se mu těch mnoho vyučovacích hodin. Mučírnou mu, že šest, sedm, osm hodin přednáškami a cvičeními i soukromými mládež každý den byla zaneprázdňována: čtyři hodiny denně učení veřejnému stačí, tolikéž pokusům soukromým.

Komenský odsoudil řády školní ještě také z příčin zásadních. Prý veškerost studií ať se dělí na třídy, ale ovšem tak, aby dřívější věci posledňejším všude pochodně rozsvěcovaly, od obecnějších ke zvláštním věcem aby se šlo, od snadnějších k nesnadnějším, přílišností učiva ať není žák přetížen; na každý rok, měsíc, den i hodinu ať přichází vlastní úkol; zle jest, když učitel každé hodiny nic jistého před se nevezme, ani nedokoná, začínaje toto, hned ono; ale učení ať jde jedno po druhém a v době jisté aby bylo dokonáno; zmatek prý ve školách jest ten, že mnohé věci spolu se cpou žákům, na příklad mluvnice latinská a řecká, řečnictví a básnictví. Kdo v mluvnici pracují, těm cpe se dialektika, kdo v dialektice, ti přerušují se rhetorikou, každé hodiny látka přednášek a cvičení se mění jakoby švec šest střevíců zároveň udělati sobě uložil. [1])

---

[1]) Didaktika (Komenský-Šmaha) 108. 112. 125.

III.

Methody vyučovací.

Začneme od abecedářů. Dítě ve škole od abecedy začínalo; učilo se čísti a psáti. Bylo obecné mínění, že tomu dvojímu umění může učiti kde kdo, byť sám toho uměl jen za polovic. Ale moudří hlasové také se ozývali proti onomu mínění. Rektor Pražské universí, mistr Bacháček, r. 1606 píše v úředním dopise, že mu někdy říkají, „co prej, jak jest toho potřeba, aby k malému pacholátku byl jednán učený praeceptor, když on umí abecedu, slabikovati a prostředně čísti, dosti jest; ale jináčeji o tom smýšleti máme, jestli jest v srdci pacholátka hned od přirození bláznovství připojeno a jiné všecky zlosti a zlé věci. Jistě že potřebí jest, aby ne lecjakýs hlupák takovému pacholátku za praeceptora byl sebrán, kterýž by nic tomu nerozuměl.“ K tomu rektor připojil, že dobrý učitel musí uměti nejen učiti, ale i chyby přirozené nebo navyklé odnaučovati, zvlášť nedostatky z breptání, skrze nos mluvení, pospíchání, zajikování, v půl slově přestávání.[1])

Paedagogové XVI. věku věděli,[2]) že učitel má býti již od nejdolejší třídy sám vzorem čisté, jasné výslovnosti, vzorem pěkného psaní, věděliť, že děti jako opičátka malá vše napodobují, dobro i chyby.

Dětem předložena abeceda; v ní nahoře písmena veliká, pod nimi menší a do třetice ještě drobnější. Abeceda latinská s českou zároveň. Učitelům šlo o to, aby žáček uměl abecedu nazpamět a ovšem aby znal i písmeno každé o sobě i jeho vyslovení nebo hlásku. V první příčině již Hus vymyslil methodu k snadnějšímu pamatování abecedy, že vtělil písmena na počátek slov; těmi slovy dítě zapamatovati si mělo abecedu snáze. Slova ta na počátku a na

[1]) Diplomatář musejní. 1606.
[2]) I. Sturmii Opuscul. omnia. (vyd. Hallbauer) v článku De lit. ludis.

konci abecedy mají rozum; uprostřed abecedy souvislého smyslu není. Začátek jest: *A b*ude *c*elé *č*eledi *d*áno *d*ědictví.[1])

S hláskováním byla potíž. Beneš Optát ve svém Isagogicon (z r. 1548) pomáhá si na příklad i takto: „Ch zní, jako by někdo trhl po spálení sebe"; nebo r bez vršku „ryčí", r s vrškem (ř) chřaplavě zní; s sypí, ss (= š), „jako když někdo slepice odněkud shání." [2])

Ale měl Optát již za onoho času výbornou myšlenku při hláskosloví. Radil, aby žák naučil se vyslovovati souhlásky zvukem jim vlastním a bez pomoci samohlásek. Tedy na příklad d, c, f bez pomoci e. Nechť žáček nevyslovuje de, ce, ef. Jest to methoda dnes vůbec platná a teprv před několika desítkami let zavedená. Jí se pořizuje slabikování nejsnadněji.[3]) Další krok při učbě pak byl ten, že k zvuku písmen jednotlivých přidávány samohlásky, tvořeny slabiky, slova.

Obšírné rady má v sobě řád Kodicillův, v němž shrnuta tehdejší methoda. Nejprv obecně, aby učitel stále přemítal, jakým způsobem, pořádkem, jakými lákadly a cvikem by pacholata nejsnadněji a nejrychleji naučila se písmenům, slabikám a slovům.[4]) Musí se jíti pomalu a stále opakovati. Na knížce, na tabuli, na zdi nebo na papíru buďtež tvary písmen psány, aby je žáci poznávali a jmenovali; ne však všecky litery jednou řadou jako hejno havranů; také ne rozličnými tvary vedle sebe, aby se nezastrašila mysl útlá; ten věk pacholecí miluje krátkost a snadnost, neboť jest paměti úzké, nechápá mnoho najednou; dobře Fabius přirovnal pamět dětskou k nádobě úzkého hrdla. Kodicill odporučuje methodu svého bratra Jakuba, jemuž se osvědčovala, když učíval urozené děti. Prý nejprv napsal samohlásky, potom přidal ke každé samohlásce souhlásky, jak za sebou v abecedě jdou. (a : b, c, d; e : f, g, h; i : k, l, m, n; atd.) Možná, že si děti tak snáz zapamatovaly abecedu.

Kodicill má ze zkušenosti za to, že by se u nás mělo začínati od mateřského jazyka, který má samohlásek víc a některé souhlásky, tečkami znamenané, na místo starých liter illyrských vyslovuje měkce (č, ď, ň, atd.). Aby se výslovnost písmen snadněji v paměti zachytila, učitel přidej hlasy ptáčkův a jiných tvorův. Aby poznávání písmen a hláskování šlo rychleji před se, předložena buďtež slova jiná a jiná, jichž litery, chlapci, ne všickni tytéž, za všeobecné pozornosti ať ukazují a pronášejí. Poněvadž změna těší, bylo by dobře po takovém cvičení, aby každý si ze svého slova

---

[1]) Flajšhans. Písemnictví 154. Jakubec. Paed. Rozhl. 1898. 298.
[2]) Museum. 26. G. 13.
[3]) Jakubec v Paedag. Rozhledech XII. 194 dokazuje, že Optát vzal tu methodu z knížky německého grammatika Valentina Ickelsamera „Die rechte weis auffs kürzist lesen zu lernen." (r. 1527).
[4]) Ordo studiorum. Codicill. 21.

písmena opisoval. Tím způsobem, povzbuzováni jsouce chválou, hanou, dárky a jinými lákadly, budou připraveni k slabikování.

Něžnou starost o abecedáře míval rektor universitní Martin Bacháček z Nauměřic. Zvláště z r. 1598 a 1599 zachovalo se kolik od něho listů pražským i venkovským učitelům, jimž dává latinsky i česky instrukce, kterak učiti abecedě. Při tom odvolává se k Sturmovi štrassburskému a k jeho epištolám. Bacháček chce, aby dítě šestileté (a bývají prý i mladší do školy uváděny) neučilo se hned celé řadě liter najednou, alebrž raději aby vštěpována byla na paměť litera po liteře co do formy i zvuku; učitel prvý den napiš na tabuli nebo na stěnu tři písmeny, vybera je z počátku, z prostředka a z konce abecedy, žáci ukazujtež ty litery rafičkou (stylo), teď z konce, teď z počátku; ať to odříkávají a sami o tom disputují; nazejtří se písmena ta opakují, jiná se přidají, za týden i nenadaný chlapec umí šest písmen, za měsíc celou abecedu. [1])

Do Berouna r. 1599 Bacháček radí, aby se správce školy držel školních návodů Sturmia, Brunsfelsia, Basilia Fabera a jiných: naši hloupí sukcentorové domnívají prý se, že učinili svému úřadu výtečně za dost, jestliže ve třech neb čtyřech týdnech naučili na pamět abecedě, tak, aby žák bez nesnázek rychle odříkal alfabetu od počátku do konce; to je papouškování, a žáci neznají o sobě ani jediné písmeny. Jsou tak čiperní hoši, že umějí říkati abecedu zpátkem „jako z biče“ a přes to neznají písmen. I protož rektor pražský radil, aby se písmenům učilo ukazováním k jich vzniku jednoho z druhého; na příklad z malé čárky vznikne ı, z i snadno učiníš r, přidáš-li k r i, stane se n, a k němu-li přičiníš i, bude m. To jsou čtyři litery téhož původu [2]) Týmž rozumem Bacháček psal do Přelouče, vytýkaje, že praeceptorové nepozorují, šeptá-li dítě, vyslovuje-li t za d, zastavuje-li se v půl slově, nepožívá-li poslední litery. [3])

Že Bacháček nepřemrštoval o nemoudrém a bezvýsledném učení abecedě, to dokazují Královéhradečtí, kteří r. 1589 vzkázali mistru Valentinovi, stěžujícímu si do postranních škol, kdyby učitelé pilnější byli, že školy postranní by zašly samy, „nebo v tom mnozí sobě za obtížné býti pokládají, že pacholátka, tři a čtyři léta do školy chodíce netoliko čísti neumějí, ale ani liter neznají.“ [4])

K těm, kdo promluvili slovo o methodě abecední, na konec přičísti dlužno též historika Březana. Dávaje roku 1616 dobré zdání o škole rožmberské, začal od abecedy. Psal: „Předně grunt dobrý od alfabety se musí založiti; fundamenta jsou litery neb elementa; řící aby se učili vlastně vypovídati a psáti nejprve prosté litery

---

[1]) Arch. zemsk. Oekonom. 18. 13. Dopis pražským správcům latině; skoro totéž česky do Vodňan.

[2]) Diplomat. mus. 1599. Arch. zemsk. Oekonom. 18. 55.

[3]) Dvorský. Paměti o škol. list. 24.

[4]) Solař. Hradec. 552.

a potom punktatní č, ď, ň atd." [1]) Těmi slovy odporučoval Březan princip Bacháčkův. Skoro nepodobno víře, aby učitelé byli učili odříkávat abecedu a neučili literám.

Komenský (v Orbis pictus) užil rady Kodicillovy, aby k naučení zvuku jednotlivých písmen na pomoc braly se hlasy zvířat (vrána *krá*ká) a slabikář jeho (r. 1641 tištěný) asi nebyl bez obrázků, aby děti učily se písmenům po jménech nad obrazy napsaných. [2]) O to tedy methoda pokročila.

Ale nikde nečteš návodu, kterak si vedli staří při nedůslednostech české abecedy, na něž jsme svrchu při slabikářích upozornili. Kterak na příklad žáček měl poznati literu cz v slově czep? Je to c či č, čep či cep?

Když žáci poznali litery, šlo o jich skládání, což dělo se slabikováním. Hláskování, jímž slabiky pronášejí se takřka samy sebou, znali naši staří, ale přes to slabikování bylo jim pro žáků prostřednost bezpečnějším, pochopitedlnějším. [3]) Tedy se písmena skládala v syllaby. Methoda byla, skládati nejprv slabiky o dvou hláskách, pak o více. Tak skládati se mělo nejprve ve slovech dvojslabičných, potom v delších. Kodicill radí kombinovati samohlásky se všemi souhláskami, od snadnějších skladů postupovati k těžkým kombinacím. Slabikář sám pak již nestačil, braly se na pomoc modlitby, katechism a — již latinské deklinace. Latinský Paternoster hrál svou úlohu leckde vlastně již při abecedě. Učitel ptal se: Co je první písmě v Pater. Když žák řekl, učitel poručil, aby v abecedě to p ukázal rafičkou. Pak se přešlo k písmeni druhému, k třetímu. Žák prý si může zapamatovat celé slovo a neuměje čísti, už bude uměti říkat Paternoster. [4]) Náš Bacháček horoval pro to, aby se slabikovalo na latinských vzorcích grammatických a ne v modlitbách, ne v katechismu. Šel v tom za Sturmem. [5])

Když slabikování na čemkoli dostatečně procvičeno, učitel přistoupil k čtení souvislému. Bylo obyčejno, že praeceptor četl kus sám, celou kapitolu, žáčkové rafikou si ukazovali na knize; učitel čte dvakrát, když zpozoroval, že žáci nestačí, vrací se, čte znova, při čtení bdí nad pozorem žáků otázkou: „Ukaž, kde právě čteme?"

Když přečetl učitel všecko, vrátí se na počátek knihy, a žáci čtou. [6]) Je to methoda papouškování; samočin žáků při ní není.

Kterak čísti, o tom náš Kodicill nařizuje toto. [7]) Věty jest čísti jedním dechem až k čárce, po přestávce, v níž dech se popadne a obhlédnou slova následující, čte se k čárce druhé, třetí, až do

---

[1]) Mareš. Č. Č. Mus. 1878 105. Linter. Sbor. Hist. krouž. 1899. I. 78.
[2]) Šmaha. Názorn. vyuč. Komen. v Paedag. Rozhled. VIII. 288.
[3]) Ordo stud. Codicill. 24.
[4]) Instrukce würtemberská. Vormbaum. Die evang. Schulordn. I. 76.
[5]) Arch. zemsk. Oekonom. 18. 5.
[6]) Řád výmarský r. 1619. Vormbaum. Die evang. Schulordn. I. 251.
[7]) Ordo studior. Codicill. 25.

konce věty, jejíž poslední slabika padniž hlasem o kvintu, jako se děje při skandování. Čísti jest zprvu na knihách tištěných, pak na psaných. Když hoch dostatečně cvičil se v čtení knih českých, snadno naučí se čísti kterýkoli jiný jazyk, zvláště latinský, jenž vyslovuje se s naším stejně, až na vokály *u* a *j*, které následujícími vokály se mění a někdy také se nevyslovují. Neliší se výslovnost českých písmen od latinských, protože naši předkové „Illyrové a Croatae" promícháni byli s jedné strany národem řeckým, s druhé latinským. Tak Kodicill.[1])

Písmu, „bez něhožto (dle slov Kolínových)[2]) jiná učení všecka jsou jako mrtvá," neučilo se vždy zároveň s čtením. Při tom učení učitel měl býti vzorem, jejž chlapci nápodobili. Dle učitelova předpisu psalo se, a nedovedl-li chlapec písmě napsati sám, učitel vedl mu ruku. Radilo se, aby každá dekurie žáčků měla předlohu svou.[3]) Jako Bacháček při poznávání písmen, tak Kodicill při psaní písmen chtěl, aby učitel ukazoval původ a sklad jejich; na příklad mělo býti ukázáno, že *a* jest vlastně *c*, k němuž připojilo se *i*; *b* že jest *l*, k němuž připojeno obrácené *c* (lɔ); *c* jest nový měsíc neboli půlkruh; *d* že skládá se z *c* a z *l* (cl); *e* že povstalo z *c*, na němž nahoře uděláno okénce. *f* jest jako stará dýka.[4])

Poněvadž jsou písma po archivech z téže doby sobě velmi patrně podobna, souditi z toho lze, že návod k psaní býval po školách všude stejný.[5])

Písmena, slova, věty učitelovy psávali žáci křídou na tabuli, nebo pérem (skriptorálem)[6]) do sešitů,[7]) na listy. Péro nebo skriptorál husí brk, řezalo se cicorálem (nožíkem); aby dobře psalo, bylo potřebí dobře upraviti „rozparek píra". Skriptorály i cicorál chlapci nosívali s sebou v pennálech.[8])

Malí chlapci psávali nejobyčejněji rafií na černou tabulku, o jejíž podobě dovídáme se z pražské soudní síně. Čtemeť, že Lukáš Pražák, chtěje bíti macechu svou, „vzal dýnko, jako na něm pacholata píší" a hodil tou „tabulí černou".

Předpisy ke krasopsaní bývaly krátké propovědi všelikteraké. Na kterých se učila psáti v dětinství svém paní Kateřina z Hradce, ty jsou podivnou náhodou zachovány a povědomy. Jsou z Písma voleny a některé ohledem na panské dítě a děvče významny. Na příklad: „Dům a zboží dáno bývá od rodičů, ale od Boha toliko

---

[1]) Tamž. 26.
[2]) Leges in schol. priv. Collini 26 F. 18.
[3]) Vormbaum. Die evang. Schulordn. I. 76.
[4]) Ordo Codicill. 29.
[5]) Zoubek. Škol. řád m. Petra Kodicilla v poznámce.
[6]) Skriptorály prodávány v pouzdrech; roku 1578 v Hradci Jindř. stála 3 pouzdérka skriptorálků 10½ krejcarů (krejcar = 6 penízů). Z oučtů hradeck. Tischer.
[7]) O sešitech na abecedu připomíná Klatovský v Rozmlouv. Čech. 1564.
[8]) Viz Veleslavín. Silva quadriling.

dána bývá žena opatrná"; „kdo miluje víno a tučné věci, nezbohatne"; „bič sluší koni, vohlav oslu, metla na hřbet nemoudrých"; „dítě, kterémuž se dopouští vůle jeho, pohaní mateř svou" a j.[1])

Latinskému jazyku naučiti škola usilovala paterou pomocí. Usilovala o to mluvnicí, sbíráním slov, četbou, slohovým cvičením a konečně praktickými výstupy žákovskými. Každý ten pomocný prostředek měl svoji methodu.

Začneme od grammatiky. Ta vychvalována za prostředek k cíli nejdůležitější. Melanchton horlil, aby veřejnou pokutu měli, kdož zhrdají grammatikou. V řádě Hoppiově (v Chelmně) r. 1554 radí se, aby chlapci dlouho byli zdržováni při skloňování a časování, třeba to bylo cvičení mrzuté; vždyť prý už císař Barbarossa nařídil, aby v školách veškeré Hetrurie za celých deset let hochům nic jiného se nevykládalo nežli grammatika.[2]) S latinou a její grammatikou začínalo se proto velmi záhy. Nejeden řád školní poroučel, jakmile dítě naučí se slabikovati, ať je vedeno k latině, není-li k ní schopno, ať se doučí číst a jde ze školy; k studium se nehodí.[3]) Sturm podával latinu dětem pacholatům věku útlého „prima aetatula", — tedy šestiletým.[4]) Víme již, že takovým dětem s počátku grammatika vpravována měla býti takřka nevědomky při slabikování a prvém čtení.

Toť methoda, o které se u nás rektor universitní Martin Bacháček rozepisoval do všech konců království; r. 1598 píše staropražskému primasu Krocínovi z Drahobejle, že Sturm vede chlapce k skloňování hned, jakmile poznají litery; žák si jistě všimne, že první syllaby slova zůstávají stejny, poslední že se proměňují, čímž při slabikování již utkvívá na mysli forma.[5]) Týž čas do Rokycan píše, že pacholata v Praze tou methodou brzo říkají conjugationes; „o deklinace se nestaráme, neb je právě umějí, nežli se dobře čísti naučily".[6]) R. 1606 píše do Vodňan hovořivě: „Já sem téměř od sedmdesátého léta (1570), potom v kolleji před dvaceti léty . . mnoho vyučováním pacholátek se zaneprázdňoval, těchto a jiných prostředků a cest koštovával, které by mohly nejpříjemnější k vedení a vyučování býti; . . . quinque classes s praeceptory sem nařídil; (dítky) téměř ze hry v krátkém času litery znáti uměly, je pěkně psaly, deklinacím mimo naději se naučily a jeden každý casum recte, proprie et grammatice vykládati na česko uměly, tolikéž všecky personas omnium temporum et modorum". Z téhož listu dovídáme se, že hlavní pomůckou té bezděčné grammatiky při slabikáři a prvním čtení byly Bacháčkovi podle předpisu Sturmova deklinace

[1]) Arch. pražs. č. 324. Fol. 107. R. 1588.
[2]) Forma veteris gymn. Culmensis. Vratisl. tisk. 1554.
[3]) Vormbaum. Die evang. Schulord. 1526. I. 3.
[4]) De literar. ludis. Sturmii. Opusc. omnia. Hallbauer. 87.
[5]) Arch. zemsk. Oeconom. 18. 5.
[6]) Tamž. 3. Též v mus. diplomat. 1598.

na archu psané a voskem na zdi nalepené, žáci „singulos casus slabikovali“ a rafikou ukazovali.[1]) Bacháček vykládal v dopisech, že výsledek mluvnický při té methodě dostavoval se „mimo nadání“. Možná věc, že se podařilo něco dětem napapouškovati, ale znalec zove to dětským mořením.[2])

Když žák odešel od slabikáře, grammatika přestala působiti mimochodem, a začala úmyslně, zjevně, systematicky na základě pravidel. Před vynalezením knihotisku učitel diktoval žákům ze své škarty a tak dlouho ústně opakoval, až žáci uměli věc říkati; když pak žáci měli tištěné mluvnice před sebou, učitel četl, žáci četli pravidlo za pravidlem, po pravidlech vzorce za vzorcem. Pravidla byla latinská; návod k učení tolikéž byl latinský. A proto ne bez přemrštění opakuje se v našich (i v cizích) spisech na pohanu škol před Komenským, kterak to nesmysl, že předkládána českým žákům mluvnice latinou psaná, aby na ni učili se latinskému jazyku; totéž s paedagogickým hnusem vyčítá se také jesuitskému vyučování; kardinální to prý chyba učby tehdejší; neboť rozuměl-li žák pravidlu latinskou řečí podávanému, nepotřeboval pravidel vůbec; tož již latinu uměl všecku.[3])

Tak to doslova není; tak to podobá se jen, když se do ruky vezme němá latinská kniha ze staré školy: mateřská řeč bývala na pomoc žáčkovi při latinském pravidle, čeština běžela s latinou zároveň, ale ústně, vynutila si svou platnost sama, přirozeně, neboť bez její pomoci nebylo lze učiti ani u jesuitů. Viděti to dosud na školních knížkách zachovaných: žáci psali si v mluvnici český překlad mezi řádky, po straně; u vzorců býval začasté tištěn, ale kde ho nebylo,[4]) psali si jej také. Ostatně mateřská řeč nedostala se k latinskému vyučování podloudně; zřejmě ji paedagogové uznávali; učinil to Agricola, Vives a jiní. Náš paedagog Bacháček sobě opsal z Basilia Fabera r. 1599 do universitní knihy, že učitelé mají trpělivě dovolovati to meškání, když při deklinacích a konjugacích žáci, vyslovujíce pády a časy, ihned přičiňují k tomu překlad jazykem mateřským.[5])

Ovšem chyba v té methodě veliká byla přec a ne jedna: porozuměv pravidlu po česku, žák nucen byl na paměť naučit se mu po latinsku, ať rozuměl frasím a formám toho pravidla čili nic. To bylo násilí. A druhá chyba v tom, že latina nebyla stavěna na do-

---

[1]) Arch. zemsk. Oekonom. 18. 350.

[2]) Zoubek. Život Komensk. 2.

[3]) Kelle. Die Jesuitengymnas. 154.

[4]) Byli grammatikové, že překlad v mateřském jazyce k paradeigmatům nepřidávali schválně, aby (jakž to oznámil humanista Gürtler) žáci i učitelé byli čilejší; nechť prý se sháněji po překladě. Zeitschrift d. Verein f. Gesch. Schlesien. XXIX. 172.

[5]) Arch. zemsk. Oekonom. č. 18. 9. To dí Faber v stati De officio hypodidascalorum pag. 55.

statečné znalosti českého jazyka. Kterak mohl v sobě míti uvědomělou znalost češtiny chlapec šestiletý, jenž se učil teprv slabikovati?
Nahlédneme-li v instrukce školské na poznanou, kterak postupováno v systematické učbě grammatické, shledáme, že tvarosloví naučiti bylo velmi brzo, čemuž na omluvné vysvětlení jest ono množství hodin týdenních. Kodicill (1586) začíná od druhé třídy.[1]) Za semestr (o málo víc) chce míti odbyto tvarosloví, ovšem jen vzorců snadnějších; za tři měsíce naučiti bylo sklonbě jmen a příčestí, za měsíc náměstkám, ve čtvrti létě slovesu. To možno jen stálým cvičením. Deklinuje se a ohýbá denně, vzorce odříkávají se pořád, aby vštípily se v paměť. Učitel aby nestyděl se a nelitoval té práce; mnoho aby nebral najednou, než po málu. V instrukci Kodicill připomíná, že dle vypravování zbožné paměti Matouše Kolína († 1566) žáci i učitelé za předešlého „týravého" věku (plagosa aetas) mívali přetěžkou práci; způsob vyučování byl převrácen, a jedni umdlévali ranami, druzí zuřením. Na místě toho (ač bití nepřestalo) do omrzení se teď odříkávaly vzorce grammatické. U jesuitů v školních řádech (a též v řádě akademie Pražské r. 1609) dobrý pokyn ten, aby chlapcům dvou dolejších tříd nevykládalo se najednou více než po jednom pravidle mluvnickém, a nepostupovalo se nikterak dál, dokud žáci pravidlu nerozumějí všickni a neosvojí si ho.[2])

Pro cvičbu v grammatice podáván chlapcům, jak svrchu dotčeno, klassik velmi záby, vlastně hned s prvními základy mluvnickými. Klassické spisy staly se tím mluvnickými cvičebnicemi; nejprv a nejdéle žák učil se na nich deklinovati a konjugovati, potom mu ukazovali na textě vedle tvarosloví též pravidla syntaktická. Klassik pořád sloužil. Ku první službě Cicero byl; řídčeji Terencius. Ohledem k chlapcům začátečníkům ani takový paedagog, jako Sturm byl, neříkal, že vybrati jest z Cicerona místa snadnější, dělal jen rozdíl mezi listy dlouhými a krátkými.[3])

Methody učitelé při tom požívali té, že čítali zvolna sami textu kus tak dlouho, až připadli na slovo, jehož tvar se jim hodil k pravidlu oznámenému — a teď začalo se cvičení: ne jeden, ale řada žáků totéž slovo deklinovali, konjugovali. Čím dál v pravidlech postoupeno, tím častěji učitel mohl se v četbě Ciceronově zastavovati a slovíčka k cvičbě grammatické vybírati, nebo, jakž říkali, pravidlo applikovati.[4]) Konečně došlo se tam, že učitel mohl každé slovo grammaticky vyložiti a na každém cvičiti a opakování připojovati. To obyčejně teprv na třetím stupni nebo v třetí grammatické škole bylo možno.[5])

[1]) Ordo studior. 34.
[2]) Monum. Germ. paed. II. 169. V. 449. V řádě akad. 1609 Voigt. Acta lit. I. 324.
[3]) Opuscula omnia Sturmii. 192.
[4]) Vormbaum. Die evang. Schulordn. I. 80 a II. 185. 242.
[5]) Acta litter. Voigt. II. Třetí třída školy boemo-germ. v Praze.

Nepřestalo však grammatické cvičení na klassickém čtení třetí ani čtvrtou třídou. Dle vittenberského řádu z r. 1533 i žáci v nejvyšší (V.) třídě na Vergiliově Aeneidě provozují cvičení grammatická. [1]) V Sturmově řádě grammatika provází všecko latinské učení od počátku do konce. Vůbec dostal se grammatikálný živel tak v popředí, že to až k nepochopení. [2]) Proto nevěříme, tvrdí-li se, že u jesuitů grammatika přestala čtvrtou třídou, syntaxí; [3]) zajisté že náležely mluvnice a její pravidla i výminky k interpretaci klassikův až do konce školy latinské.

V praxi řídila se methoda grammatická začasté dle větší nebo menší důvtipnosti učitelovy: každá škola měla methodu jinou, neboť jednotlivci vedli si zde tak, onde jinak. [4]) V té chybě se asi srovnávali všickni, že učili abstraktně, nepomýšlejíce na to, aby předesílali příklady živé a z nich vyvozovali a ukazovali pravidlo. Nad míru též vadilo, že pravidla mluvnická na mnoze nebyla jasna, byla i u humanistů leckdy pomotaná. Nehledě k tomu, že se novotným žákům podávala jazykem latinským, horši bylo, že se jim podávala k paměti veršovaná, jakkoli byl těch veršů úmysl dobrý. Hněvivě Komenský žehrá na veršované grammatiky, uváděje rostockého paedagoga Lubina: Prý bláznivi byli, „kteří pravidla mluvnická sama v sobě zatmělá, přes to verši vázajíce chlapcům předkládali, verši tak hrubě zatmělými, že by i nám, věkem dospělejším, třeba se býti zdálo nějakého Oedipa na vyrozumívanou jim.“ Komenský cituje také Lipsia, jenž naříkal, že od osmi let do třinácti zabývati se musil těmi titěrami. [5])

Proti tomu nelze mlčením pominouti obhájců veršovaných grammatik; říkají, že sic didaktické verše byly nemotory hrozné, ale žáci že se jim učili rádi; jen tím prý lze vysvětliti, že se zvyk veršovných regulí udržel za kolik set let. [6])

Pravidla mluvnická nebyla žákům vždy a ode všech učitelů podávána u výběru přiměřeném; dosti bylo věcí zbytečných, kterýmiž žáci byli týráni. Naříká paedagog německý Michal Neander (1582), že mládež marně a neužitečně drží se po léta ve škole, kdež ji zbytečnými pravidly bídně mučí; a touž dobou Kodicill náš káže v řádě svém (1586), aby učitel uměl vybírati potřebné od nepotřebného. Některý učitel, co bylo v grammatice tištěno, četl s žáky všecko a chtíval, by to odříkávali. [7]) Jiní zase, dělajíce se před žáčky učenými, ke knize školní hromadu zbytečných dodatků ještě

[1]) Vormbaum. l. c. I. 90.
[2]) Raumer. Gesch. d. Paedag. III. 67.
[3]) Ebner. Beleuchtung der Schrift Kelle's. 88.
[4]) Komenský (Šmaha). Didact. mag. 147.
[5]) Komenského Methodus linguar. cap. 7. 102.
[6]) S. J. Ebner. Beleuchtung d. Schrift Kelle's.120.
[7]) Zeitschrft. Gesch. Schlesien. Grünhagen. XXIX. 169. „Sunt quidam, qui . . quae legenda sunt, nihil praetermittant.“

přidávali, diktujíce. Někteří na příklad, než začali probírati adjektivum, diktovali jeho definici dle grammatika Prisciana, pak dle jiného grammatika, a opět dle jiného a jiného, konečně dle knihy — a dle sebe.[1]) Což to hrozná zbloudilost! Komenský naříkal, že mluvnice latinská cpala se do žáků se všemi nepravidelnostmi, řecká i s nářečími — „a my ubožátka omámena".

Důrazně tudíž ukazoval k tomu, aby byl v mluvnici prostý začátek, pak příklady, po nich pravidla, potom plnější rozbor, naposled soustava a nepravidelnosti.[2]) A to vše bývalo všelijak obráceno a drobnostmi vedlejšími a nesnadnými přecpáváno, že některý žák za mnoho let nedočkal se ani konce školní mluvnice. Čtemeť v řádě olomouckém nařízení, z něhož chybná methoda tehdejší grammatiky vysvítá: prý nechť učitel s mluvnicí neotálí, neboť stává se, že celá grammatika sotva jednou za deset let ke konci se dočítá na velikou škodu studentů; ti poznajíce pravidla, ať hned vedeni jsou k auktorům; jináče upadá všecko to učení v nenávist, čímž nedivno, máme-li tak málo dobrých grammatiků, a bude jich ještě méně, nestane-li se časná náprava.[3])

Pravidla mluvnická, i když učitel uměl vyhnouti se všem svrchu psaným chybám, nesla v sobě začasté ouraz ten, že bývala tuze hovorná, široká. V tom mají humanisté nepopíratelnou zásluhu, že kompendia zkrátili, že k rychlejšímu naučení látky školské, zvlášť grammatické, přispěli; ale zbytečné hovornosti přece se nezbavili, zvlášť při etymologii. Paedagogové nestačili učitelů napomínati, aby drželi se stručnosti. Murmellius († 1517) navádí učitele, aby zanechajíce rozvláčných výkladů a pravidel, grammatiku brali stručně a ukazovali význam slov na Vergiliovi a jiných klassicích.[4]) Po něm Valentin Trotzendorf († 1556) chce, aby pravidla mluvnická byla krátká a nemnohá, za to aby cvičení bylo husté.[5]) Přední zásada methody Sturmovy byla: ať učí se krátce, snadno a příjemně.

I u nás podobné hlasy se ozývaly. Vzpomenuto budiž jen řádu soběslavské školy rožmberské, jenž (1611) káže učitelům, aby předkládali žactvu pravidla bez kommentářů; žáci ať užíváním se v nich procvičují; dlouhé výklady by práci zdržovaly, přetěžovaly.[6])

Ale podivná věc! Na odpor těm, kteří trudili děti mnohými a dlouhými pravidly, již v XVI. století vyskytovali se učitelé, kteří latině chtívali učiti zhola bez pravidel. Řád meklenburský z r. 1552 zove jich snahu bláznovstvím.[7])

---

[1]) Vormbaum. Die evang. Schulord. I. 747. Neander's Bedenken.

[2]) Komenský-Šmaha. Didakt. magn. 111 112.

[3]) Věst. král. Spol. Nauk. 1898. XV. Dr. J. Novák.

[4]) Reichling. Murmellius, sein Leben etc. 59. Wotke. Österr. Mittelschule. VIII. 97.

[5]) Paulsen. Gesch. d. gel. Unt. I. 287.

[6]) Acta litterar. Voigt. II. 283.

[7]) „Soll die Torheit nicht geduldet werden, dass etlich die Regeln verachten, wollen die Sprach one Regeln lernen." Vormbaum. Die evang. Schulordn. I. 69.

Často vyskytuje se moudrá rada, aby pravidla ukazována byla na příkladech. Dobře dí řád, v akademických klassích zavedený (r. 1609), aby víc času oddalo se užívání a ukazování praecept, nežli jich vykládání.[1]) R. 1602 Martin Kraus z Krausenthalu, staroměstský písař radní, psal: „Školnímu mistru vysoce náleží, aby rozum a užívání regulí učedlníkům svým v mluvení i v psaní ukazoval:... V té takové pak příčině, čehož politovati jest, v mnohých školách veliký nedostatek se nachází, takže se mládež velmi škodně obmeškává, a to v tom, když toliko mnohými a přílišnými praecepty obtěžována bývá a téměř v nejmenším se necvičí a nevede. Kterýžto nedostatek v školách, kdyby k nápravě přiveden byl, jistě by s milou, rozkošnou mládeží mnohem lépěji se dálo a jí brzo zpomoženo býti mohlo.“ [2])

Opakování téže věci bývalo grammatice, když se přemršťovalo, také na závadu jako jiné chyby svrchu líčené: čiperný žák měl z toho chvíli dlouhou a nechutenství, a tupý, zlenivělý spoléhal opět, že tím opakováním vtlačí se mu vše do hlavy samo. V té příčině Melanchton naříkal, když některému chlapci teprv opakováním, jež se dělo šestsetkrát, něco uvízne v hlavě, že to při nejmenší přestávce vymizí zase, takže snáze jest naučiti osla na housle, nežli učiti takové chlapce.[3]) Paedagogům vidělo se, že nic nezbývá, nežli tresty, bití. I u jesuitů, kteří uměli učení všelijak zpříjemňovati, žáci malí neuměli-li, musili se doučovati na zemi klečíce; nic-li neuměli, bitím káráni.

Tím lásky grammatika sobě nedobývala. Byla nenáviděna. Methoda grammatiky latinské (a ovšem i řecké) v sobě tolik závad měla, že dle výroku Eilharda Lubina († 1621) ze škol žáky vyháněla, budíc nechuť k jazyku.[4]) Grammatika byla i vtipným žákům nutné zlo. Že by mohla býti mluvnice gymnastikou ducha, toho ve škole nebylo znáti, a vůbec to za onoho času sotva komu přišlo na mysl.[5]) Žáci naučili se, ale s námahou dlouhou. V škole předhumanistické mnohý dřív došel dvacátého roku, nežli do něho vpravili jak tak grammatiku.[6]) A při lepších knihách doby humanistické o žákovi, který šest, sedm let mluvnici se učil, jest zapsáno, že základy její umí jen prostředně.[7]) „Meškána byla mládež

---

[1]) Voigt. Acta litter. I. 324.
[2]) Stav městský. Mart. Carchesius. 33.
[3]) Monum. Germ. paedag. VII. 407.
[4]) Komenský-Šmaha. Nejnov. methoda jazyk. 91. Zoubek. Č. Č. Mus. 1873. 283.
[5]) Melanchton dí jednou, že Grammatik Urteil schärft. Monum. Germ. paed. VII. 176.
[6]) Richter. Bild. aus d. Culturgesch. 148.
[7]) Mus. Diplomat. Kdys konec XVI. století píše se o synkovi farářově, (pastor Mathiae Hostounský a Kosmačov), že překročil 13. rok a „mediocriter didicit fundamenta grammatices.“

v grammatikách velmi dlouhých, pochybných, zatemnělých několik let pořád; to první kříž.“ Tak Komenský. [1])

Přes to vše žáci v starém gymnasii spíš naučili se latinsky mluviti nežli žáci nynější. Vpravovalať se latina do nich den co den a denně několikrát cestami ještě jinými než byla grammatika. Z hlavních prostředků bylo sbírání slov a jich zapisování. V nejdolejší třídě musili se učiti slovům, aby tím zmohli řeč materiálně a brzo. Ještě slabikovali, a již měli úlohou latinský Pater noster a jiné modlitby, jichž české znění znali z domova. A sotva že se doučili čísti, dáván jim do ruky slovník věcí, nomenclator rerum, z něhož na paměť denně ukládán počet slovcí. Mimo to slova žákům diktována, jiná sbírali sami a zapisovali si je. Na to měli denníky nebo diaria, ephemeridy. Od těch diarií methoda tehdejší slibovala sobě veliký úspěch, ač nescházelo hlasů proti nim, řkoucích, že lépe slouží tištěný slovník nežli pestrá sbírka žákovská. [2])

K založení diarií pro zapisování pamětihodných věcí čtených již Murmellius († 1517) navádí; [3]) po něm Agrikola radil, aby si chlapci do sešitů slovce psali a pod nějaká hesla v pořádek si je uváděli; ale nejvíc o diariích psal Jan Sturm a vynález účelného jich zřízení připisoval sobě. V jeho škole opravdu stala se diaria podstatným kusem vyučování. Žáček již v nejnižší třídě měl začíti sbírati slovíčka, ve vyšší třídě měl sbírati frase a sentencí, a konečně zapisovati si krásná místa.

Do sešitku chlapec měl si dle Sturma zapisovati nejprv slovíčka denní potřeby, jména věcí, jež se smyslům nejsnáz a nejblíž naskýtají; nic prý ať není na těle lidském viděno, nic v kuchyni, v zahradě, ve škole, nic ať na stůl doma se nenese, čehož by chlapci neuměli latinsky pojmenovati. [4]) Do jednoho denníku buďtež jména zapisována leda bylo, promíchaně, jak které slovce žák sám nalezl anebo si je od spolužáka vydlužil; v druhém denníku buďtež slovce systematicky, věcně spořádána. Další četbou žák měl stále přidávati, diaria měla růsti, bohatnouti, měla žáku býti ohněm vestálek pořád živeným, až do konce studií měla mu býti pokladem. [5]) Jako slováři věcnému, stejně tak i diariím žák byl povinen se učiti na paměť.

U nás o diariích (byť jich tak nejmenoval) první mluví Klatovský r. 1540; vykládá o „knížce na abecedu českou“; dále uvádí povinnost žákovu, aby měl knížky na orací a vokabule,

[1]) V předml. k Janui.
[2]) Schmid. Gesch. d. Erzieh. II. 444.
[3]) V Enchiridionu č. XX. Wotke. Österr. Mittelschul. VIII. 97.
[4]) J. Sturmii Opuscul. omn. Hallbauer. 173. 178. Vormbaum De liter. ludis v Die evang. Schulordnung. I. 682.
[5]) Nadšeně o diariích Sturm píše na kolika místech svých spisů. Na př. 178. 243 v Opusc. omnia.

a „co v ně se napíše, tomu aby se ven naučil.“ [1]) Diaria rozumem Sturmovým má Kodicill ve svém řádě, a mistr Martin Bacháček často o nich vzkazoval do venkovských škol. R. 1606 v listě do Vodňan líčí s patrnou chutí, kterak na klassích v akademii pacholátka se učí: když umějí modlitby, zapamatují si některou kopu vokabulí, mají svá diaria neb ephemerides, do nichž zapisují, jak vypisuje „ten slavný muž Joannes Šturmius in suis epistolis classicis“. [2]) U jesuitů jen v starší době připomínají se papírové sešity (charthacei libelli), do kterých žák zapisuje věci paměti hodné, o nichž někde byla řeč aneb se diktovaly. [3]) I Komenský odporučoval denníky, protože vzpomínání se jimi snáze podporuje. [4])

Diaria, do nichž nejmenší chlapci zapisovali si jména věcí, stávala se čím dál tím zbytečnější žákovskou prací, neboť věcných slovníčků přibývalo tištěných. Ale od toho nikterak a nikde nemělo býti upouštěno, aby žáčkové denně nerozhojňovali si poklad k latinským hovorům vokabuly věcí. Vytýká se, že rozhojňovali jména, věcí nepoznávajíce, že se učívali slovům bez věcí. Je to chyba, ale ta je založena v tehdejším obecném přesvědčení, že dostaví se porozumění časem samo, jen ať napřed vštěpují se slova. [5]) Že by k slovům měly věci náležeti, to nebyla za oněch dob myšlenka neznámá. Radí-li Sturm, aby nebylo na těle lidském nic, čeho by neuměl žák jmenovati, mluví již tak jako Komenský; moderně zní, píše-li paedagog Villichius r. 1564, by hoši vedeni byli na vinici, do kuchyně, po domě; prý ptávají se v kuchyni po jménech kuchyňských věcí, na vinici po jménech věcí viničných, a tak prstem se jim ukazuje na věci, jichž jména jináč by jim byla pouhá znamení; prý tak sbírají si nejen zásobu slov, než i zásobu věcí. [6])

A přes ty a podobné hlasy věru šlo pořád o poznání slov mnohem více nežli o poznání věcí; že žáci nepoznali věcí, že umějí lecco jmenovati, čeho neviděli a nevidí jak živi, to ani Sturma nemátlo; prý i děti přirozeně doma učí se dřív žvatlati, mluviti nežli mysliti a rozuměti. Učení bylo vůbec verbálné; slova, jimž žáci musili se učiti na paměť, bývala i na tabulky, na listy, na stěny psána, [7]) ale nikoho nenapadlo k slovu přikresliti obrázek. Toť jest, nač Komenský tak horlivě a často naříkal; žáci mu byli vycpáváni slovy věcí bez věcí, byli učeni slovům latinským z vokabulářů a dikcionářů bez ukazování zřetedlného, co se kterým

[1]) Klatovského Rozml. Cecha s Němc. Mus. vydání z r. 1564
[2]) Arch. zamsk. Oekonom. č. 18. 350.
[3]) Monum. Germ. paed. II. 169.
[4]) Didact. magn. Komenský Šmaha. 128.
[5]) Paulsen (Gesch. d. gelehrt. Unterr. I. 255.) praví, že odsuzování toho zjevu bylo by nehistorické; vidí v tom týž princip, jímž se dnes chce od dítěte, aby odříkávalo katechismus.
[6]) Jodoc. Vuillichius; De formando studio V předmluvě. Dnešní sign. v univ. knih. 1. L. 33.
[7]) Jod. Vuillichius. De formando studio.

jménem míní a bez pojení týchž slov hned v řeč; nechť pachole tisíce slov latinských říkati z paměti umí, neumí-li však na věci je dokládati, k čemu to vše bude? To jest z kamení bez vápna stavěti zeď. Tak realista Amos.[1])

Jakmile žáci obhlédli se jen poněkud v slovcích jednotlivých, podávány jim rozmluvy, hovory (colloquia), aby si je vštěpovali v paměť; začínali od prostých pozdravů, brzo přecházeli k delším větám. Odtud pokročila methoda k tomu, že učitel jal se k žákům promlouvati latině, a žáci povinni byli latině odpovídati, ba latinsky i mezi sebou hovořiti. Latina vešla do školního obcování, stala se tu náhradou za jazyk mateřský, a to tak, že od jisté třídy školní latina v hovoru závazna, a mateřština zakázána. Je dnes oblíbeno, tím zakazováním mateřštiny v staré škole se urážeti, ale to děje se neporozuměním. V oné dobé nikoho nenapadlo činiti ouhonu jazyku mateřskému, tenť byl většině školských humanistů lhostejný: jim šlo o naučení se latině, té aby žáci zvykali jakožto jazyku učených. V zákaze mateřštiny byla pouze methoda školská a nikoli urážka úmyslná. Neříkáme, že to byla methoda moudrá, ale hledati v tom víc nežli školský prostředek methodický není správno. Ten prostředek byl na všech školách evropských a ode dávna. Všude trestána mateřská řeč, když se jí užilo mimo dovolení. Býval na na to hlídač (corycaeus nebo lupus), jenž provinilce na škartě sepsané udával učiteli na potrestanou; určité hodiny školní byly na to, aby se četl „lupus", a žáci aby vytrpěli pokuty; někde zase za přestupek bylo znamení hanby (signum, asinus), jejž podával provinilec provinilci, a na kom uvislo naposled ten den, bit byl za ostatní. Lupusa znali již v XV. věku.[2])

Zákazy mateřštiny jsou v německých školách před Lutherem; jsou za něho a od něho (a což byl německý člověk!). V řádě jednom z roku 1535 čte se zákaz mluviti „barbarsky neboli německy";[3]) v řádě chelmnském čteme roku 1554 rozkaz, aby žáci i při hře, ba i doma hovořili jen latinsky pod trestem![4]) Též Sturmius ukládal svým žákům štrassburským, aby latině hovořili při hrách a na procházkách. Jen v tom řády východních měst některých činily ústupek, že dovolovaly místo latiny užívati jazyka německého — ale jen slovanským žákům! Prý aby se naučili germánské řeči.[5])

U nás první byl mistr Kolín, jenž methodou humanistů školských dospělejším žákům ve škole a v určité doby mimo školní síň za-

---

[1]) V předmluvě k Janui.

[2]) Kämel, Gesch. des Schulwes. 186. Monum. Germ. paedag. XII. LXI.

[3]) Vormbaum. Die evang. Schulordn. I. 55. Jiné škol. zákazy v Monum Germ. paed. I. 105. ve Vratislavsk. řádě v univ. knih. 25. H. 503.

[4]) Forma veteris gymn. Culmensis od Hoppia.

[5]) Tak čte se na př. v řádě brežském r. 1581. Vormbaum. Die evang. Schulordng. I. 343.

kazoval mateřský jazyk. Na první pohledění zajisté tvrdě zní, čteme-li v Kolínově řádě (1557): „Čechům jazyk českej, Němcům německej ovšem hned zapovídáme; dopouští se však pro naučení jinejch aneb sebe samého promluviti něco Němci německy s Čechem a zase Čechu česky s Němcem.“ Slibuje na překročení toho zákazu osla, metlu a peněžitý trest. Ale to, jakož svrchu řečeno, nemíří proti přirozenému jazyku, „i vlastenci znamenití na to doléhali velmi, aby mládež jazyka jakéhokoli co možná nejdříve naučila se mluviti světovým jazykem latinským.“ [1])

Po Kolínovi pak zákazy mateřštiny čteme ve všech řádech našich škol. Zná je řád kathedrálné školy olomoucké (z r. 1563); tu čítán za provinění „obecného jazyka“ corycaeus a vyplácen odříkáváním z paměti. [2]) Přímé nebo nepřímé zákazy mateřštiny zná řád žatecký (1575) i řád Kodicillův (1586). Tento dokonce káže, aby latinsky mluvili všickni a všude. [3]) „Sermo ubique latinus esto!“ tak lapidárně jako v Desateru přikazuje též řád akademických klassí. [4]) V tom ani jesuitské školy nečinily výjimky. Ve dvou vyšších grammatikálných třídách žáci nesměli jiného užívati jazyka než latinského; kteří vstoupili do tříd humanitních („literaturae politioris“), těm uloženo, nejen stále mluviti latině, ale mluviti elegantní latinou. Samému rektoru nad tím ukládán dohled. [5]) Scholastikům jesuitským vůbec nebyla dovolena mateřština, leč ve dnech odpočinku; i o nejvšednějších věcech mluvili řečí latinskou, jináče by se bylo různonárodní obyvatelstvo jesuitské kolleje beztoho nedomluvilo.

Lze sobě pomysliti, když žáci latinských škol jak protestantských tak jesuitských od druhé třídy počínajíc nuceni byli mluviti latinsky, kterak pěkna ta jich latina byla prvý, druhý rok, kdy zápasili se slovem, významem, s pravidly, se vším, co k znalosti jazyka náleží. Byla to zajisté veselá makkaronská latina, [6]) byla to u malých chlapců mateřština, znešvařená latinskými koncovkami. Nelze neusmáti se, když Kodicill ve svém řádě žádá, aby učitelé, neuží-

---

[1]) Zoubek. Život J. Amosa Komensk. str. 25 (pozn.). Jungmannovi, vidoucímu kolem sebe útisk a nespravedlivé ponížení jazyka českého, vydral se, když byl dotekl se (v Liter. 121) zákazu Kolínova, z prsou stesk: „Je to tedy staré školní pravidlo mládež od přirozeného jazyka odstrašovati·“ Nejnověji Vlček v Děj. Literat. 393., nazvav Kolínův zákon drakonským, dodal, že při něm „struna citová k rodnému jazyku zůstala něma.“ Ty výtky vysvětlením učebné methody pozbývají poněkud síly. Považme případ analogický. Písař městský v Rakovnice, Šimon Žlutický, r. 1604 odesílaje synka pro jazyk německý do Slavkova, přísně si vymiňuje, aby nebyl hoch, české dítě, mezi česká pacholata pouštěn. To není tvrdost úmyslná, to je nešťastná methoda. Arch. rakovnic. Kopiář z r. 1584.

[2]) Věstník Spol. Náuk. 1898. XV. 7. Dr. Jan Novák.

[3]) Ordo studior. 73.

[4]) Voigt. Acta litter. I. 325.

[5]) Ratio. Monum. Germ. paed. V. 269.

[6]) Paulsen. Gesch. d. gelehrt. Unterr. I. 22.

vajíce latinských slov zastaralých, nejapných, neslaných, tlachavých, následovali čisté latiny a k té čisté latině aby chlapce nutili; i tupější žáci prý se tomu obcováním naučí. [1])

Jiná pomoc naučiti se latinsky byla četba. Byla-li v mluvnici pravidla, v četbě byly doklady a příklady, a zároveň se k ní mohlo připojovati nápodobování, imitace, která vedla k výmluvnosti, k vrcholi všeho vzdělání humanistického. Na klassicích při četbě bylo ukazovati, co mluviti a kterak mluviti. Jakož dotčeno, klassické spisy staly se tím způsobem učebnicemi jazyka. Cicero dáván dětem do ruky, sotva že uměly čísti. Cicero jich neopustil ani později v třídách vyšších; k němu družila se Katonova disticha; pak přistupovali jiní a jiní auktorové, o jichž počtu a výběru hlasy šly různo. Sturm a jeho přívrženci ve školách vybírali jen málo klassiků k zevrubnému čtení, nechtějíce plésti žáka latinou rozmanitých dob a slohů. Také náš řád pražské školy klassické z r. 1609 zapovídá obtěžovati mysli žactva mnohými a rozmanitými spisovateli. [2])

Při četbě klassiků činnost učitelská zaměstnávala se trojí prací skoro souběžnou: překladem, grammatikou a sháňkou slov k imitaci.

Bývaly časy, kdy se do přirozeného jazyka nepřekládalo. Bylo to kdysi v starší době scholastické. Víme o tom z latinské cvičebnice rukopisné, pocházející z konce XIV. věku, [3]) kteráž předmluvou k chlapcům dí latinskou řečí asi toto: „Olej latinity švárně čerpejte, slova na obecný jazyk překládajíce a k českému přivlastňujíce, bez něhož nemožno něčemu rozuměti, něco věděti a dosíci. Někteří staří skrývali mléko učenosti před maličkými svými, . . . neboť je nutili vcházeti dveřmi uzavřitými; nevykládajíce na mateřský jazyk, nutili je rozuměti tomu, čemu sami nevyrozuměli . . . kazili mládež, že jí nepřekládali na česko jediné knížečky, tím za šest let nedovedli vyložiti, čehož se teď překládáním na česko za měsíc docílí, odkudž verše: Nulla docent verba melius quam lingua paterna (Nižádná slova lépe nepoučují jako řeč mateřská); z toho také Němci svým jazykem způsobili si mnoho, čím stávají se moudřejšími: proč bychom také my pro čest národa Českého a rozmnožení jazyka neměli po česku překládati a vykládati?“ Z těchto pamětihodných slov ozývá se probuzení české intelligence.

Překlad v svrchupsané učebnici klementinské jest pod řádkami textu a jest otrocký, slovo za slovem. A zvyk slovného překladu zůstal na školách i potom v době humanismu pořád, ale takový překlad byl jen pro začátek, jakoby z první vody; učitelovým rozkladem a výkladem slov pak se tříbil a na vyšším stupni již

[1]) Ordo studior. 73.

[2]) „Ingenia puerorum multis et diversis actoribus ne oneranto.“

[3]) Josef Truhlář upozornil na cvičebnici tu z rukopisů Klementinských zajímavou zprávou ve Věstníku Č. A. 1898. 7. 521.

se parafrasoval, jsa čím dál tím volnější. Nuž vizme, jakou methodu při četbě klassické odporučují školní instrukce.

Saský řád z roku 1528 poroučí, aby syllabikantům dávala se Katonova Disticha, z nichž učitel verš, dva verše v hodině vyloží nebo „exponuje"; druhou hodinu děti verš odříkávají, aby se naučily slovcím a při tom se doučují čísti a psáti.[1] Kato a Cicero exponují se slovo za slovem, však brzo ať frase frasí se podává.[2] Doslovné exponování ať se přísně koná, byť s počátku bylo i beze smyslu. Na příklad:[3] „Poeta cum primum animum ad scribendum adpulit" přeloží se: Básník když nejprv ducha k psáti přihnal jest. Tím způsobem učitel nechť přeloží sám celý kus a třeba za hodinu dvakrát po sobě. Potom vrátiti se měl praeceptor k počátku a pořizovati překlad slovný pomocí žáků; po třetí žáci sami týž překlad měli říkati za dozoru učitelova; po té bylo k ruce vzíti grammatiku, dle níž slovo za slovem se exponovalo, a když i ta práce odbyta, vrátili se všickni zase k počátku a zhotovili konečně překlad rozumný. Těžko si pomysliti něco hroznějšího nad takové exponování jednotlivých slov v přečtené kapitole římského klassika. Člověk čilejší povahy dnes tuším ani nedovede dokonce přečísti o tom instrukce výmarského řádu školního (z r. 1619), dle něhož výklad jednotlivých slov má míti sedm kursů; tedy učitel aby sedmkrát touž kapitolu četl pro jednotlivá slova. V prvním kursu všímnouti si jest pouze substantiv, a ta se nečtou, alebrž dělí na slabiky. Tedy slovo „soror" žáček rozdělí na syllaby. Při druhém čtení řekne se žáčkovi, že slovo soror jest dictio, a hned se vyloží, že u každého výrazu (dictio) jest rozeznávati dvojí věc: species a figuru; species jest opět dvojí, buď primitiva, buď derivativa (odvozená); soror, sestra, jest speciei primitivae jako honor, amo, cras. Také figura může býti dvojí, jednoduchá nebo složená; soror, sestra, jest simplicis figurae, jako malus, venio, ibi. Při třetím čtení učitel také jiných nežli podstatných jmén aby sobě všímal. Na příklad naskytne se v textě slovo „creditam"; o tom ať řekne: „věřená", a vyloží: creditam jest dictio derivativae speciei od slova credo, věřím, simplicis figurae, participium. O způsobu participia ať neřekne při tomto čtení ještě nic, neboť zahovořiti o tom, co jest participium, náleží prý až do čtení některého následujícího. Nač tedy prázdné jméno? Tato ukázka, valně — skoro k nepoznání — zkrácená, stačiž. V té výmarské instrukci[4]) jest výkladem několika slovíček potištěna nejhustším tiskem 81 řádka, a to není s každým slovíčkem provedeno všecko do konce! Výklad jest jenom naznačen! U nás tou příčinou nebývalo lépe. Vždyť právě z těch instrukcí cizích, zevrubnějších

[1]) Vormbaum. Die evang. Schulordn. I. 5.
[2]) Řád falcký z r. 1615. Tamž. II. 154.
[3]) Vyňato z řádu výmarského r. 1619. Tamž. II. 241.
[4]) Tamž. II. 259.

nežli jsou naše, teprv lze úplně pochopiti výtky a nářky Komenského do tehdejšího učení.

Ostatně, kdo umí hleděti, pozná i v Kodicillově řádě tehdejší nešťastnou methodu, třebať slova zněla vzletně a byla jistě dobře, upřímně míněna. V předposlední třídě gymnasijní žáci podle Kodicilla měli, odříkajíce frase a způsoby mluvení, po učiteli vykládati text na česko; při tom měli srovnávati slova podle vazby, vybírati kořeny a významy; pak měli odůvodňovati jednotlivé částky textu pravidly ze syntaxe, aby prý pronikli sílu jazyka latinského; dále bylo jim odříkávati a ukazovati figury, tropy, ozdoby, vazbu period a skandování veršů; vedeni měli býti též k tomu, aby frase pěkné obměňovali jinými. Touž methodu vyčteš z instrukcí jesuitských škol; jejich nižším třídám předpisuje se při četbě klassické, aby učitel nejprv řekl sám obsah přečteného, pak ať přeloží kus meziřádkovým doslovným způsobem, po té ať ukáže u každého slova formu, vazbu, mluvnická pravidla, jež se tvarů slovných týkají, k tomu ať se sklání a časuje pilně; učitel může také vyložiti metaforu (již v nejnižší třídě!), diktovati pak a na konci ať opakuje překlad. V třetí třídě začíná se již latinská interpretace, latinou vyložiti jest smysl a obsah přečtené latiny, při tom jest zase etymologický, grammatický výklad slov; na vyšším gymnasii při četbě bylo ukazovati složení formy, disposici spisovatelovu, rozdělení vět, pravidla rhetorická, obdobná místa z jiných klassiků, a oceňovati výraz i frase si znamenati, tedy pracovati hlavně o slohové stránce, ale při tom nezapomínati — mluvnice.[1])

Skoro zdá se, zvlášť v nižších třídách, jakoby grammatické a jinačí titěrky byly věcí hlavní a rozumný překlad věc vedlejší. Jak bys jináč vysvětlil, čteš-li v onom výmarském řádě radu, že by se mělo první učení jazyka latinského díti na textě, jehož tištěný německý překlad zná žák již napřed; prý právě tak moudro jest, učiti se hebrejštině na první knize Mojžíšově, kterou každý zná dřív, než vstoupil do školy.[2])

Methoda slovíčkářská v staré škole některého učitele sváděla, že ještě přidával slovíček, aby vzbudil dojem učeného. Nejlaciněji dělali to sháňkou synonym. Nestačilo přečísti v textě na příklad docemus a říci, co to znamená; ješitný učitel honem přidal podobné významy: instruimus, ostendimus, monstramus[3]) a snad ještě jiné, pokud ochotný slovář poradil. Moudří paedagogové vědouce to, zakazovali učitelům, aby se chlubili vědomostmi; ať prý poví vše krátce a dbají jen, aby co nejsnáze žák porozuměl místu čtenému; ať prý nepřednášejí, to nudí, ať raději dotázkami žák se učí.[4])

---

[1]) Ordo studior. 53.
[2]) Vormbaum. Schulordng. II. 240.
[3]) Vormbaum. Die evang. Schulordn. I. 279.
[4]) Sturmius. De liter. ludis.

Rada moudrá, velmi moderní, ale bohužel stará škola jí neposlouchala.

Veliké lákadlo k nudnému kramaření se svými slovníkovými a grammatickými vědomostmi poskytoval učitelům obecný zvyk, že se výklady mluvnické a slovné frase, loci communes, ozdoby řečnické, pěkná místa celá žákům diktovala. Diktando bývalo před knihotiskem skoro nutno; čemu tehdáž učitel nemohl sám naučiti stálým ústním opakováním, to nutno bylo diktovati a psáti, neboť nebylo knih. Ale ani v XVI. století diktování nepřestalo; arci z prvu mimo učitele málokdo měl tištěnou knihu;[1]) když pak knih přibylo, pohodlná methoda klidného diktanda zůstala v oblibě. U nás „dictata" při lekcích drží řád školy žatecké (1575) stejně jako řád Kodicillův, jenž ukládá, aby žáci sobě lekce pilně opisovali.[2]) Velmi oblíbena diktanda byla u jesuitů; u nich výklad a překlad klassika vůbec začínal se diktátem. Učitel nadiktoval z Vergilia, Sallustia Cicerona a j. kus lekcí nebo i celou a pak vrátiv se, slova vykládal, diktát interpretoval.

Od hrany XVI. a XVII. věku ozývají se hlasy proti přemrštěnému diktování. Z nich uvésti dlužno rozkaz v řádě akademické školy vzorné z r. 1609, aby se spíš vykládalo nežli diktovalo, aby spíš duch byl zaměstnán nežli ruka;[3]) před tím (r. 1580) řád saský rozhodně diktování zakazuje; prý pěkné sentencí, několik slov ať si učitel diktuje, jináč nic.[4]) Ale nepřestali! Ještě Komenský naříkal, že se hřeší mnohým diktováním, učitelé že mají dřív rozum vzdělávati, ale oni vypisují, diktují; mučírnou že jest, zasypávati žáky diktáty co nejmnožších věcí až do nechutenstva; zvlášť zbytečno a protivno mu bylo diktovati texty a překlady, což prý to ztráta času; dostatkem knih by to mohlo pominouti.[5]) Poznámky sobě činiti, toho Komenský nebránil; ba dával při tom radu, kteréž asi neschválí každý; prý ať se knih tištěných nešetří: co je důležito a paměti hodno, ať se v nich podtrhuje a po straně připisuje.[6])

Nesly-li se při klassické četbě methody školní, jakž dosud vypsáno, k pochycení slov na nižším stupni školském a ku pochycení formy na vyšším: jest otázka, kterak postaráno bylo o porozumění klassikům. Napověděno svrchu, že při sbírání slovíček u nejmenších chlapců nešlo staré škole o reální poznávání věcí. Toho směru stejně se nezhostila převalná většina učitelů ani na vyšším stupni. Forma

---

[1]) Geiger. Renaiss. u. Humanis. v Onckenovi II. 390.
[2]) Ordo stud. 95.
[3]) Voigt. Acta litter. I. 324.
[4]) Vormbaum. Die evang. Schulordn. I. 255.
[5]) Didakt. Velk. Komenský-Šmaha. 104. 109. 125. 156. Proto v Constitucích jesuitů se káže, aby každý žák měl knihu — ale diktovaly se jiné věci přec. Monum. Germ. paed. II. 29.
[6]) Korrespond. Komensk. Vyd. Patera. Str. 7. Ad Henric. Dobřikovium. Též v Methodě jazyk. nejnov. XXII.

klassiků je držela a unášela, hleděli jen k ní, nešlo jim o porozumění světa starého a jeho duše, jim šlo jen o to, aby sami i žáci jejich uměli pěkně latinsky hovořiti a psáti. Svět a duše antická zůstala jim nepoznaným tajemstvím.

Vedle těch paedagogů byli jiní, kteří uznávali a zamilovali jaký taký realism při klassicích; říkali totiž, že klassikům se musí rozuměti, má-li z nich býti užitek; věc, o níž klassik píše, musí býti pochopena, poznána, ale toto reálné poznání míněno není ani široce ani hluboce. Není to učení a zkoumání věcí pro věci, ale jen aby se rozumělo slovům klassikovým.[1]) Hlasy káravé i napomínavé takových humanistů, paedagogů i nepaedagogů, ozývaly se začasté. Již Melanchton vyčítal, že pro slova zapomíná se na smysl. Erasmus Rotterdamský chtěl „věcí" (realií), chtěl věcí geografických, přírodopisných, historických, ale ovšem jen k výkladům klassikův;[2]) Rabelais (1513—1552) a Montaigne (1533—1592) radili, aby mládež vedena byla k věcem; David Chytraeus r. 1595 vykládá, že účel studií jest poznání věcí (cognitio rerum) a ovšem vedle toho i schopnost dobře mluviti;[3]) Sturm nejednou se ozval, že auktor klassický má se čísti pro věci poznání (rerum cognitio); poznání věcí jest účel „finis studiorum", ale poznání bez elegantní řeči jest barbarská věc;[4]) s tím souhlasil také náš mistr Kodicill, an děl v instrukci čtvrté třídě, že mládež má býti zvykána, aby zároveň se slovy věcem potřebným se učila hned za prvního věku a tím rozum vzdělávala; nebo když v obecných pravidlech svého řádu (1586) napsal, že žáci zvolna přivedeni býti mají ku poznání věcí, (ad agnitionem rerum) sloužícímu ke zmoudření, a také k zásobě slov vzdělávající schopnost k mluvení.[5]) Lehce pozorujeme, že ten dodatek „schopnost k mluvení", číhá všude, takže úhrnem lze říci takto: Většině učitelů XVI. věku šlo jen o tu schopnost mluvení latinského; realistům mezi nimi šlo též o latinské mluvení, ale znalost věcí, kráčejíc vedle, připojovala se k jednotlivým slovům.

Co při jednotlivých slovech anebo při čteném celku vyloženého pochytilo se z historie, z mythologie, z archaeologie, z geografie, z přírodopisu, to byla „erudice", kořist ze školy v nejpříznivějším případě. Množství bylo těch, kteří odcházeli bez valné kořisti. Nejméně realií bývalo u jesuitů; ale říci, že by při klassické četbě byli zhola opomíjeli erudice, toť bylo by ubližovati jim; o erudici mají psáno v školních zákonech,[6]) začínala se (skrovně sic) již ve třetí třídě, ale nebylo jí ani v následujících třídách mnoho. Také volnost učiteli daná, že může, ale nemusí všeho, co se předpisuje,

---

[1]) Vychovat. reformat. Quick-Foustka. 24—26.
[2]) Raumer. Gesch d. Paedag. I. 98.
[3]) Univ. knih. 1. K. 46.
[4]) Sturmii. Opuscul. omnia. Edid. Hallbauer 1730. 87.
[5]) Ordo studior. Codicill. 72.
[6]) Monum. Germ. paed. V. 409. 431. Mon. Germ. paed. II. 167.

při každém čtení vykonávati, i napomenutí, aby professor pro erudici nezapomínal na jazyk a všelijak se nerozptyloval, přesvědčují, že u jesuitů věcí nedbali tuze, natož aby se byli snažili porozuměním věcí přiváděti k pochopení ducha klassického. Jim šlo, jako jiným tehdejším učitelům, o eloquenci, o slova, a jen o slova. Že i při tom málu erudice vyskytl se na staré škole leckdy učitel, jenž lpěl na malicherných věcech, velkých pomíjeje, to lze souditi z posměšků Erasmových. Prý takoví školníci, když najdou jméno matky Anchisovy nebo slovce některé ne všem známé, mají z toho veselí, rovně jakoby Afriku přemohli nebo Babylona dobyli. [1])

Těch, kteří samostatně něco k výkladům školním přičiňovali, bývalo asi po řídku; učitelé obyčejně přestávali na svých vzorech, na svých škartách ze studií zachráněných, ačkoli Konáč z Hodíškova nemilosrdně prozrazuje, že leckteří „leccos plískají“. [2]) Jesuitská Ratio míní, že by bylo s velikým užitkem, kdyby učitelé se doma písemně připravovali k četbě školní a nemluvili s patra. [3])

S hlavním cílem četby klassické, aby totiž byla vodítkem k slohu a k eloquenci, přímo souviselo, že žáci od nejnižších tříd byli nuceni učiti se čteným věcem na pamět; v dolejší třídě od řádky neb od dvou veršů denně začínali, brzy přidávali až ve vyšších třídách ukládány celé listy, řeči a básně latinské.

Položíme-li na konec zprávu, kterak soudil o klassické četbě na starých školách Komenský, veliký školních věcí reformátor, zároveň poznáme tehdejší methody slabé stránky. Komenský uznával, že řeči latinské učiti jest na spisovatelích. Ale jemu se příčil nepřirozený způsob při četbě. Nesmyslno mu bylo při dětech, sotva že si proplákly ústa pravidly mluvnickými, od Cicerona a Vergilia začínati; podávati prvým počátečníkům hned listy Ciceronovy a Vergiliovy Eklogy, to jest lítati bez perutí; Ciceronovy listy jsou psány od mužů k mužům, o věcech státních, čemuž outlí chlapci nerozumějí; Vergiliovy Eklogy jsou dohadů plny; sami učitelé bývají o jich smysle v nejistotách; slovem methoda je taková, jakoby kdo do nemluvněte, které potřebuje mléčka, cpal zelí, slanečky, hovězí, uzené maso, ku kterým sotva silné dostačují žaludky. Kdyby Cicero vstal a viděl, kterak děti se moří jeho spisy, hněval by se nebo by se smál. [4])

Komenský neschvaloval ani toho, když Němec Ratichius (1612), jenž se počítá také za reformátora, radil, aby chlapcům dával se do ruky z počátku „chlapecký“ spisovatel. Tím mínil nejvhodněji Terence; na tom žáci aby se nejprv učili hbitě čísti, pak aby probírán byl pro cvik v sklánění a časování, a naposled aby zase chopen byl pro frase. Tuto methodu, na níž jest viděti, kterak re-

---

[1]) Chvála bláznovst. Erasm. Rukop. univ. kn. fol. 166.
[2]) Kniha O hořekování spravedlnosti.
[3]) Monum. Germ. paed. V. 389.
[4]) Methoda jazyků. Komenský-Šmaha. 94. 96.

formátor Wolfgang Ratichius pevně tkvěl na starých cestách, odbyl Komenský krátce: prý Ratke chce, aby učitel sám konal všecko, žákům pak ukládá mlčeti po pythagorejsku. [1]) A mlčeti by musili, neboť by nerozuměli chlapeckému auktorovi.

Komenský vůbec nechtěl žákům dáti skutečných klassiků dřív, až se probrali jinými přirozenými cestami k známosti latinského jazyka. Pak ať si je čtou, pak ať cvičí se na nich, aby si osvojili pěknou klassickou formu, ať pak vybírají „slova řídká, čtení krásná, zvláště pak průpovědi ozdobné". [2]) Ale hlavní úkol školy to není, aby mládež učila se latinskému jazyku na shledaných odkudkoli kvítcích slov, rčeních a verších: to jsou skořepiny, slova, to je umění slovné a ne věcnaté. [3]) A tím dotkli jsme se nejvýznačnější zásady a reformy Komenského — mládež aby se učila věcem, ne jen slovům. Však o tom doleji při úhrnné úvaze.

Vedle četby další pomoc naučiti se latinskému jazyku byla slohová cvičení, písemné úkoly. Slohová cvičení měla prakticky vésti k imitaci klassikův, a imitace byl hlavní cíl školy. [4]) Díť Kodicill v instrukci nejvyšší třídě, má-li mládež učenou se státi, potřebí jest, aby co nejvíc na pamět vštípila si to, s čím by mluvíc mohla se vytasiti nebo co by mohla píšíc napodobiti; a to děje se slohem; „stilus, teste Cicerone, optimus dicendi magister." [5])

Sturm, Kodicill, jesuité, všickni všudy paedagogové vedli k imitaci všelikterakých řečnických a poetných forem latinských. Proto měla slohová cvičení tak význačné postavení v školních řádech. Sturm chtěl, aby byla denně předsebrána, a tu zásadu také viděti v mnohých školních řádech, zvláště v jesuitském. Tento káže, aby písemná pensa v třídách grammatických donášena byla do školy co den mimo sobotu, v ostatních třídách i v sobotu.

Začínalo se na všech školách od překladů, a překládání provázelo žáka od druhé třídy až do konce gymnasia. Z počátku měly úlohy ráz grammatický; diktován ve škole text, argument (argumentum), ten přeložen učitelem (versio magistri), a žákům uloženo jenom přeměniti čísla a pády. [6]) Dalším postupem konán překlad od žáků samých, a to nejen slovný, nýbrž i obdobný; ukazováno jim, kterak sílu slov v jednom jazyce lze vyjádřiti frasemi obdobnými v jazyce druhém, raděno slova odvažovati, ne počítati. [7]) Překlady

---

[1]) Method. jazyk. l. c. 104.

[2]) Škola pansofic. Novák v Č. Č. Mus. 1897. II. 115.

[3]) Didaktika mag. Komenský-Šmaha. 73.

[4]) S patrným nadšením píše Sturm v spise Nobilit. literata (Opuscul. omn. Hallbauer. 59. 63), že imitace jest studium et amor ejus consequendi, quod in alterius oratione laudabile et admirabile videtur.

[5]) Ordo studior. 60. 73.

[6]) Vormbaum. Schulordnungen. I. 84. Tak Sturm. Schmid. Gesch. d. Erzieh. 353.

[7]) Ta moudrá rada v řádě jenském, 595. Univ. knih. 1. K. 46. 29. Též u nás Voigt. Acta litter. I. 328. „Quantum utriusque linguae phrasis feret"; „sententiam ponderato, non verba numerato."

děly se z mateřštiny do latiny a naopak; na vyšším stupni chtívali překlady z řečtiny, latiny. Časem ukládány retroverse pro cvik; žák přeložil kousek z latiny a pak z toho svého překladu zase vracel slova na latinu.

Pravidlo bylo, aby úloha netáhla se dlouze. Učitel měl hleděti na to, jak je dobra, a ne aby byla dlouha.[1]) Jesuité v dolejších třídách nediktovali víc ku překladu nežli sedm řádek, ale ovšem přísně dbali toho, aby žáček úlohu přinesl; dekurionové (dozorcové) sbírali úkoly a byli povinni zaznamenati, kdo zanedbal. Také argument, koncept, diktando žáci musili přinášeti za příčinou kontroly.[2]) Překlady i jiné úkoly na škartách nosívali, ale také do denníků si je zapisovali, jednak pro paměť a potřebu příští, ale také aby sešity byly důkazem pořádku a píle žákovy i učitelovy.[3])

Příklady, aby na nich čtoucí poznal ráz úloh na stupni právě vylíčeném, jsou velmi vzácny. Šťastnou náhodou nalezeny některé úlohy i s chybami, jak je opravil nějakému žákovi svému r. 1560 mistr Šimon Proxenus ze Sudetu.[4]) Z nich patrno, že učitel diktoval argument po německu (snad byl žák Němec rodem), žák přeložil diktando na latinu a do češtiny. Latina těch úloh prozrazuje žáka nevalně vynikajícího, ale nelze popříti, že hlavního účelu, cviku v latinském mluvení, snaha učitelů se nemíjela.[5])

---

[1]) Vormbaum. Schulord. 90.

[2]) Monum. Germ. paed. V. 396. 441.

[3]) Výslovně tak v řádě virtemberském 1559. Vormbaum. Schulordngen. I. 84. Aby prý superintendens poznal pilnost obou, úlohy se čtvrtročně opisují do sešitů.

[4]) Ant. Truhlář nalezl v deskách starobylé knihy nějaké zalepený sešit úloh, z nichž některé z chatrného papíru těžko čitelné tiskem ukázal a posoudil v Program. Akad. gymn. r. 1900. 12.

[5]) Tak soudí Ant. Truhlář. Nejkratší z těch úloh na vzácnou poznanou jest tato. V závorách jsou ztracené doplňky textu.

1. Argumentum.

1. Man sagt in der fabel von einem wirdt, welcher seinem hunde als ge(wöhnt) hat, das er ist nach ihm in die flei . . . Ostatek schází. List následující obsahuje závěrek: . . . hengen, wirdt aus ihm ein (grosz)er tyran vnd vnflat, dergleichen (in) der weldt vnter grossen heren nie(mand gewes)en ist. B. V.

2. Překlad žákův:

(Legitur) in fabulis de quodam hospite, qui (cane)m suum docuit, quod post eum ambu(lab)at ad macellum, et quod dominus (emit), hoc, quod (toto slovo v opravě učitelově přetrženo) ei collo alligavit, domum (por)tabat (nad tím oprava ut a tabat přetrženo). Accidit itaque quodam tempore, quod (cum res) emptas tulit, in alios canes incidit, qui istas carnes lacerabant (oprava: dilacerabant). Etsi ille primum (to)to conatu et vi se defendebat, sed cum erga huius modi turbam (nihil) effecit, ipse ista adiuvabat comedere, quae debuit in do(mum do)mini sui portare.

Docet haec fabula . . . . res. Prima (v opravě est), quod nulla humana (oprava: nullius hominis) (n)atura sit ita ad finem usque coinqu(inata) et cor-

Od překládání se tedy úlohy začaly; dosti brzo (se zřetelem k stáří žákovu) přistoupily drobné práce samostatnějšího rázu se zřetelnou tendencí imitovati. Diktován krátký list ku překladu, a uloženo podobné psaní imitovati samostatnou úlohou, která ovšem nemohla býti každodenní, leč výjimkou. U jesuitů ona úloha samostatná byla ukládána domů nebo ve škole jednou měsíčně. V té třídě, které určena metrika, žáci přibírali k písemnému cvičení skládání rozvázaných veršů a záhy pomýšleli na to, aby verše dovedli skládati samostatně. Věřilof se, že by nebyl vzdělaný dobře, kdo by, opustě školu, neuměl veršovati. A verše dělati nebylo nesnadno; bylo tomu lze naučiti se. U Kodicilla v školním řádě měřeny, skládány a urovnávány rozvázané verše v třetí třídě; u jesuitů stejně tak.

Zatím již plnila se frasemi a ozdobnými výrazy diaria, kteráž svou hlavní činnost nastoupila na vyšším gymnasiu. Tu bývala mimo krátká denní cvičení školská domácí písemní práce samostatná, u jesuitů v humanitní třídě týdenní, v rhetorice měsíčná; dáván argument k listu, k popisu, k vypravování, k líčení a v nejvyšší třídě k řečnické přednášce; žáci ze svých pamětí a diarií úlohu ozdobnými frasemi, citáty naplňovali a přeplňovali; vznikaly tak pověstné mosaiky slohové, při nichž vlastní předmět neb obsah

---

rupta, ut non possit ad obedienti (am) et bonos mores adduci, tamen statim (a) iuventute incipiens (učitelem přetrženo slovo to); nam antiquum ca(nem ca)stigans, quid vis addiscet (slova castigans a addiscet učitel přetrhl a připsal: difficile est, ad loca adsuefacere). Altera doctri(na), quod nulli mores et virtutes sint (tam) firmi et constantes, ut a malo consorti(o non) possent corumpi, nam mala et per(versa) sodalicia possunt assimilari canibus (rapa)cibus, qui nullum inter se patiun(tur, ni)si illis (oprava: illorum) sit similis Hoc accidit hum(anae) inconstantiae horum temporum, quod . . . . . Ioanne Euangelista, quod quendam (iuvenem) a paricula eduxit, qui cum ad ad(ultam aetatem per)venit, inter latrones versabatur . . . . . dis didicit furari et praedari. Nam Ne(ro in) iuventute ita morigerus et bene educatus ado(lesce)ns fuit, ita quod omnes de eo loqueren(tur), cum adoleverit, quod eximius dominus et imperator erit. Sed quomodo (nadepsáno ut a obojí přetrženo) statim natura mutata est et perversa! Nam inprimis praeceptorem suum Senecam . . . . et malis sociis adherebat (oprava: adhaesit) usque ex illo factus est tyrannus, quod (přetrženo a napsáno cujus) nullus in toto mundo similis erat. Bene vale!

3. Bohemica versio.

Čte se v fabulích vo jednom hosti, (kter)ý psa svého naučil, že za ním chodíval (do) masných krámův, a co pán nakaupil, jemu k hrdlu přivázal a do domu pána svého nosívával. I trefilo se, že jednoho času, k(dyž) věci skupované nesl, že ho jiní psi n(apad)li, jemu to maso trhajíc. Ačkoli on p(onej)prv vší silau a mocí jim se počal brániti, ale když proti takovému počtu (nijak vy)hrati nemohl ani obrániti, sám ta(ké ty) věci pomáhal jísti, které měl do domu pána svého nésti.

Učí ta rozprávka . . . . . věcem: První, že žádné lidské při(rození) není tak dokonce porušeno a pokaže(no, že) by nemohlo k poslušnosti a k dobrey(m mra)vům přivedeno beyti, však hned (od mla)dosti začnauc, nebo starýho psa těžce . . . . . Ostatek schází.

utápěl se v pěkných rčeních a citátech zdobných, ať se již hodily či nic. Pokud žák ještě neměl dostatečnou zásobu frasí, učitelé měli mu raditi a frase i citáty ukazovati. Argument nebo látka k oracím a samostatným pojednáním v nejbližší třídě brány nejobyčejněji z mravovědy.

Za zmínku i příklad stojí argumenta úloh, podávaná r. 1619 princi Ferdinandovi v Štýrském Hradci od učitele jesuity.[1] Princi bylo tehda 13 let, tudíž jakoby byl ve škole humanitní nebo již rhetorické. Jesuita uložil mu písemní práci o skromnosti, o pracovitosti; vyličiti měl následky neposlušnosti, svévůle; jedna z úloh zněla: „Žádná ctnost nemá králům býti vlastnější nad milosrdenství.“ Jiná téhož smyslu: „Tolle justitiam, quid erunt regna, nisi latrocinia?“ Jeden z argumentů zněl velmi upřímně: „Jako kníže hodností a slávou všecky jiné lidi předchází, takž má nad ostatní předčiti i moudrostí a zbožností, neboť vidíme, že nehodná knížata zle a bídně hynou, nemoudrá stát znepokojují, vyvracejí a v dokonalou záhubu přivozují.“ Některá themata jesuitského učitele proti kacířům byla. Zřejmě sváděny na ně bouřky onoho času v Čechách. Konečně byla mladistvému princi kladena themata toho také způsobu, aby vyložil, kterak býti opatrn při honbě a o lidskosti při honbách na zajíce.

Na vyšším stupni žáci již povinni byli skládati verše sami. U jesuitů mělo se to ukládati od druhého běhu humanitní školy. Učitel měl říci thema a diktovati výrazy hojnou rozmanitostí; o třídu výš pak už stačilo, dal-li thema holé; tu žáci již byli schopni svojí sbírkou frasí a forem zhotoviti verše na všecko všudy, co bylo na školském obzoru. Tím rozumem dí řád vratislavský z roku 1585, když se žáčkové vedou hned z počátku k frasím, a ukáže se jim, jak se slova do veršů vpravují, brzo poznají, že není nesnadno verše dělati (dass nicht so schwer ist versus zu machen).[2] Nebylo to věru o nic nesnadnější nežli napsati jakoukoli jinou úlohu řečnickou květnatou.

Z toho stanoviště konečně lze také pochopiti, když žákům nejvyšší třídy u jesuitů smělo se ukládati, aby zhotovili drama, když byli napřed pokusili se o sepsání krátkých dialogů. To nebylo drama jakožto vrchol poesie, jen šťastným poetům dostupný, to byla pouhá rhetorická úloha: učitel pověděl látku (obyčejně biblickou nebo některou událost z klassického starověku), tím pořadem, jako v látce, v povídce vystupují osoby za sebou a vedle sebe, tak šly za sebou výstupy a sceny v školním dramatě; o monology a dialogy žáci se rozdělili, každý vypracoval kus dramatu jakožto úlohu k vypracování sobě uloženou, a k celkovému, konečnému skladu školského dramatu pomohl učitel.

[1]) Vytištěno v Dudíkových Forschungen in Schweden. 235.
[2]) Univ. knih. 25. H. 503.

To nebyla produkce, to byla reprodukce, výsledek mnohé četby, mnohých diarií, velikého memorování. Poesie s tím neměla nic činiti.

Korrektura krátkých prací všude konala se dle tehdejších zvyků ve škole. Konal ji učitel a současně konali ji dekurioni, u jesuitů aemulové, tedy pomocníci ze žactva vybraní. S každým žákem korrigováno zvlášť a oustně, což byl způsob velmi namáhavý, primitivní a školnímu pořádku nebezpečný. Namáhavý tím, že tehdejší korrektura byla positivná, učitel nejen že ukázal na chybu, ale s žáčkem zároveň ihned hledal v grammatice, aby osvědčil na pravidle, kde pochybeno. Ovšem, moudrý učitel si zkrátil věc tím, když tušil nějakou obecnou chybu, že hlasitě oznámil všem žákům o ní, aby si ji opravili všickni už dříve, než na ně dojde. [1]) Pořádku školnímu nesvědčil způsob této korrektury, neboť, mezi tím, co učitel se mořil s jedním žákem, dekurio s jiným, nesnadno bylo ostatních žáků zdržeti v míře, třeba se jim uložilo tiché písemné nebo jiné cvičení.

A což neznáma byla korrektura písemná, jako se v naší době činí? Byla známa a při delších pracích na vyšším stupni se jí také užívalo i v staré škole, ale na nižším stupni při krátkých úlohách se jí vyhýbali, za důvod kladouce, že by žák těm opravám a čarám učitelovým v sešitě s těží rozuměl. [2]) Jinak obtížnost korrigování ústního a positivného uznávali paedagogové. Melanchton dí o tom, že to není práce jednoduchá napravovati, měniti, osvětlovati a na lepší, správnější, jasnější způsob upravovati chybnou žákovskou úlohu. Ale býti to musí. Proviňuje se učitel, jenž toho nečiní. [3]) Opravovati úlohy jest užitečnější nežli vykládati auktora. [4])

Někde si učitelé ulehčovali opravu tím, že diktovali k překladu mateřským jazykem text z Cicerona (nebo z jiného klassika), a když žák na latinu přeložil, ukázali mu v klassikovi místo, aby si opravil sám. [5]) Někde řád kázal učiteli, aby opravoval i nesprávné čárky a vynechané puntíky; [6]) jiný řád naopak zase radil, aby učitel některou chybu schválně přehlédl, by žák nepozbyl mysli, vida chyb tolik. [7])

Záleželo patrně i tu na učiteli, jeho ochotě a dovednosti. Náš Kodicill přikládal opravám slohu váhu velikou. Zajímavo, že chtěl míti opravy veřejné na vyšším gymnasii. Opravování děj se prý takto. Učitel svolej pacholata a mladíky, aby při čtení učitelově poznali chyby a slyšeli důvody, proč která věc byla opravena; aby,

---

[1]) K tomu radí výmarský řád z roku 1619. Vormbaum. Schulordngen. II. 246.

[2]) Tamž. 246.

[3]) Monum. Germ. paedag. VII 409.

[4]) To dí saský řád z r. 1580. Vormbaum. Schulordngen. I. 285.

[5]) Vormbaum. l. c. 284.

[6]) Tamž. 90.

[7]) Tamž. 285.

vidouce a slyšíce to, stali se opatrnější; prý lépe tímto způsobem učí se mladší, když pozorují chyby a slyší důvody oprav, nežli když písemné úlohy se jim vrací tiše s poznamenanými opravami na okrajku.[1])

Také jesuitská Ratio o korrigování úloh pečuje instrukcemi zevrubnými. Chce, aby učitel privátně, pošeptmo s každým žákem zvlášť probral úlohu; nemůže-li pro veliký počet žáků korrigovati všem, ať se snaží opraviti úlohy u mnohých a střídavě, aby nezůstal žák dlouho nepovšimnut. Také žádá instrukce, aby na počátku nebo na konci hodiny několik nejlepších anebo i horších úkolů veřejně dal přečísti a aby o nich pojednal. K tomu radí také, aby na nižším stupni celé partie grammatiky na poučenou a vysvětlenou se opakovaly.[2])

Nelze pochybovati, že stará škola latinská, protestantská i katolická, věrně naváděly k slohu a snažily se o nejlepší k tomu cesty. V praxi ovšem při některém žákovi neosvědčovala se methoda žádná; trpce praví Melanchton, že k písemným pracím nedostaneš některého žáka ani za celý semestr, a chceš-li od žáka verše, abys je udělal sám.[3]) Bohužel, že byli všude i u nás nejedni učitelé, kteří za své žáky písemnosti zhotovovali sami, ne-li písemnosti školské, to zajisté aspoň dopisy rodičům, dopisy latinské, aby se pochlubili, kolik již žák umí. Zlobí se r. 1606 na tu ješitnost a neupřímnost rektor Martin Bacháček tvrdě, že se ten podvod objeví potom přec, když chlapec píše sám, a ono plno chybami.[4])

Pátá pomoc k latině byly praktické výstupy, praktická cvičení žáků samých. Nejbližší účel těch pokusů bylo látku probranou opakovati, pravidla opakováním utvrditi; zdar té methody byl založen na ctižádosti žákově.

Opakování látky při praktickém vystupování dělo se nejprv certací, koncertací, disputací, disertací, aemulací, což vše značí s nepatrnými odstíny skoro jednostejnou věc. Všecko bylo „hádání“ nebo spíše zkoušení žáka žákem. Psychologický význam takového zápasu, závodění, staří znali již před humanisty. Aspoň Sturm upozorňuje, že v Lutichu (již za jeho mládí) zvyk „velmi starý“ byl, že žáci před polednem a po poledni disputovali a koncertace měli o věcech, jimž se byli ve škole právě naučili.[5]) Sturm se narodil roku 1507, hovoří tu tedy zajisté o školském zvyku z XV. století.

Žákovské hádání bylo dvojí. Buď žák dával otázky žákovi, a ostatní v třídě poslouchali, a když tázaný nevěděl, přihlásivše[6])

---

[1]) Ordo stud. 52.

[2]) Ratio v Monum. Germ. paed. V. 387. 439. 447.

[3]) Monument. German. paedag. VII. 408.

[4]) Dopis do Hory správci Petru Kaponovi Netovickému v arch. zemsk. Oekonom. č. 18. 349.

[5]) Sturmii Opuscula omnia u Hallbaura (1730) 352.

[6]) Že se žáci hlásí, viděti na obrázcích starých.

se, odpovídali, anebo v určené časy třída hádala se s třídou, to jest, žák jedné školy kladl otázky žáku školy druhé (ovšem o věcech, jimž obě třídy mohly rozuměti) za přítomnosti žactva tříd obou. Není potřebí představovati sobě taková hádání nějak velikolepě nebo s dramatickým rázem. Všecko prostince, jakž viděti z instrukce Sturmovy. Tu na příklad při zkoušce, ptá se žák devátého řádu žáčka nižšího desátého řádu, začátečníka: „Čemu jste se učili; čti tento kus; skloňuj mi to a to." Žák osmé třídy ptá se žáka školy deváté na příklad: „Ku které konjugaci náleží discedo?" Káže mu přeložiti tento nebo tento kousek textu. Žák sedmé třídy ptá se žáka třídy osmé mimo jiné věci: „Kam náleží adverbium? Jak tvoříš komparativ? Čti a přelož list Ciceronův." A tím způsobem koncertace jde výš a výš přibírajíc v otázky své látku školní probranou; v šesté třídě při zápase skloňováno a časováno řecky; v páté třídě zkoušel žák žáka mnoho z metriky; ve čtvrté z tropů; v třetí z figur, při tom ptáti se měl na některou sentenci, umí-li ji z paměti; když ji protivník v hádání odříkal, dotazován měl býti dále o syntaktických pravidlech, jež se k té sentenci táhla. V druhé třídě v koncertaci pravidla dialektická převládala; stran klassické četby padla též otázka: „Proč se zove Iliada tak?" V první, nejvyšší třídě, kde koncertuje primán s primánem, mezi otázkami shledali jsme také tuto málo duchaplnou: „Jsou-li na nebi kruhy astronomické viděti?" [1])

O závodění žáka s žákem (aemulaci) k buzení ctižádosti střídmé zmínky nacházíš v německých školních řádech od let padesátých častěji. [2]) Našemu Kodicillovi se „hádání" tak zamlouvalo, že vstavil tu školní methodu jako organickou část do svého řádu roku 1586. Možná, že ho k tomu navedl příklad jesuitů pražských, ač na druhou stranu nelze příti, že známost školní koncertace naši mohli vzíti ze Sturma i bez jesuitův. Kodicill předpisuje hádání (disputací) žáčkům již v první nejnižší třídě: měli druh druha zkoušeti za slabikáře, z čtení. O disputaci v druhé třídě Kodicill dává instrukci takto: „Soudím, že dotazování a hádání dvou žáků stran slov díti se bude správněji a účinněji, když pojmenování věcí předloží se jazykem mateřským, a odpověď k tomu po jisté přestávce dá se po latinsku; neboť tím způsobem slova rychleji uvíznou v paměti, a mrštněji budou z paměti vypouštěna, když toho bude potřeba." [3]) Bez návodu zvláštního Kodicill poroučí každodenní hádání i ostatním třídám až do nejvyšší.

Mimo každodenní koncertaci ukládal školám i hádání veliké, měsíční; kázalť, aby prvního dne v měsíci, jak obyčej, před po-

---

[1]) Obšírněji viz v Raumerovi. Gesch. d. Paedag. I. 239. Je to „examen" z r. 1578.

[2]) Na př. ve würtemberském r. 1559. Vormbaum. Schulordnungen. I. 73.

[3]) Ordo studior. 35.

lednem bylo prázdno, a odpoledne aby byla disputací žákovská z těch lekcí, které byli za čtyři neděle slyšeli. [1])

Velmi moudré závodění — třeba to závodem nenazýval — Kodicill poroučí tím, aby žáci po ukončené lekci pospolu chvíli pozůstávali a lekci sobě opakovali. Radí i k hádání soukromému (dva a dva) každodennímu, neboť chce-li žák nabýti zběhlosti v latině a ve správném vyjadřování myšlenek (animi sensa), musí míti zálibu v rozprávkách o studiích, o učení. [2]) Tu zove Kodicill „hádání" rozprávkou (colloquium), z čehož patrno, že koncertace na školách našich byla věc nevinná.

Kodicill radí také k stálé aemulací žáků dvou, ale což něžnou tomu dává formu: prý nemálo prospívá, aby každý žák měl věrného soudruha, s nímž by častěji rozprávěl o učení a jímž by učenějším i lepším se stal; radí prý k tomu Isokrates, aby získáváni byli soudruzi za přátely, a jako železo se ostří železem, rovně tak vzdělanějším se při učení stává druh soudruhem. [3])

Koncertace byly v školství starém tak obyčejny, že se jim ani Komenský nevzpíral. Na gymnasii v Lešně bratří dekretem přičinili koncertaci k methodě slavného spisu Janua linguarum. Prý když byl spis poznán s rozmanitých hledisek, jest pustiti se do disputací, „aby, kdo chce z vyšších, vybídl a o základ prvního místa z Janua zápasil buď z textu neb z deklinací, konjugací neb syntaxi, neb originaci, neb z historií a adagií." [4])

Disputací o látkách dialektických a jiných vyšších formou v universitách obyčejnou Sturm nechával akademii, universitě. U nás Kodicill chtěl (a po něm všickni rektorové Pražské universí), [5]) aby žáci dospělejší (tedy primáni a sekundáni) z farních gymnasií pražských chodívali do akademie aspoň poslouchat disputací mistrův a bakalářů. „Bylo by přáti," Kodicill dí, [6]) „aby co nejčastěji poslouchali muže vážné a učené, ani pokojně probíhají mínění o velkých věcech, aby vyhledali pravdu." Rektor universitní Bacháček z Nauměřic r. 1599 chtěl, aby při disputacích v akademii každý bakalář disputoval (de definitione) se svými žáky. [7])

Velikou platnost, veliký význam koncertace měly u vyučování jesuitském. V škole jesuitské přivedeny na vrchol, a aemulace žáka s žákem z míry také přemrštěna. S řevnivostí žákovskou, pokud nevykračuje z míry, počítá i dnes každý učitel; Komenský znal sílu řevnivosti mezi žáky, i „protivníky", kteří vytýkají chyby, při-

---

[1]) Ordo studior. 77. Ex statutis veteribus XXIX.

[2]) Ordo. Leges scholastic. XI. Str. 96.

[3]) Ordo. 95. Při tom cituje zase myšlenku o kolloquium po řecku: *Ὁμηλία γὰρ ἔτεκε τὰς τέχνας.*

[4]) Dekrety. Gindely. 296. R. 1635.

[5]) Cum majoribus scholasticis, minores ut tercianos et expendentes domi relinquant. Arch. zemsk. Oekon. 15. 99.

[6]) Ordo studior. 96. Leges scholast. XI.

[7]) Arch. zemsk. Oeconomica. č. 18. Fol. 10.

pouštěl, ale s obmezením, jen při písemných cvičeních.[1]) U jesuitů však aemulace tak byla rozvinuta, že každý žák měl svého protivníka, jenž se mu ve všem všudy věšel na paty, ve všem ho kontroloval, stíhal, a když chybil, opravoval a — jakž jináč ani nemožno — zahanboval. Když učitel, zkoušeje neb opakuje, žáka se ptal, aemulus číhal, aby odpověděl za něho, kdyby se trochu opozdil;[2]) protivník prohlížel spolužákovi písemné práce; jeho jméno musilo býti psáno na druhé straně úlohy podle jména toho žáka, čí práce.

V aemulovi se nutně vyvinovala ze ctižádosti samochláska, v spolužákovi rostla ze žárlivosti nenávist. Jesuitské paměti velebí aemulaci; píší, že v ní jest nejbystřejší ostruha.[3]) Nepopírají vážní a spravedliví badatelé v školských věcech úspěch aemulační methody jesuitské nikterak, ale to jednomyslně tvrdí, že ono soupeřství nemohlo neškoditi vzájemné mezi žáky lásce.[4]) Oč lidštější jest methoda Kodicillova, aby každý žák měl přítele věrného, s nímž by o učení rozmlouval! Kdo by hájil, že i při prudké aemulaci může se vyvinouti přátelství, ten nezná dětí, nezná lidí.

Na druhou stranu bude snad přece také nutno ukázati, čím se škoda, z prudké aemulace vznikající, poněkud oslabovala, ačkoli ani to, co uvedeme, nevedlo k lásce; nicméně vracelo to aspoň methodu k jejímu původnímu úmyslu, k závodění. Instrukce jesuitské školy totiž aemulovi předácké postavení jeho dosti stěžují. Přes tu chvíli aemulové byli od učitelů vyzváni, aby zápasili mezi sebou, takže se ukázalo, kolik v nich vězí umění, a zasluhují-li toho místa, aby jiné stíhali;[5]) kromě toho nařízeno, aby k vyloženým pravidlům v třídách grammatikálných první odpovědi dávali aemulové, oni aby voláni byli k nesnadnějším částem překladu.[6]) Tím se stávalo, že aemulus, jenž neseděl v sedle pevně, maje husté překážky přeskakovati, s výšky své snadno spadl a naučil se tak poněkud skromnosti. Konečně každý žák mohl vystoupiti v zápas s aemulem a, přivedl-li to v rozpaky, zajmouti jeho místo. Takž aemulace přebíhala přes tu chvíli v certaci.

Koncertace, kterouž jesuité zovou také exercitaci, byla jako u Kodicilla nařízena všem třídám od nejnižší. Byla nejprv obyčejná, denní. V rhetorické a humanitní třídě držela se při písemných pracích, konána o věcech, hodinu před tím vyložených, týkala se určování figur, způsobů mluvení, nesnadnějších míst k překladu, odříkávání pravidel rhetorických a jiných, sklonění řeckých slov nesnadnějších, vše dle rozkazu a uznání učitelova. V třídách grammatických certace týmž způsobem týkati se měla písemných prací a probraného

---

[1]) Didakt. magn. Komenský-Šmaha 153. 155.
[2]) Ratio v Monum. Germ. paed. V. 389.
[3]) Schmidl. Hist. Soc. Jes. I. 105. R. 1556.
[4]) Quick-Foustka. Ref. vychov. 43.
[5]) Ratio, v univ. knih. 46. d. 134. 106. V Monum. Germ. paed. V. 493.
[6]) Monum. German. paed. V. 431. 447.

před tím učiva, žáci na vzájem ukládali si kusy překladu z mateřštiny do latiny, říkali si pravidla mluvnická, dávali si otázky o kvantitě slabik, říkali si poetické příklady, sentence; na dolejších stupních „certando“ skloňovali, ohýbali, a to rychle — kdo dřív, kdo s koho. Odříkávali perfecta, supina, přeměňovali větu činnou v trpnou a naopak, bez dlouhého přemýšlení říkali, který to pád, který čas, způsob, forma. [1])

Způsob koncertace při písemných pracích byl ten, že voláni tři žáci; jeden z nich četl kus své úlohy, druzí dva opravovali, udávajíce, kde řekl co hrubě, chybně. Když učitel kázal, četl druhý žák, pak třetí, zbývající dva vždy opravovali. [2]) Koncertací ostatních způsob byl, že učitel tázal se, a aemulus číhal, nebo vyvoláno několik žáků téže třídy proti několiku, také volán jen jediný, aby dotazovali se ho mnozí. [3]) Zvláště oblíbeno bylo úředníky školní (dekuriony) proti sobě volati. Řádovým scholastikům poručeno, když se ze školy vrátí, denně hodinu pospolu pod dohledem magistra certovati a disputovati o lekcích právě minulých.

Prostrannější zápas dle jesuitského řádu školního nařízen byl každé třídě v den sobotní. Ta certace nebo disputace měla trvati za dvě hodiny. Formou akademickou děla se v třídách vyšších, jakž Ignac z Loyoly již v Konstitucích nařizoval. [4])

Slavnostnějšího a veřejného rázu certace žákovské měly se konati aspoň jednou měsíčně po celý den, ráno i odpoledne. Téhož rázu veřejného a zajisté chlubivého byly koncertace třídy vyšší s třídou nižší, což nařizoval praefekt. [5]) Ratio ustanovovala tou příčinou, aby častěji v roce konala se jednohodinná certace dvou nejbližších sobě tříd; látka její dotýkejž se předmětů oběma třídám společných; oba třídní učitelé předsedejte, a dva nebo tři z nejlepších ve škole žáků disputujtež. O otázkách a odpovědech prý mohou se napřed smluviti. V tom je strojený, divadelní ráz jesuitského vedení. Ale Ratio připouští také spravedlivou možnost, aby se žáci ptali na vzájem bez předchozího umlouvání, zvláště z rhetoriky žák měl protivníkům vyvraceti námitky s patra. [6])

Pražští jesuité dosti brzy (1569) po svém příchodě zaváděli všecky vylíčené způsoby certac nebo disputac při svých žácích, jen o to proti dobám pozdějším a proti Ratio podnikali víc, že veřejné zápasy žákovské pořádali častěji, třída třídu přemáhala — pokud

[1]) Instrukce o koncertaci v Ratio (vyd. pražs.) 106, 127, 133, 138, 150. V Monum. Germ. paedag V. 409, 423, 433, 441, 449.
[2]) Ten způsob vyčetli jsme z Progymnasmat Pontanových I. 100.
[3]) Monum. Germ. paed. V. 393.
[4]) Monum. Germ. paed. II 31.
[5]) Monum. Germ. paed. V. 274. 364.
[6]) Monum. Germ. paedag. V. 395.

bylo lze — týdně, a rodiče byli k tomu zváni vždy. Dělo se to patrně na přilákanou žáků. [1])

Certace školská v té ostentativní formě, jak ji měla škola stará, jest dnes zapomenutá methoda. Ale jinou formou užívá se certace dosavad: učitel ji řídí, ptá se sám, žák odpovídá, druzí, umějí-li, hlásí se živě, opravují, opravdu „certují“, arci toť koncertace proti oné staroškolské jednostranná, neboť žáci sami se nedotazují, a kdo neumějí, nehlásí se.

Ten byl při staré školské koncertaci, moment výborný, že žák samostatným vystoupením snáz osvojil si hotovost, čilost, bezpečnost vědění a zvláště duchapřítomnost. [2])

Deklamace přinesl školám humanism, ale nevymyslil si jich; příklad k nim vzat ze starých rhetorických škol. [3]) Ve Vittenberce zavedl je teprv Melanchton. Deklamace náležely k eloquenci humanistické, byly to písemné práce žáků vyšších tříd, práce řečnické s tendencí morální nebo jinou příležitostnou. Žák vpravil do své deklamací hojně citátů a frasí z klassiků tak, jakž to dělal v jiných úlohách slohových. K podstatě deklamace náleželo, aby ji žák přednášel z paměti. Na školách deklamovány také z klassiků souvislé částky, celé řeči Ciceronovy; Sturm chtěl, aby žáci říkali řeči Demosthenovy.

Řád vratislavský z r. 1575 nařizoval, aby se látka k deklamací dávala jen žákům pokročilým; když pak učitelé práci opraví, může prý ji žák publice přede vší školou recitovati. [4]) Na škole Kodicillově, jak ji r. 1586 předpisoval, říkání z paměti připomíná se častěji, ale deklamace tímto svým jménem uvedena jenom čtvrtletní a rázu slavnostního. Díť Kodicill, aby před zkouškami okolo Suchých dnů buď deklamací byla nebo řeč Ciceronova. [5]) Při zamýšlených opravách českých škol po vydání majestátu na svobodu náboženství vyskýtá se r. 1612 rozkaz rektorům školským, aby cvičili žactvo in stilo et declamationibus, [6]) na kteréž usnesení asi bez působení nebyl příklad jesuitů.

U nich deklamace byla organická část methody. Soukromé deklamace byly u nich ve všech třídách. Veřejné deklamace týdenní jesuité pražští již v prvních létech svého zdejšího bytu ukládali výborným žákům; dávali látku zbožnou, a žák z nejvyšší některé

[1]) Č. C. Mus. 1844. 208. Tomek. Schmidl. H. S. J. I. 445. Rhetores cum poetis quovis festo exercebantur. R. 1580.

[2]) Paulsen Gesch. d. gel. Unter. II. 266 chválí certaci také z té příčiny, že učitel mohl kontrolovati, kterak žáci rozumějí učení. Ale to se pozná bez certace.

[3]) Monum. Germ. paed. VII. 351.

[4]) Univ. knih. 25 H. 503.

[5]) Ordo studior. 78.

[6]) Arch. univ. A. 17. VI. 375.

třídy odříkal svou práci veškerému gymnasii v nedělním shromáždění. [1])

Jesuitská Ratio ukládá rhetorům a humanistům poetně deklamovati jen jednou ve dvou nedělích, jináč také poetická deklamací může se střídati s orací vypracovanou. Té deklamaci určena v sobotu dopoledne půlhodina; konati ji měl jeden nebo dva žáci. Nebyla tedy dlouha. Obě nejvyšší třídy měly býti při ní pospolu. Slavnostní deklamace těch vyšších žáků měly bývati měsíčně. Vedl to praefekt, a rektorovi kolleje musila býti deklamaci předkládána. [2])

Jako byly u jesuitů veřejné slavnostní disputace spíše na to, aby se obecenstvu pochlubili, co žáci jejich dovedou, takž stejné byly slavnostní deklamace žákovské; nebylo u jesuitů slavnosti, svátků význačnějších, příležitostí, aby otcové nevystupovali se svými žáky. K těm veřejným výstupům náležela u jesuitů též „actio“; to jest oratorický výstup dialogický a konečně jakožto vrchol veřejného vystupování i divadlo, které však nebylo jen u jesuitů.

Ale o těch věcech, jakkoli se jimi žáci cvičili v latinském mluvení, přece nebylo by místné hovořiti v kapitole o methodě k latinskému jazyku. Zanecháme do stati následující. Jen to budiž zmíněno, že někteří paedagogové až přemrštěné rady dávali stran hojného recitování divadel pro cvik jazyka. Poměrně střídmě hovoří o tom nařízení školy vratislavské roku 1575. Prý z komoedií Plautových žáci ať rozdělí si úlohy, naučí se jim na paměť a některý den místo lekce ať své úkoly odříkávají. [3])

M e t h o d o u o s t a t n í c h p ř e d m ě t ů mimo latinský jazyk staří paedagogové a stará škola mnoho si hlavy netrudila, poněvadž latina zaujala všecek um, všecku snahu; všecky rady týkaly se jen jí, a na ostatní předměty nezbývalo místa.

Stran řeckého jazyka školní instrukce pomáhaly si tím, že mu odporučovaly methodu jazyka latinského; v praxi však nedocházelo se v nejpříznivějším případě ani v nejvyšší třídě o nic dále, než k tomu, co bylo v latině methodou na nejnižších stupních: i na Demosthenovi říkána grammatika, skloňována a časována jednotlivá slovce.

M e t h o d a p ř i u č e n í l o g i k y a r h e t o r i k y byla nejprv ta, že učitel pravidla z knihy četl nebo diktoval. A na tom neobratný praeceptor snadno přestával; žáci se diktandu naučili na paměť, a to byla jejich logika a rhetorika. A kdyby ta pravidla byla zůstávala prosta! Naříkal Komenský, že žáci byli zasypáváni obšírnými pravidly, vysvětlivkami a výklady vysvětlivek. [4]) Patrno, že v těch předmětech stará scholastika stále se držela při životě.

[1]) Schmidl H. S. J. I. 145. 191.
[2]) Monum. Germ. paedag. V. 413. 351. 364.
[3]) Univ. knih. 25. H. 503.
[4]) Didaktik. Komenský-Šmaha 111.

Moudří paedagogové arci naváděli k hojným příkladům, jimiž jest pravidla osvětlovati. Z těch paedagogů byl Sturm. Jeho methoda dle chvály našeho Kocína z Kocinétu v tom byla, že odstraňoval obtíže, zřetelně a vkusně rozbíral poučky, objasňoval věc, o niž šlo, příklady vhodnými nenechával záhad nerozřešených, a tím, že všude k jádru prozíral, víc užitku přinášel, veda si stručně, nežli komentáře valných rozměrů. [1])

Kodicill ve svém řádě dobře radí při dialektice ve IV. třídě, aby byla při ní cvičení a „demonstratio“, ukazování. [2]) Stejně poroučí jesuitská Ratio, aby pravidla byla stručná, spíš na obsah aby se hledělo než na slova, a příklady aby se pilně k pravidlům ukazovaly zvlášť při četbě klassiků. [3]) To také Komenský schvaloval, jenže přidával radu praktickou, aby chlapcům pravidla logická a řečnická nevysvětlovala se příklady vzdálenými, bohoslovnými, státnickými, básnickými, ale ze všedního zvyku, sic nerozumí žák pravidlu ani jeho užívání. [4])

Zmíněno buď, že pravidla logiky a rhetoriky bývala ve školách v stručných přehledech psána na veliké listy a na zdi věšena. [5])

Stran methody při počtářství víme jen, že počítalo se na tabulkách čísly a na stolech kaménky. [6]) Kterak početními groši počítáno na linách, o tom svrchu již zmíněno. Ale přes praktická cvičení, jež v tom předmětě nutně se nabízela sama sebou, přece držela se methoda čtení i tu; žáci odříkávali odpovědi z knížek početních z paměti. A že nebyli žáci ani praktickým cvičením velmi namáháni, to lze souditi již ze samotné ohromné násobilky, v Českém Museu zachované: [7]) ta násobilka je knížka, na množství listech je v ní provedeno násobení s každým číslem od jedné do sta! Tedy než by si žáček prostičce na papíru nebo v hlavě znásobil na příklad 2×40 nebo 3×90, raději hledal u veliké násobilce, až našel, že jest to 80 nebo 270. V též knize jsou vypočítány úroky z kapitálu za jeden den, za dva, za týden až za třináct dní.

V dějepise, v zeměpise, při sféře a ve fysice (geometrii a astronomii), pokud kde na latinské škole nějaká troška těch předmětů byla, užíváno methody čtení a diktování. Také vyskytují se moudré rady, aby chlapci již od malíčku zvykali si na globy a mapy. [8]) Ale domníváme se, že mnoho škol bylo bez nich.

---

[1]) Ant. Truhlář. Č. Mus. Filol. IV. 452.
[2]) Ordo stud. 51.
[3]) Ratio, praž. vydání v univ. knih. str. 127. Monum. Germ. paed. V. 391.
[4]) Komenský-Šmaha, Didakt. magn. 123.
[5]) Mus. rukop. IV. D. 54.
[6]) Komenský-Šmaha. Didaktika mag. 246.
[7]) Rukopis III. H. 23. Tlustý špalík.
[8]) De ratione discendi. Chytraeus. Exempl. v univ. knih. 1. K. 46.

Poněkud násilná methoda byla oblíbena k jazyku německému. České děti posílány do německých měst výměnou,[1]) kdež jazyk cizí do nich vpravován na útraty duševního pokroku a vzdělání školského. Jest velmi významno, že r. 1605 prosí měšťan rakovnický Šimon Žlutický mistra Nikodema Edlingera, správce v Žatci, aby přijal synka jeho (z výměny německé se vracejícího) do své školy a „toho s pilností svou postihal, což tak pro německou řeč zapomenul a obmeškal.“ [2])

Na konec slovo o vyučovací methodě v XVI. věku vůbec. Úhrnným jménem mohla by přezvána býti methodou filologů neb grammatiků, nebo širším jménem methodou humanistickoul renaissanční.

Humanistická methoda stonala několika vadami organickými. Poprve nebylo v ní ani co do spojení věd ani v předním předmětě humanistů — v latině — psychologicky správného postupu. Proti škole scholastické znamená methoda renaissanční pokrok. V škole oné zdá se, že vůbec nebylo methodického postupu.[3]) V XVI. věku o pořádek, o postup dbali. Kdo by popíral účelného postupu a soustředěnosti všeho vyučování u Sturma ve Štrassburce, kdo by mu přel pevnost methody? Pastorové v Curychu r. 1556 také chtějí, aby učení stoupalo ordinibus et classibus;[4]) virtenberské zřízení školní z r. 1559 má zření k jednotné úpravě školské od obecné školy po universi;[5]) řád Chytraeův r. 1595 chce, aby se nebloudilo rozmanitými vědami neb uměními, ale aby se šlo v před pořádkem jistým, bezpečným.[6]) Tím způsobem bylo by snadno v Němcích sebrati podobných hlasů nemálo.

U nás zásadu moudrého postupu velmi jasně pověděl řád kathedrálné školy olomoucké r. 1563. Kážeť, v lekcích, jež byly vybrány podle pochopnosti žákovstva, tak budiž pokračováno, aby se přišlo k vyšším věcem lehce a po málu; bylo by nerozumno čísti rhetoriku nebo Cicerona hochovi, jenž dosud nezná pravidel grammatických; a takž by se mělo díti i v jiných věcech.[7])

Také v Kodicillově i před tím v Strabonově školním řádě učení upraveno postupem nenáhlým; též řád akademický z r. 1609 hovoří o uměních „slušně rozdělených“ a tak uspořádaných, aby spojováno bylo to, čemu se žáci již naučili, s tím, čemu se naučiti

---

[1]) Pražští měšťané posílali do Zhořelce. Arch. pražs. č. 2124. 44.

[2]) Arch. rakov. kopiář z r. 1584. Týž Žlutický píše v jiném listě Edlingerovi: „Majíc Matěje, syna svého těchto dnů ze Slavkova vzíti, nerad bych, aby v zahálce čas, an ho dosti mnoho v dotčeném městě Slavkově za příčinou řeči německé víc než ode dvou let ztrávil, mařiti měl.“ Žlutický chce proto „věrného“ učitele, aby napravoval, co zkaženo.

[3]) Kückelhahn Joh. Sturm, Strassburgs erster Schulrector. 48.

[4]) Bibl. mus. Opis „Jednání a paměti Jednoty“ sv. X z Herrnhuta 48.

[5]) Ottův Slov. Nauč. Gymnas.

[6]) Univ. knih. 1. K 46. Non per varias artes vagari, sed ordine certo.

[7]) Věstník Spol. Náuk 1898. XV. 6. Dr. Jan Novák.

mají. A což se jesuité chlubili, jak výtečný mají v učení postup, vyčítajíce svým protivníkům pražským, že všecko míchají jako špatný kuchař. A přec ani u nich, ani jinde nebylo postupu psychologicky správného, všickni všudy dávali sedmiletým dětem Katona nebo Cicerona do rukou. Všickni dle Komenského slov hmoždili se síti místo semene hned byliny, místo sazenice hned strom.[1])

Druhá vada školní methody humanistická byla nejen při latině, ale při všech „uměních“ ta, že se učilo slovům a ne věcem; učilo se pravidlům a formě, a bylo-li nutno dotknouti se věcí: vykládány též, ale bez poznání, bez opravdového porozumění.[2]) Tato vada souvisí nutně s třetí chybou, že všemu téměř musilo býti učeno na paměť násilně. A jakž také jináč? Čemu člověk dostatečně nerozumí, to vštěpuje se v paměť nesnadno.[3]) Mělo li se co v paměť zachytiti, při nedobrém věci porozumění nutně nastoupilo úmorné opakování a obměňování téže věci, takže ta methoda nutně budila u mnohých nechutenství.

Valné memorování stalo se významnou stránkou humanistické methody na všech stupních, při všech žácích i nejvyšších. Všemu, všemu bylo učiti se na paměť. Neposlední německý paedagog Murmellius († 1517) na příklad radí, aby v syntaxi ukazovány byly věty téže konstrukce z Plauta, z Terence, z Cicerona a z jiných, a všem aby žák naučil se.[4]) Což veliký důraz Sturm kladl na paměť při vyučování školském! Víměť, že ani u něho nebylo potřebí rozuměti čtenému, ale aby žák uměl to z paměti, tomu chtěl. Náš mistr Kolín ve svých školských zákonech míní, že „paměť, bez kteréžto nic neprospíváme v učení, musí každého dne se cvičením ostřiti.“[5]) Po něm stejně Kodicill na několiku místech svého řádu poroučí paměť cvičiti.[6])

Mechanické cvičení paměti nade všecko platilo u jesuitů; od nejdolejší třídy až do nejvyšší vštěpování do paměti a odříkávání z paměti ven bylo provozováno horlivěji než kdekoli jinde. Samočinnost žákův tím skoro vyloučena.

Konečně nebyla malá chyba v renesanční methodě ta, že neučeno na základě důkladné znalosti mateřského jazyka, jakž na svém místě již dotčeno. Jazyk mateřský, jenž jest nejspolehlivější základ vyučování a zabezpečuje brzké výsledky, staré škole byl ne základem pevným, nýbrž tenkou chatrnou berličkou, o niž se opírali, kdo neuměli ještě zhola nic; jakmile nabyli drobet latiny, musili berličku zahoditi.

---

[1]) Didakt. velik. Komenský-Šmaha. 121.

[2]) Komensk. Labyrinth. XVI.

[3]) Zoubek v Životě J. Amosa Komenského. 2. nazval to „pitomým v paměť vštěpováním“.

[4]) Reichling: Murmellius, sein Leben u. s. Werke. 65

[5]) Leges in schol. priv. Collini. Mus. 26. F. 18.

[6]) Ordo. 72. 73. „Memoriam saepissime exercebunt“.

Měl-li při methodě scholastické doby Jan ze Smiřic r. 1453 strach, aby děti jeho, učíce se latině a německy od mistrů svých, nebyly „přetahovány“, než učily se poznenáhlu,[1]) což v XVI. věku, kdy bylo ve škole rozmanitější učení, měli rodiče říkati tomu přetížení, jež plynulo z neohrabané methody!

K tomu „přetahování“ neboli přetížení konečně v této úvaze ještě připočísti jest tvrdost methody: co nešlo po dobrém, to vynucováno bitím. „Methodou tvrdou“ Komenskému školy byly stoupami, strašidla chlapců, mučírny; chlapci, uhonivše nechutenstvo k vědám a ke knihám, prchali do dílen řemeslníků nebo k jinému života způsobu.[2])

Kdybychom, postavíce se na stanovisko historické, na stanovisko humanistických paedagogů, všecky vady tehdejší methody vymluvili a oslabili tím, že se žáci podle ní přece jen všemu tomu, co škola podávala, konečně naučili, té vady nevymluvíme nikterak, že to byla methoda žákům i učitelům obtížná a zdlouhavá. Uznávali to vrstevníci. Učitel Hermann Nicephor v Brunšviku r. 1603 výborně charakterisoval tu methodu slovem: Labor multus, profectus exiguus;[3]) práce veliká, výsledek malitký. Vždyť i jesuita Jakub Pontanus ve svých Progymnasmatech (1588) trpce toužil do toho, že veškera veliká práce a námaha tak málo se s účinkem potkává; tím mu vinno přetěžování žactva, jemuž se vnucují předčasně věci, rozumu jeho nedosti přístupné.

Těžký chod a loudavý úspěch filologické methody XVI. věku nejlépe vypsal Komenský. Co prý za rok lidské mysli pochopiti lze, v tom pět, deset let učitelé ji drželi; co pěkně, povlovně v mysli lidské uvedeno a vlito býti mohlo, to se do nich násilně tisklo, nýbrž pěchovalo a tlouklo; co světle před oči se stavěti mohlo, to se zatměle, zmateně, zmotaně podávalo. Hbitěji přiučují se kuchtíci a veteŝníci kteříkoli za prací kuchyňských, vojenských i jiných ledakterému jazyku, ba dvěma neb třem, než škol chovanci za nejdelší prázdně největším úsilím jedinému latinskému; onino po některém měsíci volně švandročí své věci, tito po 15 nebo 20 létech mohou cosi toho latině pronésti a ne bez váznutí a nejistoty.[4])

Jinde Komenský touží do malých výsledků školních, vykládaje, že ze škol řídko kdo vynášel začátky nějaké podstatné; mládež nakládala na čtenářství a písařství svá školská léta a na kouštěk při tom hlasové hudby a počtářství; uchytil-li kdo drobet latiny nebo němčiny, to za zvláštní kořist měl, a v tom věk mladosti ztrávě, dále a výše někam jíti neměl kdy a nevěděl kudy. A všecky všudy školy (i bratrské, na nichž se učil sám)[5]) na mysli měl Ko-

---

[1]) Arch. pražs. č 992. 237.
[2]) Didakt. velk. Komenský-Šmaha. 72.
[3]) Vormbaum Schulordnungen. I. 152.
[4]) Didaktika vel. Komenský-Šmaha. 73.
[5]) Bílý. Č. Mat. Morav. XVI.

menský, an vyčítal, že špatně učí, veliký čas promarňujíce na mluvnici, pravidla, slovíčka; slovem, Komenský odsuzoval velmi prudce všecku methodu tehdejší, jakoby zlým jakýms a závistivým duchem, vrahem lidského pokolení, do škol byla uvedena, trpce dokládaje: „Ze mnohých tisíců také já jsem jedním bídným človíčkem, jemuž přelíbezný života veškerého ráj, kvetoucí mládí léta, tretkami školskými strávena jscuce bídně zmizela. [1])

Ale klamal by se, kdo by mínil, že methoda Komenským tak zle souzená, byla za celé XVI. století kamenný nějaký balvan změny nepřipouštějící. V drobnostech svých zajisté časem methoda měnila se na své lepší. Lze přec věřiti, když v řádě žateckém (1575) dí se, že teď se podkasanou, vázanou věd methodou pravidla vykládají, a na které učení prve mnoho let se nakládalo, teď rok stačí. Lze na slovo věřiti, když poslední Rožmberk r. 1610 zakládaje gymnasium psal ve svém kšaftě, že literní umění času nynějšího čím dál tím snadnějšími a kratšími prostředky mládeži se předkládá. [2])

Z obou zpráv viděti, že se chybná methoda polepšovala; nebylo ani možno neslyšeti hlasů čím dál tím víc ozývajících se po skráceném a věcnatém vyučování. Již za mládí Komenského paedagogové hlouběji uvažovali o výtkách Kampanellových, že v učení věci a slova jdou různo, přemítali o novém učení Verulamského Františka Bakona (1561—1616) stran empirie a methody indukční, radící od jednoduchého k obecnému. Podnětů, pokynů, myšlenek bylo k utvoření nové methody a k reformě všeho školství dost, bylo jen potřebí hlavy světlé a šťastné ruky mistrné, aby školské reformaci dala tělo, živoucí tělo, aby k nové methodě dáno bylo slovo, a to slovo aby učiněno bylo skutkem.

Vystoupil Němec Ratke, Ratichius, bystrou hlavu měl, ale ne geniální, ruku šťastnou měl, však ještě ne mistrnou. Holštýňan Wolfgang Ratichius (1571—1635) předložil r. 1612 novou methodu školskou německým stavům, shromážděným ve Frankfurtě; jádro její bylo z Bakona, aby totiž všecko poznávání dělo se na základě zkušenosti; při tom aby prve poznávány byly částky jednotlivé, pak teprv celek, aby poznávány byly věci dřív než slova, neb aby šlo obojí zároveň; aby byla napřed věc, pak pravidlo, jazykům aby se učilo na základě mateřštiny, a aby se nezačínalo mluvnicí, alebrž řečí samou. Toť zajisté methoda nová; proti dosavadní methodě filologů, grammatiků, humanistů jest to methoda reální, přirozená, neboť se shoduje s přírodou, psychologická, neboť svědčí duševní povaze lidské lépe než násilné a mrtvé i prázdné slovíčkářství dosavadní.

Nová methoda vrstevníky nezajala. Ratke ji ukazoval a zkoušel v Augšpurce, v Heidelberce, tu, tam, ale nepronikl; nebyl praktický,

[1]) Didakt. Velk. 74. Podobně v Methodě jazyk. nejnovějš 91.
[2]) Linter. Sbor. Hist. kroužk. 1899. I. 77.

obratný dostatečně, aby výtečné zásady vtělil do života, „tonul, tapal, opakoval, přeháněl, přemílal;“ [1]) sliboval brzké a veliké výsledky, čímž na něho padl stín šarlatánství, [2]) zhoršený, zhuštěný tím, že novotář zbytečně tajil se s některými stránkami své methody, nabízeje všecko za peníze. [3])

Oč proti Ratkovi větší ve všech směrech, větší a hlubší byl náš Amos Komenský, na něhož opravdu čekala realistická methoda a oprava jako na svého tvůrce! On ji teprv jasně, široce, hluboce upravil. On měl tu světlou hlavu a mistrnou ruku. Raticnia znal i jeho methodu; byl právě jako praeceptor s mladým panem z Kunovic r. 1613 (1614) v Heidelberce, když tam jednáno o novotách Ratkových; tu bral Komenský popudy, ale vážil je také z jiných pramenů a studií, čímž se nikterak netajil, [4]) jenom neříkal, co dal ze svého, a toho bylo víc; nalézal-li kde myšlenky, spracování bylo jeho a bylo originálné. Jménem uvádí řadu paedagogů, kteří s methodou humanistickou jako on nebyli spokojeni, a skromně dí: „Že i my po jejich podnicích o něco jsme se pokusili, kdož by zlé vykládal?“ [5])

Veliký význam a originalita Komenského jest v tom, že v něm k zkušenému, praktickému paedagogovi připojil se filosof; paedagog a filosof vedli ho k soustavě založené na poznání přírodních zákonů a na rozumovém pochopení; vedli ho k založení nového vědeckého způsobu vychovatelství; filosof v jeho srdci tkvící vnukl jemu novou myšlenku, že vzdělání má se podávati všem lidem, kteří se zrodili, a ne aby chudí připouštěni byli k němu jen z milosrdenství. [6])

Nemůže býti úkolem této knihy líčiti veškeru činnost Komenského, ani nenáleží do tohoto rámce zevrubné líčení jeho methody nové, ale nutno přec aspoň v konturách narýsovati methodu jeho, neboť teprv tím osvítí se dokonale chyby methody předešlé.

Drže se svojí přirozené methody, Komenský chtěl, aby se učení a výchova děla po stupních, neboť v přírodě není skoků; chtěl, aby všecko dělo se pořadem přesným a v příčinném spojení, tak aby předešlé učení a zkušení pomáhalo následujícímu, novému: chtěl, aby se símě zasévalo hned od věku dětského, tu aby zapustíc kořeny pomálu ale bezpečně vzrůstalo v strom veškerého vzdělání, jehož člověk může býti účasten.

---

[1]) Quick-Foustka. Vychovat. reform. 86.

[2]) Paulsen. Gesch d. gelehrt. Unterr. I. 461.

[3]) Bílý. Č. Mat. Moravsk. XVI. 184.

[4]) Jmenuje Vivesa, Erasma, Sturma, Frischlina, Lipsia, Dornavia, Scaligera, Ratichia, Bacona, Lubina, Bodina Rhenia, Helvicia, Rittera, Vechnera a j. Podnět k Labyrintu vzal z četby děl Jana Andreae (Peregrini in patria errores a Civis christianus) Ale jak znamenitě a svým způsobem provedl myšlenku! Čti Dr. J. Novák v Č. Č. Mus. 1895. 452—466.

[5]) V předml. k lat. mluvn. J. Novák. Č. Č. Mus. 1899. I. 51.

[6]) Quick-Foustka. Vychovat. reform. 107. 109. Bílý. Č. Mat. Mor. XVI. 180. Věstník professor. 1898. V. 3. 97. 102. Didakt. velk. 72.

Odtud mu plynulo nejprv jiné rozdělení škol, než byly dosavadní. Do šestého roku Komenský nechával dítě domácí „škole mateřské“ (schola infantiae). Ta jest jeho výmyslem, v němž tkví původ nynějších školních zahrádek. Pro tu školku napsal Informatorium (1633),[1]) v němž zevrubně určil, která seménka užitečných vědomostí lze vštěpovati mladistvému tvorečku bez nesnází, hravě. Při tom ovšem hlavně bylo pěstovati tělo hrou a cvikem; hrou také již proto, že se při ní i duch zaměstknává a brousí.

V šestém roce, kdy mozek dochází utvrzení, začniž dítěti škola obecná, kteráž o šesti stupních ať trvá do 12. roku. V té není žádné latiny. Chodí do ní chlapci i děvčata a učí se tu mateřskému jazyku, počtům, zpěvu, náboženství, fysice a dějinám i jiným všeobecným vědomostem z hospodářství, z řemesel, politiky, pokud rozum stačí na dokonalé pochopení.[2])

Z realné, přirozené methody plynul Komenskému požadavek, aby učitel hned od počátku výchovy slova spojoval s věcmi, aby všecko, co možno, ukazoval názorně nebo obrazem, aby pojmy v duši žákově tvořily se vnímáním smyslů, neboť nic není v rozumu, co dřív nebylo v smyslech: pořádek přirozený ten, že po smyslech vzdělá se paměť a rozum; ničemu ať neučí se holým slovem, vše ať se demonstruje.[3]) Z té myšlenky zrodil se Komenskému Orbis sensualium pictus, Svět viditelný, zobrazený, namalovaný, nejstarší illustrovaná kniha školní, roku 1657 v Norimberce tištěná. Ovšem že nechtěl Komenský v té národní ani v jiné vyšší škole přestávati na obrazech; naléhal na to, aby ve škole byly věci, tvary, řezby, modely hotové, nebo učiteli a žáky pořizované; modely všelikterakých věcí z lidského života, z přírody; umělou kouli zemskou, nebeskou nařizoval; i fantom lidského těla, ústrojí tělesné v poloze přirozené a s nápisy chtěl k názoru míti.[4]) Obrazy byly Komenskému jen z nouze, a tu raději chtěl dětem obrazy malované, poněvadž byly přirozenosti o něco blíž nežli obrazy černé, tištěné.

V škole obecné národní dítě nemělo býti přemáháno hodinami; Komenskému stačily ráno dvě, odpůldne tolikéž; ráno bylo cvičiti rozum a paměť, odpoledne ruce a hlas. Každá třída nechť má knihu učebnou svou, sobě určenou, která by držela v sobě všecku látku.[5])

Od 12 let do 18 Komenský kladl školu latinskou. Připouštěl učení latině i v desátém roce. Z přirozené methody jeho plynulo

---

[1]) České vyd. Kořínek.

[2]) Z toho návrhu Komenského mohl vzniknouti počátek škol národních. Před tím nebyly, nikdo jich pojem neznal, církve (ani protestantská v reformační době, jak se tvrdívá) jich neuvedly v život. Počkati bylo na dobu novou. Helfert. Die Gründung d. österr. Volksschule. 36.

[3]) Zvlášť pěkně vykládá o autopsii, o názoru v předmluvě k Atrium. Normb. 1659.

[4]) Didaktika. Komenský-Šmaha. 170. Viz též Šmahovo pojednání o Názor. vyuč. Komen. v Paedag. Rozhled. VI. 197.

[5]) Didaktika. 115.

samo, aby žák nezačínal latinu od klassiků. I tu chtěl míti stupně povlovné a hned zase věci spolu se slovy; nic ať nejde na prázdno. Klassiky ať čte žák, až bude uměti latinsky, a té řeči nechť naučí se na knihách přípravných; ty knihy ať jsou jako schody, žebřík rozumu.

Knížku nejnižším začátečníkům Komenský nazval Vestibulum, předbraní; pokročilejším byla Janua, brána; další stupeň latiny měl býti v Atrium nebo v paláci a vrchol v Thesauru, v pokladu. První tři spisy, jichž jména vzata z architektury, Komenský napsal; čtvrtý, poklad, nenapsán.

Bránu Komenský psal nejdřív. Popud k ní přijal od jesuity. Španělskému jesuitovi Vilému Bateovi († 1614) stejně jako Komenskému nelíbilo se, že do malého žáčka škola vnucuje hromady latinských jmen, v nomenklátořích jakž takž seřazených, ale jen o sobě stojících beze všeho spojení. I vydal jesuita „Bránu jazyků“ latinsky a španělsky tím způsobem, že ve stu oddílech a v tisíci větách, tedy v rozumném svazku slovním, uvedl slova latinská, jichž se nejvíc užívá; žádné slovo nebylo v knížce opakováno. Tato Janua jednala „de omni scibili“, o všem, co žáček věděti může a má. Jesuitova Janua byla opravdu nová moudrá myšlenka školské didaktiky, a všude ji chválili. R. 1629 již byla na kolik jazyků přeložena. Tu ji do ruky dostal Komenský; ihned pojal myšlenku sestaviti bránu lepší dle své přirozené methody. Jesuitou „vynalezený fortel“ se mu líbil velmi, ale poznal, že začátečník tou branou do jazyka vstoupiti nedovede, musil byl latinu uměniti odjinud, aby mohl vkročiti do Brány; mimo to Komenský shledal, že nejsou v ní slova ke každodenní potřebě; nesouhlasil, aby slovo uvedeno bylo jen jedinkrát, ono má významů třebas čtvero Ale skromně a, jak se náleží, poctivě Komenský v předmluvě k své Janui napsal, že patres jesuitští takové jazyka kompendium nejprv začali; co vynalezeno jest, to že Komenský vděčně přijímá, a oprava že není nikterak nesnadná.

Tak vznikla roku 1631 světoznámá Komenského Janua linguarum reserata, Zlatá brána jazyků otevřená „spolu s začátky všech umění svobodných pochopení pod stem titulův v tisíci propovědích“ latině a česky. Z knihy jesuitovy geniální český bratr vzal mimo popud jen titul, a teprv u něho byl titul ten na pravém místě. [1])

Komenskému neměla býti Janua jen vstup do latiny; jeho učení jazyku mělo býti spolu učení věcí; on mistrně sloučil se slovci latinskými svůj realismus, jemu kniha ta byla repertoriem světa

---

[1]) Bílý. Č. Mat. Morav. XVI. 184. Jireček v Osvětě 1900. č. IV. 301. (Čechoslované a civilisace) nevěří, že Komenského ponukl spis jesuitův, podobnější mu jest pobudka, kterou dal Eliáš Bodin; Komenský pracoval o takovém spise (Seminarium linguarum) prý dřív, nežli spatřil spis jesuity Batea.

a věcí,[1]) probral v oněch tisíci větičkách život po všech stránkách, pod určitými rubrikami, kráčeje od snadnějšího k neznámému. Toť první pomocná kniha latinského jazyka, sestrojená methodicky a prakticky, cvičebnice, po jejíž důkladném probrání žák mohl přistoupiti k četbě klassikův.

Janua Komenského zatiskla Bránu jesuity Batea, překládána jest rychle do mnohých jazyků, její pochvalou volán auktor do Švéd, do Anglie. K Bráně Komenský napsal grammatiku, ale ta neměla úspěchu. Zůstala odstrčena a skoro zapomenuta.[2])

Když Komenský poznal, že Janua je holým začátečníkům přece poněkud obšírna, napsal r. 1633 Vestibulum, předbraní, předsíň, knížečku, na jejíž látce žák latině teprv „žvatlající" měl cvičiti se v pravidelné deklinaci, konjugaci a věcmi bystřiti svůj rozoumek. Vestibulum je menší, snadnější než Janua, držíc v sobě pouze 1000 slov, touž methodou sestavených jako v Bráně. Komenský později ve vydání svého Atria (1659) označil Vestibulum za knihu, v níž je ukázána kostra jazyka (sceleton linguae), Brána prý ukazuje tělo jazyka a Atrium život a barvy (vitam et colores);[3]) Vestibulum jest pro stupeň dětinský, Janua jest jakožto seminarium linguae latinae pro stupeň pacholecí, Atrium pro stupeň mládenecký. S prvním by mohl žák a učitel hotov býti nejdél za šest měsíců, semeniště s Branou ať trvá za osm, devět měsíců.

Kterakou bylo methodou na Janui vyučovati, o tom v Lešně polském roku 1635 podle zásad Komenského uvažováno a bratrské škole gymnasijní předepsáno tak,[4]) aby desetkrát za rok knížka byla přeběhnuta a tím dokonale v mysl „učenníkům" uvedena; nejprv čtením pro samo hbité čtení a dobré „pronunciování"; po druhé s výkladem německého, českého, polského textu; po třetí aby vykládalo se z latiny, ale bez knihy; po čtvrté jest přeběhnouti knihu pro obnovení a utvrzení všech konjugací a deklinací; po páté pro ukázání „originací" všech slov; při šestém proběhnutí říkají se kusy z paměti a zkoumá se skladba; po sedmé čísti jest na knize pro plnější vyrozumění věcem samým „skrze připojení historiček všelijakých o každé věci a připovídek od té věci vzatých." Při osmém probírání knihy diktovati a cvičiti jest synonyma, parafrase, epitheta, antitheta; po deváté nechť dějí se o látce disputace; konečně při desátém přebírání vydávati jest látku k cvičbám a oracím.

---

[1]) Kvačala. Korrespond. Komensk. I. 168.

[2]) Dr. J. Novák našel ji v městsk. knih. ve Vratislavi a psal o ni v Č. Č. Mus. 1899. 49. Sluje Grammatica latin. nova methodo. 1631. Novák dí o ní, že v tvarosloví se neodchyluje příliš od našich mluvnic, skladba že vychází sic od příkladů, ale není přehledná, jinak že mluvnice usiluje býti přesná u výrazu a stručna. Str. 58. v Č. Mus. l. c.

[3]) J. Amos Comen Eruditionis scholasticae Atrium rerum et linguarum ornamenta exhibens. Norimb. 1659. Převzácnou tu knihu půjčil mi bibliothekář Patera.

[4]) Gindely. Dekrety. 296.

Podobný methođ měl býti při Vestibulum vyjma to, že neměl být ukazován původ slov, pro vyrozumívání věcí že nebylo třeba připojovati historiček a neuváděna synonyma ani parafrase. V Lešně měli žáci Vestibulum v třetí třídě, Bránu ve čtvrté.

Methoda Komenského mířila k tomu, aby se žák co možná hbitě a nejkratším způsobem latinskému jazyku naučil, a nauče se, aby hned mohl přistoupiti k učení reálnému, k němuž Komenský počítal i čtení klassikův. Učení jazyku bylo staré škole hlavní věcí, Komenskému jen přípravou, prostředkem k podstatnějšímu učení reálnému.

Dle Komenského jazyku latinskému a každému jinému učiti jest posloucháním, čtením, opakováním, přepisováním, nápodobováním a hovorem. Pravidla nesmí býti podávána než po příkladech; dřív řeč, dřív látka, pak forma. Návody své hbité a přirozené methody slavný Amos monumentálně vylíčil v Didaktice (Didactica magna), svém díle nejhlavnějším (vznikla v l. 1628—1630; tištěna teprv roku 1657);[1]) a v knize Methodus linguarum novissima, v Elblaku r. 1648 tištěné. V těch knihách jsou nepřebrané poklady didaktiky jazyků, pravidel paedagogických, vědeckých myšlenek o původu jazyků, podobnostech jejich, a zlatých rad všelikterakých o nápravě vyučování!

Když byli žáci dosti v latině připraveni, Komenský chtěl jim podávati klassiky. Ale stran klassiků byl velmi střídmý,[2]) ba když se v něm ozval poněkud hlasitěji bratrský kněz, odstrkoval ty pohany docela, jakož jsme svrchu již jinde uvedli. Komenský chtěl, jak byl doby zvyk, aby se žáci učili na nich výmluvnosti a věcem v nich obsaženým. Vždy se v něm hlásil realista. Komenský odporučoval, aby žáci se učili na spisovatelích mocnosti, pronikavosti i lahodě a bohatosti jazyka latinského; aby je čítali pro sloh, neboť jest výhoda, když se pojí moudrost s výmluvností zdobnou, jako chceme drahé kameny míti obloženy spíše zlatem nežli olovem, ve zlatých prstenech chceme spíš míti drahý kámen nežli sklo.[3]) Ale lépe jest do ruky bráti spisovatele pro věci „a netráviti věk okolo slov až do šedin“; ač i tu všelijaký úraz; všem věcem z římských spisovatelů se člověk nenaučí, neboť není v nich o všech věcech pojednáno, vždyť neobsahují v sobě ani všecku řeč latinskou, natož věci; o nových věcech antičtí spisovatelé ani nevěděli. Učiti se věcem na nich je mimo to cesta velmi zdlouhavá, aniž lze získati spisovatelů všech, v čemž již sama drahota jich jest velice na překážce. Konečně jsou v nich i věci temné a slova nesrozumitelná.

[1]) Pro zlou kritiku hamburského Jáchyma Hübnera (r. 1638) Didaktika na 20 let zůstala v ústranní nevšímána. V sebraných spisech pak vyšla v Amsterdamě r. 1657. Kvačala. Č. Č. Mus. 1898. III. IV.

[2]) Srov. článek J. Nováka v Č. Č. Mus. 1897. „Úsudek Komen. o literat. staroklass.“ a Klika. Paed. Rozhled. V. 112.

[3]) Škola pansof. J. Novák v Č. Č. Mus. 1897. 114.

Na rozličných místech svých spisů Komenský radí, kteří spisovatelé mají býti čítáni. Kdyby šlo o sloh, stačil by spisovatel jeden, aby se žáci v slozích nepopletli. Odporučoval Cicerona, ale i Terentia; pro květ mluvy poetné na předním místě Vergilia. Pro věcný obsah ať jsou čteni spisovatelé ethikové, zeměpisci, historikové, řečníci, politikové, lékaři, ti, kdož psali o věcech přirozených, bohoslovci, staří i novější, a ne, jako na školách se děje, že se předkládají pouze řečníci a některý historik. Jest-li v klassikovi něco věcného, žádný nemusí býti zavrhován. Pro věci přirozené lze čísti Plinia, pro stavitelství Vitruvia, pro válečnictví Caesara a Vegetia, pro lékařství Celsa a pro jiné věci ať jiní se čtou. Patrno, že Komenský odporučuje i spisovatele neklassické doby římské, pro věcný obsah již nic nehleděl na formu.

Že ve škole nelze přečísti knih všech, proto Komenský odporučoval, aby žáku podán byl o věcných spisovatelích přehled, jádro, seznam, aby mladík, jda na universí, věděl, co a jak obsahuje ten onen spisovatel, do jehož odborného studia by se pak v universitním studiu mohl vhroužiti.[1]) Komenský k věcnému vyučování i k pozdějšímu vzdělávání dospělého člověka hodlal sestaviti knihy, jednu, jež by obsahovala všecko lidské vědění dle principu bůh, svět, rozum (pansofia); druhou, jež by obsahovala historii vnější i děje lidské vzdělanosti (panhistoria); třetí, v níž by vyložena byla všecka mínění lidská na zapuzení bludů (pandogmatia).[2]) Zamýšlel práci podniknouti tak ohromnou, že vrstevníci, kteří osnovu pochvalovali, nevěřili, aby jediný člověk to dovedl učiniti skutkem.

Komenský nikterak nemohl spokojiti se s tím, že škola mimo latinu nepodávala již nic než něco z logiky a rhetoriky. To mu byly motaniny školské, prázdné, rhetorické vzdělání kladl za marnost a faleš; prý jde v něm jen o to, jak by slova napsaná neb z úst do povětří puštěná, na zeleno, červeno, bílo, a, jak by kdo chtěl barvena býti mohla.[3])

Až do konce života Komenský přemýšlel o své přirozené methodě a skutkem i pérem o ni pracoval, aby ji učinil hbitou a snadnou. Roku 1650 píše v soukromém listě, že nepřestane opravovati svých spisů, dokud nedosáhne žádoucího cíle, aby školy staly se hrou lehce plynoucí.[4]) Školy — hrou! Ut scholae fiant ludi! Zlaté slovo!

Na vyšších stupních školských Komenský doufal zpříjemniti učení předměty, věcmi samými, jich porozumění mělo buditi zálibu v nich; na nižších stupních chtěl míti učení opravdu hravé, krato-

[1]) Ty ideje svrchu vypsané čtou se v Komensk. Methodě jazyk. zvlášť v kapit. XI., XII., XVII, v Didakt. vel. v kapit. XXII. V Bráně zvlášť v předml

[2]) Bílý. Č. Mat. Mor. XVI. 267.

[3]) Labyrinth. X (XI) vydání Bílého.

[4]) Kvačala. Korresp. Komensk. I. 115. „Škola hra“ tamž 50.

chvilné, zábavné. S pochvalou vzpomíná Luthera, jenž prý chtěl, „aby nějakou snadnější methodou (žáci) cvičeni byli, aby nemenší rozkoš chlapci měli ze studií, než když veškery dni tráví ořechy, míčem, předbíháním, pohráváním. Moudrá rada!“ volá Komenský.[1]) Tou příčinou jsou již charakteristické ony názvy, jež Komenský určil knížkám školy národní; líbezně je chtěl jmenovati Fialinkami, Růžinkami — Violarium, Rosarium.[2]) Nejmenší drobotině vymyslil abecedu symbolickou, vybrav a nakresliv k ní zvířata. I mluvnici u zrostlých studentů chtěl míti hrou, napsaltě do předmluvy své mluvnice latinské, že „cíl si při spisování jejím vytkne dvojí, příjemnou snadnost a hotovou k užívání rychlost: aby, jako posud, mluvnice chlapcům nebyla mučidlem a křížem, ale hrou a k vyšším věcem pospíchajícím libě předcházející pochodeň a světlo.“[3]) Ale sám na své mluvnici ukázal, že grammatiky tak snadno ve hru proměniti nelze.

Na konec otázka, kterak byly reformační myšlenky Komenského a jeho přirozená methoda od vrstevníků přijímána a jaký jich účinek.

Těch, kteří porozuměli a chválili, bylo víc. Jeden píše, že netrpělivě se očekávají knihy Komenského i od katolíků;[4]) jiný — Weinheimer pastor — píše roku 1657 do Tubing o Komenského Methodě jazyků, že v ní tolik květů, kolik slov, a o auktorovi samém dí,[5]) že ten Moravan tak jest všude připraven k učení, že žádný z rektorů školních, z gymnasiarchů, scholarchů, superattendentů, biskupů jako on nezdá se býti dosti připraven o jeho spisích souditi. A před tím r. 1632 kněz Winkler psal, že do svých šedesáti šesti let tak přirozené methody vyučovací, jako má Komenský, nepoznal. „Viděl jsem“, tak píše Komenskému, „didaktické spisy mnohých, ale těch, které by se s přirozenou methodou lépe srovnávaly, nad Tvoji Bránu a grammatiku jsem neviděl; není možná, aby se věci takové snadnosti a příjemnosti nepodivoval věk nynější a příští.“[6])

Zlé kritiky vyskytly se též. Roku 1639 jeden z kritiků soudil o Didaktice, že nehodna vytištění; prý, co podává, je nesouvislo, nedostatečno, neodůvodněno.[7]) Oxfordským učitelům viděla se Janua býti velmi nesnadnou.[8]) I vlastním krajanům nedůvěřivým nucen byl Komenský volati: „Neříkej žádný: Co my tak neobyčejnou věc začíti máme? Nech začnou Francouzové, Angličané neb

---

[1]) Didaktika velká. Šmahův překl. 71.
[2]) Nejsou povědomy, snad ani tiskem nevyšly.
[3]) Přelož. J. Novák v Č. Č. Mus. 1899. 51.
[4]) Kvačala. Korrespond. Komensk. Spisy. 1. 146. 1650.
[5]) Kvačala. Korresp. Komensk. I. 220.
[6]) Tamž. 13.
[7]) Tamž. 73. 82.
[8]) Tamž. 30.

Němci! Podíváme se, jak se jim zdaří. Nebuďme, nebuďme, prosím, tak leniví, abychom po jiných toliko vždycky hleděli a za jinými zdaleka plaziti se chtěli! Nech nás také někdy v něčem jiní před před sebou vidí." [1])

Bohužel ubozí Čechové, jimž šlo po bitvě bělohorské o život, nemohli již v ničem býti před jinými národy.

Ale že nic není na světě bez chyby, i Komenského methoda a knihy je měly. Jen malí lidé jsou do své činnosti zamilováni ješitně: Komenský, jsa z velkých, znal chyby svého díla; výslovně uznal r. 1650 obšírnost svých knih a nepříhodnost jich k autopraxi a sliboval chyby odstraniti. [2]) Ostatně víme, že upravoval a opravoval své dílo po všecken život až do konce.

Účinky Komenského práce do té chvíle nejsou vyčerpány: paedagogové, chtěj nechtěj, musili se dáti na jeho cesty, brali z něho a berou dosavad. Zvlášť Němci by nemusili ostýchati se zváti toho velikého Čecha učitelem Germanie. V německých školských řádech lze pozorovati patrný vliv Komenského od let čtyřicátých v století XVII. napořád. Což jiného to je, čteš-li instrukci, aby učitel učil věcem a přirozeným vědám? [3]) Hessenské školy mají r. 1656 ve svém řádě Komenského Vestibulum a Bránu. [4]) Do roku 1669 přijalo ve Virtemberště nad 250 škol methodu Komenského. [5]) Také školy nizozemské a jiné opravily se zásadami českého reformátora. Nelze pochybovati, že i jesuité brali naučení od českého bratra, třeba se k tomu horlivě nehlásili; piaristé však byli tak upřímni, že zaváděli do svých gymnasií Komenského Bránu, [6]) nemajíce hrůzu z jeho jména.

Komenskému samému zlý osud a zlé poměry souvěké nedopřály, aby ve vlasti nebo mimo vlast založil školství na nových, rozumných, reálných základech; „místo velikolepých staveb bylo mu prováděti pouhé opravy, jež jemu samému byly nemilé." [7]) Ani jiní nestavěli, časem zvolna mizelo i plné pochopení zásad Komenského, význam jeho omezen a snížen; zapomínalo se i na jeho methodu, vedoucí k názoru, učeno zase jen slovcům, učení zůstávalo opět jen v knihách, takže stejně jako kdysi Komenský ještě v minulém století Diderot o zvráceném způsobě studia děl, že pod názvem rhetoriky učí se dříve umění řečnickému nežli myšlení a umění dobře se vyjadřovati bez myšlenek. [8])

---

[1]) Zoubek. Život J. A. Komensk. 30.
[2]) Kvačala. Korrespod. Komensk. I. 169.
[3]) Vormbaum. Schulordnungen. II. 319.
[4]) Tamž 453.
[5]) Kvačala. Korrespond. Komensk. I. 354.
[6]) Viz instrukci gymn. v Litomyšli z roku 1666 v Štěpánkových Dějin. gymn. Litomyšl. Program. 1894. 26.
[7]) Kvačala v Č. Č. Mus. 1898. 3?6.
[8]) Drtina v Gollově a Pekařově Č. Č. Historickém. III. 2. 90.

Teprve naše doba objevila Komenského celého znova; dnes se již rozumí filosofickým i didaktickým zásadám jeho, dnes již nikdo neopováží se popírati, že na vzdělávání každá lidská bytost má právo; do škol uveden jest národní jazyk i moment národní, třeba ne tou měrou všude, jak se náleží; uvozuje se do škol názor; reální vědy rostou a šíří se, „renesanční vědy" dělí se s nimi ve školách o místo, ale neumírají tak ochotně a rychle, jak by sobě přáli jich novodobí protivníci.[1])

---

[1]) John Ruskin, nedávno zesnulý duchaplný Angličan, jemuž se v tomto celém století nelíbilo nic, v Světov. Knihov. 86. v překl. J. Váňově tvrdí, že „jazykozpyt, logika, rhetorika a jiné školní vědy, jsouce většinou směšné a malicherné, mají morový účinek." Ten výrok stal se modním heslem.

IV.

Inspekce, zkoušky a divadlo.

Zdar práce závisí-li na člověku, jenž ji pořizuje, to největší měrou platí o práci učitelově. Stará škola neměla učitelského stavu; měla pouze dočasné učitele. V naší době začátečník školský, nechť provádí v úřadě chyb sebe víc, má-li dobrou vůli a dar autokritiky, polepší svou práci zajisté a zkušeností stane se dobrým učitelem. V staré škole bylo jináče. Tu byli učitelé, jakož víme z předešlých kapitol, vesměs mladí a zkušeností školských hlubokých a širokých dočkal se málo který. V tom závada školské práce.

U přemnohých již samo mládí bylo chybou; hledívali sobě všeho jiného lehkou myslí, jenom ne školy, a odtud pochází ono veliké množství nářků, výtek, důtek, posměchů, s nimiž se potomek shledává v pramenech starých. Farář u sv. Václava nad Zderazem v Praze, Adam Kliment Plzeňský, ve své knize r. 1613 pannám psané, dí s obšírnou platností: „Nynějších posledních časů mnozí školní správcové — dobré, pobožné a pilné vymiňuji — leniví, zahálčiví, obžerní, toulaví jsou, na ženění víc než na svou povinnost myslící, milostnou mládež, k učení chtivou a výborně způsobnou, velice zanedbávají, anobrž svými nemravy a nezpůsobilostmi příčiny k zahálce a k jinému všemu zlému dávají.“ [1]) Jakub Moller v knize Zrcadlo světa (1598) zle tepe nepilné učitele, šmahem je vině, že majíce dítky s pilností ctnostem a liternímu umění vyučovati, je hanebně obmeškávají. Satira r. 1585 [2]) praví o učitelích, že nemají chuti s žáky ve škole seděti, svých povinností hleděti; pilnější že jsou loutny a regálu (varhánek), jen z toho chtí míti chválu, pacholat že nepilně učí a kumpánům raději je poroučí, že řídko kdy lekcí čítají; prý dadouce žákům abecedu, sami běží na besedu a

---

[1]) V knize: Rozkoš a zvůle panenská. Exemplář v mus. Česk.
[2]) Rozmlouv. Petra s Pánem o obyčej. a povah. nynějš. lid. Konr. Hosa.

netknou se knihy za celý týden. A výsledek prý ten, že mnohý žák, chodě rok do školy, nenaučí se napoly abecedy právě znáti, lépe umí na míč hráti. Ale přes to učitelé chtějí platu a darů; „od bohatých otců, matek pěknou košili nebo šátek: někdy bývá ta latina, ať mi matka pošle vína."

Takové posměchy a výtky čteme u nás i v Němcích v rozličných mravokárných spisech souvěkých. A že spisy nelhaly, třebatě poněkud nadsazovaly, to víme z městských úředních knih, v nichž občas vyskýtají se ostré řádky, kterak učitelé k pilnosti byli napomínáni od purkmistra a pánů neb od osadníků farních i od kněží. Tak čte se na příklad v artikulích, od všech tří měst Pražských r. 1584 snesených, že „od dávných let jsou bývali správcové školní k pilnosti nad žákovstvem napomínáni, ale že vždy měli výmluvy." [1]) Nedba školy dostoupila při učitelích pražských potom až té vrcholi, že primas Václav Krocín z Drahobejle (jináč muž ne vždy zrovna vzorného chování) [2]) r. 1600 vyčítal samé vrchnosti universitní, že učitelé pražští jsou nedbalí, že se zkoušky nedrží, lekce neopakují a i officiales že vůbec ve svém povolání nestojí. [3]) A co se faršti osadní nanapomínali svých školních officiálů, aby byli pilnější! V knize zádušní sv. Mikuláše v Starém městě Pražském na hraně XVI. a XVII. věku skoro rok co rok nějaké takové nechvalné napomenutí. Na příklad r. 1592 zapsáno: „Pan bakalář a kantor napomenuti k pilnosti jejich povolání;" [4]) r. 1594 skoro týmiž slovy zase tak, jen to přidáno, aby písně výroční notovali; [5]) r. 1611 až i páni professores z university byli pohnuti vejíti do mikulášské školy a napomínati. Osada jim za to dala uctění třemi pintami vína za 54 grošů, takže to napomínání tenkrát mohlo končiti velmi smírně. [6])

Když nepomáhalo napomínání v osadě, anebo lenost byla nad míru, žalováno do nedbalců u vrchnosti učené. Svatojilští osadní r. 1602 stížně vzkazují do universí, že jich rektor Martin Bohdanecký (Tychistes) s žáky nedělá nic již po tři neděle. [7]) Pražským učitelům universitní rektor začasté vyčítal nepilnost; naposled ještě r. 1622, když byla universí i všecky protestantské školy na smrt odsouzeny. [8])

Z venkovských měst mnoho zpráv o nedbanlivosti učitelstva zachovala Kutná Hora, druhé město po Praze. Kdybychom z důtek

[1]) Arch. pražs. č. 326. 9.
[2]) Býval opilý, hádal se i pral. Viz Teigeho pojednání v Alman. král. hlav. města Prahy. 1900. 214—216.
[3]) Arch. zemsk. Oekonom. 15. 95. Archaeol. Památ. 1874. 801. Dvorský. Paměti č. 100.
[4]) Manuál osady. Fol. 211.
[5]) Tamž. 247.
[6]) Kniha zádušní. lit. M.
[7]) Arch. zemsk. Oekonom. 17. 163.
[8]) Arch. univ. A. 14. b. 299.

učitelům daných chtěli souditi, to by činnost učitelů nejevila se příliš stkvělou.[1]) Již roku 1536 ozývá se z rady městské důtka učitelům, že jsou nepilni; dvě léta potom zase, že spíš chodí po procházkách a školy opouštějí; r. 1547 jsou učitelé do rady obesláni, a tu jim trpce stíženo, že jsou při žácích velkých i malých nedbalí, v kostele že nebývají, „ježto jináče než ležáci se mají chovati.“[2]) R. 1550 opět na ně přikvapila důtka, že si nehledí školy, ničemu že nenaučí a latině že nemluví; r. 1569 i ta vina jim vyčtena, že lekce nečtou a, majíce ve dvanáctou neb jedenáctou hodinu vstáti a s žáky pracovati, leží a spí do bílého dne. Tuto žalobu děkan r. 1572 opakuje s přídatkem, že není v škole řádu, a mistr, maje učiti, že spává; tři léta potom zase žaloba, že učitelé neučí katechismu, a majíce místo rekordací žalmy čísti, toho nedělají; roku 1585 nová důtka, že při mládeži nepilni jsou, nebo některé dítky čtyři, pět let do školy chodí a téměř nic neumějí;[3]) dvě léta potom (r. 1587) správcové školní z obojí školy se svými koadjutory obesláni do rady, a tu jim vyčiněno pro nedbanlivost; rada prý mnoho naříkání proto slyšeti od lidí musí, ve škole nemnoho povinností že se vykonává, tím že se špatně dítky učí, takměř, čemu prve se naučily, to zapomínají. Tentokrát se učitelé bránili, že je někdo u pánů omluvil (t. j. pomluvil); přední z nich Václav Kandidus Pražský však na konec přec oznámil, že důtku přijímají, a našlo-li by se co, že napraví.[4]) To bylo v březnu. V květnu již zase zle. Kandidus opět volán, že nedbanlivě své povinnosti vyhlídá, školu a mládež opouští. Kandidus zase bránil, prý on i jeho pomocníci jsou omylně omluveni; neví, jaký to způsob jest, byl-li jest kdy pilen v těch školách, co spravoval, zde jest. Ale jakkoli jest omluven, že napomenutí přijímá, a nedostatky, najdou-li se, napraví.[5])

Když roku 1597 mistr Jan Hubecius Čáslavský ustanoven byl v Hoře za prozatímného správce, oznámeno mu i všem officiálům, že při učení mládeže veliká nedbanlivost se nachází, lectiones a exercitia se opouštějí, a disciplina na nejvyšší jest zlehčena.[6]) To na přivítanou nebyla právě utěšená řeč; Hubecius hájil se starou omluvou, že páni mají o učitelích zprávy omylné, on že v učení povinnost svou, jak leges ukazují, věrně koná a „to že může říci, že neví, aby dvě hodiny zmeškal.“

Tyto zprávy bylo by lze ještě jinými podobnými rozmnožiti. I ta věc významna jest, že kdykoli učitelé horští nebo pražští žalovali v radě do postranních škol, jakoby se to rozumělo samo

[1]) Šimek v Archaeol. Památ. XVI. 291.
[2]) Z knihy memorab. 1542. O. 14. V Nováčkově Listáři. 8.
[3]) Arch. kutnoh. Kn. memorab. z roku 1583. fol. Q. 7. Též Arch. zemsk. Opis z Hory 1585. Nováček v Listáři 34.
[4]) Arch. zemsk. Opis z horského 1587. U Nováčka 40.
[5]) Tamž. U Nováčka. 41.
[6]) Arch. zems. Opis z Hory. 1507. U Nováčka v Listáři str. 55.

sebou, v odvet jim vyčítáno, že pokoutní ty školy stojí nedbalostí učitelstva veřejného. V Hoře šepmistři r. 1535 pověděli učitelům, kterak jest to hanbou tomuto městu, že lidé dávají děti jinam na učení, a že to jiným nepochází než pro nepilnost jich velkou; lidé se domlouvají, že učitelé v čas učení celý den se procházejí, písně světské po domech šenkovních zpívají, a tudíž lidé děti své pro jejich nepilnost od škol odtrhují.[1]) A po mnohých létech r. 1571 zase tak. Když učitelé si stěžovali, že nějaký mládenec po straně učí rytířské děti, dáno vysvětlení nelíbezné, že zemané své děti do škol horských sic dali, ale potom některé věci z nich mrskáním vyvozovati musili. Po tomto výkladě utržili si učitelé napomenutí důtklivé, aby časněji vstávali, lekce pořádně čítali, večer disputace a jiná cvičení mívali. Dodáme-li však, že oba správcové škol horských, když byli slíbili polepšiti se, obdrželi ihned každý po korci ječmene na přilepšenou:[2]) pozná každý čtoucí, že tehdejší důtky učitelské mívaly proti dnešním sousedský ráz a proto snad také mívaly slabší účinek.

O nedbalých učitelích z jiných měst nacházíš zprávy, ale obyčejně jen rázu nahodilého; jen tu, kde je zapisovali schválně, jsou hojnější. Některý učitel práci školní opravdu kladl za hřbet. O jednom takovém v Budějovicích píše roku 1533 Adam z Drachova, žáček, svému otci Ctiborovi Drachovskému z Drachova, s prostotou dětinskou: „I můj milý pane tatíku! Voznamuji Vám, že pan bakalář šel do Prahy, a že nás žádný neučí; prosím Vás, že mne domů vezmete, neb zde nemáme co dělati.“ [3]) I kdyby bakalářova cesta byla nutna bývala, neměl ostaviti všecky školy jako holubníka prázdného. Když roku 1602 Domažličtí žalovali v universitě na nedbu svých učitelů, rektor Bystřický z Bochova dal se do naříkání, že má lítost nad tím, neboť učitelé „tou hřivnou, kterouž od pána Boha sobě mají danou, nedobře drží, nýbrž od sebe ji svou nedbanlivostí a jakousi tou choulostivostí a mdlobou (kteráž ani by se nenacházela při nich, kdyby lenost nepřekážela) od sebe zavrhují.“ [4])

I Komenský byl přesvědčen, že nedbalých učitelů jest počet větší nežli pilných,[5]) a ne nadarmo přidal k Atrium (v Norimberce r. 1659 tištěnému) epištolu proti lenosti učitelův i žáků.

Zajisté že nebyli nedbalí učitelé pouze u nás. V Němcích naříkají na líné praeceptory již v XV. století,[6]) a nářky nepřestávají nikdy. Některý nedbalec za hranicí našeho království se vydařil. O jednom, jenž nedbalost spojil s egoismem neodpustitelným, píše r. 1553 mladý Albrecht Robenháp (Rabenhaupt), jenž byl dán od

[1]) Šimek. Archaeol. Památ. XVI. 294.
[2]) Šimek. Archaeol. Pam. XVI. l. c.
[3]) Schulz v Č. C. Mus. LXXIII. V. 1.
[4]) Arch. zemsk. Oekonom. 17. 123.
[5]) Komenský-Šmaha. Didaktika. 104.
[6]) Monum. Germ. paed. I. XLII.

Joachyma z Hradce na školu do Vídně; píše odtud, aby ho pán vzal domů, že tu dobrého učení není, „náš mistr vína sbírá, a my mu pomáháme a ještě se asi za čtyři neděle nebudeme učiti." [1])

Že podle nedbalých učitelů byli pilní, netřeba zvlášť dokazovati. Některé město bylo tak šťastno, že tři, čtyři výtečné rektory obdrželo po sobě, až pak náhle pátý objeví se býti nezdarou. Aby se předešla nedba, na to byly nejprv všelikteraké inspekce správcovy nad officiály, dohledy inspektorů městských i knězovy nad správcem a vší školou, universitní nade všemi správci.

Mistr Bacháček z Nauměřic připadl na myšlenku zvláštní inspekce, kterou pak odporučoval školám v Lounech, v Brandýse a j. Chtěl totiž, aby učitelé na téže škole pracovali v třídách střídavě a navzájem, čímž by poznal se stav každé třídy, a co vázne, že by se mohlo napraviti. Do Brandejsa r. 1603 psal, aby správce denně neb ob den hodinu v třídě nejvyšší pustil kollegovi a zatím aby v dolejších třídách spatřoval, jak se učí; na druhý den v touž hodinu aby dohlédal a vyslýchal třídu předního sukcentora, a ten aby do kantorovy nebo kollegovy třídy šel a lekcí podle žáků pochopnosti četl aneb jináč s nimi repetoval, tak aby všickni učitelé „per vices pracovali". [2])

Myšlenka Bacháčkova nebyla nová. V německém řádě vratislavském z r. 1570 jest obsažena: nařizuje se v něm, aby se kollegové týdně střídali i po nižších třídách vzájemně, a tak aby byl jeden druhému inspektorem a visitátorem. [3])

Mistr Bacháček ještě jiný způsob nařídil, kterak pohnati učitele k činnosti a pilnosti. Psaltě r. 1599 do Roudnice Tobiáši Malkoviovi Horažďovskému, že by chtěl, aby učitelé do knížek zvláštních zapisovali, co v jednotlivých dnech a hodinách ve škole činili a jméno své aby k těm zápisům představovali. [4]) Mínil tím patrně nahrazovati inspekci universitní. „Chceme," pravil, „abychom z jistých příčin měli ve svých knihách nejen jména žáků, ale i poznámky učitelů." V dopisu do Brandýsa r. 1603 Bacháček zove tu zvláštní knihu v každé třídě (peculiarem librum) výslovně podle Sturma denníkem.

V máji r. 1599 Bacháček psal do jakési školy, aby mu poslali auktory, v nichž začátek a konec lekcí jest zatržen, aby tak zvěděl, kolik se od sv. Havla žáci učili; při tom sliboval, že se přijde osobně přesvědčit, jak pěkně žáci mají ty lekcí opsané a jak je umějí. [5]) Úřední dohledy městských inspektorů bývaly asi řídky,

---

[1]) Dvorský. Paměti o škol. Str. 448.

[2]) Arch zemsk. Oekonom. 18. 207. Též tak do Loun správci Maleciusovi. Dvorský. Paměti. List. 202.

[3]) Univ. knih. 25. H. 503. Něco podobného i v Jeně 1573. Viz tamější Ratio administrandi scholas triviales.

[4]) „Ut describant, quid singulis diebus et horis agant, nomen suum praeponant." Arch. zemsk. Oekonom. 18. 12.

[5]) Oekonom. č. 18. 207. 38. v arch. zemsk.

neboť sousedé inspektoři neúředně dověděli se v malém městě beztoho o každém hnutí ve škole.

Inspekce universitní na venkov byly pro nebezpečí cest a pohodlí universitních mistrů dosti nesnadné. Pokládáme je za vzácnou příhodu.[1]) Bedlivý rektor akademie, mistr Bacháček, pomáhal si na místo inspekčního výjezdu čiperně jináče: jednak chtíval viděti ona diaria svrchu řečená, jednak zkoumal každého učitele venkovského, kdykoli přišel do Prahy oč prosit, a nevěřil-li mu, dopsal si inspektorům nebo radě městské. Na doklad toho jest list jeho do Chrudimi roku 1599; Bacháček chtěje věděti, čemu kollega tam učí, dal si od něho podati seznam probrané látky, pak psal radě: „Nemoha dostačiti sám pravdu přezvěděti, Vašich Milostí žádám, že některé osoby k tomu nařídíte, aby do školy sešly a tu jeho mládež podle jeho spisu examinovali.“ [2])

Naproti tomu v městech Pražských rektor universitní nebo jiný mistr, jejž vyslali, konávali inspekci po farních gymnasiích začasté. Zvlášť pilni v tom byli od r. 1609,[3]) od kteréž doby také pomýšleno na reformu škol.

Při většině návštěv bezpochyby nalezeno učení v pořádku, ale někdy dopadla inspekcí tak zle, že až nepodobno k víře. Jeden úkaz při tom bije v oči: totiž dosti zhusta se přiházi, že dohlédající professor akademický přišed v hodinu školní, nenalezl učitelů ve škole. Bývaly z toho výtky a důtky, ale přijímány i takové jalové výmluvy jako r. 1614 dali učitelé havelský a michalský, onen že prý stonal, druhý že byl volán k osadním a, když přišli páni po druhé, že byl v otcovském domě.[4])

A což výsledek některých inspekcí! Roku 1599 rektor píše z university všem školám pražským bez rozdílu důtku; prý když vešel do škol, všude nacházel, že ředitelé a pomocníci buď nedělali nic, nebo něco jiného, než měli; cantus choralis ve většině škol nebyl napsán, ba ani particulam (snad katechismu) [5]) nedovedli žáci; rektor pohněvaný učitelů napomíná, aby čas studií nevěnovali pitkám, a na konec činí význačnou doušku, že mnozí učitelé zastírají svou lenost nevědomostí, říkajíce, že nebyli napomenuti, i protož ať všickni vlastní rukou stvrdí, že toto napomenutí četli.[6])

R. 1614 dne 17. máje prorektor universitní dle usnesení mistrů vykonal po školách pražských inspekcí, která zase jedenkráte nešťastně vyzněla. Dává o ní ve sboru akademickém zprávu.[7]) Prý

---

[1]) R. 1599 rektor slibuje Kosteleckým n. L. visitaci. Dvorský. Paměti škol. č. 7. Týž rok do Velvar se strojí. č. 21.

[2]) Oekonom č. 18. 15.

[3]) Viz v arch. zems. Oekonom. č. 15.

[4]) Arch. univ. A. 17. VI. 469.

[5]) Particula catechismi bývala na tabuli psána v linkách, a žáci přepisovali.

[6]) Arch. zemsk. Oekonom. 18. 42.

[7]) Arch. zems. Acta rectoratus. 4. Arch. univ. A. 17. VI. 466.

vešel do školy sv. Mikuláše staroměstského, kdež všeho všudy nalezl čtyři sekundány, ký div, když tam nebylo ani správce školního; ve škole haštalské nenalezl ani sekundánův, ani primánů, nercili terciánů. Ta byla tedy zhola prázdna; u sv. Jindřicha příhodně všickni odpovídali. Tu tedy byli doma, a škola v pořádku. I u sv. Štěpána objevila se znamení pilnosti. U sv. Petra nesešli se do školy žáci větší než jen menší. V škole klimentské správce prý má samé nováčky, a to nikoli pilné. Ve škole sv. Michala neviděna živá duše, rektor školní ještě nevstal, spal. Na škole svatohavelské vyšetřující prorektor nalezl mnoho kadeřavých, vlasatých lenochů, kteří, jsouce zkoušeni, ani co by za mák bylo, neodpovídali. Ve škole sv. Martina nalezeni čtyři, ale tak nevzdělaní, že nedovedli k otázkám odpovídati, a právě tak správce. Ve škole michalské byl jeden vousatý, který nic neznal z mluvnice. V Týně ještě nebyl správce přítomen, přes to žáci svoláni, ale neuměli „in artibus" nic. Na Malé Straně (u sv. Mikuláše) správce nalezen, žáci zkoušeni, neuměli mluvnice, logiky, a tak ze všeho něco, z celého nic.

Toť inspekcí dvanácti pražských škol; poskytuje smutný obrázek a vybízí k nepříznivým soudům, jež by snad zmírniti bylo tím, že lekce na těch školách ještě pořádně se nezačaly. Akademické vrchnosti se referát o inspekci nelíbil; pozváni jsou na den 24. května správcové pražských škol. Od mistra Kampana učitelům vyčítáno především, že někteří jsou bez žactva; chyb že jest v učení náboženském a světském velmi mnoho nalezeno; opouštějí se jazyky a umění, neboť scholastikové i bradatí zlý příklad dávají chlapcům tím, že po česku hovoří; málo pocvičených shledáno; nutno, aby se s Ciceronem spřátelili; professorové prý vědí, že se zřetelem na hudbu bývají přijímáni do škol někteří hlupáci, kteří pilnějším lidem jsou na závadu, však bude uváženo, aby ti pijané a milovníci lamp byli ze škol hnáni, a jiní takoví pro musiku nepřijímáni.

Pokud lze vyrozuměti, věhlasný mistr Kampanus vyčítal učitelům ještě to, že jedni přednášejí oekonomii, práva, medicinu, jiní dialektiku Treutlerovu bohatým svým žákům; toho prý nelze prominouti; všickni se napomínají, aby školy své upravili v řád, aby nutili žáky mluviti latině, žáky schopné aby posílali do přednášek v akademii (odtud asi ona hořejší výtka o oekonomii, právnictví a j.). Když Kampanus skončil, správcové pražských škol přednesli své omluvy, a zdá se, že se všecko přátelsky rozešlo. [1])

A polepšení nijakého důkladného neznamenati. Pořád tytéž viny. Ještě r. 1620 v dubnu vyčítá se správcům pražským, do universí povolaným, že professorové, když navštěvují školy, nenacházejí učitelův ani žáků. [2]) Ba professorové ještě v ty poslední chvíle, když

---

[1]) Arch. zemsk. Acta rectorat. 5.
[2]) Arch. univers. A. 14. b. 20.

po bitvě bělohorské tonuli v strachu, že budou vyhnáni, nuceni byli vyčítati pražským učitelům, že svých prací nedbají, při inspekci že jich málo nalezeno pilných, a výsledky v některých školách že byly ničemné. [1])

Na konec jest dotknouti přec, že inspekce universitní neskončily se vždy přátelskou domluvou. Leckterý učitel dostal se pro nedbu i do vězení. Ba r. 1619 všickni officiálové týnští dáni pro nedbalost do kurníka, takže škola ostala bez učitele. [2])

Pražští jesuité mají v pamětech zapsáno, že r. 1564 protivníci je obviňovali z nedbalosti při vyučování a výchově; prý rektor kolleje šel tou příčinou na Hrad, aby sebe a učitele jesuity očistil. [3]) Těžko věřiti, že obviňování nenáviděných jesuitů bylo naskrze správno. Jesuitům oněch prvních dob nesnadno vyčítati nedbalost. Jejich idea, cíle, zřízení nepřipouštějí myšlenky, že by některý učitel jesuitský na útratu školy byl sobě hověl. Spíš naopak. V žádném školním řádě nečteš o učitelích unavených; jediná Ratio jesuitská ví o nich a radí, aby takovým prací unaveným provinciál dával dovolenou na rok, na léta dvě. [4]) Mladý jesuita mohl býti neobratný, nezkušený učitel, starší jesuita mohl býti i pedantický a nechutný učitel, ale z úmysla nedbalý nemohl býti ani ten ani onen. Jesuité věděli, proč jsou, a druh druha kontrolovali neustále. Práci tak energicky všude brali před se, že dobyli sobě v školských věcech uznání obecného. Nejpřednějšího protestantského paedagoga Sturma nesmírně dojímalo, když viděl v jesuitské škole, kterak se namáhají a obětují školské práci kněží, řeholní bratří. [5]) Svět odvykl vídati řeholníka a kněze v těžké práci vytrvalého. Odtud to uznání Sturmovo vyslovené r. 1560, odtud i povědomá chvála Bakonova. Sturm teprv po letech, poznav, kterak jsou protestantům jesuité nebezpečni, označoval je za lidi chytrácké, ale školské práci a neobyčejné pilnosti jejich podivoval se stejně.

Zbytečno by bylo psáti o tom, že také nedbanlivost žáků překážela zdárným výsledkům školním. Nedbalost jest stará vlastnost žákovská, byla a bude. Jenže v oněch dobách byla víc živena než dnes. Nebyli-li učitelé svou bujností mladou namnoze vzory píle a školní námahy, nelze vytrvalé pilnosti žádati na jich žácích. Žák a učitel doplňují se.

Byla však ještě jiných věcí hromada na překážce. Již to, že zanedbaný starý, bradatý žák sedal vedle začátečníků, vedle dětí. Také mendici tuláci poskytovali škole v každý čas dost zanedbaného materiálu. To nutně zdržovalo i u pilného učitele všecko vy-

---

[1]) Tamž 91.
[2]) Arch. univ. A. 14. a. 113.
[3]) Diarium collegii v bibl. strahov. z r. 1560. O. O. N. 21. Máj. 1564.
[4]) Monum. Germ. paedag V. 260.
[5]) Kückelhahn. Joh. Sturm. 156.

učování a pokrok. Nemohlo buditi pilnost, když učitelé některé nižší školy městské, majíce již propustiti žáka do jiné školy vyšší, z všelijakých sobeckých ohledů zdržovali ho u sebe. Co se nazlobil Bacháček, že žáci pro podporu své lenosti a jiných nectností utíkají se od lepšího učitele k horšímu do jiné nižší školy. R. 1599 poněkud drasticky o tom psal, že hanebno jest od koňů k oslům sestupovati.[1] Slovo, že se mají žáci k učení jako osel k lýře, (ὄνος πρὸς λύραν) stalo se okřídleným a čteš je u paedagogů cizích i našich často.

K pilnosti žáci byli, jakož jinde líčeno, donucováni bitím. Ale byly prostředky také lepší než bití. Melanchton radil, aby učitel žáka přiměl k práci laskavým slovem.[2] Náš Kodicill doufal, když se pilný žák pochválí, že tím nedbalý se pohne. Též Komenský chtěl, aby žáci buzeni byli chválou a hanou, k čemuž přidával ze své methody i to, aby žákům za odměnu bylo lecco pěkného na podiv ukazováno nebo učení aby bylo zpříjemňováno vypravováním jako za odměnu.

Lenost žákovská i v protestantských školách měla býti zaháněna buzením ctižádosti. K tomu byly zvlášť ony žákovské úřady, o nichž na svém místě bylo položeno. Oblíbeno bylo i mírné soupeření žáků. Tyto ctižádostné prostředky jesuité rozvinuli ve svých školách takovou měrou, že jí dnešní paedagog naskrze chváliti nemůže. Dovedl-li žák co kloudného, chválili ho veřejněji, nežli bylo potřebí; podal-li zdařilou úlohu, zasklili ji za rámek a pověsili na stěnu často pod obraz mateře Boží, nebo jinde, kde padl do oka.[3] Důstojníci školští voleni nejen u malých hochů, ale i v rhetorice.[4] Mimo veřejné praemie, o nichž doleji při zkouškách se položí, jesuitští učitelé byli povinni žákům udíleti i soukromé dárky, když se vyznamenali nějak. Takž mohl žák pilný naproti nedbalci co týden při opakování dobýti sobě nějakého vítězného znamení, jímž se mohl chlubiti. Cena, oznak píle, očekávala žáka zvlášť tu, když skonána kniha, a žáci ji pak na kathedře jeden po druhém celou odříkávali.[5]

Na povzbuzenou pilnosti a též aby závodící žáky stále měli na očích a v rukou svých, jesuité vymyslili sobě jedno zařízení jen sobě vlastní, míníme akademie. To byly spolky žáků, ale jen výborných a vybraných. V jedné akademii byli žáci nejvyšších dvou tříd pospolu, rhetoři a humanisté; druhá akademie byla složena z grammatiků. Viděla-li by se toho potřeba, mohlo z žáků grammatických vzděláno býti několik akademií. Rektor jesuitské kolleje

[1]) Arch. zemsk. Oekonom. 18. 13.
[2]) Monum. Germ. paed. VII. 407.
[3]) Svoboda. Katol. reformace.
[4]) Ratio v Monum. Germ. paed. V. 395.
[5]) Monum. Germ. paed. V. 386.

byl povinen podporovati zřizování akademií a praefekt dával podnět k vzniku jejich.[1])

V akademii dohlédal jesuita moderator, ale žákům pro radost a ctižádost dopřána samospráva tím, že si vedením moderatora směli tajným hlasováním voliti čtvrtročně nebo za čtyři měsíce své žákovské magistráty: rektora, dva radní a sekretáře, jenž choval knihy a vše do nich vpisoval. Ten magistrát vybíral z třídy spolužáky výborné a zbožné; koho do akademie zvolil, byl „vyznamenán". Akademie scházela se v dni nedělské, v prázdné dni jiné, a žáci v ní opakovali učení, disputovali, zápasili koncertací, vykládali si nesnadná místa z lekcí, z klassiků, deklamovali, odříkávali, písemné práce čítali, rozlušťovali úlohy.

Dnes, kdy jest všecko na školách aspoň potud rozumně a spravedlivě zdemokratisováno, že učiteli má býti žák jako žák všickni stejně, snadno kde kdo vystihne slabinu jesuitských akademií. Že se výborní žáci naprosto oddělili od lenochů, to by konečně mohlo se i omlouvati, ale kterak nesrdečno jest odstrkovati žáka prostředně nadaného, jichž bývá v každé škole většina? Elita jesuitských žáků se cvičí, je hýčkána, a ti, kteří by potřebovali pomoci, stojí za dveřmi pevně zavřitými.

Rozumí se také, že jesuité k svým chrámovým slavnostem na veřejné vystupování vybírali žáky z akademie spíš než mimo ni; chlapci, kteří bývali na boží Tělo oblékáni za anděly a stavěni na oltáře, byli malí výtečníci z akademie.

Čtyřikrát za rok akademie měla schůze slavnostní, k nimž byli hosté zváni. Tu akademikové vystupovali se svými nejlepšími pracemi a přijímali na konec i odměny a pochvaly. Jednou v rok měla konati se veřejná schůze všech akademií, v níž nejlepší z nejlepších přijímali praemia veřejná.[2]) V posledních létech jesuitského řádu tato veřejná slavnostní schůze a její jméno „akademie" byl jediný zbytek bývalých školských akademií.

Dobrým prostředkem poháněti učitele i žáky k pilnosti bývaly zkoušky, examina. Byly dvojí, soukromé a hlavní nebo veřejné. Soukromé mohly býti kdykoli; Kodicill chtěl míti opakování měsíčná, den dva dni před prvním, ale obyčejno bylo soukromé zkoušky konati čtvrtročně, a to tak, že veřejná zkouška půlletní nebo někde roční připojila se k předcházející zkoušce soukromé, kteráž byla k veřejnému vystoupení nutnou a obvyklou předehrou.

Čtvrtroční zkoumání bylo obvyklo již za starodávna ve škole před humanisty.[3]) V době školy humanistické náš Kolín r. 1550 určuje pravidlo: „Průba aneb zkušení v učení jednou každého čtvrt léta díti se bude, na kterémžto všickni vydají počet těch věcí, jimž

---

[1]) Tamž. 269. 364.
[2]) Regulae academiae v Ratio. Univ. knih. 46. D. 134. 155.
[3]) Hormayr. Gesch. Wien. V. CLXXXI.

sou se vyučili a lekcí všecky od počátku se vopakovati budou.“ [1]) Kodicill mimo měsíčná opakování chtěl míti zkoušky okolo každých Suchých dnů, tedy také čtyřikrát do roka. Proti tomu v některých německých řádech školních jest řeč jen o zkouškách půlletních. [2])

Poněvadž se leckterý správce zkouškám vyhýbal, měštští inspektoři bývali povinni o takové zkoušky dbáti a k nim docházeti. Královéhradečtí roku 1566 si zřejmě v knihu psali, že inspektory volili, kterýmž dohlédnutí nejméně jednou každého čtvrt léta a examinování poručili a poroučejí. [3]) Také Kutnohorští r. 1585 usnesli se, že examen ve škole míti chtějí, neboť nemálo na tom vrchnosti záleží, kterak se mládež domácí a přespolní učí. [4])

K čtvrtročním zkouškám pražských škol docházívali mistři z university. Spojovali s tím inspekci zajisté stejně tak, jako měštští inspektoři chodící k zkouškám do svých škol na venkově. Když primas pražský Václav Krocín roku 1600 vyčetl mistrům, že žáci farních škol ničemu se neučí, mistr Marek Bydžovský k zkouškám ukazoval, řka, že žáci svého učení musejí hleděti pro examina a visitationes, které páni mistři každé Suché dni mívají. [5]) Universitní mistři si vzkazovali do škol o soupis jmen žákovských, aby ke zkouškám věděli, jak volati; [6]) zapisovali si do universitních knih, kdy se začíná konati examen in scholis pragensibus; r. 1608 24. listopadu k tomu zápisu připsali i přání, aby Bůh tomu zřízení požehnal (deus huic instituto benedicat). [7]) I v bouřné době r. 1619, když bylo ve sboru professorském předloženo, že „trimestre“ vychází, měli-li by mistři po školách choditi na zkoušky, usneseno, aby se to zachovalo. [8]) Nedbalému správci se hrozilo zkouškou. Na příklad r. 1609 zderazskému Lukáši Bochaufiovi rektor universitní Bacháček vzkázal, že má zkazilé kollegy a čemu žáky učí on a jiní v ostatních dvou třídách, toho že se mu zpraví. Odvětil Bochauf, že vzkázání přečetl veselým duchem, (to jest snad, že se zkoušení svých žáků nebojí) a za kantora že nemůže, toho že nepřijal. [9])

Osadní patronové, dověděvše se, že mistři přijdou na examen, přicházeli, též, a tím soukromá zkouška již brala na sebe ráz poněkud veřejný. Končívala se (byli-li osadní štědři) podle zvyku doby srdečné pitkou. Psánotě roku 1612 v zádušní knize sv. Mikuláše

[1]) Leges schol. priv. exempl. v mus.
[2]) Univ. knihov. Řád vratislavsk. z r. 1570. 25. H. 503.
[3]) Solař. Hradec. 543. Byl to kněz arciděkan Jiří Agrikola, Štěpán Kotoule radní, Jan Kotoule radní písař a Jiří Budinský starší obecní.
[4]) Arch. horský. Kn. memorab. z r. 1583 Q. 17. U Nováčka v Listáři 34. vypuštěno.
[5]) Arch. zemsk. Oekonom. 13. 99.
[6]) Arch. zemsk. Oekonom. 18. 9.
[7]) Arch. univ. A. 13. a. 232. Arch. zemsk. Oekonom. č. 15. 400.
[8]) Arch. univ. A. 14. a. 105.
[9]) Arch. univ. A. 13. b. 566.

staroměstského, že v přítomnosti pana mistra Kampana a Tetaura držán byl examen v škole, a dáno za tři pinty vína 38 grošů.[1])

Řád akademický z r. 1609 hovoří při čtvrtročních zkouškách také o praemiích žákům.[2]) Kodicill je spojuje s deklamacemi a disputacími. Tím již by braly na se ráz slavnostní.

V starší době po každé zkoušce, ať byla čtvrtletní, ať půlroční, žáci pokročilejší mohli býti odměšováni od žáků mdlých a promovováni do vyšších ordines a tříd. Na škole vídeňské v XV. století takové zkoušení a povyšování čtvrtroční mělo se díti pravidelně, a to tak, že u přítomnosti všech chlapců žák, o jehož promoci šlo, odříkal deklinaci nebo jiné „actum". Když dovedl, posazen výš. To prý budí snahu po učení v lenoších, vidoucích, kterak tovaryši stoupají nad ně.[3])

Při čtvrtročním o třídu postupování mohlo se snadno přihoditi, jako na příklad německému bachantovi Butzbachovi, že za dvě leta dostal se z nejnižší osmé až do třetí třídy. Butzbach totiž přišel studovat do Deventeru, jsa 21 letý. Posadili ho v osmé třídě vedle dětí, z nichž prý některé seděly tu již čtvrtý rok a neuměly čísti. Tu pobyl Butzbach krátko, několik neděl jen; po zkoušce přeskočil sedmou a šestou třídu; o Velikonoci přešel do páté; v té seděl dvě čtvrtletí; vykonav zkoušku, vstoupil do třetí, kde si ovšem při nesnadnějších věcech poseděl déle.[4])

V škole XVI. věku, v době pokročilejší, nepřáli onomu čtvrtletnímu postupu. I při čtvrtročních zkouškách na vyšším stupni postupovalo se o třídu výš teprv po roce, v nejvyšší třídě žák byl povinen sedati i déle než rok, a jen v nižších byl postup možný po zkoušce pololetní.

Té postupné zkoušce nebyl podroben každý žák. Zkoušeni jen ti, kteří se hlásili, že chtějí o třídu výš, aneb učitel sám vybíral k zkoušce žáky schopnější. Tím rozumem káže na příklad vratislavský řád r. 1570, aby dvakrát v rok, týden po Veliké noci a po sv. Michalu, nejschopnější žáci nejnižší třídy byli examinováni v čtení, psaní, modlení, katechismu, vokabulích, ze slovníka věcí a budouce nalezeni hodnými, ať postoupnou do klassí vyšší.[5]) Přestoupil-li žák z jedné školy do jiné cizí, mohlo se mu přihoditi, že ho správce dosadil do třídy nižší nežli býval; ale i to se přiházelo, že netečného a neschopného žáka učitel na téže škole uprostřed běhu poslal o třídu níž.

Kterak si na protestantských školách našich i cizích žáci vedli při zkouškách soukromých, o tom není hrubě mnoho zpráv. Kolín chce, aby poodložice knihy stranou, žáci vypravovali ven bez zají-

[1]) Arch. pražs. Kn. záduš. lit. M.
[2]) Voigt. Acta litter. I. 324.
[3]) Hormayr. Gesch. Wien. V CLXXXI.
[4]) Butzbach. Chronica. 137. 158.
[5]) Univ. knih. č. 25. H 503.

kání.[1]) To jisto, že neumějíce dobře, žáci polykali koncovky slov, aby zakryli nevědomost;[2]) spolužáci tonoucímu napovídali s ochotou, ale nestejnou chytrostí, jako dělají po tu dobu, a konečně že zkoušenci, když učitel neopatrně pocházel po třídě, přimrkávali do knihy, rychle otevřené.[3])

Nešlo-li při soukromé zkoušce jen o postup žactva, alebrž také o to, aby byl od vrchnosti vyzkoumán výsledek práce učitelovy, posedlo učitele pochopitelné rozčilení, a někteří potutedlnější všelijak se zachystávali, aby soudcové nalezli všecko pěkně. Na ten konec nejprv konali s žáky repetice toho, co budou zkoušeti, připravovali překlady již napřed; když pak u přítomnosti inspektorů zkoušeli, činili to pořadem knihy školní, tak že chlapci dobře postihli, která dotázka a věc na ně padne. Také, když bylo zle, mnohý učitel dal se místo zkoušení do výkladův a dlouhých kázavých řečí, při nichž ukázal, jak umí latině hovořiti sám, ale ne žáci.

Tyto všecky strojenosti, které, jsouce na snadě, bývaly asi obyčejny, zakazuje saský řád školní z roku 1580; zakazuje, aby k čtvrtletním zkouškám nebyly repetice; farář s inspektory nechať přinese k písemnému překládání argumenta sám, žáci ať překlady pracují pod dohledem; učitel může býti při tom, ale ne ve své třídě, ať prý hlídá v jiné (je tedy nedůvěra k učiteli stará věc). Zatím, co se písemně překládá v třídách vyšších, inspektorové ať pozkoušejí ústně v nižších. Seberouce potom úlohy, ať dají je učiteli, a ten ihned ať dotazuje se žáků po hrubých chybách; po té čísti jest a ústně překládati auktora, při čemž má slovo učitel, ale inspektoři ať pozorují, nač se ptá, a kterak žáci odpovídají. Ať se ptá praeceptor jen stručně a nikoli pořadem v knize, ať nekáže; žáci nechtež knih doma. Na konec se ptáti měli inspektorové, který žák je nehodný, a toho hned měli kázati vyplatiti. Argumenta nebo písemné práce vzali s sebou, aby, přirovnávajíce v příští zkoušce, usuzovali o pokroku. Učiteli shledané chyby měli vytknouti laskavě.[4])

Brunšvický řád roku 1596 zakazuje učitelům, aby rozdávali otázky napřed a odpovědi aby nastudovali s žáky, hrozí, že inspektoři sami nařídí, z čeho zkoušeti a naznačí lavici, od které se začne.[5])

Nevíme, aby u nás kdy tím nedůvěřivým způsobem byli při zkouškách si vedli, jako tu nakazuje řád v sousedních Sasích nebo v Brunšvicku. Ale na lehkou váhu toho u nás nebrali. Z nejednoho listu Bacháčkova vysvítá, že měl býti examen s inspektory nejen

---

[1]) Leges. Tisk v mus. 26. F. 18.

[2]) O tom již Melanchton. Monum. Germ. paedag. VII. 406.

[3]) Řád saský z r. 1580 zakazuje učiteli, když zkouší, choditi po škole. Vormbaum. Schulordngen. I. 255.

[4]) Vormbaum. Schulordngen. I. 264.

[5]) Monum. Germ. paed. I. 136.

pobídkou učitelům a žákům, ale i postrachem; na příklad r. 1606 píše dotčený rektor universitní velmi světle o tom Kutnohorským, aby inspektorové již v tu první chvíli, když správce školní a jiné učitele do škol uvozují, před žákovstvem jim připomenuli, že v čas určitý zkoušky se budou konati, aby na to pozor měli; také že bude nutno inspektorům podati osnovu studijní, kdyby snad v některých lekcích chtěli examinovati sami. „Což když se stane", rektor píše, „a ruka nad tím držána bude, budou nad sebou jak praeceptores tak i discipulové lepší pozor jmíti a v mezech povolání svého zůstávati." [1])

Když dostal se týž rok 1606 Jan Mostník Berounský za učitele k sv. Vojtěchu do Podskalí, Bacháček navedl osadní, aby ho přinutili záhy ke zkouškám s žáky; obstojí-li on i žáci na takové zkoušce dobře, bude hoden chvály, „pakli nic, tu hned u přítomnosti bude se jemu moci pár slov oznámiti, kterýmž on bude moci dobře porozuměti." [2])

Z poslední řádky patrno, že byl saský řád, radící inspektorům k výtkám laskavým, zdvořilejší nežli náš horlivý mistr Bacháček.

Zkoušky hlavní, veřejné (examina generalia, repetitio generalis omnium studiorum) mívaly sic také účel, aby škola veřejně vydala počet ze svého umění, ale slavnostní vystoupení při nich přímo vynucovalo, že byl ráz a podstata jejich strojená, upravená, takže se obec poslouchající nedovídala věrně toho, co škola umí, nýbrž jen toho, k čemu se na tu chvíli přistrojila.

Skoro bychom uvěřili, že slavnostní zkoušky vznikly teprv ve škole humanistů; [3]) tiť byli na veřejný šum jako posedlí. Sturm chtěl slavnost zkoušek míti jednou v rok, a to v říjnu, neboť v tom měsíci prý lidé nejméně stonají. [4]) I u nás na některé škole slavnostní examen konáno jednou jen v rok. [5]) Obyčejnější však bylo konati je dvakráte za rok, a to v tu dobu, než by se žákovstvo v časy sv. Havla a sv. Jiří rozešlo. „Podle řádu a chvalitebné zvyklosti téměř všudy" [6]) dělo se tak v říjnu a v dubnu. Řídko kde v jiný čas. Také při založení gymnasia soběslavského nařízeno, aby zkouška konala se půlletně před kurátory rožmberské nadace. [7])

V ty dvě doby sešly se soukromé zkoušky a opakování čtvrtletní se zkouškou slavnostní, a tím způsobem mohlo se k veřejnému vystoupení všecko náležitě připraviti: kdo v soukromé zkoušce svoje

---

[1]) Arch. zemsk. Oekonom. 18. 349. Nováček. Listář. 92. Opisy v musej. Diplomatáři 1606.
[2]) Arch. zemsk. Oekonom. 18. 339.
[3]) Kriegk. D. deutsch. Bürgerth. II. 96.
[4]) J. Sturmii. Opuscul. omnia vyd. Hallbauer. 108.
[5]) V Bydžově na př. Honza. Program. bydžov. 1897. 20.
[6]) To dí mistr Kolidius v Hoře roku 1610. Nováček. Listář. škol. kutnoh. 104.
[7]) Linter. Sborn. Hist. krouž. 1899. I. 78.

lekcí dobře odříkal, ten určen, aby odříkával o slavnosti. Při slavnostní zkoušce školy veliké, jako byla na příklad kutnohorská, vystupovala třída po třídě, a to ne všecky za den. Mohlo trvati i pět dní, než všecko dokonáno. Od první nejvyšší se začínalo. Na té vůbec záleželo tolik, že správce kutnohorských škol mistr Václav Jiří Peristerius r. 1615 v dubnu oznámil jen zkoušku „discentův in classe prima“, a co se jiných tříd dotýče, mínil, poněvadž s nimi nic obmeškáno nebude, do příhodnějšího času, jakž s inspektory na tom zůstane, odložiti. [1])

K veřejné zkoušce rada městská byla zvána, inspektoři městští, kněz, kde kdo, na kom škole záleželo. V Praze zváni osadní a universí. Aby mohli mistři z university k tomu dostačiti, konány slavnostní zkoušky pražských škol dle osad farních po sobě; v Hoře Kutné, kde byly školy dvě, konána zkouška obou škol zároveň, ale svatobarborský správce byl povinen dohodnouti se s vrchním správcem vysokokostelským o době a pořádku. R. 1604 zve mistr Jan Palladius od sv. Barbory sám, neboť prý neví, kdy se přední správce do Hory vrátí, a mládenci, jakož čas před rukama jest, by se mu mohli rozběhnouti, a on by mohl držán býti za rušitele dobrého řádu, od městské rady vydaného. [2])

Zvaní děla se někdy osobně; učitelé chodili, žáci chodili a říkali pozvání latině, jak se na latinskou školu náleží. Ale obyčejnější bylo písemné pozvání, jež s umem a rozšafností skládal správce. Pozvání dělo se ve jménu Boha a k oslavě jména jeho. Tak zval Kutnohořany v říjnu roku 1603 správce Václav Melissaeus, připojiv k tomu myšlenku, že páni svou přítomností nekonají jen svou povinnost, ale i uctivost prokazují k literním uměním jakožto božím darům. [3]) Mnohomluvná pozvání přirovnávají zkoušku k hospodářským žním. [4]) Mistr Samuel Alektorius Batelovský v Hoře r. 1619 však pozvání napsal příliš krátké. Vyzval, aby páni přišli, poněvadž čas sv. Havla nastává, v kterémž o prospěchu mládeže vyzvídati ráčí. [5]) V předlouhém dopise Simeon Polický, správce v Kouřimi (r. 1585), cituje valný kus o tom, co Plutarch praví, „mezi jinými slovy v knize své o dobrém a poctivém vychování“, pak oznamuje, že zavedl repetitiones aneb examina netoliko privatim, ale také publice a že zve pány pro to, aby vyslyšíce pořádek prací a prospěch učedlníků jeho, dali i příčinu napomenutím svým k hojnějšímu a dalšímu prospěchu. [6])

Byl-li předešlý učitel té skromnosti, že čekal zdravého napomenutí, proti němu mistr Melichar Kolidius Solnický, přední správce

[1]) Nováček. Listář. 146.
[2]) Zemsk. arch. Opisy z Hory. 1604. U Nováčka v Listáři 86.
[3]) Arch. zemsk. Opis z Hory 1603. U Nováčka 82.
[4]) Svrchupsaný Palladius v Hoře 1604.
[5]) Nováček. Listář škol. kutnoh. 156.
[6]) Arch. musej. Kouřim 1585. Schulz. Č. Č. Mus. LXXIII. V. 25.

v Hoře, již v úvodě svého pozvání r. 1613 (v dubnu) pochválil se sám. Prý „ačkoli... páni... jak o mně, tak i o mých pomocnících dobré smýšlení míti ráčí, totiž že v povinnostech a v práci školské spolu se mnou bedlivě a věrně pracují,.., avšak nicméně, aby má i jejich společně vedená práce skutkem ukázána býti mohla, tímto psaním... zůvi.“ [1]) Skoro stejně tak pochválil se r. 1583 v Kouřimi Simeon Andreae Polický, pocitovav úvodem svého pozvání Cicerona. Ten prý napomenul vrchností i učitelů mládeže, aby všelikou bedlivost nad tím měli, aby mládež prospívala. A na to on že obzvláštní pozor měl, aby se zachoval podle rady onoho mudrce. Na konec s podezřelou šetrností a snad opatrností připomíná, že při té zkoušce nechce pánů inspektorů v žádnou práci podrobovati, „nýbrž jen toliko aby byli posluchači.“ [2])

Správce kutnohorský Melichar Kolidius r. 1612 ve svém zdvořilém pozvání udělil pánům důtku pro jich nedochvilnost. Psaltě, že je služebně žádá, aby tím raněji k tomu examen se najíti dali a ne do toho času, kdyžby téměř se odbývati mělo, odkládali; nebo když se téměř po každé do kolika na den hodin má čekati, jak páni poznati nemohou, v čem scholae alumni prospěli, tak také ani správce sám ani jeho discipuli nemohou náležitého pořádku zachovati, nýbrž vypouštějí to, co by mělo býti slyšáno. Aby důtka nerozzlobila, slíbil správce, že zachová při repetování mírnost a že nebude pánů zdržovati mimo náležitost. Na konec však přec zase připomenul pánům, aby přišli časně. [3])

Jsa dobrým výsledkem zkoušky jist, Simeon Polický, správce kouřimský, r. 1585 vstavil do pozvání osobní špičku a hněv proti pomlouvači svojí práce. Psal, aby radní páni přidrželi Laurina bakaláře, spoluměšténína, k tomu, aby on podle inspektorů do domu literního přišel, poněvadž nařkl Simeona, že svému povolání nečiní za dost; ať vyslechne, co se děje ve škole nebo neděje, a vyslechna aby všetečně v jich svědomí nesáhal. [4])

Svrchuřečený Kolidius v Hoře někdy do pozvání položil také zevrubnější program, jak míní zkoušky před se bráti. Zova v dubnu roku 1610 pány, míní aby v pondělí po Provodní neděli hned po kázaní slova božího přišli aspoň někteří z inspektorů do menších a posledních classes, kde by se zkouška pomálu vykonala; druhého dne v větším a plném počtu do velikého auditorium ať přijdou páni radní, prý nebude dlouze protahovati práce své aniž ji běžně odbývati, ale prostředně, dokud se inspektorům líbiti bude; jen toho žádá, aby se mu nedėla překážka, dokud by sám věc svou ne-

---

[1]) Nováček. Listář. 129.
[2]) Mus diplomatář. V svazku 1578 je pozvání z r. 1584. Schulz Č. Č. Mus. LXXIII V. 19.
[3]) Arch. zemsk. Opisy z Hory. U Nováčka v Listáři 124.
[4]) Schulz. Č. Č. Mus. LXXIII. V. 25.

odbyl; nejprv ať vystoupí jeho auditores (nejvyšší třída), pak druhá; ve čtvrtek nebo v pátek mohl by býti konec. [1])

Že by gymnasium k zkoušce vydávalo nějakou slavnostní tištěnou intimaci, o tom nevíme odjinud než ze školy boemo-germánské v Starém městě Pražském, kterážto škola si vůbec vedla na hněv university Karlovy šumě a po akademicku. Dovolení k intimaci tištěné však škola germánská musila si v universí vyprošovati. R. 1616 mistři karolinští dovolují, ale žádají za to, aby tu, kdež se konají modlitby za jiné akademie, „naší matky akademie nebylo opomenuto.“ [2])

Když se v určitý den do školního auditoria sešli hosté, z nichž nejpřednější (po bouři r. 1547) císařův rychtář, slavnost začala se zpěvem žákův. Po něm rektor školní řeč měl.

Zachovala se řeč rektora Jakuba Strabona Klatovského, konaná v prosinci r. 1574 na škole žatecké, a ta řeč jest dlouha tak, že budí hrůzu a strach o trpělivost posluchačův. Jest na šestnácti listech osmerkových. [3]) Hovoří se v ní způsobem humanistů o všem, nejvíc o vzdělání školami, při čemž v hlavních rysech jsou obsaženy dějiny školství v Čechách, počínajíc pokřtěním Čechů a doctoribus Cyrillo et Methodio collegis; řečník také vzpomněl rozptylení university, z níž vystěhovalo se na 24.000 Němců; žalostně při tom dí, že onoho času jiní národové chodívali na učení k nám, teď že Čechové musíme k nim. V té řeči slibuje, čemu bude učiti, oznamuje svůj nový řád; také naříká na mravy žákovské zlé, veliká prý část sbíhá se do škol a pod štítem nejkrásnějšího jména oddává se lenosti a rozkošnictvu. To a lecco jiného v předlouhé řeči Strabonově.

Po řeči rektorově další pořádek a způsob nebýval stejný všude. Někde zahovořil některý inspektor, aby také ukázal svoji latinu, jinde si toho nechal na konec, aby vyslovil chvály a díky. Někde oznámil správce hned teď, že soukromé zkoušky vykonány, a že tito a tito žáci jsou schopni o třídu výš. V školách německých, dle Sturma zřízených, právě v tu chvíli rozdávali výborným žákům praemia. Jinde oznamovali výsledky předchozí postupné zkoušky soukromé až na konec.

O praemiích v našich školách nebývá řeči. Kdo by je byl žákům kupoval? V pamětech kutnohorských jen jednou zřejmá řeč jest o dárku žákům „pro památku a bedlivější cvičení“ jakož i pro naději budoucího prospěchu. To prosí Kolidius správce radu městskou r. 1610, aby těm žákům, u nichž by o zkoušce shledala se pobožnost a bedlivost, darovati ráčila — nějaký arch papíru. [4]) Jindy (1613) týž Kolidius zova radu ke zkoušce, prosí žákům chleba,

[1]) Arch. zemský. Opisy z Hory. 1610. U Nováčka v List. 104. 107.
[2]) Arch. univ. 17. A. VI. 531. To zval jménem inspektorů mistr Ursin.
[3]) Bibl. Č. Mus. v Praze. Sign. 49. E. 33. 49. E 16.
[4]) Arch. zemsk. Opisy z Hory. 1610. Nováček. Listář. 107.

jehož nedostatkem trpí.[1]) Působila by prostota našich škol po této stránce dojemně, kdybychom nevěděli, kterak touž dobou jesuité na svých školách v obyčeji mívali stkvělá praemia svým žákům o veřejných zkouškách rozdávati. Pak ovšem hořejší prostota jest neomluvitelné, měšťanské lakomstvo nekalé.

Jednu část slavnostního jednání zaujímala jaká taká zkouška. Odříkáváno, recitováno i způsobem koncertace přednášeno z probraných lekcí to, o čem správce myslil, že bude zajímati vzdělané hosty. Na škole Sturmově nařízeno, aby při té certaci žák vyšší školy ptal se žáka nižší. Tu tedy konána slavnostní zkouška aspoň dvou tříd pospolu.

Po zkoušce a certací někde zákony čteny a řád školní, aby shromáždění pánové věděli, čemu kterak vychováváno a učeno; pak naučenou řeč odříkal některý žák z třídy nejvyšší, po té byly modlitby, děkováni radě a hostům.

Na soukromém gymnasii Hubrově v Praze ředitel Dornavius na konec veřejné zkoušky r. 1601 omlouval se rodičům, nedařilo-li se všecko dobře, zvláště u malých, aby toho nepřičítal soudce spravedlivý lenosti, ale neznalosti českého jazyka; pak vyzval žáky tři z nejvyšší školy, aby říkali řeč o výbornosti grammatiky, rhetoriky a dialektiky; každý jednu. I vyvstal žák Jan Oršinovský z Firstenfelda a přednesl v grammatice řeč nebo deklamaci, proloženou mnohými citáty ze Solona, Pythagora, Platona, Evandra, Terentia, Cicerona a j. Mistr ho pochválil krátkou řečí, uznávaje, že dobře pochopil, co bylo veškole přednášeno. Vyzval potom žáka druhého, Jana Hubera, aby promluvil o rhetorice. Ten začal od Periklea řečníka, mluvil o potřebě řečnictví v církvi, v míru, ve válce, v životě vůbec, přivedl proroky, apoštoly, patres i doctores a řecké spisovatele, takže celá jedna strana té řeči jest samé jméno od Nestora počínajíc. Správce Dornavius mladíka pochválil a přidal sám ještě nějaký příklad z Cicerona. Po té vyzval třetího, Jana Eustacha Brzobohatého, aby přednesl řeč o logice. Kterouž řeč Dornavius pochválil také.

Potom se obrátil k obecenstvu, jež oslovil „Viri nobilissimi, clarissimi, humanissimi ac doctissimi," a pravil, aby rozhodli, jsou-li někteří hodni čestného daru čili nic. I vyvstal jeden z přítomných pánů, a ten jménem všech ostatních promluvil řečí patrně připravenou, dosti dlouhou, v níž pojednal o vědách vůbec; a konec vše, co tu o zkoušce slyšel, pochválil. I před rozdáváním praemií Dornavius zahovořil latinskou řeč, odpovídaje předešlému pánovi, je-li všecka chvála pravdou, že děkuje Bohu, pak-li není, že všickni budou prositi Boha, aby se pravdou stala, a slibuje, že nikterak nezpyšní. Rozdávána potom praemia, která bezpochyby s část bohatí rodiče schystali svým dětem, a snad něco také Huber pořídil sám,

[1]) Tamž. 139.

neboť žáci poděleni stříbrnými penízi s hlavou Huberovou, jenž byl zobrazen jako scholarcha, s věncem, s labutí, se znaky lilií, s hvězdami, z nichž tři pospolu byly znamením grammatiky, rhetoriky a logiky.

Na posled student Brzobohatý děkoval za ostatní spolužáky. V řeči své vyřekl též vděčnost učitelům za to, že z nich, z divoké zvěři, dělají lidi. Na konec všeho vyřčeno slovo Amen.[1])

Kodicill ve svém řádě (1586) školám českým radí tři kusy po zkoušce;[2]) nejprv ten, aby jeden den byl vybrán k hádání o věcech ve škole přednášených; druhé, aby na žádost žactva byl výlet do lesů; třetí, aby konáno bylo divadlo školské aspoň jednou v rok. Ovšem nemusily ty tři kusy vázati se ke zkoušce, mohly býti provedeny také v jiný příhodný čas kterýkoli.

O veřejných disputacích po zkoušce konaných zachovány zevrubnější zprávy jen z Kutné Hory. Snad bývaly také v jiných větších školách, v malých však sotva; tu se po zkoušce rychle všickni od školy odtrhovali; žáci pražských škol měli příležitost i povinnost (jakož svrchu dotčeno) disputovati se svými učiteli v universitě, ti tedy po zkoušce také nezdržovali se s disputacemi. Že škola kutnohorská vystupuje s disputacími veřejnými, to má svou příčinu v lokální ctižádosti: jako Kutná Hora snažila se míti svoji zvláštní konsistoř na správu církevní, takž chtěla, aby její škola hlavní podobala se akademii, a té ovšem náležela veřejná hádání.

Disputace horské stojí za zvláštní všimnutí. Bývaly čtyřikrát za rok; v lednu a v červenci nebo v srpnu byly ty disputace osamělá veřejná vystoupení školních officiálův a žákův; v dubnu a v říjnu spadaly s veřejnou zkouškou v stejný čas a tu mohly se klásti za částku zkoušky, jak Kodicill nařizoval. Kdy se začaly čtvrtroční horské disputy, není zatím nalezeno v zápisech. R. 1610 mistr Melichar Kolidius zova městskou radu k lednovému disputu, praví, že ten dobrý a chvalitebný pořádek zde na Horách od rady městské před mnoha léty jest ustanoven, totiž aby v školách každoročně při začátku každého čtvrt léta jisté theses, buďto theologické neb filosofické, u přítomnosti rady byly disputovány; prý se s officiály tedy snesl zachovati ten způsob a nařízení chvalitebné.[3]) Jindy týž mistr Kolidius prohlašuje horské disputace za dobrý a „starobylý“ řád.[4]) Snad tedy ten mistr dávný řád obnovil. Zajisté byl ho pilen, pokud při škole zdejší pracoval,[5]) jiní nejednou, zovouce k zkoušce, o disputech nic se nezmiňují.

Veřejné disputace horské byly dle výroku správce Václava Jiřího Peristeria (jinak Kolumbana čili Holoubka) (r. 1615) ustano-

[1]) V univ. knih. exempl. tišt. pod sign. 45. A. 11.
[2]) Ordo studior. str. 78. V překl. Zoubkově. 23.
[3]) Arch. zemsk. Opisy z Hory.
[4]) Tamž. U Nováčka 106.
[5]) R. 1614 21. listop. Horští dali mu za tři kopy grošů českých městské právo, když se byl oženil. Nováček. Listář. 145.

veny od pánů jakožto exercitia publica, veřejná cvičení; to bylo jisto, že jimi škola stejně jako při zkoušce veřejné měla dokazovati svoji zdatnost. Byl to prý způsob zkoušky veřejné. Škola se k ní, jakož samo sebou se rozumí, připravovala. Učitelé hájili svých thesí, žáci dle jich návodu proti nim disputovali. K disputacím, jež konaly se v časy mimo zkoušku veřejnou, rektor školy přední psával pozvání téhož rozumu jako ke zkouškám, když je psal. V červenci uznával, že páni jsou polními pracemi stíženi a sliboval, že jich nebude disputem dlouho zdržovati. Správce školní přikládal disputační these nebo proposice k pozvánce, aby si je v radě už napřed přehlédli, přijali a schválili, aby je do rukou dali inspektorům a těm k uvážení, kdožby chtěli proti nim hádku a odpor míti.[1])

These k disputům zovou horští správcové užitečnými a platnými. Ohledáme je poněkud. Dubnové theses z r. 1610, mistrem Kolidiem vybrané tři byly; dvě týkaly se zákona božího vůbec a Mojžíšova zvlášť; třetí, že člověk svou vůlí hřešívá. Mikuláš Hanczlinius (Hanzlinius), jeden z officiálů měl thesi, že lidská těla v oslavě nebeské budou nehmotná. Třetí officiál Jan Pelargus mínil disputovati o tom, že státy lépe se spravují dobrým králem nežli dobrým zákonem.[2]) Téhož roku 1610 v červenci these Kolidiovy týkaly se církve; první byla definicí církve, že to shromáždění „membrorum Christi, hoc est sanctorum", a druhá jednala o rozdělení církve ve vítězící a bojující. Učitel Jan Felix Strejc Rokycanský hovořiti chtěl o ohni, tedy z fysiky, a třetí officiál Matěj Vítův Chlumecký (syn Prlíka z Chlumce) chtěl hájiti křesťanů, kteří z hvězd budoucí věci předpovídají.[3]) V říjnu r. 1610, kdy disput děl se pospolu se zkouškou, Kolidius disputoval o modlitbě, kteráž se má díti jediné skrze Krista a nikoli skrze anděly, umrlé, svaté a jiná stvoření; modlitby a žalmování mají býti v jazyce posluchačům srozumitelném; modlení jazykem cizím a neznámým jsou neužitečny. Svrchupsaný Matěj Prlík hovořil o obrození lidském skrze Ducha svatého;[4]) Strejc vzal si thesi o dialektice; prý je to umění dobře definovati a tím rozumem zove se logikou.

Již patrno, že r. 1610 v horských disputech these theologické mají vrch. To bylo jen v Hoře možno pro tamější obzvláštní konsistoř. V Praze by se byli vůči katolíkům, arcibiskupovi a jesuitům učitelé sotva odhodlali k disputacím toho rázu.

Za thesi k lednovým disputacím roku 1612 Kolidius vybral si z Desatera deváté přikázaní, dle něhož jest vyhýbati se lži. A o té thesi na archu zvacím rozvinul Kolidius padesát dva články, týka-

---

[1]) Opisy v arch. zemsk. Hora. V Nováčkově List. 125. 139.
[2]) Arch. zemsk. Opisy z Hory. 1610. U Nováčka v Listáři 105.
[3]) Tamž. V Listáři str. 106. 107.
[4]) Nováček v Listáři 108 ono „S. sancto", jež jest v originale samotno, doplňuje S(acramento); mám za to, že to Spiritu sancto.

jící se definice lži, všelikterakých lží při váze, míře, minci, [1]) soudech, advokátech, svědcích v smluvách, hovorech, lži v poesii, v mravech (přetvářka), připletl do toho nějako zbytečně definici podezření, závisti, nadutosti, svárlivosti, pochlebenství, lehkomyslnosti, hrubosti. Na konec uvedl opakem lži, kterak má se jeviti pravdivost. Druhý officiál Jiří Horatius Rychnovský vyvolil si thesi o čtyřech živlech; thema poslední měl Matěj Prlicius opět theologické, totiž to, že prostředníkem naším může býti jediné Kristus, an má přirozenost božskou i lidskou zároveň. [2])

V srpnu 1612 Kolidius Solnický obral k veřejnému disputování these, týkající se přikázání z Desatera, o žádostivosti totiž (cupiditas, concupiscentia). A jako prve i teď zas v třiceti šesti větách, k pozvání připojených, vyložil o pojmu žádostivosti, o jeho objemu a obsahu vše způsobem tehdejší logiky; vyložil o chtivosti dobré a zlé; odkud vychází zlá a že vede k věčnému zatracení. Některé věty týkají se samolásky nezřízené, kteráž vzniká, milujeme-li sebe víc než Krista; též tak vzniká nezřízená láska k bližnímu; některé věty týkají se lakomstva, ctižádosti. Na konec položeno o chtivosti přirozené, tať jeví se, když hladový chce potravu, nemocný žádá si zdraví, unavený klidu, zajatý svobody. Tu a tam odvolává se k Písmu. Druhý učitel Jiří Horatius obral si thesi kratičkou z „fysiky": Pramenů a řek počátek jest moře. Třetí učitel Prlík vybral si k první větě definici kovů; prý to nejsou ani meteory ani živoucí těla, alebrž nerosty (mineralia), které lze slévati a kladivem roztahovati. Druhou větou Prlík chtěl dokázati, „že kovy jsou stvořeny od Boha se světem zároveň a nikde jich není než na zemi." [3])

Poslední veřejná disputace protestantského gymnasia kutnohorského konána v lednu r. 1622. Správce mistr Samuel Alektorius Batelovský připravil si thesi jednu, která v hrozném čase pobělohorském zní případně. Vyšel totiž od základní větv, že klimakterická léta (po sedmičkách počítaná, osudná) přinášejí změny života, mravův a těla. K tomu přičinil thesi, nebyly-li roky 1618 a 1621, ve vší Evropě léta to nebezpečná, příčinou minulých vojen a ostatních nesvorností? Druhá these týkala se hudby: Pravda li, že mění se hudba, když proměnily se časové. Válečnou thesi měl druhý officiál Jan Vodicius Mirovický: Přítomnost vůdcova ve válkách přispívá-li velmi k přemožení nepřátel a k dobytí vítězství; a jest-li chváliti rychlost vůdcovu? Václav Veverin z Kranichfelda, školní officiál, vyvolil si thesi, na fakultě v Praze až nad míru sevšednělou, jest-li pravá ruka nad levicí schopnější přirozením či zvykem? [4])

---

[1]) Přivedl na to z Digest IV. 10. „Quicunque nummos aureos partim raserit, partim tinxerit vel finxerit, si quidem liberi sunt, ad bestias tradi, si servi sunt, supplicio affici debent."

[2]) Arch. zemsk. Opisy z Hory 1612. Nováček. Listář. 113—116.

[3]) Tamž. V Listáři 120—122.

[4]) Listář Nováčkův. 158.

Jako mohly k veřejné zkoušce býti pro větší pochlubu školy přidávány veřejné disputace, stejně tak bylo s divadlem veřejným. Poněvadž divadlo žákovské mělo svůj rozvoj a rozmanitý ráz, budiž propuštěno na tomto místě položiti přehledné slovo o tom.

Povědomo,[1]) jakmile slavnosti velikonoční, o liturgii se opírající, dialogickou formou melodramaticky jen od kněží provozované, na sebe vzaly ráz velikonočních her (ludi), že ihned pro větší počet personálu dramatického kněžím žáci přistoupili na pomoc, neboť ti svým vzděláváním byli kněžím nejblíž, a od té doby, snad od XII. století, žáci jsou účastníci divadla až do stol. XVIII., kdy herci z řemesla divadlo si osvojili docela Z počátku kněžstvo a žákovstvo svorně konalo v kostele hry velikonoční, pašijové, pláče nebo plankty, o Veliký pátek zpívané, i hry jiné ze života Kristova, jež povědomy jsou všecky společným jménem mysterií (misterií), nedosti případným.

Ale živel žákovský nešel k duhu církevním hrám, zvláště když tím živlem hrajícím, extemporujícím i skládajícím byli žáci toulaví, vaganti, kteří nanesli tolik fraškovitého, satirického, lidového do her oněch, že v kostele se hráti nemohly pro pohoršení. Také čeština v nich zdomácněla. Vystěhovaly se tedy z kostela ven, ale snad ani ne všecky. Zvláště hry vánoční, při nichž v chrámě kladen umělý Ježíš do kolébky, a žáci jakožto pastýři zpívali,[2]) po všecky doby byly v kostele rády vídány. Pastýři, ač se jim svým časem také lecco lidově neomaleného do úst kladlo, přec nemohli tou měrou pohoršlivě si vésti jako nějaký mastičkář, židé, čerti, báby velikonočního dramatu.

Hry mimo kostel provozované a k životu Kristovu se přimykající i jiné všeliké scény a hry o rozličných svátcích a školských příležitostech, odloupnuvše se od starodávných mysterií, vyvinovaly se svým realistickým způsobem dále až do převratů husitských. Do té doby sahá prvá perioda divadla, jehož se účastnili žáci jako herci i spisovatelé.

Husitská doba zarazila rozvoj zbožného dramatu; nepřáli vážní husité divadlu. Zmizely hry velikonoční, pašijové, vánoční v kostele i mimo kostel. Zůstaly jen dialogy a zpěvy studentské o sv. Mikuláši, Řehoři a v jiných případnostech, při nichž žáci požebrávali. V krajinách husitských za celé XV. století není stopy o divadle cír-

---

[1]) U nás výsledky srovnávajícího studia o dramatě středověkém stručně a nejlépe vylíčil Jos. Truhlář v Č. Č. Mus. 1891 str. 3—43, při čemž pojednal o dramatech našich. Látku snesl Menčík v Příspěvcích k děj. č. divadla (Rozprav Č. Akad. Třída III. roč. IV. 1.). Ze starších dobře v jednotlivostech poučí J. Jirečkova Staroč. div. hry a Hanušovy Osterspiele.

[2]) Ve Věstníku Akad. VII. 9. 660. Jos. Truhlář uveřejňuje pořádek zpěvů při hodě vánoč. asi z r. 1400. Že vznikly ze stejného pramene (z evangelia) a v stejnou dobu s hrami velikonočními, viz Menčík Příspěvky. 8.

kevním.[1]) Teprv z doby krále Ludvíka (1516—1526) zachovány husitské českolatinské opisy a úpravy tří velikonočních her,[2]) z nichž lze souditi, že byly od učitelů, žáků a snad i kněží v chrámě nebo v jeho blízkosti provozovány; byltě tehdáž utraquismus již velmi změklý a chtěje se smiřovati s církví katolickou, neodlišoval se v ceremoniích velikonočních ani jiných podstatně.

Když se u nás rozšířila reformace protestantská, velikonoční a jiné hry, zvláště pašijové, udržely se pevně v katolických částech země na jihu a západě českém; jinde jen řídko shledáš toho stopu. Takovou stopou jest nám ona vánoční hra ze XVI. století, kteráž nalezena v archivě rakovnickém.[3])

Jest zajímavo, že ještě v pozdní době, v konec XVI. století, kde kvetlo divadlo zcela jiného způsobu, obnovovány a upravovány byly starodávné velikonoční hry, byť to byl již jen „bledý jich otisk“.[4]) Povědomý veršovník Šimon Lomnický r. 1582 vydal:[5]) „Tryumpf aneb komedii kratičkou o přeslavném Syna božího nad smrtí, peklem a ďáblem vítězství“; a druhý kus: „Marie o navštívení hrobu Krista pána“. Ještě třetí hru napsal (nepovědomo kdy vyšla), „o radostném vzkříšení Krista pána“. První dva kusy jsou jako zpěvohry. Kristus zpívá, i svatí otcové na konec; jsou v tom i duetta, vše s notami a s bídným textem.[6]) Třetího kusu, v němž jeví se býti Lomnický samostatnějším, jest zachováno jen několik scen. Drábové čtyři hlídají hrob, chlubí se hrdinností, ale, když Kristus vstane, ukazují veliké strachy. V jiné scéně Marie Magdalská, přišedši s mastí, pláče, po ní Petr naříká nad zradou svou a omdlévá. Jan posílá pro pivo z pivovaru lomnického, aby jim Petra vzkřísil; toť výjev upomínající na starodávný humor takových her. Na konec Kristus zjeví se Magdaleně a posílá ji se zvěstí o svém vzkříšení do českých měst jmenovitě do Ševetína; tím jakož i oním lomnickým pivovarem hra lokalisována.[7])

Významna v naší příčině slova Lomnického, jež psal v předmluvě k Triumpfu; prý ho sepsal „pro některé sprostnější lidi, kteříž rádi našim přirozeným jazykem, když se jim co takového

---

[1]) Co cituje Menčík v Příspěvcích str. 43 „Cum gravantur nimium per studium scolares, ipsi solent ludere per dies solares“ atd., to týká se tělocvičných her žákovských a nikoli divadelních.

[2]) Ordo trium personarum in die resurrectionis domini sepulcrum visitantium; ludus Pasce; Ludus de resurrect. Domini. Hanuš. Osterspiele. 26. 67. 82. Správně položil ty hry do doby Ludvíkovy Jos Truhlář v Č. Č. Mus. 1891. 23. Předchůdcové jeho všichni kladli je do XV. věku, což velmi podivno, anoť jméno krále Ludvíka při nich.

[3]) Uveřejnil ji Fr. Levý v Č. Lidu IV. 308.

[4]) Vlček. J. Literat. 37.

[5]) Exemplář v mus. zemsk. sig. 27 F. 1.

[6]) Hanuš Č. Č. Mus. 1864. 38. Flajšhans. Písemnictv. 365.

[7]) Práci Lomnického charakterisuje Jos. Truhlář (Č. Č. Mus. 1891. 42.), že v ní humoru opravdového ani jemného ani žákovského není, než jen snůška banálních vtipů svou nuceností všude uráží.

při tom času ukazuje nebo zpívá, toho poslouchají a tím se nemálo k radosti vzbuzují." Z těch slov lze souditi, že se mysteria v Čechách ještě na hraně XVI. a XVII. věku představovala. Ač v třetím kuse Lomnický zmiňuje se o zpívajících literátech, kteří se tu objevují jakožto výkonní herci a pěvci, přec není nikterak vyloučeno, že by dospělejší žáci nebyli tu, jako od starodávna zvyk, spoluúčinkovali.

Zatím co starodávné středověké drama, z liturgie vzešlé, zmíralo, humanisté založili na základech klassických drama nové, jež vešlo do škol. Tím vzbuzena nová perioda u vývoji dramatického umění. V Němcích začali koncem XV. věku, u nás v první části XVI. věku. Terentius a Plautus dostali se do školy. Ke školskému vyučování dramatické představení náleželo. Jím škola vstoupila v styk s obcí nejširší a cestou příjemnou, zábavnou. Žáci divadlem veřejným osvojovali si chování smělejší, na mnoze i způsobnější, a škola mohla se obci pochlubiti výsledky patrnými.

Proto také městské školy ode všech paedagogů souvěkých nabádány k produkcím divadelním. V Němcích po Erasmovi Rotterdamském horlivě Melanchton odporučoval hry školské; Sturm naváděl žáky k recitování komedií již od IV. třídy; nejvyšší třídě určil denně takovou recitaci, což zajisté nebylo lze provésti. U nás Kolín, Kodicill a universí sama ještě r. 1609 do svého řádu gymnasijního vstavila radu, aby některé drama scenické zvlášť po dokonaných zkouškách aspoň jednou v rok bylo hráno, poněvadž recitace komedií podivuhodně přispívá k cvičení jazyka, k úpravě mravů a nad to napomíná stran rozličných života případů.[1]) Také Komenský viděl mnoho prospěchů z her žákovských, doufal, že žáci osvojí si lepší mrav, zvyknou opatrnosti v životě potřebné a bez ostychu. V Blatném Potoku, kdež učil, chtěl, aby se hrálo vždy po půl druhém měsíci veřejně na dvoře školním nebo za deště pod loubím školního domu.[2])

Ohledáme nejprv, co na školách latinských veřejně hráno. Sahala-li universí při svých divadlech řídko ke klassickým dramatům, na školách městských to bude tím vzácnější. I Terentius a Plautus, vyčištění a osekaní nebo naopak i zředění, bývali u veřejnosti vzácni. Tím bylo zajisté vinno obecenstvo městské, jemuž se musilo podávati něco přístupnějšího, srozumitelnějšího i beze slov. A na to byly kusy, jež záhy vznikly a vyvíjely se podle klassických. Na radu Lutherovu vlévány do formy Terentiovy látky biblické. Dramatisováno Písmo Starého zákona jazykem latinským, ale také jazyky obecnými.

[1]) Voigt. Acta litter. I. 332. Codicill. Ordo stud. 78.
[2]) Jan Novák. Škol. hry divad. Komensk. Nár. List. 1892. Březen. Předmluv. Komensk. v Sebr. spis. IV. překl. Šmahův.

Naši překládali si biblické kusy z latiny i němčiny; skládali také sami. Do té kategorie přísluší nejstarší[1]) (dosud nalezená) naše česká originalní hra od Pavla Kyrmezerského O bohatci a Lazarovi, vydaná r. 1566. Pivnička a Kvasnička, dva čerti, zastupují v té komedii, jejíž látka drží se biblí věrně, živel prostonárodní. Z biblických osob za hrdinku divadelní oblíbena byla Judith. Takový jeden kus, německými rythmy psaný, Mikuláš Konáč z Hodíštkova českému divadlu školskému přeložil. Překlad vydán tiskem teprv po smrti překladatelově roku 1547. Kus sám jest dlouhé scenické vypravování bez dramatické jiskřičky. Judith vystoupí teprv v třetí aktě, slibuje židům, že půjde do ležení nepřátelského a hned jde. V táboře se Holofernes spije při scéně hodovní, Judith tasí meč, modlí se, aby Bůh jí posilnil rukou. Po tom usekne hlavu assyrskému vůdci, nepřátelé se ustraší, a židé je zaženou. Mravním naučením končí se akt poslední, poměrně nejživější.

Mikuláš Vrána Litomyšlský roku 1605 vydal českou komedii O ctné a šlechetné vdově Judyth a o Holofernovi, hejtmanu krále Nabochodonozora.[2]) Přeložil to práci básníka ševce Hansa Sachsa, kteráž hra jest bezpochyby předlohou oné německé hry, kterou přeložil Konáč. Aspoň se od sebe skladem scen hrubě neliší. Na počátku vystupuje heralt „předmluvce“, konec věnován výčitkám o ukrutném Turkovi, řeč to časová.

Oblíbena byla biblická látka o knězi Helim a jeho synech. U nás Jan Záhrobský z Těšína, klatovský písař, s tím titulem kus sepsal r. 1582. Maje na mysli dvojí požár Klatov města, spisovatel ukazuje, kterak Bůh někdy tresce národy a obce.[3]) Také Saul ocitl se na scéně, ale nad něho častěji Šalamoun, Samson, Tobiáš.

Kus o Šalamounovi a jeho pověstném soudě také žáci školy svatoštěpánské v Praze sepsali r. 1571 „Společnost žákovstva školy sv. Štěpána Velikého“ uvedena zřejmě jakožto auktor. Prý „se konečně přičinili a tuto komedii svatou sepsali“, a z pana praeceptora napomínání že ji vzali k recitování.[4]) V kuse tom jest mimo hádku o mateřství a soud nad dvěma ženami, jež jsou tu jako nevěstky uvedeny, výstup poslů Hiramových a návštěva sábské královny. Ke hře přísluševjí čtyřhlasé chory Mus.

---

[1]) Flajšhans. Písemnict 364.

[2]) Jest v Staroč. div. hrách Jirečkových. Orig. sborník je v Č. Mus.

[3]) Kus se proti jiným pro umělejší dialogickou formu a prostonárodní živel chválí. Menčík. Příspěvky. 87.

[4]) Ve věnování panu Adamu Myslíkovi z Horšova dovídá se poctěný pán i my, nač divadlo u starých bylo dobré. Žáci totiž veršují:

„Ještě věděti sluší v tuto chvíli,
proč u starých hry držány byly:
v tu chvíli varovali se v ožralství,
kostek, karet i také kuběnářství
a jiných hanebných nestydatostí,
a tak díváním jsouc zaneprázdnění
nedopustili se zlého činění.“

Komedie o králi Šalamounovi, „z třetích kněh královských vybraná v českém jazyku na rythmy složená“ vydána opět r. 1604 u Nigrina.[1]) To svědčí, že tu látku obecenstvo vídalo rádo. Stejně oblibován byl na scéně Samson. V Němcích napsáno tím jménem několik latinských dramat, kteráž i u nás hrána. Českou „Historii duchovní o Samsonovi, silném a udatném někdy vůdci israhelském v spůsob tragedie sepsanou a vzatou z kněh Judicum od kap. 13. až 17.“ vytiskl r. 1608 Daniel Sedlčanský.[2]) Ta hra začíná se vypravováním o narození hrdinově; v druhém aktě Samson sám vypravuje, co velikého již dovedl, a divák vyrozumí, že hrdina se chce ženiti. Dosti naivno, že otec ho musí vésti k nevěstě do města Tamnaty. Tu se spiknou mládenci proti cizímu ženichovi; také nevěstě úlisné víc záleží na vysvětlení hádanky Samsonovy nežli na svatbě. Samson konečně, oklamán byv, mstí se; Samson bije vojsko pověstnou čelistí. V posledním jednání jat jest, hlídají ho, on však odnese silácky bránu. Ale potom Dalila z něho vyzví, z čeho sílu svou má, a Samson zobavený zničí sebe i všecko kolem. Na látce té biblické neměněno skoro nic; jen postoupena jest několika episodami, hovory mládců o nestálosti ženské, řeči mládenců přemlouvajících nevěstu Samsonovu, historie žida hloupého a rychtářem odsouzeného pro obveselení mysli.

Z biblických osob také Tobiáš lákal dramatické básníky k spracování a školy k provozování. Českou hru o Tobiáši napsal a vydal (v Olomouci) r. 1581 svrchu již řečený Pavel Kyrmezerský, bývalý učitel pak farář onen čas v Uherském Brodě. Lze věřiti, že v Brodě hra farářova také nejdřív byla od žáků provozována. Že ji také v Praze žáci hráli, tomu na svědectví latinské režisérské přípisky a pokyny hercům (exit, abit a j.), v nichž tušíme ruku mistra Kampana. V první aktě Tobiáš napomíná židy k mravnosti; druhou aktu oživují dva čerti Tartareus a Asmodeus, kteří strojí hrdinovi úklad. Ti pak v třetím dějství hodí mu trus do očí. Starý Tobiáš osleplý posílá pak syna do Medie pro dluh; v čtvrtém jednání jest mladého Tobiáše svatba. K oživení této akty přispívá hrubá hádka Sařina s děvečkou a na konec pikle čertův proti mladému manželu. Ten rozloučí se s ženou, jde na cesty, ale hned se vrátí, kteroužto divadelní naivností a neobratností poznáváme, že mu na cestě čerti nedovedli ublížiti. Hra se končí epilogem o manželství, neboť hra věnována urozenému Arklebovi z Kunovic k svatbě.[3]) Je to tedy vlastně svatební báseň.[4]) Proto snad skoro každý herec odchází s muzikou.

Latinského Tobiáše z našich spisovatelů napsal mistr Jan Aquila. Pražská akademie ho hrála r. 1575 Nezachoval se. Od

---

[1]) V sborníku Jirečkově č. 5. V zemsk. Museum sig. 27. F. 7.
[2]) Ve sborníku témž č. 6. V zemsk. Mus. sig. 27. F. 7.
[3]) Ve sborníku Jirečkově (Staroč. div. hry) a v mus. sign. 27. F. 7.
[4]) Flajšhans. Písemnic. 364.

svrchupsaného Kyrmezerského dostal se na scenu ze starozákonních mužů také Eliseus prorok; ale hlavní osobou je vdova Rachel dlužnice, kterou věřitel Ismael návodem zlého Boasa měšťana chtěl zničiti. Obsah kusu je v dlouhém tituli: „Komedie nová o vdově, kterouž pán Bůh předivným způsobem skrze Elisea proroka od věřitele jejího vysvobodil". Živější ráz má třetí jednání, kde tvrdého kupce slzavě prosí vdova a děti její za shovění. Před rychtářem (jímž hra přenesla se z doby biblické v ráz souvěký) zaručí se švagr vdovin, což mohl učiniti už dávno dřív, tím by bylo odpadlo naříkání v třetím dějství. Na konec pomůže svou radou Eliseus, že vdova obchodem olejným zbohatnuvši zaplatí. Kus tištěn v Litomyšli r. 1573.[1]) Z prologu jeho se dovídáme, že podle zvyklosti starodávné se hrává divadlo v době masopustní.

Na scéně žákovské vyskytl se též Adam, Abraham, Josef, Job a jiné mužské osoby starozákonní. Abrahama patriarchu ke zkoušce školní veřejné r. 1641 i Komenský spracoval, ale ovšem směrem skoro výlučně didaktickým a ne divadelně zábavným.

Ze žen starozákonných mimo Judith svrchu líčenou nejvíc oblíbeny byly na jevišti Esther, Deborah, Zuzana a nad jiné Ruth. S idyllickým románem Ruthiným zacházeli zvlášť drsně, jakž to doba s sebou přinášela. U nás „sebral" „Komedii z knihy zákona božího, jenž slove Ruth" učitel školy svatohavelské v Praze, Adam Tesák Českobrodský, syn kněze Jiříka Mošovského Slováka.[2]) Tisk jest z r. 1604. Věnoval knížku auktor havelské osadě místo minucí malování. Hra je o pěti aktech čiperněji vypracovaných, než to uměl Kysmezerský; plna života jest scéna s ženci; Ruth upozorní na sebe dle rady matčiny Booza; ten sic vede si velmi opatrně, ale konečně jest z toho přece svatba; Ruth tančí s ženichem, Musy přijdou, zpívají žalm 128. „Šťastný, kdož v boží bázni jest". Na konci epilog o manželstvu. Čert Kornyfel s babou tančící a padající, Kvasnička a Špetle čertíci, kteří oba směšné tanečníky zdvihají, hodí se do Ruthina namlouvání a svatby jako pěst na oko. Ale bylo to žádané koření biblické látky.

Také Sodoma a Gomorrha posloužila divadlu, ale ani ne tak scéně a ději jako spíš jen názvisku onoho kusu, jejž německy napsal Matiáš Meissner (Meysner)[3]). Svatohaštalský učitel Daniel Stodolius z Požova r. 1586 kus ten přeložil na česko dosti volně a přidal zpěvy „panen ve dvou kůřích", čehož v originálu není. Hlavní osoba je v kuse Lot, žena jeho a dcery, které opilého otce svedou. Jináč je to kus daleko rozběhlý, začíná se vypravováním o potopě světa; mluví Abraham, jenž se s Lotem o zem rozdělil. Vystupuje

[1]) Číslo 2. v sbor. Jirečkově.

[2]) Dle Jirečka jest Ruth od Jiřího Tesáka otce. Také Menčík. Příspěvky 87.

[3]) Ein new. bibl. Spiel von dem erschröcklichen Untergang Sodom und Gomorra. Nově vytiskl Wolkan v Böhm. Antheil an d. deut. Liter. II.

děvečka Hagar a přednáší se všecka její historie; vystoupí Bůh s anděly třemi, aby zachránili Lota. Také nezbytní čerti a jiná chasa komická a bláznivá i nemravná mají v kuse svoje místo. Také allegorické osoby Milosrdenství, Spravedlnost hovoří. V posledním jednání, jež jeví se býti kousek samostatný, děje se obětování Isakovo.

Hrdinové a hrdinky z kruhu svatých nebyli na divadle protestantském oblíbeni. Také málo kdy vyskytne se hra historického rázu. Spíš ještě tendenční hra na historickém podkladě, jako je na příklad Pammachius, latině psaný od Tomáše Naogeorga, r. 1546 vydaný také po česku. Pammachiem jest zosobněno papežství. Pammachia korunuje a řídí Satan; na konec, když všecka víra zkažena, že i apoštolové nad tím pláčí, vystoupí Luther, saský doktor. Byla-li ta hra v Čechách hrána, neví se. [1]) Nebyla-li hrána hned brzy, jak vyšla, po bouřce proti králi se ji hráti sotva odvážil kdo, natož po příchodě jesuitů (r. 1556).

Také allegorické hry byly na jevišti žákovském u protestantů řidší nežli na jevišti jesuitském. Z takových her uvádí se u nás „Duchovní hra o desaterém věku života lidského“, jež vyšla u Mouřenína v Praze roku 1604 a latinská Akcí de pugna Virtutis cum Voluptate.

Nelze na tom místě nezmíniti se o allegoricko-didaktických divadelních hrách Komenského. Když byl rektorem v Lešně (1628—1641) provozoval slavný Amos hry s žáky často, vždyť jednak uznával prospěšnost toho sám, jednak synod lešenský roku 1635 nařizoval takové „akty praktické“. Komenský r. 1638 napsal školní hru o Diogenovi (Diogenes cynicus redivivus) [2]) a jsa potom od r. 1650 v Uhrách na gymnasii v Potoku, Komenský snažil se vzpružiti nedbalé a obhroublé žáky uherské divadlem; [3]) rozvedl jim učivo Brány jazyků v osm her. První tisk té práce, v níž zdramatisováno školské učení, pochází z r. 1655. [4])

Do divadla školského v XVI. věku bývaly vsunovány veselé mezihry rázu prostonárodního, jichž látky brány ze života. Ty aktovky ze života, jež jsou zdravými rodiči moderního divadla nynějšího, již v XVI. věku rozšiřovaly se někdy v kusy obšírné, kteréž žáci samostatně provozovali ne sic při slavnosti veřejné zkoušky, neboť na to byly hry ty příliš satirické, posměšné, a na mnoze velmi hrubé, ale provozovali je na zábavu obce o rozličných ročních případnostech (sv. Blažej, Martin, Řehoř), zvlášť o masopustě; mimo to žáci chodívali s těmi hrami přes pole na žebrání.

---

[1]) Menčík. Příspěvky 88.
[2]) Osvěta· 1872. Zoubek. Komens. Diog. hra div.
[3]) Bílý. Mat. Mor. XVI. 270. Dr. Jan Novák „Školské hry Komens.“ (Nár. Listy. 1892 břez.).
[4]) Ukázky od Šmahy v Paed. Rozhled 1890—91. II. 261. Viz též Bibl. paed. klass. IV. Komensk. Sebr. spisy vychovat. Přel. Šmaha.

Že divadlem žáci vydělávali si příspěvek k živobytí, to znáti z epilogů nejedné takové hry, neboť konec bývá prosba o podporu „v umění literárním“; také se slibuje, že žáci „bohdá v rok přijdou si pro fedrunk zas“.[1])

Prostonárodní hry jsou čiperněji skládány nežli ony vážné kusy,[2]) skladatelé jich jsou neznámi; také zdá se, že většina takových kusů zahynula, co uchováno, náhodou uchováno. Jednu z nejstarších her v masopustě představovaných Mikuláš Konáč z Hodíštkova přeložil na jazyk náš z Boccaccia. Titul zní allegoricky: „Rozmlouvání a hadrování tří osob, totiž Štěstí s Chudobou a Neštěstím“ (vyd. roku 1547). V té hře čert Kašička a Kvasnička s bláznem tropí frašky. Ze života přímo vyňaty jsou osoby v kuse „Polapená nevěra“, ač děj sám je otřepaná látka italských komedií lidových. Maje zlé tušení o nevěře své pěkné ženy Doroty, kupec Jíra na oko odchází za kupectvem do Norimberka. Sotva pryč, přijde milovník i s hudbou a nastane hodování i milování. V tom kupec z nenadání se vrací, a milovník Asotus musí pod necky, a když v té skrýši kýchne, vytažen jest od rozhněvaného manžela a zbit zajisté k radosti obecenstva.[3])

Z polské řeči na českou přeložen a rozšířen kus „Hádání žebráků s kupcem“. Dobrá satira na žebráky řemeslné, jenže kupec dostane od žebráků pro šidby také svůj náležitý díl. Naposled vyhrají žebráci, neboť rychtář, jenž se vší policií tehdejší též obdržel několik štipců, nevyřknuv ortele radí kupci, aby se s žebráky nehádal, že málo tím vydělá.[4])

Povědomá historie o ztraceném synu oblečena v obraz souvěkého života v kuse „Vejstupný syn“ a vydána okolo roku 1604 u Tobiáše Mouřenína v Praze. Syn Ruprecht nechává se sváděti pochlebníkem, jenž sluje Ramínko, když pak o peníze připraven, a zbit i zedrán, k otci vrátí se; přijat jest vlídně, ale s prostomyslnou výčitkou, kdyby se byl nedržel prašivé ovce, že by lepší oběd byl měl.

S chutí vybírány ke komediím látky ze sedlského života, ale skoro vždy s nepokrytou snahou lidu selskému se posmívati pro jeho obhroublé mluvení, mrav. S obzvláštní chutí líčen lid selský, kterak vede si v masopustě. Jedna z takových her tiskem vydána r. 1588 s titulem „Sedlský masopust“. Selský synek Valenta rád by chtěl Johanku, dceru sedláka Znosafrka, ale Johanka si tropí šašky ze ženicha, a mimo to tatík ženichův nechce dopustiti svatbě. V druhém jednání námluvy a tanec, ale když se jedná s otcem Johančiným, věc se batí, a nevěsta na konci dějství vyhání ženicha.

---

[1]) V sedlsk. Masopustě. Jireček. Staroč. div. hry.
[2]) Flajšhans. Písemnict. 365.
[3]) Kus je zachován ve sborníku Jirečkově.
[4]) Tamž. Orig. polský z r. 1552. Menčík. Příspěv. 76.

Na to odbytý hoch jde s kumpány do krčmy, kdež se koná posvícení pitím a bitím. Episod a vedlejších osob i zbytečných v kuse několik.

Proti takovému Masopustu, v němž posměch lidu rolnickému, mohl by platiti Masopust, složený od Mikuláše Dačického z Heslova, v němž pod způsobou allegorických osob nebo typů (Grobián, blázen, Bacchus, opat, Sváda, Hněv a j.) tepe se hrubost, opilstvo a smyslnost osob městských, panských i duchovních slovy břitkými. Téhož obsahu jest jiný kus Dačického s názvem „Ožralství jest zoumyslné nezdraví a bláznovství.“ [1]) Ale kusy Dačického sotva byly kdy hrány.

Vyznati jest, že o sedlské hrubosti po vojně třicetileté, kdy všecka Evropa střední sesurověla, psány byly kusy daleko sprostější nežli v XVI. věku. [2]) Povahy sedlské bez posměchu líčené a chytrácké najdeš v kusech věku XVI. též. Uvedena budiž tou příčinou hra Tobiáše Mouřenína přezvaná: „Historia kratochvilná o jednom sedlském pacholku, kterak u sedláka za tři groše sloužil a o poběhlém židu.“ Hra není originál. Je to spracování z německého kusu Dietricha Albrechta z r. 1599. Vydání Mouřenínovo vyšlo r. 1604. Obsahuje povědomou látku, kterak kouzelným nástrojem hudebním vzbuzuje se v kritickou chvíli neodolatelný tanec protivníků, čímž se hudec z nebezpečí vysvobozuje. [3]) Tu je hudcem pacholek, jenž vyšed ze služby do světa, obdrží od „pocestného muže“ [4]) housličky takové, že kdyžby zahrál, každý musí do úpadku tančiti. Pak zahraje židovi, jenž dostav se do trní, tu křepčiti nucen; když se všecek zedraný vyplatil dukáty, pacholek ustal hráti. Ale žid obvinil selského junáka u rychtáře, a ten ho odsoudil k popravě. Pod šibenicí čeledín zahrál na svoje housle zas, takže soud i kat i přítomný žid i diváci všecko zběsile dalo se v skoky, aniž dřív jim uvolněno, až slíbil rychtář pacholka propustiti a žida zavříti. V originále není pronásledovanou osobou žid, než mnich, čímž tendenčnost hry byla ostřejší nežli při židovi. V epilogu slyšeti morálku poněkud skroucenou: (Žid)

„Chtíc jiného k oběšení
přivésti, sám do vězení
jest jako zločinec vhozen,
pacholek pak vysvobozen.
Tak každý můž z toho znáti,

---

[1]) Menčík. Příspěvky. 79.

[2]) O sedlském hňupovi. O nemravném chrapounovi — to byly tituly kusů. Viz Menčík. Příspěvky. 81.

[3]) Otisk hry a výklad v Zíbrtově díle: Jak se v C. tancovalo. 204.

[4]) Menčík v Příspěvc. 80 tiskne všude počestný muž. Zíbrtovo čtení bezpochyby správnější jest.

že má s pravdou přímo státi.
Věrnáť jest pravda: čiň právě,
tak zažiješ všeho zdravě.
Ta rada jest povědína
od Tobiáše Mouřenína."

Co do látky bylo by konečně ještě přivésti druh dramatický, jenž, opíraje se o příklad ze života, o anekdoty, má ráz psychologický.

Sem náleží drama Melancholicus, jehož obsah (summu) stručně vypravuje r. 1615 správce kutnohorských škol, mistr Václav Jiří Peristerius, bera sobě dovolení od městské rady, aby s žáky směl hráti. Latinským veršem vypravuje, že melancholik předpověděv si z postavení hvězd hodinu a den smrti, pracemi denními a nočními stálými síly duševné zle utrácel, až onen den, k němuž si předpověděl smrt, postrašen byl pohledem na kozla, od Harpaga přivedeného; tu v takovou melancholii upadl, že se pokládal za mrtvého ustavičně. Jej Sophus uměním chymickým a s ním spolu Philerbus, oba medikové, stavíce se mrtvými s melancholikem zároveň, podivuhodně z nemoci vysvobodí. Vybral Peristerius bezpochyby nejnovější kus mistra Kristiana Bachmanna vyšlý v Lipště r. 1611.[1]) O auktorovi, jehož nejmenuje, Peristerius dí, že tu komedii sestrojil podle dávného propovědění, že básníci chtějí lidem na prospěch býti i je baviti. „Nebo když viděl, že při člověku čtyry komplexiones se nacházejí, vedle nichž potom i lidé spůsoby, mravy a vášně na sebe berou, jednu z nich před sebe vzal a tu v spůsob a formu komedie jest uvedl, maje toho za důvod jednu historii, kteráž se u Lipště pravdivě stala."

Při tom dovídáme se od Peristeria všeobecné charakteristiky a účelu všech všudy tehdejších her divadelních: „Komedie nic jiného nejsou, nežli spatřování jako v nějakém zrcadle mnohcjch případností lidského života, v nemž, jak sami víme, mnoho dobrého i slušného, mnohem pak víc tomu protivného se nachází."[2])

O moralisující tendenci, složení, rázu, povahopise, psychologii a dialogu tehdejšího divadla položili jsme zevrubně již při divadle akademickém;[3]) není třeba široce tu opakovati. Bude doložiti něco jen o českých hrách. V kusech se víc vypravuje nežli děje; motivace dějů na mnoze schází, zápletek napínavých není; stavba kusu naivní: které osoby spisovatel právě potrebuje, aby načatého pásma

[1]) 1. Titul: Melancholicus, comoedia nova, ingenium, proprietates, mores virtutes, vitia ac quaecunque ad illos homines pertinere videntur, qui temperamenti sunt Melancholici, exhibens, ac veluti in speculo dilucide ad oculos ponens, pleraque omnia, conscripta a m. Christiano Bachmanno Lipsiensi 1611; Lipsiae sumptibus Jacobi Apelii, bibliopolae. 8. Sdělení Dra. V. Mourka z Goedeke Grundriss zur Gesch. der deutsch Dichtng. II. 144.

[2]) Arch. zemsk. Opisy z Hory 1615. Nováček Listář. 148

[3]) Winter. Život na vys. škol. 449 a násl.

nepřetrhl, ta vystoupí ihned. V dramatě tak na příklad hovoří se na scéně o někom, a v tom již „se hynky ráčí brátı." Mluvící osoba potřebuje rady, a hned dí „vidím také starší města, s nimi se poradím." Herci nově vystupující oznamují se od těch, kteří jsou na scéně také takto: „Ale kdo hynečky jde, počkej, co činiti bude. Je to, herolt, posel královský, člověk a rodič sušický". Takováto nostrifikace nemohla býti bez účinku na posluchače.

Pravdivostí a tím, co je možné či nemožné, dramatický básník tuze se netrudí. V Šalamounovi vypravuje matka, že zatím co tvrdě spala, druhá ukradla jí dítě; svědků na to nebylo, matka tvrdě spící to viděla.

Praotec Kašpárka z nynější lidové komedie ať slul Markolt nebo blázen či jináč, úlohu měl baviti obecenstvo žerty, vtipy; byl jaksi komik úřední. Jiné komické osoby byly sedlský lid, báby, čerti, židé. Zajímavo, že žid mohl býti charakterisován touto češtinou: „Právo dávám na tento pán za ten palici." [1])

Dikce jest obyčejně suchá a bez hloubky. Má-li někde něžný cit býti vyjádřen, děje se to vkusem doby. Na příklad Samson činí Dalile, když ji byl potkal a hned po třetím veršíku jí už tykal, toto o své lásce povědění: „Nejmilejší srdíčko, s tebou volil bych raději umříti, nežli s některou jinou vesel býti, však máš to své milé líčko červené, i to čílko milostné vylysené, obličej sličný, pysky koralové, bílé ruce a oči sokolové." Ze zachovaných (ovšem vzácných) milostných listů z tehdejší doby víme jistě, že ten způsob, jak tu Samson svým citům dává průchod, byl tehdáž obyčejný.

Tu a tam v kusech najdeš mezi naivními sentencemi některou podařenější, jako jest na příklad v Samsonovi:

„Ne všeho zvídej, budeš dlouho mláda,
přezvíš-li mnoho, řeknou, že jsi bába."

Nebo:

„Jestli kdo jest, že své ženě nevěří,
nechať počíhá s voštipem u dveří."

Často nacházíš řeči hrubé, které se vážnému hrdinovi divně hodí. Samson neumí své síly neobyčejné jináče projeviti nežli slovy: „O byť mi vás Kornyfel sem na harc dal, hned bych Vás a všecky na kusy rozflekal." V vánoční hře rakovnické, kterou žáci bezpochyby provozovali v kostele, jsou pastýřské hovory plny neomaleností; jeden dí na příklad, že berana velikého jebáka má; vlk že strachem trousil po záhonech hrachem; o tvaroženici, kterouž dostane Ježíšek darem, dí se, že do ní nepadla ani kapka z nosu, když ji babka dělala. V Šalamounovi, hádajíc se na soudě králově, matka s matkou dí: „Lotryně, dej pokoj, ať něčím nedám!" V To-

[1]) Hra Samson. 1608.

biáši čert čertu se posmívá, jakou mají tlamičku; když se pak jeden pochlubil, že udávil mladíka u děvčete, odpoví druhý: „Nu, všaks čistá hrdina, co v album drekum štětina.“ V témž kuse Sarah dcera k děvečce hovoří: „Uperu tě sama, ažť spuchne nos i tlama.“ Načež děvečka odpoví: „Nebojím se za šišku, trefilas na štvanou lišku.“ A ona Sara v prologu sluje něžně panenkou! Něžná poetická Ruth nadává bábě, že jest čertova, mrzká, nemilá a na poly shnilá.

Tím způsobem bylo by lze učiniti snůšku všelikterakých hrubostí ze všech tehdejších kusů; ovšem největší kořist by byla z obou zachovaných Masopustů, v nichž o selských lidech sotva dobré slovíčko Nynější člověk se jen podivuje, kterak s těmi hrubostmi a urážkami žáci směli se odvážiti do selské hospody pro podporu na literní umění.

Také o necudnosti byla by kapitola. Ještě kdyby byla vždy vystupovala tak vtipně hrubstvím zakryta jako r. 1604 v komedii Ruth. Tu jest ženich Bo s tou měrou nedočkav své nevěsty, že navede pachole, aby knězi sňatek vázajícímu přišeptlo, aby si pospíšil a ceremonii ukrátil; pachole šepce skutečně, a kněz na scéně se opřáhne pěstí po pacholeti a pak klidně snoubí dál. Přímých necudných řečí a věcí jest v hrách oné doby na div mnoho, z nichž na příklad z nejnevinnějších jest toto v Samsonovi volání: „Hojsa, hojsa, dotruť já se věnečku, když pojmu k tanci děvečku“. Co mluví v témž kuse měšťan Eubulos (I. akt) o mladících, jež se drží „ruffek“ (lehkých ženštin), toho nelze tady pověděti.

Některá řeč toho způsobu, na zevně dosti nevinná, v ústech žáků hrajících divně vypadá podle našich pojmů vychovatelských. Takž na příklad matce Samsonově neplodné anděl se objeví a zvěstuje, že bude míti syna, jen prý ať vína nepije, nic nečistého nejí, toť vůle nejvyššího Pána. Dávajíc o své naději zprávu muži svému, líčí, kterak „ten muž byl pěkný, až se z něho srdce pozardělo.“ Toť ovšem pohněvá žárlivého manžela tou měrou, že jí chce nabíti, ona však hájí se výmluvnými slovy z nařknutí cizoložstva.

Jest snad zbytečno připomínati, že divadelní hry našich sousedů německých nebyly tou příčinou o nic lepší. Polská komedie, svrchuřečené „Žebráků s kupcem hádání“, viděla se býti českému spracovateli po některé stránce tak necudnou, že z ní nucen lecco vypustiti. Vyznáváť, že z té komedie „opustil zvlášť jakous fabuli o frejíři, o kterémž Polák řeč šíří, ješto, o čem já začal psáti, nechce k tomu slušně státi, nýbrž i mysl sprzňuje, k zlé žádosti ji vzbuzuje.“

V českých hrách také velmi zhusta německý jazyk se připlétá k českému dialogu, což dnes činí nepěkný dojem; naše předky snad to bavilo. Takž na příklad když se v Tobiáši sejdou dva čerti, pozdravují se německy: „Klyk cu“ „Tank hoc“. Nechutně se nese, má-li býti německé slovo vtipem. Jináče to se slovy německými, jež pokažením jazyka vetřela se do řeči obecně, jako jest slovo

„fulauf", v divadle i mimo divadlo při pitkách všude užívané. („Má fulauf všeho vína jako vody" v Samsonovi) Poněkud odpustitedlno jest, užil li spisovatel divadelní hry jakés takés němčiny zdrchané k naznačení cizinců, jako na příklad Lomnický, jenž dává strážníku Kumánovi mluviti tento nesmysl česko-německý: „Přijde-li, ať sem habartn, i také guttn drabantn, že budu míti tesákn undr špitzn halapartn."

Jináč nutno vyznati, že přes tyto a jiné chyby divadelní hry onoho času dobře hověly svému obecenstvu, jež se k nim houfně sbíhalo a tlačilo; bylyť mu ty hry po chuti a vkusu. Zajisté, že posluchači rádi dávali po odříkání komedie žákům nejen když zaprosili si podporu literního umění, ale i když s humorem a upřímně v prologu vyznali, že podporu propijí, jakž toho příklad ve vánoční hře rakovnické:

„Vás prosíme, páni milí,
fedrujte nás v tuto chvíli
na korbel piva starého. —
Na teuto dřevěný talíř,
který nám zmaloval malíř,
vyložte se s grošem velkým
anebo s krejcarem polským —
vděčně od Vás přijímáme,
šenkýřkám to schovat dáme."

Jeviště žáci stavívali leckde. Někde a někdy zahráli na náměstí, v radním domě, v kostele, na zámku před pány, v hospodě; horští žáci hrávali na Vlašském dvoře obyčejně. Stačilo k divadlu něco prken k scéně, jež se na kozy nebo na sudy vstavila, něco prken do hlediště divákům, a divadlo bylo hotovo. R. 1599 dává úřad chebský na komedii 90 prken. [1]) Jeviště bylo prostinké, otevřené na všecky strany, bez dekorací. Stačila hercům k odchodu zadní záslona nějaká. [2]) Zajisté že i při té prostotě byly rozdíly u vystrojení: scena na Vlašském dvoře nebo v sále zámku jindřichohradeckého, přece byla vyšnořenější nežli, když studenti hráli na návsi Selský masopust.

Také kostumování herců, při venkovských školních hrách rozmanité bylo dle okolností a možnosti; někde žáci sehnali k představení svému kostumy a rekvisity od měšťanských a urozených držitelů velmi skvostné, jinde musili se spokojiti s chudičkými a kusými. Prosí li roku 1612 mistr Kolidius, správce v Hoře, šefmistry městské, aby k divadlu školskému zapůjčili z radního domu vojenské potřeby, [3]) lze usuzovati bez veliké smělosti, že všude městská

[1]) Arch. chebs. Opis v zemsk. 1599.
[2]) Zevrubněji vylíčeno při akademic. divadle. Winter. Život na vys. škol. 460
[3]) Arch. zemsk. Opisy z Hory.

rada ze své zbrojnice žákům pomáhala. Větší nesnáz byla o věci, jichž v městě vůbec nebylo a na jichž pořízení škola neměla peněz, a jiný nikdo nedal. Tu nezbývalo než dlužiti se po daleku anebo nechati tak. Na příklad roku 1571 Václav Michalovic Heniochus z Litoměřic prosí děkana v universitě Marka Bydžovského, aby mu po Sixtovi z Ottersdorfa poslal žezlo, diadema i jablko (má-li je), prý chce provozovati komedii.[1]) Pražští řiditelé divadla žákovského v universí byli roku 1560 tak prostomyslni, že požádali jesuitův za larvy a kostumy, ale „odepřeli jsme, nedali jsme" (recusavimus et non dedimus), tak s chutí zapsal rektor jesuita do pamětí.[2])

Obecenstvo školských her divadelních bývalo totéž jako o zkoušce veřejné, jenže bylo ještě o lid obecný, zvlášť hrálo-li se na rynku, rozmnoženo. V hrách se oslovuje obecenstvo „milosti páni, poctivé paní a páni".

Zkouška divadelní slula tentamen, produkce pak actus generalis. I k zkoušce zval mistr Kolidius v Kutné Hoře r. 1612. Psal radě městské, že spolukollegové i žákovstvo obou horských škol naň snažnou žádost vložili, aby mezi ně některou komoediam rozdělil; prý tak učinil, poznávaje žádost jich slušnou býti, ale jen pokud cís. rychtář, páni a arciděkan povolí; arciděkan prý se nepostavuje na odpor, doufá tedy, že páni nejprv ad tentamen den sv. Matouše (pátek 21. září), potomně ad actum generalem totiž 27. září osobně na Vlašském dvoře přítomni budou; prý materia komedie obrána o Deboře z knihy soudců. Na konec Kolidius žádá, aby páni nemyslili, že pro tu hru umenší co z prací svého povolání, míníť cvičiti žáky v té komedii v hodinách soukromých; po odbytí komedie na veřejné zkoušce školní a disputací prý se pak ukáže, kterak jeho práce platna ve školském učení.[3])

K otázce konečné, kdy a v kterých městech žáci divadlo hráli, lze bohužel odpověděti jen kuse; zprávy o tom zachovaly se jen nahodilé. Vždyť i první zápis o divadelní hře universitní z r. 1534 pokládá se za nahodilý; hrálo se bez pochybnosti daleko častěji, než o tom zapsáno.

Hry latinského žactva v Praze lze odbyti slovem, že z žáků dospělejších vždy byli vybíráni herci k divadlu akademickému, neboť akademie nemívala sama studentů dostatek. Toho nebylo, aby farní škola byla vystoupila samostatně s hrou. To by byla universí žárlila. Na své soukromé škole mistr Matouš Kolín po r. 1541 hry s žáky provozoval; klassické hry sám upravoval svému divadlu. Kdys před arciknížetem Ferdinandem provozovati dal hru o Jobovi; chasa komiků za to od arciknížete obdržela osm tolarů k rekreaci; r. 1549 hrán u Kolína Josef Egyptský a pak i Plautův Miles gloriosus.[4])

[1]) Univ. knihov. rukopis 17. C. 1. na prvních listech.
[2]) Diarium collegii ab anno 1560. Augustus. Bibl. Strahov.
[3]) Arch. zems. Opisy z Hory. Nováček Listář. 123.
[4]) Menčík. Příspěvky. 52. 53.

O mnoho let později jiná soukromá škola, gymnasium doktora Adama Hubera z Risenpachu, roku 1600 provozovala „Susannu“, Frischlinovu komedii, nejprv doma, soukromě, po latinsku a česky, pak veřejně na divadle akademickém v kolleji Rečkově den sv. Michala.[1])

Z Kutné Hory zachovaly se poměrně hojnější zprávy o divadle školském. První jest z r. 1549 Tenkrát Václav, bakalář od Vysokého kostela, nacvičil pro užitek mládeže i posluchačů komedii „Johannis Baptistae“; i žádal pány, aby ji směl hráti na Vlaském dvoře a poněvadž učinil již náklad, aby směl vybírati po jednom denáru vstupného; nechtějí-li tomu vybírání páni, aby tedy sami něco od obce učinili. Konšelé neštědří odvětili, kdyby byli prve věděli, než to předsevzato bylo od bakaláře, že by byli toho nedopustili; ale teď, když už náklad učiněn, ať se tedy po penízi vybírá, a věc s Bohem koná; oni z obce pro spuštění hor prý nemohou nic učiniti.[2]) Pak mizejí zprávy horské, až r. 1612 čilý mistr Melichar Kolidius schystal v září Deboru, o níž svrchu již zmíněno, po něm pak roku 1615 od mistra Václ. Jiř. Peristeria provozován v srpnu Melancholicus.

Budiž propuštěno z některých měst v Čechách a na Moravě kusé zprávy shrnouti na hromádku pro příklad, které kusy byly kde strojeny. V Blatně (Platten) hráli — nevíme určitě kdy — historii Samuele v kostele; učitel Schuhmann obdržel za to od rady jeden rýnský.[3]) V Hradci Jindřichově hráli žáci roku 1581 komedii o králi Salamounovi, začež bakalář latinské školy obdržel kopu a 30 grošů; německý písař, když potom na zámku konána komedie o Pontusovi, obdržel tolikéž. R. 1584 hrána na zámku „Zuzana“. Kromě těch určitých zpráv jsou z Hradce zmínky neurčité o tom, že žáci hráli na rathouze, a r. 1600 že placeno tesařům od udělání pin (bühne) na paláce ku komedii po 8 groších. Nelze nezmíniti se, že v Hradci Jindřichově r. 1577 také krejčovští tovaryši na zámku drželi komedii o marnotratném synu a tím s žáky závodili. Obdrželi za to 30 grošů odměny.[4])

V Chebě r. 1537 hráli žáci o ztraceném synu, roku 1538 Susannu a po ní Judithu; r. 1543 učitel Brusch nastudoval s žáky hru o Jakubovi a jeho synech, začež obdržel od rady půl druhého zlatého; dvě léta potom dali mu 6 zl za provedení hry o „Osvaldovi“. V létech 1549—1551 připomínají se tu hry pod jmeny neurčitými a bezpochyby nesprávnými „o prorokovi“, „o bohatci“, a třetí s titulem zhola nesmyslným. Roku 1557 hráli žáci chebští rytíře Galliena, roku následujícího Navštívení P. Marie; roku 1560 zase nějaká komedie jména nejasného tu hrána; r. 1574 vypraven

---

[1]) Arch. zemsk. Oekonom. 15. 88. Univ. knih. 45. A. 11.
[2]) Šimek. Památ. Archaeol XVI. 291.
[3]) Fischer. Kronik. str. 120. v museum zemsk.
[4]) Tischer. Oučty hradecké. 23. 36. 37. 42.

„Hráč, který upadl mezi lotry" a roku 1585 komedie Rebeka, napsaná kantorem Danielem Betuliem, od něhož ještě také kus „De virtute et voluptate" několikrát dáván na náměstí. [1]) Z poslednějších let víme, že r. 1599 v Chebé dávána Susanna [2]) a r. 1615 hráno o sv. Quirinovi. [3]) O Jablonci v Boleslavště uvádí se z roku 1571 zpráva skoro nepodobná k víře, že tu němečtí obyvatelé zahráli hru o Saulovi, při níž bylo 600 herců. Škola zajisté byla při tom, ať zpráva jest přemrštěna či není. [4])

Jáchymov vyniká klassickým repertoirem. První latinská komedie tu provozována r. 1533; neví se jaká. [5]) Z roku 1549 jest zpráva, že učitel mistr Kašpar Eberhard sehrál s žáky Ajanta Sofoklova, Aristofanovy Oblaky, Lukianova Timona; [6]) ale roku 1568 hráli v kostele také po německu komedii o Adamově pádu. [7]) V Jihlavě hráno r. 1512, ale neví se co. Zapsáno o tom jen z té náhody a nehody, že vypukl oheň, když lidé se shromáždili k divadlu. V létech 1550—1556 připomíná se v Jihlavě školské divadlo několikrát, jeden rok až i tři kusy; učitel po každé nevalný honorář obdržel za hru, ale jmen kusů se nedovíš, leč jen jednou praví se, że hráno o knězi Helim. [8]) R. 1557 platí se v témž městě za nějaký „mumraj" v masopustě; možná, že míní se tím hra divadelní, ale dokázati nesnadno; dvě léta potom zase v účtech městských psáno, že kantor obdržel 1 zl. 7 gr. za hru o Narození Páně a o třech Králích; učitel Petr Korvín pak 10 grošů za „Vzkříšení Páně". Když pak roku 1592 měla býti provozována hra o Estheře, nastaly nějaké nesnázky pro nepozvání městské rady. [9])

V Jindřichově Hradci r. 1581 hrán na zámku Šalomoun, a žáci obdrželi odměnou kopy půl druhé. [10]) Že v Litoměřicích roku 1571 hráli, o tom zachovala se svrchu již uvedená zmínka náhodná, že totiž dlužil se učitel v Praze žezlo a diadem Toť asi hráli Saula nebo Šalamouna. Lounští žáci hráli r. 1576 na náměstí po latinsku „De pugna virtutis cum voluptate". [11]) V počtech pardubických čte se roku 1552, že „dělány šraňky na rynku, v kterých se komedie recitovala". A roku následujícího stojí psáno, že žáci dostali při recitování komedie sud piva. Ale které to komedie, neví se bohužel. [12])

---

[1]) Ty zprávy v Menčíkových Příspěvc. 54; v Gradlovi Die Reformat. im Egerl. 129.
[2]) Arch. zemsk. Opisy z Chebu.
[3]) Menčík. Příspěvk. 73.
[4]) U Menčíka bez uvedení pramene. 83.
[5]) Mathesii Chronica d. freyen Bergst. Joachimsth.
[6]) Mathesiova Bergpostill dí chlubně „hat graece agiren lassen".
[7]) Loesche. J. Mathesius. I. 316.
[8]) Menčík. Příspěvky. 75. 82. Data jsou tu nějak nesrovnaná.
[9]) Tamž. 82 a v Dodatcích.
[10]) Archivní výpis Tischerův.
[11]) Děj. lounsk. Wunsch. 58.
[12]) V zemsk. mus. rukop. „Počet pardub." I. 7. 10.

Také tak bez udání kusu čteš v oučtech prachatických roku 1562, že bakaláři od „komedie citování“ dány dvě kopy.[1]) R. 1582 prý provozována v Soběslavi Susanna.[2]) V Trutnově r. 1551 vystrojena komedie o desíti dobách lidského věku; roku 1562 hráli v hospodě o narození Páně; r. 1570 učiněno divadlo o dětech Adama a Evy a měsíc potom o Susanně; na zámku trutnovském konána r. 1579 o Velikonočních svátcích hra o Hekastovi a boháči, začež od městské rady třicet herců obdrželo honoráře pět tolarů. Roku 1581 v dubnu hrána v Trutnově komedie o rytíři Gallienovi, kteráž po témdni opakována. O Tobiášovi hráno tu r. 1590 zas v dubnu, a r. 1602 vypravena hra o Juditbě.[3]) V účtech panských třeboňských zapsáno r. 1602, že žáci některou odměnu vzali, když hru o sv. Dorotě strojili. V témž městě Třeboni připomínají se hry r. 1595 a 1606, ale nepraví se, které.[4]) V Uherském Brodě roku 1581 hrán Kyrmezerův Tobiáš, o čemž již svrchu zmíněno.[5])

Na konec nebude snad od místa připomenouti, ze hra divadelní začínala se obyčejně v desátou hodinu dopolední dle nynějšího počítání, a mohla leckdy trvati s přestávkami do večera.

* * *

Zkoušky na jesuitských školách byly účelně vpraveny do organisačního plánu a hleděno k nim od rektora až po žáčka posledního jako k věci na škole nejdůležitější: rektor v nich poznával stav školy, učitelé jimi osvědčovali práci svou, a žákům to byla podle přičinění žeň nebo krupobití. Podstatně byly jesuitské zkouškyténož rázu jako na školách světských, ale v provedení byl rozdíl, jakož z líčení vysvitne samo.

U jesuitů byly nejprv soukromé zkoušky drobné každodenní a týdenní. Ono opakování v prvních hodinách, opakování týdenní v určitý den, o čemž svrchu jinde položeno, mívalo formu zkoušky; ve vyšších třídách učitel byl naváděn, aby čtvrt hodiny ubral lekcí a před odchodem, opakuje, aby „pilně provedl examen;“[6]) po všem gymnasii dekurionové učitelům pomáhali zkoušeti co den. To tedy drobná soukromá zkouška skoro stálá. A nebyla na plano.

---

[1]) Tamž. Účty prachatické.

[2]) Jungmann. Literat. 119. Při té příležitosti Jungmann uvozuje od r. 1546 1617 23 hry.

[3]) Hüttel. Chron. Trauten. 158—341.

[4]) Výpis archiv. Mareše.

[5]) Menčík v Příspěvcích uvádí na str. 54, že ve Znojmě 22 srpna r. 1551 hráno o knězi Helim, začež učitel odměněn 15 groši; že však doslovně totéž uvádí na str. 8' o Jihlavě, nemohli jsme zprávy té bezpečně užiti.

[6]) „Praeceptor lectiones omnes uno quadrante citius absolvet, quam audiatur horae signum, quo diligens examen et repetitio fiat.“ Monum. Germ. paed. II. 169. Regula z r. 1560—61.

Třídní učitel byl povinen o drobném prospěchu nebo nedostatečnosti žákově zapisovati v katalog, a to nikoli v pokoutní, než v úřední, do něhož bylo lze pro kontrolu nahlédnouti jiným členům řádu, k tomu oprávněným.

U jesuitů byly zkoušky postupné. Toť kategorie zkoušek druhá, velmi důležitá, neboť jesuitským učitelům kázaly školní instrukce všecky všudy až do Ratio (1599), aby nepouštěli žáků na vyšší stupně, dokud nevyhověli na stupni předešlém.

Všeobecné a hlavní postupování nebo promoce děla se jednou v rok, a to po hlavních prázdninách, jen v době, kdy hrozil mor, dovoleno bylo zkoušeti před prázdninami, [1]) ale mohli výborní žáci již po semestru, dle řádu z r. 1586 již po třech měsících, ba v nižších třídách kdykoliv být promováni do tříd vyšších. V nejnižší třídě stačilo na tu promoci dokonce i jen umění prostřední (mediocriter). [2]) Ale postup z nejvyšší grammatické třídy do humanity, a odtud do rhetoriky byl vázán na rok pro předměty, jimž se učilo v druhém semestru. [3])

Na takový postup řádný, mimořádný byla tedy zkouška. Byla dvojí: zkouška soukromá nebo partikulární, kterou podnikal učitel se svými žáky sám, a veřejná (examen publicum), kterou prováděla zvláštní kommisse. Nebyla veřejná tím rozumem, že by při ní bylo obecenstvo.

Stará pravidla německé provincie, k níž náleželi jesuité v Čechách, kázala r. 1560, aby letní začátek studií kolem sv. Jiří (23. duben) zahájen byl (po řehořských prázdninách) pobožnostmi velikonočními, po nich examina privata jednotlivých tříd nechať se vykonají v témdni od středy do středy; následující čtvrtek, pátek a sobotu nechť je examen scholae totius generale ac publicum; po neděli Misericordia ať jsou disputace a po neděli Jubilate dialog nebo komedie.

Týmž pořádkem ať děje se začátek zimní. Zkoušky soukromé začnětež po Dušičkách; po týdni za tři dni konejtež se zkoušky „veřejné“; pak disputy a komedie. Stran disputův a komedií, konajíce je i nechávajíce jich, jesuité řídili se okolnostmi; také v našem podnebí nemohli držeti se času listopadového, dušičkového, alebrž snažili se vše vykonati o měsíc dřív; co do zkoušek však poslouchati věrně; ty konali, jako nařízeno.

Při ústní zkousce partikulární žáci jeden po druhém odříkávali nejprv z paměti ven ze všech knih probraných, a to tím pořádkem, jak látka po sobě tištěna; potom prozkoušeni byli zevrubněji v tom, co recitovali; na konec určena písemná zkouška.

Zkouška „veřejná“ konána po písemné za předsednictví praefekta gymnasijního a dvou zkušebných kommissařů, kteří byli vy-

[1]) Jako na př. r. 1606 skončili v Praze školu 4. září a hned zkoušeli. Schmidl. H. S. J II. 4'4.

[2]) Monum. Germ. paedag. II 167. V. 176. 355.

[3]) Monum. Germ. paed. V 360.

bíráni z učitelstva jiných tříd, než která byla zkoušena; tu mělo se zkoumati z knih školních, ale ne tím pořádkem, jak v nich látka položena, nýbrž měly podávány býti otázky o nesnadnějších věcech.[1] Učitel v každé třídě byl povinen oznámiti písemnou zkoušku dva, tři dni napřed a připojiti k tomu pravidla: první, kdo nepřijde k písemné zkoušce, toho nepustí k ústní, druhé, aby každý dostavil se v čas, neboť, jak se oznámí silentium, ani praefekt nesmí promluviti víc; třetí, aby každý měl potřeby své, by nemusil prositi jiných; čtvrté, kdo změní diktát, aby si polehčil u překládání, nebo, kdo vynechá kus textu na týž konec, tomu se každý takový pokus přičte za chybu; dále varuje se před sousedy, neboť při podezřelých komposicích neví se, kdo od koho opsal, a mají škodu oba; kdo není v čas hotov, odevzdej, co máš, měl jsi vyměřiti sobě čas. Ostatní pravidla týkají se formy papíru, složení jeho a konečně i záchodu.[2]

K písemné zkoušce uložiti bylo jednu neb dvě práce prosou, v nejvyšší třídě grammatické a v humanitě báseň a, kde to možno, i řecký nějaký úkol. Na dané znamení diktován argument (úkol), jenž měl býti krátký. Praefekt sám hlídal nebo jeho zástupce. Hotové písemnosti se na konec složiti měly abecedním pořadem a rozdati examinatorům, kteří pak chyby po straně zaznamenávali.

Examinatoři byli s praefektem tři. Lépe prý, když examinatorové nejsou učiteli, ale znalci býti musí. Rektor je ustanovuje. Při větším počtě žáků může býti trojčlenných kommissí několik. O výsledku se hlasuje; dva hlasy přemáhají třetí.

Žáci předstupují k oustní zkoušce nejméně po třech. Zkoušející byli povinni nejprv prohlédnouti katalog a poznámky učitelovy, pak žák jeden po druhém četl kus své komposice, opravoval chyby a citoval pravidla, proti nimž chybil; po té překládalo se ústně, tázáno a odpovídáno z grammatiky a z jiných předmětů té oné školy; také byl žák povinen zprávu dáti o výkladě toho, co čteno ve škole. Tím bylo po zkoušce.[3] Řád z r. 1560 chtěl tomu, aby při zkoušce byli přítomni všickni ostatní studenti nezkoušení (tím lze snad vyložiti, proč se zkouška zove veřejnou); aby však neseděli u zkoušky marně, ukládána jim povinnost pozorovati (ovšem bez knihy), kterak zkoušenec recituje a odpovídá. Tomu posluchači, jenž pochytil chybu a ohlásil ji první, měl býti dán dárek nebo snad jen pochvala,[4] z pozdějších ustanovení nevysvítá, že by se posluchači měli a směli plésti v zkoušku.

Při hlasování o výsledku kommissaři v úvahu brali vždy známky třídního učitele, což zájisté správno; byli-li na pochybách

[1]) Monum. Germ. paed. II. 167.
[2]) Ratio v Monum. Germ. paed V. 370.
[3]) Ratio v univ. knih. 24. J 105 7I.
[4]) Monum. Germ. paed. II. 168.

nějakých, řád kázal, aby si všímali věku zkoušencova a času, jak dlouho v třídě pobyl. Celkový výsledek zkoušky shrnován v slovo ascendat, ať postoupí; maneat (také retinendus), ať opakuje třídu; rejiciendus, ať je vyloučen ze školy pro nesch pnost. Na zevrubnější ocenění byly známky nebo noty, pojmenované dle žáka: optimus (výborný), bonus (drobný), mediocris (prostřední), dubius (pochybný), retinendus (nedostatečný tak, že se v třídě podrží) a rejiciendus (že se vyloučí). Tyto známky bylo lze vyjadřovati také holými číslicemi od 1 do 6, jako se děje na školách v době naší.[1])

Byl li žák naprosto neschopen a označen šestkou, mělo se rodičům oznámiti s velkou šetrností (perhumaniter), aby ho z kolleje vzali. Neměly tu prospívati nic prosby. V XVI. věku pro konkurenci s protestanty asi řídko kdy docházelo k osudné šestce; i žáků málo dostatečnému snadno zdařilo se u zkoušky, zvláště byl-li urozenec, na jehož otci opatrným paterům záleželo; bývalotě nařízeno několik zadních vrátek, kudy bylo lze proklouznouti, když se věc hatila. Nejprv bylo nařízeno praefektovi, aby u slabých žáků dávno před zkouškou a často prohlížel písemné práce, aby pak mohl o nich kommissi zkušebné podati zprávu. Tomuto nařízení a jeho úmyslu každý učitel rozumí. Kdyby se proti všemu nadání kommisse nedala přesvědčiti, že chlapec přec něco umí, volno bylo zkoušku hned zase opakovati; kdyby však i po zkoušce nejisto bylo, umí-li co, mohl přes to vše býti povýšen žák do třídy vyšší s výminkou, nevyhoví-li tam, že ho vrátí časem do třídy nižší. V tomto případě, když povýšen na nejisto, žák neveden v katalogu třídy; tím jediné lišil se od žáků řádně postouplých.

Známky a výsledky zkoušky měly zůstávati v tajnosti až do svého prohlášení veřejného; jen třídní učitel směl se do seznamu podívati na výsledky svých žáků. V starší době bylo nařízení, aby praefekt poslední den zkoušky výsledek oznamoval, čta jména těch, kteří vyhověli, pořádkem (lokací), ale to aby se dělo poněkud slavnostně: praefekt prý může míti řeč napomínavou, může chváliti vědy; chlapec některý ať říká báseň a pak ať podává praemia prvním žákům. Způsob promoce prý lze měniti.[2])

Jesuité pražští již od počátku slavnost promoce žákovské provozovali šumně. Jest psáno, že již r. 1559, tedy třetí rok po svém příchodě, v říjnu mnoho slovutných osob si nazvali do kolleje; v jich hromadě na povýšeném místě mladík z nejurozenějších četl z každé třídy jména výborných žáků, těm kázáno vystoupiti na místo obvýšnější, a sbor žactva veršíky a chvalami pozdravoval ty výtečníky.[3]) Praemií však tehda ještě nebylo. Brzy rozvinula se

---

[1]) Ratio. Pražsk. v klement. exempláři sig. 24. J. 105, str. 109. Monum. Germ. paedag. V. 395.

[2]) Monum. Germ. paed. II. 157. 168.

[3]) Schmidl. Hist. S. J. 136.

promocí žáků gymnasijních v slavnost složitou a velikou. Přispělo k tomu kromě rostoucí reklamní snahy jesuitův hlavně to, že byl s promocí začátek školy spojován, a pak veřejné zápasy o praemia, kteréžto certace povýšeny schválně na šumný slavnostní veřejný děj. R. 1563 byla slavena v Praze první distributio praemiorum ještě skromně. Učinil to provinciál Lanoyus sám tak, že povolal nejlepší žáky do síně, kdež k nim promluvil a pak z jeho ruky přijali obrázky a knížečky pozlacené. [1]) Potom vznikly zápasy o praemia. Ratio jesuitská r. 1599 stanoví, aby rhetorické třídě bylo osm praemií (dvě za latinskou řeč prosaickou, dvě za řeckou, po dvou za verše latinské a řecké); šest cen určeno rhetorice, kde nebylo zápasiti básní; v nižších třídách kynulo zápasníkům po čtyřech praemiích. Také bylo nařízeno, aby dostal v kterékoli třídě cenu ten, jenž umí nejlépe odříkávati katechismus.

Knihy bývaly praemium obyčejně. Jesuité vždy pečovali o to, aby těch knih nemusili kupovati sami; vlastně ani nesměli jich pořizovati nákladem nemajetné řehole. I protož záhy před zahájením školy prosívali svých bohatých příznivců urozených, představených klášterů bohatých, [2]) prelatů a biskupů, aby přispěli na praemia žákovská. [3]) Z oučtů v Jindřichově Hradci lze vyčísti, kolik vrchnost zámecká ročně na praemia dávala. Na př. r. 1613 odměny žákovské stály, 12 kop 51 grošů; r. 1623 dokonce 51 kop 25 grošů 2 d. [4])

Zápas o praemia byl jen písemný; jeden den věnován prose, druhý poesii. Žáci pracovati směli až do západu slunce; hotové práce odevzdati bylo bez jmen, jenom s označením jakýms (suo signo); soudcové neměli rukopisu žákova znáti, aby spravedlivě soudili. Měli býti k posouzení tři. Rozhodnuvše o praemiantech, mohli jmenovati také akcesisty. I to bylo možno, že jeden v třídě mohl dobýti cen víc než jednu. Jména vítězů ohlásiti bylo slavnostně.

K slavnosti zváni byli urozenci, praeláti, zemští a městští úřadové, rodiče dětí, kde kdo, na kom jesuitům záleželo, aby tu slávu viděli. Již z r. 1569 je zpráva o velikém vystrojení slavnostní síně koberci. Když se do vyšňořené síně hosté sešli, podstata slavnosti vždy byla ta, že některý z předních jesuitů měl řeč, že četly a deklamovaly se nejlepší práce, za něž cena dána, nebo

---

[1]) Rukop. univ. knih. 1. A. 1. 92. Sckmidl. H. S. Jes. I. 183.

[2]) V Krumlově r. 1602 dával praemia vyšebrodský opat. Schmidl. H. S. J. II. 285

[3]) V Listáři kolleje od Schulze, vydan. v Hist. Arch Č. Akad. 112 r. 1631 rektor ptá se Jindřicha Libštejnského z Kolovrat, chce-li náklad vésti na praemie studujících (kteří tenkrát měli hráti komedii), loni že náklad nesl Fridr. z Talmberka, aby tedy toho dobrého příkladu následoval. Někdy i cizince k tomu pohnuli, takž na př. r. 1609 rozdával v Praze praemia španělský legát Zuñiga. Schmidl. H. S. J. II. 540.

[4]) Oučty hradecké. Výpisy Tischrovy str. 101. 115.

práce jiné, které schystali žáci pomocí učitelů k té slavnostní chvíli.[1]) Na konec hlasatel oznámil: „Quod felix faustumque sit rei litterariae omnibusque nostri gymnasii alumnis! Primum praemium solutae orationis latinae meritus et consecutus est“ — a teď jmenoval šťastného vítěze z nejvyšší třídy, jenž byl podal nejlepší prosaickou řeč. Po té stejnou formou volal jiné pro básnický úkol, pro řecký atd. Cena pak podána vítězi nějakým veršíkem vhodným, při tom ozvali se pěvci nebo hudba.[2])

Co do jednotlivostí bývaly v slavnosti té všelijaké rozdílnosti. Některé příklady na poučenou. R. 1569 po divadle a po disputacích z řečnictví a z logiky den trvavších 27. srpna slavena studentská promoce, v níž nejprv řeč měl rektor o chvalách věd, pak vystoupil hoch sličně oděný do prostřed filosofské síně a vyvolával každého premianta, jemuž odevzdal pěknou knihu. Podarovaný usedl na zvláštní místo. Varhánky a zpěv vloženy do slavnostní ceremonie.[3])

U valném shromáždění hostí r. 1573 byly recitovány listy, epigrammata, elegie, a jiné poetné práce a orace jednotlivých žáků prý s pochvalou, pak vyvoláváni někteří a ctěni školskymi premiemi. Ty obšírné recitace prací žákovských tehdáž byly od hostí uznány za milejší nežli komedie provozování.[4]) Následující potom léta brzo zas přidávali k slavnostní té případnosti dialogy a komedie, disputy ba i promoce doktorské, aby té slávy bylo najednou víc. R. 1588 23. října zahájena promoce gymnasistů řečí a básní latinskou i řeckou; rozdávání praemií prý se tentokrát obzvláště líbilo; chlapec za krále oděný řídil to rozdávání, rozkazuje dvěma jiným rozdělovati praemia těm, kdož k vyšším třídám byli promováni; čtvrtý žák k tomu zřízený vyvolával, ke každé třídě básnické chvály odříkav.[5]) Střízlivým lidem naší doby by se ten maškar při praemiích nelíbil. R. 1593 dne 28. měsíce října u jesuitů v Praze rozdávána „dosti cenná“ praemia, na něž učinil náklad František Dietrichštejn, jenž byl kdys alumnem zdejšího konviktu; to rozdávání prý nebylo bez připraveného slavnostního dialogu.[6])

A jako v Praze stejně tak zvyk a způsob praemií v jiných jesuitských kollejích v Čechách a na Moravě. V Chomútově na příklad roku 1600 po zkouškách 23. října bráno divadlo Saulus in Paulum conversus; k slavnosti sešlo se mnoho obecenstva a hostí vzácných i z vůkolních měst a zámků. Přijel také arcibiskup pražský Zbyněk, jenž po doslovu zvláště přichystaném mládeži rozdával

[1]) Tuto věc, jíž chváliti nelze, neboť chlubiti se mohl žák peřím cizím, Ratio snažila se zmírniti ustanovením, aby sic učitel upravil práci pečlivě, ale aby jí sám nedělal Mon. Germ paed. V. 394.

[2]) Ratio v univ. knih. 24. J. 105. 1606. 95. Monum. Germ paed. V. 376.

[3]) Univ. bibl. Rukop. 1. B 1. 20. Schmidl. H. S. J. I. 285

[4]) Schmidl. H. S. J. I. 339.

[5]) Schmidl. I. 560.

[6]) Týž. II 5.

„výborné knihy", vše za obecného chválení.[1]) Týž rok v Olomouci při podzimní renovaci školní hráno na divadle žákovském o Prisccianovi zbitém (Prisc. vapulans); praemia vlastní rukou rozdával pilným žákům mecenáš Lukáš Laetus, kanovník; kdo byl volán, k tomu přiběhli dva „komičtí" chlapci z divadla a uvedli ho k rozdavateli praemií; odtud vedli praemianta k divadlu, kdež pozdraven básní. Tenť prý byl skoro obecný zvyk po vší jesuitské provincii za onoho času.[2])

Proběhem mnohých let zvyk ten do předešlého století proměnil se jednak v tom, že se chlapci nestrojili v maškar a že vůbec přestalo divadlo školské, jednak tím, že slavnost kladena již na počátek semestru zimního, alebrž na konec školního roku, konečně a podstatně tím, že se nečetla jen jména praemiantů a akcesistů, ale že se četly známky všech všudy žáků i nejhorších, takže den 7. srpna, den sv. Kajetána, na němž ta slavnost ustrnula, byl den nadějí i hrůzy. Po službách božích v ten den v ozdobené síni školní přední hosté zasedli u stola, ostatní stáli a seděli kolem; u dveří venku hudebníci byli a ti ze studentů, kteří se do síně nevešli, nebo se do ní ani chutě netlačili. Z nejvyšší třídy žák zahájil slavnost deklamací latinskou, po něm praefekt učinil úvod k čtení známek v prospěchu. A pak jeden třídní po druhém četl o svých žácích. Praemianti předstupovali před stůl, hudebníci každému silně troubili, praefekt nebo čelný host podal praemium, knihu. Pak čteni akcessisté či akcidenté, ale ti nevystupovali; také se každému z nich netroubilo, než všem najednou po přečtení posledního z nich. Po té čtena jména a prospěch ostatních. Když tak přečteno o všech třídách gymnasia, žák na to vybraný proslovil řeč děkovací. Tím konec. Tento způsob, jehož pestré prvky jsou v XVI. století u jesuitů, zachoval se na gymnasiích našich až do r. 1848.[3])

O divadle jesuitském zbývá doložiti nemnoho. Bývalo divadlo gymnasijních žáků ve všem všudy podobno pražskému divadlu akademickému,[4]) při němž část herců a většinu komparsy beztoho zastupovati musili gymnasisté, akademikům nečetným pomáhajíce.

Kusy byly buď krátké dialogické výstupy (actiones) nebo komedie obšírné, jimž bez patrného rozdílu říkali také tragedie. O rozmanitých svátcích výročních byly oblíbeny ony krátké akcí jako na příklad o Velikonoci „Christus resurgens", o Vánocích „Christus a pastoribus adoratus", jenž byl hrán v Praze, v Olomouci a jinde snad rok co rok. Allegorického rázu kusy byla druhá oblíbená kategorie. I ty chystávány k svátkům, k Božímu

---

[1]) Týž. II. 220.
[2]) Týž. II. 231.
[3]) Živou o tom vzpomínku napsal E. Tonner v Neděl. listech Hlasu Národa 7. srp. 1898.
[4]) O tom obšírně Winter. Život na vys. škol. 434 a násl.

tělu, k masopustu, v kterémžto čase jim obzvlášť připadala úloha varovati od rozpustilých mravů. Když jesuité v Praze vystoupili roku 1558 s divadlem poprvé, hráli allegorii o církvi; o masopustě, ne-li téhož roku, to jistě hned následujícího provozovali allegorii „Pugna carnis ac spiritus" (boj těla a duše). [1])

Třetí velmi řídký druh komedií jesuitských byly kusy klassické, ale nad míru úzkostlivě očištěné a osekané; z některého zbylo jen jméno, a látka do ného vpravena docela křesťanská. Čte-li se tedy, že u jesuitů hrán Euripus, Philopedius a j., to jest na to dobrý pozor míti, není-li kus od klassického velmi daleko. [2]) Ze skrovného počtu zachovaných titulů vysvítá, že jesuité klassických her nemilovali.

Daleko oblíbenější byl čtvrtý druh dramat, kusy biblické, jež vyskytují se u jesuitů o týchž jménech jako u protestantů (od Adama počínajíc). Stejné oblibě těšily se u jesuitů kusy, jichž děj vzat ze života světců; takž na příklad připomínají se hry o sv. Vavřinci, o sv. Ambroži, o sv. Václavu, o sv. Maří z Magdaly, o sv. Eustachovi, o sv. Pavlinovi, Justovi, Pastorovi, o sv. Dorotě a j. Odvažovali se jesuité také na divadelní spracování příhod souvěkých, zvlášť, byl-li v nich osten proti jinověrcům. Takž provedli r. 1569 v Praze kus o „kacířské ukrutnosti v Gallii".

Ratio jesuitská káže, aby hry divadelní byly psány a provozovány jen latinským jazykem. [3]) Z toho jesuité řídko kdy učinili výminku. Připomíná se, že roku 1560 komedii Euripa přeložil do němčiny rektor Hoffaeus bezpochyby k zalíbení arciknížete Ferdinanda, jemuž na hradě ji hráli; [4]) r. 1610 hráli o Třech králích v Chomútově „lingua vernacula", tedy asi německy, [5]) a roku 1567 také po česku jesuita Salius napsal kus o sv. Václavu, což bylo vymyšleno moudře a mělo na lid veliký účinek. [6])

Jináče jsou dramata jesuitská rozvleklá, dlouhá povídání osob, nekonečné dialogy a monology bez prostonárodních živlů, jimiž jsou komedie české tak zajímavými dokumenty své doby. Zvláště kusy o světcích, pokud jsou na snadě, vidí se býti ustrnulá rhetorika poloklassická a zbožná. Nelze pochybovati, že také leckterou akci žáci spisovali s učitelem sami, jsoutě některé v rukopisech universitní knihovny pražské zachovány.

Jesuité rádi vpravovali do textu o ceně svého náboženství, to nepřímo proti jinověrcům; v tom smysle bylo jich drama zhusta tendenční. Proto také stavové čeští jesuitům nejprv r. 1609, potom r. 1618 vyčítali, že jsou skrze své komedie a tragedie, kteréž jsou

[1]) Schmidl. Hist. S. J. I. 134.
[2]) Jako se podivuhodně omýlil Wolkan ve své němec. literatuře 380. 381.
[3]) Ratio vyd. z r. 1606. 20.
[4]) Schmidl. H. S. J. I. 146.
[5]) Tamž. II. 580.
[6]) Univ. knih. rukop. 1. A. 1. 126. Schmidl. I. 229.

na zoškliveni a posměch stavů evangelických každoročně strojívati obyčej měli, zjevně na rozum dávali, že náboženství evangelické má z gruntu vyhlazeno býti.[1])

Jináče co do zevnější scény neliší se divadlo jesuitské od divadla jiných škol, leč tím, že všecko bylo nádherněji vystrojeno. Jich urození ctitelé a pomocníci všude propůjčovali k divadelnímu představení jesuitských žáků ze své šatny, zbrojnice, z pokojů věci, které měli nejnádhernější. U jesuitů hrálo se na dvoře, v kostele, zváni byli herci na zámky, v Praze na Hrad, v Olomouci do biskupského paláce.

Že pohlaví ženské na scéně nesmělo vystupovati, to byl zvyk nejen u jesuitů. Ti však ve své Ratio o to šli dál, že ani ženský šat neměl se ukázati na jevišti, takže by dle toho nařízení student, hraje v úloze ženské, byl nucen vystupovati po mužsku. Ale v praksi jesuité činili přece ústupky verismu. Víměť dobře, že r. 1615 mládenci, jenž hrál sv. Alžbětu v dramatě stejnojmenném, císařovna propůjčila skvostný šat a sama mu do vlasů připjala královský diadém.[2]) To byl jistě ženský šat, k němuž se diadém hodil. Ostatně stojí za zmínku, že mládci v ženských úlohách těšívali se vůbec přízni dvorské. Začala v Praze Filippina Welserova a její choť arcikníže Ferdinand tu přízeň osvědčovati. R. 1560 vidouce v tragedii nějakého chlapce Zikmunda za Venuši oděného, chtěli ho ze školy vzíti a živiti mezi pážaty panny Filippiny. Jesuit Jindřich Blyssemius opatrně ale rychle jednal skrze biskupa vídeňského (Ant. Brusa), aby hoch zůstal ve škole.[3])

Hry divadelní nevázaly se přísně k času zkoušek; hráno bylo sic o zkouškách obyčejně, ale jsou zápisy, že představení bylo konáno v kterémkoli letním měsíci. Před tím, než se škola do příprav pustila, vysíláni žáci po příznivcích světských i duchovních, aby sebrali příspěvky na komedii.[4]) Když bylo s dostatek peněz, strojena hra.

Abychom na konec uvedli příklady, co kde u jesuitů hráno. O Praze, kde akademikové hráli pospolu s gymnasisty, položeny zprávy při divadle akademickém. Zastavmež se v kolleji krumlovské. Tu hráno r. 1588 po prvé, ale neví se, co. Ví se jen, že žáci hráli čiperně, a kollej i scena že byla chvalitebně upravena.[5]) R. 1596 hráli žáci o Boží tělo nějakou hru, jíž se tajemství toho svátku objasňovalo. O svatbě Petra Zrinského kollej, aby se zalíbila Petru Vokovi z Rožmberka, ustrojila na zámku komedii Esther.

[1]) Tisk. v česk. mus. 316. 13. „Krátká zpráva a odvod."
[2]) Schmidl. H. S J. II 743.
[3]) Diarium collegii ab anno 1560 v bibl. strahov.
[4]) Diarium collegii ab anno 1560 v bibl. strahov. Dne 17. ledna 1560 přinesli tři žáci ze sbírky půl druhého tolaru a 24 creuczer. Sbírali i po opatech klášterských.
[5]) Schmidl I. 567.

Následujícího léta zase něco hráno; budějovický prelát praemia uděloval; roku 1603 hrán při podzimní renovaci školské Angelus custos, kteráž hra o andělu strážném tou měrou se líbila, že aktoři jsou přijati na zámku ke skvostné hostině o třech stolech.[1] Aktoři krumlovští roku následujícího (1604) vystoupili s Judithou.[2] Pak zprávy oněměly, neboť kolleji se vedlo zle. Až zase r. 1614 pod štítem císaře Matiáše a jeho nákladem hrána na hradě tragedie o sv. Dorotě. Císař byl s dvorem svým při hře, za pět hodin trvající. Chválil velmi; herce pak dal vézti na vozech svých a na koních, jako by triumf byl, při tom třeskaly pozauny, trouby a bubny za šumného průvodu městem. Císařovna sama svou rukou strojila v ženský stroj (muliebri cultu) žáky, kteří představovali sv. Dorotu a čtyři jiné mládence, kteří zastávali přední ženské úlohy.[3]

V kolleji chomútovské hráno po prvé roku 1597. Tenkrát se jesuité osmělili uprostřed obyvatelstva většinou protestantského konati processí Božího těla a při tom škola zahrála De filio prodigo (o ztraceném synu).[4] O nějaké malé scéně na zámku, jednající o Narození Páně a darech tříkrálovských, zmínka se však děje již před tím r. 1593.[5] Savla obráceného v Pavla představovali Chomútovští r. 1600 v říjnu na uvítanou arcibiskupa; rok potom renovace škol oslavena dramatem nejmenovaným, při němž ani déšť nedovedl rozehnati obecenstvo hrou rozjařené; prý uznali otcové za moudré opakovati týž nejmenovaný kus.[6] R. 1602 představovali v Chomútově (lakomce) Philopluta; při té hře aktorům císař Rudolf určil odměny z komory královské.[7] Nejmenovaný kus hrán od chomútovských žáků roku 1604; následujícího roku mimo vánoční hru tři dramata byla hrána, z nichž jen jedno uvádí se jménem, totiž De Timone Misantropo. To hráli o masopustě, druhé v den Nanebevzetí a třetí o renovaci školy, k čemuž Vavřinec Nigrinus, křižovník, praemia pořídil a rozdával.[8] Co hráli v létech následujících, nepraví se, jen to se zapsalo, že přibíhali k tomu lidé až ze saské země na dívanou.[9] R. 1610 hráno o Třech králích;[10] r. 1613 představován Baarlam a Josaphat, hra prý trvala dva dni.[11] Poslední nezaručená zpráva o hře v Chomútově jest z roku 1617. To hráli

---

[1]) Týž. II. 327.
[2]) Týž. II. 362.
[3]) Týž II. 717.
[4]) Týž. II. 131.
[5]) Salzer. Communal-Gymn. in Komotau. 26.
[6]) Schmidl. II. 243.
[7]) Salzer. Communal Gym. Komotau. 26.
[8]) Schmidl II. 401. Nigrin byl komander v Chebu. Roku 1589 studoval v Bononii práva. Arch. arcib. Opisy v zemsk.
[9]) Schmidl. II. 551.
[10]) Týž. II. 580.
[11]) Salzer. l. c. 27.

Juditu. Pak hráli až teprv po bitvě bělohorské r. 1623 kus „Dvanáctiletý Ježíš“.[1])

Z kolleje Hradce Jindřichova jest poměrně málo zpráv o divadle. Poprvé tu jesuité pořídili hru r. 1597 o Hrobě božím; roku následujícího představení bylo o Křesťanském vojínu.[2]) Potom jest zmínka z r. 1602, že v kostele sv. Máří žáci jesuitští hráli dialog andělů u hrobu božího; lidé prý plakali, jak je to dojímalo. Mimo to ještě dvě dramata nějaká provozována.[3]) Následujícího roku (1603) na zámku k poctě Kateřiny z Montfortu, spoluzakladatelkyně kolleje, hráno divadlo o sv. Kateřině, prý hráli jen chlapci šlechtičtí.[4]) Kromě toho hráno ještě o masopustě a o Velký pátek u hrobu. Jesuité hradečtí vymohli si potom k svým hrám monopol: totiž roku 1604 německému bakaláři zakázá o „tropiti hru nebo dialog“ bez vědomosti a dovolení patera rektora.[5]) Potom zachovala se již jen zpráva o dramatě sv. Alexius, jenž hrán roku 1608 bezpochyby k té příhodě, že bratr císařův Matiáš a arcivévoda Leopold zavítali do Hradce.[6]) Hra u hrobu v svatý týden bývala konána rok co rok, až bouře protestantů, v Hradci utiskovaných, všecko tu zastavily. Teprv po bitvě bělohorské roku 1621 připomíná se tu v Hradci obnovení her; r. 1623 hráno o Edmundovi, biskupovi.[7])

Na poznanou, co v Brně hráno, budiž propuštěno uvésti několik jmen pořádkem časovým. První zpráva z r. 1595. Hrán Abraham; po něm představovali jesuitští žáci Gedeona (1597); když svěcen kostel r. 1598, hráno o Konstantinovi, kterak on byl horliv v zakládání chrámů;[8]) pak hrán dialog o Davidovi, jenž ztroskotal modlu (1602); potom vystaveno drama o sv. Justovi a Patorovi (1607). De imperatore Leone provozováno 1. září 1608, když sem přibyl Matiáš, aby ujal panství moravské. V té hře vystupují geniové Moravy, Rakous a Uher, též čeští patronové.[9]) Matiáš král prý byl za to podívání velmi vděčen. O sv. Cecilii a o Andělu strážci hrálo v Brně r. 1610 studentské družstvo (sodalitas) Panny Marie. V létech následujících hráno De mundo et Pintimundo (1611); o sv. Alexiovi (1612), o sv. Maří Magdalenské (1613), v kterémž kuse vystoupily 64 osoby; Comedia de Nabuchodonosore (1614) hrána na poctu arciknížete Ferdinanda; Absolon (1615); o sněmě brněnském r. 1617 dáván sv. Štěpán uherský a konečně r. 1618

---

[1]) Menčík. Příspěvky 73. 95.
[2]) Menčík. Příspěvky. 64.
[3]) Schmidl. II. 295.
[4]) Týž. II. 339.
[5]) Gymnas. Jindřichohrad. vyd. Heš. 1895. Str. 7. (Tajrychův článek.)
[6]) Tamž. 8 Schmidl. II. 467.
[7]) Menčík. Příspěvky. 95.
[8]) Týž. 64. 65.
[9]) Jest v rukopise dvor. knih. Menčík. Příspěv. 68. Schmidl. II. 525.

sv. mučedník Zosontes.[1]) Brněnské hry nejvíc a nejštědřeji podporoval biskup olomoucký. Býval začasté jich přítomen. Také katoličtí měšťané jim přáli; o jednom zapsáno, že rozhojnil darem jesuitskou šatnici divadelní.[2])

Olomoucká škola jesuitská, rozvinující se až konečně v akademii, množstvím představení a nádherou závodila s akademií pražskou, zvláště když kardinál Dietrichštejn a jeho příkladem šlechta katolická jali se divadlo žákovské podporovati štědře nad míru. V říjnu r. 1566 hry v Olomouci začaly se, kterým kusem, neví se. O vánocích hrán dialog u biskupa v zámku, a takové dialogy konány byly potom rok co rok o svátcích. Z velkých kusů představován Philopedius (v říjnu 1567); Patriarcha Josephus (1568) dáván v kolleji nově dostavěné; po tom hrán kus Plautův, zvaný Aulularia[3]) (1570 v říjnu), při němž biskup Vilém Prusinovský vydával praemia. Dvakrát po sobě hrán Herkules (v dubnu 1573); Vilém z Rožmberka a Vratislav z Pernštejna, jsouce na cestě do Polska jakožto legací, prý byli hrou nadšeni tak, že Pernštýn zaslíbil kolleji roční 400 podpory k semináři[4]) Roku 1574 v Olomouci představovali mimo kolik menších dialogů Euripa (v červnu) dvakrát po sobě; roku následujícího (1575) hráli Saula, a mezi svátečnými dialogy hrán jeden o božím Těle na náměstí před školou také po německu. Po té dáván Dubitans Evangelicus (roku 1576); nepovědomými hrami dvěma r. 1577 vítán císař Rudolf; z let nejblíž následujících jsou zprávy pouze o drobném dialogu. Jeden (roku 1579) má podivný obsah „o žákovi, jenž učitele svého pomlouval". Roku 1580 hrána komedie Susanna a dialog vánoční o Herodesově krutosti. Z větších her tamž v Olomouci uvozuje se dále Esther (1586), Achab (1590), Absolon (1591); nějaká větší hra strojena o Herodesovi roku 1596, když u dvora biskupského byl hostem Zikmund Bathory. Nějaké drama bylo na školské scéně týž rok při začátku školy. Dále uvádějí se v Olomouci kusy Priscianus vapulans (1600), hra o Udonovi, arcibiskupovi magdeburském (1602); tragikomedie De extremo judicio (O posledním soudě) a Philoplutus (obě roku 1603). Na hru o posledním soudě i sněm moravský dal příspěvek! Takové přízni těšilo se divadlo jesuitských žáků, něčeho podobného smělo li se nadíti divadlo škol jiných! Kterak to mluví, že právě rok potom (1604) český kancléř Vojtěch Popel z Lobkovic nespravedlivě potlačil nevinnou hru Břetislava, kterou se mínila pražská akademie poněkud samostatněji a švarněji ukázati.[5])

[1]) Data jsou v Schmidlovi při těch létech; doplňky v Menčíkových Příspěvc. 64—73.

[2]) Schmidl H. S. J. II. 231.

[3]) Jméno Aulularia vyložili jsme v Životě na vys. škol. jakožto plurál; dle upozornění univ. prof. dra. J. Krále je to však singulár, jenž doplní se přidáním slova fabula.

[4]) Nesprávně v Menčíkovi. Příspěv. 60.

[5]) Winter. Život na vys. škol. 446.

Při začátku semestru školního v Olomouci r. 1604 dáván Hercules in bivio (na rozcestí); kardinal z Dietrichštejna přijel schválně z Kroměříže a rozdával praemia. Když na své nevěstinské cestě do Polska arcikněžna hradecká Konstancie zastavila se v Olomouci r. 1605, oslavili ji lichotiví jesuité školní hrou „Constantia Constantini filia“, kteráž hra trvala za tři hodiny. Také jí na čest postavena slávobrána. [1]) V létech třech potom následujících hrán kromě dialogů o svátcích Tobiáš (1606 v říjnu); drama Petri Publicani (1607); [2]) Josephus gubernator (správce) Aegypti (1608); De pastoris officio (O povinnosti pastýřově; r. 1609 na poctu arciknížete Karla); „scena“ Divus Georgius martyr (sv. Jiří mučeník) 1609 na poctu krále Matiáše; hra Samuel puer (chlapec) roku 1609, v říjnu. [3]) Při těch představeních, jež konána při zahájení školy, po všecka tři léta kardinál Dietrichštejn rozdával praemia žákům. Z dalších her uvádí se dialog o Dionysiovi tyrannu a Aristipovi (roku 1610 v únoru); hra Narození Panny Marie (v listopadu 1610); komedie b. Stephanus, rex Hungariae, představována v říjnu r. 1611 při začátku školy; mimo ni však týž rok uvádějí se v Olomouci hra o sv. Františku Xaverském a sluhovi Abrahamově, an přivádí Rebeku Isákovi a ještě čtyři jiné kusy nejmenované. R. 1612 hráno o sv. Barboře (v prosinci); dvě léta potom říkána allegorie o Kristovi, jenž spojil se s přirozeností lidskou; když pak týž rok v červenci arcikníže Ferdinand přibyl do Olomouce, provedena k jeho poctě pětiaktová tragedie S. Venceslaus martyr, kterouž tři jesuité rychle „za málo dní“ napsali, a kollej nádherně vypravila. Při provozování zbořilo se „lešení s hudebníky“. Nás arci zajímá divadelní orkestr jesuitský víc než lešení.

Týž rok ještě představováno drama o sv. Celsovi při začátku školy. Rozumí se, že byl Dietrichštejn kardinál se praemii při tom jako jindy. R. 1615 dáván obecenstvu olomouckému Absolon; rok potom císař Mauritius (Mauritius imperator a Phoca interemptus); a při zahájení školy drama o sv. Justovi a Pastorovi; roku 1617 hrán sv. Edvard, král anglický, což poslední zpráva před bitvou bělohorskou.

Ze všeho světle viděti, že jesuité hleděli si školního divadla horlivěji nežli jich protivníci. Bez podezírání lze toto jich veřejné vystupování vysvětliti snahou, aby se mocným pánům zalíbili a lid aby svým zájmům přiklonili. Zdá se, že zvláště v Olomouci jesuité podporami a pobádáním stran divadla přemršťovali míru dobrou. Zajisté čtoucí všiml sobě zprávy hořejší, že škola olomoucká byla

[1]) Ale ne na jevišti, jak vytiskl Menčík v Příspěvcích. 57. Srov. Schmidl. II. 414.

[2]) Schmidl. II. 467. U Menčíka v Příspěvc. 68 uvádí se „stručné drama o krátkosti života lidského“. Byl to as dialog neb akcí.

[3]) Týž rok uvádí se ještě „drama“ De fuga Christi et Infantium caede (o útěku Kristově a vraždění mlaďátek), což byl drobný dialog scénický.

na příklad za jediný rok 1611 při nejmenším šestkrát stržena do veřejné divadelní hry; nemohla býti beze škody v učení ta častá roztržitost z příprav a z produkce. Kardinál měl při divadle mimo tendenci proti protestantům, v čemž vůbec osudně vynikal, na mysli i slavnostní zábavu; tou příčinou jest významno, že r. 1616 v únoru naložiti dal aktory olomoucké školy na dvanáct vozů a zavézti do Kroměříže, aby tu hráli o svatbě jeho neteře. Jesuita Dingenauer napsal kus „Tobias junior“; ten hráli žáci o slavné svatbě. [1]) Na tu kočující hereckou výpravu a představení kardinál dal 300 zlatých, peněz dost. Zatím školní učení v Olomouci mělo prázdniny.

---

[1]) Schmidl. III. 28.

V.

Výsledky školské práce.

Štětcem tuším dosti širokým domalován tu obraz školství, jako bylo v našem království od husitských proměn až do bělohorské rány. Bylo by snad moudro, přenechati čtoucímu, aby, přečta všecko, úhrnný soud o tom školství učinil sobě sám. Ať tak učiní, ale pisateli nelze zavříti, bez několika poznámek, aby ten soud nedopadl jednostranně.

To jisto, že s dnešních stanovisek na starodávné školství hleděti nelze bez nespravedlivého klamu. Také soudy souvěkovců, které se týkají škol nekatolických (tedy valné většiny v zemi), nutno považovati opatrně. Lituje-li Kocín z Kocinétu, že neměl v českém domově té příležitosti, aby sobě byl dobyl takového stupně přípravného vzdělání, jakého žádala vyšší škola štrassburská znamenitým paedagogem Sturmem řízená, [1]) tož zajisté tu lítost v mladíkovi vzbudila imponující osobnost Sturmova a jeho školská i vědecká methoda, která se Kocínovi ponejprv na oči postavila. Z výroku Kocínova souditi, že byly české školy vesměs nedostatečny, nelze; stojíť proti němu výrok českého jesuity Václava Sturma, jenž poctivě vyznal, že mu nebylo potřebí v Římě na studiích odnaučovati se toho, čemu ho z Aristotela a z Cicerona naučili čeští učitelé strany podobojí. [2]) Takové uznání z úst jesuity, jehož všecek život byl boj proti jinověrcům kališným a lutherským, má přec váhu. Proti povědomým těžkým odsudkům Amosa Komenského slušno jednak položiti pochvalu našich škol od souvěkého s Komenským svědka Pavla Stránského, jenž sám byl dosti dlouho praktickým učitelem, a jednak slušno povážiti, že Komenský měl stále na mysli tak hluboké a široké změnění školstva veškerého, že mu teprv naše

[1]) Ant. Truhlář. Čes. Mus. filolog. IV. 449.
[2]) Jireček. Rukovět. liter. II. 273.

doba, a to ne ještě ve všem, mohla vyhověti. Tak velikému reformátoru ovšem vypadalo školství a jeho methody uboze.

Ostatně vysvitlo na přemnohých místech této knihy, že školství v Čechách se vším všudy, co s ním souviselo, a se všemi chybami nelišilo se hrubě od školství národů sousedních, a v tom poznání bude hlavní opora spravedlivého soudu úhrnného.

Školu nutno souditi také dle výsledků, k nimž dochází průměrný žák. A tu nelze příti, že tehdejší škola dosahovala těch výsledků, jež jí byly kladeny za cíl. Latinské škole byl cíl naučiti latině, řeči světové, řeči, v níž psány vědy veškery, a kteráž „poskytovala tolik prostředků k formální dokonalosti, ozdobě a dojmu, kolik nižádná řeč živá“. [1]) A škola té řeči naučila. Jakým způsobem to učení prováděla, to lze posuzovati velmi zle, ale konec byl, že přece naučila.

Lidé vyšlí ze škol protestantských a jesuitských uměli latinsky hovořiti dobře, čehož o dnešních gymnasijních latinících říci nelze. Positivních vědomostí tehdejší škola poskytovala velmi málo, dnešní žák umí z mathematiky, přírodovědy, z dějepisu víc; v staré době však žáci odnášeli sobě formálního a řečnického vzdělání víc nežli dnes. Rhetorika a pěkná forma vyjadřovati se po latinsku a co možná klassicky byly do žáků až do posledního semestru filosofické fakulty neustále vštěpovány.

Výsledky této školské práce bylo znáti i v širokém okruhu tehdejší humanistické literatury. Školou se vyvinula rhetorická literatura latinského veršování, školou se živila ta zvláštní poesie a šířila. Dnes odsuzuje se renesanční poesie školská až příliš šmahem, čímž arci také zásluha školy se snižuje. Odsuzuje se ta poesie ze stanoviště absolutního, aniž se při tom kritik ohlédne po tehdejším životě. Připouštíme, že všecko veršování tehdejší byla imitace klassických forem a, že v té renesanční poesii, v chomáči vypůjčených květnatých frasí, vsazených do mělké haldy mythologické, byla-li kde jaká myšlenka původní, dusila se; přiznáváme, že technická zručnost sebe dovednější sama sebou není ještě poesií a že těmi technickými poety obsazena byla na Parnasse největší stráň (při čemž nelze přijmouti, že u nás po opravdovém humanistovi starého rázu Lobkovicovi jen Kolín jest básník, a po něm ostatní že všickni byli slabí, [2]) konečně uznáváme, že tehdejší poetové sotva se řídili zásadou, aby bylo umění pro umění, alebrž že většina, robíc verše, chtěla za ně osobní zisk jakýkoli: to vše připouštíme, ale na druhou stranu nemůžeme neviděti, že renesanční poesie, ze škol vyšlá a jimi živená, pronikala všecken život vzdělaných lidí tehdejších bez rozdílu stavu, že byla všem těm lidem potřebou, ctí, potěšením, že bez té poesie latinské nevykonal se nižádný akt veřejného života, šlo li

[1]) Ant. Truhlář. Progr. Ak. Gymn. XXXV. 5.
[2]) Vlček. Literat. 390. Studie Jos. Jirečka a Ant. Truhláře neodsuzují tak šmahem.

při něm jen poněkud o citovou stránku; že nebylo důležitějšího děje v životě soukromém, aby při něm neposluhovaly verše, ať z dobré vůle poslané, ať objednané. Ona latinská poesie školská pronikala všecko živobytí XVI. věku tou měrou, že badatel se s ní v pramenech potkává i tu, kde by se toho ani nenadál.

A kdyby se i uznalo, že ta poesie byla zblouzení a jen pozlátko na povrchu: hned zároveň se musí uznati, že lidé vzdělaní — a těch bylo v Čechách velmi mnoho — nechtěli bez toho pozlátka býti. Ta literatura latinská, i když se pokládá za zblouzení, byla samostatný a důležitý článek v dlouhém řetěze české vzdělanosti.[1]) A konečně nač s opovržením podceňovati i to pozlátko, když k jeho tvoření bylo potřebí velmi mnoho předběžné práce a pilnosti. Zajisté správně píše odborník, že latinské básně té doby, třeba byly leckdy obsahem pravšední, vynikají zpravidla velikou znalostí jazykovou i přesností metrickou a jeví všude, že původcové jich byli v klassicích latinských neobyčejně sečtělí.[2]) Tu se tedy uznává aspoň práce. Renesance žádala nad to k svému zdaru a rozvoji též oblibu a nadšení, jež tu práci ošlechťuje.[3])

Poetové se pouštěli také do skládání řeckých básní, byť jen výjimkou, ale celkem přece větším počtem, nežli se za to má. Řecky skládati bylo chlubnější, parádnější; pokud prozkoumáno, naši básníci brali svou znalost řečtiny hlavně z Homera, řecky pracovali celkem s menší obratností nežli latinsky, ale na jich omluvné ocenění se uznává, že se nelišili od básníků cizích, německých.[4])

Naučiti se té latinské a řecké rhetorické produkci, jež byla potřebou doby, stálo tedy práci, a práci nutno uznávati, třeba že z nynějších hledisk jeví se býti někomu jalovou, jinému směšnou. K té práci vedla škola. Začasté již žáci, vedeni jsouce učiteli, veřejně příležitostnými verši ukazovali zdatnost své školy. Skládají verše na vítání královo žáci jáchymovští pod rektorem mistrem Mich. Geringem r. 1558;[5]) žáci píší spolu s učiteli verše na počest příznivců; tak škola žatecká r. 1575 tiskem vydala sbírku „Symbolum viri pietate . . . praestantis Ioan. Balbini, civis et senatoris Lydomierzicii.“ První v sbírce podepsán rektor školy Jakub Strabo, jenž tu má i řecké verše sapfické; z ostatních čtrnácti podpisů, většina zajisté náleží alumnům nebo žákům.[6])

Nejvíc zachovalo se básní žákovských, jimiž lítost a žalost se vyjadřuje nad smrtí něčí. Takž na doklad zachovány jsou tištěné

---

[1]) Jireček. Č. Č. Mus. 1884. 173.
[2]) Král. Rozprav. filol. 1898. 103.
[3]) Ant. Truhlář v Progr. Ak. gym. XXXV. 5.
[4]) Král v Rozprav. filolog. 86, 103, 104, 105
[5]) Ant. Truhlář v Progr. Akad. gymn. XX V. 26.
[6]) V zemsk. mus. exempl. 49. E. 33. Mezi žáky je také jeden Sskrlanius Taxoniensis Pannonius.

smuteční básně žáků mladoboleslavských;[1]) alumnů ze školy nymburské, kteří r. 1604 těší děkana nymburského Eliáše Šuda ze Semanína, jemuž umřel syn Jan; mezi básnícími žáky je také Mikuláš Šud, bratr zesnulého. Žáci školy žatecké složili na pamět zesnulého spolužáka Mikuláše Holárka Rakovničana r. 1606 spolu s učiteli básně.[2]) Nákladem rodičů jsou ty básně tiskem vydány[3]) V čele básníků kráčí tu mistr Ondřej Hercinius z Radonova, rektor školy, Jan Kyrbicer z Kyrbic, konrektor, Jiří Saustalius kollega, a za nimi asi 20 žáků složili verše, což na jediné pohlednutí svědčí o znamenitosti žatecké školy. Škola v Hradci Králové píše r. 1593 na smrt mileného spolužáka Jana Albina Pražského „Naenii“; táž škola r. 1616 básní „Threnus“ na smrt chlapce arciděkana hradeckého Jakuba Hrabaei Dobrssini. Mimo učitele hradecké (kollega Jiří Strutirida Colinus, sukcentor Jan Suchenius z Jimramova, kustoš Šimon Severini Interamnensis) jsou tu někteří přespolní básníci (Thobias Cichoreus Hradecký, symmysta Guttnae, a z téže Hory Prlicius) a za nimi osmnáct veršovců charakterem nepodepsaných. Ty pokládáme za alumny hradecké školy.[4])

Žáci básnili také o veselejších příhodách; podávali návodem učitelů verše, zvláště, když byl něčí „dies natalis“, jímž byly míněny jmeniny i den narození. Za příklad uvádíme sbírku básní „In natalem rever. Marci Philothei Holiceni, decani Lunensis, gratulatoria carmina“, kteréž básně r. 1575 napsala a tiskem vydala škola lounská. Správce školní Mat. Gryllus z Gryllova má tu dvě básně, po něm

---

[1]) V svazku mus. sign. 49. E. 15. č. 17. První veršovec tu Christ. Mathebaeus, rektor boleslavský, druhý Jan Textoris Pannonius, kollega Václav Makovecius; a čtyři alumni; v svazečku nymburské školy veršuje Andreas Thobaeus Multatineus, rektor v Nymburce, Jan Jakobides Boemotrebovinus, choriregens, Soběvolný sukcentor a po nich 8 alumnů té školy.

[2]) Tamž č. 21. Mezi žáky básníky jest též Matiáš Žlutický, nevlastní bratr nebožtíkův.

[3]) Stran vydání těch pohřebných básní zachovaly se dva soukromé dopisy (z r. 1607) se zajímavými a poučnými drobnostmi. Otčím nebožčův, rakovnický písař Šimon Žlutický, píše mistru Herciniovi jedno psaní, z něhož toto vybíráme: „Carmina funebra in obitum Mikulášovi Holárkovi od Vás a discentů vašich sepsaná a odeslana vděčně jsem přijal ... a k tomu s manželkou mou milou přistupujeme, aby k vytisknutí pro budoucí památku téhož Mikuláše, poctivost Vaši s discenty i naši přijíti mohla ... Žádost na Vás vzkládám, že impressora podle uznání oberete, a prve než by (carmina) k tisknutí odevzdána byla je k p. mistru Kampanovi, aby do nich podle vzložené na sebe povinnosti od pánův professorův dohlédl odešlete ... Jakej by se pak po exemplárův vytisknouti dáti měl a co by se od nich dáti dostalo ... že m v známost uvedete.“ Druhý list píše bakaláři Janu Kyrbicerovi z Kyrbicu, konrektoru v Žatci: „Já poněvadž jsem nikda na svůj ani na cizí náklad nic tisknouti nedal, a jak se to projednává o tom vědomosti nemám, ... Vás také, že mi své dobré zdání, mělo-li by se do jednoho sta exemplářů vytisknouti dáti a co by stály, pronešení učiníte, žádám.“ Potom zaplatil od impressí dvě kopy a 10 gr. míšeňs. Arch. rakovnic. Kopiář z r. 1584.

[4]) Mus. 49. E. 15. č. 52.

kollega Václav Jakobides Vysokomýtský zaveršoval si a žáků jedenácte.[1])

Není pochyby, že se takového a jiného veršování školního daleko víc ztratilo nežli zachovalo, ale, co zachováno, svědčí, že školy tomu naučily dobře a o víc nejde.

Totéž platí o školách a žácích jesuitských, jichž tištěné práce — aspoň žáků z rhetoriky a poesie — dosti zhusta se nacházejí v gratulačních publikacích promočních. V jedné takové publikaci z r. 1587 žáci z poetické třídy Václav Berka z Dubé, Mikuláš Bohuchval z Hrádku a vedle nich z rhetorické třídy Kašpar Achantis Plzňan veršují dokonce i po řecku.[2]) S gratulačními a jinými básněmi jesuitští žáci chodili k arciknížeti Ferdinandovi, pokud byl v Praze gubernatorem, chodili k šlechtě, r. 1561 přišli (28. ledna) recitovat básně na radní dům, což se tu tak líbilo, že si konšelé, jichž jménem děkoval a jesuitům pomoc sliboval mistr Jakub Rokycanský z Varvažova, deklamaci dali podati opsanou.[3])

Kterak a k jakým případnostem veršovali učitelé protestantských škol našich sami, o tom bylo na svém místě již zmíněno. Opustivše školu, učitelé stávali se kněžími nebo měšťany, a tím bez přetrži škola souvisela s tehdejší intelligencí, obrozujíc ji, doplňujíc a rozmnožujíc a z ní zase drobnou posilu přijímajíc. Ze školy dostala se latina a s ní všecko tehdejší vyšší vzdělání mezi měšťanstvo. Dostal se ze školy mezi měšťany Horác a Vergilius, někdy i Homer. Měšťané latinsky hovořili a psávali. Zajisté že oni bývalí poetové školští nenechali veršů, když byli vstoupili v jiná zaměstnání. A tak čteš v starých tiscích, tu že veršuje Vergiliovou latinou městský notarius, tu senátor a purkmistr, tu měšťan bez úřadu, tu kněz, tu medik, tu vyšší zemský úředník. Kolik všelikterakých poetů chovala v sobě slavná druž Jana Hodějovského již v prvé půli XVI. věku, a kolik družin bylo by mohlo sestaviti se ke konci toho věku! A jakoby ti lidé pud veršovací v krvi měli! To takřka samo do očí padne, vezmeš-li do ruky některý manuál městský;[4]) brzy poznáš, že písař městský neměl dost zaměstknání svými úředními zápisy, on přes tu chvíli vpraví si do úřední knihy některý verš cizí nebo i svůj, ba najdeš v úředních knihách i celé básně, jichž bys tu nikdy nehledal.

Poetické skladby veršovců měšťanských, kněžských a jiných vzdělaných jsou většinou téhož příležitostního rázu, jako svrchu

---

[1]) Mus. tisk. č. 57. D. 46.

[2]) Král. Rozhled. filol 95 Král té řečtiny hrubě nechválí.

[3]) Schmidt H. S J. I. 153. Jest zajímavo, že městský písař (tuším, že to byl Matěj Bydžovský z Aventina) do knihy městské č 1234. Fol. 163. poznamenal sobě některá slova, která se mu snad zalíbila Jsou z nich tato: „Summus communibus studiis conjuncti; Nestora consiliis et vincis tuis Catonem gravitate; collegio fautor novo semper adesse velit; Relevans camenas adfer opem.

[4]) Na př. pražské z let šedesátých, č. 12 6, 1237, 1238, 1239 atd.

jsme nalezli u žáků a učitelů. Kde jaký podnět byl k básni obírán, čestná povýšení, rodinné případy, narození, úmrtí, sňatek, neštěstí, radost; také pití, láska, přátelství, cesta, hněv, satira podávaly pero častěji latinské, řidčeji řecké. Ke křtěnkám, jež roku 1607 strojil chrudimský děkan Borovský svému synkovi, šest měšťanů chrudimských složili básně. [1]) Kdož by spočetl, kolik básníků psali k sňatkům „Ad nuptias"! R. 1600 i děkan jičínský Jiří Dikast Miřkovský psal epigram na manželské snětí Jiřího z Karlšperka. [2]) Nejvíc poesie měšťanské rozlévá se k pohřbům. V Kutné Hoře r. 1616 složil arciděkan Václav Stephanus dojemnou báseň na smrt své manželky i jazykem řeckým; k též příčině i syn jeho Augustin po řecku si zaveršoval. [3]) Mezi gratulacemi k povýšení bakalářskému a misterskému, mezi chvalami rozličným mecenášům psaným shledávají se dosti zhusta veršovné práce z kruhů měšťanských. I řeckého gratulanta najdeš v písaři staroměstském Janovi, jenž se po řecku podpisoval Prosdokonymos (1604—1616). [4]) Když odjížděl roku 1573 Jiří Ostracius Rakovnický do Italie na studia, robili a v Lipště tisknouti dali básně na to rozloučení Kašpar Kropáč, plzeňský humanista a David Krinit z Hlavačova, městský písař rakovnický. [5]) Když se kancléř (písař) staroměstský mistr Křesťan (Kristian) Koldín vrátil z legace vídeňské r. 1575, kollega jeho, písař mistr Mikuláš Alethinus Kolínský, složil a v knihu úřední vepsal čtrnáct veršů na jeho návrat. [6]) Když byl náchodský Pavel Siberus Novopražský roku 1562 navštívil Jaroměř, lid a zvláště děvčata se mu líbila tak, že city své vložil v úpravné verše, jež se končí přípitkem dobré Jaroměři — a přípitek zapsal si v úřední knihu města Náchodského. [7])

Mezi lyrickými a epickými výlevy našich renaissančních básníků najdeš věci zbožné, jak to doba s sebou nesla (na př. medikus Vavřinec Span v Žatci r. 1558 vydal báseň na Kristovo narození), ale najdeš také dosti zhusta rozpustilé, necudné verše, psané s nestydkostí starodávných dekadentů. [8]) Všecky všudy způsoby a druhy latinského veršování u nás najdeš, naši všecko dovedli u verš sklá-

---

[1]) Adámek. Chrudimsko. 32.

[2]) Exemp. sbírky v č. museum 49. E. 18.

[3]) Král. Rozhled. filol. 102.

[4]) Tamž. 101. Přes všecko úsilí archiváře pražsk. dra. Teiga nebylo lze najíti vlastní jméno toho auktora. R. 1599 přijat v Praze v měšťanství již maje to řecké jméno, jež si přinesl z Čáslavě.

[5]) Bibl. zem. musea 49. B. 43.

[6]) Arch. pražs. č. 1283. Fol. 289.

[7]) Školu jaroměřskou cení v těch verších za malou. „Parva quidem studiis Jaromira, sed apta benignis Adjacet ad ripas Albi vadose tuas, Ergo placet gens ipsa mihi, pulcraeque puellae . . ." Arch. náchod. č. XV. 247.

[8]) Viz jen Jizbicova Schediasmata (Schediasmatum Farrago) nova z roku 1602. Četli jsme pod jednou z takových básní (Ad amicum de amica) souvěký přípisek, v němž jest kritika: Paule poeta, tibi panuula mula datur. Mladičký básník byl r. 1607 zabit od soka v bytě své milenky v Praze.

dati. Což je to pestrost látky a veršů v jediné sbírce Jiřího Karolidesa z Karlšperka (Miscellanea roku 1601),[1]) mistra a poety korunovaného a notáře novoměstského, jehož heslo „Tantum, quantum possum" sice skromně zní, ale v knize dokázal, že zveršovati dovede všecko; jsou tu epigramy, básně opěvající studijní pokoj auktorův, líčící „stubam" (světnici) čísi, nedávno zbudovanou, verše na Veleslavínův Slovník, na dům a zahradu Funka z Olivetu, na podagru, na zboření sklepa, na všecky rodinné poměry Skálův, na křest (roku 1598) Christiana Sendivogia (synka polského dobrodruha Sendživoje), na hromadu přátel, mezi nimiž i Šimon Cerasyn Litoměřický, svou manželkou, kterou bíjel, pomlouvaný kněz, v Klatovech r. 1598 zesnulý, konečně jsou tu verše i na Alžbětu Vestonii Angličanku — Ave, vates latina, bona — Hotový kaleidoskop veršovnictví tehdejšího.

Pokud intelligence měla účastenství v jiných odborech souvěké literatury, o tom šířiti se nespadá v úkol této knihy. Tu jde jen o hlavní předmět tehdejších škol, o latinu, a ukázáno-li zde na několika málo dokladech, kterak užívali naši lidé latiny formou nejušlechtilejší, formou básnickou, nepřímo tím dokázáno, že tehdejší školy své úloze dostávaly přes všecky své chyby.

Mimo písemnou rhetoriku, jež skládána byla v básně, žáci navedeni byli k rhetorice ústní, a v životě veřejném i soukromém jevilo se, že škola i tomu naučila dobře. Jako se ke všem slavnostním případnostem tehdejšího života soukromého a veřejného psaly a posílaly verše, stejně tak ke všem případnostem se konaly latinské řeči. I nejmenší městečko vítalo vrchnost a jiné vzácné hosty latinskou řečí, kterou mimo učitele a kněze zhotoviti uměl také městský písař a leckdy některý z konšelů. Při soukromé slavnosti rodinné, ať panovala srdečná čeština sebe víc, k větší oslavě ozvalo se zajisté také latinské říkání, a nelze pochybovati, že tehdejší škola vychovávala řečníků víc než nynější, neboť si toho předmětu mohla víc hleděti.

Že veliké množství našich latinských poetů a řečníků získali sobě titul korunovaných básníků a někteří i přídomky k svým jménům, toho dotýkáme se jen proto, že ta věc ve zprávách o XVI. věku zhusta na oči přichází. Jinak korunovanému básnictví nepřikládáme důležitosti ani ceny. Byla to moda z doby Fridricha III. (IV.), jenž jal se básníky vavřínem korunovati nebo věnčiti; od Maxmiliana I. a jeho nástupců propůjčováno právo věncem korunovati lidem jiným, falckrabím, rektorům universit a jiným lidem, kteří přivedli ceremonii a vše, co s tím souviselo, k posměchu. Vždyť po Německu běhali kejklíři ledajací, kteří korunovační diplom za málo tolarů prodávali. Stačilo, když kandidát jakkoli odpověděl k několika otázkám, jen

[1]) Museum. 49. E. 18.

měl-li tolary a pořídil-li na konec hodokvas. [1]) To však přec nutno oznámiti, že tohoto kejklířského způsobu u nás v Čechách nenalezli jsme; zde musil básník přece jen něco napsati, a přízeň nebo přímluva u dvora pak dokonala, co k slávě zbývalo. Nejeden Čech byl od samého císaře ve Vídni za veršovce korunován poetickým věncem v přítomnosti literního svobodného učení tamějšího. [2])

Mimo latinu ještě jeden předmět starodávné školy jevil v živobytí tehdejším takové účinky, že z toho lze souditi také o zdatnosti školy. Míníme zpěv a musiku vůbec. Spolky literátské, instituce to výhradně česká, všude po českých vlastech rozšířená a kvetoucí, jsou o tom veliký a výmluvný důkaz. V městech nebylo kostela, aby při něm vzdělaní lidé nebyli se spolčili v literátský kůr latinský, vedle něhož býval kůr literátů českých, kteří uměli čísti a zpívati, ale ne latině a ne uměle. Nenechávali toho figurativného zpěvu, jemuž se naučili ve škole, vzdělaní lidé nikdáž potom až do stáří svého vetchého; ať měl hlasu dosti nebo málo, intelligent český vždy se chlubíval, že náleží k latinskému kůru kostelnímu. A bylo mnoho těch literátů!

Též hodno podivu, kolik nacházíš v inventářích městských při všech vrstvách tehdejší společnosti odkazů notových, theoretických knih o musice i kolik všelijakých nástrojů hudebních! Ostatně také známo, s kterakým uznáním a chvalami vystupovali, dokud byli ještě na škole, žáci protestantští a jesuitští na veřejnost se zpěvy mnohohlasými, umělými Méně známo, kterak chutě užil výbornosti české školy musické král Ferdinand I. Jeho kapelník hudební po českých školách jezdil a vybíral tu pěvce, aby je vřadil do císařovy kapely. Na příklad r. 1558 píše císař Kouřimským, kterak mu oznámil Petrus Masenus kaplmistr, že jest v Kolíně nějaké pachole z Kouřimi rodem, jemuž Václav Kašpárek říkají, a to pachole že Masenus v zpívání zkoušel a poznal, že by se mezi císařské kantory hodilo. „I znajíc v tom dobré toho pacholete býti,“ císař vzkazuje „poroučíme Vám, abyšte to pachole sem na hrad Pražský kaplmistru Našemu dopravili, neb též pachole, jak na ně náleží, chováno býti má.“ Téhož léta 1558 nápodobně vzkázal císař do školy volyňské o pachole Jana Hodějovského a do školy kolínské o pachole Ondřeje. [3])

Také školy „dětinské“, obecné, v nichž učeno pouze čísti a psáti, působily na svých místech s výsledkem, jenž jest patrn v tehdejším živobytí. Ale dnešních výsledků, při nichž lidé psáti

---

[1]) Janssen-Pastor Culturzustände d. d. Volk. III 226. 227.

[2]) Na př. Plzňan Kropáč (Cropacius). Beckovský. Poselkyně. I. 326

[3]) Arch. místodržitelsk. Missiv. č. 60. 289. Z opisů v zemsk. archivě z říš. finanč. minist. z r. 1560 pořízených, dovídáme se, že chlapci Hank a Gutimenus (to bude as onen hořejší kouřimský Kašpárek) změnili hlas, a proto že je císař odsílá k jesuitům na studie s rozkazem, aby z rentmistrského úřadu ročně brali 74 zlaté.

a části neumějící řídnou, nelze od staré školy žádati, poněvadž návštěva školy nebyla nucena jako teď. Proto se snadno přiházelo, že byly celé vsi, v nichž nikdo neuměl čísti ani psáti. Na příklad skok od hlavního města Vysočany byly roku 1601 jedna z obcí, v níž nemohl nalézti se výběrčí cla, neboť v celé dědině neuměl nikdo číst a psáti.[1]) V městech bývalo tou příčinou vždy lépe. Že ovšem i v nich drahně bylo analfabetů, kdož by pochyboval. Jakž by byli mohli živi býti oni písaři pouliční v samé Praze, kteří na svém stolečku veřejně obecenstvu psávali, čeho sobě samo napsati neumělo. R. 1572 dí o sobě „obecní písař" Tobiáš Štítovský: „Mnoho na tisíce suplikací sem psával křesťanům i židům, když mi zaplatili, neb to jest živnost má."[2]) V městech našich nutno analfabety hledati ve vrstvách služebných a vůbec dolejších. Sousedé usedlí umívali ona obě umění, řemeslníci, jimiž města stála a žila, ti teprv. Při tehdejším podivném školy složení, že se totiž hned při čtení vpravovala do žáka latina, stávalo se, že nejeden řemeslník směl se u nás i latinskou školou pochloubati. O ševci berounském Mikuláši Kozlovi r. 1563 složeno na soudě svědectví, že v mladosti do školy chodil a vyučiv se žákovství (a to je latina), dal se na řemeslo ševcovské v Chejnově.[3]) Do kouřimské rady vstoupil r. 1619 Eliáš Horatius, „literního umění mládenec" (jenž sobě byl již jméno polatinil) prose o listy poctivého splození svého, neboť chtěl se dáti v Rakovníce na řeznictví.[4]) Také německý švec vyskytl se nám s latinou; r. 1588 v kterés pražské hospodě, když tu Jiřík Gerle z Gerlštejna mluvil po latinsku, švec Merten Hanigke pravil: „Před desíti léty bych se byl nedal, to jsem latinky uměl, ale teď jsem tovaryš ševcovský a zapomněl jsem."[5]) Řemeslníci všude byli čiperný živel v městech.

O něco hůře bývalo u šlechty. Měšťané byli v starších dobách, úhrnem souzeno, všude literně vzdělanější nežli urozenci.[6]) Souvisel zjev ten s pojmem stavovským. Známotě ze životopisu Herberšteinova, že ještě v XV. století rytíři schválně se ničemu liternímu neučili, poněvadž se kniha a péro s mečem nesrovnávalo. Vzdělanému rytíři Zikmundu Herberšteinovi (1486—1566) prý nadávali bakalářů, písaříků, žáků![7])

Z těch literně nevzdělaných byl u nás na příklad ještě Zdeněk Lev z Rožmitála (1498—1530), jenž jsa nejvyšší sudí a diplomat, neuměl nic latině, ač to byla evropská řeč diplomatická. Viktorin ze Všehrd roku 1492 stěžuje si Bohuslavovi z Lobkovic, že osoby

---

[1]) Arch. zemsk. Opisy z arcib. 1601.
[2]) Arch. pražs. č. 1050. 43.
[3]) Arch. musej. Kn. komor. soud. 14. G. 358.
[4]) Manuál kouřimský z r. 1619. Fol. 16.
[5]) Arch. pražs. č. 1126. A. 23.
[6]) Krieg. D. deut. Bürgerth. II. 64.
[7]) Geiger Renaiss. u. Humanis. II. 400.

panské necení vzdělanosti; zvykli prý si, vidouce učené a vzdělané jakého řádu koli, zváti je latinskými mudrci; prý za chybu se počítá, jest-li kdo jsou vzdeláni, takže, kdyby člověk na časný užitek, daleko by mu zištnějším a slavnějším bylo neučiti se ničemu nežli pokroky činí i ve škole.[1])

Ale nutno dáti pravdě svědectví, že u nás jako jinde věc šlechtického vzdělání se od počátku XVI. století patrně lepšila, neboť statečné rytířování kleslo od těch dob na bračku a stalo se dobrou látkou k satirám. Urozenci dávali se tedy čím dál, tím větším počtem na cesty po cizích universitách, a nejeden ocitl se i při dvoře některého duchovního pána s tou nadějí, že se tu vzdělá.[2]) To celkem na váhu nepadá, že leckterý vracel se z Italie s prázdnou, ničeho nezískav kloudného. Jiní se naučili a získali, vzdělání mezi nimi rostlo, a nejeden šlechtic vynikl měrou až stkvělou a slavnou.

Žeby však šlechta při svém privilegovaném povýšeném stavu nějak výtečně, horlivě a znamenitým počtem přilnula k Musám, toho říci nelze, neboť nářky, svědčící o pravém opaku, jsou skoro do konce XVI. věku velmi husté. Některé za doklad. Bohuslav Hodějovský z Hodějova v elegii (kolem r. 1543) o vlasti české touží, že v ní mnoho šlechty a zemanů, ale mezi nimi málo těch, kteří pěstují Musy.[3]) Básník zove nevzdělance doma válené fedrhonsy, kteří místo hermelínu nosí na hlavě žejdlíky. Mistr Kolín r. 1563 naříkal v dopise k humanistovi Fabriciovi, že českým šlechticům milejší jsou psi a koně, než aby přispěli na vydání literního díla.[4]) Jan Kocín z Kocinétu v předmluvě k Rhetorice Hermogenově r. 1570 žalostí, že málo jest pěstitelů a ochránců vědeckých snah v Čechách. „Pohříchu i z vyšších stavů většina pokládá studie za holé času maření, ba někteří dokonce za hanbu, poněvadž by při učení urozená pacholata hovořila s lidmi sníženými. To není známkou šlechtictví, ale čiré vrtohlavosti! Sluší-li se na který stav vůbec vynikati vzděláním a moudrostí, sluší se to nejpředněji na šlechtu, jakož zase nižádná věc nemůže jí více hyzditi než hlupáctví a nevědomost. Z nevzdělanosti rodí se zvůle bezuzdná, zejména je-li sdružena se špatným tovaryšstvem, prostopášností a pijanstvím. Všickni tací v tom vidí velikou čest, že mají mravy o tolik spustlejší, o kolik rod jich nad jiné předčí vznešeností, a v tom hledají vyznamenání, že chátru předstihují v neřestech. . . . O vzdělání především každý šlechtic má pečovati. I povolání vojenské, které šlechta pokládá za svou výhradu, odtud převelice získává, pomněme, že Alexandra Velkého učil Aristoteles.“ [5])

---

[1]) Jos. Truhlář. Listář. Bohusl. z Lobkov. 35.
[2]) Takž r. 1574 Oldřich Felix Lobkovic. syn Kryštofův, byl v službách u biskupa tridentského. Arch. zem Recept. arch. arcib.
[3]) Č. Č. Mus. 1884. 177. 178. 185.
[4]) Menčík. Č. Č. Mus 1884. 221.
[5]) Překlad Ant. Truhláře v Českém Mus. filologic. IV. 460.

Když týž neohrožený Kocín vydal roku následujícího 1571 Hermogenův spis De dicendi generibus, věnovaný Vilému z Rožmberka, v přípise věnovacím dovozuje, kterak duch vítězí nad hrdinstvím vojenským; což je to dobré, když válečník je zároveň vzdělaný! Směle píše Rožmberkovi: „Snad se najde, jasný pane, z tvého stavu nejeden Hannibal, jenž si z mého psaní ztropí smích . . . Jen ať se vysměje; já bych se také mohl smáti jich duševní prázdnotě, zlatem a hedbávím vyšperkované.“ Dalšími slovy upřímný Kocín vytýká, které škody urozenci z toho mají, že neučenost za velikou čest si kladou: v poradách jsou zpozdilí, v besedách přátel nejapni, ve schůzi mužů vzdělaných poraženi němotou; ale k tomu ještě vlastní potomci z nich mají smích a proklínají je. A většina, ač jsou to urození pánové, musí přece podrobovati se slovu každého jakkoli chatrného písaře, ať při jednání veřejném, ať při správě majetku; prý každý ví, jak bývá pro ně krušná úloha, kdykoli na soudech o důležitou věc chtějí se dáti do sporu. [1])

A konečně ještě roku 1613 volá Havel Žalanský kněz: „Ó by páni místo her, lovů, pangetů, frejů . . . dobré knihy čítali, nemajíť se za tu věc styděti!“ [2]) Že neumějí čísti ani psáti rytíři zvláště ti, jichž sídla byla školy vzdálena, a kteří na soukromé učení buď neměli dost nebo dáti nechtěli, o tom ani v XVI. věku nejsou zprávy příliš vzácny. Znajíce, kterak ženské pohlaví bylo zanedbáváno, ani se nedivíme, když paní rytířova na Dubči r. 1541 v nepřítomnosti svého muže, Oldřicha Dubeckého, poslu z komory královské nemohla potvrditi dodání královských listů řkouc, že psáti neumí; [3]) ale nechápeme urozeného Jana Doubka z Lauterpachu, že svou neumělostí se ještě jakoby chlubil. Obviněn byv r. 1556 v soudě komorním, že přečet půhon nepřijal ho, bránil se beze všeho studu: „Nenachází se, abych ten nápis čísti měl, neb mnohým jest vědomé, že ani čísti neumím.“ [4]) O moravské šlechtě člen její hrabě Jan Fridrich z Hardegga, když r. 1574 chtěl zříditi školu a konsistoř protestantskou, svědčí v listě svém k Jihlavským, že jest v zemi mnoho pánů a rytířů, kteří nejen že latiny jsou nepovědomi, alebrž ani svého jména podepsati neumějí a ovšem z katechismu ani nejmenší kousek nedovedou recitovati. [5])

Ze všeho patrno, že literní vzdělání, jež poskytovala škola a učitel, u měšťanů ode dávna bylo nejrozšířenější. To pravidlo ostatně za onoho času ve všech zemích leží na bíle dni. U nás však stalo se ještě o něco víc než bylo jinde: u nás k literám dostal se i venkovský lid kmetcí, sedlský měrou patrnou: způsobila to touha po čtení; česká reformací husitská o sto let dřív, než stalo se v Němcích

[1]) Týž, tamže. 464.
[2]) O posluchačích sv. evangelia z r. 1613. 11.
[3]) Arch. mus. Komor. knih. svědom. G. b. fol. D. 6.
[4]) Registra arcikníž. červená. 261.
[5]) D'Elvert. Gesch. v. Iglau. 177.

vedla naše lidi, i prostinké vesnické lidi, k biblí a ke kancionálům, k postillám, k čtení a vědění, třeba že k jednostrannému.

U nás se vůbec čítalo mnoho; nevím, našl-li by se v Čechách v XVI. věku město, o němž by lze bylo říci jako o hlavním městě falckém, o Amberce, že v něm roku 1600 ze 4000 lidí jen 158 znali pět hlavních článků víry a uměli čísti a psáti.[1]) U nás čtlo se mnoho. Sotva že vyšel první tisk první tiskárny roku 1468, vznikaly hned tiskárny jiné a nestačily potřebě; česká kniha tiskla se i za hranicí v Němcích, ba česká biblí uzřela světlo boží i v Italii. Renesance přinesla s sebou potom hromadu knih klassických a jiných k nim pomocných; chutě se u nás tiskly a čítaly také romány starší i mladší, rozmohla se lidová četba měrou velikou.

Před knihotiskem na skladech prodejných bývalo knih ještě po řídku. Gallus, novoměstský pergamenista, r. 1454 zanechal jich po sobě, jmenovitě uvedených, asi 20 (menší traktáty jsou uvedeny jen hromadně). Byly mezi nimi postilly, jedna Husova, jiná „Postilla studentium“ Pražské universí; traktáty, Sermones (řeči) na neděle, Cantus de lancea Domini, Introductoria rhetoricae, žaltář, pašie, liber magistri Jacobi de pueris (česky), „Liber, qui incipit Anglia quo fulget“; kniha Viaticus a Zákon.[2]) V tom nevalném počtu světle jeví se doba husitská: knihy náboženské a polemika. Sto let potom knihaři, kteří knihy vázali a prodávali, na několika místech v Praze měli sklepy již hojně a pestře naplněné, a knihaři pražští a cizí rozjíždějí se po všech českých jarmarcích s knihami, čímž vnikají knihy všelikteraké do nejširších lidových a měšťanských vrstev. Knih stále přibývá; prodávají je mimo knihaře a tiskaře i kupci a hokyně; sklady rostou. Šebestiánovi Oksovi, knihaři, kdys roku 1570 ztratilo se na paláce Hradu pražského knih českých, latinských a německých okolo čtyř centnéřů;[3]) knihař Fikar († 1612) má v krámě 909 knih rozmanitých; když paní Anna Veleslavínka zemřela r. 1606, sepsán inventář o jejím knihkupeckém sklepě v Karolinum, a v něm zaznamenáno, pokud jsme dovedli spočítati, nad 35.000 knih historických, zbožných, modlitebných, mravoučných, kalendářů, biblí a postill, zřízení zemských, slovníků, knih školních.[4]) Již to samo svědčí o rostoucí a konečně o široké vzdělanosti českého národa.

Však vysvitne to daleko světleji, nahlédneme-li do starých zápisů inventárních na poznanou, kterak byla v našich domácnostech měšťanských kniha vážena.[5]) A o tom budiž naše závěrečné slovo.

---

[1]) Janssen-Pastor. Culturzustände d. deut. Volk. III. 26.
[2]) Miscell. býv. desk. č. 28. Fol. T. 5.
[3]) Arch. pražs. č. 1165. 173.
[4]) Arch. pražs. č. 1174. 424.
[5]) Obšírně o té věci pojednali jsme v Č. Č. Mus. 1892. 65.

Před knihotiskem knihy bývaly vzácným klenotem v rukou i bohatých měšťanů. Byly drahy. Václav Voštník, měšťan staroměstský, roku 1427 dí v kšaftě, že dal za biblí 13 kop grošů. Ta cena na svou dobu jest peníz veliký, jímž tu oceňuje se zajisté kniha prostá, neboť kniha na pergameně nádherně psaná stála by mnohokráte víc. R. 1502 biblí na faře sv. Vojtěcha pod Vyšehradem stála sto kop českých,[1]) tedy sedmkrát víc. Knihotiskem knihy zlaciněly, ale poměrně ne mnoho. Což jest to malý peníz, když r. 1512 cení se český Alexander za 50 grošů, tedy též skoro za kopu? Ani potom, když Melantrich a slavný jeho nástupce Veleslavín obohacovali trh knihkupecký z míry hojně, ani tehda nelze říci, že by knihy byly laciny. O drahotě školních knih položili jsme svrchu; tu považme, že r. 1571 Josephus Flavius oceněn antikvárně míšeňskou kopou, konec století ceněn pak za tři kopy, Kosmografie prodávána v týž čas po dvou i po třech kopách, skoro za tolikéž Veleslavínův Kalendář, Postilla Husova až i po šesti kopách, Veleslavínova Politia po dvou tolarech nebo kopách.[2]) Tu tedy napořád se ozývají dvě, tři i více kop. Ovšem byly za ně knihy veliké, skoro jako kostelní mšály, ale ty peníze za ně jsou také nemalé, a kolik knih tak drahých mohl sobě pořiditi člověk statkem nehojný! Jen knihy drobné bývaly v XVI. věku na pohled laciny. Na příklad kniha Paprockého Kvalt na pohany, obsahující 20 listů, stála r. 1595 4 groše;[3]) knížka Aupického, slove Život duše, koupena r. 1581 svázaná za 6 grošů bílých.[4]) Ale i to je peníz, za který musil tovaryš dělati celý den. Chápeme, že kniha byla tehdáž stateček vážený, lidé si knihy odkazovali jako zboží cenné, chovali je jako dědictví vzácné,[5]) v nouzi je zastavovali[6]) a soudívali se o ně.[7]) Slovem: naši staří stáli o knihu, hleděli si knih, vážili si jich.

Pohlédneme-li pak zevrubněji, které knihy v obou stoletích, o nichž jednáme, vyskytují se v librářích našich lidí městských, kteříž byli za všecken čas nejhorlivějšími čtenáři, poznáme, že počet knih v držbě jednotlivců roste, až na podiv, a zároveň poznáme směry, jimiž se bralo vzdělání českých lidí.

V XV. věku, kdy se knihy opisovaly, počty jsou střídmé, a směr vzdělání jednostranný. Mimo biblí ještě nejspíš nacházejí se

[1]) Arch. Čes. XII. 523.

[2]) Arch. pražs. č. 1051. 171. 1172. 257. č. 1136. 375. Velesl. Kalendář v akad. gymn. byl pořízen za 2 kopy 45 gr. míš.

[3]) Univ. knih 54. B. 182.

[4]) Arch. pražs. č. 1053. 102.

[5]) Arch. praž. č. 991. 6. Pecárková Anna u Toulů stran biblí, knih a kronik, kterých po svém bratru drahně měla. 1562.

[6]) R. 1494 zastavena biblí česká v Praze v 3 kopách 20 gr. Arch. praž. č. 1046. 47; r. 1531 Jiřík Prefát z Vlkánova dí, že zastavil biblí v půl druhé kopě míš.; Miscell. při deskách č. 92. O. 9.; a v Táboře roku 1620 zastavena biblí v 7 kopách. Arch. tábor. B. IV. a. fol. 50.

[7]) Arch. pražs. č. 1242. 324. Též č. 1172 a 1068 94.

v popisech výklady na kázaní, životy svatých, žaltáře. Jeronym kožišník († 1457) odkazuje svým potomkům jedinou knihu, a ta jest Výklad na čtení mistra Jana Husi; pražský soused, Jan Vrat, r. 1454 odkazuje knězi Janovi od sv. Štěpana žaltář „smitem illuminovaný“ a písaři Prokopovi Novú radu Nikodema.[1]) Ondřej z Chlumce, obyvatel pražský, roku 1456 věnuje komus biblí na papíře (čtvery knihy), kázaní přes celý rok, kanoniky s výkladem, Jeremiáše knihy, Barucha, Isaiáše, výklad na 12 proroků menších, přísloví Šalamounova; žaltář kůrný, a tabulky odkazuje k sv. Michalu do Opatovic.[2])

Jednotlivé knihy jiného obsahu nežli náboženského vyskytují se též, ale řídko; na př. r. 1470 má lékař Jan Krčín vypůjčeného od krále Jiřího Alberta Magna.[3]) Vždy zase vracejí se v odkazech biblí a kázaní. I dětem je odkazují. R 1483 postřihač Jan Doubravský v Starém městě odkazuje Zákon a kázaní mistra Jana Husi chlapci Janovi, ujci svému, až dojde let rozumných; kdyby nebyl potom víry husitské, nýbrž přijímal pod způsobem jedním, měl mu býti vydán jen Zákon; Kázaní Husovo náležiž pak Petrovi, otci manželky testátorovy.[4])

V století XVI. biblí se drží v inventářích neustále. Jsou lidé chudí a biblí mají, odkazují. Což nehojný jest seznam svršků pražského hrnčíře Kropáčka roku 1570, ale biblí vázanou hrnčíř měl.[5]) A vezmi do ruky nejstarší inventář kouřimský z r. 1515 a z doby o sto let mladší inventář turnovský, bez valného hledání poznáš, že mezi knihami biblí panuje Ondřej Slovák, staropražský švec, neměl, když umíral, v své dělnici víc než 8 párů střevíců a sedm pantoflí, ale biblí měl dvě a mimo ně ještě nějaké čtyři knížky.[6]) Biblí byla rodinám českým za všecken čas domácí potěchou a potřebou. I práce denní, pokud bylo lze, jí krácena. Dojemný obrázek vykouzlí nám na mysl prostičká slova kouřimského člověka jednoho z r. 1602: „Já seděl v okně proti řeznickým krámům a četl jsem sobě v knize o Skutcích apoštolských, a Pavel zedník podle mne stál, poslouchal, a Duchoslav seděl v druhém okně, kteréž jest nad krámem zámečníkovým a šil — a všickni poslouchali.“[7])

První místo po biblí drží v soupisech XVI. věku žaltáře a kancionály, po nich valnějším počtem objevují se postilly nebo výklady na nedělská a sváteční čtení. Kancionálů nejvíc shledati lze v městech, kdež pevně seděla víra bratrská. Bratrské zpěvníky vyskytují se také v pražských bytech. I psané žaltáře udržují se za

---

[1]) Rukop. Miscell. č. 28 při dskách býv. T. 10. V. 1.
[2]) Miscell. č. 26. A. 9.
[3]) Vrch. pražs. č. 2119. Vložka.
[4]) Arch. pražs. č. 2119. X. 5.
[5]) Tamž. č. 1172 100.
[6]) Arch. pražs. 1172. 218.
[7]) Kouřim. knih. svědomí. 118.

celé století. Z postill jsou psány v seznamech všecky povědomé tištěné; poněkud řidčeji bývá mezi nimi postilla Philadelpha Zámrského, snad tím, že ji censura ouřední stihala. [1]) Najdeš leckdy postillu Husovu, „Výklady na evangelia" Petra Chelčického, ale nejhustěji v poslední třetině století vyskytuje se lutherská postilla Špangenbergova, z němčiny přeložená. Tu a tam také zavadíš o postillu Lutherovu, Ferovu (německou i českou); r. 1600 nalezena u zedníka Pavla Pyryngara v Praze i postilla Viklefova. [2]) Nespokojil se některý soused postillou jednou: Jan Skrejšovský († 1602) měl jich patero: Ferovu, Husovu, Lutherovu, Philadelphovu, Špangenbergovu. [3])

Menším počtem než postilly vyskýtají se v seznamech modlitební knížky. Od let osmdesátých nejhustěji připomínají se modlitby Ojířovy. Složil je Bohuslav Ojíř, někdy rada a soudce při nejvyšším purkrabství. Také potkáváš se leckdy se „Zahrádkou duší nemocných", s knížkou od Pešína, měšťana žateckého přeloženou.

Vzácnou jest v inventářích knížka lidové četby, a to tím, že knížka lidová, prostičká, nedrahá, nestála písaři za popis; do inventárních popisů vstavovány kusy aspoň poněkud cenné. Také se ze staré doby zachovalo poměrně málo exemplářů těch knížek, poněvadž se četly až do úplného zedrání. Do jakých až vrstev nevnikly ty knihy? Knížku o Gryzeldě měl dle vyznání svého roku 1533 i člověk toulavý, loupežný, jejž na Táboře mučili. [4]) Lid český hojně čítal všeliké rozprávky o Melusině, o Ezopovi, Štilfridovi, Markoltovi, Bruncvíkovi, Enšpiglovi, o hrdinách i chytrácích starověkých i středověkých. [5]) Ta lidová četba byla plna drsného vtipu a šelmovství, zázraků, provozovaných od lidí nadpřirozeně silných, oplývala dojemnými příhodami nešťastných princezen a královen; milostné příběhy líčí se v nich s upřímnou nestydatostí. Vážní literáté souvěcí proti té četbě bojovali. Prefát z Vlkánova 1503 zove ji básněmi neužitečnými; [6]) v Summě katechismu roku 1600 zván Štilfrid a všecka romantická družina „fatkaři"; Nathanael Vodňanský roku 1605 [7]) tepe lidi, kteří spisů prospěšných nečtou, ale raději s Bruncvíkovými klevetami, Frantovými právy i jinými daremnicemi se obírají; lékaři Guarinoniovi r. 1610 jest Amadis vlastně Narradis (blázen); v historii o Mageloně a rytíři se stříbrným klíčem vidí, kterak se dává mládeži návod, jakby nejlépe sváděly se panny. [8]) Dívkám vyčítalo se čtení takové za špatnost. Aspoň ten úmysl pro-

---

[1]) Rozkaz císařův do Hory r. 1601. Arch. mus. listiny z Hory.
[2]) Arch. pražs. č. 1174. 218.
[3]) Tamž. č. 1174. 159.
[4]) Kn. smolná arch. tábor. fol. B. 4.
[5]) Ant. Truhlář. O někt. knih. prostonár. četby v XVI. stol. Č. Č. Mus. 1890 42—65. Enšpigl zove se v berounsk. invent. r. 1606. 86. Ellenšpigl.
[6]) Předmluva k Cestě.
[7]) Dedikace k Theatrum mundi.
[8]) Guarinonius. Grewel. 219.

jevil pražský advokát, když r. 1606 v soudě vyčetl paní Zuzaně z Těšina, že za mláda „rozpustile se chovajíc o Markoltovi a Biancifoře kroniky čítala a písničky zpívala, což proti právu pod literou B. 86. státi se nemělo.“ [1]) Než přes útoky a výčitky lid rád čítal „kronyky“, a ani censura kněžská, shodujíc se s dobou, neviděla v těch knížkách tolik zlého, aby je zdusila. Od Ferdinanda známe ovšem několik příležitostných rozkazů, aby se tiskly jen „fabule poctivé.“ [2])

Spíš nežli knihu lidové četby najdeš v inventářích některou knížku školní i drobnou a málo cennou. Patrno schovávali si je pro památku. Některý člověk zachoval si knížky všecky od slabikáře počínajíc. Takž na př. pražský kožešník Hanyzl zanechal roku 1609 po sobě mimo 16 větších knih i 10 „dětinských a drobných školních“ knížek. [3])

Podle knih dosavad jmenovaných dosti často vyskýtají se u našich měšťanů knihy lékařské a právnické. Z lékařských v starší době (r. 1521) vyskytly se nám také „knížky svázané Nicolai Salliceti,“ [4]) ale obyčejně to bývá Koppův Regiment zdraví a Huberova Apatyka, k nimž připojuje se i některý herbář, sestavený arci také za účely lékaření. Z právnických knih Brikcího Městské právo objevuje se řídko, Koldínovo hustěji. Také psaná práva zemská nebo městská bývají v knihovnách. Ne zřídka bývá zapisováno o knihách historického čtení. Ku konci století zvlášť Historický kalendář Veleslavínův bývá v soukromém majetku našich měšťanů.

Aby byly knihy v knihovně něčí jednoho směru, z něhož by vysvítala individualita majitelova, to najdeš řídko. Tu tam shledáš ještě nejspíš, že někdo má jen zbožné knihy. Na příklad pražský pekař Pěnivoda († 1570) měl jen Zákon, písničky a modlitby; kožišník Kukla († 1577) měl českou Postillu Lutherovu, nový Zákon, kancionál; krejčí Kobský († 1594) měl Evangelia a písně Husovy; kovář Procházka († 1614) písně a biblí kutnohorskou. [5]) Patrně zbožní lidé, kteří o jiná čtení nestarali se. Převahou mravoučné knihy měla paní Zuzana z Varvažova v domě svém pražském u stříbrné růže r. 1588. Měla knihu Masopust, Zahrádku růžovou, O propadení Sodomy, Křesadlo Kristovo a knihu Viklefovu. [6]) Ale těch případů jest poskrovnu. Obyčejně i v malé knihovně bývají nejrozmanitější knihy. Souditi z nich, že se držiteli snad nehodily knihy ty, a že je schovával bezděky i bez porozumění, mohlo by vésti na klam. Jeden z pražských mlynářů, Stašek, měl roku 1585 v knihovně své jen biblí a klassické tragedie. [7]) Znaje způsob teh-

[1]) Arch. pražs. č. 1141. 249.
[2]) Arch. místodrž. na př. Missiv. 35. 239.
[3]) Arch. pražs. č. 1174. 343.
[4]) Arch. pražs. č. 8. 63. U měšťana pražs. Duchka Čejky.
[5]) Arch. pražs. č. 1172. 67. 177. č. 1210. 110. č. 1174. 458.
[6]) Tamž. č. 1173. 127.
[7]) Tamž. č. 1173. 81.

dejšího školství a sociálního koloběhu, kdožby osmělil se podezírati mlynáře, že svým tragediím nerozumněl? Připomínáme jen roudnického měšťana Jana Vartovského, jenž přeložil Starý Zákon z hebrejštiny a jenž r. 1542 byl od samé komory královské vyzván, aby jí pomohl rozluštiti skonfiskované listy židovské. Kdo by u laika v Roudnici hledal znalost hebrejské řeči? [1])

Nuže, majíce na mysli vzdělání tehdejších lidí městských, ohledejme některé knihovny zevrubněji. Začneme od řemeslníků. U řezníka pražského kniha málo kdy. Pražský řezník Telátko zanechává po sobě roku 1588 statku hojně, cínového nádobí cent, 100 tolarů, dva krámy, 58 ovcí v Lochovicích a knihy žádné. [2]) Roku 1615 pražský řezník Neymon má dva domy, čtyři krámy masné a grunty, ale knihy po něm nezapsáno. [3]) U venkovského řezníka přec tu a tam shledáš aspoň biblí. V Lounech řezník Václav Jeptišský mezi řezníky vyjímka. Ten r. 1576 měl aspoň 15 velkých knih (Výklady Korvinovy, postilly, katechism Urbana Regia, žaltáře a j.) o menších, do papíru svázaných, dí inventář, že všecky zejména jmenovati se nemohly. [4])

O řemesle ševcovském naopak lze říci, že bylo knih milovno. Za nejznamenitějšího položen budiž bohatý pražský švec Jan Postula, jenž roku 1614 po sobě zanechal 142 knihy. Měl folianty: Paprockého, Historii Eusebiovu, Herbář Mathiolův, Koppa Regiment zdraví, Hořekování pravdy, Písně bratrské, Siracha, Sermony na epištoly, Postillu Optátovu psanou a Zřízení zemské. Ve formátě kvartovém měl dvacatero knih, v nichž tři lékařské, Masopust, Knihu o opilství, Knihu pro těhotné manželky, Kuchařství, Ráj duše a některý slovník (na př. Dasypodii). V ostatku spočítali jsme 62 knihy obsahu zbožného a poučného; bylo v tom několik biblí (jedna o šesti dílech), Perla Písma sv.; Štít víry, Kázání sv. Augustina o moci světské, Kázání Cikadovo, Věnec panenský, Rozmlouvání ducha s duší, Tanec smrti, Čest a nevinna ženská. Historických a zeměpisných knih v tom bylo patnáctero. Byla tu Kronika Turecká, Papežská, Židovská, Historický kalendář, Registřík historický, psaná historie o plavení se do Ameriky, Prefátova Cesta a jiné kusy tehdejší původní literatury i přeložené. Švec ten měl kromě toho ještě několik zpěvníků, Kyropaedii se slovníkem mistra Veleslavína, Petrarku, knihu rabbí Samuele, Židovský bič, Filosofský život, Descriptio corporis humani, několik knih práva městského a zemského, titulář, Lucidář, knížku o destillování a některý tehdejší leták na

[1]) Zajímavo rozluštění těch listů. Prý jsou psány pouze hebrajskými literami, však řečí německou, a Vartovský že v němčině není zběhlý dobře, i protož jen rozum z nich kratičce vytáhl. Arch. mus. list. roudnic. O tom šíře v Č. Č. Mus 1892. 76.

[2]) Arch. pražs. č. 1173. 126.

[3]) Arch. pražs. č. 1174. 477.

[4]) Arch. lounsk. 1. C. 47.

příklad „Proroctví nějakého mnicha", „Rozmlouvání sedláka s učeným mužem." [1])

Dojímá srdečně, když turnovský švec Václav Červenkův roku 1599 odkazuje „panu purkmistru a radě města tohoto" (Turnova) Veleslavínův Kalendář historický a jiným odkazuje Putování sv. otců.[2]) Při jiných řemeslech najdeš drobnou knihovničku tu a tam; některý mistr má, jiný kusa nic. Krejčí nebývají na posledním místě. V kšaftech litomyšlských jest r. 1512 krejčí Suchan vůbec první soused, u něhož byla kniha zapsána.[3]) Pražský krejčí Stříbrský r. 1570 zanechal biblí a 26 knih rozličných.[4]) U Martina Valenty, pražského pláteníka, shledali jsme r. 1533 biblí, kázání Rokycanova, kroniku krále Alexandra s figurami, psanou.[5]) Truhlář pražský Stradovský roku 1581 měl 18 knih; železník pražský Václav Albrecht choval sobě († 1585) legendu sv. Hedviky, Kroniku České země, Compendium medicinae, knížku o mši, Kancionál a arithmetiku.[6])

Ze soukeníků pražský bohatec Bohemický († 1616) jest jeden, jenž v domě neměl knížky cenné; naproti němu soukeník a jurista Jan Jeronym Prunar († 1610), jenž měl dům vedle zlaté hvězdy a vinici i stráně na Nebozízku, má v inventáři zapsáno 40 knih, z nichž 26 latinských, 8 německých, 6 českých.[7])

U měšťanů kupeckého řádu připadneš na knihovnu často. Takž na př. pražský kramář Pavel Micl roku 1576 měl 16 knih. Kupec Kašpar z Lebentalu na Koňském trhu v Praze nechal po sobě roku 1583 15 knih, v nichž kancionál kněze Jakuba Kunvaldského.[8]) Mimochodem v inventářích pražských snadno postihneš, že i ti ob-

---

[1]) Arch. praž. č. 1171. 459. 462. 463.

[2]) Arch. turnov. kšafty. U turnovského ševce Jiříka Červenky ještě roku 1632 shledáš v inventáři Postillu „starodávní a Řeči malé každodenní bratrské."

[3]) Arch. litomyšl. č. 118. 109.

[4]) Arch. pražs. č. 1172. 63.

[5]) Arch. praž. č. 9. 301.

[6]) Arch. praž. č. 1172. č. 1173. 38.

[7]) Zajímavější z nich jsou: slovník Ambrosii Calepini, Silva Veleslavini, Josephi Langoii Florilegium poeticum, Ethica Aristotelis, Plautus Johannis Dusae, Petri Rami Dialectica, Enchiridion militis christiani Eras. Roterodami. Z historických knih zapsány: Regentenbuch, Historie Schleydani (Sleidan), Isagogae historicae Math. Dreseri 4 svazky, Calendarium histor. Pauli Eberi, Antiquitates Jos. Flavii, Justinus historicus, Geor. Fabricii Illustrium virorum historiae, Kalendář Veleslavínův, Kronika J. Kocína O národu tureckém. Z theologie měl tu Alb. Lotichii Quaestiunculas examinis theologici. Z právnických knih zapsána jest na příklad německá Praktyka criminalis od Kiliana Königa, Corpus juris civilis Godefridi (2 sv.); Institutiones Math. Vesenbetii, kommentáře k Institucím (Joachimi Mynsingeri a Frundeck), Nicolai Resneri Medulla juris. Processus judiciarius juris saxonici, Joannis Oldendorfii Loci communes juris; také měl Karchesia Knihu stavu městského. Z drobotin budiž uvedeno německé vypsání Ameriky. Prunar nebyl bez biblí české. Arch. pražs. č. 1174. 346. 347.

[8]) Tamž. č. 1172. 169. č. 1210. 42.

chodníci, kteří, příslušejíce národu cizímu, mezi Čechy za výdělkem se usadili, oblibovali českou knihu. Tak na příklad německý kupec Jan Ursperger († 1611), jehož dům byl na rynku vedle apateky, měl ve svých 62 knihách mnoho českých, mezi nimiž biblí, Postillu Husovu, Münsterovu kosmografii, Vorličného Josefa Flavia, Rešelova Siracha.

Z obchodníků, kteří zaopatřovali lékárny zbožím, byli materialisté; ti bez knih nebývají. Některý jich má poměrně slušný počet, vše pestré, málo odborného. Na příklad Šmertoš z Ryznfalu († 1592) měl v libráři své do padesáti knih; z těch k apatykářskému obchodu náležely vedle dvou herbářů také Mathiolův, knihy lékařské psané, kniha o distillování vod, dvě knihy o rostlinách španělských a Lexicon rei herbariae. Ostatek míchanina knižná. Podle biblí, kancionálů a postill Šmertoš měl knihu o stavení, o očistci, o horních vécech, Život Adamův, Catona De re rustica, Arithmetiku, Konfessí českých Bratří, bratrskou knihu O rozličném pokušení, Proverbia Srnce z Varvažova, po německu o koncilu v Tridentě, právní knihy (v těch také Processus juris municipalis), několik polemických spisů, v nichž i ten, že biskupové mají posvěcovati pod obojí.[1])

Majíce ohledávati dále libráře lidí akademicky vzdělaných, vyloučíme kněze a učitele, o jichž knihách psali jsme jinde. Nejvíce knih nalezneme u těch, kteří se dali z učeného zaměstknání mezi měšťany. V každém městě jsou v pramenech stopy světlé po takových měšťanech vzdělaných. Z nich byl zajisté onen Bartoš z Prächňan, suknakraječ v Hoře, jenž měl již v konec XV. věku ve své libráři do 16 cenných knih psaných i tištěných.[2]) Z nich byl chrudimský měšťan Václav Štach, zesnulý roku 1536, po němž zůstalo do 20 všelijakých knih. Mezi nimi byla i Opera Chrysostomi, řecký slovník a řecká grammatika.[3]) Z Rychnova uveden budiž měšťan Mikuláš Koleso, který žil krátce přes konec XVI. věku. Ten nechal po sobě 99 knih, z nichž ukazují některé, že byl Koleso bratr český.[4])

O pěkném vzdělání svědčí r. 1606 knihovna berounského měšťana Maxmiliana Albina, králova rychtáře; drželať v sobě 125 knih, z nichž desatero bylo historických a zeměpisných, třináct dotýkalo

---

[1]) Arch. pražs. č. 1173. 224.
[2]) Rezek-Dačický. Paměti. I. VIII. 358.
[3]) Rybička. Č. Č. Mus. 1845. 365.
[4]) Ze zajímavějších titulů tyto: O moci světa a přísaze, Proti Kalencovi Obnovení církve, O řízení a opatrování božím, Troje Symbolum, Pře bratra Augusty, Obrana mírná kancionálů, Psaní Martina Žateckého, Srdečné knižky, Provázek ze tří pramenů, Spis proti Novokřtěncům, Sedlák proti podávání dítkám, O klekání před svátostí, spis: Kdo ví jestli člověk v milosti boží, Starý Čech s pikartem, Katechismus jezuvitský, Lovčí žert, O neplodnosti manželské, Grammatika česká. Ostatek byly většinou knihy hvězdářské, biblí a postilly. Kniha podílů rychnov.

se praktického práva, 8 knih latinských, v těch byla také grammatika Perotta, Epistolae Aeneae Sylvii a latinský breviř; dále měl mimo několik postill a biblí též herbář, pranostyky, arithmetiku a knihu kuchařskou. Albin byl bezpochyby hlavou literátů berounských, měltě 17 knih kancionálních. Ostatek bibliothéky byly spisy bratrské polemické a 48 knih mravokárných a zbožných, z nichž zajímavější vidí se býti sedmero kázaní Savonarolových o způsobě a životě křesťanském, Rozmlouvání Pána boha s Evou, z ráje vyhnanou a „Kniha o zlých ženách, které mužmi vládnou.“ V této Albinově libráři postřehli jsme také četbu lidovou — Esopův život s fabulemi a Elenšpigla.[1])

V témž městě spočítali jsme 50 knih u Tobiáše Fabricia († 1616), bývalého rektora příbramského, jenž se do Berouna přiženil a tu stal se písařem. Knihovna jeho má ráz učitelský. Je v ní Vergilius, Cicero, Terencovy komedie, Senekovy tragoedie a ještě jiní klassikové; z humanistů byl tu Melanchton, Betulii Comedia Susannae, Pauli Phrisii Comparationum dialecticorum liber III., dialektika Ramova i Kodicillova mluvnice latinská a řecká. Jednu část libráře držely knihy právní, v nichž Processus Ophthalmii; byly tu též některé knihy theologické, německý Theophrast a Fabulae Aesopicae.[2])

Při vší pestrosti humanistickým rázem knihovna slanského měšťana Jiříka Vojny († 1618) vynikala. Obsahovala málem 300 děl, většinou latinských, něco řeckých, německých a pouze 9 českých, v nichž byla Příprava a zbroj duchovní Jana Augusty, Kazatel domovní a Regule české staré, soudci každému náležité.[3]) U primasa v Lounech mistra Matiáše Kolínského z Bílejova († 1576) bylo zapsáno nad sto a čtyřicet titulů knižných,[4]) ale knih to bylo víc, neboť v některém svazku byly dvě svázány, a mnohé dílo zase bylo až i o pěti svazcích. Na školu upomínala z těch knih primasových, Moralia Plutarchi, Thucidides, vše od Jana Kuspiana; Plutarchi Vitae s výkladem Kruseria, Syntaxis Philippi a jeho Loci communes, Quintilianovy Instituce řečnické, Colloquia Erasmi, Donatus graecus, slovník řeckolatinský, Fabulae Esopiae, Elegantiae Fabriciovy, Apophthegmata Erasmi, Declamationum Philippi pět svazků, Historia Sleidani, Epistolae Erasmi Rotterodami a jiných podobných řada. Mistr byl přítel humanistické poesie, svědčiž tomu Bohuslai Hasisteinii Opera oratoria, Pharragines českých básníků, Mitisova Cantica biblica, Poemata Sabini a jiné knížky toho rázu. Množství měl knih práv-

---

[1]) Arch. berounsk. Invent. z r. 1565—1619. Inventář Albinův obšírněji vytiskl Vávra v Č. Č. Mus. 1891. 91. Jenže nutno opraviti, co špatně četl, na př. grammatika Perasti místo Perotti.

[2]) Arch. beroun. Invent. fol. 102.

[3]) Lacina. Paměti Slan. I. 136.

[4]) Arch. lounsk. č. I. C. 47. Též u Duška ve Věstn. Spol. náuk. 1898. XIII. 32.

nických;[1]) filosofských a historických.[2]) Mediciny týkal se jen „Starey herbarz czeskeg“, Herbář Mathiolův Scrmium medicinae, „Schola salermitana“, k níž by se snad hodila i knížka De vini natura od Vilíma Grataroliho. Ostatek byly u primasa knihy náboženství se týkající, biblí, výklady na Zákon, žaltáře (i řecký jeden), polemické knížky. Z této řady knih za zmínku stojí pět svazků Theologica Conradi Pelicani, Lutherus De captivitate babylonica, et Opuscula Joannis Hus, De coena Domini Colinus, Praecationes Tygurinae (Curych), Pharrago annotationum in Genesim Cvinglii, Cornu copiae Kanissii, Lutheri libellus contra papatum romanum.

V pražských inventářích, zvlášť od polovice XVI. věku, nepřevržeš mnoho listů, abys nezavadil o knihu, o librář měšťanskou, při čemž povážiti jest, že v zápisech inventárních nejsou obsaženy všecky libráře své doby, alebrž jen knihy sirotčího dědictví. Víc než třetina zápisů drží v sobě seznamy knih,[3]) a při některém učeném měšťanovi naskytne se ti jich hned hromada. Ceys z Pirnova († 1575) počítá si na příklad 65 knih,[4]) Kromer Matouš měl v domě svém 239 knih a nějakých „starých bez počtu“.[5]) Václav Stříbrský, jenž měl dům v ulici Nekázané. nechal po sobě r. 1603 177 knih, v nichž byly vokabuláře, klassikové, mluvnice, arithmetika, homilie, lékařské knihy, alchymie, Rerum bohemicarum ephemeris, Farrago básní Hasištejnského Lobkovice a j.[6])

V šedesáti knihách, jichž zanechal po sobě roku 1619 českobratrský (či kalvin?) měšťan pražský Jan Ješín, bydlící u Fáfů, zastavili jsme se nejprv u klassiků a knih humanistických; četli jsme nápisy: Tragedia Pamachius, Ovidii Fasti, Ciceronis Sententiae,

---

[1]) V nich: Zřízení zemské staré, Valentini Forsteri Historia juris civilis et Cunradi Lagi Methodus utriusque juris, Viktorina ze Všehrd O právích země České, Zrcadlo saské (lat.), Analysis Institutionum Justiniani, Modus legendi abbreviaturas in jure, Vocabularius utriusque juris, Collationes seu differentiae legum civilium, Tangredi De ordine judiciari, Loci juris communes Joannis Oldendorpii (Olendorfii), staré psané ortele česky, německy i latině.

[2]) K historii a filosofii mimo jiné spisy hleděly tyto: Barthol. Anglici De rerum proprietatibus, Petri Bembi Historia Veneta, Autores Historiae ecclesiasticae tripartitae, Flavii Judaica historia, De causa bohemica Joh. Constantius, Vita Amarilli et Katharinae Mediceae, Franco-Gallia Othomanni, Calendarium historicum Pauli Eberi (větší i menší), Barthol. Facii et Joviani Pontanei Historia, Quatuor fontes commentariorum rerum gallicarum, Philippi Comminei Historia gallica et De bello neapolitano, De Turcarum moribus Barthol. de Georginis, Bellum germanicum Ludovici Aquilae, Historia Justini, Barthol. Coclitis Naturalis philosophia, Compendium naturalis scientiae Hermolai Barbari, De bello melitensi Jeron. comitis Alexandrini, De rerum naturalium consideratione Tittelmanni a j.

[3]) V knize arch. praž. č. 1172 od str. 206—244 jest inventárních popisů 37 a v nich třináctkrát o knihách.

[4]) Arch. praž. č. 1172. 158.

[5]) Tamž. č. 1174. 189.

[6]) Tamž. č. 1210. a. 179.

Plato; k tomu některý slovář. Ostatek knih jeho samý kancionál a náboženství.[1])

Samuel Lavin, prokurátor († 1595), muž ne mnoho zásobený, měl 76 knih historických, klassických a právnických, většinou latinských. V nich kniha De bello civili, Zřízení zemské, De republica Helvetiorum, Methodica juris utriusque, Libri adversus Macchiavellum, německá kniha, slove Process, De ducibus Bohemiae, O kladení do desk zemských (knížka psaná), paškvily psané, traktáty a kancionál.[2]) Jiný vzdělaný řečník pražský Pavel Kostelecký měl ve své libráři 224 knihy. Měl folianty s nálezy soudu zemského, nálezy úředníků menších desk, soudu komorního, menšího pražského, měl Všehrda, Justiniana, sněmy od r. 1575—1585, klassiky řecké a římské, slovníky, Historii Husovu, Kroniku světa, Sylviovu, Kocínovu, dialogy Wiklifovy, biblí, herbář a fysiku Aristotelovu.[3])

U předního písaře staroměstského Simeona Humberka r. 1612 spočítány 222 knihy, z nichž některá náležela kolleji Karlově; z historických knih měl Paprockého, Politii Veleslavínovu, Historii Hussitarum; z právnických za zmínku stojí „Práva městská, rukú jeho kommentovaná.“ [4])

Po medikovi dr. Janovi Švancarovi z Tepence r. 1558 zůstala 101 kniha. Na předním místě u doktora ovšem jest Avicenna, Hippokrates, Galenus, trojice to, od níž brali všickni medikové učenost. Od Galena měl doktor Speculum a knihu De compositione medicinae. Z ostatku zajímavější jsou knihy Pandectarius medicinae, Theophrastus et Aristoteles, Anathomia, Conciliator medicinae, Plinii Naturalis historia, Antonii Guaynerii practica, Arculani practica, Castigationes pharmacopolarum, čtyři knihy chirurgické, z nichž jedna sluje majus, druhá od Hieronyma německá, jiná Ioannis de Vigo, a poslední od Ryffa (Rivius). Dále tu byly knihy botanické, z nich Catalogus plantarum, Herbarium jedno Ottonis Brunsfels, jiné Theodorici, Historia stirpium Leonh. Fuschii, De natura stirpium Johanni Ruelli. Na konec uvedeny buďtež ještě: Rosa anglica, Poggii Florentini Opera, Annotationes in Aetium a Postilla Georg. Vicelii, a Driandri Medicina germanica. Ty knihy měly býti chovány na

---

[1]) Obrana kancionálu bratrského, Pravidlo křesťanského života, Napomenutí křesťanské, Proverbia Salomonis, parafrase žalmů několikeré, Hymni et collectae, Partykulář kancionálu bratrského, Compendium theologicum, Hortulus animae, Emblema sacra, Margarita theologica, Apologie česká, Artikul o defensi, Kancionály bratrské tři, Biblí bratrská malá a velká, Icones evangelistarum, Dva díly Postilly bratrské, Confessio fratrum, Žaltář Davidův, Písně pohřební, Otázky z Zákona božího vybrané, Škola nebo cvičení křesťanské, Viaticum Chytraei, malý katechismus, O druhém Eliášovi kněze Havla Jilského, Theatrum divinum, nějaká manuscripta theologica na pergameně, a ještě jiné knihy toho rázu. Ach. praž. č. 2124. 197.

[2]) Arch. pražs. č. 1173. 335.

[3]) Tamž. č. 1208. 81.

[4]) Tamž. č. 1174. 429.

radním domě pro sirotka, až dojde let.[1]) Měly býti dochovány jako věc cenná; neboť medické knihy bývaly poměrně nad jiné dražší.[2])

Velmi pestrou a hojnou knihovnu shledali jsme u pražského měšťana a alchymisty Ludvíka Korálka z Těšína († 1599), jehož dceři, jakž svrchu dotčeno, za vinu kladeno, že čítala milostné kroniky lidové četby. V domě svém u hřebena měl tento pražský soused 244 knihy, jež jsou v inventáři zevrubně uvedeny. Nedivno, že v těch knihách jest 12 děl chymických a alchymických. Byla tu Alchymia Andreae Libavii, Clavis philosophiae chymicae, Ioann. Baptistae Naturalis magia, De metallorum causis, De veritate artis chymicae, Turba philosophorum artis auriferae, Correctorium alchymiae Richardi Anglici, Gebri Arabis alchymia, dvojí Secreta alchymiae Aquinatis. Největší počet knih Korálkových jest rázu theologického, náboženského a mravoučného. V nich i Postilla Husova, jedna biblí v červené kůži se zlatem, Confessio augšpurská, Doctrinae Jesuiticae, Klenot a potěšení ve všelikých zármutcích.

Děl klassických a filologických napočítali jsme 37; v nich jsou všickni klassikové přední; Xenophon jen latinus. K nim druží se Carmina Borboni De caesaribus, grammatiky a slovníčky. Počtem potom největším jsou zapsány knihy historické a zeměpisné; nad třicet. V nich Historia Veneta Contareni, Carion Phil. Melanchthonis, Chronologia Funkii, Polonorum historia, De rebus Gallicis, Vita Ignatii Loiolae (dvakrát), Curaei Chronicon Silesiae, Politia Veleslavínova, Historia ecclesiastica (dvakrát), De bello regis Stephani contra Moscum, De regno Chinae (německy), Carolus Magnus redivivus, De rebus Belgicis a j. Z lékařských knih, kterých zapsáno s herbáři 17, bylo tu Herbarium Loniceri, Regiment Koppův, Archidoxa Paracelsi, Schola salernitana Rantzovii, Aphorismi Hippocratis a dvě knihy českého medika Thadeáše z Hájku.

Z knih právnických, jichž Korálek měl asi 16, všimli jsme si těchto titulů: Francisci Hartmanni Partitiones juris civilis, De continuatione Codicis et Digestorum, Jurisprudentia Joh. Altusii, Hieronym. Hultaei Jurisprudentia romana, téhož De jure feudorum, Hieronym. Cagnoni Commentarii in titul. juris. V libráři alchymistově také arithmetika, 6 knih o fysice, z nichž jedna De spectris, 12 děl filosofických a politických, v nichž do očí padá Theatrum vitae humanae v 6 svazcích, a Seminarium totius philosophiae, Antimacchiavellus;

---

[1]) Tamž. č. 100. 172.

[2]) Když r. 1597 pražskému právu utekl cizinec doktor Lucius Bazynus, ze zanechaných v Ungeltě knih jeho oceněn Cornavius in Hippocratis de hominis structura za 3 kopy, Montanova Consilia medicinalia půl druhou kopou, Tractatus de membris kopou, Pauli Aeginatae Opus medicinae dvěma kopami míšeňsk; Practica Arculani, o níž svrchu dotčeno, pošacována půl třetí kopou; Opus Galeni sedmi zlatými; menší traktaty na př. De urinis Ant. Tilesii za 45 krejcarů, Guilel. Varignani De dispositionibus oculorum 30 kr., tedy za půl zlatého. Arch. pražs. č. 1173. 385. č. 1174. 24.

pět knih vojenských, z nichž povědomější jest Buchsenmeysterii o střelbě; sedm knih zpěvných a žaltářních, většinou bratrských, zapsána také hromádka knih polemických, jichž ráz znáti po titulech: Antichristus Romanus Beimleri, Speculum pontificum et Antichristus, Obrana bratří proti Sturmovi, Contra edictum reginae Angliae. Také zapsána jedna kniha kuchařská a jedna hospodářská Von bestellung des maierhoffs. Německých knih český ten soused měl vůbec 25. [1])

Největší knihovnu měšťanskou shledali jsme u radního pána staroměstského Rudnera z Rudenperka, rodáka budějovického († 1609). Bylo v ní 540 knih; žel, že veliká knihovna ta jen v 59 kusech jest zevrubněji vypsána, u větším ostatku jsou uvedena místo knih jen čísla. V oněch popsaných byly 3 filosofické knihy, 22 staré sněmy, dvě knihy právní, 7 historických, 22 knih rázu zbožného a náboženského a herbář. [2])

Kterou cenu mohla taková librář míti celkovou, to suďme z toho, že souvěká knihovna hornorakouského rytíře Erasma von Rödern, obsahující 272 kusů r. 1601 ceněna v 658 zlatých rýnských, [3]) což vydalo u nás 526 kop 24 grošů míš., za kterýž peníz mohl se pořiditi v městě slušný dům, byť ne největší. [4])

Zavřeme inventáře, z nichž bychom mohli snadno své příklady a doklady zmnožiti několikonásobně; zavřeme knihu.

Čtoucí zajisté přesvědčen, že český měšťan, v jehož stavu tkví největší podíl tehdejší kultury, knih sobě vážil; čtoucí postihl, že těch knih, čím blíže k nešťastné ráně bělohorské, tím víc přibývá, takže až do set se jich shledává v jedněch rukách; čtoucí snad uznává, že knihy ty, ať jest to jen biblí, na níž prostičký člověk čítal a rozjímal, ať to jen kancionál, z něhož Bohu zpíval, či ať jsou to knihy klassické, humanistické, filosofické a jakékoli, že všecky dohromady i každá svým způsobem zvlášť svědectví vydávají, že vzdělanost u nás bývala za svou dobu znamenita — a tu tážeme se na konec, nesvědčí-li tato nemalá vzdělanost, jejíž začátky a základy kdež jinde hledati nežli ve škole, že tehdejší školy, nízké i nejvyšší, při všech svých chybách a nedostatcích dobám svým posluhovaly zdárně? A ty školy byly v patrném rozvoji, pokroku, již již veliký Komenský rozžehoval jim zářivé světlo. —

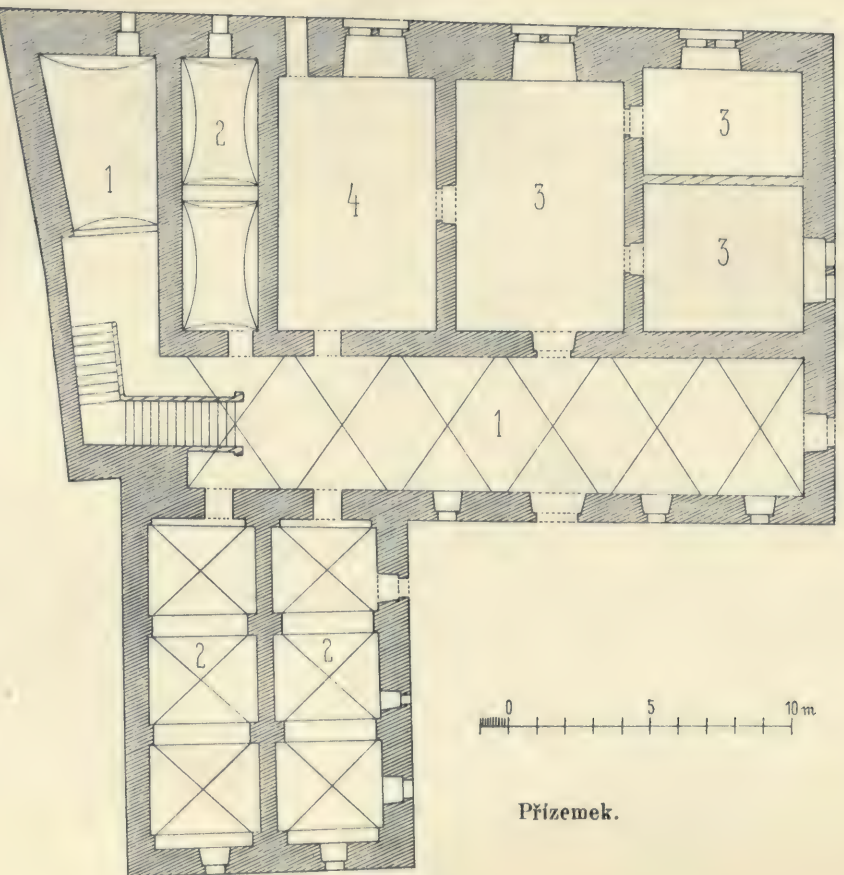
[1]) Arch. pražs. č. 1174. 105 a násl.
[2]) Tamž 1174. 392.
[3]) Pröll. Progr. Gym. Wien. VIII. 1888. 6.
[4]) Dům u černých křížů v Celetné ulici vedle Templu roku 1603 byl za 350 kop míš.; ale dům u prstena již r. 1588 stál 1100 kop. Arch. praž. č. 105-69. č. 1174. 163.

Gymnasium (nynější děkanství) Vysokokostelské v Kutné Hoře z r. 1596.

Kreslil prof. J. Zeis.

(Viz str. 118.)

1
2
4
3
3
3
1
2
2
0
5
10 m
Přízemek.

Plán gymnasia Vysokokostelského v Kutné Hoře, nynějšího děkanství.

Kreslil archit. Čeňk. Dajbych. Půjčeno ze sbírek Wocela v Hoře.

Počty žactva, z městských škol partikulárních vyslaného k zápisu do university (k beánii) v létech 1560—1581.*)

(I = primán; II = sekundán; III = terciân; E = expendent; D = domestik.)

Benešov r. 1571 7 žáků, z nichž 5 jsou rodáci z Benešova.

Beroun r. 1560 3 žáky přivedl praeceptor Hodoušek; r. 1563 11 (jeden Kašubiensis); r. 1566 12 (III = 2; E = 3; D = 7); r. 1569 14 (D = 7); 1575 23 (I = 2; II = 2; III = 4; D = 15); učitel bakal. Ondřej Nisenus; r. 1577 33 (I = 5; III = 7; E = 9; D = 12) bakalář Ondřej Jakobides; r. 1579 16 (III = 12; D = 4) bak. Ondřej Altomytenus; r. 1581 12 (I = 2; III = 6; mendici 4) učitel Daniel Christofor Chrudimenus.

Boleslav Ml. r. 1568 8 žáků (mezi nimiž jeden Řehoř Komenicenus Simonis judicis); r. 1579 15 (z nichž 10 Boleslavanů); učitel Jan Pachaeus; r. 1581 5 (II = 1; D = 4) uč. Helias Štirk Volinus.

Brandýs r. 1568 s jediným žákem.

Brod Český r. 1560 19 žáků (I = 1; II = 1; III = 5; E = 1 [z Hory]; D = 11); přivedl je bakalář Martin; r. 1563 18; r. 1566 7 (III = I; E = 1; D = 4); r. 1569 18; (D = 11); r. 1571 3; r. 1575 15 (II = 2; III = 4; E = 9, mezi nimiž povědomý Joachim Pragenus Mathei Těchenického z Těchenic, pozdější advokát pražský); r. 1577 27 (jsou v nich Diblíci z Votína); učitel bakalář Jiří Kurius; r. 1579 12 (I = 1; II = 3; D = 8) bakalář Václ. Balbus; r. 1581 15 (I = 1; III = 4; E = 2; D = 8) učitel Samuel Novo[domenus] (Jindřichohradecký.)

Budyně r. 1563 16 žáků (z nichž někteří ze Soběslavě, z Teplice, mezi Budyňskými dva synkové lazebničtí) učitel Andreas.

Bydžov r. 1575 2 žáci; učitel Jan Philomates Kutnohorský.

Bystřice (opidulum, které?) r. 1581 5 žáků; učitel Jakub Pražský Zychaeus (ten stal se r. 1602 pedellem v universí).

Čáslav r. 1563 16 žáků; r. 1569 15; r. 1571 17 (v nich 10 z Čáslavě, 2 Kutnohořané); r. 1575 26 (I = 3; II = 1; III = 6; E = 4; D = 12) učitel bak. Melichar; r. 1579 9; bakalář Jan Jiskra.

Dub (Duba, Dub Český, Aicha) pod Ještědem; r. 1566 5 žáků; uč. Krišpín Třebovinus.

Dvůr Král. r. 1566 1 žák.

---

*) Sestaveno dle rukop. knížec. Lobkovick. knihov. v Praze č. 300. Zápisy v knize nejsou stejné, jak z tabulky viděti, někde se udává druh žactva, jinde ne; druhdy je jmenován učitel, druhdy není.

Hora Kutná r 1563 30 žáků od sv. Jakuba; r. 1566 27 „ze školy vyšší" (u sv. Jakuba, jeden také z „Glogoba"); od sv. Barbory 20 „primae classis;" r. 1569 od sv. Jak. 27 (jeden Turocensis Sclavus); 16 od sv. Barb. (dva Turocenses Ungari); r. 1571 od sv. Barb. 13 (mezi nimi Math. Mathebaei Svinčanus); od sv. Jakuba 3; r. 1575 od sv. Jakuba 13 (jeden Adam Rosaceus Sušicenus) učitel jich Jan Rosaceus (Rosacius) Sušický; od sv. Barb. 9 (II = 3; III = 3; D = 3); učitel Bartol. Nymburgenus; r. 1577 29 od sv. Jakuba (mezi nimi Jan z Řásné); r. 1579 od sv. Jakuba 13 (I = 1; II = 5; D = 7) uč. Jan Hořepnický; r. 1581 od sv. Jakuba 16 (I = 3; II = 1; III = 1; E = 3; D = 4; mendici 4) uč. mistr Jan Hořepnický; od sv. Barb. 13 (III = 4; D = 9); uč. Petr Austensis (Krispus Austinus pozd. professor univers. 1584—1591).

Hradec Králové r. 1563 29 žáků (mezi nimiž cizinec Christophor Sepusianus Kesmaryensis); r. 1569 20 (jeden Václ. Jiskra ze Sobince); r. 1577 42 (I = 3; II = 7; III = 32; mezi nimi syn Mat. z Litrbachu Hradecenus); učitel Tomáš Celaenius; r. 1579 38 (I = 5; III = 12; E = 14; D = 3; mendici 4); r. 1581 37 (I = 2; II = 2; III 10; E = 8; D = 11; mendici 4); učitel mistr Tomáš Celaenius Městecenus.

Chrudim r. 1560 9 žáků; učitel bakalář Šimon (Horský?); 1569 15; r. 1571 22 (I = 1; II = 2; III = 3; E = 3; ceteri 13; jest mezi nimi 6 Chrudimanů a několik Pardubických); 1575 17 (I = 3, jeden Pannonus, jiný z Mošovců Pannonus; II = 2, jeden Slezan; III = 10, několik Plzňanů; D = 2, jeden z nich Škopek ab Elentperk) učitel Tugurinus Duchoslav Čáslavský; r. 1577 21 (I = 6; II = 15, mezi nimi několik Rakovničanů a Václ. Pragenus Sixti Kandidi, syn povědomého kněze); učitel bakalář Faberius Martin Rakovnický; r. 1579 22 (I = 3, jeden Slovák; II = 4; III = 11; D = 4) učitel týž Faberius; r. 1581 26 (I = 13; E = 5; D = 8); týž Faber.

Jaroměř r. 1564 3 žáci.

Jičín r. 1560 10 žákův, učitel Jiří Pánek Pragenus; r. 1563 5 žáků.

Jihlava r. 1581 3 žáci (2 z Vodňan rodáci a třetí Slezan).

Kolín r. 1566 11 žáků (II = 3; III = 2; E = 4; D = 2); r 1569 12; r. 1571 13; r. 1577 19; bakalář Petr Austensis (Austin Krispus); r. 1579 20 (III = 9, z nichž 4 Prachatičtí; D = 6; mendiků 5) učitel bakalář Václav Chrudimský; r. 1581 5, učitel Fabian Stu. (další jméno utrženo).

Kouřim r. 1563 13 žáků; r. 1566 19 (I = 4; III = 4; E = 2; D = 9); r. 1569 13; r. 1571 6 (I = 1, Gregor Pannonius Karponensis); r. 1577. 14 (I = 1; II = 1; III = 6; D = 6); učitel bakal. Tomáš Dentulus; r. 1579 9 (I = 1; II = 1; III = 3; D = 4), učitel týž Dentulus; r. 1581 18 (III = 6; E = 5; D = 7) učitel Pavel Crhovinus, studiosus.

Kralovice r. 1577 10 žáků. Učitel Jakub Taxinensis (Taxovinus).

Litoměřice r. 1566 18 žáků (I = 4; III = 2; E = 5; D = 7); r. 1569 21 (I = 4; II = 2; III = 9; IV = 6, je mezi nimi jeden z Hlohova, jeden Brňan a cizí Němec); učitel mistr Jak. Stryalius; r. 1571 22 (mezi třemi primány jest Joannes Christophor Pauli Volzogen, císaře Maxmil. postmagisteri); r. 1575 20 (I = 3; II = 1; III = 2; D = 14, mezi nimiž Jan Jindřicha Mráza z Milešovky), učitel Jan Arthopaeus Polnensis studiosus; r. 1579 29 (I = 1; II = 3; III = 9; E = 4; D = 12) uč. mistr Sigm. Hinioch Litoměřický (Henyoch); r. 1581 26 (I = 1 Slezan; II = 2; III = 3; E = 10; D = 10) mistr týž Henyoch.

Litomyšl r. 1577 31 žák, učitel Jan Arthopaei bakalář; r 1579 12 (I = 1, II = 1, III = 3, jeden „astronomi" z Litomyšle; D = 7); učitel Jeronym (Mach)abaeus Kralovicenus bakalář.

Louny r. 1560 20 žáků (I = 3; II = 2; D = 15; mezi žáky jeden z Chomútova, 2 z Blovic, mezi domestiky jeden syn chirurgův, z Lenešic rychtářův, 2 ze Žlutic) učitel Jakub; r. 1563 13 (mezi nimi Pražané, Tepličan, též Jan Luneus Bilevinus z Bíleova [Bílejovský]); r. 1566 14;

r. 1569 37, mezi nimiž Jan Pražský magistri Thom. Mit's z Limus; r. 1571 24 (I = 1; II = 2; III = 21); r. 1575 26, učitel Matiáš Gryllus Rakovnický; r. 1577 12 (I = 1; II = 2; III = 3; D = 6) učitel mistr Jan Rosacius; r. 1579 14 (I = 1; II = 13) učitel týž Rozacín Sušický; 1581 30 (I = 3; II = 4; III = 5; E = 10; D = 8) učitel bak. Ondřej Jakub Vysokomýtský.

Mělník r. 1563 5 žáků; r. 1571 9; r. 1577 9 (jeden Martin Lintpergenus z Lintperka) bakalář Matouš Hosius (Hozius Mýtský); r. 1579 15 (I = 1; II = 14) bakalář Adam Procházka Kouřimský.

Nymburk r. 1560 19 žáků, učitel Jan bakalář; 1563 19 (jeden Adorfensis kupcův, jeden sedlský); r. 1566 16 žáků, všichni classis mediae; jeden Slezan; r. 1568 7 žáků, r. 1569 11 (mezi nimi Thudian Ungarus Regiomontanus); 1571 8 (mezi nimi jeden z Třebenic a jeden Jakub Nymburgenus z Granova); 1575 14 (II = 3; E = 2; D = 9) učit. bakalář Samuel Lysenus; 1579 26 (I = 1; II = 4; III = 7; E = 2; D = 12) učitel bak. Samuel Piscenus; r. 1581 8 (III = 2; E = 6) učit. Samuel Phagellus Piscenus.

Pacov r. 1571 6 žáků (jeden z Lehnice).

Pardubice r. 1581 10 žáků (II = 3; D = 7) učit. bakalář Jeroným Blšan. Mezi žáky jeden Slezan.

Písek r. 1568 7 žáků (I = 2; II = 3; minores 3).

Plzeň r. 1563 4 žáci; r. 1575 32 žáci (I = 3, mezi nimiž Matiáš Kašpara stavitele či zedníka; II = 3; III = 6; E = 2; D = 18; byli to rodáci ze Soběslavě, z Míšně, z Brodu N., z Teplice, z Poříčí, z Hory, z Opolí, z Rakovníka, ze Strakonic; z domácích syn Vavřince apatykáře, učitel mistr Jiří Philaret Hořicenus.

Poděbrady r. 1569 10 žáků; 1571 11; r. 1581 6 (III = 4; D = 2) učitel bakal. Moravus Matěj.

Praha.

Od *sv. Haštala* r. 1562 9 žáků, rektor Felix; r. 1563 4; r. 1565 5; r. 1567 2; r. 1568 9; r. 1569 9; r. 1571 8; r. 1575, 9, jest mezi nimi Pavel Vůz z Kozmačova; učitel bakal. Jan Sixt; r. 1578 12 (I = 2; II = 1; III = 2; E = 2; 3 mendici; D = 2) učitel Jan Krispus Pražský. bakal.; r. 1579 4; r. 1581 11; učitel Jan Pražský bakalář.

Škola *sv. havelská* r. 1561 9 žáků (I = 1; ostatní mediae classis) učitel Jan Pollius; r 1562 7, učitel Jan Švatle; r. 1563 11 (Jihlavan jeden), r. 1565 7 (jeden z Mostu); r. 1566 9; učitel mistr Mikuláš; r. 1567 9; r. 1568 10 (jeden Henschel z Vratislavě); r. 1569 5 (jeden Slezan); po druhé t. r. 11 (mezi nimi Jakub Krocín Sušický, Matiáš Dapsilis Kurius); r. 1571 21 (na dvakrát); r. 1573 13 (6 z Tábora) učitel Math. Gryllus; r. 1575 5; učitel Jakub Taxoviensis, viceludimoderator; po druhé 19 (II = 1; III = 7; E = 3; D = 8); r. 1577 13 (I = 1 Ungarus; III = 4; IV = 8) učit. mistr Václ. Posthumius (Bydžovský, bezpochyby ten, jenž téhož roku přednášel v universí); r. 1578 7 (I = 1; II = 2, jeden Weinbergenus Swab; III = 3; D = 2); r. 1579 14 (D = 4); po druhé 9; r. 1581 8 (samí terciané) uč. bak. Václ. Moller.

Škola *sv. jilská* r. 1561 11 žáků, učit. Johannes Davus; r. 1562 13, učitel bakalář Adam; r 1563 13 (jeden z Hlohova, jeden Bohuslav Klenecký z Klenče); r. 1565 9; r. 1566 8 (Jan Albert z Dražice mezi nimi); r. 1567 4; r. 1568 11 (jeden Silesius Sloynensis; r. 1569 15 (mezi nimi několik Bydžovských, Jan Minskovinus Viti Fauknari, Václav Pragenus Viti Herculis z Mochndorfa) po druhé 7 (mezi nimi Silesius Capricorniensis); r. 1571 13; r. 1573 23 (v nich Albert Pfefrkorn z Ottopachu, Ludvík Korálek z Těšína, syn Václava Korálka, Jan Kutovec z Ourazu, Oldřich Šturm z Hranic, syn Adamův); učitel bak. Jan Mykonius Pacovinus; r. 1575 5 (jeden Pannonius); r. 1577 18

(I = 1; II = 6; E = 2; D = 9, z nich Adam Wolfii a Wolfenberg); r. 1578 4 (II = 1 Polonus; III = 2; D = 1); r. 1579 5 (III = 2; E = 3), po druhé 16; (I = 1; III = 6; E = 5, mezi nimi Havel Žalanus Simonis Danubii D = 4); r. 1581 9 (II = 1: D = 8); učitel bak. Jakub Jaroměřicenus.

Škola *sv. Jindřicha* r. 1561 17 žáků (I = 12, ostatní mediae; mezi žáky Jiří Bystřicenus, syn Adama rektora; Mikuláš Rakocius z „Rakau") učitel Petr Kodicillus; r. 1562 6, učitel mistr Václav; r. 1563 22; r. 1565 10; r. 1566 6; r. 1567 24 (mezi nimi Johannes Pražský, syn Tomáše a Quinque ecclesiis [Fünfkirchen] a Jindřich Cukr z Tamfeldu); r. 1568 21; r. 1569 23 (z Nisy asi tři), po druhé 18; r. 1571 16 (mezi nimi Adamus Písečan Pavla Skálův), po druhé 5 (z nichž Johannes Vodňanský, Adam Skála); 1573 11, mistr Žabonius; r. 1575 15, učit. Jan Kanha mistr, po druhé 24 (I = 2, jeden Ungarus Arnovicensis; II = 3; E = 12; D = 7, v expendente h jsou 2 Budějovičtí), při té beánii byli mimo Kanhu kantor Math Venceslaides Jízbice a sukcentor Jan Glivicenus Silesius; r. 1577 25 (I = 2; II = 3; D = 15; E = , (jeden z Budějov., ze Žitavy); r. 1578 19 (III = 4; E = 6; mendiků 6, jeden Polák; D = 3) učit. mistr Jan Danielis; r. 1579 16; po druhé 9 (I = 1; III = 2; D = 6); r. 1581 41 (I = 3; III = 3; E = 12; D = 17) uč. Jan Standera Berounský (Veronensis).

Škola *malostranská* (sv. Mikuláš) r. 1563 jednou 8 žáků (dva z Mostu); bakalář Makovinus, po druhé 13 (mezi nimi Mikul. Arpinus, syn žateckého mistra Arpina); r. 1565 2; r. 1566 6 (jeden syn kupcův z Moravs. Šternberku); r. 1567 4 (jeden Nicolaus Sclavus Sanctinicolaiensis?) r. 1569 2; r 1571 9 (jeden Ungarus Chynovenus); r. 1575 2, učitel mistr Vinc. Makovinus; r. 1577 19; (I = 2; II = 1; III = 7; D = 9) učit. Vít Ophtalmius Strakonický; r. 1578 31 (I = 1 Panonnus; II = 3, mezi nimi Benedictus Jesenius Pannonus; III = 9, opět jeden Pannonus; E = 5; D = 5; mendikantů 8) učit. Ophtalmius; r. 1579 10 (I = 2; II = 2; mendici 2; D = 4), po druhé 2; r. 1581 17 (II = 2; III = 6; E = 3; D 6) učit. Jan = Hovorinus Jaroměřský bakalář.

Škola *P. Marie na Louži* r. 1566 2 žáci.

Škola *sv. Martina* r. 1562 7 žáků; učit. Felix Sabbatenus; r. 1565 4; r. 1566 6; r. 1567 2 (Martin Medulanus z Krymlova jeden); r. 1568 13 (jeden Helm z Krymlova); r. 1569 13 (několik z Klatov); r. 1571 9; r. 1573 5 (mezi nimi Němec Sam. Standl Wittenbergenus) učitel Jan Pražský; r. 1575 5 (mezi nimi Jan Kropáč z Krymlova a bratr jeho Šebestián) učitel bakalář Mikuláš; po druhé 5 (I = 2; III = 3; mezi sekundány Sclavus Zolnensis); r. 1577 9; učit. Jan Gelastus Thermenus; r. 1578 2 (II = 1; III = 1); r. 1579 1; r. 1581 14 (II = 2; III = 2; E = 4; D = 6).

Škola *sv. Michala v Opatovicích* r. 1565 4 žáků; r. 1566 6; r. 1567 6 (jeden Moravan „Huničiovinus"); r. 1568 5; r 1569 10 (mezi nimi Jan Sturmius z Greyfenberka); r. 1571 9; r. 1577 3; r. 1578 5 (III = 2; D = 2; mendik 1); učitel bakalář Mikuláš Jaro[měřický?]; r. 1579 9; učitel Jan Piscenus; r. 1581 4, učitel Adam Ros[acín].

Škola *sv. Michala staroměstského* r. 1562 7 žáků, učitel Jakub Archaelaus; r. 1565 3; r. 1566 3; r. 1567 3; r. 1568 3; r. 1571 3; r. 1573 3; učitel Jan Mšenský; r. 1575 2; učitel bakalář Václav Nisenus; r. 1577 3; učitel bakalář Václav Moller Misenus; r. 1578 6; učitel týž; r. 1579 3 a po druhé 9; r. 1581 12.

Škola *sv. Mikuláše staroměstského* r. 1560 6 žáků (mezi nimi 2 z Bavor, Slezan) učitel Mat. Hala Chrudimensis; r. 1562 2 učitel Simeon; r. 1563 9 (1 z Olomouce); r. 1565 8 (I = 1, ostatní „ex aliis classibus");

r. 1566 3; r. 1567 15 (dva synové Pavla Kapra z Kaprštejna); r. 1568 15; r. 1569 6, (tři ze Stříbra); r. 1571 6, (jeden z Domažlic); r. 1573 9; učit. bakalář Chvalius; r. 1575 13 (II = 2; III = 2; E = 5; D = 4) uč. týž Cruciger Chval; r. 1577 13 (I = 1; II = 2; III = 5; D = 5) uč. bak. Jan Civilius; r. 1578 8 (I = 2, jeden Slezan; II = 1; III = 1; E = 1; D = 3) uč. bak. Adam Aglasinus Českobrodský; r. 1579 7 (III = 1; E = 4; D = 2); r. 1581 zapsán učitel Viktorin Nisenus, ale žáci žádní; nepřivedl asi nikoho, ač se čekalo.

Škola *sv. Petra* r. 1562 16 žáků (několik ze Mšena) učit. Math. Hostovinus; r. 1563 12 (dva Kamarytové z Rovin); r. 1566 9; r. 1567 7; r. 1568 9; r. 1569 13 (4 Sabbateni, Melchior Pragenus Joannis z Kosmačova); r. 1573 6 (jeden Tomáš Nejedlý z Radkova) učitel Alexand. Albin Kurius; r. 1575 16; r. 1577 16 (jen 2 Pražané, Příbraman); r. 1578 19 (II = 2; III = 3; D = 9, mezi nimiž Jan Zapský ze Zap; :aendikantů 4, mezi nimiž Josef Wimbergenus textoris, Venc. Pragenus Joannis astronomi); učitel Florian Bydžovinus; r. 1579 7.

Škola *podskalská* (sv. Vojtěch) r. 1568 4 žáci; r. 1573 7; r. 1575 3; r. 1577 5 (jeden Jeronymi rustici); r. 1578 5; uč. bakal. Jošt Čáslavský; r. 1579 13 (jeden podskalského plavce); r. 1581 6; učit. bakalář Šimon Hydropota Teutobrodenus.

Škola *sv. Štěpána* r. 1561 14 žáků (I = 1; ostatní mediae classis); uč. mistr Václ. Zelotin; r. 1562 10 uč. Jan bakalář; r. 1563 18; r. 1565 12; r. 1566 5; r. 1567 10; r. 1568 6 (jeden Moravus Svitaviensis); r. 1569 15, po druhé 8 (jeden Slezan) mistr Daniel; r. 1571 13; r. 1573 10; (I = 1; II = 1; III = 5; E = 3); r. 1575 12 (jeden Slezan); po druhé 8; uč. Melchior Heřmanoměstecenus; r. 1577 20 (I = 1; III = 5; E = 8; D = 6) uč. týž bakalář Městecenus; r. 1578 1; (I = 1; III = 9; E = 2; D = 6) učitel Jiří Pyrin Žatecký; r. 1579 11 (III = 3; D = 8); po druhé 5; r. 1591 22 (III — 4; E = 9 D = 9) bakal. Jan Gelastus Thermenus.

Škola *týnská* r. 1560 14 žáků; uč. Václ. Cyrill; r. 1562 12; učitel Marek Bydžovský; r. 1563 15 (i 2 Žatečané); r. 1565 9 (I = 4) učitel mistr Marek Bydžovský; r. 1566 11 (tři Liturgové z Turska) učitel M. Bydžovský; r. 1567 9 (vlastně 8, neboť jeden beán psán Thomas Silesius Ratiboriensis, sukcentor); r. 1568 7 (III = 3; D = 4); r. 1569 11 (I = 2; II = 3; minores 6); po druhé 14 (dva Granovští z Granova: Jan a Ludvík, dva Ceysové z Pirnova: Jan a Jindřich); r. 1571 30 (Jan, syn impressora Jičínského); r. 1573 14 (E = 3, jeden syn plavcův; D = 4; aukanti 2) učitel mistr Jan Kanhaeus (Kanha z Veleslavína); r. 1575 7; učitel licenciát Jan Mšenus; po druhé 14 (II = 2; III = 3; E = 4; D = 5); r. 1577 18 (I = 1; II = 2; III 3; IV = 12, mezi terciány jeden sluje Joannes Milivensis, Joannis archigrammatei); r. 1579 12 (mezi nimi Kašpar Granovský z Granova, Václav z Klatov, Šimona Plavenského z Plaufelda syn, Jan Chvatěrubinus, syn Mikul. z Valkmberku, Pavel Klatovský Jana Jakobella); po druhé 15, mistr Jan Bystřický; r. 1581 37 (I — 1; II = 1; III = 6; E = 7; D __ 12; reliqui 10) mistr Jan Bystřický (z Bochova).

Škola *sv Vojtěcha v Jirchářích* r. 1562 7 žáků; bakalář Vít; r. 1563 5; r. 1566 3; r. 1567 8; r. 1568 9; r. 1571 8; r. 1575 12 (jeden Plzňan) učit. bakalář Jan Standera; po druhé 18 (8 Vysokomýtských); r. 1581 22 (II = 1; III = 6; E = 5; D = 10).

Škola *na Zderaze* (*sv. Václava*) r. 1560 3 žáci; r. 1562 8 (4 ze Sobotky (Sabbateni); bakalář Václav; r. 1565 9; r. 1566 6; r. 1567 5 (také z Hradce Jindř.); r. 1568 6; r. 1569 3 (jeden Moravan); r. 1571 12; r. 1573 1; r. 1575 16; (jeden Jan z Vratu); r. 1577 6; učitel bak. Jeronym Kralovický; r. 1578 5; bak. Jan Selinius Žatecký; r. 1579 12; r. 1581 3 (jeden plavcův), uč. bakalář Tobiáš Táborský.

Příbram r. 1568 2 žáci (jeden Slezák); r. 1577 15 (I = 2 II = 3; III = 9), učitel Math. Misenus.
Rakovník r. 1560 19 žáků (v nich Matiáš a Pavel Gryllové) učitel Matiáš Zahrádka bakalář; r. 1569 15 (jeden z Kadaně) uč. Matěj Molesinus; r. 1575 22 (I = 1; II = 8; E = 5; D = 8) bakal. Jakub Trochopaeus Hlinecký; r. 1579 23; (I = 1; II = 9; D = 13); r. 1581 16 (I = 1; II = 11; D = 4); bakal. Jan Mendicellus Žatecký.
Rokycany r. 1575 11 žáků (jeden Slezan), bakalář Matiáš Faber; r. 1577 5.
Roudnice r. 1560 14 žáků (jeden z Meziříčí, Jihlavan, I = 3; III = 5; D = 6) uč. bakal. Jiří ze Stosu; r. 1569 22 (I = 1; II = 1; III = 5; D = 15) Jáchim Krocín bakalář; r. 1571 18 (jeden Jiří Šimfeld ze Šimfelda); r. 1575 19 (II = 5; III = 1; D = 13) uč. bak. Melich. Kandidus; r. 1577 7; uč. Melchior Zacenus bakalář; r. 1579 10 (II = 2; III = 3; D = 5) bakalář Jiří Hachaeus; r. 1581 14 (III = 3; E = 3; D = 8) uč. bakal. Jakub Taxovinus.
Sedlčany r. 1568 10 žáků; r. 1575 4 (I = 1; II = 1; D = 2) učitel Jan Altomytenus.
Slaný r. 1560 7 žáků; praeceptor Václ. Sedlčanský; r. 1566 14; r. 1569 9; r. 1571 14; a zvlášť Math. Faber Francus; r. 1575 14, uč. Jiří Sušil Rakovnický; r. 1577 16; uč. Jakub Volinus bakal; r. 1579 17 (I = 4; II = 2; III = 11) uč. bakal. Pychardi Volinus; r. 1581 19 (II = 4; D = 15), uč. Jeronym Machabaeus.
Stříbro r. 1563 13 žáků.
Sušice r. 1579 7 žáků; uč. Jiří Teutobrodenus; r. 1581 14 (II = 1; III = 4; E = 7; D = 2) uč. bak. Václav Strakonický.
Tábor r. 1563 5 žáků; r. 1566 7; r. 1571 7; r. 1575 13; (III = 5; D = 8) uč. bak. Václ. Sophronides Kurio; r. 1579 21 (III = 11; D = 10) uč. Math. Misenus bakalář; r. 1581 5; uč. Jan Litomyšlský bakalář.
Turnov r. 1560 14 žáků (I = 2; III = 4; D = 8), učit. Jakub; r. 1563 17; r. 1568 11; r. 1575 6, uč. bakal. Matiáš Kurius; r. 1577 14; bakal. Václ. Chocemius; r. 1579 13 (II = 3; III = 6; D = 4) učit. bak. Mikul. Jaroměřický; r. 1581 10 (II = 2; III = 3; D = 5) uč. týž.
Ústí (Usta) r. 1575 11 žáků (samý Němec z Oustí); uč. Matouš Hosius (Hozius) Altomytenus (Mýtský).
Velvary r. 1569 9 žáci; r. 1571 11; r. 1575 7, učitel Vencesl. Pražský studiosus; r. 1577 5; r. 1579 7, učitel Jakub Krocín.
Vodňany r. 1566 2 žáci; učitel Johannes Hipiscus.
Volyně r. 1566 3 žáci; učitel Aristarch Laurentius studiosus.
Žatec r. 1563 45 žáků (mezi nimi Kadanští); r. 1566 22 (I = 1; II = 2; III = 9, mezi nimi Math. Štěrba z Kadaně, syn Petra Štěrby); r. 1569 37 (někteří z Svitavy, Teplic, Chomútova); r. 1571 54 (I = 1; II = 4; III = 5; ceteri 44, mezi nimi Kristián Štěrba z Kadaně, několik Krupských, 20 Žateckých); r. 1575 44 (I = 3, jeden Sclavus Taxovinus, Kroata; II = 12; III = 24, jeden z Jáchymova; IV = 5); učitel bak. Jakub Strabo Klatovský; r. 1577 22 (I = 1; II = 3; III = 5; E = 5; D = 8), uč. Jiří Sušil; r. 1579 10 (I = 4; II = 6) uč. bakal. Jiří Sušil Rakovnický; r. 1581 37 (I = 4; II = 14; D = 17, z nich Jan z Michalovic; mendici 2), uč. mistr Jan Ondřej Sedesanus.
Žlutice r. 1566 20 žáků (I = 2; III = 6; E = 1; D = 11); r. 1569 7; r. 1579 16 (I = 1; II = 1; III = 8, z nich synek Jana Rabštejnského písaře); r. 1581 16 (I = 4; III = 5; E = 2; D = 5 mezi primány je Jiří a Jan Ursinus Altomytenus, syn Václ. Ursini z Vladořic); učitel bak. Tomáš Sušický.

Rejstřík jmen a věcí.

(Jména učitelů, v příloze uvedená, do rejstříku pojata; pražské školy buďtež hledány pod jmény farních kostelův.)

A.

B.

C (viz také K).

Č.

D.

*) Budiž dovoleno aspoň na tom místě jakožto doplněk ke str. 259 poznamenati, že svatební smlouva jeho s vdovou Dorotou po Kohoutkovi jest v arch. praž. č. 2215. Q 26 s datem r. 1614 po sesl. Ducha sv.

E.

F.

G.

H.

Ch.

I.

M.

N.

O.

P.

Q.

R.

Ř.

S.

Š.

U.

V.

X.

Z.

Ž.

Y.

CHYBY:

Str. 33 v poznámce místo Villichius má státi Dickius.
„ 120 „ tištěno Gradrilinguis místo Quadrilinguis.
„ 123 „ tištěno chudobinec místo děkanství.
„ 284 v druhé řádce tištěno Beřkovi místo Bořkovi.
„ 288 dole tištěno probenda místo praebenda.
„ 305 dole tištěno vysvětil místo vysvětí.
„ 320 stojí, že Žabonius Václav stal se professorem; to byl Jakub.
„ 329 v poznámce tištěno Hosia místo Hosa.
„ 270 dole tištěno bonifactů místo bonifantů.
„ 443 na konci tištěno kadaňským místo chomútovským.
„ 463 u prostřed tištěno nervati místo rváti.
„ 487 při Agrikolovi má státi † 1521.
„ 510 tištěno v jarmarce místo tarmarce.
„ 563 dole tištěno Petra místo Petr.

Chyba v Životě církevním:

Str. 198 místo Jaroslav má státi Vratislav z Pernštejna.
„ 611 vytištěno Junonis místo Juvenis.

